ISSN: 1302-1842
Number 42
October 2014

sbe.dpu.edu.tr

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

42

42. Sayı Ekim 2014

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUJSS

Sayı: 42
Ekim 2014

Number 42
October 2014

Sahibi / Owner
Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN
Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editörler / Editors
Doç. Dr. Fatih ÇELEBİOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Güner TUNCER
Yrd. Doç.Dr. Yavuz ODABAŞI

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Hüseyin ERGİN
Doç. Dr. Fatih DEMİRCİ
Yrd. Doç. Dr. Hacı Murat ARABACI

Dergi Sekretaryası / Secretary of Journal
Arş. Grv. Zeynep SEVİNÇ

Yazışma Adresi / Correspondence Address:
Sosyal Bilimler Dergisi
Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya-Türkiye
Tel: 0 274 265 20 31
sbe@dpu.edu.tr

ISSN
1302–1842

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
SAYI 42, EKİM 2014 / NUMBER 42, OCTOBER 2014

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, EBSCOhost, ULAKBİM/Sosyal Bilimler Veri Tabanında ve ASOS İndekste taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.

Kapak Tasarımı: Adem DÖNMEZ

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
SAYI 42, EKİM 2014 / NUMBER 42, OCTOBER 2014

42.SAYI HAKEM LİSTESİ

PROF. DR. ABDULLAH YILMAZ	BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ	DOÇ. DR. FATİH DEMİRCİ	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. AFSUN EZEL ESATOĞLU	ANKARA ÜNİVERSİTESİ	DOÇ. DR. FİKRET MAZI	KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ATİLLA YAYLA	İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ	DOÇ. DR. HÜSEYİN AĞIR	KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. AYSU ARYEL ERDEN	ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ	DOÇ. DR. İSMAİL KÜÇÜKAKSOY	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. BAŞAK SOLMAZ	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ	DOÇ. DR. KÜRŞAT YILMAZ	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. CENGİZ YILMAZ	CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ	DOÇ. DR. MURAT ÖZDEMİR	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MUAMMER TUNA	MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ	DOÇ. DR. NURETTİN GÜLAÇTI	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MUSTAFA ŞEKER	AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ	DOÇ. DR. ORHAN AKINOĞLU	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MUSTAFA ZİHNİ TUNCA	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ	DOÇ. DR. ÖZGÜR ÖNDER	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MÜNEVVER ÇETİN	MARMARA ÜNİVERSİTESİ	DOÇ. DR. RAFET AKTAŞ	YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. NASUH GÜNAY	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ	DOÇ. DR. RAMAZAN ERDEM	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. NİHAT ERDOĞMUŞ	İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ	DOÇ. DR. RIVAN BAYIRLI	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ÖMER ÇAHA	YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	DOÇ. DR. ŞAFAK KAYPAK	MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ÖMER TORLAK	KARATAY ÜNİVESİTESİ	DOÇ. DR. YAHYA ALTINKURT	MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. SADIK RIDVAN KARLUK	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ	DOÇ. DR. YUSUF KARACA	AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. SAİME YÜCEER	ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ	DOÇ. DR. ZAFER AKBAŞ	DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. SEVİNÇ GÜLSEÇEN	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ	DOÇ. DR. ZÜLFÜ DEMİRTAŞ	FIRAT ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. SİBEL TURAN	TRAKYA ÜNİVERSİTESİ	YRD. DOÇ. DR. AHU SELİN ERKUL YAĞCI	EGE ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. SONGÜL SALLANGÜL	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ	YRD. DOÇ. DR. ATAKAN HATİPOĞLU	ADNAN MENDERE ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ŞERİF ALİ BOZKAPLAN	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	YRD. DOÇ. DR. BAHADIR DUMAN	PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. TALİP KARAKAYA	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ	YRD. DOÇ. DR. CANTÜRK CANER	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. VEYSEL BOZKURT	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ	YRD. DOÇ. DR. CEMALETTİN DEMİRELİ	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. YÜKSEL ÖZTÜRK	GAZİ ÜNİVERSİTESİ	YRD. DOÇ. DR. CENGİZ DİNÇ	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ZÜLFİ GÜLER	KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ	YRD. DOÇ. DR. FİGEN ÇEVİRİCİ COŞKUN	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. AHMET KANLIDERE	MARMARA ÜNİVERSİTESİ	YRD. DOÇ. DR. HAKAN ARIDEMİR	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ALİ ŞİMŞEK	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ	YRD. DOÇ. DR. HASAN BAKIR	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ABDULLAH SOYSAL	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ	YRD. DOÇ. DR. HASAN GÜLER	UŞAK ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. AHMET KARA	ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ	YRD. DOÇ. DR. KEMAL VATANSEVER	PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ALİ ŞEN	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ	YRD. DOÇ. DR. MURAT YAMAN	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ALPARSLAN AKÇORAOĞLU	GAZİ ÜNİVERSİTESİ	YRD. DOÇ. DR. MUSA ÖZTÜRK	MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. AYCAN ÇİÇEK SAĞLAM	UŞAK ÜNİVERSİTESİ	YRD. DOÇ. DR. RECEP KILIÇ	BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. AYSUN AKINCI YÜKSEL	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ	YRD. DOÇ. DR. SERTAÇ ÇİFTÇİ	ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. BİROL YILDIZ	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ	YRD. DOÇ. DR. SİBEL ÇELİK	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. BURHAN AKPINAR	FIRAT ÜNİVERSİTESİ	YRD. DOÇ. DR. YEŞİM ÖZER ÖZKAN	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. CELAL TAYYAR UĞURLU	CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ		

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
SAYI 42, EKİM 2014 / NUMBER 42, OCTOBER 2014

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1)SINIRLI BİLGİ, SINIRLI İKTİDAR: İSKOÇ AYDINLANMASI DÜŞÜNÜRLERİ VE HAYEK ÖZELİNDE İNCELEME
Özlem KIRLI 1-10

2)FİRMAYA ÖZGÜ DEĞİŞKENLERLE GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIKLARI (GYO) GETİRİSİ ARASINDAKİ İLİŞKİYİ İNCELEMEYE YÖNELİK BİR UYGULAMA
Cumhur ŞAHİN 11-18

3)KUYUMCULUK VE TAKI TASARIMI PROGRAMINDA EĞİTİM ALAN ÖĞRENCİLERİN MESLEĞE YÖNELİK TUTUMLARI
Haldun ŞEKERCİ 19-26

4)ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIKLARININ YORDAYICISI OLARAK OKUL YÖNETİCİLERİNİN ETİK LİDERLİK DAVRANIŞLARI
Ahmet AYIK, Engin YÜCEL, Mücella SAVAŞ 27-36

5)THE MYSTERIES OF UDOLPHO: ANN RADCLIFFE'S "GOTHIC" EUTOPIA FOR THE FEMALE OF THE EIGHTEENTH CENTURY
Ertuğrul KOÇ, Özge GÜVENÇ 37-44

6)BİRİNCİ VE İKİNCİ MEŞRUTİYET ANAYASALARINDA ÖNGÖRÜLEN DEVLET MODELLERİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME
Adil BUCAKTEPE 45-56

7)TURİZMİN SOSYO-KÜLTÜREL BOYUTTA ORTAYA ÇIKARDIĞI ETKİLERİN İNCELENMESİ: MARMARİS ÖRNEĞİ
Çağıl Hale ÖZEL 57-68

8)YERLEŞİKLİK ve İLİŞKİLERİ ANLAMADA AĞ DÜZENEĞİ KURAMI: SOSYOLOJİK BAKIŞ
Tolga TORUN, Özüm EĞİLMEZ 69-76

9)İŞLETME ALANINDAKİ LİSANS VE ÖNLİSANS ÖĞRENCİLERİNİN ÖĞRENME YAKLAŞIMLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Yıldız AYANOĞLU, Ayşegül CİĞER, Hüseyin ABUHANOĞLU, Sinan AYDIN 77-92

10)KAVRAM HARİTASI TEKNİĞİ İLE GELENEKSEL ÖĞRENME YÖNTEMİNİN KULLANILMASININ ÖĞRENCİLERİN BAŞARILARI, BİLGİLERİNİN KALICILIĞI VE TUTUMLARINA ETKİSİ: BİR META-ANALİZ ÇALIŞMASI
Veli BATDI 93-102

11)AŞK MESNEVİLERİNDE AYRI DİNLERDEN ÂŞIKLARIN AŞK VE KUTSAL ÇATIŞMASI
Murat ÖZTÜRK 103-110

12)YÖNETİMİN SINIRLANDIRILMASI VE SİYASAL TEMSİL İLKELERİNİN TARİHSEL VE DÜŞÜNSEL TEMELLERİ
Kamil DEMİRHAN 111-120

13)TÜRKİYE'DE KADINLARIN ÜNİVERSİTELER BAĞLAMINDA YETKİ VE KARAR VERME MEKANİZMALARINA KATILIMI
Nazlı Ayşe AYYILDIZ ÜNNÜ, Miray BAYBARS, Jülide KESKEN 121-134

14)APAMEIA ANTİK KENTİNDEN HEYKELTIRAŞLIK ESERLERİ
S.Sezin SEZER 135-144

15)BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İNGİLİZ KADINI ÜZERİNE BİR İNCELEME: SAVAŞIN İNGİLİZ KADININ HAYATINA ETKİSİ
Onur YAMANER 145-150

16)MARTİN LUTHER'İN İSLAM VE TÜRKLER HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ
Önder CANVEREN 151-164

17)AN EVALUATION OF THE RUBRIC USED IN DETERMINING STUDENTS' LEVELS OF DISCIPLINED MIND IN TERMS OF GENERALIZABILITY THEORY
Özge CAN ARAN, Neşe GÜLER, Nuray SENEMOĞLU 165-172

18)BATI TRAKYA TÜRK AZINLIĞININ HUKUKİ VE SİYASİ SORUNLARININ ASİMİLASYON POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE TAHLİLİ
Halis AYHAN 173-188

19)KÜRESEL LOJİSTİK KÖYLERİ VE TÜRKİYE'DE KURULMASI PLANLANAN LOJİSTİK KÖY BÖLGELERİNİN ÇKKV YÖNTEMLERİYLE BELİRLENMESİ
Şerife DEMİROĞLU, Ali ELEREN 189-202

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
SAYI 42, EKİM 2014 / NUMBER 42, OCTOBER 2014

20)SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE SÜRDÜRÜLEBİLİR BANKACILIK: AB VE TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALAR
Ayşen ALTUN ADA, Zehra KILIÇ 203-212

21)ALTIN FİYATININ ZAMAN SERİSİ YÖNTEMLERİ VE YAPAY SİNİR AĞLARI İLE ÖNGÖRÜSÜ
Yasemin KESKİN BENLİ, Ayşe YILDIZ 213-224

22)MÜSLÜMAN KARDEŞLER HAREKETİNİN MISIR HÜKÜMETİ İLE PARADOKSAL İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ: 1931-1970
Tayyar ARI, Engin KOÇ 225-232

23)SİNEMADA BİÇEM VE KISA FİLM: TÜRK KISA FİLMLERİNİN BİÇEMSEL 'ÖZGÜNLÜKLERİ'
Barış KILINÇ 233-244

24)DÖNÜŞÜMCÜ BİR LİDER OLARAK TURGUT ÖZAL
Resul İZMİRLİ, Ramazan GÖKBUNAR, Buğra ÖZER 245-256

25)1980 SONRASI YOKSULLUKLA MÜCADELENİN BAŞLICA ARACI OLARAK SOSYAL YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMAYI TEŞVİK FONU'NUN KURULUŞ VE VARLIK NEDENLERİNE İLİŞKİN BAZI TESPİTLER
Yılmaz DEMİRHAN, Nazım KARTAL 257-268

26)YATIRIMCI DUYARLILIĞI, PİYASA LİKİDİTESİ VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE UYGULAMASI
Yasemin Deniz AKARIM 269-278

27)BURDUR KENT İMAJININ YEREL HALK İLE ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ARASINDAKİ KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEMESİ
Yüksel KÖKSAL, Sema SARI 279-288

28)MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SİYASAL SİSTEMİ VE GELİŞEN SİYASİ DÜŞÜNCE AKIMLARI
Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU 289-300

29)ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN SOSYO-POLİTİK VE EKONOMİK GÜNDEMİ TAKİP ETME SÜRECİNDE KULLANDIKLARI İLETİŞİM ARAÇLARI
Erkan DİNÇ, Murat KEÇE 301-312

30)TEKNOLOJİ KABUL MODELİ BAĞLAMINDA ELEKTRONİK BELGE YÖNETİM SİSTEMİNİN İNCELENMESİ: YÜKSEKÖĞRETİM KURULU ÖRNEĞİ
Murat ESEN, Köksal BÜYÜK 313-326

31)SCHEİN'İN KARİYER DEĞERLERİ PERSPEKTİFİNDE ÖĞRENCİLERİN KARİYER TERCİHLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: ISPARTA İLİ FEN LİSESİ ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİ
H. Zeynep BATUR, Orhan ADIGÜZEL 327-348

32)USING THE E-LEARNING METHODS FOR MANAGING OPEN INNOVATION ACTIVITIES IN BUSINESS ECOSYSTEMS
Zümrüt ECEVİT SATI, Faruk DURSUN 349-358

33)TÜRKİYE'DE ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK TUTUM İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ
Buket EREN, Mustafa ÇELİK, Aytunga OĞUZ 359-370

ISSN: 1302-1842
Number 42
October 2014

sbe.dpu.edu.tr

SINIRLI BİLGİ, SINIRLI İKTİDAR: İSKOÇ AYDINLANMASI DÜŞÜNÜRLERİ VE HAYEK ÖZELİNDE İNCELEME[1]

Özlem KIRLI
Yrd. Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ozlemkirli@mu.edu.tr.

ÖZET: Bilginin nasıl bir anlayışla ele alındığı, toplumsal kurumların oluşumu ve bu kurumların sınırlarını açıklaması bakımından önemlidir. Bilginin mutlak olmadığı, hiçbir kurum veya kişi tarafından kontrol edilemeyeceği düşüncesi, kendiliğinden gelişen toplumsal düzen fikrine yani hiçbir toplumsal oluşumun bir otorite tarafından bilinçli bir tasarımın sonucu oluşturulamayacağı düşüncesinin gelişimine katkı sağlamıştır. Francis Hutcheson, Adam Ferguson, David Hume ve Adam Smith gibi İskoç aydınlanması düşünürlerinin düşünceleri çerçevesinde gelişmeye başlayan kendiliğinden gelişen düzen fikri, insan zihninin sınırlılığını, kültürel, siyasal, sosyal ve hukuksal kurumların bir evrim sonucu geliştiğini kabul eder. İskoç aydınlanması düşünürlerinin çağdaş dönem temsilcisi olan Hayek de benzer görüşler geliştirmiş, toplumsal düzenin insanların eylemleri sonucunda oluştuğunu ancak bunların amaçlı ve bilinçli eylemlerin neticesinde gelişmediğini vurgular. Çalışmada kendiliğinden gelişen düzen fikri İskoç Aydınlanması düşünürleri ve Hayek'in görüşleri çerçevesinde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: aklın sınırlılığı, kendiliğinden doğan düzen, sınırlı devlet, piyasa.

LIMITED KNOWLEDGE, LIMITED POWER: THE REFLECTION OF THE SCOTTISH ENLIGHTENMENT AND HAYEK

ABSTRACT: How is approach to information are important for the developments and limits of a social constitution. The idea of spontaneous social order that knowledge is not absolute and can not be controlled by any institution or person, contribute to social formation not occurs as a result of intelligent design by any authority. Spontaneous order was improved by the Scottish Enlightenment philosophers who is Adam Ferguson, David Hume and Adam Smith. These philosophers accepted limits of human mind and they claimed culture, politics, legal and social institutions compose the result of the end of evolution. Hayek, who was representing the Scottish Enlightenment in contemporary affirms, says social orders consist in human action but this actio n is not intentional and conscious. In this study will examine spontaneous order in the Scottish Enlightenment philosophers and Hayek's idea.

Key words: limited of reason, spontaneous order, limited state, market economy.

JEL Kodu: B 25, B 31, D 80

1. Giriş

İlkçağ'dan günümüze bilginin kaynağı, sınırları, doğruluğunun sınanması gibi konularla, ahlâk, siyaset ve toplumun teorik kurgusunun uyumlu olacak şekilde açıklanması belirgin bir eğilimdir. Birçok filozof bilgi nedir? Bilginin kaynağı nedir? Bilginin kesinliği mümkün müdür? sorularına açıklık kazandırmaya, epistemolojik temelle toplumsal ve siyasal yapının oluşumunu açıklamaya çalışmıştır. Toplumsal ve siyasal olanın "akıl" ile olan ilişkisi dönemler itibariyle değişim göstermiş, ilkçağda ve ortaçağda daha çok bilginin kaynağını metafizik yaklaşımla anlama çabası hakim olmuş, ontolojik bir tartışmanın sonrasında bilginin nasıl elde edileceği üzerinde durulmuştur. Modern dönemle birlikte varlığın "oluşu"na dair açıklamalar önem kazanmıştır (Cevizci, 2010: 11-12). Özellikle aydınlanma dönemi ile belirginleşen toplumsal ve siyasal olanı açıklamada akla olan inanç böylesi bir dönüşümün neticesidir.

Modern dönemin insanlığın gelişimine engel tüm tahakkümleri kırma iddiasında olan düşün dünyası, beşeriyetin açıklanmasında ve oluşturulmasında akla önemli bir rol atfetmiştir. Tasavvur edilen düzende belirleyici olan bireyin iradesi ve aklına olan inançtır; akıl ve irade sahibi olarak birey, yaşamını bu aklın ilkelerine göre şekillendirir. Birey herhangi bir kutsal otoriteye bağlı olmadan, özgür iradeye sahip birimler olarak "kendisi olabilme", "kendisini gerçekleştirme" yetisine sahiptir. Felsefi yenilenmenin başlattığı aydınlanma düşüncesinde insanı baskılayan her türlü otoriteyi sorgulama ve ondan kurtulma imkânı, kişi aklı ve deneyimleri ile gerçeği arama ve kendini gerçekleştirme cesaretini elde etmiştir.

Aydınlanmanın başlatıcısı, "aklı kullanma cesareti göster" düsturundan yola çıkan Kant, her türlü dogmaya karşı aklı, özgür iradeyi ve bireyi öncelemiştir. Bilginin kaynağı nedir? sorusuna karşı metafizik ve ampirik görüşlerin ikisine de eleştirel bir tutum inşa eden Kant, her iki yorumun eksikliklerini ortaya koymaya çalışmıştır, aklın ne olduğu ve sınırları üzerinde araştırmanın mümkün olduğunu; bilginin kaynağını ve sınırlarını belirlerken metafizikten ve duyumlardan arındırılmış aklı ele almak gerektiğini vurgular (1999: 6-7). Ancak Kant farklı bir felsefi gelenekten etkilendiği deneyimleri de ihmal etmez ve düşüncesine yerleştirir. Kant'ın *"itiraf edeyim ki, beni yıllar önce dogmatik uykumdan uyandıran ve araştırmalarıma kurgusal felsefe alanında başka yön vermemi sağlayan Hume'un nedensellik eleştirisidir"* (1995: 5-6) dediği ve Kıta Avrupası aydınlanma geleneğinden farklı temellerle ifadesini bulan İskoç Aydınlanması düşünürleri ve onun çağdaş dönem temsilcisi olan Hayek, bu çalışmanın temel referansları olacaktır.

[1] Bu çalışma Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim kongresinde sunulmuş bildirinin gözden geçirilmiş, genişletilmiş şeklidir.

Çalışmada İskoç aydınlanması düşünürleri ve Hayek'in toplumsal ve siyasal görüşlerinin şekillenmesinde etkili olan aklın sınırlılığı, kuralların ve düzenin kendiliğinden gelişimi, evrim, piyasanın özgürleşmeye ve siyasal iktidarın alanını sınırlayıcı etkisi üzerinde durulmuştur.

2. İskoç Aydınlanmasının Temel Kabulleri Olarak Aklın Sınırlılığı ve Ahlakilik

Daha çok Kıta Avrupası ile özdeşleşen aydınlanma düşüncesi, fikir ve sosyal yaşamda bilgiye ve akla dayalı bir hareket olarak tesir etmiştir. Aydınlanma anlayışı bütün insanlara açık, elde edilmesi ve paylaşımı kolay bilgi anlayışıyla şekillenmiştir. Bu bilgi, insanlığı daha önceki dönemlerde var olan ve insanı tahakküm altına alan yapılardan kurtarabilecek işlevsel yönü olan bilgi olarak değerlendirilmiştir (Çiğdem, 2003: 59-60).

İskoç aydınlanma düşünürlerinin de üzerinde durduğu en önemli mesele bilginin elde edilişi, kesinliği ve sınırlarıdır. Kıta aydınlanması düşünürlerinden farklı olarak aklın sınırlılığına vurgu belirgindir. Bilgiye ilişkin görüşleri, toplumsal ve siyasal kurumların oluşumu, gelişimi ve işleyişine yönelik açıklamalarını moral bir felsefe ile desteklemişlerdir (Erdoğan, 2006: 24-5). Hutcheson, Locke'un bilginin deneyimlerden türediğine ilişkin öngörüsünü bazı farklılıklar olmakla birlikte büyük ölçüde kabul eder. Hutcheson, bazı izlenimler aracılığıyla moral ve estetiğe dair bilgi içeren gerekli materyallerin de kazanılabileceğini kanıtlamaya çalışır. Hutcheson'ın asıl amacı ampirik bilgi kuramının ahlakta da uygulanabileceğini göstermektir (Hutcheson, 2004: x, xi, xii, xiii).

Diğer İskoç aydınlanma düşünürlerinin temel fikirlerinden olan yardımseverlik/ iyilikseverlik (benevolence) gibi düşüncelerin bireylerin erdemli yaşam sürmesinde ve kamusal alana dâhil olmasında önemi Hutcheson'ın fikirlerinde de belirgindir. Hutcheson, yardımseverliğin tek başına iyi bir ahlâkî dürtü olduğunu savunur. Bireylerin erdemli eylemlerinin neticesinden memnun oldukları için o eyleme yöneldiğini; kötü eylemlerden memnun olmayacağı sonuçlarla karşılaştığı için kaçındığını söyler. Onun anlayışına göre kişi eğer erdemli eylemlerden memnun değilse erdemli bir şekilde davranmak için bir dürtüye sahip olamayacaktır (Başdemir, 2005: 38-9).

İskoç aydınlanması düşünürleri aklı, beşeri meselelerde asli unsur ya da kurucu unsur olarak değerlendirmez. Bu hususta Hume, özellikle nedensellik teorisi ile, en önemli teorik katkıyı yapmıştır. Hume'un bilgi felsefesinde beşeri olan tüm kavramlara, olgusal ve ahlaki olan tüm konulara sadece deneyimlerle ulaşacağı varsayımı belirgindir. Hume'un amacı aklı beşeri olan konuları açıklamada tam anlamıyla yetkin olmadığını ve aklın sınırlılıklarını göstermektir. Aklın yerine duyularla gelen bilgiyi önemseyen Hume, duyuların da yanıltıcı olabileceğini fikrine akıl ile değil, tecrübelerle ulaşılabileceğini iddia eder. Hume'un duyuların da yanıltıcı olabileceği bilgisini veren aklın değil tecrübelerin olduğunu söylemesi akla hiç yer vermediği veya tamamen dışladığını göstermez. Sadece, Hume, bireylerin yaşamını yönlendiren kuralların kaynağını tecrübe ve gözlemlere dayandırarak, aklın bu tür meselelere karar veremeyeceğini kanıtlamaya çalışır. Bu yönüyle Hume'u anti rasyonalist olarak değerlendirmek yerine *non rasyonalist* olduğunu söylemek daha makuldür (Yürüşen, 2013: 143).

Hume rasyonalist düşüncedeki teorik açığı yani temel hareket noktasının yanlışlığını göstermeyi amaç edinir. Hume'a göre rasyonalist anlayışın en temel problemi, olgular arasındaki ilişkiyi düşünceler arasındaki zorunlu ilişkilere dayandırarak açıklamalarıdır. Hume'un felsefesinde olandan olması gerekene doğru mantıksal bir çıkarımda bulunulamaz. Hume, ampirik içeriği olmayan düşüncelerin değer yargılarından ibaret olduğunu, olgu ile değer arasında hiçbir mantıksal zorunluluk kurulamayacağını kanıtlamaya çalışır (Sunar, 1999: 84).

İskoç düşünce geleneğinin bir diğer ismi Adam Smith de, insan zihninin özellikleri ve ahlaki pratiklerin oluşumunda zihnin etkileşimini incelemiştir (Hoakonssen, 2002:vii). Smith, Hume ve Mandeville'nin görüşlerinden etkilenerek ahlakın doğal ve içgüdüsel bir şey olmadığını, yapay olduğunu söyleyerek, ahlak felsefesine orijinal bir katkı yapmıştır. Ahlakın yapay bir kavram olduğunu vurgulayarak insanların, ahlak, estetik ve diğer kuraların oluşumunun genelleştirilemeyeceği düşüncesinin yolunu açmıştır. Ahlakı, duyumlarla ilişkilendirerek, toplumsal gelişmeler neticesinde insanlığın bir parçası haline geldiğini vurgular (Hoakonssen, 2002:xii).

Doğa bilimlerinde temel olan "neden" kavramını, ahlak bilimlere de uygulamaya çalışarak, ahlaki değerleri duyu ve sempati kavramları etrafında izah eder. Smith'in düşüncelerinde iki temel kavram olan "güzellik" ve "uyum" ile iki farklı imgelem ve iki farklı teorik dünyaya kapı aralanır. İlki kişinin kendisi ve diğerleri ile olan iletişimiyle ilişkilidir ve pratik imgelem olarak adlandırılır. Bireylerin davranışlarıyla oluşan pratik imgelem, moral dünyayı yaratır. Smith bu pratik imgelemi sempati olarak adlandırır. Smith'in bahsettiği diğer imgelem teoriktir, "şey"lere ve olaylara ilişkin durumu refere eder ve bütün sanat ve bilimin temelini oluşturur. Teorik imgelem aracılığıyla çevrede gerçekleşen olaylar ve nesnelere yönelik belli bir düzenin ve sistemin var olduğu kavranılır (Hoakonssen, 2002: xiii).

Smith doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında yöntem açısından bir fark görmediği için, doğa bilimlerinde geçerli olan neden kavramını ahlak bilimlere de uygulamaya çalışır. Ahlak başta olmak üzere bütün insan bilimlerini kilisenin ve dini otoritelerinin öğretileri ışığında değil, bizzat, duyulardan ve onları meydana getiren duygulanımlardan yola çıkarak açıklar. Hutcheson ve Hume gibi, Smith de duyguya dayalı bir ahlak öğretisi geliştirmiş (Taşkın, 2007: 177-9) ve ahlaka ilişkin görüşlerinde evrimsel bir toplum anlayışı ortaya koymuştur (Çiğdem, 2003: 71).

Hutheson, Hume ve Smith'in görüşleri ile büyük ölçüde şekillenen İskoç Aydınlanması, bilginin elde edilmesinde ampirik yöntemi benimseyerek, toplumsal ve siyasal yapının açıklanmasında bireyin iradesinin ve aklının yüceltildiği görüşlere mesafeli yaklaşmanın teorik zeminini inşa edebilmişlerdir. Kıta Avrupası aydınlanmasının temel kabulleri olan dünyayı veya toplumu kendi kendini düzenleyen bir makine veya cihaz olarak görme eğilimi ve toplumların dizayn edilebileceği düşüncesi; aklın

gücüne duyulan inanç; evrenin, insanlığın, toplumun, duraklamalara rağmen hep ilerleme eğiliminde olduğu; bireyin toplumun temel unsuru olduğu düşüncesi İskoç aydınlanması düşünürlerince benimsenmemiştir. Mandeville'den itibaren sosyal yapı ve kurumların herhangi bir amaca yönelik oluşmadığı, insan davranışlarının niyetlenmemiş sonuçları olarak yani kendiliğinden ortaya çıktığı temel iddialarıdır (Davies, 2005: 6-8).

3. Hayek'in Görüşlerinde İskoç Aydınlanması Düşünürlerinin İzleri

İskoç aydınlanma düşünürlerinin çağdaş dönem temsilcisi Hayek'tir. İskoç aydınlanma düşünürleri ve Hayek'in görüşleri birçok bakımdan benzerlik gösterir. Gerek İskoç düşünürler, gerekse Hayek bireyleri yetenekleri bakımından sınırlı olarak değerlendirir. Ancak bireylerin sosyal işbirliğini en üst düzeye çıkarmak için daha üst sistemlerin parçaları olarak önemli işlevleri yerine getirdikleri kabul edilir. İkinci olarak beşeriyete ait kavramlar ve değerler, tasarım ürünü olan sistemlerden daha çok, toplumsal ve doğal sistemlerin ürünü olarak değerlendirilir. Bu sistemlere saygı duyulması gerekir ve sistemlerin işleyişi ve değiştirilmesinde insanın sınırlılığı kabul edilmelidir (Horwitz, 2000: 23-4). Hayek'in görüşlerinde belirgin olan kendiliğinden gelişen düzen, piyasa, özgürlük, sınırlı devlet ve birey vurgusu, Bernard Mandeville, Adam Ferguson, David Hume ve Adam Smith'in görüşlerinden kaynaklanır (Petsoulas, 2001: 1). Hayek kendisini özellikle David Hume ve Adam Smith'in entellektüel mirasçısı olarak görür (Muller, 2007: 200).

3.1. Aklın Sınırlılığı ve Evrimci Gelişimi

Hayek'in bilgi felsefesinde Hume, Popper ve Kant'ın etkisi görülür. Hume'dan aldığı miras göz önüne alındığında onun bilgi felsefesine uygun olacak şekilde sosyal, ekonomik ve siyasi görüşlerini geliştirdiği görülür (Bianchi, 1994: 232). Hayek'in insan zihninin dünyaya dair tam bir bilgiye sahip olamayacağı ancak aklın kategorilerden geçerek kısmen bilgi edinebileceğine dair görüşlerinde Kant'ın fikirleri etkilidir. Ama insan aklının zayıf ve sınırlı olduğu ve bu yüzden her zaman kusurlu ve eksik bilgi üreteceğine dair epistemolojik kötümserliği Hume'un görüşlerini yansıtır (Gamble, 2006: 119).

Hayek, Hume gibi, aklın sınırları, kavramları ve olayları değerlendirmede aklın ne kadar muktedir olduğu, aklın dünya ile ilişkisi gibi sorulara yanıt arar (Yayla, 2000: 60). Hayek'in epistemolojisine dair iki temel hususta ilki, bilginin rolü, oluşumu, toplumda yayılması ve evrim sürecindeki işlevleri; diğeri deneme yanılma yoluyla öğrenilmesine ilişkindir (Bianchi, 1994: 232). Hayek, Hume'un sosyal ve politik teorisinin temelinde aklın sınırlılığına yönelik şüpheci ve karamsar yaklaşımını benimser. Hayek'e göre, insan aklı, bir sınıflama aracı olarak farklı grup ve kategorileri sınıflandırma işlevini yerine getirir. Aklın sınıflandırma işlevi, evrim süreci ile gelişen algı ve soyut davranış kuralları ile şekillenen bir üst bilinç tarafından yönetilerek yerine getirilir. Bu kurallar kişilerin gerçek hayatla uyumuna imkân verir. Kişinin düşünme ve eyleme geçme süreci ne açıklanmış ne de anlaşılabilir olan kurallar tarafından yönlendirilir. Ayrıca zihnin kategorileri sabit değildir. Algılar aracılığıyla tekrar tekrar yeniden üretilir (Petsoulas, 2001: 108).

Hayek'in zihnin işleyişini ele aldığı *Sensory Order* eserinde aklın, insanın içinde yaşadığı toplumsal ve doğal çevreye uyum sağlama ve toplumun yapısını belirleyen müesseslerle daimi karşılıklı etkileşim içinde geliştiğini vurgular. Akıl bu müessesler üzerinde işleyen ve onları değiştiren bir şey olduğu kadar, içinde geliştiği ve kendisinin yaratmadığı sosyal çevrenin ürünüdür. Akıl, insanın toplum içinde gelişmiş olmasının ve içinde yaşadığı toplumun devam ettirdiği alışkanlık ve uygulamalara sahip olmasının bir ürünüdür (Hayek, 1996: 28). Bu yönüyle de Hayek'in akla ilişkin görüşleri, "harici/dışsalcı" yorumuna yakındır. Dışsalcı yaklaşım zihnin işleyişi üzerinde sadece bilişsel kapasitelerin değil, harici araçların da belirleyici olduğunu kabul eder. Zihnin dağınık karakterine örnek olarak kütüphane gösterilmiştir. Zihin bilgiyi saklamak ve işlemek için nispeten sınırlı bir kapasiteye sahiptir, ancak bu kapasite harici araçlar aracılığıyla genişletilebilir. Bu harici araçlar olmazsa bireysel öğrenme ve bilgiyi geliştirme sınırlı olacaktır (Hunt, 2007: 54).

Hayek'in bilgi teorisinde dikkati çeken husus zihni dünyanın sübjektif olarak algılandığı vurgusu ve sadece deneysel yöntemle açıklanamayacağıdır. Kişi, bilgiyi, insan zihninin ürettiği genellemeler şeklinde kazanır, ancak bu genellemeler yanlış olduğu görülerek tekrar yeni bir genellemeye/ sınıflandırmaya gidilebilir (Barry,1979: 9-10,12-3). Hayek'e göre zihin hiyerarşik yapıya sahiptir ve evrim süreci zihin için de geçerlidir. Organizma farklı durumlara karşı farklı tepkiler geliştirir ve bunun temelinde varlığının devamını sağlamak vardır. Organizmanın değişimlere karşı amaçlarını uyumlaştırma problemi, harici nesne ve olaylarla ilişkili olan amaç içeren davranışları uyumlaştırmasında ortaya çıkar. Aslında amaca yönelirken neyin gerektirdiği meselesi, organizmanın varlığını devam ettirecek şeylerin neler olduğu ile aynı sorulardır. Bu sorular organizmanın büyümesi ve normal eylemler ile bağlantılı olarak ortaya çıkar (Hayek, 1976: 82).

Yani Hayek prosedürler ve çeşitli kurallar tarafından yapılandırılmış olarak insan algısını ve bilgisini ortaya koyar. Bunların bazıları deneyimlerle oluşur ve gelecekteki davranışlarımızda önemli role sahip olur. İnsanın çok fazla bilinçli olmadığı ve kuralların etkisi altında olduğuna ilişkin bilgi felsefesi Hayek'i daha sonraki evrimci yazılarında, insanların davranışlarında kurallara tabi olduğuna dair yorum geliştirme imkânı vermiştir. Hayek'in insan aklının sınırlı olduğuna dair temel iddiası ile birlikte dile getirdiği, insanın geçmiş deneyimin ürünü olan çeşitli kurallar ve prosedürleri takip ettiği düşüncesi onun bireylerin dünyayı algılaması yolunda açılım sağlar. Hayek'in düşüncelerinde insanların bu kuralları takip etmekten başka bir seçeneği yoktur (Shearmur, 1996: 107).

Hayek kural kelimesini fiziksel bir anlamda kullanmaz. Kural ile zihinsel süreçlerde düzgünlük ve düzenliliği kast eder ve iki nedenden dolayı bu açıklama önemlidir: davranışlarımız ve deneyimlerimizde düzenliliği açıklayabiliriz ve herhangi bir durumda olasılıkları sınırlayabiliriz/ eleyebiliriz. İkinci olarak kural uyan eylemlerimiz ile benzer deneyimlerin nasıl oluştuğunu açıklayabiliriz (Tebble, 2010: 19). Bu nokta Hayek'in bilgi felsefesi ile uyumlu olacak şekilde toplumsal yapının açıklanmasının imkânını verir. Hayek'in görüşlerinde toplumsal düzenin ve insan zihninin karmaşıklığı ortak bir zemini paylaşmaktadır ve

insanın kural izleyen canlı olması öngörüsü ile bu karmaşıklık aşılmaktadır. Hayek'in öngörüsünde iki farklı düzen sadece birçok parça ve birçok parçanın birbiri ile olan ilişkileri bakımından değil, benzeşik olma anlamında da karmaşık ve birbiri ile bağlantılıdır (Dun, 1994: 272).

Hayek'in bilgi teorisi, ekonomi ve sosyal bilimlerde onun en ayırt edici katkısıdır. Onun temel katkısı toplumsal aktörler ve sosyal teorisyenler olarak bireylerin giderilemez bilgisizliğine dair düşüncesinde yatar. Bu üç açıdan önemlidir; ilk olarak modern toplumlarda bilgi milyonlarca bireyin arasında parçalanmış ve dağılmıştır. İnsan aklının sınırlarından dolayı birçok şey toplumda sosyal aktörler ya da sosyal teorisyenler olarak bireyler tarafından tam olarak bilinemez olarak kalır. Son olarak insan eyleminin istenmeyen sonuçları ve bireylerin sahip olduğu bilginin zımni doğası karmaşık olguların açıklanması ve değerlendirilmesinde, modern toplumları açıklama ya da kontrol etmenin imkânsızlığı anlamına gelir (Gamble, 2006: 111).

Hayek'in bu görüşleri sosyal düzenin oluşumu ve işleyişini değerlendirmede önemli ve farklı bakış açısı sağlamaktadır. İlk akla gelen tamamen merkezi planlamaya dayanan yapay bir sosyal düzenin oluşturulamayacak olmasıdır. Bir kişinin veya bir grubun toplumdaki tüm bilgiye sahip olması imkânsızdır. Bilginin tek bir elde toplanması mümkün olmadığı için de insan davranışlarının önceden belirlendiği, kontrol altına alındığı ve istenildiği gibi yönlendirildiği bir sosyal düzen oluşturmak mümkün değildir. Böyle bir şeyin olacağını düşünerek bir sistemin oluşturulmasına yönelik her eylem, insanların karşılıklı etkileşimleri sonucu gelişen kendiliğinden gelişim gösteren düzeni olumsuz etkileyecektir (Yayla, 1993: 221-222).

3.2. Rasyonellik Eleştirisi ve Özgürlük Katili Olarak Ölümcül Kibir

Hayek'in bilgi felsefesinin doğal sonucu rasyonel ve kurucu olarak nitelendirdiği teorilere karşı şüpheci yaklaşımıdır. Hayek, Mandeville ve özellikle Hume'un ve Smith'in ahlaki kurallar ve sosyal kurumların oluşumunu açıklamada rasyonel teorilere yönelik saldırısını önemli bulur (Petsoulas, 2001: 6) ve onlardan almış olduğu mirası daha sistematik bir şekilde geliştirir. Hayek *The Counter of Revolution* eserinde sosyal bilimlerde doğa bilimlerine benzer şekilde akılcılığın öne çıkarılması ile ortaya çıkan siyasal ve toplumsal yapıları ve bunların temelinde yatan bilim anlayışını inceler. Kurucu akıl/ kartezyen akıl olarak nitelendirdiği düşünce ile şekillenen kurumlar ve toplumsal oluşumların yerine, kurumların ve toplumların evrimci gelişimini benimser (Hayek, 1979: 28-9, 33).

Beşeri olguların ortak akıl kurgusu ile değil de, niyetlenmemiş eylemlerin neticesi olduğu düşüncesi, İskoç düşünürlerinin öne sürdüğü anti rasyonel bakış, müesseselerin, değerlerin, dilin ve hukukun evrimci bir süreçte geliştiği, aklın da gelişiminin bu çerçevede olduğu düşüncesi Hayek'in tüm görüşlerinin temelidir (Hayek, 2013:103).

Hayek'in eleştirdiği akıl, toplumun kendi iç dinamikleri ile değil de harici bir şekilde, toplumsal yapıyı oluşturma iddiasında olan içerisinde baskıyı ve zoru barındıran, 'şekillendirici' ve kurucu olduğunu düşündüğü akıldır. Hayek aklın toplumsal, ekonomik ve siyasal düzlemde biçimlendirici ve kurucu yönüne karşıdır (Hayek, 1996: 45). Hume gibi, aklın insanın sahip olduğu en önemli şey olduğunun farkındadır ve aklın sadece her şeyin kadir olmadığını göstermeyi amaçlar. Aklın kendi hakimi olduğu ve kendi gelişimini kontrol edebildiği düşüncesinin akla olan zararını göstermeye çalışır. Aklın etkin işleyişi ve sürekli gelişiminin koşullarını anlamayanlar tarafından istismarını engellemeyi amaçlar. Anti rasyonel duruş, irrasyonalizm ya da mistisizme yönelmek, aklın terk edilmesi değil, aklın uygun şekilde denetim altına alındığı alanın rasyonel tahlilinin yapılmasıdır (Hayek, 2013: 119-120).

Hayek'in kurucu olarak nitelendirdiği anlayışa itirazı insan zihninin sınırlılığı, bilginin parçacıllığı ve toplumsal yapının karmaşıklığı ile ilişkilidir. Bir tasarımcının veya bir mühendisin bir şeyi üretme aşamasında onunla ilgili tüm verileri bilme ve kontrol etme ihtiyacı ve kolaylığı olmasına karşın, sosyal konularda bir konuyu açıklamak birçok olguya bağlıdır. Yani toplum içinde gerçekleşen olayların gerçekçi değerlendirilmesi kişinin birçok olguyu bilmesini gerektirir. Ancak giderilmesi mümkün olmayan bilgisizlik ve toplumsal olayların gerçekleşmesinde tam olarak hiç kimse tarafından bilinmeyen milyonlarca olgu söz konusudur. Kurucu rasyonalistlerin en önemli hatası *sinoptik yanılgı* yani bütün ilgili gerçeklerin tek akıl tarafından bilinebileceği ve bu bilgiden hareketle yeni sosyal düzenin kurulabileceği düşüncesine inanmalarıdır (Hayek, 1996: 20-22,24).

Akla olan inançla inşa edilen kurucu düzen fikrini, Fransız aydınlanma düşüncesi ile ilişkilendiren Hayek, Fransız aydınlanmasını kültürel evrimleşme neticesinde gelişen toplumsal, siyasal ve kültürel değerleri ihmal ettiği ve önemsemediği, bunun yerine insan aklının muktedir olduğu toplumsal düzenlerin daha iyi işleyeceğine dair düşüncenin özgürlükleri ve bireyselliği yok ettiği için karşı durur. Hayek insanın içinde yaşadığı dünyayı istediği gibi değiştirebileceğine olan inancı "ölümcül kibir" olarak adlandırır. Ölümcül kibire, evrim sürecinin sonucunda oluşan açık toplumun vereceği pozitif katkıları anlamayı ve kendiliğinden gelişen yapılar ile elde edilebilecek kazanımları engelleyeceği için eleştirel yaklaşır (Hayek, 1988: 27).

Oysa, Hayek için gelenekler ve zamanın testinden geçmiş kurallar insanın yaşamında önemli kazanımlardır ve beşeriyetin devamında önemli işlevleri yerine getiren rehber ilkelerdir. İnsan bilgisinin sınırlı olmasından dolayı toplumsal işleyiş ve ekonomiye dair yorumlar her zaman eksik olacağını düşüncesinin temeline yerleştiren Hayek, geleneklerin oluşumunda bireylerin katkısına güvenmiş ve bireylerin her türlü girişimine karşı hükümetleri uyarmıştır. Yani Hayek'te belirgin bir özellik olan epistemolojik *pesimizm* insan ilişkilerinin düzenlenmesine yansımamıştır (Gamble, 2006: 118).

3.3. Özgürlük ve Adaletin Basit ve Mutlak İşleyişi Olarak Kendiliğinden Doğan Düzen

İskoç geleneğinden etkilenen klasik liberal düşünürler ve Hayek, siyasal ve anayasal kuralların sınırlılığına vurgularken, toplumsal düzenin tümüyle belli bir siyasi iradenin eseri olduğu fikrini kabul etmezler. Bu gelenekten gelen liberal isimler tek bir birey veya grup tarafından tasarlanmış veya amaçlanmış olmayan müesseselerin daha etkili olarak beşeri amaçlara hizmet edeceğini varsayar (Barry, 2003: 18). Kendiliğinden gelişen düzen fikri kavramsal olarak her ne kadar ilk Michael Polanyi tarafından kullanmış olsa da, sosyal kurumların oluşumu, eşgüdümü ve devamındaki önemini ayrıntılı bir şekilde teorisine yerleştiren Hayek'tir (Petsoulas, 2001: 2). Kendiliğinden doğan düzen fikri, Hayek'in sosyal teorisinin özü ve insanlığın düşünce birikimine yaptığı önemli bir katkıdır (Yayla, 1993:222) ve teorisini oluştururken özellikle Ferguson ve Smith'in düşüncelerinden etkilenmiştir.

Hayek, Ferguson'un görüşlerinde sosyal kurumların oluşumunda kendiliğinden gelişen düzenin teorik temellerini bulmuştur. Hayek, özellikle Ferguson'dan etkilenerek sosyal kurumların oluşumunda bireylerin öyle niyet etmemiş olsa da olumlu sonuçlanan bireysel eylemlerine odaklanır (Hamowy, 1999: 280). Kendiliğinden doğan düzen fikri Adam Ferguson'da, ulusların insan eyleminin sonucu olduğunu ancak insan tasarımları olmayan kurumların tesadüfen bulunduğu şeklinde ifade edilmiştir. *Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Makaleler* (Essay On The History Of Civil Society) adlı eserinde Ferguson, bireyi toplumsal konumu içinde değerlendirir ve tasarım sonucu olmayan kendinden gelişen kurumların işleyişini açıklamak için işbölümü kavramı üzerinde yoğunlaşır. Ferguson'a göre uygar toplumu diğer toplumdan ayıran önemli özelliklerden birisi işbölümüdür. İşbölümü, gelişme ve yaşamın devamını kolaylaştırmada, yaşama becerilerini kazanabilmede önemlidir. Vahşi ve barbar toplumlarda insanlar, hiçbirini iyi derecede yapamayacakları sayıda çok fazla işle ilgilenmek zorunda iken, toplumların ilerlemesi ve işbölümünün gelişimi ile görevler birbirinden ayrılmış, uzmanlaşma olmuş ve daha verimli hale gelinmiştir (Ferguson, 1995: 11, 16, 18-20, 24).

Smith de, görünmez el metaforuyla piyasa sürecinin hiçbir müdahale olmaksızın kendiliğinden düzgün bir şekilde işleyeceğini söyler. Smith *Milletlerin Zenginliği* adlı eserinde kendi halinde işleyen, devlet müdahalesinin olmadığı, doğal bir mekanizmaya sahip piyasa sürecinin işleyişini; *Moral Sentiment* (Ahlaki Duygular) adlı eserinde de kendiliğinden işleyen sürecin teorik ahlaki temelleri geliştirir. İnsan eyleminin istenmeyen sonuçları ile ilgili olarak *Milletlerin Zenginliği*nde kasıtlı olmayan eylemlerin sonuçlarının bazen olumlu bazen olumsuz, bazen toplumun beklentisini olumlu yönde etkileyen örneklerini sunar (Muller, 2007: 200). Kendiliğinden işleyen sürecin metaforik kullanımı "görünmez el" teorisi ile kişilerin kendi çıkarlarını düşünmesine ve gerçekleştirmeye niyet etmesine rağmen, doğrudan bir niyeti ve bilinci olmadan genelin çıkarına olumlu yönde katkı sunduğunu gösterir. Smith'in meşhur örneği ile yemeğimiz kasabın, biracının veya fırıncının iyilikseverliğinden değil, kendi çıkarlarını gözetmelerinden dolayıdır. Ancak kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışırken, toplumsal ihtiyacı karşılar ve fayda sağlar (Smith, 2006: 16).

Hayek piyasa ekonomisinde Smith tarafından vurgulanan işbölümünün bilginin parçacıllığı kadar önemli olduğunu savunmuştur (Gamble, 2006: 114). Smith'in kendiliğinden gelişen düzen düşüncesinin lokomotifi olarak gördüğü işbölümü, üretimi arttırması ve her işçinin bir özellikte el yatkınlığını arttırması, bir işten diğer işe geçerken vakit kaybını engellemesi ve bir kişiye birçok kişinin işini yapma imkânı sağlaması, bu sayede bireylerin hayatını kolaylaştırması bakımından önemlidir (Smith, 2006: 9). İşbölümü bu faydaların herkese ulaşmasını amaç edinen bir kişinin tasarımı ile doğmamıştır. İşbölümü genelin faydasını gözetmeyen, insan doğasının eğilimlerine uygun olarak tedrici bir şekilde gelişim göstermiştir (Smith, 2006: 14). İşbölümü sonucu insan kendi tüketiminden artan emek ürününü başka kişilerle değiştirerek, aşama aşama tacir durumuna gelir. Toplum, zenginleşerek, ticari bir toplum olarak gelişmeye başlar (Smith, 2006: 24).

Hayek'in kendiliğinden gelişen düzen kavramı, Smith'in piyasa modelinin gelişimi ve kullanımı ile benzer niteliktedirler. Hayek, Smith gibi, görünmez el teorisi ile öngörülemez ve yönlendirilemez piyasa mekanizmasını üretim ve zenginliğin dağıtımı olarak sunar (Otteson, 2007: 31). Hayek'in kendiliğinden gelişen düzen fikri iki farklı şekilde yorumlanabilir: piyasa düzeni gibi belli kurumsal oluşumların belirli bir özelliği olarak ve bu kurumların evrim veya gelişim teorisi olarak (Shearmur, 1996: 115). Hayek'in kendiliğinden gelişen düzene ilişkin görüşlerinde sosyal düzenin nasıl oluştuğu ve geliştiğine dair kurallar getirme çabası hâkimdir. Toplum ve kurumların oluşumu ne doğal ne de insan dizaynının sonucudur. Tam tersine kendi çıkarlarını düşünen bireylerin öngörülemez ve amaçlanmamış eylemlerinin sonucudur (Petsoulas, 2001: 2).

Smith'in üç argümanı, Hayek'i etkilemesi açısından önemlidir. İlki, herkesin hedefleri, arzuları ve ona uygun fırsatlar da dahil olmak üzere, "lokal" durumunda kendisine dair benzersiz bilgiye sahip olduğu ve bu göz önüne alındığında kişinin kendisi ve hedeflerine ulaşmak için en iyi kararı alacağı öngörüsü; yani *lokal bilgi* argümanıdır. İkincisi, bireylerin kendi ekonomik çıkarlarını en iyi şekilde geliştireceklerine dair argümandır; yani herkes kendi koşullarını nasıl iyileştireceğini en iyi şekilde kendisi bilir. Kişi kendi amacını maksimize etmek için üretim çıktısı ve yatırım için en iyi kaynak ve emek koşullarını göz önünde bulunduracaktır. Üçüncü ve son olarak, Smith'in görünmez el argümanında olduğu gibi, herkes kendi koşullarını iyileştirmek için çaba harcarken ve kendi durumunu düzeltmeye çalışırken niyet etmese de diğer kişilerin de koşularını iyileştirir (Otteson, 2007: 32).

Hayek'in temel vurgusu kendiliğinden gelişen düzenin, belli bir kişi ve kurumların amaçlarını gerçekleştirme gibi bir eğiliminin olmaması, yani "amaçsızlık" üzerine kurulu olmasıdır. Kendiliğinden gelişen düzen ile, Hayek çeşitli amaçlar için kullanılabilecek ve birçok farklı hedefi gerçekleştirilebilecek bir yapı için teorik çerçeve sunmuştur. Hayek'in analizi sadece ekonomik ve sosyal yapıları kendiliğinden oluştuğunu gösterdiği için değil, aynı zamanda bu yapıların karmaşık olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Kendiliğinden gelişen düzen ve beşeri olanın karmaşık olduğu fikri, sosyal, ekonomik ve siyasi politikaların amacı olduğu düşüncesine ve sosyal mühendislik anlayışına meydan okumanın yolunu açmıştır (Gaus, 2007: 150). Hayek *Hukuk, Yasama ve Özgürlük* eserinin 1. ve 2. ciltlerinde ve *Özgürlüğün Anayasası* adlı eserinde sosyal mühendislik anlayışının, kendiliğinden düzen kavramı ile tezatlığı ortaya koyar ve çözüm olarak hükümet faaliyetlerinin sınırlı olduğu,

piyasanın etkin olduğu politikalar önerir (Shearmur, 1996: 116). Hayek çalışmalarında ilkeler ve kişisel menfaat/ beklentiler arasındaki zıtlığı vurgular ve hükümetlerin daha iyi koşullar sağlayacak sosyal ve ekonomik politikalar izlemek yerine soyut genel ilkeleri takip etmesi gerektiğini ifade eder. Yani hükümetler, ahlaki ilkelere bağlı olmalı ve refahı artırmayı hedefleyen sosyal ve ekonomik politikaları terk etmeli ve piyasaya müdahale edecek tüm girişimlerden uzak durarak, kendiliğinden işleyişine izin vermelidir (Gaus, 2007: 149).

Hayek, kendiliğinden düzen ve yapay düzen arasında karmaşıklık, amaç ve soyutluk bakımından farklılıklarını belirlerken, yapay düzenlerin harici birimler tarafından "dışsal" bir şekilde oluşturulduğunu, kendiliğinden gelişen düzenin ise "içten" gelişim gösterdiğini yani kendi kendini oluştuğunu vurgular. Yapay düzenler belli bir amaçla ve bu amacı belirleyen kişinin beklentilerini karşılamaya yönelik iken, kendiliğinden gelişen düzen bir amacı gerçekleştirmek üzere oluşmamıştır ve çok sayıda kişinin farklı beklentilerini uyumlaştıran bir yapıya sahiptir. Kendiliğinden doğan düzenin bir diğer özelliği soyutluktur. Kendiliğinden gelişen düzen farklı soyut unsurlar arasında etkileşime ve bireylerin uyma zorunluluğuna dair inancı olan soyut kurallara dayanır (Petsoulas, 2001: 13-4).

Hayek, kendiliğinden gelişen düzen ile birbirinden farklı hususları göstermeye niyet etmiştir. Birincisi, "kendiliğinden (spontane)" ile toplumun ideolojik koordinasyonu gerektiren ortak hedefleri değil, insanın kendi çıkarları ile koordine edildiğini piyasa düzenini ifade eder. İkincisi, kapitalist piyasa sistemine dayalı modern liberal toplumu anlatır. Hayek kendiliğinden düzene atıfla ideallerin gerçekleştirilmesinde piyasa düzeninin planlı ve kasıtlı şekilde oluşmadığını vurgular. Deneme yanılma süreci neticesinde, zamanla gelişmiş ve kişilere faydalı bulunduğu için muhafaza edilmiştir. Bu anlamda, kültürel bir evrim süreci neticesinde gelişmiş ve hala gelişmeye devam etmektedir (Muller, 2007: 198). Bu yüzden de kendiliğinden gelişen sosyal düzen, dışarıdan değil ancak içeriden tanımlanabilir (Dun, 1994: 275).

Kendiliğinden gelişen düzende üç temel argüman dikkati çeker. Epistemolojik argümanda kendiliğinden düzenin karmaşık yapısına vurgu vardır. Hayek'in modern piyasa toplumu kişinin zihni kapasitesinin ötesine ulaşmış, karmaşık bir yapıya sahip, kendiliğinden gelişen düzendir. Kendiliğinden gelişen düzenin epistemolojik argümanı Hayek'in özgürlük savunusuna güçlü bir teorik temel sağlar. Dağınık, gizli ve geçici bilgi, karar süreçlerinde ademi merkezi bir anlayışı zorunlu kılar. Yani bireyler amaçlarını gerçekleştirirken kendilerine uygun olan en iyi bilgiyi değerlendirebilirler. Hayek'in özgürlük tanımı baskı/ zorlamanın olmaması olarak düşünüldüğünde, kendiliğinden düzen bireylere zorlama olmaksızın çıkarlarını gerçekleştirme fırsatını sunar. Açıklayıcı argümanda ise, Hayek kendiliğinden doğan düzenin ortaya çıkışı ve sürdürülmesinde bir sürece atıfta bulunur. Hayek kendiliğinden düzen ve evrimin ikiz düşünceler olduğunu vurgulaması bu hususla ilişkilidir (Petsoulas, 2001: 15-6).

Zorlamanın olmadığı, özgür ve kendiliğinden gelişen düzende bireylerin davranışları, kurallar ile sınırlandırılmıştır. Davranış kuralları kendi kendine oluşmuş ve hiçbir kişinin aklı aracılığıyla kurgulanmamıştır ve toplumun devamında önemli işlevleri yerine getirir. Bireyler için bu davranış kodlarının önemi insan deneyimlerinin neticesinde gerçekleşmiş olmasıdır. Bu kuralların başarısı küresel evrim sürecinde test edilerek geçmiş olmasına dayanır. Neyin iyi ve kötü olduğu bireylerin aklı neticesinde karar verilmiş değildir, deneyimlenerek öğrenilmiştir (Rowland, 1988: 224).

4. Hayek'in İskoç Aydınlanma Düşünürleri'nden Farklılığı: Kültürel Evrim Vurgusu ve Gelenekçilik

Bilginin sınırlılığı, kendiliğinden işleyen süreç, piyasa gibi birçok konuda ortak bir noktada buluşan Hayek ve İskoç aydınlanma düşünürleri bazı hususlarda ise farklılaşır. İskoç aydınlanma düşünürleri ve Hayek'in temel farklılıklardan birisi, kültürel evrim sürecine ilişkin görüşleridir. Ne Mandeville, ne Hume, ne de Smith Hayek kadar evrimci teoriye katkıda bulunmuştur (Petsoulas, 54).

Hayek'in düşüncelerinde dikkati çeken iki önemli husus planlanmış kurumların eleştirel değerlendirilmesi ve planlanmamış kurumların işleyişinin nasıl değerlendirilmesi gerektiğine ilişkindir. Hayek kurumlar ve kuralların oluşumu, işleyişi ve devamını işlevselci evrimci bir yaklaşımla açıklar (Petsoulas, 2001: 33).

Hayek'e göre evrim neticesinde gelişen ve toplumların ve kültürlerin devamını sağlayan özel mülkiyet, dürüstlük, sözleşme, mübadele, ticaret, rekabet, kazanç ve özel hayata ilişkin adil davranış kuralları açık toplumun işleyişini kolaylaştırmıştır (Hayek, 1988: 12). Kültürel evrimin kazandırdığı ve insanlığın hizmetine sunduğu değer ve kurumlar, insan aklının bilinçli tasarımı veya insanın bilinçli bir şekilde etkide bulunabildiği bir süreç neticesinde şekillenen kurumlardan daha işlevsel olmuştur. Açık toplumun işleyişi, uygarlığın ileri taşınması ve piyasa ekonomisinin kurallarının belirmesi ve bu kuralların yerleşmesinde en önemli gelişme özel mülkiyet kurumunun ortaya çıkması olmuştur. Özel mülkiyet ile kişiye ait varlıklar ve bunlar üzerinde haklar belirlenmiş, bu varlıkların devredilmesine yönelik kuralların oluşturulması aşamasında farklılıklar, özgürlükler ve haklar ortaya konulabilmiştir. Özel mülkiyet aracılığıyla kişiler amaçlarını gerçekleştirebileceği maddi ve fiziki araçlara sahip olmuştur. Ticaretin gelişiminde önemli olan özel mülkiyet kavramı, ticarete yönelik kuralların oluşumunda etkili olmuştur. Tüm bunlar toplum içerisindeki barışın ve uluslar arası anlamda barışın gelişimine katkı sağlayacak unsurlardır (Hayek, 1988: 41). Yani Hayek'in düşüncelerinde sosyal düzenin işleyişi diğer kurumların birbirine adaptasyonu ile değil, karşılıklı ilişkilerin neticesinde değişir ve gelişir (Otteson, 2007: 31).

Hayek toplumların evrimleşmiş ve tecrübeye dayalı kurallar tarafından yönlendirilmesini bir başarı olarak değerlendirir. İnsanın, oluşumunda herhangi bir etkisi olmayan bu kurallara uyma nedenini, sadece amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan bir canlı olmaması, aynı zamanda kural izleyen bir varlık olması şeklinde açıklar (Hayek, 1996: 19).

Toplumların uydukları kuralların faydalı olup olmadığı nasıl anlaşılır sorusuna Hayek, uzun dönemde bu kurallara uyan ve gelenekleri devam ettiren toplumların çevreye uyum sağlamaları, hayatta kalma konusunda başarılı olup olmadığına bakılarak anlaşılacağı şeklinde yanıt verir. Toplumun çoğu tarafından benimsenen kuralların ve geleneklerin doğru olmayabileceğini de kabul eden Hayek, bunların test edilebilmesi için de özgür bir toplumun gerekliliği üzerinde durur. Hayek'e göre özgürlüğün olmadığı toplumlarda bireyler gelenekleri ve toplumsal kuralları değiştiremedikleri için, bu normlar ve kurallar toplumların hayatta kalması engelleyecek veya gelişimlerini olumsuz etkileyecektir. Bu sürecin sonucunda ise toplum çözülecek ve yok olacaktır. Farklı fikir ve uygulamaların uygulanmasında özgür olan toplumlarda bireyler karşı çıkılsa bile farklı kuralların denenmesine imkân bulabileceklerdir. Yeni kurallar toplumun geri kalanı tarafından zamanla benimsendikçe de yeni davranış kuralları yerleşecektir (Hayek, 2013: 67).

Hayek'in kültürel evrim sürecine dair görüşleri liberalizmin temel değerleri olan birey, bireyin iradesi ve özgürlüğe ilişkin bazı sıkıntıları da beraberinde getirir. Genel olarak Hayek'in görüşleri değerlendirildiğinde "zımnı" bilgisi ile kendi amaçlarını gerçekleştirebilecek donanıma sahip olan ve amaçlarını gerçekleştirirken kültürünü ve ahlaki değerlerini yansıtabilen birey tasavvuru vardır. Hayek genel felsefesinde bireye olan güvenci ve ahlaki davranış kodlarını benimseyeceğine dair inanç belirgindir. Özgür bireylerin eylemleri yasal, kurumsal ve ahlaki gerekliliklerinin sağlandığı durumlarda toplumsal düzende genel çıkarın bu yöntemle koordine edilebileceği varsayılır (Rowland, 1988: 223). Ancak evrimci görüşlerinde temel kurumların korunmasında bireylerin rasyonel müzakeresini değil, insan eyleminin istenmeyen sonuçlarını vurgu hakimdir (Muller, 2007: 205-6). Kurumların oluşumu ve işleyişinde birey ve bireyin rasyonelliği düşüncesi, "evrim" sürecinde zayıflar (Shearmur, 1996: 110). Evrim sürecinde bireylerin tercih yapma özgürlüğünün ve bireyin iradesinin neredeyse olmadığı, sınırlı veya çok zayıf olduğu görülmektedir. İnsanların kendilerinin dâhil olmadığı bir süreçte gelişim gösteren kural ve kurumları doğrudan kabul ettiği ve aksini tercih yapma olanağının olmadığı bir yapı sunulmaktadır. Bu ise Hayek'in birey ve özgürlüğe ilişkin görüşlerinin en zayıf noktasını oluşturmaktadır. Çünkü öngörülen kurum ve kuralların özgürlükleri koruyacağı veya garanti altına alacağının herhangi bir belirtisi yoktur (Petsoulas, 2001: 5).

İskoç aydınlanma düşünürleri ile diğer farklılık Hayek'in daha gelenekçi yorumlarda bulunmasıdır. Hayek, Mandeville, Ferguson, Hume ve Smith'in bireylerin eylemlerinin öyle niyet edilmese de olumlu sonuçlanması, kendi çıkarlarının toplumun çıkarına doğru gelişim göstereceği ve beşeri ve toplumsal değerlerin kültürel evrim sürecinde gelişimini ele almış ve bunları kendine özgü yorumları ile geliştirmiştir. Ancak, bu kavramlara onlardan çok daha fazla muhafazakâr bir ruh vermiştir (Muller, 2007: 205-6).

Hayek'in düşüncelerinde belirgin eğilim olan kültürel evrim süreci ve kuralların oluşumu onun "gelenekçiliğinden" beslenir (Rowland, 1988:222). Bilinçli bir şekilde oluşturulan kuralların ve yapıların yerine öngörülen kuralların oluşumunda uzun zaman test edilmiş, gelenekler ve toplumsal kodlarla uyumlu bilinçli olarak tasarlanmamış kuralların oluşumu öngörülür. Sosyal kurumlar, evrimsel bir sürecin ürünü olarak, düşünce görenek, gelenekler, zihinsel modlar çerçevesinde geliştiği ve gelişeceği (Dun, 1994: 275) piyasa ve rekabet gibi süreçlerin de, uygun olmayan pratiklerin kaldırılmasında veya elimine edilmesinde filtre vazifesi göreceği varsayılır (Petsoulas, 2001: 33). Ancak Hayek'in düşüncesinin evrimsel yönü, reel durumda, gelenek ve alışkanlıklara bağlı kaynakların olmadığı ortamda piyasanın yeniden oluşumunu yeterince teorik argümanlarla desteklemediği görülür (Dun, 1994: 275). Bu nedenle Hayek'in kültürel evrim süreci içinde öngördüğü ve sınırlı bilgiden hareketle yaptığı piyasa savunması bazı olumsuzlukları içinde barındırmaktadır. İşbölümünün ve piyasaların gelişmiş olmadığı toplumlarda geleneklerin piyasa sürecini ne kadar destekleyeceği açık değildir. Hatta Hayek'in görüşleri, hiyerarşik yapıların olduğu, eşitlikçi olmayan sosyal yapıları içeren geleneksel toplumları uyandırma eğilimindedir. Bu ise Hayek'in öngördüğü büyük toplumunun koordinasyonun nasıl sağlanacağı sorunu toplumsal düzenin işleyişi ve kontrolünde daha fazla hiyerarşiye ve karşılıklı gözetlemeye/ kontrole kapı aralamaktadır (Dun, 1994: 280).

Hayek'in düşüncesinde en göze batan tutarsızlık sosyal evrimin sonucu olarak kurumlar ve geleneklerin devamında müdahalesizliği öngörürken, demokratik hükümet yapısı için önerdiği anayasal model önerisinde inşa edici yani kurucu aklı ima etmesinde yatar. Bir yandan Hayek kurumları sosyal evrimin ürünleri olup olmamasına göre değerlendirir ve özgür düzen ilişkisini böylesi bir evrimin sonucunda oluştuğunu göstermeye çalışır. Diğer taraftan geliştirdiği anayasal model, rasyonel bir kurgunun izlerini taşımaktadır (Rowland, 1988: 222).

5. Sonuç

Liberal düşüncenin tekrar canlanmasında etkili olan, psikoloji, hukuk, ekonomi, siyaset gibi farklı alanlarda eserler veren Hayek, çok güçlü bir entellektüel geçmişe sahiptir. Özellikle Hume, Smith, Ferguson, Kant, Spencer, Menger gibi filozofların görüşlerine sık sık atıfta bulunur. Hayek'in en çok İskoç aydınlanması düşünürlerinden etkilendiği görülür. Smith'den piyasa, özgür toplumun ilkeleri ve özellikleri, devletin sınırları, kendiliğinden gelişen toplumun işleyişine yönelik teorik temel kazanmıştır. Hume'dan ise bilgi felsefesi ve adalete ilişkin görüşlerinden etkilenmiştir.

Eserlerinde liberalizmin "gerçek" anlamını göstermeyi amaçlamış, kollektif her türlü düşüncenin zararlarını, bu düşüncelerin "altın çağında" ve "afaroz" edilme tehlikesine rağmen, güçlü bir şekilde savunmuştur. Sınırlı devletin savunucusu Hayek, piyasa ekonomisinin özgürlükleri arttırıcı yönünü vurgulamış ve kuralların önemine değinmiştir.

Hayek, bilginin parçacılığı ve sınırlılığına ilişkin görüşlerini tüm felsefesine yansıtmıştır. Bilginin bir bütün olarak hiçbir mekânda ve hiçbir zihinde bulunamayacağı; bireyler arasında dağılmış olduğu; her bireyin sahip olduğu bilginin sınırlı ve bütünün ancak küçük bir parçası olduğu iddiası onun toplumsal, siyasal ve ekonomik yapının işleyişini açıklamasında önemli ve farklı yorumlar geliştirebileceği teorik temel sağlamıştır. Görüşlerinde, insan zihninin sınırlığı ve karmaşık olan sosyal yapının kurucu olarak nitelendirdiği akıl tarafından yönlendirilemeyeceğini, kendiliğinden işleyen düzene vurgu hâkimdir. Aklı tamamen

dışlamadığı ve asıl eleştirisinin beşeriyete ait değerlerin rasyonel kurgusu olduğunu vurgulayan Hayek'in fikirlerinde, kurumların rasyonel değerlendirilmesi ile insanın rasyonel yönünün değerlendirilmesi arasında, özellikle kültürel evrime ilişkin görüşleri dikkate alındığında, ciddi problem söz konusudur. Evrimci görüşleri ile temel liberal değerleri savunması ve bu temelden yola çıkarak açıklamaya çalışması Hayek'i klasik liberallikten ve liberteryenlikten muhafazakârlığa doğru bir yönelişe kaydığını göstermektedir. Toplumsal kurumların ve ahlaki kuralların kendiliğinden, bireylerin plansız ve bilinçli olmayan davranışları neticesinde geliştiğinin kabulü bireyin tercih alanını daraltan ve iradesini sınırlayan bir anlayışı içinde barındırmaktadır.

Ancak Hayek'in ekonomik görüşlerini ve toplumsal kurumların oluşumu ve işleyişini etkileyen ve görüşlerine güçlü bir teorik altyapı sağlayan aklı değerlendirişi onun en özgün katkısıdır. İnsan bilgisinin sınırları üzerine yaptığı vurgu, tüm rasyonel kurumlara, oluşumlara ve tasarımlara karşı güvensizlik doğurmuştur. Rasyonel kurgunun dışında, beşeri yaşamın mümküniyetini en iyi Hayek'in satırlarında yakalayabiliyoruz.

KAYNAKÇA

BARRY, N. (1979). *Hayek's Social and Economic Philosophy.* London: Macmillan.

BARY, N. (2003). *Modern Siyaset Teorisi* (M. ERDOĞAN, Y. ŞAHİN, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.

BAŞDEMİR, H. Y. (2005). İskoç Aydınlanması Etiği: Hutcheson, Hume ve Smith. *Liberal Düşünce,* Sayı 37. 27-44.

BIANCHI, M. (1994). Hayek's Spontaneous Order: The 'Correct' Versus The'Corrigible' Society. J. BIRNER and R. ZIJP içinde *Hayek, Co-ordination and Evolution, His legacy in philosophy, politics, economics and the history of ideas* (s. 232-254). New York: Routledge.

CEVİZCİ, A. (2010). *Bilgi Felsefesi.* İstanbul: Say Yayınları.

ÇİĞDEM, A. (2003). *Aydınlanma Düşüncesi.* İstanbul: İletişim.

DAVIES, S. (2005). Aydınlanma. *Liberal Düşünce,* Sayı 37, Yıl 10.5-10.

DUN, F. V. (1994). Hayek and Natural Law, The Humean Connection. J. BIRNER and R. ZIJP içinde *Hayek, Co-ordination and Evolution, His legacy in philosophy, politics, economics and the history of ideas* (s. 269-285). New York: Routledge.

ERDOĞAN, M. (2006). *Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm.* Ankara: Orion Yayınları.

FERGUSON, A. (1995). *An Essay on the History of Civil Society.* Ed. F. Oz Salzberger. Cambridge: Cambridge University Press.

GAMBLE, A. (2006). Hayek on knowledge, economics, and society. Ed. E. Feser içinde *The Cambridge Companion to Hayek* (s.111-131). Cambridge: Cambridge University Press.

GAUS F. G. (2007). "Social Complexity and Evolved Moral Principles". L. HUNT and P. MCNAMARA içinde *Liberalism, Conservatism, and Hayek's Idea of Spontaneous Order* (s. 149-176). Palgrave Macmillan.

HAAKONSSEN, K. (2002). Introduction. A. Smith içinde *The Theory of Moral Sentiments*. Cambridge: Cambridge University Press.

HAMOWY, R. (1999). F.A. Hayek on the Occasion of the centenary of his Birth. *Cato Journal*, Vol 19, No 2, s.279-287.

HAYEK, F. A. (1976). *The Sensory Order.* Chicago: Chicago Press.

HAYEK, F. A. (1988). *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism.* Chicago: The University of Chicago Press.

HAYEK, F. A. (1996). *Hukuk, Yasama ve Özgürlük Kurallar ve Düzen* (Atilla Yayla Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.

HAYEK, F. A. (2013). *Özgürlüğün Anayasası* (Y.Z. Çelikkaya çev.). Ankara: Big Bang Yayınları.

HAYEK, F. A. (1979), *The Counter- Revolution of Science*, Indianapolis: Liberty Fund.

HORWITZ, S. (2000). From The Sensory Order to the Liberal Order: Hayek's Non-rationalist Liberalism. *Review of Austrian Economics.* 13: s. 23–40.

HUNT, L. (2007). The Origin and Scope of Hayek's Idea of Spontaneous Order. içinde *Liberalism, Conservatism, and Hayek's Idea of Spontaneous Order* (L. HUNT AND P. MCNAMARA Edited) (s. 43-64). Palgrave Macmillan.

HUTCHESON, F. (2004), *An Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue*, (Ed. and Int. Wofgang Leidhold, Ed. Knud Haakonssen). Indianapolis: Liberty Found.

KANT, I. (1995). *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena.* (İ. KUÇURADİ, Y. ÖRNEK Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

KANT, I. (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi* (İ. KUÇURADİ, Ü. GÖKBERK, F. AKATLI). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

MULLER, J. Z. (2007). "The Limits of Spontaneous Order: Skeptical Reflections on a Hayekian Theme" içinde L. HUNT and P. MCNAMARA. *Liberalism, Conservatism, and Hayek's Idea of Spontaneous Order*, s. 197-209. Palgrave Macmillan.

OTTESON, J. R. (2007), "Unintended Order Explanations in Adam Smith and the Scottish Enlightenment", içinde L. HUNT and P. MCNAMARA. *Liberalism, Conservatism, and Hayek's Idea of Spontaneous Order*, s. 21-41. Palgrave Macmillan.

PETSOULAS, C. (2001). *Hayek's Liberalism and Its Origins: His Idea of Spontaneous Order and The Scottish Enlightenment.* Routledge.

ROWLAND, B. M. (1988). Beyond Hayek's Pessimism: Reason, Tradition and Bounded Constructivist Rationalism. *British Journal of Political Science***.** Vol. 18, No. 2, 221-241.

SHEARMUR, J. (1996). *Hayek and After.* New York: Routledge.

SMITH, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği* (H. Derin Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

SUNAR, İ. (1999). *Düşün ve Toplum*. Ankara: Doruk Yayıncılık.

TAŞKIN, A. (2007). *İskoç Aydınlanması.* Birey Yayınları.

TEBBLE, A.J. (2010). *Major Conservative and Libertarian Thinkers: F.A. Hayek* (MEADOWCRAFT J. Ed.), Vol 13. Continuum.

YAYLA, A. (1993). *Liberal Bakışlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

YAYLA, A. (2000). *Özgürlük Yolu- Hayek'in Sosyal Teorisi.* Ankara: Liberte.

YÜRÜŞEN, M. (2013). *İnsan Doğası, Sosyal Düzen& Değişim, David Hume'un Sosyal ve Siyasal Felsefesi.* Ankara: Liberte Yayınları.

This page intentionally left blank.

FİRMAYA ÖZGÜ DEĞİŞKENLERLE GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIKLARI (GYO) GETİRİSİ ARASINDAKİ İLİŞKİYİ İNCELEMEYE YÖNELİK BİR UYGULAMA[1]

Cumhur ŞAHİN
Arş. Grv., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, cumhur.sahin@bilecik.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmanın amacı, Ocak 2002- Aralık 2011 dönemi aylık verileri kullanılarak, GYO endeksi ile firmaya özgü bazı değişkenler arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmektir. Kullanılan değişkenler, portföy büyüklüğü, piyasa değeri / defter değeri ve fiyat / kazanç oranıdır. Veriler "En Küçük Kareler Yöntemi"ne göre değerlendirilmiş olup çoklu regresyon analizinden yararlanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre portföy büyüklüğü ile GYO getirisi arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu, defter değeri / piyasa değeri ile GYO getirisi arasında ise anlamlı bir ilişki olmadığı, fiyat / kazanç değeri ile GYO getirisi arasında ise anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları, Firmaya özgü değişkenler, Çoklu regresyon analizi, Zaman Serileri

AN APPLICATION TO EXAMINE THE RELATIONSHIP BETWEEN REIT INDEX AND SOME FIRM SPECIFIC VARIABLES.

ABSTRACT: The aim of this study is to determine whether there is a relationship between Istanbul Stock Exchange REIT Index and some firm specific variables by using data of January 2002 – December 2011. Specific variables of the firm that used in this study are portfolio size, book to market value and price earning ratio. Time series data are evaluated based on "Smallest Square Technique" and multivariate regression analysis is used. According to the results, it appeared to be a positive relationship between REIT Index and portfolio size and a negative relationship between REIT Index and price earning ratio, whereas no relationship between REIT Index and book to market value.

Key Words: Real Estate Investment Trusts, Firm specific variables, Multivariate regression analysis, Time Series

GİRİŞ

Gayrimenkul yatırımları, Türkiye gibi finansal enstrüman bakımından yeterince çeşitlenmemiş ve piyasa derinliği arzu edilen düzeyde olmayan ülkelerde tasarrufların değerlendirildiği en önemli yatırım araçlarından biridir. Çünkü bu yatırımların riski az olup, uzun vadeli getirisi tatmin edici ve güvenilirliği yüksektir. Ancak ülkemizde gayrimenkul sektöründeki finansman sıkıntısı dikkate değer bir boyuttadır. Bu problemin çözümlenmesinde gayrimenkul yatırım ortaklıkları önemli bir rol oynayabilir. GYO'lar aracılığıyla ihtiyaç duyulan likidite, gayrimenkullerin menkul kıymetleştirilmesi yoluyla sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu sayede hem varlıklara likidite kazandırılmış olmakta hem de kurumlara yeni bir kaynak yaratma olanağı doğmaktadır.

GYO, gayrimenkullere, gayrimenkul projelerine, gayrimenkule dayalı sermaye piyasası araçlarına ve gayrimenkule dayalı haklara yatırım yapmak suretiyle faaliyet gösteren özel bir portföy yönetim şirketi tipidir.[2]

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Firmaya özgü değişkenlerin GYO getirisi üzerinde etkisine yönelik olarak literatürde bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bunların bazıları aşağıdadır:

Chang ve Chang'ın (2010), işletme büyüklüğü, piyasa değeri / defter değeri ve kaldıraç düzeyinin GYO getirisi üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmada; Temmuz 1995 – Aralık 2006 periyodundaki 138 aylık değer incelenmiş olup Fama-French üç faktör modelinden yararlanılmış, verilerin analizinde GARCH yöntemi uygulanmıştır. Verilerin analizi neticesinde işletme büyüklüğü ile GYO getirisi arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu, buna karşın kaldıraç düzeyi ile GYO getirisi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, yine aynı şekilde piyasa değeri / defter değeri ile GYO getirisi arasında da anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Mcintosh vd, (1991) işletme büyüklüğü ile GYO getirisi arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmada, 1974 -1988 periyodunda aylık veriler incelenmiş olup regresyon analizinden yararlanılmıştır. Veriler analiz edildiğinde işletme büyüklüğü ile GYO getirisi arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki olduğu, firma değeri küçük olan işletmelerin GYO getirisinin daha yüksek buna karşın firma değeri büyük olan işletmelerin ise GYO getirisinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Peterson ve Hsieh (1997), piyasa değeri / defter değeri ile işletme büyüklüğünün GYO getirisi üzerindeki etkisini inceledikleri makalede, Temmuz 1976 – Aralık 1992 periyodu için gözlem yapılmış olup, regresyon analizi kullanılmıştır. Veriler analiz edildiğinde piyasa değeri / defter değeri ile GYO getirisi arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu, yine işletme büyüklüğü ile GYO getirisi arasında da anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir.

[1] Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü Finansman Anabilim Dalı Öğrencisi Cumhur Şahin'in doktora tez çalışmasından türetilmiştir.
[2] Sermaye Piyasası Kurulu, "Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları", SPK Yatırımcı Bilgilendirme Kitapçıkları, Ankara, 2007, s.5.

Yong vd, (2009), bildiri çalışmasında Avustralya'daki GYO getirilerinin bir dizi firmaya özgü değişkene olan duyarlılıkları incelenmiştir. Veriler 1990–2008 yılları için aylık değerler olup veriler panel regresyon analizi ile incelenmiştir. Verilerin analiz edilmesi sonucunda işletme büyüklüğü ile GYO getirisi arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki, piyasa değeri / defter değeri ile GYO getirisi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki, kaldıraç derecesi ile GYO getirisi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki ve son olarak da uluslar arası çeşitlendirme ile GYO getirisi arasında ise anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Delcoure ve Dickens (2004), şirkete özgü değişkenlerle GYO getirileri arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmada Ocak 1997 ile Ekim 2002 periyodu için aylık değerleri incelemişlerdir. Veriler çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir. Bağımsız değişkenler; pazarlanabilirlik (işlem hacminin dolaşımdaki hisse senetlerinin sayısına oranı), finansal kaldıraç, işletme riski (faaliyet gelirlerinin toplam varlıklara oranı) ve temsilcilik maliyeti (genel ve yönetimsel harcamaların, net gelire oranı) iken GYO getirisi ise bağımlı değişkendir. Veriler analiz edildiğinde pazarlanabilirlik ile GYO getirisi arasında anlamlı ve pozitif yönlü, finansal kaldıraç ile GYO getirisi arasında anlamlı ve pozitif yönlü, işletme riski ile GYO getirisi arasında anlamlı ve negatif yönlü ve temsilcilik maliyeti ile GYO getirisi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Chen vd, (1998) tarafından yazılmış olan makalede firmaya özgü iki değişken olan firma büyüklüğü ve piyasa değeri / defter değeri ile GYO getirisi arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada kullanılan veriler 1978 Temmuz ile 1994 Aralık periyoduna ait olup 197 kukla değişken, toplulaştırma ile 5730 gözlemden oluşmaktadır. Veriler için regresyon analizi kullanılmıştır. Veriler analiz edildiğinde; işletme büyüklüğü ile GYO getirisi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu, piyasa değeri / defter değeri oranı ile GYO getirisi arasında ise anlamlı bir ilişki olmadığı bulgusu elde edilmiştir.

Allen vd (2000) makalelerinde, finansal kaldıraç derecesi, uzmanlık derecesi (sadece ihtisas sahibi olunan GYO türünde faaliyet gösterme), yönetim stratejisi ve varlık yapısı ile GYO getirisi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmada kullanılan veriler, Ocak 1992 – Aralık 1996 periyodundaki 60 adet aylık değerden oluşmaktadır. Analiz için çoklu regresyon kullanılmıştır. Verilerin analiz edilmesi neticesinde; finansal kaldıraç derecesi, uzmanlık derecesi, yönetim stratejisi ve varlık yapısı ile GYO getirileri arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Bers ve Springer (1997), bir dizi şirkete özgü değişkenle gayrimenkul getirileri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırmada kullanılan veriler 1992–1994 periyodundaki günlük değerlerdir. Analiz için çoklu regresyon kullanılmıştır. Veriler analiz edildiğinde; işletme büyüklüğü ile GYO getirisi arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki, yönetim tipi ile GYO getirisi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki, kaldıraç derecesi ile GYO getirisi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Goebel vd, (2012) makalelerinde, piyasa değeri, piyasa değeri / defter değeri, likidite azlığı ve kurumsal sahiplik gibi işletmeye özgü değişkenlerle GYO getirileri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu çalışmada kullanılan veriler Ocak 1993-Aralık 2009 yılları arasındaki ay sonu kapanış değerlerinden oluşmaktadır. Verilerin analizinde çoklu regresyon kullanılmıştır. Verilerin analizi neticesinde piyasa değeri ile GYO getirisi arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki, piyasa değeri / defter değeri ile GYO getirisi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki, likidite azlığı ile GYO getirisi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki, kurumsal sahiplik ile GYO getirisi arasında ise anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Niskanen vd, (2011), piyasa değeri / defter değeri, sahiplik yapısı, özsermaye karlılığı ve aktif karlılığı değişkenlerinin Avrupa'daki GYO getirileri üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada veriler 1981–1987 dönemi aylık değerlerden oluşmuş ve analiz için vektör otoregresiv kullanılmıştır. Veriler analiz edildiğinde tüm değişkenlerle GYO getirileri arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Marts ve Elayan (1990) makalelerinde; firma büyüklüğü, kaldıraç derecesi ve nakit akımlarındaki volatilite oranı ile GYO getirisi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Verilerin analizinde çoklu regresyon kullanılmıştır. Veriler 1981–1987 dönemi aylık değerlerden oluşmuştur. Veriler analiz edildiğinde firma büyüklüğü ile GYO getirisi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki, kaldıraç derecesi ile GYO getirisi arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki ve nakit akımlarındaki volatilite ile GYO getirisi arasında ise düşük düzeyde ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmada firmaya özgü değişkenler olarak portföy büyüklüğü, Piyasa Değeri / Defter Değeri ve Fiyat / Kazanç oranının GYO getirisi üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Bu bakımdan portföy büyüklüğü, Piyasa Değeri / Defter Değeri ve Fiyat / Kazanç oranının GYO getirisi üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığı, eğer anlamlı bir ilişki varsa bu etkinin yönü ve şiddeti incelenecektir.

Bu çalışmada GYO endeksi bağımlı değişken; GYO getirisi üzerinde etkisi olduğu düşünülen firmaya özgü değişkenler olarak ise; GYO portföy büyüklüğü, PD/DD (Piyasa değeri / Defter değeri) ve F/K (Fiyat/ Kazanç) bağımsız değişken olarak ele alınmıştır.

Çalışmada GYO portföy büyüklüğü (**X1**, TL) ile GYO ORT PD/DD (**X2**), GYO F/K Oranları (**X3**) ve GYO Endeksi değişimi (**Y**) ilişkisi incelenmiştir. İlişkinin incelenmesi amacıyla GYO Endeksi değişimi üzerine GYO ORT PD/DD, GYO F/K Oranları ve GYO portföy büyüklüğü açıklayıcı değişken alınarak doğrusal regresyon modeli kurulmuştur. Değişkenlere ilişkin verilere

BİST ve Sermaye Piyasası Kurumu'nun veritabanından ulaşılmıştır. Verilerin analizinde e-views 5.1 yazılım programından yararlanılmıştır. Çalışmada Ocak 2002- Aralık 2011 dönemi için aylık veriler kullanılmış, verilere ilişkin betimsel istatistikler sunulmuş ve serilere ilişkin fikir sahibi olmak amacıyla zaman serileri grafikleri incelenmiştir. Daha sonra serilerin birim köke sahip olup olmadığı Genişletilmiş Dickey Fuller testi (ADF) kullanılarak araştırılmıştır. Son olarak regresyon modeli kurularak portföy büyüklüğü, PD/DD ve F/K oranlarının GYO'ya etkilerine bakılmıştır. Bunlara ek olarak kabul edilen regresyon modeline ilişkin hata terimlerinin normal dağılıma uygun olması, hata terimlerinin otokorelasyona sahip olmaması ve hata terimlerinin değişen varyansa sahip olmaması varsayımları incelenmiştir.

Araştırma hipotezleri şunlardır:

H1: Portföy büyüklüğü ile GYO getirisi arasında anlamlı bir ilişki vardır ve bu ilişki

pozitif yönlüdür.

H2: Piyasa Değeri / Defter Değeri ile GYO getirisi arasında anlamlı bir ilişki vardır ve bu ilişki pozitif yönlüdür.

H3: Fiyat / Kazanç oranı ile GYO getirisi arasında anlamlı bir ilişki vardır ve bu

ilişki negatif yönlüdür.

Değişkenlere ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler

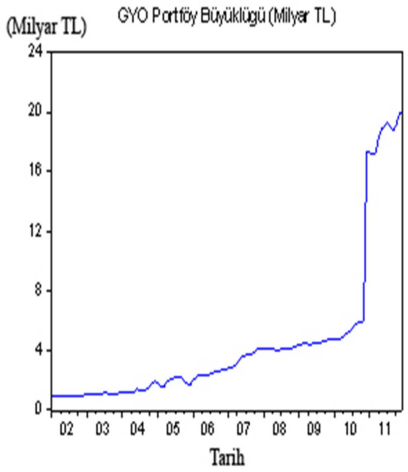
	Y	**X1**	**X2**	**X3**
Aritmetik Ortalama	-0,006	1,15	17,02	4,51
En Yüksek	0,38	3,59	65,98	20,04
En Düşük	-0,32	0,46	4,02	0,92
Std. Sapma	0,12	0,50	11,43	5,15
Çarpıklık	0,18	1,31	1,74	2,16
Basıklık	3,81	7,32	6,46	6,36
Jarque-Bera	3,97	126,37	119,56	148,93
p-değeri	0,13	0,00	0,00	0,00
Gözlem Sayısı	119	119	119	119

Tablo 1'de görüldüğü üzere, her üç açıklayıcı değişken de pozitif ortalamaya sahipken, GYO endeksi değişimi sıfıra yakın fakat negatif ortalamaya sahiptir. Y değişkeni -0.32 ile 0.38 arasında değerler gösterirken, X1 değişkeni 0.46 ile 3.59 arasında, X2 değişkeni 4.02 ile 65.98 arasında ve X3 değişkeni 0.92 Milyar ₺ ile 20.04 Milyar ₺ arasında değerler alır. Bunun yanında, çalışmada kullanılan 4 seri de sağa çarpık ve normal dağılıma göre daha sivridir. Son olarak Jarque-Bera testi sonuçlarına göre tüm açıklayıcı değişkenlerin normal dağılıma uymadığı bunun yanında, Y değişkeninin normal dağılıma uyduğu % 95 güven düzeyinde söylenebilir.

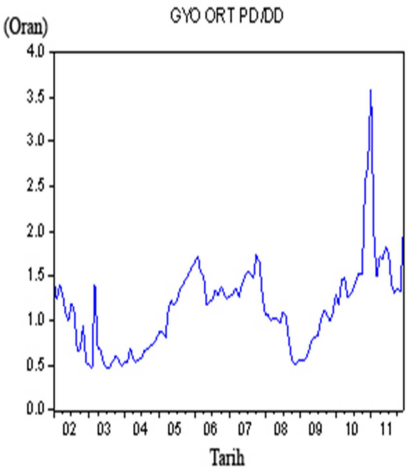
Değişkenlere ilişkin zaman serisi grafikleri şekil 1.'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Değişkenlerin Zaman Serisi Grafikleri

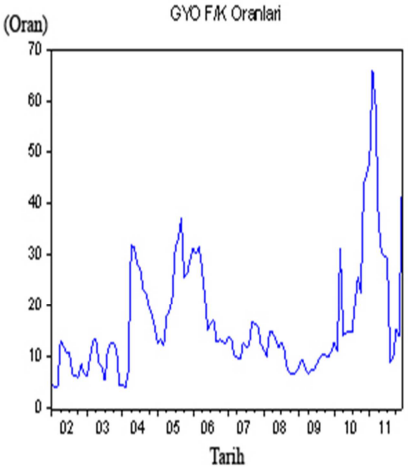
Şekil 1.a. GYO Portföy Büyüklüğü Zaman Serisi Grafiği

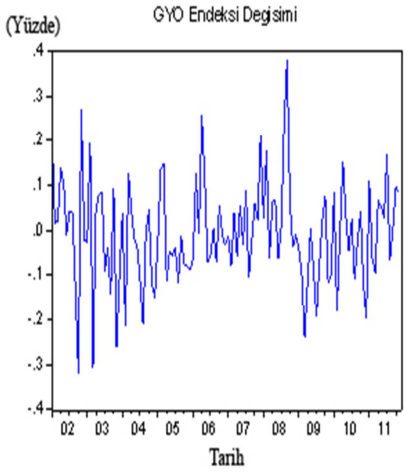
Şekil 1.b. GYO Ortalama PD / DD Zaman Serisi Grafiği

Şekil 1.c. GYO F / K Oranları Zaman Serisi Grafiği

Şekil 1.d. GYO Endeks Değişimi Zaman Serisi Grafiği

Şekil 1'de görüldüğü üzere, X1 (portföy büyüklüğü) ve X2 (piyasa değeri / defter değeri) değişkenleri Kasım 2010 döneminde sıçrama yapmış ve takip eden dönemlerde tekrar azalmıştır. Bunun yanında X3 (fiyat / kazanç) değişkeni Aralık 2010 döneminde bir kırılma yaşamıştır. (Bu kırılmanın nedeni, Kasım 2010'da GYO sektörünün büyüklük olarak neredeyse tek başına yarısını oluşturan Emlak Konut GYO'nun İMKB'de işlem görmeye başlamasıdır. Bu durum X1 ve X2 değişkenlerinin 2010 Kasım-Aralık döneminde yaşadığı sıçramanın da sebebidir.)

Regresyon analizinin uygulanabilmesi için çeşitli koşulların sağlanması gerekmektedir. Bu koşulların en önemlilerinden biri de serilerin durağan olma koşuludur. Bunun nedeni durağan olmayan serilerle oluşturulan regresyon modellerinde sahte regresyonun, yani gerçekte ilişkisiz olan serilerin ilişkili bulunması, ortaya çıkması muhtemeldir. Buna göre; değişkenlerin durağan olup olmadıkları ADF testi kullanılarak araştırılmıştır. ADF testi için denklem (1) de belirtilen model kullanılmıştır.

$$\Delta Y_t = \alpha + \lambda_t + \beta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^{k} \Pi_j \Delta Y_{t-j} + u_t \qquad (1)$$

Burada k, ΔY_{t-j} değişkeninin gecikme uzunluğunu göstermektedir. Uygun gecikme uzunluğunun tespit edilmesi amacıyla Schwartz Bilgi Kriteri kullanılmıştır. ADF testi sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir. Buna göre X3 değişkeni dışındaki serilerin %90 güven düzeyinde durağan oldukları söylenebilir. X3 değişkeninin durağanlaştırılması amacıyla serinin birinci farkı alınarak regresyon modeli kurulmuştur.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin ADF Test Sonuçları

	Test İstatistiği	**p-değeri**	**Gecikme Uzunluğu**
X1	-3,66	0,02	1
X2	-2,83	0,05	2
X3	0,91	0,99	0
Y	-10,29	0,00	0
Test kritik değerleri:	1% level		-4,036983
	5% level		-3,448021
	10% level		-3,149135

X1, X2 ve X3 değişkeninin Y değişkeni üzerindeki etkisini gözlemlemek amacıyla denklem (2)'de belirtilen regresyon modeli kurulmuştur.

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_{1,t} + \beta_2 X_{2,t} + \beta_3 DX_{3,t} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Burada DX3, ilk farkı alınmış X3 değişkenini (fiyat / kazanç) belirtmektedir. Regresyon modeli en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmiş ve tahmin sonuçları Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Y ile X1-X3 Regresyon Sonuçları

Değişken	**Katsayı**	**Std. Hata**	**t-İstatistiği**	**p-değeri**
Sabit	-0,0445	0,0275	-1,61	0,1082
X1	0,0584	0,0278	2,09	0,0381
X2	-0,0015	0,0011	-1,32	0,1863
DX3	-0,0198	0,0107	-1,85	0,0666
R^2	% 5,5	F-İstatistiği	2.24	
Düzeltilmiş R^2	% 3,1	p-değeri	0.08	

Tablo 3'de analiz için oluşturulan ilk regresyon modeli sonuçları görülmektedir. F istatistiği sonuçlarına göre modelin bütünüyle %90 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir. Belirleme katsayısı 0,0558 olarak hesaplandığından modeldeki değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimin % 5.58'ini açıkladığı, ayrıca X2 değişkeninin (piyasa değeri / defter değeri) t testi sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamsız bulunduğu söylenebilir. Bunun yanında t istatistikleri istatistiksel olarak anlamlıyken belirlenme katsayısının düşük olması çoklu bağlantı sorununa bir işarettir. Çoklu bağlantı sorununun araştırılması amacıyla açıklayıcı değişkenler için korelasyon matrisinden faydalanılmıştır.

Tablo 4. Korelasyon Matrisi

	Y	X1	X2	X3
Y	1	0,122	0,358	0,026
X1	0,122	1	0,075	0,011
X2	0,358	0,075	1	0,179
X3	0,026	0,011	0,179	1

Korelasyon matrisinden görüldüğü üzere bağımsız değişkenler arasında yüksek sayılabilecek ilişki bulunmamaktadır. Bununla birlikte X2 değişkeni, regresyon modelinde anlamsız bulunduğundan modelden çıkarılmış ve model yeniden kurulmuştur. Bu durumda regresyon modeli sonuçları tablo 5'de belirtilmiştir.

Tablo 5. Y-X1,DX3 Regresyon Sonuçları

Değişken	**Katsayı**	**Std. Hata**	**t-İstatistiği**	**p-değeri**
Sabit	-0,0467	0,0276	-1,6963	0,0925
X1	0,0370	0,0208	1,7800	0,0777
DX3	-0,0210	0,0107	-1,9652	0,0518
R^2	% 4,1	F-İstatistiği	2,46	% 90 Anlamlılık Düzeyine göre
Düzeltilmiş R^2	% 2,4	p-değeri	0,08	

X2 değişkeni anlamsız bulunduğundan, bu değişkenin çıkarılarak oluşturulduğu regresyon modeli sonuçlarına göre X1 ve DX3 değişkeni Y değişkenindeki değişimin % 4.11'ini açıklamaktadır. Bunun yanında X1 değişkeni, Y değişkeni ile pozitif bir ilişkiye sahip ve X1 değişkenindeki 1 birimlik artış (azalış) Y değişkeni üzerinde 0,0370 birimlik bir artışa (azalış) neden olmaktadır. Diğer taraftan DX3 değişkeni, Y değişkeni ile negatif bir ilişkiye sahiptir. DX3 değişkenindeki bir birimlik artış, Y değişkeninde 0,0210 birimlik bir azalışa neden olmaktadır.

Regresyon modeli oluşturulduktan sonra katsayıların en küçük varyansa sahip olmaları koşulunu bozan (otokorelasyon ve değişen varyans) varsayımların test edilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede Breusch Pagan Godfrey değişen varyans testi ile Breusch Godfrey'in LM testi yapılmıştır. Tablo 6'da değişen varyans test sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 6. Breusch Pagan Godfrey Değişen Varyans Testi

Değişken	**Katsayı**	**Std. Hata**	**t-İstatistiği**	**p-değeri**
Sabit	0,0195	0,0055	3,5660	0,0005
X1	-0,0058	0,0045	-1,2877	0,2004
DX3	-0,0006	0,0021	-0,2880	0,7738
$n*R^2$: 2,23	p-değeri(ki-kare): 0,33			

Tablo 6 'da görüldüğü üzere Breusch Pagan Godfrey test istatistiği, testte kullanılan gözlem sayısı (118) ve test için kurulan regresyon modelinin belirlenme katsayısının (0.018956) çarpımı ile bulunmuş ve 2.23 olarak hesaplanmıştır. Test istatistiği istatistiksel olarak anlamlı bulunmadığında hata terimleri sabit varyansa sahiptir.

Değişen varyans sorunu olmadığına karar verildikten sonra hata terimleri arasında ilişkinin olup olmadığı Breusch Godfrey LM testi kullanılarak araştırılmıştır. Buna göre hata terimlerinin 5 gecikmeye kadar ilişkili olup olmadığı test edilmiştir. Burada beşinci gecikmeye kadar sınamaların yapılmasının nedeni testin gücünün azalmasının önüne geçilmek istenmesidir. Sonuçlara tablo 7'de yer verilmiştir.

Tablo 7. Breusch Godfrey LM Testi Sonuçları

Değişken	**Katsayı**	**Std. Hata**	**t-İstatistiği**	**p-değeri**
Sabit	-0,0021	0.0288	-0.0719	0.9428
X1	0,0020	0.0240	0.0815	0.9352
DX3	-0,0001	0.0110	-0.0102	0.9919
RESID(-1)	0,0596	0.0966	0.6174	0.5383
RESID(-2)	-0,0346	0.0967	-0.3573	0.7216
RESID(-3)	0,1020	0.0957	1.0655	0.2890
RESID(-4)	-0,0856	0.0964	-0.8877	0.3767
RESID(-5)	0,0286	0.0990	0.2890	0.7731
$n*R^2$: 2.31	p-value (chi-square): 0.8042			

Tablo 7'de Breusch Godfrey LM testi sonuçları gösterilmektedir. Test yukarıda belirtildiği üzere hata terimlerinin 5 gecikmeli değerine kadar gecikmeli değerler kullanılarak yapılmıştır. Buna göre test istatistik değeri, testte kullanılan gözlem sayısı (118) ve test için kurulan regresyon modelinin belirlenme katsayısının (0,019611) çarpımı ile bulunmuş ve 2.31 olarak hesaplanmıştır. Bu değer istatistiksel olarak anlamsız olduğundan (test istatistik değerine ait olasılık değeri 0.1'den büyük olduğundan) hata terimlerinin ilişkili olmadığı boş hipotezi reddedilmemiştir. Modelde otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır.

Son olarak modelde kullanılan gözlem sayısının istatistiksel olarak büyük olmasından ve hata terimlerinin aynı dağılıma sahip olmasından kaynaklı merkezi limit teoremine göre normal dağılıma yakınsamaktadır. Bu durumu test etmek için denklem (3)'de belirtilen Jarque Berra test istatistiği kullanılmış ve test istatistiği 3,8 olarak hesaplanmıştır. Bu test istatistiği için p-değeri 0,1496 olduğundan hata terimleri normal dağılıma uygundur.

$$JB=n\ (S^2 / 6 +\ (K - 3)^2 / 24\ ) \qquad (3)$$

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada portföy büyüklüğü (X1), piyasa değeri / defter değeri (X2) ve fiyat / kazanç oranı (X3) değişkenlerinin GYO getirisi (Y) değişkeni üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu çerçevede öncelikle serilerin karakteristik özelliklerinin gözlemlenmesi amacıyla betimleyici istatistiklere ve serilerin zaman grafikleri incelenmiştir. Tüm açıklayıcı değişkenler pozitif ortalamaya sahip sağa çarpık ve normal dağılıma göre daha dik yapıya sahip bir dağılıma uygun geldiği söylenmiştir. Diğer taraftan bağımlı değişken olan GYO Endeksi değişimi negatif ortalamaya sahip ve normal dağılıma uygun bir yapıdadır. Daha sonra regresyon modelinin kurulması amacıyla serilerin durağan olup olmadıkları ADF testi ile test edilmiş ve X3 değişkeni hariç tüm değişkenlerin durağan olduğu sonucuna varılmıştır. Bu nedenle X3 değişkeninin birinci sıra farkı alınarak regresyon modeli kurulmuş ve X2, değişkeni anlamsız bulunmuş ve X1 değişkeni ile yüksek dereceden ilişkili olduğundan modelden çıkarılmıştır.

Yapılan analizler neticesinde portföy büyüklüğü ile GYO getirisi arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır ve H1 hipotezi doğrulanmıştır. Piyasa değeri / defter değeri ile GYO getirisi arasında ise anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşıldığından H2 hipotezi kabul edilmemiştir. Fiyat / kazanç değeri ile GYO getirisi arasında ise anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır ve H3 hipotezi doğrulanmıştır.

KAYNAKÇA

Sermaye Piyasası Kurulu, "Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları", SPK Yatırımcı Bilgilendirme Kitapçıkları, Ankara, 2007

www.apjfs.org/conference/2010/cafm2010/11-2.pdf, "Time-Varying Risk Premia for Size Effects on Equity REITs"

http://aux.zicklin.baruch.cuny.edu/jrer/papers/pdf/past/vol06n01/v06p009.pdf "An Examination of The Small-Firm Within The REIT Industry". *Journal of Real Estate Research* 6:9–17

http://ssrn.com/abstract=9275, "Do Common Risk Factors In The Returns On Stocks And Bonds Explain Returns On REITs?" *Real Estate Economics* 25(2):321–345

http://aux.zicklin.baruch.cuny.edu/jrer/papers/pdf/past/vol26n03/01.237_254.pdf, "REIT and REOC Systematic Risk Sensitivity"

http://www.business.fullerton.edu/finance/journal/papers/pdf/past/.../v16p269.pdf, " Macroeconomic Variables, Firm-Specific Variables and Returns to REIT's, *Journal of Real Estate Research*, Volume: 16, Number:3,269–278,1998

http://ideas.repec.org/a/kap/jrefec/v21y2000i2p141-52.html, *Journal of Real Estate Finance and Economics*, 21:2, 141-152, 2000

http://aux.zicklin.baruch.cuny.edu/jrer/papers/pdf/past/vol14n03/v14p275.pdf, "Economies-of-Scale for Real EstateInvestment Trusts", *Journal of Real Estate Research*, Volume 14, Number 3, 1997

http://huntsman.usu.edu/economicsandfinance/files/uploads/Whitby/REIT%20momentum%20JREFE.pdf, REIT Momentum and Characteristic-Related REIT Returns, J Real Estate Finan Econ DOI 10.1007/s11146-012-9371-2

http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?articleid=1943587&show=html European real estate equities: ownership structure and value of the firm", Journal of European Real Estate Research Volume 4, Issue 2, 2011, s.131-144

http://econpapers.repec.org/scripts/redir.pf?u=http%3A%2F%2Fwww.blackwell-synergy.com%2Fdoi%2Fabs%2F10.1111%2F1540-6229.00507;h=repec:bla:reesec:v:18:y:1990:i:1:p:22-39 Capital Structure and the Cost of Capital for Untaxed Firms: The Case of REITs**,** Real Estate Economics, Volume 18, Issue 1, pages 22–39, March 1990

http://www.ecu.edu.au/__data/assets/pdf_file/0015/40425/wp0904jy.pdf

KUYUMCULUK VE TAKI TASARIMI PROGRAMINDA EĞİTİM ALAN ÖĞRENCİLERİN MESLEĞE YÖNELİK TUTUMLARI

Haldun ŞEKERCİ
Öğr.Grv.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, KTBMYO, Kuyumculuk ve Takı Tasarım, haldun.sekerci@dpu.edu.tr

ÖZET: Üniversitelerin meslek eğitimi veren meslek yüksekokullarından kuyumculuk ve takı tasarım eğitimi alan öğrencilerin çağın gereklerine göre nitelikli, iş piyasasında aranılan bireyler olabilmeleri için öncelikle iyi bir eğitimden geçmeleri gerekmektedir. Sektörde çalışmaya başlamadan önce kuyumculuk ve takı tasarım eğitimi alan bireylerin mesleklerine yönelik geliştirecekleri olumlu tutumlar, hem sektörde hem de okulda başarı seviyelerini yükseltecektir. DPÜ Kütahya Teknik Bilimler M.Y.O. El Sanatları Bölümü Kuyumculuk ve Takı Tasarım programı bu alanda eğitim veren, sektörün kalifiye eleman ihtiyacına cevap vermeye çalışan kurumlardandır. Bu araştırmada bahse konu alandan eğitim alan öğrencilerin tutumları incelenmiştir. Araştırma ile ilgili literatür taranmış elde edilen veriler konu kapsamında düzenlenmiştir. Araştırma kapsamında Kuyumculuk ve Takı Tasarım programı da 2011–2012 ve 2012–2013 yılları arasında eğitim-öğretim gören 1. staj dönemini tamamlamış 2. sınıf öğrencilerinin tamamına konu ile ilgili anket uygulanmıştır. Bu kapsama giren toplam 72 öğrenci bulunmaktadır. Çalışma sonrasında 72 tam ankete ulaşılmıştır. Uygulanan anket neticesinde öğrencilerin eğitimini aldıkları alanı sevdikleri bir üst seviye eğitimini almak istedikleri anlaşılmıştır. Bu sebeple öğretmenlik eğitiminin de alınabileceği fakülte düzeyinde dünya seviyesinde gelişimlere uygun bölüm açılması gerektiği düşülmektedir. Araştırma neticesinde elde edilen tüm bulgular tablolaştırılarak, yorumlanmış ve konu ile ilgili çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Meslek Eğitimi, Kuyumculuk, Tasarım, Takı**.**

JEWELRY AND JEWELRY DESIGN PROGRAM, VOCATIONAL STUDENTS' ATTITUDES TOWARD EDUCATION

ABSTRACT: Universities of vocational schools providing vocational education and costume jewelery design training according to the needs of the age of the students qualified individuals to become sought after in the job market first must pass through a good education. Before you start working in the sector of jewelry and jewelry design field training of individuals will develop a positive attitude towards the profession, as well as in the sector will improve the level of success in school. DPÜ Kütahya Technical Sciences M.Y.O. Department of Handicrafts Jewellery and Jewellery Design program providing training in this area, the industry's need for qualified staff to respond to one of the institutions working. In this research area, mentioned education students' attitudes were examined. Research data obtained from the relevant literature is organized within the scope of the subject. Jewellery and Jewellery Design in the scope of the research program between 2011-2012 and 2012-2013 academic years who have completed their internship period 1 2nd class on the subject questionnaire was administered to all students. There are 72 students in this context . After working a full survey of 72 was reached. As a result of the survey applied to the education of students in their area that they want to get their favorite revealed a higher level of education . For this reason, the Teacher Training can be taken in the appropriate section of faculty development at the global level requires opening statement. All findings obtained by the survey, tabulated, interpreted and presented several recommendations on the subject.

Keywords: Education, Vocational Training, Jewellery, Design, Jewelry.

GİRİŞ

Eğitim insanın yaşaması ve topluma uyum gösterip belirli bir takım yetilerle kuşanmasında önemli bir araçtır. Doğaya, topluma, insana, kültüre, sanata, özetle tüm varlık bilgi ve değerler alanına yönelik öğretim, tanıtım, tecrübe, eylem ve her türlü eğitsel etkinlik ve durumları ifade etmek üzere kullanılan eğitim kavramı zengin bir içeriğe sahiptir. Eğitim bir insan varlığının yetişmesini ve değişmesini sağlamak üzere kendine özgü tüm imkanların onlar üzerinde kullanılması ve her birinin aslen kendisidir(Değirmencioğlu, 1977:1-3). Eğitim, sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmanın önemli bir faktörüdür. Ülkelerin ekonomik, teknik ve sosyal yönden ilerlemesi o ülkenin nitelikli insan gücü kaynağına bağlı olduğu için yetiştirilmiş insan gücünün oluşturulmasında eğitimin rolü ve etkinliği bilinen bir gerçektir(Korkmaz, 1998:79) Meslek eğitimi denince ilk akla gelen mesleki ve teknik eğitim kavramlarıdır. Bu sebeple çoğu yazar meslek eğitimi ile ilgili yazdıkları eserlerde başlıkları mesleki ve teknik eğitim olarak ele almışlardır. Bu sebeple meslek eğitim ve teknik eğitim meslek eğitimin temel yapı taşını oluşturmaktadır(Şekerci, 2007:93). Değişik alanlarda hızla gelişen teknoloji, özellikle sınırlı kaynağa sahip ülke ekonomilerini zorlamakta ve daha kaliteli mesleki eğitim görmüş insan gücü talebi gün geçtikçe artmaktadır(Balcı, 1993:283). Mesleki ve Teknik eğitim genel anlamda bireysel ve toplumsal yaşam için zorunlu olan belirli bir mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve pratik uygulama yeteneklerini kazandırmak bireyi zihinsel, duygusal, sosyal, ekonomik ve kişisel yönleriyle dengeli biçimde geliştirme sürecidir. Diğer bir deyişle mesleki ve teknik eğitim kişiye mesleki ilgi ve gereksinimini güdüleme faktörü olarak kullanarak bütünüyle eğitir(Doğan, 1976:77). Bireye hayatının kazanması için belirli bir meslek alanına ilişkin bilgiyi beceri ve alışkanlıkları kazandıran ve bireyin kabiliyetlerini çeşitli yönlerle geliştiren eğitim süreci olan mesleki eğitim; meslek liseleri, meslek yüksek okulları, mesleki ve teknik eğitim fakülteleri bünyesinde eğitim verilmektedir(Alkan, Doğan ve Sezgin, 1988:82). Türkiye'de meslek eğitimi uzun yıllar ailenin sorumluluğunda kalmış daha sonraları çıraklık dizgelerinin gelişmesiyle devam etmiştir. Zamanla çıraklık sistemi, gelişmekte olan toplum gereksinimleri, üretim sistemlerindeki değişiklik, bilim ve teknolojideki buluşlar karşısında yetersiz kalmış sanayide meydana gelen değişmeler meslekleri çoğaltmış teknisyen ve yarı nitelikli iş gören gereksinimleri artmıştır, böylece meslek eğitimi örgütlenmiş okul programı olarak eğitim sistemine girmiş ve bugünkü durumunu almıştır(Ulusoy ve Hacıoğlu,1997:20-21). Meslek eğitimi konusunda karar verme sürecinde bulunanlar, yeni meslekler ve teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkan yeni beceriler konusunda okulları bu değişime uyumlaştırma programları ile günün koşullarına göre uyarlamakla sorumludur. Yeni niteliklere ve yeni mesleklere uygun insan gücünün yetiştirilmemesi yeni teknolojilerin ülke ekonomisine ve yaşam seviyesinin yükselmesine olumlu katkı sağlamasından yoksun bırakmak anlamına gelebilecektir(Taşpınar, 1995:323).

Türkiye'de ekonominin sanayi ve ticaret alanlarının istenilen düzeye ulaştırılmamasında yeterli sayıda ve yeterli nitelikte teknik iş görenin bulunmayışı en önemli etkenlerin başında gelmektedir(Oğuzkan, 1966:8). 16. Milli Eğitim Şurası'nda da öğretmen yetiştirilme koşulları, Türk sanayisinin en önemli sorunları olarak belirttiğimiz yetişmiş işi gücüne ilişkin çalışmaların yetersizliği, mesleki ve teknik öğretim kurumlarının bazı branşlarında öğretmen yetiştiren yüksek öğretim örgütlerinin bulunmadığı, mesleki ve teknik eğitim programları çağın gereksinimlerine yanıt veremediği, mesleki ve teknik okullarda uygulanan programların gelişen teknolojiye paralel olmaması ve sanayinin gelişimi ile bağdaşmadığı, (M.E.B.,1999:10) gibi konularında belirtildiği görülmektedir. Nitelikli iş gören gücü yetiştirilmesinde, öğretmen yetiştirme programlarının teknolojik gelişmeler ile sanayinin gereksinimlerine yanıt verebilecek tüm nitelikleri sahip olması için eğitim kurumlarında sanayi- eğitim işbirliğinin etkinliği okul programlarındaki düzenlemelerin başarısına bağlı gözükmektedir(İpbüken, Aral ve Savaşeri, 1976:104). Bu başarı sayesinde, sanayi-eğitim işbirliği için iş gören yetiştiren eğitim örgütlerinin seçtiği hedef tam amacına ulaşabilecektir(Dogan, 1976:113). Sanayi ve eğitim iş birliğinin uygulanabilir olması ile de iş görenlerin yetiştirilememesine bağlı olarak doğabilecek özdeksel kayıplarında önüne geçilmesinde ki en büyük engellerden biriside kaldırılmış olacaktır.

Meslek alanında hizmet öncesinde nitelikli öğretmen yetiştirme önemli konulardan birisidir(Oral, 2004:88). Eğitim kurumunda görev alan öğretmenler kurum ne kadar kaliteli olursa olsun yeteri kadar gerekli niteliğe sahip değilse fayda sağlayamayacaklardır(Gökçe, 1997:208). Meslek eğitimine katkı yapan bu eğitim kurumları içerisinde sektöre önemli katkılar yapan fakat alanda öğretmen yetiştirilecek her hangi bir programı mevcut olmayan alanlardan biriside kuyumculuk eğitimi veren programlardır.
Geçmişi insanlık kadar eski olan maden işleme sanatı olarak genelleyebileceğimiz metale şekil veren sanatların çoğu değerini hiç yitirmeden günümüze kadar gelmiştir. Teknolojideki hızlı ve karmaşık gelişmeye paralel olarak, maden işleme sanatı da çeşitlenerek bu sanata bağlı alt alanların kendi içerisinde daha özel bir biçimde ele alınması, bu sanat dalına ait eğitiminde bu yönde şekillendirilmesine sebep olmuştur. Bu alt alanlardan birisi de Kuyumculuktur. 1990 lı yılların başında Türkiye 'de kuyumculuk sektörü 70 bin iş göreni istihdam ederken(Günerken, 2001:62-64) günümüzde sektörde 35 bin kuyumcu vardır. 250 bin insana istihdam sağlanmaktadır. Türkiye'nin markalı mücevheratta 2'nci sırada yer almaktadır. Türkiye'nin, genel tüketim anlamında Hindistan, Çin, Amerika ve Avrupa'dan sonra 5'nci sırada, markalı mücevherde ise İtalya'dan sonra 2'nci sırada yer almaktadır(Altınbaş: Kart Sınırlaması İle Kuyumculuk Sektörü Büyük Kayıp Yaşayacak, Bloomberg, 11.02.2014). Avrupa ve Ortadoğu'nun üretim merkezi konumunda olan Türkiye'deki mücevher sektörü, halen 200 ülkeye ihracat yapmaktadır. Mücevher İhracatçıları Birliği verilerine göre 2013 yılının ilk 10 ayında sektör 1 milyar 830 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirilmiştir. Bu rakamın 2,50 milyar dolarlık hedefe yaklaşacağı tahmin edilmektedir. Diğer taraftan sektörün dış ve iç talebi karşılamak ve ürünleri çeşitlendirmek adına değerli taş kaynaklarını da değerlendirmek amacıyla yeni taş kesim atölyeleri kurulacaktır. Böylece kuyumculuk sektörü; üretim, istihdam ve ihracatı artırarak ülke ekonomisine katkı da sağlayacaktır(Yıldırımtürk, 2013). Mevcut bu durumlar göz önüne alınınca kuyumculuk sektörünün inanılmaz büyüklüğünü ve hızlı gelişimin ne boyutlarda olduğunu anlamamız açısından örnek teşkil etmektedir. Sektörde gelişime orantılı olarak taklit ürünlerden kaçınılması hatta artık yapılan ürünlerin bir boyutunun da sanatsal yöne kayması ve maddi değerinden çok ürünün orijinalliğine kıymet biçilmesi geçmişle günümüzü bütünleyen ürünlerin yorumlanması tasarım olgusu içerisinde belirttiğimiz önemi ve varılmak istenen noktayı belirlemesi açısından ayrı bir önemi bulunmaktadır. Bu gelişim ve olguya paralel yurt dışında Türk kuyumculuk sektörünün dünya örgütleri ile rekabet edebilir bir konumdayken dünya piyasalarında aranılan markalar yaratması sonucu küçük çapta model kopyalayan Türk örgütlerinin ihracat alanlarını genişlettiği görülmüştür. Kopya modellerin geniş çapta yayılması sonucu yurt dışındaki sergilerde yabancı firmaların kendi ürünlerinin Türk örgütlerine gösterilmemesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bunun neticesinde iç piyasada da güzel tasarlanmış değişik çizgilerin ortaya çıktığı, müşterilerin iyi tasarımlar bedeli ne olursa olsun aldıkları görülmüştür. Bu da üreticilerin geleneksel görüş kalıplarından çıkması ve sektörün gelişmesini arttırmıştır(Karnas, 2001:1).sanatının kuşaktan kuşağa geçerek öneminin günümüzde daha iyi anlaşılarak zanaatçı boyutundan çıkıp sanat boyutuna kayması ve eğitime olan gereksinimi artması nedeniyle Dumlupınar Üniversitesi Kütahya Meslek Yüksekokulu El Sanatları Bölümü Kuyumculuk ve Takı Tasarım Programındaki öğrencilerin alana yönelik tutumlarının incelenmesi araştırma konusu olarak seçilmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI ve YÖNTEMİ

1. Araştırmanın Amacı

Türkiye'deki meslek yüksekokullarında kuyumculuk ve takı tasarım eğitimi alan öğrencilerin tutumlarına yönelik yapılmış çalışma bulunmamaktadır. Öğrencilerin mezun olduktan sonra sektörde çeşitli pozisyonlarda çalışacakları göz önüne alınınca, öğrencilerin kuyumculuk ve takı tasarım alanına yönelik tutumlarının öğrenilmesi, öğretim programlarının yapılandırılmasına da katkı sağlayacaktır. Bu araştırmanın amacı Dumlupınar Üniversitesi Kütahya Meslek Yüksekokulu El Sanatları Bölümü Kuyumculuk ve Takı Tasarım Programında öğrenim gören öğrencilerin mesleğe ilişkin tutumları arasında farklılık olup olmadığını belirlemektir

2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Tarama modeli geçmişte ya da halen var olan bir durumu olduğu şekli ile betimlemeyi amaçlamaktadır(Karasar, 1994:77) Araştırmada konu ile ilgili kaynaklar taranmış, veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılarak araştırmayı oluşturacak veriler elde edilmiştir. Anket kişisel bilgiler ve öğrenim görülen alana ilişkin tutumlar olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümü çoktan seçmeli, ikinci bölümü ise hiç katılmıyorum, katılmıyorum, katılıyorum, tamamen katılıyorum olmak üzere dörtlü likert tipi ölçek şeklinde düzenlenmiştir.

Güvenilirlik için Cronbach Alpha güvenilirlik testi gerçekleştirilmiştir. Nunnally ve Bernstein (1994) de araştırmanın ilk aşamalarında 0.70 güvenilirlik düzeyinin yeterli olduğunu belirtmektedir(Sabah-Kıyan, 2012:436). Güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach Alpha ; %80,6 olarak tespit edilmiş ve anketin güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Belirdiğimiz hipotezler şunlardır;

$H_{1:}$ Öğrencilerin mesleğe yönelik tutumları yaşlarına göre farklılık göstermektedir.
$H_{2:}$ Öğrencilerin mesleğe yönelik tutumları cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

Öğrencilerin cinsiyet, yaş ve tercih sırasına göre mesleğe ilişkin tutumlarının belirlenmesinde "t" testi ve ANOVA testi yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen verilerin çözümlenmesinde SPSS programından faydalanılmış, verileri yüzde ve frekans değerleri hesaplanmıştır. Bulgular uygun tablolar halinde yorumlanmıştır.

Dumlupınar Üniversitesi Kütahya Teknik Bilimler M.Y.O. El Sanatları Bölümü Kuyumculuk ve Takı Tasarım Programında 2011-2012 ve 2012-2013 eğitim-öğretim yılları arasında öğrenim gören öğrencilerden , öğrenim gördükleri alanı daha iyi tanıyabilecekleri düşüncesi ile 1. stajlarını tamamlayan 72 adet 2. sınıf öğrencisi olduğunda ana kütle üzerinde araştırma gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonrasında 72 tam ankete ulaşılmıştır.

ÇALIŞMANIN BULGULARI

Araştırmanın genel amacı doğrultusunda aranan cevaplara ilişkin toplanan verilerin istatistiksel analizleri sonucunda elde edilen bulgular şu şekildedir.

Araştırma kapsamındaki öğrencilerin cinsiyete göre dağılımı Tablo 1 de incelenmiştir

Tablo 1. Araştırma Kapsamındaki Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Sıra No	Cinsiyet	F	%
1	Kız	39	54,2
2	Erkek	33	45,8
Toplam		72	100,0

Araştırma kapsamındaki öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımını içeren Tablo 1. incelendiğinde %39 u kız %33 erkek öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. Bu duruma göre kız öğrencilerin programı daha çok tercih ettikleri söylenebilir.

Araştırma kapsamındaki öğrencilerin yaşa göre dağılımı Tablo 2 de incelenmiştir

Tablo 2. Araştırma Kapsamındaki Öğrencilerin Yaşa Göre Dağılımı

Sıra No	Yaş Aralığı	F	%
1	20'nin altında	10	13,9
2	20-25	54	75,0
3	26-30	5	6,9
4	31 ve üzeri	3	4,2
Toplam		72	100,0

Araştırma kapsamındaki öğrencilerin yaşlarına göre dağılımını içeren Tablo 2. incelendiğinde öğrencilerin % 75 ile tamama yakının 20–25 yaş aralığında %4.2 ile 31 yaş üzeri öğrencilerin bulunduğu görülmüştür.
Buna göre öğrencilerin çoğunluğunun 20–25 yaş aralığından oluşması 20 yaş altının % 13.9 luk bir paya sahip olması bu öğrencilerin mezun olduktan sonra bir süre yüksek eğitime başlamadıkları sonucuna varılabilir.

Öğrencilerin Kuyumculuk ve Takı tasarım alanında eğitimlerini aldıkları mesleği üniversite giriş sınavında tercih sırasına göre dağılım Tablo 3 de incelenmiştir.

Tablo 3. Araştırma Kapsamındaki Öğrencilerin Üniversite Giriş Sınavında Programı Tercih Etme Sırasına Göre Dağılımı

Sıra No	Tercih Sırası	F	%
1	1-5	15	20,8
2	6-10	23	31,9
3	11-15	20	27,9
4	16 ve üzeri	14	19,4
Toplam		72	100,0

Araştırma kapsamındaki öğrencilerin Üniversite tercih sıralamasına göre dağılımını içeren Tablo 3. incelendiğinde öğrencilerin programı %31.9 ile 6-10 sıralama arasında, %27.8 ile 11-15 sıralama arasında % 19.4 ile 16 ve üzeri sıralama arasında tercih ettikleri %20.8 ile 1-5 sıralama arasında tercih ettikleri görülmüştür.
Öğrencilerin bu durumda programa ait mesleği tercih etmelerinde Meslek Yüksekokuluna ait program olasılığını da dikkate almak gerektiğini düşünerek, esas öğrenimini almak istedikleri ilk meslek olmadığı sadece %20.8 öğrencinin programa istedikleri eğitimi almak üzere geldikleri sonucu çıkartılabilir.

Öğrencilerin Kuyumculuk ve Takı tasarım alanında eğitimlerini aldıkları mesleği tercihlerindeki etkenlere göre dağılım Tablo 4 de incelenmiştir

Tablo 4. Araştırma Kapsamındaki Öğrencilerin Programı Tercihlerindeki Etkenlere Göre Dağılımı

Sıra No	Etkenler	F	%
1	Ailem istediği için	16	22,2
2	Kendi tercihim olduğu için	30	41,7
3	Lisede bu bölümden mezun olduğum için	0	0,0
4	İstihdamı kolay olduğu için	5	6,9
5	Sanata dönük bir meslek olduğu için	21	29,2
Toplam		72	100,0

Araştırma kapsamındaki öğrencilerin Üniversite tercih etkenlerine göre dağılımını içeren Tablo 4. incelendiğinde öğrencilerin programı %41.7 ile kendilerini tercih ettiği, 29.2 ile sanata dönük bir meslek olduğunu düşündükleri için tercih ettiği, %6.9 ile istihdamı kolay olduğunu düşündükleri için tercih ettikleri dikkat çekmektedir.

Öğrencilerin Kuyumculuk ve Takı tasarım alanında eğitimlerini aldıkları mesleğe ilişkin tutumlarının göre dağılım Tablo 5 de incelenmiştir.

Tablo 5. Araştırma Kapsamındaki Öğrencilerin Eğitimini Gördükleri Mesleğe İlişkin Tutumlarına Göre Dağılımı

Sıra No	Tutumlar	Hiç Katılmıyorum		Katılmıyorum		Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum		TOPLAM	
		F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
1	Öğrenim gördüğüm alandan memnunum	3	4,2	8	11,1	35	48,6	26	36,1	72	100,0
2	Yakın çevremdekilere bu alanda eğitim görmelerini tavsiye ederim	3	4,2	23	31,9	32	44,5	14	19,4	72	100,0
3	Derslere zevkle katılıyorum	2	2,8	15	20,8	36	50,0	19	26,4	72	100,0
4	Tekrar ÖSS'ye girerek farklı bir alanda eğitim görmek istiyorum	19	26,4	20	27,8	15	20,8	18	25,0	72	100,0
5	Alanımda lisans eğitimi almak istiyorum	8	11,1	18	25,0	26	36,1	20	27,8	72	100,0
6	Alanımla ilgili etkinlikte bulunmaktan hoşlanıyorum	0	0,0	9	12,5	32	44,4	31	43,1	72	100,0
7	Alanımla ilgili sergi, fuar vb. etkinliklere katılmaktan zevk alırım	1	1,4	10	13,9	25	34,7	36	50,0	72	100,0
8	Alanımla ilgili yayınları takip ediyorum	6	8,3	20	27,8	33	45,8	13	18,1	72	100,0
9	Mesleğimde ortaya çıkarma gücümü devamlı kullanabileceğimi düşünüyorum	2	2,8	8	11,1	36	50,0	26	36,1	72	100,0
10	Eğitim aldığım mesleğin iş açısından çok yönlü seçenekleri olduğunu düşünüyorum	0	0,0	16	22,3	24	33,3	32	44,4	72	100,0
11	Mezun olduktan sonra alanımla ilgili bir işte çalışmak istiyorum	3	4,1	13	18,1	22	30,6	34	47,2	72	100,0
12	Aldığım eğitimle özel sektörde iş bulabileceğime inanıyorum	5	6,9	23	31,9	29	40,4	15	20,8	72	100,0
13	Eğitim aldığım alanla ilgili sektörde herhangi bir birimde rahatlıkla çalışabileceğimi düşünüyorum	3	4,2	25	34,7	28	38,9	16	22,2	72	100,0
14	Mesleğimi yapmanın diğer meslekleri yapmaktan daha çok manevi haz sağlayacağını düşünüyorum	3	4,2	11	15,3	34	47,2	24	33,3	72	100,0
15	Eğitimini aldığım meslekten daha iyi olduğunu düşündüğüm bir meslek bulursam bu mesleği bırakırım	11	15,3	19	26,4	27	37,5	15	20,8	72	100,0
16	Okuduğum alanın geçerli mesleklerden biri olduğunu düşünüyorum	0	0,0	11	15,3	37	51,4	24	33,3	72	100,0
17	Eğitimi aldıktan sonra alanda herhangi bir birimde çalışmamak beni endişelendiriyor	7	9,7	15	20,9	27	37,5	23	31,9	72	100,0

Tablo 5. devamı Araştırma Kapsamındaki Öğrencilerin Eğitimini Gördükleri Mesleğe İlişkin Tutumlarına Göre Dağılımı

Sıra No	Tutumlar	Hiç Katılmıyorum		Katılmıyorum		Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum		TOPLAM	
		F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
18	Mezun olduktan sonra tüm gerekleri yerine getirip bu alanda öğretmen olmak istiyorum	9	12,5	17	23,6	22	30,6	24	33,3	72	100,0
19	Alanımda çalışmamın üstün bir özveri istediğini düşünüyorum	0	0,0	5	6,9	31	43,1	36	50,0	72	100,0
20	Mesleğimin maddi açıdan beni tatmin edeceğini düşünüyorum	3	4,2	16	22,2	36	50,0	17	23,6	72	100,0
21	Meslekte sürekli kendimi geliştirmem gerektiğini düşünüyorum	1	1,4	3	4,2	23	31,9	45	62,5	72	100,0
22	Mesleğimin köklü bir kültüre sahip olduğunu düşünüyorum	1	1,4	6	8,3	20	27,8	45	62,5	72	100,0
23	Meslek alanımın yeterince tanıtılmadığını düşünüyorum	5	6,9	9	12,5	30	41,7	28	38,9	72	100,0

Araştırma kapsamındaki öğrencilerin eğitimini gördükleri mesleğe ilişkin tutumlarına göre dağılımını içeren Tablo 5. incelendiğinde ;

'Öğrenim gördüğüm alandan memnunum' ifadesine öğrencilerin %48.6 sı katılıyorum, %36.1 tamamen katılıyorum olarak belirtmişler. 'Alanımda lisans eğitimi almak istiyorum' ifadesine öğrencilerin %36.1 i katılıyorum, %27.8 i tamamen katılıyorum şeklinde cevap vermiştir. Öğrencilerin çoğunluğunun öğrenim gördükleri alandan memnun oldukları ve alanlarında lisans eğitimi almak istedikleri tespit edilmiştir.

'Derslere zevkle katılıyorum' ifadesine öğrencilerin %50.0 ı katılıyorum, % 26.4 ü tamamen katılıyorum şeklinde cevaplamışlardır. Öğrencilerin çoğunluğunun derslere katılmaktan zevk aldıkları görülmüştür.

Öğrencilerin 'Yakın çevremdekilere bu alanda eğitim görmelerini tavsiye ederim' ifadesine %44.4 ü katılıyorum, %19.4 ü ise tamamen katılıyorum şeklinde; 'tekrar öss'ye girerek farklı bir alanda eğitim görmek istiyorum' ifadesine ise %26. 4 ü hiç katılmıyorum, %27. 8 i katılmıyorum şeklinde cevaplamıştır. Öğrencilerin çoğunluğunun okudukları alanı tavsiye edebilecekleri ve % 26.4'ü hiç katılmıyorum % 27.8 katılmıyorum diye cevaplayarak çoğunlukla başka bir alanda eğitim görmek için öss'ye girmeyi tercih etmeyecekleri tespit edilmiştir.

Öğrencilerin 'Alanımla ilgili etkinlikte bulunmaktan hoşlanıyorum' ifadesine % 44.4 ü katılıyorum, % 43.1 i ise tamamen katılıyorum; 'Alanımla ilgili sergi, fuar vb. etkinliklere katılmaktan zevk alırım' ifadesine % 34.7 si katılıyorum, %50.0 si tamamen katılıyorum; 'Alanımla ilgili yayınları takip ediyorum' ifadesine % 45.8 i katılıyorum, %18.1 i tamamen katılıyorum şeklinde cevaplamıştır. Öğrencilerin çoğunluğunun alanları ile ilgili etkinlikte bulunduğu, alanları ile ilgili sergi, fuar vb organizasyonlara katılmaktan zevk duyduğu ve % 45.8 katılmıyorum, %18.1 tamamen katılmıyorum diye cevaplayarak çoğunluğunun alanları ile ilgili yayınları takip ettikleri görülmüştür.

Öğrencilerin 'Mezun olduktan sonra alanımla ilgili bir işte çalışmak istiyorum' ifadesine %30.6 sı katılıyorum, %47.2 si tamamen katılıyorum şeklinde; 'Eğitim aldığım mesleğin iş açısından çok yönlü seçenekleri olduğunu düşünüyorum' ifadesine %50.0 ı katılıyorum, %36.1 i tamamen katılıyorum şeklinde cevaplamıştır. Öğrencilerin çoğunluğunun eğitimini aldıkları meslek ile ilgili bir alanda çalışmak istedikleri ve eğitimini aldıkları mesleğin iş açısından çeşitli seçeneklere sahip olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir.

Öğrencilerin 'Aldığım eğitimle özel sektörde iş bulabileceğimi inanıyorum' ifadesine %40.3 ü katılıyorum, %20.8 i tamamen katılıyorum şeklinde; 'Eğitim aldığım alanla ilgili sektörde herhangi bir birimde rahatlıkla çalışabileceğimi düşünüyorum' ifadesine %38.9 u katılıyorum, %22.2 si tamamen katılıyorum şeklinde; cevaplamıştır. Öğrencilerin çoğunluğunun aldıkları eğitimle özel sektörde ve alanın her hangi bir biriminde iş bulabilecek şekilde bir eğitime sahip olduklarını düşündükleri görülmüştür.

Öğrencilerin 'Okuduğum alanın geçerli mesleklerden biri olduğunu düşünüyorum' ifadesine %51.4 ü katılıyorum, 33.3 si tamamen katılıyorum şeklinde; 'Eğitimini aldığım meslekten daha iyi olduğunu düşündüğüm bir meslek bulursam bu mesleği bırakırım' ifadesine %37.5 i katılıyorum, %20.8 i tamamen katılıyorum şeklinde; 'Eğitimi aldıktan sonra alanda herhangi bir birimde çalışmamak beni endişelendiriyor' ifadesine %37.5 i katılıyorum, %31.9 u tamamen katılıyorum şeklinde; 'Mezun olduktan sonra tüm gerekleri yerine getirip bu alanda öğretmen olmak istiyorum' ifadesine %30.6 sı katılıyorum, %33.3 ü tamamen katılıyorum şeklinde; cevaplamıştır. Öğrencilerin çoğunluğunun meslek alanlarının geçerli bir alan olduğu ve maddi açıdan tatmin edici olduğunu düşünmelerine karşın sektörde çalışamama korkularının bulunduğu, daha geçerli bir meslek bulurlarsa bu mesleği bırakabilecekleri ve öğretmen olmayı istedikleri tespit edilmiştir.

Öğrencilerin 'Mesleğimde ortaya çıkarma gücümü devamlı kullanabileceğimi düşünüyorum' ifadesine %50.0 si katılıyorum, %36.1 i tamamen katılıyorum şeklinde; 'Mesleğimi yapmanın diğer meslekleri yapmaktan daha çok manevi haz sağlayacağını düşünüyorum' ifadesine %47.2 si katılıyorum, %33.3 ü tamamen katılıyorum şeklinde; cevaplamıştır. Öğrencilerin

çoğunluğunun ortaya çıkarma güçlerini devamlı kullanabilecekleri ve manevi tatmin duyacakları bir meslek sahibi olduklarını düşündükleri görülmüştür.

Öğrencilerin 'Meslekte sürekli kendimi geliştirmem gerektiğini düşünüyorum' ifadesine %31.9 u katılıyorum, %62.5 si tamamen katılıyorum şeklinde; 'Alanımda çalışmamın üstün bir özveri istediğini düşünüyorum' ifadesine %43.1 i katılıyorum, 50.0 si tamamen katılıyorum şeklinde; cevaplamıştır. Öğrencilerin çoğunluğunun mesleklerini devamlı geliştirmeleri gerektiğini ve üstün bir özveri göstermeleri gerektiğini düşündükleri tespit edilmiştir.

Öğrencilerin 'Mesleğimin köklü bir kültüre sahip olduğunu düşünüyorum' ifadesine %27.8 i katılıyorum, %62.5 i tamamen katılıyorum şeklinde; 'Meslek alanımın yeterince tanıtılmadığını düşünüyorum ifadesine' %41.7 si katılıyorum, %38.9 u tamamen katılıyorum şeklinde; cevaplamıştır. Öğrencilerin çoğunluğunun köklü bir mesleğe sahip olduklarını ve mesleklerinin yeterince tanıtılmadığını düşündükleri görülmüştür.

Öğrencilerin Kuyumculuk ve Takı tasarım alanında eğitimlerini aldıkları mesleğe ilişkin tutumlarının yaş guruplarına göre farklılık gösterip göstermediği Tablo 6 da incelenmiştir.

Tablo 6. Araştırma Kapsamındaki Öğrencilerin Eğitimini Gördükleri Mesleğe İlişkin Tutumlarının Yaşa İlişkin ANOVA Testi Bulguları

Levene Testi		**Gruplar**	**A.O.**	**S.Sapma**	
F	**P**	20'nin altı	2,900	0,402	
2,119	0,106	20-25	3,088	0,336	
		26-30	2,895	0,607	
		31 ve üzeri	2,942	0,181	
Toplam		**72 kişi**	**3,042**	**0,364**	
ANOVA					
	Kareler Toplamı	**df**	**Kareler Ortalaması**	**F**	**P**
Gruplar Arası	0,456	3	0,152	1,150	0,335
Grup İçi	8,98	68	0,132		

Tablo 6'da, öncelikle varyansların eşit olup olmadığı incelendiğinde; araştırma kapsamındaki öğrencilerin eğitimini gördükleri mesleğe ilişkin tutumları (F=2,119; p>0,05) için grupların varyanslarının eşit olduğu görülmektedir. Grupların varyanslarının eşit olması, ANOVA testinin yapılması için gerekli şartı (Sipahi, Yurtkoru ve Çinko, 2006:124) sağladığından ANOVA testi yapılmıştır. ANOVA testinde öğrencilerin eğitimini gördükleri mesleğe ilişkin tutumları ait sonuçlar (F=1,150; p>0,05), öğrencilerin eğitimini gördükleri mesleğe ilişkin tutumları yaş gruplarına göre farklılık yaratmadığını göstermektedir. Bundan dolayı H1 hipotezi kabul edilmemiştir.

Öğrencilerin Kuyumculuk ve Takı tasarım alanında eğitimlerini aldıkları mesleğe ilişkin tutumlarının cinsiyetlerine göre farklılık gösterip göstermediği Tablo 7 de incelenmiştir.

Tablo 7. Araştırma Kapsamındaki Öğrencilerin Eğitimini Gördükleri Mesleğe İlişkin Tutumlarının Cinsiyete İlişkin t-Testi Sonuçları

		Levene Testi					
Mesleğe İlişkin Tutumlar	**Grup Varyans**	**F**	**P**	**t**	**Df**	**P**	**A.O.F.**
	Eşit	0,016	0,901	0,803	70	0,425	3,0747
	Eşit Değil			0,799	66,601	0,427	3,0053
	Aritmetik Ortalama(AO) ve Standart Sapma Değeri	**Gruplar**		**A.O.**		**S.Sapma**	
		Bay		3,005		0,376	
		Bayan		3,074		0,355	

Bağımsız Gruplar t-Testi'nin test istatistiği, gruplar arası varyansın eşit olup olmamasına göre farklılık göstereceğinden, t-Testinin değerlerini incelemeden önce grupların varyanslarının eşitliği test edilmelidir (Sipahi vd., 2006:118). Grupların varyanslarının eşit olup olmadığı ise, Levene Testi ile yapılmıştır. Tablo 7'deki Levene testi bulgularına bakıldığında, değişken için grupların varyanslarının eşit olduğu görülmektedir. Bu yüzden Tablo 7'nin t-Testine ilişkin değerleri yansıtan bölümün ilk satırındaki değerler dikkate alınmıştır. Bu değerlere göre öğrencilerin eğitimini gördükleri mesleğe ilişkin tutumları cinsiyetlerine göre farklılık göstermediği saptanmıştır (t=0,803; p>0,05). Bunda dolayı H2 hipotezide kabul edilmemiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma bulgularına göre ;

Kuyumculuk ve Takı Tasarım programında okuyan öğrencilerin çoğunluğunun kız olduğu görülmüştür. Eğitimi veren eğitim biriminin meslek yüksekokulu olması ve tercih sıralama listesinde 25 tercih yapıldığı göz önüne alınınca 1-5 arası %20,8 ile 6-

10 arası %31,9 tercih edenler toplamı %52,7 ile bölümü tercih amaçları farklılık gösterme ihtimali olsa da, bölümü tercih ederken amaçlarını gerçekleştirmede çeşitli tercih alternatiflerine rağmen bölümü kendi tercihleri ile seçmeleri bu alanda eğitim alarak amaçlarına ulaşmak istedikleri sonucuna varılabilir.

Kuyumculuk ve Takı Tasarım programını tercih eden öğrencilerin çoğunluğunun öğrenim gördüğü alandan memnun olduğu ve bu alanda lisans eğitimi almak istedikleri görülmüştür. Ayrıca okudukları alanı tavsiye edebilecekleri ve başka bir alan okumak için tekrar öss'ye girmeyeceklerini belirtmişlerdir. Buna göre öğrencilerin eğitimini aldıkları mesleklerinden memnun oldukları sonucu varsayılabilir.

Kuyumculuk ve Takı Tasarım programını tercih eden öğrencilerin çoğunluğunun alanlarında bir etkinlik yapmaktan ve yapılmış etkinliklere katılmaktan hoşlandığı bunun yanında alanıyla ilgili yayınları takip ettiği tespit edilmiştir. Buna göre öğrencilerin alanları ile ilgili mesleki gelişimleri ile ilgili sosyal araçları etkin bir biçimde kullanmaya çalıştıkları sonucu çıkartılabilir.

Kuyumculuk ve Takı Tasarım programını tercih eden öğrencilerin çoğunluğunun mezun olduktan sonra alanları ile ilgili bir işte çalışmak istemekte ve bu alanda çok yönlü iş seçenekleri olduğunu düşünmektedir. Bu duruma göre öğrencilerin eğitimini aldıkları meslekte kendilerini başarılı gördükleri ve mesleği başarı ile yapabilecekleri kanaatine vardıkları, kendi iş yerini açmak, üretim, pazarlama ve bunlara benzer alanlara bağlı alt alanlarda çalışabileceklerini düşündükleri sonucuna varılabilir.

Kuyumculuk ve Takı Tasarım programını tercih eden öğrencilerin çoğunluğunun aldıkları eğitimle özel sektörde alanlarında yada ilgili alt alanlarda çalışabileceklerini düşündükleri tespit edilmiştir. Buna göre sonuç olarak okuldan alınan eğitim düzeyi sektördeki iş olanakları için yeterli sevidedir denilebilir.

Kuyumculuk ve Takı Tasarım programını tercih eden öğrencilerin çoğunluğunun alanlarının geçerli ve maddi açıdan tatmin edici düzeyde mesleklerden olduğunu düşünmelerine rağmen, sektörde çalışamama korkularının bulunduğu, daha geçerli bir meslek bulduklarında bu mesleği bırakabilecekleri ve öğretmen olmayı istedikleri görülmüştür. Bu duruma göre sonuç olarak yaşanan ekonomik krizlerin kuyumculuk sektörünü etkilediğinin ve yansımalarının staj döneminde öğrenciler tarafından görüldüğünün, geçerli bir mesleğe sahip olduklarını düşünmelerine rağmen iş bulamamaktan hatta iş yeri açamamaktan korktukları öğretmenlik gibi kamu işlerine yöneldikleri söylenebilir.

Kuyumculuk ve Takı Tasarım programını tercih eden öğrencilerin çoğunluğunun mesleklerinin ortaya çıkarma güçlerini devamlı kullanmaya olanak sağladığı ve seçebilecekleri her hangi bir mesleğe göre eğitimini aldıkları mesleği yapmaktan daha çok zevk alacakları tespit edilmiştir. Bu tespite göre sonuç olarak öğrencilerin alanı kendilerini kanıtlama ve bundan haz alma duygularına her zaman müsait olan bir meslek olarak görmektedirler denilebilir.

Kuyumculuk ve Takı Tasarım programını tercih eden öğrencilerin çoğunluğunun kendilerini bu meslekte sürekli geliştirmeleri gerektiği ve bu alanda çalışmanın özveri istediğini düşündüğü görülmüştür. Bu duruma göre mesleğin teknik bir alan olması makine ve ekipmanların devamlı yenilenmesi bunlara ek olarak yeni üretim tekniklerinin bulunması öğrencilerin gelişimleri takip etmesinin gelişimlerine ek olarak bu meslekten para kazanabilmeleri için zorunlu olduğu ve bunun içinde hem maddi hem manevi yoğun bir çalışma gerektiğinin farkında oldukları sonucuna varılabilir.

Kuyumculuk ve Takı Tasarım programını tercih eden öğrencilerin çoğunluğunun eğitimini aldıkları mesleklerinin köklü bir kültüre sahip olduğu ve yeterince tanıtılmadığını belirtmiştir. Bu duruma göre sonuç olarak öğrenciler Türk kuyumculuk kültürünün Cumhuriyetle başlamadığını yüz yıllar öncesinden devam eden bir kültür birikimini devir almış olduklarını fark ettiklerini buna bağlı olarak tanıtımın yeterince yapılmadığını düşünüyor olabilirler.

Öğrencilerin Kuyumculuk ve Takı tasarım alanında eğitimlerini aldıkları mesleğe ilişkin tutumlarının yaşlarına cinsiyetlerine göre farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler

Kuyumculuk ve takı tasarımına yönelik eğitim veren lisans düzeyindeki eğitim kurumlarının sayısı arttırılmasının, buna bağlı olarak öğretmenlik eğitimi veren kurumlar içerisinde de bu bölüme yer verilmesinin, bu alanda öğretmenlik yapmak isteyenler ile alanı lisans seviyesinden başlamak isteyen bilinçli bireyler açısından doğru bir yaklaşım olacağı düşünülmektedir.

Kuyumculuk ve takı tasarımına yönelik eğitim veren tüm kurumlar arası işbirliği sağlanmalı Buna bağlı olarak alanda okuyan bireylerin birbirleriyle etkileşiminden her birey için bir kazanım elde edilebileceği düşüncesi ile düzenli olarak ortak çalışmalar yapılması uygun olabilir.

Kuyumculuk ve takı tasarım eğitimi veren okullardaki başta ilgili bölüm elemanları olmak üzere en üst kademeye kadarki ilgililerle koordineli çalışılarak okuyan bireylerin okulları bittikten sonra iş bulmalarına yönelik sektörle irtibatlı çalışmalar yapılması, hatta bununla ilgili bir koordinasyon merkezi kurulmasının doğru olacağı düşünülmektedir.

Kuyumculuk ve takı tasarım eğitimi alan öğrencilerin kendine özgüven ve ortaya çıkarma güçlerinin arttırılması amacıyla proje yapmaya yönelik derslerin arttırılarak bu derslerin sonuçlarının öğrenci tarafından sektörel bazda uygulanmasının istenmesi hem bireysel olarak hem de okul ve sektör anlamında yeni gelişimlere neden olacağı düşünülmektedir.

Türk kuyumculuğunun tanıtımı için başta Kültür Bakanlığı olmak üzere ilgili tüm kurumlarca yazılı ve görsel alanlardan faydalanılması gerektiği düşünülmektedir. Buna ek olarak kuyumculuk eğitimi veren eğitim kurumlarının da yine yazılı ve görsel araçları kullanarak alanı tanıtıcı faaliyetlerde bulunması gerektiği alanın gelişimine katkı yapıcı nitelikte olabilir.

KAYNAKÇA

ALKAN,C., DOĞAN,H. ve SEZGİN,İ.(1988). "Mesleki ve Teknik Eğitimin Esasları**"**.Ankara:Gazi Yayınları.
Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

BALCI, M. (1993). "Mesleki ve Teknik Eğitimde Yeni Boyutlar", Eğitim Bilimleri Birinci Ulusal Kongresi: Eğitim Teknolojisi, Ankara:Ankara Üniversitesi Yayınları.

BLOOMBERG (2014, Şubat 11). *Altınbaş: Kart Sınırlaması İle Kuyumculuk Sektörü Büyük Kayıp Yaşayacak.* Mart 05, 2014 tarihinde http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1508017-altinbas-kart-sinirlamasi-ile-kuyumculuk-sektoru-buyuk-kayip-yasayacak adresinden alındı.

DEĞİRMENCİOĞLU, Ç.(1977). "Eğitime Bilimsel Yaklaşım-Eğitim Bilimi. Ankara: Gazi Yayınları.

DOĞAN, H.(1976). "Mesleki ve Teknik Eğitimin Endüstri ile İlişkileri", Endüstriyel Mesleki ve Teknik Öğretim ile Sanayi ilişkileri Sempozyum Bildirileri**,** Ankara: M.E.B.Yayınları

DOĞAN,H.(1976). "Mesleki ve Teknik Eğitimin Endüstri ile ilişkileri". Endüstriyel Mesleki ve Teknik Öğretim ile Sanayi ilişkileri Sempozyum Bildirileri. Ankara:M.E.B.Yayınları.

GÖKÇE, E. (1997). Eğitim Programının Geliştirilmesinde Öğretmenin Rolü. *Uluslararası Dünya Öğretmen Eğitimi Konferansı.* ,

GÜNERKEN, Ö.(2001). "Sadekarlıkta Modernleşiyor".Gold News.İ.K.O..Sayı 133. Syf.142,143.İstanbul.

İPBÜKEN, Y. ARAL,S. ve ORHAN, S. (1976). "Endüstriyel Ortak Eğitim" Endüstriyel Mesleki ve Teknik Öğretim ile Sanayi ilişkileri Sempozyum Bildirileri.Ankara:M.E.B.Yayınları.

KARASAR, N.(1994). Araştırmada Rapor Hazırlama. Ankara:3A Araştırma Danışmanlık.

KARNAS, M. (2001)."Kurtulan 24 K Gold". Exe Mücevher ve Takı Dergisi. Sayı 1. Syf.1.Kurtulan. İstanbul.

KORKMAZ, A.**(**1998). " Eğitim-Ekonomi İlişkileri"Eğitim Ekonomisi". Ankara: Gazi Yayınları.

MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI. (1999). "16. Milli Eğitim Şurası İl Komisyon Raporları**".** Ankara.

NUNNALLY, J. C. ve BERNSTEIN, I.H.(1994). "Psyschometric Theory", McGraw-Hill Series in Psychology 3rd.United States of America:Times Roman by Clarinda Company.

OĞUZKAN, F. (1966).Eğitim Üzerine -Büyük Eğitim Problemlerimiz. Ankara:Ülkü Yayınları.

ORAL, B. (2004) Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumları. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi,* 15:88.

SABAH-KIYAN, Ş. (2012). Müşterilerin Çalışanların Sorunlarına Yönelik Tutumları ve Müşteri Sadakati Modeli Etkileşimi. Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi, 33-II:436.

SİPAHİ, B., YURTKORU, E. E. ve ÇİNKO, M. (2006). Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi, İstanbul: Beta Yayınevi.

ŞEKERCİ, H.(2007)."Meslek Eğitimi Bağlamında Kuyumculuk Sektörünün Sorunları İle Kuyumculuk Eğitimi Sorunsalı Üzerine Bir Öneri"4.Ulusal Meslek Yüksekokulları Sempozyumu.İzmir:Ege Üniversitesi Yayınları.

TAŞPINAR, M.(1995)."Mesleki ve Teknik Eğitimin Kuramsal Temelleri" Mesleki ve Teknik Eğitim Sempozyumu. Elazığ: Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayını.

ULUSOY, A. ve HACIOĞLU,F. (1997). Okul Sanayi İlişkileri -Okuldan İş Hayatına Geçiş. Ankara:Gazi Yayınları.

YILDIRIMTÜRK, M.A. (2013, Kasım 23). *Altın fiyatı geriledikçe Kuyumculuk Sektörüde Hareketlenecek.* Mart 05, 2014 tarihinde http://www.zaman.com.tr/ali-yildirimturk/altin-fiyati-geriledikce-kuyumculuk-sektoru-de-hareketlenecek_2171509.html adresinden alındı.

ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIKLARININ YORDAYICISI OLARAK OKUL YÖNETİCİLERİNİN ETİK LİDERLİK DAVRANIŞLARI

Ahmet AYIK
Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi. K.K.E.F. Eğt..Bil. Böl. Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Anabilim Dalı. ahmet.ayik@atauni.edu.tr

Engin YÜCEL
Maarif Müfettişi, Erzurum. golkoyengin@hotmail.com.

Mücella SAVAŞ
Arş.Gör., Atatürk Üniversitesi. K.K.E.F. Eğt..Bil. Böl. Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Anabilim Dalı. mucella.savas@atauni.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmada, öğretmenlerin örgütsel bağlılığı ile okul yöneticilerinin etik liderlik davranışları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmanın örneklemi basit rastlantısal örneklem yöntemi ile belirlenen Erzurum ili Aziziye ilçe merkezinde bulunan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı 15 ilkokulda görev yapmakta olan 267 öğretmenden oluşturmaktadır. Verilerin toplanması için Örgütsel Bağlılık Ölçeği ve Etik Liderlik Ölçeği kullanılmıştır. Betimsel bir çalışma olan bu araştırmada verilerin çözümlenmesinde standart sapma, ortalama, Pearson Momentler Çarpım korelasyonu ve çoklu doğrusal regresyon analizinden faydalanılmıştır. Araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır; Öğretmenlerin duygusal bağlılık düzeyleri, normatif bağlılık ve devam bağlılıklarına göre daha yüksektir. Öğretmen algılarına göre, okul yöneticileri karar vermede etik boyutunu diğer boyutlara göre daha fazla göstermektedirler. Etik liderliğin iklimsel etik, iletişimsel etik, davranışsal etik ve karar vermede etik boyutları öğretmenlerin duygusal bağlılık, normatif bağlılık ve devam bağlılıkları ile ilişkilidir. Bu çalışma sonucunda okul yöneticilerinin etik liderlik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerini anlamlı düzeyde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Örgütsel bağlılık, etik liderlik, okul yöneticileri, öğretmen.

ETHICAL LEADERSHIP BEHAVIOURS OF SCHOOL ADMINISTRATORS AS PREDICTORS OF TEACHERS' ORGANIZATIONAL COMMITMENT

ABSTRACT: In this study, the relationships between teachers' organizational commitment and school administrators' ethical leadership behaviours have studied. The sample of the study consists of 267 teachers determined by a simple random sampling method who work 15 primary and secondary schools in 2012-2013 Academic Year in the center of Erzurum. Ethical Leadership Scale and Organizational Commitment Scale used for the collection of data. In this study as a descriptive research, standard deviation, mean, Pearson's product-moment correlation and multiple linear regression analysis was utilized for analysis of the data .In this study, the following conclusions were reached; Teachers' levels of affective commitment are higher than normative commitment and continuance commitment . For the perceptions of teachers, school administrators demonstrate ethics in decision making more than the other dimensions. Ethical leadership's dimensions of climatic ethics, communicative ethics, behavioral ethics and ethics in decision making are associated with teachers' emotional commitment, normative commitment and continuance commitment. As a result of this study, school administrators' ethical leadership behavior affects teachers' organizational commitment has been concluded.

Keywords: Organizational commitment, ethical leadership, school administrators, teacher.

1.Giriş

Genel olarak, bireyler, amaçlara ulaşmak adına bir kişiden etkileniyorlarsa orada liderlik vardır. Çünkü liderlik, gerçek manada etkileme becerisi ile ilgilidir. Etkileme gücü olmayan bir insan bir grubun yöneticisi olabilir ancak grubun lideri olabilmesi için etkileme gücüne sahip olması gerekir. Yani lider, değişime ya da farklılıklara karşı nelerin yapılacağına karar veren kişidir (Yıldırım, 2010). Etkin bir yönetime ulaşmak isteyen filozoflar, dini liderler ve düşünürler eski çağlardan beri liderler için etiğin önemini vurgulamışlardır. Teorik etik (ahlak) veya yalın etik olarak bilinen ahlak felsefesi, eski Yunan ile başlar. Bu bilim dalının ilk temsilcileri Sophistler, Sokrat, Sokrat okulunun diğer temsilcileri, Eflatun, Aristoteles, Epikür, Stoacılardır (Ocak, 2011). " Etik" yüzyıllardır tartışma konusu olmasına rağmen, son yıllarda öneminin gittikçe arttığı gözlenmektedir (Toor ve Ofori, 2009). Hemen hemen her türlü örgütte önemli etik skandallar göz önüne alındığında, liderliğin etik boyutunun ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır (Brown ve Trevino, 2006).

Etik terimi Yunanca *ethos* yâni "töre" sözcüğünden türemiştir. Aksiyoloji dalı olan etik, felsefenin dört ana dalından biridir. Yanlışı doğrudan ayırabilmek amacıyla ahlâk kavramının doğasını anlamaya çalışır. Etik batı geleneğinde zaman zaman *ahlâk felsefesi* olarak da anılmıştır. Türkçe *ahlâk bilimi* olarak da anıldığı olmuştur. Ayrıca Türkçe' de etik sözcüğü ahlâk sözcüğüyle eş anlamlı olarak da kullanılır (“Etik, 2013**”).** Etik kelimesi köken olarak Eski Yunan'a kadar gider Ahlak, ahlakla ilgili demektir ama aralarında farklar vardır. Ahlak ve Etik arasındaki fark: Etik ahlakı içine alan bir kavramdır. Ahlak yöresel, etik evrenseldir (MEB, 2009). Etik, daha çok kuramsal bir çerçevede, genel olarak törelere ilişkin bir üst bakışı ve felsefi bir yaklaşımı ifade ederken; ahlak, daha çok uygulamaya dayalı, somut, münferit ve özel durumlarla ilgilidir. Etik, ahlak ilkesini ya da ahlakiliği öngören eylemleri yargılama ölçütünü sorgular, ya da ahlaki norm ve değerlerin, geneli bağlayan nitelikteki koşullarını araştırır. Ahlak ise doğrudan yapılan eylemler ve bunların normlara uygunluğu ile ilgilidir (Özmen ve Güngör, 2008).

1.1.Etik Liderlik

Etik liderlik ile ilgili araştırmalar, özellikle, örgütlerde etik dışı davranışlar kapsamında etik liderliğin anlaşılması yönüyle önem kazanmıştır. Etik liderlik kişisel eylem ve kişiler arası ilişkilerle normatif olarak uygun davranış gösterme ve iki yönlü iletişim, güçlendirme ve karar verme yoluyla takipçileri teşvik etme olarak tanımlanmaktadır (Brown, Trevino ve Harrison, 2005). Etik liderlik temel olarak, başkalarının haklarına ve onuruna saygılı bir şekilde liderlik etmeyi içerir (Ciulla, 2004). Etik liderlikte, liderlik becerileri ile birlikte bu becerilerin yönetme fonksiyonunu uygularken etiksel davranışlarla bütünleştirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır (Acar ve Kaya, 2012). Etik liderlik, örgütte çalışanların gerek ahlaki ikilemler gerekse çatışmacı değerler arasında en etik olanını kararlaştırmada yönlendirme gücü taşır. Burada etik iklim oluşturma, liderin en önemli rolü haline gelmektedir. Ahlaki iklimler ve çatışmacı değerler karşısında çalışanların " Ne yapmalıyım?", " Nasıl yapmalıyım?" sorularına daha açık, net ve doğru kararlar verebilmesinde, liderlik etiği oldukça önem taşımaktadır (Akyüz, 2002).

Etik liderlik konusunda özellikle liderlerin ne yapması gerektiği hakkında felsefi ve normatif açıdan pek çok araştırma yapılmıştır. Araştırmalar etik liderlikle ilgili bir dizi kişisel özellikleri ortaya çıkarmıştır. Etik liderler insanlar için adil ve ilkeli karar verici, özel ve iş yaşamlarında etik davranan kişiler olarak görülüyorlardı. Araştırmacılar bunu, liderinin kişisel özellikleri, karakter, ve özverili motivasyonun gözlemci algılarıyla temsil edecek şekilde, etik liderliğin ahlaki kişisel yönü olarak karakterize etmişlerdir (Brown ve Trevino, 2006). Sezgül'e (2010) göre, etik liderler, insanların doğru davranışlarını iyi davranışlara dönüştürmek açısından gerekli güveni ve becerileri kazanmalarına yardımcı olmak amacıyla zaman ve kaynak ayırırlar.

1.1.1.Okul Yönetiminde Etik Liderlik

Bursalıoğlu'na (2011) göre, örgütlerin amacı varlıklarını sürdürmektir. Örgütü amaçlarına uygun yaşatmak, örgütteki insan ve madde kaynaklarını en verimli şekilde kullanmakla gerçekleşir. Eğitim yönetiminin özel bir alana uygulanışı olan okul yönetiminde okul içi ve dışı bireylerin, okulun amaçlarına dönük olarak eyleme geçirilmesi için yöneticilerin eğitim yönetiminde olduğu kadar davranış bilimlerinde de yeterli olması gerekir. Girdisi ve çıktısı insan olan eğitim örgütü olan okullarda yöneticilerin etik davranışlar göstermesi bütün okul paydaşları için hayati önem taşımaktadır. Etik ilkelerin okul ortamında uygulanması, örgüte yeni katılan üyelerin etik davranışlar sergilemeleri açısından çok önemlidir. Söz konusu eğitim kurumları olduğunda ise etik kavramının önemi daha da artmaktadır. Okul ortamının öğrencilerin, iyi, dürüst, ahlaklı bireyler olarak yetişmeleri için var olduğu her fırsatta vurgulanır. İnsanların eğitimden öncelikli beklentileri daha çok çocuğun ahlaki yetişmesiyle ilgilidir (Uğurlu, 2012).
Willower ve Forsyth'a (1999) göre, eğitim yönetiminde etik ve değerler üzerine çalışmalar son dönemlerde artış eğilimi göstermektedir. Başlangıçta evrensel hümanizm etkisinde olan eğitim yönetiminde, 1950'lere kadar var olan etik konuları, çocuklara mükemmeliyetçi bir anlayışla yaklaşmaya çalışmıştır. 1950'lerden sonra ise, daha çok kurama dayalı bir yaklaşım da benimsenmeye başlanmış ve vaka çalışmaları da uygulanmıştır. Campbell, Willower, Hodgkinson, Sargent, Belisle, Culbertson, Jacobson ve Reller gibi araştırmacılar etik konusuna, moral tercihlerin ve kuralların doğasına eleştirel bir bakış açısıyla eğilmişlerdir. Feminist araştırmalar, Marksist felsefenin yeniden ele alınması, eleştirel kuram, postmodernizm gibi gelişmeler, eğitim yönetimi alanında etik ve değerler sistemine farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kuram alanındaki bu farklı yaklaşımlar uygulamada da etki yaratmakta, eğitim liderlerine ve oluşan ahlak kurallarına yeni yorumlar eklemektedir. Günümüz eğitim yönetiminde, etik ve değerlerin genel görünümü, çabuk ve sık değişen bir olguya dönüşmüştür. Alanda felsefe temelli birçok bakış açısı ortaya çıkmaktadır (Akt: Uğurlu, 2012).

Okul yöneticilerinin sergilemiş oldukları etkili liderlik özellikleri, okulun öğretmenlerin ve öğrencilerin başarısını da olumlu yönde etkilemektedir (Buluç, 2009). Okul yöneticilerinin okul kültürü yönetimindeki en önemli görevi etik bir okul kültürü oluşturmaktır. Güçlü bir etik okul kültürü, yönetici ve öğretmenlerin ortak değerler ve inançlarda birleşmeleri ile sağlanır (Çelik, 2009). Etik ilkelerin uygulama göstergelerinden birinin, yöneticilerin adil davranış biçimi olduğu düşünülmektedir. Günümüzde toplumun gerek öğretmenlerden gerekse yöneticilerden beklediği etik davranışlarının olduğu bilinmektedir. Yöneticilerin bu davranışlara sahip olmamasının toplumda adalet duygusunun sarsılmasına etki yapacağı düşünülmektedir (Teyfur, Beytekin ve Yalçınkaya, 2013).

Etik liderlikle ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde, etik ilişkiler güçlendikçe öğretmenler ve yöneticiler arasında güven ve bağlılık düzeylerinin de güçlendiği (Uğurlu, 2012); liderlerin sahip oldukları etik değerlerin çalışanların örgütsel bağlılıklarını arttırdığı (Watson, 2010); okul yöneticilerinin sahip oldukları etik liderlik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarının önemli bir yordayıcısı olduğu (Işık, 2009; Uğurlu, Sincar ve Çınar, 2013); yöneticilerin gösterdikleri etik liderlik davranışlarının çalışanların iş doyumu ve duygusal bağlılıkları üzerinde etkili olduğu (Neubert, Carlson, Kacmar, Roberts, ve Chonko, 2009); yöneticilerin etik liderlik davranışlarının okullardaki yaratıcı okul iklimi üzerinde çok önemli bir etken olduğu (İskele, 2009); okul yöneticilerinin etik liderlik davranışları ile öğretmenlerin algıladıkları örgütsel güven ve yıldırma arasında orta düzeyde anlamlı ilişkiler olduğu (Cemaloğlu ve Kılınç, 2012); etik liderlik davranışının duygusal güven ve seçim-etki üzerindeki etkisinde, etkileşim adaletinin dolaylı rolünün olduğu (Arslantaş ve Dursun, 2008), sonuçlarına ulaşıldığı görülmektedir.

1.2.Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, öteden beri üzerinde çalışılan bir alan olup bireyin örgütün amaçlarını gerçekleştirmesindeki önemli katkılarını açıklayan bir kavramdır (Turan, Karadağ ve Bektaş, 2011). Örgütsel bağlılık, örgüt üyeliğinde kalma isteği, örgüt değerleri ve örgütün hedeflerini desteklemek için çaba gösterme arzusu olarak tanımlanır (Allen ve Meyer, 1996; Mayer ve Schoorman, 1998). Ayrıca bağlılık, çalışanın örgüt ve onun hedefleri ile kendini tanımlaması ve örgüt üyeliğini korumak istediği bir durumdur (Michael, Court ve Petal, 2009; Güney, 2011; Sezgin, 2010; Farooq ve Dinney, 2009; Gupta, 2009). Bağlılık kavramı yaygın olarak sosyoloji, psikoloji ve örgütsel çalışmalarında kullanılır. Bu kavramın kullanımı ve tanımı örgütsel kültürün değerler, normlar, etkiler, ekler, tanımlama vb gibi özelliklerini vurgular (Singh, 2006). Bunun yanında örgütsel bağlılık psikologlar için önemli ilgi alanıdır. Çünkü yüksek örgütsel bağlılık düzeyleri ile örgütsel sonuçlar ve çıktıları arasında güçlü kanıtlar vardır (Joolideh ve Yeshodhara, 2009).

Örgütsel bağlılık son zamanlarda birçok disiplinde ele alınan önemli bir araştırma konusu olmuştur. Daha önce bir çok araştırmacı örgütsel bağlılık konusunda çalışmıştır; Allen ve Meyer (1996); Balay (2000); Canipe (2006); Eisinga, Teelken ve Doorewaard (2010); Erdem (2007); Farooq ve Dinney (2009); Iqbal (2010); Joiner ve Bakalis (2006); Joolideh ve Yeshodhara (2009); Luxmi ve Vashisth (2009); Michael, Court, ve Petal (2009); O'Reilly ve Chatman (1986); Polat ve Uğurlu (2009); Sezgin (2010); Somers (1995); Tok (2007); Turner ve Chelladurai (2005).

Sayeed (1989), örgütsel bağlılığın geçmişinin üç geniş kategorisi olduğunu ileri sürmüştür. Bunlardan birincisi, yaş, hizmet süresi, eğitim seviyesi ve kişilik değişkenleri gibi kişisel özelliklerdir. İkincisi iş rekabeti, rol karmaşası, rol belirsizliği ve aşırı rol yükleme gibi rol ile ilgili faktörlerdir. Üçüncüsü ise örgütün büyüklüğü, kontrol aralığı, karar vermeye katılım gibi yapısal faktörlerdir (Gupta, 2009).

1.2.1.Genel Olarak Örgütsel Bağlılık Çeşitleri

Örgütsel bağlılık, örgüt ve istihdam için psikolojik bir bağlanma gösterir ve farklı biçimler alabilir (Joiner ve Bakalis, 2006). Birçok araştırmacı örgütsel bağlılığı; duygusal bağlılık, devam (süreklilik) bağlılığı ve normatif bağlılık olarak incelemişlerdir (Allen ve Meyer, 1996; Canipe, 2006; Meyer, Irving ve Allen, 1998; Powell ve Meyer, 2004; Turner ve Chelladurai, 2005).

Iqbal'a (2010) göre, örgütsel bağlılık genel olarak iki farklı yapı ile araştırılmıştır. Bunlar; davranışsal perspektif ve tutum perspektifidir. Davranışsal perspektif üzerinde çalışan araştırmacılar bağlılığın davranış boyutu üzerinde durmuş ve bunu tanımlamaya çalışmışlardır. Bağlılığın tutum perspektifi üzerine çalışan araştırmacılar genel olarak şu üç bileşeni tanımlamaya çalışmışlardır; 1. Örgütün hedef ve değerlerine güçlü bir inanç ve kabul (duygusal bağlılık), 2. Örgüt yararı için istekli bir şekilde gayret sarf etme (normatif bağlılık), 3. Örgütün bir üyesi olarak kalma arzusu (devam bağlılığı).

Duygusal Bağlılık: Duygusal (affective) ya da duyuşsal bağlılık türü, isteyerek ve gönüllü bir bağlanmayı ifade eder. Duygusal bağlılıkta bireysel ve örgütsel değerlerin uyum içinde olduğu görülür. Duygusal bağlılık çalışanın örgütü ile duygusal olarak özdeşleşmesini ifade etmektedir (Eisinga, Teelken ve Doorewaard, 2010; Luxmi ve Vashisth, 2009; Sezgin, 2010).

Devam Bağlılığı: Devam bağlılığı birinin mevcut örgütünden ayrılmasının meydana getireceği maliyetlerin farkında olmasıdır. Ayrıca kişinin deneyimi ve bir örgütün kişiye ne verdiği ile ilgilidir. Vazgeçmenin ve örgütü bırakarak bilinmeyen fırsat maliyetinin az ya da hiç alternatifleri olmayan zorlukları vardır. Bu bağlılık türünde, işgörenin örgütten ayrılmanın kendisi için önemli bir maliyetinin olduğunu düşündüğünden örgütte kalmayı tercih edeceği öne sürülmektedir (Eisinga, Teelken ve Doorewaard, 2010; Joolideh ve Yeshodhara, 2009; Luxmi ve Vashisth, 2009; Sezgin, 2010).

Normatif Bağlılık;: Normatif (normative) bağlılık, işgörenlerin yükümlülük-zorunluluk hissettikleri için gösterdikleri bağlılık türüdür. Normatif bağlılıkta, işgörenin başkalarının baskılarından dolayı örgütte kalmaya devam etme yönünde zorunluluk hissettiği kabul edilir (Sezgin, 2010). Normatif bağlılıkta, işgörenin kişisel norm ve değerlerin örgüte dayalı yükümlülük duygusu ile ilgisi vardır. Bu tür bağlılık kişinin nasıl davranması gerektiğine ilişkin değerlerine dayanmaktadır (Mayer ve Schoorman, 1998; Luxmi ve Vashisth, 2009; Rousseau, 1995, aktaran Joolideh ve Yeshodhara, 2009; Eisinga, Teelken ve Doorewaard, 2010).

Diğer örgütlerde sistemin girdi-işlem-çıktı döngüsünün herhangi bir aşamasında insan öğesi yer alırken eğitim örgütlerinin girdi-işlem-çıktı döngüsünün her aşamasında insan öğesi söz konusudur (Celep, 2000). Bu bağlamda eğitim örgütlerinde en önemli unsurun "insan" olması, bağlılığın da temelinde sahiplenme, özdeşleşme, içselleştirme ve çaba sarf etme gibi anlamların olması, amaçlara ulaşmada, eğitim örgütlerinde bağlılığın olması gerekliliğini ortaya koymaktadır (Serin ve Buluç, 2012). Son yıllarda yapılan çalışmalar okulda öğretmenlerin performansını yükseltmede iş doyumu, örgüt kültürü, örgüt yapısı, etik, örgütsel sağlık vb. faktörlerin etkili olduğunu gösterirken bu faktörlerden birinin de örgütsel bağlılık olduğu düşünülmektedir (Buluç, 2009). Öğretmenlerin okula bağlılığı performansları için olumlu sonuçlar doğuracaktır. Öğretmenlerin örgütsel bağlılığı ile ilgili araştırmalar üç ana konuda yoğunlaşmaktadır. Bu konular; okul için çaba harcama isteği, okulda çalışmaya devam etme eğilimi ve okulun eğitime ilişkin amaç ve değerlerini kabul etme şeklindedir (Balay, 2000). Okula gerçek anlamda bağlılık çıkarcı hesapları dışarıda tutmakla meydana gelebilir. Çünkü okula gerçek anlamda bağlılık duyan öğretmenler, bunu, okulun kendi yararı ve güvenliği için, sürekli bir biçimde ve zamanlarının büyük bir bölümünü okula ilişkin eylem ve düşüncelere ayırarak yaparlar (Wiener, 1982).

Literatür incelendiğinde Türkiye'de öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarının incelendiği çeşitli araştırmalar olmasına karşın, okul yöneticilerinin etik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarının incelendiği araştırmanın sınırlı sayıda olduğu görülmüştür (Buluç, 2009; Uğurlu, Sincar ve Çınar, 2013; Uğurlu ve Üstüner, 2011).

Öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları esas olarak destekleyici liderlik, liderin takımı ile işbirliği ve katılımcı karar verme kalitesi ile ilgilidir (Hulpia, Devos ve Keer, 2011). Ayrıca eğitimin kalitesini arttırmak için, örgütsel bağlılık uygun bir arka plan sunar ve okullarda çok önemli bir faktördür (Shagholi vd., 2011). Okul yöneticilerinin sergilemiş oldukları etkili liderlik özellikleri, okulun öğretmenlerin ve öğrencilerin başarısını da olumlu yönde etkilemektedir (Çelikten, 2004; Töremen ve Kolay, 2003). Yöneticilerin liderlik davranışlarını bir de etik bakış açısıyla ele almak öğretmen davranışlarının doğasını etkilemek için önemli bir çabadır. Etik liderliğin öğretmenler üzerindeki etkisi, bir bütün olarak okul kültürünün güçlenmesi için gerekli görülebilir. Etik ilişkiler güçlendikçe öğretmenler ve yöneticiler arasında güven ve bağlılık düzeylerinin de güçleneceği düşünülebilir (Uğurlu, 2012). Bir liderin davranışları örgüt ortamını yansıttığı kabul edilmektedir. Bu nedenle bu yansımalar (olumlu veya olumsuz), örgüt çalışanının lider algısını ve örgütsel bağlılığını etkileyebilir (Watson, 2010). Okul müdürlerinin sergiledikleri etik liderlik davranışları, öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarını arttıracağı düşünülmektedir. Bu araştırmada ilköğretim

kurumlarında görev yapan öğretmenlerin algılarına göre yöneticilerin etik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. İlkokul öğretmenlerinin yöneticilerinin etik liderlik davranışlarına ilişkin algıları ne düzeydedir?
2. İlkokul öğretmenlerinin, örgütsel bağlılık algıları ne düzeydedir?
3. Öğretmen algılarına göre, yöneticilerinin etik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasında anlamlı bir ilişi var mıdır?
4. Yöneticilerinin etik liderlik davranışları öğretmenlerin duygusal, normatif ve devam bağlılıklarını anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

2.Yöntem

2.1.Model

Tarama modelinde olan bu çalışmada, ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin algılarına göre, yöneticilerin etik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın bağımlı değişkenlerini örgütsel bağlılığın duygusal, normatif ve devam bağlılığı boyutları oluşturmaktadır. Bağımsız değişkenler ise etik liderliğin iklimsel, iletişimsel, davranışsal ve karar vermede etik boyutlarıdır.

2.2.Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 2012- 2013 eğitim öğretim yılında Erzurum ili Aziziye ilçe merkezinde bulunan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı 59 devlet ilkokulunda okulunda görev yapmakta olan 850 öğretmenden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemi, basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenen 16 ilkokulda görev yapan 267 öğretmenden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların 145'i (%54.3) kadın ve 122' si (%45.7) erkektir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin mesleki kıdeme göre dağılımı incelendiğinde, 56'sı (%21) 1-5 yıl, 55'i (%20,6) 6-10 yıl, 82'si (%30,7) 11-15 yıl, 45'i (%16,9) 16-20 yıl, 29'u (%10,9) 21 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahiptir.

2.3.Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veriler, "Etik Liderlik Ölçeği" ve "Örgütsel Bağlılık Ölçeği" ile toplanmıştır.

Etik Liderlik Ölçeği (ELÖ): Araştırmada veri toplama aracı olarak Yılmaz (2005) tarafından geliştirilen "Etik Liderlik Ölçeği (ELÖ)" kullanılmıştır. Etik Liderlik Ölçeği; tamamen katılıyorum (5), katılıyorum (4), fikrim yok (3), katılmıyorum (2), kesinlikle katılmıyorum (1) şeklinde cevaplandırılan ve puanlanan 5'li Likert tipi ölçektir. Dört faktörden oluşan ölçeğin açıklanan toplam varyansı %61,139'dür. Birinci faktör varyansın %21,525'ini (özdeğer:8,302), ikinci faktör %14,208'ünü (özdeğer:5,480), üçüncü faktör %14,638"ini (özdeğer:4,165), dördüncü faktör ise %10,798'ini (özdeğer:5,646) açıklamaktadır. Ölçeğin toplam Cronbach Alpha katsayısı güvenirlik katsayısı .97 bulmuştur. Dört alt boyutun kendi içlerinde hesaplanan Cronbach Alpha güvenirlik katsayıları; iletişimsel etik .95; iklimsel etik .92; karar vermede etik .94 ve davranışsal etik alt boyutu ise .90 olarak bulmuştur. Araştırmacılar tarafından yapılan güvenilirlik analizinde ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı .98, boyutlara ilişkin Cronbach Alpha güvenirlik katsayıları sırasıyla iklimsel etik boyutu .93; iletişimsel etik boyutu .96; davranışsal etik boyutu .93 ve karar vermede etik boyutu .92 olarak bulunmuştur.

Örgütsel Bağlılık Ölçeği: Allen ve Meyer (1996), tarafından geliştirilen, Yıldırım (2002), tarafından Türkçeye uyarlanan "Üç Boyutlu Örgütsel Bağlılık Ölçeği" kullanılmıştır. Beşli Likert tipi derecelemeye sahip 18 maddeden ve duygusal bağlılık, devamlılık bağlılığı ve normatif bağlılık olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte maddelerine ilişkin dereceleme seçenekleri *Hiç Katılmıyorum (1), Biraz Katılıyorum (2), Orta Derecede Katılıyorum (3), Çok Katılıyorum (4), Tam Katılıyorum (5)* biçiminde ifade edilmiştir. Ölçeğin Türkçe formunun alt boyutlarına ilişkin Cronbach Alpha katsayıları, Duygusal Bağlılık .67; Devam Bağlılığı .76; Normatif Bağlılık .74'tür. Bu çalışma için ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .91 bulunmuştur. Ölçeğin alt boyutları için hesaplanan güvenirlik katsayıları sırasıyla duygusal bağlılık için .79, devamlılık bağlılığı için .76 ve normatif bağlılık için .83 olarak bulunmuştur.

2.4.Veri Analizi

Veri analizi temel olarak iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada, bilgisayar ortamına aktarılan veriler eksik ya da hatalı değer, aykırı değer ve çoklu değişme açısından incelenmiş; ikinci aşamada ise araştırmanın alt problemleri çözümlenmiştir. Hatalı değer analizinde, yanlışlıkla hatalı girildiği düşünülen değerler düzeltilmiştir.

Araştırmada alt problemlerin çözümlenebilmesi için öncelikle her bir alt ölçekte yer alan maddelerin aritmetik ortalama değerleri belirlenerek o faktör için bir puan hesaplanmıştır. Analizler bu faktör puanları üzerinden yapılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin hesaplanmasında Pearson Momentler Çarpım Korelasyon Katsayısı (*r*) kullanılmıştır. Bununla birlikte, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri yordama düzeylerini belirlemek amacıyla Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi yapılmıştır. Regresyon analizlerinin yorumlanmasında, standartlaştırılmış Beta (β) katsayıları ve bunların anlamlılığına ilişin t-testi sonuçları dikkate alınmıştır. Verilerin analizinde .05 anlamlılık düzeyi esas alınmıştır.

3.Bulgular

3.1.Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan öğretmenlerin algılarına göre, yöneticilerin etik liderlik davranışları ve öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerine ilişkin bulgular Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Etik Liderlik ve Örgütsel Bağlılık Boyutlarına İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Alt Boyutlar	$\overline{X}$	**Ss**
1. İklimsel etik	3.92	.70
2. İletişimsel etik	4.00	.73
3. Davranışsal etik	4.08	.66
4. Karar vermede etik	4.10	.65
5. Duygusal bağlılık	3.48	.72
6. Devam bağlılığı	3.26	.79
7. Normatif bağlılık	3.21	.85
8.Etik liderlik (Toplam)	4.02	.64
9.Örgütsel bağlılık (Toplam)	3.31	.69

Çalışma grubundaki öğretmenlerin algılarına göre, okul yöneticilerinin etik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerine ilişkin dağılımlar incelendiğinde; etik liderlik boyutları açısından en yüksek ortalama, karar vermede etik ($\overline{X}$:4,10) olurken, en düşük ortalamanın ise iklimsel etik ($\overline{X}$:3,92) boyutunda olduğu görülmektedir. Etik liderlik davranışlarına yönelik diğer dağılımlara bakıldığında ise, karar vermede etik ($\overline{X}$:4,10) boyutunu iletişimsel etik ($\overline{X}$:4,00) boyutunun izlediği görülmektedir. Örgütsel bağlılık düzeylerine ilişkin dağılımlara bakıldığında ise, en yüksek ortalama duygusal bağlılık boyutunda ($\overline{X}$:3.48) olurken, en düşük ortalamanın normatif bağlılık boyutunda ($\overline{X}$:3.21) olduğu görülmektedir.

3.2.İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Okul yöneticilerinin etik liderlik davranışları ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson momentler çarpımı korelasyonu tekniği uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Etik Liderlik İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki

Altboyutlar	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. İklimsel etik	-								
2. İletişimsel etik	.81**	-							
3. Davranış. etik	.82**	.87**	-						
4. Karar v. etik	.72**	.74**	.84**	-					
5. Duy. bağ.	.45**	.47**	.53**	.43**	-				
6. Devam bağ.	.46**	.42**	.52**	.37**	.69**	-			
7. Norm. bağ.	.36**	.35**	.39**	.26**	.60**	.71**	-		
8. Etik lid.(Top.)	.91**	.94**	.90**	.87**	.51**	.48**	.37**	-	
9. Örg. bağ.(Top.)	.48**	.46**	.54**	.40**	.85**	.90**	.88**	.51**	-

$n = 267$; * $p < .01$

Tablo 2 incelendiğinde araştırmaya katılan öğretmenlerin etik liderlik ve örgütsel bağlılık algıları arasında anlamlı ilişkilerin olduğu görülmektedir.

Değişkenler arasındaki korelasyon kat sayıları incelendiğinde etik liderliğin iklimsel etik boyutu ile örgütsel bağlılığın, duygusal bağlılık (r=.45, p<.01), devam bağlılığı (r=.46, p<.01) ve normatif bağlılık (r=.36, p<.01) boyutları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur.

Bunun yanında, etik liderliğin iletişimsel etik boyutu ile örgütsel bağlılığın, duygusal bağlılık (r=.47, p<.01), devam bağlılığı (r=.42, p<.01) ve normatif bağlılık (r=.35, p<.01) boyutları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmektedir.

Etik liderliğin davranışsal etik boyutu örgütsel bağlılığın, duygusal bağlılık (r=.53, p<.01), devam bağlılığı (r=.52, p<.01) ve normatif bağlılık (r=.39, p<.01) boyutları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki göstermiştir.

Ayrıca, etik liderliğin karar vermede etik boyutu ile örgütsel bağlılığın, duygusal bağlılık (r=.43, p<.01), devam bağlılığı (r=.37, p<.01) ve normatif bağlılık (r=.26, p<.01) boyutları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin etik liderlik ve örgütsel bağlılık algılarına ilişkin toplam puanları arasında (r=.51, p<.01) pozitif yönde, orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

3.3.Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmada, örgütsel bağlılığın yordanması amacıyla etik liderlik ölçeğinin boyutları ile örgütsel bağlılık arasında çoklu regresyon analizi yapılarak, sonuçlar Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5 'de verilmiştir.

3.3.1.Duygusal bağlılığın Yordanması

Duygusal bağlılığın yordanmasına ilişkin çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Duygusal Bağlılığın Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Sh	β	t	p
Sabit	1.142	.249	-	4.581	.000
İklim.etik	.020	.102	.020	.199	.843
İlet. etik	.017	.110	.017	.154	.877
Dav.etik	.603	.148	.553	4.067	.000*
Kararv.etik	-.066	.107	-.060	-.616	.539

F = 26.246, p<.01 R=.535, R^2=,286

Tablo 3'te görüldüğü gibi, etik liderliğin iklimsel etik, iletişimsel etik, davranışsal etik ve karar vermede etik boyutlarının birlikte, örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık boyutunu yordama gücü istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (F=26.246, p<.01). Etik liderliğin tüm boyutları birlikte, duygusal bağlılık puanındaki değişimin %29'unu (R=.54, R^2=.286) açıklayabilmektedir. Etik liderliğin davranışsal etik (β=.553, p<.01) boyutu, öğretmenlerin duygusal bağlılık algılarını pozitif yönde ve anlamlı düzeyde yordamaktadır. İklimsel etik (β=-.020, p>.05), iletişimsel etik (β=.017, p>.05) ve karar vermede etik (β=-.060, p>.05) duygusal bağlılığın tek başına anlamlı yordayıcısı değildir.

3.3.2.Devam bağlılığının yordanması

Devam bağlılığının yordanmasına ilişkin çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Devam Bağlılığının Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Sh	B	*t*	*p*
Sabit	.872	.269	-	3.239	.001
İklim. etik	.195	.110	.172	1.771	.078
İletişim.etik	-.214	.118	-.198	-1.810	.071
Davran.etik	.904	.160	.757	5.642	.000*
Karar v.etik	-.294	.116	-.243	-2.540	.012*

F = 28.593, p<.05 R=.551, R^2=,304

Tablo 4'te görüldüğü gibi, etik liderliğin iklimsel etik, iletişimsel etik, davranışsal etik ve karar vermede etik boyutlarının birlikte, örgütsel bağlılığın devam bağlılığı boyutunu yordama gücü istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (F=28.593, p<.01). Etik liderliğin tüm boyutları birlikte, devam bağlılığı puanındaki değişimin %30'unu (R=.55, R^2=.304) açıklayabilmektedir. Etik liderliğin davranışsal etik (β=.757, p<.01) ve karar vermede etik (β=-.243, p<.05) boyutu, öğretmenlerin devam bağlılığı algılarını anlamlı düzeyde yordamaktadır. İklimsel etik (β=.172, p>.05) ve iletişimsel etik (β=-.198, p>.05) devam bağlılığının tek başına anlamlı yordayıcısı değildir.

3.3.3.Normatif bağlılığın yordanması

Normatif bağlılığın yordanmasına ilişkin çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Normatif Bağlılığın Yordanmasına İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Sh	β	*t*	*p*
Sabit	1.348	.314	-	4.290	.000
İkl. etik	.161	.128	.134	1.258	.210
İlet. etik	.000	.138	.000	.003	.998
Dav. etik	.597	.187	.469	3.197	.002*
Karar v.etik	-.295	.135	-.228	-2.187	.030*

F = 13.380, p<.05 R=.412, R^2=.170

Tablo 5'te görüldüğü gibi, etik liderliğin iklimsel etik, iletişimsel etik, davranışsal etik ve karar vermede etik boyutlarının birlikte, örgütsel bağlılığın normatif bağlılık boyutunu yordama gücü istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (F=13.380, p<.01). Etik liderliğin tüm boyutları birlikte, normatif bağlılık puanındaki değişimin %17'sini (R=.41, R^2=.170) açıklayabilmektedir. Etik liderliğin davranışsal etik (β=.469, p<.01) ve karar vermede etik (β=-.228, p<.05) boyutu, öğretmenlerin normatif bağlılık algılarını anlamlı düzeyde yordamaktadır. İklimsel etik (β=.134, p>.05) ve iletişimsel etik (β=.000, p>.05) devam bağlılığının tek başına anlamlı yordayıcısı değildir.

4.Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada, ilkokul öğretmenlerinin algılarına göre, yöneticilerin etik liderlik davranışları ile örgütsel bağlılık algıları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, yöneticilerin etik liderlik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılık algılarını yordadığı görülmüştür.

Araştırmanın sonuçları incelendiğinde, etik liderlik boyutlarından, karar vermede etik en yüksek düzeyde algılanan boyut olurken, en düşük düzeyde değerlendirilen boyutun iklimsel etik olduğu görülmektedir. Etik liderlik davranışlarına yönelik diğer dağılımlara bakıldığında ise, karar vermede etik boyutunu iletişimsel etik boyutunun izlediği görülmektedir. Karar vermede etik, bir davranışın ya da etkinliğin çeşitli yollarını ve/veya sonuçlarını etik ilkelere göre sistematik bir şekilde göz önüne alarak ve değerlendirerek seçim yapma sürecidir (Özdemir, 2009). Benzer olarak ilköğretim okulu yöneticilerinin etik liderlik davranışlarının okullardaki yaratıcı iklim üzerine etkisini araştıran İskele (2009) okul yöneticileri en fazla karar vermede etik, en az ise iklimsel etik boyutundaki davranışları gerçekleştirdiklerini bulgulamıştır. Ayrıca, Helvacı (2010) ilköğretim okulu müdürlerinin etik liderlik davranışlarını incelediği araştırmasında en yüksek düzeyde algılanan boyutun karar vermede etik olduğu sonucuna varmıştır. Gülcan, Kılınç ve Çepni de (2012), okul müdürlerinin iletişimsel, iklimsel, davranışsal ve karar vermede etik boyutları kapsamına giren davranışları göstermede genel olarak başarılı olduklarını tespit etmişlerdir. Cemaloğlu ve Kılınç (2012) ve Acar ve Kaya (2012) etik liderlik boyutlarından en yüksek düzeyde algılanan boyut iletişimsel etik olarak bulgulamışlardır. Bu çalışmalardan elde edilen bulgular araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Bu sonuçlara dayanarak, yöneticilerin dürüst ve adil davranışlar sergilemesi, öğretmenler tarafından olumlu karşılandığı ve okul ortamının demokratikleşmesine katkı sağlayacağı söylenebilir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerine ilişkin dağılımlara bakıldığında ise, en yüksek düzeyde algılanan boyut duygusal bağlılık olurken, en düşük algılanan boyut ise normatif bağlılık olduğu görülmektedir. Kurşunoğlu, Bakay ve Tanrıöğen (2010) ve Sezgin (2010) ilköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel bağlılık düzeylerini inceledikleri araştırmalarda öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarının en yüksek duygusal bağlılık en düşük düzeyde devam bağlılığı olduğunu bulmuştur. Aynı şekilde örgütsel bağlılık ve örgüt iklimi ilişkisini inceleyen Yüceler (2009), araştırmaya katılanların duygusal bağlılığını devam bağlılığına ve normatif bağılılığa göre daha yüksek bulmuştur. Yine, örgütsel bağlılık ile algılanan örgütsel destek arasında pozitif ilişki olduğunu bulan Canipe (2006) ve Çavuş ve Gürdoğan (2008), en yüksek düzeyde algılanan boyutun duygusal bağlılık olduğu sonucuna varmıştır. Bu sonuçlar araştırma bulgularıyla benzer niteliktedir. Duygusal bağlılık, örgütsel bağlılığın unsurlarından biri olarak, örgüte duyulan bağlılığın en kuvvetli olduğu bağlılık türüdür. Duygusal bağlılık, örgüt amaç ve değerlerini benimseme, içinde bulunulan kurumda kariyerini sürdürmeye istekli olma ve örgüt için çaba sarf etmeye gönüllü olma anlamına gelmektedir (Çekmecelioğlu, 2006). Öğretmenlerin duygusal bağlılık düzeylerinin yüksek olması, onların okul amaçları doğrultusunda ve öğrencilerin başarılarının arttırılması yönünde gösterecekleri çaba açısından olumlu bir durum olarak değerlendirilebilir.

Araştırma sonucunda, katılımcıların etik liderlik ve örgütsel bağlılık algıları arasında pozitif yönde, orta düzeyde anlamlı ilişkilerin olduğu görülmektedir. Değişkenler arasındaki korelasyon kat sayıları incelendiğinde etik liderliğin iklimsel etik, iletişimsel etik, davranışsal etik ve karar vermede etik boyutu ile örgütsel bağlılığın boyutları olan duygusal, devam ve normatif bağlılık arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlar, özel ve kamu sektörü yöneticilerinin etik liderliklerini inceleyen ve etik liderlik davranışlarının iş performansı ve örgütsel bağlılığı arttırdığı sonucuna varan Carlson (2005) ile Uğurlu ve Üstüner'in (2011) bulgularıyla uyumludur. Yine ortaya çıkan bulgular, karar vermede etik ile duygusal, iletişimsel etik ve iklimsel etik ile devam bağlılıkları arasında ise anlamlı fakat zayıf bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Okul yöneticilerinin karar vermede etik davranışları ile öğretmenlerin duygusal bağlılıkları, iletişimsel etik ve iklimsel etik davranışları ile devam bağlılıkları arasında anlamlı zayıf bir ilişki bulan Işık'ın (2009) çalışması ile benzerlik göstermektedir. Benzer olarak, Khuntia ve Suar (2004) etik liderliğin çalışanlarının iş performansı, iş katılımı ve duygusal bağlılıklarını geliştirdiğini fakat onların devam bağlılığını geliştirmediğini ve Neubert vd. (2009) ise çalışanların iş tatmini ve duygusal bağlılıklarına etkisini bulgulamıştır. Yine Arslantaş ve Dursun (2008) yaptıkları bir çalışmada, etik liderlik davranışının bilişsel güven üzerinde doğrudan etkisinin, duygusal güven üzerinde dolaylı etkisinin söz konusu olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmadan elde edilen bulgular, yöneticilerin etik liderlik davranışlarını sergilemelerinin öğretmenlerin duygusal, normatif ve devam bağlılıklarını arttırdığı

şeklinde yorumlanabilir. Okul yöneticilerinin sergilemiş oldukları etkili liderlik davranışları ve özellikleri, okul ortamında bulunan öğretmenlerin ve öğrencilerin başarısını olumlu yönde etkilemektedir (Buluç, 2009).

Regresyon analizi sonuçları değerlendirildiğinde, etik liderliğin davranışsal etik boyutu, öğretmenlerin duygusal bağlılık algılarını pozitif yönde ve anlamlı düzeyde yordamaktadır. İklimsel etik, iletişimsel etik ve karar vermede etik duygusal bağlılığın tek başına anlamlı yordayıcısı değildir. Karar verme örgüt için önemli unsurlardan biridir. Bu sonuca göre, okul yöneticilerinin etik ilkelere uygun davranışlar göstermeleri, öğretmenlerin kurumlarına olan duygusal bağlılığını arttırdığı şeklinde değerlendirilebilir. Etik liderliğin davranışsal etik ve karar vermede etik boyutu, öğretmenlerin devam ve normatif bağlılık algılarını anlamlı düzeyde yordamaktadır. İklimsel etik ve iletişimsel etik devam ve normatif bağlılıklarının tek başına anlamlı yordayıcısı olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. İklimsel etik; ahlâki tutum ve davranışlara ilişkin örgütsel değerleri, örgütsel uygulamaları ve örgütsel prosedürleri içermektedir (Akbaş, 2010). Örgüt yöneticileri örgütlerini birleştiren bir değer olarak kabul görmesi için iletişim kanallarını açık tutması çift yönlü iletişimi güçlendirmesi gerekir. Yöneticinin, iletişim aşamalarında kullandığı etik ilişki biçimi, örgüt ortamının güçlü birleştiricisi olarak değer görür. Liderlerin iletişim diline hâkim oluşları iletişim kurdukları kitlenin örgütlerine olan algılarında ve bağlılıklarında farklılıklar yaratabilecektir (Uğurlu,2012).

Araştırmanın önemli sonuçları şöyle özetlenebilir: 1) Öğretmenlerin duygusal bağlılık düzeyleri, normatif ve devam bağlılıklarına göre daha yüksektir. 2) Araştırma kapsamında görev yapan okullardaki öğretmenlerin algılarına göre, okul yöneticileri etik liderlik boyutlarından karar vermede etik boyutunu diğer boyutlara göre daha fazla göstermektedirler. 3) Etik liderliğin iklimsel etik, iletişimsel etik, davranışsal etik ve karar vermede etik boyutları öğretmenlerin duygusal, normatif ve devam bağlılıkları ile ilişkilidir. 4) Öğretmenlerin duygusal bağlılıkları davranışsal etik; devam ve normatif bağlılıkları, davranışsal etik ve karar vermede etik boyutları tarafından yordanmıştır. Araştırma sonuçlarına dayanarak, öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları ile ilişkili etik liderlik boyutlarına yönelik daha detaylı çalışmaların yapılması gerektiği söylenebilir. Yöneticilerin etik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasında ilişki olduğu düşünüldüğünde, okul yöneticilerinin iklimsel etik, iletişimsel etik, davranışsal etik ve karar vermede etik davranışlarını sergilemeleri öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarının arttırılması açısından önemlidir. Bu çerçevede okul yöneticilerine etik liderlik ile ilgili eğitimler verilmesi önerilebilir. Araştırma sonuçlarının özellikle gözlem ve görüşme gibi nitel araştırmalarla desteklenmesi önerilebilir. Bu araştırma ilişkisel tarama modelinde olduğu için yorumlarda neden-sonuç ilişkisinden ziyade, karşılıklı ilişkiler vurgulanmıştır. Bu bağlamda, yöneticilerin etik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılığı arasında neden-sonuç ilişkilerinin ortaya konulabileceği araştırmalar yapılabilir. Araştırmanın sonuçlarına dayanarak, iklimsel etik, iletişimsel etik, davranışsal etik ve karar vermede etik davranışı gösteren okul yöneticilerinin, öğretmenlerin örgütsel bağlılığını arttıracağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Acar, G. ve Kaya, M. (2012). Okul yöneticilerinin etik liderlik davranışlarına ilişkin beden eğitimi öğretmenlerinin görüşler. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi. 14* (1): 95-102.

Akbaş, T.T. (2010). Örgütsel etik iklimin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: mobilya sanayi büyük ölçekli işletmelerinde görgül bir araştırma. *Kmü Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 12* (19): 121-137.

Akyüz, M. Y. (2002). Çağdaş okulda etkili liderlik. *Ege Eğitim Dergisi. 2*(1), 109-119.

Allen, N. J. ve Meyer, J. P. (1996). Affective, continuance, and normative commitment to theorganization: an examination of construct validity. *Journal Of Vocational Behavior, 49*(3): 252-276.

Arslantaş, C.C. ve Dursun, M. (2008*).* Etik liderlik davranışının yöneticiye duyulan güven ve psikolojik güçlendirme üzerindeki etkisinde etkilesim adaletinin dolaylı rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(1): 111–128.

Balay, R. (2000). *Özel ve resmi liselerde yönetici ve öğretmenlerin örgütsel bağlılığı: ankara ili örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Brown, M. E., Trevino, L. K. ve Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: a sociallearning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior And Human Decision Processes. 97*: 117–134.

Brown, M. E. ve Trevino, L. K. (2006). Ethical leadership: a review and future directions. *The Leadership Quarterly. 17:* 595–616.

Buluç, B. (2009). Sınıf öğretmenlerinin algılarına göre okul müdürlerinin liderlik stilleri ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 15*(57): 5-34.

Bursalıoğlu, Z. (2011). *Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış* (16. Baskı). Ankara: Pegem.

Canipe, J. S. (2006). *Relationships among trust, organizational commitment, perceived organizational support, and turnover intentions.* Unpublished Doctoral Dissertation, Alliant International University, San Diego, Ca.

Carlson, S.C. (2005). *Ethical leadership: influences of ethical climate, perceived organizational support, and perceived leader integrity*. Unpublished Doctorate Thesis, Nova Southeastern University, Florida.

Cemaloğlu N. ve Kılınç, A.Ç. (2012). İlköğretim okulu yöneticilerinin etik liderlik davranışları ile öğretmenlerin algıladıkları örgütsel güven ve yıldırma arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim, 37(*165): 137-151.

Çavuş, Ş. ve Gürdoğan, A. (2008). Örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık ilişkisi: beş yıldızlı bir otel işletmesinde araştırma. *Ticaret Ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 1*(1): 18-34.

Çekmecelioğlu, H.G. (2006). Örgüt iklimi, duygusal bağlılık ve yaratıcılık arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi: bir araştırma. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20*(2):*295-310.*

Çelik, V. (2009). *Okul kültürü ve yönetimi*, Pegem A, Ankara.

Çelikten, M. (2004). Bir okul müdürünün günlüğü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(1*): 123-135.

Eisinga, R., Teelken, C. ve Doore waard, H. (2010). Assessing cross-national ınvariance of the three-component model of organizational commitment: a six-country study of european university faculty. *Cross-Cultural Research*. 44: 341.

Erdem, R. (2007). Örgüt kültürü tipleri ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: elazığ il merkezindeki hastaneler üzerinde bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 2(2):* 63-79.

Etik. (2013). Wikipedia, the free encyclopedia içinde. 13 Temmuz 2013 Tarihinde Http://Tr.Wikipedia.Org/Wiki/Etik Adresinden Erişildi.

Farooq, A. ve Dinney, M.K. (2009). Impact of authority decentralization on organizational commitment: an empirical study of development projects in kerala. *Management And Labour Studies. 34*: 27.
Gupta, S. (2009). Climate for ınnovation, procedural fairness and organizational commitment: an empirical study. *Management And Labour Studies. 34:* 43.
Gülcan, M.G., Kılınç, A.Ç. ve Çepni, O. (2012). İlköğretim okulu müdürlerinin etik liderlik davranışları gösterme düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi. 10*(1): 123-142.
Güney, S. (2011). *Örgütsel davranış*. Nobel Yayınları. Anakara.
Helvacı, M.A. (2010). İlköğretim okulu yöneticilerinin etik liderlik davranışı gösterme düzeyleri. *Zeitschrift für die Welt der Türken, 2*(1):391-410.
Hulpia, H., Devos, G. ve Van Keer, H. (2011). The Relation between school leadership from a distributed perspective and teachers' organizational commitment : examining the source of the leadership function*. Educational Administration Quarterly 47*(5): 728- 771.
Işık, M. (2009). *Okul yöneticilerinin etik liderlik özellikleri ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki :beylikdüzü örneği.* Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi, İstanbul.
Iqbal, A. (2010). An Empirical Assessment of Demographic Factors, Organizational Ranks And Organizational Commitment. *International Journal Of Business And Management, 5*(3): 16-27.
İskele, A. (2009*). İlköğretim okulu yöneticilerinin etik liderlik davranışlarının okullardaki yaratıcı iklim üzerine etkisi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi. Antalya.
Joiner, A.T. ve Bakalis, S. (2006). The Antecedents of organizational commitment: the case of australian casual academics. *International Journal Of Educational Management, 20*(6): 439 – 452.
Joolideh, F. ve Yeshodhara, K. (2009). Organizational commitment among high school teachers of ındia and ıran. *Journal Of Educational Administration, 47(*1):127 – 136. Http://Dx.Doi.Org/10.1108/09578230910928115.
Khuntia, R ve Suar, D. (2004). A scale to assess ethical leadership of ındian private and public sector managers. *Journal Of Business Ethics 49:* 13–26.
Kurşunoğlu, A., Bakay, E. ve Tanrıöğen, A. (2010). İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel bağlılık düzeyleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28*(2), 101-115. Luxmi ve Vashisth, T.K. (2009). Profiling organisational commitment : an empirical study of public sector organisations. *Management And Labour Studies, 34*: 7, Doı: 10.1177/0258042x0903400101.
Mayer, R.C. ve Schoorman, F.D. (1998). Diferentiating antecedents of organizational commitment: a test of march and simon's model. *Journal Of Organizational Behavior, 19*: 15-28.
Meyer, J. P., P. G. Irvıng ve Allen, N. J . (1998). Examination of the combined effects of work values and early work experiences on organizational commitment. *Journal Of Organizational Behavior, 19(1*): 29–52.
Meb, (2009). 13 Temmuz 2013 Tarihinde Http://Www.Meb.Gov.Tr/Duyurular/ Duyurular2009/ Etik/# Adresinden Erişildi.
Michael, O, Court, D. ve Petal, P. (2009). Job stress and organizational commitment among mentoring coordinators. *International Journal Of Educational Management 23*(3):266-288.
Neubert, M.J., Carlson, D.S., Kacmar, K.M., Roberts, J.A. ve Chonko, L.B. (2009). The Virtuous ınfluence of ethical leadership behavior: evidence from the field. *Journal Of Business Ethics 90:*157–170
Ocak, H. (2011). Bir ahlak felsefesi problemi olarak erdem kavramına yüklenen anlamın ilkçağ'dan ortaçağ'a evrimi. *Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 11: 79-101.
O'Reilly C. A. ve Chatman, J. (1986*).* Organizational commitment and psychological attachment: the effects of compliance, identification, and internalization on prosocial behavior. *Journal Of Applied Psychology, 71*(3):492-499.
Özdemir, E. (2009). Pazarlama araştırmasında etik karar alma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 64*(2): 119-144.
Özmen, F. ve Güngör, A. (2008). Eğitim denetiminde etik. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9*(15): 137-155.
Polat, S. ve Uğurlu, C. T. (2009). *İlköğretim müfettişlerinin örgütsel bağlılık, mesleki tükenmişlik ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişki*. I. Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongre Kitabı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
Powell, D. M. ve J. P. Meyer (2004). Side-Bet theory and the three-component model of organizational commitment. *Journal Of Vocational Behavior, 65*(1):157–177.
Serin, M. K. ve Buluç, B. (2012). İlköğretim okul müdürlerinin öğretim liderliği davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 18*(3): 435-459.
Sezgin, F. (2010). Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılığının Bir Yordayıcısı Olarak Okul Kültürü. *Eğitim ve Bilim, 35(156),142-159.*
Sezgül, İ. (2010). Liderlik ve etik: geleneksel, modern ve postmodern liderlik tanımları bağlamında bir değerlendirme. *Toplum Bilimleri. 4 (7)* : 239-251.
Shagholi, R., Zabihi, M.R., Atefi, M. ve Moayedi, F. (2011). The consequences of organizational commitment in education. *Procedia Social And Behavioral Sciences 15*, 246–250.
Singh, K. (2006). Predicting organizational commitment through organization culture: a study of automobile industry in ındia. *Journal Of Business Economics And Management, 8*(1):29-37.
Somers, M. J. (1995). Organizational commitment, turnover, and absenteesism: an examination of direct and indirect effects. *Journal Of Organizational Behavior, 16*(1): 49-58.
Teyfur, M., Beytekin, O. F. ve Yalçınkaya, M. (2013). İlköğretim okul yöneticilerinin etik liderlik özellikleri ile okullardaki örgütsel güven düzeyinin incelenmesi (izmir il örneği). *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 21:84-106*
Tok, T. N. (2007). *İlköğretim müfettişlerinin iş doyumu ve örgütsel bağlılıkları.* Tüm eğitimciler ve Eğitim Müfettişleri Sendikası. Ankara.
Toor, S. R. ve Ofori, G. (2009). Ethical Leadership: Examining The Relationships With Full Range Leadership Model, Employee Outcomes, And Organizational Culture. *Journal Of Business Ethics. 90:*533–547.
Töremen, F. ve Kolay, Y. (2003). İlköğretim okulu yöneticilerinin sahip olması gereken yeterlilikler. *Milli Eğitim Dergisi, 160*.
Turan, S., Karadağ, E. ve Bektaş, F. (2011). Üniversite yapısı içerisinde öğrenen örgüt ve örgütsel bağlılık ilişkisi üzerine bir araştırma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration: Theory and Practice], 17*(4): 627-638.
Turner, B. A. ve Chelladurai, P. (2005). Organizational an occupational commitment, intention to leave, and perceived performance of intercollegiate coaches. *Journal of Sport Management, 19*:193-211.

Uğurlu, C.T. (2012). İlköğretim okulu öğretmenlerinin yönetici etik liderlik davranışına ilişkin algıları. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,*36* (2): 203-213.
Uğurlu, C.T., Sincar M ve Çınar K. (2013). Ortaöğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel bağlılık düzeylerine yöneticilerinin etik liderlik davranışlarının etkisi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*,*15*(1):434-448.
Uğurlu, C.T. ve Üstüner, M. (2011). Öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerine yöneticilerinin etik liderlik ve örgütsel adalet davranışlarının etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 41*: 434-448.
Watson, T. (2010). *Leader ethics and organizational commitment*. Http://Cnu.Edu/Leadershipreview/Archives/ Vol3iss1_Watson. Pdf. Erişim Tarihi 23.09.2013.
Wiener, Y. (1982). Commitment in organizations: A normative view. *Academy of management review*, *7*(3): 418-428.
Willower, D. J. ve Forsyth, P. B. (1999). A brief history of scholarship on educational administration. *Handbook of research on educational administration*, *2*:1-24.
Yılmaz, E. (2005). *Etik liderlik ölçeğinin geçerlilik ve güvenirlilik çalışması*. XIV Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Denizli.
Yıldırım, A. (2010). *Etik liderlik ve örgütsel adalet ilişkisi üzerine bir uygulama*. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
Yıldırım, F. (2002). *Çalışma yaşamında örgüte bağlılık ve örgütsel adalet ilişkisi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
Yüceler, A. (2009). Örgütsel bağlılık ve örgüt iklimi ilişkisi: teorik ve uygulamalı bir çalışma. *Selcuk University Social Sciences Institute Journal*, 22: 445-449.

THE MYSTERIES OF UDOLPHO: ANN RADCLIFFE'S "GOTHIC" EU*TOPIA*[1] FOR THE FEMALE OF THE EIGHTEENTH CENTURY

Ertuğrul KOÇ
Doç. Dr., Mütercim-Tercümanlık Bölümü Anabilim Dalı Başkanı, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çankaya Üniversitesi, Ankara, Türkiye, E-mail: ekoc@cankaya.edu.tr

Özge GÜVENÇ
Okutman, Yabancı Diller Birimi, Bölüm Dışı Dersler Koordinatörlüğü, Çankaya Üniversitesi, Ankara, Türkiye, E-mail: ozgeguvenc@cankaya.edu.tr

ABSTRACT: If interpreted from the historical, Marxist, and feminist viewpoints, Ann Radcliffe in *The Mysteries of Udolpho* can be said to have depicted the historical progression from the feudal to the capitalist order, with the position of woman in this transformation constituting the central theme of the novel. Radcliffe sees the old system as a form of *Apollonian* (rational and well-organized) order, while she associates the new system with the *Dionysian* (irrational and chaotic) disorder. In such an *outopia* (nowhere and everywhere), Emily, the "virtuous" protagonist, and the other "good" characters represent the established feudal system, while the "evil" antagonist Montoni and his band stand for the burgeoning capitalism of the eighteenth century and its rough destructiveness. Though Radcliffe puts emphasis on the triumph of the old over the new system at the end, her solution fails, for Emily, the protagonist of the novel, remains stereotypically flat, for she cannot be more than a "helpless maiden" who still needs the protection and support of a male in her male-dominated society. Hence, Radcliffe fails to create for her audience a self-reliant revolutionary female character and, by extension, a better paradigm in support of the female identity.

Keywords: Radcliffe, *The Mysteries of Udolpho*, capitalism, feudalism, patriarchy

UDOLPHONUN GİZEMLERİ: ONSEKİZİNCİ YÜZYIL KADINI İÇİN ANN RADCLIFFE'İN ÖNERDİĞİ UYSAL "GOTİK" KÜLTÜR

ÖZET*:* Tarihsel, Marksist, ve feminist bakış açıları ile yorumladığımızda, Ann Radcliffe'in *Udolpho'nun Gizemleri* adlı romanında, tarihin feodal sistemden kapitalist düzene ilerleme sürecinde kadının durumunu ana tema yaparak, bu geçiş dönemini tasfir ettiği söylenebilir. Radcliffe eski sistemi *Apollonian* (yani akıl ve uyum) olarak kabul ederken, yeni düzeni de *Dionysian* (yani içgüdü ve karmaşa) ile bağdaştırmıştır. Yazarın yarattığı *outopia*'da (olmayan yer) ana karakter Emily ve diğer iyi karakterler yerleşik feodalitenin doğrularını temsil ederken, Montoni ve arkadaşları ise onsekizinci yüzyılın gelişmekte olan kapitalizmini ve bu yapının yıkıcılığını anlatmaktadır. Romanın sonunda eski sistemin yeni düzene karşı kazandığı zaferin üzerinde önemle durulmasına rağmen, Radcliffe'in önerdiği çözüm tatmin edici değildir; çünkü ana kahraman Emily basmakalıp bir karakter olarak kalmış, aidiyet hissettiği erkek-egemen toplumda halen bir erkeğin korumasına muhtaç, savunmasız bir genç kız tiplemesinden öteye gidememiştir. Bu yüzden Radcliffe, kendine güveni yüksek, devrimci bir karakter yaratamamış ve dolayısıyla kadın kimliğini koruyup destekleyen daha gelişmiş bir kültürel yapıyı eserinde ortaya koyamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Radcliffe, *Udolpho'nun Gizemleri*, kapitalizm, feodalizm, ataerkillik

Introduction

The Mysteries of Udolpho has hardly been taken as a work demonstrating the social, cultural, and historical aura of its time. Instead, it was interpreted as an exemplar contributing, in terms of the atmospheric devices, to the establishment of the gothic genre after Horace Walpole's *The Castle of Otranto*. Radcliffe's work, however, is more than that: other than creating the gothic atmosphere and the strong sense of suspense which form the basis of any gothic work, she introduces her audience to the vital social problems of her time such as the fall of aristocracy, the property rights of women and the problem of usurpation, and the emerging bourgeois ideology with its material aspect of life. Radcliffe sees all these as threats to the established system, and especially to the woman of her society. Hence, a close reading of her text will reveal the author's interest in the social issues of her time and in the position of woman in this paradigmatic shift from the feudal to the capitalist system.

Radcliffe wrote her novels between 1780 and 1790, the decade which corresponds with the revolutionary movements such as the Industrial, American, and French revolutions which challenged the *status quo* in the West through altering the socio-political systems and threatening, meanwhile, the monarchic form of governments, the class structure, and the way of life. All these drives paved the way for a transition from the old mercantilist order to the new capitalist system, indeed a very painful process for European societies, for there emerged the duality between the past and the present, forming new social norms, behaviors, and opinions. Under the influence of these revolutionary movements, in her novel, *The Mysteries of Udolpho*, Radcliffe depicts a changing world where the old and new paradigms are in perpetual clash. She creates an *outopia*[2] in which the polarized characters from the two opposing realms (the ancient and the modern) through whose reaction patterns the author expresses her worldview for the restoration of the old by discarding the new. Although Radcliffe gives particular importance to the old "civilized" world as opposed to the new "uncivilized" one, she fails to create an interaction between the two worlds. In *Udolpho* the old paradigm seems to have emerged victorious at the end. Yet, such a restoration is quite unacceptable if the whole story, with its sublimity developed around the uncivilized paradigm, is taken into consideration.

[1] Greek word " 'eutopia,' mean[s] "good place." See *A Handbook to Literature* (Harmon & Holman, 1996: 535).
[2] The word utopia is a pun on the Greek "outopia," meaning "no place." See *A Handbook to Literature* (Harmon & Holman, 1996: 535).

Through introducing two different realms (civilized and uncivilized), and through creating characters in the fictitious, faux medieval settings such as Italy and France, who, in fact, stand for both the bourgeoisie and the aristocracy, Radcliffe suggests the actual clash of the classes in her country in the eighteenth century, triggering, meanwhile, the fears of her audience concerning Catholicism for gothic culminations. Radcliffe, however, is not impartial about the clash. For her, the old, aristocratic paradigm is the true civilized world, whereas the new capitalist order is the uncivilized paradigm, which is about to defeat the old, the civilized one. Hence, by making the old and new paradigms clash in the novel, she depicts both the aristocratic desire for hegemony and restoration of order, and the bourgeois greed for more wealth and power as opposing cultures. Although the clash between the two ends with the victory of "aristocratic order", this "feminine" solution is a sour one.

Taking into consideration the motives of the author, and putting emphasis on the eighteenth century paradigm, we will, in this article, attempt to evaluate Radcliffe's *The Mysteries of Udolpho*, in which the "civilized" and "uncivilized" worlds collide with each other, from the historical, Marxist, and feminist perspectives. These approaches will help us analyze the progression of history from the feudal to the capitalist system with "money" and "masculinity" starting to occupy centrality in Radcliffe's age. Making use of these approaches, we will also show that Radcliffe, as an outstanding gothic romancer of her age, was able to comprehend the emergence of the capitalist system, but was unable to offer a solution for the forthcoming clash of the new with the old: seeing the emergence of the new order as a threat against the established system, and unable to understand the paradigmatic shift and the cultural schism, Radcliffe, by assuming a conservative tonality, insists on aristocratic hegemony for the preservation of the old and hardly makes any contribution to the improvement of the female identity in the late eighteenth century.

The Clash of the Apollonian and Dionysian Powers in *Udolpho*

The Mysteries of Udolpho is about Emily St. Aubert, the sentimental aristocratic girl brought up in a rural ancestral home of La Vallee by her loving parents, Madame and Monseur St. Aubert. Having been raised by caring and protective parents, she does not know much about the outside world, and this makes her an anodyne and unengaging "refined" character.[3] Since she lives in a world of isolation, she satisfies her curiosity for the mundane world not through real-life experiences, but through her readings of literature which has contributed more to her sentimental nature. She cannot struggle to achieve her independence and determine her own fate because her attitudes and behaviors stem from her willingness to act in accordance with the norms of the aristocratic patriarchy. And the conflict in the story is initiated when she is taken from the protective, feminine world of La Vallee, to the harsh, masculine world of Udolpho, where she encounters villainy, cruelty, and suffering.

Emily's removal from her pastoral home which is "the epitome of the idealized private world of selflessness and benign relations . . . is set in opposition to the public realm of self-interest, male conflict and aggression" (Kilgour, 1995: 117). Taken to the castle of Udolpho, there she is introduced to the uncivilized world dominated by the rough masculine authority of Montoni. Radcliffe, by introducing this charismatic but villainous character and his uncivilized world, refers to the burgeoning capitalist system in the eighteenth century world. In the novel, Udolpho castle and the usurper in it play allegorical roles, helping Radcliffe suggest the approaching danger for the established paradigm, represented by Emily, her father, Valancourt, and their collaborators. By using these contrasting worlds and having Emily move from her sheltered and sedate world of La Vallee to the dangerous world of Udolpho, Radcliffe depicts her female character as experiencing a change, a transition from the sentimental world of childhood "heaven" to the capitalist "hell" of adulthood.

To elaborate on her transition from the old civilized world to the new uncivilized one, the terms, Apollonian and Dionysian can be used as metaphors to describe these opposing realms.[4] Radcliffe deliberately creates the two contrasting settings so that she can describe the "feminine" and "masculine" worldviews, which "can also be seen as expressions of the Apollonian and Dionysian worlds" (Koç, 2005: 94). The Apollonian is the feminine world representing the sentimental culture as opposed to the Dionysian, the masculine world representing power and authority. She depicts the feminine world of St.Aubert and his family, and the masculine capitalist world of Montoni and his friends in order to represent the social, cultural, and economic schisms in the eighteenth century. Emily, in the Apollonian world, though patriarchal, was leading a happy life, and was esteemed by her parents. Yet, in the Dionysian world, "the women will not go against the laws and traditions of the patriarchy; it is better to brave the possibility of rape, ruin, and death at the hands of the villains [rather than] betray the duty of a good daughter by disobeying the institutional law of the father" (Bondhus, 2010: 27). Emily, in the Dionysian world, is forced to act in accordance with the rules of capitalist patriarchy, and her commitment to social and moral values brings about her difficulties at Udolpho, a place to confront Montoni and to struggle against his "evil" intentions.

Through the depiction of naïve Emily moving from the aristocratic patriarchy to the capitalist masculinity, Radcliffe, in fact, highlights the legal male-control on the female in the eighteenth century Britain. In fact, "in terms of political and civil rights [for women], the period from the late eighteenth century to the early nineteenth century was one of no progress; indeed there is evidence that the property rights of widows and married women actually declined during this period. There were few anonymous publications protesting against this legal state of affairs . . ." (O'Brian, 2010: 9). True, Radcliffe's novel demonstrates such a decline in the rights of women in the late eighteenth century. Yet, by making the old established order triumphant over the new capitalist system at the end, she demonstrates her pro-aristocratic stance in the novel in terms of the care and kindness this class demonstrates for its female members. For Radcliffe, the lesser of two evils is the deep-rooted aristocratic male order, since it is

[3] Radcliffe, to make Emily a more recognizable figure to her bourgeois reader, also depicts her as a typical eighteenth century middle class girl whose sensibility, delicacy, and curiosity leads her to difficulties in life.

[4] These two opposing terms are used by Friedrich Nietzsche, in *The Birth of Tragedy*, to designate contrasting elements in Greek Tragedy. "Apollo, the god of youth and light, stood for reason, culture, and moral rectitude. Dionysus, the god of wine, stood for the irrational and undisciplined" (Harmon&Holman, 1996: 35).

much better when compared to the new capitalist system: she sees aristocracy as quite feminized and tamed, and she perceives the new capitalist paradigm as an actual, devastating threat to the (property) rights of women. Hence, she deliberately depicts Emily as a female who finally takes the control of her property, and marries the aristocratic man of her dreams. However, what Radcliffe ignores is the fact that Emily will again have a submissive role in her relation to her husband who has lost all his property, and whose innocence has been spoiled in the capitalist world of Paris.

In Radcliffe's portrayal, Emily is inexperience personified. For the first time, Emily sees the outside world with her father when they go on a trip and meet on the way the sentimental hero, Valancourt, with whom she immediately falls in love. Similarly, he is depicted as a sentimental figure with an "intellectual" mind and a literary taste. Both Emily and Valancourt are unaware of their own naiveté. They know nothing about usurpation, materialism, and greedy people. Emily's father, St.Aubert, is a stereotypical caring parent dominated by aristocratic morality, who wishes the best for her daughter: he has already given her "a general view of the sciences, and an exact acquaintance with every part of elegant literature. He taught her Latin and English; chiefly that she might understand the sublimity of their best poets" (Radcliffe, 2008: 6). Having given his daughter a sentimental education, he also warns her not to become the victim of her emotions, recommends her "to strengthen her mind" to resist "the first impulses of her feelings" (Radcliffe, 2008: 5), and to be a good daughter and wife for men. Aware of the importance of gaining control over emotions through reason, and experienced enough to understand the differences between the old and the new worlds, he knows the fact that he is too late to warn her daughter about the potential dangers. When he reads the letters from M. Quesnel, which notifies the loss of his estates except La Valle and his low income, St. Aubert feels sorry for Emily, and is worried about her future life. However,

> Emily smile[s] tenderly upon him through her tears, and [says:] 'do not grieve for me, or for yourself; we may yet be happy. . . we shall not feel the want of those luxuries, which others value so highly, since we never had a taste for them; and poverty cannot deprive us of many consolations [such as] of intellectual delights, of the comfort of affording me examples of fortitude and benevolence, of the delight of consoling a beloved parent' (Radcliffe, 2008: 59-60).

This scene shows how Emily, as a sentimental girl, lives in her isolated world of "happiness" without the awareness of the materialistic side of life. In this sense, St. Aubert is not able to give any direction to his daughter because the norms by which Emily has been brought up, and the norms of the flourishing capitalist world will not be in harmony.

By introducing these sentimental characters, Radcliffe demonstrates her opinion that the old paradigm, the established civilized world which is the product of Renaissance and its humanism, is in decline. If such a paradigm is lost, and if such refined characters are left to the cruel hands of the emerging greedy bourgeois characters, this will mark the end of the "civilized" world. Using the gothic machinery and the atmosphere of terror while describing the capitalist paradigm, and making the sentimental character Emily come from a peaceful, pastoral home, Radcliffe, through the depiction of Emily's struggle to survive in the new order, demonstrates both the decline of aristocracy with their respectable values, and the rise of bourgeoisie with their avarice and immorality.

Capitalist System versus the Feudal Order

After her father's death, Emily is placed under the care of her aunt, Mme Cheron. Montoni, her new husband is the wicked "aristocratic" figure, but with the aspirations of rising middle class people. In fact, Radcliffe creates such a character to depict the spirit of capitalism: Montoni and his friends are all usurpers belonging to the new paradigm. The leader of the masculine band (Montoni) is depicted as "a man about forty, of an uncommonly handsome person, with features manly and expressive, but whose countenance exhibited, upon the whole, more of the haughtiness of command, and the quickness of discernment, than of any other character" (Radcliffe, 2008: 23). Radcliffe also depicts him as a relentless and selfish man of power for he is "the sole arbiter of justice" in the novel, and "is concerned with male exploitation of economically defenseless women" (Howells, 1995: 49). He has large gambling debts to pay off, and threatens his wife in order to make her sign over the estates to himself. His fearsome reputation derives not only from his physical strength or social position, but also from his mental abilities. Hence, this man is the new individual who does not interpret the family relation as something sacred. Instead, he acts as a typical middle class man who is hungry for money and success.

In *The Communist Manifesto*, the philosophers Marx and Engels state that "the bourgeoisie has torn away from the family its sentimental veil, and has reduced the family relation to a mere money relation" (2008: 6). Having thus depicted the capitalist family structure, the two thinkers see how the new economic relations have penetrated into the family unit. Their ideas about the capitalist economic order and the family structure can be applied to the conflict in Radcliffe's novel. In this sense, Montoni, as the representative of the new bourgeois paradigm, and playing the roles of bourgeois husband and father in the novel, has already "torn away the sentimental veil" (6), and has come to construct with two women (Emily and Mme Cheron) "money relation[s]" (6). He shows no pity while keeping his wife and niece in closed chambers in Udolpho castle, since his chief aim is to make money and property. Marx also asserts that "the bourgeois [husband] sees his wife as a mere instrument of production. He hears that the instruments of production are to be exploited in common, and, naturally, can come to no other conclusion that the lot of being common to all will likewise fall to the women" (20). Radcliffe criticizes Montoni for his opportunism, for the other greedy bourgeois aspirations, and for the violence he practices on the weak (female) characters.

Similarly, Mme Cheron is also depicted as a selfish, cruel, and materialistic woman who lacks any female decorum and sensibility. Despite being a woman and coming from aristocratic background, she has typical masculine attitudes. In fact, after the death of her father, Emily's new parents are the two "patriarchal" figures, representing the new masculine capitalist order. Mme Cheron, like Montoni, is after worldly possessions. Her only concern is to get power through money and estates, which is a typical middle class aspiration. A self-centered and socially ambitious figure who gives little attention to the needs and feelings

of the others, she charges Emily with misconduct upon the discovery of Valancourt's letter sent to her niece, saying "if you are not contended to conform to my directions, and to my way of life, I shall give up the task of overlooking your conduct – I shall no longer trouble myself with your education, but shall send you to board in a convent" (Radcliffe, 2008: 125). She is very cold and insensitive, demonstrating the reaction patterns of a middle class father, and torments Emily whenever she finds the opportunity. In fact, she has already adopted herself to the norms of the new socio-economic system. By depicting Montoni and Mme Cheron from the pseudo aristocracy as the representatives of the capitalist system, Radcliffe covertly criticizes middle class people and their capitalist paradigm.

In order to understand the reason why Radcliffe seems to be in favor of the old civilized feudal order as opposed to the new uncivilized capitalist system, the Marxist theory of historical materialism is applicable to Radcliffe's worlds. In *The German Ideology*, Marx claims that "the social structure and the State are continually evolving out of the life-process of definite individuals . . . as they operate, produce materially, and hence as they work under definite material limits, presuppositions and conditions independent of their will" (1970: 47). Marx puts emphasis on the "material aspect" of life such as production and labor, which lead to social changes in societies. To put it differently, the way a society produces and distributes its wealth determines its social and political structure. Therefore, Marx asserts that

> The production of ideas, of conceptions, of consciousness, is at first directly interwoven with the material activity and the material intercourse of men, the language of real life. . . Morality, religion, metaphysics, all the rest of ideology and their corresponding forms of consciousness, thus no longer retain the semblance of independence. They have no history, no development; but men, developing their material production and their material intercourse alter, along with their real existence, their thinking and the products of their thinking. Life is not determined by consciousness, but consciousness by life (1970: 47).

Marx and Engels believe that throughout history people have had a voice in the creation and management of their own lives in accordance with the modes of production they are involved in. Naturally, such an interaction requires a class based social system, and the two philosophers see that what we call history is the total sum of class conflicts: "the organized power of one class for oppressing another" (Tucker, 1969: 66). For them

> each successive epoch in the social history of mankind, each dominant socioeconomic formation, has its own characteristic form of statehood. On that basis there should be five different forms of government corresponding to the five forms of class society: Asiatic society, the slave owning society of classical antiquity, feudal society, modern bourgeois society, and future communist society . . . (66).

They indicate that after the feudal stage comes the "modern bourgeois society" which corresponds with the age of revolutions in Europe. The development of the material conditions, and accordingly, the creation of new classes with their ideologies were the phenomena of the eighteenth century, affecting all classes and their intellectuals and artists respectively.

Radcliffe was the author of the pre and post-revolution periods. As an intellectual and artist she must have observed the emergence of the new (greedy) social classes with their new, antimonarchist, anti-feudal ideologies. As the emergence of each new epoch is painful especially for the established system and its representatives, Radcliffe's conservative antagonism to the new system is understandable. Yet, this change is unavoidable, and this is what Radcliffe cannot accept. She insists that the old is precious and should be kept as it is. Having confined herself into the "cozy" feudal order of the past, she laments for the emergence of the new capitalist world, and *uses* the "woman question" to strengthen her stance against the new. That is why; Emily's victory at the end is quite sour.

Radcliffe's World in Transition from the "Moral" to the "Immoral"

Radcliffe's *Udolpho* depicts a world in transition from feudalism to capitalism. In either system, there are two classes, the ruling and the ruled, the oppressor and the oppressed, always in struggle against each other in terms of gaining material and political power. On the one hand, Radcliffe valorizes the old doctrines of the mercantilist system, on the other; she cannot ignore the emerging system and its impact on all classes. She depicts the rise of the bourgeoisie through Montoni, who tries to usurp the power and property of the old feudal order represented by St. Aubert and his family. As a result of the interaction and strife between these two opposing classes and their economic systems, the capitalist system wins power over the feudal order.

Marx and Engels, in this respect, highlight the significance of classes in history in *The Communist Manifesto*, and show that history progresses through conflict:

> The history of all hitherto existing societies is the history of class struggles. Freemen and slave, patrician and plebeian, lord and serf, guild-master and journeyman, in a word, oppressor and oppressed, stood in constant opposition to one another,. . . a fight that each time ended, either in a revolutionary re-constitution of society at large, or in the common ruin of the contending classes (2008: 3).

A class, in fact, develops through economic forces, and during this process, a superstructure, the body politics of a society creating its own norms and values, is formed. With respect to the idea of class struggle, and forming the superstructure, Radcliffe criticizes the new bourgeois characters and their values since the new paradigm is the cause of the collapse of aristocracy and its refined values. As the products of the new paradigm, the pseudo aristocratic Montoni and Mme Cheron's class ideology can be explained through Terry Eagleton's interpretation of Marx:

> Relations of production form what Marx calls 'the economic structure of society,' or what is more commonly known by Marxism as the economic 'base' or 'infrastructure'. From this economic base, in every period, emerges a 'superstructure'- certain forms of law and politics, a certain kind of state whose essential function is to legitimate the power of the social class which owns the means of economic production (1976: 5).

With the help of the conflicts between the characters from the old and new paradigms, Radcliffe draws the attention to the social panorama of her age through which the base of the new capitalist order is revealed. She demonstrates how these two worlds contradict with each other in terms of religious, social, and political values, and shows the interaction between the forming of the economic base and the culture. Thus, Marx's concept of class ideology is of great help to understand Radcliffe's stance in the novel since "a new class is always a source of emergent culture" (Williams, 1977: 124). As a conventional author, Radcliffe insists on the traditional (or feudal) way of life, yet she cannot disregard the impact of the Industrial Revolution on the society which has already created greedy characters like Montoni and his friends, the embodiment of the new capitalist system.

Depicting Montoni as an evil usurper with many tricks, Radcliffe associates this figure with the hypocritical, capitalist culture of her age, and Radcliffe's depiction of the age through Montoni brings to mind Niccolo Machiavelli's *The Prince* [5] where Machiavelli states that authority and power essentially have the same standing before the law and whoever has power has the right to command. Thus, "a prince must know how to make use of the nature of the beast, he should choose from among the beasts the fox and the lion: . . . It is therefore necessary to be a fox, in order to recognize the traps, and a lion, in order to frighten the wolves:" (2008: 60). With respect to this definition, Montoni can be considered a Machiavellian figure deceiving Mme Cheron and Emily like a "fox", and forcing them like a "lion" to sign over the estates by keeping them as prisoners at Udolpho. As the narrative voice comments, "He had, of course, many and bitter enemies; but the rancour of their hatred proved the degree of his power; and, as power was his chief aim, he gloried more in such hatred, than it was possible he could in being esteemed" (Radcliffe, 2008: 182). Similar to Machiavelli's idea that "love endures by a bond which men, being scoundrels, may break whenever it serves to their advantage to do so; but fear is supported by the dread of pain, which is ever present" (65), Montoni's "supremacy" comes from his cruel treatment toward his wife and niece. Since his ultimate goal is to increase his money and property through usurpation, he requires the obedience of the women under his control. To achieve this, he keeps them in closed chambers, and even goes to the extent of torturing them. Blinded by his ambition to gain material power, he behaves in such a cruel way that alters the relations among the family members. For instance, in response to Emily's inquiries about her aunt, he says, "She suffers by her own folly, and is not to be pitied; - she knows how she may avoid these sufferings in future – if she is removed to the turret, it will be her own fault. Let her be obedient, and sign the writings you heard of, and I will think no more of it" (Radcliffe, 2008: 307). From the depiction of Radcliffe on how bourgeoisie came to increase their money and property, how they acquired social and political power, and how they changed (or turned upside-down) the established order, it may be deduced that Montoni, as an egotistic bourgeois individual, is eager to exploit the passive ones, the women.

Through the relation between the exploiter and the exploited, Radcliffe also discusses in the novel the vital changes in the familial and the sexual bonds between man and woman. When she wrote *Udolpho*, in the patriarchal system of England, marriage had already become a commercial matter. Upper middle class families expected their daughters to marry the men from noble families since women had no legal rights as well as freedom to sustain their own lives. Hence, economic status of the would-be husband played a vital role in being chosen as the appropriate bridegroom. This was, however, quite ironic because once married, the bride became the property of her rich husband.

Simone de Beauvoir, in *The Second Sex*, states the historical development of women's position in the institution of marriage:

> [In the Middle Ages] the unmarried or widowed woman had all the rights of man; . . . but in the case of married women subordination remained useful to society. . . When the bourgeoisie arouse, it followed the same laws; . . . from feudal times to our days the married woman has been deliberately sacrificed to private property. The richer the husband, the greater the dependence of the wife; the more powerful he feels socially and economically, the more authoritatively he plays the paterfamilias . . . The code denied women access to 'masculine' positions, deprived her of all civil capacities, kept her, while unmarried under the guardianship of her father, who sent her into a convent if she failed to marry later, and if she did marry put her and her property and children completely under her husband's authority (1956: 123-124).

Similarly, Radcliffe depicts Emily as an unmarried young girl whose historical development starts with her removal from the protection of her father to the guardianship of her so called father, Montoni. However, the only difference between the two father figures is related to the paradigms they represent: although Radcliffe depicts St Aubert as a caring and protective father in the old feudal order, and Montoni as a cruel oppressor in the new capitalist system, she still depicts and offers paternal authorities to Emily. In addition, she marries Valancourt to surrender herself to her husband after her struggles in *Udolpho* castle, which demonstrates the author's wish to keep Emily as a flat character in the masculine order

Because Emily is a stereotypical (and therefore submissive) eighteenth century heroine, she shows no reaction to male authority. Always repressing her wishes, she accepts the limitations and rules imposed upon her by Mme Cheron and Montoni. When they do not let her marry Valancourt, she refuses Valancourt's marriage proposal despite all her sorrow:

[5] Having been regarded as one of the greatest works in history as a political guidebook for the ruling of autocratic regimes, *The Prince* has contributed to the transition from medieval scholasticism to Renaissance humanism, and influenced the political thought of the world.

> The conflict she had suffered, between love and the duty she at present owed to her father's sister; her repugnance to a clandestine marriage, her fear of emerging on the world with embarrassments, . . . all this various interest was too powerful for a mind, already enervated by sorrow, and her reason had suffered a transient suspension. But duty, and good sense, however hard the conflict, at length, triumphed over affection and mournful presentiment (Radcliffe, 2008: 155).

Although Mme Cheron and Montoni are the embodiments of the "uncivilized" capitalist order, Emily confines herself to the wills of her aunt and uncle because for her there is no way out other than obedience to the patriarchal norms.

Having discovered the financial truth about Mme Cheron, Montoni "who had been allured by the seeming wealth of Madame Cheron, was now severely disappointed by her comparative poverty, and highly exasperated by the deceit she had employed to conceal it, till concealment was no longer necessary" (Radcliffe, 2008: 190). Similarly, Mme Cheron thinks that "[Montoni] has deceived [her] in every respect; and now he has taken [her] from [her] country and friends, to shut [her] up in this old castle; and he thinks he can compel [her] to do whatever he designs!" (Radcliffe, 2008: 280). She is also disappointed about the fact that "a man of his family and apparent wealth had absolutely no fortune" (2008: 280). With these confessions, Radcliffe shows the hypocrisy in the burgeoning capitalist world represented by Mme Cheron and Montoni. As an ambitious materialistic man, Montoni never gives up and does everything to get the estates that belong to Mme Cheron. He imprisons her and says "you shall be removed to the east turret: there, perhaps, you may understand the danger of offending a man, who has an unlimited power over you" (2008: 305). As a middle class member of the male-dominated society, Montoni demonstrates his masculine power over Mme Cheron.

Not only Mme Cheron, but also Emily pass through the same stages and suffer from the torments of Montoni. Although Mme Cheron and Emily are depicted as the embodiment of different worlds, the new capitalist system and the old feudal order, they are women, and they are expected to act in accordance with the rules of the male-dominated society, for a woman in a patriarchal system "finds herself living in a world where men can compel her to assume the status of the Other. They propose to stabilize her as object and to doom her to immanence" (Beauvoir, 1956: 27). As the tyrannical treatment of Montoni towards women implies, he treats Emily and her aunt as if they were his possessions. He shows no mercy, no sympathy, and no morality. "[He] is marked as possessing an aggressive masculinity that contrasts pointedly with that of St.Aubert and Valancourt in being not only distinct from but also hostile to women, whom he regards only as a means to or form of disposable property" (Johnson, 1995: 103). For him, women are only commodities to be exploited, bought, and sold. They are the sexually treated objects, and thus inferior to men. To illustrate, in "a party of cavaliers" (Radcliffe, 2008: 311), he expects both his wife and niece to sit at the head of the table, and commands Emily to "wear the most splendid dress she had. . . [and sit] between [two of the cavaliers who have] an expression of wild fierceness, of subtle design, or of licentious passions" (Radcliffe, 2008: 311-312). In fact, Emily is being displayed by Montoni to the gaze of his friends as his possession, which represents his attitude towards women. On another occasion, he behaves like a typical middle class father, and husband, and tells Emily to "learn and practice the virtues, which are indispensable to a woman – sincerity, uniformity of conduct and obedience" (Radcliffe, 2008: 270), and thus tries to sell his "daughter" for maintaining his financial power. Therefore, he introduces Emily to Count Morano, and forces her to marry him, demonstrating the vision of life that represents the traditional worldview of the bourgeois society in the eighteenth century Europe.

In order to juxtapose the differences between the civilized and the uncivilized realms, Radcliffe, on purpose, uses the castle and makes Emily and Montoni, female and male confront each other. On the one hand, the castle represents the old feudal system of the Middle Ages; on the other, it is ruled by a stereotypical middle class man whose sole interest lies in maintaining more material wealth. Montoni is the modern, possessive, and opportunistic individual motivated by the riches of the mundane world, whereas Emily is the sentimental, passive, yet refined character who cares for feminine decorum, and who gives importance to the social and moral values of the order she belongs to. The castle is the central setting symbolizing villainy, masculinity, and cruelty, oppressing and exploiting the weak. By depicting a faux-medieval setting, Radcliffe provides, in fact, an "outopia", the only place for Emily and Montoni to be themselves, and settle accounts with each other. In the clash between the aristocratic and capitalist worlds, the castle plays a significant role, providing a "nowhere" where the anxieties of an age spring up. Despite the power of the new uncivilized paradigm, Radcliffe makes Emily win the battle. As a result, she escapes from the castle and ends up marrying a sentimental hero: Valancourt. By letting Emily marry the man of her choice, Radcliffe provides both for herself and for her character, a wish-fulfillment that feminine values and aristocratic morality will overcome vulgar masculinity.

Conclusion

Consequently, by having the two opposing worlds, the old feudal order and the new capitalist system confront each other; Radcliffe depicts the social panorama of the late eighteenth century England as a time of great conflict. Through the central characters (Emily and Montoni) and through the relation between the oppressor and the oppressed, she highlights the painful process of transition for the females of this world. Although she is aware of the social developments *and* the subsequent problems such as the rise of bourgeoisie, class struggle, and property rights, she turns a deaf ear to the emergence of the ruthlessly pragmatic capitalist ideology which will eventually crush the weak members of society and destroy the female identity. In favor of the aristocratic hegemony and its "refined" values, she laments for the fall of this paradigm, and for the replacement of the old order with the new one. Though Radcliffe's realization of the secondary role of the female is detected in her work when she criticizes the corruption of familial relations and the unfair social position the women of her age occupy, she matures neither her major character nor the theme of her novel for better ends. Having created the Apollonian and Dionysian worlds as metaphors to discuss the socio-economic and socio-political structures of her time together with the position of women in this schismatic transition, she unfortunately fails to find and offer a rational and satisfying solution for the characterlessness of the female in the eighteenth century masculine paradigm. She limits her criticism with the paradigmatic shift and with the usurpation of the

bourgeoisie of the rights of aristocracy, and with the loss of morality. As these opposing polarities are masculine in essence, there is no place for women in these "respectable" worlds.

RESOURCES

Beauvoir, Simone de. (1956). *The Second Sex*. Trans. H. M. Parshley. Great Britain: Lowe & Brydone.
Bondhus, C. (2010). Sublime Patriarchs and the Problems of the New Middle Class in Ann Radcliffe's The Mysteries of Udolpho and The Italian. *Gothic Studies*, 12(1), 13-29.
Eagleton, T. (1976). *Marxism and Literary Criticism*. London: Methuen & Co.Ltd.
Elster, J. (1986) *An Introduction to Karl Marx*. New York: Cambridge University Press.
Harmon, W., Holman, C.H. (Eds.). (1996). *A Handbook to Literature*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
Howells, C.A. (1995). *Love, Mystery, and Misery*. London: The Athlone Press.
Johnson, C.L. (1995). *Equivocal Beings*. London: The University of Chicago Press.
Koç, E. (2005). *Birth of English Novel*. Ankara: Çankaya University Publications.
Kilgour, M. (1995). *The Rise of the Gothic Novel*. London: Routledge.
Machiavelli, N. (2008). *The Prince*. Oxford: Oxford University Press.
Marx, K. & Engels, F. (2008). *The Communist Manifesto*. London: Wordsworth Editions Limited.
Marx, K. & Engels, F. (1970). *The German Ideology*. in C. J. Arthur (ed.), New York: International Publishers.
O'Brian, K. (2010) *Women and Enlightenment in Eighteenth Century Britain*. New York: Cambridge
Radcliffe, A. (2008). *The Mysteries of Udolpho*. Oxford: Oxford University Press.
Tucker, Robert C. (1969). The Marxian Revolutionary Idea. London: Allen & Unwin Ltd.
Williams, R. (1977). *Marxism and Literature*. New York: Oxford University Press.

This page intentionally left blank.

BİRİNCİ VE İKİNCİ MEŞRUTİYET ANAYASALARINDA ÖNGÖRÜLEN DEVLET MODELLERİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Adil BUCAKTEPE
Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi, adilbucaktepe@hotmail.com

ÖZET: Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasası olan Kanun-ı Esasi 23 Aralık 1876 tarihinde kabul edilmiştir. Bu anayasa ile Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'dan oluşan Meclis-i Umumi kurulmuştur. Heyet-i Ayan üyeleri Padişah tarafından atanırken, Heyet-i Mebusan üyeleri ise iki dereceli bir seçimle halk tarafından seçiliyorlardı. Ancak Meclis-i Umumi'ye geniş yetkiler verilmemiştir. Meclis üyelerinin kanun teklif edebilmesi için padişahın onayının alınması zorunluydu. Yine her iki Meclis tarafından kabul edilen tasarıların yürürlüğe girebilmesi Padişahın onayına bağlıydı. Padişaha dilediği zaman Heyet-i Mebusan'ı feshetme yetkisi verilmişti. 3 Ağustos 1909 tarihinde Kanun-ı Esasi'de bazı değişiklikler yapılmıştır. Anılan değişikliklerle padişahın yetkileri azaltılmış, Meclis-i Mebusan'ın yetkileri ise arttırılmıştır. Meclis-i Mebusan'ın yıllık çalışma süresi uzatılarak devlet yönetimindeki ağırlığı arttırılmıştır. Bakanların, hükümetin genel siyasetinden kolektif, kendi bakanlıklarının işlemlerinden ise bireysel olarak Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu oldukları kabul edilmiştir. Meclis-i Mebusan'a gensoru mekanizmasıyla bakanları ya da hükümeti düşürme yetkisi verilmiştir. Heyet-i Vükela'nın, Sadrazam'ın başkanlığında toplanacağı, önemli iç ve dış meselelerin müzakere edildiği karar mercii olacağı, alınan ve onay gerektiren kararların arz edildiğinde Padişah iradesi ile yürütüleceği hüküm altına alınmıştır. Padişahın Meclis'i feshetme yetkisi zorlaştırılmıştır. Anılan yetkinin kullanılması üç ay içinde yeni seçim yapılması şartına ve Heyet-i Ayan'ın onayına bağlı kılınmıştır. Kanunların hazırlanmasındaki belirsizlik ortadan kaldırılmıştır. Kişi hak ve özgürlükleri konusunda da yeni düzenlemeler getirilmiştir. 10. maddenin ilk halinde kişi özgürlüğünün her türlü saldırıya karşı dokunulmaz olduğu ve kanunların belirlediği sebepler dışında bir bahane ile hiç kimseye ceza verilemeyeceği hüküm altına alınmıştı. Anılan maddenin değiştirilmiş halinde ise kişi özgürlüğünün her türlü saldırıya karşı dokunulmaz olduğu tekrar edildikten sonra hiç kimsenin şeriat kurallarının ve kanunların belirlediği nedenler dışında bir bahane ile tutuklanamayacağı cezalandırılamayacağı kabul edilmiştir. Ayrıca Padişaha kişileri, Osmanlı ülkesi sınırlarından çıkarma ve sürgün etme yetkisi veren 113. maddenin son cümlesi yürürlükten kaldırılmış, haberleşmenin gizliliği, toplanma ve dernek kurma özgürlüğü kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Parlamento, Meşrutiyet, Hak ve Özgürlükler.

AN ASSESSMENT ABOUT STATE MODELS PROJECTED IN THE FIRST AND SECOND CONSTITUTIONALISM CONSTITUTIONS

ABSTRACT: The first constitution of the Ottoman Empire, called "Kanun-ı Esasi" (Fundamental Law) was adopted in December 23, 1876. Public Council composed from Senato and Board of Deputies was set up with this constitution. While the members of Senato were assigned by Sultan, the members of Board of Deputies were elected by the public with a two-grade election system. However, The Public Council were not authorized broadly. It was mandatory to get the approval of Sultan, in order to be proposed a law by the councilors. Again, the coming into force of the bills adopted by the two parliaments were attached to the approval of Sultan. Any time, The Sultan was authorized to terminate the Board of Deputies. Some changes were made in "Kanun-ı Esasi" on August 3, 1909. Sultan's authority was reduced and the powers of the Assembly of Deputies was increased by these amendments. The weight on the state management of Assembly of Deputies was increased by extending its annual study period. It was accepted that the Ministers were responsible from the government's general policy collectively and from the process of their own ministries individually, to the Assembly of Deputies. The authority of overthrowing the ministers or government through the motion of censure mechanism were given to the Assembly of Deputies. It was ensured that The Council of Ministers would be convened by the moderation of grand vizier and it would be the decision-making authority where the important internal and external issues were being negotiated and that when the decisions which were made and required approval were offered to Sultan, they would be carried out by Sultan's will. Sultan's authority to dissolve The Assembly was made more difficult. The use of mentioned authority was attributed to the condition of making new election within three months and to the approval of Senato. Uncertainty has been eliminated in the preperation of laws. New regulations on individual rights and freedoms have been introduced. In the initial state of the article 10, the immunity of the freedom of people against any kind of attack and the sentence of anybody that couldn't be given for any reasons other than determined by the law excuses had been taken under the provisions. In the revised form of the mentioned article, after having been repeated the immunity of the freedom of the people against any kind of attack, it was accepted that nobody could be arrested and punished with any excuse other than determined by the rules and laws of sharia. In addition, the article 113 which authorized Sultan for removal and deporting of the people from the borders of the Ottoman Empire had been repealed, communication privacy, freedom of assembly and forming associations had been adopted.

Keywords: Constitution, Parliament, Constitutionalism, Rights and Freedoms.

GİRİŞ

Anayasa, devletin organlarının yapısını ve düzenini, bu organların sahip olduğu yetkileri ile karşılıklı ilişkilerini, kişilerin temel hak ve özgürlüklerini ve devletin kişilere karşı hak ve görevlerini düzenleyen üstün hukuk kurallarını içeren metindir (Akyılmaz vd., 2011: 46; Atay, 2012: 55-56; Teziç, 1991: 133; Giritli vd., 2006: 131; Gözler ve Kaplan, 2013: 36). Literatürümüzde "anayasa" kavramının karşılığı olarak "Kanun-ı Esasi" ve "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" kavramları da kullanılmıştır.

Anayasa kavramının geçmişi çok eski değildir. Modern anlamda ilk anayasalar 1787 yılında hazırlanan Amerikan Anayasası ile 1791 yılında hazırlanan Fransız Anayasası'dır. Kuzey Amerika'da, 18. Yüzyılda koloniler İngiltere'ye karşı bağımsızlıklarını kazanarak yeni bir devlet kurmuşlar ve kurmuş oldukları bu devlette federal devlet-federe devlet ilişkilerini düzenlemek ve kişi

hak ve özgürlüklerini güvence altına almak için yazılı kurallardan oluşan anayasalarını hazırlamışlardır. Diğer taraftan Avrupa'da ise Ortaçağın sonlarından itibaren güçlenmeye başlayan Burjuva sınıfı toplumda üstün güç konumuna erişince, mutlak monarşileri ve feodaliteyi ortadan kaldırarak yönetimde söz sahibi olmak ve elde hak ve özgürlükleri garanti altın almak için yazılı anayasanın gerekliğine inanmıştır.

Batıda anayasacılık hareketlerinin temelinde iktidarın sınırlandırılması ve kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması düşüncesi yatmaktadır. Anılan hareketlerin başladığı 18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda ise böyle bir hareketlenme gözlenmemektedir. Bu durumun muhtemel nedenlerinden birinin o dönemde yürürlükte olan hukuk sistemi olduğu söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda şer'i hukuk yürürlüktedir. Şeriata göre sultana (halifeye) koşulsuz itaat zorunludur. Sultana mutlak itaat anlayışı, ondan herhangi bir konuda talepte bulunmayı zorlaştırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda, Batı'daki anlamda bir orta sınıfın ortaya çıkmamış olmasının da anayasacılık hareketlerinin başlamamasında payı, kuşkusuz, vardır.

Batı'da anayasacılık hareketlerini başlatan güç halkın orta sınıfı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise anayasacılık hareketlerini başlatanlar Avrupa'yı tanıyan aydınlar ve bürokratlar olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasası Kanun-ı Esasi'dir. 23 Aralık 1876'da kabul edilen bu anayasada devlet yönetiminin ağırlığı padişaha verilmiştir. Kanun-ı Esasi'de 1909'da yapılan değişikliklerle ise Osmanlı İmparatorluğu'nda parlamenter sisteme geçilmiştir. Bu çalışmada, 1876 Anayasası'nda ve 1909 yılında bu Anayasa'da yapılan değişikliklerle öngörülen sistemler irdelenmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ MEŞRUTİYET

KANUN-I ESASİ'NİN HAZIRLANMASI VE YÜRÜRLÜĞE GİRMESİ

Batı'da Anayasacılık Hareketleri ve Osmanlı Anayasacılığı

Anayasaların temel gayesi kişi haklarının güvence altına alınmasıdır. Anayasal devlet ile anayasalı devlet aynı manaya gelmez. Anayasal devlette, anayasalı devletten farklı olarak kişi hak ve özgürlükleri güvence altına alınmıştır. Anayasal devleti sınırlı iktidar olarak tanımlamak mümkündür. Anayasalar normatif ve nominal olmak üzere ikiye ayrılır. Nominal anayasalar meşruiyetini halktan almayan ve siyasal iktidarı sınırlandırması mümkün olmayan anayasalardır (Fendoğlu, 2002: 107).

Batıda anayasacılık hareketlerinin temelinde iki önemli ilke vardır. Bunlar iktidarın sınırlanması ve temel hak ve özgürlüklerin teminat altına alınmasıdır. Sanayileşme, Batı'da güçlü bir orta sınıfın doğmasına yol açmıştır. Güçlenen orta sınıf, 18. ve 19. yüzyıllarda, düşünce özgürlüğü, eşitlik, rekabet özgürlüğü ve mülkiyet hakkı gibi konularda taleplerini güçlü bir şekilde dile getirmeye başlamışlardır. Bir başka ifade ile orta sınıfın güçlenmesi ile insan hakları doktrininin gelişmesi aynı paralelde olmuştur. Anayasacılık konusunda Batı ülkelerinde ortaya çıkan hareketlenmeyi, aynı dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda görmek mümkün değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidarın sınırlanması çabaları tımar sisteminin bozulması ve merkezi otoritenin gücünü kaybetmesi ile birlikte başlamıştır. Ancak bu çabalara girişen taraf, Batıdan farklı olarak, orta sınıf değil ayanlardır. Ayanların devlet otoritesine karşı güç elde etme girişimleri (Sened-i İttifak) başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Tanzimat Fermanı ile birlikte merkezi idarenin otoritesini sınırlayıcı değil tam tersine merkezi otoriteyi güçlendirici düzenlemeler yapılmıştır. Bu hareketlerin temel amacı ayanların baskısına karşı halkı korumaktır. Bir başka ifadeyle bu dönemde merkezi idare, halkın üzerinde baskı kuran bir güç değil bilakis diğer unsurlara karşı halkı koruyan bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet iktidarının sınırlandırılması konusunda halktan herhangi bir talep gelmemiştir. Bu yöndeki talepler aydınlardan ve bürokratlardan gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1876 yılında hazırlanan ilk anayasa aydınların girişiminin bir sonucudur. Gücü nispetinde, kendi otoritesini ve halkı ayanın baskısından korumaya çalışan merkezi idarenin iktidarının sınırlanması talebinin, halktan gelmesi beklenemezdi. Bundan dolayıdır ki on beş ay gibi kısa bir süre sonra 14 Şubat 1878'de Birinci Meşrutiyet dönemine son verilirken, halktan bir tepki gelmeyecektir (Onar, 1966: 153; Soysal, 1995: 21; Özbudun, 2004: 25-26; Teziç, 1991: 138-139).

1876 Anayasası'nı Doğuran Nedenler

Tanzimat Döneminde devletin aksayan yönlerini düzeltmek amacıyla çıkarılan fermanlar istenilen sonucun alınmasını sağlamamıştır. Bu dönemde mutlak idare devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut rejimden duyulan rahatsızlık, ülkede muhalif bir oluşumun ortaya çıkmasına ve yönetime karşı ihtilal yapılacağı düşüncesinin yayılmasına neden olmuştur (Hükümete karşı muhalefetin oluşmasında Sarayın "lüks" harcamalarının olup olmadığı tartışmalıdır. Prof. Dr. İlber ORTAYLI'ya göre 19. Yüzyılda Osmanlı devlet tüketimi diğer büyük devletlerle mukayese edilemeyecek ölçüde mütevazidir ("Mütevazi İmparatorluk", **Milliyet,** 16 Kasım 2003). Diğer taraftan Fransız İhtilali de, kuşkusuz, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayanları etkilemiştir. Fransız Devrimi'nden sonra bir yandan popüler hale gelen özgürlük talepleri ve Batılılaşma düşüncesi diğer yandan Batılı devletlerin azınlık hakları gibi hususları bahane ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmaları devlet merkezindeki sıkıntıları arttırmıştır. Bu dönemde Mithat Paşa'nın girişimleri ile Sultan Abdülaziz tahttan indirilerek yerine V. Murat getirilmiştir. Fakat sağlık sorunları olduğunun anlaşılması üzerine V. Murat tahttan indirilerek yerine, Mithat Paşa'ya anayasa yapılması sözü veren II. Abdülhamit tahta getirilmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yazılı anayasası 23 Aralık 1876 tarihinde kabul edilmiştir (Onar, 1966: 151; Özçelik, 1983: 47 vd.)

KANUN-I ESASİ'NİN KURDUĞU SİSTEM

Kanun-ı Esasi'nin Genel Prensipleri

Kanun-ı Esasi, II. Abdülhamit tarafından kurulan, başkanlığını Mithat Paşa'nın yaptığı otuz kişilik bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Bu komisyonda çoğunluğu mülki amir ve ulema olmak üzere askerler ve Hıristiyan vatandaşlardan kişiler yer almıştır. Komisyon tarafından hazırlanan metin Padişahın isteğiyle Heyet-i Vükela tarafından incelenmiştir. Heyet-i Vükela

incelemiş olduğu metinde bazı değişiklikler yaptıktan sonra padişaha sunmuştur. Padişah tarafından onaylanan metin 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmiştir (Tunç ve Bilir, 2002: 4).

Anayasa yapan ya da var olan anayasayı değiştiren güce "kurucu iktidar" denir. Bir başka ifadeyle devletin hukuki ve siyasi yapısını belirleyen güce kurucu iktidar ya da kuruculuk fonksiyonu denir (Teziç, 1991: 146 vd.; Özbudun: 147 vd.; Erdoğan, 1997: 37 vd.). Anayasa hukukunda asli kuruculuk bazı hukukçulara (Teziç, 1991: 148 vd) göre demokratik ve monokratik olmak üzere ikiye, bazı hukukçulara (Erdoğan, 1997: 38 vd) göre ise bu iki yöntemin yanı sıra plebisiter yöntemle birlikte üçe ayrılmaktadır.

Monokratik kurucu iktidarda, iktidar tek bir kişinin elindedir. Bu sistemde anayasalar ferman ve misak olmak üzere iki şekilde yapılmaktadırlar. Ferman biçimindeki anayasalar, iktidarı elinde bulunduran kişinin, kendi iktidarını bizzat kendisinin sosyal, tarihsel, kültürel, siyasal vb. sebeplerle bir anayasa ile sınırlaması sonucu ortaya çıkarlar. Misak biçimindeki anayasalar da, ferman anayasa gibi, iktidarı elinde bulunduran kişinin iradesiyle ortaya çıkarlar. Fakat burada, ferman anayasadan farklı olarak, iktidarı elinde bulunduran iradenin karşısında, bu iradeyi anayasa yapmaya zorlayabilecek bir güç daha vardır (Teziç, 1991: 149; Erdoğan, 1997: 38; Fendoğlu, 2002: 127).

Kanun-ı Esasi "ferman" biçiminde bir anayasadır. Daha doğrusu Kanun-ı Esasi 1876'daki ilk şekli itibariyle ferman türü anayasaya örnek oluşturur. Ferman biçimindeki anayasalar mutlakiyet dönemlerinden meşrutiyet dönemlerine geçişlerde görülmektedir. Bu tür anayasalarda, iktidarı elinde bulunduran kişinin bizzat kendisi tarafından kendi iktidarının sınırlandırılması (otolimitasyon) söz konusudur. Bir başka ifadeyle iktidarı elinde bulunduran kişi anayasayı tek başına aldığı kararla kendi iradesine dayanarak ilan etmektedir. Anayasayı tek başına ilan eden irade (doğal olarak ya da hukukun genel ilkelerinden yetki ve usulde paralellik gereği) "lüzumunda" anayasayı yine tek başına yürürlükten kaldırabilecektir. Nitekim Kanun-ı Esasi II. Abdülhamit tarafından 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmiş ve bu tarihten kısa bir süre sonra yine kendisi tarafından yürürlükten kaldırılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk anayasal yönetim biçimine bu şekilde 23 Aralık 1876 tarihinde geçilmiştir. Bu tarihten sonra İmparatorluk anayasa ile idare edilecektir. Kanun-ı Esasi'ye göre Devletin iki meclisi olacaktır. Bu meclislerden 130 üyeden oluşan Heyet-i Mebusan halk, 26 üyeden oluşan Heyet-i Ayan ise padişah tarafından seçilecektir. Bu sistemde bir anayasa ve bu anayasanın öngördüğü şekle göre kurulmuş Meclis-i Umumi olmakla birlikte devlet idaresinde güç yine padişahın elindedir (Kili, 1981: 66).

Anayasalar, devletin kuruluş ve işleyişlerini belirleyen temel hukuk metinleridir. Bir toplumun anayasasının o toplumun sosyal ve kültürel değerlerinin ürünü olması lazım gelir. Kanun-ı Esasi bu özellikleri taşımaktan uzaktır. Bir başka ifadeyle Kanun-ı Esasi toplum kaynaklı bir bilinçlenmenin ürünü değildir. Bu anayasa Tanzimat ve daha öncesi dönemde yetişmiş olan, zamanlarında gerçekleştirilmiş olan yenilik ve gelişmeleri yeterli görmeyen, devletin içinde bulunduğu sıkıntıları aşması için meşruti sisteme geçilmesinin gerekliliğine inanan Ziya Paşa, Mithat Paşa ve Namık Kemal gibi isimlerin bulunduğu küçük bir aydın zümresinin çabaları sonucu ilan edilmiştir. Kanun-ı Esasi'de "milli egemenlik" kavramına yer verilmemiştir. Anılan anayasa ile padişahın mutlak egemenliği anayasal düzeyde ilan edilmiştir (Tunç, 1999: 22).

1876 Kanun-ı Esasi Tanzimat Fermanı'nın neticelerinden biridir ("Tanzimat" kavramı ve "Tanzimat Fermanı" hakkında bkz: Özçelik, 1983: 32-46; Akad, 1997: 166-168; Ejder, 1992: 871; tdk.gov.tr, 2013; Kapani,1993: 92-98). Tanzimat, idarenin aksayan yönlerinin düzeltilmesi için yapılmıştır. Bir başka ifadeyle 1839 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda idari, adli, iktisadi vb. alanlarda çeşitli kanunlaştırma faaliyetlerine girişilmiştir. Fakat devlet idaresinin mevcut durumu ilerleme için getirilen düzenlemelere olumlu cevap verebilme yeterliliğinden uzak olduğundan sınırsız monarşi rejiminde her hangi bir değişiklik meydana gelmemiştir. Bundan dolayı tek bir iradenin ya da grubun egemenliği kullanması yerine meşru bir bakanlar kurulunun kurulması, yönetimin anayasaya tabi kılınması, kişilerin hak ve özgürlüklerinin sağlanması, yasaların tek bir irade tarafından değil, karşılıklı tartışma ve uzlaşma yolu ile hazırlanması ve halkın temsilcilerinden oluşan bir parlamentonun kurulması için bir anayasanın varlığına ihtiyaç duyulmuştur (Okandan, 1971: 313-314; Esen, 1968: 39).

28 Aralık 1876 tarihli Kanun-ı Esasi on iki kısım ve 119 maddeden oluşmaktadır (Ayrıca bkz: Kuzu, 1988: 261 vd.). Anılan kısımlar şunlardır:

1.Memaliki Devleti Osmaniye (Osmanlı Devleti'nin Ülkesi)

2.Tebaai Devleti Osmaniyenin Hukuku Umumiyesi (Osmanlı Devleti Vatandaşlarının Temel Hakları)

3.Vükelayı Devlet (Bakanlar Kurulu)

4.Memurin (Memurlar)

5.Meclis-i Umumi (Genel Meclis)

6.Heyet-i Ayan (Ayan Meclisi)

7.Heyet-i Mebusan (Mebuslar Meclisi)

8.Mehakim (Mahkemeler)

9.Divanı Ali (Yüce Divan)

10.Umuru Maliye (Maliye İşleri)

11.Vilayat (İller)

12.Mevaddı Şita (Çeşitli Maddeler)

Osmanlı Devleti ülkesinin hiçbir şekilde parçalanamayacağı, devletin başkentinin İstanbul olduğu, halifeliğin ve saltanatın Osmanlı soyundan kime ait olacağı, padişahın İslam dininin koruyucusu ve bütün Osmanlı vatandaşlarının hükümdarı olduğu, padişahın kişiliğinin kutsal ve sorumsuz olduğu, Osmanlı soyunun haklarının Devletin güvencesi altında olduğu ile Padişahın görev ve yetkileri gibi Osmanlı Devleti'nin dayandığı temel ilkeler Memaliki Devleti Osmaniye isimli kısımda belirtilmiştir.

Kanun-ı Esasi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun dini ve meşruti bir monarşi haline geldiği söylenebilir. Kanun-ı Esasi'nin 4. maddesine göre Padişah, İslam Dininin savunucusu ve bütün Osmanlı tebaasının hükümdar ve padişahıdır. Egemenlik hakkı Osmanlı Sülalesine aittir. Bu Sülalenin en büyük erkek evladı saltanat makamına halife unvanını da taşıyarak atanır (Dal, 1984: 16). Diğer taraftan 11. maddede ise Devletin dininin İslam olduğu hüküm altına alınmıştır.

Doktrinde çoğunluğun görüşü 1876 Kanun-ı Esasi'nin bir "anayasa" olduğu yönündedir. Fakat bu konuda farklı görüşler de vardır:

ÖZÇELİK'e göre, 1876 Kanun-ı Esasi, "Türkiye'de ilan edilmiş ilk yazılı anayasa"dır (Özçelik, 1983: 54). TEZİÇ (Teziç, 1991: 149) ve ÖZBUDUN'a (Özbudun, 2004: 26) göre de Kanun-ı Esasi Osmanlı Devleti'nin ilk anayasasıdır. Yine bir başka görüşe göre de anılan metin Türk tarihinin ilk yazılı anayasasıdır. Bu anayasanın ilan edilmesiyle meşrutiyet yönetimi kurulmaya çalışılmıştır. Hükümdarın yetkilerinin kanunlarla sınırlandırıldığı yönetim biçimlerine meşrutiyet denilir. Bu tür yönetim biçimlerinde hükümdarın, daha önce sadece kendisine ait olan yetkilerden bir kısmını anayasa gereğince seçimle işbaşına gelmiş bir parlamentoya vermesi, yetkilerini onunla paylaşması söz konusudur. Bir başka ifadeyle hükümdarın yetkilerinin, anayasa ve millet tarafından seçilen bir meclis tarafından sınırlandığı rejimler meşruti monarşi ya da meşrutiyet olarak adlandırılır (Özçelik, 1984: 140-141). GÖZLER de Kanun-ı Esasi'nin maddi ve şekli kriterler yönünden bir anayasa olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Gözler, 2013).

DAL'a göre 1876 Kanun-ı Esasi devlet yönetiminde önemli değişiklikler yapmış değildir. Ancak, Devletin ilk defa bir anayasası olmuştur. Kanun-ı Esasi padişahın bizzat kendi iradesi ile ilan edilerek yürürlüğe konulmuştur (Dal, 1984: 16). Tanilli'ye göre "Bizdeki modern anlamıyla ilk anayasa 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'dir" (Tanilli, 1981: 120). Yine benzer bir görüşe göre 1876 Kanun-ı Esasi, şekil olarak Tanzimat ve Islahat Fermanlarında olduğu gibi, padişahın tek taraflı iradesiyle yürürlüğe girmiştir ve siyasal sistemimizdeki ilk anayasadır (Yıldız, 1998: 80).

OKANDAN'a göre ise, 1876 Kanun-ı Esasi şekil ve içerik açısından kamu hukuku esaslarına uygun olarak hazırlanmış bir anayasa değildir. Yazara göre 1876 Kanun-ı Esasi, günümüzde "anayasa" kavramının karşılığı olan ismi taşımaktadır. Yine hukukumuzda ilk defa kurulacak kurumlara, kişi hak ve özgürlüklerine ilişkin bazı yenilikleri, meşruti yönetime geçişle ilgili çabaları yer verilmiştir. Fakat bütün bunlara rağmen anılan metin, Padişah tarafından kendi haklarının düzenlenmesi ve sınırlanması için yayınlanmış tek taraflı bir tasarruftur. "Bu tasarruf, bir ferman, bir berat, ihsan olunmuş bir hükümdar şartnamesidir (Okandan, 1971: 146). Yine bir başka yazara göre Kanun-ı Esasi "Batı anlamında bir anayasa fikir hareketinin başlangıcı olmaktan ileri gidememiştir" (Onar, 1966: 153).

Devletin Şekli

Osmanlı Devleti dışarıdan bakıldığında heterojen bir yapı arz etmektedir. Fakat egemenliğin kaynağı ve kullanılması itibariyle monarşi söz konusudur. Çünkü Kanun-ı Esasi'nin 3. maddesine göre saltanat en büyük erkek evlada geçmekte ve Devletin önde gelen organları seçim yerine atama yolu ile göreve gelmektedir (Yıldırım, 2003: 60). II. Mahmut döneminden itibaren izlenen usuller, padişahın yetkilerini sayma, sorumsuzluğunu ve kutsallığını teyit etme, kişi hak ve özgürlüklerini güvenceye kavuşturamama vs. 1876 Anayasası'nda resmileşmiştir. Bundan dolayı seçimle gelen organların karşısında her zaman padişah ve atamayla göreve gelmiş organlar yer almıştır (Arsel, 1959: 24). Mesela Kanun-ı Esasi'nin 60. maddesinde yasama görevini yapmakla yetkili Meclis-i Umumi'nin iki meclisinden biri olan Heyet-i Ayan'ın başkan ve üyelerinin, seçim yoluyla değil doğrudan doğruya padişah tarafından atanacağı hüküm altına alınmıştır.

Egemenliğin kaynağı bakımından devletler ikiye ayrılırlar. Bunlar Monarşi ve Cumhuriyettir. Cumhuriyette egemenliğin kaynağı bir topluluktur. Bu topluluğun büyüklüğüne göre de cumhuriyet "aristokrasi" ve "demokrasi" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Monarşik devlet şeklinde, egemenliğin kaynağı ya da sahibi tek bir kişidir. Bir başka ifadeyle monarşik devlette egemenlik, ömür boyu sürmek üzere, sadece bir kişiye aittir. Egemenliğin tek kaynağı hükümdarın iradesidir. Monarşik devletler, hükümdarın tahta çıkış yöntemleri ve egemenliklerinin sınırı göz önüne alınarak çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Monarşiler egemenin tahta çıkış şekli bakımından "seçimli monarşi" ve "ırsi monarşi" olmak üzere ikiye ayrılırlar. Seçimli monarşilerde, hükümdar seçimle saltanata gelmektedir. Anılan modelde seçilen kişi ömür boyu görevde kalmaktadır. Diğer taraftan, seçilen kişi (hükümdar) kendini seçen halkın bir temsilcisi değil egemenliğin tek sahibi olarak görülmektedir. Irsi monarşilerde ise hükümdar veraset yoluyla saltanata gelmektedir. Bir diğer sınıflandırmaya göre monarşik devlet, hükümdarın egemenlik yetkilerinin sınırları ile kapsamı esas alınarak mutlak monarşi ve meşruti monarşi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan mutlak monarşide, egemenlik yetkileri hükümdara aittir. Bu yetkilerin bir başka makam, kişi veya organ ile paylaşılması söz konusu değildir. Devletin asli organı hükümdardır. Hükümdar, sahip olduğu yetkileri bizzat kullanabileceği gibi memurları eliyle de kullanabilir. Mutlak monarşi, müstebit monarşi (monarşik despotizm) ile karıştırılmamalıdır. Monarşik despotizmde, yetkilerini kullanmasında vicdani kurallar dışında, hükümdarı kısıtlayacak ya da sınırlayacak mekanizmalar, kurumlar, kanunlar yoktur. Mutlak monarşilerde ise, bugün kullandığımız şekliyle anayasa niteliğinde olmamakla birlikte, hükümdarı sınırlayacak teamüli

esaslar, devlet gelenekleri vardır. Nitekim Osmanlı monarşisi için hem İslam Hukukundan gelen hem de milli geleneklere dayanan bazı temel kuralların varlığı söz konusu idi. Meşruti monarşide ise hükümdarın egemenlik yetkileri anayasa ile belirlenmiş ve sınırlanmıştır. Bu devlet biçiminde devletin asli organı hükümdar değildir. Hükümdarın yanında bir de parlamento vardır. Parlamentonun hükümdarın yetkilerine ortak olması söz konusudur (Özçelik, 1984: 139-141; Yıldırım, 2003: 21-22).

Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatı Mutlak Monarşi ve Meşruti Monarşi olmak üzere iki döneme ayrılmaktadır. Mutlak Monarşi dönemi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu (1299) ile Kanun-ı Esasi'nin yayınlandığı 23 Aralık 1876 arası dönemi kapsamaktadır. Meşruti Monarşi ise 23 Aralık 1876 tarihinden Osmanlı Devleti'nin son bulduğu 3 Kasım 1922'ye kadar olan dönemdir (Özçelik, 1983: 3 ve 47).

Kanun-ı Esasi'nin 1. maddesinde, Osmanlı Devleti'nin, "memalik", "kıtaatı hazıra" ve "eyalatı mümtaze"den oluşan yekvücud, hiçbir zaman ve hiçbir sebeple bölünmez bir devlet olduğu hüküm altına alınmıştır. Bu maddeden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti mütecanis bir yapıda değildir (Arsel, 1979: 24).

Kanun-ı Esasi'nin 11. maddesinde devletin dininin İslam dini olduğu, padişahın aynı zamanda halife olup şeriat hükümlerini uygulayacağı, kanunların dinin esaslarına aykırı olamayacağı, nizamiye mahkemelerinin yanında şer'iye mahkemelerinin de varlıklarını sürdürmeye devam edecekleri hüküm altına alınmıştır. Bilindiği üzere devlet yönetiminde dini kuralların geçerliliğinin esas olduğu, hukuk düzeninin dini kurallara uygun olarak kurulduğu ya da bu kurallardan büyük ölçüde etkilendiği devletler teokratik devlet olarak nitelendirilmektedir. Osmanlı Devleti'nin teokratik nitelikte olup olmadığı konusu tartışmalıdır. TANÖR'e göre Osmanlı Devleti, yukarıdaki düzenlemeden dolayı teokratik nitelikte bir devlettir (Tanör, 1991: 79). AKAD'a göre de 3. ve 4. maddelere göre Padişahın Halife ve İslam dinin koruyucusu olması, 7. maddeye göre şeriat kurallarını uygulayacak olması ve 11. maddeye göre Devletin dininin İslam olduğunun kabul edilmesi devletin teokratik nitelikte olduğunu göstermektedir (Akad, 1997: 173). ÖZÇELİK'e göre ise Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü sistem tam dini olmayıp yarı dini bir karaktere sahiptir. Yazara göre "Devlet esasları Kur'an esaslarından başka esaslara, icaplara bağlanmıştır" (Özçelik, 1983: 64).

Kanun-ı Esasi'ye göre Meclisi Vükela (Bakanlar Kurulu) padişaha karşı sorumludur. Bakanlar Kurulunun tek demokratik organ olan Heyet-i Mebusan'a karşı sorumlu olmaması, güvenoyu kurumunun olmaması, devlet yönetiminde ağırlığın padişahta olması Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü meşruti yönetim (Onar, 1966: 155) konusunda duraksamaya yol açmaktadır. Çünkü padişah yasama ve yürütme faaliyetleri üzerinde tartışmasız söz sahibidir. Bundan dolayı Kanun-ı Esasi meşruti bir yasama ve yürütme ihdas edememiştir. Kamu hukukunda yetki ve sorumluluğun paralel olması kuraldır. Meşruti yönetimin gereği olarak padişahın siyasi sorumsuzluğu kabul edilmekle birlikte padişaha, bir alt başlıkta değinileceği üzere, birçok yetkinin verilmiş olması meşruti yönetimle bağdaşmamaktadır (Akad, 1997: 173).

1876 Anayasası Meclis-i Umumi'nin yetkilerini oldukça dar tutmuştur. Meclis-i Umumi üyelerinden birinin kanun teklif edebilmek için öncelikle Sadaret vasıtasıyla Padişahtan izin alması gereklidir. Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan tarafından kabul edilen tasarılar Padişahın onayı ile kanunlaşabilmektedir. Bakanlar Kurulunun Heyet-i Mebusan'a karşı sorumlu olduğu hükmüne anayasada yer verilmemiştir. Fakat Padişahın istediği zaman Heyet-i Mebusan'ı feshedebileceği açıkça belirtilmiştir. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü sistemde Devlet yönetiminde güç yine Padişahın elindedir. Bundan dolayı II. Abdülhamit anayasanın kendisine verdiği gücü kullanarak 1878 yılında Heyet-i Mebusan'ı feshetmiştir (Özbudun, 2004: 26).

Osmanlı Devleti milli bir devlet değil imparatorluk olduğu için, ilk anayasası ulusal kimlik bilinciyle hazırlanmış bir metin değildir. Anayasa'ya göre Osmanlı Devleti'nin uyruğunda olan hangi din ve mezhepten olursa olsun istisnasız "Osmanlı" sayılır. Bu bakımdan çok geniş bir ülkede bütünleşmeyi sağlamak için ortak payda olarak Osmanlıcılık kavramı ön plana çıkarılmıştır (Kili ve Gözübüyük, 2000: 44; Akad, 1997: 174).

Padişah ve Yürütme

Anayasa'da Osmanlı sülalesinin en büyük evladının saltanat ve hilafetin sahibi olduğu ifade edilmiştir. Devletin başında halife-sultan bulunmaktadır. Padişah yürütme organının da başıdır. Meclisi Vükela üyelerinin atanması ve azledilmesi yetkisi padişaha aittir (Bu konuda bkz: Onar, 1966: 155; Tanör, 2002: 136).

Meclis-i Umumi'nin iki kanadı olan Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'ın, başkanlarını seçme yetkisi padişaha aittir. Heyet-i Ayan üyeleri ve başkanı Heyet-i Mebusan'ın üye sayısının üçte birini geçmemek şartı ile doğrudan doğruya padişah tarafından atanırlar. Atanacak kişilerin 40 yaşını tamamlamış, kamunun itimadını kazanmış ve devlete hizmet etmiş olmaları şarttır. Heyet-i Ayan üyeleri ömür boyu görev yaparlar. Bu şekilde yasamanın bir kanadı doğrudan doğruya Padişaha bağlı olmaktadır. Padişah, Heyet-i Mebusan başkanı ile iki başkan vekilini ise, Heyet-i Mebusan tarafından gösterilen üçer aday arasından atar.

Görüldüğü üzere Padişahın her iki meclisin başkanlık divanlarında da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Heyet-i Mebusan'ın oluşumunda ise padişahın herhangi bir etkisi yoktur.

Kanun-ı Esasi'nin 3. maddesindeki *"Saltanatı Seniyei Osmaniye Hilafeti Kübrayı İslamiyeyi haiz olarak Sülalei Ali Osmandan usulü kadimesi veçhile ekber evlada aittir"* hükmü gereğince Devletin başında bulunan Padişah veraset yolu ile gelmektedir. Kanun-ı Esasi padişahı çok güçlü bir konuma oturtmuştur. Anayasa'nın 5. maddesine göre Padişahın *"nefsi hümayunu mukaddes ve gayri mesuldür"*. Padişah hem devletin hükümdarı hem de halifedir. Kurumsal olarak halifelik makamına karşı direnebilme olasılığı vardır. Fakat "kutsal ve sorumsuz" olan bir makam karşısında böyle bir ihtimal söz konusu değildir. Görüldüğü üzere Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü sistemde yetkiler sorumsuz padişaha verilmiştir. Bir başka ifadeyle padişahın daha önceden fiili olarak sahip olduğu yetkiler anayasal düzeyde hukukileştirilmiştir.

Kanun-ı Esasi ile Bakanlar Kuruluna ve Parlamentoya ait olması gereken bir çok yetki Padişaha verilmiştir. Mesela 7. maddeye göre bakanların atanması ve azledilmesi, rütbe ve nişan verilmesi, para basılması, hutbelerde adının zikredilmesi, yabancı devletlerle anlaşmalar yapılması, savaş ve barış ilanı, kara kuvvetlerinin ve deniz kuvvetlerinin komutanlığı, şeriat hükümlerinin ve kanunların uygulanması, idari dairelerin işlemlerine ilişkin nizamnamelerin tanzim edilmesi, cezaların hafifletilmesi ve affı, Meclis-i Umumi'nin toplantıya çağırılması ve tatil edilmesi, gerektiğinde Heyet-i Mebusan üyelerinin yeniden seçilmesi şartıyla feshedilmesi yetkileri *"mukaddesi Padişahi cümlesindendir"*.

Vükelayı Devlet Anayasa'nın 28. maddesine göre Sadrazamın başkanlığında toplanarak iç ve dış önemli işleri görüşür. Müzakereler sonucu aldığı kararlardan icrası Padişahın iznine bağlı olanları için gerekli iznin alınması zorunludur. Vükelayı Devletin başkan ve üyeleri Padişah tarafından seçilmektedir. Kanun-ı Esasi'de Bakanlar Kurulunun parlamentoya karşı sorumluluğu ve güvenoyu alması kurumlarına yer verilmemiştir. Bakanlar ve Sadrazam, Padişaha karşı sorumludur. Dolayısıyla Vükelayı Devletin parlamentodan aldığı güvenoyuna dayanarak padişaha karşı faaliyette bulunabilmesi imkanı söz konusu değildir. Diğer taraftan Vükelayı Devletin oluşturulma tarzı da ortak hareket etme ve dayanışma bilincinin ortaya çıkmasına engel bir yapı arz etmektedir. Görüldüğü üzere yürütmenin asli unsuru padişahtır (Tanör, 2002: 138; Gözler, 2013).

Yasama organı konusunda da padişaha önemli yetkiler verilmiştir. Yasamanın çalışabilmesi ve çalıştığı zaman bunun ne kadar süreceği padişahın iradesine bağlı kılınmıştır. Zira Kanun-ı Esasi'nin 43. maddesine göre Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan, her yıl Kasım ayı başında toplanır ve irade-i seniye ile açılır. Meclis-i Umumi, Mart ayı başında yine Padişahın emriyle kapanır ve Heyetlerden biri diğerinin toplanmadığı zamanlarda toplanamaz. Yani Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'dan herhangi birinin tek başına çalışması mümkün değildir. Anayasa'nın 44. maddesinde Padişaha meclislerin toplantı süreleri ile ilgili de yetkiler verilmiştir. Anılan maddeye göre Padişah Devletçe görülecek lüzum üzerine Meclis-i Umumi'yi vaktinden önce açabilir ve belirlenmiş olan toplantı süresini kısaltabilir veya uzatabilir.

Meclis-i Umumi üyeliğine seçilen veya atanan kişiler, Meclisin açılış gününde, Sadrazamın huzurunda, o gün hazır bulunmayan üyeler ise bağlı olduğu Heyet toplandığında Heyet Başkanının huzurunda, Padişahın şahsına ve vatanına sadakat göstereceğine, Kanun-ı Esasi hükümlerine ve kendisine tevdi edilen görevlere aykırı davranmayacağına dair yemin ettirilir. Meclis-i Umumi üyeleri oy kullanma ve mütalaa beyanlarında bağımsızdır. Hiç bir üyeye vaatte bulunulamayacağı, baskı ve yönlendirmeye maruz bırakılamayacağı, verdiği oylardan ve Meclis müzakereleri esnasında açıkladığı görüşlerinden dolayı suçlanamayacağı kabul edilmiştir.

Yasamanın işleyişi üzerinde de padişahın vesayeti devam etmektedir. Kanun-i Esasi'nin öngördüğü sistemde yasa teklifleri Heyet-i Vükela, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'dan gelebilmektedir. Fakat bu üç organ arasında denge Heyet-i Vükela lehine bozulmuştur. Zira 53. maddeye göre yeni bir kanun hazırlanması veya mevcut kanunlardan birinde değişiklik yapılmasına ilişkin tasarı hazırlama yetkisi Heyet-i Vükela'ya aittir. Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'ın da kendi görev alanlarıyla ilgili konularda kanun yapılmasını veya mevcut kanunlardan birinde değişiklik yapılmasını teklif etme yetkileri vardır. Fakat bunun için Sadaret makamı vasıtasıyla Padişahtan izin almaları zorunludur. Bu Heyetlerin "kendi vazifei muayyeneleri"nin ne olduğu ise Anayasa'dan anlaşılamamaktadır.

Padişahtan gerekli izin alındığında kanun teklifi Şurayı Devlet'e gönderilir. Şurayı Devlet'te görüşülerek hazırlanan kanun tasarıları önce Heyet-i Mebusan'da daha sonra Heyet-i Ayan'da incelenip kabul edildikten sonra Padişahın izniyle yürürlüğe girer.

Padişahın, Meclis-i Umumi'nin toplantıda olmadığı zamanlarda yasama ile ilgili yetkisinden de bahsetmek gereklidir. Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü sistemde Meclislerin çalışmalarının sekteye uğraması Padişahın takdirindedir. Padişah dilediği zaman meclisleri devre dışı bırakma (Meclisi açmama m. 43, toplantı süresini kısaltma m. 44 vs) yetkisine sahiptir. Kanun-ı Esasi'nin 36. maddesine göre Meclis-i Umumi'nin toplantıda olmadığı zamanlarda, Devleti bir tehlikeden veya kamu güvenliğine halel gelmesinden korumak için zaruri bir zorunluluk ortaya çıktığı ve bu konuda çıkarılması gereken kanunun görüşülmesi için Meclis'in çağrılması ve toplanması için yeterli zaman bulunmadığı durumlarda, Kanun-ı Esasi hükümlerine aykırı olmamak üzere Heyet-i Vükela tarafından verilen kararlar, Heyet-i Mebusan'ın toplanması sonucu alınacak karara kadar iradei seniye ile geçici kanun hüküm ve kuvvetindedir. Bu geçici kanunlar organik yönden yürütme, maddi yönden ise yasama işlemidirler (Tanör, 2002: 141). Görüldüğü üzere geçici kanunlar (Kanunu Muvakkat) infisahi şartla yapılıyordu. Meclis onaylamadığı takdirde geçici kanun yürürlükten kalkıyordu. Bu kanunların bazıları (4 Şubat 1913 tarihli Memurin Muhekematı Hakkında Kanunu Muvakkat, 13 Mart 1329 tarihli İdare-i Umumiyei Vilayat Kanunu Muvakkati gibi) uzun süre yürürlükte kalmıştır.

Kanun-ı Esasi'nin 113. maddesi de Yürütmeye bazı durumlarda sıkıyönetim ilan etme yetkisi vermiştir. Bu maddenin son cümlesinde de Padişaha, Hükümetin güvenliğini zedeledikleri kesinleşmiş olan kişileri ülke topraklarında çıkarma ve sürgüne gönderme yetkisi verilmiştir.

Yasama

Yasama organı (Meclis-i Umumi) Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'dan oluşur. Heyet-i Ayan başkanı ve üyeleri doğrudan doğruya padişah tarafından atanır. Heyet-i Mebusan üyelerinin sayısı, Osmanlı tebaasından her elli bin erkek için bir üye olarak tertip olunur. Bu hükme göre sadece erkek vatandaşlar seçmen olabilmektedir. Heyet-i Mebusan'a kimlerin üye olarak seçilemeyeceği Anayasa'da belirlenmiştir. Buna göre seçilmesi mümkün olmayanlar şunlardır: Devletin vatandaşı olamayanlar, özel kanun gereğince geçici olarak yabancı bir devlete hizmet edenler, Türkçe bilmeyenler, otuz yaşını tamamlamayanlar, seçimler esnasında bir kişinin hizmetinde bulunanlar, iflas edip itibarını yeniden kazanamamış olanlar, kötü hal ile tanınmış olanlar, kısıtlı olanlar, medeni haklarını yitirmiş olanlar, yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunulanlar. Heyet-i Mebusan

üyeleri dört yıllığına seçilirler. Yeniden seçilmek mümkündür. Heyet-i Mebusan üyeleri sadece kendilerini seçen seçim çevresinin değil tüm Osmanlıların vekili hükmündedir. Bir kişi yasama meclislerinin her ikisine birden üye olamaz.

Kanun-ı Esasi yasama organının yetkilerini Padişah lehine sınırlandırmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi Heyeti Vükela her konuda kanun yapılması veya mevcut kanunlarda değişiklik yapılması teklifinde bulunma yetkisine sahiptir. Bu süreç esnasında Padişahtan izin alınması söz konusu değildir. Kanun yapmak veya mevcut kanunlarda değişiklik yapmak yetkisine asıl sahip olması gereken Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'ın ise kendi görev alanlarını ilgilendiren konularda kanun yapılması veyahut mevcut kanunlardan değişiklik yapılmasını teklif edebilmeleri ise Padişahın iznine bağlı kılınmıştır. Görüldüğü üzere Bakanlar Kurulunun kanun teklifinde bulunması için padişahtan izin alınması zorunlu kılınmamışken Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan için tam tersi yönde düzenlemeye gidilmiştir. Padişah bu konuda karar verdikten sonra kanun tasarılarını hazırlama görevi Şurayı Devlet'e verilmiştir. Kanun-ı Esasi'nin 54. maddesine göre Şurayı Devlet'te müzakere edilerek hazırlanacak olan kanun tasarıları ilk önce Heyet-i Mebusan'da daha sonra Heyet-i Ayan'da tetkik ve kabul edildikten sonra hükmün icrasına Padişah izin verirse ilgili hükümler yürürlüğe girer. Görüldüğü üzere her iki meclisin onayından geçmiş olan metnin kanunlaşabilmesi padişahın iradesine bağlıdır. Padişah onaylamadığı takdirde o metnin kanunlaşması söz konusu değildir. Bir başka ifade ile Padişah mutlak veto yetkisine sahiptir (Onar, 1966: 155).

Kanun-ı Esasi'ye göre kanun layihası evvela Heyet-i Mebusan'da daha sonra ise Heyet-i Ayan'da görüşülür. Heyet-i Ayan'ın kanun layihaları üzerinde hangi konularda inceleme yapacağı belirlenmiştir. Bir başka ifadeyle Heyet-i Ayan'ın kanun tasarıları üzerinde inceleme yetkisi 64. maddede sayılan hususlarla sınırlandırılmıştır. Bu hükme göre Heyet-i Ayan kendisine gönderilen kanun layihalarını din kurallarına, padişahın hak ve özgürlüklerine, anayasa hükümlerine, devletin bütünlüğüne ve iç güvenliğe, vatanın savunma ve muhafaza sebeplerine ve umumi adaba aykırı olup olmama yönünden inceler. Eğer sayılan hususlara ilişkin bir aykırılık söz konusu ise kendi mütalaasını da ekleyerek kanun layihasını reddeder veya değiştirilmek ve düzeltilmek üzere Heyet-i Mebusan'a iade eder. Kabul ettiği layihaları onaylayarak Sadaret makamına arz eder. Görüldüğü gibi kanunların anayasaya uygunluğunun siyasi yoldan denetimi bu şekilde hukukumuza girmiş bulunmaktadır. Bunun bir tür senato denetimi olduğu açıktır.

Yasama organının kanun yapma sürecini başlatabilmesinin Padişahın iznine tabi kılınması ve metnin kanunlaşabilmesi için padişahın onayının gerekli olması Padişahın Meclis Umumi'yi kendi iradesi doğrultusunda çalışmaya zorlayabileceğini düşündürmektedir. Diğer taraftan Meclis-i Umumi'ye, padişaha verilen bu yetkileri dengelemek üzere yürütme organının siyasi denetimini yapma yetkisi verilmemiştir. Vükelayı Devlet'in kurulması yetkisi padişaha verilmiştir. Kanuni Esasi'nin 7. maddesinde bakanları atama ve azletme yetkileri padişahın "kutsal hakları" arasında sayılmıştır. Bu konuda Meclis-i Mebusan'a sınırlı bir yetki verilmiştir. Buna göre Heyet-i Mebusan, görev alanı içinde bulunan konulardan dolayı Heyet-i Vükela üyelerinden biri hakkında, toplantıya katılanların üçte ikisinin oyuyla Divan-ı Ali'ye gönderme talebini içeren bir tutanak hazırlamaya yetkilidir. Bu tutanak Sadaret makamına sunulur. Sadaret makamına sunulan tutanağın Divan-ı Ali'ye gönderilmesi için Padişahın onayı şarttır. Görüldüğü üzere Heyet-i Vükela üzerinde öngörülmüş olan tek denetim yolunun işletilebilmesi padişahın onayına bağlı kılınmıştır.

Yargı

Yargı, Kanun-ı Esasi'deki ifadesiyle Mehakim, Anayasa'nın 81 ila 91. maddeleri arasında düzenlenmiştir. 81. maddede hakimlerin görevden alınamayacağı, ancak görevlerinden çekilmelerinin kabul edileceği, yükselmeleri, meslekleri ve görev yerlerinin değiştirilmelerinin, emekliliklerinin, bir cürüm ile mahkumiyet üzerine azledilmelerinin özel kanun hükümlerine bağlı olacağı hüküm altına alınmıştır. Bu hükümde hakimlerde ve mahkeme memurlarında aranacak özelliklerin de çıkarılacak özel kanun ile düzenleneceği belirtilmiştir.

Anayasa'ya göre mahkemelerde yapılacak yargılamalar alenidir ve mahkeme kararları yayımlanır. Ancak mahkemeler, ilgili kanunda açık hüküm varsa, yargılamanın gizli yapılmasına karar verilebilir. Herkes, mahkeme huzurunda haklarını korumak için gerekli gördüğü meşru vasıtaları kullanabilir. Bir mahkeme, görev alanına giren bir davaya bakmaktan, hangi sebeple olursa olsun, imtina edemez. Anayasa'da tabii hakim ilkesi de kabul edilmiştir. Buna göre her davaya ait olduğu mahkemede bakılır. Kişiler ile hükümet arasındaki davaların çözümü genel mahkemelere aittir. Mahkemelerin bağımsızlığı kabul edilmiştir. Anayasa'ya göre mahkemeler her türlü müdahaleden azadedir. Şeriat Mahkemeleri ve Nizamiye Mahkemeleri kendi görev alanlarındaki davalara bakacaktır. Anayasa, olağanüstü yargı yerlerinin kurulmasını yasaklamıştır. Anayasa'nın ilgili hükmüne göre hangi isimle olursa olsun, bazı özel işleri görmek ve hüküm vermek için önceden belirlenen mahkemeler dışında, olağanüstü bir mahkeme veya hüküm verme yetkisine sahip komisyon kurulamaz. Hakimler, görevleriyle aynı anda bir başka devlet memurluğu yapamazlar. Anayasa'da savcılık kurumuna da yer verilmiştir. Buna göre Ceza işlerinde kamu hukukunu korumakla görevli savcılar bulunacak ve bunların görevleri ve dereceleri kanun ile belirlenecektir.

Anayasa'nın ilan edilmesinden iki yıl sonra Teşkilat-ı Mehakim Kanunu (Hakimler Teşkilatı Kanunu) çıkarılmıştır. Bu kanunla hakimlere ceza verilmesinde Padişah ve bakan gibi makamlar yerine Temyiz Mahkemeleri yetki verilmiştir. Anılan kanunla hakim olmanın şartları, yükselmeleri ve istinaf mahkemeleri düzenlenmiştir. Ayrıca Teşkilat-ı Mehakim Kanunu ile İstanbul'da bir hiyerarşik üst makam olarak temyiz mahkemesi ile savcılık kurumu kurulmuştur (Fendoğlu, 2000: 663).

Kanun-ı Esasi'nin kurduğu sistemde, Devletin yapısına uygun olarak yargı "Deavii Şer'iye" ve "Deavii Nizamiye" olmak üzere iki ayrı organdan oluşmaktadır. Bunlardan Deavii Şer'iye (Şer'iye Mahkemeleri) aile ve miras hukuku gibi alanlarla ilgili uyuşmazlıkları şeriat hükümlerine göre çözmekle görevlidir. Deavii Nizamiye (Nizamiye Mahkemeleri) ise ceza davaları ile yeni çıkarılan kanunlara göre çözüme bağlanması gereken uyuşmazlıkları çözmekle yetkili kılınmıştır.

1876 Anayasası "Yüce Divan" kurulmasını da öngörmüştür. Divan-ı Ali bakanları, Temyiz Mahkemesi başkan ve üyelerini, Padişah aleyhinde hareket edenleri ve Devleti tehlikeli bir duruma sokmaya teşebbüs edenleri yargılamakla görevlidir. Divan-ı

Ali otuz üyeden oluşur. Bunların onu Heyet-i Ayan, onu Şurayı Devlet ve onu Temyiz Mahkemesi ve İstinaf Mahkemesi başkan ve üyeleri arasından kura çekme ile belirlenip tayin olunarak Padişah buyruğuyla göreve getirilir. Görüldüğü üzere öngörülen sistemle yargı bağımsızlığı en azından ilke olarak kabul edilmiştir.

KİŞİ HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ

Kanun-ı Esasi'de, 1982 Anayasası'nda da yer alan bir çok hak ve özgürlük yer almaktadır. Anayasa'nın 8 ila 26. maddeleri arasında Osmanlı Devleti'nin vatandaşlarına ait genel haklar düzenlenmiştir. Bu hak ve özgürlüklere, Müslüman olsun ya da olmasın, bütün vatandaşlar sahiptir.

Osmanlı Devleti'nin ilk anayasasında yer alan hak ve özgürlükler şunlardır (ayrıca bkz Akıllıoğlu, 1995: 130): Osmanlı vatandaşlığı, kişi özgürlüğü, kişi güvenliği, din özgürlüğü, mezheplerin ayrıcalıkları, basın özgürlüğü, şirket kurma hakkı, dilekçe hakkı, eğitim özgürlüğü, eşitlik, Devlet memuru olma hakkı, vergilerin mali güce göre belirlenmesi, mülkiyet hakkı, konut dokunulmazlığı, tabii hakim ilkesi, angarya yasağı, müsadere yasağı, vergilerin kanuna dayanması, işkence ve eziyet yasağıdır.

Bu dönemde Devletin dinin İslam olması ilkesinin korunmasının yanında, kamu düzenine ve genel ahlaka zarar vermemek koşuluyla Osmanlı Devleti'nde tanınan bütün dinlerin serbestçe icrası ve çeşitli cemaatlere verilmiş olan mezhep imtiyazlarının önceden olduğu gibi yine Devletin koruması altında olacağı prensibi benimsenmiştir. Anayasa'ya göre Osmanlıların tümü bu kişi özgürlüklerine sahiptir. Fakat diğer bireylerin özgürlüklerine zarar veremezler. Kişi özgürlüğü dokunulmazdır. Hiç kimse kanunun tayin ettiği sebeplerin dışında bir başka sebeple cezalandırılamaz. Basın kanun dairesinde serbesttir. Ekonomik alanda da bazı önemli düzenlemeler vardır. Vatandaşlar ticaret, sanat ve tarım için her türlü şirket kurma hakkına sahiptir. Mevzuata aykırı gördükleri hususlarda vatandaşlar ilgili makamlara dilekçe ile başvurma hakkına sahip oldukları gibi Meclis-i Umumi'ye de davacı sıfatıyla başvurma hakkına sahiptirler. Öğretim faaliyeti serbesttir. Mevzuata uygun olmak şartıyla vatandaşlar genel ve özel öğrenim görme hakkına sahiptirler. Bu dönemde eğitim öğretim alanında ciddi gelişmeler olmuştur. Osmanlı vatandaşlarının tümü din, mezhep, hak ve görevler yönünden kanun önünde eşittirler. Devletin resmi dili Türkçe'yi bilmek kaydıyla herkes memur olabilir. Vergiler herkesin ekonomik gücüne göre belirlenir. Herkes mülkiyet hakkına sahiptir. Kamu yararı gerektiriyorsa karşılığını peşin olarak vermek kaydıyla mülkiyete el konulabilir. Osmanlı ülkesinde herkesin konutu her türlü saldırıya karşı dokunulmazdır. Kanunların belirlediği haller dışında Hükümet tarafından zorla hiç kimsenin konutuna girilemez. Ayrıca işkence ve her türlü eziyet kesinlikle yasaktır (Fendoğlu, 1995: 41; Kocaoğlu, 1998: 75; Akın, 1971: 91).

Kanun-ı Esasi'de toplanma hakkı, dernek kurma özgürlüğü, düşünce özgsürlüğü, ifade özgürlüğü ve seyahat özgürlüğü gibi konulara yer verilmemiştir (Fendoğlu, 1994: 94). Anayasa'da genel oy ilkesine de yer verilmemiştir. Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü meclislerden Heyet-i Ayan üyelerini padişah doğrudan doğruya kendisi seçiyordu. Heyet-i Mebusan üyelerini ise birinci seçmenlerin seçtiği ikinci seçmenler seçiyordu. Bu dönemde seçmenlerde "emlak" varlığı aranmıştır (Özay, 1996: 65).

Kanun-ı Esasi'nin 113. maddesinden (nam-ı diğer sürgün maddesi) de bahsetmek gereklidir. Bu Anayasa'nın en çok eleştirilen maddelerinden biri budur. Anılan madde aslında Hükümetin sıkıyönetim ilanı yetkisini düzenlemek üzere konulmuştur. Fakat hükmün sonuna eklenen cümle ile Padişaha, Hükümetin emniyetini ihlal ettikleri kolluk idaresinin tahkikatı sonucu kesinleşmiş olanları Osmanlı topraklarından ihraç ve teb'id etme (uzaklaştırma) yetkisi verilmiştir. Bu hükme dayanılarak, Mithat Paşa, 5 Şubat 1877 tarihinde İtalya'ya sürgüne gönderilmiştir (Fendoğlu, 2002: 126;Akad, 1997: 174). Anılan hüküm verilmiş güvencelerin padişahın tek taraflı iradesiyle devre dışı bırakılabileceği şüphesini uyandırmaktadır (Akın, 1992: 57).

Kişi hak ve özgürlükleri konusunda Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü sistemle, bu hak ve özgürlüklerin düzenlenmesinde bazı eksiklikler ve sakıncalar olmakla birlikte, önemli kazanımların olduğu söylenebilir. Kanun-ı Esasi bu konuda Tanzimat'tan daha ileri bir sistem öngörmüştür. Haklar ve özgürlükler konusunda önemli yargısal güvenceler tanınmıştır. Mahkemelerin, hangi nedenle olursa olsun, kendi görev alanları içindeki bir davaya bakmaktan imtina edemeyecekleri, her davanın ait olduğu mahkemede bakılacağı, mahkemeler her türlü müdahaleden azade olacağı, hangi isimle olursa olsun olağanüstü bir mahkeme veya hüküm vermek yetkisine sahip komisyonun kurulamayacağı gibi ilkeler "tabii hakim" anlayışının benimsendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, mahkemelerde yapılan her türlü yargılamanın aleni olacağı ve yargı kararlarının ilan edilebileceği fakat kanunda belirtilen hallerde yargılamanın gizli yapılabileceği ilkeleri kabul edilmiştir. Anayasa'nın bir diğer hükmünde ise vatandaşların mahkeme huzurunda haklarını korumak için lüzum gördüğü meşru vasıtaları kullanabileceği hüküm altına alınmıştır.

İKİNCİ MEŞRUTİYET

İKİNCİ MEŞRUTİYET ANAYASASI

İlk Meclis-i Umumi 20 Mart 1877'de açılmıştır. Meclisi Umumi elli oturumdan sonra 28 Haziran 1877'de normal süresinden on gün sonra çalışmalarını bitirip dağılmıştır. Meclis-i Umumi'nin ikinci dönemi ise 13 Aralık 1877'de başlamıştır. Bu esnada devam etmekte olan Osmanlı-Rus savaşı ile ilgili olarak Meclis-i Mebusan, Hükümeti ağır bir şekilde tenkit edince Padişah tarafından Meclis-i Mebusan'ın feshine karar verilmiştir. Padişah fesih kararını 14 Şubat 1878 tarihli toplantıda okutmuş ve böylece Meclis-i Mebusan dağılmıştır (Akın, 1992: 59; Özçelik, 1983: 69-71).

Meclis-i Mebusan'ı fesheden II. Abdülhamit idaresine karşı ülke içinde ve dışında güçlenen muhalefetin çalışmaları sonucu 24 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet ilan edilmiştir.

II. Abdülhamit, Meşrutiyetin yeniden başladığını ilan ettikten sonra Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konması hakkında bir buyruk yayınlamış ve Meclisi her yıl toplantıya çağıracağını beyan etmiştir. Bu gelişmelerden sonra seçimler yapılmış ve Meclis-i Umumi tekrar açılmıştır. Fakat bundan kısa bir süre sonra 31 Mart Vakası yaşanmıştır. Bu ayaklanma Hareket Ordusu tarafından

bastırılmıştır. Daha sonra Meclis-i Umumi'nin kararıyla II. Abdülhamit tahttan indirilerek yerine V. Mehmet Reşat getirilmiş ve 1876 Anayasası'nda da çok önemli değişikliklere gidilmiştir (Yıldız, 1998: 82).

İKİNCİ MEŞRUTİYET ANAYASASI'NDA DEVLET ANLAYIŞI

1908'de yapılan seçimlerden sonra kurulan Heyet-i Mebusan, Heyet-i Ayan ile birlikte Meclis-i Umumi'yi oluşturmuştur. Yapılan toplantılarda Meclis-i Umumi'nin bir kurucu meclis olmadığı bu sebeple yeni bir anayasa metni hazırlayamayacağı oybirliği ile kabul edilmiştir. Fakat yeni bir anayasa yapmaya yetkili olmayan meclisin anayasayı değiştirebileceği kabul edilmiştir. Nitekim 1876 Anayasası üzerinde çok ciddi değişiklikler yapılmış ve daha iyi bir anayasa ortaya çıkmıştır (Demir ve Karatepe, 1989: 136).

1876 Kanuni Esasi "ferman anayasa" türünde bir anayasa idi. Kanuni Esasi'nin değiştirilmiş hali ise "misak anayasa" türü anayasaya örnek teşkil etmektedir (Erdoğan, 1997: 38).

Anayasa'da radikal değişiklikler yapılması ve anayasanın bu haliyle padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe konmasıyla ferman anayasalar devri kapanmıştır. İkinci Meşrutiyet Anayasası millet ile padişah arasında yapılan iki taraflı bir işlemin ürünüdür. Bundan sonra artık tahta yeni çıkacak olan padişah Meclisi Umumi huzurunda bazı kutsal değerlere ve Anayasa hükümlerine bağlı kalacağına yemin edecektir. Zira değiştirilen 3. maddeye göre "*Zatı Hazreti Padişahi hini cülusларında Meclis-i Umumi'de ve Meclis müctemi değilse ilk icmaında Şer'i Şerif ve Kanuni Esasi ahkamına riayet ve vatan ve millete sadakat edeceğine yemin eder"*. Dolayısıyla bundan böyle padişahın egemenlik hakkını tamamen kendi takdirine göre kullanması mümkün olmayacaktır. Anayasa'nın değiştirilmiş halinde padişahın kişiliğinin mukaddes ve sorumsuz olması ilkesi varlığını korumaktadır. Egemenlik yine saltanat makamına aittir. Bütün bunlara rağmen egemenliğin kullanılmasına milletin de ortak olması sağlanmıştır. İkinci Meşrutiyet Anayasası'yla gerçek anlamda meşrutiyete geçilmiştir.

İKİNCİ MEŞRUTİYET ANAYASASI'NDA KİŞİ HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ

Devlet yönetiminde yasama organının öne çıkmasıyla birlikte kişi hak ve özgürlüklerinde de önemli gelişmeler olmuştur (Eroğul, 1997: 192). Bu dönemde ilk defa "Kanunu mahsusuna tebaiyet şartı ile" toplantı yapma özgürlüğü tanınmış diğer yandan belli şartlara uymak kaydıyla dernek kurma hakkı da kabul edilmiştir (Kapani,1993: 105). Yine 12. maddede basının kanun dairesinde serbest olduğu, hiçbir sebeple yayından önce teftiş ve inceleme yapılamayacağı, bir başka ifadeyle sansür yapılamayacağı, belirtilmiştir (Okandan,1966: 316; Tunç ve Bilir, 2002: 8).

Kişi hak ve özgürlüklerinin güvenceye kavuşturulması konusunda İkinci Meşrutiyet Anayasası'nda çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu anlamda daha önce Anayasa'da yer alan kişi hak ve özgürlüklerini tehdit eden 113. maddenin son cümlesi yürürlükten kaldırılmıştır (Kapani, 1993: 105). Yine "hürriyeti şahsiye"nin her türlü taarruzdan masun olduğu, hiç kimsenin şeriat ve kanunun tayin ettiği sebepler dışında bir bahane ile tutulamayacağı ve cezalandırılamayacağı kabul edilmiştir.

3 Ağustos 1909 değişikliklerinden biri de Kanun-ı Esasi'nin ilk şeklinde olmayan "haberleşmenin gizliliği" ilkesinin benimsenmiş olmasıdır. Buna göre Postanelere verilen evrak ve mektupların yargı kararı olmadan açılamayacağı kabul edilmiştir.

Kanun-ı Esasi'de 1909'da yapılan bu değişikliklerle anayasadaki eksikliklerin giderilmesi hedeflenmiştir. Yasama ve yürütme erkleri kişi hak ve özgürlükleri ön planda tutularak düzenlenmeye çalışılmıştır.

İKİNCİ MEŞRUTİYET ANAYASASI'NDA DEVLET ÖRGÜTÜ

Padişah ve Yürütme

İkinci Meşrutiyet Anayasası'nın öngördüğü sistemde padişahın yetkileri sınırlanmış, Heyet-i Mebusan'ın yetkileri ise artırılmıştır. Bu, parlamenter sistemin bir gereğidir. Parlamenter sistemde bazı yetkilerin yasamanın güvenine sahip yürütme organı tarafından kullanılması zorunludur. Yapılan değişikliklerde padişahın bakanların atanması ile ilgili yetkileri sınırlandırılmıştır. Sadrazam ve Şeyhülislamın atanması yetkileri yine padişaha aittir. Bakanları ise artık padişah doğrudan doğruya kendisi atayamayacak, Sadrazamın seçtiği kişilerin görevlendirmesini onaylayacaktır. Bakanların, hükümetin genel politikasından kolektif olarak, kendi bakanlıkları ile ilgili işlerden dolayı ise bireysel olarak Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu alacakları hüküm altına alınmıştır (Özbudun, 2004: 27; Tunç ve Bilir, 2002: 7; Akad, 1997: 183). Böylece bakanların siyasi sorumlulukları kabul edilmiş olmaktadır.

İkinci Meşrutiyet Anayasası'nda "fesih" kurumu daha zor şartlara bağlı kılınmıştır. Bunun nedeni Meclisin, Padişah tarafından kolaylıkla feshedilmesinin önüne geçme düşüncesidir. Yeni düzenlemeye göre bakanlar ile Heyet-i Mebusan arasında ihtilaf çıktığında bakanların direndiği görüş Meclis-i Mebusan tarafından ikinci defa ve katiyen reddedildiğinde bakanla ya istifa etmek ya da Meclis-i Mebusan'ın kararını kabul etmek zorundadırlar. İstifadan sonra kurulan yeni Heyeti Vükela halefinin görüşünde ısrar eder ve Heyet-i Mebusan gerekçe gösterip yine reddederse o zaman Padişah seçimlere hemen başlanılmak şartıyla Heyet-i Mebusan'ı feshedebilir. Padişahın fesih kararı verebilmesi için Heyet-i Ayan'ın muvafakatini alması ve üç ay içinde seçimlerin yenilenmesi zorunludur. Görüldüğü üzere padişahın Meclisi feshetmesi daha katı kurallara bağlanmıştır. Ancak 1876 Anayasası döneminde yaşananların tekrar etmemesi için getirilen bu düzenlemeden 15 Mayıs 1914 tarihinde yapılan değişikliklerle geri dönülmüştür. Yapılan değişiklikle "Heyet-i Ayan onayı" şartı kaldırılmış ve Heyet-i Mebusan'ın feshi Padişahın kutsal haklarından sayılmıştır (Özbudun, 2004: 27; Özçelik, 1983: 79).

Yasama

Yasama organının kuruluşu ile ilgili olarak İkinci Meşrutiyet Anayasası'nda herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Kanun-ı Esasi'nin ilk şeklindeki sistem olduğu gibi korunmuştur. Ancak yasama fonksiyonu bakımından yeni hükümler kabul edilmiştir.

Kanun-ı Esasi'nin 53. maddesinde Heyet-i Vükela'ya her konuda, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'a da kendi görev alanları içine giren hususlarda kanun yapılmasını teklif etme veya var olan kanunlarda değişiklik yapılmasını teklif etme yetkisi verilmişti. Bu tekliflerin görüşülebilmesi de Padişahın iznine tabi tutulmuştu. İkinci Meşrutiyet Anayasası kanun yapılması sürecinde Padişahın izninin alınmasını kaldırmıştır. Bu sistemde yeni kanun yapılması veya mevcut kanunlarda değişikliğe gidilmesini teklif etmeye Bakanlar, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'ın her birinin yetkili olduğu kabul edilmiştir. Kanun tekliflerinin Şurayı Devlet'te görüşülerek tasarı haline getirilmesi yöntemine de son verilmiştir. 53. maddenin yeni şeklinde iki Heyet'ten her birinin yeni kanun teklifini veya değişikliğini diğer Heyet'e göndereceği orada da kabul edildikten sonra onay için Padişaha sunulacağı hüküm altına alınmıştır. Onay için sunulan kanunların Padişah tarafından iki ay içinde onaylanması ya da tekrar incelenmek üzere bir defa geri gönderilmesi şarttır. Geri gönderilen kanunun tekrar müzakeresinde kabulü içi üçte iki çoğunluk oyu şarttır. Görüldüğü üzere yeni Anayasa'da padişahın mutlak vetosu geciktirici vetoya dönüştürülmüştür (Tunç ve Bilir, 2002: 7-8; Fendoğlu, 2002: 134-135).

Bakanlar Kurulunun Heyet-i Mebusan'a karşı siyasi sorumluluğu kabul edilmiştir. Vekillerin, hükümetin genel politikasından kolektif olarak, kendi bakanlıklarının görev alanlarına ilişkin işlerden dolayı ise bireysel olarak Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu oldukları hüküm altına alınmıştır. Ayrıca gensoru sonucunda da Heyet-i Mebusan'ın salt çoğunlukla hakkında güvensizlik oyu verdiği bakanın bakanlıktan düşeceği, güvensizlik kararı Reis-i Vükela hakkında verilmişse hükümetin düşeceği kabul edilmiştir (Özçelik, 1983: 79).

Görüldüğü üzere Heyet-i Mebusan'ın konumu yeni düzenlemelerle oldukça kuvvetlendirilmiştir. Bakanlar ve Bakanlar Kurulunun Heyet-i Mebusan'a karşı siyasi sorumlulukları kabul edilmiştir. Böylece Anayasa'nın yeni haliyle Heyet-i Mebusan Devletin en önemli kurumu hüviyetini kazanmıştır (Okandan, 1966: 317).

Kanunların Padişah tarafından onaylanması ya da iade edilmesi ile ilgili olarak Anayasa'nın ilk halinde herhangi bir süre öngörülmemişti. Bundan dolayı Padişahın, yürürlüğe girmesini istemediği bir kanunun onaylanmasını açıkça reddetmeyerek ya da tekrar görüşülmek üzere iade etmeyerek belirsiz bir süre bekletmesi mümkündü. Kanun-ı Esasi'nin 54. maddesine yapılan değişiklikle bu belirsizlik ortadan kaldırılmıştır. Yeni düzenlemeye göre Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan tarafından kabul edilen kanun layihaları padişah tarafından en geç iki ay içinde ya onaylanacak ya da tekrar tetkik edilmek üzere bir kere iade edilecektir. İade olunan kanunun yeniden müzakeresinde kabul edilmesi için üçte iki oyçokluğu ile kabul edilmesi gerekir. Müstaceliyetine karar verilmiş olan kanunların ise on gün içinde onaylanması ya da geri gönderilmesi hükme bağlanmıştır (ayrıca bkz. Özçelik, 1983: 78 vd.).

SONUÇ

Kanun-ı Esasi'yle Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'dan oluşan Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk parlamentosu Meclis-i Umumi kurulmuştur. Bunlardan Heyet-i Ayan üyeleri ömür boyu görevde kalmak üzere Padişah tarafından atanmaktaydılar. Meclis-i Umumi'nin ikinci kanadını teşkil eden Heyet-i Mebusan üyeleri ise iki dereceli bir seçimle göreve geliyorlardı. Bir başka ifadeyle Heyet-i Mebusan üyeleri birinci seçmenlerin seçtiği ikinci seçmenler tarafından seçiliyordu. Kanun-ı Esasi'de Meclis-i Umumi'ye geniş yetkiler verilmemiştir. Kanun yapma sürecinde, Meclis üyelerinin kanun teklif edebilmesi için padişahın onayının alınması zorunlu kılınmıştır. Her iki Meclis tarafından kabul edilen tasarıların yürürlüğe girebilmesi için Padişah tarafından onaylanması şarttır. Kanun-ı Esasi'de Bakanların Devlet memuriyetlerine müteallik hallerinden ve icraatlarından sorumlu oldukları belirtilmiştir. Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü sistemde Padişaha dilediği zaman Heyet-i Mebusan'ı feshetme yetkisi verilmiştir.

Kanun-ı Esasi'de bir çok hak ve özgürlüğe yer verilmiştir. Bunların başlıcaları Osmanlı vatandaşlığı, kişi özgürlüğü, kişi güvenliği, cezaların kanuniliği, din özgürlüğü, mezheplerin ayrıcalıkları, basın özgürlüğü, şirket kurma hakkı, dilekçe hakkı, eğitim özgürlüğü, eşitlik, Devlet memuru olma hakkı, vergilerin mali güce göre belirlenmesi, mülkiyet hakkı, konut dokunulmazlığı, tabii hakim ilkesi, angarya yasağı, müsadere yasağı, vergilerin kanuna dayanması, işkence ve eziyet yasağıdır. Anayasa'da bu hak ve özgürlüklerin beyan edilmesiyle yetinilmiş fakat herhangi bir güvence öngörülmemiştir. Bundan dolayı uygulamada kişi hak ve özgürlükleri Padişahın takdirine bırakılmıştır.

1876 Anayasası'yla, Batı ülkelerinde karşımıza çıkan, meşruti monarşi sistemlerinin kurulması mümkün olmamıştır. Devlet yönetiminde güç yine Padişahın elindedir. Bundan dolayı padişah 14 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ı feshetmiştir. Meclis-i Mebusan'ı fesheden II. Abdülhamit yönetimine karşı ülke içinde ve dışında güçlenen muhalefetin çalışmaları sonucu İkinci Meşrutiyet ilan edilmiştir. Daha sonra Padişah tahtan indirilmiş ve 1909 yılında Kanun-ı Esasi'de bazı değişikliklere gidilmiştir. Anılan değişikliklerle Meclis-i Mebusan'ın yetkileri arttırılmıştır. Bakanların, hükümetin genel politikasından kolektif olarak, kendi bakanlıklarının görev alanlarına ilişkin işlerden dolayı ise bireysel olarak Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu oldukları kabul edilmiştir. Padişahın Meclis feshetmesi daha zor koşullara tabi kılınmıştır.

Kanun-ı Esasi 1909 yılında yapılan değişikliklerle meşruti monarşi anayasasına dönüşmüştür. Kişi hak ve özgürlükleri konusunda da yeni düzenlemeler getirilmiştir. Mesela, Padişaha kolluğun yürüttüğü soruşturma raporlarına dayanarak kişileri ülke dışına çıkarma ve sürgüne gönderme yetkisi veren 113. maddenin son cümlesi yürürlükten kaldırılmıştır. Kişilerin kanunların ve şeriat kurallarının belirlediği haller dışında tutuklanamayacağı, basın özgürlüğü, haberleşmenin gizliliği, toplanma ve dernek kurma özgürlüğü kabul edilmiştir.

İkinci Meşrutiyet, Tanzimat'la başlayan yenileşme hareketlerinin son halkası olmuştur. Fakat dönemin olumsuz iç ve dış koşulları ile ülkede demokrasi kültürünün henüz yerleşmemiş olmasından dolayı İkinci Meşrutiyet Anayasası'nın gerektiği gibi uygulanması mümkün olmamıştır.

KAYNAKÇA

AKAD, M. (1997). Genel Kamu Hukuku. İstanbul: Filiz.
AKILLIOĞLU, T. (1995). İnsan Hakları I. Ankara: A.Ü.S.B.F. İnsan Hakları Merkezi.
AKIN, İ. (1971). Temel Haklar ve Özgürlükler. İstanbul: Fakülteler.
AKIN, İ. (1992). Türk Devrim Tarihi. İstanbul: Beta.
AKYILMAZ, B., SEZGİNER, M., KAYA, C. (2011). Türk İdare Hukuku. Ankara: Seçkin.
ARSEL, İ. (1979). Türk Anayasa Hukuku. Ankara.
ATAY, E. E. (2012). İdare Hukuku. Ankara: Gazi.
DAL, K. (1984). Türk Esas Teşkilatı Hukuku. Ankara.
DEMİR, F. ve KARATEPE, Ş. (1989). Anayasa Hukukuna Giriş. İstanbul: Evrim.
ERDOĞAN, M. (1997). Anayasal Demokrasi. Ankara: Siyasal.
EROĞUL, C. (1997). Anatüzeye Giriş. Ankara: İmaj.
ESEN, B. N. (1968). Türk Anayasa Hukuku. Ankara: Ayyıldız.
FENDOĞLU, H. T. (2002). Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri. İstanbul: Beyan.
FENDOĞLU, H. T. (2000). Türk Hukuk Tarihi. İstanbul: Filiz.
FENDOĞLU, H. T. (1995). Hukuka Giriş. Konya: Mimoza.
FENDOĞLU, H. T. (1994). Hukuk Tarihimizde Temel Haklar. Konya: Mimoza.
GİRİTLİ, İ., BİLGEN, P., AKGÜNER, T. (2006) İdare Hukuku. İstanbul: Der.
GÖZLER, K. ve KAPLAN, G. (2013). İdare Hukuku Dersleri. Bursa: Ekin.
GÖZLER, K., www.anayasa.gen.tr/kanunuesasi.htm; (02.12.2013)
KAPANİ, M. (1993). Kamu Hürriyetleri. Ankara: Yetkin.
KİLİ, S. ve GÖZÜBÜYÜK, Ş. (2000). Türk Anayasa Hukuku Metinleri (Senedi İttifak'tan Günümüze). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
KİLİ, S. (2001). Türk Devrim Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
KİLİ, S. (1981). Atatürk Devrimi. Ankara: Türkiye İş Bankası.
KOCAOĞLU, M. (1998). "Cumhuriyetin 75. Yılında İnsan Hakları ve Türk Anayasaları", 75 Yılında Cumhuriyet ve Hukuk Sempozyumu, Diyarbakır.
KUZU, B. (1988). Türk Anayasa Hukuku Metinleri ve İlgili Mevzuat. İstanbul: Filiz.
OKANDAN, R. G. (1966). Amme Hukuku. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
OKANDAN, R. G. (1971). Amme Hukukumuzun Anahatları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
ONAR, S. S. (1966). İdare Hukukunun Umumi Esasları Cilt I. İstanbul: İsmail Akgün.
ORTAYLI, İ. "Mütevazi İmparatorluk". Milliyet**.** 16 Kasım 2003.
ÖZAY, İ. H. (1996). Gün Işığında Yönetim. İstanbul: Alfa.
ÖZBUDUN, E. (2004). Türk Anayasa Hukuku. Ankara: Yetkin.
ÖZÇELİK, S. (1983) Anayasa Hukuku Dersleri İkinci Cilt. İstanbul: Filiz.
ÖZÇELİK, S. (1984) Anayasa Hukuku 1 Umumi Esaslar. İstanbul: Beta.
SOYSAL, M. (1995). 100 Soruda Anayasanın Anlamı. İstanbul: Gerçek.
TANİLLİ, S. (1981). Devlet ve Demokrasi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
TANÖR, B. (1991). Osmanlı İmparatorluğunda Anayasal Gelişmeler. İstanbul: Der.
TANÖR, B. (2002). Osmanlı-Türk Anayasa Gelişmeleri (1789-1980). İstanbul: Yapı Kredi.
TEZİÇ, E. (1991). Anayasa Hukuku. İstanbul: Beta.
TUNÇ, H. (1999). Anayasa Hukukuna Giriş. Ankara: Nobel.
TUNÇ, H. ve BİLİR, F. (2005). Anayasa Hukuku. Ankara: Gazi.
TUNÇ, H. ve BİLİR, F. (2002). Anayasa Hukuku Uygulamaları. Ankara: Nobel.
Türk Dil Kurumu Sözlüğü, http://www.tdk.gov.tr/index.php(31.10.2013)
YILDIRIM, R. (2003). Devlet Yapısı ve Nitelikleri. Diyarbakır: Akader.
YILDIZ, M. (1998) Anayasa Yargısında Geçici Tedbir Kararı. İstanbul: Beta.
YILMAZ, E. (1992). Hukuk Sözlüğü. Ankara: Yetkin.

This page intentionally left blank.

TURİZMİN SOSYO-KÜLTÜREL BOYUTTA ORTAYA ÇIKARDIĞI ETKİLERİN İNCELENMESİ: MARMARİS ÖRNEĞİ[*,†]

Çağıl Hale ÖZEL
Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Yunus Emre Kampüsü, 26470, ESKİŞEHİR.E-posta: chkayar@anadolu.edu.tr

ÖZET: Turizmin gerçekleştiği bölgede ortaya çıkardığı sosyo-kültürel etkilerin bilinmesi, bunlardan olumlu olanlarının sürdürülebilmesi, olumsuz olanların ise en aza indirgenmesi açısından önemlidir. Bu bakış açısıyla hazırlanan çalışmada, turizmin Marmaris üzerindeki olumlu ve olumsuz sosyo-kültürel etkilerinin, yerli halkın görüşlerine dayalı olarak belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada inceleme alanı olarak Marmaris ilçesinin seçilmesinin nedeni; 1950'li yıllardan bu yana turizm faaliyetlerine sahne olması ve temel ekonomik faaliyetinin turizm olmasıdır. Konuyla ilgili derinlemesine bilgi elde edebilmek amacıyla veri toplama aşamasında sözlü tarih yöntemine başvurulmuş ve Marmaris'te turizmin gelişimine tanıklık etmiş olan dokuz kaynak kişi ile görüşülmüştür. Çalışmadan elde edilen bulgular, turizmin Marmaris'te nüfus yapısı, geleneksel aile yapısı, kadınların çalışma hayatındaki rolü, gelenek ve görenekler ve suç oranları üzerinde olumlu ve olumsuz sosyo-kültürel etkiler ortaya çıkardığını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Turizmin Sosyo-Kültürel Etkileri, Sözlü Tarih, Marmaris.

DETERMINING THE SOCIO-CULTURAL IMPACTS OF TOURISM: THE CASE OF MARMARIS

ABSTRACT: It is essential to know the socio-cultural impacts of tourism on a destination in order to sustain the positive impacts and to minimize the negative ones. In this study, it was aimed to determine the positive and negative socio-cultural impacts of tourism on Marmaris based on the opinions of local people. The reasons why Marmaris was selected as the study area can be summarized as; it welcomes tourism activities since 1950s and its basic economic activity is tourism. In order to obtain in-depth information about the subject, oral history method was executed in data collection stage. A total of nine people were interviewed each of whom has witnessed the development of tourism in Marmaris. Findings of the study showed that tourism has had both positive and negative socio-cultural impacts on Marmaris in terms of population, traditional family structure, role of women in working life, traditions and customs and crime rates.

Keywords: Socio-cultural Impacts of Tourism, Oral History, Marmaris.

1. Giriş

Turizmin yapısal özelliği gereği bir bölgeyi ziyaret eden ziyaretçiler ile o bölgede yaşayan bölge halkı arasında sosyo-kültürel bir etkileşim gerçekleşmektedir. Çünkü turistler seyahatlerinde değer yargılarını, yaşam biçimlerini ve toplumsal alışkanlıklarını da beraberinde götürmektedirler (Kozak, Kozak ve Kozak, 2010: 88). Öyle ki, karşı karşıya gelen iki kültür zaman içinde karşılıklı etkileme ve etkilenme sonucunda birbirine benzemektedir. Bu konuda genel kabul gören bir görüş; turizmin turist gönderen ülkelerden çok turist kabul eden ülkelerin toplumsal yaşamını etkilediği yönündedir (Doğan, 2004: 129; Akış Roney, 2011: 114). Öte yandan, turist ve yöre halkının ekonomik yapısının, eğitim ve kültür düzeylerinin benzerlik gösterdiği durumlarda toplumsal değişim daha az yaşanmakta; ülkelerin kültürlerinde ve ekonomilerinde büyük farklılıklar olduğunda ise daha büyük bir değişim gerçekleşmektedir (Demircioğlu, 1997: 137). Turizmin sosyo-kültürel etkisinin düzeyi, toplumun dış çevresi ile olan ilişkilerine, yerlilerle turistlerin ilişki biçimlerine, ağırlanan turistin tipine ve seyahatin örgütlenme biçimine bağlı olarak artıp azalabilmektedir (Doğan, 2004: 130).

Turizme açılan bölgelerde toplumun gelenek-görenek yapısında da önemli bir değişim meydana gelmektedir. Kadınların ailede söz hakkına sahip olması, kız çocuklarının turizm sektöründe çalıştırılması ve yerli yabancı evlenmeleri bunlardan birkaçıdır (Kozak, Kozak ve Kozak, 2010: 89). Özdemir (1991: 87), turizmin toplumsal yapı üzerindeki etkilerini altı başlıkta toplamıştır. Bunlar; demografik etki, mesleki etki, kültürel etki, değerlerdeki değişim, tüketim kalıplarındaki değişim ve çevreye olan etkidir. Avcıkurt (2007: 63) ise turizmin toplumsal yapı üzerinde yedi farklı alanda etkili olduğunu ifade etmiş ve bunları; birey üzerindeki etki, aile yapısı üzerindeki etki, toplum üzerindeki etki, toplumsal sınıflar üzerindeki etki, demografik etki, hayat standartları üzerindeki ve eğitim üzerindeki etki olarak sıralamıştır.

Nitel bir inceleme yaklaşımına sahip olan bu çalışmanın inceleme alanını oluşturan Marmaris, 1950'li yıllardan bu yana turizm faaliyetleri ile iç içe olan turistik bir ilçedir. Turizmin temel ekonomik faaliyet alanı olduğu ilçede, turizmin olumlu ve olumsuz etkileri farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, turizmin Marmaris'te ortaya çıkardığı etkinin sosyo-kültürel boyutu, konu edilmiştir. Turizmin sosyo-kültürel anlamda ne gibi etkilere yol açtığının bilinmesi, bunlardan olumlu olanların sürdürülebilmesi, olumsuz olanların ise en aza indirgenmesi yönünde önlemlerin alınması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, Marmaris'te turizmin ortaya çıkardığı olumlu ve olumsuz sosyo-kültürel etkilerin, Marmaris'te yaşayan yerli halkın görüşlerine dayalı olarak incelenmesidir. Konuyla ilgili daha derinlemesine ve geçerli bilgi sağlayacağı düşünülerek, veri toplama aşamasında sözlü tarih yönteminin benimsenmesi ve kaynak kişilerin belleklerine başvurulması, bu çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaştırmaktadır.

[*] Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu'nca kabul edilen 1209E152 no'lu Türkiye Turizmi Sözlü Tarih Projesi kapsamında desteklenmiştir.

[†] Bu çalışma, 4-5 Nisan 2014 tarihlerinde Kuşadası'nda düzenlenen III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi'nde sunulan "Marmaris'te Turizmin Ortaya Çıkardığı Sosyo-Kültürel Etkilerin Sözlü Tarih Yöntemiyle İncelenmesi" başlıklı bildirinin geliştirilmesi ile hazırlanmıştır.

2. Turizmin Sosyo-Kültürel Etkileri

Turizm, gerçekleştiği bölgenin sosyo-kültürel yapısı üzerinde gerek olumlu gerekse olumsuz çok sayıda etkiyi ortaya çıkarmaktadır. Olumlu etkiler arasında; bölgede hoşgörü ve anlayış ortamının gelişmesi, kadın hakları konusundaki ilerlemeler, boş zamanı iyi kullanma alışkanlığının gelişmesi, kültürel değerleri korumak amacıyla yeni toplumsal kurumların ortaya çıkması, toplumsal refah ve istikrarın teşvik edilmesi ve kültürün korunması yönündeki girişimler sayılabilir (Kozak, Kozak ve Kozak, 2010: 90-91; Akış Roney, 2011: 112). Turizmin olumsuz birtakım sosyo-kültürel etkilere yol açabileceği de tartışılan görüşler arasındadır. Yabancılara yönelik düşmanlık duygularının oluşması, dildeki yabancı sözcüklerin artması, suç oranlarındaki artışlar, ahlaki değerlerin kaybedilmesi, kültürün metalaşması ve gösteriş etkisi olarak da adlandırılabilen turistlerin yaşam biçimini taklit etmeye çalışma, turizme açılan bölgelerde rastlanabilecek olumsuz sosyo-kültürel etkilere örnek olarak gösterilebilir (Berber, 2003: 213; Doğan, 2004: 131-136; Beeton, 2006: 41; Kozak, Kozak ve Kozak, 2010: 93-94; Akış Roney, 2011: 112; Tuna, 2012: 14;). Berber (2003), turizmin gelenekler, tutumlar ve düşünceler üzerinde yarattığı tahribatı "kültürel kirlenme" olarak adlandırmış ve bu tür bir kirlenmenin giyim kuşamdan yemek biçimine kadar pek çok alanda ortaya çıkabileceğine işaret etmiştir.

Literatürde, turizmin gerçekleştiği bölgede yaşayan yerli halk ile olan ilişkisini açıklayabilmek amacıyla geliştirilen modeller mevcuttur. Turizmin etkileri ile yerli halkın turizme yönelik tutumları arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek için Doxey (1975), Tolerasyon Yaklaşımı'nı (Irridex Model) öne sürmüştür. Bu model, yerli halkın o bölgede gerçekleşen turizm faaliyetlerine yönelik tutumunun bir dizi aşamadan geçerek değişebileceğini öne sürmektedir. Yazara göre, bu değişim, yerli halk tarafından algılanan maliyetlerin algılanan faydayı aşması durumunda ortaya çıkmaktadır. Söz konusu aşamalar; coşku, ilgisizlik, rahatsızlık ve düşmanlık olarak adlandırılmıştır. Long, Perdue ve Allen'in (1990) çalışması, Tolerasyon Yaklaşımı'nı destekler niteliktedir. Yazarlar, çalışmalarında turizmin algılanan etkilerinin, bölgedeki turizm faaliyetleri arttıkça daha da belirgin hale geldiğini ortaya koymuşlardır. Buna göre, yerli halk, bölgede turizmin gelişmeye başladığı ilk dönemlerde turizmi desteklemekte ancak belirli bir eşik aşıldıktan sonra turizmin gelişimini destekleme düzeyi düşmektedir.

Turizmin yerli halk ile olan ilişkisini sistematik bir şekilde ele alan modellerden bir diğeri; Butler (1980) tarafından ileri sürülen Turistik Bölge Yaşam Döngüsü'dür (Tourism Area Life Cycle/TALC). Bu model, turizmin bir bölgede gelişimi ile birlikte etkilerinin de hızla artacağını ileri sürmektedir. Buna göre, turizmin bir bölgede yol açtığı olumsuz etkilerin bölgeye sağladığı katkıyı aştığı durumda, turizm bölgesi düşüş aşamasına girmiş olmaktadır. Bu aşamadan sonra bölge halkı, turizmin olumsuz etkilerini daha fazla hissetmektedir. TALC modelini konu aldıkları çalışmalarında Diedrich ve Garci´a-Buades (2009), yerli halkın turizmin etkilerini algılamaya başladığı noktanın, turizm bölgesinin düşüş aşamasına geçişinin bir göstergesi olarak görülebileceğini savunmuşlardır.

Turizmin gerçekleştiği bölgedeki etkilerinin sosyo-ekonomik bakış açısıyla açıklanmasında başvurulan bir diğer teori ise 1960'lı yılların başında ortaya atılan Sosyal Değişim Teorisi'dir. Sosyoloji ve sosyal psikoloji disiplinlerinden yararlanılarak geliştirilen Sosyal Değişim Teorisi'nin temel varsayımı; bireylerin toplum içinde kendi çıkarlarına hizmet etme olasılığı yüksek olan davranışları sergileyecekleridir. Bu teoriye göre bireyler, toplumsal ilişkilerde rasyonel davranmakta ve karşılaşacakları faydaların ve maliyetlerin hesabını yapmaktadırlar. Bireyler, toplum ile olan ilişkilerinde temel gereksinimlerini karşılama arzusu içindeyken aynı zamanda kendileri için faydası en fazla, maliyeti ise en az olan davranışları sergilemektedirler (Chibucos, Leite ve Weis, 2005: 137).

Sosyal değişim teorisinin turizm alanındaki ilk uygulamasına Ap'in (1992) çalışmasında rastlanmaktadır. Ap, turistik bölgedeki ziyaretçi-ev sahibi etkileşimini incelemek amacıyla Sosyal Değişim Teorisi'nden yararlanmıştır. Yazara göre yerli halk, turizmin etkilerini, yine turizmin hizmetine sundukları kaynakların karşılığında bekledikleri fayda ya da maliyet bağlamında değerlendirmektedir. Ap, sosyal değişimin uygulamada dört aşamada gerçekleştiğini vurgulamıştır. Bunlar; değişimin başlaması, değişimin gerçekleşmesi, değişim işleminin değerlendirmesinin yapılması ve değişimin ortaya çıkardığı sonuçların değerlendirmesinin yapılmasıdır. Buna karşılık, yerli halk ise turizmin etkilerini algılamada sırasıyla; benimseme, tolere etme, uyum sağlama ve son olarak geri çekilme stratejilerini (Ap ve Crompton, 1993) benimsedikleri bir süreçten geçmektedir. Kısaca, turizm sektörüyle birlikte ortaya çıkan olumlu sonuçlardan daha çok yararlananlar, turizmin o bölgedeki gelişimine yönelik olumlu tutumlara sahip olabilmektedir.

Moyle, Croy ve Weiler (2010), Sosyal Değişim Teorisi'nin varsayımlarından yola çıkarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında, Avustralya'da bulunan iki adaya gelen ziyaretçiler ile burada yaşayan yerli halk ve turizm paydaşları arasındaki kültürel etkileşimi açıklamaya çalışmışlardır. Long ve Kayat (2011), araştırmalarında yerli halkın turizmin olumlu etkilerinin olumsuz etkilerinden daha fazla olduğunu düşündüğü durumlarda değişimi kabul etme eğiliminde olduğu ve bölgelerinde turizmin gelişimini desteklediği yönünde bulgulara ulaşmışlardır. Ward ve Berno (2011) ise turistlere yönelik tutumların ölçülmesinde geliştirdikleri modeli test etmek için Sosyal Değişim Teorisi'ni, İlişki Hipotezi (Contact Hypothesis) ve Bütünleşik Tehdit Teorisi (Integrated Threat Theory) gibi teorilerle birlikte ele almışlardır.

3. İlgili Çalışmalar

Turizmin sosyo-kültürel etkilerinin tespitine yönelik araştırmaların çoğunlukla o bölgede yaşayan yerli halk üzerinde gerçekleştirildiği söylenebilir. Örneğin, Lankford ve Howard (1994), yerli halkın turizme yönelik tutumlarının ölçülmesinde kullanılabilecek standart bir ölçüm aracı elde etmek amacıyla bir tutum ölçeği geliştirmişlerdir. 27 maddeden oluşan bu ölçeğin uygulanması sonucunda iki boyutlu bir yapı elde edilmiştir. Bu boyutlar; "bölgesel turizm gelişimine yönelik görüşler" ve "kişisel ve toplumsal fayda" olarak adlandırılmıştır. Turizmin aile yapısı üzerindeki etkilerini konu alan çalışmasında Oktik (2001), Muğla ilindeki üç köyde yaşayan kadınların turizm sektöründeki vasıfsız işlerde çalışmaya başlamasından sonra oluşan ekonomik ve toplumsal değişimin kadınların hayatına ve köye yansımalarını saptamayı amaçlamıştır. Çalışan kadınlarla yapılan görüşmeler sonucunda, eşleri otellerde çalışan erkeklerin eşlerine ev işlerinde daha çok yardımcı oldukları ve çocuklara daha çok

zaman ayırdıkları saptanmıştır. Turizm sektöründe çalışan kadınlar, gözlemledikleri yeni yaşam tarzlarını, eğitimi, ekonomik olarak daha iyi yaşam koşullarını ve ev-eş ilişkilerini köye taşımakta ve aile yapısını olumlu yönde değiştirmektedir.

Gürbüz (2002), Safranbolu halkının turizmin etkilerini nasıl algıladığını araştırdığı çalışmasında; Safranbolu halkının turizmin gelişimi ile birlikte aile içi iletişim bozuklukları, dini kurumların zarar görmesi, gelenek ve göreneklerin değişmesi ve dilin değişmesi gibi olumsuz birtakım sonuçların ortaya çıkabileceğini düşündüğünü tespit etmiştir. Tayfun ve Kılıçlar (2004) ise turistik ve turistik olmayan farklı iki bölgede yerli halk ile görüşmeler yaparak turizmin yerli halk tarafından nasıl algılandığını belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmanın sonucunda, iki farklı bölgede yaşayan yerli halkın turizme yönelik bakış açıları arasında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Haley, Snaith ve Miller (2004), çalışmalarında İngiltere'nin Bath Bölgesi'nde yaşayan yerli halkın turizmin gelişimine yönelik tutumlarını tespit etmeye çalışmış, ayrıca sosyo-ekonomik ve demografik özelliklerin yerli halkın tutumlarını etkileyip etkilemediğini araştırmışlardır. Benzer bir araştırmada, Wang, Pfister ve Morais (2006), turizmin henüz gelişme aşamasında olduğu Washington Kuzey Karolayna bölgesinde yerli halkın sosyo-ekonomik ve demografik özellikleri ile turizme yönelik tutumları arasında bir ilişki olup olmadığını ölçmüşlerdir. Yazarlar, çalışmada yerli halkın turizme yönelik tutumlarının ölçümünde Lankford ve Howard tarafından geliştirilmiş olan turizmin etkilerine yönelik tutum ölçeğini kullanmışlardır. Akova (2006), Cumalıkızık halkının turizmin etkilerine ilişkin algılarını ve tutumlarını belirlemek için iki yıl arayla iki farklı tarihte araştırma yapmış ve zaman içindeki değişimi araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda iki senelik süre zarfında yerli halkın turizmin etkisini algılamasında ve turizme ilişkin tutumlarında olumlu yönde bir değişimin gerçekleştiği görülmüştür. Uslu ve Kiper (2006) tarafından gerçekleştirilen araştırmada ise Beypazarı halkının turizm hakkındaki düşünceleri ve turizm aktivitelerinden dolayı yerel kimliklerinin etkilenip etkilenmediği hakkındaki görüşleri değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonuçları, yerli halkın turizmin en çok yöresel yemeklerin, el sanatlarının, geleneksel kıyafetlerin ve Beypazarı evlerinin korunması ve geliştirilmesi anlamında olumlu etkide bulunduğunu düşündüklerini ortaya koymuştur. Araştırmanın sonuçlarına göre turizm, Beypazarı'nda yaylaya çıkma alışkanlığını ortadan kaldırması ve gelenek ve göreneklerin yozlaşması gibi konularda ise olumsuz etkilerde bulunabilmektedir.

Yerli halk üzerinde gerçekleştirilen bir diğer araştırmada Özmen (2007), turizmin sosyo-kültürel etkilerini incelemeyi ve Akçakoca'da yaşayan yerli halkın turizmden kaynaklanan sosyo-kültürel değişim ile ilgili görüş ve tutumlarını belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda Akçakoca halkının turizmin sosyo-kültürel etkilerini algılamalarında olumsuz görüşlere rastlanmamış ancak bu görüşlerin yörenin yerlisi olup olmama durumuna göre değişebildiği tespit edilmiştir. Akman (2007), tez çalışmasında Kaş halkının görüşlerine dayalı olarak, Kaş'ta turizmin gelişmesinin yarattığı doğal ve kültürel değişimi incelemiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular, Kaş halkının yerel kültürü yansıtıyor düşüncesiyle turistlere satılan sıradan ve ucuz malları sorun olarak algıladığını, yabancılarla yapılan evliliklerin artması nedeniyle gelenekler ve alışkanlıklardan uzaklaşıldığını düşündüğünü, ancak Kaş ilçesinde suç oranının artmasında turizmin bir etkisinin olmadığını düşündüğünü ortaya koymuştur.

Çalışkan ve Tütüncü (2008), çalışmalarında Kuşadası halkının, turizmin toplumsal, çevresel ve ekonomik etkilerini nasıl gördüğünü ve Kuşadası'nda yaşama konusuna bakış açılarını Butler'ın TALC modeline göre değerlendirmişlerdir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, Kuşadası halkının turizme ve turistlere hoşgörü ile baktığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte yazarlar, bu durumun turizmin ilçede tek gelir kaynağı olmasından kaynaklanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Gümüş ve Özüpekçe (2009), Foça halkının görüşlerine başvurdukları çalışmalarında halkın turizm faaliyetlerine yönelik görüşlerinin genel olarak olumlu olduğunu, halkın öğrenim durumunun Foça'da ortaya çıkan toplumsal, kültürel değişim ve çevresel farklılaşmayı algılamada etkili olduğunu belirlemişlerdir. Cumalıkızık Köyü'nü inceleme alanı olarak alan bir diğer çalışmada Çetin (2010), köy halkının, kültürel miras, kültürel turizm ve turizme ilişkin görüşlerini değerlendirmiştir. Araştırmaya katılanların yarısının, yöre insanında turizm değerlerini koruma bilincinin geliştiğini düşünmesi, yöre halkının turizme ilişkin görüşlerinin olumlu olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Doğan ve Üngüren (2010), Alanya halkının turizmin sosyo-kültürel etkilerine yönelik bakış açısını ölçmeyi amaçladıkları çalışmalarında, turizmin Alanya üzerindeki sosyo-kültürel etkilerini beş başlık altında toplamışlardır. Bunlar; toplumsal tehdit algılaması, kültürel tehdit algılaması, Türkçe'nin kullanımına yönelik tehdit algılaması, turizme toplumsal tepki ve turizmin sosyo-kültürel katkısı algılamasıdır. Alanya'yı konu alan bir diğer çalışmada Şentürk ve Toprak (2011), ilçede görev yapan din görevlilerinin turizmin toplumsal ve kültürel etkileri hakkındaki görüşlerini araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçları, din görevlilerinin; turizm faaliyetlerinin toplumsal ve kültürel boyutlar ile eğitim açısından olumlu katkıları olduğunu düşündüklerini ortaya çıkarmıştır. Özdemir ve Kervankıran (2011) ise Afyonkarahisar ilinde turizmin gelişiminin yol açtığı etkileri, yerli halkın görüşlerini dikkate alarak değerlendirmişlerdir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, ilin sosyo-kültürel gelişiminde turizmin önemli bir etkiye sahip olduğunu vurgulamıştır.

4. Turistik Bir Destinasyon Olarak Marmaris

Marmaris'te turistik faaliyetler, 1950'li yıllarda ev pansiyonculuğu ile başlamıştır. Bu dönemde Marmaris'e gelen az sayıdaki turist, yörede konaklama tesisi mevcut olmadığı için Marmaris halkının evlerinde ağırlanmıştır. Turizmin ev sahipleri için önemli bir gelir kaynağı olması, ev pansiyonculuğunun başlamasında önemli bir etken olmuştur (Marmaris Belediyesi, 2006: 2). Marmaris'te turizmin ivme kazanması ise 1957 yılı sonrasına rastlamaktadır. 1957'de Fethiye merkezli olarak gerçekleşen deprem sırasında Marmaris'teki birçok evin hasar görmesi nedeni ile burada halkın güvenli bir şekilde yaşayacağı deprem evleri oluşturulmuştur. Oda sayısının fazlalığı ve bahçelerinin güzelliği ile dikkat çeken bu deprem evlerinin daha sonraki yıllarda konaklama tesisi olarak kullanılması, Marmaris'te turizmin gelişmesinde önemli bir etken olmuştur (Marmaris Belediyesi, 2006: 2). Buna ek olarak, Rodos'tan gemiler ile gelen günübirlikçilerin oluşturduğu turizm hareketi de göz ardı edilmemelidir. Yine 1957 yılında dönemin kaymakamı öncülüğünde kurulan Turizm Derneği, o yıllarda yerel yönetimin de konuya ilgi duyduğunun bir göstergesidir. İstanbul'da kurulan iki adet ve İzmir'de kurulan bir adet dernekten sonra Cumhuriyet tarihinin dördüncü turizm derneği olan Marmaris Turizm Derneği, gelen turistlerin dışarıda kalmasını önlemek için Marmaris'teki otellerin ve evlerin yatak

kapasitelerini araştırmıştır. Ayrıca, dalgıç motorlarını da organize ederek, motor sahiplerinin gelen turistleri gezdirmelerini sağlamıştır (Gebeş Çimen, 2007: 80-81). Zaman içinde Marmaris'e olan ulaşım yollarının koşullarının iyileştirilmesi, tarım alanlarının imara açılması ve konaklama tesislerinin sayıca artması, burayı hem yerli hem de yabancı turistler için önemli turizm merkezlerinden biri haline getirmiştir.

Marmaris, Muğla'nın turizm merkezleri arasında önemli bir yere sahiptir. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın istatistiklerine göre 2013 yılında Muğla ili, toplam 2.686.304 yerli ve yabancı turist ağırlamış, bunların 846.814'ü Marmaris'teki işletme belgeli tesislerde turist olarak konaklamıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı İstatistikleri, 2013). Muğla ve ilçeleri, turist sayısının fazlalığına dayalı olarak ekonomik anlamda bölge ve ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır (Çermik, 2013). Marmaris'in yatak kapasitesi ise 2013 yılı itibariyle 75 bine yakındır. Marmaris, deniz-kum-güneş turizmi için çoğunlukla İngiliz turistler tarafından tercih edilmektedir. Hollanda, Rusya, Almanya ve Fransa'dan gelen turistler de Marmaris'i tercih eden yabancı turistler arasında ağırlıktadır. Turistik açıdan önemli bir çekim merkezi olması, Marmaris'in nüfusu üzerinde de önemli bir etkiye sahip olmuştur. 2013 yılı verilerine göre 85.801 kişilik nüfusa sahip olan Marmaris'in (TUİK, 2013) şehir içi nüfusu, yaz aylarında 100.000'i bulabilmektedir.

Marmaris, sahip olduğu turistik çekicilik nedeniyle, pek çok akademik çalışmaya da konu olmuştur. Bu çalışmalar arasında Marmaris'in turistler tarafından tercih edilme nedenlerinin ve Marmaris'in turist profilinin belirlenmesini amaçlayan çalışmalar ile Marmaris'te alternatif turizm türlerinin geliştirilmesi üzerine odaklanan çalışmalar göze çarpmaktadır. Uzun ve Avcı (2007), yabancı turistlerin Marmaris'e gelişini etkileyen faktörleri araştırmış, Bostan, Türk ve Akyurt Kurnaz (2013) ise çalışmalarında Rus turistlerin Marmaris'i tercih etme nedenleri üzerine odaklanmışlardır. Purkis (2009), turizm endüstrisinin dünyadaki örgütlenme biçimi ekseninde Marmaris örneğini ele alarak incelemiştir. Yazar, çalışmasında Marmaris'in uluslararası tur operatörlerince çoğunluğu alt orta sınıftan, harcama kapasiteleri düşük, dinlenme ve eğlence arayışı ağır basan turistlere pazarlanan bir destinasyon olduğunu ifade etmiştir. Purkis, bu çalışmada Marmaris'in, çok amaçlı turistlerden oluşan yeni turizm anlayışına uygun olarak pazarlanamaz ise turizm gelirlerinden alacağı payın düşebileceği yönündeki kaygısını da dile getirmiştir. Benzer şekilde Kafalı Yılmaz (2008) da Marmaris'i gelişimini tamamlamış bir kıyı turizmi örneği olarak incelemiş ve hizmet kalitesi ve çeşitliliğinin arttırılması, her şey dahil sisteminin kaldırılması ve tesislerde yenilemeye gidilmesi durumunda, Marmaris'in turistik çekiciliğini sürdürebileceğini ifade etmiştir. Marmaris ile ilgili en kapsamlı çalışmalardan birini gerçekleştiren Tuna (2007), Marmaris'te turizmin gelişim süreci içinde toplumsal yapı üzerindeki değiştirici etkisinin ve turizmin çevre üzerindeki etkisinin Marmaris'teki turizm sektörü çalışanlarınca nasıl algılandığını ölçmüştür. Bu çalışmada ayrıca Marmaris'teki turistik işletmelerin sahipleri ve yöneticileri üzerinde işletmelerin genel nitelik ve niceliklerini araştırmaya yönelik bir araştırma uygulanmıştır.
Marmaris'te yaygın bir şekilde gerçekleştirilen deniz-kum-güneş turizmine alternatif olarak görülen kırsal turizm üzerinde odaklanan envanter çalışmaları da mevcuttur. Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA) ve Marmaris ve Çevresi Turizm Alanı Altyapı Hizmet Birliği (MARTAB) tarafından 2012 yılında gerçekleştirilen Marmaris Turizm Birliği Köyleri Kırsal Turizm Envanteri Projesi'nde, Marmaris'in akademisyenler, yerel yöneticiler ve diğer paydaşlar tarafından nasıl algılandığı, hangi turizm türlerinin burada ön plana çıktığı ve Marmaris yakınındaki köylerde kırsal turizmin yapılıp yapılamayacağı sorularının yanıtları aranmıştır. Bu çalışmadan da anlaşılabileceği gibi, Marmaris'te deniz-kum-güneş üçlüsü ekseninde yürütülen turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi yönünde girişimlerde bulunulması planlanmaktadır.

Literatürde, Marmaris'te turizm sektörünün beraberinde getirdiği istihdam olanakları ile ilgili çalışmalar da mevcuttur. Yanardağ ve Avcı (2012), çalışmalarında Marmaris, Fethiye ve Bodrum ilçelerinde turizm sektöründe istihdam edilen personelin sorunlarını ortaya koymayı ve bu sorunlara çözüm önerileri getirmeyi amaçlamışlardır. Marmaris'te turizm sektöründe görev alan çalışanlara yönelik bir diğer çalışma ise Ekiz Gökmen (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, Marmaris örneğinden hareketle, Türkiye turizm sektöründe çalışan yabancı göçmen kadınların istihdam koşulları incelenmiştir.

Muğla'nın ilçelerinde yürütülen bir diğer araştırmada ise Tuna ve Özbek (2012), Marmaris, Bodrum ve Fethiye ilçelerine yerleşen yabancı uyrukluların toplumsal entegrasyon sorunlarını ve bu kişilerin ulus-devlet, kimlik ve aidiyet kavramlarına yönelik algılamalarındaki değişimi izlemiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar, bu ilçelere yerleşen yabancı uyruklu vatandaşların salt emekliye ayrılmış bir kitleden değil, farklı sebeplerle buraya yerleşmiş ailelerden ya da bireylerden oluştuğunu, bu kişilerin bazılarının halen aktif bir çalışma hayatı sürdürdüklerini göstermiştir. Katılımcıların kendilerini; "dünya vatandaşı", "küresel yurttaş", "çok kültürlü" gibi ifadelerle tanımlamaları, katılımcıların en azından bir kısmının kendilerini belirli bir ulus devletin vatandaşı olarak tanımlamak istemediğini göstermesi açısından dikkate değerdir.

5. Yöntem

Çalışmada inceleme alanı olarak Marmaris ilçesi seçilmiştir. Marmaris'in temel sosyo-ekonomik aktivitesinin büyük ölçüde turizme bağlı olması ve turizm pazarında önemli bir yere sahip olması (Tuna, 2002: 5) Marmaris'in araştırma için seçilmesinde etkili olmuştur.

5.1. Çalışmanın amacı

Bu çalışmanın amacı, Marmaris'te turizmin ortaya çıkardığı olumlu ve olumsuz sosyo-kültürel etkilerin, Marmaris'te yaşayan yerli halkın görüşlerine dayalı olarak incelenmesidir. Bu genel amaca bağlı olarak araştırmada yanıtı aranan araştırma soruları ise şunlardır;

- Marmaris'te turizmin, nüfus yapısı üzerinde ne gibi etkileri olmuştur?
- Marmaris'te turizmin gelişiminin geleneksel aile yapısı üzerindeki etkisi ne olmuştur?
- Marmaris'te turizmin kadınların çalışma hayatındaki rolü üzerinde ne gibi etkileri olmuştur?
- Marmaris'te turizmin gelişimi gelenek ve görenekler üzerinde ne gibi etkilere yol açmıştır?
- Marmaris'te turizmin gelişiminin kentteki suç oranları üzerindeki etkisi nedir?

5.2. Görüşme formunun oluşturulması
Araştırmada kaynak kişilerden verilerin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme formlarından yararlanılmıştır. Bu amaçla, iki kısımdan oluşan görüşme formları hazırlanmıştır. İlk kısımda, kaynak kişilerin kısa öz yaşam öykülerinin öğrenilmesine yönelik sorular yer almıştır. İkinci kısımda ise Marmaris'te turizm ile birlikte ortaya çıkan sosyo-kültürel değişimi incelemeye yönelik olarak geliştirilen ve araştırma sorularına yanıt bulmayı hedefleyen altı adet açık uçlu soruya yer verilmiştir.

5.3. Veri toplama
Araştırmada verilerin toplanmasında sözlü tarih yöntemi benimsenmiştir. Sözlü tarih, insanları dinleyerek, onların hatıralarını ve deneyimlerini kaydederek yorumlamaya olanak tanıyan, sosyologlar, tarihçiler, edebiyat ve kültür alanında çalışanlar için bir kesişme alanı olan disiplinlerarası bir yöntemdir (Thompson, 2006: 23). Caunce'a (2001: 19) göre sözlü tarih, bugünü daha iyi anlayabilmek ve geleceği yönlendirebilmek için geçmişi anlamlandırma sürecine katkı yapmaktadır. Sözlü tarih yönteminde veri toplama amacıyla görüşme yapılan kişiler, kaynak kişi olarak tanımlanmaktadır. Bu yöntem, kaynak kişilerin belleğine başvurarak mülakatların yapılması, kaynakların arşivlenmesi ve yayımlanması ve sözlü tarih kaynaklarına dayalı analitik çalışmanın gerçekleştirilmesi aşamalarından oluşmaktadır (Bilmez, Kayacan ve Aslan, 2011: 11).

1950'li yıllardan bu yana turizm faaliyetlerine sahne olan Marmaris'te turizmin ortaya çıkardığı sosyo-kültürel etkilerin belirlenmesinde Marmaris'te turizmin gelişimine tanıklık etmiş olan kaynak kişilerin anlatılarına başvurulmuştur. Bu amaçla araştırmacı tarafından 24, 25 ve 26 Ekim 2013 tarihlerinde Marmaris'te toplam dokuz kaynak kişi ile görüşmeler yürütülmüştür. 24 Ekim tarihinde Marmaris Muhtarlar Derneği Başkanı Şükrü Denizhan, Marmaris'in yerlisi Süheyla Berkyar ve turizm taşımacılığından emekli olan, aynı zamanda uzun yıllardır Marmaris'te yaşayan Recai Berkyar ile görüşülmüştür. Görüşmeler kapsamında tanıklığına başvurulan diğer kişiler ise 25 Ekim tarihinde görüşülen yat kaptanı Osman Nuri Kargın, Marmaris Belediyesi Basın Danışmanı Sedat Kirt ve emekli ziraat profesörü ve Marmaris yerlisi Mustafa Ayyıldız'dır. 26 Ekim tarihinde ise acenteci Nurcan Dağ ve Doğan Tugay ile restoran işletmecisi ve yazar Fatma Gebeş Çimen ile görüşülmüştür. Görüşmeler ortalama 1,5 saat sürmüştür. Bahsi geçen kişilerin araştırmada veri toplanacak kaynak kişiler olarak seçilmelerinin nedenleri; Marmaris'te turizmin ortaya çıktığı ilk yıllara tanıklık etmiş olmaları, halen Marmaris'te yaşıyor olmaları ve araştırmaya katılmaya gönüllü olmalarıdır.

Kaynak kişilerle yapılan tüm görüşmelerin ses kayıtları alınmıştır. Bu amaçla, kaynak kişilerden yazılı izinler de alınmıştır. Ardından, ses dosyaları incelenmiş ve görüşmelerin deşifreleri araştırmacı tarafından yapılarak görüşülen her kişiye ait anlatı metinleri oluşturulmuştur. Marmaris'te turizmin beraberinde getirdiği sosyo-kültürel etkilerin belirlenmesinde bu anlatı metinlerinden yararlanılmıştır. Kaynak kişilerin anlatılarından elde edilen veriler, bu araştırmada yanıtı aranan soruların yanıtlarını oluşturacak şekilde bulgulara dökülmüş ve yine bu başlıklar altında toplanarak değerlendirilmiştir.

5.4. Geçerlilik ve güvenilirlik
Çalışmanın yapısal geçerliliğinin arttırılması amacıyla (Yin, 2003: 35; Yıldırım ve Şimşek, 2011: 259) gerçekleştirilen araştırmanın her aşaması ile ilgili detaylı bilgi verilmiştir. Ayrıca, toplanan verilerin bulgular halinde sunumunda herhangi bir yorum katılmamış, bulgular betimsel bir yaklaşımla doğrudan okuyucuya sunulmuş, yorumu daha sonraya bırakılmıştır. Böylece okuyucuya araştırmacının ulaştığı sonuçları bu verilere göre değerlendirme fırsatı sunulmuş olmaktadır. Bu durumun, çalışmanın iç güvenilirliğini arttırması beklenmektedir (LeCompte ve Goetz, 1982).

6. Bulgular
Kaynak kişilerin anlatılarından elde edilen bulgular, araştırmada yanıtı aranan sorulara paralel olarak alt başlıklar halinde sunulmuştur.

6.1. Turizmin Marmaris'in nüfus yapısı üzerindeki etkileri
Marmaris'te turizm hareketlerinin çoğalması buradaki yerleşik nüfusu da arttırmıştır. İlk zamanlarda yaz tatillerini değerlendirmek ve deniz-kum-güneşten yararlanmak için Marmaris'e gelenler, daha sonra buraya yerleşmeye başlamışlardır (Denizhan, 2013). Ayrıca, Marmaris'e çalışmak amacıyla gelerek yerleşenler de ağırlıktadır. Marmaris; Aydın, Tokat, Ordu, Eskişehir, Hatay, İzmir ve doğu illerinden yoğun bir göç almıştır. Marmaris'e Karadeniz'den gelip yerleşenler genellikle inşaat ve gıda işiyle uğraşanlardır. Aydın'dan gelenler genellikle servis şoförlüğü yapmakta ve otellerde çeşitli kademelerde çalışmaktadır. Turizm işletmelerinin profesyonel yönetici kadroları ise daha çok İstanbul'dan ve İzmir'den gelmektedir (Kirt, 2013).

Marmaris'in yoğun bir göç almasıyla birlikte yerleşik nüfusun yaş dağılımı, genç nüfus lehinde değişmiştir (Dağ, 2013; Kirt, 2013). Yaşlı nüfus ise daha çok Marmaris'in köylerinde ikamet etmektedir. Marmaris'in yoğun göç alması ve burada genç nüfusun çoğalması, yerlilerin kimi zaman bu yeni kalabalık grup içinde kaybolmasına ve bu durumdan şikâyet etmelerine yol açmaktadır;

> *"Marmaris'in nüfusu turizm ile birlikte çok arttı. Biz yerliler olarak çok göremiyoruz artık birbirimizi. Ancak cenaze olursa, düğün olursa, bayramlarda karşılaşırsak karşılaşıyoruz. Onun dışında, kaybolduk. Biz gençlerin çoğunu tanımıyoruz. Zaten isimleri Ahmet, Mehmet olarak tanımayız da, her sülalenin bir lakabı vardır, o lakapla tanırız birbirimizi. 'Sen kimin oğlusun?' derler, 'Filancanın oğluyum' deyince, 'Ooo, sen bizdenmişsin' derler" (Kargın, 2013).*

6.2. Turizmin Marmaris'in geleneksel aile yapısı üzerindeki etkileri
Marmaris'te yerli halkın turizm ile ilgili farklı iş kollarında çalışması, geleneksel aile yapısını da etkilemiştir. Turizm sektöründeki iş kollarının gerektirdiği uzun saatler boyu çalışma, vardiyalı çalışma, resmi tatillerde ve bayramlarda çalışma gibi zorluklar, Marmaris'te geleneksel aile yaşantısının sürdürülebilmesi açısından sıkıntılara yol açmıştır. Marmaris'in yerlisi Süheyla Berkyar, bu sıkıntıları nasıl aşabildiğini şöyle ifade etmiştir;

> *"Turizmin geliştiği yerlerde çocuk yetiştirmek çok zordur. Marmaris'te, Bodrum'da, Fethiye'de 24 saat hizmet verirsiniz. 17-18 yaşındaki çocuğunuz çalışmak istediğinde, vardiyalı çalışacağını bilirsiniz. Ben kendi eşimden de biliyorum. 1980'li yıllarda eşim sürekli 00.00-08.00 vardiyasında çalışırdı. Çocuklarımı kendim yetiştirmişimdir. Eşim bize sadece bir 'Merhaba' der, giderdi. Ama ailenin belli kuralları vardır, bu bütün toplumlarda aynıdır. Çocuğunuz kendisini kontrol edebiliyorsa, ailesi de ona bir şeyler verebildi ise, çocuğunuz vardiyalı da çalışsa aile bütünlüğünüzün bozulması mümkün değildir" (Berkyar, S., 2013).*

Turizmin Marmaris'te geleneksel aile yapısını olumsuz yönde etkilediği ancak bu olumsuz etkilerin, ailenin çocuklar üzerinde kontrol sağlaması yoluyla bertaraf edilebileceği, Marmarisli yat kaptanı Osman Nuri Kargın tarafından da şu şekilde ifade edilmiştir;

> *Turizmin Marmaris'in aile yapısını kötü yönde etkilediğini söyleyebilirim. Ailedeki o eski birlik, beraberlik, saygı, sevgi pek kalmadı gibi geliyor. Özellikle de şu anda yetişmekte olan gençlere baktığımızda, bu gençlerin anne babalarına karşı saygısızca davrandıklarını, bu gençler arasında alkol, sigara ve diğer zararlı maddelerin kullanımının arttığını görüyoruz. Tabii bunda anne babaların da etkisi var. Evladını kontrol etmezsen, nereye gittiğini bilmezsen, bu sonuçlar ortaya çıkacaktır. Ben disko işletirken, eve sabah saat 04.00'te geldiğim zaman, annemi uyumamış ve pencerede beni beklerken bulurdum. Anneme daha fazla eziyet çektirmemek için diskoyu başka bir arkadaşımın işletmesini istedim. Ben de ona sadece destek olacak şekilde işletmeciliğe devam ettim. Annem, saat 00.00'de eve gitmediğim zaman huzursuz olurdu. Eskiden böyleydi, biz genç olduğumuz halde 00.00'de eve gitmezsek bizi aramaya çıkarlardı. Şimdi 19-20 yaşına gelmiş kız çocuklarına bakıyorum, 'Arkadaşıma gidiyorum' diyor, 3-5 gün sonra geliyor. Tabii, bunlar hep olumsuz etki ediyor Marmaris'in aile yapısına" (Kargın, 2013).*

Marmaris'e gelen yabancı turistlerin de Marmaris halkının geleneksel aile yapısı üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olmuştur. Yabancı turistlerle yapılan evlilikler, Marmaris'te aile yapısını büyük ölçüde değiştiren temel etkenlerden biridir. Yabancılarla yapılan evlilikler, Marmaris'te özellikle maddi olanaksızlıklar içinde yaşamını sürdüren kesim için bir kurtuluş yolu olarak görülebilmekte ve bu durum, anlaşmalı evlilikleri beraberinde getirmektedir. Evlenerek Marmaris'te yaşamaya devam edenler arasında ise belirli bir dönemden sonra kültürel farklılıkların beraberinde getirdiği çatışmalar baş göstermekte ve boşanmalar yaşanmaktadır. Bu durum, Süheyla Berkyar (2013) tarafından şöyle dile getirilmiştir;

> *"Gençler arasında yabancılarla evlenip buradan gitme düşüncesi söz konusu oldu Marmaris'te. 60 yaşındaki biriyle dahi evlenip gidebiliyorlar, sırf yurtdışına gidebilmek adına. Evlenilip burada kalındığında ise evlilikler en fazla 7-8 yıl sürüyor, ondan sonra kadın, genelde çocuklarını alıp gidiyor. Bunun nedeni de şu; 5 yaşına kadar çocuklara fazla bir şey verilmiyor. Anne, kendi dilini öğretiyor, kendi dinini, kendi yaşam tarzını öğretiyor. Ancak bu yaştan sonra din eğitimi, aile kuralları eğitimi, okul seçimi gibi konular devreye giriyor ve anlaşmazlıklar başlıyor. Kadınlar çocuklarını alıp gidiyorlar. Bu durumun aile dokusunu bozduğunu söyleyebilirim" (Berkyar, S., 2013).*

Yukarıda anlatılanların aksine, Marmaris halkının yabancılarla gerçekleştirdiği evliliklerin, farklı ülkeler ile Marmaris arasında dostluk köprüleri kurduğuna yönelik görüşler de vardır. Buna ek olarak, yabancıların Türklerle evlenerek Marmaris'te yaşamaya başlaması ile birlikte Marmaris'te sanata ve kültüre yaptıkları katkı da yerli halk tarafından takdir edilmektedir. Bu durum, kaynak kişilerin anlatılarına şöyle yansımaktadır;

> *"Yerli yabancı evlenmeleri çok var burada. Şimdilerde ilginç bir nüfus yapısı oluşuyor. İngiliz ya da Rus anne-Türk baba, Hollandalı ya da Finli anne-Türk baba. Bunların çocukları çok kültürlü yetişiyorlar. Bu çocuklar henüz ortaokul, lise çağındalar. Ben bu kitlenin ileride toplumu da farklılaştıracağını düşünüyorum. Bu çocuklar yükseköğrenim görüp ülke yönetiminde bir yerlere gelebilirlerse, bizim uluslararası politikamıza bile etki edebilirler. Ülkeler arasında dostluk köprüleri kuracaklar. Çünkü anne başka bir ülkeden, baba ise buradan. Akraba ülkeler olduk onlarla" (Kirt, 2013).*

> *"Finli, İngiliz ve Rus kızlarımızla evlilikler yapıldı. Bu insanlar buraya kültürleriyle birlikte geldiler. Geldikleri yerlerin yaşam tarzını ve kültürünü buraya taşıdılar. Rusya, İngiltere, Finlandiya gibi ülkeler, yüzyıllara dayanan kültürleri olan, kendilerine özgü gelenekleri ve yerleşik düzenleri olan ülkeler. Sanata ve kültüre çok büyük katkıları olan ülkeler bunlar. Bu kişilerin burada resim sergileri açmak, kültürel aktiviteler ve kurslar düzenlemek gibi girişimleri oluyor" (Dağ, 2013).*

6.3. Turizmin Marmarisli kadınların çalışma hayatındaki rolüne etkisi

Yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular, Marmaris'te turizmin başladığı 1960'lı yıllardan itibaren Marmarisli kadınların bu işe gönül vererek turizm sektörü ile ilgili iş kollarında çalıştığını ortaya koymuştur. Bunlar arasında özellikle de ev pansiyonculuğunun, işletmeci kimlikleriyle ön plana çıkan kadın girişimciler tarafından başlatıldığı söylenebilir (Gebeş Çimen, 2013). Ev pansiyonu işleten Marmarisli kadınlara ilişkin bir anı, Gebeş Çimen tarafından şöyle aktarılmıştır;

> *"Halk çok çabuk benimsedi turizmi. Gelenlere çok iyi davrandılar. Mesela ev pansiyonculuğu yapan kadınlar, komşularına misafirliğe gittiklerinde 'Evde misafirimiz var, gitmemiz lazım' deyip erken kalkarlardı. Onları müşteri olarak değil, misafir olarak görürlerdi. Ben de küçücük çocuktum ve 'Allah Allah, neden bunların misafirleri hiç bitmiyor ki?' derdim" (Gebeş Çimen, 2013).*

Marmaris'li kadınlar, gerek eşleri ile birlikte çalışıp onlara yardımcı olarak, gerekse işin başına geçerek turizm sektörünün önemli aktörleri haline gelmişlerdir. Örneğin, Marmaris'te turizmin gelişmeye başladığı ilk yıllarda Marmarisli kadınlar evlerinde yazmalar yapmış, Marmaris Kalesi'ni ziyaret eden turistlere yazma satmışlardır. Ayrıca, sünger ve deniz kabuklarından

yapılmış süsler de kadınlar tarafından hediyelik eşya olarak satılmıştır (Kargın, 2013). Marmaris'e dışarıdan göç ederek gelenlerin hanımlarından eğitimli olanlar, otellerde önbüro departmanında ya da kasada çalışmışlardır. Çevre köylerde yaşayan ve eğitimi olmayan kadınlar ise kat hizmetleri departmanında görev almışlardır (Denizhan, 2013). Çoğunlukla Armutalan ve Beldibi'nden gelen kadın çalışanlar, sabahları arabayla evlerinden alınıp akşam iş çıkışında yine arabayla evlerine bırakılmıştır (Kargın, 2013). İzleyen yıllarda Marmarisli kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe, kadınların otellerde çeşitli departmanlarda şeflik düzeyinde de çalışmaya başladığı görülmektedir (Berkyar, S., 2013). Kadınlar, çalışma yaşamında aktif rol almaya başlamaları ile birlikte hem ailede hem de toplumsal hayatta daha güçlü aktörler haline gelmişlerdir. Bununla ilgili bir örneği, Kirt, şöyle aktarmıştır;

> *"Aile işletmelerinde ve küçük işletmelerde eşler birlikte çalışarak yürütürlerdi işlerini. Halen de bu devam etmekte. Çoğu işletme, kadınlar tarafından yürütülüyor. Özellikle de muhasebe işleri. Köylere baktığımızda, gözlemecilikten başlayıp da restorana çevirenler olmuştur. Bunlar hep kadınlarımız sayesinde olmuştur. Hatta buna çok güzel bir örnek verebilirim: Çınar Restoran. Eşi de övünerek anlatır; 'Bizim bu hale gelmemizi hanım sağlamıştır' diye. 1980'li yıllarda hanımı, çınar ağacının altında gözleme yaparken şimdi o bölgede en büyük restoranın sahibi olmuşlardır. Bir otel yaptılar, Pamukkale'de de bir otel yaptılar. İşte kadının gücü" (Kirt, 2013).*

6.4. Turizmin gelenek ve görenekler üzerindeki etkileri

Türk insanının özellikleri arasında yer alan misafirperverlik, yardımseverlik ve güleryüzlülük, Marmaris halkının turistlere yönelik tutumlarında da gözlemlenmektedir. Öyle ki, Marmaris'te turizm hareketinin yerli turizm ile başladığı ilk yıllarda yerli halk, turistlerden para almamış, turistler Marmaris halkının evlerinde misafir edilmişlerdir (Kirt, 2013). Marmaris halkı, buraya gelen turistlere sofralarını açmış, peynirlerini, yoğurtlarını, tuttukları balığı dahi turistlerle paylaşmıştır. Ancak, bu düzeye varan misafirperverlik örneklerine günümüzde pek sık rastlanmamaktadır (Berkyar, S., 2013). Ayrıca geçmişten bugüne Marmaris'te akrabalık-dostluk ilişkilerinin azaldığı, insanların birbirine yabancılaştığı da kaynak kişilerin anlatılarından hareketle ulaşılabilen bulgular arasındadır;

> *"Marmaris'te insanlar birbirine yabancılaştı. Artık akrabalar bile birbirlerini tanımıyorlar. Akrabalık ilişkileri kalmadı. Eskiden bayramlarda el öpmeye gidilirdi. Ev ziyaretleri yapılırdı, özellikle kışın insanlar birbirlerinin evlerine ziyarete giderlerdi. Maalesef şu anda öyle bir şey yok. Marmaris halkı, artık kendi kabuğunun içine girmiş, çıkamıyor. Bunun için, tüm Türkiye'de olduğu gibi, turizmin etkisi değil de çağın değişmesi diyebiliriz. Ama turizmin de etkisi olmuştur tabii" (Kargın, 2013).*

Marmaris'te birçok kutlama, tören ve festival, eskiden olduğu biçimiyle günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Örneğin, kız isteme seremonileri, cemre seremonileri köylerde halen gözlenmektedir (Dağ, 2013). Köylerde davul zurna eşliğinde düğünler, kına geceleri düzenlenmekte, bu törenlerde yöresel kıyafetler giyilmektedir (Berkyar, S., 2013). Hıdırellez Festivali, Kabotaj Bayramı, Denizcilik Festivali kutlanmakta, bu festival kapsamında yağlı direk olarak adlandırılan bayrak yarışları düzenlenmektedir (Ayyıldız, 2013). Bunlara ek olarak, Marmaris'in gelenek ve görenekleri ile mimari dokusunun turistik açıdan çekici hale getirilmesi ve gelecek nesillere korunarak aktarılabilmesi adına gerçekleştirilen birtakım girişimler de bulunmaktadır. Bunlar, kaynak kişilerin anlatılarına şu şekilde yansımıştır;

> *"Biz Marmaris ve Çevresi Turizm Alanı Altyapı Hizmet Birliği (MARTAB) olarak bu yıl acente temsilcilerini topladık, gerçek bir Türk köy düğününe götürdük onları. Bunu elbette köy düğünü sahibinin izniyle yaptık. Ve dedik ki, 'Bakın sizin için bu bir kültür turu olabilir. Gelen yabancılar arasında gerçekten kültürümüzü, geleneklerimizi öğrenmek isteyen yabancılar var. Bu turistleri alın, bir akşam yemeğini de köy düğününde yiyin, Türk köy düğünü nasıl yapılır onu görsünler'. Acente temsilcileri çok beğendiler. Tabii bu yıl bu, deneme amaçlı yapıldı. İnanıyorum, önümüzdeki yıllarda bu işin farkına varan acenteciler, bunu yapmaya başlayacaklardır" (Kirt, 2013).*

> *"Kale Mahallesi, Marmaris'in ilk yerleşim yeridir. Orada Marmaris'in dokusunu yansıtan evler var. Marmaris'in çocukları olan genç arkadaşlarımız, Marmaris Dayanışma Derneği adı altında bir dayanışma derneği kurdular. Kale Mahallesi'ndeki evleri dokusunu bozmadan restore ediyorlar. Bu şekilde o mahalleyi koruyabildik" (Berkyar, S., 2013).*

Marmaris'in yabancı turistler tarafından yoğun ilgi görmesi, çok sayıda yabancı turistin burada mülk satın alıp Marmaris'e yerleşmesinde etkili olmuştur. Marmaris'e yerleşen yabancıların beraberinde getirdikleri alışkanlıkları ve yaşam tarzları da yerli halkı da etkilemiştir. Örneğin; Marmaris'e yerleşen yabancıların yardımseverlikleri, titizlikleri ve çalışkanlıkları, hayvan sevgisi konusundaki duyarlılıkları, Marmaris halkı tarafından takdirle karşılanmaktadır (Berkyar, S., 2013). Örneğin, Marmaris'te yaşayan İngilizler, burada ikinci el eşya günleri düzenlemektedirler. Bu amaçla, insanların evlerinde bulunan kullanmadıkları ikinci el eşyaları toplayıp bu pazarda düşük fiyatlarla satışa sunmaktadırlar. Bunu gören yerli halktan da ikinci el pazarının açılmasına yönelik girişimlerde bulunanlar olmuştur (Dağ, 2013).

6.5. Turizmin suç oranları üzerindeki etkileri

Turizm Marmaris'te suç oranlarının artması yönünde olumsuz sosyo-kültürel etkiler de ortaya çıkarmıştır. Oysa Marmaris, 1960'lı ve 1970'li yıllarda oldukça güvenli bir ilçe olarak bilinmektedir. Bu durum, kaynak kişilerin anlatılarına şu şekilde yansımıştır;

> *"Bizim Marmaris'imiz eskiden çok güvenliydi. Marmaris'te kapılar kilitlenmezdi. Kilitlense bile belirli bir yere anahtarı koyardık, herkes bilirdi o anahtarın yerini. Kapılarda bir çan olurdu yukarıda, eve gelen birisinin olduğunu haber verirdi" (Ayyıldız, 2013).*

> *"Eskiden esnaf, bir bal tenekesini dükkânının önüne koyardı, teneke 15 gün dışarıda dursa onu kimse almazdı. Şimdi kapıların önünden ayakkabı çalıyorlar, üçüncü, beşinci katlara hırsızlar giriyor" (Berkyar, R., 2013).*

Yine bu yıllarda Marmaris halkının günlük hayatta yasa dışı olaylarla karşılaşmaya alışık olmadığını ve halkın ne denli sakin bir yaşam sürdüğünü Tugay (2013), şöyle aktarmaktadır;

> *"Marmaris halkı munis, kendi halinde, yasalara, töreye ve genel ahlaka her zaman riayet eden bir halktır. Kendisine yapılan tüm haksızlıklara rağmen, buna sebep olanlara karşı olumsuz hiçbir harekette bulunmamıştır. Hakkını aramak için daima yasal yöntemlere başvurmuştur. Bu nedenle o yıllarda biz Marmaris'te bir tek problem yaşamadık. Turiste karşı aldatma, şiddet, tecavüz, rahatsızlık gibi sıkıntılar, Marmaris'in tarihinde yoktu. Bunlar, nüfus kalabalıklaşmaya başlayınca ortaya çıktı" (Tugay, 2013).*

Kaynak kişilerin anlatılarından da anlaşılabileceği gibi, turizmin sık rastlanan olumsuz sosyo-kültürel etkilerinden olan asayiş sorunlarının, Marmaris'te de ortaya çıktığı görülmektedir. Marmaris'te 1990'lı yılların ortalarından itibaren rant ve çıkar çatışmaları artmış, bunun sonucunda da hırsızlık, uyuşturucu madde kullanımı, yaralama, cinayet, gasp ve trafik suçlarında miktar olarak artış meydana gelmiştir. Anlatılardan elde edilen bulgular, bu durumun ortaya çıkmasında, dışarıdan gelip yerleşen insan sayısının artmasının da etkili olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte, Dağ (2013) ve Tugay (2013), yaşanan olumsuz gelişmelerin tümünden salt turizmin sorumlu tutulamayacağını da ifade etmiştir;

> *"1986 ile 1993 yılları arası, Marmaris'in az ve öz turist çektiği zamanlardı. Bu dönem; eğitimli insanların turizm sektöründe çalıştığı, markalı mekânların açık olduğu yıllardı. Yat limanında yürüdüğünüz zaman parfüm kokusunu hissettiğiniz, insanların kılık kıyafet, davranış ve efendiliği ile öne çıktığı, Marmaris'in henüz yapılaşmadığı ve iç göç almadığı dönemlerdi bu dönemler. Ama daha sonra Marmaris'te yaşananları ülkenin politikasından ayrı tutamayız tabii ki. Doğu'daki terörle mücadele yıllarında buraya çok göç alındı. İç göçle beraber Marmaris'in çehresi değişti. Ama her şey ülkenin ekonomik ve siyasi yapısıyla beraber değişti. Bu sadece Marmaris'in suçu değil" (Dağ, 2013).*

> *"Dünyanın her yerinde bu kaçınılmazdır ve doğaldır, göç aldığınız zaman sorunları da beraberinde alırsınız. Ancak, buraya göçle gelenler arasında ezici çoğunluk iyi niyetli, ailelerinin nafakalarını temin etmeye, bir istikbal sağlamaya gelen kişilerdi. Elbette aralarında kötüsü de çıkabilir. Bunu temel alarak tüm kişileri kötülemek yanlış olur. Zaten o dönemlerde Marmaris çok ufaktı, düşünebiliyor musunuz, 1.800 kişi. Herkes birbirini tanıyor. Bu nedenle, o kadar büyük sorunlar yaşanmıyordu" (Tugay, 2013).*

7. SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışmadan elde edilen bulgulardan hareketle, turizmin Marmaris'te nüfus yapısı, geleneksel aile yapısı, kadınların çalışma hayatındaki rolü, gelenek ve görenekler ve suç oranları üzerinde olumlu ve olumsuz sosyo-kültürel etkiler ortaya çıkardığı sonucuna varılmıştır. Marmaris'in nüfusu, yerleşme ve çalışma amacıyla dışarıdan aldığı göçler sonucunda kalabalıklaşmış, genç nüfus oransal olarak artmıştır. Gençler için iş olanaklarının mevcut olmasının bu durumun ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Turizm gibi işgücü devir oranlarının yüksek olduğu bir sektörde (Kozak, 2008), ilçede kurulan nitelikli ve büyük turizm tesislerin personel gereksinimi sürdükçe Marmaris'e yönelik göçlerin de devam edeceği söylenebilir. Diğer yandan, Marmaris, salt düşük olan gelirini yükseltmek amacıyla değil, orta ya da yüksek düzeyde gelire sahip olup, coğrafi ve iklimsel faktörler açısından yaşam kalitesini arttırmak amacıyla göç edenlerin de öncelikli tercihleri arasında yer almaya (Tuna ve Özbek, 2012) devam edebilir.

Marmaris'in yerlileri ise Marmaris'te toplumsal dayanışmanın eskiden olduğu kadar hissedilemediğinden şikayetçidir. Bu durum, Tuna (2007) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Söz konusu çalışmada, Marmaris'te turizm sektöründe çalışanlardan araştırmaya katılanların büyük bir kısmının turizmin yaygınlaşmasıyla birlikte Marmaris'te toplumsal dayanışma duygusunun zayıfladığını düşündüğü tespit edilmiştir. Yerel yönetimlerin dini ve ulusal bayramlarda toplu bayram kutlamaları organize etmesi, yerel sanatçıların konser vermesi, yarışma, panayır gibi etkinliklerin düzenlenmesi, yerli halkın bu gibi etkinliklerle yeniden bir araya gelmesini sağlayarak bunun gibi şikâyetlerin azaltılmasında kısmen etkili olabilir.

Turizmin sosyo-kültürel etkide bulunduğu bir diğer boyut, aile yapısıdır. Kaynak kişilerin görüşleri, turizm sektöründe çalışma ile birlikte artan çalışma saatlerinin aileye ayrılan vakti azalttığı yönündedir. Bu bulgu, Tuna (2007) tarafından Marmaris ölçeğinde gerçekleştirilen araştırmanın sonuçları tarafından da desteklenmektedir. Söz konusu araştırmada, katılımcıların %62'si Marmaris'te turizm ile birlikte aile bağlarının zayıfladığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, bu durumun aile ilişkilerini olumsuz yönde etkilememesi adına ailenin çocuklar üzerinde kontrol sağlaması gerektiği de görüşülen kaynak kişiler tarafından üzerinde önemle durulan bir nokta olmuştur. Buradan anlaşılabileceği gibi, çocuk eğitiminde çocuğa özgürlük tanıma gibi modern çağın ebeveynlerine özgü birtakım eğilimler burada geçerli olmamaktadır. Aksine, çalışmadan elde edilen sonuçlar, görüşme yapılan Marmarislilerin, geleneksel aile yapısını korumak adına çocuklarını korumacı bir yaklaşımla yetiştirme eğilimi içinde olduklarını göstermiştir.

Turizm ile birlikte Marmaris'te aile yapısını değiştiren etkenlerden bir diğeri, yabancılarla yapılan evliliklerdir. Yabancılarla gerçekleştirilen evlilikler arasında kültür çatışmalarının aşıldığı uyumlu birliktelikler sonucu oluşan evlilikler söz konusudur. Bu tür evliliklerin, ülkeler arası dostluk ve hoşgörü ortamının geliştirilmesi açısından topluma yararlı olabileceği ifade edilmiştir. Marmaris'te yaşayan yabancıların kendi adet ve geleneklerini burada da sürdürebildikleri, dolayısıyla da kendilerini kültürel açıdan özgürce ifade edebildikleri görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Marmaris'te yaşayan ve Türk kültürüne adapte olmuş yerleşik yabancılara çok kültürlü bir toplum modelinin sunulduğu (Tuna ve Özbek, 2012: 41-42) çıkarımı yapılabilir. Bununla birlikte, yabancılarla yapılan evliliklerin; boşanma oranlarının artması ve anlaşmalı evliliklerin yapılması gibi olumsuz sonuçlara yol açabildiği de ifade edilmiştir. Kaynak kişilerin anlatılarından hareketle, anlaşmalı evliliklerin temel nedeni; ekonomik durumu zayıf olan kişilerin yabancılarla evlenerek yurtdışında daha rahat bir yaşam sürebileceklerine yönelik inançlarıdır. Bu

durumda, yabancılarla yapılan evliliklerin ardında ekonomik kaygıların bulunduğu anlaşılmaktadır. Göçle birlikte nüfusun artması ve yerli halkın iş olanaklarından mahrum kalması ya da yerli halkın turizm sektörü bünyesinde yer alan düşük nitelikli işlerde çalışmaktan maddi bir tatmin sağlayamaması, bu tür anlaşmalı evliliklerle zemin hazırlamış olabilir. Öte yandan, Ekiz Gökmen (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da Marmaris'te yaşayan göçmen kadınların vize ve çalışma izni sorunundan kurtulmak için Türk vatandaşı erkeklerle gerçek veya anlaşmalı evlilikler yaparak burada kalabildikleri tespit edilmiştir. Görüldüğü gibi, farklı ülke vatandaşları için geçerli olan ve evlilik kurumunun yapısını zedeleyen bu durumun altında ekonomik nedenler yatmaktadır.

Turizmin Marmaris'teki olumlu sosyo-kültürel etkilerinden biri de; kadınların ailede ve toplumda daha belirgin hale gelen rolleridir. Kaynak kişilerin anlatıları incelendiğinde, Marmaris'te kadınların, turizmin ev pansiyonculuğu ile birlikte ortaya çıkışında lokomotif görevi üstlendikleri, ardından turizm ile ilgili pek çok iş kolunda özveri ile çalıştıkları belirlenmiştir. Bununla birlikte, Marmaris'te özellikle de turizmin ortaya çıktığı ilk yıllarda kadınların evlerinde turistik süs eşyaları yapmaları, otellerde kat hizmetleri ya da mutfak işleri gibi arka planda yer alan işlerde çalışmaları, Aykaç'ın (2009) "kadınların turizmde yaptığı işlerin evlerinde yaptıkları işlere benzediği" ifadesi ile örtüşmektedir. Aykaç, geleneksel patriarkal düzene göre, hane içindeki işlerden kadının, hane dışındaki işlerden ise erkeğin sorumlu olduğunu ifade etmektedir. Kadınlar, turizm sektöründe genellikle kapalı mekânlarda ve sıkı bir denetim altında çalıştığından iş ortamında sosyalleşememekte, erkekler ise bahçe işleri, su ve tesisat işleri gibi dışarıda çalışmayı gerektiren işlerde çalışmakta ve daha esnek bir denetime tabi tutulmaktadır. Bu durum, erkeklerin iş ortamında daha fazla sosyalleşebilmesine olanak tanımaktadır. Buradan hareketle, Aykaç (2009: 103) tarafından ileri sürülen "turizm sektöründe çalışmanın kadınların sosyal statüsünde büyük bir değişiklik yaratmadığı" ifadesi, Marmaris örnekleminde kısmen de olsa doğrulanmaktadır.

Turizmin Marmaris'te gelenek ve görenekler üzerindeki etkisi, kimi zaman gelenek ve göreneklerin biçim değiştirmesi ya da yok olması şeklinde kimi zamansa yerli halkın gelenek ve göreneklerinin değerinin farkına varıp bunlara sahip çıkma yolunda girişimlerde bulunması şeklinde gerçekleşmiştir. Örneğin, kaynak kişilerin anlatıları, Marmaris halkının turistlere karşı eskiden olduğu kadar misafirperver olmadığını ortaya koymuştur. Bu durumun bir nedeni, Marmaris'in dışarıdan alınan göçler sonucunda farklı kültürlerle yoğrulması olabilir. Literatürde bulunan ve 1995-2005 yılları arasında Marmaris'te kültürel bakımdan büyük değişikliklerin olduğunu ve Marmaris'e dışarıdan gelerek buraya yerleşenlerin kültürlerinin egemen hale geldiğini savunan çalışmalar (Kafalı Yılmaz, 2008: 171), bu görüşü destekler niteliktedir. Bununla birlikte, kaynak kişilerin anlatıları incelendiğinde, Marmaris halkının gelenek ve göreneklerinin yok olmasında yegâne etken olarak turizmin sorumlu tutulmadığı da göze çarpmaktadır. Burada unutulmaması gereken husus; turizmin sosyo-kültürel sonuçları ile başka etmenlerin etkisinin karıştırılmaması gerektiğidir. Turizmin toplumsal yaşam üzerinde etkisi olmakla birlikte, bu etki doğrudan doğruya turistlerle ilişkilerden kaynaklanmayabilmektedir (Doğan, 2004: 130). Turizmin gerçekleştiği bölgede yerli halkın örf-adet ve geleneklerinin değişmesi, turizmin etkisi olarak algılanabileceği gibi dünyaya, insanlara ve yaşama bakış açısında bir değişim, kentleşme ve kültürlenmenin bir sonucu olarak da algılanabilir (Akman, 2007: 341; Özmen, 2007: 11).

Marmaris'in gelenek ve görenekleri ile mimari dokusunun turistik açıdan çekici hale getirilmesi ve gelecek nesillere korunarak aktarılabilmesi adına gerçekleştirilen birtakım girişimler de bulunmaktadır. Acente temsilcilerinin köy düğünlerini de kapsayan turlar düzenlemeleri yönünde teşvik edilmeleri, Marmaris'te gerçekleştirilen köy düğünlerinin bir kültür turizmi ürünü olarak değerinin farkına varıldığını göstermektedir. Öte yandan, bu gelişmenin Marmaris'e gerçek anlamda olumlu bir katkı yapabilmesi için, köy düğünlerinin yapısının turistlerin beğenilerine göre değiştirilmemesi, köy düğünlerine özgü gelenek ve göreneklerin korunarak sürdürülmesi, diğer bir ifade ile Marmaris'in kültürüne özgü köy düğünlerinin metalaştırılmaması gerektiği de (Aykaç, 2009: 87; Akış Roney, 2011: 113) unutulmamalıdır.

Son olarak, görüşme yapılan kaynak kişiler arasında, dışarıdan alınan göçün ilçede asayiş sorunlarını arttırdığını ifade edenler olsa da, yerli halk bu durumun tamamıyla ve sadece turizmin gelişiminin bir sonucu olmadığının bilincindedir. Bu amaçla ilçede artan asayiş sorunlarının azaltılması ve yerli halkın kendini eskiden olduğu gibi güvende hissetmesini sağlamak adına güvenlik güçlerinin denetimlerinin sıklaştırılması önerilebilir.

Bu çalışmada, turizmin Marmaris'te ortaya çıkardığı olumlu ve olumsuz sosyo-kültürel etkiler belirlenmiş ancak bu etkilerin ne kadarının salt turizmin bir sonucu olduğu konusu bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, Marmaris halkı arasından seçilecek kişilerle görüşmeler yapılarak belirlenen sosyo-kültürel etkilerin ne kadarının turizmin bir sonucu olduğunu düşündükleri sorusu kendilerine yöneltilebilir. Ayrıca, yerli halktan daha fazla sayıda kişinin katılımın sağlandığı alan araştırmaları yürütülerek belirlenen sosyo-kültürel etkilere yönelik yerli halkın algılamaları ölçülebilir.

KAYNAKÇA

Akış Roney, S. (2011). *Turizm bir sistemin analizi.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Akman, A. D. (2007). *Turizm gelişmesinin yarattığı doğal ve kültürel değişimler: Kaş Örneği. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çevre Bilimleri ABD, Ankara.

Akova, O. (2006). Yerel halkın turizmin etkilerini algılamalarına ve tutumlarına yönelik bir araştırma. *Sakarya Üniversitesi SBE Akademik İncelemeleri Dergisi, 2* (1). 77-109.

Ap, J. (1992). Residents' perception on tourism ımpacts. *Annals of Travel Research, 19* (4), 665-690.

Ap, J. ve Crompton, J. (1993). Residents' strategies for responding to tourism impacts. *Journal of Travel Research, 32*, 47-50.

Avcıkurt, C. (2007). *Turizm sosyolojisi turist-yerel halk etkileşimi.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Ayyıldız, M. (2013, Ekim 25). *Sözlü görüşme.* (E. Doğantan, Röportajı Yapan).

Aykaç, A. (2009). *Yeni işler, yeni işçiler. Turizm sektöründe emek.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Beeton, S. (2006). *Community development through tourism.* Landlinks Press. Avustralya.

Berber, Ş. (2003). Sosyal değişim katalizörü olarak turizm ve etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 205-221.

Berkyar, R. (2013, Ekim 24). *Sözlü görüşme.* (Ç. H. Özel, Röportajı Yapan).

Berkyar, S. (2013, Ekim 24). *Sözlü görüşme.* (Ç. H. Özel, Röportajı Yapan).

Bilmez, B., Kayacan, G. ve Aslan, Ş. (2011). *Dersim '38'i hatırlamak.* İstanbul: Tarih Vakfı.

Bostan, A., Türk, Z. ve Akyurt Kurnaz, H. (2013, 17-18 Eylül). *Ülke kalkınmasında Marmaris turizm sektörünün önemi ve Rus turistlerin Marmaris'i tercih etme nedenleri.* International Conference on Eurasian Economies Bildiri Kitabı, 711-720, St. Petersburg, Rusya.

Butler, R. W. (1980). The concept of a tourist area cycle of evolution: Implications for management of resources. *Canadian Geographer*, 24 (1), 5-12.

Caunce, S. (2001). *Sözlü tarih ve yerel tarihçi.* (Çev: Bülent Can ve Alper Yalçınkaya). İstanbul: Tarih Vakfı.

Chibucos, T. R., Leite, R. W. ve Weis, D. L. (2005). *Readings in family theory.* Sage Yayınları. Amerika Birleşik Devletleri.

Çalışkan, U. ve Tütüncü, Ö. (2008, 23-27 Nisan). *Turizmin yerel halk üzerindeki etkileri ve Kuşadası ilçesi uygulaması.* IV. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, 127-148, Belek, Antalya.

Çermik, T. (2013). *Turizmde lider destinasyon Marmaris,* Muğla Haber Gazetesi, 20.07.2013 tarihli haber, Erişim tarihi: 6 Kasım 2013, http://www.muglahaber.com.tr/turizmde-lider-destinasyon-marmaris/.

Çetin, T. (2010). Cumalıkızık köyünde kültürel miras ve turizm algısı. *Millî Folklor, 22* (87), 181-190.

Dağ, N. (2013, Ekim 26). *Sözlü görüşme.* (Ç. H. Özel, Röportajı Yapan).

Demircioğlu, A. G. (1997). Turizm çevre etkileşimi bakımından sürdürülebilir turizm planlaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12 (2), 135-147.

Denizhan, Ş. (2013, Ekim 24). *Sözlü görüşme.* (Ç. H. Özel, Röportajı Yapan).

Diedrich, A. ve Garcia-Buades, E. (2009). Local perceptions of tourism as indicators of destination decline. *Tourism Management, 30* (4), 512-521.

Doğan, H. ve Üngüren, E. (2010). Alanya halkının turizme sosyo-kültürel açıdan bakışı. *e-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences*, 3C0055, 5 (4). 396-415.

Doğan, H. Z. (2004). *Turizmin sosyo-kültürel temelleri.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Doxey, G. (1975). A causation theory of visitor-resident irritants: Methodology and research inferences. *Travel and Tourism Research Association Sixth Annual Conference Bildiri Kitabı*, 195-98, San Diego.

Ekiz Gökmen, Ç. (2011). Türk turizminin yabancı gelinleri: Marmaris yöresinde turizm sektöründe çalışan göçmen kadınlar. *Çalışma ve Toplum*, 1, 201-232.

Gebeş Çimen, F. (2007). *Marmaris denizde efelik olmaz.* Marmaris Ticaret Odası Kültür Yayınları II.

Gebeş Çimen, F. (2013, Ekim 26). *Sözlü görüşme.* (E. Doğantan, Röportajı Yapan).

Gümüş, N. ve Özüpekçe, S. (2009). Foça'da turizmin ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel etkilerine yönelik yerel halkın görüşleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6* (2), 398-417.

Gürbüz, A. (2002). Turizmin sosyal çevreye etkisi üzerine bir araştırma. *Teknoloji, 5* (1-2), 49-59.

Haley, A. J., Snaith, T. ve Miller, G. (2004). The impacts of tourism, A case study of Bath, UK. *Annals of Tourism Research*, 32 (3), 647-669.

Kafalı Yılmaz, F. (2008). Gelişimini tamamlamış kıyı turizmine Marmaris (Muğla) örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi,* 10 (3), 159-180.

Kargın, O. N. (2013, Ekim 25). *Sözlü görüşme.* (Ç. H. Özel, Röportajı Yapan).

Kirt, S. (2013, Ekim 25). *Sözlü görüşme.* (Ç. H. Özel, Röportajı Yapan).

Kozak, M. A. (2008). *Otel işletmelerinde kat hizmetleri yönetimi.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Kozak, N., Kozak, M. A. ve Kozak, M. (2010). *Genel turizm ilkeler kavramlar.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Kültür ve Turizm Bakanlığı İstatistikleri (2013). *Tesislere geliş, geceleme, ortalama kalış süresi ve doluluk oranının illere ve ilçelere göre dağılımı,* http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9857/isletme-belgeli-tesisler.html, Erişim tarihi: 17.07.2014.

Lankford, V. ve Howard, D. (1994). Developing a tourism ımpact attitude scale. *Annals of Tourism Research,* 21 (1), 121-139.

Lecompte, M. D., Goetz, J. P. (1982). Problems of reliability and validity in etnographic research. *Review of Educational Research,* 52, 31-60.

Long, P. T., Perdue, R. R. ve Allen, L. (1990). Rural resident tourism perceptions and attitudes by community level of tourism. *Journal of Travel Research,* 28 (3), 3-9.

Long, P. H. ve Kayat, K. (2011). Residents' perceptions of tourism ımpact and their support for tourism development: The case study of Cuc Phuong National Park, Ninh Binh Province, Vietnam. *European Journal of Tourism Research, 4* (2), 123-146.

Marmaris Belediyesi (2006). Tarih. *Marmaris Belediyesi Yerel Tarih Bülteni, 1* (4): 2.

Moyle, B., Croy, G. ve Weiler, B. (2010). Tourism interaction on islands: The community and visitor social Exchange. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research,* 4 (2), 96-107.

Oktik, N. (2001). Turizm sektöründe çalışan kadınların toplumsal değişime etkileri. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4*, 145-151.

Özdemir, M. (1991). Turizmin Sosyal Yapı Üzerindeki Tesirleri. *Türkiye Kalkınma Bankası Turizm Yıllığı*, Ocak, 87.

Özdemir, M. A. ve Kervankıran, İ. (2011). Turizm ve turizmin etkileri konusunda yerel halkın yaklaşımlarının belirlenmesi: Afyonkarahisar örneği. *Marmara Coğrafya Dergisi, 24,* 1-25.

Özmen, M. (2007). Turizmin sosyo-kültürel etkileri: Akçakoca örneği. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm ve Otel İşletmeciliği ABD, Akçakoca.

Purkis, S. (2009, 17-19 Haziran). *Organisation of tourism ındustry in the World: The case of Marmaris.* EconAnadolu 2009: Anadolu International Conference in Economics, 1-20, Eskişehir.

Şentürk, F. K. ve Toprak, L. S. (2011, 30 Kasım-4 Aralık). *Turizmin sosyo-kültürel etkilerinin din görevlilerinin bakış açısıyla değerlendirilmesi.* 12. Ulusal Turizm Kongresi, 324-334, Akçakoca Düzce.

Tayfun, A. ve Kılıçlar, A. (2004). Turizmin sosyal etkileri ve yerli halkın turiste bakışı. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 1-17.

Thompson, P. (2006). 21. Yüzyılda sözlü tarih için potansiyeller ve meydan okumalar. İçinde A. İlyasoğlu ve G. Kayacan (Ed.), *Kuşaklar deneyimler tanıklıklar Türkiye'de sözlü tarih çalışmaları konferansı* (ss. 23-36). İstanbul: Tarih Vakfı.

Tugay, D. (2013, Ekim 26). *Sözlü görüşme.* (D. Acar Gürel, Röportajı Yapan).

TUİK (2013). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları.* www.tuik.gov.tr, Erişim tarihi: 10.04.2014.

Tuna, M. (2002). Marmaris kentinde turizm, çevre ve toplumsal eğilimler araştırması. MARTAV, Marmaris Kültür, Turizm ve Tanıtma Vakfı.

Tuna, M. (2007). *Turizm, çevre ve toplum (Marmaris Örneği).* Ankara: Detay Yayıncılık.

Tuna, M. ve Özbek, Ç. (2012). Yerlileşen yabancılar, Güney Ege Bölgesi'nde göç, yurttaşlık ve kimliğin dönüşümü. Ankara: Detay Yayıncılık.

Tuna, M. (2012). Turizm gelişmesinin sosyo-kültürel etkileri. İçinde M. Tuna (Ed.), *Turizm sosyolojisi* (Birinci baskı, ss. 64-83). Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2606, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1574.

Uslu, A. ve Kiper, T. (2006). Turizmin kültürel miras üzerine etkileri: Beypazarı/Ankara örneğinde yerel halkın farkındalığı. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 3* (3), 305-314.

Uzun, E. ve Avcı, Y. (2007). Yabancı turistlerin Marmaris'i tercihine etki eden faktörlerin araştırılması. *Mevzuat Dergisi*, 10, 109.

Wang, Y., Pfister, R. E. ve Morais, D. B. (2006). *Residents' attitudes toward tourism development: A case study of Washington, NC.* 411-418, 2006 Northeastern Recreation Research Symposium.

Ward, C. ve Berno, T. (2011). Beyond social change attitudes towards tourists. *Annals of Tourism Research*, 38, 4, 1556-1569.

Yanardağ, M. Ö. ve Avcı, M. (2012). Turizm sektöründe istihdam sorunları: Marmaris, Fethiye, Bodrum ilçeleri üzerine ampirik bir inceleme. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 3* (2), 39-62.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yin, R. K. (2003). *Case study research, design and method.* Applied Social Research Methods Series, 5, Kaliforniya: Sage Yayınları.

YERLEŞİKLİK ve İLİŞKİLERİ ANLAMADA AĞ DÜZENEĞİ KURAMI: SOSYOLOJİK BAKIŞ

Tolga TORUN
Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Özüm EĞİLMEZ
Arş. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

ÖZET: İktisadi faaliyetlerin sosyoloji biliminden ayrı düşünülemez olduğu gerçeğini savunan iktisadi sosyoloji ve bağlı bulunan yerleşiklik kavramı, son yıllarda araştırmacılar tarafından ilgi gösterilen bir konu olmuştur. Yerleşikliğin iktisadi ve sosyoloji boyutunun farklı bakış açılarına / farklı epistemolojilere dayandırılması tartışmalı bir durum yaratmaktadır. Bu makalede yerleşikliğin doğasında bulunan ilişkisellik, ağ düzeneği kuramı çerçevesinde incelenerek ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. İktisadi ve sosyolojik bakış açıları sosyal bilim felsefesi argümanlarınca irdelenerek, ağ düzeneği kuramının açıklamaya çalıştığı ilişkisel yapılar sosyolojik epistemoloji bağlamında temellendirilerek incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Yerleşiklik, Ağ Düzeneği Kuramı, Sosyolojik Epistemoloji

UNDERSTANDING EMBEDDEDNESS AND NETWORKS VIA SOCIAL NETWORK THEORY: SOCIOLOGICAL VIEW

ABSTRACT: Economic sociology has long argued that economy and sociology are too inter twined to be thought of as independent disciplines. In recent years, economic sociology and the related concept of embeddedness have received considerable attention from researchers. However, questions over its epistemology still remain unanswered. In this article, we employ social network theory to analyze the networks and the relational bounds of embededdness. Economic and sociological paradigms will be explored via the arguments of philosophy of social sciences and the structures of networks within the social network theory will be investigated through the lens of sociological epistemology.

Keywords: Embeddedness, Social Network Theory, Sociological Epistemology

1. Giriş

Sosyal bilimler incelendiğinde birçok bilim dalının bazen iç içe geçmiş bazen de birbirinden çok farklı konuları barındırdığı görülmektedir. Makalede incelenen ana konu olan yerleşiklik kavramı iktisadi temellere dayanmaktadır. İktisat biliminin sosyal bilimler çerçevesinde diğer bilim dallarından ayrılmazlığı göz önüne alındığında, disiplinler arası incelenmesi gereken bir bilim olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle sosyoloji bilimi ile bağdaştırıldığında, yerleşikliğin incelenmesi sorunsal bir hal almaktadır. İktisat ve sosyolojinin bir arada incelenmesi ya da farklı araştırmacılar tarafından ayrı ayrı ele alınması gerektiği yönünde yapılan açıklamalar halen tartışılan bir durumdur.

Süregelen tartışmaların ana odak noktası yerleşiklik yaklaşımının iktisattan ayrılamazlığı noktasından çıkmaktadır. İktisadi ya da sosyolojik paradigmalardan bakıldığında, yerleşiklik ile ifade edilen olgular temel olarak farklı noktalara dayanmaktadır. Bu farklılık aynı zamanda gerçekçi epistemoloji açısından problemli bir durumu yansıtmaktadır. Makalede, yerleşiklik ile ifade edilenin iktisadi ve sosyoloji bağlamında nelere karşılık geldiği ana sorunsaldır. Bunu anlamak için yerleşiklik kavramının epistemolojik incelenmesi ve, örgütsel ilişkileri anlamada yerleşikliğin sosyolojik altyapısının mercek altına alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda, bilginin birey ve toplum açısından sosyolojik değerinin irdelenmesi ve toplumsal olarak anlamının açığa çıkarılması önemli bir adımdır. Bilginin sosyolojik yolculuğu, sosyal bilim felsefesine bakış ile mümkün olmaktadır. Bu doğrultuda, makalede birey ve toplum ilişkileri sosyal bilim felsefesi içerisindeki yeri incelenmekte ve bu bağlamda ortaya atılmış bir teori olan "ağ düzeneği teorisi" üzerinde durularak; ağ düzeneği içerisinde yer alan yerleşik bilginin oluşması ve de örgüt ve de örgüt faaliyetlerine etkisi geniş bir şekilde ele alınacaktır.

2. Sosyal Bilim Felsefesine Bir Bakış

Bireyin içerisinde bulunduğu toplum ile ilişkisini anlamak için sosyal bilimlerin realist bir epistemoloji izlediği hatırlanmalıdır. Bu, düşüncelerimizden bağımsız bir sosyal gerçekliğin var olduğu bir ontolojik yapıdır. İlişkileri anlayabilmek için bizim dışımızda var olan nesnel bir sosyal gerçeklik olduğunu kabul etmemiz gereklidir. Böyle bir bakış açısı sosyal bilimler çerçevesinde bahsi geçen yerleşiklik olgusunu anlamaya çalışmakta genel geçer bireyci insiyatifi tek başına değil de; sosyolojinin perspektifinden, yani bireye indirgeme yapmaksızın tarihsel bir süreci ele alarak bütünsel bir inceleme yapılmasının faydalı olacağını ön görmemiz gerekliliğini sunar.

Toplumlar veya ilişkisel ağlar ile ilgili yaklaşımları incelemede Burrell ve Morgan (1979) sınıflamasına bakılması yardımcı olabilmektedir. Toplumu, insanların oluşturduğu sosyal ilişkiler sistemi olarak (Gould, 1991) tanımlarsak, ilişkiler, yapıyı anlamamızda temel teşkil edecektir. İktisadın savunduğu bireyci yaklaşıma göre; bireyin davranış ve düşünceleri yapıyı oluşturmaktadır. Dolayısı ile ontoloji birey kaynaklıdır. Sosyolojik bakışa göre ise, toplum (yapı) kendine has bir ontolojidir ve bireyin düşünce ve davranışlarını etkiler. Bu bakış açısı içerisinde, keskin ve tartışmalı ayrımlardan başka bir mekanizma doğrultusunda yapının ilişkisel boyutların bir bütünü oluşu, dolayısı ile mekanizma bileşenlerinin (birey, örgüt, toplumlar) aralarında etkileşimde bulunarak sürekli olarak dinamik ve bütünleşik bir yapı olduğu savunulmaktadır.

Gözetilen gerçeklikte, bir şeyin olabilmesi için birçok farklı bileşenin biraraya gelmesi ve belirli bir sebep sonuç ilişkisi içinde ilişkiye girmesi yatmaktadır. Örneğin suyun oluşabilmesi için hidrojen ve oksijen atomlarının, kimyasal, fiziksel ya da biyolojik

nedenle etkileşime girmesi örnek gösterilebilir. Toplumların oluşabilmesi için de bazı bileşenlerin olması gerekliliği ortaya koyulmuştur. Bu bileşenler üzerine yapılan sosyolojik saptamaların temel farklılığını ise analiz noktası olarak bireyin ele alınması ya da alınmaması oluşturmaktadır.

Weber (1965, 88) bireyi analiz noktası olarak saptarken, "*sosyoloji: bireylerin eylemlerine verdikleri anlamı anlama bilimi*" tanımlamasında bulunmuştur. Durkheim (1985, 42) ise; bireysel eylemlerin bireylere sunulan bir çerçevede gerçekleştiğini belirterek analiz biriminin birey olamayacağını belirtmiştir. Gözetilen temel varsayımlar ile toplumun çevresi ile ilişki içerisinde olduğu ve bu çevrenin bir mekanizma şeklinde toplumun yapısını etkilediği görülmektedir (Lane, 2001). Burada ilişkisel bir analiz kullanma gerekliliği mevcuttur. Çünkü hem bireyler arası ilişkiler hem de birey-yapı ilişkileri sürekli birbirlerini etkileyen ve değiştiren olgulardır. İlişkilerin sınıflandırılması yapıldığında gereklilik arz eden ilişkiler (aile içinde eşler arası ilişkiler, örgüt içinde işçi-işveren ilişkileri vb.) ve koşul bağımlı ilişkiler (tüketimin üretim bağlamı dışında düşünülememesi vb.) olarak açıklanabilmektedir (Sayer, 1985, 1995). Ayrıca, ilişkilerin nedenselliğine bakıldığında, bireylerin görevleri ve pozisyonları, işbirlikleri, kültürel, politik durumlar, fiziksel sınırlar, hammadde gibi olgular birbirini etkileyen bağımlılıklar ve farklı koşullara bağlı oluşumlarla ilintilidir. Bu gömülü nedensellikler sonucunda, sosyal yapı ontolojik olarak pozitivizmin dışında kalmaktadır (Sayer, 2000). Çünkü burada ele alınanın bireylerden bağımsız bir yapının nesnel gerçeklik olduğu hatırlanmalıdır. Bu sayede ilişki kavramının soyut oluşu, bir takım somut gerçekliklerle birebir örtüşmemesi genelleme yapmaya imkân tanımaz. Hem iktisat, hem de sosyoloji açısından aynı yapı benzer süreçlerden geçerek oluşmayabilir. Örneğin her birey aynı süreçleri yaşasa da aynı bilgi birikimine sahip olamayabilir. Diğer bir örnek olarak her işçi sınıfında yer alan alt kültürlerin farklı karar verme mekanizması olduğu verilebilir (Granovetter, 1985:485). Yerleşiklik kavramının da, belirli bir yargıya varılmadan önce her disiplinin kendi çerçevesinde değerlendirilmesi ayrı bir gereklilik arz etmektedir.

Belirtilen ilişkisel yapı daha ziyade etkileşimi içeren açık bir sistem oluşu ile aynı yapı ve mekanizma altında olsa dahi farklı sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Örneğin benzer iktisadi sistemlerde aynı rekabet şartları kimi örgütleri yenilik yapmaya iterken, kimi örgütleri üretimi durdurmaya sürükleyebilmektedir. Burada ise nedenden ziyade sonuçlar ön plana çıkmaktadır. Aynı şekilde farklı mekanizmalar da aynı sonuçları doğurabilir. Sonuçların önceden belirlenemez ve kesin olmayan bir yapısı bulunmaktadır (Sayer, 2000). Güç, bu sonuçların güzel bir örneğidir. Yapı içerisinde yerleşik olarak bulunan, karmaşık ve gözlemlenemeyen ilişkiler; güç, yükümlülükler, eğilimler, kurallar, bölgeler, roller, görevler ve haklar gibi olguların etkileşimi doğrultusunda belirlenmektedir. Bu etkinin düzeyi, yapının oluşmasında bireylerin birebir etkisinin fazla olmadığı ve dışarıdan uygulamalar doğrultusunda etkilendiği ile açıklanabilir. Bu açıdan toplumsal yapının ve toplulukların oluşmasında, insan doğası açısından bir belirlenimci yapının etkisi olduğu söylenebilir. Bu şekilde yapı oluşturulurken, insanlar özgür seçimlerinden uzak bir şekilde dışsal belirleyiciler yardımıyla bir araya gelmektedirler (Atmanspacher, 2002). Oluşturulan ilişkisel yapının bileşenlerine bakıldığında, gerçek hayatta bulunan zorunlu ilişkiler (aile içi, yakın arkadaş vb.), seçime bağlı olmayarak oluşan oldukça kuvvetli, güven unsuru fazla olan ve yoğun ilişkileri beraberinde getirmektedir. Koşul bağımlı ilişkiler (ağ düzeneğinde yer alan örgütsel ağlar gibi) ise daha zayıf nitelik taşımakta ve genelde bilgi iletişimi şeklinde kendini göstermektedir (Katz vd., 2004:309).

Yerleşikliğin söz konusu olduğu bu ilişkisel yapıyı açıklayabilmek için ağ düzeneği kuramının incelenmesi gereklidir.

2.1. Sosyolojik Bakış Açısı İle Ağ Düzeneği Kuramı

Günümüz dünyası, ağlardan oluşmaktadır. Bilimsel araştırmaların çoğu bu ağların, işletmeler açısından kullanımı, düzenlenmesi ve bir uyum içerisinde kontrol edilmesi şeklinde olmaktadır. Bu ağlar ile ilgili araştırmaların yansıması olarak, insan-bilgisayar etkileşimi, sosyal medya, ağ içerisinde iletişim, bilgisayar bilimleri ve bilginin görselleştirilmesi gibi kavramlar oluşmuş ve bu ağların işleyişinin incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır (Hansen, Shneiderman ve Smith, 2011:ix).

Ağ düzeneği kuramı doğa ve toplum; yapı ve kültür; insan ve insan olmayanlar arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla geliştirilmiş sosyal bir teoridir (Callon, 1986; Law, 1992). Callon'a (1986:1-2) göre, sosyolojik açıdan her bir elementin arasında bir ilişki mevcuttur. Sosyoloji bu ilişki ağlarının oluşma nedenlerini ve aktörler arasındaki ilişkilerin yapısının tercüme edilmesinden sorumlu bir bilim dalıdır. Diğer yandan organizasyon içerisinde yer alan aktörler arasındaki ilişkilerin tercüme edilmesi ile örgütün çalışma prensiplerinin ortaya koyulması sağlanabilmektedir. Bu ilişkilerin ortaya koyulması, aktörler arasında yer alan bilginin açığa çıkarılması ile olabilmektedir. Bu bilgi kendini üretim süreçleri, patentler ve organizasyonun yapısı olarak gösterebilmekte ve örgütlerin üretim ve pazarlama gibi süreçleri üzerinde etkisi bulunmaktadır (Law, 1992:2). Görüldüğü üzere ağ düzeneği kuramı içerisinde aktörlerden ve bir yapıdan söz edilmektedir. Yapı içerisinde yer alan tüm aktörler insan ve insan olmayan varlıklar şeklindedir ve tüm bu oluşumlar eşit derecede eylemde bulunma kapasitesine sahiplerdir (Kasapoğlu&Odabaş, 2009:32).

Ağ düzeneği kuramı, fiziksel ve sosyolojik bağları ölçmek ve derecelendirmek amacıyla ortaya atılmış bir modern sosyoloji tekniğini yansıtan fenomendir. Ağ teoremi içerisinde, antropolojiyi, biyolojiyi, modern iletişim çalışmalarını, iktisadı, jeolojiyi, sosyal psikolojiyi ve dil bilimciliğini barındıran bir teori türüdür (Anonymous, 2011:2). Ağ teoremi genler ve kan bağları gibi fiziksel bağların dışında, güven, karşılıklı etkileşim, sorumluluklar, yetkiler ve empati gibi bağların oluşturduğu sosyal bağlarla ile de ilgilenmektedir. Yapılan araştırmalar her insanın, henüz iletişim kurmadığı bir diğer insan ile ortak olarak sahip olduğu bir ya da bir kaç arkadaşının olduğunu göstermektedir. Ancak bu ortak arkadaşların birbiri ile olan doğrudan ilişkisinin derecesi bilinmemekte; ancak matematiksel olarak ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Bu ortak arkadaş etkisine, ağ teorimi içerisinde, "küçük dünya etkisi" denilmektedir (Degenne&Forse, 1999:13).

Ağ düzeneği kuramı, özellikle kamu yönetimi ve de örgüt kuramı alanında yaygın bir şekilde kullanılan bir terimdir. Kamu yönetimi açısından ağ düzeneği kuramı, kamu politikaları ile çıkar gruplarının ilişkilerin incelenmesi açısından önem arz etmektedir. Bu ilişkiler incelendiğinde gizli iktidar (sub-governments) ve demir üçgen (iron triangles) gibi örgüt kuramlarına ait

temel kavramlar ortaya çıkmaktadır. Bahsi geçen kavramlar arasındaki ilişkiler ise, üretim ve pazarlama süreçlerinde değişimlere, devlet anlaşışındaki farklılaşmalara neden olmaktadır (Aygül, 2006:143).

Ağ düzeneği kuramı işleyişi ve etkisi bakımında incelendiğinde ilişkiler ve etkileşimler ile ilgili olduğu görülmektedir. Bir örgüt içerisinde yer alan aktörlerin (çalışanlar, ögrütün yapısı, ürün vs) ve çıkar gruplarının arasında yer alan ilişkilerin ve etkileşimin oluşmasında ise bilginin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu açıdan ağ teoremi bir birine bilgi ile bağlı aktör ağlarından oluşmaktadır. Bu yüzden örgüt içerisinde yer alan bilginin özellikle yerleşikliğin (gömülü bilgi-embeddedness) aktörler arası ilişki ve etkileşim üzerinde önemli bir rolü olduğu söylenebilir (Aggarwal, 2011:2).

Ağ düzeneği kuramı, birçok alanda uygulama fırsatı barındıran bir kuramdır. Özellikle, içerisinde nedensellik barındırması sebebiyle pozitivist epistemolojiye dayandırabilmesi ve ilişkisel boyut taşıması sosyolojinin konusu haline gelmesini sağlamıştır (Otte ve Rousseu, 2002:450). Sosyal bilimciler, ilişkisel boyutun açıklanması yönünde hareket etmektedirler. Ağlar üzerindeki sosyal ilişkiler, bireyler (aktörler) ve örgütleri karşılıklı değişim ilişkileri içine sokmaktadır (Cock ve Whitmeyer, 1992:110). Bu etkileşim ve ilişkilerin ortaya konulabilmesi açısından ağ düzeneği kuramı ortaya çıkmıştır. Bu kuram doğrultusunda toplumlar ve bireyler arasındaki etkileşim ve iletişim bir hedef olarak örgütlere sunulmaktadır. İçerisindeki nedenselliğin araştırılması ve etkilerinin bulunması açısından sosyal ağlar önemli bir konumda yer almaktadır (Tichy vd., 1979:507).

Ağ düzeneğinin en önemli özelliği, ağdaki aktörlerin birbirleri ile etkileşimde bulunduğu uzun süreli tekrarlanan ilişkileri içermesidir. Bu düzenekler bireyler ve örgütler tarafından oluşmaktadır. Bireyler ve örgütler birbirlerine sosyal ilişkiler ile bağlıdır (Gulati vd.,2002). Bu ilişkiler arkadaşlık, üyelikler, kaynak değişimleri vb. şeklinde olabilmektedir. Bireylerin yerleşikliklerinin davranışlarına olan etkisi ağ düzeneği kuramı ile açıklanmaktadır ve aynı durum örgütler için de geçerlidir. Örgütler farklı ağ yapılarında yer almak üzere diğer örgütlerle sosyal ve iktisadi bağlamda bir bağlantının içerisindedirler. Bu bağlantılar, ilişkileri yansıtmaktadır. Burada da sosyal ilişkilerdeki iktisadi yerleşiklik ifade edilmektedir.

Konu ile ilgili yazın incelendiğinde farklı düşünce okulları olduğu görülmektedir. Büyük bir çoğunluk, ağların sağladığı bağlantıların, bireylerin kişisel tercihlerini ve isteklerini en yüksek düzeye çıkardığını savunmaktadır (Katz vd., 2004:313). Bireysel seçimin ön planda olduğu bu düşünce Coleman'a (1988) dayandırılmaktadır. Coleman, iki aktör arasında yaşanan ilişkinin bir sosyal sistem içerisinde çıkarlar doğrultusunda olduğundan bahseder. Her birey, çıkarlarını en üst düzeye çıkarmaya çalışmaktadır. Diğer yandan da diğer kişiler ile olan bağımsız ilişkilerinden kaynaklı gömülü bilgiler doğrultusunda kısıtlanmaktadır. Bu tür ilişkiler bireylerde, davranışsal özellikler yaratmaktadır. Bu ilişkiler doğrultusunda oluşan bağlar ise güven duygusu yaratarak paylaşımları arttırmakta ve ilişkileri güçlü kılmaktadır.

Bir diğer düşünce okulu ise; Homans'ın (1958) değişim ve bağımlılık teorileridir. Homans'a göre bireyler bazı değerleri değişime tabi tutmak amacıyla sosyal bağlar kurmaktadırlar. Kurulan bu ilişkiler, paylaşılan değer son bulana kadar devam etmektedir. Bu değişim teorisi ile birlikte Homans, kişiler arası etkileşimin makro ve mikro düzeyini görme imkanını sağlamaktadır.

Üçüncü bir düşünce okulu ise; karşılıklı çıkar ve toplu hareket teorileridir (Katz vd., 2004:314). Bu teoriye göre toplu olarak yaşanan hareketler, belli çıkarlara ve zengin kaynaklar barındıran bireylere bağlıdır. İnsanlar kurdukları bağlar ile birlikte salt kendi çıkarlarını en üst düzeye çıkarmakla kalmazlar; ellerinde mevcut bulunan değerleri de paylaşma yoluna giderler. Bazen toplum içerisinde oluşturulan bağlar içerisinde yaşanan bu paylaşımlar (köprü yaptırma, park kurma, tüneller açma vb.) çerçevesinde, grubun tüm bireyleri toplu halde yarar sağlayabilmektedir (Marwell ve Oliver, 1993).

Bir diğer yaklaşım, bilişsel aile teorileri olarak adlandırılan, küçük gruplar üzerine yapılan bir çalışmadan kaynaklıdır. Teori, genel olarak grup üyelerinin bilişsel düzeyine odaklanır ve bu bilişsel düzey sayesinde üyelerin biraraya gelme ve bağ oluşturma nedenlerini açıklamaya çalışır. Grup üyelerinin biraraya gelerek belirli yeteneklerini ve uzmanlıklarını paylaşabilecekleri ilişkisel ağlar oluşturdukları da belirtilmektedir. Bu tür sosyal ilişkilerde, üyeler arasında bir bilgi birikiminin paylaşımından da söz edilmektedir (Katz vd., 2004:315).

Örgütler arası ilişkileri ve yapıları incelemede ağ düzeneği kuramının konumu önem teşkil etmektedir. Belirtilen yaklaşımlar doğrultusunda yazında incelenen ilişkiler çeşitli şekillerde örneklenmektedir. Bu ilişkiler: birlikler, ittifaklar, tedarikçiler, kaynak sağlayıcılar, aracılar, ortak yönetim kurulu üyelikleri, örgüt içinde çalışan bireylerin bireysel ilişkilerinden oluşmaktadır (Gulati, 2002; Håkansson ve Ford, 2002; Johanisson vd., 2002; Coleman, 1988; Uzzi, 1996; Burt, 1992, Granovetter, 1973, 1985). Aynı zamanda örgütler kaynağa, pazarlara ya da bilgiye ulaşmak adına da ilişkisel ağlardan yarar sağlarlar. Burada kaynağa yakın olan örgüt/birey (yapı içerisindeki konum önem arz etmekte), daha güçlü ve diğerine nazaran daha az bağımlı durumdadır (Pfeffer ve Salancik, 1978). Bu tarz bir ilişkisel yapı aynı zamanda makro açıdan bakışın (sosyolojinin desteklediği) yerleşikliği anlamada destekleyici olduğunu kanıtlar. Çünkü burada önemli olan, oluşturulan ilişkisel yapıdır; birey daha arka planda bulunmaktadır.

İşletme terminolojisi içerisinde, örgüt açısından ağ düzeneği kuramına baktığımızda karşımıza örgütsel ağ düzeneği kuramı çıkmaktadır. Bu kuram, yerleşikliğin aktörlerin ilişki kurarken kendi kısa vadeli iktisadi kazançlarından çok güven ve karşılıklılık amacında olduklarını öne sürmektedir. İşin içinde güven unsurunun olması sosyolojik açıdan incelemenin gerekliliği savını ayrıca desteklemektedir. Aynı sosyal topluluğa üye aktörlerin, komiteler oluşturarak ya da bir araya gelerek iktisadi ilişkiler kurmalarının temelinde de güven yatmaktadır. Tekstil sektöründe yapılan bir inceleme doğrultusunda, arada güven unsuru var ise, benzer iş ile uğraşan, sahiplerinin biçimsel ve biçimsel olmayan bir şekilde bir araya geldiği, aynı kuruma üyelikleri bulunan iki firmanın, olası bir anlaşma durumunda yazılı bir kontratı tercih etmeyeceği belirtilmiştir (Eğilmez, 2011). Burada yerleşik bulunan iktisadi davranışın ise uzun vadeli karşılıklı kazancı işaret ettiği ve dolayısıyla iktisadi ilişkilerin sosyal boyutunun ön plana çıktığı söylenebilir. Bu ilişkiler doğrultunda Türkiye'de TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği), MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği) ve TUSKON (Türkiye İş Adamları ve Sanayiciler Konfederasyonu) kurulmuştur. TÜSİAD, Türk sanayicileri ve iş adamlarını temsil etmek amacıyla iş dünyasında, sivil toplum kuruluşu olarak kurulmuştur (Tüsiad, 2014). MÜSİAD ise Türkiye'nin mahalli ve evrensel değerlerini korumak, bölgede etkin, dünyada saygın, müreffeh bir

ülke haline getirmek; Türkiye'nin ve dünyanın sosyal, kültürel, iktisadi ve teknolojik alanlarda kalkınmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur (Müsiad, 2014). TUSKON, dış politikalarda etkinlik sağlamak amacıyla, AB müzakerelerinin başlaması ile dünya çapında daha güçlü temsil adına iş dünyası federasyonunun tek bir çatı altında toplanmış halidir (Gürpınar, 2012).

Kültürel boyutun da örgütsel ilişkilerin yerleşiklik boyutunu anlama önemli bir yeri vardır. Japon endüstriyel grupların içerisindeki alışverişin iktisadi rekabetten ziyade, uzun yıllara dayanan eski ilişkilere dayandığı (Granovetter, 1985:497) bahsedilen olguya uygun bir örnektir.

İktisadi yapıların değişmesi ve globalleşmenin hız kazanması ile yaygın bir uygulama olan dış kaynak kullanımı (outsourcing), ilişkisel yapısı ile üretim zinciri biçiminde işleyen bir ağ düzeneği yapısının oluşumuna katkı sağlamaktadır. Burada merkezde hakim bir firma yer almaktadır. Sanayi bölgelerinde ise hakim bir firma olmadan, aktörlerin ağ düzeneğinin sınırlarını ve değişim ilişkilerinin yapısını kendilerinin belirlediği bir yapı oluşturabilmektedirler. Bu ilişkisel yapılar örgütler açısından ortaya çıkışları itibari ile iktisadilik (maliyet tasarrufu gibi) arz etse de, zamanla bilgi edinebilme platformu ve ağlar arası bağlantı sağlama şeklinde bir avantaj sağlama durumuna gelmiştir. Bu değişim, yapı faktörünün kuralları belirleyici ve kısıtlayıcını yönünü yansıtmakta (Uzzi, 1997: 38) ve işletmeler için şebeke/network organizasyon şeklini almasını sağlamaktadır. Şebeke organizasyon yapısıyla örgütler, pazarın beklentilerine uygun ve de hızlı bir şekilde cevap verebilme yetisi kazanmaktadır. Bu ağ yapı günümüz rekabet koşullarında, örgütlere yerleşik bilgi kazandırması açısından, kalite, fiyat, üretim faktörleri, verimlilik, etkinlik, karlılık, yönetimin yapısı, bilim ve teknoloji gibi unsurlar açısından avantajlar getirmektedir (Sayli, Kurt ve Baytok, 2006).

Diğer yandan, işin yerleşiklik ve ilişki boyutu, işletmelerin en önemli paydaşlarından birisi olan tüketiciler açısından da önem arz etmektedir. Ağ düzeneği kuramı çerçevesinde, yerleşim bir şekilde toplumda yer edinmiş bilgilerin tüketiciler üzerinde etkisi bulunduğu ve bu etkilerin referans grup şeklinde, tüketici davranışlarını etkilediği ve toplum doğrultusunda tutumlar belirlendiği saptanmıştır (Escalas ve Bettman, 2003). Özellikle, tüketiciler yoğun ilişki ağları sayesinde, içinde bulunduğu toplum ve ilişki içerisinde bulunduğu kitle doğrultusunda düşüncelerinin şekillendiği görülmüştür. Hatta bu ilişkilerin önemini Brown'ın (vd., 2007) araştırması daha belirgin bir şekilde ortaya koymuştur. Bu araştırmaya göre, belli bir ilişki ağı içerisinde bulunan bireylerin, bu ağların gücü zayıf da olsa, bir süre sonra en sağlam yani güçlü ağa sahip birey kadar kuvvetli tutumlardan etkileneceğini saptanmıştır. Yani ağ düzeneği içerisinde ilişkiler, her bireyi bir süre sonra en kuvvetli birey kadar etkilemektedir (Degenne ve Forse, 1999; Thomas, 2008). Ağ düzeneği kuramı doğrultusunda, örgütler, tüketiciler ile yakından iletişime geçerek, davranışsal ve algısal etki yaratabilmekte ve bu sayede tüketiciler tarafından kimlikleri (identify) bu örgüt doğrultusunda yeniden tanımlanarak yoğun bir etki yaratılması sağlanarak, birey düzeyinde yerleşik bir etkinin oluşturulması ve dolayısıyla toplumsal yapının etkilenmesi düşünülmektedir (Ku, 2011; Escalas ve Bettman, 2003; Stokburger-Sauer, 2010; Algesheimer, 2005).

3. Yerleşikliği- Gömülü Bilgiyi Anlamak

Yerleşiklik, genel olarak, sosyal yapının iktisadi eylemleri ne şekilde etkilediğini açıklayan bir kavramdır. Kısaca, bir nevi iktisat sosyolojisi kavramıdır denilebilir. Karl Polanyi'nin (1944) öncülüğünü yaptığı yerleşiklik kavramı daha sonra Granovetter'e (1973) temel oluşturarak iktisat ve sosyoloji alanlarında çalışılmıştır. Yerleşikliğin önermesine göre iktisadi faaliyet sosyal olarak yerleşiklik durumunu sergilemektedir.

Yazın incelendiğinde ve ortaya çıkış noktası iktisadi temellere dayandırıldığında Adam Smith (1776) ve "Ulusların Zenginliği"ne (Wealth of Nations) kadar ulaşmaktadır. Rekabetin ticaretin kurallarını belirlediği ve bu kuralların herhangi bir birey tarafından manipüle edilemeyeceği düşüncesine karşın Smith: bir takım yükümlülüklerin, normalde hiç karşılaşmayacak bireylerin ticaret ile bir araya geldiklerini belirterek bir noktada sosyal ilişkilerin kusursuz bir rekabet için bir gereklilik olduğunu savunmuştur (Granovetter, 1985:484). Bu görüş ile iktisadi yapının içerisindeki sosyal ilişkilerin varlığını öngörebilmekteyiz. Aynı şekilde Smith'in bir ahlak felsefecisi olduğu hatırlanır ise, "Ahlaki Duygular Kuramı" (The Theory of Moral Sentiments, 1759) başlıklı kitabında: bireysel ahlak değerlerinin kaynağının toplumsal olduğu, dolayısı ile bireysel çıkarlarla toplumsal çıkarların örtüşmesinin olağan oluşundan bahsetmektedir. Burada anlatılmak istenen "bireysel çıkar"dan farklıdır: doğa yasaları çerçevesinde insanların kendi çıkarlarını izlemelerinin farklı kurumsal yapıları (iş bölümü, dış ticaret gibi) destekleyeceğini, bu yapıların oluşumu ile de görünmeyen el mekanizmasının toplumsal refahı arttıracağıdır (Smith, 2006:xiv). Bu ifade ile de bireyden ziyade oluşan yapının önemi ön plana çıkarılabilir.

İktisadi yapının *homo economicus*'a dayandırılarak, bireylerin rasyonelliği ve kendi çıkarları doğrultusunda davranacaklarını savunan yaklaşımda da sosyal ilişkinin varlığından söz edilebilir. Burada ise daha çok bireye dayanan bir seçim ve bireyin kendi seçiminden kaynaklı bir yapıdan bahsedilmektedir. Her iki yaklaşım bireylerin içinde yaşadığı bir yapıyı öngörmektedir. Zaten "yapı" kelimesinin sözlük karşılığında "parçaları ve öğeleri arasında yasaya uygunluk, durağan bağlar ve karşılıklı ilişkiler bulunan dizge veya bütün" ifadesi yer almaktadır (tdk.gov.tr). Bu tanım çerçevesinde iktisadi yapıyı oluşturanların bireyler oluşu ve bu bireyler arasında bir takım bağlar ve ilişkilerin bulunması önermesi yapılabilir. Belirtilen birey-yapı tartışması sosyal bilimler felsefesi bölüm başlığında irdelenecektir.

İktisatçı düşünce yerleşikliğe daha bireysel bir gözlükten bakmasına karşın, sosyolojik bakış açısı ile bireylerin içinde bulunduğu bir yapı daha ön plandadır. Bu tartışmalı durum iktisadi sosyoloji bilim dalının ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Bireysel rasyonalitenin karşısında, sosyologlar, tümdengelimci bir anlayışla, yapının bireylere inilebileceği savunulmaktadır. İktisadi sosyolojinin öncüleri arasında Burt ve Granovetter sayılabilir. Granovetter'e (1985) göre, yerleşiklik salt birey ya da salt yapıdan farklı olarak üçüncü bir boyuttadır. Bu boyut; hem bireysel (mikro) hem de yapısal (makro) düzeyde bir incelemeyi savunan, bireyler tarafından kurulan sosyal ağların ve değişim ilişkilerinin içinde iktisadi hayatın yerleşikliğidir. Burt (2000) ise; sosyal yapı içerisinde yapısal boşlukların olduğunu savunarak, ilgili yapı içerisinde bireylerin bulundukları yere dikkat çekmektedir. Yapısal boşluklar ile ilişkilerin düzeyi değişebilecek, dolayısı ile de boşluğun her iki tarafındaki bireyin rekabetçiliği

değişecektir. İlişkilerin gömülü olduğu bir yapıdan söz edilirken sosyal bilim felsefesi açısından yapı kavramının sosyolojik gerçekliğini anlamamızda fayda vardır.

4. Sonuç

Yerleşiklik kavramının anlaşılması ağ düzeneği kuramına ilişkin örneklerin çoğaltılması ile mümkün olabilir. Barındırdığı iktisadi yerleşiklik iktisat, sosyoloji veya diğer bilimler tarafından incelendiği takdirde yeni oluşumları sağlayacağı hatırlanmalıdır. Birey ya da yapı tartışmalarının her disiplin içerisinde farklı yaklaşımlar tarafından incelenmesi alandaki zenginliği arttıracaktır. İlişkisel boyut kapsamında iletişim, etkileşim, değer, empati (duygudaşlık), güç, güven, bağlılık (Grönross, 2004; Rashid, 2003; Doyle, 2003) gibi olguların sosyal yapıda ön plana çıkması toplumsal boyutta bir incelemenin yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu noktada, toplumların oluşumları ile iş sistemleri tarihsel bir süreç ile incelenebilir. Örneğin; küresel anlamda Amerika ve Japonya'da hakim olan küresel iş sistemleri ve hatta ulusal anlamda Türkiye'de hakim olan ulusal iş sistemleri, ülkelerin mevcut iktisadi yapısı ve içinde bulunduğu sosyal yapı ile ilişkilendirilerek değerlendirilebilir. Türkiye'nin bahsi geçen iki küresel toplum gibi kapital ekonomiyi benimsediği göz önünde bulundurulursa, gerçekten "güçlü" sayılabilen bu noktaya gelmelerinde hangi süreçlerin ön plana çıktığı ve ilişkisel ağları hangi yapılar gözetilerek oluşturdukları araştırılarak ulusal iş sistemlerine düzeltici bir öneri olarak sunulabilir. Bu tür bir araştırma aynı zamanda sosyolojik bir yapı oluşumunun nedenlerini de ortaya koymada yardımcı olacaktır. Özellikle sosyoloji çıkışlı disiplinlerden bir tanesi olarak işletme biliminin (işletme bilimin meşruluğu tartışıla dursun), yapı taşlarından olan örgüt ve örgütlerin temelde var olma nedeni olarak tüketiciler ağ düzeni kuramı yaklaşımı ile incelenmektedir. Ayrıca ağ düzeni kuramı, durumsallık yaklaşımın da üzerinde durduğu tek bir genel geçer doğru yoktur ilkesi paralelinde, toplumsal yerleşiklik ve ilişki düzeyine göre ele alınmasını sağlayacaktır.

Ağ düzeneği kuramından yola çıkarak örgütlerin ve örgütler içerisinde yer alan yapı ve aktörlerin (aktörler daha önce değinildiği üzere tedarikçiler, rakipler, personel, ürünler, hizmetler, sosyal destekler, bilgiler, fikirler, müşteriler ve tüketiciler- yani paydaşlar (Streeter ve Gillespie, 1992:3) birbirinden ayrı tutulamaz ve yalıtılamaz olduğunu bilmek (Sargut, 2010:106) ve bu aktörler ile yapı arasında güven ve karşılıklı amaçların kesişmesi doğrultusunda ilişkiler kurduğu ve sürdürdüğünü anlamak zorundayız. Bu güvenin yaratılması ve amaç birliği sağlanması, ağ düzeni kuramı çerçevesinde, yapı içerisinde yer alan aktörlerin yerleşiklik düzeyine göre değerlendirme yapılarak mümkün kılınabilir. Özellikle sosyal medyanın, ağ düzeneği kuramı açısından düşünüldüğünde, Twitter, Facebook, Youtube ve Wikipedia gibi kaynaklar ile marka değeri yaratılması, tüketicilerin etkilenmesi, motive edilmesi ve sosyal rollerin atanması için bilginin oluşturulması ve yerleştirilmesi açısından (Hansen, Shneiderman ve Smith, 2011:ix) bir araç olarak kullanılabilirliği geçmiş araştırmalara (Erdoğan ve Torun, 2009; Kitchen, Erdoğan ve Torun, 2011; Torun ve Erdoğan, 2013) konu olduğu gibi bu ilişki ağlarının daha detaylı incelenerek, etkilerinin ortaya koyulması gelecek araştırmalara da konu olması kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

Aggarwal, C. C. (2011), "An Introduction to Social Data Analytics", 1-14. in: Charu, C. Aggarwal (ed.), Social Network Data Analytics, London: Springer.

Algesheimer, R., Dholakia, M.U. ve Herrmann, A. (2005). "The Social Influence of Brand Community: Evidence from European Car Clubs". *Journal of Marketing*, 69, 19-34.

Anonymous, (2011), "Social Network Analysis: Theory and Aplications", Erişim: 12.09.2014, http://train.ed.psu.edu/WFED-543/SocNet_TheoryApp.pdf.

Atmanspacher, H., (2002). "*BetweenChanceandChoice: InterdisciplinaryPerspectives on Determinism*", ImprintAcademic, USA.

Aygül, C. (2006), "Şebeke Kuramlarına Eleştirisel Bir Bakış", Memleket Siyaset Yönetim, 1, 141-153.

Brown, Jo, Brocerick, A.J. ve Lee, N. (2007). "Word of Mouth Communication Within Online Communities: Conceptualizing the Online Social Network". Journal of Interactive Marketing, 21(3), 2-20.

Burrell, G., ve Morgan, G. (1979). "*Sociologicalparadigmsandorganizationalanalysis*"**,**London: Heinemann.

Burt, R., (1992). "*StructuralHoles: TheSocialStructure of Competition*", Cambridge, MA: Harvard UniversityPress.

Burt, R. (1997), "TheContingentvalue of socialcapital", *AdministrativeScienceQuarterly*, 42: 339 365.

Burt, R., (2000), "The Network Structure of SocialCapital", B. M. Staw ve R. I. Sutton (Der.), *Research in OrganizationalBehaviour*, Vol:22: 345-423, ElsevierScienceInc., New York.

Callon, M. (1986). "Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and The Fishermen of St Brieuc Bay". in J. Law, Power, action and belief: a new sociology of knowledge?. London:Routledge, 196-223.

Cock, K. S. ve Whitmeyer, J. M., (1992), "TwoApproachestoSocialStructure: Exchange Theoryand Network Analysis", *AnnualReview of Sociology*, Vol. 18:109-127.

Coleman, J. S., (1988), " Socialcapital in thecreation of humancapital", *AmericanJournal of Sociology***,** 94: 95-120.

Degenne, Alain ve Forse, Michel (1999). Introducing Social Networks, çeviri: Arthur Barges, Sage Publications, London.

Doyle, P. (1993), Değer Temelli Pazarlama, Çev. Gülfidan Barış, MediaCat, İstanbul.

Durkheim, E., (1985), "*Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*", (Çev. C. B. Akal), BFS Yayınları, İstanbul.

Eğilmez, Ö., (2011), "Kaynak Bağımlılığı Bağlamında Dış Kaynak Kullanımına İlişkin Bir İnceleme", Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Universitesi.

Erdoğan, B. Z. ve Torun, T. (2009), "Bir İlişkisel Pazarlama Aracı Olarak Sanal Topluluklar". Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 2, (4), 45-71.

Escalas, Edson J. Ve Bettman, James R. (2003). "You Are What They Eat: The Influence of Reference Groups on Consumers' Connections to Brands". Journal of Consumer Psychology, 13(3), 339-348.

Gordon, I.H. (1998). Relatonship Marketing-New Strategies, Techiques and Technologies to Win the Customer You Want and Keep Them Forever. Canada:John Willey&Sons.

Gould, P., (1991), "DynamicStructures of Geographic Space", *Space and Time* (ed. S. D. Brunch ve T. R. Leinbach), HarperCollins.

Granovetter, M., (1973), "The Strength of Weak Ties", *American Journal of Sociology*, 78 (6): 1360-1380.

Granovetter, M., (1985), "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness", *AmericanJournal of Sociology***,** 91 (3).

Grönross, Christian (2004). "The Relationship Marketing Process: Communication, Interaction, Dialogue, Value". *Journal of Business&Industrial Marketing*, 19(2), 100-103.

Gulati, R.,Dialdin, D. A. ve L., Wang, (2002)."Organizational Networks", (Ed. J. Baum, J. A. C.), *Companion toOrganizations.* Malden: Blackwell, 281–303.

Gürpınar, B. (2012). "İş Çevreleri ve Dış Politika: TUSKON", Erişim: 12.09.2014, http://www.academia.edu/5164803/TUSKON.

Håkansson, H. ve Ford, D., (2002), "How shouldcompaniesInteract in Business Networks", *Journal of Business Research*, 55:133-139.

Hansen, D. L., Shneiderman, B. ve Smith, M. A. (2011), "Analyzing Social Media Networks With Nodexl: Insights Form a Connected World", Morgan Kaufmann, USA.

Homans, G.C. (1958), "Social Behavior as Exchange", American Journal of Sociology, 63(6), 597-606.

Johanisson, B. vd. (2002), "The Institutional Embeddedness of Local Interfirm Networks: A Leveragefor Business Creation", *Entrepreneurship&Regional Development*, 14:297-315.

Kasapoğlu, A. ve Odabaşı, Y. (2009), "Sosyolojik Açıdan Teknoloji Odağında Güncel Sorunların Yorumlanması", Elektrik Mühendisliği, 436 (Haziran), 31-33.

Katz, N., Lazer, D., Arrow, H. ve N., Contractor (2004), "Network Theoryang Small Groups", *Small groupResearch*, Vol.35:307-332.

Kitchen, J. Philip, Erdoğan, B. Zafer, ve Torun, Tolga (2011) ''The Impact of IMC in Virtual Communities on University Brand" In: Proceedings of the 16th International Conference on Corporate and Marketing Communications, Athens University of Business and Economics, Athens - Greece. (Bildiri Özeti), 2011, 18-19.

Ku, Edward C.S. (2011). "How Virtual Community Influence Travel Products Purchasing Decisions: The Flow Experience Perspective". BAI 2011 Internatioanl Conference of Business and Information, http://bai-conference.org/files/BAI2010%20Proceeding/Papers/4.MIS/4063.pdf.

Lane, D. C., (2001), "How Do TheIdeas of System Dynamics RelatetoTraditionalSocialTheoriesandtheVoluntarism/DeterminismDebate?", *Syst. Dyn. Rev.*, Vol.17:97-118.

Law, J. (1992), "Notes on the Theory of the Actor Network: Ordering, Strategy and Heterogeneity", 1-11. Erişim: 12.09.2014, http://www.lancaster.ac.uk/fass/sociology/research/publications/papers/law-notes-on-ant.pdf.

Marwell, G. ve Oliver, P. (1993), "The Critical Mass in Collective Action: A Micro-SocialTheory", MA: Cambridge UniversityPress, Cambridge.

Müsiad, 2014, Erişim: 12.09.2014, http://tr.wikipedia.org/wiki/M%C3%BCstakil_Sanayici_ve_%C4%B0%C5%9F_Adamlar%C4%B1_Derne%C4%9Fi.

Otte, E. ve Rousseau, R., (2002), "Social Network Analysis: A PowerfulStrategtyAlsoforThe Information Sciences", *Journal of Information Science*, Vol.28:441-453.

Pfeffer, J. ve Salancik, G. R., (1978), "*TheExternal Control of Organizations: A Resource DependencePerspective"*, New York: Harper&RowPublishers.

Polanyi, K., (1944), "*The Great Transformation*", New York: Holt, Rinehart.

Rashid, T. (2003). "Relationship Marketing: Case Studies of Personal Experiences of Eating Out". *British Food Journal*, 105(10), 742-750.

Sayer, A., (1985), "*TheDifferenceThat Space Makes*", (Ed. D. Gregory ve J. Urry), SocialRelationsandSpatialStructures, Macmillan, London.

Sargut, Selami A. (2010). Kültürlerarası Farklılaşma ve Yönetim, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara.

Sayer, A., (1955), "RadicalPoliticaleEconomy", Basil Blackwell, Oxford.

Sayer, A., (2000), "RealismandSocialScience", Sage Publications, 13, New Delhi.

Sayli, H., Kurt, M. ve Baytok, A. (2006). "Şebeke (Network) Organizasyon Yapılarının Rekabet Gücü Kazandırma Rolü ve AFYONKARAHİSAR Mermer Sektöründe Bir Uygulama Örneği". Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16, 31-46.

Smith, A., (2006), "*Ulusların Zenginliği*", (Çev. Derin, H.), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

STREETER, Calvin L. ve GILLESPIE, David F. (1992). "Social Network Analysis". Journal of Social Service Research, 16(1/2), 201-222.

Tichy, N. M.,Thusman, M. L. ve C. Fomburn (1979), "Social Network Analysis for Organizations",*Academy of Management Review*, 4(4):507-519.

Tüsiad, 2014. Erişim:12.09.2014. http://www.tusiad.org.tr/tusiad.

Stokburger-Sauer, Nicola (2010). "Brand Community: Drivers and Outcomes". *Psychology&Marketing*, 27(4), 347-368.

TDK, www.tdk.gov.tr, erişim: 18.07.2012.

Thomas, Friemel N. (2008). Why Context Matters: Applications of Social Network Analysis, Vs Verlag, Germany.

Torun, T. ve Erdoğan, B. Z. (May 2013) "Effects of Marcoms and Social Interactions through Virtual Communities on Consumer-based Brand Equity" Integrated Communication in Post-modern Era, Izmir University of Economics.

Uzzi, B.,(1996), "Thesourcesandconsequences of embeddednessfortheeconomicperformance of organizations: The network effect", *AmericanSociologicalReview***,** 61: 674 698.

Uzzi, B.,(1997), "SocialStructureandCompetition in InterfirmNetworks: TheParadox of SocialEmbeddedness", *AdministrativeScienceQuarterly*, 42: 35-67.

Weber, M., (1965), "*SocialandEconomicOrganization*", Free Press, New York.

This page intentionally left blank.

İŞLETME ALANINDAKİ LİSANS VE ÖNLİSANS ÖĞRENCİLERİNİN ÖĞRENME YAKLAŞIMLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Yıldız AYANOĞLU, Doç.Dr., Gazi Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, yildiz.ayanoglu@gazi.edu.tr
Ayşegül CİĞER, Yrd.Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, aysegulc@akdeniz.edu.tr
Hüseyin ABUHANOĞLU, Uzm., Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Sağlık Hizmetleri Yönetimi, habuhanoglu@gata.edu.tr
Sinan AYDIN, Öğr.Gör., Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, sinan.aydin@dpu.edu.tr

ÖZET: Öğrenme yaklaşımı; öğrencinin kendi kendine öğrenmesini kolaylaştıran, öğrenmenin niteliğini belirleyen, öğrencinin öğrenme konusunu ele alma niyetine bağlı olarak ortaya çıkan yönelimini (anlam arama, ezberleme, vb.) ifade eden, ayrıca öğrencilerin nasıl öğrendiklerini ortaya çıkarmaya ve öğrenme süreçlerini geliştirmeye çalışan bir araçtır. Bu çalışma ile lisans ve önlisans eğitim düzeylerinde işletme alanında eğitim gören öğrencilerin sosyo-kültürel özellikleri ile öğrenme yaklaşımları arasında fark olup olmadığının araştırılması amaçlanmıştır. Araştırma, Gazi Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu İşletme Yönetimi ile Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölümlerinde eğitim gören 591 lisans ve önlisans öğrencisi üzerinde anket yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Araştırmada Önder ve Beşoluk tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Düzenlenmiş İki Faktörlü Çalışma Süreci Ölçeği (R-SPQ-2F) kullanılmıştır. Araştırma sonucunda önlisans öğrencilerinin, lisans öğrencilerine nazaran yüzeysel öğrenmeyi daha fazla tercih ettikleri bulgularına ulaşılmıştır. Bunun nedeni önlisans öğrencilerinin orta öğretimleri sırasında benzer eğitimleri almış olmalarına ve eğitim süresinin kısa olmasının üzerlerindeki zaman baskısını artırmasına bağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Lisans, Önlisans, Öğrenme Yaklaşımları, Derin Öğrenme, Yüzeysel Öğrenme

LEARNING APPROACHES OF BACHELOR AND ASSOCIATE DEGREE STUDENTS IN BUSINESS ADMINISTRATION DEPARTMENT

ABSTRACT: In this study, it is aimed to investigate whether there is a difference between socio-cultural characteristics and learning approaches of bachelor and associate degree students studying in the department of business administration. The research was carried out on 591 students studying in Department of Business Administration under Faculty of Economics and Administrative Sciences within Gazi University (BA), Department of Business Management and Department of Accounting and Tax Application under School of Social Sciences within Akdeniz University (Associate Degree) by using a questionnaire. In the research, "Regulated Two-Factor Study Process Questionnaire (R-SPQ-2F)" for determining learning approaches was put to use. As a result of the study, it was found that associate degree students prefer the surface learning approach more with respect to undergraduate students. This could be caused by having received the similar education during the secondary school and being under time pressure because of having two-year of school time.

Keywords: undergraduate, associate degree, learning approaches, deep learning, surface learning

JEL Classification:A22, I21

1. Giriş

Hızla gelişen bilim, teknoloji ve çeşitlenen siyasi uygulamalar doğrultusunda, kişilerin sorumluluklarındaki alanlara yönelik sahip olmaları gereken bilgi, yığınlar halinde artmaktadır. Ancak, bu artış kişinin tüm bilgiye sahip olmaya çalışması anlamına gelmemektedir. Bu gelişmeler sonucunda, yoğun bir şekilde ortaya çıkan bilgiye ulaşabilme, bilgiyi edinme, ortaya çıkan problemler karşısında bilgiyi kullanabilme ve tecrübelerinden yeni bilgi üretebilme becerisi kişi için önemli bir hale gelmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde hızla değişen mevzuat esaslarına uyabilmek amacıyla, bilgiyi nerede bulacağını bilen, ulaştığı bilgi içerisinden amacına yönelik olanı seçebilen, verileri mesleği ile ilgili kuramlar doğrultusunda işleyebilen, olaylar arasında bağlantı kurabilen öğrencilerin; etkili öğrenmenin ve entelektüel işgörenlerin, yetiştirilebilmesi üniversitelerin temel görevleri arasına girmiştir. Etkili bir öğrenmenin ortaya koyulması için üniversiteler birçok faktörün yanı sıra öğrencilerin öğrenmeye nasıl yaklaştıklarını çözümlemeli, müfredatlarını ve öğrenme ortamları bu yaklaşımlara göre planlamalıdırlar.

Öğrenme yaklaşımı; öğrencinin kendi kendine öğrenmesini kolaylaştıran (Özer,2002), öğrenmenin niteliğini belirleyen (Çalışkan, Yurt ve Aydın, 2013; Senemoğlu, 2011), öğrencinin öğrenme konusunu ele alırkenki niyetine bağlı olarak ortaya çıkan yönelimini (anlam arama, ezberleme, başarılı olma vb.) ifade eden (Ekinci, 2009) ayrıca, öğrencilerin nasıl öğrendiklerini ortaya çıkarmaya ve öğrenme süreçlerini geliştirmeye çalışan bir araçtır (Entwistle ve McCune, 2004).

Yaklaşımın alt boyutlarından olan derin öğrenme yaklaşımını benimseyen öğrenciler; öğrenmeyi, çalıştıkları konu ya da materyal açısından motive edici bir unsur olarak görür, öğrenilecek konunun altında yatan yapı ve anlamı anlamak, eleştirel kanıtları incelemek ve aktif yeni bilgiler üretme çabasında olurlar. Tüm bu gayretlerinin kendi gelişimleri için olduğunu bilirler. Yüzeysel yaklaşımı benimseyen öğrenciler ise sorumluluklarında bulunan konuyu ya da dersi tamamlamak ve başarısız olma korkusunu ortadan kaldırmak için çaba gösterirler. Yüzeysel öğrenenlerin amacı bağlantılı ya da birbiri ile ilgili olsun olmasın bütün bilgileri ezberleyerek ders yükümlülüklerini yerine getirmektir. Yüzeysel öğrenenler ders sonunda yapılan değerlendirmeleri endişe ile takip ederler (Choy, O'grady ve Rotgans, 2011; Emila, Bloomfield ve Rotern, 2012).

Daha kısa anlatım ile bazı öğrenciler bilgiyi ayrıntıları ile öğrenmeyi, konular arası ilişki kurmayı amaç edinirken, bazıları iyi not almak ve görevi yerine getirmeyi amaç edinirler (Altun, 2013, Biggs, Kember ve Leung, 2001, Yılmaz ve Orhan, 2011).

Öğrenmenin neden istenildiği; "güdü"yü, nasıl öğrenildiği ise; "strateji"yi, işaret etmektedir (Ellez ve Sezgin, 2002, Zhang ve Lambert, 2008). Öğrenmenin neden istenildiği yani güdü; öğrencinin öğrenmeye yaklaşımını, nasıl öğrendiği ise öğrencinin öğrenmeye yönelik stratejisini anlatmaktadır.

Bu yaklaşımlar çeşitli araştırmacılar tarafından farklı enstrümanlar veya envanterler kullanılarak ölçülmeye çalışılmıştır. Bu enstrümanlara; Entwistle ve Ramsten tarafından 1983'te geliştirilen Approaches to Study Inventory (ASI), Entwistle ve Tait tarafından geliştirilen Revize Edilmiş Çalışma Envanteri Yaklaşımı (RASI), Ramsden tarafından 1983'te geliştirilen Lancaster Approaches to Studying Questionnaire (LASQ), Vermunt tarafından 1992'de oluşturulmuş ve 1996'da güncellenmiş olan Inventory of Learning Styles (ILS), Biggs tarafından 1993'te geliştirilen Study Process Questionnaire (SPQ), Pintrich tarafından 1993'te oluşturulan Motivated Strategies for Learning Questionnaire (MSLQ), Tait, Enwistle ve McCune tarafından 1998'de oluşturulan Approaches to Study Skill Inventory for Students (ASSIST), Weinstein tarafından geliştirilen Learning an Study Strategies Inventory (LASSI), Kember, Biggs ve Leung tarafından 2001'de geliştirilmiş Düzenlenmiş İki Faktörlü Öğrenme Yaklaşımları Envanteri (R-2F-LPQ) örnek olarak gösterilebilir (Ak, 2008; Batı, Tetik ve Gürpınar, 2010; Chan, 2003).

Öğrenme ürününün niteliği açısından yaklaşımlar ele alındığında, yüzeysel öğrenme yaklaşımında ortalama bir başarıya en kısa yoldan en az çabayla ulaşılmasının amaçlanması, stratejik öğrenme yaklaşımında da öğrenme konusunu değerlendirme beklentilerine göre ele alma çabası üst düzey öğrenmelerin gerçekleşmesi açsından istendik durumlar değildir. Yüksek nitelikli öğrenme sonuçları derin öğrenme yaklaşımının tercih edilmesi ile ilişkili görülmektedir (Ekinci, Ekinci,2011).

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma ile lisans ve önlisans eğitim düzeylerinde işletme alanında eğitim gören öğrencilerin sosyo-kültürel özellikleri ile öğrenme yaklaşımları arasında fark olup olmadığının araştırılması amaçlanmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, Gazi Üniversitesi bünyesinde bulunan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü (Lisans), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu İşletme Yönetimi (Önlisans) ile Muhasebe ve Vergi Uygulamaları (Önlisans) bölümlerinde eğitim gören yaklaşık 2950 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada çalışma evrenine ulaşmak yerine örneklem seçimi yapılarak, daha kısa zamanda, daha ekonomik bir çaba ile yeterli temsil yeteneğine sahip verinin toplanabileceği değerlendirilmiştir. Araştırmada incelenen değişkenlerin okuldan okula farklılık gösterebileceği varsayımından hareketle (Sümbüloğlu, Sümbüloğlu ve Akyüz, 2005) örneklem yöntemi olarak "Tabakalı Rastgele Örnekleme" yöntemi kullanılmıştır. Araştırma örneklemi, araştırma evreninden %95 güvenirlik sınırları içinde ve %5'lik hata payı ile 340 kişi olarak belirlenmiştir. Ankete öğrenciler gönüllülük esasına göre katılmışlardır. Anket uygulama sürecinde toplamda 591 öğrenciye ulaşılarak %95 güvenirlik sınırları içinde hata payı %3,61'e düşmüştür.

2.3. Gereç ve Yöntem

Araştırma kapsamında;

a. Öğrenme yaklaşımlarının belirlenmesine yönelik Biggs, Kemberg ve Leung tarafından 2001 yılında geliştirilen, Önder ve Beşoluk tarafından 2010 yılında Türkçe'ye uyarlanan "Düzenlenmiş İki Faktörlü Çalışma Süreci Ölçeği (R-SPQ-2F) kullanılmıştır (Beşoluk ve Önder, 2010), (Bknz.EK-1).

b. Ölçek derin öğrenme ve yüzeysel öğrenme olmak üzere iki yaklaşımdan oluşmaktadır. Her yaklaşım; 10'ar sorudan oluşmakta, kendi içerisinde güdü ve strateji alt boyutlarına ayrılmaktadır. Öğrencilerin öğrenme yaklaşımlarının belirlenmesi amacıyla toplam puanlar ve ortalama puanlar kullanılmıştır. Bu anlamda derin öğrenme ve yüzeysel öğrenme yaklaşımdan alınabilecek en az puan (10x1=10), orta puan (10x3=30) ve en yüksek puanlar (10x5=50) değerlendirmede kullanılmıştır. Ortalama puanların orta puan olan 30'dan uzaklaşması öğrenme yaklaşımını tercih edilmesi anlamında kullanılmıştır.

c. İstatistiksel analizler için SPSS for Windows Ver. 15.0 ve MS-Excel 2007 kullanılmıştır. Tanımlayıcı istatistikler ortanca ve yüzde şeklinde gösterilmiştir. Bu amaçla değişkenler sayı ve % olarak ifade edilmiştir. Verilerin normal dağılıma uygunluk testleri "Shapiro-Wilk Testi" ile yapılmıştır. Veriler parametrik test varsayımlarını yerine getirmediğinden, ikiden fazla çalışma grupları arasındaki farklılıkları bulabilmek amacıyla, nonparametrik test olan "Kruskal-Wallis" testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda fark bulunduğu durumlarda ise, farklılık kaynağının belirlenmesinde "Bonferroni Düzeltmeli Mann-Whitney U" ve ikili karşılaştırmalarda "Mann-Whitney U" testi kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğine yönelik Cronbach's Alpha değerleri hesaplanmıştır. Çalışmanın tamamındaki istatistiksel kararlarda $p \leq ,05$ seviyesi anlamlı farkın göstergesi olarak kabul edilmiştir.

ç. Anket gönüllük esasına göre gerçekleştirilmiş, öğrenci için herhangi bir motivasyon aracı (not ve benzeri) kullanılmamıştır.

d. Araştırma 2013 Mayıs-Nisan aylarında yürütülmüştür.

2.4. Ölçeğin Güvenilirliği

Cronbach Alfa, ölçekteki maddelerin birbirleriyle ilişkilerinin ne kadar iyi olduğunu belirleyen istatistiksel bir testtir. Maddelerin iç korelasyonu (tutarlılığı) düşükse, ölçeğin güvenirliği de düşüktür, korelasyon yüksekse maddelerin temel yapıyı aynı oranda ölçtüğü kabul edilmektedir.

Bazı kaynaklar, kabaca 0,8 Cronbach Alfa değerinin ölçeğin güvenilir olduğuna işaret ettiğini belirtmektedir. Genellikle de Cronbach Alfa değerinin 0,00-0,39 arası "ölçek güvenilir değil", 0,40-0,59 arası "ölçek düşük güvenilirlikte", 0,60-0,79 arası "ölçek oldukça güvenilir" ve 0,80-1,00 arası "ölçek yüksek güvenilirlikte" şeklinde yorumlanmaktadır.

Araştırmada kullanılan ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0,699 olarak bulunmuştur. Ayrıca, ölçeğin boyutlarına ilişkin Cronbach Alfa değerleri de hesaplanmıştır. Ölçeğin alt boyutlarıyla birlikte Cronbach Alfa değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ölçeğin Geçerlilik ve Güvenilirliği

Ölçekler ve Alt Boyutları	Orijinal Ölçek	
	Soru Sayısı	Cronbach Alfa Değerleri
Öğrenme Yaklaşımı	**20**	**0,699**
Derin Öğrenme	**10**	**0,768**
Derin Güdü	5	0,655
Derin Strateji	5	0,566
Yüzeysel Öğrenme	**10**	**0,713**
Yüzeysel Güdü	5	0,611
Yüzeysel Strateji	5	0,493

3. Bulgular

3.1. Sosyo-Kültürel Özelliklerin Dağılımı

Araştırmada örneklem grubunun cinsiyet, sınıf, yaş, üniversite sınavında kaçıncı tercihten kazandığı, aile gelir düzeyi, anne-babanın hayatta olup olmadıkları, anne-babanın eğitim durumları, kardeş sayısı, ailenin yaşadığı yer, öğrencinin kaldığı yer ve geçinmek için harcadıkları harçlık tutarına ilişkin veriler elde edilmiştir. İstatistiksel analizlerin daha kolay ve sağlıklı yapılabilmesi için bazı sosyo-kültürel özellikler gruplar altında toplanarak verilmiştir. Öğrencilerin demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Ankete katılan öğrenci profiline bakıldığında yaklaşık %60'ının kız olduğu, %95'inin anne baba ile birlikte aile bütünlüğü içinde yaşadığı, %42'si ailenin ikamet ettiği yerin dışında okuduğu, çoğunluğunun iki veya üç kardeş olduğu ve 500 TL ve altında aylık harcama yaptığı görülmektedir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Demografik Özellikler	Lisans		Önlisans		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Cinsiyet	**379**	**100**	**212**	**100**	**591**	**100**
Erkek	152	40,1	89	42,0	241	40,8
Kız	227	59,9	123	58,0	350	59,2
Kaçıncı Tercih	**368**	**100**	**204**	**100**	**572**	**100**
<5	193	52,4	137	67,2	330	57,7
6 -14	129	35,1	45	22,1	174	30,4
>15	46	12,5	22	10,8	68	11,9
Sınıflar	**379**	**100**	**212**	**100**	**590**	**100**
1	70	18,5	83	39,3	153	25,9
2	63	16,6	128	60,7	191	32,4
3	115	30,3	0	0	115	19,5
4	135	34,6	0	0	131	22,2
Yaş	**379**	**100**	**212**	**100**	**591**	**100**
<=21	144	37,99	162	76,42	306	51,78
>21	235	62,01	50	23,58	285	48,22
Aile Gelir Düzeyi (TL)	**373**	**98,4**	**208**	**100**	**581**	**100**
<2000	138	36,4	146	70,2	284	48,9
≥2000	235	62,0	62	29,8	297	51,1
Aylık Harcama Tutarı	**371**	**100**	**205**	**100**	**576**	**100**
≤500 TL	219	59,0	136	66,3	355	61,6
>500	152	41,0	69	33,7	221	38,4
Anne	**379**	**100**	**212**	**100**	**591**	**100**
Sağ ve Yanında	366	96,6	204	96,2	570	96,4
Yanında Değil	13	3,4	8	3,8	21	3,6
Baba	**379**	**100**	**212**	**100**	**591**	**100**
Sağ ve Yanında	364	96,0	192	90,6	556	94,1
Yanında Değil	15	4,0	20	9,4	35	5,9
Anne (Öğrenim Durumu)	**377**	**100**	**209**	**100**	**586**	**100**
İlköğretim	191	50,66	126	60,29	317	54,10
Ortaöğretim	123	32,63	67	32,06	190	32,42
Lisans ve Lisansüstü	63	16,71	16	7,65	79	13,48
Baba (Öğrenim Durumu)	**375**	**100**	**210**	**100**	**585**	**100**
İlköğretim	109	29,07	100	47,62	209	35,73
Lise	120	32,00	81	38,57	201	34,36
Lisans ve Lisansüstü	146	38,93	29	13,81	175	29,91
Kardeş Sayısı	**379**	**100**	**212**	**100**	**591**	**100**
Bir	20	5,3	21	9,9	41	6,9
İki	187	49,3	97	45,8	284	48,1
Üç	109	28,8	59	27,8	168	28,4
Dört +	63	16,6	35	16,5	98	16,6
Ailenin Yaşadığı Yer	**378**	**100**	**211**	**100**	**589**	**100**
Büyükşehirden Daha Aşağı	165	43,5	163	76,9	328	55,5
Büyükşehir	214	56,5	49	23,1	263	44,5
Kalınan Yer	**379**	**100**	**212**	**100**	**590**	**100**
Ailenin Yanında	226	59,8	116	54,7	342	58,0
Ailenin Yanında Değil	152	40,2	96	45,3	248	42,0

3.2. Tanımlayıcı Bulgular

Araştırmadaki değişkenlerin genel değerlendirilmesinde; veriler parametrik test varsayımlarını taşımadığından ortanca ve yüzde değeri esas alınmıştır. Öğrencilerin öğrenme yaklaşımlarının belirlenmesi amacıyla toplam, ortanca puanları ve çeyrekler arası genişlikleri (ÇAG) belirlenmiştir. Bu durum Tablo 3'te gösterilmiştir.

Örneklemin derin öğrenme puan ortancasının 33,00 (ÇAG:8,00), en yüksek derin öğrenme ortancasının 48,00 en düşük derin öğrenme ortancasının ise 11,00 olduğu, bununla birlikte yüzeysel öğrenme puan ortancasının 32,00 (ÇAG:9,00), en yüksek yüzeysel öğrenme ortancasının 50,00 en düşük yüzeysel öğrenme ortancasının ise 13,00 olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Öğrenme Yaklaşımlarına İlişkin Ortancalar ve Çeyrekler Arası Genişlikler (ÇAG)

Öğrenme Yaklaşımları	Lisans		Önlisans		TOPLAM	
	Ortanca	ÇAG	Ortanca	ÇAG	Ortanca	ÇAG
Derin	32,00	9,00	34,00	8,25	33,00	8,00
Yüzeysel	31,00	9,00	35,00	9,00	32,00	9,00
n	377		210		587	

Okullara ilişkin toplam puanların ortancaları incelendiğinde, öğrencilerin genelde derin öğrenme yaklaşımını, yüzeysel öğrenme yaklaşımına nazaran daha fazla tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, önlisans öğrencileri lisans öğrencilerine göre derin öğrenme yaklaşımı çok az bir farkla daha fazla benimsedikleri ortaya çıkarken kendi içlerinde önlisans öğrencilerinin yüzeysel öğrenmeyi daha ağırlıklı tercih ettikleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

Öğrenme yaklaşımını oluşturan alt boyutlar dikkate alındığında öğrencilerin öğrenme davranışı olarak sadece bir boyuta yönelmediği, her iki boyutta da farklılaşan puanlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ankete katılan öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun derin ve yüzeysel öğrenme yaklaşımını 30-40 puan aralığında değerlendirdiği (163 öğrenci), çok az bir kısmının (9 öğrenci) sadece derin öğrenme ya da sadece yüzeysel öğrenme yaklaşımını tercih ettikleri bulgularına ulaşılmıştır. Bu durum Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Derin ve Yüzeysel Öğrenme Puanlarına Sahip Öğrenci Sayıları

		Yüzeysel Öğrenme				Toplam
	Puanlar	10-19	20-29	30-39	40-50	
Derin Öğrenme	10-19	0	2	10	3	15
	20-29	7	68	105	14	194
	30-39	10	124	163	20	317
	40-50	5	23	24	9	61
Toplam		**22**	**217**	**302**	**46**	**587**

3.3. Öğrencilerin Sosyo-Kültürel Özelliklerine Göre Öğrenme Yaklaşımları

Bu bölümde, öğrencilerin sosyo-kültürel özelliklerini belirleyen 13 bağımsız değişkenin, araştırmanın bağımlı değişkenlerinden derin öğrenme, yüzeysel öğrenme ve alt boyutları açısından farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu analizler ile ilgili bulgular aşağıda sunulmuştur. İstatistiki anlamda farklılık göstermeyen bağımsız değişkenler değerlendirmeye alınmamıştır (p>,05).

3.3.1. Okul Türüne Göre Öğrenme Yaklaşımı

Okul türü ile derin öğrenme ve yüzeysel öğrenmenin tüm boyutları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık bulunmuştur. İstatistiki açıdan bulunan farklılıklar Tablo 5'de verilmiştir. Bu farklılıklardan en göze çarpanı önlisans öğrencilerinin hem derin öğrenme ve alt boyutlarını hem de yüzeysel öğrenme ve alt boyutlarını lisans öğrencilerine nazaran daha fazla işe koştukları anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Okul Türüne Göre İlişkin Ortancalar ve Çeyrekler Arası Genişlikler

Boyutlar	Okul Türü	n	Ortanca	ÇAG	Z	P
Derin Öğrenme	Lisans	377	32,00	8,00	**-5,635**	**p<,001**
	Önlisans	210	35,00	8,25		
Derin Güdü	Lisans	377	15,00	4,00	**-6,750**	**p<,001**
	Önlisans	210	18,00	5,00		
Derin Strateji	Lisans	377	17,00	4,00	**-3,480**	**p=,001**
	Önlisans	210	18,00	4,25		
Yüzeysel Öğrenme	Lisans	377	31,00	9,00	**-3,707**	**p<,001**
	Önlisans	210	34,00	9,00		
Yüzeysel Güdü	Lisans	377	15,00	5,00	**-2,516**	**p=,012**
	Önlisans	210	16,00	6,00		
Yüzeysel Strateji	Lisans	377	16,00	4,00	**-3,846**	**p<,001**
	Önlisans	210	17,00	5,00		

3.3.2.Cinsiyete Göre Öğrenme Yaklaşımı

Yüzeysel öğrenme, ve yüzeysel öğrenmenin alt boyutu olan yüzeysel güdü ile cinsiyet arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar bulunmuştur (sırasıyla: Z=-3,171 p=,002; Z=-4,006 p<,001). Farklılığın kaynağına yönelik ortanca değerler dikkate alındığında yüzeysel öğrenme ve yüzeysel güdü konularında erkeklerin daha yüksek algılarının olduğu anlaşılmaktadır. Cinsiyete göre öğrenme yaklaşımlarına ilişkin bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Öğrenme Yaklaşımı ve Cinsiyet

Boyutlar	Cinsiyet	n	Ortanca	ÇAG	Z	P
Derin Öğrenme	Erkek	239	33,00	9,00	-1,557	p=,119
	Kız	348	33,00	8,00		
Derin Güdü	Erkek	239	16,00	5,00	-1,168	p=,243
	Kız	348	16,00	5,75		
Derin Strateji	Erkek	239	17,00	5,00	-1,931	p=,053
	Kız	348	17,00	3,75		
Yüzeysel Öğrenme	Erkek	239	33,00	8,00	**-3,171**	p=**,002**
	Kız	348	31,00	9,00		
Yüzeysel Güdü	Erkek	239	16,00	5,00	**-4,006**	p<**,001**
	Kız	348	15,00	6,00		
Yüzeysel Strateji	Erkek	239	17,00	4,00	-1,547	p=,119
	Kız	348	17,00	5,00		

3.3.3. Yaşa Göre Öğrenme Yaklaşımı

Derin öğrenme, derin güdü ve derin strateji açısından yaşlar arasındaki fark istatistiki olarak anlamlı düzeyde görülmüştür (Sırasıyla: Z=-3,155 p=,002; Z=-3,070 p=,002; Z=-2,777 p=,005). 21 ve 21 yaşından küçük olanların 21 yaşından büyük olanlara nazaran daha fazla derin öğrenme yaklaşımını tercih ettikleri ve bu öğrencilerde derin stratejinin yüksek oluğu, derin güdünün ise eşit derecede olduğu ortanca değerlerinden anlaşılmaktadır. Yaşa göre öğrenme yaklaşımlarına ilişkin bulgular Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Öğrenme Yaklaşımı ve Yaş

Boyutlar	Yaş	n	Ortanca	ÇAG	Z	P
Derin Öğrenme	≤ 21	303	34,00	8,00	**-3,155**	**p=,002**
	> 21	284	32,00	8,00		
Derin Güdü	≤ 21	303	16,00	5,00	**-3,070**	**p=,002**
	> 21	284	16,00	5,00		
Derin Strateji	≤ 21	303	18,00	4,00	**-2,777**	**p=,005**
	> 21	284	17,00	4,00		
Yüzeysel Öğrenme	≤ 21	303	32,00	9,00	-0,742	p=,458
	> 21	284	32,00	8,00		
Yüzeysel Güdü	≤ 21	303	16,00	5,00	-0,073	p=,942
	> 21	284	16,00	5,00		
Yüzeysel Strateji	≤ 21	303	17,00	4,00	-1,179	p=,238
	> 21	284	16,00	5,00		

3.3.4. Sınıflara Göre Öğrenme Yaklaşımı

Derin öğrenme, derin güdü ve derin strateji açısından sınıflar arasındaki fark istatistiki açıdan anlamlı düzeyde görülmüştür (sırasıyla; X^2=34,156 p<,001; X^2 =37,792 p<,001; X^2=24,043 p<,001). Bu farklılığın ilk iki sınıf ile son iki sınıf arasından kaynaklandığı, ilk iki sınıfın, derin öğrenme, derin güdü ve derin strateji yaklaşımlarını daha çok benimsedikleri, son iki sınıfın ise daha az benimsedikleri görülmektedir (p<,008). Sınıflara göre öğrenme yaklaşımlarına ilişkin bulgular Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Öğrenme Yaklaşımları ve Sınıflar

Boyutlar	Sınıflar	n	Ortanca	ÇAG	Analiz
Derin Öğrenme	1	144	33,50	7,00	**X^2=34,156 p<,001**
	2	177	35,00	9,00	
	3	114	31,50	7,00	* p=,028
	4	131	31,00	9,00	† p=,001 ‡ p=,008
Derin Güdü	1	148	16,00	4,00	**X^2=37,792 p<,001**
	2	181	17,00	6,00	
	3	114	15,00	3,00	* p=,268 † p<,001
	4	131	15,00	5,00	‡ p=,001
Derin Strateji	1	147	17,00	4,00	**X^2=24,043 p<,001**
	2	184	18,00	4,00	
	3	114	17,00	3,00	* p=,003 † p=,133
	4	131	16,00	3,00	‡ p=,176
Yüzeysel Öğrenme	1	147	34,00	7,00	
	2	178	32,00	11,00	X^2=4,622 p=,202
	3	114	31,00	9,00	
	4	130	31,00	8,00	
Yüzeysel Güdü	1	148	16,00	4,00	
	2	180	15,00	6,00	X^2=3,664 p=,300
	3	114	15,00	5,00	
	4	131	15,00	5,00	
Yüzeysel Strateji	1	151	17,00	4,00	
	2	186	17,00	6,00	X^2=5,234 p=,155
	3	114	16,00	5,00	
	4	130	16,00	4,00	

*** Bonferroni düzeltmesine göre p<,008 (1) –(2) karşılaştırması**
† Bonferroni düzeltmesine göre p<,008 (1) – (3) karşılaştırması
‡ Bonferroni düzeltmesine göre p<,008 (1) – (4) karşılaştırması
± Bonferroni düzeltmesine göre p<,008 (2) – (3) karşılaştırması
μ Bonferroni düzeltmesine göre p<,008 (2) – (4) karşılaştırması
Ω Bonferroni düzeltmesine göre p<,008 (3) – (4) karşılaştırması

3.3.5. Kardeş Sayısına Göre Öğrenme Yaklaşımları

Derin öğrenme, derin strateji, yüzeysel öğrenme ve yüzeysel güdü ile kardeş sayıları arasındaki fark istatistiki açıdan anlamlı düzeyde görülmüştür (Sırasıyla; X^2=7,993 p=,046; X^2=8,775 p=,032; X^2=13,666 p=,003; X^2=16,875 p=,001). Farklılığın kaynağının belirlenmesine yönelik yapılan bonferroni düzeltmeli Mann Withney U testi sonucu (p<,008) derin öğrenme ve derin strateji boyutlarında anlamlı farklılıklara rastlanmamıştır. Bununla birlikte yüzeysel öğrenme ve yüzeysel güdü boyutlarında farklılığın bir kardeşi olanlar ile daha fazla kardeşi olanlar arasından kaynaklandığı söylenebilir. Bir kardeşi olanlar daha çok kardeşi olanlara göre yüzeysel öğrenme ve yüzeysel güdüyü daha fazla benimsemektedirler. Kardeş sayısına göre öğrenme yaklaşımlarına ilişkin bulgular Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Öğrenme Yaklaşımı ve Kardeş Sayısı

Boyutlar	Kardeş Sayısı	n	Ortanca	ÇAG	Analiz
Derin Öğrenme	1	41	33,00	8,50	**X^2=7,993 p=,046**
	2	283	32,00	7,00	
	3	165	34,00	9,00	* p=,920 † p=,313 ‡ p=,163 ± p<,039 µ p<,016 Ω p=,531
	4 +	98	34,50	9,00	
Derin Güdü	1	41	16,00	5,50	X^2=4,594 p=,204
	2	283	16,00	4,00	
	3	165	16,00	6,00	
	4 +	98	16,00	5,25	
Derin Strateji	1	41	17,00	5,00	**X^2=8,775 p=,032**
	2	283	17,00	4,00	
	3	165	18,00	4,50	* p=,678 † p=,145 ‡ p=,064
	4 +	98	18,00	4,25	
Yüzeysel Öğrenme	1	41	36,00	8,00	**X^2=13,666 p=,003**
	2	283	32,00	7,00	
	3	165	31,00	10,00	* p=,004 † p=,004 ‡ p=,002
	4 +	98	30,50	11,00	
Yüzeysel Güdü	1	41	17,00	3,50	**X^2=16,875 p=,001**
	2	283	16,00	5,00	
	3	165	15,00	6,00	* p=,006 † p=,001 ‡ p<,001
	4 +	98	15,00	5,00	
Yüzeysel Strateji	1	41	18,00	3,50	X^2=6,293 p=,098
	2	283	17,00	4,00	
	3	165	17,00	5,00	
	4 +	98	16,00	6,00	

*** Bonferroni düzeltmesine göre p<,008 (1) – (2) karşılaştırması**
† Bonferroni düzeltmesine göre p<,008 (1) – (3) karşılaştırması
‡ Bonferroni düzeltmesine göre p<,008 (1) – (4) karşılaştırması
± Bonferroni düzeltmesine göre p<,008 (2) – (3) karşılaştırması
µ Bonferroni düzeltmesine göre p<,008 (2) – (4) karşılaştırması
Ω Bonferroni düzeltmesine göre p<,008 (3) – (4) karşılaştırması

3.3.6. Annenin-Babanın Eğitim Durumuna Göre Öğrenme Yaklaşımı

Annenin eğitim durumu ile yüzeysel öğrenme ve yüzeysel güdü açısından farklılık istatistiki açıdan anlamlı düzeyde görülmüştür (Sırasıyla; X^2=6,365 p=,041; X^2=9,758, p=,008). Uygulanan posthoc test sonucunda (p<,017); farklılığın annenin "ilköğretim" ya da "ortaöğretim" düzeyinde eğitimli olması ile yüzeysel öğrenme ve yüzeysel güdü açısından farklılık istatistiki açıdan anlamlı düzeyde bulunmuştur (sırasıyla; Z=-2,532 p=,011; Z=-3,093, p=,002). Ortanca değerleri dikkate alındığında annesi ortaöğretim mezunu olan öğrencilerin, annesi ilköğretim mezunu olan öğrencilere oranla, yüzeysel öğrenme ve yüzeysel güdü yaklaşımını daha çok tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Babanın eğitim durumu ile yüzeysel öğrenme, yüzeysel güdü ve derin güdü arasındaki farklılık istatistiki olarak anlamlı olarak değerlendirilmiştir (sırasıyla: X^2=6,536, p=,038; X^2=6,423, p=,040; X^2=6,461 p=,040). Farklılığının kaynağının bulunmasına yönelik uygulanan posthoc test sonucunda (p<,017) annenin eğitimi ile paralel bir şekilde, babanın "ilköğretim" ya da "ortaöğretim" düzeyinde eğitimli olması ile yüzeysel öğrenme ve yüzeysel güdü arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık (sırasıyla; Z=-2,545 p=,011; Z=-2.394 p=,017) olmasına rağmen, derin güdü ile babanın eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (p=,311).

3.3.7. Ailenin Yaşadığı Yere Göre Öğrenme Yaklaşımı

Derin öğrenme, derin güdü, yüzeysel öğrenme ve yüzeysel strateji ile ailenin yaşadığı yer arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar bulunmuştur (sırasıyla: Z=-2,437 p=,015; Z=-2,418 p=,016; Z=-2,509 p=,012; Z=-2,572 p=,010; Z=-2,484 p=,013). Ailenin yaşadığı yer incelendiğinde; aileleri büyükşehirden daha küçük yerleşim yerlerinde ikamet eden öğrencilerin, aileleri büyükşehirde yaşayan öğrencilere nazaran derin öğrenme yaklaşımlarını daha fazla benimsedikleri ortanca değerlerine bakılarak anlaşılmaktadır. Ailenin yaşadığı yere göre öğrenme yaklaşımlarına ilişkin bulgular Tablo 10'dadır.

Tablo 10. Öğrenme Yaklaşımları ve Ailenin Yaşadığı Yer

Boyutlar	Ailenin Yaşadığı Yer	n	Ortanca	ÇAG	Z	P
Derin Öğrenme	B.Şehirden Daha Aşağı	326	34,00	8,25	**-2,437**	**p=,015**
	Büyükşehir	261	32,00	8,00		
Derin Güdü	B.Şehirden Daha Aşağı	326	16,00	5,00	**-2,418**	**p=,016**
	Büyükşehir	261	15,00	5,00		
Derin Strateji	B.Şehirden Daha Aşağı	326	17,00	4,00	-1,848	p=,065
	Büyükşehir	261	17,00	4,00		
Yüzeysel Öğrenme	B.Şehirden Daha Aşağı	326	33,00	10,00	**-2,509**	**p=,012**
	Büyükşehir	261	31,00	9,00		
Yüzeysel Güdü	B.Şehirden Daha Aşağı	326	16,00	5,00	-1,560	p=,119
	Büyükşehir	261	15,00	5,00		
Yüzeysel Strateji	B.Şehirden Daha Aşağı	326	17,00	4,00	**-2,572**	**p=,010**
	Büyükşehir	261	16,00	4,00		

3.3.8. Okul Tercih Sırası Açısından Öğrenme Yaklaşımı

Üniversite sınavında okulun tercih edilme sırası açısından derin öğrenme ve derin güdü arasındaki farklılık istatistiki düzeyde anlamlı görülmüştür. (sırasıyla; X^2=7,831 p=,020; X^2=8,292 p=,016).

Uygulanan posthoc testi sonucunda (p<,017);

a. Yapılan üniversite sınavı sonucunda okula ilk 5 tercihten girenler ile 15 ve üstü tercihten girenlerin aralarında derin güdü açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu (Z=-2,683 p=,007) tespit edilmiştir. Bu farklılığın 5 ve daha düşük sıradaki tercih sırasından okulu kazananlardan kaynaklandığı ve derin öğrenme algısının bu grupta daha fazla olduğu anlaşılmıştır.

b. Yapılan üniversite sınavı sonucunda ilk 5 ve 15 ve üstü tercihten okula girenler aralarında derin öğrenme açısından anlamlı bir farklılığın olduğu (Z=-2,687 p=,007) anlaşılmıştır. Ortanca değerlerine bakıldığında 15 ve daha üst sıradan tercih yaparak okulu kazananlarda derin güdü yaklaşımlarının düşük olduğu söylenebilir.

4. Tartışma

Bu çalışmanın amacı; lisans ve önlisans eğitim düzeylerinde işletme alanında eğitim gören öğrencilerin cinsiyet, eğitim gördükleri sınıflar, yaş, aile gelir düzeyi, anne babanın eğitim durumları, kardeş sayısı, eğitim süresince kalınan yer, aylık harcama tutarları ile öğrenme yaklaşımları arasında istatistiki anlamda fark olup olmadığının araştırılmasıdır.

Ekinci'nin (2009) Ramsden'den aktardığına göre öğrenme yaklaşımı; öğrenci ile öğrenme arasındaki bir etkileşim olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, öğrenme yaklaşımının öğrenciden öğrenciye, ortamdan ortama ve zamandan zamana değişebileceği söylenebilir. İlave olarak öğrencinin, farklı sosyal deneyimler sonucu kazandığı kültürü (Li, Chen ve Tsai, 2008), kişilik özellikleri ve motivasyonu (Entwistle ve McCune, 2004), eğitim müfredatları, öğretim tekniği (Groves, 2005), ağır iş yükü, kariyer planları (Choy, O'grady ve Rotgans, 2011) onun öğrenme yaklaşımlarına ilişkin tercihlerinde etkili olabilmektedir. Bu paralelde araştırmamız kapsamında incelenen öğrenme yaklaşımlarının, kullandığımız bazı bağımsız değişkenlere göre farklılık gösterdikleri saptanmıştır.

Araştırmamız sonucunda her iki üniversitedeki öğrencilerin ortalanca puanları dikkate alındığında, öğrencilerin orta puan (30,00) olarak belirlenen puanın üzerinde bir derin (33,00) ve yüzeysel (32,00) öğrenme yaklaşımına sahip oldukları görülmektedir. Bulgumuza paralel olarak Ekinci (2009)'nin araştırmasında da incelenen üniversitelerdeki öğrencilerin derin öğrenme

yaklaşımının ortalama puanın üzerinde olduğu görülmektedir. Ancak Ekinci'nin araştırmasında öğrencilerin yüzeysel öğrenme tercihlerinin orta puan olan 54,00'ın çok az altında (53,51) oldukları bulgularına ulaşılmıştır (Ekinci,2009). Bu durum öğrencilerin herhangi bir öğrenme yaklaşımı bakımından baskın olarak nitelemeye yetecek yükseklik ya da düşüklükte bir öğrenme yaklaşımı tercihlerinin olmadığını, öğrencilerin hem derin hem de yüzeysel öğrenmeyi tercih edebileceklerini göstermektedir. Bu bulgu ulusal ya da uluslar arası yapılmış çalışmalar ile paralellik göstermektedir (Ekinci, 2009; Ozan, Köse, ve Gündoğdu, 2012; Pandey ve Zimitat, 2006; Senemoğlu, 2011; Zhang ve Lambert, 2008).

Lisans öğrencilerinin öğrenme yaklaşımlarına ilişkin ortalanca puanlar değerlendirildiğinde, bu öğrencilerin derin öğrenmeyi yüzeysel öğrenmeden daha fazla tercih ettikleri görülmektedir. Bu bulgu Ekinci (2009), Ekinci ve Ekinci (2011), Ozan ve Çiftçi (2013)'nın çalışmaları ile paralellik göstermektedir. Zira bu durum öğretme-öğrenme ortam özelliklerinin, öğrencilerin zamanla derin öğrenme yönelimini artırma yönünde etkileyemediğinin bir göstergesi olabilir. Buna karşın önlisans öğrencilerinin yüzeysel öğrenmeyi derin öğrenmeden daha fazla tercih ettikleri görülmektedir. Bunu nedeni; eğitim sürelerinin daha kısa olması, üzerlerindeki iş yükünün ve zaman baskısının yüksek olmasına bağlanabileceği gibi bu öğrencilerin ilgili alandaki meslek liselerinden mezun olmaları ve konulara belirli bir ölçüde hakim olmasına bağlanabilir.

Öğrencilerin her iki öğrenme yaklaşımından sadece birini tercih etmedikleri araştırmamız içerisindeki Tablo 4'den anlaşılmaktadır. Öğrencilerin puan aralıkları dikkate alındığında öğrencilerin yaklaşık 1/3'ü hem derin hem de yüzeysel öğrenmeyi 30-39 puan bandında tercih ettikleri görülmektedir. Benzer şekilde Beşoluk ve Önder'in 2010 yılında yaptığı bir araştırmada öğrencilerin herhangi bir öğrenme yaklaşımını ağırlıklı olarak tercih etmedikleri, öğrencilerin tercihlerinin derin öğrenmede 30-39 puan, yüzeysel öğrenmede ise 20-29 puan aralıklarında seyrettiği bulgusuna ulaşılmıştır (Beşoluk ve Önder, 2010).

Öğrenme yaklaşımları ile öğrencilerin eğitim gördükleri sınıflar arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu farklılık sonucunda ilk sınıflarda derin öğrenme yaklaşımı sergileyen öğrencilerin son sınıflara doğru yüzeysel öğrenme yaklaşımına kaydığı görülmektedir. Ekinci ve Ekinci (2011)'nin yaptığı çalışmada ise bulgularımızın aksine öğrenme yaklaşımları ile sınıflar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Buna rağmen, Ozan ve Çiftçi (2013)'nin 2011-2012 eğitim öğretim yılında yaptığı bir araştırmada öğrencilerin en yüksek derin öğrenme yaklaşımına 2'nci sınıfta sahip olurken, en düşük 3'üncü sınıfta sahip oldukları bulgusuna ulaşması ile sınıfların ilerledikçe öğrencilerin derin öğrenme yaklaşımı koruyamadıkları ve derin öğrenme tercihlerinin azalması bulguları Senemoğlu (2011)'nun araştırmasında da vurgulanmakta ve araştırmamızla paralellik göstermektedir.

Öğrenenin üniversite ortamına gelmeden önceki geçirdiği eğitim yaşantıları onun öğrenme yaklaşımlarına ilişkin tercihlerinde etkili olabilmektedir (Ekinci,2009). Arslantaş, Özkan ve Külekçi (2012)'nin 2010-2011 eğitim-öğretim yılında yaptıkları bir araştırmada, öğrencilerin ailelerinin yaşadıkları yer ile akademik başarı puanları arasında anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Araştırma sonucunda, il merkezlerinde ikamet eden öğrencilerin akademik başarı puanlarının, daha küçük yerleşim yerlerinden gelen öğrencilere nazaran daha yüksek olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Beşoluk ve Önder'in yaptığı araştırma sonucunda yaşamlarının büyük bir bölümünü büyük şehirlerde geçirenlerin ve köyde geçirenlerin yüzeysel öğrenme yaklaşımı puanları arasındaki farkın büyük şehirde geçirenlerin lehine anlamlı olduğunu göstermiştir (Beşoluk ve Önder, 2010). Beşoluk ve Önder'in (2010) araştırması ile paralel bir şekilde araştırmamızda da ailesi büyükşehirde yaşamayan öğrencilerin hem derin hem de yüzeysel öğrenmeyi büyükşehirde yaşayanlara göre daha fazla kullandıkları bulgularına ulaşılmıştır. Küçükşehirden büyükşehire gelen öğrencilerin büyükşehirlerde eğitim ve yaşam ortamlarının daha karmaşık olması, konu ve olayları anlamak için daha fazla çaba sarf etmek zorunda kalması bu durumu açıklayabilir.

Araştırmamızda derin öğrenme ile cinsiyet arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmamasına rağmen yüzeysel öğrenme ve yüzeysel güdünün erkeklerde daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, Ozan, Köse ve Gündoğdu (2012)'nun yaptığı bir araştırmada yüzeysel öğrenme ile cinsiyet arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık bulunmuş, yüzeysel öğrenme yaklaşımını erkeklerin kızlara göre daha fazla tercih ettikleri bulgularına ulaşılmıştır. Buna rağmen literatürde öğrenme yaklaşımı ile cinsiyet arasında herhangi bir istatistiki anlamlı farkın olmadığına dair bulgular da mevcuttur (Ellez ve Sezgin, 2002). Altun'un (2013) 2011-2012 eğitim öğretim yılında yaptığı bir araştırmada da araştırmamızı destekler biçimde, erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre yüzeysel öğrenme yaklaşımını daha fazla benimsedikleri bulgularına ulaşılmıştır. Bununla birlikte Senemoğlu'nun (2011) yaptığı çalışmada erkek öğrencilerin kız öğrencilere nazaran daha fazla derin öğrenmeyi tercih ettikleri bulgularına ulaşılmıştır. Beşoluk ve Önder'in (2010) yaptığı bir araştırmada da cinsiyete göre öğrenme yaklaşımları karşılaştırıldığında derin öğrenmede kızlar lehine, yüzeysel öğrenmede ise erkekler lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Literatürdeki araştırma sonuçlarının cinsiyete göre farklı çıkmasının nedeni, eğitim görülen alanın özelliği ve eğitim görülen ortamın farklılığı olarak gösterilebilir.

Yaşam deneyimi ve yaşın ilerlemesi, öğrenme yaklaşımını belirlemede önemli bir faktör olabilir (Groves, 2005). Ak'ın (2008), Duff'tan aktardığına göre yaş değişkeninin derin öğrenme yaklaşımı ile pozitif yönlü ilişkisinin olmasına rağmen, yüzeysel öğrenme ile negatif yönlü bir ilişkisi bulunmaktadır. Araştırmamızda, literatürdeki bu bulguların aksine yaşın ilerledikçe derin öğrenmeden ziyade yüzeysel öğrenmenin ağırlık kazandığı bulgularına ulaşılmıştır. Bu durum sınıf ile yüzeysel öğrenme arasındaki pozitif yönlü artış bulgusu ile de desteklenebilir.

Ak'ın (2008) Lizzio'dan aktardığına göre, yoğun iş yükü öğrencileri yüzeysel öğrenmeye itmektedir. Araştırmamızda ulaşılan bulgulara göre de, lisans ve önlisans öğrencilerinin öğrenme yaklaşımları arasındaki fark da literatürdeki bu bilgi ile açıklanabilir. Ayrıca, önlisans öğrenimindeki ikinci sınıf öğrenci ile lisans öğrenimindeki dördüncü sınıf öğrencisinin hayata atılma kaygısı, okul hayatından sonraki belirsizlikler, iş sınavlarına hazırlanma çabası öğrencileri yüzeysel öğrenmeye iten sebepler arasında sayılabilir.

Yapılan literatür taramasında lisans öncesi eğitimlerde anne-baba eğitim durumları, aile gelir seviyesi, kardeş sayısı ve üniversite sınavı tercih sırası değişkenleri ile öğrenme yaklaşımı arasındaki ilişkiyi sorgulayan araştırmalara rastlanmasına rağmen (Arslantaş, Özkan ve Külekçi 2012; Bakış ve diğ. 2009; Kandemir ve Kaya 2010; Şengönül 2013), lisans seviyesindeki eğitimlerde bu bağımsız değişkenlerin sorgulandığı herhangi bir kaynağa rastlanamamıştır. Araştırmamızda; bu değişkenler değerlendirildiğinde, anne babanın eğitim seviyesi ile ailenin gelir seviyesinin artması durumunda yüzeysel öğrenmenin daha fazla tercih edildiği, kardeş sayısının artması ise derin öğrenme yaklaşımının daha fazla tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun nedeni, gelir durumu düşük, kardeş sayısı çok ve anne babasının eğitim seviyesi düşük olan öğrencilerin gelecek ile ilgili daha fazla kaygıları, başarılı olabilmek için derin öğrenmeye daha fazla ihtiyacı olması şeklinde yorumlanabilir.

Üniversitedeki bölümünü ilk beş sırada tercih eden öğrencilerin, onbeş ve üzeri sırada tercih eden öğrencilere göre derin öğrenmeyi daha fazla benimseme bulgusunun nedeni, öğrencilerin bölüme isteyerek ve bilinçli olarak girmesi şeklinde yorumlanabilir. Onbeş ve üzeri sıradaki tercihinden bölüme kayıt yaptıranların ise fazla istemeyerek de olsa "açıkta kalmamak" için bölüme kayıt yaptırdığı, bir an önce mezun olmak için derin öğrenmeden ziyade yüzeysel öğrenmeye yönlenerek biran önce mezun olmak istemesinden kaynaklandığı düşünülebilir.

5. Sonuç

İşletme bölümündeki dersler dikkate alındığında (hem sayısal hem de sözel derslerin var olması), öğrencinin başarılı olabilmesi için disiplinin özelliğine göre her iki öğrenme yaklaşımını da kullanmaları gerekebilir.

Önlisans düzeyindeki öğrencilerin yüzeysel öğrenmeyi daha fazla tercih etmesinin nedeni genelde meslek lisesi mezunu olmaları, orta öğrenim seviyesinde bir çok dersi alarak temel bilgiye sahip olmaları, staj yapmış olmaları, konulara kısmen de olsa aşina olmaları öğrenirken daha az çaba sarf etmeleri şeklinde gösterilebilir. Diğer taraftan önlisans öğrencilerinin eğitim süresinin iki yıl olması hayata atılmaya yönelik kaygıların hemen başlaması ve zaman baskısının yüksek olması öğrencileri yüzeysel öğrenmeye iten nedenlerin arasında gösterilebilir. Aynı kaygı lisans öğreniminde son sınıflarda da gözlenmektedir. Nitekim eğitimin ilk yıllarında derin öğrenme tercih edilirken son yıllarda yüzeysel öğrenmeye kaydığı belirlenmiştir. Eğitim süresinin son yılındaki öğrencilerin mezuniyet kaygısı, iş sınavlarına hazırlanma ve "mezun olunca ne yapacağım ?" sorusuna yanıt araması, üniversite derslerini sadece başarılı olacak kadar çalışmaya itebilmektedir. Bu durum öğrenciyi dersi öğrenmek için çalışmak değil de sadece geçmek için çalışmasına yani yüzeysel öğrenmeye doğru yönlendirmiş olabilir.

Araştırma sonuçlarına göre üniversiteye ilk beş tercihinde giren öğrencilerin derin öğrenmeyi daha fazla benimsemeleri bu bölüme isteyerek gelmiş olmaları, mezun olunca bu alanda çalışma gibi bir tercihlerinin olabileceği ile bağlantılı olarak düşünülebilir.

Diğer taraftan tek çocuk olanların, aile imkanlarından daha fazla faydalanıyor olmasının getirdiği ekonomik rahatlık ve çeşitli sosyo-psikolojik faktörler (bu faktörler çalışmamızda araştırma kapsamına alınmamıştır) gibi nedenlerle gelecekle ilgili kaygıların diğer çok çocuklu ailelerde yetişenlere göre daha düşük olabileceği söylenebilir. Bunun neticesinde öğrencilerde yüzeysel öğrenmeye yönelimin olabileceği düşünülebilir.

Kaynaklar:

Ak, Şerife (2008). A conceptual Analysis on the Approaches to Learning. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, *8* (3), 720-770

Altun, S. (2013). Öğretmen Adaylarının Ders Çalışma Yaklaşımlarının Üniversite Türüne, Öğrenim Görülen Alana ve Cinsiyete Göre İncelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2: Makale No:26

Arslantaş,H.İ., Özkan, M.,Külekçi,E.,(2012). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Akademik Başarı Düzeylerinin Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39), 395-407

Bakış, O.,Levent, H.,Insel, A.,Sezgin, P.,(2009). Türkiye'de Eğitime Erişimin Belirleyicileri. *Eğitim Reformu Girişimi*, Sabancı Üniversitesi.

Batı, H.A., Tetik, C., Gürpinar E., (2010). Öğrenme Yaklaşımları Ölçeği Yeni Şeklini Türkçeye Uyarlama ve Geçerlilik Güvenirlilik alışması. *Türkiye Klinikleri J.MEd.SCI 30*, (5):1639-1646

Beşoluk, Ş., Önder, İ., (2010). Öğretmen Adaylarının Öğrenme Yaklaşımları, Öğrenme Stilleri ve Eleştirel Eğilimlerinin İncelenmesi. *İlköğretim online*, *9* (2), 679-693

Biggs, J. Kember, D., Leung, D.Y.P. (2001). The revised two-factor study process questionnaire: R-SPQ-2F. *British Journal of Educational Psychology 71*: 133–149

Chan, K., (2003). Hong Kong Teacher Education Students' Epistemological Beliefs and Their Relations with Conceptions of Learning and Learning Strategies.

Choy, J.L.F., O'grady, G, Rotgans, J.I. (2011). Is the Study Process Questionnaire (SPQ) a good predictor of academic achievement? Examiningthe mediating role of achievement-related classroom behaviours. *Ins Sci, 40*:159-172

Çalışkan, M., Yurt, E., Aydin, M., (2013). Düzenlenmiş İki Faktörlü Öğrenme Yaklaşımları Envanteri'nin (R-F-LPQ) Geçerliliğinin Doğrulayıcı Faktör Analizi İle Sınanması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD,*14 (2), Ağustos, 107-121

Ekinci, N. (2009). Üniversite Öğrencilerinin Öğrenme Yaklaşımları. *Eğitim ve Bilim,* 34 (151), 74-88

Ekinci, N., Ekinci, C.E., (2011). Bazı Eğitim Fakültelerinde İlköğretim Programları Öğrencilerinin Öğrenme Yaklaşımları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Bahar, (26), 230-247

Ellez, A.M., Sezgin, G., (2002). Öğretmen Adaylarının Öğrenme Yaklaşımları. *V.Ulusal Fen Bilimleri Kongresi,* ODTÜ Ankara, 12-18 Eylül 2002

Emila, O., Bloomfield, L., Rotern, A. (2012). Measuring student' approaches to learning in different clinical rotation. *BMC Medical Education* , (12), 114

Entwistle, N., McCune V., (2004). The Conceptual Bases of Strategy Inventories. *Educational Psychology Review*, 16 (4) 325-345

Groves, M., (2005). Problem-Based Learning and Learning Approach: Is There A Relationship?. *Advances in Health Sciences Education, (10),* 315-326

Kandemir, O., Kaya,F.,(2010). Gelir Dağılımının Yüksek Öğrenimde Fırsat Eşitliğine Etkisi: Türkiye'de Özel Üniversite Gerçeği. *Kastamonu Eğitim Dergisi,* 18 (2), 557-566

Li, Y., Chen, P., Tsai S., (2008). A comprasion of the learning Styles Among Different Nursing Programs in Taiwan: Implications for Nursing Education. *Nursing Education Today, 28*, 70-76

Ozan, C., Köse, E, Gündoğdu, K. (2012). Okul Öncesi ve Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Öğrenme Yaklaşımlarının İncelenmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi,* 2, (2), 76-92

Ozan, C., Çiftçi, M. (2013). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Öğrenme Yaklaşımları Tercihleri ve Öğrenmeye İlişkin Algılarının İncelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi,* 3 (1), 56-66

Önder, İ., Beşoluk, Ş. (2010). Düzenlenmiş İki Faktörlü Çalışma Süreci Ölçeğinin (R-SPQ-2F) Türkçeye Uyarlanması. *Eğitim ve Bilim,* 35 (157), 55-67

Özer, B. (2002). İlköğretim ve Ortaöğretim Okullarının Eğitim Programlarında Öğrenme Stratejileri. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama,* 1, (1):17-32

Pandey, P., Zimitat, C. (2006). Medical Students' Learning of Anatomy: Memorisation, Understanding and Visualisation. *Blackwell Publishing Ltd. Medical Education 41*: 7-14

Senemoğlu, N. (2011). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Öğrenme Yaklaşımları ve Çalışma Becerileri. *Eğitim ve Bilim,* 36 (160), 65-80

Sümbüloğlu, K., Sümbüloğlu V., Akyüz, K. (2005). *Anket Yöntemi ile Bilimsel Araştırma,* Songür Yayıncılık, Ankara, 43-48, 85-99

Şengönül, T. (2013). Sosyal Sınıfın Boyutları Olarak Gelirin, Eğitimin ve Mesleğin Ailelerdeki Sosyalleşme-Eğitim Süreçlerine Etkisi. *Eğitim ve Bilim,* 38 (167), 128-143

Yılmaz M.B., Orhan F., (2011). Ders Çalışma Yaklaşımı Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlilik Güvenirlik Çalışması. *Eğitim ve Bilim,* 36 (159), 70-83.

Zhang, H., Lambert,V.,(2008). Critical Thinking Dispositions and Learning Styles of Baccalaureate Nursing Student From China. *Nursing and Health Sciences, 10,* 175-181

EK-1 Düzenlenmiş İki Faktörlü Çalışma Süreci Ölçeği

S.N.	İfadeler	Her zaman	Genellikle	Ara sıra	Nadiren	Hiç
1	Zaman zaman ders çalışmak bana derin bir kişisel tatmin hissi verir					
2	Bir konu üzerinde yeterince çalışarak kendi çıkarımlarımı yapabiliyorsam kendimi yeterli hissederim					
3	Amacım Dersi en çalışmayla geçmektir					
4	Yalnızca sınıfta verilen materyallere veya dersin konu başlıklarına ciddi bir şekilde çalışırım					
5	Bir kere başladıktan sonra, neredeyse her konunun benim için son derece ilginç olabileceğini düşünüyorum					
6	Yeni konuların çoğunu ilginç bulurum ve sıkça bu konularda daha fazla bilgi edinmek için ekstra zaman harcarım					
7	Aldığım bir dersi çok ilginç bulmaz isem çalışmamı en az düzeyde (minimumda) tutarım					
8	Bazı konuları anlamasam dahi ezberleyene kadar üzerinden tekrar tekrar geçerim					
9	Benim için zaman zaman akademik konuları çalışmak, bir roman ya da bir film kadar heyecan verici olabiliyor					
10	Önemli konuları tamamen anlayana kadar kendimi o konularda sınarım					
11	Önemli konuları anlamaya çalışmaktansa ezberleyerek birçok sınavda başarılı olabilirim					
12	Genellikle belirtilen yerler dışındaki konulara çalışmam, çünkü fazladan çalışma yapmanın gereksiz olduğunu düşünüyorum					
13	Derslerime çok çalışıyorum, çünkü materyalleri ilginç buluyorum					
14	Boş zamanlarımın çoğunu farklı derslerde tartışılan ilginç konular hakkında daha fazla bilgi edinmek için harcarım					
15	Konuları derinlemesine çalışmanın yararlı olmadığını düşünüyorum, çünkü konular hakkında genel bilgiye sahip olmak dersten geçmek için yeterliyken daha fazlasını yapmak yalnızca kafa karışıklığına ve zaman kaybına neden olur					
16	Öğretim elemanlarının, sınavda sorulmayacağını herkesin bildiği konular üzerinde uzun zaman harcamamızı beklememesi gerektiğine inanıyorum					
17	Derslerin çoğuna, zihnimde konu ile ilgili cevaplamak istediğim sorularla girerim.					
18	Çoğunlukla dersler işlenirken önerilen kaynakları okumayı yararlı buluyorum					
19	Sınavda çıkma ihtimali olmayan materyalleri öğrenmenin gereksiz olduğunu düşünüyorum					
20	Sınavlarda başarılı olmanın en iyi yolunun, çıkması muhtemel soruların cevaplarını ezberlemek olduğunu düşünüyorum					

Extended Abstract

1. Introduction

Learning approach is a tool that facilitates students' self-learning (Ozer, 2002), determines the quality of learning (Caliskan, Yurt & Aydin, 2013; Senemoglu, 2011), expresses students' orientation (meaning search, memorization, achievent, etc.) that occurs depending on the intention while dealing with the learning issue (Ekinci, 2009) and tries to uncover how to students learn and to develop the learning processes (Entwistle, 2004).

Students who adopt the deep approach which is one of the sub-dimensions of learning approach regard the learning as a motivative factor in terms of subject matter or material they work and be in a struggle for understanding the underlying structure and meaning of the subject to be learned analyzing the critical evidence and producing dynamic new information. They know that all their efforts are for their own development. On the other hand, students who adopt the surface approach endeavor to complete the subject or the course under their responsibilities and to eliminate the fear of failing. The purpose of surface learners is to fulfill the course requirements by memorizing all the information whether they are linked or related to each other or not. Surface learners follow the evaluations made at the end of the lessons anxiously (Choy, O'grady & Rotgans, 2011; Emila, Bloomfield & Rotern, 2012).

When approaches taken into consideration in terms of learning product qualities, in surface learning approach, aiming to reach an average success through the shortest way and with the least effort and similarly, in strategic learning approach, attempting to take the learning issue according to the evaluative expectations are not desired cases with regards to actualization of high level learnings. High quality learning outcomes are seen to be associated with the preference of the deep learning approach.

2. Method

2.1. Aim of the Study

In this study, it is aimed to investigate whether there is a difference between socio-cultural characteristics and learning approaches of bachelor and associate degree students studying in the department of business administration.

2.2. Population and Sample

The research population consists of nearly 2950 students studying in Department of Business Administration under Faculty of Economics and Administrative Sciences within Gazi University (BA), Department of Business Management and Department of Accounting and Tax Application under School of Social Sciences within Akdeniz University (Associate Degree). In the research, instead of connecting with the population of study, by doing sample selection, it is evaluated that data which is representable enough could be collected in a shorter time and more economical way.

2.3. Materials and Method

Within the research context, "Regulated Two-Factor Study Process Questionnaire (R-SPQ-2F)" developed by Biggs, Kemberg and Leung in 2001 and adopted to Turkish by Onder and Besoluk in 2010 for determining learning approaches was put to use (Onder & Besoluk, 2010), (see App.1). The research was conducted in April-May 2013.

3. Results

Looking at the profile of surveyed students, it is seen that approximately %60 percent are females, %95 live with their parents, %42 study in different cities from their parents' legal residence, majority of participants are two or three siblings and spend 500 Turkish Liras and under 500 TL monthly.

In the consequence of the statistical analysis, these results were found that:

Associate degree students apply the surface learning approach and sub-dimensions of it as well as the deep learning approach and sub-dimensions more than undergraduate students,

In the surface learning and the surface motive points, males have higher perception,

The ones 21 years old and younger than 21 prefer the deep learning approach more and have higher deep strategy than to the ones older than 21; however, they are in the same level in deep motive terms,

In an undergraduate education, the first two years of studies are more interested in the deep learning, the deep motive and the deep strategy approaches while the last two years are less interested;

The ones have only one sibling adopt the surface motive and surface learning approaches more than the ones have more siblings;

The students whose mothers are secondary school graduates prefer surface motive and surface learning approaches more in proportion to the ones whose mothers are primary school graduates;

The students whose families reside in smaller settlements than big cities adopt the learning approaches more with respect to the ones whose families live in big cities;

The perception of deep learning is higher for those who got into a school that was ranked among the first 5 on their school preference list, while the deep motive approach is low for those who got into a school that was ranked 15th or more.

4. Dıscussıon

Learning approach is defined as an interaction between student and learning as Ekinci (2009) quoted from Ramsden. Accordingly, it can be stated that learning approach may differ from student to student, medium to medium and time to time as well. In addition to this, culture gained in the consequence of different social experiences (Li, et al. 2008), personality traits and motivation (McCune, 2004), curricula and teaching techniques (Groves, 2005), heavy work load and career plans (Choy, O'Grady & Rotgans, 2011) may affect the preferences of students concerning learning approaches. Corresrondingly, it was found that the learning approaches examined within the context of this research vary according to some independent variables used.

When undergraduate students' average scores in relation to learning approaches were evaluated, it is seen that the students prefer the deep learning more than the surface learning. This finding shows paralellism with the studies of Ekinci (2009), (Ekinci & Ekinci, 2011), Ozan & Citci (2013). Likewise, this situation may be an indicator of that features of teaching & learning environment is not able to affect students in terms of increasing orientation of the deep learning by time. However, it is seen that associate degree students prefer surface learning approach to deep learning. As well as this situation can be caused by having shorter school time, heavy work load and high time pressure; also, it can be caused by graduating from vocational high schools of relevant area and being competent at the subjects to some extent.

A significant difference in terms of statistics was found between learning approaches and years that students study. Based on this difference, it is obvious to see that the students who are close to the deep learning approach in the first years of their studies gravitate towards the surface learning through the last years. In contrast to our findings, a remarkable difference was not found between learning approaches and years in the studies of Ekinci & Ekinci (2011). Nevertheless, the findings of the research conducted by Ozan in 2011-2012 school year which shows that while students have the highest deep learning orientation in the second year of their studies, they have the lowest one in the third year (Ozan & Ciftci, 2013) and the findings that while the years passing, students cannot maintain the deep learning approach and their preferences become lower are emphasized in Senemoglu's (2011) research and show paralellism with this study as well.

Life experience and getting older may be effective factors determining learning approach (Groves, 2005). As Ak (2008) quoted from Duff, although there is a positive relation between the deep learning approach and the age variable, there is a negative relation with the surface learning approach. In the research, in contrast to the findings in literature, it was found that the surface learning approach gain importance rather than the deep learning while getting older. This situation can be supported with the findings showing that there is a positive relation between the surface learning approach and the years of study.

As Ak (2008) quoted from Lizzio, the heavy work load push the students into the surface learning. According to the results found in this study, the difference between the learning approaches of bachelor and associate degree students can be explained with the help of this information in the literature. Also, the issues of senior students in bachelor and 2nd year associate degree students like life concerns, uncertainity about after graduation, preperation for job interviews can be stated among the reasons pushing students into the surface learning.

5. Results

When the courses (both numeric and verbal) in the department of business administration taken into consideration, in order to be successful, the students may have to use both of the learning approaches according to the features of the discipline.

The reason why the associate level students prefer the surface learning approach more than the other ones can be explained as being a vocational high school graduate, having the basic knowledge by taking many courses at the secondary level, completing an internship, being familiar with the subject partially at least and making less effort while learning. On the other hand, having two-year of school time, challenging with the life concerns starting immediately and being under time pressure can be stated among the reasons that lead the associate degree students to surface learning. The same concerns are also observed in the last year in undergraduate education. Indeed, it has been found that while the deep learning approach is being preferred in the first years of education, this preference shifts to the surface learning in the last years of it. The concerns about graduation, preperation for job interviews and searching for an answer to "What will I do after graduation?" question of senior students lead them just to be successful enough to complete the courses. In other words, this situation may lead the students not to learn the subject matters, but to study in order to pass the exams or to the surface learning, in short.

According to the results of the research, the deep learning approach can be related to students' studying in this department willingly because it was one of their top five preferences, and planning to work at this field after graduation.

On the other hand, it can be stated that the ones who are the only child of the family may have less concerns about future with respect to the ones grew up in a multi-child family because of the factors like economic comfort and different socio-psychological factors (these factors were not taken into the research context) based on taking more advantage of the family's facilities.

KAVRAM HARİTASI TEKNİĞİ İLE GELENEKSEL ÖĞRENME YÖNTEMİNİN KULLANILMASININ ÖĞRENCİLERİN BAŞARILARI, BİLGİLERİNİN KALICILIĞI VE TUTUMLARINA ETKİSİ: BİR META-ANALİZ ÇALIŞMASI[1]

Veli BATDI
Dr., MEB, Elazığ, veb_27hotmail.com

ÖZET: Bu araştırmada kavram haritası tekniği ile geleneksel öğrenme yönteminin kullanılmasının öğrencilerin başarıları, bilgilerin kalıcılığı ve tutumlarına etkisinin meta-analiz yöntemiyle incelenmesi ve çalışmaların etki büyüklüklerinin birleştirilerek elde edilecek etki büyüklüğü değerinin öğretim kademeleri, ders alanları ve uygulama sürelerine göre ne düzeyde farklılık gösterdiğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, 2008-2013 yılları arasında kavram haritalarının akademik başarı, kalıcılık ve tutum üzerindeki etkisini inceleyen, dâhil edilme kriterlerine uygun, ulusal ve uluslar arası alanda 41 adet çalışma meta-analitik araştırma için seçilmiştir. Araştırma sonucunda, kavram haritası tekniğinin rastgele etkiler modeline göre akademik başarı ve kalıcılık üzerinde pozitif ve geniş düzeyde ($ES_{Akademik\ Başarı}$=1.0696, $ES_{Kalıcılık}$=1.132), tutum üzerinde ise orta düzeyde bir etkiye (ES_{Tutum}=0.714) sahip olduğu ortaya çıkmış ve etki büyüklüklerinin ders alanları ve uygulama sürelerine göre farklılık göstermediği, öğretim kademelerine göre ise anlamlı farklılık gösterdiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kavram haritası tekniği; akademik başarı; kalıcılık; tutum; meta-analiz.

THE EFFECT OF USING THE CONCEPT-MAPPING TECHNIQUE AND TRADITIONAL METHODS ON THE ACHIEVEMENT, RETENTION AND ATTITUDES OF STUDENTS: A META-ANALYTIC STUDY

ABSTRACT: This study aims to determine the effect of using the concept-mapping technique and traditional methods on the achievement, retention and attitudes of students through meta-analysis. It also has purpose of specifying to what extent there is a significant difference in effect sizes to be achieved from the combination of the effect sizes of each study in terms of the factors of educational level, subject matter and application period. In this respect, 41 studies carried out in the national and international area concerning the effectiveness of the concept-mapping technique on academic achievement, retention and attitudes of students between the years 2008 and 2013 were considered in this meta-analytical research based on the inclusion criteria used. The research results show that the concept-mapping technique has a positive and large effect on academic achievement and retention ($ES_{Academic\ achievement}$=1.0696, $ES_{Retention}$=1.132) while it has a medium effect on students' attitudes ($ES_{Attitude}$=0.714) in respect of the random effects model. In addition, it is seen that there is a significant difference in effect sizes in terms of educational level, while there is no difference in terms of subject matter and the application period.

Keywords: Concept-mapping technique; academic achievement; retention; attitude; meta-analysis.

1. Giriş

Novak tarafından eğitimde planlama, öğrenme, sentez ve değerlendirme gibi farklı kullanım amaçlarına yönelik olarak grafiksel yapılar şeklinde ortaya çıkarılan kavram haritaları (Stewart, 2012, s. 352) bir dizi kavram arasındaki ilişkiyi yansıtan, bilgiyi düzenleyen ve sunan şematik araçlar olarak tanımlanmaktadır. Daireler veya kutular içinde yer alan kavramların oluşturduğu kavram haritaları iki kavram arasındaki ilişkiyi bir birleştirme çizgisi ile birleştirerek göstermektedir. Bu çizgiler, kavramlar arasındaki ilişkiyi net bir şekilde ortaya koymak için "+" veya "-" gibi semboller olabileceği gibi önermelerin yönünü belirtmek için oklar da olabilmektedir (Novak, 1990, s. 29). Kavram haritalarında en kapsamlı ve en genel olan kavram tepeye yerleştirildikten sonra daha az kapsamlı ve genel olmayan kavramlar alt kısımlara hiyerarşik olarak eklenir (Novak ve Cañas, 2006, s. 12). Bu şekildeki genelden özele olan düzen daha sonraki öğrenmelere bir demirleme veya iskele oluşturmaktadır (Novak ve Cañas, 2007, s. 31). Diğer bir deyişle bu sistemli yapı sonraki öğrenmelere zemin hazırlamaktadır. Bu sistematik düzen kavram haritalarının öğrencilerin bilgiyi nasıl düzenlediği, birleştirdiği ve sentezlediğini gösteren grafiksel bir yapı biçimindedir (Adlaon, 2002, s. 10; Charsky ve Ressler, 2011, s. 605). Anlamlı öğrenmeyi destekleyen ve bilişsel yapılar şeklinde düzenlenen kavram haritaları, öğrencileri yüzeysel öğrenmeden anlamlı ve derin öğrenmeye teşvik etme potansiyeline sahiptir (Brinkerhoff and Booth, 2013, s. 45; Yen, Lee ve Chen, 2012, s. 309). Dolayısıyla kavram haritaları öğrencilerin bilgileri zihinlerinde somut ve görsel olarak düzenlemelerini sağlayan ve kavramlar arasında nasıl bir ilişki kurulacağını gösteren şematik planlama düzenekleri olarak ifade edilebilir.

Kavram haritalarının ortaya çıkışı aslında Ausubel'in bilişsel psikolojisindeki öğrenmenin yeni kavramların özümsenmesi ile oluştuğu fikrine dayanmaktadır. Bu bağlamda çocukların kavramsal algılamalarını yansıtmanın kavram haritaları gibi bir form ile yansıtılabileceği fikri oluşmuştur. Dolayısıyla sadece araştırmalarda değil, farklı birçok alanda da kullanılabilecek yeni bir araç olan kavram haritaları ortaya çıkmıştır (Novak ve Cañas, 2006, s. 3; 2007, s. 29). Kavram haritaları "Nasıl öğretirim?"den ziyade "Nasıl öğrenirim?" sorusuna yönelik bir öğretim şekli olarak belirtilmiştir. Bu nedenle de yapılan öğrenme çağdaş anlayışa ve insan doğasına daha uygun bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Ayrıca kavram haritaları ile öğretim bilgi, kavrama ve uygulama düzeyleri açısından geleneksel öğrenmeye göre daha etkili ve uygun bulunmaktadır (Öner ve Aslan, 2005, s. 168). Özellikle çok boyutlu kavram haritalarında karmaşık ve zor kavramlar çoklu boyutlar şeklinde sunularak bilgilerin anlaşılması kolaylaştırılabilmektedir. Bu sebeple çok boyutlu kavram haritaları öğrencilerin zor ve çoklu kavramları anlayabilmelerine yardımcı olabilme ve onların bilişsel yükünü azaltabilme potansiyeline sahiptir (Huang vd., 2012, s. 864). Ayrıca bu haritalar öğretim içeriğini grafiksel bir tablo şeklinde veya ön düzenleyici bir yapıda sunduğu için öğrencilerin planlama faaliyetlerini de desteklemektedir. Bunun yanı sıra haritalarda öğrenilen bütün kavramların özet halinde haritada bulunmasından dolayı her an

[1] Bu çalışma 3. Ulusal Eğitim Programları ve Öğretim Kongresinde (Gaziantep, 7-9 Mayıs 2014) sunulan sözlü bildirinin geliştirilmesi ile oluşturulmuştur.

tüm kavramlara ulaşarak onları izlemek mümkün olmaktadır (Hagemans, Meij ve Jong, 2013, s. 3). Bu durumda kavram haritalarının öğrenilenleri zihinde sürekli canlı tutmayı sağladığı ve öğrenmeyi iyileştirdiği yorumu yapılabilir.

Öğrencilerin kavram veya kavramsal gruplara ilişkin fikirlerini görsel şekilde tasvir etmelerini sağlayan kavram haritaları, derse başlamadan öğrencilerin konu ile ilgili bildiklerini öğrenme, ders esnasında öğrenme sürecinden haberdar olma ve dersin sonunda ne öğrendiklerini değerlendirme biçiminde öğretim süreci boyunca kullanılabilmektedir (Daugherty, Custer ve Dixon, 2012, s.12). Eğitimin her alanında kullanılan kavram haritalarının bilgilerin kalıcılığına etki ettiği ile ilgili birçok araştırmada (Bernstein, 2011; Kaptan, 1998; Şahin, Aydın ve Şahin, 2009) görselliğin ve kelimelerin birbiriyle anlamlı bağlantılar şeklinde birbirine bağlı olmasının bilişsel yapıyı ve anlamlı öğrenmeyi destekleyerek kalıcı öğrenmeler sağladığı şeklindeki sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca öğrencilere kavramlara yükledikleri anlamları keşfetme ve farklı öneme sahip kavramlar arasındaki ilişkileri anlama imkânı sağlamaktadır (Turan, 2010, s. 26). Bunu yaparken öğrenciler kendilerinde var olan bilgileri kontrol ederek hatalı ve yanlış bilgilerini düzeltme veya eksikliklerini tamamlama çabasına girmektedir (Francisco, Nakhleh, Nurrenbern ve Miller, 2002, s. 249). Bu sebeple kavram haritalarının öğrencilerin eksiklik ve yanlışlıklarına yönelik farkındalık yarattığı söylenebilir.

Wehry, Monroe-Ossi, Cobb ve Fountain (2014, s. 84) insan beyninde bilgi depolamanın çift kodlama teorisi gereği dilsel ve dilsel olmayan (imgesel) şeklinde iki çeşit yapıldığından bahsederek kavram haritalarının dilsel olmayan grupta, iki boyutlu ve hiyerarşik olduğunu ifade etmiştir. Bu sebeple öğrenciler kavram haritalarıyla öğrenme sürecinde daha az karmaşıklık ve zorluk yaşarlar ve metinsel sunulara oranla bu haritalar sayesinde öğrendikleri daha fazla fikri hatırlayabilmektedirler (Kim ve Olaciregui, 2008, s. 702; Nesbit ve Adesope, 2011, s. 210). Öğrencilerin bireysel öğrenme kapasitelerini geliştiren bir meta-öğrenme stratejisi olarak belirtilen kavram haritalarının ekililiği ile ilgili farklı disiplin alanlarında (Chiou, 2008, s. 376), çeşitli eğitim kademelerinde ve farklı öğrenci popülâsyonlarında gerçekleştirilen birçok araştırma söz konusudur (Asan, 2007, s. 187). Bu araştırmalar sonucunda kavram haritalarının öğrencilerin başarısını arttırdığı ve ilgisini çektiği (Nekang ve Agwagah, 2010; Rosas ve Camphausen, 2007, s. 132); bilginin kalıcılığını sağladığı ve bilgiyi depolamayı kolaylaştırdığı (Sthapak, 2011); geleneksel öğrenmeye oranla üstün yanlarının olduğu ve öğrencileri anlamlı öğrenmeye motive ettiği (Nada, 2008; Okoye ve Okechukwu, 2010) şeklinde birçok olumlu yöne sahip olduğu (Gurlitt ve Renkl, 2008; Güvenç ve Ün Açıkgöz, 2007) görülerek bu çalışmanın geleneksel öğrenme yöntemine kıyasla öğrencilerin başarıları, bilgilerinin kalıcılığı ve tutumlarına etkisini belirlemek amacıyla yapılmasına karar verilmiştir.

2. Yöntem

2.1. Dâhil Edilme Kriterleri, Alanyazın Tarama ve Kodlama Yöntemi

Bu araştırmada kavram haritası tekniği ile geleneksel öğrenme yönteminin kullanılmasının öğrencilerin başarıları, bilgilerinin kalıcılığı ve tutumlarına etkisini belirlemek üzere 2008-2013 yılları arasında kavram haritalarıyla ilgili yapılmış nicel çalışmalar araştırmaya dâhil edilmiştir. Alanyazın taraması sürecinde kavram haritasının akademik başarı üzerindeki etkisiyle ilgili 1998-2007 ve 2001-2008 yıllarını kapsayan meta-analitik bir yüksek lisans tezi (Okursoy Günhan, 2009) ile bir makaleye (Yeşilyurt, 2012) rastlanması nedeniyle bu araştırmanın 2008-2013 yılları arasında belirtilen dâhil edilme kriterlerine uygun çalışmalarla yürütülmesi tercih edilmiştir. Konu ile ilgili olarak Google Scholar arama motorundan ulusal alanda toplamda 47 makalenin 11'i, Uluslararası alanda 73 makalenin 9'u, ayrıca Ebscohost - Eric (Ulakbim) veri tabanından ise 102 çalışmanın 5'i analize dâhil edilmiştir. Bununla birlikte YÖK Ulusal Tez Merkezinden toplamda 56 yüksek lisans tezinin 14'ü; 8 doktora tezinin ise 1'i dahil edilme kriterlerine uygun şekilde analiz kapsamına alınmıştır. Verilerin toplanması sürecinde internet ortamında "kavram haritaları", "kavram haritası tekniği", "concept mapping", "concept maps" şeklindeki anahtar sözcükleri kullanılarak taramalar gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın dâhil edilme kriterleri; çalışmaların 2008-2013 yıllarında yapılmış, etki büyüklüğünü hesaplamayı sağlayacak deney ve kontrol grubuna ait örneklem büyüklüğü (n), aritmetik ortalama (X) ve standart sapma (ss) değerlerini veya bu değerlerin hesaplanabileceği verileri içeren; kavram haritası tekniğini uygulamış, ön test, son test kontrol grup modeli kullanmış; bu tekniğin akademik başarı, kalıcılık ve tutuma olan etkisini inceleyen çalışmalar şeklinde belirlenmiştir. Çalışmalar taranırken sadece kontrol gruplu deneysel çalışmalar tercih edilmiştir. Ayrıca bazı çalışmalar etki büyüklüğü hesaplamak için yeterli veriye ve kontrol gruplarına sahip olmaması ve kalıcılık veya tutum üzerine inceleme yapılmaması gerekçeleriyle araştırmanın haricinde tutulmuştur. Sonuç olarak mevcut araştırmada belirlenen kriterlere uymayan çalışmalar göz ardı edilerek meta-analiz için 41 adet çalışma (25 makale, 15 tez) araştırma kapsamına alınmıştır.

Çalışmaların etki büyüklüklerinin birleştirilmesini içeren ve birbirinden bağımsız olarak yapılmış araştırmaların istatistiksel olarak tekrar analiz edilmesi sonucu genel bir yargıya ulaşılmasını sağlayan (Glass, 1976) meta-analiz çalışmasında, seçilen çalışmaların genel özelliklerini gösterecek bir kodlama yapılması gerekmektedir. Bunun için detaylı bir kodlama formu hazırlanarak birinci bölümde çalışmanın kimliğini belirlemek amacıyla çalışma kodu, yazar ad/soyadları, çalışmanın yapıldığı yıl ve yayım türü gibi bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın içeriği şeklinde adlandırılan ikinci bölümde kavram haritası tekniğinin uygulandığı ders, öğretim kademesi ve uygulama süresi bilgileri sunulmuştur. Son bölümde çalışma verileri başlığı altında çalışmaların deney/kontrol gruplarının örneklem büyüklükleri, ortalama ve standart sapma değerleri gibi bilgiler verilmiştir.

2.2. Değişkenler

Meta-analiz çerçevesinde, kavram haritalarının etkililiği ile ilgili her çalışmaya ait hesaplanan ve farklı ölçme araçlarına yönelik değerler olarak belirlenen etki büyüklükleri (ES) bağımlı değişken olarak atanmıştır (Bernard vd., 2004). Verilerin analizi sürecinde ise etki büyüklükleri arasındaki ilişkiyi değerlendirmek amacıyla bağımsız değişkenler olarak belirtilen çalışma karakteristikleri kodlanmaktadır (Tarım, 2003). Mevcut meta-analitik araştırmanın bağımsız değişkenleri öğrencilerin öğrenim düzeyi, çalışmadaki uygulamanın yapıldığı dersler, uygulama süresi, örneklem hacmi, örneklemlerin standart sapması ve ortalama değerleri olarak çalışma karakteristikleri şeklinde kullanılmıştır.

2.3. Meta-analiz Süreci ve Değerlendiriciler Arası Güvenirlik

Mevcut araştırmada meta-analiz kapsamındaki çalışmalar ayrıntılı bir şekilde incelenerek etki değerleri hesaplanmıştır. Çalışmaların incelenmesinin ardından elde edilen verilerin yorumlanması için uygun model seçilerek heterojenlik testi

yapılmıştır. Bu aşamada heterojenliğin kaynağına ulaşmak amacıyla alt grup analizi uygulanmıştır. Yapılan tüm istatistiksel işlemler Comprehensive Meta Analysis (CMA) İstatistik Programı ile MetaWin programları ile gerçekleştirilmiş ve analizlerde İşlem Etkisi meta-analiz yöntemine uyulmuştur. Araştırmanın etki büyüklüğü hesaplanırken işlemler arası farkın grupların birleştirilmiş standart sapma ile bölünmesiyle elde edilen "Hedges' d" kullanılmıştır (Cooper, 1989, s. 128). İstatistiksel analizlerde önemlilik düzeyi ise .05 olarak kabul edilmiştir.

Bu meta-analitik çalışmada analiz dâhilindeki çalışmalar arasında tüm çalışmaların aynı etkiyi değerlendirdiği sıfır hipotezini test eden ve heterojenliğin belirlenmesinde en genel test yaklaşımı olarak nitelendirilen Cochran'ın önerdiği (k-1) serbestlik dereceli Ki-Kare heterojenlik testi (Q istatistiği) kullanılmıştır (Higgins, Thompson, Deeks ve Altman, 2003, s. 557). Meta-analitik işlemler esnasında etki büyüklüklerinin belirlenmesinde model seçimi de yapmak gerekmektedir. Meta-analizde sabit etkiler modeli (SEM) ve rastgele etkiler modeli (REM) şeklinde iki istatistiksel modele dayanarak çıkarımlar yapılmaktadır (Borenstein, Hedges, Higgins ve Rothstein, 2009, s. 61). Sabit etkiler modelinde, analiz kapsamındaki çalışmalarda bulunan evren etki büyüklüklerinin değişmediği, rastgele etki modelinde ise evren etki büyüklüklerinin çalışmadan çalışmaya farklılık gösterdiği kabul edilmektedir. Bu sebeple SEM'de çalışmalara ait evren etki büyüklükleri standart sapması sıfıra eşit, REM'de ise sıfırdan farklıdır. Diğer taraftan, meta-analizde model seçimi esnasında çalışmaların etki büyüklüklerinin homojen dağılım gösterip göstermediği test edilebilir. Test sonucuna göre etki büyüklüğü homojen dağılım gösterirse sabit etki modeli, göstermezse rastgele etki modeli kullanılabilir.

Meta-analizde araştırma sonuçlarının güvenirliğini arttırmak araştırmanın güvenirliği açısından önemli olduğu için taraması yapılacak çalışmaların ayrı ayrı kodlayıcı güvenirliği hesaplanmıştır. Taraması yapılan çalışmaların %25'i (n=11) yansız atama ile seçilerek akademik düzeyde iyi olan başka bir okuyucu tarafından incelenmiş ve sonuç makale değerlendirme formuna yansıtılmıştır. Bu işlemden sonra birinci ve ikinci okuyucunun değerlendirmeleri karşılaştırılarak formdaki görüş ayrılığı ve görüş birliği incelenmiştir. Ardından Değerlendiriciler Arası Güvenirlik (DAG) hesaplaması [*görüş birliği / (görüş birliği + görüş ayrılığı) x 100*] formülü (Miles ve Huberman, 1994) ile güvenirlik belirlenmiş ve sonuç %100 olarak bulunmuştur.

3. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, meta-analitik inceleme sonucu kavram haritası kullanımının geleneksel öğretim yöntemine göre öğrencilerin akademik başarı, kalıcılık ve tutum puanları açısından etkisine ilişkin elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Öncelikle meta-analize ait betimleyici bilgiler verilip, daha sonra hesaplanan etki büyüklüğü değerleri ve alt kategorilerdeki her grup için değişiklik olup olmadığı incelenmiştir. Meta-analize dâhil edilen çalışmaların istatistiksel anlamlılık düzeyi 0,05 olduğundan araştırmanın anlamlılık düzeyi de 0,05 olarak belirlenmiştir.

Meta-analiz çalışmada, kavram haritası tekniğine ilişkin aritmetik ortalamalarını ve standart sapmalarını veren ve ulusal ve uluslar arası alanda yapılan 25 makale, 14 yüksek lisans tezi ile 1 doktora tezi olmak üzere literatür taraması sonucunda, kavram haritası kullanımının akademik başarı, kalıcılık ve tutum puanları üzerine etkililiği ile ilgili toplamda 41 çalışmaya ulaşılmıştır. Analizi yapılan 41 adet çalışmanın toplamı düşünüldüğünde deney grubunun 1410, kontrol grubunun ise 1419 öğrenciden oluştuğu görülmüştür.

Meta-analiz dâhilindeki çalışmaların öğretim kademesi, konu alanları, yayın türü ve uygulama sürelerine göre frekans ve yüzde değerlerini gösteren istatistikleri Tablo 1'de sunulmuştur. Tablo 1'de öğretim kademesi incelendiğinde, en fazla çalışmanın ortaokul (%51,28) ile lise (%25,64), daha sonra lisans (%15,39) ve en az çalışmanın da ilkokul kademesinde (%7,69) yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte bir çalışmanın da İngilizce kursu olarak belirtildiğine rastlanmıştır. Ayrıca 19 çalışma (%47,5) ile en fazla araştırmanın yapıldığı alanın fen olduğu, bunu 4 çalışma (%10) ile matematik alanının izlediği görülmektedir.

Tablo 1. Kavram Haritası Tekniğinin Akademik Başarı Puanlarına İlişkin Verileri İçeren Çalışmaların Kategorik Bağımsız Değişkenler İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Değişken	(f)	(%)	Değişken			(f)	(%)
Öğretim Kademesi			**Yayın Türü**				
İlkokul	3	7,69	Makale	Google	Ulusal	11	27,5
Ortaokul	20	51,28			Uluslararası	9	22,5
Lise	10	25,64		Ebscohost–Erıc (Ulakbım)		5	12,5
Lisans	6	15,39	Tez	YÖK	Yüksek Lisans	14	35
Konu Alanları					Doktora	1	2,5
Fen Alanı	19	47,5	**Uygulama süresi (Hafta)**				
Matematik	4	10	2-4			15	37,5
Sosyal	8	20	5-6			5	12,5
Y. Dil	3	7,5	7-8			5	12,5
Diğer*	6	15	9-18			3	7,5
			Belirtilmemiş			12	30

*Lisans derslerini içermektedir.

Tablo 1'de meta-analize dâhil edilen çalışmaların yayın türüne göre dağılımları incelendiğinde, çalışmaların makale (Ulusal: N=11, %27,5 ve Uluslararası: N=14, %35), yüksek lisans (%35) ve doktora tezlerinden (%2,5) oluştuğu görülmektedir. Uygulama süreleri açısından incelendiğinde, akademik başarı puanlarını inceleyen 40 çalışmanın, %37,5 oranla en fazla 2-4 hafta, %30 oranla uygulama süreleri belirtilmemiş olan çalışmalar, %5 oranla 5-6 hafta ve 7-8 hafta, %3 oranla 9-18 hafta uygulama sürelerde gerçekleştirildikleri görülmektedir.

3.1. Araştırmaya Dâhil Edilen Çalışmaların Akademik Başarı Etki Büyüklüğüne İlişkin Analiz Sonuçları

Çalışmada analiz kapsamındaki akademik başarıya ilişkin genel etki büyüklüğü değerleri Tablo 2'de sunulmuştur. Tabloda görüldüğü gibi incelenen çalışmalardaki veriler sabit etkiler modeline göre; 0,033 standart hata ve % 95'lik güven aralığının üst sınırı 1,0376 ve alt sınırı 0,8720 ile etki büyüklüğü değeri ES=0,9548 olarak hesaplanmıştır. Kavram haritası tekniğinin akademik başarıya etkisinin sabit etkiler modelinde 0,9548 etki büyüklüğü değeri ile pozitif yönde olduğu söylenebilir. Ayrıca istatistik manidarlığı z-testine göre hesaplandığında 23,532 (p=0,000) olarak bulunmuştur. Homojenlik testi sonucunda Q istatistiksel değeri 267,0250 olarak hesaplanmıştır.

Ki-kare ($\chi 2$) tablosundan %95 anlamlılık düzeyinde 39 serbestlik derecesi ile kritik değeri 54,57 olarak bulunmuştur. Çalışmada yer alan 40 çalışmanın verilerinin sabit etkiler modeline göre Q-istatistiği homojenlik testi değeri 39 serbestlik derecesi ile $\chi 2$ dağılımının kritik değerini aştığı için etki büyüklüklerinin dağılımına ait homojenlik sabit etkiler modelinde reddedilmiştir. Diğer bir deyişle etki büyüklükleri dağılımı sabit etkiler modeline göre heterojen bir özelliğe sahip olduğu belirlenmiştir. Q istatistiği homojenlik testi değerinin manidar bulunması ile etki büyüklükleri değişiminin örneklem hatasından dolayı olan bir değişimden bekleneceğinden büyük olduğu görülmüştür (Göçmen 2004; Lipsey ve Wilson 2001, Akt. Özcan ve Bakioğlu, 2012).

Tablo 2. Meta-analize Dâhil Edilen Çalışmaların Etki Modellerine Göre Homojen Dağılım Değeri, Ortalama Etki Büyüklüğü ve Güven Aralıkları

Model Türü	n	Z	p	Q	ES	SE	% 95 Güven Aralığı	
							Alt Sınırı	Üst Sınırı
SEM	40	23,532	0,00000	267,0250	0,9548	0,041	0,8720	1,0376
REM	40	9,810	0,23718	44,9358	1,0696	0,109	0,8482	1,2910

Tablo 2'de araştırmadaki dağılımın heterojen yapıya sahip olmasından ötürü rastgele etkiler modeline uygun analizler yapılarak, örneklemin heterojen olmasından kaynaklanan yanılsamaların ortadan kaldırılması amaçlanmıştır (Yıldız, 2002). Bu noktadan hareketle, kavram haritası tekniğinin kullanımı ile öğretim ve kullanılmadan yapılan öğretimin etkililiği rastgele etkiler modeline göre karşılaştırılmıştır. Hesaplamalar sonucunda araştırmadaki 40 çalışmanın verileri rastgele etkiler modeline göre; 0,109 standart hata ve %95'lik güven aralığının üst sınırı 1,2910 ve alt sınırı 0,8482 ile etki büyüklüğü değeri ES=1,0696 olarak hesaplanmıştır. Buna göre etki büyüklüğü değerinin Cohen'in (1992) sınıflamasına göre geniş aralıkta yer aldığı görülmüş ve bu durum kavram haritalarının akademik başarıya etkisinin olumlu yönde olduğu şeklinde yorumlanabilir.

3.1.1. Çalışmaların Yapıldığı Öğretim Kademelerine Göre Kavram Haritası Tekniğinin Etkililiği

Kavram haritası tekniğinin etki büyüklüğünün öğretim kademlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla çalışmalar ilkokul, ortaokul, lise, üniversite olarak 4 farklı gruba ayrılmıştır. Bunun dışında sadece yetişkinlere yönelik olan ve meta-analize dâhil edilen bir çalışma da mevcuttur (ES=1,520). Bu gruplara göre yapılan analiz sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. Kavram haritası tekniğinin kullanımının öğretim kademeleri açısından öğrencilerin akademik başarılarına olan etkisi değerlendirildiğinde, en yüksek etki büyüklüğü 1,550 ile lise kademesinde, en düşük etki büyüklüğü ise 0,629 ile üniversite kademesinde görülmüştür. Grupların toplam etki büyüklüğü ise 1,092 olarak bulunmuştur. Bütün bu değerler incelendiğinde, üniversite kademesi (E.B.D.=Orta) hariç, tüm öğretim kademelerinde geniş bir etki büyüklüğü olduğu saptanmıştır.

Tablo 3. Çalışmaların Öğretim Kademelerine Göre Etki Büyüklükleri

Öğretim Kademeleri	N	ES	% 95 Güven Aralığı		E.B.D.*
			Alt Sınırı	Üst Sınırı	
İlkokul	3	0,903	0,542	1,264	Geniş
Ortaokul	20	0,966	0,721	1,211	Geniş
Lise	10	1,550	0,994	2,106	Geniş
Üniversite	6	0,629	0,151	1,107	Orta
Toplam	39	1,092	0,937	1,247	Geniş

Q_B=14,994 **Z**=13,784 **df**=4 **p**=0,005 ***Etki Büyüklüğü Düzeyi

Tablo 3'teki analiz sonuçlarında elde edilen gruplar arası homojenlik testine bakıldığında Q_B=14,994 değeri bulunmuştur. $\chi 2$ tablosundan %95 anlamlılık düzeyinde ve 4 serbestlik derecesi ile kritik değer 9,488 olarak bulunmuştur ($\chi 2_{(0,95)}$= 9.488). Q_B istatistik değeri (Q_B=14,994) 4 serbestlik derecesi ile $\chi 2$ dağılımının kritik değerinden ($\chi 2_{(0,95)}$= 14,994) büyük olduğu için ilgili testin heterojen dağılıma sahip olduğu söylenebilir. Buna göre, meta-analize dâhil edilen çalışmaların öğretim kademelerine göre gruplandırılıp gruplar arası etki büyüklüğüne bakıldığında (Q_B=14,994; p=0,005) oluşan gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir.

3.1.2. Çalışmaların Yapıldığı Derslerin Alanlarına Göre Kavram Haritası Tekniğinin Etkililiği

Mevcut araştırmada kavram haritası tekniğinin etki büyüklüğünün çalışmaların yapıldığı derslerin alanlarına göre ne düzeyde farklılaştığını belirlemek üzere çalışmaların ait olduğu dersler Fen (Fizik, Kimya, Biyoloji, Fen Bilgisi, Fen ve Teknoloji); Matematik (Matematik), Sosyal (Sosyal Bilgiler, Türkçe, Coğrafya), Yabancı Dil (İngilizce) ve Diğerleri (Lisans dersleri: Kimya, Biyoloji, Fizik, Bilgisayar, Web, İngilizce, Sportif Teknik, Muhasebe), olmak üzere 5 farklı gruba ayrılmıştır. Bu gruplara ilişkin Tablo 4'te yer alan analiz sonuçları kavram haritalarının kullanımına ilişkin orta düzeydeki *Diğerleri* grubu hariç, tüm alanların etki büyüklüklerinin geniş aralıkta olduğunu göstermiştir.

Tablo 4. Çalışmaların Yapıldığı Derslerin Alanlarına Göre Etki Büyüklükleri

Konu Alanları	N	ES	% 95 Güven Aralığı		E.B.D.
			Alt Sınırı	Üst Sınırı	
Fen	19	0,936	0,733	1,138	Geniş
Matematik	4	0,934	0,508	1,361	Geniş
Sosyal	8	1,386	0,745	2,026	Geniş
Dil	3	2,191	0,865	3,516	Geniş
Diğerleri	6	0,629	0,151	1,107	Orta
Toplam	40	0,948	0,784	1,112	Geniş

Q_B=6,899 **Z**=11,338 **df**=4 **p**=0,141

Ayrıca Tablo 4'te gruplar arası homojenlik testi değeri Q_B=6,899 bulunmuştur. $\chi 2$ tablosundan %95 anlamlılık düzeyinde ve 4 serbestlik derecesi ile kritik değerin 9.488 olarak bulunması ($\chi 2_{(0.95)}$= 9.488) ve bu değerin Q_B istatistik değerinden (Q_B=6,899) büyük olmasından dolayı etki büyüklüklerinin dağılımına ait homojenlik hipotezi Sabit Etki Modelinde kabul edilmiştir. Buna göre, meta-analize dâhilindeki çalışmaların ders alanlarına göre gruplandırılıp etki büyüklüklerine bakıldığında anlamlı bir farklılık olmadığı söylenebilir (Z=11,338; p=0,141). Bu sonuç, kavram haritası tekniğinin kullanımı ile yapılan derslerdeki akademik başarının, çalışmaların ders alanlarına bağlı olarak değişmediğini göstermektedir. Dolayısıyla kavram haritası tekniğinin öğretim ortamlarında kullanımının tüm gruplarda benzer şekilde büyük ölçekte etkide bulunduğu yorumu yapılabilir.

3.1.3. Çalışmaların Yapıldığı Uygulama Sürelerine Göre Kavram Haritası Tekniğinin Etkililiği

Tablo 5'te kavram haritalarının kullanımına yönelik elde edilen etki büyüklüğünün çalışmaların yapıldığı uygulama sürelerine göre değerlendirilmesi amacıyla çalışmalar, 2-4, 5-6, 7-8, 9-18 hafta, uygulama süresi Belirtilmemiş olanlar şeklinde 5 farklı gruba ayrılmıştır. Analiz sonuçlarına göre tabloda sunulan uygulama süreleri incelendiğinde tüm grupların aynı etki büyüklüğü düzeyine (E.B.D.=Geniş) sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte en yüksek etki büyüklüğü değerinin 7-8 hafta (ES=1,650), en düşük etki büyüklüğü değerinin 9-18 hafta (ES=0,864) uygulama sürelerine ait olduğu ve toplam etki büyüklüğü değerinin ise 0,977 şeklinde olduğu görülmüştür.

Tablo 5: Çalışmaların Yapıldığı Uygulama Sürelerine Göre Etki Büyüklükleri

Uygulama Süresi (Hafta)	N	ES	% 95 Güven Aralığı		E.B.D.
			Alt Sınırı	Üst Sınırı	
2-4	15	0,958	0,812	1,104	Geniş
5-6	5	1,265	0,243	2,288	Geniş
7-8	5	1,650	0,699	2,600	Geniş
9-18	3	0,864	-0,237	1,965	Geniş
Belirtilmemiş	12	0,970	0,617	1,323	Geniş
Toplam	40	0,977	0,845	1,108	Geniş

Q_B=2,337 **Z**=14,535 **df**=4 **p**=0,674

Tablo 5'te meta-analiz sonucunda elde edilen sınıflandırmalar arası homojenlik testi değerinin Q_B=2,337 olduğu görülmüştür. $\chi 2$ tablosundan kritik değerin %95 anlamlılık düzeyinde ve 4 serbestlik derecesi ile 9.488 olarak hesaplandığı ve bunun Q_B istatistik değerinden büyük olduğu anlaşılmıştır. Bu durumda Q_B değerinin daha küçük olmasından dolayı etki büyüklükleri arasında bir homojenlik olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle, kavram haritası kullanımının öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etkililiğinin uygulama süresine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur (Z=14,535, p=0,674). Bulgular ışığında kavram haritası tekniğinin kullanımı ile akademik başarı, çalışmaların uygulandığı uygulama sürelerine bağlı olarak değişmemektedir. Bu nedenle kavram haritası tekniği ile öğretimin tüm gruplarda benzer ölçüde etkide bulunduğu görülmektedir. Ayrıca 9-18 hafta grubunda kriterlere uygun az sayıda çalışma bulunması nedeniyle kesin yargıya ulaşmak yerine, mevcut durum hakkında bilgi verildiği söylenebilir.

3.2. Meta-analize Dâhil Edilen Çalışmaların Kalıcılık Puanlarına İlişkin Analiz Sonuçları

Kavram haritası tekniğinin kullanımının öğrencilerin kalıcılık puanları üzerindeki etkililiğinin araştırıldığı 5 makale ile 6 Yüksek Lisans tezi olmak üzere toplamda 11 araştırmanın örneklem sayısı, standart sapmaları ve aritmetik ortalamaları kullanılarak çalışmalara ait genel karakteristikler ve etki büyüklüklerine ilişkin analiz sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Bu bağlamda kavram haritası kullanımının öğrencilerin kalıcılık puanlarına ilişkin etkisinin sabit etkiler modelinde 1,131 etki büyüklüğü değeri ile pozitif yönde olduğu söylenebilir. Homojenlik testi sonucunda Q istatistiksel değeri 21,850 olarak hesaplanmıştır. $\chi 2$ tablosundan %95 anlamlılık düzeyinde 10 serbestlik derecesi ile kritik değer yaklaşık 18.307 olarak kabul edilmektedir. Bu araştırmada hesaplanan Q istatistiksel değeri (21,850), kritik değer olan 18.307'den büyük olduğu için etki büyüklükleri dağılımının heterojen yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Meta-analize Dâhil Edilen Çalışmaların Kalıcılık Puanlarına İlişkin Etki Modellerinde Homojen Dağılım Değeri, Ortalama Etki Büyüklüğü ve Güven Aralıkları

Model Türü	n	Z	p	Q	df	ES	SE	% 95 Güven Aralığı	
								Alt Sınırı	Üst Sınırı
SEM	11	11,876	0,000	21,850	10	1,131	0,095	0,945	1,318
REM	11	7,943	0,47762	9,664	10	1,132	0,143	0,853	1,412

Tablo 6 incelendiğinde meta-analiz sonucunda kalıcılık puanlarına ilişkin dağılımının heterojen yapıya sahip olduğu görülmüştür. Q istatistik değeri sonucunda çalışmaların heterojen özellikte olması, etki büyüklükleri değişiminin örneklem hatasından dolayı oluşan bir değişimden bekleneceğinden büyük olduğu anlamına geldiği şeklinde yorumlanabilir (Göçmen 2004; Lipsey ve

Wilson 2001, Akt. Özcan ve Bakioğlu, 2012). Bu nedenle, kavram haritası kullanılarak yapılan öğretim ile kullanılmadan yapılan öğretimin etkililiği rastgele etkiler modeline göre karşılaştırılmıştır. Hesaplamalar sonucunda meta-analize dâhil edilen 11 çalışmadaki veriler rastgele etkiler modeline göre; 0,143 standart hata ve %95'lik güven aralığının üst sınırı 1,412 ve alt sınırı 0,853 ile etki büyüklüğü değeri ES=1,132 olarak hesaplanmıştır. Etki büyüklüğü değerinin Cohen'in (1992) sınıflamasına göre geniş aralıkta yer aldığı, buna göre öğretim ortamında söz konusu tekniğin kullanımının kalıcılık puanlarına etkisinin olumlu yönde olduğu söylenebilir. Ayrıca İstatistiksel anlamlılık amacıyla gerçekleştirilen z testi hesaplamaları sonunda z=7,943 bulunmuştur. Buna göre ulaşılan sonuç p=0,47762 değeri ile analizin istatiksel anlamlılığa sahip olmadığı biçiminde değerlendirilebilir.

3.3. Meta-analize Dâhil Edilen Çalışmaların Tutum Puanlarına İlişkin Analiz Sonuçları

Araştırmada verileri kullanılan ve kavram haritası tekniğinin öğretim ortamında kullanılmasının tutum puanlarına ilişkin meta-analize dâhil edilen çalışmaların istatistiksel modellere göre homojen dağılım değeri, ortalama etki büyüklüğü ve güven aralıkları Tablo 7'de verilmiştir. İlgili tekniğinin kullanımının öğrencilerin tutum puanlarına etkisinin sabit etki modeline göre analizi sonucunda; standart hatanın 0,143; %95'lik güven aralığının üst sınırının 0,864 ve alt sınırının 0,305 ile ortalama etki büyüklüğünün ES=0,585 olduğu ortaya çıkmıştır. Homojenlik testi sonucunda Q istatistiksel değeri 33,208 olarak hesaplanmıştır. $\chi 2$ tablosundan %95 anlamlılık düzeyinde 5 serbestlik derecesi ile kritik değer yaklaşık 11.070 olarak kabul edilmektedir. Bu durumda araştırmada hesaplanan Q istatistiksel değeri (33,208), kritik değer olan 11.070'ten büyük olduğu için etki büyüklükleri dağılımının heterojen yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 7. Meta-analize Dâhil Edilen Çalışmaların Tutum Puanlarına İlişkin Etki Modellerinde Homojen Dağılım Değeri, Ortalama Etki Büyüklüğü ve Güven Aralıkları

Model Türü	n	Z	p	Q	df	ES	% 95 Güven Aralığı	
							Alt Sınırı	Üst Sınırı
SEM	6	4,100	0,000	33,208	5	0,585	0,305	0,864
REM	6	1,932	0,52843	4,175	5	0,714	-0,010	1,439

Çalışmanın tutum puanlarına ilişkin rastgele etkiler modeline göre yapılan analiz sonucunda standart hata 0,370; %95'lik güven aralığının üst sınırı 1,439 ve alt sınırı -0,010 ile ortalama etki büyüklüğü 0,714 olarak kavram haritası tekniğinin lehine tutum puanlarının geleneksel öğretim yönteminden daha iyi olduğu hesaplanmıştır. Bulunan etki büyüklüğüne bakıldığında bu değer Cohen (1992) tarafından yapılan sınıflandırmaya göre orta düzeyde kabul edilmiştir. İstatistiksel anlamlılık için yapılan z testi hesaplamaları sonucunda z=1,932 bulunmuştur. Buna göre ulaşılan sonuç p=0,52843 değeri ile analizin istatiksel anlamlılığa sahip olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmanın amacı, kavram haritası tekniğinin kullanımının öğrencilerin akademik başarı, kalıcılık ve tutum puanları üzerindeki etkisini tespit etmektir. Analize dâhil edilen ilgili çalışmalar sadece kontrol gruplu deneysel çalışmalardan seçilmiştir. Bu bağlamda akademik başarıya ilişkin meta-analize dâhil edilen 40 çalışma öğretim kademesi, konu alanları, yayın türü ve uygulama süreleri ile frekans ve yüzde değerleri açısından incelendiğinde; en fazla çalışmanın ortaokul (%51,28) kademesinde yapıldığı, ayrıca en fazla araştırmanın yapıldığı alanın 19 çalışma (%47,5) ile Fen olduğu, uygulama süreleri açısından incelendiğinde, %37,5 oranla en fazla 2-4 hafta arası uygulama süresinde gerçekleştiği, yayın türüne göre dağılımlarına bakıldığında ise en fazla ulusal ve uluslararası alanda yapılan makalelerin (%62,5) oluşturduğu görülmektedir.

Çalışmada belirlenen kriterlere göre öğrencilerin akademik başarı puanlarını içeren 40 çalışmanın dâhil edildiği meta-analizin verileri ile sabit etkiler modeline göre yapılan analizler doğrultusunda etki büyüklüğü, kavram haritası tekniğinin kullanımının lehine ES=0,9548 değeri ile pozitif yönde olduğu söylenebilir. Ayrıca ilgili çalışmalardan elde edilen verilerin rastgele etkiler modeline göre analizi doğrultusunda; 0,109 standart hata ve %95'lik güven aralığının üst sınırı 1,2910 ve alt sınırı 0,8482 ile etki büyüklüğü değeri ES=1,0696 olarak hesaplanmıştır. Etki büyüklüğü değerinin Cohen'in (1992) sınıflamasına göre geniş düzeyde, pozitif ve anlamlı olduğu söylenebilir. Bu sonuç, kavram haritası tekniğinin kullanımının akademik başarı açısından etkililik düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Benzer sonuçlar hem ulusal (Evrekli ve Günay Balım, 2010; Yılmaz, Akandere ve Korkmaz, 2010) hem de uluslararası (Maleki ve Dabbaghi, 2013; Qarareh, 2010) düzeyde yapılan ve analize dâhil edilmeyen makale ve tezlerde (Nada, 2008; Bernstein, 2011) de elde edilmiştir. Bununla birlikte, meta-analiz sonucunda, öğrencilerin akademik başarısı açısından kavram haritası tekniğinin kullanımının geleneksel öğretim yöntemine göre daha başarılı olduğu sonucu farklı yüksek lisans (Ceylan, 2008; Ekmekçioğlu, 2007) ve doktora tezlerinde (Atay, 2010; Çıldır, 2009; Kanpolat, 2009) de vurgulanmıştır. Bu bağlamda, meta-analiz çalışmasının öğrencilerin akademik başarılarına ilişkin elde edilen sonucunun ilgili literatürle oldukça tutarlı olduğu söylenebilir.

Mevcut meta-analiz çalışmasında, akademik başarı puanlarına ilişkin olarak çalışmaların yapıldığı öğretim kademelerine, derslerin alanlarına ve uygulama sürelerine göre kavram haritası tekniğinin etkililiği de sorgulanmıştır. Meta-analiz çalışmasında, kavram haritası tekniğinin kullanımının etki büyüklüğünün öğretim kademlerine göre ne düzeyde farklılaştığını belirlemek amacıyla çalışmalar ilkokul, ortaokul, lise, üniversite olarak 4 farklı gruba ayrılmıştır. Analiz sonucunda 4 kademeye ait etki büyüklüğü düzeyleri incelenmiş ve tüm kademelerde de etki büyüklüklerinin pozitif değerler aldığı görülmüştür. Ayrıca kademelere ait en yüksek etki büyüklüğü değerinin lise (ES=1,550), en düşük değerin üniversite (ES=0,629), grupların toplam etki büyüklüğü değerinin ise 1,092 olduğu gözlenmiştir. Bu noktada, 4 öğretim kademesinde de kavram haritası kullanımının etkililik düzeyinin Cohen'in (1992) sınıflamasına göre üniversite kademesi (E.B.D.=Orta) hariç, tüm öğretim kademelerinde geniş bir etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, gruplar arası homojenlik testine bakıldığında Q_B istatistik değeri (Q_B=14,994) 4 serbestlik derecesi ile $\chi 2$ dağılımının kritik değerinden ($\chi 2_{(0.95)}$= 9.488) büyük olduğu için etki büyüklüklerinin dağılımına ait homojenlik testinin heterojen dağılıma sahip olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, çalışmaların öğretim kademelerine göre oluşturulan gruplar arasında anlamlı bir farklılık (Z=13,784, p=0,005) olduğu söylenebilir. Diğer

taraftan meta analizle ilgili yapılan çalışmalardan Batdı'nın (2014) probleme dayalı öğrenme yaklaşımının tutuma etkisi ile ilgili çalışmasında öğretim kademelerine göre etki büyüklüğü açısından herhangi bir farklılık bulunmadığına (Z=5,514, *p*=0.082) rastlanmıştır. Ancak bu sonuçlara karşılık, Camnalbur (2008) tarafından yapılan, bilgisayar destekli öğretimin kullanımının etkililik düzeyine ilişkin çalışmada öğretim kademlerine ilişkin homojenlik testi sonuçlarının (Q_B=9,409; p=0,403) mevcut çalışmadan ayrı olarak anlamlı bir farklılığa sahip olmadığı görülmüştür.

Kavram haritası tekniğinin kullanımının etki büyüklüğü derslerin alanlarına göre değerlendirildiğinde çalışmaların ait olduğu dersler Fen, Matematik, Sosyal, Diğer ve Yabancı Dil olmak üzere 5 farklı gruba ayrılmıştır. Meta-analize dâhil edilen 40 çalışma ders alanlarına göre ayrıldığında, en yüksek etki büyüklüğü 2,191 ile yabancı dil, en düşük etki büyüklüğü ise 0,629 ile lisans derslerini içeren Diğerleri grubunda görülmüştür. Bununla birlikte gruplar arası homojenlik testi değeri Q_B=6,899 değeri bulunmuştur. Q_B istatistik değeri (Q_B=6,899) 4 serbestlik derecesi ile $\chi 2$ dağılımının kritik değerinden ($\chi 2_{(0.95)}$=9.488) küçük olduğu için etki büyüklüklerinin dağılımına ait homojenlik hipotezi Sabit Etki Modelinde kabul edilmiştir. Bu sonuca göre, çalışmaların ders alanlarına göre gruplandırılıp etki büyüklüklerine bakıldığında alanlara ilişkin anlamlı bir farklılık olmadığı (Z=11,338; p=0,141) söylenebilir. Bu meta-analiz çalışmasında elde edilen sonuçlara benzer olarak Türkiye'de Gözüyeşil (2012) tarafından yapılmış olan beyin temelli öğrenme (Q_B=2,7575; *p*=.5991) ve Öner Armağan (2011) tarafından yapılmış kavramsal değişim metinlerinin etkililiğine (Q_B=3.069; *p*=.215) yönelik meta-analiz çalışmalarında ders alanlarına göre etki büyüklüğü açısından herhangi bir farklılık bulunmadığı görülmüştür.

Kavram haritası tekniğinin kullanımının etki büyüklüğünün çalışmaların yapıldığı uygulama sürelerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla çalışmaların uygulama süreleri 2-4, 5-6, 7-8, 9-18 hafta ve Belirtilmemiş olarak 5 farklı gruba ayrılmıştır. Çalışmaların örneklemlerinin uygulama sürelerine göre analizleri yapıldığında, en yüksek etki büyüklüğü değerinin 7-8 hafta (ES=1,650), en düşük etki büyüklüğü değerinin 9-18 hafta (ES=0,864) uygulama sürelerine ait olduğu, diğer taraftan toplam etki büyüklüğü değerinin ise 0,977 şeklinde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Cohen'in (1992) sınıflandırmasına göre elde edilen tüm etki büyüklüğü düzeylerinin aynı (E.S=Geniş) oldukları görülmektedir. Gruplar arası homojenlik testine bakıldığında Q_B=2,337 değeri bulunmuştur. Bu sonuç, meta-analize dâhil edilen çalışmaların uygulama sürelerine göre anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir (Q_B=8,780; p=0,118). Bu bulgular ışığında kavram haritası tekniğinin tüm gruplarda benzer şekilde büyük ölçüde etkide bulunduğu şeklinde yorumlanabilir. Dolayısıyla elde edilen veriler tüm örneklem büyüklüğüne genellenebilir. Diğer bir deyişle etki büyüklüğüyle ilgili genelleme çalışma gruplarının büyüklüğünden etkilenmez. Bununla birlikte, 9-18 hafta grubu hariç diğer tüm uygulama sürelerine ait etki büyüklüklerinin pozitif değerler aldığı görülmüştür. Bunun yanı sıra bu gruba ait veriler sadece 3 karşılaşmadan elde edilen veriler olduğu için etki büyüklüğünü 9-18 hafta gruplarına genellemenin doğru olamayacağı, yalnızca mevcut durum hakkında bilgi verebileceği söylenebilir. Bu konuda, Rosenberg, Adams ve Gurevitch (2000) etki büyüklüğü hesabında kullanılan Hedges's g değerinin en az 5 karşılaştırmada sağlıklı sonuçlar verebileceğini vurgulamıştır. Bu nedenle analiz sonuçlarının ilgili gruba genellenebilmesi için ulusal veya uluslar arası bu alanda daha fazla deneysel çalışmaların yapılması gerektiği vurgulanabilir. Bu çalışmaya benzer şekilde, Kaşarcı (2013)'nın proje tabanlı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin akademik başarı ve tutumlarına etkisine (Q_B=9.101; *p*=.028) ilişkin yaptığı çalışmada uygulama süresi analiz sonuçlarına göre etki büyüklüğü açısından herhangi bir farklılık bulunmadığı görülerek bu sonucun, çalışmamızın ilgili sonuçları ile tutarlı olduğu ifade edilebilir.

Kavram haritası tekniğinin kullanıldığı deney grubu ile geleneksel öğretim yönteminin kullanıldığı kontrol grubu öğrencilerinin kalıcılık puanlarının karşılaştırıldığı çalışmaların (5 makale ve 6 yüksek lisans tezi) meta-analizi sonucunda analize dâhil edilen 11 çalışmadaki verilerin sabit etkiler modelinde 1,131 etki büyüklüğü değeri ile pozitif yönde olduğu söylenebilir. Rastgele etkiler modeline göre ise 0,143 standart hata ve %95'lik güven aralığının üst sınırı 1,412 ve alt sınırı 0,853 ile etki büyüklüğü değeri ES=1,132 olarak hesaplanmıştır. Etki büyüklüğü değerinin Cohen'in (1992) sınıflamasına göre geniş aralıkta yer aldığı, buna göre öğretim ortamında söz konusu tekniğin kullanımının kalıcılık puanlarına etkisinin olumlu yönde olduğu söylenebilir. Buna benzer şekilde ulusal (Atay, 2010; Kavak, 2009) ve uluslararası (Kim ve Olaciregui, 2008; Lou, Shih, Yen, Tseng ve Wu, 2006) alanda yapılan ve analiz çalışmaları dışında kalan bazı çalışmaların sonuçlarının da, bu meta-analiz çalışmasının kalıcılık puanlarından elde edilen sonuçlar ile tutarlılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, kavram haritası tekniğine yönelik öğretim ortamında yapılan uygulamaların, geleneksel öğretim yöntemine göre öğrencilerin kalıcılık puanları açısından daha etkili olduğu söylenebilir.

Son olarak öğretim ortamında kavram haritası tekniğinin kullanımının öğrencilerin tutum puanlarına etkisi ile ilgili yapılmış 6 çalışmanın meta-analizi yapılmıştır. Sabit etki modeline göre yapılan analizler sonucunda ortalama etki büyüklüğünün 0,585 olduğu hesaplanmıştır. Analize dâhil edilen çalışmaların tutum puanlarına ilişkin rastgele etkiler modeline göre yapılan analizler sonucunda ise standart hata 0,370; %95'lik güven aralığının üst sınırı 1,439 ve alt sınırı -0,010 ile ortalama etki büyüklüğü 0,714 olarak kavram haritası tekniğinin lehine tutum puanlarının geleneksel öğretim yönteminden daha iyi olduğu hesaplanmıştır. Bu etki büyüklüğü değeri Cohen (1992) tarafından yapılan sınıflandırmaya göre orta düzeyde kabul edilmiştir. Başka bir deyişle ulaşılan bu bulgu, kavram haritasının öğretim ortamında kullanımının öğrencilerin tutum puanları açısından etkililik düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu çalışmaya benzer şekilde yapılmış, meta-analize dahil edilmeyen fakat ilgili alt başlığa ilişkin paralel sonuçlar içeren bazı çalışmalarda (Gedizgil ve Deryakulu, 2008; Güçlüer, 2006) da kavram haritası kullanımının öğrencilerin tutum puanlarına olumlu katkı sağladığı saptanmıştır.

KAYNAKÇA (* ile işaretli kaynaklar meta-analize dâhil edilen çalışmalardır).

*Acar, S. (2009). *10. sınıf Coğrafya dersinde toprak konularının kavram haritası tekniği ile işlenmesinin öğrenci başarısına etkisi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi. Ankara.

Adlaon, R. B. (2002). *Assessing effectiveness of concept map as instructional tool in high school Biology.* Unpublished master's thesis, Louisiana State University, Agricultural and Mechanical College, ABD.

*Akay, S. Ö. (2010). *Lise 3. sınıf Biyoloji dersinde okutulan boşaltım sistemi konusunun kavram haritaları ile öğretilmesinin öğrencilerin akademik başarısına ve tutumlarına etkisi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

*Akay, S. Ö., Kaya, B., & Kılıç, S. (2012). The effects of concept maps on the academıc success and attitudes of 11th graders while teaching urinary system. *International Online Journal of Primary Education, 1*(1), 23-30.

*Akbaş, O. (2009). Bireysel öğrenme amacıyla hazırlanan metinlerde açıklama ve kavram haritası kullanımının akademik başarıya etkisi. *Eğitim Fakültesi Dergisi, 12*(2), 313-326.

*Akbaş, Y. (2008). *Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin iklim konusundaki kavram yanılgılarının giderilmesinde kavramsal değişim yaklaşımının etkisi.* Yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

*Aksoy, M. (2010). *Ortaöğretim Kimya dersindeki çözünürlük konusunun kavram haritaları ile öğretilmesinin öğrencilerin başarı ve tutumlarına etkisi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

*Altıntaş, G., & Altıntaş, S. U. (2008). İlköğretim 5. sınıf sosyal bilgiler dersinde "kavram haritası" kullanımının öğrenci akademik başarısı üzerindeki etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 16*(1), *61-66.*

Asan, A. (2007). Concept Mapping in Science Class: A Case Study of fifth grade students. *Educational Technology & Society, 10*(1), 186-195.

Atay, S. (2010). Kavram haritaları ile oluşturulan bakım planlarının öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimlerine etkisi. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

*Awofala, A. O. A. (2011). Effect of concept mapping strategy on students' achievement in junior secondary school mathematics. *International Journal of Mathematics Trends and Technology, 2*(3), 11-16.

*Baş, G. (2012). The effect of teaching learning strategies in an English lesson on students' achievement, attitudes, and metacognitive awareness. *Journal of Theoretical Educational Science, 5*(1), 49-71.

Batdı, V. (2014). The effect of a problem based learning approach on students' attitude levels: A meta-analysis. *Educational Research and Reviews, 9,* 272-276. doi: 10.5897/ERR2014.1771.

Bernard, R. M., Abrami, P. C., Lou, Y., Borokhovski, E., Wade, A., Wozney, L. et al. (2004). How does distance education compare with classroom instruction? A meta-analysis of the empirical literature. *Review of Educational Research, 74,* 349-361.

Bernstein, J. M. (2011). *Concept mapping and student success in a college-level environmental studies course.* Unpublished mastery thesis. Montana State University, Bozeman, Montana.

Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T., & Rothstein, H. R. (2009). *Introduction to Meta-Analysis.* John Wiley & Sons, Ltd. ISBN: 978-0-470-05724-7.

Brinkerhoff, J. L., & Booth, G. M. (2013). The effect of concept mapping on student achievement in an ıntroductory non-majors biology class. *European International Journal of Science and Technology, 2*(8), 43-72.

*Burak, B.,S. (2010). *İlköğretim 6. sınıf Matematik dersi Geometri öğrenme alanında kavram haritası kullanmanın öğrencilerin başarıları ve bilgilerinin kalıcılığı üzerine etkisi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Camnalbur, M. (2008). *Bilgisayar destekli öğretimin etkililiği üzerine bir meta analiz çalışması.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Ceylan, H. (2008). *İlköğretim Fen ve Teknoloji dersinde altıncı sınıf öğrencilerine elektrik konusunun öğretiminde kavramsal değişim yaklaşımının öğrenci başarısına ve tutumuna etkisi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Charsky, D., & Ressler, W. (2011). "Games are made for fun": Lessons on the effects of concept maps in the classroom use of computer games. *Computers & Education, 56,* 604–615. doi:10.1016/j.compedu.2010.10.001.

*Chiou, C. C. (2008). The effect of concept mapping on students' learning achievements and interests. *Innovations in Education and Teaching International, 45*(4), 375–387.

Cohen, J. (1992). Statistical power analysis. *Current Directions in Psychological Science, 1*(3), 98-101.

Cooper, H. M. (1989). *Integrating research: A guide for literature reviews*. Newbury Park, CA: Sage.

*Çetinkaya, M. (2010). *Canlıların sınıflandırılması konusu için web destekli kavram haritaları ve anlam çözümleme tablolarının öğrenme üzerindeki etkisinin araştırılması.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi. Samsun.

*Çetinkaya, M., & Taş, E. (2011). Canlıların sınıflandırılması konusu için web destekli kavram haritaları ve anlam çözümleme tablolarının öğrenme üzerindeki etkisinin araştırılması. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 16,* 180-195.

Çıldır, I. A. (2009). *Elektrik akımı konusunun öğretiminde analojilerin kullanılması ve farklı değerlendirme yöntemleriyle karşılaştırılması.* Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Daugherty, J. L., Custer, R. L., & Dixon, R. A. (2012). Concept mapping can be a useful tool in delivering engineering concepts and assessing learning. *Technology and Engineering Teacher, May/June,* 10-14.

Ekmekçioğlu, E. (2007). *Ortaöğretim Kimya dersinde asit baz konusunun anlamlı öğrenme kuramı ve kavram haritası ile öğretiminin başarıya etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Evrekli, E., & Balım, A. G. (2010). Fen ve teknoloji öğretiminde zihin haritası ve kavram karikatürü kullanımının öğrencilerin akademik başarılarına ve sorgulayıcı öğrenme becerileri algılarına etkisi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi (BAED), 1*(2), 76-98.

*Fahim, M., Rahimi, A. H. (2011). The effect of concept mapping strategy on the writing performance of EFL learners. *Journal of Academic and Applied Studies, 1*(5), 1-8.

Francisco, J. S., Nakhleh, M. B., Nurrenbern, S. C., & Miller, M. L. (2002). Assessing student understanding of General Chemistry with concept mapping. *Journal of Chemical Education, 79*(2), 248-257.

Gedizgil, Z., & Deryakulu, D. (2008). Kavram haritalamanın bilgisayardan hoşlanma ve bilgisayar dersine yönelik güdülenme üzerindeki etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 34: 106-115.

Glass, G. V. (1976). Primary secondary and meta-analysis of research. *Educational Researcher, 5,* 3-8.

Gözüyeşil, E. (2012). *Beyin temelli öğrenmenin akademik başarıya etkisi: bir meta analiz çalışması.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. Niğde Üniversitesi, Niğde.

Gurlitt, J., & Renkl, A. (2008). Are high-coherent concept maps better for prior knowledge activation? Differential effects of concept mapping tasks on high school vs. university students. *Journal of Computer Assisted Learning, 24, 407–419*. doi: 10.1111/j.1365-2729.2008.00277.x.

Güçlüer, E. (2006). *İlköğretim Fen Bilgisi eğitiminde kavram haritaları ile verilen bilişsel desteğin başarıya hatırda tutmaya ve fen bilgisi dersine ilişkin tutuma etkisi.* Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Güvenç, H. ,& Ün Açıkgöz, K. (2007). The effects of cooperative learning and concept mapping on learning strategy use. *Educational Sciences: Theory & Practice, 7*(1), 117-127.

Hagemans, M. G., Meij, H., & Jong, T. (2013). The effects of a concept map-based support tool on simulation-based inquiry learning. *Journal of Educational Psychology, 105*(1), 1–24. doi: 10.1037/a0029433.

Higgins, J. P., Thompson, S. G., Deeks, J. J., & Altman, D. G. (2003). Measuring inconsistency in meta-analyses. *British Medical Journal, 2*, 557-560. doi: 10.1136/ bmj.327.7414.557.

Huang, H. S., Chiou, C. C., Chiang, H. K., Lai, S. H., Huang, C. Y. ve Chou, Y. Y. (2012). Effects of multidimensional concept maps on fourth graders' learning in web-based computer course. *Computers & Education 58,* 863–873.

*Hwang, G. J., Shi, Y. R., & Chu, H. C. (2011). A concept map approach to developing collaborative Mindtools for context-aware ubiquitous learning. *British Journal of Educational Technology, 42*(5), 778–789. doi:10.1111/j.1467-8535.2010.01102.x.

*Hwang, G. J., Wu, C. H., & Kuo, F. R. (2013). Effects of touch technology-based concept mapping on students' learning attitudes and perceptions. *Educational Technology & Society, 16*(3), 274–285.

*Hwang, G. J., Wu, P. H., & Ke, H. R. (2011). An interactive concept map approach to supporting mobile learning activities for natural science courses. *Computers & Education. 57*, 2272–2280.

*Julıus, J. K., & Wachanga, W. S. (2013). Effects of experiential concept mapping teaching strategy on students' achievement in Chemistry in Imenti south district, Kenya. *International Journal of Social Science & Interdisciplinary Research, 2*(8), 1-9.

Kanpolat, T. (2009). *Lise 2. sınıf öğrencilerinde küresel atmosferik değişimlerin kavram haritaları ile öğretilmesinin öğrencilerin başarı ve tutumlarına etkisi.* Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Kaptan, F. (1998). Fen öğretiminde kavram haritası yönteminin kullanılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14*, 95-99.

*Kapucu, N. K. (2008). *Bilgisayar destekli kavram haritası kullanımının, öğrencilerin bilişsel senaryo oluşturma becerileri, erişi, öğrenmelerinin kalıcılığı ve derse yönelik tutumları üzerindeki etkileri.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Muğla Üniversitesi. Muğla.

*Kavak, S. (2009). *İlköğretim 8. Sınıf Fen ve Teknoloji dersi maddenin halleri ve ısı ünitesinde kavram haritası tekniği kullanımının öğrencilerin başarısına, bilgilerin kalıcılığına ve Fene karşı tutumlarına etkisi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi. Ankara.

*Kendirli, B. (2008). *Fen ve teknoloji dersinde kavram haritası kullanımının öğrenci tutumu, başarısı ve bilgi kalıcılığına etkisi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

*Kılıç, E. (2009). *Fen ve Teknoloji konularını öğrenme, bilgi kalıcılığı ve tutumda kavram haritası tekniği ve cinsiyet etkilerinin araştırılması.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

*Kırkkılıç, H. A., Maden, S., Şahin, A., & Girgin, Y. (2011). Kavram haritalarının okuduğunu anlama ve kalıcılık üzerine etkisi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, 1*(4), 11-18.

*Kim, P., & Olaciregui, C. (2008). The effects of a concept map-based information display in an electronic portfolio system on information processing and retention in a fifth-grade science class covering the Earth's atmosphere. *British Journal of Educational Technology, 39(4), 7*00–714. doi:10.1111/j.1467-8535.2007.00763.x.

*Liu, P. L. (2011). A study on the use of computerized concept mapping to assist ESL learners' writing. *Computers & Education, 57*, 2548–2558.

Lou, S. J., Shih, R. C., Yen, C. R., Tseng, K. H., & Wu, H. L. (2006, April 16-18). *The effects of integrating concept mapping into computer assisted instruction in Biology at a comprehensive high school.* Paper presented at the 5th WSEAS International Conference on Applied Computer Science, Hangzhou, China.

Maleki, M., & Dabbaghi, A. (2013). The influences of concept mapping strategy on reading comprehension of those students challenging in studying invalid books at some high schools. *MJAL, 5*(2), 101-127.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Thousand Oaks, California: Sage.

Nada, M. K. A. (2008). *The effect of using concept map s on achieving English grammar among ninth graders in Gaza governorate***.** Unpublished master's thesis, The Islamic University, Faculty of Education, Gaza, Palestina.

Nekang, F. N., & Agwagah, U. N. V. (2010). Effect of concept mapping on students' achievement and interest in elementary probability in Cameroon. *Journal of Education and Leadership Development, 2*, 34-49.

Nesbit, J. C., & Adesope, O. O. (2011). Learning from animated concept maps with concurrent audio narration. *The Journal of Experimental Education, 79*, 209–230. doi: 10.1080/00220970903292918.

Novak, J. D. (1990). Concept maps and Vee diagrams: two meta-cognitive tools to facilitate meaningful learning. *Instructional Science, 19*, 92-52.

Novak, J. D., & Cañas, A. J. (2006). The theory underlying concept maps and how to construct them. *Technical Report IHMC CmapTools 2006-01*, Florida Institute for Human and Machine Cognition, 2006, Retrieved February 11, 2014, from http://cmap.ihmc.us/Publications/ResearchPapers/TheoryUnderlyingConceptMaps.pdf

Novak, J. D., & Cañas, A. J. (2007). Theoretical origins of concept maps, how to construct them, and uses in Education. *Reflecting Education, 3*(1), 29-42.

Okoye, N. S., & Okechukwu, R. N. (2010). The effect of concept mapping and problem solving teaching strategies on achievement in Biology among Nigerian secondary school students. *Education, 131*(2), 288-294.

Okursoy Günhan, F. (2009). *Kavram haritaları öğretim stratejisinin öğrenci başarısına etkisi: bir meta analiz çalışması.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

*Orhan, A. (2012). *Alternatif ölçme ve değerlendirme etkinliklerinin 6. sınıf Fen ve Teknoloji dersi yaşamımızdaki elektrik ünitesindeki öğrenci başarısına etkisi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.

Öner Armağan, F. (2011). *Kavramsal Değişim Metinlerinin Etkililiği: Meta Analiz Çalışması.* Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Öner, F., & Aslan, M. (2005). İlköğretim 6. sınıf fen bilgisi dersi elektrik ünitesinde kavram haritaları ile öğretimin öğrenme düzeyine etkisi. *The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET 4(*4), 163-169.

Özcan, Ş., & Bakioğlu, A. (2010). Bir meta-analitik etki analizi: okul yöneticilerinin hizmet-içi eğitim almalarının göreve etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 38*, 201-212.

*Özdemir, A. (2009). *İlköğretim 6. sınıf Matematik dersi "kesirler" konusunun öğretiminde kavram haritası kullanımının öğrenci başarısına etkisi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

*Patrick, A. O. (2011). Concept mapping as a study skill: effects on students achievement in biology. *Int J Edu Sci, 3*(1), 49-57.

Qarareh, A. O. (2010) The effect of using concept mapping in teaching on the achievement of fifth graders in science. *Educational Science Faculty Tafilah University, Stud Home Comm Sci, 4*(3), 155-160.

Rosas, S. R., & Camphausen, L. C. (2007). The use of concept mapping for scale development and validation in evaluation. *Evaluation and Program Planning, 30*, 125–135. doi:10.1016/j.evalprogplan.2007.01.003.

Rosenberg, M. S., Adams, D. C. & Gurevitch, J. (2000). *MetaWin: Statistical Software for Meta-Analysis Version 2.0.* Sunderland, Massachusetts: Sinauer Associates, Inc.

*Salehi, A. D., Jahandar, S., & Khodabandehlou, M. (2013). The impact of concept mapping on efl student's reading comprehension. *Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences, 3*(3), 241-250.

*Sarıca, R., & Çetin, B. (2012). Öğretimde kavram haritaları kullanımının öğrencilerin akademik başarısına ve kalıcılığa etkisi. *İlköğretim Online, 11*(2), 306-318.

*Sharma, L., Harsana, G., & Sharma, K. (2013). Study of effectiveness of using concept maps in science among VI grade students. *International Journal of Scientific and Research Publications, 3*(4), 1-13.

Stewart, M. (2012). Joined up thinking? Evaluating the use of concept-mapping to develop complex system learning *Assessment & Evaluation in Higher Education, 37*(3), 349-368.

Sthapak, S. (2011). Study on the role of scholastic achievement on the eighth graders cross domain concept mapping ability. *Int J Edu Sci, 3*(1), 21-24.

*Şahin, A., Aydın, G., & Şahin, E. (2009). Effect of the computer-based concept maps on comprehension of the listened text and retention. *European Journal of Educational Studies, 1*(2), 109-115.

*Şan, İ. (2008). *Lise ikinci 2. sınıf biyoloji dersinde okutulan bitkilerde taşıma sistemi konusunun kavram haritalarıyla öğretilmesinin başarıya etkisi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Tarım, K. (2003). *Kubaşık öğrenme yönteminin matematik öğretimindeki etkinliği ve kubaşık öğrenme yöntemine ilişkin bir meta analiz çalışması* (Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana).

*Taşkın, M. (2010). *Sportif tekniğin öğretiminde kavram haritalarının etkisi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

*Temelli, A., & Kurt, M. (2011). The effect of using concept maps when teaching the transport system in plants on students' academic achievement (The Case of Erzurum), *Faculty of Education Electronic Journal of Science and Mathematics Education 5*(2), 42-57.

*Temelli, A., Arlı, E. E., Biber, B., & Kurt, M. (2011). İnsanlarda solunum sistemi konusunun kavram haritalarıyla öğretilmesinin öğrencilerin akademik başarısına etkisi. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 1*(2), 61-66

*Temelli, A., Çakmak, M., & Seyhan, B. Ç. (2011). İç salgı bezlerimiz konusunda uygulanan kavram haritalarının öğrencilerin akademik başarısına etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 17*, 146-159.

*Tuna, F. (2013). Coğrafya öğretiminde kavram haritalarının öğrencilerin başarısına etkisi ve öğrencilerin yöntem hakkındaki görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,13*(25), 182–197.

Turan, N. (2010). *Alternatif değerlendirme tekniklerinden kavram haritası ve dallanmış ağaç ile klasik değerlendirme tekniklerinin öğrenci başarışı açısından karşılaştırılması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Wehry, S., Monroe-Ossi, H., Cobb, S., & Fountain, C. (2014). Concept mapping strategies: content, tools and assessment for human Geography. *Journal of Geography, 111*(3), 83-92, doi: 10.1080/00221341.2011.604094.

*Wu, P. H., Hwang, G. J., Milrad, M., Ke, H. R., & Huang, Y. M. (2012). An innovative concept map approach for improving students' learning performance with an instant feedback mechanism. *British Journal of Educational Technology, 43*(2), 217-232, doi:10.1111/j.1467-8535.2010.01167.x.

Yen, J. C., Lee, C. Y. & Chen, I. J. (2012). The effects of image-based concept mapping on the learning outcomes and cognitive processes of mobile learners. *British Journal of Educational Technology, 43*(2), 307–320. doi:10.1111/j.1467-8535.2011.01189.x.

Yeşilyurt, M. (2012). The meta-analysis of the studies measuring the effect of the concept map technique on the success. *Energy Education Science and Technology Part B: Social and Educational Studies, 4*(1), 31-42.

Yıldız, N. Ç. (2002). *Verilerin değerlendirilmesinde meta analizi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

*Yılmaz, H. (2008). *İlköğretim birinci kademe 5. sınıf sosyal bilgiler dersinde kavram haritalarının kullanılmasının başarıya olan etkisi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Yılmaz, H., Akandere, O., & Korkmaz, İ. (2010). İlköğretim birinci kademe 5. sınıf Sosyal Bilgiler dersinde kavram haritalarının kullanılmasının başarıya olan etkisi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, 29,*19-27.

*Zulnaidi, H. & Zakaria, E. (2010). The effect of information mapping strategy on mathematics conceptual knowledge of junior high school students. US-China Education Review, *7*(1), 26-31.

AŞK MESNEVİLERİNDE AYRI DİNLERDEN ÂŞIKLARIN AŞK VE KUTSAL ÇATIŞMASI

Murat ÖZTÜRK
Yrd. Doç. Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü.
muratozturk8@gmail.com

ÖZET: Aşk mesnevileri asırlar boyunca toplumun sanat ve estetik zevkine hitap etmiştir. Aşk duygusunun kahramanlar aracılığıyla merak uyandırıcı bir tarzda işlendiği bu eserler pek çok yönden ortak bir kompozisyona sahiptir. Kahramanları farklı dinlere mensup âşıklar olan mesnevilerde de bu ortak kompozisyonu görmek mümkündür. Ancak bu mesnevilerde diğer aşk mesnevilerinden farklı olarak olay zinciri içindeki çatışma unsurlarının en önemlisi din farkıdır. Eserlerde kahramanlar ve yakın çevreleri din farklılıklarına göre rol alırlar. İslam diniyle diğer dinler arasındaki inanç ve değerler farkı olay içinde mücadele ve mukayese ettirilir. Bu nedenle dinî semboller öne çıkarılır ve kahramanların aşk maceraları din üstünlüğü iddiası etrafında şekillenir. Dinî kabuller ve toplumsal zihniyet ve anlayışın gereği olarak üstün tutulan din daima İslam olur. Kahramanların cinsel kimlikleri de kültürel özellikler ve dinî anlayışa göre belirlenir. Sürekli aşk ve iman arasında çatışma yaşayan kahramanlar bu mesnevilerde örnek kişilik özelliklerini taşırlar. Kahramanların hata yaptığı durumlarda onları uyaran, doğru ve hak yola çeken İslamî güçler örnek kişiliğin oluşmasına yardımcı olurlar. Böylelikle bu mesnevilerde din, ana kahramanlar, yardımcı kahramanlar ve güçler, semboller ve cinsiyete yüklenen roller İslamî olanı öne çıkarmaya, aşkı iman ekseninde olgunlaştırmaya araç olurlar.

Anahtar kelimeler: mesnevi, din farkı, çatışma, öteki, aşk.

LOVE AND HOLY CONFLICT OF LOVERS FROM DIFERRENT RELIGIOUS IN LOVE MASNAVIES

ABSTRACT: Love masnavies have appealed to community's enjoyment of art and aesthetic along ages. These kinds of performances, in which sense of love is handled intriguingly via heroes, have had many aspects of a common composition. This common composition can also be seen within the masnavies whose heroes are members of different religions. However, as oppose to other masnavies, in this kind of masnavies the main conflict within the sequence of events is the difference of religion. Within these kind of performances, heroes and their close friends are involved according to religious differences. Faith and value differences between Islam and other religions are compared and competed within events. For this reason, religious symbols are higlighted and amorous adventures of hereos are designed based on religioes superority. Because of religioues espousal and social mentality and understanding, Islam always will be preferred religion. Furthermore, sexual identity of heroes is determined by the cultural characteristics and religious understanding. Heroes, who have continuing conflict between love and faith, carry examplary personality in these masnavies. In cases where the hero makes mistakes, Islamist forces alerting them and leading them to the true and right way help to create a personality for example. Thus, religion in this masnavies conduces to develop main heroes, assistant heroes and forces, symbols and sexual roles around an Islamic perspective and maturates a love around faith.

Key words: Masnavi, difference of religion, conflict, love.

Giriş

İki kahramanlı aşk mesnevileri asırlarca toplumun aşka ve estetiğe dair romantik duygularının anlatılması ihtiyacını karşılamıştır. Bu eserler toplumun aşka bakış açısını, aşkın dünyevi ve dinî-mistik boyutlarını buna bağlı olarak da toplumun edebî zevkini, estetik duygulanışını aksettirir. Ortak olaylara ve benzer kompozisyona sahip olan pek çok aşk mesnevisinin, aşkı yaşayan kahramanların tanışmasından buluşmasına, ayrıldıktan sonra kavuşmak için verdikleri mücadelelere, hikâye sonunda aşka ve âşığa yardımcı veya engel olan kahramanların sonlarına ve bütün bu maceralar esnasında görülen seferler, savaşlar, göçler, düğünler, oyunlar ve mektuplaşmalara varıncaya kadar toplumun zihniyetine, kültürüne dair önemli bir yansıtıcılık vasfı vardır. Bu iki kahramanlı aşk mesnevileri içinde farklı dinlerden kahramanların aşklarının konu edildiği mesneviler, toplumun dine ve farklı dinlere bakışı, aşk etrafında sosyal çatışma, ötekini tanımlama, öteki olarak görülenin değerlerinin zıtlığı üzerinden kimlik belirleme, dinler arası mukayese yapma gibi hususlara dair fikir vermesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bu mesnevilerde aşk etrafında sosyal hayatın ve zihniyetin izleri görülür.

Klasik Türk edebiyatında farklı dinlere mensup kahramanların konu edildiği aşk mesnevilerinin sayısı çok değildir. Bunlar arasında Çorlulu Zarîfî'nin Mihr ü Mâh mesnevisi, Hamdullah Hamdî'nin Tuhfetü'l-Uşşak'ı, Alemşah'la Çin fağfurunun kızının aşkının da konu edildiği Vizeli Behiştî'nin Cemşâh u Âlemşâh mesnevisi, Mevlana'nın ve Attar'ın eserlerinden Türkçeye aktarılan ve en bilineni Gülşehrî'ye ait olan Şeyh-i San'an kıssası, Suzî Çelebi'nin Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-nâme'si ve Tursun Fakih'in Gazavât-ı Resulullah'ı yer alır. Aşk hadisesi, gazavatnamelerde esas konu olan gaza faaliyetleri içinde yer alır. Bu mesneviler dışında şairlerinin Kur'an'daki aslına bazı ilaveler eklemek suretiyle daha romantik ve ilgi çekici kılmaya çalıştıkları Yusuf u Züleyha'larda da bilhassa Züleyha'nın şahsında putperest kadın ve hak dinden erkek kahraman aşkı işlenmiştir. Lamiʿî Çelebi'nin Veyse vü Ramin mesnevisinde de doğrudan farklı dinlerden kişilerin aşkı olarak kurgulanmasa da Ateşperest Veyse'nin eserin sonlarına doğru Müslümanlaştırıldığı görülür. Bir de aşk hikâyesi olmamakla beraber zengin bir Yahudi'nin talip olduğu fakir bir Müslüman kızın yaşadığı maceranın anlatıldığı Kız Destanı (Hazâ Hikayet-i Kız ma'a Cühud) mesnevisi de bu çerçevede değerlendirilebilir. Âşıklar ve sevgililerin erkek olduğu ve bilinen aşk ilişkisi dışında bir muhabbetin konu edildiği Nev'îzade Atayî'nin Heft-Han adlı mesnevisindeki yedinci hikâyede de iki Müslüman gencin iki Hıristiyan denizciye muhabbetleri ve bu Hıristiyanların Müslüman oluşları anlatılmaktadır. Neylî Divanı'nda da mesnevi nazım şeklinde yazılmış Hıristiyan bir kızın Müslüman bir gence aşkını ve kızın Müslüman oluşunu; kızla beraber rahibin de İslam dinine intisabını anlatan bir manzum bir hikâye mevcuttur.

Bu mesnevilerde din farkı ve din farkından kaynaklı sembolik özellikler, aşk hadisesi içinde kadın ve erkeğe biçilen roller, kahramanların aşk hadisesi içinde yaşadıkları din üstünlüğü çatışması etrafındaki eylemleri ve bu eylemleri yönlendiren unsurlar gibi pek çok husus aslında hikâyelerin[*] mihverindeki aşka dair farklı yönleri ortaya koymaktadır.

1. İman-Aşk Çatışması:

Farklı dinden âşıkların aşklarının anlatıldığı mesnevilerde aşk hadisesinin başlaması din-aşk çatışmasını da başlatır. Bu çatışmanın odağında genellikle din ve arzular (aşk) arasındaki tercih zorunluluğu yer alır. Kahramanlar sevgiliye vuslat arzusuyla kendi dinlerine olan sadakâtleri arasında bir ikilemde kalırlar. Bu çatışmada gerilimi artıran bazı başka hususlar da dikkat çeker. Gayrimüslim kızın annesi ve babası, kızın lehine çalışan rahipler, Müslüman erkek kahramanı çeldiren şehvet ve şarap gibi. Anlatıcılar/şairler daima kendi dinlerinden kahramanların yanında bir tavır alırlar. Bu nedenle aşkın olgunlaşmasına, İslamî bir boyut kazanmasına engel teşkil eden güçler daima gayrimüslim karakterler arasından seçilir. Şairler hile-entrika düzenleme faaliyetini öteki dine ve mensuplarına yükler. Âşıklara yönelik çeldiriciliğin merkezinde farklı dinin temsilcileri yer alabilir. Rahipler ve kız babası padişahlar veya gayrimüslim vezirler bu hususta başta gelir. Böylece aşk hikâyesi etrafında dinler arasında iyilik-kötülük ve iyiler-kötüler çatışması yaşatılır.

Hamdullah Hamdî'nin Tuhfetü'l-Uşşak'ında Kayseri'den İstanbul'a ticaret amacıyla gelen Müslüman genç, Hıristiyan vezirin kızına âşık olur. Gencin yakışıklılığını kızının güzelliğine yakıştıran vezir bir dizi entrikayla genci kızına âşık eder. Kızıyla vuslat yaşamak isteyen gence vuslat karşılığı olarak Hıristiyan olmasını teklif eder. Kızın aşkıyla kendinden geçen genç teklifi kabul eder. Entrikacı, çeldirici güç, âşığı aşkıyla dini arasına sıkıştırmış aşkın gücünü kullanarak ilk sonucu almıştır (Kartal 2013: s. 587-590). Çorlulu Zarifî'nin Mihr ü Mâh mesnevisinde de esir edilen Çin şahının oğlu Mâh öldürülmek yerine vezirin fikriyle dininden çıkarılmaya çalışılır. Vezir'in kendi şahı Pervin'e verdiği fikir şöyledir: *"Efendim, Mâh'ı sihirle kendimize tabi kılalım. Siz ona saray tahsis edin, misafir gibi ağırlayın. Sonra da şerefine güzel bir meclis tertip edin. Yapılan ziyafet esnasında şerbet yerine şarap sunun. Şarabı içip de İslamiyet'i terk etmez ise güzel kızınızı süsleyip karşısına getirin. Mâh kızınızı görünce âşık olur ve dininden ayrılır. Dininden dönünce de onları evlendirir, ordunuzun başına Mah'ı geçirir ve babasının ordusuna karşı çıkarsınız."*. (Turhan 1995; s. 21). Bu taktikle hareket eden Pervin Şah, Mâh'ı önceleri dininden çıkaramasa da daha sonra zindana atarak fiziksel olarak da yıldırır. Mâh hem zindan sıkıntısından hem de aşk derdinden ötürü dinini değiştirmeyi düşünse de gaipten gelen sesin yönlendirmesiyle vazgeçer. Kız Destanı'nda da fakir Müslüman kızın, ailesiyle beraber yaşadığı açlık ve yoksulluk hâlini istismar etmek isteyen Yahudi kahraman mevcuttur. Bu Yahudi, kızın ailesine kızlarının kendisine verilmesi ve dinlerini değiştirmeleri koşuluyla malının yarısını vereceğini vaat eder. Burada da entrikayı hazırlayan, Müslüman kahramanı zor şartlar altında olumsuz olanı seçmeye zorlayan kahraman, gayrimüslimdir (Ersoylu 1996). İman ve sevgili arasındaki gerilimin en güçlü olduğu eserlerden biri de Şeyh-i San'an hikâyesidir. Şeyhin gönül verdiği Hıristiyan güzeli nefsin ve şehvetin somutlaştırılmış bir sembolü olarak rol alır. Şeyh, yüzlerce müridi olmasına ve hayatını ibadetle geçirmesine rağmen din aşkıyla güzel aşkı arasındaki ilk mücadeleyi kaybetmiştir. Şeyh'in nefis esareti dinî semboller üzerinden anlatılarak çatışmaya derinlik kazandırılmıştır (Yavuz: www.ekitapkulturturizm.gov.tr).

2. Aşkın Kurtarıcı (Yönlendirici) Güçleri:

Mesnevilerde yukarıda bahsedilen çatışma hallerinde ve başka durumlarda Müslüman kahramanların nefis tuzağına düşmelerine engel olan, onları düştükleri durumdan kurtarmaya çalışan kişiler veya güçler vardır. Bu kişiler olay zinciri içinde kahramanı aslına döndüren, aşkını kemale erdiren ve aşkı ideal boyutlara çeken bir rol üstlenirler. Bu kahramanların ve güçlerin tamamı Müslüman'dır veya İslamî'dir. Karşılarındaki güç, yani Müslüman kahramanı saptırıcı, yolundan alıkoyup imanını çeldirici unsurlar ise gayrimüslim kişilerdir. Âşık kahramanları koruyup kollayan bu güçlerin kurgudaki varlığı İslamî özelliklerle desteklenir. Bu durum âşığın dinî kimliğinden ona rehber olan kişilere kadar mesnevilerin din karşıtlığını esas alan bir özellik yüklendiğini, mesnevide aşk kadar dinî muhtevanın da öne çıktığını gösterir.

Kurtarıcı veya rehber şahsiyetler esasen pek çok mesnevide mevcuttur. Din farkının işlenmediği aşkların konu edildiği pek çok mesnevide bile olayların seyrini değiştiren, âşığı insan-ı kâmil mertebesine ulaştıran kahramanlar mevcuttur (Öztürk 2009). Din farkının konu edildiği mesnevilerde bu kurtarıcı, yönlendirici gücün özelliği âşığı farklı bir din karşısında uyarıyor olması, onu itikadî tuzaklardan, kadın ve nefis çeldiriciliğinden kurtarması, böylelikle dinler arasındaki üstünlük iddiasına dönük bir rol almasıdır. Hamdullah Hamdî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk'ında iki yönlendirici güç vardır. Biri Şeyh Evhadüddin'dir. Şeyh, Müslüman âşık kahramanın çıkacağı yolculukta başına gelecek sıkıntıları ve ardından salimen memleketine döneceğini önceden öngörmüş ve gencin çıkacağı yolculuktan ötürü anne babasını ikna etmiştir. Müslüman genç yaşadığı onca maceradan ve din değişmesinden sonra bir gün karısı ve çocuklarıyla Ayasofya Kilise'sine ayine gider. Burada İstanbul'a gelince bu mabede bıraktığı Kur'an-ı Kerim karısının dikkatini çeker. Karısının meraklı sorusu üzerine Kur'an'ı olduğu yerden alan genç, onun ne olduğunu anlatır ve fal bakmak amacıyla Kur'an'ı açarlar. Kur'an'ı açtıklarında karşılarına *"Allah'ı ve nazil olan Hak kitabı yâd ile müminlerin kalplerine yumuşaklık gelmedi mi? Müminler bunlardan evvel kitaba nail olup zamanın uzamasıyla kalpleri katılaşan ümmetler gibi olmasınlar. Bunların çoğu dinden çıkmıştı.*(Kur'an, Hadîd 16)" mealli ayet çıkar. Bundan sonra genç adam, karısı ve kayınpederi gönüllerine dolan nurun da etkisiyle Müslüman olurlar (Kartal 2013: s. 589-590). Burada olay bir başka dinin mabedinde, kilisede, vuku bulmuş, Kur'an'ın etkisi Hıristiyanların mabedindeki ayinde bile etkisini göstermiş ve kahramanların ihtidasına sebep olmuştur.

Dinî özellikli kurtarıcı güçlerden biri de Şeyh-i San'an hikâyesinde müritlerin kırk günlük çile esnasında ettikleri dua ve bir müridin rüyasında gördüğü Hz. Muhammet'tir. Müride rüyada gördüğü Hz. Muhammet, Allah'a samimice yakarmaları

[*] Makalede mesnevilerde anlatılan olay veya olay zinciri için yer yer hikâye kelimesi kullanılmıştır. Burada hikâye kelimesi modern hikâye ve romanda nedensellik ağına bağlı olarak oluşturulan kurgu veya olay zinciri anlamından ziyade klasik anlamda baştan geçen olaylar, hadiseler anlamındadır.

neticesinde Şeyh'e şefaat ettiğini, gerisinin Allah'a kaldığını belirtir. Bu şefaat neticesinde Allah da Şeyh'in imanını tazelemiş ve Şeyh, İslam'a geri dönmüştür. Şeyh'in İslam'a girişi ve pişmanlığı anlatılırken Hıristiyanlık sembollerinden olan domuzları saldığından; zünnar, çan ve haçı bir kenara attığından bahsedilir. Hıristiyanlık ise rüsvalık olarak nitelendirilir:

İrdiler ü gördiler bir arada
Şeyhi kim toñuz güder bir derede
İlla yavlak hâlete düşmiş 'azîm
Kamu suçını bagışlamış Kerîm
Hem başından yire bürgüsin komış
Hem toñuzları salıvirdüm dimiş
Oda yakmış kâfir olmak tonını
Pâre pâre eylemiş pîlûnını
Gözlerinden kan akıtmış yaşıla
Hem sımış nâkûsını bir taşıla
Hem çelîpâsın bırakmış yabana
Kesedurur şeyh zünnârın yana
Dîne degşürmiş yene tersâlığı
'İzze irürmiş girü rüsvâlığı (Yavuz: 41, www.ekitapkulturturizm.gov.tr)

Mihr ü Mah mesnevisinde de âşığı kurtaran, kollayan güç, rüyada görülen Hz. Muhammet'tir. Hz. Muhammet, Mâh'ın aşk yaşayacağını rüyasında belirtir ve böylelikle onu aşk hadisesinde harekete geçirir. Mâh'ın Mihr'in babası ve babasının vezirinin hilesiyle dinden çıkarılmak istenmesi ve ancak bu şartla kızıyla evlenebileceği komplosuyla atıldığı zindanda bir ara çektiği eziyetlerden ötürü din değiştirmek istemesi gaipten duyduğu sesle engellenir. Mihr'in de Mah'a kavuşmak istemesi gaipten duyduğu bir sesin yönlendirmesiyle olur. Bu ses ona küfürden uzak durmasını da ihtar eder. Mesnevinin sonlarında Mihr'den ayrı düşen Mâh, hâlinin babası tarafından bilinmesi için Allah'a yakarır. Kadir gecesinde babasının rüyasına Hz. Muhammet görünür ve ona durumu bildirip yola çıkmasını telkin eder. Neticede Mihr ve Mah kavuşur. Kız, Müslüman olur (Turhan 1995). Bu mesnevide de Şeyh-i San'an mesnevisindeki gibi Allah'a içten yakarma neticesinde Hz. Muhammet'in rüyada görülmesi ve yol gösterip âşıkları kurtarması özelliği dikkat çeker. Hz. Muhammet'in içten edilen dualar sonucunda rüyada görünerek ihlasla yola çıkan kahramanı kurtarmak üzere rehberlik etmesi hususu Kız Destanı'nda da görülür. Yahudi'yle evlenmeyip esir olarak satılmayı kabul eden Müslüman kızın babası Allah'a yakarır. O gece kızı satın alan kişinin rüyasına Hz. Muhammet girer. Uykudan uyanan kişi kızı serbest bırakır.

Duanın etkisi Yusuf u Züleyha mesnevisinde de görülür. Züleyha put kırıp, batıl dinini terk ettikten sonra Yusuf'un yanına gelir. Yaşlanmış ve çirkinleşmiş suretinden dolayı Yusuf tarafından tanınamaz. Züleyha kendisini tanıtıp Yusuf'tan gençleşmesi için yardım ister. Yusuf'un duasıyla Züleyha yeniden genç ve güzel bir kadına dönüşür. Burada Züleyha'yı gençleştiren şey hak dine girmesi ve Yusuf'un Allah'a yakarışıdır. Bundan sonra Züleyha, şairin kurgusunda, Yusuf'a eş olmaya layık olur:

Dedi evvel budur cüvân olayın
Hüsn ile gün gibi ayân olayın
Yine gelsin gözüme nûr ile fer
Tâ cemâlin gününe ede nazar
Etti Yûsuf bu hâcet üzre du'â
Leblerinden akıttı âb-ı bekâ
Tâ Züleyhâ yine cüvân oldu
Ruhları tâze gül-sitân oldu (Onur 1991: s. 387)

Rüya yoluyla Hz. Muhammet'in Müslüman âşıkları kurtarması, sadece din farklılığı olan mesnevilerde görülmez. Mihr ü Vefa ve Varaka ve Gülşah mesnevilerinde de Hz. Muhammet veya Hızır'ın kahramanlara yardım ettiği görülür. Kerem ile Aslı hikâyelerinin bazı varyantlarında da Hz. Muhammet'in Allah'a edilen dualar sonrasında âşıkların rüyalarına girdiği, onlara rehberlik ettiği, ölen Kerem'in dirilip yaşlanan Aslı'nın da gençleştiği görülür (Duymaz 2004: s. 140). Kerem ile Aslı hikâyesindeki bu çeşitlemelerin varlığı halkın yaşanan bir aşk hadisesine yönelik farklı yaklaşımlarıyla ilgilidir. Bu çeşitlemedeki Aslı'nın gençleşmesi hadisesi, Züleyha'nın put kırdıktan sonra ettiği dualar neticesinde yeniden gençleşmesine benzemektedir.

Aşk mesnevilerindeki bir kısmı gaipten duyulan sesler ve ilham, bir kısmı da rüya yoluyla görülen Hz. Muhammet'in veya Hızır'ın varlığı ve yönlendirmeleri ve ilaveten bazı pirlerin, şeyhlerin rehberliği gibi hususlar Müslüman toplumların edebiyatlarında görülen ortak özelliklerden biridir. Hikâyelerdeki bu güçler Beşir Ayvazoğlu'nun Hıristiyan (Batı) edebiyatlarında çatışma durumunda kalan ve kaçınılmaz sonu yaşamaya mecbur olan "trajik kahraman"ın Müslüman Doğu anlatılarında Batı edebiyatlarındaki gibi çaresiz olmadığı ve bunun da Kur'an'daki Hz İbrahim ve İsmail'in yaşadığı kurban hadisesi esnasında son anda koç gönderilmesi kıssasıyla ilgili olduğu fikir ve tespitini desteklemektedirler (Ayvazoğlu 1996: s. 148-155). Batı edebiyatlarında trajik kahramanın seçeneksizliği ve üçüncü yolun bulunmaması gibi sebeplerle klasik dönemden modern çağa kadar pek çok eserde kahramanların intihara sürüklendiği görülür. Örneğin sadece William Shakespeare'in eserlerinde elliden fazla karakter intihar etmiştir (Yılmaz 2003: s. 7). Oysa Doğu-İslam edebiyatlarında yönlendirici veya kurtarıcı güçler sayesinde daima üçüncü ve çıkar bir yol bulan mesnevi kahramanları ölmüşken dirilmeye, yaşlıyken gençleşmeye, aşkı yaşamaya, vuslata ermeye ve dinî üstünlüğü ispat etmeye devam ederler. Mihr ü Mah'ta Mah, zindandayken ve tam dinini terk edecekken gaipten gelen sesin yönlendirmesiyle imanında sebat ederken Mihr de İslam'ı kabul edip Mah'ın kurtulmasına vesile olur. Tuhfetü'l-Uşşak'ta Kur'an-ı Kerim'in kurtarıcı özelliğiyle âşıklar ve gayrimüslim kızın babası hiç hesapta yokken Müslüman olurlar. Şeyh-i San'an ve Kız Destanı gibi bazı mesnevilerde de Hz. Muhammet'in kahramanların kurtarıcısı olması bu üçüncü ve çıkar yolun varlığının örnekleridir. Trajik durumu ortadan kaldıran üçüncü yol, İslam inancındaki

hayatın ve ölümün Allah'ın elinde olduğu, insanın iradesinin dışında "kader"in de tecellilerinin olduğu ve kahramanın sırf beşeri kurgularla yaşamadığı inancının edebî eserdeki yansımasıdır.

3. Sembolik Karşıtlıklar ve Ötekilik:

Bu eserlerin hemen hepsinde çatıştırılan asıl husus, kahramanların aşk ve iman arasındaki seçimleri üzerinden dinlerdir. İki ayrı dine dair sembolik unsurlar öne çıkarılır. İslam dinine ait itikadî unsurlarla ahlakî özellikler öteki dinde var olan özelliklerle mukayese ve mücadele ettirilir ve neticede kazanan İslam olur. Mesnevilerin toplumun kültüründe ve zihniyetinde var olan maddî manevî pek çok inancın hikâyeler üzerinden yansıması olduğunu belirtmiştik. Bu mesnevilerde de halkın öteki dine bakış açısı ve sembollerin nasıl çatıştırıldığı dikkat çeker. Mesela Şeyh-i San'an hikâyesinde yüzlerce müridi bulunan bir şeyh olan Abdurrezzak Efendi ilk görüşte âşık olduğu Hıristiyan güzeli uğruna dinini bırakır. Hıristiyan güzelinin Şeyh'ten istediği dört şey de İslam'ın kutsal ve yasak gördükleriyle ilgilidir. Bunlar putlara tapmak, Kuran'ı yakmak, şarap içmek ve İslam'dan vazgeçmektir.

Pes kız eydür oldunısa merdikâr
Dörd işi kılmak gereksin ihtiyâr
Secde kıl bütlere vü Kur'ân'ı yak
Hamr iç îmânuñı gözden bırak (Yavuz: 31; www.ekitapkulturturizm.gov.tr)

Şeyh bütün bunları yapar. Ancak onun şarap içmesini ve puta tapmasını İslam'da olmayan ve Hıristiyanlıkla ilintilenen domuz çobanlığı yapması takip eder. Sevdiği güzel uğruna diniyle arzuları arasındaki çatışmada arzularına boyun eğen Şeyh'in dininden çıkıp Hıristiyanlığa boyun eğmesi bir başka sembolik ritüel olan vaftizle neticelenir. O, kiliseye getirilmiş, vaftiz edilmiş ve Müslüman anlatıcının gözünde adeta şeytana dönüşüvermiştir.

Deyr içinde şeyhi vaftîz itdiler
Bir Müsülmânı bir iblîs itdiler (Yavuz: 33; www.ekitapkulturturizm.gov.tr)

Şeyh'in vaftizle çıktığı dine geri dönüşü de bu kez İslam'a ait bir başka ritüelle gerçekleşecektir. Şeyh hikâyenin sonunda İslam'a girdiğinde müritlerince kendisine gusül abdesti aldırılacak ve böylelikle arınmış bir beden ve arınmış bir ruhla yeni bir hayata başlayacaktır.

Gusl kıldı şeyh ü girdi hırkaya
İy 'acab bu kamu hayr u şer neye
Tevbe suyı hışm odın söyündürür
Rahtını yazuklarun köyündürür (Yavuz: 43; www.ekitapkulturturizm.gov.tr)

Şeyh-i San'an mesnevisini kaleme alan şairlerden bir diğeri olan Mostarlı Hasan Ziya'î'nin eserinde Müslüman olan kız hemen ölmez ve şeyhle beraber Ka'be'ye gider, bir müddet dua ve ibadetle vakit geçirir ve sonra ölür (Gürgendereli: www.ekitapkulturturizm.gov.tr). Şairin Hıristiyanken ihtida eden bir kızı İslam'ın merkezi Ka'be'ye götürtmek istemesi bu sembolik halin tezahürüdür.

Suzî Çelebi'nin Gazavatname'sinde Hıristiyan güzelin mekânı bir manastırdır. Kızın adı Hıristiyanlıkla da ilintilenen Meryem'dir ve kendisine rehberlik eden kişi ise bir rahiptir. Kilisenin duvarları ise suret tasvirleriyle kaplıdır. Kurgusal din çatışmasının diğer mesnevilere göre daha zayıf olduğu bu mesnevide Meryem ve yanındaki diğer güzeller ve rahip Müslüman olup kelime-i şehadet getirirler. Mihaloğlu Ali Bey'in gazalarının anlatıldığı böyle destansı bir eserde kahramanın sevdiğini de İslam'a davet edip Müslümanlaştırması eserin yazılış amacına ve çizilen kahraman tipine gayet uygundur (Levend 2000). Benzer kahraman tipi Tursun Fakih'in Gazavât-ı Resulullah'ındaki Halit Bin Velit'tir. İslam tarihinin büyük savaşçılarından ve komutanlarından biri olan Halit bin Velit, hikâyede putperest kabile şeyhi Mukaffa'nın kızı Hıttam'a âşık olur. Mukaffa'nın kabilesiyle İslam ordusu arasında yapılan savaşta Hıttam'ı yenen Halit bin Velit aynı zamanda onun Müslüman olmasına vesile olur. Eserde Müslümanlarla Putperestler arasındaki savaşın sebebi şudur: Lat ve Menat adındaki putlara tapınmakta olan bir genç ve babasına putun içinden gelen bir ses şöyle der:

Eydür: İy kavim dalalet kılmanuz
Secde kılıp bunı ma'but bilmeniz

Bu sese kulak veren genç ve babası Müslüman olurlar ve Mukaffa'nın İslam dininden vazgeçmeleri isteğine boyun eğmedikleri için de baba öldürülür. Gencin Hz. Muhammet'e durumu bildirmesinden sonra Hz. Muhammet Halit bin Velit'i şeyhi İslam'a davet etmek üzere gönderir. Ancak şeyh mektupta yazılanlara çok kızar ve putlara tapınmaktan asla vazgeçmez. Bundan dolayı da İslam ordusu gazaya çıkar (Külekçi 1999: s. 354-357). Burada İslam'ın zuhurundan itibaren İslam için olumsuz simge olan putların varlığı ve putperestliğe karşı verilen mücadele öne çıkarılmaktadır.

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Züleyha'nın yaşlılık döneminde ve kocası Kıtfir'in ölümünden sonra Müslüman olup güzelleşmesi İslam dışı bir sembol olan put kırmasıyla başlar. Ancak bu andan sonra vuslatın önündeki perdeler açılır:

Putunu çün şikest eyledi cüst
Hak anun her müşkilin etti dürüst
Yüz çevirdi çü dîn-i dûnundan
Ab-dest aldı eşk-i hûnundan (Onur 1991: s. 383)

Şarap ve put gibi semboller Tuhfetü'l-Uşşâk ve Mihr ü Mâh mesnevilerinde de dinler arasındaki zıtlık unsurları olarak öne çıkarılır.

Semboller üzerinden din çatışmasının bir örneği de Kız Destanı'ndaki Yahudi'nin kızın babasından talebi ve aldığı cevaplarda görülür. Yahudi tüccar, fakir kızın babasından din değiştirmesini isterken Kâbe ve put öne çıkarılır:

Ol cühûd eydür genez işdür e yâr
Ger dilersem sana olam bahtiyâr
Dinini terk eyle bizim dine dön
Gel puta tap Ka'be'ye eyleme yön
Câzu dîninden dönüp hem bî-zâr ol
Mûsa dînin tut bizimle yâr ol (Ersoylu 1996: s. 3)

Yahudi tüccarın talebine karşılık fakir Müslümanın karısı ve kızı çaresizlik içindeyken bile kendi dinlerini yüceltirler. Dünya ve ahiret; açlık ve iman arasındaki seçimlerini ahretten ve imandan yana yaparlar. Böylelikle din çatışmasının galibi İslam olur.

Bütün bu dinlere özgü simgesel değerlerin çatıştırılmasından ve kahramanların din ve aşk arasındaki mücadelelerinden sonra çatışma farklı bir boyut kazanır. İslam dışı dinler ve simgeler çatışmanın kaybeden değerleri arasında yer alırken kahramanların yaşadığı aşk ve imana dair ikilem neticesinde aşk ve İslam imanı ise kazanan değerler olur. Zira kurtarıcı güçlerin de etkisiyle âşıklar kavuşup buluşurken, gayrimüslim sevgili de İslam'a intisap eder. Müslüman âşık ise ya tövbe edip dinine döner yahut imanını güçlendirir.

4. Âşıkların Cinsel Kimliklerinin Sembolleri:

Âşıkların farklı dinlere mensup olduğu bu mesnevilerde görülen ortak hususlardan ve belki de mesnevilerin toplumsal zihniyeti en iyi yansıtan özelliklerinden biri âşıklardan erkeğin Müslüman kadının gayrimüslim olmasıdır. Bu durumun dinî anlayışla beraber toplumun erkeğe yüklediği cinsel sembollerle de ilgisi vardır.

Erkeğin Müslüman ve kızın da gayrimüslim oluşunun dinî anlayışla ilgili kısmı Kur'an-ı Kerim'deki evliliğe dair hükümle alakalıdır. İslam dininde bir erkek Yahudi veya Hıristiyan bir kadınla evlenebilirken Müslüman bir kadın ise gayrimüslim bir erkekle evlenemez (Kur'an; Mümtehine 60/10, Bakara 2/221). Mesnevilerde sevgililerin cinsel kimliğinin bu dinî hükümlere göre belirlendiği görülür. Kız Destanı'nda görülen ve Müslüman bir kıza talip olan Yahudi erkeğin varlığı da zaten hikâyenin çatışma unsurunu oluşturur. Bu mesnevide kızın ve ailesinin gayrimüslim bir erkekle evlenme imtihanından geçirilmesi ve neticede dinî hükümlere uygun bir kararla kızın evlenmek yerine esirliği seçmesi toplumsal zihniyetin hikâye kurgusundaki tasdik edilişine örnektir. Mesnevilerde çizilen ideal âleme uygun şekilde Müslüman olup dinî kimlik değiştiren kız kahramanlar böylelikle şair ve Müslüman okuyucunun dünyasında dinî kusurlarından arınmış bir kişilik kazanmış olurlar.

Bu hikâyelerde "erkek" kahramana daha çok rol biçildiği, erkeğin daha belirleyici olduğu görülür. Hareket halinde olan, arayan, kovalayan ve tercih ikileminde bulunan daha çok erkek kahramandır. Mesnevilerde erkeğin kadına göre daha belirleyici bir konumda olması, ona yüklenen "güç" ve "iktidar"la da ilgilidir. Türk edebiyatında yukarıda adı geçen mesneviler gibi halk edebiyatında görülen ayrı dinlerden kahramanların yaşadığı aşkların anlatıldığı halk hikâyelerinde (Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Kozanoğlu, Celali Mehmet Bey, Gürcü Kızı ve Şeyh San'an) de Müslüman kahraman erkektir. Ermeni edebiyatında Kerem ile Aslı'nın adapte ve tercümelerinde kahramanların fonksiyonunun değiştirilmesi ve Kerem'in Hıristiyan ve Aslı'nın ise Müslüman olarak gösterilmesi, bu hikâyeden başka Sasonlu David, Hovannes ile Ayşe ve Selçum Paşa gibi anlatılarda erkek kahramanların Hıristiyan olup, Müslüman bir kızla evlenmeleri (Duymaz 2004: s. 153) "erkek" tipin güçle ilintilenmesine ve bu gücün din üstünlüğüyle de ilişkilendirilmesine sebeptir. Güçlü olan kahramanın hikâyeyi anlatanın dininden olması, kız kahramanı da kendi dinine tabi kılması kahramanlara yüklenen özelliklerle örtüşmektedir. Mesela Sûzî Çelebi'nin Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatname'sinde Ali Bey'in din uğruna gazaya çıkan bir mücahit, "kafir"lere kılıç sallayan bir akıncı olması ve daima din ve devlet uğruna fedakarlıklarla büyük hizmetler gerçekleştirmesi onun güçlü oluşuna vurgudur. Böyle yiğit ve güçlü bir kahramanın yaşayacağı aşk, hikâyedeki coşkunluğa paralel olarak dini de yüceltecek mahiyettedir. Bu güçlü erkek tipin yaşadığı aşkta sevgilisini kendi dinine tabi kılması anlatıcının ve toplumsal zihniyetin beklentisidir. Aynı şecaati gösteren Mihr ü Mah mesnevisindeki Mah da aşk uğruna zaman zaman bocalamalar yaşasa da sayısız "kafir"i kılıçtan geçiren ve pek çok engeli aşma iradesi gösteren güçlü kişiliğine uygun olarak dininde de sebat edip sevdiği kızı Müslümanlaştıracaktır. Veyse vü Ramin mesnevisinde de hikâyenin başında Mecusî bir ailenin kızı olarak tanıtılan Veyse'nin eserin çözüm bölümlerinde bir Müslüman kimliğine büründürülmesi yiğit bir şehzade olan ve bir şeyh tarafından irşat olunan Ramin'in kişiliğiyle örtüşmektedir (Öztürk: 2009-II). Zira güç ve iktidar hâkim olmayı kontrol etmeyi, karşısındakini de itaatkâr kılmayı gerektirir. Buna uygun hikâyelerden biri Gazavat-ı Resulullah'ta yer alır. Hikâyedeki gayrimüslim kız kahraman'ın savaşçı kişiliğine uygun olarak "ancak kendisini yenecek bir kişiyle evleneceğini" belirtmesi gücün aşk ve de dolayısıyla dinî tercihle ilgili semboller için belirleyici özelliğini ortaya koyar. Nitekim hikâyenin sonunda Halit bin Velit'in kızı yenmesi kız kahraman Hıttam'ın Müslüman olmasına sebep olmuştur (Külekçi 1999: s. 354-355). Kahramanların sevdikleri kızların inançlarını etkilemeleri ve onların dinî tercihlerinde belirleyici olmaları İslam dininin başka dinlere üstünlüğüne işaret eder. Gülşehrî'nin Şeyh-i San'an hikâyesinde de dinî bir unvan olarak şeyhlik makamının inanç çatışmasına kurban verilmemesi hassasiyeti kahramanın dua ile dinine geri döndürülmesine ve sevdiği güzelin de İslam dinine girmesine neden olur. Erkek kahramanın daha edilgen olduğu ve kendini gayrı dine ram ettiği mesnevi olan Tuhfetü'l-Uşşak'ta âşığı kendi dinine döndüren ve böylelikle kızı da Müslümanlaştıran unsur Kur'an-ı Kerim'dir. Bu mesnevide hidayetin bir kilisede, Ayasofya'da, üstelik de bir ayin esnasında gelmesi Kur'an'ın İncil'e; camiinin kiliseye dolayısıyla İslam'ın Hıristiyanlığa üstün tutulduğunun ifadesidir. Hikâyenin sonunda Müslüman erkek gayrimüslim kızı ve ailesini kendi dinine tabi kılmıştır.

Bu mesnevilerde kadının da Müslüman âşığı çeldiren, yolundan saptıran bir kimliği vardır. Bu durum bazı sembolik çağrışımları içerir. Kadın kahramanların tamamının gayrimüslim olmaları ve bazı mesnevilerde Müslüman erkek aşığı arzularına boyun eğdirip dinden çıkaracak kadar etkili olmaları ve küfre delalet etmeleri, yani güç sembolünün karşıtı olmaları öteki dinin olumsuzluğuna işaret eder. Bütünüyle erkek egemen bir toplumsal yapının var olduğu ve güç ve iktidarın adeta erkekle özdeşleştirildiği modern öncesi dönemlerde bir dinin/dinlerin kadın figürüyle temsil edilmesi, kadının ancak olumlu özellik göstermesi halinde Müslüman kimliği kazanması, öteki dinin zayıf ve istenmez olduğuna gönderme yapmaktır. Mesnevilerde görülen yabancı din ve kültürün zayıf olanla, kadınla, ilintilenmesi Tanzimat devrinde de aydınların zihin dünyalarında canlılığını sürdürmüştür. Şinasi ve Namık Kemal gibi Tanzimat dönemi aydınları Asya'yı ve Avrupa'nın düşünce ve hayal birikiminin imtizacı (evliliği) meselesini tartışırken Asya'nın aklını ve fikir olgunluğunu erkeğe ve Avrupa'nın yeni fikir ve hayalini de kadına benzetmişlerdir. *"Aynı yüzyılda birçok Avrupalı yazar Doğu'yu kadın olarak temsil ederken mazisiyle mağrur Osmanlı yazarı da Avrupa'yı fatihini bekleyen kadın olarak temsil etmekte tereddüt etmez. Kudretini kaybeden bir imparatorluğun yazarı olmasına, Avrupa'yla evliliğe elverişsiz koşullarda talip olmasına rağmen erilliği hala kendisine, Asya'ya yakıştırabilmekte, yabancı kültüre nüfuz etme arzusu olarak görebilmektedir." (Gürbilek 2007:s. 77-78).*

Kadın kahramanların çeldiriciliği nefse ve arzulara işaret eder. Kadın caziptir. Âşığı kendine doğru çekebilmekte, etki altına alabilmektedir. Şeyh-i San'an mesnevisinde Şeyh Abdurrezzak'ın âlim kişiliğine ve imanlı hâline rağmen kadına ram olması günahla kadının aynı düzlemde görülmesiyle ilgilidir. Bu hikâyedeki çeldirici güç olarak kadının rolü Barsisa hikâyesinde de vardır. Gece gündüz ibadetle meşgul, takva sahibi bir kul olan Barsisa'yı şeytan mal, zenginlik ve şöhretle kandıramayacağını anlayınca kadınla kandırıp, saptırmayı düşünür. Niyeti için çalışan şeytan sonunda padişahın kızına âşık ettiği Barsisa'yı kızla halvete sokar. Kız hamile kalınca padişahtan korkan Barsisa şeytanın fitnesiyle kızı öldürür. Böylelikle günah üstüne günaha girer (Ayvazoğlu 1996: s. 198-200). Burada kadın, şeytanın kulu aldatmasına en uygun nesne olarak gösterilmiştir. Mihr ü Mah'ta kadın kahramanın etkisindeki Mah, aşkının tesiriyle neredeyse dinini terk eder. Mah'ı dininden çeldirip kendi dinine tabi kılmak isteyen baba Pervin Şah'ın tuzağı da kızı Mihr'dir. Mah ziyafet esnasında şarap içmeyi reddedince Pervin Şah kızının süslenip huzura getirilmesini ister ve böylelikle Mah'ın aklını başından almayı düşünür. Tuhfetü'l-Uşşak'ta da Müslüman genci dininden uzaklaştıran kadın kahramandır. Erkeğin gücün ve dinî anlayışın sembolü olduğu bu hikâyelerde kadın kahramana erkeğe karşıt bir rol biçilmesi, onun nefis ve arzular çerçevesinde bir rol alması mesnevilerin kurgusuyla da uyumludur. Kadının arzuların, çeldirmenin bu yönüyle de gafletin simgesel konumundan arınıp çıkması erkeğin dinî dünyasına girmesiyledir. Böylelikle kadın, Müslüman yapılarak Müslüman okuyucunun dünyasında aşka hem meşruiyet hem de munislik kazandırılmış olur.

5. Örnek (Timsalî) Kahramanlar:

Müslüman âşıkların neredeyse her türlü kusurdan uzak, devlet işlerinden anlayan, savaşmayı bilen, avlanma kabiliyeti yüksek, arkadaşlarını sırdaşlarını koruyup kollayan şahsiyetleri pek çok mesnevide yeniden sınanır. Bu yönüyle aşkın bir mihenk taşı olduğunu söylemek mümkündür. Kahramanlar aşkta vefalarını ve sadakatlerini genellikle ispat ederler. Bir müddet sonra karşı dinden kahramanın Hak dine girmesiyle aşkın verdiği olgunluk dünyevî ve uhrevî karşılığını alır.

Yusuf u Züleyha mesnevisinin kaynağı Kuran-ı Kerim'dir. Yusuf kıssasında anlatılanlar bize Yusuf'un son derece sâdık ve itaatkâr bir kul olarak inancının gereği doğrultusunda hareket ettiğini, dünyevî ve şehevî arzulardan kendisini soyutlayabildiğini gösterir. Yusuf'un bu kulluk rotasından sapmadan ve şaşmadan eylemsel tercihlerde bulunması onu Allah tarafından yaşadığı olaylarla beraber ibret ve örnek alınacak bir şahsiyete dönüştürür. Yusuf her şeye rağmen dininden ve inancından taviz vermemiş, iffetle hareket etmiştir. Yusuf'un bu hâli şairlerin de hikâye kurgularında yer almıştır. Kur'an-ı Kerim'de Züleyha'nın Yusuf'la evlenip evlenmediğine, Hak dine geçip geçmediğine dair bir bilgi yoktur. Şairlerin Züleyha'yı Yusuf'un ayrılığında yaşlanmış ve bütün dünyevî güzelliği yok olmuş adeta bir acuze kadın olduktan ve ancak Müslüman olup Hakk'a dua etmesinden sonra yeniden gençleştirmeleri onu Yusuf'a eş olarak hayal etmeleri Yusuf'un bu örnek şahsiyetinin ödülü ve layığı olarak arzulamalarındandır. Bu itibarî duruma göre Züleyha'nın yaşlı ve çirkin hali dünyaya ve ancak Müslüman olduktan sonra geri gelen güzel hali ise ahrete ve edebî saadete işaret eder.

Yusuf'u timsalî bir kahraman olarak ortaya çıkaran dine sadakatin bir örneği Kız Destanı'nda (Haza Hikaye-i Kız ma'a Cühud) görülür. Şam'da yaşayan fakir bir ailenin üç gün boyunca aç kalmalarını fırsat bilen Yahudi komşunun fırsatçı bir tavırla kıza talip olması kızın dine sadakati ve peygamber sevgisiyle neticesiz kalır. Kız, babasına kendisini esir pazarında Müslüman birine satmasını ve alacakları parayla kendilerini geçindirmelerini tavsiye eder. Kızın Yahudi'ye eş olmayı kabul etmeyen iffetinden ve dinine sadakatinden kaynaklı tercihi yazgısal bir karşılık bulur ve onu satın alan tek gözü kör olan genç, geceleyin düşünde Hz. Muhammet'i görür. Hz. Muhammet gence kızın Muhammet dinini terk etmek istemeyişinden ötürü bu müşkül durumlara düştüğünü, bu nedenle kızı ailesine göndermesini ister. İsteği gerçekleştireceğini beyan eden gencin peygamberden talebiyle kör gözü açılır ve hem genç hem de kız, peygambere ve dine sadakatlerinden ötürü ödüllendirilmiş olurlar. Neylî Divanı'nda mesnevi nazım şekliyle yazılmış hikâyedeki erkek kahraman da kendisine âşık olan Hıristiyan güzele asla bakmayan, kızın kendisine kavuşmak üzere yaptığı hilelere aldanmayan kusursuz bir kahraman olarak tasvir edilir. Bu timsalî kahramanın ölümünden sonra Hıristiyan kız Müslüman olur. Kızın Müslüman oluşu kilisenin rahibinin de kalbini yumuşatır ve o da Müslüman olur (Uzun 1991: 44-49).

Bu mesnevilerde öne çıkan kahramanın önemli özelliklerinden biri de şecaati ve yiğitliğidir. Bu durum kahramanın toplumun arzularına paralel olarak hayal edilmesinden ve eserde kendisine buna göre rol verilmesinden kaynaklanır. İslam'ın zuhurundan beri gaza ve cihadın esas alındığı ve Müslümanların teşvik edildiği mücahit, derviş-gazi, alperen tipi, hikâyelerdeki erkek kahramanların da özelliklerindendir. Gazavat-ı Resulullah ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnamesi eserleri türe uygun olarak savaşçı gazi tipini öne çıkarır. Her iki kahraman da din ve devlet uğruna cenk eder. Kusursuz ve adeta programlanmış bir tip olarak belirirler. Mihr ü Mah mesnevisinde de Mah savaşçı, sebatkâr ve din yolundan sapmayan fedakâr bir tip olarak dikkat çeker. Benzer özellikler Veyse vü Ramin mesnevisinde Ramin'de de görülür. Kahramanların bu kişiliği onların farklı bir dinden sevgiliyle aşklarını anlamlandırmak, toplumsal zihniyet ve kabuller çerçevesinde aşkı istenen neticeyle bitirmek içindir. Dindar

ve yiğit bir kahraman, âşığını kendi dinine davet edecek ve bu davet olumlu sonuçlanacak, böylelikle gaza ruhunun tesiri aşkta da görülecektir.

Mesnevilerde görülen kahramanların örnek şahsiyetlerinin bir başka özelliği ise hatadan sonra tövbe etmeleri ve neticede dinî istikamette yürüyüp doğrudan şaşmamalarıdır. Bu durum da toplumsal beklentilerin tezahürüdür. Âşıkların, hikâyelerin neticesinde Müslümanlığa dönüşleri veya İslam'ı kabul etmeleri, yaşanan olumsuz durumlardan sonra "hak din" üzere olmaları hayatta "akıbetin hayır olması" temennisini yansıtır. Tuhfetü'l-Uşşâk'ta Kayserili Müslüman genç, Kur'an'ın hikmeti ve ayetlerin etkisiyle pişmanlık gösterip tövbe eder. Bir bakıma arınmış bir mümin olarak yeniden doğarken onun tövbesiyle Hıristiyan sevgili ve vezir de İslam'a girerler. Sevgili de Kur'an'ın tesiriyle ağlar. Yusuf u Züleyha mesnevilerinde de Züleyha nedamet göstererek ve böylelikle iffet dairesine girerek, daha önce ettiği iftiraların kirinden arındıktan sonra Yusuf'a layık bir eş olur. Mihr ü Mah mesnevisinde de Mah'ın Hz. Muhammet'i rüyada görecek ve onun gösterdiği yolda macerasına başlayacak olmasının nedeni de bir eğlence esnasında aniden ölen bir arkadaşının ardından dünya hayatının boş olduğunu idrak ederek ağlayıp tövbe etmesidir. Müslüman kahramanın tövbeyle adeta yeniden doğup yeniden makbul bir şahsiyet timsali olması Şeyh-i San'an'ın İslam'a yeniden girişinde de ele alınır. Hıristiyan olmaktan ötürü pişmanlık gösteren Şeyh'in günahlarını, af kalemi çizmiş, şeyh toz topraktan, kusurlardan arınmış, günahları sevaba dönüşmüş, göğsündeki iman ateşi her türlü hatasını yakıp kül etmiştir:

Minnet Allâha ki deryâ-yı günâh
Kurıdı lutf-ı Hudâ kıldı tebâh
Adun olmışdur eyâ şeyh-i ferîd
Ma'siyet defteri içinde resîd
İtdügüñ cürm ü günâhun yetdi
Kalem-i 'afv çekildi gitdi
Gerd-i cürmün silinüp dâmenden
Gıll u gışşdan yine pâk oldun sen
Karayı ag iden ol Rabb-ı celîl
Cürmüni kıldı sevâba tebdîl
Kesret-i cürm ü hatâdan hakkâ
Oldı sînende bir âteş peydâ
Cürmüni yakdı ol âteşden hem
Cûşa geldi yem-i ihsân u kerem (Gürgendereli: 90; www.ekitapkulturturizm.gov.tr)

6. Sonuç

Klasik Türk edebiyatının en önemli kaynaklarından İslam dininin toplumsal zihniyeti büyük ölçüde şekillendirdiği gerçeğini görmek klasik edebiyat eserlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Aşk mesnevileri genel olarak İslamî anlayışa uygun bu kültür ve sanat dünyasında yetişmiş şairlerin içinde yaşadıkları toplumun değerleriyle uyumlu bir kompozisyon ihtiva ederler. Mesnevilerin çoğunda işlenen aşk hadisesi ve bu hadiseler etrafındaki ayrıntılar yüzyıllar içinde biçimlenmiş kabullerin ve toplumsal arzuların yansımasıdırlar. Eserlerde cesaret ve imanlarıyla öne çıkan yiğit/gazi/alperen âşık tipler ise hem millî hem de dinî anlayışı sembolize ederler. Bu türden aşk mesnevilerinde aşk ve iman gibi iki yüce değerin çatıştırılmasının ardından hem erkek kahramanın dininden dönmemesi hem gayrimüslim kızın Müslüman olması hem de âşıkların buluşup kavuşması gibi sonuçlar alınarak iki değerin de galip çıkarılması bu mesnevilerin farklı ve ayrıcalıklı bir kurguya sahip olduklarını ve bu kurgunun da sosyal zihniyetçe biçimlendiğini gösterir. Edebî eser ve toplumsal zihniyet arasındaki ilişki, bu türden hikâyelerin farklı yansımalarının olabileceği Hıristiyan ve Musevî edebiyatlarındaki benzerlerinin incelenmesi, aşk ve dine dair bakış açılarının mukayese edilmesi ve bu yüceltilen iki değerin çatışmasının eserler üzerinden okunmasıyla daha da anlaşılır olacaktır.

KAYNAKLAR

AYVAZOĞLU, Beşir (1996) Aşk Estetiği (İslam Sanatlarının Estetği Üzerine Bir Deneme), Ötüken Yayınları, İstanbul.

DUYMAZ, Ali (2004). İncil ile Furkan Arasında Bir Aşkın Hikâyesi: Kerem ile Aslı. Doğu Batı Yayınları, sayı: 26. Ankara.

ERSOYLU Halil (1996). Kız Destanı (Hazâ Hikayet-i Kız ma'a Cühûd), TDK yayınları, Ankara.

GÜRBİLEK, Nurdan (2007). Kör Ayna Kayıp Şark Edebiyat ve Endişe, Metis Yayınları, İstanbul.

GÜRGENDERELİ, Müberra. Hasan Ziyâî'nin Kıssa-i Şeyh 'Abdürrezzâk'ı (Şeyh-i San'an Mesnevîsi). www.ekitapkulturturizm.gov.tr. (erişim: 23/01/2014).

KARACAN, Turgut (1974). Nev'i-zade Atayi, Heft-Han Mesnevisi (İnceleme-Metin), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

KARTAL, Ahmet (2013). Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk edebiyatında Mesnevi. Doğu Kütüphanesi Yayınları. İstanbul.

KÜLEKÇİ, Numan (1999). XI-XX. Yüzyıllar El yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi edebiyatı Antolojisi. Aktif Yayıncılık, Erzurum.

LEVEND, Agâh Sırrı (2000). Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnamesi. TTK yayınları, Ankara.

ONUR, Naci (1991). Yusuf u Züleyha Hamdi. Akçağ Yayınları. Ankara.

ÖZTÜRK, Murat (2009). Aşk Mesnevilerinde Yönlendirici Güç ve İdeal. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/7 Fall, 448-477.

ÖZTÜRK, Murat (2009). Lamii Çelebi'inin Veyse vü Ramin Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme). Atatürk üniversitesi, SBE. Doktora tezi. Erzurum.

TURHAN, Vedat Nuri (1995). Çorlulu Zarifî ve Mihr ü Mâh Mesnevisinin Tenkitli Metni. Atatürk Üniversitesi, SBE, yüksek lisans tezi. Erzurum.

UZUN, Adnan (1991). Neylî Dîvânı-Tenkidli Metin- Trakya Üniversitesi, SBE. Yüksek Lisans Tezi. Edirne.

YAVUZ, Kemal. Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrı (Gülşen-Nâme) Metin ve Aktarma. www.ekitapkulturturizm.gov.tr (erişim tarihi: 05/01/2014).

YILMAZ, Adem Eyüp (2003). Edebiyat ve İntihar. Selis Kitaplar, İstanbul.

YÖNETİMİN SINIRLANDIRILMASI VE SİYASAL TEMSİL İLKELERİNİN TARİHSEL VE DÜŞÜNSEL TEMELLERİ

Kamil DEMİRHAN
Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Beytepe / Ankara, demirhankamil@gmail.com

ÖZET: Bu çalışma modern ulus devletlerde demokrasi anlayışının temel unsurları arasına giren yönetimin sınırlandırılması ve siyasal temsil ilkelerinin tarihsel ve düşünsel temellerini açıklamaktadır. Modern ulus devletlerde hâkim olan demokrasi anlayışı farklı düşünce akımlarıyla etkileşim içinde gelişmiştir. Bu süreçte, demokrasi temel anlamını korurken, işleyiş ve ilkeler bakımından farklı siyasal modellerden etkilenmiştir. Modern ulus devletlerde demokrasi anlayışının belirleyici iki temel unsuru yönetimin sınırlandırılması ve siyasal temsildir. Yönetimin sınırlandırılması bireysel haklar ve devletin eylemlerinden sorumluluğunu ifade ederken, siyasal temsil halk iradesinin temsilciler aracılığıyla yönetsel sürece aktarılmasıdır. Bu iki ilke tarihsel süreç içerisinde demokrasinin tarihsel deneyim ve fikirlerle etkileşimine bağlı olarak günümüzde demokrasisinin unsurları arasına katılmıştır. Demokrasi tamamlanmış bir sistemden ziyade içinde bulunduğu tarihsel koşullar ve fikirlerle etkileşim içerisindedir. Güncel demokrasi ve siyaset tartışmalarında bu iki temel ilkenin demokrasinin temel nitelikleri sorunsalı bağlamında yeniden sorgulanıyor olması demokrasinin bu özelliğini örneklendirmektedir. Bu çalışmada, bu ilkelerin demokrasinin birleşenleri arasına girmesinde etkili olan tarihsel, toplumsal ve düşünsel temeller açıklanmaktadır. Bu süreçte farklı tarihsel ve toplumsal yapıların demokrasinin ilkelerini belirlerken etkili olduğu fikri liberal ve cumhuriyetçi yaklaşım bağlamında Kıta Avrupası ve Anglo-Amerikan gelenekler çerçevesinde vurgulanmaktadır. Yönetimin sınırlandırılması ve siyasal temsil ilkelerine ilişkin bu araştırmanın, günümüzde geçerli olan temsili demokrasi modeline ilişkin eleştirileri anlamak ve değerlendirmek bakımından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Yönetimin Sınırlandırılması, Siyasal Temsil, Liberalizm, Cumhuriyetçilik

THE HISTORICAL AND INTELLECTUAL BASES OF PRINCIPLES THAT LIMITATION OF GOVERNMENT AND POLITICAL REPRESENTATION

ABSTRACT: The study aims at explaining the historical and intellectual bases of the limitation government and political representation which are included as principles of democracy in the modern nation states. Democracy, in the modern nation states, has developed during the interaction between different movements of thoughts. In this process, the basic meaning of democracy has not changed, but the progress and principles of democracy have been under the influence of different political models. The main two principles of democracy in modern nation states are the principles of limited government and political representation. The principle of limited government means the protection of individual rights and the responsibility of government for its actions. Political representation means the transfer of the will of people by means of representatives to the governmental process. These principles have included as the components of modern democracy in interaction with the experiences and ideas in the history. Democracy is not a completed process, rather it interacts with historical conditions and different ideas. The revision of these principles in the contemporary discussions on democracy and politics in terms of the main characteristics of democracy presents the mentioned character of democracy. This study explains different historical and social conditions effected on the inclusion process of these principles under the definition of democracy. This study stresses the difference between European and Anglo-American traditions in terms of the liberal and republican perspectives. It is expected that this study on the historical and intellectual bases of the principles of limited government and political representation can contribute to understand the critics about the representative democracy model.

Keywords: Democracy, Limited Government, Political Representation, Liberalism, Republicanism

1. Giriş

Bu çalışma, modern ulus devletlerde demokrasi anlayışının temel unsurları olan yönetimin sınırlandırılması ve siyasal temsil ilkelerinin tarihsel ve düşünsel temellerini incelemektedir. Bu ilkeler özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren demokrasi anlayışının temel unsurları arasında yer almıştır. Bu çalışmanın amacı modern dönemde demokrasi anlayışının temel unsurları arasına katılan bu ilkelerin temellerini Antik Yunan kent devleti deneyimi, liberal ve cumhuriyetçi gelenekle olan ilişki, bu iki gelenek arasındaki ayrılma noktaları ve bu ilkelerin gelişiminde rol oynayan düşünürler üzerinden açıklamaktır. Bu sayede, bu çalışmanın günümüzde temsili demokratik sistemin dayandığı anlayış ve kurumlara ilişkin değerlendirme ve eleştirilerin daha geniş bir perspektiften gerçekleşmesine katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmanın akışı içerisinde, ilk olarak, demokrasi kavramının kökeni ve anlamı üzerinde durulmaktadır. Demokrasi kavramının Atina demokrasisinden Kıta Avrupası'na ve Anglo-Amerikan geleneğe kadar geçirdiği değişim, demokrasinin gelişim sürecinde etkili olan iki tarihsel olay İngiliz ve Fransız Devrimleri üzerinden açıklanmaktadır. Bu iki devrim sürecinde demokrasi ve halkın egemenliği kavramlarının anlamları karşılaştırılarak incelenmektedir. Demokrasinin bu iki devrimin bağlı olduğu toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullar içerisinde kazandığı farklı anlamlar ve ayrım noktaları yönetimin sınırlandırılması ve siyasal temsil ilkeleri üzerinden açıklanmaktadır. Bu bağlamda Anglo-Amerikan gelenekte yer alan John Locke ve John Stuart Mill'in düşüncelerine yer verilmektedir. İkinci olarak, John Locke'un yönetimin sınırlandırılması ilkesinin gelişimine yapmış olduğu katkı bireysel hak ve özgürlükler, eşitlik, çoğunluğun yönetimi, kuvvetler ayrılığı, direnme hakkı ve çoğulculuk gibi kavramlar üzerinden incelenmektedir. Üçüncü olarak, John Stuart Mill'in siyasal temsil ilkesinin gelişimine yaptığı katkı, nüfus bakımından büyük ölçekli ulus devletlerde halkın yönetime katılamama sorunu karşısında geliştirdiği yaklaşım çerçevesinde açıklanmaktadır. Mill'in siyasal temsilin yanı sıra devletin tarafsızlığı ve sivil özgürlüklere yüklediği önem ve günümüzde de güncel tartışma konuları içinde olan evrensel insan hakları içinde yer alan düşünce özgürlüğü, ifade

özgürlüğü ve çoğulculuk ilkeleri üzerinde durulmaktadır. Son olarak, Locke ve Mill'in ortaya koyduğu ilkelerle, modern devletlerde geçerli olan demokrasi anlayışı ve demokratik kurumlar - seçimler, siyasi partiler, sivil toplum örgütleri ve siyasi temsil- arasındaki ilişki içerisinde açıklanmaktadır. Sonuç olarak bu çalışma demokrasinin gelişim sürecini, liberal anlayışla cumhuriyetçi demokratik anlayışın bağlantı ve ayrılma noktalarını, modern ulus devletlerde geçerli olan demokrasi anlayışının bazı ilkelerine kaynaklık eden fikirleri ve bu fikirlerin ortaya çıktığı koşulları açıklamaktadır.

2. Demokrasinin Anlamı ve Kökeni

Demokrasi M.Ö. 5. yüzyılda, Antik Yunan kent devletlerinde (polis) ortaya çıkmış, günümüzdeki anlamına ulaşana kadar uzun bir süreçten geçmiştir (Dahl, 2001, ss. 8-11). Demokrasi kavramı Yunanca yönetim anlamına gelen "kratos" ve halk anlamına gelen "demos" kelimelerinin birleşmesiyle "halkın yönetimi" anlamında kullanılmaktadır[1] (Heywood, 2001, s. 96; Holden, 2007, s. 6). Ancak "halkın yönetimi" kavramı demokrasiyi tam anlamıyla açıklamak için somut bir karşılık oluşturamamaktadır. Bu durumda halk ve yönetim kavramlarının kökenlerine bakmak ve somut karşılıklarını gözden geçirmek kavramın netleşmesi bakımından faydalıdır. Arblaster (1999, s. 28) egemenlik ve gücün ayrı şeyler olduğuna ve demokrasi kavramının toplumsal ve siyasal koşullardan bağımsız genel geçer bir kavram olmadığına dikkat çekmektedir: "Halkın veya temsilcilerinin egemenmiş gibi göründüğü biçimsel bir demokrasi, gerçek gücün demokratik olmayan dağılımını gizleyebilir. Ya da zıt olarak, bir monarşinin veya aristokrasinin biçimsel anlamda egemen olduğu bir politik sistem, gerçek gücün halkın ellerinde olduğunu saklayabilir". Demokrasi kavramının anlamını, antik kent devleti (doğrudan demokrasi) ve modern devlet (temsili demokrasi) ayrımı çerçevesinde ele almak mümkündür (Dahl, 1993, s. 1; Cohabitation, 2008, s. 273). Her iki yönetim örgütlenmesi de farklı tarihsel dönemlerde gelişmiş ve farklı siyasal, sosyal ve ekonomik sistemler oluşturmuşlardır.

Demokrasinin kaynağı olan Antik Yunan kent devletlerinde özgür yurttaşların yönetimi ve yurttaşların yönetime doğrudan katılımı demokratik yaşam tarzının genel biçimini belirlemiştir (Dahl, 1993, s. 15; Arblaster, 1999, s. 28). Yurttaşların siyasi süreçlere ve görevlere doğrudan katılımı "doğrudan demokrasi" kavramıyla açıklanmaktadır (Held, 1992, ss. 17-18; Cohabitation, 2008, s. 283). Kent devletlerinde doğrudan demokrasinin gerçekleşmesini sağlayan belirli koşullar bulunmaktadır. Bu koşullar aynı zamanda Atina kent devletlerindeki toplumsal ve siyasal hayatla ilişkisi nedeniyle kent devletlerindeki siyasal yaşam hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Doğrudan demokrasinin koşulları ekonomik yapının köle emeğine dayanması, şehir devletlerinin nüfusunun az olması ve yurttaşlar arasında "ortak iyi" idealinden beslenen yoğun bir dayanışmanın kurulmasına bağlıdır (Held, 1992, s. 15; Dahl, 1993, s. 17). Demokrasi, kent devletinde halkın yönetimi olarak açıklandığında, halk kavramının özgür yurttaşları nitelendirdiği görülmektedir. Özgür yurttaşlar ayrımı Atina'da yurttaşlık koşullunun sınırlarını göstermektedir. Bu ayrıma göre, özgür yurttaşlar yabancı olmayan, yaşamın bağlayıcı zorunluluklarından özgür olan, kamu erdemine sahip, yirmi yaş üstü erkeklerden oluşan türdeş bir topluluğu ifade etmektedir. Bu sistemde kadınlar ev-içi üretimin parçasıdır ve kamusal faaliyetlerde kadınlara yer verilmemektedir (Held, 1992, s. 34; Arendt, 2009). Yani Atina'da yurttaşlık hakları herkes için geçerli ve eşit haklar değildir.

Demokrasi anlayışı modern ulus devlette Atina kent devletlerinden farklı bir biçim almıştır. Modern ulus devletlerde demokrasinin ayırıcı özelliği onun doğrudan değil temsili olması ve yurttaşlık anlayışının hak temelinde toplumun farklı öğelerini kapsayacak şekilde genişlemesidir. Öncelikle, demokrasinin temsili bir sistem haline dönüşmesini, Dahl (1993, s. 23) ulus-devletlerin büyük ölçekli olması, yurttaş sayısının artması, geniş nüfus içerisinde kent devletinde olduğu gibi türdeş bir topluluğun yönetiminin imkânsızlaşması şeklinde açıklamış ve iki farklı demokrasi sistemini birbirinden ayrı olarak ele almıştır. Kent devletinin ayırıcı özelliğinin 'toplumsal uyum' iken, modern demokrasinin ayırıcı özelliğinin 'siyasal çatışma' olduğunu vurgulamıştır. Modern ulus devletlerde bireysel hakların tanınması ve yönetim gücünün bireysel haklar çerçevesinde sınırlandırılması demokrasinin temel bir unsuru haline gelmiştir.

Modern ulus devlete gelene kadar demokrasinin geçirdiği tarihsel süreç yani kent devletinden ulus devlete geçiş uzun bir dönemi kapsamaktadır. Demokrasi kent devletinden imparatorluk çağına kadar süren cumhuriyetle birlikte önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu sürece ilişkin genel bir bakış, demokrasinin modern devletteki özelliklerini ve temsili sisteme dönüşme sürecini onun toplumsal ve siyasal koşullarla ilişkisi çerçevesinde anlamak bakımından önemlidir. Atina kent devleti ve onun toplumsal siyasal örgütlenmesi Helenistik dönmemde köklü bir değişime uğramıştır. Bu dönemde yurttaş anlayışının ve onun Polisle olan özdeşliğinin yok olduğu belirtilmektedir (Ağaoğulları, 2011, s. 153). Yurttaşlığın ve yurttaşlardan oluşan siyasal örgütlenmenin yeniden doğuşu Roma Cumhuriyeti'ne dayanmaktadır. Roma Cumhuriyeti'nde halk türdeş bir bütün değildir. Aksine Roma toplumunun temel özelliği halkın farklı tabakalara ve gruplara ayrılmış olmasıdır. Roma'da klasik demokrasi anlayışına paralel olarak halkın yönetsel konularla ilgilenmesi kamusal bir erdem olmaya devam etmiş, ortak iyi doğrultusunda hareket etmek demokrasinin temel ilkesi olmayı sürdürmüştür (Dahl, 1993, s. 29). Ancak klasik demokrasiden ayrılan temel nokta, kamusal işlerle uğraşma görevinin halka değil onun temsilcilerine verilmesi olmuştur (Arblaster, 1999, s. 53). Bu çerçevede "demokratik, aristokratik ve monarşik" öğelerden oluşan karma bir yönetim modeli geliştirilmiştir. Roma Cumhuriyeti'nde konsüller, senato ve halk bölümlerinden oluşan karma yönetim sistemine dayanan bir anayasa oluşturulmuş, demokrasi Roma İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar Atina ve İtalya yarımadasında çeşitli şekillerde varlığını sürdürmüştür (Dahl, 1993, s. 30). Batı siyasal hayatında imparatorluklar çağı ve ortaçağ dönemleri demokrasinin üzerinin örtüldüğü bir süreci ifade etmektedir. Roma Cumhuriyeti modeline benzer bir demokrasi modeline ancak 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başında, İngiltere'de Kral, Lordlar ve Avam kamarasından oluşan anayasal bir meclisin düzenlenmesiyle geçilebilmiştir (Dahl, 1993, s. 31).

[1] Arblaster (1999, s. 27), Demos'un poliste yaşayan vatandaşlar anlamının yanı sıra, "sıradan insanlar" "alt tabakalar" anlamına da geldiğini ifade etmiştir. Kratos kelimesi de, egemenliğin yanı sıra güç anlamına gelmektedir.

3. İngiltere'de Cumhuriyet ve Demokrasinin Gelişimi

İngiltere'de cumhuriyetçiliğin gelişim sürecinde iki temel etken söz konusudur. Bunlardan ilki, 16. ve 17. yüzyılda toprak aristokrasisinin kapitalist üretime yönelmesi, siyasi ve hukuki olarak iktidar sahibi olmayan bu sınıfın rekabete ve pazara açılarak ekonomik gücünü arttırmasıdır. İkincisi ise, monarşinin siyasi, hukuki ve dini kurumları merkezileştirerek iktidarını güçlendirmesine karşı, kapitalistleşen toprak sahipleri ve ticaretle uğraşan orta sınıflardan oluşan burjuvazinin monarşiyle olan mücadelesidir (Zabcı, 2005, s. 102-103). İngiltere'nin modern bir toplumsal düzen oluşturması sürecinde temel güç kırda ve kentlerde yaşayan burjuvaziyi oluşturan ticaret adamları ve kapitalistleşen toprak sahipleri olarak ifade edilmiştir (Moore, 2003).

Bu süreçte, "Crown in Parliament" yani soylular, iktidara ortak olmak isteyen burjuvazi ve kral arasında uzlaşma sağlayan anayasal ilke olarak kurulmuştur. Ancak İngiltere'de gelişen kapitalist üretim sürecinde, geçici bir çözüm olarak görülen bu ilke kral, feodal soylular ve burjuvazi arasındaki çatışmayı engelleyememiştir. Bunun nedenlerini Zabcı (2005, s. 104-105), burjuvazinin özel mülkiyet hakkını talep etmesi, kapitalist üretim sürecini destekleyen bir iktidarın kurulma talebi, statükonun değiştirilmesi talebi ve dinsel çatışmalar şeklinde açıklamıştır. Bu süreçte monarşi ve burjuvazi arasında yaşanan çatışma İngiliz İç Savaşı'nı doğurmuş, 1648 yılında kralın idamı ile sonuçlanan "Püriten Devrimi"[2] olarak anılan olay sonrasında komutan Cromwell, cumhuriyeti ilan etmiştir (Zabcı, 2005, s. 106). İngiliz İç Savaşı aynı zamanda burjuva devrimi olarak da anılmıştır. Bunun nedeni ise savaş sonrasında burjuvazinin siyasal gücü eline geçirmesi olarak açıklanmıştır (Moore, 2003).

Cumhuriyet ordusunu oluşturan Püritenler içerisinde Presbiteryenler ile Düzenleyiciler arasında ortaya çıkan mücadele, devrimden sonra oluşan yeni iktidarın genel durumunu yansıtmıştır. Devrimde kendisine destek olan küçük üretici ve orta sınıftan oluşan Düzenleyicilerin devrimden sonra ortaya çıkan eşitlik talepleri burjuvaziyi endişelendirmiştir. Ordunun alt kademelerinde yer alan Düzenleyicilerin yönetime karşı askeri müdahale girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış ve Düzenleyiciler yeni düzenden tamamen dışlanmışlardır.

Presbiteryenlere karşı, Düzenleyiciler "halk egemenliği" düşüncesini ileri sürmüşlerdir. Düzenleyicilerin halk egemenliğini dayandırmaya çalıştıkları temel ilkeler aynı zamanda demokratik radikalizmin temel ilkeleri olarak da ifade edilmektedir (Zabcı, 2005, s. 110). Düzenleyicilerin temel talepleri tabanı genişletilmiş bir eşitlik ve özgürlük ortamıdır. Bu hareket içerisinde, "doğal haklar" anlayışının savunulduğu görülmektedir. Doğal haklar liberal siyasal yaklaşımın temel ilkeleri arasında bulunmaktadır. Buna göre, "her birey doğa durumunda belli bir mülkiyete sahip olmuştur, yani herkesin doğuştan mülkiyet hakkı vardır" (Zabcı, 2005, s. 113). Bu düşünceye dayanarak, eşit oy hakkı, vicdan ve din özgürlüğü, serbest ticaret, siyasal kurumların ve yasaların doğal hakları koruma görevini yerine getirme zorunluluğu, bireysel rızaya dayanan yönetim ve siyasal iktidarın yasal olarak sınırlandırılması fikirleri geliştirilmiştir. Bu haklar ihlal edildiğinde yönetime karşı halkın direnme hakkının doğacağı vurgulanmıştır (Zabcı, 2005, ss. 114-115). Bu durum yönetim karşısında normatif bir talebin hukuki yaptırımlara bağlanması olarak görülebilir ve modern demokrasiye uygun olarak yönetimin sınırlandırılması ilkesini öne çıkartmaktadır. Düzenleyiciler, fikirlerini siyasal eşitlik üzerine oturtmuş, ekonomik eşitlik talep etmemişlerdir. Ancak Düzenleyicilerin bu fikirleri, parlamentoda iktidara sahip olan burjuva yönetimi tarafından kabul edilmemiştir.

Devrimden sonra, Cromwell askeri iktidarını ilan etmiş; parlamento, Cromwell tarafından askeri, siyasi ve ekonomik güç doğrultusunda belirli bir hiyerarşi çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir. Ancak, hem ordu içinde hem de parlamento içinde çıkan huzursuzluk nedeniyle Cromwell yeni bir anayasa hazırlanmasına izin vermiştir. Devrim sonrasında yeni sınıf olarak gelişen burjuvazi ve eşrafın istikrarlı bir düzen arayışı parlamentoda örgütlenen burjuvazinin "1688 Şanlı Devrimi" sonrasında monarşi üzerinde kesin üstünlükle sonuçlanmış, kralın yetkileri önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Böylelikle monarşiden, parlamentonun üstün olduğu anayasal meşru monarşiye geçilmiş ve devrim sonrasında burjuvazi ve alt sınıflar arasındaki çatışma artmıştır (Zabcı, 2005, ss. 133-137; Moore, 2003).

İngiltere'de cumhuriyetin gelişimi sürecinde, kral ve kilisenin mutlak iktidarına karşı aristokrasi ve orta sınıflar ortak bir direniş göstermiştir. Ancak bu ortaklığın stratejik bağlamla sınırlı kaldığı görülmektedir. Çünkü burjuvazi parlamentoda iktidarı ele geçirdiğinde kendisine karşı "tehdit" haline gelen küçük üretici sınıfı ve orta sınıfı ortadan kaldırmaya çalışmıştır (Moore, 2003). Düzenleyiciler olarak örgütlenen bu orta sınıf, bireysel hak ve siyasal eşitlik taleplerini gündeme getirmişler ve bu yönleriyle liberal yaklaşımın temellerini oluşturan John Locke'un yaklaşımının ilk örneklerini oluşturmuşlardır.

Düzenleyicilerin halkın egemenliği yaklaşımı Fransa'da gelişen halkın egemenliği anlayışından farklıdır. İngiltere'de halk türdeş bir bütün olarak ele alınmamış, "…halkın iradesi bir tür birbirinden ayrı bireysel iradelerin toplamı olarak değerlendirilmiştir" (Holden, 2007, s. 90). Holden (2007, ss. 89-90), İngiliz siyasal sistemine dayanan demokratik teoriyi Anglo-Amerikan akım ve Fransız sistemine dayanan teoriyi de Kıta Avrupası'nda yayılan akım olarak ifade etmiş, bunlar arasındaki ayrımın kaynağını, "Anglo-Amerikan ve 'Kıta Avrupası'na özgü' demokratik gelenekler arasındaki karşıtlık, esasen Locke – İngiliz Devrimi ile, Rousseau – Fransız Devrimi arasındaki karşıtlıktan ileri gelir" şeklide aktarmıştır. Bu yaklaşım demokrasinin gelişim sürecinde ortaya çıkan temel yol ayrımını açıklamaktadır. Bu çalışmada, Anglo-Amerikan

[2] Püriten hareket, "... krallık ile çıkar birliği olan merkezi Anglikan Klisesi'nden ayrılmaya başlayan", "... krallığa karşı anayasal hak ve özgürlükleri savunan parlamentocu saldırıyla" paralel olan sınıfsal, siyasal temelleri olan dinsel bir örgütlenmedir. Püritenler 'Presbiteryenler ve Bağımsızlar olmak üzere iki koldan oluşmuştur. Bağımsızlar da kendi içinde, Düzenleyiciler, Cumhuriyetçiler ve "Presbiteryen tutuculuğuna karşı olan sol kanat" olmak üzere üç bölümdür (Zabcı, 2005, s. 107). Presbiteryenler, kapitalist gelişmeyi amaçlayan geleneği topluma yayma görevini gerçekleştirirken, Bağımsızlar, küçük köylü ve zanaatkârdan oluşan Düzenleyiciler ve ilerici küçük eşraf ve ticaret burjuvazisinden oluşmaktadır.

gelenek içerisinde demokrasinin gelişim sürecinin izlenmesi hedeflenmekle birlikte, Kıta Avrupa'sının temel özelliklerinin ve bu siyasal ve ilkesel ayrılığın açıklanması gerekli görülmektedir.

4. Fransa'da Cumhuriyet ve Halkın Egemenliği

Fransa'da, İngiltere'den farklı olarak, 17. yüzyılda mutlak monarşi, kilise ve aristokrasi ile birlikte siyasal ve hukuki alandaki iktidara geniş bir alanda sahip olmuştur. Feodal güç ile merkezi iktidar arasında iş birliği bulunmaktadır. Toprak aristokrasisinin kapitalist gelişme potansiyeli tarımsal üretimin ekonomik olarak belirleyici olduğu Fransa'da İngiltere'ye oranla zayıf kalmıştır. Fransa'da aristokrasi İngiltere'deki durumdan farklı olarak kraldan bağımsızlaşmamış, aksine kralın çevresinde modern düzene ayak uydurmuştur (Moore, 2003). 18. yüzyılda, ticaret burjuvazisi kralın merkezi iktidarı arttırma isteğiyle iktidar alanından uzaklaştırılmış ve böylelikle toplumsal, siyasal ve ekonomik konumunu kaybetmiştir. Bununla birlikte mutlak monarşinin bir dizi uygulaması, feodal soyluları, Katolik din adamlarını ve kralı bir tarafta birleştirirken, artan ekonomik bunalım ve artan kapitalist gelişme karşısında halk ve burjuvazi mutlak monarşiye karşı birlikte örgütlenmiştir. *Tiers Etat* (Üçüncü Tabaka) olarak adlandırılan emekçiler ve köylüler, feodalizmin iktidarına karşı çıkan ve gelişmekte olan burjuvaziyle birlikte; soylular, zengin din adamları, feodal beyler karşısında giderek güçlenmiştir. Fransız Devrimi'nin önde gelen düşünürlerinden Sieyes, burjuva ve emekçilerin yer aldığı Tiers Etat, Kraliyet Ulusal Meclisi'nde doğrudan temsilcilere sahip olmadıkları ve oy verme hakkının tabakalara göre ayarlanması nedeniyle çoğunluğu oluşturan emekçilerin konumlarını zayıflatmakla suçlanmıştır. 1789'da mutlak monarşiye karşı başlayan devrimde ilk aşama, karşı bir Ulusal Kurucu Meclis'in oluşturulması ve anayasa komisyonun kurulması olmuş, böylelikle "burjuvazi kendi devrimini gerçekleştirmiştir" (Ağaoğulları, 2006, s. 209). Devrim sonrasında meclisin yasa önünde eşitlik ilkesi, kişiye bağlı feodal yükümlülüklere son verilmesi, cezalarda eşitlik, herkesin kamu hizmetlerine kabul edilmesi gibi ilkeler eski rejimin son bulduğunun işretleri olarak açıklanmıştır (Moore, 2003). 1789'da devrim sonlanmamıştır, halk devrime devam etmiş, krallık yönetimi yıkılmış ve herkesin yurttaş konumuna getirildiği "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" kabul edilmiştir (Ağaoğulları, 2006, s. 210). 1791 ve 92 ayaklanmaları sonrasında köylüler ve işsizlere iş ve bir takım haklar verilmiş; topraksız köylülere toprak verilmesi ve bu durum karşısında zenginlerin tutumları köylü hareketlerinin radikalleşmesine yol açmıştır (Moore, 2003).

Ağaoğulları, (2006, s. 227) aydınlanmanın ilerleme idealinin Fransız burjuvazisi üzerindeki etkilerine dikkat çekmiştir. İlerleme anlayışının yansımalarını Fransız burjuva devrimcilerin kendilerinde toplumu eski rejimin "bağnazlıklarından" kurtarıp ilerletme sorumluluğunu üstlenmelerinde görmek mümkündür. Aydınlanmış bir kesimin toplumu belirli bir yöne en kısa yoldan ulaştırması idealiyle meşrulaştırılan iktidar ve aydın despotizmi olumsuz sonuçlar doğurmuş ve bu durum bu ideal için başarısızlık getirmiştir (McClelland, 2005). Tiers Etat ya da Üçüncü Tabaka'nın, bütünleşmiş tek bir çıkar grubunu ifade etmesi bakımından modern anlamda kolektif bir ruh ve çıkarı oluşturan halk anlayışının oluşumunda etkili olduğu belirtilmiştir (McClelland, 2005). Fransız Devrimi sürecinde kolektif çıkar bağlamında halk anlayışını savunan cumhuriyetçiler, devletin bireye karşı korunması düşüncesini benimsemişler, kolektif çıkarı bireysel çıkarın karşısına yerleştirmişlerdir.

Fransız düşünür Jean Jacques Rousseau, egemenlik hakkını halktan alan merkezi ve güçlü bir devletin oluşturulması fikrini savunmuştur. Ona göre genel irade ve kamusal erdem özgürlüğün temel kaynağını oluşturmaktadır (Ağaoğulları, 2006, s. 9). Rousseau'ya göre, özgürlük kişinin kendi bireysel çıkarlarından vazgeçerek ortak çıkarı seçmesi olarak ifade edilmektedir. Çünkü herkesin kendi kişisel çıkarlarının peşinden koşması eşitliğin hiçbir zaman sağlanamayacağı anlamına gelirken, kendi kişisel çıkarından vazgeçerek genel iradenin bir parçasını oluşturmak eşitliği sağlayacaktır (McClelland, 2005). Rousseau'nun düşünceleri cumhuriyetçileri etkilemiştir. Fransız cumhuriyetçiler, toplumsal eşitsizliklerin kaynağı olarak görülen özel mülkiyete karşı çıkmıştır. Ayrıca Anglo-Amerikan yaklaşımdan oldukça farklı olarak ortak mülkiyeti savunmuşlardır. Bireysel çıkar ile kamusal çıkarın örtüşmesi gerektiği fikrini desteklemişler ve ortak mutluluğu bireysel mutluluktan üstün tutmuşlardır (Ağaoğulları, 2006, ss. 176-177). Cumhuriyetçilere göre, kolektif iyiyi savunmayanlar yurttaş olarak kabul edilmemelidir ve "halk düşmanları" olarak nitelendirmişlerdir (Ağaoğulları, 2006, s. 200). Cumhuriyetçiler, halkı türdeş bir grup olarak değerlendirmektedir ve farklılıkların olduğu bir toplulukta ortak iyinin oluşamayacağı fikrini desteklemişlerdir.[3] Genel iradenin, çatışma ve rekabete veya bireylerin çıkarlarına dayanan bir gelişmenin sonucu olduğunu reddetmeleri ve bireysel iradeyi önemsememeleri nedeniyle Anglo-Amerikan gelenekten ayrılmışlardır (Ağaoğulları, 2006, s. 229).

Fransız modelinde halkın egemenlik hakkını kullanması temsili bir sisteme dayanmaktadır. Sieyes (Ağaoğulları, 2006, s. 231) bu konuda, "Halk ancak temsilcileri aracılığıyla konuşur ve hareket eder... Halkın ya da ulusun bir tek sesi olabilir; bu ses Ulusal Yasama Meclisi'nin sesidir" şeklindeki ifadesinden cumhuriyetçilerin temsil sistemini kabul ettiği görülmektedir. Sieyes, Fransız Devrimi'nde siyasal kurumların ve işleyişin değişimini ulusal meclis aracılığıyla temsil edilen ulusal istenç ile açıklamıştır (McClelland, 2005). Ancak bu durumun temel sonucu belirli temsilcilerin iktidarı ulusun iradesi ile meşrulaştırılarak aşırı bir güce ulaşmalarıdır. Fransız Devrimi sırasında devrimin sürdürülmesi önemli bir sorun olmuştur. Fransız devrimciler, devrimin sınırlarını ulusun ötesine taşıyarak yayılma eğilimi göstermişlerdir. Burjuvayı ve "halkı" temsil eden farklı gruplar arasında süren iktidar mücadelesinde devrimi devam ettirme fikrini savunan Jakobenler[4] iktidarı ele geçirdikten sonra, iktidarı kullanma meşruiyetini "halkın kendisini düşmanlarından koruma konusundaki acizliğine"

[3] Sieyes (Ağaoğulları, 2006, s. 231) bu yaklaşımı, "Bir toplumda ancak bir tek genel çıkar bulunabilir; çeşitli çıkarların peşinden gidilecek olursa düzeni sağlamak imkânsızlaşır" şeklinde ifade etmiştir. Ulus ile halkı bir bütün olarak görmek istemişlerdir. Ağaoğlu (2006, s. 234) bu durumun temel bir sonucunu şöyle ifade etmiştir; "Ulusun türdeş ve bölünmez bir bütün olarak algılanması, soylular gibi ayrıcalıklıların dışlanması ile bölgesel farklılıkların yadsınmasından başka, her türlü gruplaşmanın, dernekleşmenin ya da sınıflaşmanın da kötü gözle görülemesine yol açar".

[4] Devrimin liderlerinden Robespierre "halk"ı "saf, basit, adalete susamış ve özgürlüğün dostu olan yurttaşların toplamı, Cumhuriyeti kurmak için kanını akıtan erdemli kişiler" olarak ifade etmiştir (Ağaoğulları, 2006, s. 291).

dayandırmıştır. Jakobenler görevlerini halka karşı gelebilecek olan kötülüklerden halkı korumak olarak açıklamışlar ve kendilerini "halkın koruyucuları" olarak tanımlamışlardır: "Halk kendiliğinden her zaman iyiliği ister, ama onu her zaman göremez. Halkı yönlendirmek, aydınlatmak, özel iradelerin aldatmasından korumak gereklidir" (Ağaoğulları, 2006, s. 294). Bu durumda Jakoben iktidar, halkın egemenliği olarak meşrulaştırılmıştır. Bu iktidara karşı gelişen hareketler kolektif bir bütün olarak görülen halkın karşısında, onu bölmeye çalışan hareketler olarak nitelendirilmiştir. Bunlar "hainlik" olarak adlandırılmıştır. "Devrimci Yönetim" altında anayasa, cumhuriyetin güvenliği için askıya alınmış ve "halkın düşmanlarına" karşı "terör hükümeti" kurulmuştur. Burada, birey karşısında siyasal birliğin ön planda olduğu Kıta Avrupası'ndaki cumhuriyetçi yaklaşım ve demokrasi anlayışı ile Anglo-Amerikan gelenekteki bireycilik ilkesi ve yönetimin sınırlandırılması fikrine dayanan demokrasi yaklaşımı arasındaki farklılaşma görülmektedir.

Modern ulus devletlerde 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren demokrasinin temel unsurları içerisine liberal gelenekten gelen ilkelerin belirleyici bir yer kazandıklarını söylemek mümkündür. Ancak bu ilkelerin sonsuza kadar demokrasinin belirleyici ilkeleri olacağı düşünülemez. Bu demokrasinin bitmemiş bir süreç ve anlayış olarak etkileşime açık yapısı ile açıklanabilir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kolektif irade, ortak çıkar ve toplumsal erdem ilkelerinin yerini farklı toplumsal, siyasal ve ekonomik taleplerin aldığı, bireysel özgürlüklerin daha fazla ön plana çıktığı, farklı grupların temsiline ve katılımına ilişkin taleplerin giderek arttığı görülmektedir. Bu bağlamda liberal yaklaşımdan gelen ilkelerin demokrasi anlayışında belirleyici bir yer kazandığını söylemek mümkündür.

5. Yönetimin Sınırlandırılması İlkesinin Temelleri

Bu bölümde, Fransa'da geçerli olan cumhuriyetçi yaklaşımın yani iktidarın halk ve devlet özdeşliğine dayanan kolektif iradeye dayandığı Kıta Avrupası geleneğinden farklı olarak; bireysel özgürlükler, siyasal çoğulculuk, sivil özgürlükler, devletin tarafsızlığı, çeşitlilik ve dini özgürlükler gibi liberal ilkelerin demokrasi anlayışıyla iç içe geçtiği görülmektedir. Bu bağlamda, Şahin (2008) 19. yüzyılda yeniden ortaya çıkan ve 20. yüzyılda giderek gelişen modern anlamda demokrasinin temellerinde liberal ilkelerin bulunduğunu, yani demokrasinin liberal ilkelerle şekillendiğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda, modern demokrasi anlayışının temel özelliklerini temsili yönetim, siyasal seçimler, farklılıkların haklarını korumaları için bir gereklilik olan düşünce ve ifade özgürlüğü, çoğulculuk, siyasal eşitlik, genel ve eşit oy hakkı, birey hakları, sivil toplum ve anayasa gibi mekanizmalarla yönetimin sınırlandırılması fikri şeklinde özetlemek mümkündür. Siyasal anlamda demokrasinin bu unsurları kolektif olarak egemen gücün bireysel hak ve özgürlüklerin önüne geçmemesi ve egemenliğin sınırlarının çizilmesi bakımından önem taşımaktadır. Toplumsal barışın bireysel özgürlük ve rekabet sayesinde sağlanacağı düşüncesine dayanan modern demokrasilerde yönetimin sınırlandırılması fikrinin kuramsal temelleri halk ve yönetimi özdeşleştiren Kıta Avrupası geleneğinden farklı olarak halk ve yönetimi birbirinden ayıran ve kolektif irade yerine bireyi ön plana çıkaran Anglo-Amerikan geleneğine dayanmaktadır. Modern demokrasi anlayışının kökeninde düşünsel ve tarihsel olarak birbirinden farklı birçok etken bulunmaktadır. Bu etkenlerin en önemlileri cumhuriyetçi ve liberal yaklaşımlar ve toplumsal hak, özgürlük ve sınıf mücadeleleri ve bunlar arasındaki tarihsel etkileşimdir. Bu bağlamda liberal ilkelerin modern demokratik sistemin beslendiği önemli kaynaklardan biri olduğu görülmektedir. Liberal demokrasi ideali içinde yer alan en önemli düşünürlerden birisi John Lock'tur. Locke düşünsel ürünlerini İngiltere'de burjuvazinin mutlak monarşiye karşı anayasal sınırların genişletilmesi ve çoğunluğun yönetsel gücünü parlamentoda hâkim kılma mücadelesinin gerçekleştirildiği süreçte vermiştir. Bu süreç, İngiltere'de cumhuriyet ve demokrasinin gelişimi içinde açıklanmıştır. Locke'un eserlerinde yönetim biçimi zaman ve mekâna göre değişiklik gösterse de, yaklaşımı her yönetimin içinde barındırdığı mutlaklaşma tehlikesine karşı bireylerin korunması için yönetimin sınırlandırılmasına yönelik ilkelerin oluşmasına kaynaklık etmiştir. Locke'un temel amacının yönetimin sınırlandırılması olduğu vurgulanmıştır (McClelland, 2005). Çalışmanın bu bölümünde, John Locke'un modern demokrasi anlayışının temel ilkelerine kaynaklık eden fikirleri incelenmektedir.

5.1. Bireysel Haklar ve Özgürlükler

Anglo-Amerikan yaklaşımda, özgürlüğe karşı tehdidin "yalnızca ve aslen yönetimden gelebileceği" fikrinden hareketle (Holden, 2007, s. 23), bireysel özgürlüklere karşı yönetimin sınırlandırıldığı bir demokrasi anlayışı geliştirilmiştir. Bu yaklaşımda yönetim olarak devlet, halkın bir sonucudur, halk devletin sonucu olarak düşünülmemektedir. Dolayısıyla halk yönetime yönetme erkini veren kurucu güç olarak ele alınmıştır. Bu anlayışın gelişiminde Locke'un devlet iktidarına yönelik geliştirdiği doğal haklar teorisi belirleyici olmuştur. Locke (Cohen, 1992, s. 27-39), patriarkal iktidar anlayışını eleştirmiş, "doğa durumu" kuramını insanın doğuştan özgür olduğu fikrine dayandırmış, insanın doğuştan kazandığı mülkiyet ve yaşam haklarının sonradan devlet tarafından tanınan siyasal haklar değil, doğa durumunda insanın sahip olduğu doğal haklar şeklinde ifade etmiştir.

Locke'un kuramında devletin sınırlandırılması, doğal haklar anlayışından yola çıkılarak, bireysel özgürlüğün korunması için yönetimin yasalara uygunluğu, yasama ve yürütme erklerinin ayrılması, vergilendirmenin yasal kontrolü, bağımsız bir yargı ve özel mülkiyetin korunması, vatandaşların direnme hakkı ve toplum sözleşmesiyle yönetime rıza verilmesi (Cohen, 1992, s. 29) fikirleri geliştirilmiştir. Bireysel özgürlükler temel olarak negatif özgürlükler olarak bireyin özgürleştirilmesi anlamında değil, negatif özgürlükler olarak, bireyin davranışları üzerinde iktidar denetiminin olmaması şeklinde ifade edilmiştir (Holden, 2007, s. 32). Doğa durumunda özgürlük, "insanın dünya üzerindeki herhangi bir güçten özgür olması", "kendi hayatının gücünü elinde tutmak" şeklinde açıklanmıştır (Locke, 2002, s. 35). Locke'un özgürlük ile ifade etmek istediği doğa durumunda bir yönetimin olmadığı dolayısıyla insanın doğa durumuna referansla yönetim tarafından kendi rızası dışında yönetilemeyeceği anlamına gelmektedir.

Locke'a göre özgürlük, mülkiyet ve yaşam hakkını birbiriyle iç içe olan hiçbir şekilde vazgeçilemez ve devredilemez haklardır. Mülkiyet hakkını açıklarken temel argümanı doğanın insana Tanrı tarafından ortak olarak verildiği ancak kişinin kendi emeği ile bir takım şeyler elde ederek bunların mülkiyetine sahip olabileceğidir (Locke, 2002, s. 38)[5]. Bireysel özgürlük, yaşam hakkı ve mülkiyet hakkı insanların doğal hakları olarak ifade edilmiştir ve bu haklar insanların özgürlükleri, yaşamları ve mülkiyetleri üzerinde iktidar sahibi olan krala karşı savunulmaktadır. Bu haklar, insanların rızasına dayanmayan bir yönetimin tanrısal ve doğal olamayacağı fikrini desteklemekte ve insanların yönetime mülkiyetlerini korumak için rıza verdiğini göstermektedir.

5.2. Eşitlik İlkesi ve Çoğunluğun Yasal Yönetimi

Locke, yönetimin mülkiyeti korumak için insanların rızasıyla geliştirildiği fikrini ileri sürerken, insanların doğa durumunda eşit oldukları fikrinden yola çıkmıştır. Locke'a göre, "… ayrımsız aynı tabiat avantajlarına ve aynı hassaların kullanımına doğan aynı tür ve sınıftan yaratıkların, birbirlerine tabi olmadan ya da birbirinin yerine geçmeden birbiri arasında eşit olmalarından daha açık bir şey yoktur" (Locke, 2002, s.23). Locke için doğa durumu eşitlik halidir ve bu eşitlik yaş, erdem, fazilet bakımından değil, hiçbir insanın başka bir insan üzerinde otorite kurmaya hakkı olmadığı ilkesinden hareketle geliştirilmiştir (Locke, 2002, s. 50). Locke' göre, yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakları olarak doğal haklar herkesin doğuştan sahip olduğu haklardır ve bunlar herkes için geçerli olan evrensel haklardır (McClelland, 2005, s. 223). Ancak Locke doğa durumunda eşitliği bozanların çıkabileceğini, bu duruma karşı insanların rızasına dayanan sivil bir hükümetin kurulması fikrini ileri sürmüştür. Buna göre, "Tanrı gerçekte insanların taraflılığını ve şiddetini engellemek için hükümet atamıştır. … Tabiat zorlukları için uygun çare sivil hükümettir" (Locke, 2002, s.29). Bu hükümetten bahsederken hükümetin tanrısal olduğundan söz edilse de Locke'ta hükümetin kaynağı insanları doğa durumundan siyasal toplum ya da uygar topluma yaklaştıran (Zabcı, 2005, s. 188) toplum sözleşmesidir[6]. Siyasal toplum doğa durumuna bağlı olarak insanın kazandığı hak ve özgürlüklere yönelen saldırılardan korunmak için toplum tarafından, insanların tek tek rızalarına bağlı olarak oluşturulmuş bir yasa ve yasaya bağlı yönetimdir (Locke, 2002, s. 74). Locke'a göre (McClelland, 2005) toplum yasalardan ve hükümetten önce gelir, doğaldır ve yasalardan önce var olan kendine özgü bir işleyişe sahiptir. Hükümetin toplum tarafından mülkiyet ve yaşam özgürlüklerini korumak için oluşturulması, hükümeti bu özgürlükleri koruyacağı yasalar yapmaya ve bu yasalara bağlı kalmaya zorlayacağı fikrini beraberinde getirmektedir. Böylelikle, "uygar toplumun", mutlak hükümdarın şiddet ve baskısına karşı güvende olacaktır. Bu durum "hükümetin mülkiyeti korumaktan başka bir amacı yoktur" şeklinde ifade edilmektedir (Locke, 2002, s. 80).

Locke toplumun bireylerin rızasına bağlı olarak bir bütünlük içerisinde çoğunluğun rızası doğrultusunda yönetilmesi gerektiğini savunmuştur: "... tek vücudun tek yöne doğru hareket etmesi gerektiğinden ve tek vücudun tek bir yöne gitmesi gerektiğinden, vücudun o yöne onu taşıyan çoğunluğun rızası olan büyük güç ile hareket etmesi gerekir, ... ve böylece herkes çoğunluk tarafından sonuca varılmasına razı olmaya zorunludur" (Locke, 2002, s. 81-82). İnsanın birleşerek, toplum olarak yaptığı anlaşmanın temel anlamı onun bir bütün halinde hareket etme kabiliyetidir. Locke'un (2002, s. 103) "mükemmel bir demokrasi" şeklinde ifade ettiği çoğunluğun yönetiminin de sınırları yasalarla belirlenmiş, bu demokrasinin insanın temel haklarını koruyan hükümet aracılığıyla gerçekleştirileceğini ifade etmiştir. Locke (2002, s. 109) yönetimin yasallığını "... devlet, hangi yönetim şekli altında bulunursa bulunsun idare edici güç beyan ve kabul edilmiş kanunlar ile yönetilmeli, irticalen söylenmiş diktelerle belirlenmiş kararlarla değil ...." şeklinde ifade etmiştir. Yönetimin, kişilerin rızasına bağlı olarak oluşturulması, kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin her durumda zorunlu olarak korunması, yönetimin en temel amacının insanların haklarını korumak olması ve yasama gücünün her zaman toplumdan kaynaklanması yönetimin çoğunluğa dayanmasından doğabilecek zararlar için kişiye bireysel haklarının korunması bakımından temel bir güç kazandırmaktadır. Yönetsel güce ilişkin bu sınırlarla bireyin yönetim karşısında korunması Locke'taki en temel ilkelerden biri olarak ortaya çıkmaktadır (Cunningham, 2002).

Locke, çoğunluğun yönetimini sınırlandıran bir ilkeye daha dikkat çekmektedir. Bu ilke "dinsel hoşgörü" yani farklı inançların siyasal bir kısıtlamaya maruz kalmadan birlikte var olabilmesi bunun yanı sıra herhangi bir inancın merkezi iktidar tarafından "resmileştirilmemesi" yani devlet ve dinin birbirinden kesin şeklinde ayrılmasıdır. Siyasal güç herhangi bir dinin yanında olmadığı durumda, güçlü kilisenin farklı dinlere ve inançlara sahip insanlara ve diğer dinlere karşı "sabırlı ve sakin bir şekilde tahammül" edeceğini ileri sürmüştür (Locke, 2004b, s. 41). Bu düşünce din ve vicdan özgürlüğünü siyasal bir temelden çıkartarak herkes için geçerli olmasını, muhalif dinlere ve inançlara müdahale edilmemesi fikrine bağlanmıştır. Locke insanların inanışları ve ruhsal huzurlarının kendilerine bırakılması gerektiğini savunmuştur. Locke'a göre, bu ruhsal huzuru ilgilendiren konularda kişi isteksiz olsa dahi kişiye "pozitif" bir eylemde bulunulmaması gerektiğini ifade etmiştir.[7] Locke (2004b, s. 72), farklı inançlara sahip kişilerin olabileceğini, sivil toplantı ve gösterilerin kamu huzurunu tehdit eden faaliyetler olmadığını söyleyerek kendisinden sonra gelen J. S. Mill'in özgürlükle ilgili düşüncelerini etkilemiş ve modern demokrasilerde farklılıkların barış içinde rekabete dayalı birlikteliği fikrine kaynaklık etmiştir.

[5] Locke (2002, ss. 50-52) mülkiyetin sınırları ise mülkiyetin genişleme ölçüsü ile belirlenmiştir Ancak paranın ortaya çıkışıyla ticaret ve endüstüri gelişmiş böylelikle mülkiyetin "doğal" sınırları ortadan kalkmıştır.

[6] Toplum sözleşmesinin dışında kalanlar: kadınlar, yabancılar ve çocuklar, tembeller, deliler olarak ifade edilmiştir (Zabcı, 2005, s. 193).

[7] "Yönetim özel bir yasayla bu tür bir kimsenin yoksullaşmamasını veya hastalanmamasını temin edebilir mi? ... Hiç kimse istesin veya istemesin, zengin veya sağlıklı olmaya mecbur edilemez. Hatta bizzat Tanrı bile, insanları kendi iradelerine karşı koruyamaz" (Locke, 2002, s.45).

5.3. Kuvvetler Ayrılığı ve Sivil İtaatsizlik

Kuvvetler ayrılığı devletin sınırlandırılması, bütün güçlerin tek bir merkezde toplanmaması için güçlerin dağıtılması anlamına gelmektedir. Modern demokrasinin temel özelliklerinden olan yönetim gücünün bölünmesi, farklı güçler arasında dengenin ve kontrolün sağlanması anlayışı kuvvetler ayrılığı fikriyle açıklanmıştır. Kuvvetler ayrılığı devletin gücünün toplumu ve bireyleri korumak üzere yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında dağıtması anlamına gelmektedir. Bu fikir Montesquieu tarafından geliştirilmişse de, Locke (2002, s. 113-115), devletin güçlerini yasama, yürütme ve federatif güçler olarak ayırarak kuvvetler ayrılığı fikrinin temellerini atmıştır. Locke (2002, s. 113), yasama gücünü, "toplumun ve bireylerin korunması için devletin gücünün nasıl uygulanacağını" belirleme gücü olarak ifade etmiştir. Yürütme gücü, yasaları uygulama gücü olarak ifade edilmiştir. Bu iki gücün birbirinden ayrılmasının temel nedeni, yasa uygulayıcılarının yaptıkları yasalara bağımlı kılınması yani yönetimin yasallığı ilkesinin sağlanması şeklinde ifade edilmiş, böylelikle yasanın dayanağı olan bireylerin haklarının korunması ve çoğunluğun yönetimi ilkesi garanti altına alınmıştır. Federatif güç ise insanın doğa durumundayken diğer insanlarla olan ilişkisinden kaynaklanan, merkezi iktidar gücünün dışında kalan ittifaklar ve toplumlarla yürütme gücü arasındaki ilişki olarak açıklanmıştır. Federatif güç yerel yasaların uygulanması bakımından yürütme gücünden ayrı olsa da, yerel ve genel ile olan ilişkilerin olumlu ve olumsuz sonuçları yani kamunun güvenliği ve çıkarı bakımından ele alındığında bütünlük içinde olması gerektiği vurgulanmıştır (Locke, 2004a, s. 122-123).

Yönetimin dengelenmesi ve kontrol edilmesi bakımından kuvvetler ayrılığı temel bir çözüm olarak düşünülmekle birlikte, iktidarın fetih aracılığıyla rızaya dayanmadan, güç kullanılarak kurulması; iktidarın yürütme ve yasama gücünü gaspederek tek bir kişinin keyfi yönetimiyle despotlaşması ve tiranlık sonucunda insanların temel hak ve özgürlüklerinin ortadan kaldırılması halinde bu güce "itaat edilme hakkı" olmadığı ifade edilmiştir (Locke, 2002, s. 135-149). Locke (2002, s. 153) böyle bir durumda kendisine kanunla verilen gücü aşan, "birinin hakkına zorla tecavüz eden" iktidarın hâkimiyetinin sona ereceğini ve bu güce karşı çıkılabileceği savunmuştur.

6. Temsili Demokrasi Modelinin Temelleri

Temsili demokrasi, sınırlı ve doğrudan olmayan bir yönetim biçimi olarak tanımlanmakta (Heywood, 2007, s. 324) halkın temsilciler aracılığıyla yönetim sürecine katılımı anlamında kullanılmaktadır. Locke'un fikirlerinde her ne kadar temsil düşüncesine fazla yer verilmemişse de, halkın yönetim gücünü devredebileceği ifade edilmiştir. Buna göre halk yasama gücünü "...birine ya da birilerine bırakırsa bu durumda yeni bir yönetim formu oluşacaktır. Dolayısıyla, yönetimin formu, hem üst bir otorite olarak halkın determinasyonuna bağlıdır hem de ona nispetle ikinci derece bir otoritedir" (Toku, 2003, s. 114). 17. yüzyıldan itibaren monarşilere karşı cumhuriyet ve ulus-devletler gelişmeye başlamış; halkın yönetime nasıl bir süreç içinde, hangi kurumlar aracılığıyla katılacağı sorgulanmıştır. Temsili demokrasi farklı çıkarların rekabetine ve geniş ölçekli nüfusa karşın halkın siyasete katılım biçimi olarak, geleneksel demokratik teorinin önemli düşünürlerinden J. S. Mill tarafından geliştirilmiştir (Dahl, 1993, s. 272-275; Holden, 2007, s. 75).

6.1. Siyasal Temsil ve 'Bilgelerin' Yönetimi

Siyasi temsil, ulus devletlerin siyasal ve toplumsal yapısına uygun biçimde demokrasinin uyarlanması olarak ifade edilmektedir. Ulus-devlet yapılanması içinde siyasal iktidar geniş bir yurttaş kitlesine dayandırılmak durumunda kalmıştır. Bu durumun temel sebeplerinden biri, Avrupa'da kırsal nüfusun azalarak kapitalist üretim tarzının hâkim olduğu kentlerde işçi nüfusunun giderek artması ve bu nüfusun siyasal taleplerle toplumsal mücadeleler geliştirmeleri olmuştur. Bazı düşünürler geniş kitlelerin siyasal taleplerle örgütlenerek siyasal alanı ele geçirmeleri sonucunda sivil özgürlüklerin sınırlandırılacağı ileri sürmüştür. Mill (Thompson, 2006, s. 204) bu durumu, "... demokratik çoğunluklar, güçlerinin farkına vardıklarında onu, sonuna kadar kullanma eğilimine girecekler; böylelikle sivil hükümet, toplumsal hürriyetin kamuoyunca belirlenen sınırlarından daha geri olmayacak şekilde devletçe sınırlanacaktır" şeklinde ifade etmiştir. Mill'in çoğunluk yönetiminden, daha uygun bir ifade ile kitlelerin yönetiminden, duyduğu endişenin kaynağı bu yönetimin yönetmek için gerekli bilgi ve donanıma sahip olmaması ve birey üzerinde zorbalık kurma tehlikesi taşımasıdır. Bu durum "toplumsal zorbalık" olarak nitelendirilmiştir (Sartori, 1993, s. 148). Mill (2004, s. 79) temsili yönetim fikriyle gerçek demokrasinin ve en iyi yönetimin yalnızca çoğunluğun değil, herkesin fikrinin temsil edilmesi ile gerçekleşeceğini savunmuştur.

Özgürlükleri tanıyan bir hükümdar zamanla istibdadını yitireceğini, yurttaşların bir an geldiğinde yönetime karşı çıkacaklarını ifade etmiştir. Bu nedenle "... her yurttaşın egemenliğin kullanılmasında yalnızca söz sahibi değil, fakat hiç olmazsa arada sırada, yerel ya da genel bir kamu görevini kişisel olarak yerine getirmek üzere" (2004, s. 87) hükümette göreve çağırıldığı bir yönetime ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Mill (2004, s. 89-90) toplumun farklı kesimlerinin yönetim sürecinde temsil edilmesi fikrini desteklediği ifadesinde bu durumu açıklamaktadır: "Emekçilerin yararlarının söz konusu olduğu bir konu çıktığında, işverenlerinkinin dışında bir görüş açısından mı bakılıyor? Bu sorunlar üzerine işçi görüşünün doğruya genellikle öbüründen daha yakın olduğunu söylemiyorum, ... herhalde saygıyla dinlenmelidir". Mill, edilgenliğin öneminden bahsetmiştir, aktif olan kişiler içinde bulundukları koşulları öne sürerek hareketsizliği tercih eden ve toplumdaki diğer kişileri de hareketsizliğe çeken kişilerdir. Yalnızca aktif kişiler gelişmenin etkenleridir. Ancak bu kişilerin olumsuz yanı yönetim tarafından boyun eğdirilememesi şeklinde ifade edilmiştir. Bu nedenle kişilerin kamusal etkinliklere katılarak, eğitilmiş birer insan haline getirilebilecekleri savunulmuştur. Ancak katılımın bireylerin doğrudan katılması şeklinde değil, temsili hükümet aracılığıyla gerçekleşmesi gerektiği ifade edilmiştir (2004, s. 99).

Temsili hükümetin kurulmasını engelleyecek temel unsurlar arasında, temsilcilerin kendi çıkarlarına ya da temsil ettikleri küçük bir topluluğun çıkarlarına uygun olarak hareket etmeleri; bilgisiz ve eğitimsiz bir halkın temsilcilerinin de bu olumsuzluktan etkileneceği ifade edilmiştir (Mill, 2004, s. 101-105). Mill hükümette olan temsilcilerin mevkileri sayesinde

bilgi ve yeteneğe ulaşacaklarını kabul etmemektedir. Dolayısıyla yönetime hâkim olması gereken kişilerin yalnızca bilgili, ileri görüşlü kişiler olması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, toplumun ilerlemesi için en uygun seçenek uzmanların yönetimi ve sivil alanda bireylerin aktif olmasıdır. Mill katılıma ilişkin olumlu eğilimine karşın genel oy hakkına karşı çıkmış, oransal oy düşüncesini savunmuştur. Mill, seçkinci bir yönetimi savunduğu için, temsili demokrasi de demokrasinin gerçek anlamını karşılamadığı için eleştirilmişse de (Arblaster, 1999, ss. 119-125; Şaylan, 2008, ss. 172-177), Mill'in temsili demokrasi aracılığıyla "günümüz demokrasi tartışmalarının önemli unsuru olan... katılımın genişletilmesi fikrine" katkısı (Berktay, 2009, s. 71) ve sivil özgürlüklere atfettiği büyük önem ile çoğulculuk düşüncesine katkısı bakımından önemli ve etkili bir düşünür olarak değerlendirilmesi mümkün görünmektedir.

6.2. Sivil Özgürlükler ve Çoğulculuk İlkesi

Mill'in bireyin özgürlüğüne ilişkin fikirlerinin yansımaları modern çoğulcu demokrasilerin temel ilkeleri arasındadır. Bu ilkeler hem demokratik ulusların anayasalarında hem de evrensel insan hakları kapsamında yasal güvenceler altına alınmıştır. Mill (2004, s. 87), temel özgürlükleri vicdan özgürlüğü, düşünme ve tartışma özgürlüğü olarak açıklamış, bireyin özgürlüklerinin toplum tarafından topluma zararlı olsa dahi engellenmemesi gerektiğini savunmuş, yalnızca aktif bireylerin ilerlemenin kaynağı olacağını dile getirmiştir (Thompson, 2006, s. 207).

Mill, sivil özgürlükler ya da toplumsal özgürlükler ile bireyin özgürlüğüne karşı yönelebilecek kısıtlamaları sınırlamayı amaçlamaktadır. Mill'e (1963, s. 8) göre, "kolektif düşüncenin bireyin bağımsızlığına meşru müdahalesinin bir sınırı vardır. Bu sınırı bulmak ve onu tecavüze karşı korumak, toplum işlerinin iyi olması için, siyasi istibdada karşı korunması şarttır". Mill (1963, ss. 22-30), sivil özgürlükleri vicdan özgürlüğü, iş ve davranış özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü olarak ifade etmiştir. Düşünce ve ifade özgürlüğü bireyi çoğunluğun düşüncesinden farklı düşünen bireyler üzerinde baskı oluşturmasını engelleyen, çoğunluğun gücünü sınırlandıran bir unsur olarak ele almış, fikirlerin susturulmasını bütün insanlığa karşı yapılan bir kötülük olarak değerlendirmiştir. Mill'e (1963, s. 82) göre bir görüşün doğru veya yanlış olduğuna bakmadan onun üzerine düşünülmesi ve tartışılmasının toplum için ilerletici bir işleve sahiptir. Bu yaklaşım günümüzde çoğulculuğun temel ilkesi olarak yer almaktadır. Sivil özgürlükler çoğunluğun fikirlerinin baskısına karşı farklı fikirlerin ifade edilmesi ve tartışılmasına imkân sağlayarak çoğulculuk anlayışı ile farklılıkların özgürlüklerinin toplumsal alanda varlığını sürdürmesi ve gelişmesi yaklaşımına da kaynaklık etmektedir. Mill (Thompson, 2006, s. 211), "fikir tiranlığı" karşısında durmaktadır. Ona göre, farklı yaşam tarzlarına yönelik özgürlük tanınmalıdır. Mill'e göre, "İnsanlar mükemmel varlıklar olmadığından farklı fikirlerin ortaya çıkmasının iyi bir şey olduğunu kabul eden bir kimse, farklı yaşam tarzlarının, her bir karaktere kendisini geliştirmesi için özgürlük tanımasının gereğini ve farklı yaşam tarzlarının her birinin saygı değer olduğunu kabul etmek durumundadır". Mill'in fikirleri, Dahl'ın (1993, s. 36) da ifade ettiği gibi görüş çeşitliliğine dayanan modern temsili demokrasi anlayışının temel unsurlarını oluşturmaktadır.

7. Sınırlı Yönetim, Seçimler, Siyasal Partiler ve Sivil Toplum

Yönetimin tarafsızlığı ve sınırlandırılması ilkesi demokrasinin işleyişi bakımından vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Bu ilkeler siyasal katılımda bulunan veya sivil toplumda faaliyet gösteren bireylerin eşit ve özgür bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmeleri için yönetimin nasıl olması gerektiğini açıklamaktadır. Bu ilkelere göre bireylerin özgür girişimlerine bağlı olarak aralarında çıkan anlaşmazlıklarda devlete yüklenen rol hakemliktir. Ayrıca yönetimin sivil alanda gerçekleştirilen faaliyetlere karışmaması gerekmektedir. Yönetim belirli bir süreç olarak ele alındığında, yönetimin tarafsızlığı, siyasi temsil, sivil özgürlükler birbirleriyle yakından ilişkilidir.

Temsili demokraside yönetimi sürdürecek ve halk adına karar verecek olan temsilcilerin halkın belirli bir seçim süreci içinde kendi görüşlerini ve karakterini yansıtacak kişiler içinden seçmesi öngörülmektedir[8] (Holden, 2007, s. 60). Seçimlerin bir işlevi temsilcilerin görevlendirilmesi iken diğer işlevi de temsilcilerin düzenli seçimler aracılığıyla kontrol edilmesi ve temsilcilerin seçimlerde başarısız olmaları halinde bu görevin son bulmasıdır. Siyasi temsil anlayışı modern dönemde bireylerin kendilerine en iyi hizmeti gerçekleştirecek temsilcileri seçtikleri yaklaşımından grupların seçilmesine dayanan siyasi partilerin yönetim için seçilmesi sistemine doğru gelişmiştir. 19. yüzyılın sonundan itibaren, modern demokrasilerde siyasi partiler demokrasinin temel kurumları haline gelmeye başlamıştır (Holden, 2007, s. 62; Touraine, 2002, s. 139). Siyasi parti örgütlenmeleri bir yandan geleneksel teori içerisinde ele alınan düşünürlerin bireyin tercihlerini savunan fikirler ile çatışırken bir yandan da bu gelenekle iç içe geçmiş ve onu tamamlamıştır (Holden, 2007, s. 86). Siyasi partiler bireylerin tercihlerini kitleselleştirerek bireylerin katılımını daha fazla dolaylı hale getirdiği için eleştirilmekle birlikte "milyonlarca ayrı bireyin oylarını birleşik siyasal kararlar içinde düzenleme ve bu oyların yönetim faaliyetinde hesaba katılmasını ve seçimle temasını sağlama işlevleriyle paha biçilmez mekanizmalar olarak görülmeye başlanmıştır" (Holden, 2007, s. 87). Siyasal çatışmaların, toplumsal farklılıkların yönetime yansıtılmasında siyasal partiler önemli bir rol oynamaktadır. Halkın temsilcileri denetlemesi ve oy verme tercihi partilerin siyasal programlarına yansımış, seçimler ve partiler seçmenlere denetim imkânı sağlamıştır (Touraine, 2002, s. 139).

Modern demokrasilerde çoğunluğun temsili ve farklılıkların örgütlenerek haklarını koruma süreci yalnızca siyasal partiler aracılığıyla değil sendikalar, dernekler, yardımlaşma kuruluşları gibi sivil toplum örgütlenmeleri aracılığıyla da gerçekleştirilmektedir. Bu tür örgütler siyasal alanla sivil toplum arasında "köprü kuran" örgütlerdir (Touraine, 2002, s. 140). Özellikle farklılıkların daha fazla önem kazandığı günümüz demokratik toplumlarında yönetimin denetlenmesi, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, sivil özgürlüklerin geliştirilmesi ve çoğulcu bir toplum oluşturulması sürecinde önemli işlevlere

[8] Mill (akt. Holden,2007:78), temsilcileri halkın hizmetkarları olarak gördüğünü ifade etmiştir "halk efendi olmalıdır; ama kendisinden daha becerikli uşakları istihdam etmesi gereken bir efendi."

sahiplerdir (Uygun, 2003, s. 196). Siyasal temsil modern dönemde demokratik yönetimin aracı olsa da günümüzde temsilin ötesinde vatandaşların siyasal süreçlere yalnızca düzenli seçimler ve siyasi partiler aracılığıyla değil bireysel ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla aktif katılımına dayanan ve temsili sitemi dolaylı olması nedeniyle eleştiren yeni bir demokrasi anlayışı gelişmeye başlamıştır. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tüm dünyada başlayan demokratikleşeme ve küreselleşme süreci ve yeni sosyal hareketler bu yeni katılımcı demokrasi anlayışının gelişmesinde etkili olmaktadır. Bu süreçte modern anlamda demokrasi anlayışının kazanmış olduğu yönetimin sınırlandırılması ve siyasal temsil anlayışı giderek daha fazla sorgulanmaktadır. Temsili demokrasinin artık farklı toplumsal taleplere karşılık veremediği düşüncesi yeni ve katılımcı demokrasi anlayışları içerisinde gelişmektedir. Ancak bu yeni demokrasi anlayışlarının da liberal geleneğin ilkelerinden yararlandığı ve bir taraftan liberal geleneğe dayanan ilkeleri sorgularken diğer taraftan aynı gelenek içerisindeki ilkeleri temel olarak kullandığı görülmektedir (Laclau ve Mouffe, 2010; Habermas, 1999).

8. Sonuç

Modern demokrasi anlayışının gelişiminde yönetimin sınırlandırılması ve temsil sisteminin geliştirilmesi belirleyici bir rol oynamıştır. Bu iki temel ilkenin kökenine bakıldığında İngiliz ve Fransız Devrimi süreci içinde geçen bir dizi tarihsel mücadelenin olduğunu söylemek mümkündür. Bu mücadeleler çoğunlukla merkezi iktidar ve bu iktidarı özgürlükler adına sınırlandırmak isteyenler arasında gerçekleşmiştir. Demokrasi de bu süreç içerisinde işleyiş, kurumlar ve anlayış bakımından farklı tarihsel ve düşünsel geleneklerle etkileşim içerisinde gelişimini sürdürmüştür. Demokrasinin bu gelişim sürecinde onu yeniden biçimlendiren temel ilkeler çeşitli düşünürler tarafından geliştirilmiş ve bu ilkeler onları oluşturan düşünürlerin içinde bulundukları tarihsel koşulların ötesine geçerek, bazı dönemlerde duraklamalar yaşansa da, günümüze kadar geçerliliğini korumuş ve birbirinden farklı siyasal akımlar içinde savunulmaya devam etmiştir. Bu çalışmada, demokrasinin bu temel ilkelerinin oluşum sürecine dönülmüş ve bu süreç modern demokrasinin kaynaklarından birini oluşturan Anglo-Amerikan geleneğin dayandığı liberal yaklaşımın demokrasi anlayışı üzerindeki etkisi yönetimin sınırlandırılması ve siyasal temsil ilkeleri bağlamında değerlendirilmiştir. Bu noktada ayrıca Anglo-Amerikan ve Kıta Avrupa'sı gelenekleri arasındaki farklılaşma vurgulanmıştır. Günümüz demokrasi tartışmalarında önemli bir yer tutan özgürlük, eşitlik, çoğulculuk, halkın egemenliği, devletin tarafsızlığı, düşünce ve ifade özgürlüğü, farklılıkların ve çeşitliliğin korunması gibi ana ilkelerin kuramsal temellerini oluşturan düşünürlerin fikirleri tarihsel bağlamları içinde incelenmiştir. Kuşkusuz bu fikirler yalnızca liberal geleneğin ürünü değildir. Ancak bu kavramların gelişimine bu gelenek içinde önemli katkıların sağlandığı görülmektedir. Modern toplumlarda demokrasinin düşünsel ve tarihsel kökenlerini yönetimin sınırlandırılması ve siyasal temsil ilkeleri üzerinden açıklamak temsili liberal demokrasi anlayışının bugün içinde bulunduğu dönüşümü ve krizi değerlendirmek bakımından önemlidir. Bu kaynakların değerlendirilmesinin modern ulus devletlerde geçerli olan demokrasi anlayışına yönelik eleştirilerin ve günümüzde demokrasi anlayışının dayandığı temsili sistem karşısında katılımcı talebin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Ağaoğulları, M. A. (2006). Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği, İmge Kitabevi, Ankara.

Ağaoğulları, M. A. (2011). Sokrates'ten Jakoben'lere Batı'da Siyasal Düşünceler, İletişim Yayınları, İstanbul.

Arblaster, A. (1999). Demokrasi, Çev., Nilüfer Yılmaz, Doruk Yayınları, Ankara.

Arendt, H. (2009). İnsanlık Durumu, Çev., Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul.

Berktay, F. (2009). "Liberalizm", H. Birsen Örs (Derl.), 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, İçinde, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Cohabitation (2008). International Encyclopedia of the Social Sciences, 2nd Edition, William A. Darity Jr. (Ed), Gale Group, USA.

Cohen, J. (1992). "Structure, Choice, and Legitimacy: Locke's Theory of the State", Vere Chappell (Ed.), John Locke Political Philosophy, içinde, Garland Publishing, USA.

Cunningham, F. (2002). Theories of Democracy: A Critical Introduction, Routledge, London.

Dahl, R. A. (1993). Demokrasi ve Eleştirileri, Çev., Levent Köker, Yetkin Basımevi, Ankara.

Dahl, R. A. (2001). Demokrasi Üstüne, Çev., Betül Kadıoğlu, Phoneix Yayınevi, Ankara.

Habermas, J. (1999). "Demokrasinin Üç Normatif Modeli", Seyla Benhabib (Ed.), Demokrasi ve Farklılık, içinde, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.

Held, D. (1992). Models Of Democracy, Polity Pres, Cambridge.

Heywood, A. (2007). Siyaset, I. Bölüm Çev., Bekir Berat Özipek, Adres Yayınları, Ankara.

Holden, B. (2007). Liberal Demokrasiyi Anlamak, Liberte Yayınları, Ankara.

Laclau, E. ve Mouffe, C. (2010). Hegemonya ve Sosyalist Strateji, İletişim Yayınları, İstanbul.

Locke, J. (2002). Sivil Toplumda Devlet - Uygar Yönetim Üzerine İki İnceleme, Çev., Serdar Taşçı ve Hale Akman, Metropol Yayınları, İstanbul.

Locke, J. (2004a). Hükümet Üzerine İki İnceleme - Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme, Çev., Fahri Bakırcı, Babil Yayınları, Ankara.

Locke, J. (2004b). Hoşgörü Üstüne Bir Mektup, Çev., Melih Yürüşen, Liberte Yayınları, Ankara.

McClelland, J. S. (2005). A History Of Western Political Thought, Taylor & Francis e-Library.

Mill, J. S. (1963). Hürriyet, Çev., M. Osman Dostel, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Mill, J. S. (2004). "Temsili Hükümet Üzerine Düşünceler", Çev., Sina Akşin, Mete Tunçay (Derl.). Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi – Seçilmiş Yazılar, İçinde, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Moore, B. (2003). Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, Çev. Alaeddin Şenel ve Şirin Tekeli, İmge Kitabevi, İstanbul.

Sartori, G. (1993). Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev., Tuncer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turan, Yetkin Basımevi, Ankara.

Şahin, B. (2008). "Liberal Demokrasinin Temelleri", Bican Şahin (Ed.), Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar, İçinde, Orion Yayınları, Ankara.

Şaylan, G. (2008). Temsili Demokrasinin Önlenemez Krizi, İmge Kitabevi, Ankara.

Thompson, D. (2006). Siyasi Düşünce Tarihi, Metropol Yayınları, İstanbul.

Toku, N. (2003). John Locke ve Siyaset Felsefesi, Liberte Yayınları, Ankara.

Touraine, A. (2002). Demokrasi Nedir?, Çev., Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Uygun, O. (2003). Demokrasinin Tarihsel Felsefi ve Ahlaki Boyutları, İnkılap Yayınları, İstanbul.

Zabcı, F. Ç. (2005). "John Locke: Liberalizmin Düşüncedeki Öncüsü", Şebnem Çiler Tabakçı (Ed.), Kral-Devletten Ulus-Devlete, İçinde, İmge Kitabevi, Ankara.

TÜRKİYE'DE KADINLARIN ÜNİVERSİTELER BAĞLAMINDA YETKİ VE KARAR VERME MEKANİZMALARINA KATILIMI

Nazlı Ayşe AYYILDIZ ÜNNÜ
Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, nazliayse.ayyildiz@ege.edu.tr

Miray BAYBARS
Ar. Gör., Ege Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, miray.baybars@ege.edu.tr

Jülide KESKEN
Prof. Dr., Ege Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, julide.kesken@gmail.com

ÖZET: Genel olarak toplumsal yaşamda özel olarak ise akademide kadınların yetki ve karar verme mekanizmalarına katılımı arzulanan gelişmişlik düzeyine ulaşma noktasında temel ve belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmakta ve siyasi politikalarda da üzerinde hassasiyetle durulan bir konu olmaya devam etmektedir. Bu çerçevede, çalışmada Türkiye'de kadınların üniversiteler bağlamında yetki ve karar verme mekanizmalarına katılım düzeyi çeşitli istatistikler ışığında irdelenmiş olup, söz konusu katılım düzeyinin erkeklere nazaran daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Kadınların erkek meslektaşlarına nazaran hiyerarşik düzende daha alt kademelerde yer almalarının altında yatan temel faktörler derinlemesine tartışılmıştır. Bu tartışma çerçevesinde akademide kadınların durumu farklı ülkelerdeki istatistikler de ele alınarak irdelenmiş ve kıyaslamalar yapılmıştır. Buna paralel olarak yetki ve karar verme mekanizmalarına katılım düzeyinin düşüklüğünün temelinde cam tavan etkisi ve toplumsal cinsiyet rollerinin beraberinde getirdiği cinsiyet eşitsizliği belirleyici faktörler olarak tespit edilmiş, söz konusu sorunların olumsuz etkilerini bertaraf etme noktasında çeşitli çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Kadın, Üniversite, Karar Verme Mekanizmalarına Katılım, Cam Tavan

Jel Sınıflandırması: M19

PARTICIPATION OF WOMEN IN POWER AND DECISION-MAKING MECHANISMS IN THE CONTEXT OF UNIVERSITIES IN TURKEY

ABSTRACT: Participation of women in decision-making mechanisms, generally in social life and particularly in academia, is a fundamental and decisive factor in order to reach the desired development level. Thus, it continues to be a hot issue in political policies, which is focused on precisely. In this framework, the participation level of women in power and decision making processes in academia has been examined in the light of various statistics and found out that women's participation level was lower in comparison with men's. In this context, the reasons underlying that situation have been discussed thoroughly. Besides, in order to make detailed comparisons, statistics regarding different countries were also taken into account. Finally, glass ceiling effect, socially constructed gender roles and gender inequality have been found as significant factors that lead to lower participation levels for women. In order to overcome the negative effects of glass ceiling, various solutions have been developed.

Keywords: Turkey, Woman, University, Participation in Decision Making Mechanisms, Glass Ceiling

Jel Classification: M19

1. Giriş

Kadınların karar verme süreçlerinde erkekler ile eşit derecede yer alması, kadınların toplum içerisindeki statüsünün yükseltilebilmesi açısından oldukça önemli bir önkoşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın çalışanların özelde çalıştıkları örgütlerde, daha genel anlamda ise siyasal düzende yetki ve karar verme mekanizmalarına aktif katılımı sonucunda sürdürülebilir kalkınma ve çağdaşlık hedeflerine ulaşmanın mümkün olacağı ifade edilebilir (Şahin, 2011).

Nitekim bu çalışma kapsamında kadınların üniversitelerde yetki ve karar verme mekanizmalarına katılımının ne düzeyde olduğu ve söz konusu düzeye yol açan sebepler derinlemesine irdelenmektedir. Türkiye'de kadınların üniversiteler bağlamında durumunu daha net anlayabilmek ve yorumlayabilmek adına ise yurt dışındaki örnekler temel alınarak kıyaslamalar yapılmaktadır.

Bu çerçevede Türkiye'de kadınların üniversitelerde yetki ve karar verme mekanizmalarına katılımı konusu tartışılmadan önce kadınların "farklı alanlarda" ve "konularda" karar verme süreçlerine katılım düzeyleri ile genel olarak "çalışma yaşamı"na katılım düzeylerine ilişkin genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Söz konusu değerlendirmeyi takiben Türkiye'de kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlara paralel olarak yetki ve karar verme mekanizmalarına katılım süreçlerinde yaşadıkları zorluklar tartışılmaktadır. Tespit edilen sorunların ve özellikle vurgulanan "cam tavan etkisi" ile "toplumsal cinsiyet rolleri"nin doğurduğu cinsiyet eşitsizliğinin akademide "kadın"ın yeri ve karar verme mekanizmalarına katılım düzeylerini olumsuz yönde etkilediği, ilgili istatistiksel verilerle ortaya konmaktadır. Son olarak, belirlenen olumsuz etkilerin kaynaklarına ve nasıl bertaraf edilebileceklerine ilişkin önerilerde bulunulmaktadır.

2. Türkiye'de Karar Verme Süreçlerinde "Kadın"

Türkiye'de karar verme süreçlerinde "kadın"ın durumunu net bir şekilde ortaya koyabilmek adına öncelikle toplumsal cinsiyet rolleri ve toplumsal cinsiyet kavramlarına atıfta bulunmakta fayda vardır. Toplumsal cinsiyet rolleri kadınların ve erkeklerin toplumun yazdığı senaryoya bağlı kalarak oynamaları beklenilen farklı rolleri ifade etmektedir. Toplum, kadın ve erkeğe farklı özellikler, davranış kalıpları ve görevler yükleyerek onlardan farklı davranmalarını beklemektedir (Dökmen, 2010). Doğuştan

var olan cinsiyet, toplumun kadın ve erkek olarak bireyi algılayışı, toplumun kültürel öğeleri ve değerleriyle şekillenerek toplumsal cinsiyet haline gelmektedir (Çimen, 2011, s. 27). Toplumsal cinsiyet rolleri cinsiyet eşitsizliğini de beraberinde getirmektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) İnsani Gelişme Raporu (Human Development Reports) Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi'ne (Gender Inequality Index) göre Türkiye 2012'de derecelendirilen 187 ülke içinde 90. sırada yer almıştır (https://data.undp.org/dataset/Table-4-Gender-Inequality-Index/pq34-nwq7). Dünya Ekonomi Forumu 2013 Cinsiyet Ayrımcılığı Raporu'nda (Global Gender Gap Report) ise 136 ülke içerinde 120. sırada yer almaktadır.

Bu olumsuz tablonun temelinde yatan faktörler Türkiye'de toplumsal cinsiyet rolleri ve eşitsizliğin ilişkin çalışmalar irdelendiğinde ortaya konabilmektedir. Genel olarak çalışmalar irdelendiğinde kadınların cinsiyet eşitsizliği nedeniyle karar verme mekanizmalarında geride kaldıkları ve durumdan duydukları rahatsızlık açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda cinsiyete dayalı ayrımcılığın aile içinde başladığı tespit edilmektedir. Kültürel değerler ile de kız ve erkek çocuklar farklı yönlendirilerek sonuçta toplumsal cinsiyet eşitsizliğine onay veren kadınlar ve erkekler yetiştirilmektedir. Toplumun kadına biçtiği rol ve beklentiler ise, eğitim, evlilik ve çalışma gibi hayatını etkileyecek konularda *karar verme* ve söz konusu *kararları uygulamalarını* büyük ölçüde engellemektedir (Demirbilek, 2007; Bağlı ve Sever, 2005; Dinç Kahraman, 2010).

Ayrıca genel olarak yazındaki çalışmalarda kadınların daha önemsiz konularda ve erkeklere nazaran daha az düzeyde karar verme süreçlerine katıldıkları görülmektedir. Siyasi yaşamda da benzer sonuçlar ile karşılaşılmakta ve kadınların karar verme mekanizmalarına katılımını teşvik etmek temel kaygı ve hedefler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda 251 kadın üzerine gerçekleştirilen bir çalışmada kadınların eğitim olanakları, evlilikte eş seçimlerinde karar verme ve çalışma hayatına girebilme konularında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin devam ettiği ve bu nedenle büyük çoğunluğunun karar verme serbestliğine sahip/özgür olan erkekelere özendikleri ve o cinsiyette doğmuş olmayı tercih edecekleri tespit edilmiştir (Dinç Kahraman, 2010).

Erbil ve Pasinlioğlu (2004) gerçekleştirdikleri çalışmalarında ise ailede karar verme sürecinde kadının rolünü belirlemeyi hedeflemiştir. Bu çerçevede 280 kadın üzerine gerçekleştirilen çalışmada eşlerin birlikte karar verme oranının ortalama olarak %42,8; eşlerin tek başına karar verme oranlarının ise yine ortalama olarak kadınlarda %27,3; erkeklerde %22 olduğu belirlenmiştir. Kadınların daha az önemli konularda, erkeklerin ise önemli konularda karar verdiği saptanmıştır. Genç ve yüksek eğitimli kadınların ise aile içi karar vermede daha etkin olduğu tespit edilmiştir.

Çimen (2012) 600 kişi üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında eğitim düzeyinin kadının aile içi kararlara katılımı üzerindeki etkinliğini ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu çerçevede eğitim düzeyi yükseldikçe kadınların hane gelirine katkılarının ve hem aile içinde hem de toplumda statülerinin yükseldiği tespit edilmiştir. Buna paralel olarak geleneksel aile yapısında erkek tarafından alınan kararların, kadınların eğitim düzeyi yükseldikçe ortak alınmaya başladığı görülmüştür. Öte yandan gayrimenkul ve araba alım-satımı, tatil ve tasarruf gibi önem derecesi yüksek maddi konularda ise erkeğin tek başına karar verme oranında yükselme görülürken, birlikte karar verme oranının düştüğü tespit edilmiştir.

Kadının karar verme mekanizmalarına katılımı aile içi kararlar haricinde incelendiğinde de karşımıza benzer bir tablo çıkmaktadır. Parlemento, TBMM komisyonları, Bakanlar Kurulu, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Sayıştay, Danıştay, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Barolar Birliği, BDDK ve RTÜK gibi üst kurullar, yerel yönetimler (belediye başkanlığı, belediye meclis üyeliği, muhtarlık vb. statüler), işçi-işveren konfederasyonları, memur konfederasyonları, işveren örgütleri ve meslek örgütleri gibi karar alma konusunda önemli mekanizmaların yapılarındaki kadın sayısının azlığı, aile içindeki durumun toplum içerisindeki kurumlara yansıması olarak değerlendirilebilir (Ecevit, 2012).

Diğer taraftan daha spesifik alanlarda yapılan çalışmalarda da kadınların karar mekanizmalarına katılım oranının düşüklüğünden söz edilmektedir. Örneğin Öztürk (2012) uluslararası siyasette ve karar alma mekanizmalarında kadının yetersiz katılımından söz ederken, Aydın-Koyuncu (2011), dış politika karar alma mekanizmalarında kadınlara kıyasla erkeklerin daha fazla görevlendirildiğini ve söz sahibi olduğunu, buna bağlı olarak da karar verme süreçlerinde maskülen değerlerin ön plana çıktığı politikaların egemen olduğunu belirtmektedir.

Beydili, Yıldırım ve Demiröz (2013, s. 48) ise çalışmalarında kadınların karar verme mekanizmalarında geri planda kalmalarının temelinde toplumsal yapının etkilerinin yattığını ifade etmiştir. Bu çerçevede araştırmacılara göre daha anne karnında iken başlayan kadın-erkek ayrımı doğumdan sonra da aile içinde, sosyal çevrede ve toplumsal sistemde kendisini göstermekte; kılık-kıyafet seçiminden, ne ile oynanıp nasıl oturulacağına kadar pek çok davranışın küçük yaşlardan itibaren kadınlara öğretildiği görülmektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyete dayalı kalıp yargılar nedeniyle kadınlar eğitim- öğretimden uzak tutulmakta, ev işleri yapma, evlenme ve çocuk bakımı gibi işlerle yükümlü görülmektedir. "Yönetilenler" ya da "yönetilmesi gerekenler" olarak görülen kadınlarla ilgili kararlar erkekler tarafından alınmakta, "Sizin için bu kararları aldık." gibi söylemler ise kadınları karar verme süreçlerinde pasifize etmektedir.

Bu durum, siyasi karar verme mekanizmalarına katılımda da kadın-erkek eşitliğinin üzerinde durulmasına rağmen henüz erişilemeyen bir ideal olarak kalması sonucunu doğurmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında kadınların siyaset sahnesinde önemli görevler üstlenmek üzere davet edilmesi sonucunda bir süreliğine daha iyimser bir tablo çizilmesine karşın, siyasi istikrarın elde edilmesini takiben kadınların arka plana itildikleri gözlenmektedir. Bu da başlangıçta kadın hakları ve eşitlik gibi söylemleri benimseyen modern devletin kuruluş aşaması tamamlandıktan sonra bu söylemden koptuğunun ciddi bir göstergesi olarak ifade edilmektedir (Sancar, 2012, s. 113).

Günümüzde ise özellikle siyasi karar verme mekanizmalarında kadın katılımının artırılması, üzerinde durulan hükümet hedeflerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin 2007-2013 yıllarını kapsayan 9. Kalkınma Planı, kadınların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi, etkinlik alanlarının genişletilmesi gibi hedeflerin yanı sıra bağlantılı olarak kadınların karar verme mekanizmalarına katılımlarının daha yoğun biçimde gerçekleşmesi amacına yer vermektedir. 9. Kalkınma Planı'nın yanı sıra, halihazırda görevde olan Türkiye Cumhuriyeti 61. Hükümeti'nin de programında kadınlara yönelik daha geniş istihdam olanakları yaratılacağı ve kadınların karar verme mekanizmalarındaki etkinliğinin artırılacağı belirtilmektedir (Türkiye'de Kadın Raporu, 2013, s. 27).

Özetlenecek olursa; karar verme mekanizmalarına katılım birçok düzeyde gerçekleşebilmektedir. Gerek ev yaşamına ilişkin kararlar gerekse yönetsel ve siyasal düzeydeki kararlar açısından kadınların katılımı incelendiğinde, Türkiye'de halihazırda kadınların karar verme mekanizmalarına katılım düzeylerinin düşük olduğu ve karar verme mekanizmalarına katılımın kadın-erkek eşitliğinin sağlanamadığı temel platformlardan biri olduğu ifade edilebilir. Bu durum gerek yazındaki çalışmalar gerekse devlet kurumlarının yaptıkları araştırmalar ile saptanmıştır. Bu doğrultuda, bir sonraki bölümde Türkiye'de kadının çalışma yaşamına katılımı, çalışma yaşamındaki mevcut durumu ve karşılaştığı sorunlar incelenmektedir.

3. Türkiye'de Çalışma Yaşamında "Kadın"

Kadınların işgücüne katılımı, kadınların bireysel gelişimleri için olduğu kadar ülkelerin gelişimi için de oldukça önemlidir. Nitekim kadınların çalışma yaşamında gösterdiği varlık ülke kalkınmasının sürdürülebilir kılınması için oldukça önemli bir koşul olarak kabul edilmektedir.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Mayıs 2013 tarihli rapora göre, ülkemizde kadınların ücretli işgücüne katılımları erkeklere kıyasla az iken yıllara göre de azalma göstermiştir. 1990'da %34,1 olarak gerçekleşen kadınların işgücüne katılım oranı, 2002 yılında %27,9'a, 2004 yılında ise %23,3'e düşmüştür. Yapılan politika değişiklikleri ve uygulanan projeler sonucunda bu oran 2008 yılında %24,5'e, 2012 yılında ise %29,5'e yükselmiştir (Türkiye'de Kadın Raporu, 2013, s. 26). Yasal düzenlemeler ile ulaşılmak istenen eşitlikçi yapı üzerindeki çalışmalara rağmen, kadınların işgücü piyasalarında erkekler ile eşit koşullarda ve nicelikte yer alamaması kadının niteliksel gelişimini ve işgücü piyasasına girişini sağlayacak gerekli mekanizmaların oluşamamasına bağlanmaktadır (Ayvaz Kızılgöl, 2012, s. 89). Ücretli emek açısından bir değerlendirme yapılmak istendiğinde kırsal nüfus ve kent nüfusu açısından önemli bir fark ortaya çıkmaktadır. Zira kırsalda kadınların işgücüne katılım oranı (%36,9) kente göre (%26,1) daha fazla görünse de, kırsalda kadınların emeklerinin genellikle ücretsiz olduğu unutulmamalı, bu kadınların ücretsiz aile işçisi statüsünde çalıştıkları bilinmelidir (Türkiye'de Kadın Raporu, 2013, s. 26). Emeğin ücretlendirilmesine ilişkin bir diğer istatistik ise ülkemizde kadınların %12'sinin kendi hesabına işveren olarak çalıştığını, %54,3'ünün ücret ya da yevmiye karşılığında çalışmakta olduğunu ve %33,7'sinin ise ücretsiz aile işçisi olarak çalışma yaşamında yer aldığını göstermektedir (Türkiye'de Kadın Raporu, 2013, s. 26). Diğer taraftan da kadınların çalışma hayatına eşit katılımı ve ayrımcılık yasal düzenlemeler ile ortadan kaldırılmaya çalışılsa da "cam tavan" metaforu ile açıklanan görünmez ve aşılmaz engeller dolayısıyla kadınların çalışma hayatlarındaki varlıkları sorunlu hale gelmektedir (Gül ve Oktay, 2009, s. 425).

Türk modernleşme sürecinde kadının çalışma yaşamındaki statüsüne bakıldığında kadınların iş yaşamı ile uzlaşamayan durumlarının temellerine ulaşmak mümkündür. Özellikle de 1945-1965 yılları arasında Türkiye'de modern kadının resminin, eşi ve ailesi ile mükemmel bir biçimde ilgilenen "ev hanımı" olarak çıkarılması ve modernleşmenin aile odağına hapsedilmesi, 1968 yılında başlayan kadın hareketleri ve solun yükselişi ile sorgulanmaya başlamıştır. İş yaşamında yer alan kadının ev işleri ve karşılıksız bakım emeği zorunluluğuna bağlı olarak erkek meslektaşlarından daha ağır koşullarda çalışmak zorunda bırakılması, hem işçi sınıfı hem de sermaye sahibi erkeklerin kadınlardan "ev hanımlığı" talebinde bulunması, kadının kamusal alandan çıkıp özel alana hapsedilmesi sonucunu doğuran etmenler arasındadır. Bununla birlikte Türkiye özelinde kadınların hak arayışı "medeni haklar" çerçevesinde sınırlı kalmış, kadınlar siyasi alandaki kazanımlarını öncelikli hedef olarak görmediklerinden, bu durum kadınların günümüzde siyasi karar mekanizmalarında aktif olarak yer almayışı sonucunu da beraberinde getirmiştir. Öte yandan, son yıllarda kadın istihdamının artışında önemli rol oynayan sosyal devlet politikalarının, kadın hareketinin baskıları sonucu ortaya çıkan ve kadın erkek eşitliğinin sağlanması yönündeki çalışmalara ivme kazandıran bir yapıya sahip olduğu ifade edilebilir (Sancar, 2012).

Kadınların çalışma hayatına katılımları ile ilgili bireysel düşünceleri batı toplumlarına kıyasla Türkiye'de farklılık göstermektedir. Batı toplumlarında ev dışında çalışmayan kadın eksik kadın olarak kodlanmakta, ev dışında çalışmayan kadınlar adına duyulan rahatsızlık profesyonel olarak çalışan kadınlar tarafından sıklıkla dile getirilmektedir (Miller, 2010). Oysa ülkemizde yapılan çalışmalar, günümüzde kadınların hemcinsleri tarafından çalışan-çalışmayan kadın sınıflandırmasına tabi tutulmaktansa aktif-pasif ikiliğinde değerlendirildiğine işaret etmektedir. Bu değerlendirme kapsamında, ev dışında çalışmayan kadınların da aktif bir hayatı olabilir ve aktif olarak kendi konumlarını çalışan anneler ile eşit görebilirler (Bora, 2001). Bu doğrultuda batı toplumlarında çalışmayan kadınlara atfedilen olumsuz düşüncelere Türkiye bağlamında çok fazla rastlanmadığı yorumu getirilebilir.

Kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlara paralel olarak yetki ve karar verme mekanizmalarına katılım süreçlerinde yaşadıkları zorluklar farklı kaynaklar irdelendiğinde şu şekilde ifade edilebilir (Türkiye'de Kadın Raporu, 2013; Sancar, 2012; Yaktıl Oğuz, 2012; Ercan, Gündüz-Hoşgör ve Yılmaz, 2010; Bailey, 1999):

- 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı kanunda yer alan eşit davranma ilkesi uyarınca "Aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılamaz." (4857 Sayılı İş Kanunu, 2003). Bununla birlikte, yasalarda da herhangi bir şekilde cinsiyete dayalı ayrımcılık yapılamaz. Tüm bu yasal belirleyicilere rağmen toplumsal olarak genel kabul görmüş cinsiyet rollerine bağlı olarak kimi iş ve meslekler ile ilgili "kadın işi-erkek işi" şeklinde ayrım yapıldığı görülmektedir. Benzer şekilde, görev dağılımındaki adaletsizlik, kriz dönemlerinde öncelikle kadınların işlerine son verilmesi ve kadınların emeklerinin karşılığının özellikle kayıt dışı sektörlerde düşük ücretlendirilmesi gibi ayrımcılığa işaret eden örnekler ile karşılaşılmaktadır.

- Belirli bir takım iş ve meslekler ile ilgili olarak kadın işi-erkek işi şeklinde ayrım yapılmasının diğer bir sonucu da kadınların geleneksel olarak kadın mesleği olarak etiketlenen işlerde yoğunlaşması ve dolayısıyla daha düşük statü ve ücretler ile çalışmaya razı olmasıdır. Bu işler süreli ve geçici çalışmayı, sosyal güvencesizliği beraberinde getirmekte ve kadınların karar verme süreçlerine katılımını olumsuz yönde etkilemektedir.

- Kadınların yoğun olarak varlık gösterdiği tarım sektöründe kadınlar genel olarak ücretsiz aile işçisi statüsünde çalışmakta (Arıkoğlu Ündücü ve Türk, 2012, s. 42) ve yasal bir ücretlendirme ya da sosyal güvenlik kapsamına

girememektedirler. Tarım sektörünü takiben kadın emeğinin yoğun olarak bulunduğu sanayi dalları tekstil, gıda, hazır giyim, tütün olarak sıralanmakta, bu sektörlerde de kadın işgücü ucuz emek olarak değerlendirilmektedir.

- Sosyal güvenlik sistemine dahil olmayan kadınların fazla olması birçok nedene bağlanabilir. Bu nedenlere örnek olarak ev dışında çalışmayan kadınlara ("ev kadınları"na) isteğe bağlı sigortalılık olanağı sağlayan uygulamalarda primlerin yüksekliği, prim ödemede eşe bağımlı olma ve yeterli bilgi sahibi olmama verilebilir. Bununla birlikte ücretli bir işte çalışmasına rağmen sosyal güvenlik kapsamına alınmayan ve kayıt dışı istihdam kapsamında ele alınması gereken kadın işçilerin varlığı da göz ardı edilmemelidir. 2012 yılı verilerine göre kentte çalışan her 100 kadından 30'u, kırsalda ise her 100 kadından 91,4'ünün kayıt dışı olarak çalıştığı, kırsal kesimde kayıt dışı çalışan kadınların da tarımsal faaliyetlerde ücretsiz aile işçisi olduğu ifade edilmektedir (Türkiye'de Kadın Raporu, 2013, s. 27).

- Çalışma yaşamını ve eve ilişkin sorumlulukları uzlaştırmada yaşadıkları sorunlara bağlı olarak birçok kadın profesyonel kariyerlerini belirli bir noktadan sonra devam ettirmemekte ya da kariyerlerinde ilerlemek için tüm potansiyellerini ortaya koyarak çaba göstermemektedirler. Sosyal devletin sorumluluklarını yerine getirmesinin bir gereği olarak her ne kadar kadınların ev içi sorumluluklarından kaynaklanan yüklerini eşleri ya da devletle paylaşması gerekmekteyse de ülkemizde kreş, gündüz bakımevi gibi sosyal destek kurumlarının henüz yeterli sayıya ulaşamamış olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede ülkemizde kadınların ev içi emeklerinin, diğer bir ifadeyle eve ilişkin sorumluluklarının genellikle yok sayılması, hem dışarıda hem de evde çalışan kadınların bu ağır yük altında ezilmesine yol açmakta ve kadınların iş yaşamında yeterince varlık gösterememesi sonucunu doğurmaktadır.

- Kadının iş yaşamına entegrasyonunda önemli olan sosyolojik etmenlerden biri ise çalışan kadına ilişkin bakış açılarında yaşanan bağlamsal farklılıklardır. Türkiye'de çoğu zaman evde, tarlada çalışmak, kadınlık ve annelik rolü için önemli bir sorun yaratmazken, kentsel alanlarda ev dışında çalışan kadının toplumdaki geleneksel yeri sorgulanmaktadır. Bu suçlamadan kurtulmak için iki kat çaba harcayan kadın çoğu zaman -uyku dışında- günün çok büyük bir bölümünü çalışarak geçirmektedir. Durumundan yakındığı zaman ise "işini bırakmalısın" yanıtı ile karşılaşabilmektedir. Kadın ve erkek arasındaki evdeki yeniden üretime yönelik görev paylaşım algısı ve sosyal rol dağılımı değişmemektedir.
- Bu duruma paralel olarak yeniden üretim sürecine katılım (yemek, ütü, temizlik, bulaşık yıkama gibi ev işlerinde ve çocuk/yaşlı bakımı gibi işlerde "gündelikçi", "yardımcı", "hizmetçi" gibi farklı adlandırmalar ile çalışma durumu) birçok kadın tarafından bir "meslek" olarak algılanmaktadır.

- Kadınların yaşamlarında oldukça önemli bir dönüm noktası olan gebelik ve annelik, çalışma yaşamındaki kadınların kariyerleri için de kilit bir konumda yer almaktadır. Yapılan çalışmalara göre hemşirelik, öğretmenlik gibi cinsiyetlendirilmiş alanlarda çalışan kadınlar gebeliklerinin kariyerlerini etkilediğini düşünmezken, ofis işlerinde çalışan kadınlar gebeliklerini kariyerleri önünde bir engel olarak görebilmektedir. Nitekim yöneticilerin gebe kadınla-gebe olmayan kadın arasında ayrım yaptığı ifade edilmektedir (Yenisey, 2012, s. 11).

- Aşağıdaki bölümde tanımlanan "cam tavan sendromu" ise kadınların iş yaşamına katılım sağladıktan sonra söz konusu katılım sürecini etkin bir şekilde sürdürememelerine neden olmaktadır. Cam tavan sendromunun etkilerinin yoğun bir şekilde hissedilmesinin temelinde ise bir önceki bölümde tartışılan toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algılamalar ve cinsiyet eşitsizliğinin yattığı söylenebilir.

Yukarıda ifade edilen sorunlar irdelendiğinde akademik camia bağlamında da benzer etkilerle karşılaşılacağı öngörülebilir. Özellikle cam tavan etkisi ve kadın işi-erkek işi ayrımına bu alanda da rastlamak mümkündür. Buna ek olarak akademisyenliğin toplumun belli bir bölümü tarafından "öğretmenlik" olarak algılandığı ve tanımlandığı ifade edilebilir. Öğretmenlikte daha önce de ifade edildiği üzere gebelik sürecinin kariyeri olumsuz yönde etkilemediğine ilişkin genel bir yargı mevcuttur (Yenisey, 2012). Ancak bu genel yargının akademisyenliği de kapsar şekilde genişletilmesi hatalı değerlendirmeleri beraberinde getirebilmektedir.

Poyraz (2013)'ın akademisyenler üzerine gerçekleştirdiği çalışma söz konusu genel yargının kaynaklarını açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kadın ve erkek akademisyenlerin öğrenci yetiştirmeyi mesleki başarı olarak görmeleri akademisyenliğin öğretmenliğe indirgenmesinin bir sonucu ya da yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu okumayı farklı bulgular üzerinden yapmak ve desteklemek mümkündür. Geleceğe dair planlarının öncelikle akademik yükseltmelerin gereğini yerine getirme üzerine kurulu olması; iş yükünün ağırlıkla derse girme ve öğrenci yetiştirme olması; mesleğin en tatmin edici yönünün de aynı şekilde öğrenci yetiştirmek gibi bulgular hem kadınlar için ama aynı zamanda bütün akademisyenler için akademisyenliğin öğretmenliğe indirgendiği anlayışını pekiştirmektedir. Maaşların çok düşük olduğu ve yetersiz ekonomik koşulları da bu anlayışı destekleyici bir unsur olarak değerlendirmek gerekir. Akademisyen kadınlar da bütün kadınlar gibi ancak ev içi sorumluluklarını yürütme koşulu ile akademisyenliklerini yürütebilmektedirler. Bu bulgu da akademisyenliğin öğretmenlik olarak algılanması/indirgenmesi düşüncesini desteklemektedir.

Özetle, akademik kariyer gibi uzun ve sürdürebilirliğin önemli olduğu bir süreçte gebelik dönemi kadınların başarısını ve karar verme mekanizmalarına katılım düzeylerini olumsuz etkileyebilmektedir. Buna bağlı olarak aşağıdaki bölümde bu etkiler istatistiklerle açığa çıkarılmaktadır. Ayrıca üniversitelerde kreş, gündüz bakımevi gibi çalışan anneleri destekleyici kurumların olmaması, kariyerde duraksamaları ve yönetsel süreçlerde yer alabilme şansında düşüşleri beraberinde getirebilmektedir.

4. Akademide "Kadın"ın Yeri

Akademik camia Türkiye'de cinsiyet ayrımcılığının daha az olduğu ve kadınların da erkeklerle benzer düzeyde işgücüne katılabildiği bir alan olarak görülmektedir (Özdemir ve Tanyıldız, 2011, s. 1). Bunun temelinde ise akademik kariyerin yeni mezun kadınlar için tarihsel ve sosyal olarak "güvenli" ve "uygun" bir seçim şeklinde yapılandırılması yatmaktadır (Zeytinoğlu, 1999; Kandiyoti, 1997'den aktaran Özbilgin ve Healy, 2004, s. 361). Bu çerçevede Türk kadınları toplum tarafından girişimci ya da ticari kariyer olanaklarını benimsemek yerine akademik kariyeri benimseme noktasında cesaretlendirilmekte ve

yönlendirilmektedir. Öte yandan erkek mezunlar ise akademik kariyer yerime daha fazla finansal olanaklara erişim imkanı sağlayabilecek üniversite dışı alanlara yönelmektedirler (Özgüç, 1998'den aktaran Özbilgin ve Healy, 2004, s. 361).

Halbuki ilgili veriler derinlemesine irdelendiğinde, kadınların üniversiteler bağlamında çalışma alanlarına yeterince dahil edilemediği görülmektedir. Yukarıda ifade edilen karar verme mekanizmalarına katılım süreçlerine ilişkin zorlukların bir bölümü akademik camiada da hayat bulmaktadır. Ancak bu çalışma kapsamında cam tavan sendromu ifade edilen zorluklar içerisinde en önemli ve belirleyici olarak ele alınmaktadır.

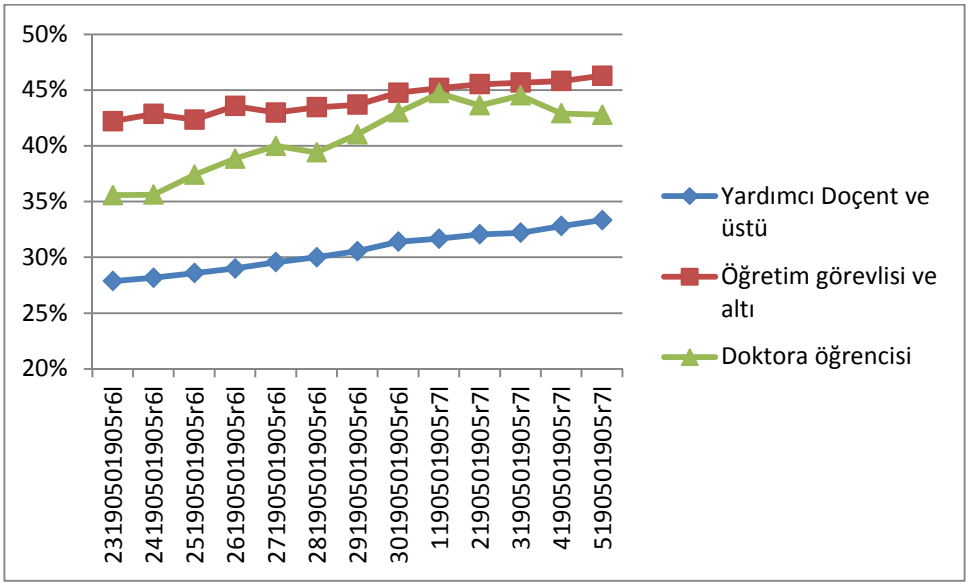
"Cam tavan", kadınların ya da azınlıktaki grupların çalışma yaşamında yükselmelerinin önünde engel teşkil eden tüm bileşenlerin toplamı olarak tanımlanmaktadır (Özdemir ve Tanyıldız, 2011, s. 1). Diğer yandan cam tavan, kadınların üst yönetim kademelerine ulaşmalarında başarılarından ve işteki yeterliklerinden bağımsız olarak ilerlemelerini engelleyen, görünmez ve aşılamayan engelleri işaret etmektedir (Mizrahi ve Aracı, 2010, s. 150; Örücü, Kılıç ve Kılıç, 2007, s. 118). Özel sektörden kamu kuruluşlarına kadar pek çok alanda karşılaşılabilen cam tavan sendromunun görece toplumsal cinsiyet etkilerinden arındırılmış bir alan olarak nitelendirilen akademide de karşımıza çıktığı ifade edilebilir (Bknz: Tablo 1).

Bilimsel işgücü içerisinde kadınların payı erkeklere kıyasla Türkiye'de oldukça az olsa da, gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere birçok ülkenin benzer sorunlarla karşı karşıya olduğu ifade edilebilir (Hill, Corbett ve St. Rose, 2010, s. 2). Bu çerçevede ilgili yazın tarandığında Türkiye'ye nazaran daha gelişmiş olarak nitelendirilebilecek farklı ülkelerde kadın akademisyenlerin üniversitelerdeki durumu ve sorunlarına ilişkin olarak, kadınların üniversitelerde erkeklere göre daha alt rütbelerde (yardımcı doçentlik ve altı) yoğunlaştığı (Bilen-Green, Froelich ve Jacobson, 2008, s. 9; Gardiner, Tiggemann, Kearns ve Marshall, 2007, s. 426; Perna, 2005, s. 287), daha düşük ücretlendirme politikalarına maruz kaldıkları (Monroe, Monroe, Ozyurt, Wrigley ve Alexander, 2008, s. 217; Euben, 2003), daha çok ders vermek ve danışmanlık yapmak durumunda kaldıkları (Shauman ve Xie, 2003, s. 191) ve araştırma fonu elde etme ve araştırma görevlisi ile çalışma olanakları çerçevesinde daha kıt kaynaklara ve bu durum nedeniyle daha düşük yayın üretkenliğine sahip oldukları (Shauman ve Xie, 2003, s. 200) görülmektedir.

Kadınların genel işgücüne katılımını engelleyen yapısal ve kültürel engeller (Akpinar-Sposito, 2013) bilimsel işgücü söz konusu olduğunda geçerliliğini korumakta, şekil değiştirse de etkili olmaya devam etmektedir. Oysa ülkenin gelişimine yön veren bilimsel aktivitelerde kadınların yeterince temsil edilmesi, kadınların kendi geleceklerinde söz sahibi olabilmeleri açısından da oldukça önemlidir (Özdemir ve Tanyıldız, 2011, s. 2).

Son on yıl içerisinde bu durumda bir düzelme gözlense de, genel anlamda "eşitlik"ten bahsedilebilecek bir seviyeye ulaşılamamıştır. Avrupa ülkelerinde bilim ve teknoloji alanında çalışan kadınların sayısı, kadın araştırmacıların sayısı son yıllardaki artışa rağmen henüz oransal olarak erkek meslektaşları ile eşitlenememiştir. Diğer yandan da yükseköğretim sektörü, kamu sektörü ve özel sektör kıyaslaması yapıldığında Avrupa Birliği ülkeleri temelinde en düşük kadın çalışan yüzdesi özel sektör içerisinde gerçekleşmiştir (Avrupa Komisyonu Raporu, 2013, ss. 18-33). Türkiye özelinde ise 2010 yılı itibariyle toplam işgücü içerisinde bilim ve teknoloji alanında çalışan kadınların oranı %0,59 iken erkeklerin oranı ise %1,31 olarak belirlenmiştir. Türkiye Avrupa ülkeleri içerisinde bu sıralamada sonuncu olarak yer almaktadır (Avrupa Komisyonu Raporu, 2013, s. 21). Diğer yandan mühendislik alanında çalışan bilim insanları cinsiyete göre sınıflandırıldığında tüm Avrupa ülkeleri için kadınlar aleyhine bir eşitsizlikten söz edilmekteyken, Türkiye bu alanda çalışan kadın bilim insanı oranının en yüksek olduğu ülke olarak belirlenmiştir (Avrupa Komisyonu Raporu, 2013, s. 53).

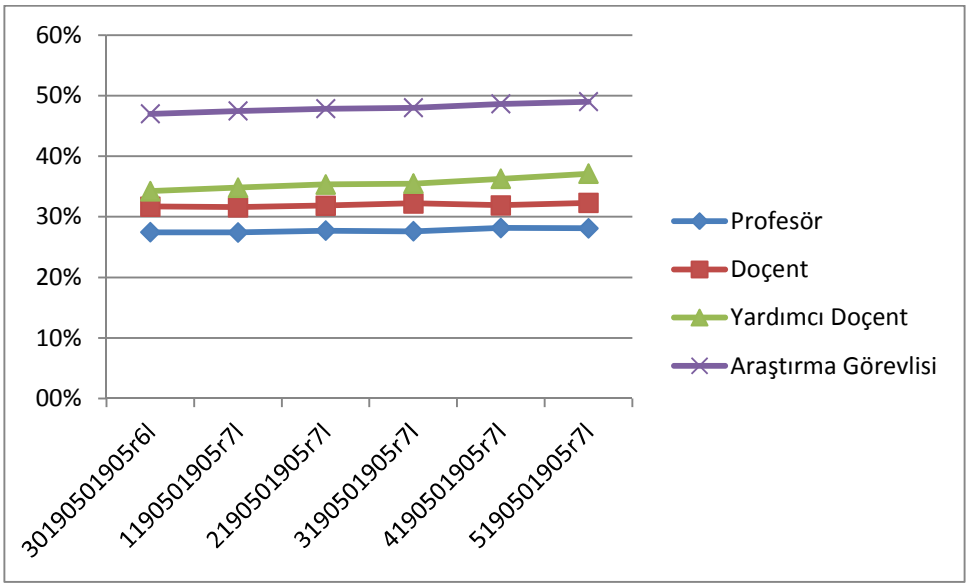
Türkiye'de yüksek lisans ve doktora imkanlarının geçtiğimiz yıllarda daha olumlu hale gelmesi, hemen her dalda doktora öğrencisi sayısında pozitif değişimlere neden olmuştur. 2009 yılına kadar artan bir trend sergileyen, daha sonraki yıllarda ise dalgalanmalar görülen doktora öğrencilerinin demografik yapısı incelendiğinde ise *genel olarak (etkisi düşük olarak nitelendirilebilecek düşüşler haricinde)* tespit edilen artış eğiliminin önemli bir bölümünün yeni kadın doktora öğrencilerinden kaynaklandığı görülmektedir (Şekil 1). 2001 yılından bu yana mimarlık ve tıp gibi koşulları ağır ve düzensiz bir yaşam temposu gerektiren alanlar dışında çoğu dalda kadın doktora öğrencisi sayısı erkek doktora öğrencilerinden daha hızlı artmaktadır. Buna erkek egemen olarak bilinen mühendislik dalı da dahildir. Bu durum, bilimde eğitime katılım mekanizmalarının gittikçe daha eşitlikçi bir biçimde çalıştığına işaret etmektedir.

Şekil 1. Kadınların Yükseköğretim ve Akademik İşgücüne Katılımı (2001-2013)
Kaynak: ÖSYM 2001-2013 yılları arasındaki yayınlardan (http://www.osym.gov.tr/belge/1-128/sureli-yayinlar.html) derlenerek hazırlanmıştır.

Yükseköğrenime katılımda cinsiyet eşitliğindeki bu olumlu değişimlerin akademik pozisyonlarda çalışan mevcut kadın sayısıyla da doğru orantılı olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, kadın doktora öğrencisi oranındaki artışa rağmen üst akademik mevkilerde az kadın bulunması, kadınların akademik kariyerde fazla yol kat edemeyeceklerini düşünerek farklı alanlara yönelmeleriyle sonuçlanabilir. Bu nedenle üst akademik pozisyonlardaki kadın sayısının artması, bilim işgücüne katılıma bir teşvik sağlayacaktır. Kadın rektör ve rektör yardımcıları sayılarının artması, bu kişilerin rol modeli olmasını teşvik ederek koçluk sisteminin yaygınlaşmasını tetikleyebilecektir. Bu çerçevede akademik kariyerine yeni başlayan kadınlar yüksek pozisyonlardaki kadınlarla bağlantı kurabilecek, kariyerlerinde ilerleme sürecinde rektör ve rektör yardımcılarından destek, cesaret ve rehberlik alabileceklerdir.

Yıllara göre kadın araştırmacıların akademik kadro oranına ilişkin istatistikler irdelendiğinde (Şekil 2) araştırma görevlisi kadrosu için kadınların erkeklerle hemen hemen eşit oranda olduğu gözlenmekte ve bu akademik kadro için kadın-erkek oranı 2008'den günümüze eşit olma yönünde hareket kazanmaktadır. Yardımcı doçent, doçent ve profesör kadrolarında kadınların durumu irdelendiğinde ise (Şekil 2 ve Tablo 1) akademik kadro seviyesi yükseldikçe kadınların oranının erkek mevkidaşlarına göre azaldığı görülmektedir.

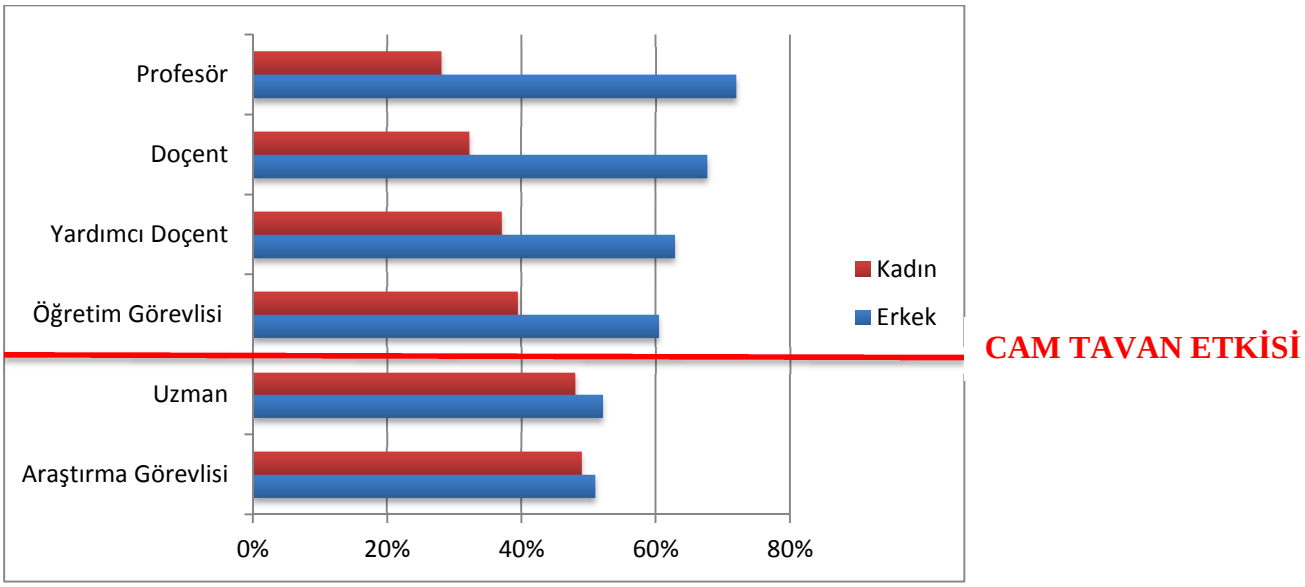
Şekil 2. Yıllara Göre Kadın Araştırmacıların Akademik Kadro Oranı
Kaynak: ÖSYM 2001-2013 yılları arasındaki yayınlardan (http://www.osym.gov.tr/belge/1-128/sureli-yayinlar.html) derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 1. Yıllara Göre Kadın Araştırmacıların Akademik Kadro Oranı

Ünvan	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Profesör	%27,5	%27,4	%27,7	%27,6	%28,2	%28,1
Doçent	%31,7	%31,6	%31,9	%32,2	%31,9	%32,3
Yardımcı Doçent	%34,2	%34,8	%35,3	%35,5	%36,3	%37,1
Araştırma Görevlisi	%47,0	%47,5	%47,8	%48,0	%48,6	%49,0

Kaynak: ÖSYM Yükseköğretim istatistikleri (http://www.osym.gov.tr/belge/1-128/sureli-yayinlar.html) temel alınarak derlenmiştir.

Şekil 3'de ve Tablo 2'de ise 2013 yılı için akademik kadrolardaki kadın-erkek oranları görülmektedir. Bu çerçevede aşağıdaki tablo ve şekillerde yer alan bilgiler irdelendiğinde cam tavan etkisi tüm açıklığıyla görülmektedir. Son yıllarda kadın doçent ve profesör oranlarında artış görülmesine rağmen, bu artışın söz konusu kadrolar için eşitliği sağlayamadığı ifade edilebilir. Nitekim 4.1. numaralı alt başlıkta akademide "kadın"ın yetki ve karar verme mekanizmalarına katılım düzeyi, Türk üniversiteleri üzerine yapılan çalışmalardan yola çıkarak detayları ile tartışılmaktadır.

Şekil 3. 2013 Yılı İçin Akademik Kadrolardaki Kadın Erkek Oranları

Kaynak: ÖSYM Yükseköğretim istatistikleri (http://www.osym.gov.tr/belge/1-128/sureli-yayinlar.html) temel alınarak çizilmiştir.

Tablo 2. 2013 Yılı İçin Akademik Kadrolardaki Kadın Erkek Oranları

Ünvan	Erkek	Kadın
Profesör	%71,88	%28,12
Doçent	%67,69	%32,31
Yardımcı Doçent	%62,88	%37,12
Öğretim Görevlisi	%60,51	%39,49
Uzman	%52,06	%47,94
Araştırma Görevlisi	%51,00	%49,00

Kaynak: ÖSYM Yükseköğretim istatistikleri (http://www.osym.gov.tr/belge/1-128/sureli-yayinlar.html) temel alınarak derlenmiştir.

4.1. Akademide "Kadın"ın Yetki Ve Karar Verme Mekanizmalarına Katılım Düzeyi

Üniversitelerde yönetim ve cinsiyet arasındaki ilişkileri farklı kültürler bağlamında araştıran bir dizi çalışmanın ilk aşamasında 8 ülkedeki üniversiteler araştırılmış ve genel olarak yönetim kademelerinde özel olarak ise rektör /rektör yardımcılığı konumunda kadınların oranının çok düşük olduğu tespit edilmiştir. İkinci aşamada ise Neale ve Özkanlı (2010) Yeni Zelanda ve Türkiye'deki üniversitelerde kadınların üst yönetim kademelerine, diğer bir deyişle karar verme mercilerine yükselmelerinin önündeki engelleri araştırmışlardır. Bu çerçevede örgütsel engeller içerisinde değerlendirilebilecek üniversitelerdeki maskülen kültürün hakimiyeti katılımcılar tarafından sıklıkla vurgulanmıştır. Bir diğer engel olarak ise özellikle kadınların kariyer, araştırma, aile ve zaman yönetimi konularında çatışma yaşamaları ve üniversite dışındaki yaşamlarını etkili sürdürebilme kaygıları tespit edilmiştir. Algılanan kurumsal ayrımcılıktan ziyade algılanan iş-yaşam rol çatışmasının etkileri kadınların üst yönetim ve karar verme mekanizmalarının önündeki temel engeller olarak belirlenmektedir. Ayrıca kadın akademisyenlerin bir bölümünün olan anne ve eş olma sosyal rollerini önceliklendirdiği ve bu nedenlerle idari görevlerden kaçındıkları tespit edilmiştir. Bunun temelinde önceden ifade ettiğimiz toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algılamaların önemli etkileri olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca kadınların cinsiyetleri nedeniyle feminen, yumuşak, zayıf ve duygusal olarak görülmesi de onların liderlik ve yöneticilik pozisyonlarına yükselmelerinde ciddi anlamda engel teşkil etmektedir (Priola 2007, s. 29). Araştırmalar kadınların bu stereotipleştirmeleri içselleştirdiklerini ve bu nedenle hiyerarşik kademelerde ilerleme kaydemediklerini ortaya koymaktadır (Neale ve Özkanlı, 2010, s.555).

Healy, Ozbilgin ve Aliefendioglu (2005, ss. 257-258) tarafından Türkiye'deki akademik istihdam ve cinsiyet arasındaki ilişkileri sorgulamaya yönelik Türk profesörler üzerine gerçekleştirilen nitel analizde ev-iş arayüzü ve ayrımcılık yapıları temel unsurlar olarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda kadın profesörler geleneksel aile ideolojisi ve cinsiyet temelli iş bölümü nedeniyle evi yönetmekle sorumlu iken erkek akademisyenler bu süreçte sadece yardımcı olarak düşünülmektedir. Erkek akademisyenler eve ilişkin sorumlulukları akademik ilerlemelerinde bir engel olarak ifade etmezken, kadın akademisyenler bu durumun üst kademelere yükselmelerinde engel teşkil ettiğini belirtmişlerdir. Ev işleri ve çocuk bakımı kadınların ilerlemelerinin önündeki temel engeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın akademisyenler ailelerin, iş arkadaşlarının, diğer arkadaşlarının ve özellikle doktora aşamasında danışmanlarının desteğinin çok önemli olduğunu da vurgulamışlardır. Cinsiyet ayrımcılığı yapılarına ilişkin görüşler irdelendiğinde ise, kariyer gelişim süreçlerinde erkekler kurumsal bir takım engellerle karşılaştıklarını ifade ederken; kadınlar daha çok aile temelli engellerle karşılaştıklarını vurgulamışlardır. Bazı erkek akademisyenler iş yaşamında ayrımcılık olmakla birlikte akademik yaşamda ayrımcılık olmadığını vurgulamışlardır. Bu inancın temelinde akademik kariyerin sosyal anlamda ayrıcalıklı bir konum olarak algılanması yatmaktadır (Bknz: Özkanlı ve Korkmaz, 2000). Öte yandan bu inanç kadınların kariyerlerinde başarılı olabilmek için erkeklere nazaran daha fazla çalışması gerçeğini değiştirmemektedir.

White ve Özkanlı (2009) Türkiye ve Avustralya'daki üniversitelerde üst düzey yönetimde yer alan profesörler (rektörler, rektör yardımcıları, dekanlar, bölüm başkanları ve yardımcıları) üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalarda her iki ülkedeki üniversitelerde de üst yönetim pozisyonlarında kadınların daha düşük oranda yer aldığını tespit etmişlerdir. Bunun altında yatan nedenler sorgulandığında erkeklerin yönetici konumuna yükselirken zorlukla karşılaşmadıklarını ifade etmeleri, kadınların ise bir bölümünün zorluklarla karşılaştıklarını ve yönetici konumuna yükselmelerinin genellikle kazara/plansız olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede kadınlar kariyere ilişkin ve ailevi sorumluluklarını dengelemede güçlük yaşadıklarını sıklıkla ifade etmişlerdir.

Üst yönetim kademelerine yükselmede kadınların daha dezavantajlı olmalarının temelinde *atama ve seçim süreçlerinin yeterince şeffaf olmaması* vurgulanmıştır. Ayrıca erkek akademisyenlerin mevcut rektörler ya da rektör yardımcılarından destek ve mentorluk gördükleri tespit edilirken kadınların daha çok alt kademlerdeki çalışma arkadaşları ya da ailelerinden destek gördükleri tespit edilmiştir. Öte yandan kadın akademisyenlerin bir kısmı ise kariyerleri boyunca hiç mentorluk desteği almadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca rektörlerin üst yönetimi şekillendirme noktasındaki anahtar rolleri de maskülen örgüt kültürünün hakim olduğu üniversitelerde kadınların üst yönetime yükselmelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu etki Türk üniversitelerinde çok da belirgin değildir. Bunun temelinde kadınların ev-iş temelli rol çatışması yaşamak yerine yönetim kademelerine yükselmemeyi tercih etmeleri yatmaktadır. Genel olarak araştırma sonucunda tespit edilen unsur kadınların yönetim pozisyonlarına yükselmelerinin cesaretlendirilmemesi ve teşvik edilmemesi sonucunda kadınlar da böyle bir beklenti içerisine girmemeleridir. Avustralya üniversitelerinde üst yönetim kadrolarında kadınların durumuna ilişkin yıllık raporlamalar yapmak yasal bir zorunluluk iken Türk üniversitelerinde böyle bir yasal zorunluluğun bulunmaması ise kadınların üst yönetim kademelerine yükselmelerinde hala dezavantajlı durumda olmalarını açıklamaktadır.

Türkiye'deki üniversitelerde "kadın"ın üst yönetim kademelerinde yer alma ve karar verme mekanizmalarına katılım düzeyine ilişkin gerçekleştirilen araştırmaları takiben "mevcut durumu" ortaya koyabilmek adına ilgili istatistikler irdelenmiştir. Bu çerçevede; Türkiye'de 2013 yılı itibariyle toplamda 179 adete ulaşan vakıf ve devlet üniversitelerinde görev yapan kadın rektör sayısının sadece 10 olduğu görülmektedir. Avrupa'da da benzer bir durum söz konusudur. En yüksek kadın rektör oranı %50 ile İsveç'tedir (Kaplan, 2013). Kadın rektörlerin sayısına ilişkin olarak Avrupa genelinde resmi bir orana ya da sayıya ulaşmak mümkün değildir, ancak Avrupa genelinde oranın %5-10 aralığında seyrettiği ifade edilebilir. Bununla birlikte birkaç ülke için örnek teşkil edecek oranlara bakıldığında, Romanya'da 2008 itibariyle 49 devlet üniversitesinden sadece ikisinin, İsviçre'de 1 üniversitenin ve Slovakya'daki 33 üniversitenin yine yalnızca 1'inin rektörünün kadın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Slovakya üniversitelerinde yer alan 93 fakültede ise görevli 10 kadın dekan bulunduğu belirtilmektedir (Avrupa Komisyonu Raporu, 2008, s. 60). 2011 verilerine göre cam tavan etkisinin kırılması için çalışılan Avusturya'da ise devlet üniversitelerindeki kadın rektörlerin oranı 11 ay içerisinde sıfırdan %19'a yükselmiş ve yaklaşık bir yıl öncesinde ülke üniversitelerinin hiç birinde kadın rektöre rastlanmazken 2011 yılı itibariyle üniversitelerde dört kadın rektör görev yapmaya başlamıştır (Friedman, 2011).

YÖK Başkanı Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya'nın verdiği demece göre "Türkiye'de kadın akademisyen sayısı, pek çok Avrupa ülkesine kıyasla oldukça yüksektir" (Yüksek öğretimde kadının adı yok!, 2012). Bu söylem irdelendiğinde önceki bölümlerde ifade edilen "cam tavan etkisi"nin göz ardı edildiği görülmektedir. Nitekim bu etki kadınların akademik statülerinde yükselmelerinin önüne geçmektedir.

Kadın akademisyen sayısı son on yılda %87 artışla 26.154'ten 48.880'e, erkek akademisyenlerin sayısı ise %55 artışla 45.136'dan 69.959'a yükselmiştir. Bu bilgi doğrultusunda kadınların son yıllarda akademisyenliği meslek olarak geçtiğimiz yıllara göre daha yoğun olarak tercih ettiği ifade edilebilir. Ancak 2013 itibariyle üniversitelere ilişkin en önemli karar mekanizması olarak bilinen Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) içerisinde Başkan, Başkan Yardımcısı ve Denetleme Kurulu gibi mevkilerde kadınlara rastlanamazken, 18 YÖK üyesinin yalnızca 2'sinin kadın olduğu ifade edilebilir (Bknz: Tablo 3). Bu da kadınların üniversiteler ile ilgili en önemli karar mekanizmasında oldukça az düzeyde yer aldıklarını göstermektedir.

Türkiye'de devlet üniversitelerindeki rektör, rektör yardımcısı ve dekan sayıları irdelendiğinde 101 rektörden sadece 6'sının kadın olduğu görülmektedir (%6). 203 rektör yardımcısından ise sadece 18'i (%9) kadındır. 895 dekandan ise 81'i (%9) kadındır (Bknz Tablo 4). 66 adet vakıf üniversitesindeki rektör sayıları irdelendiğinde ise sadece 4'ünün rektörünün kadın olduğu görülmektedir (Kaplan, 2013). Yüzdelerin ve sayıların bu denli düşük olması cam tavan sorunun üniversitelerde karar verme mekanizmalarındaki etkisini tekrar tüm açıklığı ile gözler önüne sermektedir.

Tablo 3. Yükseköğretim Kurulunda Kadın Sayısı ve Oranı

Unvan/Kurul	Toplam Sayı	Kadın Sayısı	Kadın Oranı (%)
YÖK Başkanı	1	0	0
YÖK Başkan Yardımcısı	2	0	0
YÖK Üyesi	18	2	11.1
YÖK Denetleme Kurulu	10	0	0

Kaynak: Kadın İstatistikleri 2012-2013, KADER

Tablo 4. Devlet Üniversitelerinde Yönetim Süreçlerindeki Kadın Sayısı ve Oranı

Unvan/Kurul	Toplam Sayı	Kadın Sayısı	Kadın Oranı (%)
Devlet Üniversitesi-Rektör	**101**	**6**	**6**
Devlet Üniversitesi-Rektör Yardımcısı	**203**	**18**	**9**
Dekan	**895**	**81**	**9**

Kaynak: Kadın İstatistikleri 2012-2013, KADER

Diğer yandan ülkemizde siyasal karar mekanizmalarında da kadınların varlığı geçmiş yıllardan bugüne artış gösterse de, 2011 genel seçimleri sonucunda parlamentodaki kadın milletvekili oranı 14,4%'ün üzerine çıkamamıştır (Türkiye'de Kadın Raporu, 2013, s. 34).

Bu bilgiler ve istatistikler ışığında Türkiye'deki üniversitelerde kadın akademisyenler ve karar verme mekanizmalarına katılım düzeyleri üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda tespit edilmiş olan mentorluk desteğinin eksikliği, iş-aile yaşamı çatışması, sosyal roller ve iş yaşamındaki roller arasındaki çatışmalar, kadınlara ilişkin stereotipler, maskülen kültürlerin hakimiyeti vb. sorunların hala devam ettiği açıkça görülmektedir.

5. Sonuç Ve Öneriler

Bu çalışma çerçevesinde derlenen bilgiler ve istatistikler ışığında Türkiye'de kadınların genelde sosyal düzen içerisinde özelde akademide yetki ve karar verme mekanizmalarına yeterli ve anlamlı düzeyde katılım gösteremedikleri ifade edilebilir. Bu durumun temelinde ise yukarıda detayları ile tartışılan belli mesleklerde "kadın işi-erkek işi" ayrımının ön planda olması ve kadınların belli işlerde yoğunlaşmaya zorlanması, ücretsiz aile işçisi olma durumu, kadınların ucuz emek olarak algılanması ve buna paralel olarak sosyal güvenlik sistemine dahil olmakta zorluk yaşamaları, iş ve aile yaşamı arasında denge kurma zorunluluğu ve beraberindeki baskılar, gebelik süreci ve anneliğin getirdiği ek sorumluluklar, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algılamalar ve cinsiyet eşitsizliği, üst yönetim kademelerine seçim ve terfi süreçlerinin yeterince şeffaf olmaması, üniversiteler başta olmak üzere genel olarak örgüt kültürlerinin maskülen değerlere sahip olması, başta mentorluk olmak üzere kadını destekleyici mekanizmaların eksikliği, kadınların cinsiyetlerine ilişkin maruz kaldıkları stereotipleştirmeleri içselleştirmeleri, yaşadıkları rol çatışmaları yatmaktadır.

Söz konusu sorunlar ve karşılaşılan zorluklar içerisinde "Cam Tavan Etkisi"nin özellikle belirleyici olduğu ifade edilebilir. Cam tavan etkisini ve yarattığı engelleri çok boyutlu olarak değerlendirmek bu sorunun üstesinden gelme noktasında anlamlı bir çaba olacaktır. Bu çerçevede Aycan (2004)'ın çalışmasında erkek yöneticiler tarafından kadınlara konulan engellerin başında koruma-kollama içgüdüsü, kadınlara yönelik önyargılar, iletişim zorluğu ve gücü elde tutma isteği dikkat çekmektedir. Kadın yöneticiler tarafından konulan engeller arasında ise kendi başarılarını yüceltme ihtiyacı, kıyaslama ve kıskançlık, kadınlara yönelik önyargılar ve paralelinde gelişen erkek gibi olduğunu gösterme çabası dikkat çekicidir. Özellikle kadınların kendi kendilerine koydukları engellerin temelinde toplumsal ve kültür-spesifik baskıların önemli derecede rol oynadığı unutulmamalıdır. Nitekim kadınlar cinsiyet rollerine ilişkin tutumlar ve kadının yerine dair toplumsal değerleri sorgulamadan içselleştirme mekanizmaları ile kendilerine ciddi derecede engeller koymaktadırlar. Buna ek olarak kadınların hak ettikleri ve arzuladıkları yere geldiklerine kendilerini inandırmaları da (henüz bu yere ulaşmasalar dahi) bir diğer engel olarak karşımıza çıkmaktadır (Aycan, 2004, s. 468).

Ataerkil kültür eğilimlerinin etkilerinin hala hissedildiği toplumumuzda (Gencel-Bek, 2011) kadın çalışsa dahi erkeğin egemen konumda olması ve bu şekilde algılanması iş yaşamındaki ayrımcı politikaları teşvik etmektedir. Bu çerçevede akademide etkilerinin net bir şekilde görülebildiği cam tavan etkisinin (Bknz: Özdemir ve Tanyıldız, 2011; Poyraz, 2013, s. 6; Karataş, 2013, s. 1) olumsuzluklarını asgariye indirebilmek için kadınların söz konusu toplumsal ve çok boyutlu baskıların farkında olmaları ve bu baskılarla mücadele edecek mekanizmalar geliştirmeleri önerilebilir. Bu noktada Hollanda'da 14 üniversitede 188 kadın profesör üzerinde yapılan ve kadın profesörlerin benzer engelleri nasıl aştıklarını ortaya çıkarmaya amaçlayan araştırmanın bulgularını paylaşmak yol gösterici olacaktır. Bu araştırma kadınların akademide sayıca az olmasını araştırmak yerine cam tavanı aşarak profesör olan kadınlar üzerinde yapılarak bu kadınların cam tavanı nasıl aştıkları, yani bu zorlu süreci nasıl

deneyimlediklerini açığa çıkartmıştır (Sanders, Willemsen ve Millar, 2009, ss. 301-302). Bu bağlamda çalışmada kadın dostu politikaların ve kadın profesörlerin akademideki varlığının genç kadın akademisyenleri olumlu yönde motive ettiği tespit edilmiştir. Kadın dostu politikalar içinde değerlendirilebilecek *kadın akademisyenler ağı* da kadınların akademide yükselmesini olumlu olarak etkileyen faktörlerden birisidir. Ancak erkeklerin söz konusu ilişki ağlarını kendi lehlerine çok başarılı şekilde kullandıkları, kadınların bu konuda erkeklerle kıyaslandığında çok da başarılı olmadıkları tespit edilmiştir. Ayrıca cam tavan yapılanmasını bir biçimde aşıp yükselen kadınların kendilerinden sonra gelen *genç kadınları destekleme konusunda isteksiz* davrandıkları da ortaya çıkmıştır (Šadl, 2009: 1239-1240). Bu noktada kadın akademisyenler arasındaki ağların cam tavan üzerindeki etkilerini fark etmek ve bu ağları etkili şekilde kullanabilmek destekleyici bir mekanizma olarak önerilebilir.

Diğer yandan halihazırda yetki ve karar verme mekanizmalarında etkin rol alan yöneticilerin ve karar mercilerinin kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik olarak pozitif ayrımcılık ilkesini benimseyen politikalar geliştirmeleri, kadınların karar verme süreçlerine katılımını artırabilecektir.

Bu çerçevede öz-farkındalığın ve sahip oldukları yeteneklere ilişkin öz-bilincin geliştirilmesi akademik camiada kadınlara yetki ve karar verme haklarını elde etme noktasında yardımcı olabilecektir. Ayrıca kadınlar arasında gözlemlenen rekabetçi yaklaşımların (Bknz: Bora ve İşat, 2006, ss. 24-25) destekleyici yaklaşımlara dönüştürülmesi de olumlu etkileri beraberinde getirebilecektir. Akademide üst kademelerde yer alan kadınların mentorluk ve koçluk rollerini benimseyerek alt kademelerde yer alan hemcinslerini teşvik etmeleri ve onlara rol modeli olmaya çalışmaları da cam tavan etkilerinin daha az yaşanmasını teşvik edebilecektir. Nitekim Chandler (1996)'da akademide kadınların karşısına çıkan görünen ve görünmeyen engelleri aşmada önerilen önemli bir yöntem olarak mentorlük uygulamasını ifade etmiştir. Bu uygulama ile deneyimli ve akademik kariyerinde ilerlemiş kadınların mesleğin başındaki genç akademisyenlere yol göstermesi amaçlanmaktadır. Akademik mentorluk konusunda erkekler arasındaki dayanışmanın kadınlardan daha başarılı olmasına karşın bu sisteminin kadınlar için de başarılı olduğunu söylemek mümkündür (Poyraz, 2013, s. 4).

Kadınların çocukluk çağlarından itibaren maruz kaldıkları toplumsal baskıların farkında olmaları ve sosyo-ekonomik yaşama katılımlarını destekleyebilme noktasında kadınlara özgü sivil toplum kuruluşları da önemli birer mekanizma olabilir. Nitekim Kala (2013, s.168) gerçekleştirdiği çalışmasında kadınların yönetsel kademelerde yer alabilmeleri için sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin büyük önem arz ettiğini belirtmektedir. İlgili kuruluşlara üyelik aracılığı ile genç yaşlarda sosyo-ekonomik hayata katılan kadınların kendilerine olan güvenleri ve temsil yetenekleri de gelişecektir.

Akademide kadınların çalışmalarını destekleyen ve belirli dönemlerde kadın akademisyenlerin bir araya gelmelerini sağlayacak spesifik bir sivil toplum kuruluşunun oluşturulması kadınların hemcinslerine koydukları daha önce vurgulanan engellerin etkisini azaltabilecek ve önerilen rol modeli uygulamasının da hayata geçirilmesine yardımcı olabilecektir.

Türkiye'de halihazırda 23 üniversitede farklı disiplinlerden akademisyenlerin yer aldığı ve toplumsal cinsiyet, kadının sosyal ve ekonomik statüsü, sağlık, eğitim, şiddet gibi konularda araştırmalar yapan "Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezleri" vardır (http://eskam.ogu.edu.tr/icerik.aspx?id=14). Ayrıca 4 üniversitede "Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı bulunmaktadır (http://eskam.ogu.edu.tr/icerik.aspx?id=15). Bu yapılanmalar özellikle toplumsal cinsiyet eşitliği alanında insan kaynağı yaratma ve toplumun tüm kesimlerine yönelik toplumsal cinsiyet duyarlılığı oluşturma açısından önemli yapılar olarak değerlendirilmektedir (Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı, 2008, ss. 21-23). Söz konusu yapılanmaların sayısını arttıracak mekanizmalar da kadınların hem akademide hem de sosyal yaşamın diğer alanlarında karar verme mekanizmalarına katılım düzeylerini arttırabilecektir.

Ülke düzeyinde yaygın örgütlenmeye sahip sendika ve konfederasyonlarda kadın komitelerinin, platformlarının yaygınlaştırılması, güçlendirilmesi ve etkin bir yapıya kavuşturulması toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının yerleştirilmesine katkı sağlayabilir (Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı, 2008, s. 23). Bu noktada özellikle kadın akademisyenlerin sendikaların bir kısmının yönetim kademelerinde kadın sekreterlikleri, platformları, komiteleri, masaları oluşturulmasına yönelik çalışmaların önemini vurgulamaları ve toplumu bu yönde bilinçlendirmeleri genelde toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışını yerleştirme özelde ise kadınların karar verme mekanizmalarını katılımını teşvik etmede etkili olabilecektir.

Daha önceki çalışmalarda ifade edilen Avustralya üniversitelerinde üst yönetim kadrolarında kadınların durumuna ilişkin yıllık raporlama yapma zorunluluğunun Türk üniversitelerince de örnek alınması ve yasal bir zorunluluk haline getirilmesi kadınların üst yönetim kademelerine yükselmelerindeki engelleri azaltabilecektir.

Son olarak, eğitimin karar verme süreçlerinde önemli rol oynadığı birçok çalışma ile ortaya konmaktadır. Buna paralel olarak akademide kadınların yükselebilmesinin ya da yükselme hakkını aramasının ardında destekleyici ve cesaretlendirici bir eşin de etkili olduğu çalışmalarda tespit edilmiştir. Bu çerçevede erkeklerin eğitim seviyesinin yükseltilmesi de kanımızca kadınların özgüveninin arttırılmasında ve toplumun erkeklere sunduğu hakimiyetin kırılmasında etkili olabilecektir.

KAYNAKÇA

Akpınar-Sposito, C. (2013). *The Glass Ceiling: Structural, Cultural and Organizational Career Barriers for French and Turkish Women Executives.* Le 24ème congrès de l'AGRH 2013'de sunulan bildiri, Paris, France. Erişim tarihi 15 Aralık 2013, http://hal.archives-ouvertes.fr/docs/00/83/40/98/PDF/l_article_pour_l_AGRH_2005.pdf

Arıkoğlu Ündücü , C. ve Türk F. (2012). Kamu Hayatında Türk Kadını, *TÜBAR*, XXXI, 2012-Bahar, 31-53.

Avrupa Komisyonu Raporu. (2008). Mappinng The Maze: Getting More Women To The Top In Research. Belçika: Office for Official Publications of the European Communities. Erişim Tarihi 22 Kasım 2013, http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/mapping-the-maze-getting-more-women-to-the-top-in-research_en.pdf

Avrupa Komisyonu Raporu. (2013*).* She Figures 2012: Gender in Research and Innovation. Germany: Publications Office of the European Union. Erişim Tarihi 22 Kasım 2013, http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/she-figures-2012_en.pdf

Aycan, Z. (2004). Key Success Factors for Women in Management in Turkey. *Applied Psychology: An International Review*, 53 (3), 453-477.

Aydın-Koyuncu, Ç. (2011). Dış Politika Karar Verme Mekanizmalarında Kadının Yeri. *Amme İdaresi Dergisi*, 44(4), 99-120.

Ayvaz Kızılgöl, Ö. (2012). Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13 (1), 88-101.

Bağlı M. & Sever, A. (2005). Tabulaştırılan/tabulaşan kurumun (ailenin) kurbanlıklar edinme pratiği. *Aile ve Toplum. Eğitim, Kültür ve Araştırma Dergisi*, 2 (8), 9-22.

Bailey, L. (1999). Refracted selves? A study of changes in self-identity in the transition to motherhood. *Sociology*, 33(2), 335-52.

Beydili E., Yıldırım, B. & Demiröz, F. (2013, 16 Mayıs). *Sosyal Hizmet Perspektifinden Feminizm Üzerine Bir Gözden Geçirme: Kadın Çalışmalarında Erkek İşbirliği*. Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Aile ve Kadın Sempozyumunda sunulan bildiri, Kırıkkale, Türkiye. Erişim Tarihi 15 Aralık 2013, http://kasumer.kku.edu.tr/anasayfa/dokumanlar/Aile_ve_Kadin_Sempozyumu_Bildiri_Kitabi.pdf

Bilen-Green, C., Froelich, K. A. & Jacobson, S. W. (2008, 8-10 Haziran). *The Prevalence of Women in Academic Leadership Positions, and Potential Impact on Prevalence of Women in the Professorial Ranks.* WEPAN 2008 National Conference: Gateway to Diversity: Getting Results Through Strategic Communications'da sunulan bildiri, St. Louis, Missouri

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), İnsani Gelişme Raporu (Human Development Reports), Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi (Gender Inequality Index). Erişim Tarihi 6 Haziran 2014, https://data.undp.org/dataset/Table-4-Gender-Inequality-Index/pq34-nwq7.

Bora, A. (2001). Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Dönüşümü. Aynur İlyasoğlu ve Necla Akgökçe (ed.) *Yerli Bir Feminizme Doğru* içinde (s. 77-105). Ankara: Sel.

Bora, A. & İşat, C. (2006). *Düğüm Bilgisi, Yarın İçin Bugünden Kampanyası Eğitim Dizisi 1*, Ankara: Yalçın Matbaacılık, 2. Baskı

Çimen D. (2011). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Televizyon Reklamlarında Kadın*. Uzmanlık Tezi, T.C. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Ankara.

Çimen, L. K. (2012). Bir Faktör Olarak Eğitimin Kadının Aile İçi Kararlara Katılımı Üzerine Etkisi. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education*, 1(2), 78-90.

Demirbilek, S. (2007). Cinsiyet ayrımcılığının sosyolojik açıdan incelenmesi. *Finans Politik &* Ekonomik Yorumlar Dergisi, 44 (511), 12-27.

Dinç Kahraman, S. (2010). Kadınların Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 3 (1), 30-35.

Dökmen, Z. Y. (2010). Toplumsal Cinsiyet, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Dünya Ekonomi Forumu 2013, Cinsiyet Ayrımcılığı Raporu (Global Gender Gap Report). Erişim tarihi 4 Haziran 2014, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2013.pdf.

Ecevit, Y. (2012, 6-7 Kasım). *Karar Alma Mekanizmalarında Kadınlar*. Parlamentolar Arası Değişim ve Diyalog Cinsiyet Eşitliği Sempozyumu. Paris-Fransa. Erişim Tarihi 22 Nisan 2014, http://www.slideshare.net/PEXDproject/karar-alma-mekanizmalarnda

Erbil, N. & Pasinlioğlu, T. (2004). Kadının Ailede Karar Vermeye Etkisi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 7(2), 1-11.

Ercan, H., Gündüz-Hoşgör, A. & Yılmaz, Ö. (2010). Kadınların İşgücüne Katılımını Belirleyen Etmenler ve İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulları İçin Öneriler: Ankara, Gaziantep ve Konya.

Uluslararası Çalışma Örgütü Ankara Ofisi. Erişim Tarihi 20 Aralık 2013, http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/areas/woman/3_rapor/kadin_istihdami.pdf

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Kadın Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESKAM), Erişim Tarihi 3 Haziran 2014, http://eskam.ogu.edu.tr/icerik.aspx?id=15; http://eskam.ogu.edu.tr/icerik.aspx?id=14

Euben, D. R. (2003). Show Me the Money: Salary Equity in the Academy. *AAS Committee on the Status of Women*. Erişim Tarihi 17 Aralık 2013, http://www.aas.org/cswa/status/2003/JANUARY2003/ShowMeTheMoney.html

Friedman, S. (2011, 2 Ekim). Academia's Glass Ceiling Cracking. The Vienna Review. Erişim Tarihi 20 Kasım 2013, http://www.viennareview.net/news/academias-glass-ceiling-cracking

Gardiner, M., Tiggemann, M., Kearns, H. & Marshall, K. (2007). Show Me The Money! An Empirical Analysis of Mentoring Outcomes for Women in Academia. *Higher Education Research & Development*, 26(4), 425–442.

Gencel-Bek, M. (2011). Ataerkillik, Piyasa ve Mesleki Değerler: Medyada Aile İçi Şiddetin Temsili ve Üretim Pratikleri. Serpil Sancar (Ed.), *Birkaç Arpa Boyu… 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan* içinde (s. 649-678), İstanbul: Koç Üniversitesi.

Gül, H. & Oktay, E. (2009). Türkiye ve Dünya'da Kadınların Çalışma Hayatında Yaşadıkları Cam Tavan Algıları Üzerine Kavramsal Bir Çalışma. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi - Selçuk Üniversitesi*, 12(18), 421-436.

Healy, G., Özbilgin, M. &Aliefendioglu, H. (2005). Academic Employment and Gender: A Turkish challenge to Vertical Sex Segregation. *European Journal of Industrial Relations*, 11(2), 247-264.

Hill, C., Corbett, C. & St. Rose, A. (2010). *Why So Few? Women in Science, Technology, Engineering, and Mathematics*. Washington: American Association of University Women. Erişim Tarihi 20 Aralık 2013, http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED509653.pdf

Kadın İstatistikleri 2012-2013. (2013). Adın Adayları Destekleme Derneği (KADER). Erişim Tarihi 18 Aralık 2013, http://www.ka-der.org.tr/tr-TR/Page/Show/400/kader-istatistikleri.html

Kala, H. (2013, 16 Mayıs). *Kadınların Sosyo-Ekonomik Katılımları Üzerinde Sivil Toplum Kurumlarının Rolü.* Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Aile ve Kadın Sempozyumunda sunulan bildiri, Kırıkkale, Türkiye. Erişim Tarihi 15 Aralık 2013, http://kasumer.kku.edu.tr/anasayfa/dokumanlar/Aile_ve_Kadin_Sempozyumu_Bildiri_Kitabi.pdf

Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler.* İstanbul: Metis Yayınları.

Kaplan, P. (2013). Kadın Rektörler Genç Akademisyenlerin Mentoru. *HaberTürk Gazetesi*. Erişim Tarihi 22 Kasım 2013, http://www.haberturk.com/yazarlar/pervin-kaplan/839465-kadin-rektorler-genc-kadin-akademisyenlerin-mentoru

Karataş, A. (2013). Bankacılık Sektöründe Cinsiyete Dayalı Kariyer Farklılaşması: Muğla İli Örneği. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5 (2), 1-16.

Miller, T. (2010). *Annelik Duygusu, Mitler ve Deneyimler.* İstanbul: İletişim.

Mizrahi, R. & Aracı, H. (2010). Kadın Yöneticiler ve Cam Tavan Sendromu Üzerine Bir Araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1) 1. Erişim Tarihi 10 Aralık 2013, http://www.sobiad.org/ejournals/dergi_ybd/arsiv/2010_1/18rozi_mizrahi.pdf

Monroe, K., Ozyurt, S., Wrigley, T. & Alexander, A. (2008). Gender Equality in Academia: Bad News from the Trenches, and Some Possible Solutions. *Perspectives on Politics*, 6(2), 215-233

Neale J. & Özkanlı Ö. (2010). Organisational barriers for women in senior management: a comparison of Turkish and New Zealand universities. *Gender and Education*, 22 (5), 547-563.

Örücü, E., Kılıç, R. & Kılıç, T. (2007). Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir İli Örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 117-135.

ÖSYM İstatistikleri, Erişim Tarihi 10 Aralık 2013 http://www.osym.gov.tr/belge/1-128/sureli-yayinlar.html

Özbilgin, M. F. & Healy, G. (2004). The Gendered Nature of Career Development of University Professors: The Case of Turkey. *Journal of Vocational Behavior*, 64 (2), 358-371.

Özdemir, D. & Tanyıldız, Z. E. (2011). Bilim Kadını Olmak: Bilimsel İşgücünde Kadın ve Cam Tavan. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*. Erişim Tarihi 18 Aralık 2013, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1303976716-8.Turkiyede_Bilim_Kadini_Olmak_Bilimsel_Isgucunde_Kadin_ve_Cam_Tavan.pdf

Özgüç, N. (1998). Türkiye Üniversitelerinde Kadın Coğrafyacılar. N. Arat (Ed.), *Aydınlanmanın Kadınları* içinde (ss. 177–201). İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü.

Özkanlı, Ö. & Korkmaz, A. (2000). *Kadın Akademisyenler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Öztürk, Z. A. (2012). Uluslararası Siyasette ve Karar Alma Mekanizmalarında Kadın. *Ege Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 3(1), 85-106.

Perna, L. W. (2005). Sex Differences in Faculty Tenure And Promotion: The Contribution of Family Ties. *Research in Higher Education*, 46 (3), 277-307.

Poyraz, B. (2013). Akademi Kadınların Cenneti mi?: Ankara Üniversitesi Örneği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2), 1-18.

Priola, V. (2007). Being female doing gender. Narratives of women in education management.*Gender and Education*, 19, 21-40.

Šadl Z. (2009). We Women Are No Good at It: Networking in Academia. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 45 (6), 1239–1263.

Sancar, S. (2012). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim.

Sanders K. , Willemsen, T. M., Millar, C. C. J. M. (2009). Views from Above the Glass Ceiling: Does the Academic Environment Influence Women Professors' Careers and Experiences?. *Sex Roles*, 60, 301–312.

Shauman, K. A. & Xie, Y. (2003). Explaining sex differences in publication productivity among postsecondary faculty. L.S. Hornig (Ed.) *Equal Rites, Unequal Outcomes: Women In American Reserach Universities* içinde (ss. 175-208). New York: Kluwer Academic/Plenum.

Şahin, F. (2011). *Kadınların Siyasal Katılımları Çerçevesinde Kadın Meclislerinin Yerel Siyasetteki Etkinlikleri ve Üye Profilleri*. Uzmanlık Tezi. T. C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2008). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı (2008-2013). Ankara. Erişim tarihi 4 Haziran 2014, http://www.kadininstatusu.gov.tr/tr/19090/Toplumsal-Cinsiyet-Esitligi-Ulusal-Eylem-Plani

Türkiye'de Kadın Raporu. (Mayıs 2013). T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. Ankara. Erişim Tarihi 25 Aralık 2013, http://www.kadininstatusu.gov.tr/tr.

Vefikuluçay D., Zeyneloğlu, S., Eroğlu K. & Taşkın L. (2007). Kafkas Üniversitesi Son Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Bakış Açıları. *Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 26–38.

White K. & Özkanlı Ö. (2009). Gender and leadership in Turkish and Australian universities. *Equal Opportunities International*, 28(4), 324-335.

Yaktıl, O. G. (2009). *Toplumsal Yaşamda Kadın*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Yenisey K., D. (2012, 8-9 Aralık). *İş Hukukunda Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık Yasağı*. İstihdamda Kadına Yönelik Ayrımcılığın Yasal Boyutu Atölye Notları. Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi Platformu. Erişim tarihi 19 Nisan 2014, http://www.keig.org/content/kitapcik/ayrimcilik%20kitapcik%20yeni.pdf

Yüksek öğretimde kadının adı yok! (2012, 22 Mayıs). Erişim tarihi 20 Aralık 2013, http://gundem.milliyet.com.tr/yuksek-ogretimde-kadinin-adi-yok- /gundem/gundemdetay/22.05.2012/1543437/default.htm

Zeytinoğlu, I. U. (1999). Constructed Images as employment restrictions: Determinants of female labour in Turkey. Z. F. Arat (Ed.) *Deconstructing images of ''The Turkish Woman''* içinde. New York: Palgrave.

4857 Sayılı İş Kanunu. (10 Haziran 2003) T.C. Resmi Gazete. Erişim Tarihi 17 Aralık 2013, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030610.htm#1

This page intentionally left blank.

APAMEIA ANTİK KENTİNDEN HEYKELTIRAŞLIK ESERLERİ

S.Sezin SEZER
Yrd.Doç.Dr.,Kars Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, sezinsezer1@hotmail.com

ÖZET: Bu çalışmada, Phrygia Bölgesi'nde yer alan Apameia kentinde (Afyon ili, Dinar ilçesi) bulunan ve bugün Afyon Müzesi'nde sergilenen üç adet heykelin ikonografik ve stilistik analizi yapılmıştır. Bu eserler; oturan Muse torsosu, oturan erkek torsosu ve zırhlı imparator torsosundan oluşmaktadır. Oturan Muse, Hellenistik Dönem'e diğer iki heykel ise Roma Dönemi'ne aittir. Kentte bulunmuş olan bu eserlerin niteliği ve kaliteli işçilikleri göz önüne alındığında kentin önemli bir heykeltıraşlık aktivitesine sahip olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Apameia, Afyon Müzesi, Muse, Torso, Heykel

THE SCULPTURE WORKS IN THE APAMEIA CITY

ABSTRACT: This study makes an iconographic and stylistic analyses of the three pieces of sculpture works that are found in the Apameia City (Afyon province, Dinar county), in the region of Phrygia and today they exhibited in the Afyon Museum. These works include the torso of seated Muse, torso of seated man and torso of armored emperor. The seated Muse belongs to the Hellenistic Period and the other two statues belong to the Roman Period. These works found in this city give some important clues about the sculpture of the city.

Keywords: Apameia, Afyon Museum, Muse, Torso, Statue

Giriş

Bu çalışmada; antik dönemde Phrygia Bölgesi sınırları içerisinde olan Apameia[1] (Afyon ili, Dinar ilçesi) antik kentinde bulunmuş üç adet heykeltıraşlık eseri incelenecektir. İncelenecek olan eserlerin üçü de Afyon Müzesi'nde[2] sergilenmektedir. Bu eserler; oturan Muse torsosu, oturan erkek torsosu ve zırhlı İmparator torsosundan oluşmaktadır. Eserler, antik kentte yapılan düzenli bir kazı sonucunda değil tamamen tesadüfü biçimlerde bulunmuşlardır.

Katalog

1-Oturan Muse Torsosu

Res. 1 a-c

Müz.Env.Nr. 1663
Buluntu Yeri ve Tarihi: Apameia, 1956
Malzeme: İnce kristalli beyaz mermer
Ölçüler: y. 0,80 m., g. 0,45 m., d. 0,68 m.
Korunma Durumu-Teknik ve İşçilik: Baş, sağ kolun dirsekten aşağısı ve her iki ayak eksiktir. Boyun kırığından, baş ve gövdenin tek bloktan yontulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Sağ bacak ucundaki kenet deliği, ayağın ayrı olarak işlenip gövdeye eklendiğine işaret etmektedir. Oturduğu kayalığın sağ tarafı işlenmeden bırakılmıştır.
Bibliyografya: Pinkwart (1965): 139, Taf. 7 a-b; 8 a-b; Koch (1994): 208-209, Nr. 68 b

Doğal bir kayalık üzerine oturmuş durumda giyimli bir kadın tasvir edilmiştir. Figür, *khiton* üzerine *himation* giymiştir. Bol ve kalın kumaştan zengin kıvrımlı himation yalnızca sol göğsü açıkta bırakarak tüm vücudu ayaklara kadar örterek sarmıştır. Dirseğe kadar *himation* ile örtülmüş olan sol kol dirsekten bükülerek öne, yukarı uzatılmış ve sağ omuzdan gelen *himationun* kumaş katını tutarak yukarı kaldırmıştır. Dirseğe kadar *himation* ile örtülmüş olan sağ kol dirsekten bükülerek öne yani yukarıya çeneye ve yüze doğru yönelmiştir. Sağ omuzdan öne doğru gelen *himationun* bir bölümü boyundan geçerek sol omuzdan arkaya atılmıştır. İki kol arasında iç içe geçen birbirine paralel zengin kıvrımlar oluşmuştur. Sağ bacak, sol bacağın üzerine atılmıştır. Bu hareketten dolayı sağ bacak üzerinde kumaş gerilerek bacağın şeklini ortaya çıkarmıştır. Vücudun sol tarafı ile sağ bacak arasında iç içe geçen birbirine paralel kıvrımlar daha seyrektir.
Aynı tipin korunmuş olan benzer bir örneği[3], eserin eksik olan kısımları hakkında bize bilgi vermektedir. Buna göre sağ dizine dayayıp aynı zamanda dirsekten bükerek destek aldığı sonra da çenesine götürdüğü sağ eli ile çenesinin altını desteleyerek tutmuştur. Ayrıca başı hafif sağına dönük, aynı yöne eğik ve biraz da aşağıya bakmış olmalıdır.

[1] Kent hakkında genel kaynakça için bkz. Hischfeld (1875): 20; Ramsay (1897): 396-483; Hamilton (1842): 455 vd.; Magie (1950): 19, 27, 40, 50, 125-126, 136, 213, 543, 594,731, 983-984; Vermeule (1968): 239, 253, 294, 321, 334,3 62, 470; Topbaş (1991): 309-319; Ballanca (1996): 185-198; Sevin (2001): 205; Üyümez vd. (2010): 37-52; Strabon,Geographika: XII.8.13 (C 577), XII.8.15 (C 578), XII.8.18 (C 578), XII.8.19 (C 578); Summerer vd. (2011) tamamı.

[2] Söz konusu eserler için çalışma izni veren ve Müze'de çalışma yaptığım süre içerisinde hiçbir yardımı esirgemeyen Afyon Müzesi Müdürü sayın Mevlüt Üyümez ve Müze Uzmanı sayın Ahmet İlaslı'ya çok teşekkür ederim.

[3] bkz. Reeder (1988): 100-101, Nr. 24

İkonografik özelliklerinin yanı sıra bilinen replikleri de göz önüne alındığında eserin bir Muse'yi betimlediği açıkça görülmektedir. Duruş pozu ve giysi biçimleriyle farklı tiplere ayrılmış olan Museler'in içerisinde Apameia örneği, Pinkwart'ın[4] da belirttiği gibi "Urania Frankfurt" tipine dahildir[5]. Bir Güney İtalya şehri olan Agnano'daki (Napoli yakınlarında) Roma Hamamı'nda bulunmuş olan ve Frankfurt, Liebieghaus'da (env.nr. 161) yer alan Muse heykeli[6] (M.Ö. 2.yüzyılın sonu- M.Ö. 1.yüzyılın başları) bu tipe adını vermiştir. Genel görüş bu tipin, Antiocheia Tyche'sinden[7] (M.Ö. 300) esinlenmiş olduğudur[8].

Apameia Musesi'ne en yakın örnek, Priene Athena Polias Tapınağı Altar'ı üzerinde yer alan Frankfurt Urania tipindeki Muse'dir[9]. Bu iki eseri karşılaştırdığımızda; oturuş pozunun ve giysi düzenlemesinin yanı sıra sağ bacağın yanından yere sarkan kalın *himationun* zengin kıvrım yapısı benzerdir. Yine aynı biçimde iki göğüs arasında başlayan ve ayaklara kadar inen ayrıntılı kıvrımlardaki özenli işçilik iki eserin ortak özellikleridir. Dolayısıyla stil ve işçilik itibariyle bu iki eser aynı tarihe ait olmalıdır.

Bu özellikler ışığında Apameia Musesi'nin M.Ö. 2.yüzyılın ilk yarısına tarihlenmesi uygun olacaktır.

2-Oturan Erkek Torsosu Res. 2 a-c
Müz.Env.Nr. 1662
Buluntu Yeri ve Tarihi: Apameia, 1956
Malzeme: İnce kristalli beyaz mermer
Ölçüler: y. 0,87 m., g. 0,52 m., d. 0,64 m.
Korunma Durumu-Teknik ve İşçilik: Baş, her iki kol ve ayaklar eksiktir. Kolların yalnızca başlangıçları korunmuştur. Sol omuz üzerindeki giysinin uçları kırılmıştır. Sol göğüsten sol kalçaya doğru olan yüzey derin ve geniş biçimde zarar görmüştür. Omuzlar arasındaki yuva, başın buraya yerleştirilmek üzere ayrı olarak işlendiğine işaret etmektedir. Her iki kol başlangıcındaki kenet deliğinden kolların ayrı olarak işlenip eklendiği anlaşılmaktadır.
Bibliyografya: Yayımlanmamıştır.

Doğal bir kayalık üzerine oturmuş durumda cepheden, yarı çıplak bir erkek tasvir edilmiştir. Figür bir *himation* giymiştir ve *himation* vücudun yalnızca kalçadan aşağısını örtmüştür. *Himationun* bir bölümü sağ kolun altından sırta doğru götürülerek katlanmış ve toplu bir biçimde sol omuz üzerine yerleştirilmiştir. Arkada *himationun* artan kenar kıvrımı ise sol kol arkasından "S" biçimli kıvrımlarla aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Böylece vücudun yukarı kısmı neredeyse tamamen çıplak kalmıştır. Gövdenin alt bölümünde sağ arka kısımdan aşağıya doğru inerek bacakları tamamen örten *himation*, bacaklar üzerinde kalın rulo biçiminde bir kumaş katı oluşturmuş ve bu kumaş katı gövdenin sol yanından aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Bacakları sıkıca saran *himationun* altından dizlerin varlığı ortaya çıkmıştır bundan dolayı da bacaklar üzerindeki kıvrımlar daha seyrektir. *Himationun* diğer kenarı ise sağ bacak üzerinden gelerek iki bacağın arasından kalın bir tomar biçiminde ve aynen sol kol altından aşağıya inen kıvrımlarda olduğu gibi uçları "S" biçiminde sarkarak ayak bileklerine kadar uzanmıştır. Her iki ayak bileği üzerinde bacak hareketi ile gerilen ve üst üste birikmiş derin kanallı kıvrımlar oluşmuştur. *Himationun* kalınlığı ve ağırlığı özellikle karın altındaki, iki bacak arasındaki ve sol omuz üzerindeki kumaş tomarlardaki kalın, ağır ve sarkık kıvrımlarla çok iyi yansıtılmıştır.

Vücudun üst kısmı heroik çıplaklığında ve güçlü, tanrısal bir erkeğe özgü biçimde işlenmiştir. Figür; geniş omuzlara ve güçlü göğüs kaslarına sahiptir. Sağ bacağını ileri ve hafif yana yerleştirmiş, sol bacak ise geriye ve içeri çekilmiştir. Sol ayağın bu yerleştirilişinden dolayı sol diz ve üst bacak sağa oranla hafif dışa döndürülmüştür ve sol diz ileriye üçgen şeklinde bir çıkıntı yapmıştır.

Bu tipte ele geçen korunmuş figürlerde; sol kolun dirsekten bükerek yukarı kaldırıldığı, sol elin mızrağa ya da asaya dayandığı, sağ kolun ise dirsekten bükülerek ileriye uzatıldığı ve elinde bir nesne tutmuş olduğu görülmektedir.

Oturuş pozu ve giysi düzenlemesi eserin orjinalinin Klasik Dönem'e dayandığını göstermektedir. Pheidias'ın, Olympia Zeus Tapınağı için yaptığı Zeus kült heykeli[10] ile başlayan bu tipolojik yapı, Antik Çağ'ın sonuna kadar devam etmiştir. Bir tahtta oturuş, *himationu* giyiniş biçimi, üst gövdesinin çıplaklığı, görkemli vücut yapısı, ayakların ve kolları pozisyonu gibi tüm bunlar ikonografinin baba tanrıları olan Zeus[11], Asklepios[12], Poseidon[13] ve Hades'in[14] tasvirlerinde görülen ortak özelliklerdir. Zeus, Poseidon ve Asklepios yalnızca *himation* giymiş ve vücutlarının üst bölümü heroik çıplaklıkta iken Hades onlardan farklı olarak *khiton* üzerine *himation* giymiş olarak tasvir edilmiştir. Bunun yanı sıra Klasik ve Hellenistik Dönem mezar stellerinde[15] aynı

[4] Pinkwart (1965): 139, Taf.7, a-b; 8, a-b
[5] bkz. Pinkwart (1965): 139, Taf. 7 a-b; 8 a-b; tipin diğer replikleri için bkz. Pinkwart (1965): 205-207; Koch (1994): 208-212
[6] Ridgway (1990): 165-166, Pl. 130 a-c
[7] Dohrn (1960); Ridgway (1990): Pls. 115, 116 a-b
[8] Tartışma için bkz. Ridgway (1990): 166, 253
[9] Dohrn (1960): Taf. 54, 1-2; Ridgway (1990): Pl. 76
[10] Pausanias'ın verdiği bilgiye göre; altın ve fildişinden yapılmış olan heykelde, yalnızca gövdesinin alt kısmını kapatan bir himation giymiş olan tanrı bir tahtta oturmuş iken sağ elinde bir Nike, sol elinde ise bir asa taşımaktadır. bkz. Richter (1950): 220-221, Fig. 612; Fuchs (1969): 263-264, Abb. 292; Boardman (2005): 203-204, Res. 182
[11] Robinson (1926): 56, Fig. 116; Hill (1949): 11-12, Nr.18, Pl.5; Karageorghis (1964): 31-32, Pl.XXIX, 1-3; Nr. 25; Merker (1973): 30, Figs. 50-52, Nr. 70, Pls. 21-22; İnan (1975): 156-157, Nr. 95, Lev. LXXVIII, 2-3
[12] bkz. Holtzmann (1984): Nr. 47
[13] Simon (1994): Nr. 77, 125, 250, 252
[14] Lindner (1990): 386 vd.
[15] Hausmann (1960): Abb. 16,37,47,54-55, 57-58; Pfuhl-Möbius (1977): Nr. 854, 856, 859, Taf.125

giysi biçimi ve poz içerisinde erkek figürleri işlenmiştir. Yunan dünyasında bir gelenek halini alan ve tanrılık özelliklerini yansıtan bu heykel tipi, Roma Dönemi'nde de tanrılaştırılmış imparatorların tasvirlerinde kullanılmıştır[16].

Eser ile birlikte herhangi bir atribüsü korunmadığı için eserin hangi tanrıyı betimlemiş olduğu bilinememektedir.

Cherchel'de yer alan Asklepios heykeli[17] oturur pozisyonda ve vücudunun üst kısmının heroik çıplaklıkta olması, sağ bacağının ileri ve hafif yana yerleştirilmesi, sol bacağının geriye ve içeriye çekilmesi, gövdenin alt kısmını örten *himationun* bacaklar üzerinde kalın rulo biçiminde bir kumaş katı oluşturması ve bu kumaş katının gövdenin sol yanından aşağıya doğru sarkıtılması, *himationun* diğer kenarının sağ kol altından sırta doğru götürülerek katlanması ve toplu bir biçimde sol omuz üzerine yerleştirilmesi, *himationun* bir bölümünün sağ bacak üzerinden gelerek iki bacak arasından bol katlamalı kıvrımlarla sarkarak ayak bileklerine kadar uzanmasıyla eserimiz ile ortak özelliklere sahiptir.

Gerek tipolojik gerekse ikonografik açıdan karşılaştırdığımızda bu iki eserin aynı orijinale dayandığı anlaşılmaktadır.
Dolayısıyla eser, M.S. 2 yüzyılın başlarına ait olmalıdır.

3-Zırhlı İmparator Torsosu Res. 3 a-c

Müz.Env.Nr. 1379
Buluntu Yeri ve Tarihi: Apameia, 1938
Ölçüler: y. 0,120 m., g. 0,63 m., d. 0,50 m.
Malzeme: ince kristalli gri-beyaz mermer
Korunma Durumu - Teknik ve İşçilik: Baş, her iki kol ve bacaklar eksiktir. Boynun korunmuş olan parçasından baş ve gövdenin tek bloktan yontulduğu anlaşılmaktadır.
Bibliyografya: Yayımlanmamıştır.

Ayakta duran zırhlı bir imparator tasvir edilmiştir. İmparator, *tunika* üzerine kabartma bezemeli bir zırh (*lorika*) giymiştir. *Tunikanın* kolları ve etekleri bantların biraz dışında kalmıştır. Beline *cingulum* dolanmıştır, sol omzuna *paludamentum* atılmıştır. Sol omuz bandı *epomides*, *paludamentum*'un altında kalmıştır. Zırhın göğüs ortasında; dağınık saçlı, kanatlı, yılan kolyeli ve aegis'li Medusa başı yer almaktadır. Medusa başının hemen altında antithetik duran iki grifon kabartması bulunmaktadır. Kanatları yana ve yukarı kalkık olan ve arka bacakları ile yere basan grifonlar düğümün ortasına doğru ön ayaklarını kaldırarak şahlanmış durumdadırlar. Bele dolanan kuşak ortada Herakles düğümüyle bağlandıktan sonra uçları kemerin altından geçirilerek altta ve üstte dalgalı kıvrımlar oluşturmuştur. Zırhın alt kenarının karın üstü ortası boş bırakılmıştır. Zırhın alt kenarında dilimler şeklinde bir sıra *pteryges* vardır. Bezemesiz olarak bırakılmış olan *pteryges*'in tam ortasının altındaki bant bir ranke frizi ile süslenmiştir.

Figürün sağ kalça kavisinden ve deri bantların hareketinden vücut ağırlığını sağ bacağın taşıdığı sol bacağın ise dizden hafifçe bükülerek biraz öne uzatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Sağ kol, korunmuş olan kısmından anlaşıldığı kadarıyla aşağıya doğru sarkıtılmış olmalıdır. Sağ yan baldırda korunmuş olan iz, buradaki bir desteğin varlığına işaret etmektedir. Boynun korunmuş olan kısmından başın sert bir şekilde sola çevrildiği anlaşılmaktadır.

Apameia örneği ile benzer tipolojiye sahip olan bazı zırhlı imparator heykellerini incelememiz, zırhlı imparatorun kimliği hakkında aydınlatıcı olacaktır.

Perge'den, Antalya Müzesi'nde (env.nr.26-49) yer alan İmparator Hadrian'ın zırhlı heykeli;[18] duruş pozu, başın sert bir şekilde sola çevrilmiş olması, sağ bacağın taşıyıcı, sol bacağın serbest olması, zırhın göğüs kısmında antithetik duran iki grifon kabartması, onun yukarısında aegis'li Medusa başı, belindeki *cingulum*, tek sıra *pteryges* ve *pteryges*'in bezemesiz olması, *pteryges*'in tam ortasının altına denk gelen deri bant üzerinde bitkisel bir bezemenin yer almasıyla birlikte sol omuz üzerine yerleştirilmiş olan *paludamentumu* ile Apameia eseriyle ortak özellikler taşımaktadır. Apameia eserinden ayrılan yönleri ise zırhın alt kenarının ortasında bir kartalın bulunması ve uçları püsküllü deri bandın iki sıra olmasıdır.

Yine Perge'den, Antalya Müzesi'nde (env.nr.3730-3875) yer alan İmparator Hadrian'ın bir diğer zırhlı heykeli;[19] duruş pozu, başın sert bir şekilde sola çevrilmiş olması, sağ bacağın taşıyıcı, sol bacağın serbest olması, zırhın göğüs kısmında antithetik duran iki grifon kabartması, onun yukarısında aegis'li Medusa başı, belindeki *cingulum*, tek sıra *pteryges* ve *pteryges*'in bezemesiz bırakılması, zırhın alt kenarının ortasının boş bırakılması, *pteryges*'in ortasının altına denk gelen deri bant üzerinde bitkisel bir bezemenin yer almasıyla birlikte sol omuz üzerine yerleştirilmiş olan *paludamentumu* ile Apameia eseriyle ortak özellikler taşımaktadır. Apameia eserinden ayrılan özelliği ise sadece uçları püsküllü deri bandın iki sıra olmasıdır.

Dolayısıyla bu iki Perge örneği ile aynı tipolojiye sahip olan Apameia eseri, İmparator Hadrian'ı betimlemiş olmalıdır.

İmparator yontularının amacı, imparatoru onurlandırma ve şereflendirme maksadı dışında, yapılış biçimi ve görünümlerine göre de daha değişik ifadelerle dile getiriliyordu. Her yontu, yapılış biçimi ve yerleştirildiği yere göre halka bazı politik mesajlar

[16] Amelung (1903): 632-633, Taf. 67, Nr. 494; Lippold (1936): Taf. 40, Nr. 548; Boschung (1993): Nr. 30, Taf. 220,1; Nr. 184, Taf. 220,2; Andreae (hrsg.), (1995): Taf. 160-164; Rose (1997): Nr. 29, Pl. 96; Nr. 127, Pl.236
[17] Holtzmann (1984): Nr. 47; Landwehr (2000): 92-95, Nr. 115, Taf. 54
[18] İnan-Rosenbaum (1966): 68-69, Nr. 29, Pls. XIX, 2, XXI; Vermeule (1966): 54-55, Pl. XII, Fig. 13, Nr. 173
[19] İnan-Alföldi-Rosenbaum (1979): 97-98, Nr. 46, Taf. 38,2

vermek için dikilmekteydi. Zırhlı bir imparator yontusu; imparatorun büyük bir asker olduğunu, vatanın, milletin koruyucusu görevini yürüttüğünü, ordunun sevk ve idaresini en iyi şekilde yerine getirdiğini vurgulamaktadır[20].

Genel Değerlendirme

Apameia antik kentinde şimdiye kadar düzenli ve sistemli bir kazı çalışması yapılmamıştır. Dolayısıyla çalışma kapsamında incelediğimiz Apameia antik kentinden gelen ve Afyon Müzesi'nde sergilenen eserler düzenli ve sistemli bir kazının buluntuları değildir.

Bu eserlere genel olarak bakacak olursak; 1 nr. lı eser, orjinali Hellenistik Dönem'e dayanan "Urania Frankfurt" tipinde oturan Muse torsosudur. 2 nr. lı eser, orjinali Klasik Dönem'e dayanan oturan tanrı tipinde yapılmıştır. 3 nr. lı eser ise halka politik mesajlar vermek amacıyla yapılmış olan zırhlı imparator heykelidir. Eserlerin arka cepheleri de ön cepheleri gibi detaylı işlenmiştir. Eserlerin bazı bölümleri ayrı olarak işlenmiş olan parçaların birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bunlar arasında baş (nr.2), kollar (nr. 2) ve ayak (nr.1) gövdeye eklenmek üzere ayrı olarak işlenmiştir. Hellenistik dönemde oldukça yaygın olan bu metodun Roma döneminde de devam ettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra başı ve gövdesi tek bloktan yontulmuş olan örnekler de (nr.1,3) bulunmaktadır.

Eserler düzenli bir kazıdan gelmediği için kentin neresinde ve hangi yapısında sergilendiklerini söylemek oldukça güçtür. Ancak kaliteli işçilikleriyle Apameia antik kentinin heykeltıraşlık aktivitesi ve kültürel zenginliği hakkında bir fikir vermektedirler. Kentte ileride yapılacak olan bilimsel ve sistematik kazılar kentin heykeltıraşlığı hakkında şüphesiz daha fazla bilgi sahibi olmamıza olanak sağlayacaktır.

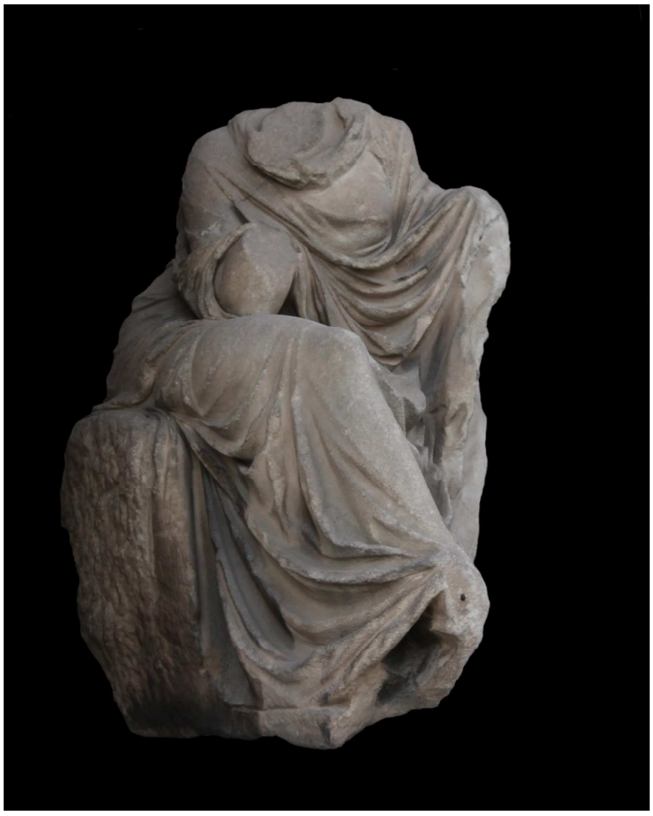
KAYNAKÇA

Amelung, W. (1903). *Die Skulpturen des Vaticanischen Museums. I.* Berlin.
Andreae, B. (hrsg.), (1995). *Bildkatalog der Skulpturen des Vatikanischen Museums Band I Museo Chiaramonti Teilband 1*. Berlin.
Ballanca, M. (1996). "Survey of Roman and Byzantine Remains at Dinar, Işıklı and Pınarbaşı, 1994" *13. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 185-198.
Boardman, J. (2005). (Çevr.G.Ergin) *Yunan Heykeli Klasik Dönem*. İstanbul.
Boschung, D. (1993). *Die Bildnisse des Augustus*. Berlin.
Dohrn, T. (1960). *Die Tyche Antiocheia.* Berlin.
Fuchs, W. (1969). *Die Skulptur der Griechen.* Hirmer.
Hamilton, W.J. (1842). *Researchs in Asia Minor, Pontus and Armenia. Vol. I.* London.
Hausmann, U. (1960). *Griechische Weihreliefs.* Berlin.
Hill, D.K. (1949). *Catalogue of Classical Bronze Sculpture in the Walters Art Gallery*. Baltimore.
Hischfeld, G. (1875). *Über Kelainai-Apameia Kibotos.* Berlin.
Holtzmann, B. (1984). "Asklepios" *LIMC II,1*: 863-897; *LIMC II,2*: 631-667.
İnan, J. (1975). *Side'nin Roma Devri Heykeltıraşlığı.* Ankara.
İnan, J.-Rosenbaum, E. (1966). *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor.* London: Ox.Un.Press.
İnan, J.-Alföldi-Rosenbaum, E. (1979). *Römische und frühbyzantinische Porträtplastik aus der Türkei: Neue Funde.* Mainz am Rhein: von Zabern.
Karageorghis, V. (1964). *Sculptures from Salamis I.* Nicosia- Cyprus: Nicosia Printing Works.
Koch, L. (1994). *Weibliche Sitzstatuen der Klassik und des Hellenismus und ihre Kaiserzeitliche Rezeption: Die bekleideten Figuren.* Charybdis 4, Münster;Hamburg: Lit.
Landwehr, C. (2000). *Die Römischen Skulpturen von Caesarea Mauretaniae. Band II. Idealplastik. Männliche Figuren.* Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
Lindner, R. (1990). "Hades" *LIMC V* 386 vd.
Lippold,G. (1936). *Die Skulpturen des Vaticanischen Museums.* Berlin.
Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor.* Princeton-New Jersey.
Merker, G.S. (1973). *The Hellenistic Sculpture of Rhodes*. Göteborg.
Özgan,R. (2013). *Roma Portre Sanatı I*. İstanbul.
Pfuhl, E.-Möbius, H. (1977). *Die Ostgriechischen Grabreliefs I.* Mainz am Rhein.
Pinkwart, D. (1965). *Das Relief Des Archelaos von Priene und die "Musen des Philiskos"*. Kallmünz: M.Lassleben.
Ramsay, W.M. (1897). *Cities and Bishoprics of Phrygia I,2.* Oxford.
Reeder, E.D. (1988). *Hellenistic Art in the Walters Art Gallery.* Baltimore, Maryland.
Richter, G.M.A. (1950). *The Sculpture and Sculptors of the Greeks.* London.
Ridgway, B.S. (1990). *Hellenistic Sculpture I: The Styles of ca. 331-200 B.C.* Bristol: Bristol Classical Press.
Robinson, D.M. (1926). "Roman Sculptures from Colonia Caesarea (Pisidian Antioch)". *The Art Bulletin*, Vol. 9, No. 1: 5-69.
Rose, C.B. (1997). *Dynastic Commemoration and Imperial Portraiture in the Julio-Claudian Period.* Cambridge.
Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I.* Ankara.
Simon, E. (1994). "Poseidon" *LIMC* VII,1: 447-497; *LIMC* VII,2: 352-393.
Summerer vd. L. (2011). *Kelainai-Apameia Kibotos: Développement urbain dans le contexte anatolien.* Bordeaux.
Topbaş, A. (1991). "Dinar (Apameia) Tiyatro Kurtarma Kazısı" *I.Müze Kazıları Semineri*, 309-319.
Üyümez vd. M. (2010). "2008 Yılı Kelainai-Apameia Kibotos Çalışmaları" *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 37-52.
Vermeule, C.C. (1966). Hellenistic and Roman Cuirassed Statues: Second Supplement. *Berytus XVI*: 49-59.
Vermeule, C.C. (1968). *Roman Imperial Art in Greece and Asia Minor*. Cambridge.

[20] Özgan (2013): 14

Res. 1 a

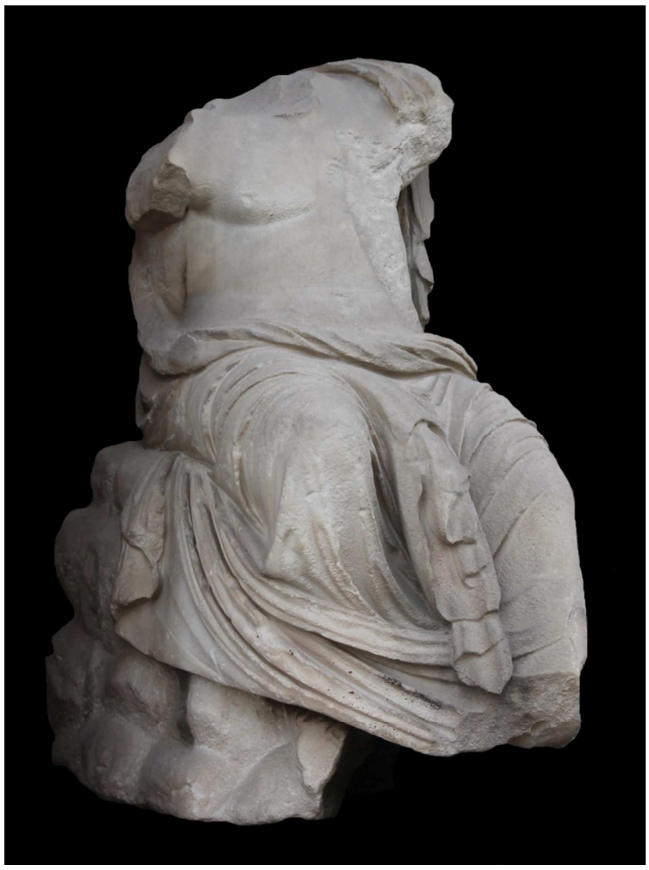
Res. 1 b

Res. 1 c

Res. 2 a

Res. 2 b

Res. 2 c

Res. 3 a

Res. 3 b

Res. 3 c

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İNGİLİZ KADINI ÜZERİNE BİR İNCELEME: SAVAŞIN İNGİLİZ KADININ HAYATINA ETKİSİ

Onur YAMANER
Mezun, Yeditepe Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, onurediperu@yahoo.co.uk

ÖZET: Birinci Dünya Savaşı, İngiliz kadınlarının sokakta oy kullanma hakkı için verdiği mücadeleden, evinde çocuğunu emzirmesine kadar hayatındaki her şeyi derinden etkiledi. Belki de kadının hayatındaki en köklü değişim iş hayatına dâhil edilmesiydi. Savaş, İngiliz Milleti'ni askeri ve sivil cephe olarak ikiye bölmüştü. Cephenin erkeğe, sivil cephenin ise kadına ihtiyacı vardı. Kadınlar erkeklerin yardım çağrısına cevap verdiler. Fakat kadınların kamusal hayata geçişleri sancılı oldu. Birçok erkeğin kafasında, kadınlar geçici işçilerdi ve savaş bitince evlerine, yani ait oldukları yere geri döneceklerdi. Kadınlara göre ise kamusal alana girme önemli bir dönüm noktasıydı. Ayrıca kadınlar savaş yıllarında gösterecekleri çabanın oy kullanma hakkı taleplerine katkı sağlayacağını düşünüyorlardı. Erkek tarihçiler ve feminist düşünürler arasında kadınların oy hakkı elde edilmesinde Savaşın etkisi uzun bir süre tartışma konusu oldu. Birçok feminist düşünüre göre erkeklerin, eşit oy hakkını sadece kadınların Savaş yıllarındaki çalışmalarına bağlamasının altında yatan belki de tek neden kadınların mücadelesini kabullenmek istememeleriydi. Her iki taraf da Savaş ile eşit oy hakkının elde edilmesi arasındaki ilişkiyi kendi penceresinden yorumladı. Elde edilen oy hakkı ne kadınların söylediği gibi doğal bir süreçti, ne de erkeklerin iddia ettiği gibi Savaşın bir mükâfatıydı.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, İngiliz Kadını, Oy Kullanma Hakkı, Sivil Cephe, Kadın İşçiler.

A REVIEW OF BRITISH WOMAN AT WORLD WAR I: THE EFFECT OF THE WAR TO THE LIFE OF BRITISH WOMAN

ABSTRACT: The First World War had a deep impact on virtually everything in British Women's life; from fighting for suffrage on the street to breastfeeding their babies at home. The most fundamental change in their lives was perhaps their inclusion in the world of Labor. The war had divided the British Nation into two as the Front and the Home front. The Front needed men while the Home front needed women. Women immediately responded to the call from men. However, their transfer into public life was a bit painful. For many men, women were merely temporary workers, and when the war was over, they would go back home where they belonged. For many women, on the other hand, entering public life was a milestone. Aside from these, women thought that their efforts during the war would contribute to their demand for the suffrage. The effect of war on the equal voting rights had been a subject of debate between male historians and feminist thinkers. According to many feminist thinkers, the fact that their man counterparts suggest that the war efforts was the only reason for the legislation of the women's suffrage, is because in reality they never recognized equal voting rights for women in their minds. Both sides interpreted the relation between war and equal voting rights from their own perspectives. In fact, the women's suffrage was neither a natural process as claimed by women, nor a reward of the War as claimed by men.

Key Words: First World War, British Woman, Suffrage, Home – front, Women Workers.

GİRİŞ

''Birinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı değişikliklerden hiçbirisi, kadının statüsü ve konumunda gerçekleşen değişiklikten daha büyük olmamıştır ve henüz kadın, erkeğin kadını algılamasındaki değişim kadar, değişmemiştir'' (Thom 1998: 1).

19. yüzyılın ortalarında başlayan ve 20. Yüzyılın başlarına kadar süren Kadın hakları hareketinin birinci dalgası, tüm Avrupa ve Kuzey Amerika'da olduğu gibi İngiltere'de de etkindi. İngiliz kadınları bu dönemde oy kullanma, meslek edinme ve eğitim alma gibi temel siyasi ve sivil haklar için mücadele ettiler. İngiliz kadınının özgürleşmesi yolunda; Mary Wollstonecraft ve diğer feminist yazarların düşünceleri, aktivist kadın liderler ve kadın kuruluşlarının çalışmaları, siyasi partilerle yapılan görüşmeler, Sanayi Devrimi ve Kapitalizmin oluşturduğu şartlar ve modernizmin etkileri, önemli unsurlardı. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın diğerlerinden en büyük farkı, mecburiyetten bile olsa değişmeye başlamış kadın statüsünü genele yaymasıydı.

Savaş yıllarında beş milyon erkeğin silâhaltına alınması kadınların çalışmasını zorunlu kıldı. Birçok kadın çeşitli işlerde çalışmaya başladı. Fakat kadınların iş hayatına geçişi bazı sorunları da beraberinde getirdi. Kadınlar; işverenlerin kadın işçiye alışık olmaması, eşit işe eşit maaş ödenmemesi ve kadınla erkeğin birlikte çalışmasının toplumsal yapıyı olumsuz yönde etkileyeceği önyargısı gibi sorunlarla karşılaştılar. Aslında tüm bu tartışmaların odak noktasında savaşla birlikte kadının değişen toplumsal rolü ve erkeğin bu değişime verdiği tepki vardı. Kadının çalışması o güne kadar hükmeden erkeğin statüsünü kadınla paylaşması demekti ve böylesine köklü bir değişimin erkek tarafından hemen kabullenilmesi beklenemezdi. Bu ötelenmeden fabrikadan çalışan kadınlardan Avam Kamarası'na ilk kadın parlamenter olarak giren Nancy Astor'a kadar her sınıftan kadın nasibini aldı. Belki de Astor'un parlamenterliğinin ilk yıllarındaki (birçok aktivist kadına göre) nispeten pasifliğinin arkasında da bu yatmaktaydı.

Kadınlar talepleri adına kahvehaneleri basmak gibi cesur eylemler gerçekleştirirken, ne gözaltına alınmaya ne de hapishaneye gönderilmeye aldırış ettiler. Kadınların oy kullanma hakkı (*Suffrage*) elde edebilmek için bitmek bilmeyen eylemleri sayesinde, kadın meselesi savaşın eşiğinde olan İngiltere'nin gündeminde İrlanda sorununu bile geride bıraktı (Law 1997: 46). Peki, kadınlar toplumsal alt – üst oluşa neden olan bu büyük savaş gelip çattığında nasıl bir yol izleyeceklerdi? Kendilerinden beklenildiği üzere, bir kez daha üstlerine düşen görevi yapmak için saf tuttular. Ne var ki kadınlar erkeklerin çağrısına cevap vermelerine karşın, kendi aralarında fikir ayrılıklarına düşmüşlerdi. Savaş yıllarında kadınlar arasında yaygın üç temel tutum göze çarpmaktadır ki, bunlar; barış taraftarlığı, oy hakkı mücadelesinin devam ettirilmesi ve ülkeleri için savaşanlara destek verilmesiydi (Law 1997: 48).

Savaş, İngiliz toplumunun aile yapısını özellikle kadın – erkek ilişkisini önemli ölçüde değiştirdi. Kadının para kazanması babasına ve kocasına olan ekonomik bağımlılığını ortadan kaldırdı. Bu durum kadının kendine olan güveninin artmasına ve kendini daha bağımsız hissetmesini sağladı. Oysa erkeğin nazarında kadın geçici işçiydi ve savaşın ağır koşulları ortadan kalkınca gene evine, geleneksel görevi olan çocuk yetiştirmeye dönebilirdi.

1918 yılına gelindiğinde, otuz yaş üzeri her kadın oy kullanma hakkına sahip oldu. Aşağıda ‘‘Savaş Sonrası İngiliz Kadını’’ bölümde görüleceği gibi kısmî siyasi imtiyazın savaşın hemen akabinde verilmesi, kamuoyunda kadınların seferberlik yıllarındaki gayretlerinin ödüllendirilmesi olarak algılandı. Kat edilen yol, ister sivil cephede erkeğe verilen desteğin bir mükâfatı olarak, isterse savaşın dahi önüne geçemediği oy hakkı propagandalarının doğal sonucu olarak görülsün, kadınlar için önemli bir aşamaydı. Elde edilen kısmî hakkın eşit oy kullanma hakkına (*Equal Franchise*) dönüşmesi on yıl sürdü ve 1928 yılında 21 yaş üzeri her kadın oy kullanma hakkına sahip oldu.

Bu çalışma, İngiliz kadın hareketinin Birinci Dünya Savaşı öncesindeki durumunu, savaşın değiştirdiği kadının statüsünü, kadınların savaş zamanında iş hayatına girişini, savaşın kadın oy kullanma hakkına etkisini ve kadınların eşit oy kullanma hakkını elde etmelerine kadar olan süreci incelemektedir. İngiltere’nin Amerika’yla siyasi, kültürel ve ekonomik bağlantıları, Avrupa kara kıtasındaki etkinliği ve zamanın en büyük sömürge imparatorluğu olduğu düşünülürse, İngiliz kadınlarının siyasi ve sivil haklar elde etmesinin yankıları, hem ulusal hem de uluslararası bir öneme sahipti. Savaş kadın siyasi tarihi için bir kırılma noktasıydı ve ağır psikolojik travmalara ve kayıplara rağmen yıkılmış evlerin içinden daha özgür kadınlar ortaya çıkarmıştı. Bu yüzden konu defalarca birçok feminist yazar ve tarihçi tarafından irdelendi. Dönemi araştırırken konuya kadın ve erkek dünyasının farklı bakış açılarından yaklaşabilmek için Cheryl Law, Susan R. Grayzel, Olive Banks ve birçok önemli kadın yazarların yanı sıra A.J.P. Taylor, Harold L. Smith gibi erkek yazarların eserlerinden de istifade edilmiştir.

I. SAVAŞA GİDEN YOLDA İNGİLİZ KADINI

A. İngiliz Kadınlarının Siyasi Partilerle İlişkisi 1910 – 1914

Kadınların oy verme hakkı elde edebilmek için yaptığı çalışmalar, kadınların ve temasta oldukları çevrelerin çıkarları doğrultusunda farklılık gösterdi. Muhafazakârlar 1910 yılına kadar Avam Kamarası’nda (*House of Commons*) kendilerine oy vermesi muhtemel kadınları destekledi. Bir yandan da İşçi Partililere ve liberallere daha yakın olan yeni erkek seçmenlerin seçimlere dâhil olmasına kadar kadınların eşit oy hakkı talebine karşı çıkıldı (Smith 1998: 55). Bu tarz dalgalanmalar kadın sendikalarına da yansıdı. Tüm kadınların ortak bir amacı vardı ama bu amaca giden yollar farklıydı. Bu durumun en açık örneği ise, *National Union of Women’s Suffrage Societies – NUWSS* (Kadınların Oy Kullanma Hakkı Dernekleri Ulusal Birliği) İşçi Partisi’ne yakınlaşırken *Women’s Social and Political Union – WSPU* (Kadınların Sosyal ve Politik Birliği) tam tersi istikamete yönelmesiydi.

Dönemin kadın hareketine yön veren kadın kuruluşlarından biri olan NUWSS, dört yıl içinde büyük bir gelişim gösterdi. 1910 yılında bu sendikaya bağlı kadın kuruluşlarının sayısı 210 iken, 1914 yılına gelindiğinde bu sayı 500’ü aştı. Buna paralel olarak üye sayısı 21,571 den 100,000’in üzerine, yıllık geliri 5,500 pound’dan 45,000 pound’a yükseldi (Smith 1998: 61). Böylesine büyük bir topluluğun aldığı veya almadığı her karar İngiliz kadını için önemliydi. Bu amaçla kadınların taleplerini karşılamaya yönelik olarak Avam Kamarası’na sunulan ‘‘Uzlaşma Yasa Tasarısı’’na NUWSS’in desteğini sürdürmesi sendikanın kadın hareketini yavaşlattığı izlenimi yarattı. Çünkü kadınlara göre, kadın ve erkeklerin eşit oy hakkına sahip olmasını amaçlayan ‘‘Eşitlik Yasası’’ teklifinin başarı şansı Uzlaşma Yasası’ndan daha yüksekti. Tüm bu gelişmeler yaşanırken, WSPU oy kullanmak için saldırgan eylemlerine yeniden başladı. Bu eylemler kadınların oy kullanma hakkına verilen desteğin azalmasına neden oldu. Nitekim NUWSS’e göre, kadınların oy kullanma taleplerini içeren ve 28 Mart 1912 tarihinde oylanan ‘‘Uzlaşma Yasa Tasarısı’’ 208 ‘‘evet’’ oyuna karşın 222 ‘‘hayır’’ oyuyla Avam Kamarası’nda reddedildi. Kanun teklifinin 1911’de yapılan teklifle aynı olmasına rağmen Avam Kamarası’nda kabul edilmemesinin sorumlusu saldırgan tavır takınan WSPU’ydu (Smith 1998: 59).

NUWSS’e İşçi Partisi ile ittifak yapması doğrultusunda içeriden bazı baskılar geldi. İlk baskılar, sendikanın İngiltere’nin kuzeyindeki ve İskoçya’daki kollarından yöneldi. Bu ittifak politikasının gerçekleşmesi için Newcastle, Edinburgh ve Manchester Kadın Oy Kullanma Hakkı Dernekleri yoğun bir mesai harcadılar. Kadınlar sağlam ve güvenilir bir ittifak kurmak istiyorlardı. Bu amaçla, İşçi Partisi ile ittifak yapma olasılığı arandı. Çünkü liberal vekiller kadın oy hakkına konusuna verdikleri destekte güvenilir değillerdi. Oysa İşçi Partisi, 1912 tarihli ‘‘Kanun Teklifi’’nde kadınları destekledi ve kadınları kapsamayan bir reformun reform olamayacağını beyan etti. Bunun yanı sıra, İşçi Partisi’nin seçimlerde kadınlara verdiği desteğin faydalarını, sendikanın geleneksel siyasi partilerden bağımsız politikasını muhafaza etmek isteyen feminist lider Millicent Fawcett dâhil olmak üzere kimse reddedemezdi (Smith 1998: 59). NUWSS’in tarafsız politika geleneği artık değişiyordu ve Fawcett seçeneklerden birini tercih etmek zorundaydı. Ya kadınların oy kullanma hakkı için İşçi Partisi’yle anlaşmayı tercih edecek ya da anlaşmayıp orta sınıftaki kadınlara sadık kalacaktı.

Bu ittifak, diğer partiler için er ya da geç erkeklerle eşit oy kullanma hakkını elde edecek kadınların desteğinden mahrum kalınması anlamına gelebilirdi. Fakat NUWSS de kendi içinde bölünmeler yaşıyordu. Siyasi partilere verilen mali yardımın nasıl kullanılacağı konusu bölünmeyi pekiştirmekteydi. Birçok liberale göre bu mali yardım İşçi Partisi adaylarını küçük seçim bölgelerinde desteklemek için kullanılıyordu (Smith 1998: 66). Liberalleri ilgilendiren bir başka konu ise kadınların, oy kullanma hakkı konusunda muhafazakârların değişen politikaları sayesinde ilerleme kaydettiklerini ve bu sayede taleplerinin seçim konusu yapılabileceğini düşünmeleriydi. Kadın meselesi İngiliz siyasetinde gerek siyasi partiler için gerekse kadınlar için değişken dengelere sahipti. Özetle, kadınlar bilhassa eşit oy kullanma hakkını kazandıktan sonra Avam Kamarası’nda her partinin faydalanmak istediği politik bir araca dönüşmüştü (Smith 1998: 54).

II. İNGİLTERE'NİN YENİ İŞÇİLERİ: KADINLAR

A. Erkekler Cepheye, Kadınlar İşe

Birinci Dünya Savaşı kapsadığı coğrafya, devlet ve asker sayısı ve kullanılan silahlar itibarıyla o tarihe kadar insanlığın gördüğü en büyük savaştı. Savaşın değiştirdiği birçok husus arasında kadının geleneksel rolü ve statüsü de vardı. Kadınlar ilk defa kitleler halinde iş hayatına dâhil olmaya başladı (Anderson ve Zinsser 1998: 28). Kadın; çocuk büyütmenin ve ev işi yapmanın dışında sokakta yeni bir hayata adım atıyordu ve bu yeni hayat savaşın yarattığı ağır ekonomik şartların bir sonucuydu.

Büyük Savaş yıllarında bütün Britanya, askeri ve sivil cephe olmak üzere iki gruba bölündü. Savaşın tahmin edildiğinden daha uzun ve yıkıcı geçmesinden dolayı, İngiliz Hükümeti cepheye göndermek üzere daha fazla erkeğe ve erkeğin yerine geçmesi için de daha fazla kadına ihtiyaç duydu. Fakat Avrupa kıtasındaki ülkelerin aksine İngiltere'de askerlik hizmeti zorunlu değildi ve bir İngiliz erkek katılacağı birliği seçebilir ya da sosyal hizmet alanında çalışabilirdi (Taylor 1965: 30). Bu yüzden Hükümet ve Savunma Bakanlığı'nın gönüllü toplama kampanyalarının başarıya ulaşması çok önemliydi. İşte tam bu noktada milliyetçi söylemler devreye sokuldu. Erkeklere ''Ülkenizin size ihtiyacı var'' gibi etkili ve vatanperver çağrılar yapıldı (Melman 1997: 410). Dönemin Savunma Bakanı Horatio Herbert Kitchener milliyetçi söylemlerin de katkısıyla 1915 yılının Temmuz ayına kadar 125.000 gönüllü asker toplamayı başardı (Grayzel 2002: 54). Hükümet, kadınlar arasında da vatanperverlik duygusunu yaymaya çalıştı; kadınlara, erkeklerin cephedeki fedakârlıkları sıkça hatırlatıldı. Bu hatırlatmalar sonucunda, kadınlar da savaş zamanı esen milliyetçilik rüzgârından etkilendiler. Millicent Fawcett ve Pankhurst Kardeşler gibi bazı feminist liderler, kadınlara ''oy kullanma hakkı talebimiz kabul edilir veya edilmez ama biz vatandaşlığı hak ettiğimizi erkeklere gösterelim'' diye sesleniyordu (Thebaud 1992: 49). Aslında bu söylem hepsi için geçerli olmasa da, kadınların savaş yıllarında gösterdikleri fedakârlığın altında yatan temel düşüncelerden biriydi. Ama insanlar, kıtlık başta olmak üzere savaş koşullarının getirdiği birçok güçlükle uğraşırken, milliyetçi söylemlerin etkisinin uzun sürmesi de beklenemezdi. Bu sebeple, hükümetin propagandalarının tesiri uzun sürmedi (Thebaud 1992: 49).

B. İyi Anne, İyi Eş ve Geçici İşçi

Savaşın ilk beş ayında kadınların toplumsal statülerinde gözle görülür bir değişme olmadı (Anderson ve Zinsser 1998: 40). Hükümet'in hem cephede hem de cephe arkasında geri hizmet için erkeklere ihtiyacı vardı. İlk etapta Belçikalı erkek mülteciler kullanıldı ama bunların sayısı yeterli gelmedi (Thom 1998: 21). Hükümet için geriye kalan tek seçenek kadın işgücüydü. Kadınların erkeklerin yerine geçmesi, hükümetle işçi sendikaları arasında yapılan görüşmelerden sonra gerçekleşti. İşçilere çalışma koşullarının savaş sonrasında düzeltileceğine ve kadınların gelirlerinin sınırlandırılacağına dair sözler verildi (Grayzel 2002: 52). Zaten kadınların işgücüne dâhil olmaları direkt sanayi alanından başlamadı. Başlarda kadınlar sekreterlik işlerine yönlendirilmişti. Zaten düşük ücretli ve ağır fiziksel koşullar altında silah ve mühimmat fabrikalarında çalışmak, kadınlar için çok da ilgi çekici değildi. Bu nedenle dikiş nakış işlerinden hemşireliğe kadar farklı meslek gruplarında çalıştılar.

Kadınların iş hayatındaki en büyük sorunlarından biri düşük haftalık ücretlerdi. Kadınlar erkeklerle aynı işi yapmalarına rağmen onlardan daha az gelir elde ettiler. Bir erkek haftada 17 şilin (shillings) kazanamadığında kendisini çok kötü hissederken, Manchester da çalışan binlerce genç kız evlerine 7 şilin götürdüklerinde kendilerini şanslı hissediyorlardı. Vasıflı kadın işçiler ise, hayatlarının sonuna kadar haftada 12 şilin'den fazlasını kazanmayı hayal dahi edemez haldeydi. (Anderson ve Zinsser 1998: 39). Bununla beraber, en yüksek ücretli işler de torpilli kadınlara verildi. Kadınların gelirini etkileyen diğer bir konu, medeni durumlarıydı. Evli kadınlar bekârlara nazaran daha fazla para kazanıyorlardı. Bunun gerekçesi, bekâr kadının maddi yükünün evli kadına göre daha az olmasıydı.

Kadınların diğer bir sorunu ise, cinsiyet ayrımı ve kendilerine yapılan sataşmalardı. Savaş yılları boyunca, kadın öncelikle evde iyi bir anne ve eş, daha sonra işyerinde sorumlu bir işçi olarak lanse edildi. Hatta hükümetin kadın işgücüne çok ihtiyacı olmasına rağmen, evli kadınlar 1916 yılına kadar, ''evi dişi kuş kurar'' düşüncesinden dolayı çalıştırılmadılar (Thom 1998: 72). Annelerin iş hayatına girmesi İngiliz Parlamentosu'nda ve ulusal basında tartışmalar yarattı. Ticaret odaları kadının çalışmasını desteklerken, kadın işçiye karşı gelenler, anneliğin önemine vurgu yapmanın bir adım ötesine gidip, kadınların yaptıkları işlerde yetersiz olduklarını iddia ettiler (Law 1997: 60). Erkeklerin gerekçeleri; kadınların iş tecrübelerinin olmaması, aile sorumluluklarının olduğu ve fiziksel olarak erkeklerden daha güçsüz olmalarıydı.

Kadınlar, savaş yıllarında işgücüne dâhil oldukları ilk günden itibaren ciddi zorluklar çektiler. Bununla beraber, iş hayatı kadının fikir dünyasının değişmesini sağladı. Arsenal şehrindeki Small Arms Factory'de çalışmış bir kadın işçi konuyla ilgili düşüncelerini şöyle dile getiriyordu: ''İngiltere'nin gelecekteki anneleri tecrübe ettikleri iş hayatı sayesinde, daha açık fikirli ve kendine güvenen anneler olacak ve azimli duruşlarıyla harika bir neslin umutlarını yeşertecekler'' (Thom 1998: 90).

C. Kadın Destek Kolordusu (The Women's Army Auxiliary Corps – WAAC)

1917'de kurulan Kadın Destek Kolordusu İngiltere ve Fransa'da yaklaşık bir buçuk yıl boyunca hizmet verdi. WAAC, savaş zamanı kadınların kurduğu ve silahlı kuvvetlere bağlı olmadığı halde askeri niteliği ağır basan en büyük gönüllü kuruluşlardan biriydi. Çalışanlarının büyük çoğunluğu ofis işleri yapan işçi sınıfına mensup kadınlardı. Bunun yanı sıra ambulans şoförlüğü, yemek ve sekreterlik işleri, bu kadınların temel uğraşlarını oluşturuyordu.

Kadınların WAAC'a katılma ve WAAC'tan ayrılma grafiği oldukça inişli çıkışlıydı. 1917 yılının Mart ayında kadınlara yapılan destek çağrısının (*Great Call for Women*) etkisiyle kısa ömürlü bir yükseliş olmasına rağmen, kurulduğu ilk yıl kadınların WAAC'a katılımı istenilen seviyede değildi (Melman 1997: 425). Fakat bir sonraki yıl Mart ile Mayıs ayları arasında katılım oranı bir hayli yükseldi. Savaş zamanında kurulan diğer bir kadın kuruluşu *Women's Land Army*'nin (Kadın Kara Ordusu) çalışma şartları ağır ve sıradan tarım işleri için kadın toplamak istemesi, kadınların WAAC'a katılımını arttırdı (Melman 1997:

429). Kadınların WAAC'a katılmasında; ordunun kadınları askere alma talebi, kadın işçiye duyulan genel ihtiyaç ve çalışan kadınların tercihleri belirleyici unsurlardı. WAAC'ın kadın üye toplamadaki başarısının önemli bir diğer nedeni de; WAAC'ın savaş zamanı sanayi işlerinden kovulan kadınlara orduda istihdam sağlamasıydı. Ayrıca WAAC, *Women's Royal Naval Service* (Kadın Kraliyet Denizcilik Hizmeti) (1917) ve *Women's Royal Air Force* (Kadın Kraliyet Hava Kuvvetleri) (1918) gibi kurumlar kadınlara kendi aralarında resmi bir hiyerarşi, askeri bir disiplin ve saygın bir üniforma sundu (Pugh 1992: 31).

1918 baharında, WAAC'a katılan kadın sayısında yaşanan hızlı artışın hemen sonrasında keskin bir düşüş oldu. Bu durum çeşitli nedenlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Fakat en önemli ve çarpıcı olanı İngiltere'den Fransa'ya giden kızlar hakkında çıkan söylentilerdi. İddiaya göre, bu kızlar askerlerle cinsel ilişkiye girmeleri için toplatıldılar (Anderson ve Zinsser 1998: 58). Kadınların üniformalı görüntüsünün ve değişen kadın erkek ilişkisinin erkekleri fazlasıyla endişelendirdiği için bu tarz skandal iddiaları manipüle edilmeye çok müsaitti. İlk başlarda söylentiler WAAC yetkilileri tarafından desteklenmedi. Yine de çalışan kadınlar için tedbirler alınmalıydı. Kadın ve erkek yetkililer önlem olarak şunu düşündüler: Erkeklerle yan yana çalışan kadınlar, orta ve üst sınıf kadınlardan rehberlik, korunma ve kontrollerinin sağlanması konularında yardım alacaklardı (Melman 1997: 445). Tüm çabalara rağmen, çıkan dedikodular WAAC'a duyulan ilginin azalmasına neden oldu.

III. SAVAŞ SONRASI İNGİLİZ KADINI (1918 – 1928)

Savaş, kadını evinden dışarı çıkardı ve böylece kadın neler yapabileceğini gördü. Artık kadınlar eski hayatlarındaki gibi bağımlı, sınırlı ve amaçsız günlerine geri dönemezdi (Law 1997: 73). Böyle düşünen kadınların çokluğuna rağmen, savaşın ağırlığında ezilmiş bazı kadınlar, eski rutin hayatlarına geri dönmeyi düşündüler. Bazı kadınlar da, kadınların savaş zamanı işlerinin savaşa özgü olduğunu ve daha sonra yaşanacak gelişmelerde herhangi bir etkisi olmayacağını belirttiler (Thom 1998: 65). Fakat savaşın hemen arkasından 30 yaş üzeri kadınların oy kullanma hakkına sahip olmalarının önemli bir gelişme olarak ortaya çıkması, kadınlar için yeni bir dönemi başlattı.

Savaş yaralarını sarmaya çalışan İngiltere ve İngiliz Hükümeti, cepheden dönen 3,5 milyon erkeği tekrar işe yerleştirmek zorundaydı. Bu yeniden yapılanma süreci özellikle kadınlar için oldukça sorunlu bir dönem oldu. Kadınların, savaş yıllarında elde ettikleri statünün genişletilmesi yönündeki beklentilerinin aksine, kadınların konumunda gerileme yaşandı (Banks 1993: 96). Birçok kadın işten çıkarıldı. Hatta evli kadınların ceza gerektirecek ve evlilik kurumuna zarar verecek uygunsuz davranışlardan dolayı boşanmaları, kadın işgücünün azaltılması için bir fırsat olarak yerel mahkemelerde kadınların aleyhinde kullanıldı (Law 1997: 69). Kadın işçiler yaşanan sürecin bir parçası olmak ve tıpkı savaş yıllarında olduğu gibi işgücüne katkıda bulunmak istiyordu. Ancak dönemin şartları kadınların yanında değil, karşısındaydı ve kadınlar savaşın verdiği iş hayatını barışın geri almasına göz yumamazlardı. Bunun için, grevlere gidildi, protestolar ve toplantılar yapıldı. Kadınların tepkilerine kayıtsız kalamayan Hükümet, kadınların meslek eğitimi alabilmeleri için *Central Committee for Women's Training and Employment* (*CCWTE*) (Kadın Meslek Eğitimi ve İstihdam Merkez Komitesi) kurumuna 50,000 pound yatırdı (Law 1997: 80).

1918 – 1928 yılları arasında feminist kadın topluluklarında bir dönüşüm yaşandı. Kadınlar, 1918 yılında elde ettikleri ilk oy kullanma hakkında sonra, kadın topluluklarının eski isimlerinin milatlarının dolduğunu düşündüler. Örneğin, NUWSS, *National Union of Societies for Equal Citizenship* (*NUSEC*) (Eşit Yurttaşlık Dernekleri Ulusal Birliği) olarak, bir başka kadın kuruluşu *London Society for Women's Service* (Londra Kadın Hizmet Derneği) ise *London Society for Women's Suffrage* (Londra Kadın Oy Kullanma Hakkı Derneği) olarak kendi içlerinde yenilenmeye gittiler (Taylor 1965: 122).

Eşit oy kullanma hakkı ve diğer tüm kadın hakları için kadınların aktif siyasette var olmaları, dolayısıyla Avam Kamarası'nda kadınların, kadınlar tarafından temsil edilmesi hayati önemdeydi. Nancy Langhorne Astor, Muhafazakâr Parti'nin bir mensubu olarak Avam Kamarası'na giren ilk kadın milletvekili (1919) oldu.[**] Astor'un ardından Margaret Wintringham parlamenter olarak Avam Kamarası'ndaki yerini aldı. Astor, milletvekili babasının ölümünden sonra babasından boşalan koltuğa seçilmiş, Wintringham da yine aynı görevdeki eşinin ölümünden sonra onun görevine seçilmişti. Bu durum, ilk kadın parlamenterlerin, yerlerine geçtikleri erkeklerin kopyası gibi hareket edecekleri beklentisi ve imajı yaratmıştı (Melville 1974: 167). Özellikle Astor'u eleştirenlerin arasında Emmeline ve Sylvia Pankhurst kardeşler, Constance Markievicz gibi kadın hareketinin ateşli savunucularını da vardı. Astor'un kadınların mücadelesine daha önce hiç katılmaması, dolayısıyla kadın hareketine yabancı olması ve parlamenter oluş şekli onu eleştirilerin hedefi haline getirdi. Astor'un söylemleri de, eylemleri de en az parlamenter oluşu kadar tartışıldı. *''Bizler yeni süpürgeleriz [siyaset alanında]. Bakalım doğru yerleri süpürecek miyiz?''* (Astor 1923: 22) cümlesi, Astor'un kadın sorununa hangi pencereden baktığına dair bazı ipuçları veriyordu. Özellikle, kadını tanımlarken kullandığı ***süpürge*** kelimesi, kadının geleneksel rolüne bir atıf mıydı? Kadınları desteklerken toplumdaki kadın algısını çağrıştıran bir sembol kullanması, kadınları siyasete adapte etme eğiliminden dolayı mı? Yoksa denge politikası uygulamaya çalışılmasından mıydı? Kadının peşinden koştuğu, elde etmek için çok çaba sarf ettiği ve şüphesiz ki hak ettiği, değişmeye başlayan yeni hayatının ve sahip olduğu yeni statüsünün; temel toplumsal değer ve görevlerini olumsuz yönde etkilememesi gerektiğini bir kez daha kadına hatırlatma ihtiyacından mı kaynaklanıyordu? Tüm tartışmalara rağmen, Astor kadın parlamenter sayısının artması için partiler üstü bir dayanışma sergilemişti. İşçi Partisi'nden ve liberallerden de kadınların parlamentoya girebilmesi için çalıştı. 6 Aralık 1923 tarihine gelindiğinde Avam Kamarası'ndaki kadın parlamenter sayısı 8'e ulaşmıştı.

Feministler, Parlamento'ya kadın parlamenter girmesi dışında, eşit oy kullanma hakkını elde edebilmek için farklı yollar izlediler. NUSEC, Eleanor Rothbone liderliğinde siyasi partilerden bağımsız ilerlemeyi tercih etti. Aktivist Viscountess Rhondda ise, kadınların aktif ve görünür bir rol üstlenmesi gerektiğine ve eşit oy kullanma hakkını elde edene kadar protesto gösterilerinin canlandırılmasına inandı. Nancy Langhorne Astor, daha politik bir yaklaşım içindeydi ve özellikle Muhafazakâr Parti'den Stanley Baldwin'nin çabalarıyla, kadın oy hakkı savunucularının (*Suffragette*) militan eylemlerinin sona ermesi durumunda

[**] Constance Markievicz'in ilk kadın parlamenter olarak seçilmesine rağmen görüşleri (İrlanda Cumhuriyetçiliği) bahane edilerek parlamenter olması engellemiştir.

reform konusunda bir ilerleme kaydedileceğine ikna edildi (Law 1997: 110). Yine bu dönemde görülen bir başka gelişme de, İngiliz faşizminin öncülerinden Rotha Lintorn-Orman'ın faşizmi kadınlaştırmasıydı. (Gottlieb 2003: 32). Rotha faşist duyguları kadınlar arasında yaymak için Savaş'taki ölü ve gazilerin İngiliz Milletine yaşattığı savaş bunalımını (Shell Shock) kullanırken Almanları Büyük Savaşın ve yaşanan acıların sorumlusu olarak lanse ediyordu. Zaten İşçi Partisi'nin güçlenmesine bir reaksiyon olarak 1923'te kurulan *British Fascisti*'ye (İngiliz Faşist Örgütü) katılan kadınların birçoğunun ortak özelliği savaş yıllarında eşlerini yahut babalarını kaybetmiş kadınlar olmalarıydı.

Kadınların eşit oy kullanma hakkı elde etmelerinin önündeki en büyük engel muhafazakârlardı. Kadınların haklarını genişletmeye çalıştığı her alanda kadınların yollarını kesmeye çalışıyorlardı. 1920 ve 1924 yasa tasarılarında Muhafazakâr Parti'nin birçok milletvekili kadınların aleyhinde oy kullandılar (Smith 1998: 98). Ne var ki, muhafazakârların kadınlara karşı bu sert tutumu çok geçmeden değişti. Bu değişimin arkasında siyasi kaygılar yatıyordu. Çünkü 5 milyon yeni erkek seçmen seçimlere katılacaktı ve bu seçmenlerin büyük çoğunluğu işçi sınıfına mensuptu ki bu da, oyların gideceği muhtemel adresi göstermekteydi. Bu gelişme, karşı cepheyi harekete geçirdi. Zaten kadın seçmenlerin partinin geleceğindeki önemini fark eden muhafazakârlar karşı atak olarak *The Women's Unionist Organization* (Kadın İttihatçı Teşkilatı) ve *Women's Advisory Committee*'yi (Kadın Danışma Kurulu) oluşturmak ve kadınlara parti yönetiminde koltuk ayırmak gibi ayrıcalıklar tanıma girişiminde bulundular. İşçi Partisi'nin kadınların ilgisini çekme yöntemi de rakiplerinin uygulamasından pek farklı değildi. *The Standing Joint Committee of Industrial Women's Organization* (Kadın İşçiler Örgütü Daimi Ortak Komitesi) ise kadınların danışma kurulu olarak çalıştı (Smith 1998: 103). Siyasi partilerin rekabetleri ve çıkarları kadınlar için olumlu gelişmeler doğurdu. 61 yıl süren İngiliz kadınlarının oy kullanma hakkı mücadelesi 1928'de kadınların eşit oy kullanma hakkına sahip olmasıyla son buldu.

SONUÇ

İngiliz kadınlarının savaş zamanında yaşamlarına dair tercih edebilecekleri çok fazla seçeneği yoktu. Kadınlar, isteyerek yahut istemeyerek hem cepheye giden erkeğin yerine çalıştılar, hem de evleriyle ilgilendiler. Hatta savaştan önce anarşist olarak adlandırılan hatırı sayılır sayıda radikal feministler oy kullanma taleplerini erteleyip sivil cepheye destek oldu (Roshwald ve Stites 1999: 330, 331). Kadınların üstlendiği bu görev zor ama kadınlar için bir o kadar da önemliydi.

Özetle, savaş ve sonuçları neticesinde bozulan ve değişen toplumun sosyal yapısı temel alındığında, savaşın erkeklerin zihniyetindeki kadın algısını değiştirdiği bir gerçektir. Ayrıca kadınların savaş yıllarında sahip olabildiği işlerin, kadınların kendilerine olan güvenlerinin artmasına ve kadın hareketinin tabana yayılmasına katkısı yadsınamaz. Fakat kadınların eşit oy kullanma hakkını elde etmesi sadece ve sadece kadınların savaş yıllarındaki işlerinin bir mükâfatı olarak görmek, kadınların savaş yıllarından çok daha önce başlayan ve 1928 yılına kadar devam eden politik girişimlerini göz ardı etmek sağlıksız ve eksik bir yorum olur.

KAYNAKÇA

ANDERSON, Bonnie S. ve ZINSSER, Judith P. (1998), *A History of Their Own*, Oxford University Press, New York.

BANKS, Olive. (1993), *The Politics of British Feminism, 1918 – 1979*, Aldershot, England.

GOTTLIEB, Julie V. (2003), *Feminine Fascism: Women in Britain's Fascist Movement*, I.B. Tauris, London ve New York.

GRAYZEL, Susan R. (2002), *Women and the First World War*, Harlow: Longman, London ve New York.

LAW, Cheryl. (1997), *Suffrage and Power: The Women's Movement 1918 -1928*, I.B. Tauris, London.

MELMAN, B. Kie. (1997), *Border Lines: Genders and Identities in War and Peace 1870 – 1930*, (Ed.) Routledge, New York.

MELVILLE, Currell. (1974), *Political Women*, Croom Helm, London.

NANCY, Astor. (1923), *My Two Countries*, Doubleday Page & Company, New York.

PUGH, Martin. (1992), *Women and the Women's Movement in Britain, 1914 – 1959*, Macmillan, London.

RICHARD, Stites ve ROSHWALD Aviel. (1999), *European Culture in the Great War: The Arts, Entertainment and Propaganda 1914 – 1918*, (Ed.) Cambridge University Press, Cambridge.

SMITH, Harold. L. (1998), *The British Women's Suffrage Campaign, 1866 – 1928*, Longman, London ve New York.

TAYLOR, A.J.P. (1965), *English History 1914 – 1945*, Oxford University Press, New York.

THEBAUD, Francoise. (1992), *A History of Women in the West: Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century V*, (Ed.) Cambridge (Mass); The Belknap Press of Harvard University Press, London.

THOM, Deborah. (1998), *Nice Girls and Rude Girls: Women Workers in World War I*, I.B. Tauris, London ve New York.

This page intentionally left blank.

MARTİN LUTHER'İN İSLAM VE TÜRKLER HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ

Önder CANVEREN
Araştırma Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı,
onder.canveren@gmail.com

ÖZET: Bu çalışmada XVI. yüzyılda Avrupa'da Reform hareketinin öncülerinden ve Protestanlık Kiliselerinin kurulmasında önemli rol oynayan Martin Luther'in (1483-1546), İslam ve Türkler hakkındaki değerlendirmelerinde hangi ana temaların ön plana çıktığı ve hangi tezlerin geliştirildiği incelenmiştir. Makalede ayrıca Luther'in değerlendirmelerinin eleştirdiği Ortaçağ Avrupa'sında Türkler ve İslam hakkında ortaya atılan tezlerle farklılaşıp farklılaşmadığı ve varsa bu farklılıkların nedenleri sorgulanmıştır. Çalışmada Luther'in kaleme aldığı eserlerin içerik analizine dayanarak ortaya çıkan beş tema üzerinden detaylı bir inceleme yapılmıştır. Bu temalar: Tanrı'nın Gazabı Türkler, Papacı Türkler, Savaşılması Gereken Düşman Türkler, Zalim ve Şehvet Düşkünü Türkler ve son olarak 'Övülesi' Türkler olarak etiketlendirilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda Luther'in İslam ve Türkler hakkında dışlayıcı, yargılayıcı ve tepkisel bir dil kullandığı ve Haçlı Seferlerine olan karşı tutumu ve Türkleri Papacı olarak resmetme dışında Ortaçağ Hıristiyan Avrupa'sında İslam ve Türkler hakkında ileri sürülen tezlerle uyumlu tezler geliştirdiği görülmüştür. Çalışmanın sonunda Luther'in değerlendirmelerinde kendi teolojik-politik pozisyonundan ve döneminin siyasi gelişmelerinden de yoğunca etkilendiği sonucuna varılmıştır. Makale, Avrupa'nın tarihsel kodlarından birini irdelemek suretiyle günümüz İslam ve Batı tartışmalarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Martin Luther, İslam, Türk, Protestanlık, Reform, Hıristiyanlık, Avrupa.

MARTIN LUTHER'S ASSESMENT OF ISLAM AND THE TURKS

ABSTRACT: In this study, one of the pioneers of the XVIth century's Reformation in Europe and the founder of the Protestant Churches, Martin Luther's (1483-1546) assessment of Islam and the Turks are investigated with the questions of main themes and theses that came to the fore. The article also questioned whether Luther's assessment of Islam and Turks are differentiated with the hypotheses in Medieval Europe that he criticized and if so, the reasons behind the differentness. A detailed examination was carried out via five main themes based on the related works written by Luther on Islam and the Turks. These themes are coded as: (I) The Turks as the Wrath of the God, (II) Turks as Papist (III) the Turks that must be fought as Enemy, (IV) Turks the Cruel and Lustful (V) and finally 'Worth-boasting' Turks. It was observed that Luther used an exclusionary, judgmental and reactive language on Islam and Turks; Luther's assessment are in compliance with the theses that constructed by Christians in Medieval Europe with the exception of picturing Turks as Papist and his opposite attitudes against the Crusades. At the end it was concluded that Luther is highly affected by his own theological-political position and the political developments of his period, too. Through examining one of the Europe's historical codes, the article aims to contribute to the contemporary discussions on Islam and the West.

Keywords: Martin Luther, Islam, Turk, Protestantism, Reform, Christianity, Europe

1. Giriş

Avrupa kimliği için Türklerin ve İslam'ın ne anlam ifade ettiği; Avrupa yazımında her ikisinin nasıl tanımlandığı, tasvirlerde hangi araçların kullanıldığı ve hangi temaların ön plana çıktığı güncel tartışmaların ve yükselen İslamofobinin nedenlerinin anlaşılması için önem arz etmektedir. Bu amaçla Tarih yeniden irdelendiğinde, İslamofobinin yeni bir olgu olmadığı, güncel iddia ve yargıların geçmişten günümüze uzanan bir mirastan yoğunca etkilendiği görülmektedir. Özellikle 11 Eylül'den sonra yaygınlaşan, özelde İslam'ı ve Müslümanları hedef alan, bazen şiddet boyutuna varan tutum ve davranışların temelinde, tarihte yazılmış fakat tarihe gömülememiş tez ve iddiaların önemli bir yeri vardır. Müslümanların terörist olduğu, İslam'ın şiddeti teşvik ettiği ya da kadınların İslam coğrafyasında sistematik olarak ezildiği gibi modern dünyadaki tezler,[1] iddia edilenin aksine Avrupa'daki tarihsel hafızanın hala çok canlı olduğunu göstermektedir (Said, 1977).

Coğrafi konumu ve uzun yıllar İslam dünyasının hükümranlığını yapmış olması sebebiyle Türkler, bu tarihsel şuurun oluşmasında hem nesne hem de özne görevi görmüştür. İstanbul'un fethinden sonra Balkanlarda ilerleyen ve Kanuni döneminde Viyana kapılarına kadar gelen Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa kimliğinin oluşmasında önemli bir aktör olmuştur (Delanty, 2005). Bu dönemde Katolik Kilisesine ve Papanın otoritesine karşı, Protestanlığın (1517) ortaya çıkmasına öncülük eden Martin Luther (Reformcu) (1483-1546), İslam ve Türkler hakkında yazmayı ihmal etmemiş ve yazdığı eserleriyle bahsettiğimiz tarihsel mitlerin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Reformcu, Avrupa din tarihinin değişim lideri olması ve hem siyasi kimliğiyle hem de teoloji tarihindeki önemli rolü nedeniyle, Batı dünyasında günümüzde hala etkili olan İslam-Türk karşıtı fikirlerin ve tutumların temellerinin atılmasında etkili olmuştur (Oberman, 2006, s. 250).

Tüm bu arka plan çerçevesinde makalede Martin Luther'in, İslam ve Türkler hakkındaki değerlendirmelerinde hangi ana temaların ve tasvir araçlarının ortaya çıktığı konu edilmiştir. Çalışmada ayrıca Luther'in değerlendirmelerinin Ortaçağ Avrupa'sında İslam ve Türklerle ilgili ortaya atılan tezlerle farklılık gösterip göstermediği; varsa bu farklılıkların neler olduğu sorgulanmıştır. Tarihsel algıların modern dünyayı etkilediği varsayımıyla kaleme alınan bu makale, Martin Luther üzerinden Protestan dünyanın teolojik zihin kodlarını ortaya çıkarmayı ve bu sayede zihinlerdeki tarihsel algıların anlaşılmasını amaçlamaktadır.

[1] Bu konuda uluslararası etki yaratan çalışma için bkz. Huntington, S. (1993). Clash of civilisations?. *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.

Nitel araştırma yöntemine dayanan bu incelemede, veri toplamada birincil kaynak olarak Martin Luther'in İslam ve Türkler hakkında yazdığı *Türklere Karşı Savaş Hakkında (1529, Vom Kriege wider die Türken), Türklere Karşı Ordu Vaazı (1529, Eine Heerpedigt wider den Türken), Türklerin Yaşamı ve Gelenekleri Hakkında Bir Kitap (1530,* Libellus de Ritu et Moribus Turcorum*), Türklere Karşı Duaya Çağrı (1541,* Vermannung zum Gebet wider den Türken*)* adlı risaleleri ile Brother Richard tarafından Almancaya çevrilen *Kur'an'a Reddiye* (1542, Refutation of the Quran) isimli eser ve son olarak 1543 yılında Theoder Bibliander tarafından basılan *Latince Kur'an tercümesine yazdığı önsöz* Türkçe ve İngilizce çevirileri üzerinden derinlemesine incelenmiş; ikincil kaynak olarak da yazın taraması tekniğinden faydalanılmıştır.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, tarihsel arka plan incelenmiş ve bu amaçla XVI. yüzyıla kadar Batı'daki İslam karşıtlığı özetlenmiş; devamında ise Martin Luther'in kısa bir biyografisi, Protestanlığın doğuşu, ana özellikleri ve sonuçları ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında ise, Reformcu'nun ilgili risalelerine ve yazın taramasına dayanarak Martin Luther'in İslam ve Türkler hakkındaki değerlendirmeleri beş tema çerçevesinde sırasıyla irdelenmiştir: (I) Tanrı'nın Gazabı Türkler, (II) Papacı Türkler, (III) Savaşılması Gereken Düşman Türkler (IV) Zalim ve Şehvet Düşkünü Türkler, (V) ve son olarak 'Övülesi' Türkler.

2. Tarihsel Arka Plan

2. 1. XVI. Yüzyıla Kadar Batı'da İslam Karşıtlığı

İslam, 611 yılında Arap Yarımadası'nda doğmuş ve yeni bir İbrahimî (ilahî) din olarak kısa sürede geniş kitlelere yayılmıştır. Yahudiliği ve Hıristiyanlığı, peygamberleriyle (Hz. Musa ve Hz. İsa) birlikte tanıyan fakat esaslarının sonradan bozulduğu gerekçesiyle, Allah'ın Kur'an-ı Kerim ile dini tamamladığı mesajına dayanan İslam ve son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.), Hıristiyan Avrupa tarafından hem teolojik hem de politik anlamda rakip olarak görülmüştür. İslam'ın yayılmasının engellenmesi ve var olan inancın (Hıristiyanlığın) korunması için İslam ve Hz. Muhammed, bu dönemden başlayarak çeşitli araçlarla ötekileştirilmiştir (Djait, 1985, s. 13; Korkut, 2008).

İslam dini hakkında olumsuz tavır ve düşüncelerin oluşmasında en önemli rolü, özellikle bağlı bulunulan kiliseler ve din adamları oynamış ve İslam ile ilgili dışlayıcı, tarafgir, önyargılı ve saldırgan üslup kısa zamanda kiliseler ve din adamları yoluyla halka nüfuz etmiştir (Günay, 2010, s. 81).

Etkileri hala devam eden Ortaçağ temelli bu karşıtlık üç dinamiğe dayanmaktadır (Canatan, 2012, s. 9; Günay, 2008, ss. 110-111). İlk olarak Hz. Muhammed, kendisinin son peygamber olduğunu iddia ederek Luther'in ifadesi ile Hz. İsa'nın değerini düşürmüştür. Bir diğer nedene bakıldığında İslam; Hz. İsa'nın ölümünden sonra özünün korunamaması nedeniyle, Hıristiyanlığı 'tahrif edilmiş' olarak nitelendirmiş ve kendisini son ilahî din olarak ilan etmiştir. Son olarak Müslümanların Akdeniz Havzası'nı himayesine alarak Roma'yı askeri olarak tehdit etmeye başlaması ile var olan teolojik rekabete siyasi boyut eklenmiştir.

Bu karşıtlığın teolojik nedenleri detaylandırıldığında, İslam'ın doğuşundan kısa süre sonra Hıristiyan dünyası tarafından teolojik bir meydan okuma olarak algılandığı görülmektedir (Kalın, 2007). İslam'ın Yahudilik ve Hıristiyanlık ile ilgili tezleri bu algının temelini oluşturmaktadır. Gelen vahiyle İslam, tek Tanrı inancı üzerine kurulmuş ve İbrahimî geleneğin son halkası olduğu teyit edilmiştir. İslam'ın doğuşu ile her iki dinin de zamanı geçmiş ve son ve kusursuz vahiy ile İslam her iki dini de aşmıştır (Lewis, 2000a, s. 86). Buna bağlı olarak mevcut halleriyle Yahudilik ve Hıristiyanlık, Kur'an-ı Kerim ayetleri ve Hadislerce eleştirilmiştir.[2] İslam; Yahudiliği, tevhit inancını bir milletin dini haline getirip sınırlamakla suçlarken, Hıristiyanlığı da özellikle teslis inancı nedeniyle yine tevhit inancını zedelediği için eleştirmiştir. Kur'an-ı Kerim, Yahudi ve Hıristiyanları bir yandan *Ehl-i Kitap*[3] anlayışı ile içselleştirirken, diğer yandan bahsettiğimiz nedenlerden dolayı 'eskimiş' olarak tanımlayıp ötekileştirmiştir. Diğer bir ifade ile İslam kendini son ve mükemmel din olarak tanımlamıştır.[4] Bu teolojik eleştiriler, kısa zamanda Avrupa'da İslam ve Hz. Muhammed hakkında savunma mekanizmalarının geliştirilmesine ve karşıt tezlerin yazılmasına neden olmuştur.[5]

Müslümanların Avrupa için siyasi tehdit olması siyasi tarihte daha karmaşık, zamana ve mekâna dayalı olarak değişen bir süreç izlemiştir. Hz. Muhammed'in vefatından birkaç on yıl sonra Müslümanlar, Ortadoğu'yu aralarında bölüşmüş iki büyük imparatorluk olan Bizans ve Pers İmparatorluğuna karşı akınlar yaparak sınırlarını genişletmiştir. Kuzey Afrika'yı ve Doğu Akdeniz'i kontrollerine alan Müslümanlarla Batı'nın ilk siyasi mücadelesi bu dönemde başlamıştır (Lewis, 2000b, s. 16). Değişik adlarla kurulan devletler (Dört Halife Dönemi, Emevî, Abbâsî, Memlûk, Eyyûbîler, Selçuklu vb.) eliyle İslam, kısa sürede Arap

[2] Kur'an-ı Kerim'de yer alan konuyla ilgili ayetlerden bazıları şunlardır: "Andolsun, "Allah üçün üçüncüsüdür" diyenler kâfir oldu. Hâlbuki bir tek ilahtan başka hiçbir ilah yoktur. Eğer dediklerinden vazgeçmezlerse andolsun onlardan inkâr edenlere elbette elem dolu bir azap dokunacaktır. " (Kur'an-ı Kerim, Maide, 73); "Andolsun, "Allah, Meryem oğlu Mesih'tir" diyenler kesinlikle kâfir oldu. Oysa Mesih şöyle demişti: "Ey İsrailoğulları! Yalnız, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin. Kim Allah'a ortak koşarsa artık Allah ona cenneti muhakkak haram kılmıştır. Onun barınağı da ateştir. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur." (Kur'an-ı Kerim, Maide, 72); "(Bir de) Yahudiler ve Hıristiyanlar, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız" dediler. De ki: "Öyleyse (Allah) size neden günahlarınız sebebiyle azap ediyor? Hayır, siz de onun yarattıklarından bir beşersiniz." (Allah) dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunanların da hükümranlığı Allah'ındır. Dönüş de ancak onadır." (Kur'an-ı Kerim, Maide, 18).

[3] İslam'daki Ehl-i Kitap anlayışı ve İslam tarihindeki uygulanışı hususunda bkz. Öztürk, L. (1995). *İslâm toplumunda bir arada yaşama tecrübesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.

[4] Kur'an-ı Kerim'de konuyla ilgili şu ayet yer almaktadır: "Şüphesiz Allah katında din İslam'dır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf, aralarındaki ihtiras ve aşırılık yüzünden ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın ayetlerini inkâr ederse, bilsin ki Allah hesabı çok çabuk görendir." (Kur'an-ı Kerim, Al-i İmran, 19).

[5] Şamlı Yuhanna (675-750), Nicates de Byzance (842-912), Peder Robert (110-1160), Ortaçağ Avrupa'sında İslam ve Müslümanlar hakkında eserler yazan ve tarihsel etkisi olan isimlerdir.

coğrafyasını aşmış ve sonuçta Müslümanlar büyük bir medeniyet kurmuşlardır (Khan, 2009). Güneyden İspanya içlerine doğru başlayan Endülüs Akınları (756-1031) Avrupa ile Müslümanların ikinci önemli siyasi çatışma alanını yaratmış ve din adına Müslümanlarla savaş, ilk kez bu dönemde Avrupa gündemine gelmiştir. Endülüs Devleti'nin yıkılışından 60 yıl kadar sonra, 200 yıl sürecek olan Haçlı Seferleri ile din adına savaş altın çağını yaşamıştır.

Katolik Kilisesi'nin öncülüğünde organize edilen Haçlı Seferleri (1095-1270) iki medeniyet arasında en uzun süren siyasi mücadele tarihinin adı olarak 8 büyük askeri çatışmayı ifade etmektedir (Demirkent, 2004). İslam'ın yayılışının önüne geçmeyi ve Hıristiyanlığın kutsal şehirlerinde (İznik, Hatay, Kudüs vb.) tekrar Kutsal Krallığın kurulmasını hedefleyen bu akımlar, kısa süreli istisnaları olmakla beraber başarıya ulaşamamıştır.

Orta Asya'dan gruplar halinde gelen ve doğudan Bizans İmparatorluğunu tehdit eden Türkler, Haçlı Seferleri sırasında coğrafi olarak İslam topraklarının Batı kapısında olmaları ve askeri yetenekleri nedeniyle bu dönemde Haçlı orduları ile karşılaşan ve onlarla mücadele etmek durumunda kalan öncül Müslüman grup olmuştur. Haçlı Seferlerindeki savunmalarıyla yetinmeyen Türkler; Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra Bizans İmparatorluğu'nun sınırında kurdukları Osmanlı Devleti ile kısa sürede genişlemiş ve nihayetinde 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesi ile geniş Hıristiyan kitlelerini de içerisinde barındıran büyük bir imparatorluğa dönüşmüştür.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Batı'da en geniş sınırlarına ulaşan Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılda imparatorluk idaresinin tüm özelliklerini içerisinde barındıran; Akdeniz, Ortadoğu, Kafkaslar ile Doğu Avrupa'nın tek emperyal gücü haline gelmiştir. İslam'daki *Ehl-i Kitap* yaklaşımına ve Hz. Peygamber dönemi uygulamalarına uygun şekilde geliştirilen ve *Millet Sistemi*[6] olarak tanımlanan yönetim anlayışı ile Osmanlı, himayesindeki Hıristiyan ve Yahudi grupları Müslümanlaştırmaksızın (Batı'nın tabiriyle kılıç yoluyla) onların can, mal, inanç ve ibadet özgürlüklerini sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, bu anlayış ile hüküm sürdüğü bu coğrafyalarda uzun yıllar sürecek olan birlikte yaşama kültürünü kurumsallaştırmıştır (Ortaylı, 2007).

1031 yılında uzak Avrupa'da (İspanya) İslam tehdidini bertaraf eden Avrupa, aradan geçen 300 yıl sonra bu sefer Balkanlar üzerinden gelen Türk tehdidi ile karşılaşmıştır. Türklerin Orta ve Doğu Avrupa'daki hükümranlığı Emevîlerin, Endülüs tecrübesinden çok daha uzun sürmüş ve Balkanlardaki Osmanlı otoritesini sağlamlaştıran İmparatorluk, özellikle Viyana Kuşatması ile Avrupa'da etkileri hala devam eden tarihsel izler bırakmıştır. Bu gelişmelerden dolayı Avrupa için İslam, Müslüman ve Doğu'ya ilişkin tüm araç ve tasvirler -dil ve üslup korunarak- XIII. yüzyıldan itibaren Türkler üzerinden yapılmıştır.

Türklerin tarihteki bu rolünün Batı'ya ilk ve en önemli etkisi kimlik üzerine olmuştur. Avrupa, Türkleri birlik ve güvenliğine karşı 'tehdit' olarak görmüş ve bu nedenle Müslüman olmalarından dolayı zaten dost edilemez Türkleri, bu dönemden itibaren kendini tanımlarken 'öteki' olarak kullanmıştır (Akdemir, 2007, s. 132; Kula, 2002, s. 127). Özellikle Kuşatma bu noktada tarihsel izler bırakmış ve Avrupalılar tarihte hiç olmadığı kadar topraklarının Müslümanlar tarafından işgal edilmesi korkusu ile karşı karşıya kalmıştır (Pirenne, 2012). Osmanlının ilerleyişini durdurmakta başarısız olan Eski Kıta, Orta ve Doğu Avrupa'yı kaybettiğini kabul etmiş ve Osmanlı tehdidini bertaraf etmek için Karlofça Antlaşması'nın imzalandığı 1699 yılına kadar beklemek zorunda kalmıştır.

Osmanlı'nın bu ilerleyişi Eski Kıta'yı teolojik olarak da etkilemiş ve Türk ilerleyişi sonucunda Hıristiyanlık, Ortaçağ Avrupa'sının dini haline gelmiş ve aslında Ortadoğulu olan Hz. İsa Avrupalılaştırılmıştır (Delanty, 2005). Avrupa ile Hıristiyanlığın özdeşleşme süreci modern döneme, hatta XVII. yüzyıla kadar sürmüş ve Hıristiyanlık bu dönemde Avrupa'daki toplulukların kimliğinin özü haline gelmiştir (Yurdusev, 1997, ss. 35-36).

Türk tehdidinin en üst düzeyde olduğu ve Hz. İsa'nın Avrupalılaştırıldığı bu dönem, Avrupa'da Reform çağının yaşandığı zaman dilimine tekabül etmiştir. Ortaçağ'da Katolik Kilisesi ve Papa; sahip oldukları ve sorgulanamayan sosyal, siyasi, politik ve ekonomik güçleriyle karşımıza çıkmaktadır (Çetin, 2002, s. 80). Bu kontrol edilemeyen ve hesap sorulamayan aşırı güç, zamanla ortaya çıkan yozlaşma, siyasal entrika ve manevralar nedeniyle nihayet XV. yüzyıl ve XVI. yüzyılda sorgulanmaya başlamıştır. Martin Luther'den önce farklı isimler (Aziz Francesco, Pierre Valdo, Jan Hus ve John Wycliffe vb.) ahlaki yozlaşmaya ve boş inançlara karşı Katolik Kilisesi'nde reform çağrısında bulunmuş, fakat bu konuda başarılı olamamışlardır. Avrupa'nın içlerine kadar gelmiş olan Türk tehdidi, Katolik dünyasının ana gündemi olmuş ve Reformcu grupları yok etmesi için yollanması planlanan Roma ordusu kurulamamıştır. Bu sebeple Reformun kurumsallaşmasında Türk tehdidinin dolaylı bir etkisi olduğu kabul edilmektedir (Cardini, 2004, s. 187).

2. 2. Martin Luther ve Protestanlığın Doğuşu

XVI. yüzyıl, Avrupa tarihi açısından dinsel bir reform çağını ifade etmektedir. Yıllar önce Ortodoks ve Katolik Kilisesi olarak ikiye ayrılan Hıristiyan dünyasında, Martin Luther öncülüğünde yeni bir ayrışma yaşanmış ve bugün Hıristiyan dünyanın ikinci büyük grubu olan Protestanlık doğmuştur. [7]

---

[6] Detaylar için bkz. Kenanoğlu, M. (2004). *Osmanlı-millet sistemi: mit ve gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları.

[7] Martin Luther, temelde yeni bir Kilisenin kurulmasını planlamamış ve Katolik dünyasının bir bütün olarak yeniden yapılandırılmasını hedeflemiştir. Fakat Reform hareketinin bir sonucu olarak Katolik dünyası ikiye bölünmüştür.
Protestan Kiliselerinin doğuşunda Luther ile beraber Jean Calvin, Desiderius Erasmus ve Huldrych Zwigli etki eden önemli isimler olmuştur. Detaylar için bkz. Ökten, K. (2003). *Reformasyon dönemi siyasal ve dinsel düşünce tarihine giriş*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
Dünyadaki Hıristiyanların yaklaşık %50,1'i Katolik; %36,7 Protestan; %11,9 Ortodoks ve %1,3'ü diğer Kiliselere mensuptur (http://www.pewforum.org/2011/12/19/global-christianity-traditions/, 2011).

Yeni kiliselerin kurulmasına öncülük eden Luther, 1483 yılında bugünkü Almanya'nın Saksonya Eyaleti'nde, Katolik bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve Erfurt Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almıştır. Tarih okumalarına ve filolojiye meraklı olduğu ve bu nedenle önemli eserler okuyup derin çalışmalar yaptığı bilinmektedir (Kılıç ve Demirçelik, 2011, s. 187; Erbaş, 2002, s. 200). Rivayete göre üniversiteden evine döndüğü bir gün yıldırım çarpması nedeniyle ölüm tehlikesi ile karşılaşmış ve devamında keşiş olmaya karar vermiştir. Bainton (1950, s. 1) bu olayın, Luther'in hayatındaki dönüm noktası olduğunu belirtmiştir.

21 yaşında Aziz Augustin[8] Tarikatına bağlı bir manastıra yerleşen Luther, burada ilahiyat eğitimine başlamış ve aynı yıl rahip olmuştur. Wittenberg Üniversitesi'nde doktorasını tamamladıktan sonra din dersleri vermeye başlamış ve 1511 yılında Roma'ya gerçekleştirdiği seyahat tüm düşünce dünyasını değiştirmiştir. Orada türlü yolsuzluklar, papazların tahakkümü, dinin sömürülmesi ve günahların parayla bağışlanmasına dair örnekler gören Luther, hayal kırıklığına uğramış ve bu hayal kırıklıkları, Kilise ve Papa özelinde Katolik inanç ve uygulamalarını sorgulamasına neden olmuştur (Wylie, 1886, ss. 294-297; Patrick, 2007, s. 1232).

Bu sorgulamalar sonucunda 1517 yılında *Endüljansın Kuvvetine Dair Tezler* başlıklı, 95 maddeden oluşan bir bildiri yazmış ve bunu Kiliselere dağıtmıştır. Bu bildiri, Protestanlığın doğuşu olarak kabul edilmektedir (Altıntaş, 2002, s. 60). Akabinde kendisine karşı Papa ve Katolik Kilisesinin saldırıları başlamış ve dönemin Saksonya Dükü III. Frederick, Luther'i koruması altına almıştır. Burada mücadelesine devam eden Luther, 1520 yılında *Hıristiyan Kişinin Özgürlüğü Üzerine* (Von der Freiheit des Christenmenschen) isimli ünlü kitabını yayınlamıştır.

Luther daha önce gelen diğer reformcuların aksine düşünceleriyle insanları etkileme ve fikirlerini yayma noktasında başarılı olmuştur. Metinlerinde ve tartışmalarında argo kelimeler kullanmakla beraber hitabeti güçlü bir kişiliktir. Olgun (2000, ss. 207-208) incelemesinde Luther'in, özellikle katı kaderci ve bunun sonucu olarak aksiyonsuzluğu/eylemsizliği öneren anlayışı nedeniyle Augustinci; Tanrı, iman, şeriat ve kurtuluşa ait görüşleriyle de Pavluscu[9] olduğuna dikkat çekmiştir.

Luther'in Aziz Augustin ve Aziz Pavlus temelli iman görüşünden yoğun şekilde etkilenen Protestanlık, Hıristiyanlığın temellerinden olan üçleme esasına (Tanrı-Tanrı'nın oğlu-Kutsal Ruh) bağlıdır. İnanca göre zat bakımından Hz. İsa, Tanrı'yla birdir. İnsan buna inanırsa gerçek mutluluğa ulaşır. Ekmek ve şarap ayini olarak tanımlanan Evharistiya'da Hz. İsa vücûden mevcuttur. İbadette İncillerinin okunması ve vaaz esastır.[10] Bu ortak temellere rağmen Reform süreci Hıristiyanlığa getirdiği *5 Sola* ile Katolik düşüncesinden farklılaşmaktadır (Boice, 2009). *Sola Scriptura* diye anılan ilk ilke, sadece ve yalnızca Kutsal Kitab'ın en üst yetkiye sahip olmasını ifade etmektedir. *Soli Deo Gloria* ise yaratılışın gayesi gereği, insanların tüm hayatlarını Tanrı'nın görkemi için yaşamasını ifade etmektedir. *Solo Christo*, Kiliseyi Tanrı ve insan arasındaki tek aracı olan Mesih'teki imana geri çağırmayı temel almaktadır. *Sola Gratia* ilkesi, gerçek kurtuluşun yalnız ve sadece Tanrı'nın lütfu sayesinde olacağını ifade etmektedir. Son olarak *Sola Fide*, *Sola Gratia*'yı tamamlar şekilde kurtuluşun yalnızca iman ile olacağını tekrarlamaktadır.

İsa-Mesih özünün korunmasına karşın Hareket, Papalık ve ruhban sınıfının ayrılıkçı pozisyonuna bir protesto niteliğindedir ve bu nedenle Protestanlık ismini almıştır.[11] Luther (1520, ss. 542-547) *Hıristiyan Asillere Söylev* adlı risalesinde Katolik Kilisesini ve Papalığı, Hıristiyanlığın özüne aykırı şekilde ördükleri şu üç duvar ile eleştirmiştir:

> *"Romanistler büyük bir beceriklilikle kendi etraflarına üç duvar ördü ve bugüne kadar kendilerini bu duvarlarla korudular; tüm Hıristiyanlar çok kötü bir duruma düşmüşken kimse bir reforma girişemedi. İlki, dünyevi güç tarafından baskı altına alındıklarında dünyevi güçlerin kendileri üzerinde hiçbir yargı hakkına sahip olmadığını, aksine, ruhsal gücün dünyevi güçten üstün olduğunu iddia edip savundular. İkincisi, Kutsal Kitap'taki sözlerle uyarıldıklarında Papadan başka hiç kimsenin Kutsal Kitap'ı yorumlayamayacağını söyleyerek itiraz ettiler. Üçüncüsü, bir konsül toplamakla tehdit edildiklerinde Papadan başka kimsenin konsül toplayamayacağını iddia ettiler…"*

Diğer taraftan Reformcu, *95 Maddelik Tez*inde Katolik Kilisesinin ve Papa'nın aşağıdaki uygulamalarını da sert bir dille eleştirmiştir (Luther, 1517):

> *"(1) Rabbimiz ve Efendimiz İsa Mesih "Tövbe Edin" diye buyurduğunda, inananların tüm hayatının tövbe olması gerektiğini istemiştir…(2) Bu söz, rahiplerce icra edilen sakramental tövbe, yani günah çıkarma ve kefaret ödeme olarak anlaşılamaz. (4) O halde [günahın] cezası, insanın kendi kendini yargılaması devam ettiği sürece bitmeyecektir. Zira bu, hakiki içsel tövbedir ve göklerin melekûtuna kavuşmamıza dek sürecektir. . (5) Papa ya şahsen ya da Kilise Kanunu'nun otoritesiyle verdiği cezaların dışındakileri bağışlayamaz… (27) Paranın para*

[8] 354-430 yılları arasında yaşamış Hıristiyan düşünüre göre hakikat insanın kendisindedir. Aziz Augustin bu temele dayanarak "Anlayabilmek için inanıyorum." felsefesini geliştirmiştir.

[9] 5-67 yılları arasında yaşamış Tarsus doğumlu Yahudi asıllı Hıristiyan azizdir. Pavlik Kiliselerinin kurucusu olarak kabul edilen Aziz Pavlus, Yeni Ahit ve Luka'nın yazımında önemli rol oynamıştır.

[10] Katolik ve Protestan Kiliselerindeki Evharistiya konusundaki anlayış ve uygulama farklılıkları için bkz. Eroğlu, A. H. (1999). Ekmek-şarap ayini (evharistiya) konusunda Katolikler ve Protestanlar arasındaki anlayış farklılıkları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39(1), 439-453.

[11]Kelime ilk kez Lutherci görüşleri benimseyen bir grup Alman prensin ilan ettiği deklarasyona (Diet of Spiers, 1529) atıfla reform yanlılarını nitelendirmek için Roma Katolik Kilisesi tarafından kullanılmıştır. Detaylar için bkz.
Waardenburg, J. (2007). İçinde *Diyanet İslam ansiklopedisi* (Protestanlık maddesi, Cilt 34, ss. 351-354). İstanbul: İSAM.

> *kutusuna atılmasıyla birlikte ruhun daha o an [Araf'tan] uçup kurtulduğu sadece bir insan öğretisidir. (28) Paranın para kutusuna atılmasıyla, ancak kârın ve hırsın artacağı kesindir*."

Luther'e göre Papalığın sahte hâkimiyet ve sömürü yoluyla Hıristiyanlıkta kurduğu hiyerarşi ve siyasi yetkileri reddedilmelidir. Reformcu, Papanın af ve merhamet yetkisine, Araf (Purgatoryum) inancına,[12] Katolik ayinlerine ve Cennet için anahtar satmaya (Endüljans) karşı çıkarak Papanın yanılmazlığı kuralını 'aptallık' olarak tanımlamıştır. Bu karşı tutum, İslam ve Türkler hakkındaki değerlendirmelerini de etkilemiş ve 'Papacı Türkler', okumalarında ortaya çıkan ana temalardan birisi olmuştur. Temelde Hıristiyanların bu reddiye ile özgürleşeceğini savunmuş ve bu konuda *Hıristiyan Kişinin Özgürlüğüne Dair* adlı risalesinde şu ifadeleri kullanmıştır (Luther, 1543a, s. 549):

> *"Ruh, yaşamak için Tanrı'nın sözü dışında hiçbir şeye ihtiyaç duymaz; Tanrı'nın sözü olmadan ihtiyaçlarından hiçbiri karşılanmış olmaz.... Nasıl ruh yaşamak ve aklanmak için sadece söze ihtiyaç duyuyorsa, başka hiçbir çabayla değil, sadece inançla aklanabileceği de açıktır. Çünkü eğer başka bir vasıta ile aklanmak mümkün olsaydı, söze ve neticede inanca gerek kalmazdı… Sadece inanç aklanma sağlar, özgürleştirir ve kurtarır..."*

Bununla beraber dinde bireyi ön plana çıkaran ve arada üçüncü bir aktör olarak ruhban sınıfını ve Papalığı reddeden Reformcu, insanların gerçek iman yoluyla özgürlüğe ulaşabilmesi için Kutsal İncil'i mutlaka kendi dillerinde okuması gerektiğini vurgulamıştır (Has, 2014, s. 254). Luther'e göre, teolojik düşüncelerin tamamı Kitab-ı Mukaddes'ten beslenmektedir. Bu yüzden Tanrı'nın sözü ve tek ilahî kaynak olan İncil'in herkesçe anlaşılması gerekmektedir (Deniz, 2012, s. 7). Reformcu, buna dayanarak İncil'i Almancaya çevirmiştir.

İncil'in ulusal dillere çevrilmesi, devam eden yıllarda Protestanlığın Eski Kıta'da yayılmasına ve aynı zamanda milli kiliselerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum Papalık makamının elindeki teolojik ve siyasi güce büyük bir darbe vurmuş, kısmen din ve devlet işleri birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Luther'in din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması yönündeki savları nedeniyle Avrupa'da sekülerleşmeye önemli katkılarının olduğu kabul edilmektedir (Koray, 2005, s. 38).

Ünlü tarihçi Delanty'e (2005, s. 97) göre Protestanlık neticesinde din, rasyonelleşmiş formda ve bireyler bazında varlığını sürdüren konuma indirgenmiştir. Avrupa'daki Reform hareketleri sonucu ve inancın bireyselleşmesine bağlı olarak Hıristiyan âleminin bütünlüğü düşüncesi yıkılmış ve dinsel unsurların yerini zamanla akıl ve bilim almıştır (Dawson, 1971, s. 81). Sonraki yüzyıllarda akıl ve bilime eklemlenen kapitalizm ve sekülerleşme ile ulus devletler ve ulusal kimlikler ortaya çıkmıştır (Özgöker ve Musaoğlu, 2013, s. 72). Ayrıca dinin sosyal yaşamdaki rolü Ortaçağ'a kıyasla erozyona uğramış; Hıristiyanlık, Ortaçağ'da Avrupa kimliğinin neredeyse kendisiyken modern dönemde sadece unsurlarından biri haline gelmiştir (Yurdusev, 2007, s. 38; Dinç, 2011, s. 40).

Son olarak tüm bu Reform süreci Avrupa'da Otuz Yıl Savaşları'nın çıkmasına neden olmuştur. Katolik ve Protestan olarak ayrılan Alman prensliklerinin arasında başlayan ve Fransa, İsveç, Hollanda, Danimarka, Kutsal Roma İmparatorluğu ve Habsburg Hanedanlığı'nın dâhil olmasıyla bir kıta savaşına dönen çatışmalar, 1648 yılında Protestanların zaferi sonrasında imzalanan Vestfalya Antlaşmaları ile son bulmuştur. [13]

3. Martin Luther'in Değerlendirmelerinde Ortaya Çıkan Ana Temalar

Luther'in okumalarında ortaya çıkan temaları incelenmeden önce bazı hususların irdelenmesi, konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Bu amaçla sırasıyla Luther'in değerlendirmelerinde yer alan kavramların içeriği, İslam ve Türkler hakkında yazmasının nedenlerini açıklarken ileri sürdüğü tezler, bilgi toplamak için kullandığı kaynaklar, cevap bulmaya çalıştığı temel sorular ve son olarak da tüm bu değerlendirmelerdeki ötekileştirici, dışlayıcı ve aşağılayıcı üslubunun altında yatan başlıca nedenler açıklanmıştır.

Çalışmanın daha anlaşılır olması için Reformcu'nun risalelerinde kullandığı kavramlara ve bu kavramlarla neye işaret ettiğine değinecek olursak: Türklerin o dönem, Müslümanların öncüsü/lideri olması, Luther'in İslam ve Müslümanlara yönelik söylemini Türkler üzerinden yapmasına yol açmıştır (Olgun, 2000, ss. 187-189). Luther'in risalelerinde 'Türk' ve 'Türkler' şeklindeki kullanımları, ırk olarak Türklerle alakalı olmayıp, bir bütün olarak Müslümanları ifade etmektedir. Reformcu, risalelerinde 'Müslüman' kavramını nadiren kullanmış ve bunun yerine çoğunlukla 'Türk' kelimesini tercih etmiştir. Benzer şekilde 'İslam' kelimesinin yerine de 'Muhammed'in dini', 'Muhammed'in yalanları' ya da 'Türklerin inancı' sözcüklerini tercih etmiştir.

Luther, tüm risalelerinin giriş kısımlarında, çalışmanın önemi ve neden yazıldığı/okunması gerektiği hususlarında geniş açıklamalar yapmıştır. İslam ve Türklerle ilgili çalışmalarında da bu durum gözlemlenmektedir. Reformcu, İslam ve Türkler üzerine araştırma yapıp eserler kaleme almasını iki nedene dayandırmaktadır. Daha önce yazılmış eserlerin gerçekçi olmamasını, çalışma yapmasına ilk gerekçe olarak göstermiştir. Konuyla ilgili Nicolaus Cusanus (Kusalı Nicolas) tarafından kaleme alınan *Refutation of the Alcoran (Kur'ana Reddiye)* ve *The Critique of the Alcoran (Kur'an'ın Çürütülmesi)* adlı eserler için yazdığı önsözde yer alan "*Daha önce (Türkler hakkında) çalışma yapanlar çok az güvenilirliğe ve uzmanlığa ulaşabilmiştir, çünkü*

[12] Katolik inancına göre; günahkâr olan Hıristiyanların öldükten sonra arınmaları için gönderildikleri, cennet ile cehennem arasındaki ara âleme 'Araf' denir. İnanca göre Tanrı'nın dostluğu ve nuru içinde ölenlerden, henüz tam olarak arınmamış olanlar, ebedi esenliklerini garanti altına almış olmalarına karşın, cennet mutluluğuna girmek için gerekli kutsallığı elde etmek amacıyla bu ara âlemde öldükten sonra önce arındırıcı bir ateşten geçirileceklerdir.

[13] Detaylar için bkz. Sander, O. (1989). *Siyasi tarih: İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi.

çalışmaları Türklere olan nefretleri ya da reddiyelerindeki savların zayıflığı nedeniyle ucuzlaşmıştır/kıymetsizleşmiştir." ifadeleri bu noktada dikkat çekmektedir (Luther, 1530, s. 258).

1530 yılında kaleme aldığı *Türklerin Yaşamı ve Gelenekleri Hakkında Bir Kitap* adlı risalesinde Luther, temelde 'Muhammedcilerin skandallarını ortaya koymak' yoluyla, Avrupa'nın Türkleşmesini/Müslümanlaşmasını önlemek adına mutlaka Türklerin din ve kültürleri hakkında bilgi sahibi olunması gerektiğini belirtmiştir (Luther, 1530, s. 260). Ona göre bir Türk, üç boyutta Avrupa'yı (Hıristiyanlığı) tehdit etmektedir: ruhsal boyut, dünyevi boyut ve son olarak yuva-evlilik boyutu (Luther, 1529, s. 48). Reformcu buna rağmen idarecilerin ve aydın sınıfın Türkler hakkında kendilerine kesin bilgi vermek için herhangi bir çabalarının olmamasından nefret ettiğini belirtmiş ve Hıristiyanların mutlaka Türkler hakkında bilgi sahibi olmasını salık vermiştir (Luther, 1529, s. 40).

Francisco (2007, s. 97), Martin Luther'in hiç görmediği Türkler ve İslam hakkındaki bilgilerini şu dört eserden aldığını aktarmıştır: Nicolaus Cusanus (Kusalı Nicolas) tarafından 1649 yılında kaleme alınan *Critique of the Alcoran* (Kur'an'ın Çürütülmesi) ve *Refutation of the Alcoran (Kura'an'a Reddiye)* adlı eserler; Georgius de Hungaria'nın 1481 tarihli *Traktat über die Sitten, die Lebensverhältnisse und die Arglist der Türken* (Türklerin Gelenekleri, Görenekleri ve Hinlikleri Üzerine İnceleme) eser ile 1542 yılında bulduğu Kur'an-ı Kerim'in Latince tercümesi. Konuyla ilgili Levin (2007, s. 218), Luther'in okuduğu ve değerlendirmelerini temellendirdiği bu metinlerin, Ortaçağ kaynaklı olduğu ve daha önce yazılmış eserlerde olduğu gibi çok fazla hatalı bilgiler içerdiğini kaydetmiştir.

Martin Luther'in diğer Ortaçağ tarihçilerine ve ruhban sınıfına kıyasla, İslam'ı kulaktan dolma bilgilerle değil, birincil kaynaktan –yani Kur'an-ı Kerim'den- öğrenmek için uğraştığı; hatta bir dönem tercümesiyle meşgul olduğu bilinmektedir (Hıdır, 2006, s. 143). Kur'an-ı Kerim'in o zamana kadar Avrupa dillerine çevrilmemiş olmasından yakınan Reformcu, Ricoldo de Monte Croce'nin *Confutatio Alcorani (Kur'an'ın Çürütülmesi)* adlı eserinin Almanca çevirisine yazdığı önsözde 'utanç verici şey' olarak nitelendirdiği Kur'an-ı Kerim'in tercümesine olan ihtiyaçla ilgili şunları söylemiştir (Luther, 1530, s. 258): "*Kur'an daha önce Latinceye çevrilseydi, herkes Muhammed'in Hıristiyanlığın düşmanı olduğunu görür, Muhammed de uzun süre Hıristiyanlığa zarar veremezdi.*" Kur'an-ı Kerim'in tamamını okuyup okumadığı bilinmemekle beraber, İslam'ın ilahî din olmadığı yönündeki iddiasını ispatlamak için, Kur'an-ı Kerim'de özellikle Hz. İsa'nın işlendiği ayetlerle ilgilendiği, şu yorumlarında ortaya çıkmaktadır (Luther, 1529, s. 41):

> *"Kur'an İsa'yı ve Meryem'i hiç günahı olmayanlar olarak çok övüyor. Fakat İsmail ve Yunus gibi kutsal bir peygamber olmasından başka bir şey söylemiyor. Tanrı'nın oğlu olduğunu ve gerçek Tanrı olduğunu inkâr ediyor. İsa burada (Kur'an'da) kurtarıcı değil, kral değil, günahının affı değil, ne lütuf ne de kutsal ruh. Ne baba, ne oğul ne kutsal ruh, ne vaftiz, ne takdis merasimi, ne İncil, ne inanç, ne de tüm Hıristiyan öğretisi ve yapısı. Hiç biri yok. Çünkü Muhammed'in kendi öğretisi ve özellikle kılıç öğretisi var. Türk inancının aslı da budur."*

Öte yandan Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa'nın isminin geçmesi ve Hz. İsa'yı, Tanrı tarafından yollanan bir peygamber olarak tanımlaması Luther'in dikkatinden kaçmamıştır. Buna rağmen Luther, Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa'nın resmediliş şeklini beğenmeyerek şu ifadelerle endişesini dile getirmektedir: "*Mesih'in Muhammed'in seviyesinin altında bulunduğu ve ondan daha küçük olduğu inancı içinde her şey mahvolur.*" (Luther, 1529, s. 42). Bir Hıristiyan olarak Luther, İslam'da Hz. İsa'ya yüklenen anlamı kendi bildikleri/iman ettikleri değer nedeniyle yeterli görmemiş ve bu nedenle Kur'an-ı Kerim'in vahiy temelli bir kitap olmadığı/olamayacağı sonucuna varmıştır. Buna bağlı olarak İslam'ın gerçek bir din olmayıp (yalancı) Muhammed'in kendi öğretisi olduğunu iddia etmiştir. Luther'in İslam, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed hakkındaki değerlendirmelerinde ötekileştirici, dışlayıcı ve aşağılayıcı bir üslup kullanmasının temel nedeni, İslam ile inandığı Hıristiyanlık arasındaki bu teolojik ayrışma olmuştur. Türkler hakkındaki değerlendirmelerinde de aynı üslubu takip etmesinin özünde ise Türklerin Müslüman olması yatmaktadır. İslam'ın şartlarına uygun olarak Hz. İsa'ya peygamber olarak iman eden, fakat Hıristiyanlığı sonradan bozulmuş olarak nitelendiren 'Müslüman' Türkler; Luther'in gözünde son peygamber olarak Hz. İsa yerine 'yalancı' Muhammed'e inanmaları ve Hıristiyan olmamaları nedeniyle kâfir, cehennemlik ve kötü insanlardır. Luther'in eserlerinde işlediği bu teolojik farklılaşmalar bir bütün olarak ele alındığında Luther'in değerlendirmelerindeki temel belirleyici etmenin Reformcu'nun Hıristiyan kimliği olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Martin Luther'in İslam ve Türkler hakkındaki araştırma ve çalışmalarında üç soruya cevap aradığı görülmektedir: (I) İslam vahiy temelli ilahî bir din midir, Muhammed kimdir? (II) Türk (Müslüman) kimdir? (III) Son olarak, Türklerle (Müslümanlarla) nasıl mücadele edilmelidir? Çalışmanın ikinci kısmında işlenen ana temalar, Luther'in bu sorulara aradığı cevaplarda ortaya çıkmaktadır.

Yapılan metin analizleri ve yazın taraması sonucunda, Martin Luther'in İslam ve Türkler hakkındaki değerlendirmelerinde beş temanın ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar sırasıyla (I) Tanrı'nın Gazabı Türkler, (II) Papacı Türkler, (III) Savaşılması Gereken Düşman Türkler (IV) Zalim ve Şehvet Düşkünü Türkler, (V) ve son olarak 'Övülesi' Türkler.

3. 1. Tanrı'nın Gazabı Türkler

Luther, ilk yıllarında iddiasını Kitab-ı Mukaddes'e dayandırarak Tanrı'nın -Şeytan'ın tarafında olan- Türkleri, Hıristiyanları cezalandırmak için yolladığına inanmıştır. "*Türkler, Tanrı'nın falakası ve Şeytanın hizmetçisi, bunda hiç şüphe yok.*" (Luther, 1529, s. 33) cümlesi bu noktada çarpıcıdır. Teslimiyetçi ve determinist bakış açısıyla Türkleri, Daniel efsanesindeki[14] dördüncü

[14] M.Ö. II. yüzyılda Daniel tarafından Yeni Ahid'in Vahiy kitabında, Deccâl'in iki canavar şeklinde sembolik portreleri verilir. Bunlardan biri denizden çıkan on boynuzlu, yedi başlı bir canavardır. Onun başları üzerinde küfür isimleri bulunur. Detaylar için bkz. Demirci, K. (1994). İçinde *Diyanet İslam ansiklopedisi* (Deccal maddesi, cilt 9, ss. 67-69). İstanbul: İSAM.

hayvanın on boynuzundan küçük olanı olarak yorumlamış; Mısır, Asya ve Yunanistan'ın Türk egemenliği altına girmesini de benzer şekilde, teolojik zeminde gerekçelendirmeye çalışmıştır. Reformcu, 'küçük boynuz' olarak yorumladığı Asyalı zalim Türk'ü, İncil'deki *Gog ve Magog (Yecüc Mecüc)* söylemine uyarlamıştır. Yecüc diye nitelendirdiği Türkler için aşağıdaki tasviri kullanmıştır (akt. Hagemann, 2000, s. 13):

> *"Bunlar, bizde olduğu gibi, büyük ve güzel evler inşa edemezler; hayvan gibi, başlarının üstünde bir damla yetinirler... Yağma ve savaşa sürekli hazır olan vahşi ve yağmacı göçebelerdir… Şeytan, Daniel'in 7. bölümünde dediği gibi, şüphesiz sadece Hıristiyanlığın dünya hâkimiyetini değil aynı zamanda İsa'nın krallığını, onun kutsal kullarını ve üyelerini inançtan uzaklaştırmak için vasıta olarak Türkü seçiyor."*

Reformcu'ya göre Türklerin başarılarının nedeni Tanrı'nın gazabıdır. Bu amaçla "*Fakat bu kör Türklerin iddia ettiği gibi Muhammed'in inancının doğru bizim inancımızın yanlış olduğu anlamına gelmemektedir… Mezmurlarda (İncil'de bir bölüm) okuduğumuz üzere Tanrı günahlarımızın cezası ve affı olarak bu duruma izin vermiştir.*" ifadelerini kullanmıştır (akt. Montecroce vd., 2002, s. 3). Benzer şekilde bir diğer risalede (Luther, 1541, s. 92) "*Türk bizim 'öğretmenimiz'dir. O (Türkler) bizi Tanrı'dan korkmak ve dua etmek için eğitip öğretmektedir*." iddiasını tekrarlamıştır.

Kıyamet kehanetine dayanan başka bir içtihadında Luther, Türklerle mücadele edilmemesi gerektiği sonucuna varmış ve Hıristiyanlara sabır çağrısında bulunmuştur (akt. Tanyu, 1981, s. 157): "*Tanrı Türkleri, Hıristiyanlara ceza versin, onları yola getirsin diye gönderdi. Bu nedenle onlara karşı savaşmak mümkün değildir, buna boyun eğip, sabretmek gerek. Fakat Tanrı ileride, onların (Hıristiyanların) çektikleri cezayı kâfi görecek ve Türkleri geri çekecektir*."

Yukarıdaki alıntıları da dikkate alındığında Luther, Tanrı'nın eğitici Türk sopasıyla Avrupa'yı cezalandırmasının nedenini Hıristiyanların günahları olarak görmüştür (Hagemann, 2000, s. 8). *Türklere Karşı Duaya Çağrı* adlı risalesinde para ve servet tutkusunu, hırsızlığı, tefeciliği, faizle para veren bankerleri, sadakatsizliği, açgözlülüğü ve itaatsizliği, dönemindeki Hıristiyan dünyanın temel günahları olarak sıralamıştır (Luther, 1541, ss. 85-116). Özelde Alman toplumuna eğilmiş ve Almanya'yı günahla olgunlaşması, günahkârlığı had safhaya çıkarması nedeniyle eleştirmiştir (Luther, 1541, s. 88). Luther'e göre tövbe edilip günahlar bırakılmadan, Tanrı'nın 'yoldan çıkmış' Hıristiyanlarla barışması mümkün değildir. Ayrıca hâlihazırda bu şart sağlanmadan Türklere karşı yapılacak bir mücadele, Tanrı'nın buyruğuna da aykırıdır (Luther, 1529, s. 26): "*Ben hiç kimseyi Türklere karşı savaşa çekmek veya çağırmak gibi bir koşulu burada öne sürmüyorum, bu ancak ilk koşul yerine getirilirse olur… Yani tövbe edilir ve Tanrı barıştırılır ise.*"

3. 2. Papacı Türkler

Protestanlık; özünde Papalık ile Katolik Kilisesinin öğreti ve uygulamalarının eleştirisi üzerine oturduğu için hem Papalık hem de Türkler, Luther'in okumalarında temel 'ötekiler' olarak karşımıza çıkmaktadır. Luther'in Türkleri tanımlarken Papa ile mukayeseler yapması ve her ikisini de Hıristiyan dünyası için düşman olarak tanımlaması, Luther'i diğer Ortaçağ okumalarından ayırmaktadır. Konumuzla doğrudan ilgili olmamakla beraber, Protestan metinlerinde bir diğer 'ötekinin' de Yahudiler olduğu not edilmelidir.[15] Fakat tehdidin boyutu nedeniyle Türklerin ötekileştirilmesi, Yahudilere kıyasla çok daha yoğun ve sert olmuştur.

Bu 'ötekileri' sık sık birlikte işleyen Luther; Papalığın Türklere kıyasla Hıristiyanlığa daha büyük zararlar verdiğini iddia etmiştir. Ahir zaman kehanetine dayanarak ve Kitab-ı Mukaddes'e referans vererek sadece Türklerin değil, aynı zamanda Papalığın da kıyamet alametlerinden olduğu içtihadını geliştirmiştir. Reformcu, Papayı 'sinsi bir iç düşman', Türkleri ise 'korkunç bir dış düşman' olarak tanımlamış ve kehanette bulunarak Türkleri ve Papayı iki 'Deccal' olarak nitelendirmiştir. Luther, Papa için 'yalancı', Türkler içinse 'cani-katil' sıfatlarını sıklıkla kullanmıştır. Aşağıda yer alan mukayesesi, Türkler ve Papa hakkındaki görüşlerini açıkça ortaya koymaktadır:

> *"O da yani Türk de Papacıdır. Çünkü yaptıklarıyla kutsal ve mutlu olacağını sanıyor; Hıristiyanlığı ve onun idaresini bozmayı, evliliği yok etmeyi günah saymıyor. Türk'ün şiddet ve kılıçla yaptığı bu üç şeyi Papa da ikiyüzlülükle yapıyor."* (Luther, 1529, s. 50). *" ... Türk herkesi kendi inancında özgür bırakıyor. Bunu Papa yapmıyor, bilakis kendi Şeytani yalanlarını tüm Hıristiyanlık dünyasına empoze ediyor. Bu durumda Papa'nın ordusunun verdiği maddi ve manevi zarar, Türklerinkinin on katıdır..."* (akt. Hageman, 2000, s. 15).

Papa ile Türklerin, Hıristiyanlara verdiği uhrevi ve dünyevi zararların yanında Luther, her iki aktörü de aile kurumuna zarar vermekle itham etmiştir. Katolik Kilisesindeki evlilik yasağının, Hıristiyan amentüsüne aykırı olduğunu sıklıkla vurgulayan Luther, bu tezini Türkler ve Papa ile yaptığı mukayesede de kullanmıştır (Luther, 1541, s. 112): "*Papa, iffetlilik bahanesiyle evliliği günahkârlık olarak yasaklayıp kınamıştır; Türk, kadını kocasından koparıp ayırır ve onları inek ve buzağı gibi satar… Kısacası Papalık ve Türk Krallığı evin, kentin ve Kilisenin itibarını yıkmaktan başka bir şey yapmamıştır.*"

Türklere Karşı Savaş Hakkında isimli risalesinde, Türklerin kılıçla uyguladığı hükümleri Papa'nın aforozla uyguladığını iddia etmiş (Luther, 1529, s. 69), Papa'ya karşı da savaşılmalı mı sorusuna "*Birine nasıl davranıyorsan, diğerine de öyle davran ve bunların hiçbirisi yanlış değildir; benzer günah benzer cezayı gerektirir.*" cevabını vermiştir (Luther, 1529, s. 70).

---

[15] Martin Luther "Yahudiler ve Yalanları" isimli ayrı bir risale de yayınlamıştır. Bkz. Luther, M. (1543b). *The Jews and their lies*. (http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/anti-semitism/Luther_on_Jews.html, erişim 05 14, 2014).

Bu mukayesenin nedeni sorgulandığında, temelde Papalığın ve Katolik Kilisesinin eleştirisi için İslam ve Türkler'in birer araç olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu mukayeseleri yaparak Katoliklerin, 'gerçek' Hıristiyanlığı yozlaştırdıklarını anlatmış; özelde ise Papa ve Kilisenin kendi dünyevi menfaatleri uğruna kutsal dini saptırdıklarını vurgulamıştır. Reformcu bu düşünceyi güçlendirmek ve halkı bu noktada ikna etmek için Papalığı ve Kiliseyi Türklere benzetme –hatta onlardan daha tehlikeli resmetme- yoluna gitmiştir. Diğer bir ifadeyle protesto ettiği Katolik öğretilerini ve Papalığı; İslam ve Türkler üzerinden eleştirmiştir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'i, Yahudilerin Talmud'u ve Papa'nın emir ve hükümleri ile eşdeğer sayması ya da Türklerin güç kazanmasını ve zaferler elde etmesini, Katolik Kilisesinin ve Papa'nın bir zaafı olarak açıklaması bu tespiti güçlendirmektedir (Wolf, 1941, s. 167).

3. 3. Savaşılması Gereken Düşman Türkler

Türkleri Tanrı'nın eğitici bir sopası ve kıyamet alameti olarak resmeden ve kendi hallerine bırakılmasını salık veren Luther'in, Viyana Kuşatması (1529) ile Türkler hakkındaki görüşünün değiştiği ve sonraki yıllarda reel-politik düzlemde, askeri mücadeleyi gündeme getirdiği görülmektedir (Jerkins, 2012; Kumrular, 2010, s. 125). Alman coğrafyasındaki bu yeni tehdit üzerine 1529 yılında kaleme aldığı *Türklere Karşı Savaş Hakkında* adlı risalesinde, önceki okumasının aksine Almanları Türklere karşı savaşmaya çağırmıştır (Luther, 1529, s. 72):

> *"İmparator, halkı için onların kötülüklerine engel olmasa da Türk'e karşı yapabileceği her ne varsa yapmalıdır, o yine de Türk'e engel olup halkından uzak tutmak suretiyle halkını koruyup kurtarmaya çabalamalıdır. İmparator sadece görevi, sorumluluğu, Tanrı'nın emri ya da yukarıda söylediğim gibi, sadece Türkün Hıristiyancı olmayan ve aşağılık idaresinden dolayı değil, halkının başına gelmiş bu sefalet ve perişanlıktan dolayı bunu yapmaya teşvik edilmelidir."*

Bu algısal değişimin altında iki nedenin yattığı söylenebilir. Bunlardan ilki, Viyana kapılarına kadar gelmiş olan Türk tehdidinin bu Kuşatma ile Hıristiyan dünyasında hiç olmadığı kadar yüksek seviyeye ulaşmasıdır (Hagemann, 2000, s. 22). Nitekim Luther (1529, s. 77) "*Aslında Türk bizim tam gırtlağımızdadır…"* ifadesiyle Almanya'nın Türkler tarafından işgal edilebileceğinin altını çizmiştir. Hagemann'a (2000, s. 7) göre Luther'in böyle davranmasının sebebi, onun her şeyden önce bir Ortaçağ insanı olması ve Türklerle ilgili yazılarında İslam'ın siyasi ve askeri iktidarına karşı tavır almayı gerekli görmesidir.

Bazı Protestan Prens ve Düklerin, Luther'in ilk fikirlerini beğenmemiş olması ve Türklere karşı durulmazsa Türklerin Almanya'ya girerek hükümranlıklarını yıkabileceği yönündeki eleştirileri, fikirlerinin değişmesinde ikinci bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun farkına varan Luther (1529, s. 21) şu ifadeleri kullanmıştır: "*Masum bilinçlerin bu iftiralarla daha fazla aldatılmaması; onların benim ve doktrinlerim hakkında şüpheye düşmemeleri için ve bizim, Türklere karşı savaşmamamız gerektiği inancıyla aldatılmamaları için artık yazmak zorundayım.*"

Luther'e göre Türklerle mücadele edilmelidir. Fakat bu savaş Hıristiyanlık adına değil, bir kralın emrinde ve onun adına yapılmalıdır (Luther, 1529, s. 52). Reformcu'ya göre imparator, ne Hıristiyanlığın başı, ne de İncil'in ya da imanın koruyucusudur (Luther, 1529, s. 53). Aksine bu görevler din adamlarınındır. Hükümdarlardan beklenen şey ise, idaresi altındaki halkını koruması ve onları sefalet ve perişanlıktan kurtarmasıdır (Luther, 1529, s. 72). Kısacası hükümdarlar, Alman coğrafyasını tehdit etmesi nedeniyle ve dünyevi sorumluluklarından olan güvenliği sağlamak adına Türklerle mücadele görevini yerine getirmelidir. Bu amaçla kullandığı *"Özellikle biz, savaşımızı çocuklarımız ve gelecek nesiller için yapıyoruz."* ifadesi dikkat çekicidir (Luther, 1541, s. 112).

Türk tehdidiyle yüzleşen ve onlarla mücadele edilmesi gerektiğini vurgulayan Luther, sahip olduğu Ortaçağ zihniyetinin aksine, hayatı boyunca Müslümanlara karşı Haçlı Savaşlarını bir strateji olarak onaylamamış ve Hıristiyanları bu noktada ikna etmek için teolojik argümanlar geliştirmiştir. Haçlı zihniyetine karşı geliştirdiği ilk tez, bunun Hz. İsa'nın mesajı ile bağdaşmadığı üzerine oturmaktadır. Luther'e göre kutsal toprakları geri alıp orada Hıristiyan Krallığını yeniden canlandırmayı hedefleyen Haçlı Seferleri, barış dini olan Hıristiyanlığın özü ve Hz. İsa'nın mesajı ile bağdaşmamaktadır. Zira ona göre Hz. İsa, insanları öldürmek için değil, dünyayı kurtarmak için gönderilmiştir (Canatan ve Hıdır, 2007, s. 156). Haçlı Seferleri'ne karşı çıkmasının ikinci nedeni 'protesto' kimliğine dayanmaktadır. Luther'e göre Papa ve Katolik Kilisesi, özde Alman paralarını soymak ve asıl vazifelerini bırakıp yozlaşmalarının üstünü örtmek için bu seferlerde komutanlığa soyunmuştur (Luther, 1529, ss. 25-27). Reformcu'ya göre Haçlı Seferleri ile Mesih'in adı kirlenmiş ve Tanrı'nın ismi kana ve lekeye bulaştırılmıştır (Luther, 1529, s. 27).

Teolojik zeminde Haçlı Seferlerine karşı olmasına rağmen Luther'in Türklerle mücadele için, teolojik referanslar kullandığı gözlemlenmektedir. Luther, Hıristiyanları Türklere karşı savaşmaya teşvik etmek için kaleme aldığı risalede, Kitab-ı Mukaddes'e dayandırarak şu ifadeleri kullanmıştır (Luther, 1529, s. 33): "*Türkler Tanrı'nın gazabı ve Şeytanın hizmetkârı olduklarından yapılması gereken ilk şey (Türklerin) efendisi olan Şeytanı cezalandırmak ve Tanrı'nın elinden sopayı almaktır.*" Benzer şekilde Luther, Haçlı zihniyetinin sıklıkla kullandığı araca yönelmiş ve Türklere karşı savaşan askerlerin, ölmeleri durumunda Tanrı'nın gözünde 'şehit' olacaklarını tekrarlamıştır (Luther, 1541, s. 111).

Reformcu'nun Türklerle mücadeleyi irdelerken temelde daha dünyevi ve rasyonel yorumlar geliştirdiği de gözlemlenmektedir (Lewis, 1993, s. 73). '*Boş yere dökülecek kanın sorumluluğunu'* sürekli vurgulayan Luther (1529, 75-78), eğer sağlam ve yeterli bir direnme yapılamayacaksa, gereksiz kan dökülmesini önlemek adına Türklerle savaşmamanın daha iyi olacağını belirtmiştir. Hatta bu noktada İncil'e referans vererek küçük bir kuvvetle güçlü bir krala karşı yola çıkmanın, Tanrı'yı öfkelendireceğini not etmiştir (Luther, 1529, s. 75).

Luther'e göre, Türklerle savaşta zafere ulaşmak için öncelikle Hıristiyan coğrafyasında birtakım şartların sağlanması gerekmektedir. Bunlardan ilki, bu savaşa fiilen katılacak olan askerlerde bulunması gereken özelliklerdir. Luther bu özellikleri

doğruluk, dürüstlük, alçak gönüllülük, zafer sonrası gelecek şöhret ve ganimet amacını gütmemek olarak sıralamıştır (Luther, 1529, ss. 52-61). Bununla beraber Luther, döneminde parçalanmış olan Alman prensliklerin mutlaka bir bütün olarak hareket etmelerini, ikinci şart olarak öne sürmüştür. Bu amaçla *"Eğer krallarımız ve prenslerimiz birbiriyle anlaşır ve birbirlerine destek çıkarlarsa ve Hıristiyanlar da onlara dua ederse dehşete kapılmayacağım ve iyi umutlar taşıyacağım."* ifadesini kullanmıştır (Luther, 1529, s. 76).

Son olarak bir din adamı olması sebebiyle Luther'in mücadele için dua boyutunu ön plana çıkardığı görülmektedir. Luther'in önderliğinde XVI. yüzyılın ikinci yarısında *Türk Duaları* olarak adlandırılan bağımsız bir edebiyat türü ortaya çıkmıştır (Aslan, 2009, s. 115). Özel baskı şeklinde ya da toplu halde yayınlanan bu metinler, Kilise ayinlerinde ve bireysel olarak kişilerin dualarında okunmuş ve Tanrı huzurunda düşman Türklerle dua aracılığıyla mücadele edilmeye çalışılmıştır (Coşan, 2009, s. 102). Luther (1541, s. 178) yaptığı dua çağrısında şu ifadeleri kullanmıştır: "*Dua edebilen herkes bu iğrençlerin (Türklerin) bize hükmetmemeleri ve Tanrının öfkesi olan bu Türkler ile (bizi) cezalandırmaması için dua etsin.*" Bu çerçevede Luther'e göre yeryüzünde adaletin egemen olması için Tanrı'nın sözüne kulak verilmeli ve mutlaka dua edilmelidir. Bu dualar sayesinde Hıristiyanlar hem samimiyetle Tanrı'ya yönelecek hem de Tanrı'yı, Türklerin İsa Mesih'in düşmanı olduğuna ikna edeceklerdir. Luther'e göre duanın muhtemel bu iki sonucu ve Tanrı'nın inayetiyle, Türklerin ve Şeytanın Hıristiyanlara verdiği zararlar son bulacaktır (Luther, 1541, ss. 91-103).

3. 4. Zalim ve Şehvet Düşkünü Türkler

Martin Luther'in İslam ve Türkler hakkındaki değerlendirmelerinde ortaya çıkan bir diğer tema ise, Türklerin yani Müslümanların zalim ve şehvetine düşkün insanlar olduğu iddiasıdır. 'Yalancı' olmasına rağmen nasıl olup da Hz. Muhammed'in kısa sürede İslam'ı geniş coğrafyalara yaydığı, diğer Ortaçağ yazarları gibi Luther'in de cevap aradığı temel sorulardan birisi olmuştur.

Ortaçağ Avrupa'sında İslam'ın temelde iki nedenden yayıldığı iddia edilmiştir. Bunlardan ilki dinin şiddetle/kılıçla yayıldığı, ikincisi ise Muhammed'in hayvani duygulara yani çok eşlilik ve cariyeliğe başvurarak Arapları ikna ettiğidir (Kalın, 2007; Southern, 1962; Günay, 2010). İslam'ı 'Muhammed'in dini' olarak tanımlayan Luther de çabasını İslam'ın neden ilahî bir din olmadığını ispatlamak için harcamış ve bu noktada Ortaçağ Avrupa'sında sıklıkla kullanılan şiddet, yalan ve şehvet tezlerine başvurmuştur.[16]

Ortaçağ Avrupa'sında İslam'ın yayılmasını açıklamak için kullanılan şehvet miti; Luther'in Türklerin aile ve evlilik kurumu üzerinden insanlığa verdiğini iddia ettiği zarar tezinde gözlemlenmektedir. Türklerin evlilik geleneklerini tasvir ettiği metinde Türk erkeklerinin şehvetine düşkün olduğunu *"Kur'an'ın erkeklere 10 ya da 20 eş alma ve boşama hakkı verdiğini, Türklerde kadınların ölçülemeyecek kadar ucuz ve aşağılık olarak görüldüğünü ve sığırlar gibi alınıp satıldığını,'* iddia etmiştir. Luther'e göre Türk geleneklerindeki bu uygulama evlilik olarak tanımlanamaz, öyle ki Türklerin (erkeklerinin) bir hayatı ömür boyu paylaşmak gibi bir amaçları bulunmamaktadır (Luther, 1541, s. 112).

Reformcu'ya göre Türklerdeki bu şehvet düşkünlüğü temelde Hz. Muhammed'e dayanmaktadır. 'Şeytanın hizmetçilerinden biri' olduğuna inandığı Hz. Muhammed, Luther'e göre zalim bir vahşidir ve İslam da Türklerin iddia ettiği gibi vahye dayanmamaktadır (Luther, 1529, s. 44):

> *"Muhammed yalancı bir ruha sahip olduğundan ve Şeytan da Kur'an'ı ile ruhları öldürdüğünden O'nun da yola koyulup kılıcını da alarak bedenleri öldürmek için saldırması gerekiyordu ve böylece Türk inancı vaazlarla ve mucizelerle değil, bilakis kılıç ve katliamlarla ilerledi…"*

Bir başka metinde ise Hz. Muhammed'in zulmü ön plana çıkarmak yoluyla insanlığa verdiğini iddia ettiği yıkımı şu şekilde betimlemektedir (Luther, 1529, s. 43): *"Muhammed, insanların kılıçla idare edilmesi gerektiğini emreder ve onun Kur'an'ında çokça geçen kılıç kullanma işi en soylu iş olarak nitelenir. Bu nedenle Türk aslında katil ve eşkıyadan başka bir şey değildir."*

Luther, yukarıdaki iddiaları dikkate alındığında; Türklerin şiddete ve şehvete düşkün kişiler, Hz. Muhammed'in ise savaş ve kılıç insanı, dolayısıyla İslam'ın 'zalimlerin dini' olduğu sonucuna varmıştır. Bu noktada *"Türkler zorunlu oldukları ya da barış içindeki topraklarını korumak için savaşmazlar; aksine, bir korsan ya da eşkıya gibi diğer ülkeleri soymaya ve yağmalamaya çalışırlar."* ifadelerini kullanarak Ortaçağ'ın klasik tezlerini tekrarlamıştır (Luther, 1529, s. 33).

3. 5. 'Övülesi' Türkler

Luther'in Şeytan olarak tanımladığı Türkleri siyasal, askeri ve sosyal hayatlarında sahip oldukları özelliklerini betimlerken kimi zaman takdir etmesi, son tema olarak karşımıza çıkmaktadır. *Türklerin Yaşamı ve Gelenekleri* adlı metinde yer alan şu tasvirleri bu noktada dikkat çekicidir (Luther, 1530, s. 259):

> *"Türklerin diğer özellikleri arasında en esaslı olanın onların rahip (din adamları ve âlimler) vakarlı, cesur ve titiz bir hayat sürmeleridir. Onlara bizim Papalıktaki din adamlarımız ve papalarımız yanında melek denebilir ve bunlarla mukayese bile edilmez. Diğer taraftan onların kendi Kiliselerinde (cami) sık sık ibadet için bir araya geldiklerini, özenli bir terbiye, sessizlik ve hoş davranışları olduğunu görürsün. Bizim Kiliselerimizin hiç birinde*

[16] Ortaçağ okumalarında İslam algısı için bkz. Norman Daniel, N. (1980). *Islam and the west*. Edinburg: Edinburgh University Press. Ortaçağ okumalarında şehvet tezleri için bkz. Kahf, M. (1999). *Western representations of the Muslim woman*. Austin: University of Texas Press.

böyle bir terbiye ve sessizlik bulunmuyor... Üçüncü olarak Türklerin Hıristiyan inancında değil, Muhammed'in inancında ölen kendi azizlerine (dini önderler ve evliyalar) mukaddes ziyaretlerini ve anmalarını eksik etmediklerini, onları ne derece saydıklarını ve överek yükselttiklerini görürsün. Dördüncü olarak da Türkler' de dış yaşam tarzlarına bakarak sert, cesur ve şerefli kimseler olduklarını görürsün. Şarap içmiyorlar, bizim gibi aşırı derecede içki içip yemek yemiyorlar, süslü giyinmiyorlar, şaşalı bina yapmıyorlar, çalım satmıyorlar, öyle basit yemin edip lanet okumuyorlar, kral ve sahiplerine karşı büyük bir itaat, terbiye ve onur gösteriyorlar ve orduları bizim kendi Alman topraklarımızda oluşturmayı arzu ettiğimiz şekilde sağlam ve hareketlidir."

Burada Luther'in öncelikli amacı, 'düşmanın' güçlü yanlarını vurgulayarak Hıristiyanları kendilerine çeki düzen vermeleri için ikna etmektir. Zira ona göre Türklere karşı üstünlüğün sağlanmasının ön koşulu, Reformun sloganı olan tövbenin ve gerçek dine dönüşün idrak edilmesidir. Aynı şekilde Hıristiyanlıkla yaptığı mukayese ya da Avrupa uygulamalarında eleştirdiği de aslında Katolik öğreti ve uygulamalarıdır. Diğer bir ifadeyle Luther, Türkleri bazı hususlarda 'övmek' suretiyle aslında Hıristiyan (Katolik) Avrupa'yı eleştirmiştir.

4. Sonuç

İbrahimî geleneğin son halkası ve son ilahî din olarak doğan İslam, Hıristiyanlığı bozulmuş olarak nitelendirerek Avrupa'nın teolojik zeminini eleştirmiştir. Bu nedenle İslam, Hıristiyan Batı için hiç olmadığı kadar zor bir sınav anlamına gelmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa, üçleme inancının aksine bir peygamber olarak resmedilmiş ve İncil ile Hıristiyanlık, Kur'an-ı Kerim tarafından 'bozulmuş' olarak nitelendirilmiştir. İslam'ın bu mesajı teolojik anlamda Hıristiyanlığa açık bir meydan okuma olarak algılanmıştır.

İslam'daki bu temel tezler ve meydan okuyuş, beraberinde Batı'da karşı tezlerin ve savunma/saldırı mekanizmalarının geliştirilmesine neden olmuştur. Hıristiyanlığı bozulmuş olarak nitelendiren İslam, son peygamber Hz. Muhammed ve kutsal kitap Kur'an-ı Kerim; Ortaçağ Avrupa'sında özellikle Kilise ve din adamlarının gözünde ve sayesinde 'belalar' olarak resmedilmiş ve ana kaynaklarına ulaşamadıkları İslam ve hiç görmedikleri Müslümanlar, bu dönemden itibaren sert ve aşağılayıcı bir üslup ile ötekileştirilmiştir. Teolojik zeminlerini Reform dönemine kadar korumayı başaran Avrupa, ilki İspanya, ikincisi Haçlı Seferleri olmak üzere İslam ve Müslüman 'belaları' ile teolojik zeminin yanında siyasi ve askeri boyutta da mücadele etmek durumunda kalmıştır. Uzun yıllar süren savaşlarda başarısız olan Avrupa, Akdeniz havzasında İslam egemenliğinin kurulmasının önüne geçememiş ve İslam orduları devam eden yüzyıllarda Türklerin öncülüğünde Viyana kapılarına kadar ulaşmıştır.

Avrupa zihin dünyasında derin izler bırakan ve 'Kaçın Türkler geliyor!-Mamma li Turchi!' korkusunun altın çağını yaşadığı Kuşatma yıllarında Almanya'da Papa ve Katolik Kilisesinin öğreti ve uygulamalarını protesto eden ve bir bütün olarak Hıristiyan Avrupa'da reform için mücadele eden Martin Luther, geleneği bozmayarak İslam ve Türkler hakkında yazmayı ihmal etmemiştir.

Reformcu'nun İslam ve Türklere (Müslümanlara) ilişkin söylemleri ve kullandığı tezler, diğer tüm Ortaçağ Avrupa yazımında olduğu gibi dışlayıcı, yargılayıcı ve tepkisel olmuştur. Hem dini hem de siyasal anlamda Avrupa'da önemli değişimlere sebep olan Luther, İslam ve Türkler hakkındaki değerlendirmelerinde eleştirdiği Ortaçağ zihniyetinden özde ayrılamamıştır. Her şeyden önce tıpkı diğer Ortaçağ okumalarında olduğu gibi İslam ve Türkler, Luther'in gözünde 'ötekiler' olmuştur. İslam'ı, Peygamberini ve O'na inananları tasvir ederken Ortaçağ tezlerini tekrarlamış ve Türkleri (Müslümanları) savaşılması gereken düşmanlar ile zalim ve şehvet düşkünü kişiler olarak resmetmiştir. Değerlendirmelerinde vardığı sonuçlar ve aldığı pozisyon düşünüldüğünde, Luther'in eleştirdiği dönemi ile uyumluluk gösterdiği anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili kaleme aldığı eserlerinde en ağır eleştirileri diğer tüm Ortaçağ yazımında olduğu gibi Hz. Peygamber'e karşı kullanmıştır. İslam Peygamberi'ni Deccal, Şeytan tarafında olan, yalancı, zorba, Mesih düşmanı ya da sapkın olarak resmetmek suretiyle Ortaçağ yazımına bağlı kalmıştır. Benzer şekilde İslam'ın ne olduğu/olmadığı hususunda vardığı sonuç da değişmemiş ve Luther'in değerlendirmelerinde son kitap Kur'an'ı Kerim, vahiy temelli olmayıp Muhammed'in yalanı ve uydurması olarak tanımlanmıştır.

Luther'in Ortaçağ temelli bu pozisyonu ve vardığı sonuçlar 'Hıristiyan' kimliğinin tepkimesidir. Hz. İsa'nın Kur'an-ı Kerim'deki tasviri, İslam ve Türkler hakkındaki değerlendirmelerinin çıkış noktası olmuş ve Kur'an'daki Hz. İsa/Mesih tasvirinin kendi inandığı İncil'de anlatılan Mesih ile tam anlamıyla örtüşmemesi, Luther'in İslam'ı ve takipçilerini kabul edilemez olarak adlandırmasına neden olmuştur.

Luther'in Hıristiyan kimliğinin tepkimesi olarak ortaya çıkan ve Ortaçağ ile uyumlu olan bu temel okumalarına rağmen İslam ve Türkler hakkındaki değerlendirmelerinde ortaya çıkan Papacı ve 'Övülesi' Türkler temaları XVI. yüzyılda istisna olarak adlandırılabilecek bir farklılaşma yaratmıştır. Daha önce yazılmış metinlerde yer almayan bu temalar ve içindeki tez ve betimlemeler, bu noktada Luther'i paydaşlarından ayırmaktadır. İslam ve Türkler ile Papa ve Katolik Kilisesini sıklıkla mukayese etmesi, her iki ötekiye de karşı olmasından kaynaklanmaktadır. Reformcu, metinlerinde bazen Türkleri kullanarak Papalığı eleştirmiş, bazen de tam tersi bir yöntem takip etmiştir. Protestonun özüne uygun şekilde Papalığı eleştirmesi ya da Türklerle mücadele adına Hıristiyanları tövbe ve samimi duaya çağırması, açıkça Avrupalıları Katolik öğreti ve uygulamalarından arındırmaya davettir. Döneminin öğreti ve uygulamalarını eleştirmesi, Türklerle mücadele yönteminde de bir ayrışma yaratmış ve Luther 'Haçlı' stratejisine şiddetle karşı çıkmıştır. Her iki tema da Luther'in 'protesto' kimliği nedeniyle dönemindeki ana akıma istisnalar oluşturmuştur.

Son olarak Martin Luther'in değerlendirmelerinde paradoksal olarak nitelendirilebilecek durumların olduğu ve yoğun zihin karışıklıkları yaşadığı da görülmektedir. İlk yıllarında ahir zaman kehanetine dayanarak Tanrı'nın gazabı olan Türklerle savaşı, Tanrı ile mücadeleyle eş değer gören Luther'in, sonraki yıllarda Türkleri savaşılması gereken düşman olarak resmetmesi ve bu

noktada idarecileri ve askerleri açıkça mücadeleye çağırması bir paradoksu yansıtmaktadır. Eleştirmesine rağmen Haçlı zihniyetinin enstrümanlarından olan şehitlik mertebesini kullanması da başka bir paradoksu göstermektedir.

Zihin karışıklığı ya da çelişki olarak görülen bu durumun, Martin Luther'in teoloji ile reel politika arasında bir denge arayışında olmasından kaynaklandığını iddia etmek de mümkündür. Teolojinin ön plana çıktığı ve daha kaderci ve determinist anlayışa bağlı kaldığı yıllar çağını 'ahir zaman' olarak tanımlamış; sık sık Kitab-ı Mukaddes'e referanslar vererek Türkleri ve Papalığı kıyametin 'zuhurları' ilan etmiştir. Diğer taraftan Türk tehdidinin arttığı Kuşatma yıllarında ise, daha reel politik bir pozisyon alarak, Türklerle mücadeleyi salık vermiştir. Savaşı bir yandan dünyevi sebeplerle açıklanırken diğer yandan teolojik tezler kaleme alınmış ve özellikle tövbe ve yakarışın Türklerle mücadelenin temel koşulları olduğu tekrarlanmıştır.

Martin Luther'in Türk tarih yazımında nasıl resmedildiği ve bu amaçla hangi gerekçelerin kullanıldığı merak uyandırmaktadır. Avrupa'da Reform sürecinin ve Martin Luther'in özellikle Milli Eğitim kitaplarındaki resmedilişleri bu açıdan detaylı bir incelemeyi gerekli kılmaktadır. Bakanlık onaylı tarih kitaplarında yer alan bilgi ve tezlerin tarihsel gerçekliklerle ne oranda örtüştüğünün incelenmesi bu noktada literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Akdemir, E. (2007). Avrupa aynasında Türk kimliği. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 7(1), 131-148.

Altıntaş, R. (2002). Teolojik sekülerleşmenin neden olduğu inanç ve davranış problemleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 55-83.

Aslan, C. (2009). *Avrupa kimliğinin oluşumunda Türk kimliğinin etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Bainton, R. H. (1950). *Here I stand: A life of Martin Luther*. Nashiville: Abingdon-Cokesbury Press.

Boice, J. M. (2009). *Whatever happened to the gospel of grace?: Rediscovering the doctrines that shook the world*. Wheaton: Crossway.

Canatan, K. ve Hıdır, Ö. (2007). *Batı dünyasında İslamofobi ve anti-İslamizm*. Ankara: Eskiyeni Yayınları.

Canatan, K. (2012). İslamofobinin tarihsel ve güncel görünümleri. *Diyanet Aylık Dergisi*, 262, 8-12.

Cardini, F. (2004). *Avrupa ve İslam* (G. KOCA, çev.). İstanbul: Literatür Yayınları.

Coşan, L. (2009). *Tanrım bizi Türklerden koru*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Çetin, H. (2002). Liberalizmin tarihsel kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 79-96.

Daniel, N. (1980). *Islam and the west.* Edinburg: Edinburgh University Press.

Dawson, C. (1971). *The dividing of Christendom*. New York: Sheed and Ward.

Delanty, G. (2005). *Avrupa'nın icadı: Fikir, kimlik, gerçeklik* (H. İNANÇ, çev.). Ankara: Adres Yayınevi.

Demirkent, I. (2004). *Haçlı seferleri*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.

Deniz, O. M. (2012). John Calvin'in teolojisi ve özgünlüğü. *Akademik Bakış Dergisi*, 33, 1-16.

Demirci, K. (1994). İçinde Diyanet İslam ansiklopedisi, *Deccal maddesi* (Cilt 9, ss. 67-69). İstanbul: İSAM.

Dinç, C. (2011). Avrupa kimliği: Çatışan perspektifler, güncel değerlendirmeler ve endişeler. *Akademik Bakış*, 5(9), 31-58.

Djait, H. (1985). *Europe and Islam*. London: University of California Press.

Erbaş, A. (2002, 9-20 Haziran). *Protestan reformu ve Martin Luther*. 2000. Yılında Hıristiyanlık: Dünü, Bugünü ve Geleceği Sempozyumu, Ankara, Türkiye.

Eroğlu, A. H. (1999). Ekmek-şarap ayini (Evharistiya) konusunda Katolikler ve Protestanlar arasındaki anlayış farklılıkları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39(1), 439-453.

Francisco, A. (2007). *Martin Luther and Islam: A study in sixteenth-century polemics and apologetics*. Indiana: BRILL.

Günay, N. (2008). Batı'nın Hz. Muhammed'e karşı takındığı olumsuz tutumun tarihsel arka planı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (21), 106-126.

Günay, N. (2010). Luther'in İslam algısı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(1), 75-110.

Hagemann, L. (2000). *Martin Luther ve İslam anlayışı* (K. KARAHANTÜRK, çev.). İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Has, K. (2014). Teolojik bazı kavramlar ve dinsel-seküler otorite sorunu üzerine: Luther-Kalvin. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(17), 253-273.

Hıdır, Ö. (2006, 24-26 Kasım). *Lutherci Protestanlığın tarihi arka planı ve Martin Luther'in Kur'an, Hz. Muhammed ve İslam-Türk kültürüne bakışı*. 11. ve 18. Yüzyıl İslam-Türk Medeniyeti ve Avrupa Uluslararası Sempozyumu, İstanbul, Türkiye.

Huntington, S. (1993). Clash of civilisations?. *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.

İnalcık, H. (2008). *Doğu batı makaleler II***.** Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Jerkins, J. (2012). Islam in the early modern Protestant imagination. *ERAS*, 13(2), 1-19.

Kahf, M. (1999). *Western representations of the Muslim woman*. Austin: University of Texas Press.

Kalın, İ. (2007). *İslam ve batı*. İstanbul: İSAM.

Kenanoğlu, M. (2004). *Osmanlı-millet sistemi: Mit ve gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları.

Khan, A. A. (2009). *The causes of decline and the need for reform*. London: Yale University Press.

Kılıç, R. ve Demirçelik, M. (2011). Mülkiyet kavramının tarihsel gelişim sürecinde ortaçağ ve reform hareketi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 181-190.

Koray, M. (2005). *Avrupa toplum modeli: Sosyal bütünleşme mümkün mü?*. Ankara: İmge Kitapevi.

Korkut, Ş. (2008). Batı düşüncesinde İslam ve Hz. Muhammed (s.a.v.) imajı (genel bir okuma). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34(1), 5-54.

Kula, O. B. (2002). *Avrupa düşüncesinde Türkiye ve İslam imgesi*. İstanbul: Büke Yayıncılık.

Kumrular, Ö. (2010). İslam'ın kılıcı- Hıristiyanlığın kalkanı: XVI. yüzyılda Avrupa'da Türk, Müslüman ve Hz. Muhammed imgesi. İçinde S. KENAN (der.), *Osmanlılar ve Avrupa: Seyahat, karşılaşma ve etkileşim* (ss. 91-131). İstanbul: İSAM.

Kur'an-ı Kerim. *Diyanet İşleri Başkanlığı Meali*. İçinde *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim portalı*. Erişim tarihi: 07 08, 2014 (http://kuran.diyanet.gov.tr/)

Levin, P. T. (2007). *From "Saracen scourge" to "terrible Turk": Medieval, renaissance, and enlightenment images of the 'other' in the narrative construction of Europe*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Southern California, California, A.B.D.

Lewis, B. (1993). *Islam and the west*. New York: Oxford University Press.

Lewis, B. (2000a). *Ortadoğu'nun çoklu kimliği* (M. HARMANCI, çev.). İstanbul: Sabah Kitapları.

Lewis, B. (2000b). *Müslümanların Avrupa'yı keşfi* (İ. DURDU, çev.). İstanbul: Ayışığı Kitapları.

Luther, M. (1517). 95 maddelik tez. İçinde *Endüljansların kudretine ve yararına dair ifşaatlarla ilgili münazara* (K. H. ÖKTEN, çev.). Erişim tarihi: 05 02, 2014 (http://www.iclnet.org/pub/resources/text/wittenberg/luther/ninetyfive-turkish.pdf)

Luther, M. (1520). Hıristiyan asillere söylev (A. ALATLI, çev.). *Batıya yön veren metinler-II* (ss. 540-542). İstanbul: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı.

Luther, M. (1529). Türklere karşı savaş hakkında (H. OLGUN, çev.). *Teolojik uyum sorunu: Luther ve İslam* (ss. 21-84). İstanbul: Ağaç Yayınları.

Luther, M. (1530). Track on the religion and customs of the Turks-1530 (S. HENRICH ve J. L. BOYCE, çev.). *Martin Luther—translations of two prefaces on Islam. World and World*, 16(2), 250-264.

Luther, M. (1541). Türklere karşı duaya çağrı (H. OLGUN, çev.). *Teolojik uyum sorunu: Luther ve İslam* (ss. 85-116). İstanbul: Ağaç Yayınları.

Luther, M. (1543a). Hıristiyan özgürlüğüne dair (A. ALATLI, çev.). *Batıya yön veren metinler-II* (ss. 548-557). İstanbul: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı.

Luther, M. (1543b). *The Jews and their lies*. Erişim tarihi: 05 14, 2014 (http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/anti-semitism/Luther_on_Jews.html)

Ricoldo da Montecroce, R.; Luther, M. ve Pfotenhauer, T. C. (2002). *Islam in the crucible: Can it pass the test?*. Kearney: Morris Publishing.

Oberman, H. A. (2006). *Luther: Man between God and the devil*. New Haven: Yale University Press.

Olgun, H. (2000). *Luther ve reformu katolisizmi protesto*. Ankara: Fecr Yayınları.
Ortaylı, İ. (2007). *Osmanlı barışı*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Ökten, K. (2003). *Reformasyon dönemi siyasal ve dinsel düşünce tarihine giriş*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Özgöker, U. ve Musaoğlu, N. (2013). *Avrupa kimliği kurgusu*. Edirne: Paradigma Akademi.
Öztürk, L. (1995). *İslâm toplumunda bir arada yaşama tecrübesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Patrick, J. (2007). *Renaissance and reformation*. New York: Marshall Cavendish.

Pew Research. (2011). Global Christianity: a report on the size and distribution of wold's Christian population. *Polling and Analysis*. Erişim tarihi: 05 10, 2014 (http://www.pewforum.org/2011/12/19/global-christianity-traditions/)

Pirenne, H. (2012). *Hazreti Muhammed ve Şarlman* (M.Ö. MENGÜŞOĞLU, çev.). İstanbul: Pınar Yayıncılık.

Said, E. (1977). *Orientalism*. London: Penguin.

Sander, O. (1989). *Siyasi tarih: İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi.

Setton, K. M. (1962). *Lutheranism and the Turkish peril*. Skopje: Institute for Balkan Studies.
Southern, R. W. (1962). *Western views of Islam in the middle ages*. Cambridge: Harward Universty Press.

Tanyu, H. (1981). Martin Luther'in Türkler hakkındaki sözleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 151-162.

Waardenburg, J. (2007). İçinde Diyanet İslam ansiklopedisi, *Protestanlık maddesi* (Cilt 34, ss. 351-354). İstanbul: İSAM.

Wolf, C. U. (1941). Luther and Mohammedanism. *The Muslim World*, 31(2), 161-177.

Wylie, J. A. (1886). *The history of Protestanism*. London: Cassell and Company.

Yurdusev, N. (1997). Avrupa kimliğinin oluşumu ve Türk kimliği. İçinde A. ERALP (der.), *Türkiye ve Avrupa: Batılılaşma, kalkınma ve demokrasi* (ss. 17-85)**.** Ankara: İmge Yayınları.

This page intentionally left blank.

AN EVALUATION OF THE RUBRIC USED IN DETERMINING STUDENTS' LEVELS OF DISCIPLINED MIND IN TERMS OF GENERALIZABILITY THEORY*

Özge CAN ARAN
Dr., Hacettepe University, Curriculum and Instruction, ozgecann@hacettepe.edu.tr

Neşe GÜLER
Assoc. Prof., Sakarya University, Measurement and Evaluation, gnguler@gmail.com

Nuray SENEMOĞLU
Prof., Hacettepe University, Curriculum and Instruction, profdrnuray@gmail.com

ABSTRACT: Nowadays, rapid changes in science and technology increase the demand of qualified individuals who have signs of disciplined mind which is highlighted in Howard Gardner's five minds as one type of mind. So, it is important to measure whether individuals have disciplined mind or not. Based on this idea, it is aimed to evaluate the reliability of rubric used in determining the seventh grade students' levels of disciplined mind in terms of generalizability theory in this research. It is possible in the Generalizability theory to calculate reliability both for the relative decisions (G coefficient) and the absolute decisions (Φ coefficient). The G and the Φ coefficients calculated with six tasks and three raters in this research were found as .86 and .79, respectively. In the generalizability study, attempts are made to predict the situations where the error can be reduced to the minimum for specific purposes through the decision study. According to decision study results, it was found that increasing the number of raters would not bring any benefits to the similar studies to be performed in the future; and it would not be a practical way in cases where it is difficult to find competent raters.

Key words: disciplined mind, reliability, generalizability theory, rubric

ÖĞRENCİLERİN DİSİPLİNLİ ZİHİN ÖZELLİKLERİNİ BELİRLEMEDE KULLANILAN DERECELİ PUANLAMA ANAHTARININ GENELLENEBİLİRLİK KURAMI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

ÖZET: Günümüzde, bilim ve teknolojideki hızlı değişim Howard Gardner'ın beş zihin alanından birisi olarak vurguladığı disiplinli zihne sahip nitelikteki insana olan ihtiyacı arttırmaktadır. Bu nedenle bireylerin disiplinli zihne sahip olup olmadığını belirlemek önemlidir. Bu bağlamda, bu araştırmada yedinci sınıf öğrencilerinin disiplinli zihin özelliklerini belirlemek için kullanılan dereceli puanlama anahtarı güvenirliğinin Genellenebilirlik Kuramı ile kestirilmesi amaçlanmıştır. Genellenebilirlik kuramı ile göreli kararlar (G katsayısı) ve mutlak kararlar (Φ katsayısı) için güvenirlik katsayısının hesaplanması mümkün olup; bu çalışmada elde edilen puanların G ve Φ katsayısı, altı görev ve üç puanlayıcı için sırasıyla .86 ve .79 olarak bulunmuştur. Genellenebilirlik kuramında ayrıca, karar (K) çalışmaları yoluyla değişkenlik kaynaklarının sayısının değişmesi durumunda güvenirliğin tahmin edilmesi de mümkün olmaktadır. Bu araştırmadaki karar çalışması sonuçları, gelecekte yapılacak benzer nitelikteki çalışmalarda, puanlayıcı sayısını arttırmanın puanların güvenirliğini arttırmaya katkı sağlamayacağını göstermektedir. Nitelikli puanlayıcı bulmanın kolay olmadığı durumlarda, puanlayıcı sayısını arttırmanın uygulanma açısından da pratik olmayacağı düşünüldüğünde; daha fazla puanlayıcı ile benzer çalışmalar yapılmasının önerilemeyeceği sonucuna varılmıştır.

Key words: disiplinli zihin, güvenirlik, genellenebilirlik kuramı, dereceli puanlama anahtarı

1. Literature review

Rapid advances have been occurring today in science and technology. Improvements such as laser surgery, gene therapy, and fiber internet are the indicators of the rapid advances in science and technology. It is believed that science and technology course is important in raising people who can keep up with such developments in science and technology, generate and transfer knowledge into technology, and thus can bring the country's level of development to higher points; because it is believed that the development level of a country having individuals successful in the field of science studies will rise and reach the achievement level of first world countries easily. In raising individuals to contribute to their country's development, raising individuals with disciplined mind, which is highlighted in Howard Gardner's (2006) five minds as one type of mind.

1.1. Disciplined mind

The disciplined mind comprises employing the ways of thinking associated with major scholarly disciplines (history, math, science, etc.) and major professions (law, medicine, management, etc.); capable of applying oneself diligently, improving steadily, and continuing beyond formal education. It is thought to be important since individuals with a disciplined mind make efforts to learn in depth the discipline on which they are working, enjoy learning new things on the discipline, and can look at the discipline from a number of perspectives (Gardner, 2006). On analyzing the properties of disciplined mind, it may be said that they are the properties that successful scientists possess. Therefore, developing those properties is believed to be important in raising scientists who will make original discoveries and will thus contribute to their country. In order to develop those properties, firstly, it is useful to see at what level the students display those properties in science lesson. Gardner (2006) points out that those properties develop in adolescence. Hence, a measurement tool was developed in this research so as to exhibit the

* This manuscript is based on the data used in the pilot study of Özge CAN ARAN's PhD Thesis. This thesis was supported by grants from Hacettepe University Scientific Research Projects Coordination Unit.

level at which those properties develop in 7th graders. In developing this tool, Chun's (2010) "Collegiate Learning Assessment in the Classroom" (CLA), a measurement tool for "the assessment of what is learnt at University", was taken as a model.

1.2. Collegiate learning assessment in the classroom (CLA)

Students are presented scenarios from real life in the CLA. At the same time, students can also be given roles so that they can feel that they are within the scenarios (for instance, a student of journalism is asked to write an article for a magazine, or a biology student is asked to give advice to a relative suffering from cancer). The scenarios given to the students involve a challenging task from real life which does not have correct or incorrect answers, which is complex, for which the solution is not clear, and for which the knowledge is incomplete. Also in CLA, it is expected that students use critical thinking, analytic reasoning and problem-solving skills in facing the situations presented. In addition to this, it is also examined whether the students focus on analyzing, synthesizing and using the evidence for decision-making and for making judgments. Briefly, CLA assesses this set of skills through the use of performance task. Similarly, in this research, students were asked to write an article to demonstrate the positive and negative aspects of building nuclear power plants by using 4 different reports. The first of the 4 reports emphasized the positive sides of nuclear power plants, while the second stressed the negative sides, the third included a table showing that those power plants generated more energy than other types of power plants, and the fourth presented a map showing the regional distribution of nuclear power plants in the world. Chun (2010) referred to those scenarios as tasks. Since the Ministry of Education preferred the term performance task for such activities, the term performance task was used in this research for the article that the students were supposed to write. A rubric was designed so as to evaluate the article students were expected to write as the performance task by using disciplined mind. So the scores of students can be calculated with the help of this rubric.

1.3. Reliability of scores

The reliability of the scores obtained from all measurement tools, and hence the reliability of the scores obtained from observations in this research is one of the most important issues, which needs attention (Goodwin & Goodwin, 1991). Besides, since scoring by observation is a subjective process, the reliability of the scores is additionally important. For this reason, it is assured that mostly more than one rater give scores at the same time, as in this research, to make sure that the scores assigned to each student by observing their behaviors are more objective and more reliable.

On examining the research studies making evaluations based on measuring the performance, it was found that methods such as concordance indices for classical test theory (CTT), Pearson's correlations coefficient, t tests, or variance analyses were employed in calculating the inter-raters reliability (Goodwin, 2001; Güler & Gelbal, 2010; Yelboğa &Tavşancıl, 2010).

In statistical methods used in determining the reliability based on CTT, each source of error such as the measurement tool in the measurement process, raters, time in repetitive measurements, etc. can be considered separately; and reliability value can be calculated for each (Güler, Uyanık and Teker, 2012; Lei, Smith & Suen, 2007; Shavelson and Web, 2005). In brief, it is impossible in CTT to consider all the sources of error together and to derive one single reliability coefficient simultaneously (Baykul, 2000; Güler, 2011). Generalizability (G) theory, on the other hand, enables one to calculate reliability by considering all sources of error together and simultaneously (Cronbach, Gleser, Nanda & Rajaratman, 1972; Lucas, Brian, Arnetz & Arnetz, 2010). In addition to that G Theory, unlike CTT, makes it possible to predict not only the effect of one source of error, but also the effects of the interaction of those sources of error, to calculate the reliability both for relative and absolute decisions, and to form scenarios in which the desired reliability may be attained through different decision (D) studies (Güler, 2011; Shavelson & Webb, 1991; Yin & Shavelson, 2008).

1.4. Generalizability theory

The Generalizability (G) Theory has been developing since 1963 and has been implemented in several fields, especially in measuring the performance tasks. One of the most important reasons for the G theory to be more preferable than CTT in performance measurements is that it is assumed that the measurement tools in the G theory can be "randomly parallel" whereas in the CTT it is assumed that the measurement tools need to be "strictly" parallel (Hsu, 2012). In addition to that, the G theory removes the difference between reliability and validity which is available in the CTT in performance measurements; and thus makes it possible to determine how the sample in the study representing the population can be generalized in a valid way into all the probable measurement situations (Allal & Cardinet, 1997; Güler, 2011; Volpe, McConaughy & Hintze, 2009). G theory enables one to generalize the measurement results of a group of individuals –and even of only one individual- into much beyond the number of items, raters or situations through which the results are obtained (Brennan, 1992; Shavelson & Webb, 1991).

In the G theory, the whole of acceptable measurements where the entire probable circumstances of observation and the sources of variation beyond the measurement of a performance, task, etc. available in the measurement process is called the *universe*. Each source of variation such as the items (tasks), measurement tools, raters, or different measurement situations available in the measurement process in the G theory is called a *facet*. Facet can be interpreted as "the measurement situations having similarities". Each level on the facets is referred to as a *condition*. For instance, in the process of a 20-item multiple test given to students, items constitute a facet, and each item is one condition of the facet (Güler, Uyanık & Teker, 2012). Each facet can have infinite size. The source revealing the variability of concern (individuals, students, etc) is called the *object of measurement* constituting the real, systematic variability, rather than being called the source of variation (Kieffer, 1998; Musquash & O'Connor, 2006). Yet, the object of measurement does not always have to be composed of individuals; and items and situations can also be the object of measurement in conformity with the nature of the study (Brennan, 1992; Lei et al., 2007). Whereas the value of variance for the object of measurement is desired to be high, the value of variance for each source of variation is desired

to be as low as possible (Alharby, 2006). The average which can be obtained from all the probable measurement situations of the object of measurement is called the universe score. The universe score reflects the real change that the researcher is interested in, and it is interpreted in a similar way to the real score variance in the CTT (Güler, Uyanık & Teker, 2012; Kieffer, 1998).

As different from CTT, two separate variances of error are available in the G theory. Thus, it is possible to calculate the reliability coefficient for the absolute decisions which are not available in CTT in addition to the generalizability coefficient which is found for relative decisions. The *generalizability* (*G) coefficient* predicted for the relative decisions is derived by considering the place in the ordering of other students' scores rather than considering how high the raw score of each students' object of measurement is (as can be remembered from what is stated above, the object of measurement does not need to be students or individuals). This coefficient is similar to the reliability coefficient in CTT. The dependability-phi (ϕ) coefficient predicted for absolute decisions is, however, a more strict value and exhibits both the degree of consistency of ordering of scores for students and the degree of consistency of the raw scores. The G coefficient may be preferred in performance measurements where a score above a certain cutoff score is important (for instance in driving tests, expertise examinations, etc). In cases where the place of score obtained in the ordering of scores is important, using the ϕ coefficient would be appropriate (Lee & Frisbie, 1999; Brennan, 1992). Both the generalizability (G) coefficient and the phi (Φ) coefficient receive values between 0 and 1. The Φ coefficient has a more strict value than the G coefficient. The G coefficient obtained in one-facet fully crossed designs is interpreted in a similar way to the Cronbach α coefficient in CTT (Musquash & O'Connor, 2006; Sudweeks, Reeve & Bradshaw, 2005).

The facets can be handled in a random or fix way. Whether a facet is to be handled random or in a fix way completely depends on the researcher's decision. If the conditions in the study are only a small sample of a much larger universe, or if it is possible to replace the conditions with other probable conditions on that facet, that facet is described as *random* (Güler, uyanık & Teker, 2012). For example, if the tasks available in the measurement of a performance are replaceable with other probable tasks to be available in a measurement to be made in the same field, the tasks in the study are considered as random. Studies depending on facets with random situations enable the researcher to make generalizations into the universe where all the conditions for that facet are available. On the other hand, if the researcher is concerned only with certain conditions depending on the facet included in the study, and if he or she does not aim to generalize into other conditions, the facet considered in this way is described as "*fixed*" (Crocker & Algina, 1986). A fixed facet can appear in two ways: 1. the number of conditions in a study is composed of the conditions chosen by the researcher in line with his/her purpose, and the researcher does not wish to make generalizations above those conditions. 2. The number of conditions in the study is very small and all of them are available in the process of measurement. If there is one or more fixed facets in a study, the variance of error will decrease; which will lead to an increase in dependability. However, this case will restrict the generalizability of the results (Güler, Uyanık & Teker, 2012; Brennan, 2011; Kieffer, 1998). The models of measurement having at least one fixed facet are called mixed models. Another point of importance here is that the G theory is a theory of measurement which is based on random facets. Hence, this case requires that at least one facet should be random; and it is not possible for all facets to be fixed (Güler, Uyanık & Teker, 2012).

The studies in the G theory can be described as crossed or nested designs. If all the conditions of a facet in a study are available in all conditions of the other source of variation, such a research design is called as a *crossed design*. If, for instance, all the students in a classroom (s) answer all the items (i) in a test and if the items are scored by the same raters (r), this design is referred to as a *crossed design* (and sometimes as a fully crossed design). Crossed designs are represented by the symbol "x". The representation of the crossed design in the example is: "*s x i x r*". If, however, one condition of a facet is available in only one condition of the other and if it is not available in the others, this is said to be a *nested design*. For example, if each student is asked different questions (q) in an interview and if each answer of each student (s) is scored by different raters (r), it means that *fully nested design* is used in this study. The representation of the fully nested design in the example is: "*s: q: r*". In some studies, both the crossed and the nested designed are used together and such designs are called *nested designs* (Brennan, 1992; Shavelson & Web, 1991). Although the G theory can be used in all of the designs mentioned here, the use of crossed (fully crossed) designs when possible in order to be able to make predictions for all facets provides an advantage in the G theory studies (Kieffer, 1998).

There are two kinds of studies of researching the dependability in the G theory: 1. Generalizability (G) study, and 2. Decision (D) study. The *G study* makes it possible to make predictions for all the sources of variation simultaneously and through the ANOVA method (Güler, 2009). By using the results obtained from the G study, attempts are made to predict the situations where the error can be reduced to the minimum for specific purposes in the D study. The results obtained from the *D study* help the researcher to make predictions about what conclusions he/she can reach on changing the number of items, raters and observations (Volpe et al., 2009). In a sense, the D study can be interpreted similarly to the purpose of using the Spearman Brown formula in CTT (Musquash & O'Connor, 2006). With Spearman Brown formula, it is possible to predict the reliability according to the change in the number of items in the tool of measurement. In the D study, however, the prediction is not restricted only to the number of items, and it enables one to predict the values receivable by reliability; generalizability and the phi coefficient simultaneously in one single study in case of differentiation of the conditions of all facets. Thus, the *D studies* help to predict the most effective and economical measurement situations for reliability (Lee & Fitzpatrick, 2003).

Research studies measuring students' skills of solving mathematical problems, scoring their reading, writing and musical skills, and researching the dependability of measurement results obtained from those performance tasks through the G theory are available in literature of education (Baker, Abedi, Linn & Niemi, 1995; Güler & Gelbal, 2010; Lane, Liu, Ankenmann & Stone, 1996; Mercer, Dufrene, Martell, Harpole, Mitchell & Blaze, 2012). This study also analyses the reliability of a measurement tool developed for the measurement of students' meta-cognitive behaviors in Science and Technology course through the G theory.

2. Materials and methods

2.1. Participants and application

The study group of the research was determined through typical situation sampling, one of the purposive sampling methods. The averages for high school placement test scores of the year 2009 for the schools in the central districts of Ankara, which were obtained from the Ministry of Education, formed the basis of typical sampling. The schools were ordered according to the score averages and the groups of 27% at the top and at the bottom were identified accordingly. Thus, a school which was in the middle according to the achievement scores was determined. Hence the study group was composed of 30 students of the seventh grade coming from schools of medium level achievement in terms of high school placement test achievement.

2.2. Measurement tool

The rubric prepared to evaluate the students' article was designed in six categories and according to four levels of achievement as 0, 1, 2, and 3 aiming to assess such criterion as using reports given to the students effectively (1 item), understanding in depth the reports (1 item), evaluating the reports objectively (1 item), establishing the cause-effect relationships correctly while constructing the article (1 item), making meaningful connections between the sentences or the paragraphs (1item) and including differing explanations in the article (1item). Two raters scored the articles based on this rubric.

2.3. Analysis of the data

The analyses of the scores according to the G theory was performed through the SPSS program developed by Musquash & O'Connor (2006) for the G theory, whereas the Cronbach alpha coefficients- which are the reliability for each rater- were obtained through the SPSS 16 package program according to the classical test theory.

3. Results and discussion

Firstly, the levels of fulfilling disciplined mind of 30 students (s) as the object of measurement were scored according to six tasks (t) by three raters (r). The three raters scored all the tasks performed by all the students, and the crossed design (*s x t x r*) was employed in the research. Thus, there are two facets in the research: tasks and raters. The results for the variance components obtained through generalizability analysis according to this design are shown in Table 1 below.

Table 1. Analysis of variance results and variance component estimates for students, tasks, raters and interactions

Source of variance	SS	df	MS	Variance Component Estimates	Percentage of Total Variance Estimates
s	210.128	29	7.246	.348	.349
t	101.039	5	20.208	.210	.211
r	1.544	2	.772	.000	.000
st	83.683	145	.577	.115	.115
sr	37.011	58	.638	.068	.068
tr	9.233	10	.923	.023	.023
str,e	67.544	290	.233	.233	.234
					100%

In Table 1, both key elements of ANOVA table and the variance component estimates are observed. Because, G theory focuses on the size of the variance component estimates, and not the statistical significance of the facets or their interactions, Table 1 does not include the significant test results (Goodwin & Goodwin, 1991). Also, there are the percentages of the each variance component to the total variance in the last column of the table. The first three estimates in that column are for the main effects of students, tasks and raters. While students (object of measurement) account for the largest percentage of the variance (34.9%), the main effect of the task accounts for 21.1% of the total variance and the main effect of the rater does not account for any variance (0.00%). These results exhibit the desired ideal case in measurement. It is desired that the variance stemming from the object of measurement is high and the values for the other sources of variance are low as possible (Brennan, 1992; Shavelson & Web, 1991). This case shows that the variability in measurement results is not dependent on the raters or the tasks. There was perfect consistency between the raters in this measurement process. On the other hand, it can be seen that two way interactions of student-by-task and task-by-rater account for 11.5% and 6.8% of the total variance, respectively. As it is seen clearly, the value of 11.5% demonstrates that each task's level of difficulty is the level of differentiation from student to student. This is inevitable in cases where the probability of differences that can stem from students' earlier experiences and attitudes is high. The fact that the 6.8% of the total variance stems from the student-rater interaction demonstrates that the raters' scoring did not differ much from student to student. As another interaction, task-by-rater yielded second smallest variance component estimates. This also indicates that the raters' scoring did not almost change from task to task. At last, the three way-interaction, students-by-tasks-by-raters, is also named as "residual" or "error" in the ANOVA model used here. If the measurement results are reliable in a research, this value of residual is desired to be as small as possible. According to Table 1, the three-way interaction accounted for 23.4% of the total variance. According to the G theory, this value of variance is desired to be as small as possible. This value signals that the change in scores might have emerged due to different sources of variation which were not available in the study.

Consequently, as is evident from Table 1, the researcher can see how much of the total variance is the result of the interaction of which source or sources- which is an advantage of the G theory (Güler, 2009).

The G coefficient, which is interpreted in a similar way to the reliability coefficient in classical test theory, is calculated in the G theory. As is explained in the introduction, it is possible in the G theory to calculate reliability both for the relative decisions (G coefficient) and the absolute decisions (phi coefficient). The G and the phi coefficients calculated with six tasks and three raters in this research were found as .86 and .79, respectively. Apart from that, the detailed calculation of the G and the phi coefficients using the values in Table 1 is shown in Table 2.

Table 2. Calculation of G coefficient

I. G coefficient for 6 tasks and 3 raters (n_t:6, n_r:3)

$$E\hat{\rho}^2 = \frac{\hat{\sigma}_s^2}{\hat{\sigma}_s^2 + \frac{1}{n_t}\hat{\sigma}_{st}^2 + \frac{1}{n_r}\hat{\sigma}_{sr}^2 + \frac{1}{n_t n_r}\hat{\sigma}_{str}^2}$$

$$= \frac{.348}{.348 + \frac{1}{6}.115 + \frac{1}{3}.068 + \frac{1}{18}.233}$$

$$= \frac{.348}{.403}$$

$$=.86$$

II. Φ coefficient for 6 tasks and 3 raters (n_t:6, n_r:3)

$$\Phi = \frac{\hat{\sigma}_s^2}{\hat{\sigma}_s^2 + \frac{1}{n_t}\hat{\sigma}_t^2 + \frac{1}{n_r}\hat{\sigma}_r^2 + \frac{1}{n_t}\hat{\sigma}_{st}^2 + \frac{1}{n_r}\hat{\sigma}_{sr}^2 + \frac{1}{n_t n_r}\hat{\sigma}_{tr}^2 + \frac{1}{n_t n_r}\hat{\sigma}_{str}^2}$$

$$= \frac{.348}{.348 + \frac{1}{6}.21 + \frac{1}{3}.0 + \frac{1}{6}.115 + \frac{1}{3}.068 + \frac{1}{18}.023 + \frac{1}{18}.233}$$

$$= \frac{.348}{.439}$$

$$=.79$$

As is pointed out in the introduction part of the research, by using the results obtained in the G study, attempts are made to predict the situations where the error can be reduced to the minimum for specific purposes through the D study in the G theory. The values receivable by dependability- that is to say, by the G and the phi coefficients- are predicted on decreasing or increasing the number of tasks and/or raters in the D study. The number of tasks included in the tool of measurement used in this study is clear. Yet, the extent to which dependability will change on raising or reducing the number of raters was researched in this study. The results of the D study are shown in Table 3.

Table 3. G and phi coefficients of D studies (n_t:6)

	1 rater	2 rater	**3 rater***	4 rater	5 rater
G coefficient	.74	.83	**.86**	.88	.89
Φ coefficient	.68	.76	**.79**	.81	.82

(*Number of raters in this study.)

As is apparent from Table 3, raising the number of raters above two does not increase dependability value significantly. Therefore, increasing the number of raters will not bring any benefits to the similar studies to be performed in the future; and it would not be a practical way in cases where it is difficult to find competent raters.

The Cronbach α values calculated according to CTT for the scores given by each rater included in the research and the G coefficient values calculated according to fully crossed design with one facet (*s x t*) in the same order according to the G theory were found as .79, .89, and .91. Through the D study, the fact that the G coefficient obtained with one rater was found as .74 can be interpreted the lower bound of these values.

4. Conclusion

The present study aims to investigate the reliability of a measurement tool developed for the measurement of students' meta-cognitive behaviors in Science and Technology course through the G theory. As is clear from the results of this research, in cases of measurement where several sources of variation such as tasks and raters are available, the G theory provides detailed information through one analysis. In this case, as detailed information provided by means of G theory is examined, it can be easily seen that the variance stemming from the object of measurement is high and the values for the other sources of variance are low as possible. This means that the majority of variability in measurement results is not dependent on the raters or the tasks. It can be also figured out that raters' scoring did not differ much from both student to student and the task to task. So it can be implied that there was perfect consistency between the raters in this measurement process.

Also, the value of three way-interaction, students-tasks-raters, is another noteworthy information ensured by G theory. Because it signals how much of the total variance by researcher is the result of the interaction of which source or sources. It also explains that the change in scores might have emerged due to different sources of variation which were not available in the study. In this research, it is considered that this value is in acceptable level. So it is possible to say that the change in the scores caused by different sources of variation which were not available in the study.

Moreover, G theory provides information source about G and the phi coefficients in this research. These coefficients are calculated by taking account all the sources of error together and simultaneously in order to predict not only the effect of one source of error, but also the effects of the interaction of those sources of error. In this research, the G and Φ coefficients confirms that the rubric used in determining the seventh grade students' levels of disciplined mind is a reliable measurement tool.

Taking all results obtained into consideration, G theory would serve as an appropriate method of determining reliability. Therefore it can be used in cases where individuals' behaviors are observed and evaluated as education and psychology especially, it is common to include more than one rater in order for the observation results to be objective. This study also is wished to help expand the application of G theory in this kind of evaluation research.

REFERENCES

Alharby, E. R. (2006). *A comparison between two scoring methods, holistic vs. analytic using two measurement models, the generalizability theory and the many facet rasch measurement within the context of performance assessment* (Unpublished Doctoral Dissertation). Pennsylvania State University.

Allal, L., & Cardinet, J. (1997). Generalizability theory. In J.P. Keeres (Ed.), *Educational research, methodology, and measurement: An international handbook* (2nd, pp. 737- 741). Cambridge, United Kindom: Cambridge University.

Baker, E. L., Abedi, J., Linn, R. L., & Niemi, D. (1995). Dimensionality and generalizability of domain-independent performance assessments. *Journal of educational research, 89*, 197–205.

Baykul, Y. (2000). *Measurement in education and psychology: Classical test theory and its application.* Ankara: ÖSYM, Turkey.

Brennan, R. L. (1992). *Elements of generalizability theory*. New York: Springer-Verlog.

Brennan, R. L. (2001). *Generalizability theory*. Iowa: ACT Publications.

Chun, M. (2010). *Taking teaching to (performance) task: Linking pedagogical and assessment practice*. Retrieved from http://www.learningace.com/doc/2844170/7d60cfc1e1ecc6db4a2df9e4e4038863/chun _change_takingteachingtotask.

Crocker, L., Algina, J. (1986). *Introduction to classical and modern test theory*. USA: Harcourt Brace Javanovich College Publishers.

Cronbach, J. L., Gleser, G. C., Nanda & Rajaratman, N. (1972*). The dependability of behavioral measurements: Theory of generalizability for scores and profiles*. New York: John Wiley and Sons.

Gardner, H. (2006). *Five minds for the future*. USA: Harvard Business School Press.

Goodwin, L. D.&Goodwin, W. L. (1991). Research notes: Using generalizability theory in early childhood special education. *Journal of Early Intervention*, 15 (2), 193-204.

Goodwin, L. D. (2001). Interrater agreement and reliability. *Measurement in Psychical Education and Exercises Science*, 5(1), 13-14.

Güler, N. (2009). Generalizability theory and comparison of the results of g and d studies computed by SPSS and GENOVA packet programs. *Education and Science*, 34, 154, 93-103.

Güler, N. (2011). The comparison of the reliability according to generalizability theory and classical test theory on random data. *Education and Science*, 36, 162, 225-234.

Güler, N., Uyanık, G. K., & Teker, G. T. (2012). *Generalizability theory.* Ankara, Turkey: Pegem Akademi Publishing.

Güler, N. & Gelbal, S. (2010). Studying Reliability of Open Ended Mathematics Items According to the Classical Test Theory and Generalizability Theory. *Educational Sciences: Theory & Practice.* 10, 2, 989-1019.

Hsu, L. (2012). Applications of generalizability theory to estimate the reliability o EFL learners' performance-based assessment: a preliminary study. *Educational Research*, 3(2), 145-154.

Kieffer, K. M. (1998). *Why generalizability theory is essential and classical test theory is often inadequate.* Paper presented at the annual meeting of the Southwestern Psychological Association. New Orleans, LA. USA.

Lane, S., Liu, M., Ankenmann, R. D., & Stone, C. A. (1996). Generalizability and validity of a mathematics performance assessment. *Journal of Educational Measurement*, 33(1), 71-92.

Lee, G.& Frisbie, D. A. (1999). Estimating reliability under a generalizability theory model for test scores composed of testlets. *Applied Measurement in Education*, 12(3), 237-255.

Lee, G.& Fitzpatrick, A. R. (2003). The effects of a student sampling plan on estimates of the errors for stuents passing rates. *Journal of Educational Measurement*, 40(1), 17-28.

Lei, P., Smith, M., & Suen, H. K. (2007). The use of generalizability theory to estimate data reliability in single subject observational research. *Psychology in Schools*, 44(5), 433-439.

Lucas, T., Brian, L., Arnetz, J. & Arnetz, B. (2010). Do ratings of african-american cultural competency reflect characteristics of providers or perceivers? Initial demonstration of a generalizability theory approach. *Psychology, Health & Medicine*, 15(4), 445-453.

Mercer, S. H., Dufrene, B. A., Martell, K. Z., Harpole, L. L., Mitchell, R. R. & Blaze, J. J. (2012). Generalizability theory analysis of CBM maze reliability in third- through fifth- grade students. *Assessments for Effective Intervention*, 20(10), 1-8.

Mushquash, C. & O'Connor, B. P. (2006). SPSS and SAS programs for generalizability theory analysis. *Behavior Research Methods*, 38 (3), 542-547.

Shavelson, R. J. & Webb, N. M. (1991). *Generalizability theory*: *A Primer*. USA: Sage Publications.

Sudweeks, R. R., Reeve, S., & Bradshaw, W. S. (2005). A comparison of generalizability theory and many facet measurement in an analysis of college sophomore writing. *Assessing Writing*, 9, 239-261.

Volpe, R. J., McConaughy, S. H., & Hintze, J. M. (2009). Generalizability of classroom behavior problem and on-task scores from the direct observation form. *School Psychology Review*, 38,3.

Yelboğa, A. & Tavşancıl, E. (2010). The examination of reliability according to classical test and generalizability on a job performance scale. *Educational Sciences: Theory & Practices*, 10(3), 1847-1854.

Yin, Y. & Shavelson, R. J. (2008). Application of generalizability theory to concept map assessment research. *Applied Measurement in Education*, 21, 273-291.

This page intentionally left blank.

BATI TRAKYA TÜRK AZINLIĞININ HUKUKİ VE SİYASİ SORUNLARININ ASİMİLASYON POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE TAHLİLİ

Halis AYHAN
Doktor, Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, halisayhan@kku.edu.tr

ÖZET: Azınlık, yüzyılımızın temel uluslararası politika araçlarından birisidir. Uluslararası ilişkilerin yönlendirici ve belirleyici unsurlarındandır. Devletlerin birbirleri ile olumlu ve olumsuz etkileşiminde azınlıklar boyutu çoğu zaman dikkate alınmaktadır. Bu bapta azınlıkların artık uluslararasılaştığı ve daha da siyasallaşma yönünde olduğu bir durum söz konusudur. Azınlık hakları meselesi insan hakkı olması sebebiyle, uluslararası müdahalelere bile gerekçe olabilmektedir. Batı Trakya Türklerinin konumları, öncelikle ve daha çok Türkiye-Yunanistan arasındaki ikili ilişkiler çevresinde belirlenmiştir. İkili ilişkilerin iyi olduğu dönemlerde azınlık da rahat nefes almıştır, ilişkilerin kötü olduğu dönemlerde Türklerin durumu da kötü olmuştur. Günümüzde ise ikili ilişkilere ilaveten uluslararası boyuta da taşınmıştır. Bunun sebebi olarak yukarıda belirtilen neden temelinde, AB'nin azınlıklara verdiği önemdir. Ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa'daki B. Trakyalıların ve Türkiye'nin uğraşları uluslararasılaşmanın diğer araçları olmuştur. Günümüzde ikili ilişkiler ve Türklerin durumu göreceli iyi olmakla birlikte, geleneksel sorunların çoğu hâlâ devam etmektedir. En önemlisi Yunanistan'ın "Yunanlaştırma" çabaları sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Batı Trakya Türkleri, Yunanistan, Lozan Antlaşması, Azınlık, Asimilasyon.

THE ANALYSIS OF WESTERN THRACE TURKISH MINORITY'S JURIDICIAL AND POLITICAL PROBLEMS IN THE FRAMEWORK OF ASSIMILATION POLICY

ABSTRACT: Minorities are one of the basic international political tools of our era. It is a factor which has a commanding and determinative impact on international relations. The issue of minorities is often taken into account in positive or negative interactions between states. In this context, it can be said that minorities are now being internationalized and that this internationalization increases their politicization. Since the rights of minorities are in fact a part of human rights, they are even used to justify international interventions. The status of the Turks in the Western Thrace region of Greece has been deeply influenced by bilateral relations between Turkey and Greece. In the periods the two states had good relations, the Turkish minority in Greece did not face difficulties, but when the relations between the two states deteriorated, the conditions of the Turks, too, deteriorated. At present, though the issue is still a part of bilateral relations of Turkey and Greece, it has also become a part of the international agenda because of the importance attributed to minorities by the European Union. Moreover, the cases before European Court of Human Rights, Western Thrace Turks in Europe and Turkey's initiatives concerning the issue contributed to internationalization of the issue. Currently, although the relations between the two states and the conditions of Turks in the Western Thrace are good; the traditional problems involving the two states mostly continue to exist. The most important thing is that the efforts of Greece for "Hellenization" have been continuing.

Key Words: Western Thrace Turks, Greece, Lausanne Treaty, Minority, Assimilation.

GİRİŞ

> Azınlık,
>
> bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayısal olarak az olan, egemen konumda bulunmayan, -o devletin vatandaşı olan- üyeleri nüfusunun geri kalanından farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik üstü örtülü de olsa bir dayanışma duygusu gösteren bir grup (Çavuşoğlu, 2001: 35)

olarak tanımlanmaktadır. Birleşmiş Milletler raportörü Francesco Capotorti'nin 1978'deki bu tanımı sonraki tanımların çerçevesini oluşturmuştur (Çavuşoğlu, 2001: 35).

19. yüzyıldan itibaren uluslararası ilişkiler alanına girmeye başlamış olan azınlık, 20. yüzyılda da uluslararası metinlerin temel kavramlarından biri haline gelmiştir. Azınlıklar pek çok uluslararası antlaşmalarda, anayasalarda korumaya alınmıştır. Artık azınlık hakları postmodern çağın vazgeçilmez unsurudur.

Azınlıklar ülkeler arasında etkileşimin de aracı olmuşlardır. Devletlerin birbirlerine karşı yürüttükleri politikalarda soydaş azınlıkların da etkisi söz konusudur. Devletler ilgili ülkeye karşı geliştirdikleri, yürüttükleri politikada soydaşı azınlıkları dikkate almadan hareket edememektedir. Akılcı olanı da budur.

Ancak azınlıklar bir taraftan iki devletin dostluk ilişkileri geliştirmesine katkıda bulunabilirken, diğer taraftan da iki devletin ilişkilerinin gerginleşmesinin nedeni olabilmektedir. Bulgaristan'daki Türk azınlığı birinci duruma,[1] Yunanistan'daki Türk azınlığı[2] da ikinci duruma örnek teşkil edebilecek mahiyettedir.

[1] Bulgaristan-Türkiye ilişkileri, Soğuk Savaş döneminde farklı kutuplarda olmalarına rağmen, göreceli olarak olumlu olmuştur. Bulgaristan'daki Türklerin ilişkilere olumlu etkileri olduğu muhakkaktır. Bunun en önemli istisnası Bulgaristan'ın, isim değiştirme başta olmak üzere, 1980'lerde Türklere yönelik asimilasyon politikasıdır. Türklerin böyle bir politikaya maruz kalması nedeniyle iki ülke ilişkileri de bozulmuştur.

[2] Yunanistan, Batı Trakya'daki azınlığı "Müslüman azınlık", yani dinsel azınlık olarak tanımlamaktadır. Fakat bu çalışmada, "Müslüman azınlık"tan kastedilenin ve sorunun öznesinin Türk toplumu olması nedeniyle, "Batı Trakya Türk azınlığı" ifadesi

Devletlerin azınlıklara karşı uygulamaları genellikle ya kolaylaştırıcı veya kısıtlayıcı olmaktadır. Azınlıkların hayatlarını kolaylaştırmak ve zorlaştırmak daha çok devletin ve toplumun uygulamalarına bağlıdır (Durham, 2013: 4). Toplumun olumsuz tavrı düşmanlıkların belirgin olduğu halklarda daha fazla söz konusu olabilmektedir. Yunan devletinin ve toplumunun Türklere karşı tutumu bu türden bir tutum olarak gözükmektedir.

Soydaş azınlıklar bir devletin diğer devletteki gözü kulağıdır. Bu nedenden dolayı olsa gerektir ki, Yunanistan'daki Türk azınlığı zaman zaman Türkiye'nin doğal casusları olarak telakki edilmiştir. Türkiye'nin B. Trakya Türk azınlığı ile ilgilenmesi -Türkiye hiçbir zaman B. Trakya Türk azınlığını irredentist politikalara tabi tutmamış olmasına rağmen- Yunanistan tarafından hep bir şüpheyle karşılanmış ve rahatsızlık uyandırmıştır.

Bu çalışmada, Türk-Yunan ilişkilerinde bir azınlık olarak Türklerin işlevinin ne olduğu, ne olması gerektiği irdelenmekle birlikte, temel konu Türklerin sorunlarıdır. Türklerin sorunlarının Yunanistan'ın uluslararası hukuka aykırı davranışlarından kaynaklandığından hareketle çalışmanın sorunsalı, Yunanistan'ın B. Trakya Türklerine yönelik hukuk dışı uygulamalarının "Yunanlaştırma/asimilasyon" amacı taşıyıp taşımadığıdır. Çalışmamızda, "Yunanlaştırma" terimi "Yunan sistemini benimsetme, Türkçe yerine daha çok Yunancayı öğretme, azınlık okulları yerine devlet okullarına gitmelerini sağlama, Türkleri bölme ve zayıflatma, Türkiye'nin etkisini kırarak Türkleri Yunanistan'a yakınlaştırma, Türklerin örgütlenmelerini engelleme, seçimlerde Müslüman/Türk adaylardan ve partilerden ziyade Yunan adaylara ve partilere oy vermelerini sağlama vb" anlamlarında kullanılmaktadır. Kısaca Türkleri dönüştürmedir. Bu gerek yumuşak güç, gerek hukuki düzenlemelerle gerçekleştirilmektedir. Yunanistan eskiden güce dayalı dönüştürmeye daha sık başvuruyorken, günümüzde bunu hukuki düzenlemelerle ve yumuşak güçle gerçekleştirme uğraşındadır.

1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ

Soğuk Savaş sonrasında, 1990-93 arasında iktidardaki Konstantin Miçotakis, bozulan ilişkileri düzeltmek için gayret göstermesine mukabil; 1993-96 arasında tekrar başa gelen Andreas Papandreu ilişkileri sertleştirmiştir. 1996'dan sonra dostane ilişkiler yaşanmıştır. Yunanistan'dan Kostas Simitis ve Yorgo Papandreu, Türkiye'den de İsmail Cem'in iyi ilişkilerin mimarları olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, iki devlet arasında rekabet ve eski sorunlar da devam etmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin etkileri Balkanlarda da görülmüştür. Bölgede coğrafi ve tarihi etkilerinin olduğu düşünülürse, iki devlet Balkanlarda nüfuz sahibi olabilme ve birbirlerini yalnız bırakma gayretleri içinde olmuşlardır (Oran, 2003: 464). Kardak bunalımı, Abdullah Öcalan'ın Kenya'daki Yunanistan büyükelçiliğinde yakalanması, Patrikhane ve Kıbrıs sorunu (Rumların yeşil hattı delme girişimleri, Loizidu davası, S-300 füzeleri alınması vb) geleneksel hasmane politikaların yeni sorunları olmuştur. Türkiye'deki 1999 depremi ilişkilerde bir müddet için yeni bir sayfa açmış, Yunanistan Türkiye'ye yardıma ilk koşanlardan olmuş ve Türkiye'nin aynı yıl AB'den adaylık almasına destek vermiştir.

2004'te başbakan olan Kostas Karamanlis iktidarında, ilişkiler göreceli olarak olumlu sürmüştür. Y. Papandreu ve sonrası iktidarlar zamanı için de benzer şeyler söylenebilir. 2000 sonrasında ve bugün, Yunanistan ekonomik sıkıntılardan ve bundan kaynaklı meselelerinden (sık gerçekleşen seçimler, hükümet değişiklikleri, AB ile ilişkiler vb) dolayı kendi sorunlarına yoğunlaşmak zorunda kalmış ve Türkiye ile ilişkileri adeta asgari düzeyde olmuştur. Bugün itibarıyla kökleşmiş sorunların devam ettiğini hatırdan çıkarmamak gerekir. Türk-Yunan ilişkileri özellikle Kıbrıs çerçevesinde ve istenilmeyen bir gelişme göstermektedir. Ancak iki ülke, komşu olmaları ve AB ekseninde yer almaları nedeniyle bazen zorunlu bazen gönüllü olarak yakın ilişkiler içindedirler. Örneğin AB bölgeler arası işbirliğini teşvik etmeyi hedefleyen Interreg III programı çevresinde Türkiye-Yunanistan Sınır Ötesi İşbirliği Programı başlamıştır.

2. BATI TRAKYA TÜRKLERİ

2.1. Yunanistan'ın Batı Trakya Türk Azınlığına Yönelik Politikası

Yunanistan'ın resmi olarak tanıdığı tek azınlık B. Trakya Müslüman azınlığıdır. Türk azınlığı konusu uzun süre, Yunanistan'ın iç meselesi şeklinde gelişmiştir. Her ne kadar iki devlet arasında ele alınan bir konu olsa da, diğer sorunların gölgesinde kalmıştır.

Yunanistan'ın Türklere karşı tutumunu belirleyen genelde üç temel etmen olduğu ifade edilebilir: Yunanistan'ın uluslararası antlaşmalar ve bu antlaşmalarla B. Trakya Müslüman Türk halkına karşı çeşitli yükümlülüklere girmesi; Türkiye-Yunanistan ikili ilişkileri; Yunanistan'ın iç dinamikleridir. Birincisi itibarıyla, Yunanistan Türk halkının antlaşmalardan kaynaklanan haklarını çoğu zaman engellemiş ve/veya asgari düzeyde uygulamıştır.[3] İkincisi açısından, yukarıda da bahsedildiği üzere, ilişkilerin iyi olduğu zamanlarda -ki üç dönem vardır: 1930'lar, 1950'ler ve 1990'lar, özellikle 2000 sonrası- Yunanistan'ın azınlık politikası da genel manada olumlu; ilişkilerin kötü olduğu zamanlar ise Türk azınlığın baskı altında ve haklarının gasp edildiği dönemler olmuştur. İlişkilerin daha çok hasmane olduğu hatırda tutulduğunda, Türk azınlığın da ne durumda olduğu anlaşılmaktadır. Son unsur, Yunanistan iç dinamikleri, yani Yunanistan'ın kendi iç gelişmeleri ve siyasi kişileridir. Bu bağlamda, Yunanistan iç savaşı (1944-48), Cunta yönetimi (1967-74), A. Papandreu iktidarı Türk azınlık üzerinde olumsuz politikaların yürütüldüğü dönemler olmuşlardır. Örneğin Türkiye'nin Kıbrıs harekâtıyla, Yunanistan Türklerin üzerindeki baskısını artırmıştır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) kuruluşu ve A. Papandreu'dan dolayı iki ülke ilişkilerin bozuk olması, Türkler üzerinde baskıları dayanılmaz hale getirmiştir. Örneğin, ilandan 5 gün sonra İnhanlı köylülerinin toprakları ellerinden alınarak Yunanlılara dağıtılmıştır. Sudan sebeplerle ağır para cezaları verilmiş, işkencelerde ölümler yaşanmış, yurtdışı diploma denkliklerinde

---

kullanılacaktır. Bir diğer husus olarak da, Yunanistan'daki Türk azınlığı Türkiye-Yunanistan ilişkilerini gerginleştiren etmenlerden yalnızca bir tanesidir. Esasında tersi bir durum söz konusudur; Batı Trakya Türk azınlığı iki devlet ilişkilerinden etkilenmiştir. İlişkilerin gerginleşmesi azınlığı da zorda bırakmıştır.

[3] Bu konuda hemen hemen tüm Türk yazarlar oydaşma içindedir. Görüş olarak, Popovic, Türk yazarların bu tavrını yadırgayarak, bir nevi durumun böyle olmadığını ifade etmektedir. Keza Yunan makamları da anlaşmaların ihlal edildiğini reddeder.

zorluklar çıkarılmış, Türkler B. Trakya dışına çıkarılarak eritilmeye çalışılmıştır (Eğritağ, 2006: 54-55). 1990'ların ikinci yarısından itibaren ikili ilişkiler iyi olmakla birlikte bu, B. Trakya Türklerinin durumuna fazlaca yansımamıştır. B. Trakya meselesi de artık Türkiye-Yunanistan düzleminden çıkarak, Avrupa düzlemine oturmuştur (Oran, 2003: 445).

5-7 Şubat 2007 tarihleri arasında bölgeyi ziyaret eden Yunanistan Dışişleri Bakanı Dora Bakoyani, amaçlarının B. Trakya'nın çok kültürlü yapısını korumak olduğunu ve eşit vatandaşlık ilkesinden taviz verilmeyeceğini belirterek azınlık ilişkilerinde yeni bir sayfa açacakları vaadinde bulunmuştur (Kırbaki, 2007). İlk kez bir Yunan başbakanı bölgeyi ziyaret etmiştir. Başbakan Y. Papandreu, 17-18 Şubat 2011'deki ziyaretinde sorunları çözme niyetini belirtmiştir. Ne yazık ki söylemler ile uygulamalar birbirini tutmamaktadır. Bu ziyaret, Yunanistan'ın genel politikasında fazlaca bir değişikliğe yol açmamıştır.

Son dönemlerde, ikili ilişkilerin iyi olmasının bir neticesidir ki, Türkiye'nin de B. Trakya Türklerine ilgisi artmıştır. Türkiye'den çeşitli siyasi liderlerin yanısıra hükümet yetkilileri düzeyinde ziyaretler gerçekleştirilmiştir.[4]

2.2. Batı Trakya Türklerinin Hukukî Konumu

Batı Trakya Türkleri/Müslümanlarının Yunanistan'daki durumu çeşitli belgelerde düzenlenmiştir. Bunları üçe ayırmak mümkündür:

a) Yunanistan ulusal belgeleri (1975 Anayasası (m. 28/1 ile Müslüman azınlıkla ilgili önceki andlaşmaları iç hukukunun parçası ve yasal düzenlemelerden üstün sayar), yasalar, düzenlemeler vb),

b) Türkiye-Yunanistan arasındaki ikili uluslararası andlaşmalar (Londra Protokolü (1830), İstanbul Sözleşmesi (bilhassa m. 8) (1881), Atina Antlaşması ve 3 Nolu Protokol (bilhassa m. 11/4) (1913), Sevr Antlaşması (Yunan Sevr'i, 1920), Lozan Barış Antlaşması (m. 37-45) (1923), Mübadele Sözleşmesi ve Protokol (30.1.1923)), Kültür antlaşmaları (1951, 1968),

c) İnsan ve azınlık haklarıyla ilgili genel uluslararası sözleşmeler, *BM sisteminde*: İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (1948), Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiyesi Sözleşmesi (bilhassa m. 1) (1965), İkiz Sözleşmeler (Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (KİSHUS, bilhassa m. 12, 27) ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (bilhassa m. 2/2) (1966), Çocuk Hakları Sözleşmesi (bilhassa m. 30) (1989), Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Bildirge (1992), Her Türlü Dini Hoşgörüsüzlüğün Ortadan Kaldırılmasına İlişkin İnsan Hakları Komisyonu'nun 2003/54 sayılı Kararı vb. *Avrupa Konseyi*: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950), Avrupa Sosyal Şartı (1961, tadil 1996), Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi 1704/2010 sayılı Kararı, Irkçılığa ve Ayrımcılığa Karşı Avrupa Komisyonu'nun (ECRI) 7 Nolu Genel Politika Tavsiye Kararı, Avrupa Konseyi'nin Diğer Hukuki Araçları (AİHS 12. Protokol (Yunanistan henüz onaylamadı) (m. 1), Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi (1995), Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı. *Avrupa Birliği Andlaşmaları ve İkincil Hukuk*. *Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı*: Paris Şartı (1990), Kopenhag İnsani Boyut Belgesi (1990), Ulusal Azınlık Uzmanları Cenevre Toplantısı (1991) ve Viyana Sonuç Belgesi (1999) (Geniş bilgi için bkz. Papademetriou, 2012: 49-66).

Yunanistan, Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi'ni 22.9.1997'de imzalamasına rağmen hâlâ onaylamamıştır (Bkz. Conventions). Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı'nı (1992) da henüz imzalamamıştır (Bkz. Conventions).

2.2.1. Lozan Antlaşması'nda

Lozan'a giden Türk heyetinin elindeki 14 maddelik talimatın 5. maddesi Trakya sınırı, 6. maddesi B. Trakya'da halkoylaması ve 8. maddesi azınlıklarla ilgiliydi (Ürer, 2003: 220).

1922-23 arasında cereyan eden Lozan Barış Antlaşması (LBA) müzakerelerinde;

Türk görüşü (İsmet İnönü): "B. Trakya'da halkoylaması yapılmalıdır. Sonuca göre burası tarafsız olabilir" (Meray, 1969: 20; Bilge, 2000: 119; Öksüz, 2006: 62; Eğritağ, 2006: 50). Bu isteğin gerekçeleri ve dayanakları şunlardı; a) Woodrow Wilson'un "serbest irade" olarak bahsettiği kendi kaderini tayin ilkesidir. B. Trakya halkı, serbest iradesiyle kendi kaderini tayin edebilmelidir. b) Neully Antlaşması'nın 48. maddesi bir emsal teşkil etmektedir. c) Bu talep kaynağını Misak-ı Milli'den almaktadır. ç) Bölgedeki Türklerin nüfusu, Yunanlıların 4 katına yakındır. Toprakların da % 84'ü Türklerindir (Bilge, 2000: 119-121).[5]

Yunan görüşü (Elefterios Venizelos): Türkiye, B. Trakya'yı, kendi isteğiyle Neully Antlaşması'yla İtilaf devletlerinin kaderine bıraktı ve bu devletler B. Trakya'yı Yunanistan'a verdiler. Halkoylaması isteğiyle B. Trakya'nın statüsü yeniden tartışmaya açılamaz (Meray, 1969: 23-24; Bilge, 2000: 119).

Başkan *George Curzon*: B. Trakya 1913'ten beri Türk değildir. Türkiye burayı bırakmıştır. Kendi kaderini tayinin uygulanması veya halkoylaması yapılması yararlı değildir (Bilge, 2000: 122-123). Curzon'un halkoylamasını reddetmesinin nedeni, bu bölgenin ileride Türkiye'ye dönme ihtimalini önlemektir.

---

[4] Cumhuriyet Halk Partisi lideri Kemal Kılıçdaroğlu (2011), Milliyetçi Hareket Partisi lideri Devlet Bahçeli (2012), iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkan Yardımcısı Mustafa Şentop (2013) gibi siyasilere ilaveten, Başbakan Recep T. Erdoğan (2004), Dışişleri Bakanı Ali Babacan (2007), Başbakan Yardımcıları Ali Babacan (2011), Bekir Bozdağ (2012) ve Emrullah İşler (2014) gibi yetkililer de ziyaret etmiştir.

[5] Yunanistan, 30.12.1918'de müttefik devletlere sunduğu raporda B. Trakya Türk nüfusunun 114.810 olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin savına göre ise; Türk nüfusu 129.120, Yunan nüfusu 33.910'dur. Taşınmaz mülkiyet ise, Türklerin % 84'üne karşılık Yunanlıların yalnızca % 5'tir (Meray, 1969: 61).

LBA'ya göre; B. Trakya, halkoylaması yapılmaksızın Yunanistan sınırları içinde kalmıştır. B. Trakya Türkleri, LBA ile "azınlık statüsü"ne tabi olarak hukuki güvenceye alınmıştır. LBA Bölüm I, Kesim III "Azınlıkların Korunması" başlıklı 37-45. maddeleri B. Trakya Türklerini koruyucu hükümler ve haklar içermektedir: M. 37, Yunanistan bu hükümleri temel yasa sayacak; m. 38, Negatif azınlık haklara sahiptirler; m. 39, Tüm medeni ve siyasal haklardan yararlanacaklar; m. 40, Kurumlar kurma ve yönetme hakkı; m. 41, Azınlıkların devlet bütçesinden pay almaları; m. 42, Dini yapı kolaylığı; m. 43, İnançlara uygun hareket etme; m. 44, Garanti; m. 45, Karşılıklılık (İki devlet de azınlıklarına aynı hakları tanıyacaklar).

Türkiye, halkoylamasını kabul ettirememiş ancak, Türklerinin Yunanistan'da kalmalarını sağlayabilmiştir. B. Trakya Türkleri, Türkiye'nin kendi rızasıyla yabancı bir ülkede bıraktığı ilk Türk topluluğudur. Yunanistan'ın da resmi tek azınlığıdır (Yerasimos, 1995: 36).

2.2.2. Nüfus Mübadelesi Kapsamında

LBA'dan sonra sıra nüfus değişiminin uygulanmasına gelmiştir. LBA eklerinden olan "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol", LBA'dan önce, 30.1.1923'te imzalanmıştı. Sözleşme'nin 2. maddesine göre; B. Trakya Müslümanları ile İstanbul Rumları mübadele dışında tutulmuşlardır (Meray, 1969: 336). Aynı yıl başlayan göç, uygulamada sıkıntılı olmuş, ancak 1926 ve 1930 antlaşmalarıyla çözümlenebilmiştir. Türkiye, Lozan görüşmelerinde, B. Trakya'nın Müslüman halkının göç kapsamı dışında olmasını savunmuş[6] ve bunu başarmıştır.

1927'de tamamlanan (Oran, 2006: 338) göçte toplam olarak; 355.635 kişi Türkiye'ye; 189.916 kişi de Yunanistan'a göç etmiştir (Hirschon, 2005: 19).[7] Göçten sonra B. Trakya'da kalan Müslüman ahali sayısı konusunda net bir bilgi olmamakla birlikte, genel olarak 100-105 bin kişi kalmıştır (Popovic, 1995: 333).

2.3. Batı Trakya Türk Azınlığın Sorunları
2.3.1. Kimlik Sorunu: İnkâr

Yunanistan'daki Türk azınlığın en önemli sorunlarının başında etnik kimliğini rahatça ifade edememesi gelmektedir. Yunanistan, "Türk" kelimesinin kullanımına şiddetle karşı olup, bu kelimeye tahammül edememektedir.[8] Yunan hükümeti B. Trakya'daki Türk varlığını reddederek; hükümet sözcüleri "B. Trakya'da Türk yoktur" demektedirler (Helsinki WR, 1990: 14; Associations of Solidarity, 1983: 10).

Yunanistan, bu savını LBA'nın 45. madde hükmüne dayandırmaktadır. Burada geçen, "… Yunanistan'da bulunan Müslüman halkları … " ibarelerinin de ortaya koyduğu üzere Yunanistan'daki halkın "Müslüman" olarak tanımlanması gerektiğini belirtmektedir. Etnik olarak Türk olsa da, buradaki halk Yunanistan nezdinde hukuken "Müslüman"dır ve bu şekilde tanımlanmakta ve tanınmaktadır. Fakat Yunanistan'ın göz ardı ettiği, yine bir uluslararası hukuk belgesi olan "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme"de bu halk açıkça "Türk" olarak ifade edilmektedir (m. 3). Dahası, B. Trakya'daki yerleşik azınlıklara dağıtılan ve onların değişim dışı olduğunu, yani Yunanistan'da yerleşik olduğunu belirten "Etabli Belgesi"nde, dini bir tasnife değil, etnik bir tasnife, "Türk" ve "Rum" tasnifine, gidilmiştir. Açıkçası Yunanistan, B. Trakya'daki halkı "Türk" olarak kabul ve ifade etmiştir. Bugün bu politikadan dönmesi, kendi politikasıyla çelişkiye düşmesi demektir. LBA'da "Müslüman" deyiminin kullanılmış olması, ilgili halkın "Türk" olma vasfını bir anda nasıl ortadan kaldırabilir? B. Trakya halkı 30.1.1923'te "Türk" iken, 24.7.1923'te nasıl yalnızca "Müslüman" olabilir? Yunanistan'ın bu savı, adına "Türk" denen bir halkın 6 ay içinde yok olup yerine "Müslüman" denen yeni bir halkın gelmesi anlamına gelmektedir. Kısa bir zamanda böyle bir dönüşüm dünyanın hiçbir yerinde mümkün olamaz.

Yunanistan'ın ikinci savı, Müslüman Türklerin içinde, başka etnik halkların da olduğudur. Fakat kast edilenlerin de Türkçe konuştuğu ve -evlilik gibi çeşitli şekillerde- Türkleştiği genellikle kabul edilmektedir (Oran, 1991: 136). Ayrıca başka milliyetlerin de varlığı, Türk olanların Türk olmaları gerçeğini ortadan kaldırmaz.

Tüm alanlarda olduğu gibi bu konudaki Yunanistan politikası yine Türkiye ile ilişkilerle yakından bağlantılı olmuştur. İlişkilerin genel hatlarıyla iyi olduğu 1930'lar ve 1954 tarihli Azınlık Okulları Eğitim Kanunu'yla 1950'lerde Yunanistan, bölge halkının "Türk" kelimesini kullanmasına izin verdiği gibi kendisi de resmi söyleminde "Türk" kelimesini kullanmıştır. Bu dönemde adında "Türk" kelimesinin geçtiği pek çok dernek, vakıf, birlik vb. kurulabilmiş veya Türk kelimesini tabelalarında kullanmalarına izin verilmiştir. Gümülcine Yoksul Türk Mektep Çocuklarına Bakım Birliği, Gümülcine Türk Gençler Birliği (GTGB, 1928), Rodop-Evros Türk Öğretmenler Birliği (bugün Batı Trakya Türk Öğretmenler Birliği, 1936), İskeçe Türk Gençler Yurdu (bugün İskeçe Türk Birliği (İTB), 1927) bunlardan bazılarıdır.

1955'ten sonra ise bu bahar dönemi sona ermiş, Türkler için kış başlamıştır. "Türk" isimli birimlerin hepsi kapatılmışlardır. 1972/1109 sayılı kararla okul tabelalarındaki "Türk" kelimesi kaldırılarak, yerine "Azınlık" kelimesi yazılmıştır (Taşkıran, 1997: 7). Türklere "Türk" denmesi yasaklanmıştır. Bu yasağa uymayanlar hem hapis hem de para cezasıyla cezalandırılmışlardır.

[6] Türkiye'nin Rumların göçle ilgili tutumuna ilişkin olarak; İstanbul dışındaki Rumların göçünde, Türkiye'nin savının gerekçelerinden birinin de 'türdeş', bir 'ulusdevlet' oluşturmak olduğu (Oran, 2006: 339), dolayısıyla hafif ırkçı bir yaklaşım sergilediği savı vardır. Buna karşılık, bu meseleye derinlemesine bakıldığında Türkiye'nin önyargılı ırkçı bir yaklaşım içine girmediği ve İstanbul Rumlarını göç kapsamı dışında tutarak kendine yardım eden Rum halkına sahip çıktığı (Öksüz, 2006: 31) yönünde iki karşıt sav vardır.

[7] 384 bin kişi Türkiye'ye, 1920'den başlayarak toplamda 1.250 bin kişi de Yunanistan'a göç etmiştir (Öksüz, 2006: 30).

[8] Tahammülsüzlüğün nedenlerinden birisi de Türk kelimesine yüklenen anlamdır. Yunancada "Türk" aynı zamanda "yabanıl", "öfkeli" veya olumsuzluk içeren bir sıfattır (Millas, 2002: 6).

1983'te KKTC'nin kurulmasından sonra adında "Türk" olan tüm dernekler kapatılmıştır.[9] Örnek olarak, İTB, GTGB, Batı Trakya Türk Öğretmenler Birliği kapatılmıştır. "Türk" kelimesinin kullanılması ve "Türk" varlığından bahsetmek yasaklanmıştır (state.gov 2013: 15, 38). Bu nedenlerden dolayı B. Trakya Türklüğünün önderlerinden Sadık Ahmet ve İbrahim Şerif aleyhinde dava açılmıştır (Taşkıran, 1997: 9, 13; Eğritağ, 2006: 56). Yunanistan'ın adında "Türk" olan dernekleri kapatması uluslararası hukuka aykırıdır. Bu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) kararlarıyla tescillenmiştir. AİHM, Evros (Meriç) Azınlık Gençleri Derneği (2007), İTB ve Rodop Türk Kadınları Kültür Derneği'nin (2008) "Türk" veya "azınlık" kelimelerinin geçmesi nedeniyle kapatılmasından dolayı Yunanistan'ı haksız bulmuştur. Gerekçeli kararda, "derneklerin, kendi etnik kültürlerini geliştirmeye çalışmasının, demokratik bir topluma kesinlikle tehdit oluşturamayacağı, farklı kültürlerden gelen azınlıkların, tarihi bir gerçeği olduğu ve bunu uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde demokratik toplumun hoşgörüyle karşılaması ve koruması gerektiği" vurgulanmıştır (cihan.com.tr, 2008).

Bugün itibarıyla Yunanistan'ın bu tutumu devam etmektedir. Türk varlığı resmi olarak inkâr edilmektedir (Federation of Western Thrace, 1998: 12). Yunanistan'a göre "Türk" yoktur, "Müslüman" vardır. Dolayısıyla B. Trakya'dakiler adeta adsız azınlıktır (Borou, 2009: 7). Yunanistan, 1983'ten itibaren "Türk" kelimesi geçen herhangi bir derneğin kurulmasına izin vermemektedir. Ayrıca kapatılmasının yanlış olduğu ve dolayısıyla tekrar açılması gerekliliği belirtilen AİHM kararlarını da uygulamamaktadır (Papademetriou, 2012: 32-33). Yunan makamlarının kurulmasına izin vermemesi nedeniyle İTB 2012'de tekrar AİHM'e başvurmuştur (rubasam.com, 2013). Keza Evros Azınlık Gençleri Derneği AİHM'de ikinci kez hukuk mücadelesi vermektedir (rodopruzgari.com, 2013). Ne yazık ki 8.5.2004'te B. Trakya'yı ziyaret eden Türkiye Başbakanı da "Türk" kelimesini kullanmamaya itina göstererek bu anlayışa bir nevi karşı çıkmamıştır. Buna karşılık 13.7.2014'te bölgeyi ziyaret eden Türkiye Başbakan Yardımcısı Emrullah İşler, her zeminde "Türk"ten bahsederek ve İTB ile GTGB'yi ziyaret ederek hem Türk azınlığa destek vermiş hem bu soruna vurgu yapmış hem de Türkiye'nin tavrını ortaya koymuştur (trakyaninsesi.com, 2014). Yunanistan, Pomakların[10] ayrı bir ırk olduğu kampanyasına da başvurmuştur.

Türkler kimlik inkârına rağmen Yunan yasalarına uygun hareket etmişlerdir. Dernek kurmada Yunan makamlarından her zaman izin alma yoluna gitmişlerdir. Gayrıresmi veya yeraltı dernekler kurmamışlardır. Veya tüm bu sorunları çözmek için silahlı mücadeleye de girişmemişlerdir.

2.3.2. Eğitimle İlgili Sorunlar

B. Trakya Türklerinin eğitimle ilgili sorunlarının, çeşitli antlaşmalardan kaynaklanan hak ve kurumlara sahip olmakla birlikte, bu hakların Yunanistan'ca, çoğu zaman kasıtlı olarak, tam olarak uygulanmamasından kaynaklanan sorunlar olduğu anlaşılmaktadır.

B. Trakya'daki azınlığın 220-230 ilkokulu, 2 ortaokul-lisesi (Gümülcine Celal Bayar Lisesi ve İskeçe Muzaffer Salih Lisesi) ve 2 medresesi/imam hatip lisesi (Gümülcine ve Ehinos İskeçe) vardır (Mavrommatis, 2007: 36; Hüseyin, 2004: 10). Bu varlığa karşılık, eğitimin yürütülmesinde Yunan devlet siyasetinin olumsuz müdahale ve uygulamaları yaşanmış ve yaşanmaktadır. Yunanistan'ın zamanla Türklerin aleyhine işleyen eğitim yaklaşımı şöyledir:

Yunanistan, Türkiye ile ilişkilerin bozulmasına paralel olarak, 1960'lardan itibaren Türkiye'den öğretmen[11] getirilmesi uygulamasına son vermek istemiştir. 1968'de açtığı Selanik Özel Pedagoji Enstitüsü (SÖPA) mezunu öğretmenlere çoğunlukla görev vermeye başlamış, 1973'ten itibaren Türkiye'de eğitim alan öğretmenlere görev ve çalışma izni vermemiştir (Oran, 1991: 144; Hüseyin, 2004: 11; Kelağa Achmet, 2005: 127, 131). Azınlık eğitimini Yunanlaştırma gayesiyle kurduğu bu akademiye Yunan ortaokullarından mezun olanları, yani Türkçesi iyi olmayanları almış, bunları Türk okullarına öğretmen olarak atamıştır. Türkiye'den mezun öğretmenler atanmamakta, eski atanmışların görevlerine son verilmektedir. Bu da Türkçeye hâkim olamayan öğretmenler sorununu doğurmuştur (batitrakya.org, Eğitim).

Öğretmen atamalarını bilerek geciktirmekte; okulların tamiratını eğitimin açılması zamanlarına denk getirerek eğitimi aksatmaktadır. 694/1977 Kararıyla, azınlık okullarını Eğitim Bakanlığı'na bağlayarak (m. 7) azınlık okullarına karşı koz elde eden Yunanistan, 1983'te çıkardığı bir yasayla da sınırdaki okulların tamiri için ruhsat alınması şartı getirmiş, ancak bu izni de engellemiş ve/veya zor vermiştir (Hüseyin, 2004: 11).

Dil, bir ulusun varlığını korumasını sağlayan en önemli etmenlerin başında yer almaktadır. Bunun bilincinde olan Yunanistan, Türkçenin kullanım alanını sınırlamaktadır. 1984'teki bir talimatla, ortaokul-lise mezuniyet sınavlarının Yunanca yapılmasını kararlaştırmıştır (Poulton, 1993: 224). 1995'teki bir düzenlemeyle, Türkçe okutulan derslerin sayısı azaltılmıştır. Eğitim dilinin Yunanca olması Türk gençlerinin yüksek öğrenim yapmalarını zorlaştırmaktadır. Ancak bu konuda Avrupa Konseyi ve AB'nin baskı ve teşvikleriyle Yunanistan, 1999'da çıkardığı bir yasayla Yunancanın Türklerin ikinci dili olmasını kabul etmiş ve Türk öğrenciler için % 0.5'lik bir kontenjan ayırmıştır (Hüseyin, 2004: 10-12). Bu uygulamanın, uzun vadede asimile olasılığı söz konusudur. Zira Yunan üniversitelerine giden Türk öğrenci sayısı yıldan yıla artmıştır. Yunanistan ve AB'nin teşvikleriyle

[9] Trakya Yerel Mahkemesi isminde "Türk" kelimesi geçen derneklerin kapatılmasına karar vermiş, Yunan Yüksek Mahkemesi de 1729/1987 sayılı kararıyla, Temmuz 1987'de yerel mahkemenin bu kararını onaylamıştır (Hüseyin, 2004: 8; Eğritağ, 2006: 50; Oran, 1991: 176; Poulton, 1993: 224).

[10] Pomak Türkleri, 11. yüzyılda Orta Asya'dan çıkıp, Hazar Denizi ve Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara gelen ve Osmanlı Türklerinden önce bölgeye yerleşen Kıpçak (Kuman) Türklerinin torunlarıdır (Hüseyin, 2004: 8).

[11] Yunanistan azınlık eğitim sistemindeki öğretmenler genel itibarıyla 3'e ayrılır: Türkiye vatandaşı olan ve aylıkları Türkiye'ce ödenen "Kontenjan Öğretmenler"; Yunanistan vatandaşı B. Trakyalılar olup, Türkiye'de eğitim alan, aylıkları çalıştıkları okul encümenince ödenen ve sözleşmeli olan "Formasyonlu Öğretmenler" ve SÖPA mezunu olan, Yunanistan devlet memuru olan ve aylıklarını Yunanistan'dan alan "Akademililer"dir (Hüseyin, 2004: 11). Bunlara ilave bir dördüncü öğretmen kümesi de, herhangi bir öğretmenlik eğitimi görmeden atanmış "Formasyonsuz Öğretmenler"dir (Oran, 1991: 143).

1997'de başlatılan Müslüman Çocukların Eğitimini Destekleme Programı sayesinde Yunan okullarına giden Türk öğrenci sayısı katlanmıştır. Aileler çocuklarını artık Türkiye veya azınlık okulları yerine Yunan okullarına daha çok göndermeye başlamıştır. Keza Türk öğrenciler arasında azınlık okullarını terk etme oranı artmıştır (batitrakya.org, Eğitim).

Derslikler yetersizdir, birkaç sınıf bir derslikte toplanmaktadır. Ders kitapları çok eskidir ve içeriği sorunludur. Dolayısıyla ders kitapları Türk öğrencilere uygun değildir. Etnokültürel farklılıkların sistemli olarak göz ardı edildiği kitaplarda, gerçek dinin Hıristiyanlık olduğu, Yunanlı sayılabilmek için antik Yunanlıların soyundan gelmek gerektiği savunulmakta, Türkler kaba ve olumsuz gösterilmektedir (Mavrommatis, 2007: 37-38; Poulton, 1993: 224).[12] Bu, azınlığa yönelik bilinçli bir yıpratmadır.

Yunanistan bugün, LBA ve 1951 Kültür Antlaşması'ndaki yükümlülüklerine aykırı davranmaktadır. LBA'daki açık hükümlere rağmen Türk azınlık kendi eğitim kurumlarını ne kurabilmekte ne yönetebilmekte ne de denetleyebilmektedir (Federation of Western Thrace, 1998: 14-15; Hüseyin, 2004: 10). Yunanistan, Türk okulları üzerinde tam bir denetim kurmak istemektedir.

Yunanistan eğitim konusunda, Türk azınlığın bilgilenmesini, kültür düzeylerinin yükseltilmesini ve bilinçlenmesini engelleyici bir politika gütmektedir. Trakya'da 'Türk yoktur' anlayışının bir sonucu ve gereği olarak Türk azınlığı zamanla Yunanlılığa dönüştürme çabasındadır. Türk okullarının 2011'de ve 2013'te kapatılması da Türklerin asimile edilmesine yönelik bir uygulama olarak görülebilir. Bununla birlikte 2011'de, krizden dolayı okulların birleştirilme yoluyla kapatılması Yunanistan'ın geneline yönelik bir uygulamadır. Dolayısıyla bunun, sadece B. Trakya Türklerine yönelik bir tutum olmadığı anlaşılmaktadır.

2.3.3. Vatandaşlıktan Çıkarma

Bu konuda en kaydadeğer husus, 1955 tarih ve 3370 sayılı Yunan Vatandaşlık Kanunu (YVK) ve bu kanunun 19. maddesi çerçevesinde yapılan uygulamalardır. Bu hükme göre; "Yunanistan'a geri dönmeme amacıyla yurtdışına çıktığına hükmedilen bir Yunan soylu olmayan kişi vatandaşlıktan çıkarılabilir." Keza, Yunanistan dışında doğan ve büyüyen kişilerle; Yunan vatandaşlığını kaybeden ana babanın reşit olmayan küçük evlatları da vatandaşlıktan çıkarılabilmektedir (Helsinki WR, 1990: 11; Oran, 1991: 213; Hüseyin, 2004: 9).

1985'ten itibaren, B. Trakya'da Türk azınlığın sayısını azaltma amacı taşıyan bu uygulamaya sertleştirici yeni bir boyut eklenmiştir. Türklerin pasaportlarında "dönüş dâhil, birden fazla seyahat (çıkış) için geçerlidir" hükmündeki "dönüş dâhil" ibaresi karalanarak, yurtdışına çıkanların geri dönüşü, Yunanistan'a girişi engellenmiş, hatta bu kişiler 19. maddeye dayanılarak vatandaşlıktan çıkarılmışlardır (Papademetriou, 2012: 13). Üstelik vatandaşlıktan çıkarılma hususunda ilgili kişiyi bilgilendirme ve uyarma zorunluluğu yoktur. Vatandaşlıktan çıkarılanlar, haberi sınırda öğrenmişler, hukuki yollara başvurabilmek için ülkeye bile sokulmamışlardır (Akalın).

Helsinki İzleme Komitesi, uluslararası insan hakları kuruluşları ve Türkiye'nin baskılarıyla sınırlı bir iyileşme görülmüştür. Bunun bir neticesi olarak Yunanistan, kanunun bu maddesini 11.6.1998'de yürürlükten kaldırmak zorunda kalmıştır. YVK en son 3838/2010 kanunuyla tadil edilmiştir (Papademetriou, 2012: 28). Ancak yeni düzenlemenin geçmişe şamil olmaması nedeniyle, 43 yıl (1955-98) yürürlükte olan bu uygulama neticesinde Yunan vatandaşlığını kaybeden yaklaşık 60 bin kişi haklarının iadesini beklemektedir (Hüseyin, 2004: 10; Eğritağ, 2006: 51-52).[13] ECRI'nin 5.12.2003 tarihli "Yunanistan Hakkında Üçüncü Rapor"unda, bu kişilerin haklarını geri alamadığı belirtilerek Yunanistan'ın tavrı ırkçı bir tavır olarak değerlendirilmiştir (ECRI, 2004: 8-9). Bakoyani de 2007'deki ziyaretinde, 19. madde kapsamında vatandaşlıktan çıkarılanların, tekrar Yunanistan vatandaşlığına alınmayacağını resmen ifade etmiştir (Kırbaki, 2007).

Bununla birlikte Yunanistan'da ikamet eden bazı vatansız kişilere vatandaşlık verilmiştir. Bu konuda esneklik getirmekle birlikte, vatandaşlığa alınma veya vatandaşlığı tekrar kazanma sürecinin çok yavaş ve yorucu olması Kamu Denetçisi'nce ve Avrupa Komisyonu 2005 Yıllık Raporu'nda eleştirilmiştir. Bunun üzerine İçişleri Bakanlığı bir talimatla süreci hızlandırmıştır. Ancak m. 19 kapsamında vatandaşlıktan çıkarılmış kişilerin durumu hakkında elde yeterince bilgi yoktur (ECRI, 2009: 12).

Uzun süre ısrarla sürdürdüğü bu ayrımcılık politikasıyla Yunanistan, taraf olduğu LBA m. 40'ı (Yunan soyundan olanla olmayanlar arasında ayrım yapmama), AİHS 4 Nolu Protokol m. 3/2'yi (Kimse, yurttaşı olduğu devletin ülkesine girme hakkından yoksun bırakılamaz.) ve KİSHUS m. 12/4'ü (Hiç kimse, kendi ülkesine girme hakkından keyfi olarak yoksun bırakılamaz) çiğnemiştir.

Yunanistan'ın bu uygulamasının en önemli amacı Türklerin sayısını azaltmaktı. Türk nüfus "kabul edilebilir" bir seviyede tutulmak istenmiştir. Saf bir Yunanistan oluşturma amaçlı ırkçı bir tutumun tezahürü olan bu uygulama Yunanistan'ın hayatında kara bir izdir. İzin etkileri hâlâ giderilmiş değildir, zira vatandaşlığını geri almak isteyen binlerce kişi vardır.

2.3.4. Nüfus Yapısının Değiştirilmesi

Yunanistan, ulus-devlet olma amacıyla B. Trakya'daki nüfus yapısını lehine çevirmek için uğraşmaktadır. Bu amaçla öncelikle çeşitli baskılarla Türkleri göç ettirmektedir (Associations of Solidarity, 1983: 7). Yunanistan bunu bazen yumuşak bazen sert

[12] Olumlu bir gelişme olarak, 2000'den sonra azınlık çocukları için yazılmış, farklılıkları dikkate alan kitaplar kullanılmaya başlanmıştır (Mavrommatis, 2007: 38).

[13] Bu sayı net olarak 60.004'tür (batitrakyalilar.com, 2007). Yeni Demokrasi Partisi Gümülcine milletvekili İlhan Ahmet'in 2005'teki soru önergesine cevaben Yunan İçişleri Bakanlığı, B. Trakya ve Oniki Adalar'da 46.638 kişinin vatandaşlıktan çıkarıldığını beyan etmiştir. Kamu Güvenliği Bakanlığı verilerine göre de bugüne dek 115 bin B. Trakyalı Türk'e uyruksuz kimliği verilmiştir (batitrakya.org, Vatandaşlıktan; state.gov 2009, 2010; Papademetriou, 2012: 13).

şekilde çeşitli yollarla gerçekleştirmiştir. Bölgedeki turistik yapılaşma neticesinde değerlenen Türklerin ev ve mallarına Yunanlılar yüklü fiyatlar vererek satışı cazipleştirmiş ve Türklerin gidişini kolaylaştırmıştır (Popovic, 1995: 344). İkinci sınıf insan konumunda olması gidişin bir başka nedeni olmuştur. Bunun neticesinde 1920'de bölgenin % 65'ini oluşturan Türklerin nüfusu bugün % 35'lere kadar düşmüştür.

İşsiz Türkleri, dağıtma amacıyla, B. Trakya harici bölgelere sürmektedir (Poulton, 1993: 223). Diğer bölgelerden buraya göçü teşvik etmiştir. Ayrıca Bulgaristan'dan, mübadele kapsamında Türkiye'den ve Sovyetler Birliği'nden getirilen Rumlar bölgeye yerleştirilmişlerdir. Bunlar için "Romania" (Rodop) ve "Eketenepol" (İskeçe) isimli iki yerleşim yeri kurulmuştur. Vatandaşlıktan çıkarma da nüfus yapısının değiştirilmesi kapsamındadır.

Devletin de desteğiyle Yunanlılar, azınlıklara göre her açıdan güçlenmiş, hatta azınlıklara saldırılara bazen göz yumulmuştur. B. Trakya'da nüfusu artırmaya yönelik ayrımcı bir uygulama da 1999'dan itibaren uygulamaya konmuştur. Yunanistan Başpiskoposluğu, üçüncü çocuğu olan ve sadece Yunan asıllı Ortodoks ailelere ayda 40 bin drahmi yardım yapmaktadır (Hüseyin, 2004: 14).

Normal nüfus artışıyla bugün 600 bin civarında olması gereken B. Trakya azınlık nüfusu, 80-150 bin arasındadır. Bu sayı, Yunanistan'ın Müslümanlara yönelik olumsuz politikasının sonucudur (batitrakya.org, Batı).[14]

2.3.5. Vakıflar Sorunu

Yunanistan LBA m. 40'ta, "Müslüman azınlığın her türlü hayır, dinsel ve toplumsal kurumlar ve okullar kurma, yönetme, denetleme hakkını" tanımış ve m. 42 ile bu hakları koruma yükümlüğü altına girmiştir. Ancak bu konuda da LBA'yı ihlal ettiği görülmektedir.

1945'teki düzenlemeyle tüm vakıfların Cemaat İdare Heyeti'nce yönetilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak 1967-74 arasındaki cunta yönetiminde hak gaspına başlanmıştır. Cunta, vakıfların seçimle işbaşına gelen yöneticilerini azlederek, yerine kendi amacına hizmet eden, kendi atadığı kişileri getirmiştir (Hüseyin, 2004: 12; Federation of Western Thrace, 1998: 20; Eğritağ, 2006: 54). 1091/1980 sayılı "Batı Trakya'daki Müslüman Azınlığa Ait Vakıfların ve Bunların Servetlerinin İdaresi ve Kullanılmasına İlişkin" yasayla, vakıf konusu tekrar düzenlenmiş, Türklerin vakıflar üzerindeki etkinliği asgarileştirilmek istenmiştir. İlaveten, azınlıkların vakıf mallarının belgeli dökümü istenmiştir. Bölgenin çok savaş geçirmesi nedeniyle belgelerin tam olarak korunamadığı, yıprandığı ve elde olmadığı bir gerçektir. Yunanistan'ın bu gerçeği bilerek böyle bir istekte bulunması, vakıf mallarına el koyma niyetini akla getirmektedir. Ancak Türkiye'nin tepkileri neticesinde sözkonusu yasa uygulanamamıştır. 1991'de 1091 kararı yumuşatılmakla birlikte, Yunanistan'ın vakıflara müdahalesi devam etmektedir. 1996 hükümet kararnamesiyle vakıfların yönetimi 3 yıllığına seçilen bir kurula verilmiştir (Hüseyin, 2004: 12; Eğritağ, 2006: 55). Uygulamaya konulamayan ve 1091 sayılı yasanın yerine geçen 3647/2008 sayılı yeni yasa Türklerde endişe uyandırmış ve yasayı reddetmişlerdir. Bunun üzerine eskiden olduğu gibi kentsel vakıflar (Gümülcine, İskeçe ve Dimetoka), bölge valisinin atadığı her ile ait yönetim kurullarınca idare edilmektedir (Kurban & Tsitselikis, 2010: 12). Bu, LBA'ya aykırıdır. Köy vakıfları ise, 2001'den beri köylülerce seçilen ve müftü (burada seçilmiş ve atanmış müftü sorunu yine karşımıza çıkmaktadır) tarafından atanan mütevellilerce yönetilmektedir (Kurban & Tsitselikis, 2010: 12).

Günümüzde Yunanistan, vergiden muaf olan vakıflara zaman zaman vergi koymakta, ödenmeyince de ipotek koydurmaktadır. Bakoyani, ziyaretinde, "Türk vakıflarının vergi borçlarının silineceğini ve bundan sonra vakıfların vergiden muaf olacağını" belirtmiştir. Keza vakıfların idare heyetlerinin seçimle işbaşına gelmesi yönteminin tekrar uygulamaya konulacağını açıklamıştır (Kırbaki, 2007; batitrakyalilar.com, 2007). Bu, Yunanistan'ın B. Trakya politikasındaki değişikliklerin en somutuna işaret etmektedir. Bu sözler, Yunan yönetiminin uluslararası hukuka uyma zeminine yaklaşması; Türkler içinse haklarını nispeten geri alabilme ve ekonomik olarak rahatlama açısından önemlidir. Elbette ki uygulama daha önemlidir.

Sorunun özü, vakıf mallarını idare eden heyetin üyelerinin Türklerce mi yoksa Yunanistan'ca mı seçileceğidir. Yunanistan vakıf yönetimlerini eline alarak, vakıf mallarını kamulaştırmak ve ortadan kaldırmak istemektedir. Böylece Osmanlı-Türk izlerini silecek ve Türk azınlığı ekonomik, sosyal ve tarihsel manada elsiz ayaksız bırakacaktır.

2.3.6. Müftülük Sorunu

Yunanistan'da müftülük kurumunu, esas itibarıyla 1913 Atina Barış Antlaşması 3 Nolu Protokol ve buna bağlı olarak çıkarılan 2345/1920 sayılı kanun düzenlemekteydi. Bu kanuna göre, müftülüğü olmayan Dimetoka için bir müftü seçilmelidir; müftüler cemaatlerce seçilmelidir; bir Başmüftü seçilmelidir. Fakat bu hükümlerin hiçbirisi gerçekleştirilememiştir. Dimetoka için bir müftülük oluşturulmamıştır; müftüler seçimle değil, Yunan kralınca atanmıştır; bir Başmüftü/Başmüftülük de oluşturulamamıştır (Oran, 1999: 60).

Müftüler 1985'e kadar, Türk azınlığın rızasıyla seçimsiz atanmıştır. Fakat bu tarihten sonra Yunanistan'ın yeni müftüleri Türk azınlığa sormadan, danışmadan ve onların rıza ve onayını almadan ataması müftüler sorununu doğurmuştur. 1984'te Yunanistan Müslüman Türk azınlığa sormadan yeni bir müftü (Rüştü Ethem'i) atamıştır. Bu, LBA'da yer alan, "azınlıklar din işlerini kendileri düzenleme ve yönetme haklarına sahiptir" hükmüne açıkça aykırıdır. Bu hükme dayanarak Müslümanlar, yeni ve resmi olmayan bir seçimle 18.8.1990'da İskeçe için Mehmet Emin Aga'yı, 28.12.1990'da da Gümülcine için İ. Şerif'i müftü

[14] B. Trakya'daki Müslüman nüfusa ait veriler farklıdır. Türk/Müslüman kaynakları sayıyı 150 bin civarı gösterirken, en azından 100 binin altına düşürmezken, Yunan kaynakları daha az, hatta 100 binin altında göstermektedir. Örneğin Mavrommatis'e (2007: 34) göre, nüfus 80 bin civarıdır.

seçmişlerdir.

Yunanistan bu durum üzerine 2345 sayılı kanunu yürürlükten kaldırarak, yerine 1920/1991 sayılı kanunu getirmiştir (Hüseyin, 2004: 13; Eğritağ, 2006: 53). Türkler bu yasadan memnun değillerdir ve kaldırılmasını istemektedirler. Çünkü bu yasa, hem kendilerine danışılmadan ve hatta karşı çıkmalarına rağmen kabul edilip yürürlüğe konmuştur hem de uluslararası hukuka aykırıdır (Cin, 2009a: 37).

2006'da vefat eden Aga'nın yerine yeni müftü seçilmesi konusunda Atina'nın herhangi bir çözümleyici adım atmaması üzerine, Türk azınlık 31.12.2006'da (Kurban Bayramı'nın 1. günü) 83 camide yapılan seçimde 5.137 oyla Ahmet Mete'yi İskeçe'nin yeni müftüsü seçmiştir. Gümülcine müftüsü 1990'dan itibaren İ. Şerif'tir.

Dini konulara ilişkin bir başka sorun "240 İmam Yasası"dır. Yunan hükümeti atanmış müftülükleri güçlendirmek amacıyla 2007'de, 240 imamı camilerde görev yapmak ve özellikle devlet okullarındaki din derslerine girmeleri için "din öğreticisi/öğretmeni/adamı (ierodidaskalos)" sıfatıyla tayinli ve kadrolu olarak atama kararı almıştır. Bu kişileri aralarında Hıristiyan Yunanlıların da bulunduğu beş kişilik kurul belirleyecektir. Müslüman Türk azınlığın LBA'dan kaynaklı dini özerkliğinin ihlali anlamına gelen bu karar azınlığın itirazı nedeniyle uzun süre uygulanmamış, ancak 3536/2007 yasasının ilgili maddelerinde değişiklik yapan düzenleme 22.1.2013'te Yunan meclisinde kabul edilmiştir (mfa.gov.tr; Yeniçağ, 2014: 11; yunturk.org.tr). İlk etapta 23 din öğretmeni (9 İskeçe, 9 Rodop, 5 Meriç) göreve başlamıştır. Kur'an-ı Kerim ve İslâm din dersini Türk öğretmenin Türk öğrencilere Yunanca anlatması, hocaların dini bilgisinin zayıflığı, dinin devlet eliyle öğretilmesinin yanlışlığı, Türk öğrencilerin seçmeli olan bu derslere girmeye zorlanması gibi rahatsızlık verici durumlar vardır (yunturk.org.tr; aa.com.tr, 2014; Yeniçağ, 2014: 11). İlaveten, din özgürlüğünün kısıtlanması söz konusudur ki bu, hem insan haklarına hem de uluslararası belgelere aykırıdır.

Bakoyani 2007'deki ziyaretinde, "Müftülerin yargılama yetkisi bulunduğu sürece mevcut durum sürecektir" diyerek Yunanistan'ın müftüleri bundan sonra da atamaya devam edeceğini; ayrıca 240 din adamını da devlet memuru olarak müftülüklerde görevlendireceklerini belirtmişti. Uluslararası hukuka aykırılık devam edecektir. Olaya, siyasi ve hukuki boyuta ilaveten dini olarak bakıldığında da, Müslüman bir din adamının Hıristiyan devletçe atanmasının yanlışlığı da ortadadır (Kırbaki, 2007; batitrakyalilar.com, 2007).

Günümüzde bu sorunlar devam etmektedir. İskeçe ve Gümülcine'nin biri devletçe atanmış diğeri de Türk cemaatçe seçilmiş ikişer müftüsü vardır. Türk azınlık devletin atadığı müftüleri, Yunanistan ise Türk azınlığın seçtiği müftüleri tanımamaktadır. Bu nedenle seçilmiş müftüler, "müftü unvanını kullanmak", resmi "müftünün yetkilerini gasp etmek" ve "otoriteye karşı gelmek" gibi suçlamalarla yargılanmış ve hapsedilmişlerdir. Bunun üzerine seçilmiş müftüler haklarını AİHM'de aramışlardır. Bugüne kadar seçilmiş müftülerce AİHM'ye 5 dava götürülmüş, hepsi de müftüler lehine sonuçlanmıştır. AİHM, müftülerin ifade hakkının ortadan kaldırıldığına (AİHS m. 9) hükmetmiştir (mfa.gov.tr). Yunanistan'ın uygulamasının uluslararası andlaşmalara aykırı olduğu böylece tescil edilmiştir.

2.3.7. Ayrımcılık

Türkler, Yunanistan'da sanki ikinci sınıf insan konumundadırlar. Muhalefetteki PASOK lideri Y. Papandreu'nun 30.9.2006'da B. Trakya ziyaretinde Türk azınlığa hitaben sık sık "sizler ikinci sınıf vatandaş değil, eşit vatandaşlarsınız" (batitrakya.com) ifadelerini kullanması, Yunanistan'da Türklerin gerçekte ikinci sınıf vatandaş görüldüğünün ispatıdır. Ayrıca 2011'de, başbakan olarak Papandreu bizzat, "azınlığa ayrımcılık güden devlet mekanizması ve bürokrasisinin varlığını" kabul etmiştir (Berberakis, 2011). Her açıdan bir dışlanmışlık içindedirler. Birkaç istisna dışında, memur olmaları neredeyse imkânsızdır (Popovic, 1995: 344). Zenginleşmeleri ve iş bulmaları bilerek engellenir. Yerel yönetimlerde, belediyelerde çalışan Türkler nadirdir. Çalışanlar da genelde, temizlik işçisi gibi düşük ve geri hizmetlerde, mevsimlik olarak çalışmaktadır. Değil işe girmek, sırf ırkından dolayı memuriyetten çıkarılmışlar, kredi almakta zorlanmışlar, sürücü belgesi alırken bile sıkıntılarla karşılaşmışlardır (Poulton, 1993: 223; Associations of Solidarity, 1983: 17). Yunanlılar, askerliklerini ailelerine yakın yerlerde, Türklerse ailelerinden uzak yerlerde yapmaktadırlar (Hüseyin, 2004: 16). Tüm bunlara karşın Yunan hükümetinin olumlu adımları olmuştur. Bu doğrultuda, Şubat 2011'deki ziyaretinde bu soruna değinmiş olan başbakan Papandreu, ehliyet sınavlarının Türkçe de yapılacağını ifade edilmiştir (Berberakis, 2011). Keza Türkiye Cumhuriyeti ehliyetlerinin artık Yunanistan'da geçerli olacağı belirtilmektedir (cihan.com.tr, 2014; Ortadoğu, 2014: 11).

Türklerin işe girmekte zorlanmasının ve ayrımcı baskılara maruz kalmalarının başlıca iki nedeni vardır. Birincisi, azınlık okullarının eğitim yetersizlikleri ve buna bağlı olarak kalite düşüklüğü; ikincisi ise, devletin ve vatandaşların Türklere karşı olumsuz, ayrımcı tutumudur. Amaç bellidir; zorda bırakarak göçe zorlamak. Ayrıca B. Trakya'daki işlerin (fabrika vb) çoğunun Yunanlıların elinde olması da işsizliğin etkenlerindendir (Mavrommatis, 2007: 55). Yunanistan bu konuda bir iyileşmede bulunmuştur; kamuda işe alımlarda azınlık lehine % 0.5 kontenjan uygulama yönünde bir irade belirtmiştir (batitrakyalilar.com, 2007). SÖPA mezunları ile 240 İmam Yasası kapsamındakiler de memur sayılmaktadır.

Yunanistan'da ekonomik kriz nedeniyle ırkçılık artmış, bunun neticesinde ırkçı Altın Şafak (Hrisi Avgi) Partisi 2012 seçimlerinde (yaklaşık % 7) meclise girmiştir. Bu parti örneğin Türk öğrencilerin üniversiteye girişlerinde uygulanan % 0.5'lik kontenjana karşı çıkmaktadır (birlikgazetesi.info, 2013). Keza Türklere yönelik başka nefret uygulamaları vardır. Selanik Başkonsolosluğu'na molotoflu saldırı, GTGB'ye saldırı (6.8.2012), Müslümanlara ait bir türbenin duvarına "En iyi Türk ölü Türktür" yazılması ve "Türkler dışarı" ifadeleri Altın Şafak'ın Türklere karşı nefret uygulamalarıdır (azinlikca.net, 2012). Bağımsız Yunanlılar Partisi (2012'de % 10 civarı) ve hükümet ortağı olan, 2012 seçimlerinde oylarını Altın Şafak'a kaptırarak meclis dışı kalan aşırı sağcı LaOS (Ortodoks Halk Hareketi) Türklere yönelik olumsuz görüşleriyle bilinen başka partilerdir.

2.3.8. Toprak ve Taşınmazlarla İlgili Sorunlar

LBA verilerine göre, 1923'te B. Trakya topraklarının % 84'ü Türklerindi. Bugün bu oran % 25'e düşmüştür. Bunda çeşitli etmenler rol oynamıştır ve bu etmenlerin pek çoğu, bizzat Yunan devletinin sistemli ve planlı tutumuyla gerçekleştirilmiştir.

Yunanistan, Yunanlıların B. Trakya'dan toprak almasını teşvik etmiş ve bunun gerçekleşmesi için kredi gibi kolaylaştırıcı imkânlar tanımıştır. Örneğin 1966'da Yunan Merkez Bankası ile Ziraat Bankası arasında anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma hâlâ yürürlüktedir (Oran, 1999: 46; bttdd.org.tr, 2012). Bu anlaşmayla, Türkiye'nin devlet bankası "Yunanlaştırma" politikasına destek verir konuma düşmüştür.[15] Yunanistan, Osmanlı Devleti'nden kalan ve sadece Müslümanların elindeki mülkiyet tapularını tanımamıştır. Toprak birleştirmesi (anasdasmos) uygulamış, % 80-90'ı Türklerden yapılan kamulaştırmalar gerçekleştirmiştir. Örneğin 1974'te İskeçe/İnhanlı'da Türklerden 1800 hektar arazi kamulaştırılmıştır. 1366/1938 sayılı yasayla arazilerin Yunan olmayanlara satışı yasaklanmıştır. Avrupa Konseyi ve AB gibi birimlerin uygulamayı "mülkiyet hakkı"na aykırı bulmasıyla, Yunanistan 1892/1990 kanununu yürürlüğe koyarak, politikasını yumuşatmıştır. 1992'de Türklerin toprak almasına izin verilmekle birlikte, toprak alımı hâlâ devlet iznine bağlıdır (Hüseyin, 2004: 15, 33; Cin, 2009b: 168). Dolayısıyla eski politikasını sürdürmektedir.

2.3.9. Yasak Bölge Uygulaması ve Seyahat Serbestliğinin Engellenmesi

Yunanistan 1953'te, sözde komünizm tehlikesine karşı, doğu-batı doğrultusunda Bulgaristan sınırının 15-30 km genişliği bölgeyi "yasak bölge" ilan etmişti. Buranın güneyinde bir de, ikinci derecede yasak bölge olan askerî "Denetimli Bölge" vardı.

Kaynak: batitrakyalilar.com, Kronoloji.

B. Trakya'nın yaklaşık 1/3'ne tekabül eden bu alana giriş-çıkışlar özel izin belgeleriyle gerçekleştirilmişti. Yasak bölge uygulaması 1995'te fiilen, 2000 yılında ise tamamen kaldırılmıştır.

Bölgedeki 118 köydeki 40 bin Türk yaklaşık yarım asır boyunca seyahat serbestisi haklarını kısıtlı bir şekilde yaşamıştır. Bu uygulama da esasında, bölgede yaşayan Pomak Türkleriyle diğer Türkler arasındaki bağı kesme ve Pomakları Türk kimliğinden uzaklaştırarak onları Yunanlaştırma amacı taşımaktaydı. Yunanlaştırma uğraşı özellikle cunta döneminde başlayıp uygulanmakla birlikte, komünist tehdit kalkmasına rağmen ilerleyen zamanlarda da sürmüştür (pomakajans.com, 2014). Ayrıca, formasyonlu ve formasyonsuz öğretmenlere izin verilmeyerek, olduğu farz edilen Türkiye etkisi kırılmak istenmiştir.

Günümüzde bu uygulama sona erdiğinden, bu hususta genel bir sorun yoktur. Ancak zaman zaman bu ve benzeri uygulamalara rastlanılmaktadır. Zira bu uygulamanın hukuki dayanağı olan 376/1936 sayılı kanun hâlâ kaldırılmamıştır. Sınır içindeki sınırların kaldırılmasına rağmen Yunanlı yetkililerde bir zihniyet devrimi yaşanmamıştır. Yunanistan Pomakları asimile etmeye devam etmektedir (pomakajans.com, 2014).

[15] Bu konuda 16.7.2014'te şu üç eylemde bulundum: Önce Ziraat Bankası ağ sayfasından bilgi talep formunu doldurarak talepte bulundum, ancak 23.9.2014 itibarıyla geri dönüş olmadı. Saniyen, Ziraat Bankası müşteri hizmetlerini aradım, ancak bilgi verilmedi. Son olarak, Ziraat Bankası İskeçe Şubesi'ni arayarak bu mevzuyu sordum. İsminin Sevgi olduğunu söyleyen görevli bana, "1966 anlaşmasından haberi olmadığını, bankalarının Türk ve Yunan ayrımı yapılmaksızın, Yunanistan'da, hatta sadece İskeçe'de, ikamet edenlere kredi verdiğini" belirtmiştir. Oran olarak da, "taşınmaz bedelinin tamamının değil, azami %75'i oranında kredi verildiğini, en azından bankalarının uygulamasının bu yönde olduğunu" beyan etmiştir.

2.3.10. Siyasi Katılım Hakkının Engellenmesi-Sınırlanması

Türkler hukuken ulusal ve yerel seçimlere katılma hakkına sahiptir. Ancak bu konuda da Yunanistan doğrudan olmamakla birlikte, çeşitli düzenlemelerle Türk azınlığın siyasi güç sahibi olmasını engellemektedir. Düzenlemeler dolaylı olsa da sonuçları doğrudan etki etmektedir.

Yunanistan'ın azınlığın bu hakkını engelleyici iki esas uygulamasının olduğu belirtilebilir. Birincisi, 1993'te yürürlüğe koyduğu yeni bir düzenlemeyle, bağımsız adaylar da dahil, bir milletvekili adayının ülke genelinde % 3 oy alma (200 bin civarı) şartı getirmesidir. B. Trakya Türklerinin oy sayısının ülke genel oyunun yaklaşık % 1'ine tekabül ettiği (Dostluk, Eşitlik ve Barış Partisi (DEB) 2004 Avrupa Parlamentosu (AP) seçimlerinde B. Trakya'da 42.640 oy almıştır) göz önünde bulundurulduğunda B. Trakya'dan bağımsız bir adayın milletvekili seçilemeyeceği açıktır. Nitekim Yunanistan amacına ulaşmış ve 1993 seçimlerinde hiçbir Türk milletvekili seçilememiştir. Aynı zamanda bu, Türklerin milletvekili çıkaramadığı tek seçim olmuştur. Baraj nedeniyle bağımsız olarak veya DEB aracılığıyla AP'ye temsilci gönderme şansı da gözükmemektedir. Bu bağlamda Avrupa Birliği'nin (AB) ikincillik/yerellik (subsidiarite) ilkesi ve azınlıkların temsili gereği B. Trakya Türk azınlığı için kontenjan belirlemesi yerinde bir davranış olacaktır.

Aşağıda Türk milletvekilliği sayısı verilmiştir. Son seçimlerde seçilen Türklerin sayısının azaldığı, en azından artmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum Yunan politikalarının başarısını göstermektedir.

Tablo: Yunan Meclisine Giren Batı Trakya Türk Milletvekilliği Sayısı (1920-2012)[16]

Yıl	**Sayı**		**Yıl**	**Sayı**	
	Gümülcine	İskeçe		Gümülcine	İskeçe
1920	3	1	1974	2	-
1923[17]	1	1	1977	1	2
1926	2	2	1981	2	-
1928	2	2	1985	1	1
1932	3	1	1989	1	-
1933	2	3	1990	1	1
1936	1	1	1993	-	-
1946	2	2	1996	2	1
1950	2	1	2000	2	-
1951	1	2	2004	1	-
1952	2	1	2007	1	1
1956	2	1	2009	Rodop 1	1
1958	2	1	6.5.2012	" 2	1
1961	2	1	17.6.2012	" 2	1
1963	2	1	**Toplam**	48	29
1964	2	-	**GENEL TOPLAM**		77[18]

Kaynak: Ministry of Interior of Greece, 2012; Öksüz, 2006: 230-231; milligazete.com.tr, 2009; iha.com.tr, 2012.

İkinci bir husus, il, belediye ve bucakların birleştirilmesi uygulaması (Kapodistrias Planı) olmuştur. Bu tasarla Yunanistan, Türk köy ve bucaklarını Yunan çoğunluğun olduğu birimlerle birleştirerek Türkleri çoğunluk içinde eritmek istemiştir.

1980'lerden sonra S. Ahmet, Türk azınlığın temsil hakkının güçlü sesi olmuştu. Fakat S. Ahmet'in 1995'teki şüpheli ölümünden sonra B. Trakya Türk hakları savunucusu olmakla özdeşleşmiş bir lider henüz çıkamamıştır. Yunanistan, rakamlardan da anlaşılacağı üzere, Türkleri siyasetten uzaklaştırma politikasını hâlâ uygulamaktadır.

2.3.11. İfade Özgürlüğü Sınırlaması

Yunanistan, Türklerin ifade hürriyetini engelleyici bir tutum içindedir. Bu doğrultuda, Türklerin dışarıyla bağlantıları kesilmiş, Yunan meclisindeki Türk vekiller ve özellikle Aga, Türkiye'nin casusu olarak görülmüş ve hep polis takibinde olmuşlardır. Ayrıca Türk azınlığa ait radyo, televizyon, gazete ve dergi gibi medya kuruluşları çeşitli bahanelerle sürekli takip altında tutulmuşlar, uğraşları baltalanmış (Helsinki WR, 1990: 24), daha ileri gidilerek yayınlarına son verilmiş, sahiplerine de tazminat ve mahkûmiyet cezaları verilmiştir.[19]

[16] Yunan meclisinde toplam 77 sandalye kazanılmasına karşılık, 40 civarı kişi milletvekili seçilmiştir. Bazı kişiler birden fazla milletvekili seçilmiştir. En fazla seçilen İskeçe'den 8 kez seçilen Osman Nuri Fettahoğlu'dur (1946-1963) (Öksüz, 2006: 238).

[17] Bu seçimde Dimetoka'dan Yunan meclisine girebilen ilk ve tek Türk milletvekili Hasan Eminbeyzade'dir. (Öksüz, 2006: 230). Bundan sonra Dimetoka'dan hiçbir Türk milletvekili seçilememiştir.

[18] 6.5.2012'deki seçim hükümet kurulamaması nedeniyle yenilendiğinden ve her iki seçimde (6.5.2012 ve 17.6.2012) seçilenler aynı kişiler (Ahmet Hacıosman, Ayhan Karayusuf ve Hüseyin Zeybek) olduğundan 6.5.2012'de seçilenler toplam sayıya dâhil edilmemiştir.

[19] ABD 2011 İnsan Hakları Raporu'na yansıyan bir olay şudur: Yunanistan, Aralık 2010'da, bir azınlık okulunda görevli bir Yunan öğretmeni eleştirdiği için Gündem ve Millet gazetelerine, sırasıyla 150 bin ve 120 bin euro ceza vermiştir. Gazetelerin yayıncıları mahkemenin tazminatının "görülmemiş yükseklikte" olması nedeniyle iflaslarına neden olacağını belirtmişlerdir. Kararı temyize götürmüşlerdir (state.gov 2011: 9).

Tüm radyolar geçici izinle çalışmaktadırlar. Radyolarda, köy isimlerinin Türkçe söylenmesi engellenmektedir. Yunanistan'ın ifade özgürlüğüne yönelik kısıtlayıcı uygulamaları uluslararası raporlarda da tescil edilmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı İnsan Hakları Raporu'na da giren bir engelleme şudur: 1998'de Işık Radyo sahibi Abdulhalim Dede'nin İskeçe'deki evine baskın yapan 15 polis, Dede'yi "anten dikme niyetinden" dolayı yakalamıştır. Mahkemeye çıkarılan Dede, 8 ay hapse mahkûm edilmiş, ceza istinafta 2 aya indirilmiş (state.gov 1999, 2000), kefaletle serbest bırakılmıştır. Dede, temyiz süreci neticesinde 2001'de beraat etmiştir, ancak yargılama sürecinde çok masraf yapmıştır (state.gov 2001, 2002).[20] 1999'da AİHM, İ. Şerif davasında Yunanistan'ı "düşünce, din ve kanaat hürriyetini engellemek"ten dolayı mahkûm etmiştir. 27.6.2000'de ECRI'nin, Avrupa Konseyi'ne Yunanistan'la ilgili sunduğu ikinci rapordaysa; B. Trakya Türklerinin ifade özgürlüklerinin sınırlandığı; kendilerini toplum olarak tanımlamalarının yasak olduğu; bu yüzden de azınlık derneklerinin de Yunan devleti tarafından kabul edilmediği belirtilmiştir (ECRI, 2000: 18-19).

2.4. Asimilasyon Başarılı Oldu Mu?

Yunanistan uluslararası etmenler sonucu bazı olumlu adımlar atmıştır. AB, Avrupa Konseyi, BM ve uluslararası insan hakları örgütleri gibi birimlerin baskıları, AİHM'de mahkûm edilme oranının yüksekliği gibi gerekçeler Yunanistan'ı azınlık politikasında küçük değişiklikler yapmaya mecbur bırakmıştır. Yunancayı çok iyi bilen, üniversite mezunu azınlık mensubu gençlerin bazı devlet kademelerinde yer almasına izin verilmeye başlanmıştır. Özellikle belediyelerde ve Vatandaş Hizmetleri Kurumu'nda azınlık gençleri az sayıda olmakla birlikte çalıştırılmaktadır.

Bununla birlikte sıradan bir Türkün kamuda istihdam edilme şansı düşüktür. Zira bu imkân oldukça sınırlı bir kesime sunulmaktadır. Üstelik Yunanistan bunu da asimilasyon lehinde kullanmıştır. 1980'lerde başlattığı azınlıkların kamuda istihdamını Pomaklar ile Müslüman Çingenelere hasretmiştir. İstihdam daha çok ikinci kümece kabul edilmiştir. Yunanistan bu uygulamayla, kendilerini çoğunlukla Türk kabul eden bu iki kesimi Türk kültüründen uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Zira sadece Atina'da memur olunacaktı ve memur olmanın şartı da ailecek Atina'ya taşınmak ve oy potansiyellerini de nakletmekti. Amaç, Türkleri bölme ve zayıflatmadır. Yunanlı yazar Mavrommatis'in (2007: 61-63, 118 dn. 71) de belirttiği üzere, Yunan milliyetçiliğinin (Yunanistan'ın milliyetçi davranışlarının) vaat ettiği küçük kazançları elde etmenin şartı Türklükten vazgeçmiş olmaktır.[21]

Asimilasyonun bir ayağı da din işlerinin devletleştirilmesidir. 2004'teki ziyaretinde Türkiye başbakanının, seçilmiş müftüyle ikili görüntülerinin basına yansımaması isteği B. Trakya Türklerinin davalarının Türkiye tarafından tam manasıyla anlaşılamadığı şeklinde yorumlanabilecek bir hareket olmuştur. Çünkü B. Trakya Türkleri, seçilmiş müftü konusunda oldukça hassastırlar. Yunanistan bu konuda hukuku ihlal edici tutumunu sürdürmektedir. Bu nedenden dolayı Yunanistan, seçilmiş İskeçe Müftüsü merhum Aga'nın 13.7.2006'da AİHM'de açtığı davayı kaybetmiştir. 2013'te uygulamaya konulan 240 İmam Yasası da asimilasyon amacına hizmet etmektedir.

Asimilasyonun en büyük mücadele alanı "Türk" kelimesi olmuştur. Türklerin sıkıntıları süreğen olarak devam etmektedir. Hâlâ "Türk" kelimesinin kullanılmasında büyük sıkıntılar yaşanmaktadır. B. Trakya Türkleri her konuda olduğu gibi, bu konuda da anavatan olarak gördükleri Türkiye'den destek beklemektedirler. Ancak Türkiye başbakanının 2004'teki ziyaretindeki tavrı B. Trakya Türklüğünde hayal kırıklığına ve Türkiye'den beklentilerin boş çıkacağı hislerine kapılmalarına neden olmuştur.

Yasak Bölge uygulaması da, Türkleri ayrıştırarak asimilasyon amacı gütmekteydi. Yunan milliyetçiliği bunda başarıya ulaşmış, bugün bazı Pomak Türkü kendini sadece Pomak olarak kabul eder olmuştur.

Asimilasyonun en önemli başarılarından birisi devlet okullarına giden azınlık öğrenci sayısının artmasıdır. Eskiden Türk azınlığın çocukları ezici oranda Türk okullarına giderken bugün bu oran düşmüştür. Türklerin çoğu yine Türk okullarına gitmektedir ama Yunan devlet okullarına gidenlerin sayısı ve oranı artmıştır. Tahminlere göre, B. Trakya'da, Yunan devlet ilkokullarında okuyan Müslüman azınlık çocuk sayısı 2000'de 100 civarında iken, bu sayı 2004'te 450'ye yükselmiştir. Bunda pek çok etmen etkilidir. Birincisi, Yunan eğitim sistemi farklılığa yer vermeyen tek kültürcü bir yapıya sahiptir. İtaatçi olup, hâkim dil ve kültürü paylaşmayanların dışlandığı bir alandır (Mavrommatis, 2007: 31, 111 dn. 14). Bir başka neden, Yunanlaştırma politikasıdır. Burada, Yunanlaştırma adına çifte bir zafer söz konusudur. Yunanistan, Yunanlaştırdığı diğer kurumlardan dolayı başka alanlardaki asimileyi daha rahat yapmaktadır. Yunanistan, din ve eğitim alanında kendi sistemlerini kabul edenleri ödüllendirmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'deki üniversiteleri bitirenleri değil de SÖPA'yı bitirenleri öğretmen olarak atamakta; seçilmiş müftülerin değil kendi atadığı müftünün belirlediği kişileri din adamı olarak maaşa bağlamaktadır. Ekonomik durumu iyi olmayan Türkler, istemeyerek ve farkında olmadan Yunanlaşmaya boyun eğmektedirler.

Türkiye-Yunanistan arasındaki 1951 tarihli Kültür Antlaşması, B. Trakyalı Türklerin Türkiye'deki üniversitelerin eğitim fakültelerinde okumalarını ve azınlığın öğretmen ihtiyacını karşılamalarını öngörmekteydi. Bu itibarla 1960-66 arası 300'den fazla kişi Türkiye'de öğretmenlik eğitimi almış ve dönmüştür (Kelağa Achmet, 2005: 127, 130). Ancak Türkiye'ye bağımlı olmayı sakıncalı bularak SÖPA'yı kuran Yunanistan, Türkiye'de öğretmen yetişmesine izin vermemiştir. 1968-69'da 11 öğrenciyle öğretime başlamış olan bu okulun 2005 itibarıyla atanmayı bekleyen 250'nin üzerinde mezunu vardır (Kelağa Achmet, 2005: 132). Türkiye'deki Eğitim Fakülteleri yerine SÖPA'dan mezun olanların sayısı artmıştır. Örneğin 1995-96'da azınlık ilkokullarında 247 SÖPA mezunu öğretmene karşılık, 93 Türkiye eğitim okulları mezunu ve 81 Formasyonsuz öğretmen

[20] ABD'nin 2001 Yunanistan İnsan Hakları Raporu'na göre Dede, ilk yargılaması için 2.184 $ masraf yapmıştır. İskeçe Mahkemesi, cezayı (207 bin drahmi (559$)) Dede'ye geri ödemiştir (state.gov 2001, 2002). Bu rakam, tüm süreç için 15 bin eurodur. Örneğin sadece Yargıtay'a itiraz harcı 2.500 eurodur (lozanmubadilleri.org.tr).

[21] Her iki kesimin de kendilerini Türk kabul etmelerine ilişkin bkz. (Mavrommatis, 2007: 44; state.gov 2013: 38).

görev yapmaktaydı (Kelağa Achmet, 2005: 126).[22] Aynı uygulamayı Türkiye vatandaşı kontenjan öğretmenlere de teşmil etmiştir. Yunanistan, 1951 Kültür Antlaşması gereği 1991-92 eğitim-öğretim yılına kadar her yıl karşılıklı gönderilen öğretmen sayısını 35'ten, mezkûr tarihten itibaren 16'ya düşürmüştür (mfa.gov.tr).

Asimilasyonun bir başka boyutu Türkiye ile iletişimin koparılmasıdır. Bu doğrultuda YVK m. 19 bir çare olarak düşünülmüştü: hem gidişler azaltılacaktı hem de vatandaşlıktan çıkararak Türkiyecilerden ve casuslardan (Yunanistan'a göre onlar casustu) kurtulacaktı. Böylece B. Trakya bölgesindeki sorunlu halktan kurtulacak ve daha fazla ulus devletleşecekti. Vatandaşlıktan ıskat başarıya ulaştı. Ancak insan haklarına aykırılığı nedeniyle Yunan milliyetçiliği buna fazla direnemedi ve ilgili maddeyi kaldırmak zorunda kaldı. B. Trakya Müslüman halkın yönü Türkiye yerine Yunanistan'a dönmeye başlamıştır. Yunanistan sistemini benimsemiş ve bütünleşmeyi istemeye başlamışlardır. Örneğin Müslüman olan ve anadili Türkçe olan Kalkanca/Gümülcine sakinlerinin bir kısmı böyledir. Burada seçimlerde Türk adaylar yerine Yunan adaylara oy verenler artmıştır (Bkz. Mavrommatis, 2007: 51, 56, 59).

% 3 barajı Türklerin Yunan partilerine girmelerini, asimile olmalarını artırdı. Daha önceleri, Türk adaylar bağımsız olarak seçime girmekte ve seçilebilmekteydi. Bağımsız adayların oyunun da ülke genelinde % 3 oluşturması gerektiğinden artık hiçbir Türk aday, seçilemeyeceğinden dolayı, B. Trakya'da bağımsız seçime girememektedir. Bu durumda seçilebilmek için barajı aşabilen Yunan partilerine girerek siyaset yapmak zorundadırlar. PASOK, Yeni Demokrasi, Siriza gibi Yunan partilerinden aday olmaktadırlar. Bu da Yunan sisteminde erime, Yunanca konuşma, Yunanlı gibi davranma zorunluluklarını beraberinde getirmektedir. Örneğin Yunan partileri genellikle Yunan resmi fikriyatını savunduğundan Türk adayların da buna uyması en azından çok da aykırı davranmaması gerekebilmektedir.[23]

Türklerin partisi olan DEB, seçim barajını aşamadığı için 1991'de kurulmasına rağmen uzun süre seçimlere girmemiştir. Temsilci gönderemeyeceğini bile bile resmi olarak ilk kez 25.5.2014 AP seçimlerine katılmıştır.

LBA öncesi B. Trakya'daki taşınmazların %84'ü (19.586 km^2) Türklere aitti. Buna karşılık Rumların oranı sadece %5'ti (1.258 km^2). Bugün bu oran %25-30'lara düşmüştür. Bunda Türklerin taşınmazlarını Yunanlılara satabilmelerine karşılık, Türklerin taşınmaz satın alamamaları etkilidir. 1366 sayı ve 1938 tarihli Sınır ve Kıyı Bölgelerinde Alım Satım Hakkının Kullanılmasının Yasaklanması Hakkında İhtiyaca İlişkin Yasa gereği 1991'e kadar Türklerin taşınmaz mülk edinmeleri yasaktı. 1991'de mezkûr yasada yapılan küçük bir değişiklikle bu yasak resmen kalkmıştır. Ancak yeni düzenlemeye göre, taşınmaz mülk alımının il valiliklerindeki kurulların iznine tabi olması nedeniyle fiilen yasak hâlâ sürmektedir (Cin, 2009b: 168-169). Yunan milliyetçiliği kamulaştırma, toprakları birleştirme, cezaların ödenmemesi gibi nedenlerle el koyma suretiyle bölgeyi Yunanlaştırmaya devam etmektedir.

Nüfus, okul, cami vb sayılarda azalışlar vardır. Örneğin 2011'de B. Trakya'daki 25 Türk okulu birleştirmeye tabi tutulmuş, bunların 14'ü kapatılmıştır. Şubat 2013'te de 12 azınlık okulu kapatılmıştır (mfa.gov.tr). Camiler için de aynısı hatta daha kötüsü belirtilebilir.

Netice itibarıyla Türk azınlık, 1947'den beri amacı kendilerini ortadan kaldırmak olan sistemli bir Yunan politikasına maruz kalmışlardır (Popovic, 1995: 344). Yunanistan, Türkleri ortadan kaldıramamıştır ama Yunanlaştırma politikasında çok yol kat etmiştir.

SONUÇ

Batı Trakya meselesini değerlendirirken üç etmenin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır; Yunanistan, Türkiye ve uluslararası toplum.

Her devletin hayatında gerçekleştirmek istediği birtakım hayalleri vardır. Yunanistan için bu hayal; Büyük Ülkü'dür. Büyük Ülkü kısaca, Büyük Yunanistan oluşturma hedefidir. Yunanistan dış politikasını adeta Büyük Ülkü hayaline endekslemiştir. Azınlıklar politikasında da, birtakım yükümlülükler altında olmasına rağmen, bu hayalini gerçekleştirme amacı gütmüştür. Son zamanlarda B. Trakya Türklerinin yaşamlarında göreceli bir rahatlık ortamı sağlanmıştır. Soğuk Savaş yıllarındaki baskı uygulamaları günümüzde hafiflemiştir. Ancak Büyük Ülkü'yü devlet politikası olarak gören ve iktidarların bu siyasanın uygulayıcısı olduğu bir devlette azınlıkların tam bir rahatlık içinde olamayacağı aşikârdır. Büyük Ülkü, milliyetçi ve hatta ırkçı bir kuramsal çerçeveye ve fikriyata dayanmaktadır. Bu minvalde, Büyük Ülkü siyasası başka ulusların olmadığı, saf bir ırkın oluşturduğu ulus devletleşmiş bir Yunanistan'ı hedefler. Bu hayaldeki devlette başka uluslara yer yoktur. Bu itibarla, azınlıklar ya göç ettirilerek ya değişik yollardan nüfus artışları engellenerek ya da asimile edilerek ortadan kaldırılır. B. Trakya'daki Türk azınlık var olduğu ve Büyük Ülkü, Yunanistan için bir kızılelma olduğu müddetçe, Yunanistan'ın B. Trakya Türk azınlığa yönelik politikası bu çerçevede olacaktır. Bunun şiddeti dönemsel gelişmelere göre azalıp artacaktır.

Akraba devleti olan dünyadaki tüm azınlıkların durumunda olduğu gibi, B. Trakya Türk azınlığın durumu da Türkiye'den bağımsız değerlendirilemez. Türkiye etmeni, kendi içinde üç boyutta incelenebilir. İlki, kendi içindeki Rum azınlığa ilişkin tutumunun, Yunanistan'ın B. Trakya Türk azınlığa karşı tutumunu belirlemesindeki etkisidir. Türkiye'nin azınlık politikasından yeterince tatmin olmaması ve Türkiye'deki 6-7 Eylül olayları gibi olayların vuku bulması, Yunanistan'ın B. Trakya Türklerine karşı ihlallerine zemin hazırlamıştır. Keza LBA imzalandığında, iki ülke içindeki Müslüman (Türk) ve Hıristiyan (Rum)

[22] İlaveten, 1995-96 öğretim yılında B. Trakya azınlık okullarında 348 Yunanlı öğretmen, 9 Türkiye vatandaşı kontenjan öğretmen görev yapmıştır. Toplam 778'dir (Kelağa Achmet, 2005: 126).

[23] Diğer taraftan azınlığın aleyhine olan uygulamalara hangi partiden olursa olsunlar tüm Türk milletvekilleri genelde karşı çıkmaktadırlar. Örneğin 240 İmam Yasası'nın uygulanmasına Türk milletvekilleri karşı çıkmışlardır.

azınlıklar, niceliklerinden dolayı, bir denge ve karşılıklılık unsuruydular. Son onyıllara kadar devam eden bu denge, her ne kadar hâlâ LBA'da hukuken varlığını korusa da, günümüzde Türkiye ve B. Trakya Türkleri aleyhine bozulmuş gözükmektedir. Örneğin Yunanistan'ın kontenjan öğretmen sayısını 16'ya indirmesindeki savı "Türkiye'deki Rum sayısının B. Trakya'ya oranla azlığı ve karşılıklılık ilkesi" olmuştur (mfa.gov.tr). İkincisi, Türkiye'nin Yunanistan ile ikili ilişkileri olup, bu etmen B. Trakya Türklerinin hayat şartlarının iyileşmesi ve kötüleşmesine doğrudan etki etmiştir ve etmektedir. Yunanistan ile ilişkilerin gerginlik ve düşmanlık boyutunda olması B. Trakya Türklerinin de daha kötü bir azınlık politikasına maruz kalmalarına yol açmıştır. Günümüzde Türkiye, B. Trakya konusunda, kendi ülkesindeki Rum azınlığın tüm haklarına riayet ederek (mesela Vakıf mallarını iade etmiştir) Yunanistan'dan da aynısını bekleme politikası takip etmektedir. Üçüncü olarak, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinin sorunda etkisinin olduğunu belirtmekte yarar vardır. Türkiye'nin Yunanistan'ın ihlallerini zaman zaman uluslararası arenaya taşımasının Yunanistan'ın B. Trakya Türk azınlık politikasına hem olumlu hem de olumsuz etkileri olmuştur. Örneğin 2006'da İslâm Konferansı Örgütü'nün Yunanistan'ın Türk azınlık haklarına daha fazla saygı göstermesi yönündeki çağrısı Yunanistan'ın azınlık politikasını yumuşatmasına neden olmuştur.

Son etmen olarak da uluslararası toplum B. Trakya Türklerinin geçmişinde ve bilhassa bugününde belirleyici bir unsurdur. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, insan hakları kavramının evrenselleşmesini hızlandırmıştır. İnsan hakları meselesi artık devletlerin egemenliğine ve iç işlerine dâhil bir alan olarak görülmemektedir. BM'nin insan haklarının korunmasını amaçları arasında sayması, bütünleşmenin bir parçası olarak görmesinden dolayı AB'nin Avrupa'da azınlıkların korunmasına özen göstermesi, AİHM'nin insan hakları ihlallerini cezalandırması ve Helsinki İzleme Komitesi gibi birimlerin ilgileri devletlerin insan hakları ihlallerini asgari hale getirmektedir. Bu doğrultuda Yunanistan da B. Trakya Türk azınlığa yönelik uygulamasını yumuşatmak zorunda kalmıştır. Bu pencereden bakıldığında, Yunanistan'daki Türk azınlığı meselesi, Türkiye-Yunanistan ilişkileri ekseninden çıkmaya da başlamıştır. Çünkü Türk azınlığın hakları Türkiye'nin fazlaca bir katkısı olmadan da başta Avrupa Konseyi ve AB olmak üzere uluslararası toplumun teşvikleriyle gelişme gösterebilmiştir. İlaveten ABD Dışişleri Bakanlığı ülkeler bazında yıllık insan hakları raporu hazırlamaktadır. Yunanistan'a ait raporlarda her yıl B. Trakya'daki ihlallere yer vermektedir. Keza İnsan Hakları İzleme Örgütü de çalışmalarında B. Trakya'ya yer vermektedir.

Türkler üzerindeki baskı ve Yunanlaştırma çabaları hiçbir zaman bitmeyecektir. Bunun, birbiriyle bağlantılı ve birbirinin neden ve sonucu durumunda olan, başlıca iki nedeni vardır. Birincisi, baskının kaynağının Türklerin bizzat "kendi"leri olmalarıdır. "Kimlikleri"dir. Baskılara maruz kalmalarında "Türk" olmaları başlı başına tek ve yeterli bir nedendir. Yunanistan, tarih boyunca Türkleri "öteki" olarak görmüş ve görmektedir. İkincisi, yukarıda bahsedilen Büyük Ülkü ile bağlantılı olarak, Yunanistan'ın ve Yunan ulusunun haleti ruhiyesidir. Yunan ulusu, Balkanlarda milliyetçilik akımından çabuk etkilenmiş ve Osmanlı'dan ayrılmıştır. Yüzyıllarca egemenliği altında kalmalarından, bunu onur kırıcı bir hatıra olarak algılamalarından ve genişleme alanı olarak Osmanlı coğrafyasını görmelerinden dolayı Türkleri baş düşman olarak kabul etmişlerdir. Yaklaşık bin yıl boyunca Türklerle girişilen ve çoğunda da yenildikleri savaşlar Türklere olan kini katmerleştirmiştir. Yunanlılardaki ırkçılığa varan bu milliyetçilik duyguları, tüm Müslümanları "Türk" olarak görmelerine ve adında "Türk" olan herşeye düşman olmalarına yol açmıştır.

Son söz olarak denilebilir ki, Batı Trakya Türklerinin durumlarının iyileştirilebilmesi için, konuya ulusal değil, insani gözlükten bakılmalıdır. Yunanistan/Yunanlılar B. Trakya Türklerine ve diğer azınlıklara insan hakları çerçevesinde yaklaşmayı öğrendiği an, sorun ortadan kalkacaktır (Millas, 2002: 44).

KAYNAKÇA

"*3 Türk Yunan parlamentosunda*". 9.5.2012. http://www.iha.com.tr/haber-3-turk-yunan-parlamentosunda-dunya-226398/. Erişim: 23.7.2014, (metinde: iha.com.tr, 2012).

"*26 Şubat tarihinde, KEMO (Azınlık Grupları Araştırma Merkezi) ile LMV (Lozan Mubadilleri Vakfı) İstanbul'da düzenledikleri "Sivil toplum: Azınlık medyası ve hükümet dışı kuruluşları" konulu konferansta Abdülhalim Dede'nin konuşma metni.*". http://www.lozanmubadilleri.org.tr/proje_yyolunda_konf_adede.htm. Erişim: 23.7.2014, (lozanmuadilleri.org.tr).

"*240 İmam Yasası"nın yürürlüğe girmesine tepki*", 4.4.2014, http://www.aa.com.tr/tr/s/309648--yunanistanda-quot-240-imam-yasasi-quot-nin-yururluge-girmesine-tepki. Erişim: 14.7.2014, (aa.com.tr, 2014).

"*1953-2000 Pomaklara yasak bölgeler. Neden?*". http://pomakajans.com/1953-2000-pomaklara- yasak-bolgeler-neden/238/. Erişim: 17.7.2014, (pomakajans.com, 2014).

"*AİHM, 4 ayda 3 defa Yunanistan'ı "Türk" kelimesine yasak nedeniyle mahkum etti*". 27.3.2008. http://www.cihan.com.tr/news/AIHM-4-ayda-3-defa-Yunanistan-i-Turk-kelimesine-yasak-nedeniyle-mahkum-etti-_0598-CHLTI2MDU5OC80, Erişim: 9.7.2014, (cihan.com.tr, 2008).

AKALIN, Şükrü Haluk. "Yunanistan'da Azınlık Haklarının Son Durumu". http://strateji.cukurova.edu.tr/BALKANLAR/01.HTM. Erişim: 24.7.2014, (Akalın).

Associations Of Solidarity With Western Thrace Turks In Federal Germany And Turkey, *The Drama Of The Moslem Turkish Minority In Western Thrace*, 1983, (Associations of Solidarity, 1983).

"*Başbakan Yrd. EMRULLAH İŞLER Batı Trakya'daydı*". 14.7.2014. http://www.trakyaninsesi.com/haber/1126/basbakan-yrd-emrullah-isler-bati-trakyadaydi-fotografli.html, Erişim: 19.7.2014, (trakyaninsesi.com, 2014).

"*Batı Trakya*". http://www.batitrakya.org/bati-trakya/bati-trakya/bati-trakya.html. Erişim: 10.7.2014, (batitrakya.org, Batı).

"*Batı Trakya Kronolojisi*". http://www.batitrakyalilar.com/dev/kronoloji/harita7.asp. Erişim: 17.7.2014, (batitrakyalilar.com, Kronoloji).

"*İbrahim Şerif: Batı Trakya Türk Azınlığı bu kadar rencide edilmemeli*". http://www.yunturk.org.tr/?Syf=26&Syz=305086&/%C4%B0brahim-%C5%9Eerif:- Bat%C4%B1-Trakya-T%C3%BCrk-Az%C4%B1nl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-bu-kadar-rencide-edilmemeli, Erişim: 14.7.2014, (yunturk.org.tr).

"*Batı Trakya Türkleri için Yunanistan'a girişte ehliyet kolaylığı*". 20.9.2014. http://www.cihan.com.tr/news/Bati-Trakya-Turkleri-icin-Yunanistan-a-giriste-ehliyet-kolayligi_7681-CHMTUzNzY4MS8x. Erişim: 23.9.2014, (cihan.com.tr, 2014).

"Batı Trakya Türkleri için Yunanistan'a girişte ehliyet kolaylığı". *Ortadoğu Gazetesi*. 22.9.2014, (Ortadoğu, 2014).

"*Batı Trakya Türklerinin seçimi*". 21.10.2009. http://www.milligazete.com.tr/haber/Bati_Trakya_Turklerinin_secimi/137779.

Erişim: 17.7.2014, (milligazete.com.tr, 2009).

BERBERAKIS, Stelyo. "Papandreu: Sıkıntılar giderilecek". 20.2.2011. http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/02/20/turk_azinligin_tum_sikintilari_giderilecektir. Erişim: 23.7.2014.

BİLGE, Suat. (2000). *Büyük Düş, Türk-Yunan Siyasi İlişkileri 1919-2000*. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.

"*BTAYTD AGİT yuvarlak masa toplantısı yapıldı*". 8.9.2012. http://www.azinlikca.net/component/content/archive.html?limit=20&start=5080. Erişim: 15.7.2014, (azinlikca.net, 2012).

BOROU, Christina. (2009). "The Muslim Minority of Western Thrace in Greece: An Internal Positive or an Internal Negative "Other"?". *Journal of Muslim Minority Affairs , 29* (1), 5-26.

CİN, Turgay. (2009). "Batı Trakya Türklerinin Hukuki Statüsü Sorunları ve Avrupa Birliği". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 11* (1), 147-179, (Cin, 2009b).

-------. (2009). *Yunanistan'daki Türk Azınlığın Hukuki Özerkliği.* Ankara: Orion Kitabevi, (Cin, 2009a).

ÇAVUŞOĞLU, Naz. (2001). *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, İstanbul: Su Yayınları.

DURHAM, W. Cole, Jr. (2013). "State Reactions to Minority Religions: A Legal Overview", Edi. David M. Kirkham. *State Responses to Minority Religions*. Burlington: Ashgate Pub.

ECRI. (8.6.2004). "*Third Report on Greece (5.12.2003)*". http://hudoc.ecri.coe.int/XMLEcri/ENGLISH/Cycle_03/03_CbC_eng/GRC-CbC-III-2004-24-ENG.pdf, Erişim: 23.7.2014, (ECRI, 2004).

-------. (15.9.2009). "*ECRI Report on Greece, (fourth monitoring cycle), 2.4.2009*". http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/greece/GRC-CbC-IV-2009-031-ENG.pdf, Erişim: 23.7.2014, (ECRI, 2009).

-------. (27.6.2000). "*Second Report on Greece (10.12.1999)*". http://hudoc.ecri.coe.int/XMLEcri/ENGLISH/Cycle_02/02_CbC_eng/02-cbc-greece-eng.pdf, Erişim: 23.7.2014, (ECRI, 2000).

"*Eğitim Sorunu*". http://www.batitrakya.org/bati-trakya/insan-haklari/egitim-sorunu.html. Erişim: 9.7.2014, (batitrakya.org, Eğitim).

EĞRİTAĞ, Sidar. (2006). "Batı Trakya Sorunu". *2023* (63), 48-57.

"*Ekonomik Baskılar*". 24.10.2012. http://www.bttdd.org.tr/Icerik/Detay/67. Erişim: 16.7.2014, (bttdd.org.tr, 2012).

Federation of Western Thrace Turks in Europe. (1998). *Turkish Minority of Western Thrace.* Ankara: Etki Yayıncılık, (Federation of Western Thrace, 1998).

"*Güney Meriç Derneği tanındı !!!*". 9.7.2013. http://www.rodopruzgari.com/item/2820- g%C3%BCney-meri%C3%A7-derne%C4%9Fi-tan%C4%B1nd%C4%B1.html, Erişim: 9.7.2014, (rodopruzgari.com, 2013).

Helsinki Watch Report. (1990). *Destroying Ethnic Identity, August 1990.* United States of America, (Helsinki WR, 1990).

HIRSCHON, Renée. (2005). "Lozan Sözleşmesi'nin Sonuçları: Genel Bir Bakış". Der. Renée Hirschon. *Ege'yiGeçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*. Çev.: Müfide PEKİN - Ertuğ ALTINAY, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=157&CM=&DF=&CL=ENG, Erişim: 1.7.2014; 16.7.2014, (Conventions).

http://www.batitrakya.com/index.php?option=com_content&task=view&id=27&Itemid=2. Erişim: 26.12.2006, (batitrakya.com).

HÜSEYİN, Necmettin (Der.). (2004). *Tarihe Bir Not.* İstanbul: Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği Yayınları.

"*İlhan Ahmet: "Altın Şafak resmen kontenjanın kaldırılmasını istemiştir.""*. 30.8.2013. http://www.birlikgazetesi.info/haberler/7834-lhan-ahmet-qaltin-afak-resmen-kontenjanin-kaldirilmasini-stemtrq.html. Erişim: 15.7.2014, (birlikgazetesi.info, 2013).

KELAĞA ACHMET, İmpraim. (2005). *Yunanistan'da (Batı Trakya'da) İkidilli Eğitim Veren Azınlık Okullarında Türkçe ve Yunanca Öğrenim Gören Öğrencilerin Okuduğunu Anlama ve Yazılı Becerilerinin Değerlendirilmesi.* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KIRBAKİ, Yorgo. (6.2.2007). *Bakoyani'den Batı Trakya'ya Bol Bol Vaat.* http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=212238. Erişim: 6.2.2007; 8.7.2014).

KURBAN, Dilek & TSITSELIKIS, Konstantinos. (2010). *Bir Mütekabiliyet Hikayesi: Yunanistan ve Türkiye'de Azınlık Vakıfları.* İstanbul: TESEV Yayınları.

MAVROMMATIS, Giorgos. (2007). *Yunanistan'da Bir Müslüman Azınlık Toplumunda Yoksulluk, Sosyal İzolasyon ve Eğitim, Kalkanca'nın Çocukları.* (Çev. Berin Myisli) İstanbul: Kitap Yayınevi.

MERAY, Seha L. (Çev.). (1969). *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*. Takım: I, Cilt: 1, Kitap: 1, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

MILLAS, Herkül. (2002). *Daha İyi Türk-Yunan İlişkileri İçin Yap-Yapma Kılavuzu.* İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

ORAN, Baskın. (1991). *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu* (Güncelleştirilmiş 2. b.). Ankara: Bilgi Yayınevi.

-------. (1999). *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri.* Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları.

------- (Edi.). (2006). *Türk Dış Politikası, Cilt I: 1919-1980* (12. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

-------. (2003). *Türk Dış Politikası, Cilt II: 1980-2001* (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖKSÜZ, Hikmet. (2006). *Batı Trakya Türkleri*. Çorum: KaraM Yayınları.

PAPADEMETRIOU, Theresa. (October 2012). *Greece: Status of Minorities.* http://www.loc.gov/law/help/greece-minorities/2012-008036%20GR%20RPT_FINAL.pdf. Erişim: 16.7.2014.

"*Parlamentary Elections of 2012*". http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2012a/public/index.html?lang=en#{"cls":"level","params":{"level":"ep","id":2}}. Erişim: 18.7.2014, (Ministry of Interior of Greece, 2012).

POPOVIC, Aleksandre. (1995). *Balkanlarda İslam*. İstanbul: İnsan Yayınları.

POULTON, Hugh. (1993). *Balkanlar, Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*. İstanbul: Sarmal Yayınları.

TAŞKIRAN, Cemalettin. (1997). *Batı Trakya Türkleri ve "Yunanistan'daki Türk Azınlığı" Konulu Panel*. Ankara.

U.S. Department of State. (23.2.2000). "*Greece 1999, Country Reports on Human Rights Practises*". http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/1999/332.htm, Erişim: 18.7.2014, (state.gov 1999, 2000).

-------. (4.3.2002). "*Greece 2001, Country Reports on Human Rights Practises*". http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2001/eur/8261.htm. Erişim: 21.7.2014, (state.gov 2001, 2002).

-------. (11.3.2010). "*2009 Human Rights Report: Greece*". http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2009/eur/136034.htm. Erişim: 20.7.2014, (state.gov 2009, 2010).

-------. "*Greece, Country Reports on Human Rights Practises for 2011*". http://www.state.gov/documents/organization/186569.pdf. Erişim: 20.7.2014, (state.gov 2011).

-------. "*Greece 2013 Human Rights Report*". http://www.state.gov/documents/organization/220496.pdf. Erişim: 18.7.2014, (state.gov 2013).

ÜRER, Levent. (2003). *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*. İstanbul: Derin Yayınları.

"*Vatandaşlıktan Çıkarma*", http://www.batitrakya.org/bati-trakya/insan-haklari/vatandasliktan- cikarma.html, Erişim: 9.7.2014, (batitrakya.org, Vatandaşlıktan).

YERASIMOS, Stefanos. (1995). *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu* (2. b.). Çev. Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları.

"*Yunanistan Dışişleri Bakanının Batı Trakya'yı Ziyareti*". 2.10.2007. http://www.batitrakyalilar.com/dev/det_haber.asp?id=1428. Erişim: 17.3.2007; 9.7.2014; 10.7.2014; 14.7.2014, (batitrakyalilar.com, 2007).

"*Yunanistan'da Türk kelimesi nedeniyle kapatılan dernekler AKPM gündeminde*". 1.5.2013. http://www.rubasam.com/NewsDetail.Asp?NewsID=2579&Title=Yunanistan%B4da-%93T%FCrk%94-kelimesi-nedeniyle-kapat%FDlan-dernekler-AKPM-g%FCndeminde. Erişim: 9.7.2014, (rubasam, 2013).

"*Yunanistan'da 240 İmam Yasası*". 18.1.2014. *Yeniçağ*. "*Yunanistan'daki Türk Varlığı*". http://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa. Erişim: 14.7.2014; 19.7.2014, (mfa.gov.tr).

This page intentionally left blank.

KÜRESEL LOJİSTİK KÖYLERİ VE TÜRKİYE'DE KURULMASI PLANLANAN LOJİSTİK KÖY BÖLGELERİNİN ÇKKV YÖNTEMLERİYLE BELİRLENMESİ[1]

Şerife DEMİROĞLU
Yrd. Doç. Dr., Gediz Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü,
serife.demiroglu@gediz.edu.tr

Ali ELEREN
Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, aeleren@hotmail.com

ÖZET: Küresel lojistik köyler, küreselleşmenin etkisiyle bir uçtan başka bir uca rahatlıkla ulaşılabilen dünya pazarında hareketliliğin devam ve canlılığı bakımından oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Küresel lojistik yollar üzerinde bulunan ve bunu fırsata çevirerek bünyesinde küresel lojistik köyler barındıran ülkeler dünya ekonomisinde söz sahibi olmaktadır. Çalışmamızda Türkiye'de küresel lojistik köyler olarak değerlendirilebilecek bölgeler belirlenmiş, belirlenen bu bölgeler AHP ve PROMETHEE çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak sıralanmış ve çeşitli öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Lojistik Köyler, PROMETHEE ve AHP

GLOBAL FREIGHT VİLLAGE AND IN THIS CONTEXT A REGIONAL STUDY ON FREIGHT VILLAGES IN TURKEY

ABSTRACT: Global Freight villages play a significant role in today's global world market which can extend to one part of the World to another without any problem by the help of globalization. The countries which have settled on global logistical highways and have used this as an advantage to construct logistical villages have been holding the most important places in today's economy. In this research project, the regions that can be good candidates for global logistical villages were identified, the identified regions were ordered by the help of multi-diciplinary decision making tools and recommendations were provided.

Key Words: Globalization, Freight Village, PROMETHEE and AHP

JEL Classifications: C44, L30, L90

1. GİRİŞ

Son yıllarda adı sıklıkla duyulan lojistik kavramı, 21. yüzyıla ait bir olgu gibi anlaşılsa da kökleri en eski zamanlara kadar uzanmaktadır. Lojistik, günümüzde, küreselleşme ve artan rekabet şartlarında, değişen ve gelişen müşteri beklentilerinin karşılanmasında en önemli konulardan biri konumuna gelmiştir.

İşletmeler tarafından lojistiğin önemi 1960'lı yıllarda fark edilmeye başlamış ve küreselleşmeyle birlikte gün geçtikçe artmıştır. Lojistik yönetimi; müşterinin istediği ürüne, istediği zamanda, makul fiyattan, istediği yerde, istediği kalitede ulaşabilmesi için yaşanan süreçte gerekli olan tüm faaliyetlerin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesini amaç edinmektedir.

Lojistik köyler, lojistiğe dair tüm faaliyetleri bir araya getirerek maliyet, hız, etkinlik, iyileştirme ve sürdürülebilirlik açısından çevresel fayda sağlayan önemli bir rekabet avantajı oluşturmaktadır (Gün, 2012: 389). Günümüzde dünya üzerinde Uzakdoğu'dan Amerika'ya kadar birçok ülkede lojistik köy uygulamalarına rastlamak mümkündür. Özellikle Avrupa'da yer alan lojistik merkezlere bakıldığında, İtalya, İspanya, Danimarka, Fransa, Macaristan, Portekiz, Yunanistan, Ukrayna ve Lüksemburg'da 60'ın üzerinde lojistik köy tanımına giren yapılanma mevcuttur.

Lojistik faaliyetlerin 2003 yılından beri devlet politikası haline geldiği Türkiye'de lojistik köyler kavramı ise sadece 7 yıllık bir geçmişe sahiptir (Yıldıztekin, 2012). Türkiye'nin yaklaşık 60 milyar $'lık lojistik potansiyeli dikkate alındığında, lojistik köylerin Türkiye Ekonomisine önemli bir getirisi olacağı düşünülmektedir (Kaya, 2010). Lojistik köyler tam anlamıyla işlemeye başladığında, hem üretim yapanların pazara hızlı, kolay ve ucuz ulaşımı hem de Türkiye'nin doğusu ile batısı arasında yük köprüsü olması sağlanacaktır.

Türkiye'de 2005 yılında telaffuz edilmeye başlayan lojistik köyler, 2006 yılında TCDD tarafından oluşturulmaya başlanmış, 2007 yılında Türkiye'deki ilk lojistik köyün birinci etabı tamamlanarak Samsun Gelemen'de faaliyete açılmıştır. TCDD, başlamış olduğu projeye göre özel sektörün de katılımıyla farklı ölçeklerde 16 ayrı bölgede lojistik köy kurmayı hedeflemektedir.

Lojistik köyler kurulum aşamasında gerek ulaşım bağlantıları, gerek üretim ve tüketim merkezlerine yakınlık, gerekse her türlü altyapı hizmetleri açısından önemli yatırımlar gerektirmektedir. TCDD'nin yapacağı yatırımın toplam maliyetinin 3 milyar $ olması beklenmektedir. Ancak lojistik köyler için en uygun yerin seçilmesi yapılan yatırımların geri dönüşü açısından oldukça önemlidir. Diğer taraftan Türkiye'nin lojistik konusunda küresel bir aktör olabilmesi için sadece ulusal ana geçiş güzergâhları dikkate alınarak yapılan seçimlerden ziyade küresel geçiş güzergâhlarının da dikkate alınması gerekmektedir. Özellikle TCDD'nin kurmayı planladığı lojistik köyler dikkatle incelendiğinde bu bölgelerin genel olarak ülke çapında hizmet verebileceği anlaşılmaktadır.

Çalışmamızda dünya üzerinde yapılan araştırmalardan yola çıkılarak TCDD ile bağlantılı olan limanlarımızda küresel anlamda faaliyet gösterebilecek lojistik köylerin kurulabilirliği üzerinde durulmuş ve bu bağlamda demiryolu ve denizyolu bağlantısına

[1] Bu çalışma Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda 5 Şubat 2013 tarihinde sunulan doktora tezinin özetlenmiş şeklidir.

sahip olan yedi limanımız incelemeye alınmıştır. Bu limanlar; Bandırma, İzmit, Haydarpaşa, Samsun, Hatay, Mersin ve İzmir (Alsancak) limanlarıdır. Limanlarımızın incelenebilmesi gerekli olan kriterlerin tespiti için yapılan ayrıntılı literatür çalışması neticesinde 5 ana kriter ve bunlara bağlı olarak 19 alt kriter belirlenmiştir. Ana kriterler; bölgesel, kapasite, ticari, demografik ve ulaşım başlıklarından oluşmaktadır.

Çalışmamızda yöntem olarak AHP ve PROMETHEE çok kriterli karar verme yöntemleri seçilmiştir. İlk aşamada AHP yöntemi ile tespit edilen kriterlerin önem düzeyleri (ağırlıkları) belirlenmiştir. Ardından alternatif liman bölgeleri, belirlenen kriterler ve önem düzeylerine bağlı olarak PROMETHEE ve AHP yöntemleri yardımıyla ayrı ayrı sıralamaya tabi tutulmuş ve karşılaştırılmıştır.

2. LOJİSTİK KÖYLERİN TANIMI VE ÖNEMİ

Lojistik köyler; içerisinde lojistik ve taşımacılıkla ilgili özel ve kamuya ait kurum ve kuruluşların bulunduğu, birden çok taşımacılık moduna etkin bağlantıları olan, taşımacılık modları arasında, hızlı, güvenli, düşük maliyetli aktarma sistemlerine sahip, depolama, bakım-onarım, elleçleme, yükleme-boşaltma, tartı, yük bölme-birleştirme, ambalajlama vs. gibi faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan tüm imkânları içinde barındıran lojistik amaçlı tasarlanmış özel bölgelerdir (Gün, 2012: 388).

Lojistik köy, ulusal ve uluslararası tüm lojistik ve lojistikle ilişkili faaliyetlerin, kamu ve özel sektöre ait çeşitli işletmeler tarafından yerine getirildiği tanımlanmış bölgelerdir. Genel olarak lojistik köyler, büyük ve önemli üretim merkezlerine (sanayi bölgeleri, iş merkezleri vs.), şehirlere, demiryolu, karayolu hatlarına ve mümkünse limanlara yakın, ancak şehir trafiğini doğrudan etkilemeyecek noktalarda kurulmaktadır. Lojistik köylerde verilen hizmetler; uzun mesafe taşımacılık, dağıtım, malların sınıflandırma ve gruplandırılması, depolama, ayrıştırma ve bütün bu işlemlerin yapılabilmesi için gerekli olan bankacılık, sigortacılık gibi diğer katma değer oluşturan hizmetler olarak özetlenebilir (Aydın ve Öğüt, 2008a: 2-3).

Lojistik köylerin ana taşıma koridorlarıyla etkin bağlantıları mevcut olup limanların yakınında kurulan intermodal terminallerdir. Çok geniş imkânlara sahip bu alanlarda, yüklerin iskele ve depo arasında konteynerlama ve boşaltma işlemleri kara veya demiryoluyla oldukça hızlı yapılarak gerçekleştirilmektedir. Lojistik köylerde bulunan demiryolu ile bağlantılı depolar, dolu boş konteyner depolama alanları ve elleçleme sahaları sayesinde elleçleme süre ve maliyetleri düşmekte, karayolu ile yapılan taşımacılık azalmaktadır (Higgins ve Ferguson, 2011: 31).

Lojistik faaliyetler ülke ekonomileri içerisinde, hem iş dünyası ve toplumsal açıdan yarattıkları katma değerle, hem de sektörel olarak gayri safi milli hasıla içerisindeki payları ile önemli bir konumdadır (Kayabaşı, 2010: 86) Küreselleşmenin ortaya koyduğu güncel yaklaşımlardan biri olan lojistik köyler, lojistiğe dair tüm faaliyetleri bir araya getirerek maliyet, hız, etkinlik, iyileştirme ve sürdürülebilirlik açısından çevresel fayda sağlayan önemli bir rekabet avantajı oluşturmaktadır (Gün, 2012: 389).

Lojistik köylerde faaliyet gösteren işletmelerin etkili lojistik yönetimi sayesinde, müşterilere ürün ve hizmetin zaman ve yer faydası ile etkin bir şekilde sunulabilmesi için çalışan pazarlama çalışmalarının başarısı yükselmektedir (Kayabaşı, 2010: 86).

Lojistik köyler konusunda literatüre bakıldığında yurtdışında özellikle kuruluş yeri seçimi, finansman modelleri, yerleşim modelleri gibi çalışmalara rastlamak mümkündür. Türkiye'de ise yer seçim modelleri de bulunmakla birlikte daha çok amprik çalışmalar mevcuttur. Yurtdışında yapılmış olan çalışmalardan bazıları şunlardır:

Moreira ve diğ. çalışmalarında Avrupa'da intermodal terminaller için bir değerlendirme modeli olan EMOLITE projesini anlatmışlar ve en uygun yer seçimi için stratejik düzeyde kullanılmak üzere tasarlanmış, özellikle bulanık mantık kullanılan bir simülasyon modülü içeren karar destek sistemi geliştirmişlerdir (Moreira ve diğ., 1998).

Taniguchi ve diğ. yapmış oldukları çalışmalarında Japonya'da; trafik sıkışıklığının, çevre, enerji ve işgücü maliyetlerinin üstesinden gelebilmek için öne atılan kamu lojistik terminallerinin konumu ve en uygun boyutlarının belirlenmesi için bir matematiksel model geliştirmişlerdir (Taniguchi ve diğ., 1999).

Walter ve Poist, ABD'nin batı orta eyaletlerindeki taşıyıcı ve nakliyecilere Iowa'da bir lojistik köy kurulmasına yönelik anket çalışması yapmışlardır(Walter, 2003).

Meidute lojistik köyler konusunda birçok çalışma yapmıştır. Litvanya'da faaliyet gösteren 4 lojistik köyü anlattığı çalışmasında, lojistik köylerin tanımını yapmış, bir lojistik köyün nelerden oluştuğunu, bu alanlarda nelere ihtiyaç duyulduğunu anlatmıştır. (Meıdute, 2004). Başka bir çalışmasında ise lojistik köy kurulumunun aşamalarını anlatmış, lojistik köylerin benzersiz özellikleri ve karakteristiklerinden dolayı demiryolu ve karayolu projelerinden daha farklı bir metot izlenerek kurulması gerektiğini ifade ederek bir lojistik köy kurulum metodolojisi geliştirmiş ve lojistik köyün finanse edilme şekilleri üzerinde durmuştur (Meidute, 2006).

Ballis ve Mavrotas çalışmalarında, Atina yakınlarında bulunan Thriasio bölgesinde kurulacak olan lojistik köy için 3 farklı tasarım alternatifi arasından çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan PROMETHEE metodundan faydalanarak seçim yapmışlardır(Ballis ve Mavrotas, 2007).

3. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE LOJİSTİK KÖY UYGULAMALARI

Farklı taşıma türlerinin kesiştiği noktalarda ve kent merkezlerinin dışında kurularak hem taşıma türleri arasındaki dengenin sağlamasında hem de kentsel lojistiğin önemli bir sorunu olan kent içi gürültünün ve hava kirliliğinin önlenmesinde etkili olan lojistik köyler (Ar ve Tanyaş, 2012: 323) ilk olarak endüstrinin gelişmesiyle birlikte ABD'de görülmüştür. Bu kavram daha sonra Japonya'da trafik sıkışıklığını, çevresel, enerji ve işgücü maliyetlerini azaltmak için önerilmiştir (Elgün, 2011: 214). Avrupa'da ise 1960'lı yılların sonlarından itibaren, "yük köyü" (freight village) olgusu gündeme gelmiştir. İtalya'nın Verona kentindeki

Freight Village Quadrante Europa'nın yaklaşık 30 yıldır hizmet verdiği düşünüldüğünde, AB kavramı henüz oluşmamışken bile yük köyü kavramının var olduğunu söylenebilir (Özgen, 2011: 4). 1980 ve 1990'lı yıllarda ise lojistik köyler dünya çapında hızla artmış ve Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika ve İngiltere'de ilerlemeler kaydedilmiş, AB'de doğan bu kavram Avrupa'da hızla benimsenmiştir (Taniguchi ve diğ., 1999: 208); (Aydın ve Öğüt, 2008b: 1474).

Günümüzde küresel rekabetin de etkisiyle dünya üzerinde Uzakdoğu'dan Amerika'ya kadar birçok ülkede lojistik köy uygulamalarına rastlamak mümkündür. Özellikle Avrupa'da yer alan lojistik merkezlere göz attığımızda, İtalya, İspanya, Danimarka, Fransa, Macaristan, Portekiz, Yunanistan, Ukrayna ve Lüksemburg'da 60'ın üzerinde lojistik köy tanımına giren yapılanmanın olduğu görülmektedir. Yaklaşık 2 bin 400 adet taşıma işletmecisi bu merkezlerden yararlanmaktadır (Baran, Alev ve Sargın, 2008: 2-3). Yunanistan'da ise biri planlanmış, biri inşa halinde ve biri çalışır vaziyette 3 adet lojistik köy bulunmaktadır (Alev ve Sargın, 2009: 3).

Lojistik faaliyetlerin 2003 yılından beri devlet politikası haline geldiği Türkiye'de, lojistik köyler kavramı 7 yıllık bir geçmişe sahiptir (Yıldıztekin, 2012). 2005 yılında telaffuz edilmeye başlayan lojistik köyler, 2006 yılında TCDD tarafından oluşturulmaya başlanmış, daha sonra özel sektör tarafından da kabul görerek lojistik köy kurulma çalışmaları hız kazanmıştır (Çelik, 2008).

Türkiye'nin yaklaşık 60 milyar $'lık lojistik potansiyeli dikkate alındığında, lojistik köylerin Türkiye ekonomisine ciddi bir getirisi olacağı düşünülmektedir (Kaya, 2010). Lojistik köyler tam anlamıyla işlemeye başladığında, hem üretim yapanların pazara hızlı, kolay ve ucuz ulaşımı hem de Türkiye'nin doğusu ile batısı arasında yük köprüsü olması sağlanacaktır.

4. TÜRKİYE'DE LOJİSTİK KÖYLER ÜZERİNE BÖLGESEL BİR İNCELEME

Çalışmamızda TCDD ile bağlantılı olan limanlarda lojistik köy kurulabilirliği üzerinde durulmuş ve bu kapsamda hem demiryolu hem denizyolu bağlantısına sahip olan yedi liman incelemeye alınmıştır. Alternatiflerin limanlar olarak seçilmesinin ana nedeni, lojistik köy kurulum modellerine baktığımızda çıkış noktasının limanlar veya havalimanları olmasıdır. Türkiye'nin üç tarafının denizlerle çevrili olması, limanların lojistik köy olarak değerlendirebilmesi açısından önemli bir artı olarak görülmüştür. Çalışmaya konu olan limanlar; Bandırma, İzmit, Haydarpaşa, Samsun, Hatay, Mersin ve İzmir (Alsancak) limanlarıdır. Bir kısmı özelleştirilmiş olan bu limanların tümünün ortak özelliklere sahip olduğu varsayılmış ve lojistik köy kurulumu için hangilerine öncelik verilmesi gerektiği konusunda, yurtdışında yapılan çalışmalardan ve istatistiklerden elde edilen bilgilerle kriterler belirlenmiştir. Bu kriterler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Alternatiflerin Sıralanmasında Kullanılan Kriterler

ANA KRİTERLER	ALT KRİTERLER
C_1 –Bölgesel	**C_{11}**-Toplam Rıhtım Uzunluğu
	C_{12}-Liman Alanı
	C_{13}-Maksimum Derinlik
	C_{14}-Serbest Bölge Büyüklüğü
C_2 -Kapasite	**C_{21}**-Gemi Kabul Kapasitesi
	C_{22}-Toplam Elleçleme Kapasitesi
	C_{23}-Rıhtım Kapasitesi
	C_{24}-Konteyner Rıhtım Ekipman Kapasitesi
	C_{25}-Karışık Eşya Stoklama Kapasitesi
	C_{26}-Konteyner Stoklama Kapasitesi
C_3 -Ticari	**C_{31}**- 2011 Elleçlenen Yük Miktarı
	C_{32}- 2011 Elleçlenen Konteyner Miktarı
	C_{33}- 2011 Serbest Bölge İhracat Miktarı
	C_{34}-Serbest Bölge Firma Sayısı
C_4 -Demografik	**C_{41}**- Limanın Bulunduğu Teşvik Bölgesi
	C_{42}- Limanın Bulunduğu İlin Nüfusu
	C_{43}- Limanın Bulunduğu İlin Nüfus Yoğunluğu
C_5 –Ulaşım	**C_{51}**- Serbest Bölgeye Yakınlık
	C_{52}- Havaalanına Yakınlık

Tablo 2'de ise limanların kriterlere göre aldığı değerler gösterilmektedir.

Tablo 2: Limanların Kriterlere Göre Değerleri

	BANDIRMA	**H.PAŞA**	**İSKENDERUN**	**İZMİR**	**İZMİT**	**MERSİN**	**SAMSUN**
Toplam rıhtım uzunluğu (m)	2.706	2.765	1.426	3386	1.092	4.725	1.756
Liman alanı (*1000 m2)	250	320	750	525	366	1.097	338
Maksimum derinlik (m)	12	12	12	13	15	14	12
Gemi kabul kapasitesi (gemi/yıl)	4.280	2.651	640	3.640	862	4.692	1.130
Toplam elleçleme kapasitesi (*1000 ton/yıl)	2.771	5.889	3.247	6.419	2.288	8.606	2.380
Rıhtım kapasitesi (*1000 ton/yıl)	7.008	8.558	6.097	11.100	2.991	10.967	4.300
Konteyner rıhtım ekipman kapasitesi (*1000 TEU)	40	407	20	549	40	695	40
Karışık eşya stoklama kapasitesi (*1000 ton/yıl)	2.013	689	9.286	884	2.984	8.500	5.471
Konteyner stoklama kapasitesi (*1000 ton/yıl)	50	269	146	343	100	371	50
2011 elleçlenen yük miktarı (ton)	5.133.302	3.971.175	24.835.969	10.471.890	55.001.840	25.338.009	8.272.301
2011 elleçlenen konteyner miktarı (TEU)	2.048	206.082	25.564	672.486	507.837	1.126.866	7.436
İlin bulunduğu teşvik bölgesi	3. bölge	1. bölge	4. bölge	1. bölge	1. bölge	3. bölge	3. bölge
Serbest bölgeye yakınlık (km)	134 (buseb)	23 (desbas)	67 (tayseb_Adana)	12 (esbas)	15 (kosbas)	3 (mesbas)	3 (sasbas)
Serbest bölge büyüklüğü (m2)	825.000	466.600	4.500.000	2.200.000	798.000	785.000	73.150
Serbest bölgede faaliyet gösteren firma sayısı	131	508	12	250	42	368	11
2011 yılı SB ihracat miktarı (1000 dolar)	1.571.579	3.603.223	265.654	356.553	549.607	2.693.049	118.377
İlin nüfusu	1.154.314	13.624.240	1.474.223	3.965.232	1.601.720	1.667.939	1.251.729
İlin nüfus yoğunluğu (kişi/km2)	81	2622	253	330	443	108	138
Havaalanına uzaklık (km)	100 (Balıkesir)	36 (S.Gökçen)	47 (Hatay)	10 (Adnan Menderes)	22 (Cengiz Topel)	69 (Adana)	23 (Çarşamba)

4.1. Çalışmada Kullanılan Yöntemler

Çalışmamızda yöntem olarak çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP ve PROMETHEE yöntemlerinden benimsenmiştir. Limanların lojistik köy olarak değerlendirilmesinde etkili olan kriterlerin ağırlıklandırılmasında AHP yönteminden faydalanılmış ve elde edilen sonuçlar alternatif bölgelerin sıralaması yapılırken kullanılmıştır.

Alternatif bölgelerin sıralanmasında, çelişen çok sayıda kriteri dikkate alarak birden çok alternatif arasından seçim yapma işlemini kolaylaştıran PROMETHEE yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca alternatif bölgeler AHP ile de sıralanmış ve sonuçlar açısından iki yöntem karşılaştırılmıştır.

4.1.1. Promethee Yöntemi

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden son yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlanan PROMETHEE (Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluations) yöntemi Belçikalı bilim adamı Jean Pierre Brans ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir (Brans, Vincke ve Mareschal, 1986:228). Promethee yöntemi diğer ÇKKT ile karşılaştırıldığında çelişen çok sayıda kriter için uyarlanabilen anlaşılması ve uygulanması basit bir sıralama yöntemidir (Albadvi, Chaharsooghi ve Esfahanipour. 2007:673).

Promethee yöntemi karar vericilere alternatiflerin hem kısmi (PROMETHEE I) hem de tam sıralamasını (PROMETHEE II) yaparken problemin geometrik temsilini iki boyutlu GAIA düzleminde sonuçlarıyla birlikte verebilmektedir. Ayrıca çok çeşitli duyarlılık analizlerinin de sayısal ya da grafiksel olarak ifade edilmesini sağlamaktadır. (Teno ve Mareschal, 1998:522).

Promethee yönteminin uygulanabilmesi için iki tür bilgiye gereksinim duyulmaktadır: Bunlardan birincisi kriterlerin ağırlıkları, ikincisi ise her bir alternatifin kriterlere ilişkin değerleridir (Albadvi, Chaharsooghı ve Esfahanipour, 2007:674). Promethee yönteminde diğer ÇKKVT'ten farklı olarak alternatifler kriterler açısından değerlendirilirken her kriterin kendi yapısına uygun olarak seçilen tercih fonksiyonlarından yararlanılabilmektedir (Atıcı ve Ulucan, 2009:172).

Promethee Yönetemi literatürde; alternatif projelerin sıralanmasında bulanık verilerle başa çıkılabilmesi (Goumas ve Lygerou, 2000), en uygun yer altı cevher taşıma sisteminin seçimi (Elevli ve Demirci, 2004), sürdürülebilir enerji projelerinin değerlendirilmesi (Cavallaro, 2005), hisse denedi yatırım kararlarının alınması (Albadvi, Chaharsooghi ve Esfahanipour, 2007), lojistik köy tasarım alternatifleri arasında sağlıklı bir seçim yapılabilmesi (Ballis ve Mavrotas, 2007) gibi birçok alanda kullanılmıştır.

4.1.2. AHP Yöntemi

Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP), Thomas H. Saaty tarafından 1977 yılında geliştirilmiş olup yöntem, en genel tanımıyla, çoklu kriter ve ağırlıklarının belirlenmesinde yapısal bir yaklaşım sunmaktadır.

Çok kriterle karar verme yöntemlerinin adımlarına benzer şekilde AHP yönteminin adımları da şu şekilde özetlenebilir:

1. **Adım:** Karar verme problemini tanımlanır; gerekli veriler, karar amacı, kriterler, alt kriterler ve karar alternatifleri belirlenerek problem için hiyerarşik yapı oluşturulur.
2. **Adım:** Birinci adımda oluşturulan hiyerarşik yapıda bulunan öğelere (kriterler-alt kriterler-alternatifler) ilişkin yapılan kıyaslamalarla, ikili karşılaştırma matrisleri oluşturulur.
3. **Adım:** Bu adımda karar vericilerin değerlendirmeleri sonucu elde edilen ikili karşılaştırma matrislerinin tutarlılıkları test edilir.
4. **Adım:** AHP yönteminin en son adımı olan bu adımda kriterlerin önem ağırlıkları ile alternatiflerin önem ağırlıkları çarpılır ve her bir alternatife ait sonuç ağırlıkları elde edilir. Karar verici elde edilen sonuçlara göre alternatifleri sıralayıp en yüksek değeri alan alternatifi en iyi alternatif olarak belirler.

AHP yöntemi literatürde de birçok alanda sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Özellikle işletmecilik alanında en uygun ERP sisteminin seçiminden (Wei, Chien ve Wang, 2005), tedarikçi performans değerlendirmeye (Akdeniz ve Turgutlu, 2007), mobilya sektöründe hedef pazarın belirlenmesinden (Toksarı, 2007), otel işletmeleri hizmet kalitesi değerlendirmeye (Murat ve Çelik, 2007) kadar çok geniş bir kullanım alanı vardır.

5. BULGU VE YORUMLAR

5.1. Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Çalışmamızda, kriter ağırlıklarının belirlenmesinde kriterler öncelikle üniversite ve sanayi çevresinden 148 uzmana gönderilerek bu kişilerden kriterleri, 1 ila 9 arasında önem düzeyine göre puanlamaları istenmiştir. Uzmanlardan 27 kişi dönüş yapmıştır. Dönüş yapanlardan 15'i alanının olmadığı, sadece finans alanında çalıştığı, havayolunda uzman olduğu gibi söylemlerle kriterler üzerinde değerlendirme yapmamış, sadece 12'si kriterler üzerinde değerlendirmede bulunmuştur. Kriterler üzerinde değerlendirmede bulunanlardan 6'sı lojistik şirketlerinin yöneticileri ve bölge müdürlerinden oluşurken, 1'i gümrük müşaviri olup geri kalan 5'i ise üniversitelerde bu alanda eğitim veren akademisyenlerden oluşmaktadır. Uzmanlardan elde edilen sonuçlara AHP yöntemi uygulanarak, kriterlerin önem ağırlıkları tespit edilmiştir. Ardından elde edilen kriter ağırlıkları alternatif bölgelerin PROMETHEE ve AHP ile sıralanmasında ortak olarak kullanılmıştır.

Tablo 3'te AHP ile elde edilen kriter ağırlıkları tablosu gösterilmektedir.

Tablo 3: Kriter Ağırlıkları Tablosu

KRİTERLER	Ağırlıklar
Limanın toplam rıhtım uzunluğu	%5,652
Limanın toplam alanı	%7,470
Limandaki maksimum derinlik	%6,127
Limandaki gemi kabul kapasitesi	%15,123
Limandaki elleçleme kapasitesi	%14,312
Rıhtım kapasitesi	%7,842
Konteyner rıhtım ekipman kapasitesi	%14,428
Limanda karışık eşya stokl. Kapasitesi	%2,060
Limandaki konteyner stoklama kapasitesi	%7,892
2011 yılında limanda elleçlenen yük miktarı	%2,212
2011 yılında limanda elleçlenen konteyner miktarı	%4,123
Limanın bulunduğu ilin teşvik bölgesi	%2,010
Limanın serbest bölgeye yakınlığı	%1,397
Limana yakın olan serbest bölgenin büyüklüğü	%2,010
Limana yakın olan serbest bölgede faaliyet gösteren firma sayısı	%2,469
Limana yakın olan serbest bölgenin 2011 yılı ihracat miktarı	%2,183
Limanın bulunduğu ilin nüfusu	%0,797
Limanın bulunduğu ilin nüfus yoğunluğu	%0,806
Limanın havaalanına yakınlığı	%1,088
TOPLAM	%100,000

Tutarlılık Göstergesi (CI): %6,98
Tutarlılık Oranı (CR): %4,23

Tablo3'ten görüldüğü üzere, kriterler içerisinden en yüksek önem düzeyine sahip olanı %15,123 puanla "limandaki gemi kabul kapasitesi" olup bunu %14,428 ile "Limandaki elleçleme kapasitesi" takip etmektedir.

5.2. AHP Yöntemi ile Alternatif Bölgelerin Sıralanması

Çalışmamızda alternatif liman bölgelerinin AHP ile sıralanması aşamasında, Tablo 2'deki verilere dayanarak her alternatif için kriterlere dayalı puanlama yapılmıştır. Bu puanlama sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır. Bu tablo kullanılarak her alternatifin hangi kriterlerden ne kadar puan aldığı göreceli olarak takip edilebilmektedir. Ayrıca her kriterden hangi alternatiflerin avantajlı veya dezavantajlı oldukları da görülebilmektedir.

Tablo 4: Alternatif Lojistik Köylerin Kriterlere Göre Puanları

	Limanın toplam rıhtım uzunluğu	Limanın toplam alanı	Limandaki maksimum derinlik	Limandaki gemi kabul kapasitesi	Limandaki elleçleme kapasitesi	Rıhtım kapasitesi	Konteyner rıhtım ekipman kapasitesi	Limanda karışık eşya stoklama kapasitesi	Limandaki konteyner stoklama kapasitesi	2011 yılında limanda elleçlenen yük miktarı	2011 yılında limanda elleçlenen konteyner miktarı	Limanın bulunduğu ilin teşvik bölgesi	Limanın serbest bölgeye yakınlığı	Limana yakın olan serbest bölgenin büyüklüğü	Limana yakın serbest bölgede faaliyet gösteren firma sayısı	Limana yakın olan serbest bölgenin 2011 yılı ihracat miktarı	Limanın bulunduğu ilin nüfusu	Limanın bulunduğu ilin nüfus yoğunluğu	Limanın havaalanına yakınlığı
BANDIRMA	17,24%	4,76%	9,09%	27,27%	4,00%	14,29%	4,00%	3,45%	3,23%	3,23%	4,00%	17,95%	1,96%	5,88%	11,11%	20,00%	5,88%	6,67%	2,13%
HAYDARPAŞA	17,24%	4,76%	9,09%	15,15%	20,00%	20,00%	20,00%	3,45%	22,58%	22,58%	4,00%	7,69%	17,65%	5,88%	33,33%	36,00%	52,94%	60,00%	14,89%
İZMİT	3,45%	23,81%	9,09%	3,03%	4,00%	8,57%	4,00%	31,03%	9,68%	9,68%	4,00%	23,08%	9,80%	52,94%	3,70%	4,00%	5,88%	6,67%	14,89%
İZMİR	24,14%	14,29%	15,15%	21,21%	28,00%	25,71%	28,00%	3,45%	29,03%	29,03%	28,00%	7,69%	17,65%	17,65%	18,52%	4,00%	17,65%	6,67%	19,15%
İSKENDERUN	3,45%	4,76%	27,27%	3,03%	4,00%	2,86%	4,00%	10,34%	3,23%	3,23%	20,00%	7,69%	17,65%	5,88%	3,70%	4,00%	5,88%	6,67%	19,15%
MERSİN	31,03%	42,86%	21,21%	27,27%	36,00%	25,71%	36,00%	31,03%	29,03%	29,03%	36,00%	17,95%	17,65%	5,88%	25,93%	28,00%	5,88%	6,67%	10,64%
SAMSUN	3,45%	4,76%	9,09%	3,03%	4,00%	2,86%	4,00%	17,24%	3,23%	3,23%	4,00%	17,95%	17,65%	5,88%	3,70%	4,00%	5,88%	6,67%	19,15%
Tutarlılık Göstergesi (CI)	2,90%	0,83%	2,17%	0,76%	2,87%	2,77%	0,82%	3,28%	2,68%	1,90%	1,84%	1,14%	0,81%	2,36%	1,78%	2,15%	0,97%	1,79%	0,70%
Tutarlılık Oranı (CR)	2,34%	0,67%	1,75%	0,62%	2,31%	2,23%	0,66%	2,67%	2,16%	1,53%	1,48%	0,92%	0,65%	1,90%	1,44%	1,73%	0,78%	1,44%	0,57%
Kriter Ağırlığı	5,65%	7,47%	6,13%	15,12%	14,31%	7,84%	14,43%	2,06%	7,89%	2,21%	4,12%	2,01%	1,40%	2,01%	2,47%	2,18%	0,80%	0,81%	1,09%

Tablo 4'te verilen puanlar kriterlerin ağırlıkları ile çarpılarak toplandığında alternatif bölgelerin toplam puanlarına ulaşılmaktadır. Tablo 5'te toplam puanlar ve bu puanlara göre sıralamalar bulunmaktadır

Tablo 5: Alternatif Bölgelerin AHP Yöntemi ile Sıralanması

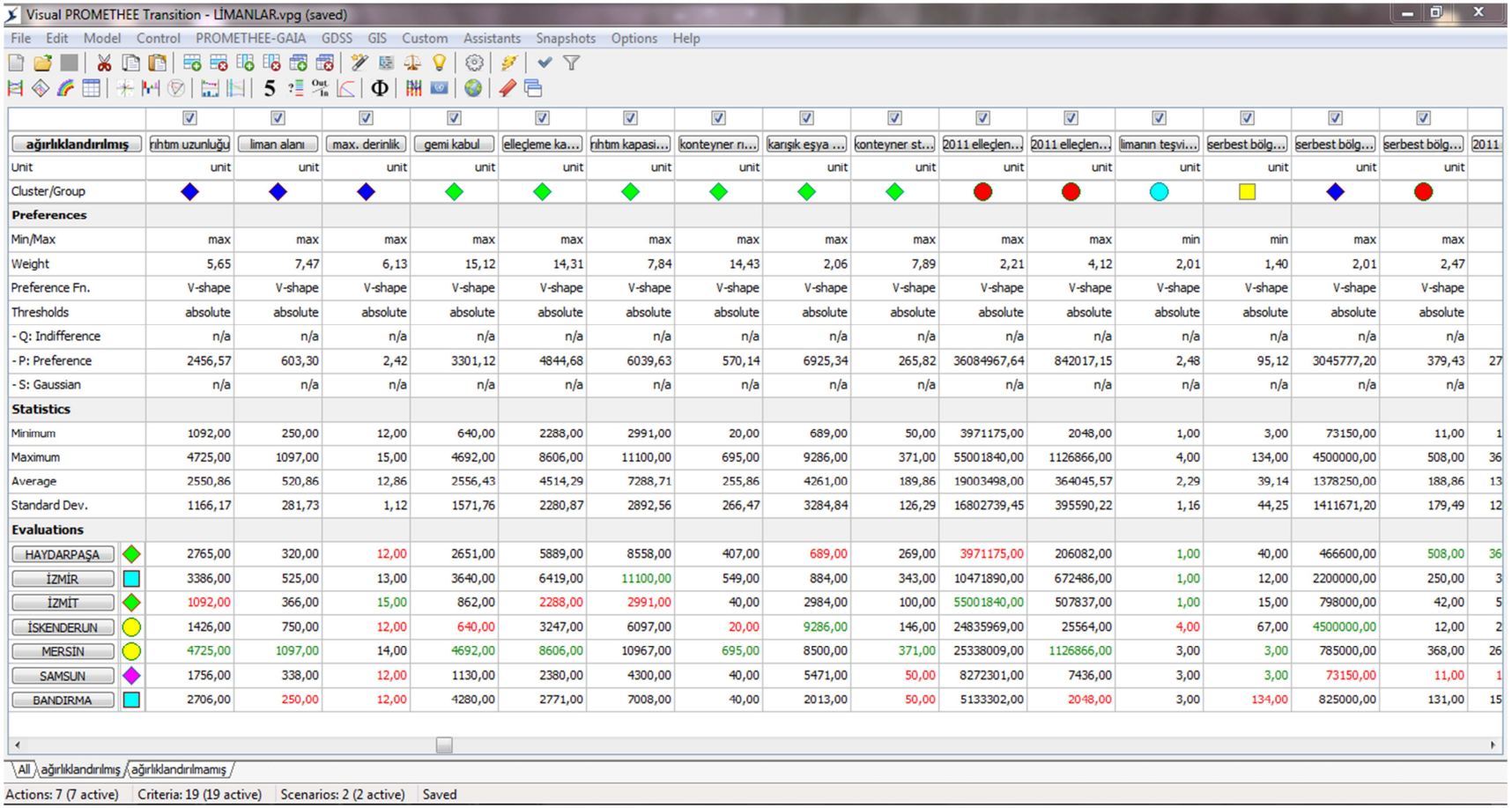
	PUAN	SNO
MERSİN	%29,99	1
İZMİR	%22,49	2
HAYDARPAŞA	%17,21	3
BANDIRMA	%10,18	4
İZMİT	%8,70	5
İSKENDERUN	%6,42	6
SAMSUN	%5,00	7

Alternatif bölgelerin AHP yöntemi ile sıralanmasında; Mersin Limanı 29,99% ile birinci, İzmir Limanı %22,49 ile ikinci, Haydarpaşa Limanı %17,21 ile üçüncü, Bandırma Limanı %10,18 ile dördüncü, İzmit Limanı %8,70 ile beşinci, İskenderun Limanı %6,42 ile altıncı ve Samsun Limanı %5,00 ile sonuncu liman olmuştur.

5.3. PROMETHEE Yöntemi ile Alternatif Bölgelerin Sıralanması

PROMETHEE yöntemi uygulanırken AHP yöntemiyle elde ettiğimiz kriter ağırlıkları dikkate alınmış ve verilerin işlenmesinde Visual PROMETHEE paket programı kullanılmıştır. Resim 1 (program çıktısı), veri giriş ekranını göstermektedir.

Resim 1: PROMETHEE Veri Giriş Ekranı

Kriterler Visual PROMETHEE programına girilmeden önce ortak özelliklerine göre kendi içerisinde gruplandırılmıştır. Kriter gruplandırmaları şu şekildedir:

Bölgesel: Toplam rıhtım uzunluğu, liman alanı, maksimum derinlik, serbest bölge büyüklüğü.

Kapasite: Gemi kabul kapasitesi, toplam elleçleme kapasitesi, rıhtım kapasitesi, konteyner rıhtım ekipman kapasitesi, karışık eşya stoklama kapasitesi, konteyner stoklama kapasitesi.

Ticari: 2011 elleçlenen yük miktarı, 2011 elleçlenen konteyner miktarı, serbest bölge 2011 ihracat miktarı, serbest bölge firma sayısı.

Demografik: Limanın bulunduğu teşvik bölgesi, ilin nüfusu, ilin nüfus yoğunluğu.

Ulaşım: Serbest bölgeye yakınlık, havaalanına yakınlık.

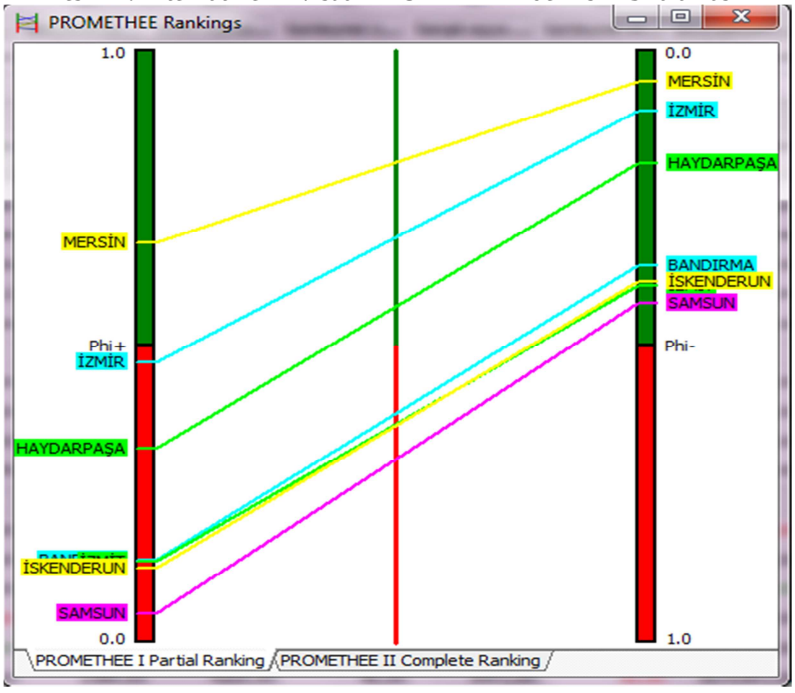
Kriterler ve alternatifler programa girildikten sonra tercih fonksiyonu seçimi konusunda 6 tip fonksiyondan uygun olanı program yardımıyla atanmıştır. İstenilen tüm bilgiler girildikten sonra ilk olarak her bir liman bölgesinin pozitif ve negatif üstünlüklerine bakılmıştır. Alternatif limanların kriterlere göre aldıkları değerler ve sıralama Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Alternatiflerin PROMETHEE ile Sıralanması

	Phi	Phi+	Phi-	Sıralama
MERSİN	0,6237	0,6749	0,0513	1
İZMİR	0,3718	0,4733	0,1015	2
HAYDARPAŞA	0,1349	0,3265	0,1916	3
BANDIRMA	-0,2253	0,1376	0,3629	4
İZMİT	-0,2602	0,1366	0,3968	5
İSKENDERUN	-0,2648	0,1251	0,3899	6
SAMSUN	-0,3801	0,0474	0,4274	7

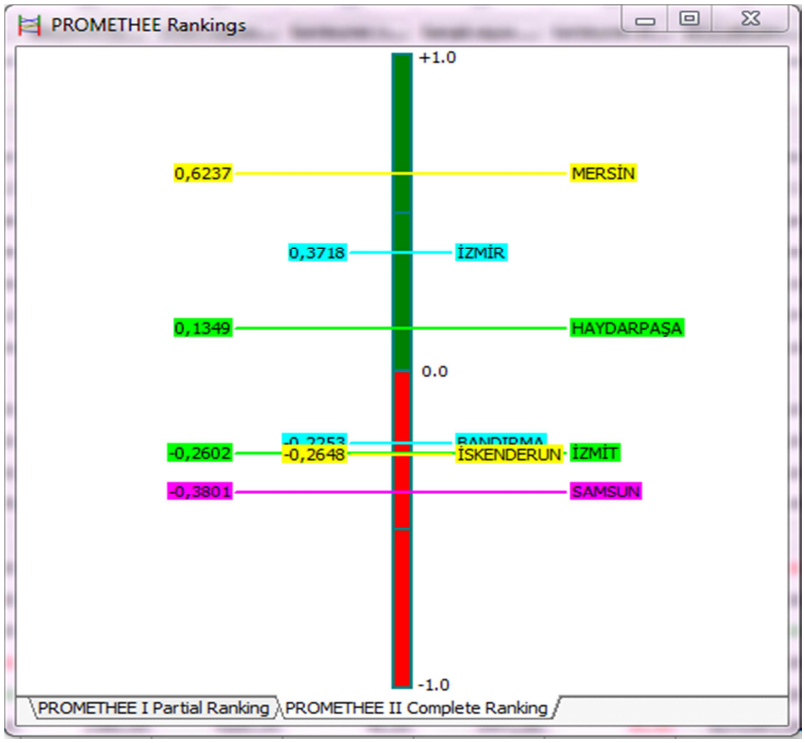
Tablo 6'da alternatif liman bölgelerinin PROMETHEE ile sıralanmasında AHP yöntemiyle yapılan sıralamada da olduğu gibi Mersin Limanı birinci, İzmir Limanı ikinci, Haydarpaşa Limanı üçüncü olarak sıralanmıştır. Samsun Limanı ise sonuncu olmuştur. Sıralamayı görsel olarak gösteren kısmi ve tam sıralama ekran çıktıları Resim 2 ve Resim 3'te verilmiştir:

Resim 2: Alternatiflerin Visual PROMETHEE'de Kısmi Sıralaması

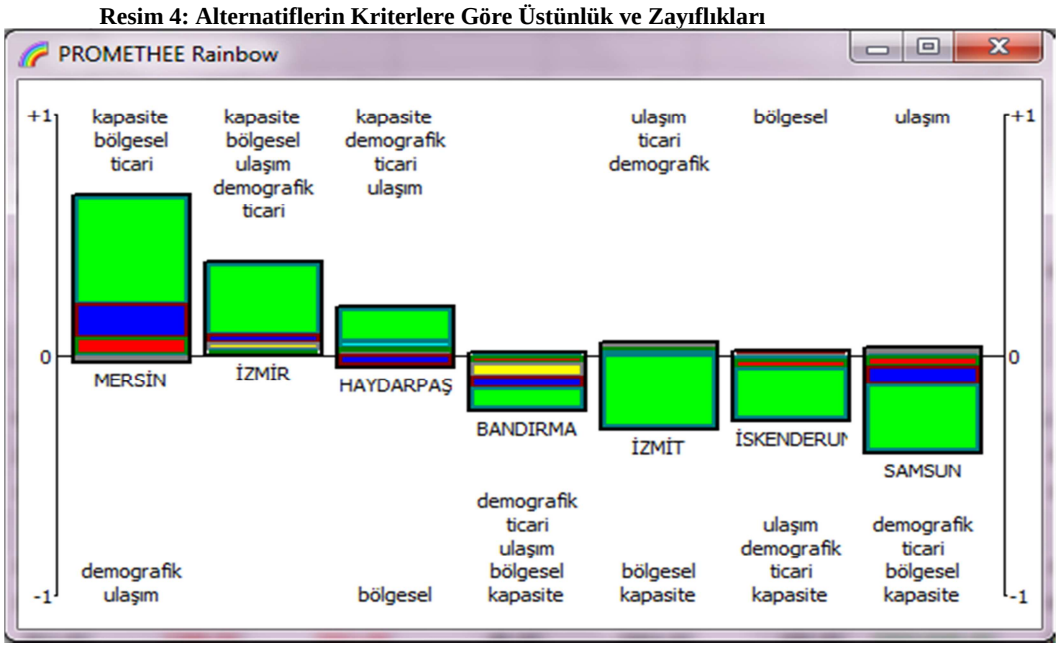
Kısmi sıralamada Bandırma Limanı, İzmit Limanı ve İskenderun Limanı arasındaki kıyaslama tam seçilemezken, tam sıralamada bunu yapmak mümkündür.

Resim 3: Alternatiflerin Visual PROMETHEE'de Tam Sıralaması

Resim 4'de limanların üstünlüklerinin ve zayıflıklarının hangi kriterlerden kaynaklandığını toplu biçimde gösteren PROMETHEE Rainbow ekran çıktısı bulunmaktadır:

Resim 4: Alternatiflerin Kriterlere Göre Üstünlük ve Zayıflıkları

Resim 4'te görüldüğü gibi Mersin Limanını birinci yapan kriterler kapasite, bölgesel ve ticari kriterler olup, bu liman ulaşım ve demografik yönden zayıf kalmıştır. Mersin Limanının ulaşım yönünden zayıf kalması, havaalanının Adana'da olmasından kaynaklanmaktadır. Aslında diğer limanlara nazaran serbest bölgesi en yakın limanlardan biri Mersin Limanıdır. Adana Şakirpaşa Havaalanının Tarsus yolunda Yenice yakınlarına taşınması gündemde olduğundan bu zayıflık birkaç yıl sonra ortadan kalkabilecektir. Demografik olarak zayıf kalması ise İzmir ve İstanbul'a kıyasla nüfus ve nüfus yoğunluğunun oldukça düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak demografik kriterler toplam kriterler içerisinde oldukça düşük ağırlıklara sahip olduğundan bu durum sonuçlara çok yansımamıştır.

İzmir Limanının çok büyük avantajları olmasa da bütün kriterler temelinde göreli üstünlükleri onu ikinci sıraya çıkarmıştır. Hiçbir alanda en zayıf olmayan liman; rıhtım kapasitesi, teşvik bölgesi ve havaalanına yakınlık kriterlerinden en iyi değere sahip olan limandır. Ancak İzmir Limanının şehir içerisinde sıkışıp kalmış olması, hem genişlemesini olanaksız kılmakta, hem de şehirdeki trafik ve çevre sorununu beraberinde getirmektedir.

Haydarpaşa Limanı, liman alanının düşük olması (320.000 m^2), derinliğinin az olması (12m) ve kendisine yakın olan serbest bölgenin diğer serbest bölgelere kıyasla oldukça düşük bir yüzölçümüne sahip olması (466.600 m^2) gibi nedenlerden dolayı, bölgesel açıdan en zayıf limanlardan biridir. Ancak Haydarpaşa Limanı, yakınında bulunan serbest bölgede faaliyet gösteren firma sayısının, diğer limanlara kıyasla oldukça yüksek olmasıyla bu açığı kapatmaktadır.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada, öncelikle dünya üzerindeki küresel lojistik köyler incelenmiş ve çıkış noktasının limanlar veya havaalanları olduğu görülmüştür. Bu kapsamda, Türkiye'deki demiryolu bağlantılı limanların lojistik köy kurulumu açısından sıralanması ve değerlendirilmesi öngörülmüş ve literatürdeki çalışmalardan hareketle beş ana kriter başlığı altında 19 alt kriter belirlenmiştir. Ana kriterler; bölgesel, kapasite, ticari, ulaşım ve demografik kriterler olarak sıralanmıştır. Bölgesel ana kriterinin altında; toplam rıhtım uzunluğu, liman alanı, maksimum derinlik ve serbest bölge büyüklüğü alt kriterleri verilmiştir. Kapasite ana kriterinin altında; gemi kabul kapasitesi, toplam elleçleme kapasitesi, rıhtım kapasitesi, konteyner rıhtım ekipman kapasitesi, karışık eşya stoklama kapasitesi ve konteyner stoklama kapasitesi alt kriterleri verilmiştir. Ticari ana kriterinin altında; 2011 elleçlenen yük miktarı, 2011 elleçlenen konteyner miktarı, serbest bölge 2011 ihracat miktarı ve serbest bölge firma sayısı alt kriterleri verilmiştir. Demografik ana kriterinin altında; limanın bulunduğu teşvik bölgesi, ilin nüfusu ve ilin nüfus yoğunluğu alt kriterleri verilmiştir. Ulaşım ana kriterinin altında ise; serbest bölgeye yakınlık ve havaalanına yakınlık alt kriterleri verilmiştir.

Belirlenen kriterler öncelikle sektörden ve üniversiteden uzmanlara gönderilmiş ve kriterleri önem düzeyine göre 1 ile 10 arasında bir ifade ile değerlendirmeleri istenmiştir. Ardından uzman görüşlerinin ortalamaları alınarak, kriterler AHP yöntemi aracılığıyla ağırlıklandırılmıştır. Daha sonra limanların sıralanması aşamasına geçilmiştir. Bulunan kriter ağırlıkları hem AHP yönteminde, hem de PROMETHEE yönteminde kullanılmıştır. İki yöntemin sonuçlarına göre oluşan sıralamalar aynı çıkmıştır. Buna göre, Mersin Limanı birinci olup diğerleri sırasıyla İzmir Limanı, Haydarpaşa Limanı, Bandırma Limanı, İzmit Limanı, İskenderun Limanı ve Samsun Limanı olarak sıralanmıştır.

Mersin Limanı sıralamada birinci sırayı almasına rağmen, Avrupa'daki limanlara kıyasla oldukça düşük değerlere sahiptir. Hollanda'nın Rotterdam Limanının 24 m derinliğe sahip olduğu göz önüne alınırsa, Türkiye'nin 14 m derinliği ile en iyi değere sahip limanlarından biri olan Mersin Limanı, daha büyük gemilerin yanaşabilmesi ve dolayısıyla küresel ölçekte başarıyı yakalayabilmesi için bu gibi özelliklerini iyileştirmelidir.

Çalışmanın sonuçları sadece sıralama ile sınırlı değildir. Küresel lojistik köy kurulumu için alternatif olarak sunulan limanların kriterlere dayalı olarak göreceli karşılaştırılması yapılabilmekte ve gelecek için zayıf ve güçlü yönleri değerlendirilebilmektedir. Dolayısıyla daha başarılı bir merkez olabilmeleri için hangi kriterlere daha çok önem verilmesi ve yatırım yapılması gerektiği vurgulanmaktadır.

TCDD limanları; Avrupa'daki limanlarla kıyaslandığında sıralamada kullanılan kriterler açısından oldukça düşük değerlere sahiptir. 2011 yılında elleçlenen konteyner miktarlarına bakıldığında; Hollanda'nın Rotterdam Limanında 11.877.000 TEU, Belçika'nın Antwerp Limanında 8.664.000 TEU ve Almanya'nın Hamburg Limanında 9.014.000 TEU konteyner elleçlemesi yapılmıştır. Türkiye'de ise 2011 yılında en yüksek konteyner elleçlemesi 1.126.866 TEU ile Mersin Limanında gerçekleştirilmiştir. Sayısal ifadelerde de görüldüğü üzere Türkiye, Avrupa'daki en iyi üç limanın oldukça gerisinde bulunmaktadır. Türkiye Limanlarında elleçlenen konteyner miktarının Avrupa Limanlarına kıyasla düşük olması; limanların rıhtım uzunluklarının düşük, derinliklerinin az olmasından kaynaklanabilir. Çünkü Rotterdam Limanı 64 km rıhtım uzunluğuna, 24 m derinliğe; Antwerp Limanı 129,8 km rıhtım uzunluğuna, 17,7 m derinliğe ve Hamburg Limanı ise 48 km rıhtım uzunluğuna, 16,7 m derinliğe sahiptir. Türkiye'de ise rıhtım uzunluğu en yüksek olan liman 3386 m ile İzmir Limanı, derinliği en yüksek olan liman ise 15 m ile İzmit Limanıdır. Bu değerler, Avrupa limanlarına kıyasla oldukça düşük olup, Türkiye tüm limanlarında bu değerleri artırmak için gerekli çalışmaları yapmalıdır.

Çalışmanın Türkiye'de son yıllarda konuşulmaya başlanan ve bu konuda oldukça kısıtlı sayıda çalışma bulunan lojistik köylere odaklanmayı artırması ve yer seçiminde etkin yaklaşımların nasıl kullanılacağını göstermesi açısından literatür ve benzer uygulamalara örnek teşkil etmesi düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AKDENİZ, H. Ahmet ve Timur, TURGUTLU, (2007), "Türkiye'de Perakende Sektöründe Analitik Hiyerarşik Süreç Yaklaşımıyla Tedarikçi Performans Değerlendirilmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9, No. 1, ss.1-17.

ALBADVİ, Amir, S. Kamal, CHAHARSOOGHI and Akbar, ESFAHANIPOUR, (2007), "Decision Making in Stock Traiding: An Application of PROMETHEE", European Journal of Operational Research, 2, No. 177, pp.673-683.

ALEV, Ayça ve Betül, SARGIN, (2009), "Dünya'da Lojistik Köyler", Çalışma Raporu, İzmir Ticaret Odası, İzmir.

AR, İlker Murat ve Mehmet, TANYAŞ, (2012), "Lojistik Merkez Kurulma Öncelikleri Açısından İllerin Sıralanması", Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi, Aybil Yayınları, Konya, ss.322-330.

ATICI, Kazım Barış ve Aydın, ULUCAN, (2009), "Enerji Projelerinin Değerlendirilmesi Sürecinde Çok Kriterli Karar Verme Yaklaşımları ve Türkiye Uygulamaları", Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 27, No. 1, ss.161-186.

AYDIN, Gülşen ve Kemal Selçuk, ÖĞÜT, (2008a), "Lojistik Köy Nedir?", 2. Uluslararası Demiryolu Sempozyumu, Demiryolu Fuarı Bildiriler Kitabı, TCDD, İstanbul, ss.1439-1448.

AYDIN, Gülşen ve Kemal Selçuk, ÖĞÜT, (2008b), "Avrupa'da ve Türkiye'de Lojistik Köyleri", 2. Uluslararası Demiryolu Sempozyumu, Demiryolu Fuarı Bildiriler Kitabı, TCDD, İstanbul, ss.1471-1481.

BALLIS, Athanasios and George, MAVROTAS, (2007), "Freight Village Design Using The Multicriteria Method PROMETHEE", Operational Research, 7, No. 2, pp.213-232.

BARAN, Hitay, Ayça ALEV ve Betül, SARGIN, (2008), "Avrupa'daki Önemli Lojistik Köyler Raporu", Çalışma Raporu, İzmir Ticaret Odası, İzmir.

BRANS, Jean Pierre, Philippe, VINCKE and Bertrand, MARESCHAL, (1986), "How to select and how to rank projects: the promethee method", European Journal of Operational Research, No. 24, pp.228-238.

CAVALLARO, Fausto, (2005), "An Integrated Multi-Criteria System to Assess Sustainable Energy Options: An Application of the Promethee Method", International Energy Markets.

ÇELİK, İbrahim, (2008), "Taşımacılığa Yeni Soluk Getirecek Dev Proje Lojistik Köyler", Kamyonum, http://www.kamyonum.com.tr/yhaber.asp?haberid=13357 (07.11.2011).

ELEVLİ, B. ve A., DEMİRCİ, (2004), "Multicirteria choice of ore transporrt system for an underground mine: application of Promethee methods", The Journal of the South African Institute of Mining and Metallurgy, pp.251-256.

ELGÜN, Mahmut Nevfel, (2011), "Ulusal ve Uluslararası Taşıma ve Ticarette Lojistik Köylerin Yapılanma Esasları ve Uygun Kuruluş Yeri Seçimi", Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 13, No. 2, ss.203-226.

GOUMAS, M. and V., LYGEROU, (2000), "An extension of the Promethee method for decision making in fuzzy environment: Ranking of alternative energy exploitation projects", European Journal of Operational Research, pp.606-613.

GÜN, Devrim, (2012), "Küresel düzeyde Sürdürülebilir Lojistik Yönetimi İçin Lojistik Köylere Paradigmal Bir Yaklaşım ve İskenderun Lojistik Köy Projesi", Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi, Aybil Yayınları, Konya, ss.384-393.

HIGGINS, C. D. and M. R., FERGUSON, (2011), An Exploration of the Freight Village Concept, McMaster University, Hamilton/Ontario.

KAYA, Sait, (2010), "Türkiye'nin Lojistik Potansiyeli Ve İzmir'in Lojistik Faaliyetleri Açısından Durum (Swot) Analizi", http://www.izto.org.tr/__portals/0/iztogenel/dokumanlar/turkiyenin_lojistik_potansiyeli_s_kaya_25.04.2012%2010-51-19.pdf (25.12.2011)

KAYABAŞI, Aydın, (2010), Rekabet Gücü Perspektifinde Lojistik Faaliyetlerde Performans Geliştirme, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

MEIDUTE, Ieva, (2004), "The Development and Perspectives of Logistics Centres in Lithuania", Proceedings of International Conference RelStat'04. Transport and Telecommunication Institute, Riga / Latvıa, pp.323-328.

MEIDUTE, Ieva, (2006), "Main Establishment Conditions of Logistics Centre and it Financing Facility", Transport and Telecommunication, 7, No. 2, pp.364-374.

MOREIRA, Ana M. D., et al., (1998), Optimal Location of İntermodal Terminals in Europe: an Evaluation Model. Düzenleyen Aachen, Germany 6.EUFIT'98. http://dspace.mit.edu/bitstream/1721.1/3473/1/P-2422-43813434.pdf (14.11.2011).

MURAT, Güven ve Nermin, ÇELİK, (2007), "Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi ile Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesini Değerlendirme: Bartın Örneği", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 3, No. 6, ss.1-20.

ÖZGEN, Hasan, (2011), "Samsun Modern Lojistik Köyünün 21.YY Ekonomisine Entegrasyonu: Gelişen ve Değişen Şartlara Uyumu: Stratejik Yaklaşımlar", Samsun Sempozyumu 2011, www.samsunsempozyumu.org, (18.08.2012).

TANIGUCHI, Eiichi, Michihiko, NORITAKE, Tadashi, YAMADA and Toru, IZUMITANI, (1999), "Optimal Size and Location Planning of Publics Logistics Terminals", Transportation Research Part E 35, pp.207-222.

TENO, J. F. Le and B., MARESCHAL, (1998), "An interval version of Promethee for the comparison of building products' design with ill-defined data on environmental quality", European Journal of Operational Research, pp.522-529.

TOKSARI, Murat, (2007), "Analitik Hiyerarşi Proses Yaklaşımı Kullanılarak Mobilya Sektörü İçin Ege Bölgesi'nde Hedef Pazarın Belirlenmesi", Yönetim ve Ekonomi, 14, No. 1, ss.171-180.

WALTER, Cylde Kenneth, (2003), "Desired Attributes of an Inland Port: Shipper vs. Carrier Perspectives", Transportation Journal, 42, No. 5, pp.42-55.

WEI, Chun-Chin, Chen-Fu, CHIEN and Mao-Jiun, J. WANG, (2005), "An AHP-Based to ERP System Selection", Int. J. Production Economics, No. 96, pp.47-62.

www.tcdd.gov.tr. (2010), "Lojistik Merkezler", Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları.http://www.tcdd.gov.tr/Upload/Files/ContentFiles/2010/yurticibilgi/lojistikkoy.pdf (0811.2011).

YILDIZTEKİN, Atilla, (2012), "Lojistik Köyler Neden Geç Kaldı", Dünya Gazetesi, Nisan.

YILDIZTEKİN, Atilla, (2012), "Lojistik Köyler, Merkezler, Üsler, Terminaller", Dünya Gazetesi Perşembe Rotası Eki, http://www.persemberotasi.com/, (14.06.2012).

This page intentionally left blank.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE SÜRDÜRÜLEBİLİR BANKACILIK: AB VE TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALAR[1]

Ayşen ALTUN ADA
Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, UBYO, Bankacılık ve Finans Bölümü,aysaltun@hotmail.com.

Zehra KILIÇ
zehragulsoy82mavi@hotmail.com.

ÖZET: Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye atmadan, bugünkü neslin ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini ifade eden bir kavramdır. Sürdürülebilir kalkınma sürecinde, bankacılık sektöründe çevresel ve sosyal konulara ilişkin farkındalık, diğer sektörlere kıyasla daha geç gelişme göstermiştir. Sürdürülebilir bankacılık, bankaların finansal ürün ve hizmetlerinin sürdürülebilir kalkınmayı destekleyecek şekilde dizayn edilmesine denir. Sürdürülebilir bankacılık anlayışının günümüzde özellikle de Avrupa Birliği ülkelerinde benimsendiği görülmektedir. Türkiye'de ise sürdürülebilir bankacılık anlayışının gelişmesine engel olan faktörler mevcut olmakla beraber iyimser gelişmeler son yıllarda artış göstermektedir. Çalışmada, sürdürülebilir bankacılık kavramının açıklanması ve Türkiye ile Avrupa Birliği'nde faaliyet gösteren bankaların sürdürülebilir kalkınmaya katkılarının ve hedeflerine ulaşabilme konusundaki başarılarının seçilen bankalar ışında incelenmesi amaçlanmıştır.
Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Bankacılıkta Sürdürülebilirlik, Avrupa Birliği, Türkiye

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND SUSTAINABLE BANKING: PRACTICES IN THE EU AND TURKEY

ABSTRACT: Sustainable development is a term that means the current generation can meet their needs without undermining the ability of future generations to meet their needs as well. In the process of sustainable development, environmental and social awareness in banking sector has developed later than in other sectors. Sustainable banking is designing the financial products and services of banks in a way to support sustainable development. It is observed that the idea of sustainable banking is especially adopted in the European Union countries today. However, although there are some factors hindering the development of sustainable banking notion in Turkey, the number of optimistic developments has been on the increase in the recent years. This study aims to explain the concept of sustainable banking and examine the contributions of the banks operating in the European Union to sustainable development and their achievements in attaining the identified goals in light of the selected banks.
KeyWords: Sustainable Development, Sustainability in Banking, European Union, Turkey.

JEL Classification: G21, Q56.

1.Giriş

Nüfus artışı ve teknolojik gelişmeler, üretimin hızlanmasını ve kaynakların daha çok kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Artan üretim gelir düzeyini yükseltirken daha fazla tüketime neden olmakta ve çevre ile ilgili birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Çevrenin tahribatına yol açan olumsuz gelişmeler, dünyada özellikle 1970'li yıllardan itibaren yoğunlaşan birtakım çözüm arayışlarında sosyal, ekonomik ve çevresel konulara birlikte değinilmesine yol açmıştır.

Son yıllarda sürdürülebilir kalkınma sürecinde bankacılık sektörü ön plana çıkmaktadır. Bu durumda sürdürülebilirlik ile ilgili artan toplum bilincinin payı bulunmaktadır. Özellikle Avrupa Birliği (AB) ülkelerindeki bankalar sunduğu finansal hizmetlerin ekonomik sonuçlarının yanında çevresel ve sosyal sonuçları ile de ilgilenmeye başlamışlardır. Bu durum sürdürülebilir bankacılık anlayışının doğmasına sebep olmaktadır. Bu bankalar etik, sürdürülebilir, alternatif ya da sosyal bankalar olarak anılmaktadırlar.

Çalışmada, AB ve Türkiye'de faaliyet gösteren bankaların sürdürülebilir kalkınmaya katkıları, sürdürülebilir kalkınmaya destek vermek için hangi yöntemleri kullandıkları ve hedeflerine ulaşabilme konusundaki başarıları incelenmektedir. Bu doğrultuda, sürdürülebilir kalkınma kavramı tanımlanıp, kavramın geçmişten günümüze geçirdiği evreler incelenmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın AB ve Türkiye açısından tarihsel gelişimi ve stratejilerine yer verilmiştir. Sonrasında, AB ve Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma sürecindeki bankacılık uygulamaları araştırılmış ve bu uygulamalar seçilen bankalar çerçevesinde karşılaştırılmıştır. Son olarak ise, Türkiye'deki bankalara sürdürülebilirlik konusunda önerilerde bulunulmuştur.

2.Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı

Kalkınma ve çevre arasındaki dengeyi sağlama düşüncesi 'sürdürülebilir kalkınma' kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Yapıcı, 2003, s. 224). Sürdürülebilir kalkınma, çevre için uzun dönemde tüm kaynakların israf edilmeden kullanımını amaçlayan, kısa dönemli ekonomik faydaların yerini uzun dönemli ve nesiller arası toplumsal ve ekolojik yararların almasını öngören bir anlayışı amaçlar (Bayraktutan, 2011, s. 26).

Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulan Dünya Çevre ve Gelişme Komisyonu'nun 1987 yılında yayınladığı 'Brundtland Raporu' olarak da bilinen 'Ortak Geleceğimiz' adlı raporda sürdürülebilir kalkınma kavramı ön plana çıkmıştır. Raporda 'sürdürülebilir kalkınma' bugünkü neslin ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye atmaksızın karşılayan kalkınma olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca sürdürülebilir kalkınmanın hedefleri; büyümeyi canlandırmak, büyümenin kalitesini değiştirmek, iş bulma, yiyecek, enerji, su ve sağlık konularındaki temel ihtiyaçları karşılamak, sürdürülebilir bir nüfus düzeyini garantiye almak, kaynak tabanını korumak ve zenginleştirmek, teknolojiyi yeniden yönlendirmek ve riski yönetmek, karar verme

[1]Bu Makale Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce Kabul Edilen, Zehra Kılıç'ın Yrd. Doç. Dr. Ayşen Altun Ada'nın Danışmanlığında Yazdığı, "**Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınma ve Sürdürülebilir Bankacılık Uygulamaları**" Başlıklı Yüksek Lisans Tezinden Derlenmiştir.

sürecinde çevre ile ekonomiyi birleştirmek olarak belirtilmektedir (World Commission on Environment and Development, 1987, pp.43-49).

Bojö ve diğerleri (1992, pp.15-16), sürdürülebilir kalkınmada ele alınması gereken birkaç sorun olduğunu ileri sürmüş ve şu sorulara yanıt aramıştır: Sürdürülebilir kalkınma gerçekten mümkün müdür? Doğal kaynakların telafisi için nasıl yatırım yapılmalıdır? Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşebilmesi için nasıl teşvikler tasarlanmalıdır? Sürdürülebilir kalkınmanın faiz oranlarına etkileri nelerdir? Bojö ve diğerlerine göre, tükenebilir kaynaklar diğer kaynaklar ile ikame edilemez. Tükenebilir kaynaklar ile fiziki ve beşeri sermaye arasındaki düşük ikame olanakları gelecekteki üretim olanaklarının azalmasına neden olacağı gibi gelecek nesillerin refahlarının azalmasına da yol açacaktır. Mawhinney (2002, pp.2-22), ise sürdürülebilir kalkınmanın kilit sorular etrafında toplandığını savunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın bir başlangıç noktası ya da bir sonuç noktası var mıdır? Sürdürülebilir kalkınma tutarlı bir teoriye sahip midir? Sürdürülebilir kalkınma pratikte uygulanabilir bir kavram mıdır? Sürdürülebilir kalkınma dengeli bir çözümün parçası mıdır? Mawhinney, sürdürülebilir kalkınmanın bir süreç olduğunu vurgulamaktadır ve uygulanabilmesi için göstergelerle ölçülmesi ve değerlendirilmesi gerektiğine inanmaktadır.

2.1.Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları

Sürdürülebilir kalkınma; ekolojik denge ile ekonomik büyüme dengesini birlikte ele alan, hem doğal kaynakların etkin kullanımını sağlayan ve çevresel kaliteyi ön planda tutan, hem de gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini sağlayan bir modeldir. Bir ülkede sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesi için sürdürülebilir kalkınmanın boyutları olan sosyal, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirliğin aynı zamanda işlemesi gerekmektedir (Alagöz, 2004, s. 7).
Sosyal açıdan sürdürülebilirlik; eğitim, sağlık gibi sosyal hizmetlerin yeterliliğinin yanı sıra söz konusu hizmetlerin coğrafya, cinsiyet ve benzeri yönlerden adil dağılımının sağlanmasını içermektedir (Harris, 2000, ss. 5-6). Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutunu büyük çoğunlukla yoksullukla mücadele alır. Bu nedenle yoksul insanların ihtiyaçlarını konu almayan bir kalkınma sürdürülebilir değildir. Çevresel olarak sürdürülebilirlik, ekonomik büyümenin bir sınırı olmadığı gerçeği ile ilişkilendirilmektedir ve doğal kaynakların sürekliliğinin sağlanması anlamına gelmektedir. Sanayileşme alanında meydana gelen gelişmeler ve çevrenin maliyetsiz bir hammadde kaynağı olarak görülmesi sonucunda ulusal ve uluslararası düzeyde çevresel sorunlar ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilirliliğin ekonomik boyutu ise, kıt olan kaynakların kullanımı ile ilgilidir**.** Mal ve hizmetleri devamlılık esaslarına göre üretebilen, tarımsal ve endüstriyel üretime zarar veren sektörel dengesizliklerden sakınan bir sistem ekonomik olarak sürdürülebilir (Kaypak, 2011, ss.24-26; Tıraş, 2012, s.61).

2.2.İktisadi Düşüncede Sürdürülebilir Kalkınma

İnsanoğlu üretim ve tüketimini, doğanın sınırsız kaynaklara sahip olduğunu düşünerek gerçekleştirmiştir. Refah göstergesi olarak sadece mal ve hizmet üretimi yeterli sayılmış ve toplumların daha fazla mal ürettiklerinde refah seviyelerinin artacağına inanılmıştır. Özellikle, sanayinin hızla gelişmesiyle çevre kirliliğinin artması, sürdürülebilirlik tartışmalarına hız kazandırmıştır. Fakat, iktisadi düşüncede bu kavram daha çok kalkınma teorileri çerçevesinde ele alınmıştır.

Adam Smith, 'Ulusların Zenginliği'(1776, ss.7-15) adlı eserinde elle tutulur bir şey üreten emeğin, sermaye birikiminin artmasına ve ekonominin kalkınmasına hizmet edeceği üzerinde durmaktadır. Ekonominin sürdürülebilirliğinin iktisadi faaliyetlerin serbest bir ortamda cereyan etmesi ile mümkün olacağını söylemiştir. Başka bir ifadeyle, yaşadığı çağda siyasette savunulan serbestliğin iktisadi ve sosyal hayatta da var olması gerektiğini ileri sürmüştür.

Thomas Robert Malthus, 1798'de yayımladığı 'Nüfus İlkeleri Üzerine Bir Deneme' eserinde nüfus artışını engelleyecek denetimlerin etkisiz olması durumunda nüfusun ancak gıda maddelerinin arzı sayesinde denetlenebileceğini vurgulamaktadır. Ekonominin sürdürülebilir olabilmesi için piyasanın kendi kendine düzenleyici özelliklerine sahip olduğu görüşüne karşı çıkmıştır (Erim, 2007, s. 54). David Ricardo, Smith ve Malthus gibi Klasik iktisat düşüncesini devam ettirmiştir. Ricardo, ülkede yaratılan gelirin toprak sahipleri, işçiler ve kapitalistler arasında nasıl bölüşüleceği konusunu, çözülmeyi bekleyen bir problem olarak ele almıştır. Ricardo ekonominin sürdürülebilirliğini değer ve bölüşüm konusuyla açıklamıştır. Karl Marx, değer analizinde Ricardo'cu emek girdisi yaklaşımının esaslarını benimsemiştir. Sermaye mallarını stoklanmış emek olarak görmüştür. Üretim faktörlerinden toprak ise, Marx'ın analizinde gözden kaybolmuştur. Herkes fedakarlık yapmalı ve kalkınmaya destek vermelidir. Dengeli bir gelir dağılımı oluşturulmalı, çevreye verilen değer eşit miktarda her kesimde ortaya çıkarılmalıdır (Skousen, 2003, ss.112-171). Arthur Cecil Pigou, toplumun sosyal sorunları üzerinde durmuş ve iktisat biliminin amacının toplumun refah düzeyini yükseltmek olduğunu ileri sürmüştür. Milli refahın yükseltilmesi için üretim artışıyla birlikte gelir dağılımının dengeli olmasının istikrarlı sürdürülebilir bir iktisadi yapının kurulması için gerekli olduğuna inanmıştır. John Maynard Keynes, Klasik iktisadi yaklaşımlardan ayrılmış ve iktisadi olayları makro düzeyde tahlil etmiştir. Geleceğe yönelik beklentilerde meydana gelecek değişmeler, sadece üretim biçimini belirlemez aynı zamanda üretimin miktarını ve istihdamı da belirler. Keynes ekonominin sürdürülebilirliğini bu şekilde açıklarken çevrenin sürdürülebilirliği hakkında görüş belirtmemiştir. Simon Kuznets, Malthus'cu yaklaşımın aksine nüfusun iktisadi büyüme üzerinde olumlu etkide bulunacağını savunmaktadır. Tüketim malları talebindeki artış, yatırımların artırılmasına yol açar ve böylece şehirleşme süreci hızlanır. Aynı zamanda işgücü arzı artar ve yeterli kaynakla desteklenirse, nüfus artışı iktisadi büyüme oranının artmasına ortam hazırlayabilir. Böylece ekonomik sürdürülebilirlik sağlanmış olur (Ersoy, 2008, ss. 524- 628).

2.3.Uluslararası Platformda Sürdürülebilir Kalkınma

Dünyada karşılaşılan çevre sorunları gün geçtikçe artış göstermiş ve 1970'li yıllarda çevre hareketleri daha kapsayıcı bir yaklaşıma dönüşmüştür. Bu düşüncelerin ışığında 1972 yılında İsveç'in başkenti Stockholm'da Birleşmiş Milletler İnsani Çevre Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferans ile çevre sorunları uluslararası gündemde ilk sıralarda yerini almıştır (Bozloğan, 2005, s. 1015). Konferansta 'İnsani Çevre Bildirgesi' kabul edilmiştir. Bildirgeye göre, çevrenin taşıma kapasitesi dikkate alınarak kaynak kullanımında kuşaklar arası adaletten bahsedilmiş, ekonomik ve sosyal kalkınmanın çevre ile arasındaki etkileşimini ve kalkınma ile çevrenin birlikteliğini konu alan ilkeler ortaya konulmuştur (Yıkmaz, 2011, s. 17). Ayrıca bildirgede ön plana çıkan bir diğer unsur, insan merkezlilik ve gelecek nesillerin kaynaklarının korunması olmuştur (Alagöz, 2007: 6).

Sürdürülebilir kalkınma çalışmalarını gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler birlikte hareket ederek gerçekleştirmeye çalışsalar da başta Birleşmiş Milletler (BM) ve yan örgütleri, Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization - WHO), BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Trade and Development - UNCTAD), Dünya Bankası (World Bank-WB), İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organization Economic Cooperation and Development-OECD), Dünya Doğayı Koruma Vakfı (World Wild Fund Nature-WWF), Sürdürülebilir Kalkınma için Dünya İş Konseyi (World Business Council on Sustainable Development-WBCSD), Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization- WTO) gibi uluslararası kuruluşlar ve AB entegrasyonu bu alanda başı çekmektedirler (Yıkmaz, 2011, s. 16).

1983 yılında Ortak Geleceğimiz diğer adıyla Brundtland Raporu, Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundtland Başkanlığında, 20 ayrı ülkeden gelen katılımcılarla, 1987 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna sunulmuştur (World Commision on Environment and Development, 1987, p. 43). Rapor, sürdürülebilir kalkınma konusunun hem ekonomik ve bilimsel hem de politik açıdan ön plana çıkmasına öncülük ettiği için önem taşımaktadır. Raporda, sürdürülebilir kalkınmanın amaçlarının gerçekleşmesi için, çevre ve ekonomik kalkınmanın önemini vurgulamak amacıyla bölgesel ve uluslararası toplantılar düzenlenmesi gerektiği konusunda görüş birliğine varılmıştır. Bu bağlamda en kapsamlı Çevre ve Kalkınma Konferansı, 3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında Brezilya'nın Rio de Jenerio kentinde gerçekleşmiştir. Konferans 178 ülkenin katılımı ile gerçekleşmiş ve geleceğe yönelik politikaları belirlemeyi hedeflemiştir (Çankır ve diğerleri, 2012, s.377). Bu konferansta, sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde insan faktörü olduğunun üzerinde durulmuştur. Rio Konferansı sonunda uluslararası düzeyde 5 temel belge ortaya çıkmıştır. Bu belgeler, Rio Bildirgesi, Gündem 21, İklim Değişikliği ve Çevre Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Sözleşmesi ve Orman Varlığının Korunmasına ilişkin bildirilerdir (Bozloğan, 2005, s. 1020).

Birleşmiş Milletlerin liderliğinde sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin diğer toplantılar ise şu şekildedir: 1994 Nüfus ve Kalkınma Konferansı (Kahire), 1996 Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı (İstanbul), 2002 I. Dünya Kentsel Forumu (Nairobi), 2004 II. Dünya Kentsel Forumu (Barselona), 2005 Birleşmiş Milletler Dünya Zirvesi (New York), 2006 III. Dünya Kentsel Forumu (Vancouver), 2008 IV. Dünya Kentsel Forumu (Nanjing), 2010 V. Dünya Kentsel Forumu (Rio de Janeiro) (Sipahi, 2010, s. 334).

3. Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi ve Sürdürülebilir Kalkınma Stratejileri

AB sürdürülebilir kalkınma stratejisi, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama kapasitesini tehlikeye atmaksızın bugünkü neslin ihtiyaçlarının nasıl karşılanabileceğini gösteren ve bugünkü neslin yaşam kalitesini arttırabilmeyi hedefleyen kapsayıcı bir stratejidir (European Commission, 2014). Strateji Haziran 2001'de yapılan Göteborg Zirvesi'nde kabul edilmiştir ve 1997 yılında Amsterdam Antlaşması ile sürdürülebilir kalkınma AB politikalarının temel hedefi olarak belirlenmiştir (European Council, 2001, p. 1).

AB Komisyonu Temmuz 2009 yılında, 'AB Sürdürülebilir Kalkınma İnceleme Stratejisini' kabul etmiştir. AB Sürdürülebilir Kalkınma Politikaları çok çeşitli çalışmaları içine almıştır. Çalışmalar sayesinde özellikle iklim değişikliği ile mücadele ve düşük karbon ekonomisine geçişte önemli gelişmeler elde etmiştir (European Union, 2009, p. 7).

Haziran 2010 yılında Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen Avrupa 2020 Stratejisi, daha önceki Lizbon Stratejisi'nden dersler çıkartılarak yeniden inşa edilmiştir. Stratejinin amacı AB'ye üye ülkelerin istihdamını, verimliliğini ve sosyal uyumunu yüksek düzeye çıkartarak, ekonomilerini sürdürülebilir ve kapsayıcı bir hale getirmektir. AB, sürdürülebilir kalkınma stratejilerini tüm politika alanlarında uzun vadeli bir perspektif içinde incelemektedir. Açık ve tutarlı rehberlik sağlayarak, kısa ve orta vadeli stratejiler içinde çalışılması gerektiğini belirtmektedir. Stratejide, iklim ve enerji hedeflerinin yanı sıra yoksulluğun azaltılması ve eğitim konularında da hedefler yer almaktadır (European Union, 2011, p. 371).

Türkiye'de ise sürdürülebilir kalkınma ile ilgili çalışmalar kalkınma planları çerçevesinde başlamış ve AB'ye adaylık ve uyum süreci ile önem kazanmıştır. Türkiye'de Çevre Yönetim Sistemi ve bunun temelini oluşturan Çevre Koruma Politikaları 1972 Stockholm Çevre Konferansı sonrasında başlayan bir süreçtir. 1983 tarihinde kabul edilen 2872 Sayılı Yasa, çevre ile ilgili ilk kapsamlı yasadır. Yasanın amacı, bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır (Çevre Kanunu, 1983).

Dünyadaki gelişmelere paralel olarak çevre koruma stratejileri üçüncü beş yıllık kalkınma planında (1973-1977) oluşturulmaya başlanmıştır. Altıncı beş yıllık kalkınma planında (1990-1994) ilk kez sürdürülebilir kalkınma kavramına yer verilmiştir. Fakat sosyal ve ekonomik kararlarda çevre boyutu dikkate alınmamıştır. Çevre yönetimine destek verecek hukuksal ve örgütsel düzenlemeler yetersiz kalmıştır. Yedinci beş yıllık kalkınma planında (1996-2000) ise, temel strateji sürdürülebilir kalkınmadır ve ilk kez bu planda uluslararası çevre sorumlulukları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Dokuzuncu kalkınma planında (2007-2013) sürdürülebilir kalkınmaya yönelik çalışmalara önem verilmiş ve bu çalışmaların başında, doğal kaynakları koruma ve koşullarını belirleyerek, herkesin adil bir biçimde yararlanılması hedeflenmiştir. Onuncu beş yıllık kalkınma planı da (2014-2018) enerjide dışa bağımlılığı en aza indirmek için alternatif politikalar üretip, fosil yakıt kullanımının kısıtlanmasına yönelik tedbirler alınması üzerinde durmaktadır (DPT, 1990; DPT, 1995; DPT, 2006; DPT, 2013).

Çevre sorunlarının tespiti ve çözüm önerilerine yönelik 1998 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanan Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP) oluşturulmuştur. UÇEP, Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma bileşenlerinin dikkate alındığı ve çevre politikalarının sektörel politikalara entegrasyonu için stratejiler içermektedir. Politika ve eylem planları öneren kapsamlı bir politika belgesi niteliğindedir (Yıkmaz, 2011, s. 37). Çevre konusunda yapılan bir diğer çalışma Sanayi Stratejisi Belgesidir. 2011-2014 dönemini kapsayan stratejide, çevreye karşı artan küresel duyarlılığın, sanayide çevre dostu ürünlerin üretilmesinin, çevreye duyarlı teknolojilerin geliştirilip kullanılmasının ve endüstriyel kirliliğin azaltılması yönünde tedbirlerin alınması konularına değinilmiştir (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2010, s. 12).

4.Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde Bankacılık Sektörü

Bankaların ekonomik sistemdeki rolü, mevduat kabul edilmesi yoluyla fon temin edilmesi ve krediler yoluyla bu fonların ihtiyacı olan müşterilerine kullandırılmasıdır. Kısacası bankaların kuruluş amacı ve görevi finansal aracılık yapmaktır. Bu açıdan bakıldığında, bankaların faaliyetlerinin çevre ile herhangi bir ilişkisi yok gibi görülebilir. Ancak bankacılık sektörü, ekonomik büyüme ve kalkınmanın lokomotifidir. Söz konusu finansal ürünlerin kullanıcıları, faaliyetleri ile çevreyi ya da insanları olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir. Dolayısıyla bankaların yaptığı yatırımlar, kullandırdığı krediler ve diğer finansal ürünler dolaylı olarak çevrenin ya da insanların etkilenmesine sebep olabilmektedir. Çevresel ve sosyal farkındalığın finansal kuruluşun itibarına yapacağı katkı ve sürdürülebilir finansal ürünler aracılığıyla yeni pazarlara girme fırsatı bankalar için önem arz etmektedir. Bunların yanı sıra, çevresel konularda günümüzde kabul gören ve uygulamada olan yaklaşım 'kirleten öder' prensibidir. Dolayısıyla finansal kurum, oluşan bir çevresel problemin ortadan kaldırılmasının maddi sorumlusu değildir. Oluşan çevresel kirlilikleri bertaraf etmekle sorumlu olan yatırımın sahibidir (Öner Kaya, 2010, s. 79-81; TBB, 2013).

Sürdürülebilirlik, toplumdaki tüm üretici ve tüketicilerin ortak hareket etmesini gerektirmektedir. Bireylerin bilinçli bir şekilde kaynakları yönetebilmeleri ve sürdürülebilirliği sağlamaları için "3R" kuralından bahsedilmektedir. 3R kuralı; azaltmak (reducing), yeniden kullanma (reusing), geri dönüşüm (recycling) olarak açıklanmaktadır. Bu yaklaşım üretimde eko-verimliliği, tüketimde ise bilinçli, etik ve yeşil tüketimin kodlarını oluşturmaktadır. Bu yaklaşım ile kaynakların bir yaşam döngüsünün olduğu kabul edilmektedir. Sürdürülebilir tüketim ve üretim, sürdürülebilir kalkınma düşüncesine bağlı olarak geliştirilmiştir (Hekimci, 2012, ss.11-12).

4.1.Sürdürülebilir Bankacılık ve Sürdürülebilir Bankacılık Aşamaları

Bankalar son yıllarda faaliyetlerinin yarattığı ekonomik sonuçlarının yanında sosyal ve çevresel sonuçlarıyla da ilgilenmeye başlamışlardır. Bu anlamda bankaların finansal ürün ve hizmetlerinin sürdürülebilir kalkınmayı destekleyecek şekilde dizayn edilmesine "sürdürülebilir bankacılık" denir. Sürdürülebilir bankacılığın bir diğer adı etik bankacılıktır. Sürdürülebilir bankalar sürdürülebilir kalkınma sürecine katkıda bulunan projeleri finanse etmektedirler. Ayrıca yenilenebilir enerji, organik tarım, kadına yönelik iş imkanları, sağlık hizmetleri, sosyal hizmetler gibi faaliyetler sürdürülebilir bankacılığın amaçları arasındadır. Sürdürülebilir bankalarda şeffaflık ilkesi esastır. Bu tür bankaların müşterileri mevduatlarının hangi şirketlerin finansmanında ve ne tür projelerde kullanıldığını takip edebilmektedir (TBB, 2013).

Sürdürülebilir bankacılığa ulaşma süreci 4 aşamada incelenmektedir. Bunlar; savunucu bankacılık, önleyici bankacılık, saldırgan bankacılık ve sürdürülebilir bankacılıktır. Savunucu bankacılık aşamasında bankalar; büyüme, kalkınma, karlılık gibi düşüncelerle sürdürülebilir kalkınma sürecinde aktif rol oynamazlar. Çevresel sürdürülebilirliğin maliyetini üstlenmek istemezler. Önleyici bankacılık aşamasında bankalar; potansiyel maliyet tasarruflarını sürdürülebilir kalkınma ile yapabileceklerinin farkına varmaktadırlar. Bu sayede sadece içsel süreçlerde sürdürülebilirliğe dikkat etmektedirler. Saldırgan bankacılık aşamasında bankalar; içsel süreçlerin yanında dışsal süreçlerde de sürdürülebilirliği göz önünde bulundurmaktadırlar. Böylece yeni sürdürülebilir finansal ürünler, yeni pazarlar gibi sürdürülebilir kalkınma sürecindeki fırsatları görmeye başlamaktadırlar. Sürdürülebilir bankacılık aşamasında ise; bankaların tüm faaliyetleri sürdürülebilir hale getirilmektedir. Maksimum finansal getiri beklentisi yerini çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik görüşüne bırakmaktadır (Öner Kaya, 2010, s. 82).

4.2.Avrupa Birliği'nde Sürdürülebilir Bankacılık Uygulamaları

AB'ye üye 28 adet ülke bulunmaktadır fakat sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir bankacılık konusunda üye ülkelerin aynı duyarlılığa sahip olduğu söylenemez. Hollanda'da faaliyet gösteren Clean Energy Development Bank ve Triodos Bank, Almanya'da faaliyet gösteren GLS Bank, İtalya'da faaliyet gösteren Banca Etica ve Danimarka'da faaliyet gösteren Merkur Cooperative Bank sürdürülebilir bankacılık konusunda lider olan bankalar olmaları nedeniyle çalışmada incelenmeleri uygun görülmüştür. Sözü edilen bankalar; hidroelektrik santrallerine, rüzgar çiftliklerine, binalarda yalıtım projelerine, okul projelerine, jeotermal projelere, sağlık hizmetlerine hibe yardımları yaptıkları gibi, düşük faizli kredi desteğinde de bulunmaktadırlar. Bankalar, çöp gazı geri kazanımı, organik atıkların sindirimi ve düşük karbon emisyonları ile çevre standartlarını korumaktadırlar. Ayrıca sürdürülebilirlik faaliyetlerini sadece kendi bölgelerinde değil gelişmemiş ülkelerde de gerçekleştirmektedirler (Council of European Development Bank, 2014).

Clean Energy Development Bank, 2006 yılında Hollanda Kalkınma Bankası (FMO) ile bir ortaklık kurarak sektöre atılmıştır. Banka, kurulduğu günden bu yana bankacılığın konusu olan finansal aracılığın dışında sürdürülebilir bankacılık konusunda çalışmalar yapmaktadır. 2010 yılından günümüze kadar sürdürülebilirlik raporlarını yayımlamaktadır. Sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamak için hidroelektrik santralleri, enerji verimliliği, elektrikli araç üretimi, güneş enerjisi santralleri gibi pek çok projeye finansman desteği sağlamaktadır. Banka 2013 yılında %27 oranında enerji verimliliği kredisi, %15 oranında temiz ulaşım kredisi, %40 oranında hidroelektrik santralleri projelerine kredi imkanı sunmuştur. Nepal'e yapılan hidroelektrik santrali ile 718.62MW elektrik üretimi gerçekleşmiştir. Ayrıca, 2012 yılında 10 binden fazla ağaç fidanını paydaşlarına dağıtmıştır (CEDB, 2013).

Triodos Bank, 1980 yılında Hollanda'da hizmete girmiştir. 1993'ten bu yana Hollanda'dan sonra sırasıyla İspanya, Belçika, İngiltere ve Almanya'da şubelerini açmıştır. Banka, sürdürülebilir kalkınma ile ilgili çalışmalarını faaliyet raporlarında ve web sitesinde çevre raporu adı altında yayımlamaktadır. 1994'ten bu yana sürdürülebilir bankacılık faaliyetlerini devam ettirmektedir. Özellikle yenilenebilir enerji, organik tarım, eğitim, sağlık, sanat, kültür projelerine yatırım yapmayı ya da bu kapsamdaki projeleri kredilendirmeyi tercih etmektedir. Banka sürdürülebilirlik faaliyetlerine ofis binalarını yeniden inşa etmekle başlamıştır. Binalarda enerji tasarruflu aydınlatma, ısıtma ve soğutma teknolojilerini kullanmaktadır. Baskılı kağıt tüketiminde, enerji tüketiminde ve iş seyahatlerinde kullanılan fosil yakıt tüketiminde tasarrufa yönelmektedir. 2012 yılında baskılı kağıt kullanımı %32 iken 2013 yılında bu oran %29'a gerilemiştir. 2009 yılında kağıt tüketimi 600 bin CO_2 eşdeğerinde iken 2013 yılında 265 bin CO_2 eşdeğerindedir. Banka 2013 yılında 376 enerji ve iklim projesini finanse etmiştir. Bankanın 2013 yılında kullandırdığı kredilerin %49'u çevre, %29'u sosyal projeler ve sağlık hizmetleri, %15'i kültür, sanat ve eğitim projeleri ve %7'si ise özel kredi kapsamındadır (Triodos Bank, 2009; Triodos Bank, 2012; Triodos Bank, 2013).

GLS Bank, 1974 yılında Almanya'da kurulan ilk sosyal ve ekolojik kalkınmaya destek veren banka özelliği taşımaktadır. 2009 yılında sürdürülebilirlik raporlarını yayımlamaya başlamıştır. 1989 yılında ilk rüzgar enerji fonu projesini hayata geçirmiştir. Banka yenilenebilir enerjiye destek vermektedir. Güneş enerjisinden faydalanarak santraller kurmaktadır. 2010 yılında %10,2 oranında elektrik üretimini gerçekleştirmiştir. 2013 yılında rüzgar enerjisinden yararlanılarak elektrik enerjisi üreten yeni bir proje hazırlamıştır. Bu proje için toplamda 32 bin euro bağış fonundan kaynak ayrılmıştır. GLS Bank günümüze kadar 23.318 projenin finansmanını sağlamıştır. Bu projelerin %33,90'ı enerji, %18,04'ü eğitim, %18,00'i konut, %13,19'u beslenme ve %16,83'ü sosyal projelerdir. Şubelerinde içsel süreçlerde de tasarrufa yönelik çalışmalar yapmaktadır. 2010 yılında 20,86 ton CO_2 eşdeğerinde olan kağıt tüketimini 2011 yılında 13,4 ton CO_2'e eşdeğerinde kağıt tüketimine düşürmüştür. Bankanın 2010 yılında atık miktarı 93,2 ton CO_2 eşdeğerinde iken 2011 yılında 62,8 ton CO_2'e gerilemiştir. Almanya'da 2012 yılında çalışmaları ve başarılarından dolayı en sürdürülebilir şirket unvanı ve 2013 yılında Financial Times ve International Finance Corparation tarafından Avrupa'nın en sürdürülebilir bankası ödülü kazanmıştır (GLS Bank, 2012; GLS Bank, 2013).

Banca Etica, 1999 yılında İtalya'da kurulmuştur. 2004 yılından günümüze sürdürülebilir bankacılık faaliyetlerine devam etmekte aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma raporlarını yayımlamaktadır. Sürdürülebilir kalkınmaya destek vermek adına birçok projeye imza atmıştır. Bunlardan CO_2 salınımını azaltıp hava kalitesini yükseltmek için yenilenebilir enerji projelerine verdiği destek en önemlileri arasındadır. Banka Etica'nın enerji yaklaşımı 3 ana hat üzerine kurulmuştur. Bunlar; tüketimi azaltmak, çevre koruma ve sosyal değerlerin geliştirilmesidir. Banka, içsel süreçlerinde sürdürülebilir kalkınmaya destek vermek için şubelerinde kağıt tasarrufuna yönelmektedir. Ayrıca iş seyahatlerinde ve personel servislerinde toplu taşıma araçlarını kullanmaya başlamıştır. Bunun dışında fosil yakıt tüketimini azaltmak için bisiklet kullanımını teşvik etmektedir. Roma'da 3000 m^2'lik ağaçlandırma projesini gerçekleştirmiştir. Bankanın bir diğer sürdürülebilir çalışması çöp krizini engellemektir. Mobilya, kıyafet, dekorasyon ürünleri, cam eşyalar gibi çöplerin yeniden üretilip satışa sunulmasını sağlamaktadır. Banka sosyal dışlanmanın önüne geçebilmek için engelli insanlara iş imkanı sunmaktadır. Yağmur suyunu depolamak için 4500 lt ve 6000 lt kapasiteli depolama sistemi kurmuştur. Banka 2005 yılından günümüze kadar 212 sosyal yardım kredisi kullandırarak 3.816 bin euro finansal destekte bulunmuştur (Banca Etica, 2011; Banca Etica, 2012; Banca Etica, 2013).

Merkur Cooperative Bank, 1982 yılında Danimarka'da kurulmuştur. Sürdürülebilir kalkınma çalışmaları 2009 yılından sonra hız kazanmıştır. 2004 yılından günümüze her yıl faaliyet raporlarını yayımlamaktadır ve bu raporlarda sürdürülebilir kalkınma ile ilgili projeleri yer almaktadır.Konut sağlama, alternatif enerji üretme, yeşil teknolojiye destek verme, ücretsiz okul sağlama, kreş eğitimi verme, finansman kredisi sağlama gibi projelerle sürdürülebilir kalkınmaya destek vermektedir (Merkur Cooperative Bank, 2012). Banka 2013 yılında sosyo-kültürel alanda %30, yenilenebilir enerji ve çevre ile ilgili projelerde %40 oranında kredi kullandırmıştır. 2013 yılında 1105 projeye düşük faizli kredi imkanı sağlamıştır. Ayrıca, şubelerinde elektrik kullanımında tasarrufa yönelmiştir. 2012 yılında elektrik kullanımı 78.970kwt iken 2013 yılında bu rakam 76.688kwt'a düşmüştür (Merkur Cooperative Bank, 2013; Merkur Cooperative Bank, 2014).

4.3.Türkiye'de Sürdürülebilir Bankacılık Uygulamaları

Türkiye'de 2014 yılı itibariyle, faaliyet gösteren 49 adet banka bulunmaktadır. Bu bankaların 3'ü devlet, 12'si özel, 17'si yabancı, 13'ü yatırım ve 4'ü katılım bankasıdır. Türkiye'de faaliyet gösteren bankaların sürdürülebilir kalkınma konusundaki çalışmaları son yıllarda artış göstermektedir. Türkiye Bankalar Birliği tarafından 2006 yılında belirlenen 5411 sayılı 'Bankacılık Etik İlkeleri' ve bankaların sürdürülebilirlik konusunda yaptıkları çalışmaların itibarlarına olumlu katkılarının olacağını düşüncesi bu artışta etkili olmuştur. Çalışmada, Türkiye İş Bankası, Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası, Şekerbank, Garanti Bankası ve Yapı Kredi bankası incelenmiştir. Bu bankaların incelenme nedeni, Türkiye'de faaliyet gösteren diğer bankalara kıyasla sürdürülebilir bankacılık faaliyetleri konusunda sürdürülebilirliğin çevresel ve sosyal sonuçları ile de ilgilenmeleri ve bu konuda öncül olmalarıdır (TBB, 2014).

Türkiye İş Bankası, 1924 yılından günümüze kadar Türkiye'de faaliyet gösteren ticari bir bankadır. 2000 yılında sürdürülebilir bankacılık faaliyetlerine başlamıştır ve 2012 yılından bu yana sürdürülebilirlik raporunu yayımlamaktadır. Banka, Türkiye'nin ilk sosyal sorumluluk fonu olan çevre yatırım fonunu piyasaya sürmüştür ve çevre dostu evler satın almak isteyen müşterilerine düşük faizli kredi imkanı sağlamaktadır. 2011 yılında yenilenebilir kaynaklı enerji üretim santrali projelerinin finansmanına ağırlık vermiş ve bu dönemde enerji sektörüne yaklaşık 2,1 milyar dolar tutarında yeni finansman sağlamıştır. 2013 yılında TEMA Vakfı ile atık kağıtların ekonomiye yeniden kazandırılması amacıyla 100 kg atık kağıt için 1 fidan kampanyası başlatmıştır. 2001-2012 döneminde enerji sektöründe 121 projeye finansman desteği sağlamış ve finanse ettiği yenilenebilir enerji projeleri, Türkiye'nin mevcut fosil yakıt ağırlıklı yapısından yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişini hızlandırmaktadır. Enerjiden sağlanan faydayı maksimize etmek için Enerji Verimliliği ve Çevre Paketi ile yatırım yapmak isteyen firmalara destek olmaktadır (Türkiye İş Bankası, 2001; Türkiye İş Bankası, 2008; Türkiye İş Bankası, 2011; Türkiye İş Bankası, 2013).

Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası (TSKB), 1950 yılından bu yana hizmet veren Türkiye'nin ilk özel sermayeli kalkınma ve yatırım bankasıdır. 1980'lerden bu yana sürdürülebilirlik çalışmalarına devam etmektedir ve 2008 yılından itibaren sürdürülebilirlik raporu yayımlamaktadır. TSKB 2006'da karbon ayak izini hesaplamaya başlamış, 2008 yılından günümüze kadar ise karbon ayak izini silmek için faaliyetlerde bulunmaktadır. Banka 2009 yılında hidroelektrik santralleri, rüzgar enerjisi santralleri, çöp gazı arıtma tesislerine 1.260 milyon dolar finansman sağlamıştır. Doğal gaz dağıtım projesi için 17 bölgede 180 milyon dolar yatırım yapmıştır. Banka şubelerinde sürdürülebilirliğe yönelmektedir. 2006 yılındaki doğal gaz tüketimi 125.701 m^3 iken 2012 yılında bu rakam 75.218 m^3 olarak ölçülmüştür. Kağıt kullanımı 2006 yılında 12.160 kg iken 2012 yılında 7.195 kg'a gerilemiştir. TSKB 2009 yılından itibaren şubelerinde hidroelektrik santral kaynaklı temiz enerji kullanmaktadır. 2012 yılı itibariyle; 97 yenilenebilir enerji projesine kredi imkanı sağlamıştır. Finansman sağladığı enerji projelerinde öngörülen toplam kurulu güç 3.460 MW'tır. Enerji verimliliği projelerine 315,8 milyon dolar kredi tahsis etmiş ve 263,2 milyon dolar kredi kullandırmıştır. Desteklenen bu projeler yıllık yaklaşık 2 milyon ton CO_2 eşdeğeri sera gazı azaltımı ve 200 bin kcal enerji tasarrufu sağlamaktadır (TSKB, 2009; TSKB, 2012; TSKB, 2014).

Şekerbank, 1953 yılından günümüze kadar faaliyetlerini sürdüren ticari bir bankadır. Bankanın sürdürülebilir kalkınma ile ilgili çalışmaları faaliyet raporlarında yayımlanmakta ayrıca sürdürülebilirlik raporu yayımlanmamaktadır. Şekerbank'ın Anadolu Bankacılığı misyonu doğrultusunda tüm faaliyetlerinin ana eksenini, sürdürülebilir kalkınma anlayışı oluşturmaktadır. Bu anlayış

ile hem enerji verimliliğini destekleyerek çevresel kaynakları korumayı hem de toplumsal ve ekonomik gelişimi desteklemeyi ilke edinmiştir. Eko Kredi Projesi ile 68 bin konutun yalıtım sistemi yapılmış bu sayede 120 milyon m^3 doğalgaz tasarrufu sağlanmıştır. Ayrıca banka günümüze kadar 410 milyon TL'nin üzerinde kaynak kullandırarak bu sayede 34 bininin üzerinde kişinin enerji tasarrufu ile tanışmasına öncülük etmiştir. Böylece 2,5 milyon ton CO_2 salınımının engellenmesini sağlamıştır. Bu uygulama, Rio+20 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansında Türkiye'yi temsil etmek üzere seçilen en iyi uygulamalardan biri olmuştur (Şekerbank, 2012; Şekerbank, 2013).

Garanti bankası, 1946 yılından bu yana Türkiye'de faaliyetlerini sürdürmektedir. Sürdürülebilirlik raporlarını yayımlamaya 2010 yılında başlamıştır. Eğitim, çevre ve sosyal projelere finansal destekte bulunmakta ayrıca KOBİ'lere düşük faizli kredi imkanı sunmaktadır . Desteklediği projelerin çevresel ve sosyal açıdan sürdürülebilir olup olmadığını denetlemektedir. Banka 2006 yılında kurulu gücü yaklaşık 200 MW olan rüzgar enerji santrallerine 15 milyon euro finansman sağlamıştır. Banka, sürdürülebilir kalkınmanın bankacılık sektörünün karar verme mekanizmalarında ve iş süreçlerinde içselleştirilmesi gereğine inanmaktadır. Bu kapsamda Türkiye çapında kağıtsız bankacılık sistemi, kimlik tarama uygulaması gibi kaynak tasarrufuna yönelik çok sayıda önlemi hayata geçirmiş bulunmaktadır. 2009'da ilk kez sera gazı emisyonlarını hesaplamaya başlamıştır. Bankanın yeni açılan ve yenilenen şubelerinde R22 gazı yerine ozon tabakasına daha az zarar veren R410 gazı kullanan soğutma sistemlerine geçilmiştir. Yeni açılan ve yenilenen şubelerde elektrik tüketimi daha az olan ısı geri kazanım cihazlarının kullanımına başlanmıştır. 2011 yılında, 50 hizmet noktasında toplam 1.521 klima yenilenmiş, yıllık yaklaşık 32.240 kWh enerji tasarrufu sağlanmıştır. Bankanın tüm ATM ve şubelerinin dış cephe aydınlatmalarında, güneşin doğuşuna ve batışına göre ayarlanabilen astronomik zaman saatleri kullanılmaktadır (Garanti Bankası, 2002; Garanti Bankası, 2006; Garanti Bankası, 2011; Garanti Bankası, 2012; Garanti Bankası, 2013).

Yapı Kredi, 1944 yılında kurulan ticari bir bankadır. 2010'dan itibaren her yıl sürdürülebilirlik raporlarını yayımlamaktadır. 2011 yılında gerçekleştirilen tasarruf ile 36.525 ağacın kesilmesini önlemiştir. Aynı yıl içinde genel müdürlük binalarında yazıcı sistemi yatırımlarıyla yılda 2.4 milyon sayfa kağıdın tüketilmesi önlenmiştir. 2008 yılında başlattığı Engelsiz Bankacılık projesi çerçevesinde engelsiz ATM'lerin sayısı 2011 yıl sonu itibariyle 150'ye ulaşmıştır. 2011 ve 2012 yıllarında 266 farklı enerji projesine, yaklaşık 7 milyar dolar finansman sağlanmıştır. Bu projelerin %75'i yenilenebilir enerji projelerine yönelik olmuştur. Doğal kaynaklara ve çevreye zarar verebilecek bütün unsurlar değerlendirilerek yasaklı sektörlerde yer alan projelere finansal destekte bulunmamaktadır. Banka, Genel Müdürlük ve bölge binalarına yerleştirdiği kağıt, plastik, cam ve metal atık kutularıyla toplanan tüm atıkları belediye ve diğer atık merkezlerine göndermektedir. Ayrıca, 2011 ve 2012 yıllarında yaklaşık 2 bin kg kağıt atığın geri dönüşümünü sağlayarak yaklaşık 67 bin ton sera gazının atmosfere yayılmasını, 28 bin ağacın kesilmesini, 50 bin m^3 suyun harcanmasının önüne geçmiştir. Yapı Kredi enerji verimliliğini arttırmak için dış aydınlatmalarında kullandıkları aydınlatmaları güneş ışığına duyarlı olanları ile değiştirerek daha az enerji kullanılmasını sağlamaktadır (Yapı Kredi, 2010; Yapı Kredi(a), 2011; Yapı Kredi(b), 2011; Yapı Kredi (a), 2012; Yapı Kredi (b), 2012).

4.4. Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Sürdürülebilir Bankacılık Uygulamalarının Karşılaştırılması

AB'deki bankaların faaliyetlerinin, çevresel ve sosyal konulara fazla önem verdikleri görülmektedir. Bu durumun sebepleri arasında sosyal çevrenin, kurumların ve kamunun bu konuda bilinç düzeyinin yüksek olması yatmaktadır. Bilinçli tüketicinin, bankaları etik bankacılığa iten önemli bir güç olduğu söylenebilir. AB'deki bankalar çok sayıda, sosyal ve çevresel projeleri finanse etmektedir. AB'ye üye ülkeler sürdürülebilir bankacılık aşamasındadır. Türkiye'deki bankaların ise sürdürülebilir kalkınmaya destek vermek için, bir takım politikalarının olduğu söylenebilir. Bunlar arasında en dikkat çekici olanları, kağıt tasarrufu, enerji tasarrufu, tarıma verilen destek, doğal kaynakların korunması gibi önlemlerdir. Türkiye'deki bankalar, bankaların içsel süreçlerinde sürdürülebilirliğe dikkat etmeleri gereken önleyici bankacılık aşamasındadır. Fakat bankaların, kredi kullandırma süreçlerinde istekli olmaları ve sürdürülebilir finansal ürünleri piyasaya sunmaları açısından bakıldığında, saldırgan bankacılığa doğru bir yönelim olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra, Türkiye'deki tasarruf sahiplerinin bir bankaya fonlarını teslim ederken, hangi projelerde bu paranın değerlendirileceğini sorgulama eğilimleri düşük seviyededir. Müşterilerin sadece alacakları faize ya da kar payına önem vermeleri bankaları sürdürülebilir kalkınma açısından etik olmayan davranışlara itebilir.

Türkiye'de bankacılık sektöründe çevresel ve sosyal konulara ilişkin farkındalık, diğer sektörlere kıyasla daha yavaş gelişme kaydetmiştir. Bunun nedenlerinin başında finans sektörünün kendisini çevreyle dost sektör olarak görmesi ve dolayısıyla herhangi bir sorumluluk üstlenmemesi gelmektedir. Fakat AB ülkelerine bakıldığında bankacılık sektöründe birçok bankanın sürdürülebilir kalkınmaya uzun yıllardan beri destek verdiği görülmektedir. AB'deki bankalar 1970'lerden sonra çevre, sosyal işbirliği, kültür, sivil toplum içerikli projelere finansal destekte bulunurken, Türkiye'deki bankalar çevresel projelere destekte bulunmaya 2000'li yıllardan sonra başlamıştır. Türkiye'deki bankalar 2006 yılında 5411 sayılı yasayla 'Bankacılık Etik İlkeleri'ni kabul etmiş ve bu doğrultuda sürdürülebilirlik faaliyetlerine başlamıştır.

Türkiye'deki ve AB'deki bankaların sürdürülebilirlik faaliyetlerine içsel süreçlerinde tasarrufa yönelerek başladıkları görülmektedir. Bankalar şubelerinde kullandıkları elektrik, doğalgaz, su ve kağıt tüketimlerini en aza indirmeyi hedefleyen politikalar doğrultusunda çalışmaktadır. Bu kapsamda AB'de faaliyet gösteren Triodos Bank'ın 2009 yılında kağıt tüketimi 600 bin CO_2 eşdeğerinde iken, 2013 yılında bu rakam 265 bin CO_2 eşdeğerine gerilemiştir. Aynı şekilde elektrik tüketimi 2009 yılında 138 bin CO_2 eşdeğerinde iken, 2013 yılında şube sayılarında artış yaşanmasına rağmen 96 bin CO_2 eşdeğerine düşmüştür (Triodos Bank, 2013). Türkiye'de faaliyetlerine devam eden TSKB'nin de aynı doğrultuda tasarruf eğiliminde olduğu görülmektedir. 2006 yılında bankanın kullandığı kağıt miktarı 12.160 kg iken, 2012 yılında 7.195 kg'dır. Banka 2006 yılında 1282,37 kwh elektrik enerjisi tüketiyorken, 2012 yılında bu rakam 1076.01 kwh'e düşmüştür (TSKB, 2012).

İncelenen bankaların içsel süreçlerinin yanında dışsal süreçlerde de sürdürülebilir kalkınma için çalıştıkları izlenmiştir. CEDB 2012 yılında kan bağışı projesini hayata geçirmiştir (CEDB, 2013). Yapı Kredi bankası ise 2010 yılında 617 ünite kan bağışı yaparak sağlık hizmetleri konusunda duyarsız kalmadıklarını göstermektedir (Yapı Kredi, 2010). Sürdürülebilir kalkınmaya destek vermek için bankaların izlediği bir diğer politika eğitime verdikleri destektir. Triodos Bank'ın 2013 yılında kullandırdığı kredilerin %15'i eğitim hizmetleri içindir (Triodos Bank, 2013). Türkiye İş Bankası ise her yıl 1 milyon çocuğa kitap dağıtmaktadır (Türkiye İş Bankası, 2012). Ayrıca Şekerbank günümüze kadar 21 adet okul yaptırmıştır (Şekerbank, 2003). Bankalar yenilenebilir enerji sektörüne de oldukça büyük yatırımlar yapmaktadır. Triodos Bank rüzgar enerji santralleri,

hidroelektrik santralleri, jeotermal santrallerinin finansmanını sağlamış, aynı zamanda bu tesisleri yapacak olan firmalara düşük faizli kredi imkanı sunmuştur. Triodos Bank günümüze kadar 85 güneş santrali ile 2,25 milyar kwh üretim yapan sektörlerin finansmanını sağlamaktadır. Bu ise yılda 800 bin ton CO_2emisyonunu önlemektedir. Banka 2012'de 189 milyon euro, 2013 yılında 274 milyon euro sürdürülebilir kalkınmaya fon ayırmıştır (Triodos Bank, 2012). Buna karşılık Garanti Bankası kurulu gücü 2.068MW olacak rüzgar santrali projelerine 1.453 milyon dolar yatırım yapmıştır (Garanti Bankası, 2013). Türkiye İş Bankası 2001-2012 döneminde enerji sektöründeki 121 projeye finansman desteğinde bulunmuştur (Türkiye İş Bankası, 2012). CEDB 2012 yılında paydaşlarına 10 binden fazla ağaç fidanı dağıtmıştır (CEDB, 2013). Türkiye İş Bankası ise 2013 yılına kadar 2,2 milyon ağaç fidan dikmiştir (Türkiye İş Bankası, 2012). AB'nin bir diğer etik bankası olarak anılan Merkur Cooperative Bank, konutların izolasyonu artırılırsa daha az enerji ile ısınmanın mümkün olacağını savunmuştur. Bu tarz evler yapmak ya da almak isteyen müşterilerine düşük faizle kredi imkanı sunmaktadır (Merkur Cooperative Bank, 2012). Türkiye İş Bankası'nın enerji verimliliği ve çevre paketi içerisindeki etüt proje kredisi, enerji verimliliği geliştirme kredisi ve çevreci taşıt kredisi ürünleri Merkur Cooperative Bank'ın stratejisine benzemektedir (Türkiye İş Bankası, 2012).

Türkiye'deki bankalar AB'deki bankalar gibi sürdürülebilir kalkınmaya destek vermeye başlamışlardır. Ancak AB ülkelerinde etik bankacılık anlayışı ile çalışan bankaların varlığı ve birçok ticari bankanın da sürdürülebilir kalkınmaya ayırdığı fonlarla, kullandırdığı kredilerle, desteklediği projelerle, paydaşlarının ve müşterilerinin bu konudaki hassasiyetiyle Türkiye'den oldukça ileri olduğu söylenebilir.

5. Sonuç ve Öneriler

Günümüzde sürdürülebilir kalkınma ile ilgili farkındalığın önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Söz konusu durumun nedenlerinin başında, eğitim ve yayın organları vasıtasıyla özellikle çevre koruma konusunda insanların bilinçlenmesi gelmektedir. Ayrıca Türkiye'de geçmişe nazaran hem kamu hem özel sektör işletmelerinin, insana ve çevreye zarar veren uygulamalarına tepkiler artmaktadır. Bu gelişmeler ışığında Türkiye'deki bankalarda sürdürülebilir kalkınma konusunda çalışmalarını artırmışlardır.

Türkiye fosil enerji kaynaklarına göre daha avantajlı olan jeotermal enerji kaynağını son yıllarda kullanmaya başlamıştır. Türkiye jeotermal yataklar bakımından dünyada yedinci sıradadır Kalkınma Bakanlığı'nın verilerine göre, jeotermal kapasitesinin tamamı kullanıldığında Türkiye'deki ısınma ihtiyacının %30'u karşılanabilmektedir. Fakat mevcut potansiyelin sadece %4'ü kullanılmaktadır. Jeotermal enerji üretiminin gelişememesinin en önemli sebepleri arasında yeterli finans ve proje eksikliğidir. Bankalar bu konudaki finans desteğini sağladığı takdirde önemli ölçüde enerji üretilmesine öncülük etmiş olacaklardır.

AB'ye uyum sürecinde sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin bütünleştirilmesi açısından ilerleme kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Alınan kararlar ve politikalar ışığında bankaların yenilenebilir enerjiye ayırdıkları fonlar ve kullandırılan kredilerde artış sağlanmıştır. Bankalar bunların yanında çevreyi koruyan ve iklim değişikliğinin etkisini azaltacak yatırımlara finansman desteği sağlamaktadırlar. Ancak uygulama düzeyine inildiğinde, uygulamayı gerçekleştirmeye yardımcı olacak araçlar ve mekanizmalar, finansman, kurumsal kapasite veya nitelikli insan gücünün eksiklikleri görülmektedir. Bu eksiklerin giderilerek AB örneklerindeki gibi sürdürülebilir banka ya da diğer bir ifadeyle etik bankaların kurulması önem arz etmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde, sosyal içermeyi sağlamak açısından, önemli bir istihdam kaynağı olan bankalar engelli personel sayısını arttırılmalıdır. Aynı strateji kapsamında sosyal dışlanmayı azaltmak için yaşlı, bakıma muhtaç insanlara, huzur evlerine, çocuk esirgeme kurumlarına finansal destekte bulunarak katkıda bulunmaları önem arz etmektedir. Yenilenebilir enerji üretimi yapmak isteyen kuruluşlara kullandırılan fonlar içerisinde daha fazla bir oranda, düşük faizli kredi imkanı sunulabilir. Ayrıca kırsal kentlere yapılan yatırımların sayıları arttırılabilir. Yasal yaptırımların fazla olması ve bu doğrultuda yasaların düzenlenmesi gerekmektedir. AB'ye uyumu gerçekleştirebilmek için müşteri işlemlerinde kanunlara ve mevzuata bağlı kalınmalı ve şeffaflıktan ödün verilmemelidir. Böylece sürdürülebilir kalkınmaya destek olmak bir insani görev olarak görülüp gönülden yapıldığında daha çok başarı sağlanabilir.

Tüketici bankadan neyi nasıl talep ederse banka bu doğrultuda hareket edecektir. Bu açıdan etik tüketicilerin ve müşterilerin olması önem taşımaktadır. Tüketiciler ve üreticiler bilinçlenir ise, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesi kolaylaşacaktır. Bilinçli tüketim ise aile ve okulda alınacak eğitimle sağlanabilir. Eğitim ve iletişim araçlarının doğru kullanılmasıyla birlikte toplumsal sürdürülebilirlik hakkındaki farkındalık artacak, böylelikle çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik sağlanabilecektir. Bankalara ve finans kuruluşlarına uygulanan yasal düzenlemeler bankaları çevresel ve sosyal anlamdaki projeleri finanse etme konusunda istekli hale getirebilir. Bu doğrultuda TBB'nin 5411 sayılı Bankacılık Etik İlkeleri, bankaları sürdürülebilir kalkınma konusunda bir takım çalışmalara yönlendirmektedir. Ancak bu doğrultudaki çalışmaların devamlı olması ve sayılarının gün geçtikçe artması için bankalara zorunluluk uygulaması getirilebilir. Bankaların bir yıl içerisindeki bütçelerine göre belirli oranlarda sürdürülebilir kalkınma çalışmalarına katılmaları sağlanabilir. Bu konuda çalışma yapmayan bankalara maddi yaptırım uygulanabilir. Bankalara yaptırım uygulanabilmesi için öncelikle devlet bankalarının sürdürülebilir bankacılık konusunda öncü olmaları beklenmektedir. Dolayısıyla bankaların organik tarımı teşvik, yenilenebilir enerji projelerine katkı sağlaması, eğitim ve sosyal dışlanma konusundaki projeleri gerçekleştirmesi devlet eliyle yasal zorunluluk olacağından sürdürülebilirlik çalışmalarında artış sağlanabilir. Bankacılık sektöründe sürdürülebilir kalkınma bilincinin daha fazla artması; sivil toplum kuruluşlarının, kamu ve özel sektörün, üniversitelerin işbirliği içinde olmaları ile mümkün olacaktır. Böylelikle toplumun her kesimi sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesine katkıda bulunmuş olacaktır.

KAYNAKLAR

Alagöz, M. (2004), Sürdürülebilir kalkınmanın paradigması, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar*, sayı: 4, 1-23.

Alagöz, M. (2007), Sürdürülebilir kalkınmada çevre faktörü: teorik bir bakış, *Akademik Bakış*, sayı:11, 1-12.

Bayraktutan Y. (2011), Ekolojik iktisat ve kalkınmanın sürdürülebilirliliği, *Akademik ve Çalışmalar Dergisi*, 3 (4), 17-36.

Banca Etica. (2011), http://bilanciosociale.bancaetica.it/bilancio-sociale-2011/, (15.06.2014).

Banca Etica. (2012), http://bilanciosociale.bancaetica.it/bilancio-sociale-2012/, (16.06.2014).

Banca Etica. (2013), http://www.bancaetica.it/progetti-speciali/progetto-energia, (01.02.2014).

Bojö, J; Karl-Göran M. & Unemo L. (1992), *Environment and development: an economic approach*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.

CEDB. (2013), Annual Report 2011-2012, http://www.cedbl.com/Reports/60clean-energy-development-bank-annual-report-2013.pdf, (16.06.2014).

Council of European Development Bank. (2014), http://www.coebank.org/index.asp? Change Langue=EN, (14.01.2014).

Çankır, B.; Fındık, H. &Koçak, E. (2012 , October 11-13). *Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir organizasyon yönetimi*, Paper presented at the 1st International Conference on Sustainable Business and Transitions for Sustainable Development, Konya, Turkey.

Çevre Kanunu. (1983), http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2872.doc, (16.01.2014).

DPT. (1990), T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Altıncı Beş Yılık Kalkınma Planı (1990-1994), DPT Yayını, Ankara, http:// www. kalkinma. gov.tr /Lists/ Kalkınma %20 Planlar/ Attachments/ 4/plan6.pdf.

DPT. (1995), T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yedinci Beş Yılık Kalkınma Planı (1996-2000), DPT Yayını, Ankara, http:// www. kalkinma. gov.tr/ Lists/ Kalknma %20 Planlar/ Attachments/3/plan7.pdf.

DPT. (2006), T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Dokuzuncu Beş Yılık Kalkınma Planı (2007-2013), DPT Yayını, Ankara, http://www.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13744/p lan9.pdf.

DPT. (2013), T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Onuncu Beş Yılık Kalkınma Planı (2014-2018), DPT Yayını, Ankara, http:// www. kalkinma. gov.tr/ Lists/ Kalknma %20 Planlar/ Attachments/12/Onuncu_Kalkınma_Planı.pdf.

Erim, N. (2007), *İktisadi düşünce tarihi*, Palme Yayıncılık, Ankara.

Ersoy, A. (2008), *İktisadi teoriler ve düşünceler tarihi*, Nobel Yayınevi, Ankara.

European Council. (2001), Precidency Concluisions , Göteborg European Council, 15-16 June.

European Commission. (2014), http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/sdi/context, (06.05.2014).

European Union. (2009), "Presidency Conclusions", Brussels European Council, 18-19 June.

European Union.(2011), Sustainable Development in the European Union, 2011 Monitoring Report of the European Sustainable Development Strategy.

Garanti Bankası.(2002), Faaliyet Raporu, http://www.garanti.com.tr/tr/garantihakkinda _ /yatirimci_iliskileri/mali_tablolar_ve_sunumlar/yillik_faaliyet_raporlari.page, (17.06.2014).

Garanti Bankası.(2006), Faaliyet Raporu, http://www.garanti.com.tr/tr/garanti_ hakkinda/yatirim c i _iliskileri/mali_tablolar_ve_sunumlar/yillik_faaliyet_raporlari.page, (18.06.2014).

Garanti Bankası.(2011), Faaliyet Raporu, http://www.garanti.com.tr/tr/garantihakkinda _ /yatirimci_iliskileri/mali_tablolar_ve_sunumlar/yillik_faaliyet_raporlari.page, (08.01.2014).

Garanti Bankası.(2012), Faaliyet Raporu, http://rapor2012.garanti.com.tr/tr/, (18.06.2014).

Garanti Bankası.(2013), FaaliyetRaporu, http://www.garanti.com.tr/tr/garanti_hakkinda/ yatirimci_iliskileri/mali_tablolar_ve_sunumlar/yillik_faaliyet_raporlari.page, (10.03.2014).

GLS Bank.(2012), Annual Report 2011, https://www.gls.de/privatkunden/english-portrait/, (11.06.2014).

GLS Bank.(2013), Annual Report 2012, http://www.triodos.com/downloads/about-triodos-bank/annual-reports/annual-report-2012.pdf, (14.06. 2014).

Harris , M. J.(2000), *Sürdürülebilir kalkınmanın temel prensipleri*, E. Özmete (çev.), Tufts University, USA.

Hekimci, F.(2012), Sürdürülebilir yarınlar için sürdürülebilir tüketim ve enerji verimliliği, *Kalkınmada Anahtar Verimlilik*, T.C. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 24(277), 10-15.

Kaypak, Ş. (2011), Küreselleşme sürecinde sürdürülebilir bir kalkınma için sürdürülebilir bir çevre, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (20), 19-33.

Mawhinney, M.(2002), *Sustainable development understanding the green debates*, Newcastle at Northumbria University.

Merkur Cooperative Bank.(2012), Annual Report 2012, https://www.merkur.dk/Link Click.aspx?fileticket=5TW5i24rn8%3d&tabid=2981, (04.06.2014).

Merkur Cooperative Bank. (2013), Annual Report2013,https://www.merkur.dk/ LinkClick.aspx? fileticket=YnVFlsDj4yU%3d&tabid=2926, (04.06.2014).

Merkur Cooperative Bank. (2014), http://www.febea.org/febea/members/merkur-cooperative-bank, (19.01.2014).

Öner Kaya, E.(2010), Sürdürülebilir kalkınma sürecinde bankaların rolü ve Türkiye'de sürdürülebilir bankacılık uygulamaları, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 75-94.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. (2010), *Türkiye sanayi stratejisi belgesi-AB üyeliğine doğru 2011-2014*, Ankara.

Sipahi, E. B.(2010), *Küresel* çevre sorunlarına kolektif çözüm arayışları ve yönetişim, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:24, 331-344, Konya.

Skousen, M.(2003), *İktisadi düşünce tarihi*, A. Mustafa, Ö. Demir (çev.), Liberte Yayınevi, 2011, Ankara.

Smith, A.(1776), *Milletlerin zenginliği*, H. Derin (çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, İstanbul.

Şekerbank. (2003), Faaliyet Raporu, http://www.sekerbank.com.tr/files/yatirimci/faaliyetraporu_ 2003.pdf, (18.06.2014).

Şekerbank. (2012), Faaliyet Raporu, http://21144.radorecdn.net/ortak/raporlar/bankalar/seker bank /sekerbank-2012-faaliyet-raporu.pdf, (08.01.2014).

Şekerbank.(2013), Faaliyet Raporu, http://www.sekerbank.com.tr/files/yatirimci/faaliyetraporu_ 2013.pdf, (18.06.2014).

TBB. (2013),Türkiye Bankalar Birliği, https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/1 374/Etik_Ilkeler_29.09.2010.pdf, (05.08.2013).

TBB.(2014), Türkiye Bankalar Birliği, Sürdürülebilir Bankacılık ve Bankacılık Uygulamalarında Çevresel ve Sosyal Risklerin Değerlendirilmesi Eğitimi, https://www.tbb-bes.org.tr/tbb/DesktopDefault.aspx?tabid=1&tabindex=0, (10.09.2013).

Tıraş, H.H.(2012), Sürdürülebilir kalkınma ve çevre: teorik bir inceleme, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ss.57-73.

Triodos Bank. (2009), Annual Report 2009, http://www.triodos.co.uk/uk/static/pdf/ Annual_ Report_2009, (02.06.2014).

Triodos Bank. (2012), Annual Report 2012, http://www.triodos.com/downloads/about-triodos-bank/annual-reports/annual-report-2012.pdf, (02.06.2014).

Triodos Bank. (2013), Annual Report 2013, http://annual-report.triodos.com/en_us/2013 /servicepages/welcome.html, (16.06.2014).

TSKB. (2009), Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası Sürdürülebilirlik Raporu, http://www.tskb.com.tr/sustain_report/tr/, (06.04.2014).

TSKB. (2012), Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası Sürdürülebilirlik Raporu, http://www.tskb.com.tr/images/pdf/tskb-surdurulebilirlik-raporu-2012.pdf, (06.04.2014).

TSKB. (2014), http://www.tskb.com.tr/images/partdocum ents/YI/webreport2012/faaliyetler/ bolum3.html, (23.03.2014).

Türkiye İş Bankası. (2001), Faaliyet Raporu, http://www.isbank.com.tr/TR/hakkimizda/yat irimci-iliskileri/finansal-bilgiler/Documents/FaaliyetRaporlari/2001faaliyet.pdf, (18.06.2014).

Türkiye İş Bankası. (2008), Faaliyet Raporları, http://www.isbank.com.tr/TR /hakkimizda/yatirimci-iliskileri/finansal-bilgiler/Documents/FaaliyetRaporlari/2008faaliyet.pdf, (18.04.2014).

Türkiye İş Bankası. (2011), Faaliyet Raporları, http://www.isbank.com.tr/TR/hakkimizda/yatirim ci-iliskileri/finansal-bilgiler/Documents/FaaliyetRaporlari/ISBANK_faaliyet_raporu_2011.pdf, (18.04.2014).

Türkiye İş Bankası. (2012), Faaliyet Raporları, http://www.isbank.com.tr/TR/hakkimizda /yatirimci-iliskileri/finansalbilgiler/Documents/FaaliyetRaporlari/2012/HTML/index.html, (14.04.2014).

Türkiye İş Bankası. (2013), Faaliyet Raporları, http://www.isbank.com.tr/ TR/hakkimizda/bizi-taniyin/surdurulebilirlik-raporlarimiz/Documents/SurdurulebilirlikRaporu2013.pdf, (18.04.2014).

World Commission on Environment and Development. (1987), *Our Common Future*, Oxford University Press, Oxford.

Yapı Kredi Bankası. (2010), Sürdürülebilirlik Raporu ,http://www.yapikredi.com.tr/_assets/pdf /arsiv/surdurulebilirlik/CSR_Rapor_2010.pdf, (18.06.2014).

Yapı Kredi Bankası.(a) (2011), Faaliyet Raporu, http://www.yksigorta.com.tr/Upload/Document / 2011_Yili_Faaliyet_Raporu_KonsolideTR.pdf, (07.01.2014).

Yapı Kredi Bankası.(b) (2011), Sürdürülebilirlik Raporu, http://www.yapikredi.com.tr/_ assets /pdf/arsiv/surdurulebilirlik/CSR_Rapor_2011.pdf, (18.06.2014).

Yapı Kredi Bankası. (a) (2012), Faaliyet Raporu, http://www.yapikredi.com.tr/assets _ /files/investor-relations/annual-report/2012-interactive-annual-report/tr/rapor.html, (10.01.2014).

Yapı Kredi Bankası. (b) (2012), Sürdürülebilirlik Raporu, http://www.yapikredi.com.tr/_assets/ pdf/arsiv/surdurulebilirlik/CSR_Rapor_2012.pdf, (18.06.2014).

Yapıcı, M. (2003), Sürdürülebilir kalkınma ve eğitimi, *AKÜ Sosyal Bilgiler Dergisi*, 5 (1), 225-230.

Yıkmaz, R. F.(2011), *Sürdürülebilir kalkınmanın ölçülmesi ve Türkiye için yöntem geliştirilmesi*, TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanlık Tezi, Ankara.

ALTIN FİYATININ ZAMAN SERİSİ YÖNTEMLERİ VE YAPAY SİNİR AĞLARI İLE ÖNGÖRÜSÜ[1]

Yasemin KESKİN BENLİ
Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası Ticaret Bölümü. ykeskin@gazi.edu.tr

Ayşe YILDIZ
Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü. ayseyildiz@gazi.edu.tr

ÖZET: Altın fiyatının tahmini literatür ve uygulamada uzun zamandır ilgi çeken bir konudur. Bu nedenle altın fiyatının öngörüsü için farklı yöntemler kullanılmış ve birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Bu çalışmada da kendi gecikmeli değerlerine göre altın fiyatının belirlenmesi amacıyla zaman serisi yöntemlerinden basit üstel düzgünleştirme yöntemi, Holt'un doğrusal trend yöntemi, ARIMA (Autoregressive Integrated Moving Average) modeli ve yapay zeka yöntemi olan yapay sinir ağları kullanılmış ve karşılaştırma yapılmıştır. Analizde İstanbul Altın Borsası'ndan alınan aylık ağırlıklı ortalama altın fiyatları ($/ons) kullanılmıştır. Veriler Ocak 1996-Aralık 2013 dönemini kapsamaktadır. Analiz sonucunda ARIMA modeli yapay sinir ağları modelinden daha başarılı bulunurken, yapay sinir ağları modelinin basit üstel düzgünleştirme yöntemi ve Holt'un doğrusal trend yöntemine göre daha başarılı bir tahmin performansı gösterdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Altın Fiyatı, ,Basit Üstel Düzgünleştirme Yöntemi, Holt'un Doğrusal Trend Yöntemi, ARIMA Model, Yapay Sinir Ağları, Öngörü.

FORECASTING THE GOLD PRICE WITH TIME SERIES METHODS AND ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS

ABSTRACT: Forecasting of gold prices has been an attracted issue in literature and practice for a long time. For this reason, different methods for forecasting of the price of gold have been applied and compared with each other. In this study, in order to determine the price of gold based on its lagged value, simple exponential smoothing method, Holt's linear trend method, ARIMA (Autoregressive Integrated Moving Average) method, which are time series methods and the Artificial Neural Networks (ANN), which is an artificial intelligence method, have been applied and made comparison of these methods. The monthly weighted average of the gold price ($/ons) received from the Istanbul Gold Exchange has been used in the analysis. The data covered the period from January 1996 to December 2013. As a result of the analysis, ARIMA model has been found more succesfull than the ANN model but it has been determined that the ANN illustrated more successful forecasting performance with comparison of the simple exponential smoothing method and Holt' s linear trend method.

Keywords: Gold Price, Simple Exponential Smoothing Method, Holt's Linear Trend Method, ARIMA, Artificial Neural Networks, Forecasting.

Jel Classifications: C45, C53, G17

1. Giriş

Ekonomistler, karar vericiler başta olmak üzere hemen hemen herkes geleceğe ilişkin öngörüde bulunmak isterler. Özellikle yatırım kararı vermek durumunda olanlar borsa, döviz kuru, altın, enflasyon gibi ekonomik verilerin tahmini üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bunun için regresyon, basit üstel düzgünleştirme, Holt'un doğrusal trend yöntemleri ve ARIMA gibi geleneksel tahmin yöntemlerini ve YSA modellerini kullanırlar. Basit üstel düzgünleştirme, Holt'un doğrusal trend yöntemi ve ARIMA uzun yıllar farklı değişkenlerin tahmini için kullanılmakla beraber bu yöntemlerin en büyük dezavantajı doğrusallık varsayımına dayalı olarak geliştirilmelidir. Ancak gerçek yaşamdaki verilerin birçoğu doğrusal olmayan özelliğe ve kriz dönemlerinde gözlemlendiği gibi zaman zaman yapısal kırılmaya sahip olmalarıdır. Bu nedenle doğrusallık varsayımına dayanmayan yeni tahmin yöntemleri geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu yöntemlerden son yıllarda sıkça kullanılanlardan birisi de Yapay Sinir Ağları (YSA) modelleridir. YSA modellerinin tahmin başarısını ölçmek için de zaman serisi yöntemleriyle karşılaştırmalar yapılmakta, hangi modelin tahmin performansının daha iyi olduğu ampirik çalışmalarla belirlenmeye çalışılmaktadır.

Altın fiyatı yatırımcı ve karar vericiler tarafından gelecekteki değeri belirlenmek istenen önemli makro ekonomik değişkenlerden biridir. Altına yatırım genellikle uzun vadede enflasyon artışının etkilerinden, politik risklerden, krizden korunmak amacıyla ve kısa vadede fiyat dalgalanmalarından faydalanmak amacıyla yapılmıştır (Dirk ve McDermott, 2010). Dolayısıyla altın fiyatları her zaman yakından takip edilmiş ve gelecekteki değeri belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak 2001 yılında altının ons fiyatının Ocak ayında 267 dolar iken 2011 yılının Ocak ayında 1,628 dolara ulaşmış olması, altın fiyatının ne kadar değişken olduğunu göstermektedir. Bu nedenle altın fiyatının tahminine yönelik farklı yöntemler kullanılarak birbirleriyle karşılaştırılmakta ve en iyi tahmin performansını gösteren yöntem belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmanın amacı da zaman serileri analizlerinden basit üstel düzgünleştirme yöntemi, Holt'un doğrusal trend yöntemi, ARIMA modeli ile YSA modellerinin karşılaştırılmasıdır.

Çalışma 5 temel bölümü içermektedir. Girişin devamında zaman serisi yöntemleri ve YSA ile ilgili yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümün birinci kısmında zaman serisi yöntemlerine ilişkin, ikinci kısmında ise YSA modeline ilişkin teorik

[1]Bu çalışma 2012 yılında 16. Finans Sempozyumunda sunulan "Altın Fiyatının Yapay Sinir Ağları ve Zaman Serisi Yöntemleri ile Öngörüsü" başlıklı bildirinin, görüş ve öneriler doğrultusunda düzeltilmiş ve geliştirilmiş halidir.

bilgiler verilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünü uygulama kısmı oluşturmaktadır. Uygulamanın birinci kısmında zaman serisi yöntemleri kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir, ikinci kısmında YSA modelinin analizi yapılmıştır. Daha sonra yöntemlerin tahmin performansları hata kareler ortalaması karekökü (HKOK) değerlerine göre karşılaştırılmıştır. Çalışma genel değerlendirme ve sonuç kısmı ile tamamlanmıştır.

2. Literatür

Literatürde YSA'nın tahmin performansını ölçmek için çoğu zaman ARIMA yöntemi başta olmak üzere geleneksel zaman serisi yöntemleriyle karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan çoğu YSA modellerinin tahmin performansını geleneksel zaman serisi yöntemlerinden daha başarılı bulmuş iken bazıları geleneksel zaman serisi yöntemlerini başarılı bulmuştur, bazı çalışmalarda ise yöntemlerin birbirlerine karşı üstün olmadığı gözlemlenmiştir. Literatürdeki çalışmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Erdoğan ve Kasap (2007) tarafından yapılan çalışmada YSA'nın zaman dizileri kestiriminde kullanımı ele alınmıştır. YSA ile ARIMA (Box Jenkins) yöntemi 3, 7 ve 12 dönemlik kestirim performansları açısından karşılaştırılmıştır. Tüm kestirim dönemlerinde YSA'nın ARIMA yöntemine göre daha iyi performans gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Çuhadar vd., (2009) tarafından yapılan çalışmada ise zaman serisi yöntemlerinden olan üstel düzgünleştirme ve ARIMA yöntemleri ile farklı mimarilere sahip YSA modellerinin tahmin doğrulukları karşılaştırılmış ve YSA modelinin en yüksek doğruluğu sağladığı görülmüştür. Kükrer ve Cöğürcü (2013) yaptıkları çalışmada Ocak 2005-Aralık 2012 dönemi verilerini kullanarak 2013-2016 yılları arasında İzmir limanına gelecek yabancı turist sayısını belirlemek amacıyla YSA ve ARIMA modellerini kullanmışlar ve YSA modelinin daha iyi performans gösterdiğini bulmuşlardır. Chakradha ve Simhon (2007) Ruble/USA döviz kuru için yaptıkları çalışmada zaman serisi yöntemlerine göre YSA modelini daha başarılı bulmuşlardır. Ataseven (2013) farklı ürün tahminlerine ait yaptığı çalışmada YSA ve ARIMA modellerinin tahmin performansını karşılaştırmış ve YSA modelinin daha iyi sonuçlar verdiğini bulmuştur. Özalp ve Anagün (2001) tarafından yapılan çalışmada sektörel hisse senedi tahmini için 1996-2001 verileri ile üstel düzgünleştirme yöntemleri, regresyon ve YSA modelleri kullanılmış ve yapılan karşılaştırma sonucunda YSA modeli üstün çıkmıştır. Uçar (2001) tarafından Türkiye enflasyonu ve döviz kuru tahmini için yapılan çalışmada YSA modeli ARIMA yöntemine göre daha üstün bulunmuştur. Karamollah, Mehrbakhsh ve Othman(2012) tarafından İran borsasının tahmini için yapılan çalışmada yine YSA modeli ARIMA yöntemine göre daha üstün bulunmuştur. Rosengila, Luna, Lima ve Silviera (2010)Brezilya borsası için 2005-2008 döneminde günlük verileri kullanarak YSA modeli ile ARIMA yöntemini karşılaştırmışlar ve YSA modelinin daha üstün tahmin performansına sahip olduğunu belirlemişlerdir.

Literatürde çok az sayıda çalışma geleneksel zaman serisi yöntemlerinin tahmin performansını YSA modeline göre daha yüksek bulmuştur. Düzgün (2008), 1987 ve 2007 dönemlerindeki Türkiye gayrisafi milli hasıla tahmini için yaptığı çalışmada ARIMA yönteminin tahmin performansının YSA modeline göre daha iyi sonuç verdiğini belirtmiştir. Irmak, Köksal ve Asilkan (2012) tarafından hasta sayısının tahmini için yapılan çalışmada ise Winter üstel düzgünleştirme yönteminin YSA modeline göre daha iyi sonuç verdiği bulunmuştur. Nitin, Saxena ve Pardasani (2011) Hindistan Borsası için farklı ARIMA ve YSA modelleri geliştirmişler ve ARIMA modelinin daha üstün tahmin performansı gösterdiğini belirlemişlerdir.

Bazı çalışmalarda ise her iki yöntemin birbirlerine karşı belirgin bir üstünlüğü olmadığı ortaya konmuştur. Nazif ve Karaçuka (2011) Türkiye'deki enflasyon tahmini için farklı zaman serisi yöntemleri ve YSA modeli kullanmışlardır. Çalışmanın sonucunda kısa dönemli statik tahminlerde zaman serisi yöntemlerini, uzun vadeli dinamik tahminlerde ise YSA modelini daha başarılı bulmuşlardır. Sharma ve Patil (1992) yetmiş beş seri üzerinde yaptıkları çalışmada YSA modeli ile ARIMA yönteminin tahmin performanslarının birbirine yakın sonuçlar verdiğini bulmuşlardır. Kaynar ve Taştan (2009) tarafından günlük ve aylık döviz kuru tahmini için yapılan çalışmada aylık tahminde ARIMA yönteminin, verilerin daha fazla olduğu günlük tahminde ise YSA modelinin daha başarılı tahmin performansı gösterdiği belirlenmiştir. Nourbakhsh, Rostami, Arshadi, Sarlak ve Almasi (2013) 2006-2010 dönemi Tahran borsasının tahminine ilişkin yaptıkları çalışmada ARIMA yöntemi ve YSA modelinin tahmin başarılarında belirgin bir fark bulamamışlardır. Assem (2011), 2007-2010 Filistin borsasına ait Al-Quds indeksinin günlük verilerini kullanarak yaptığı çalışmada ARIMA modelinin YSA modeli kadar iyi tahminde bulunabileceğini belirtmiştir.

3. Kullanılan Yöntemler

Zaman serisi yöntemleri birçok farklı değişkenin tahmini için uzun yıllardır kullanılan yöntemlerdir. Bu yöntemlerin başında, basit üstel düzgünleştirme yöntemi, Holt'un doğrusal trend yöntemi ve Box Jenkins tarafından ortaya konan ARIMA modelleri gelmektedir.

3.1. Zaman Serisi Yöntemleri

3.1.1. DüzgünleştirmeYöntemleri

Düzgünleştirme yöntemlerindeki temel varsayım, geçmişte gözlemlenen yapının gelecekte de devam edeceğidir. Bu yapıdan sapmalar, hata paylarının bazı katsayılarla düzgünleştirilerek modele dahil edilmesiyle giderilmeye çalışılır.

a) Basit Üstel Düzgünleştirme Yöntemi

Bunlardan en çok kullanılan basit üstel düzgünleştirme yöntemi, geçmişteki hata paylarını ağırlandırarak verilerin analize daha uygun hale gelmesini sağlar. Bu hata paylarının geçmişteki gözlem değerlerine etkisi üstel bir şekilde azalmaktadır.

Basit üstel düzgünleştirme yöntemi denklem (1) ile gösterilebilir.

$$F_{t+1} = \propto Y_t + (1-\propto)\ \ F_t \qquad (1)$$

Denklemde,
F_{t+1}: Bir sonraki dönem tahmin değerini
$\propto$: Düzgünleştirme katsayısını
Y_t: Dönemde gerçekleşen değeri
F_t: Dönemdeki tahmin değerini göstermektedir.

Modelde 0 ile 1 arasında değer alabilen alfa değerinin doğru belirlenmesi tahmin performansı açısından önemlidir. Alfa büyüdükçe zaman serisinde son değişimlere daha hızlı cevap verme sözkonusu iken, düzgünleştirme oranı azalacaktır (Arsham, 2000).

b) Holt'un Doğrusal Trend Yöntemi
Bu yöntem zaman serisinin ortalama ve büyüme oranı değiştiğinde kullanılabilecek uygun bir yöntemdir. Dolayısıyla modelde değişen ortalama ve büyüme oranının tanımlanması gerekir. Modele ilişkin geliştirilen denklemler 2-4 arasında gösterilmiştir.

$$F_{t+n=}L_t + nT_t \qquad (2)$$
$$L_t = \propto Y_t + (1-\propto)(L_{t-1} + T_{t-1}) \qquad (3)$$
$$T_t = \beta(L_t - L_{t-1}) + (1-\beta)T_{t-1} \qquad (4)$$

Görüldüğü gibi t+1 döneminin tahmini için t dönemindeki düzeyini (beklenen değerini) gösteren L_t, t dönemindeki trendi gösteren T_t terimlerinden yararlanılmaktadır. 0 ile 1 arasında belirlenen α ve β katsayıları da sırasıyla düzey ve trend düzgünleştirme katsayılarını göstermektedir (Bowerman, O'Connel ve Koehler, 2005:357).

3.1.2. ARIMA Model
Box Jenkins yöntemi olarak da bilinen ARIMA modeli, doğrusal zaman serilerinin analizinde en çok bilinen ve en çok kullanılan yöntemlerden biridir. Bu yöntemdeki yaklaşımda bağımlı değişkenin, kendi gecikmiş değerleri ile rassal hata terimi tarafından açıklandığı varsayılır. ARIMA model belirleme, model parametresi belirleme ve model uygunluğunu test etme şeklinde tekrara dayalı üç aşamayı içeren bir sürece dayalıdır (Box ve Jenkins, 1976). Bu aşamalardan sonra model tahmin amacıyla kullanılabilir.

1. Model Belirleme Aşaması: ARIMA modelinin uygulanabilmesi için zaman serisinin hem ortalamada hem de varyansta durağan olması gerekir. Durağan olmayan yani bir kesimden diğer bir kesime büyük değişiklikler gösteren serilere belirli olasılık kuralları uygulanamaz ve seri belirli bir modelle gösterilemez. Bu nedenle seri durağan değilse fark alma, logaritmasını alma vb. bazı dönüşüm yöntemleri kullanılarak durağan hale dönüştürülmelidir. Seri durağan hale dönüştüğünde kalıntı değerleri sıfıra yaklaşır ve belirli bir yapı göstermez. Bu hata teriminin saf, beyaz gürültü olduğu anlamına gelir (Akmut vd., 1999). Bu nedenle ilk aşamada serinin durağan olup olmadığına belirlenmelidir. Serinin durağanlığını test etmenin en kolay yolu serinin otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon fonksiyonlarını gösteren korelogram grafiklerini incelemektir. Korelogram grafikleri serinin belirlenen güven aralığı içinde kaldığını göstermesi durumunda, serinin durağan bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca korelogram grafiklerinin serinin durağanlığı konusunda yeterince fikir vermemesi durumunda Q testleri, Genişletilmiş Dickey Fuller testi (ADF) vb. istatistiksel testlerin de sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Durağan zaman serileri oluşturulduktan sonra geçici model tanımlanabilir. AR, MA ve ARMA modeller olmak üzere üç temel model vardır. AR ve MA modellerine düzenli fark alma işlemi uygulandığında ARIMA modeller oluşturulur AR ve MA arasındaki "I" notasyonu fark alma işlemini belirtir.

BoxJenkins (1976) ARMA(p,q) modeli aşağıdaki denklemde gösterildiği şekildedir.

$$y_t = \phi_0 + \phi_1 y_{t-1} + \cdots + \phi_p y_{t-p} + a_t - \theta_1 a_{t-1} - \cdots - \theta_q a_{t-q}. \qquad (5)$$

Modelin $\phi_1 y_{t-1} + \cdots + \phi_p y_{t-p}$ parametreleri değişkenlerin kendi gecikmeli değerlerini gösteren AR (Autoregressive) kısmını, modelin $-\theta_1 a_{t-1} - \cdots - \theta_q a_{t-q}$ parametreleri ise hata değerini gösteren MA (Moving Averages) kısmını oluşturmaktadır.

Modelin belirlenmesi için serilerin otokorelasyonları ile kısmi otokorelasyonlarını gösteren korelogram grafikleri incelenerek alternatif (geçici) modeller oluşturulur. Otokorelasyon üssel olarak sıfıra doğru azalıp kayboluyorsa AR modeli; eğer kısmi otokorelasyon fonksiyonu üssel olarak sıfıra doğru düşüp kayboluyorsa MA modeli seçilmelidir. AR modelinin derecesi, kısmi otokorelasyon fonksiyonun anlamlı şekilde sıfırdan farklı olduğu nokta iken, MA modelinin derecesi ise otokorelasyonun anlamlı şekilde sıfırdan farklı olduğu noktadır. Hem otokorelasyon hem de kısmi otokorelasyon sıfıra doğru yaklaşıp kayboluyor ise ARMA modeli oluşturulmalıdır (Madridakis ve Wheelwright, 1989).

2. Model Parametrelerinin Belirlenmesi Aşaması: ARMA denkleminde gösterilen modelin parametreleri $\phi_0, \phi_1, \cdots, \phi_p, \theta_1, \cdots, \theta_p$ en küçük kareler, en çok olabilirlik gibi yöntemler kullanılarak paket program aracılığıyla belirlenir. Bu parametre değerlerinin anlamlılıkları da program aracılığıyla test edilebilir.

3. Modelin Uygunluğunun Test Edilmesi Aşaması: Belirlenen modellerin tahminde kullanılabilmesi için bazı şartları sağlaması gerekir Öncelikle modelin kalıntılarının (hatalarının) beyaz gürültü olup olmadığı test edilmelidir. Beyaz gürültü özelliğindeki

hataların sıfır ortalamaya, sabit varyansa sahip olması ve hatalar arasında otokorelasyonun olmaması gerekir. Kalıntı analizi için Q testleri ve otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon korelogramlardan yararlanılır. Q testleri sonucu bulanan katsayılar istatistiksel olarak anlamlı değil ve otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon korelogramları belirli bir güven aralığı içindeyse kalıntıların rassal olduğu ve beyaz gürültü özelliğine sahip olduğu söylenebilir (Arsham, 2000). Birden fazla model uygun çıkarsa cimrilik prensibi gereği Akaika Bilgi Kriteri (AIC), Schwarts Bilgi Kriteri (SIC) vb. bilgi kriterleri kullanılabilir (Box ve Jenkins, 1976). Ayrıca R^2, F istatistiği, parametrelerin anlamlılıklarını test eden istatistiksel değerleri de kontrol edilmelidir.

Belirlenen modelin parametre değerleri belirlenip uygunluğu da test edildikten sonra model tahmin amacıyla kullanılabilir.

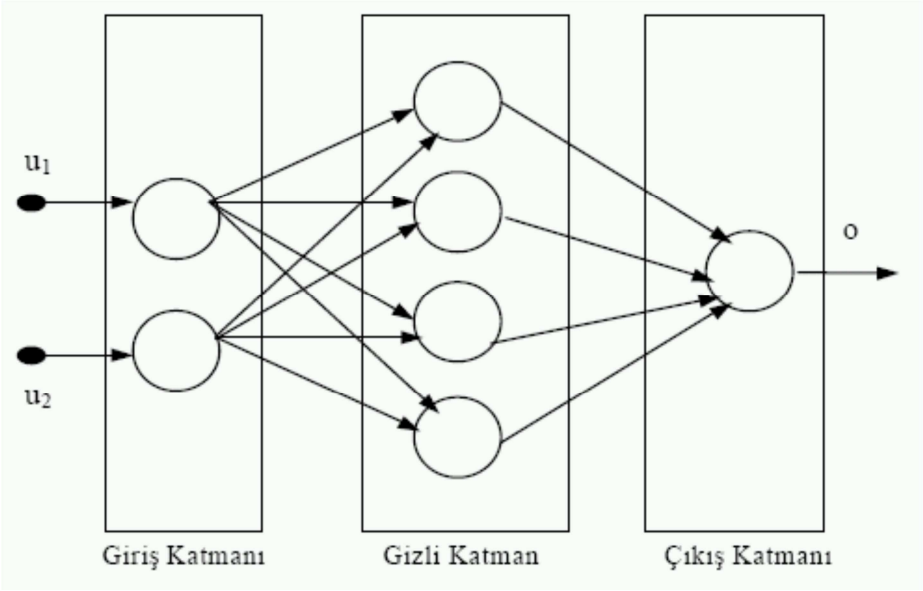
3.2. Yapay Sinir Ağları

Yapay sinir ağları, insan beyninin özelliklerinden olan öğrenme yolu ile yeni bilgiler türetebilme ve keşfedebilme gibi yetenekleri herhangi bir yardım almadan kendiliğinden gerçekleştirmek amacı ile biyolojik sinir ağlarından esinlenilerek geliştirilen bilgisayar sistemleridir (Fausett, 1994:3; Öztemel, 2003:30). İnsan beynine benzer şekilde öğrenme, ilişkilendirme, sınıflandırma, genelleme, özellik belirleme ve optimizasyon gibi konularda uygulanmaktadır. Yapay sinir ağları örneklerden elde ettikleri bilgiler ile kendi deneyimlerini oluşturur ve daha sonra benzer kararları verirler.

Yapay sinir ağı modeli birbirleriyle bağlantılı olan nöronların bulunduğu katmanlardan oluşmaktadır. Temelde bu katmanlar; giriş katmanı, gizli katman ve çıktı katmanı olmak üzere üç tanedir. Ağın kaç katmandan oluştuğu ve bu katmanlarda yer alacak nöron sayıları, ağın mimarisi olarak adlandırılmaktadır. Yapay sinir ağının mimarisi, ağın performansını etkilemektedir.

İleri beslemeli sinir ağ yapısı Şekil 1'de verilmiştir. İlk katman girdi değişkenlerinden oluşan giriş katmanıdır. Son katman çıktıların yer aldığı çıktı katmanıdır. Arada bulunan gizli katman ise dış ortamla bağlantısı olmayan nöronlardan oluşur ve bu nöronlar girdi katmanındaki sinyalleri çıktı katmanına gönderirler. Ağın çıktı değeri, girdilerin ağırlıklandırılmış toplamının bir aktivasyon fonksiyonundan geçmesi ile hesaplanmaktadır. Aktivasyon fonksiyonunun seçimi oldukça önemlidir. Yaygın olarak kullanılan fonksiyon tipleri, doğrusal, rampa, eşik ve sigmoid fonksiyonlarıdır (Güneri ve Apaydın, 2004:174).

Şekil 1:İleri Beslemeli Sinir Ağ Yapısı

Kaynak: Fırat ve Güngör, 2004:3273

İşleyiş şekillerine göre yapay sinir ağları, ileri beslemeli ve geri beslemeli ağlar olmak üzere ikiye ayrılırlar. İleri beslemeli yapay sinir ağlarında sinyaller sadece tek bir yönde, girdi katmanından çıktı katmanına doğru yönelir. Geri beslemeli ağlarda bir tür geri besleme işlemi vardır. Bu ağ yapılarında sinyalin yönü girdi katmanından çıktı katmanına doğrudur. Ancak aynı zamanda, bir katman üzerinde yer alan nöronlar, kendisinden, katmandaki diğer nöronlardan ya da diğer katmanlardaki nöronlardan sinyal alabilmektedir (Elmas, 2003:63; Güneri ve Apaydın, 2004:175). Zaman serilerinde en yaygın kullanılan yapay sinir ağı türü üç tabakalı ileri beslemeli modeldir. Tek değişkenli zaman serileri için ağın girdileri geçmiş veya gecikmeli değişkenler, çıktısı ise tahmin değeridir (Eğrioğlu ve Aladağ 2005:2).

Ağdaki bağlantıların ağırlıklarında depolanan bilginin istenen bir işlevi yerine getirecek biçimde ayarlanması, yapay sinir ağlarında öğrenme süreci olarak bilinir. Diğer bir ifadeyle, başlangıçta rastgele olarak belirlenen ağın ağırlık değerleri, öğrenme süreci sonunda ayarlanarak çıktılar elde edilir. Öğrenme için kullanılan farklı algoritmalar vardır. Temel olarak bu öğrenme algoritmaları danışmanlı ve danışmansız olarak iki gruba ayrılır. Danışmansız öğrenmede, girdi değişkenlerine karşılık çıktı değişkenleri belirtilmez. Ağırlıklar ağ tarafından kendiliğinden ayarlanır. Danışmanlı öğrenmede ise girdi değişkenlerine karşılık çıktı değişkenleri de ağa bilgi olarak yüklenir. Ağ, bağlantı ağırlıklarını düzenlerken, ağ çıktısı ile hedef çıktı arasındaki fark en küçük olacak biçimde ayarlama yapar. Danışmanlı öğrenmeyi kullanan sinir ağları için en yaygın olan öğrenme algoritması geri yayılım algoritmasıdır. Ağın en iyi performansı gösterebilmesi için, geri yayılım algoritmasında kullanılan öğrenme

parametresinin seçimi önemlidir (Güneri ve Apaydın, 2004:175). Zaman serilerinde genellikle danışmanlı öğrenim algoritmalarından geri yayılım algoritması tercih edilmektedir.

Zaman serilerinde YSA ile öngörü altı adımlık bir süreçte aşağıdaki gibi tanımlanabilir (Günay, Eğrioğlu ve Aladağ, 2007:131):

Adım 1. Verinin ön işlenmesi
İlk olarak veriler,

$$x_i' = \frac{x_i - Min(x_i)}{Max(x_i) - Min(x_i)} \quad (6)$$

dönüşümü ile [0,1] aralığına dönüştürülür. Burada x_i, girdi değerlerini göstermektedir.

Adım 2. Veri organizasyonu
Verilerin eğitim, geçerlilik ve test setlerine ayrımı gerçekleştirilir. Bu setlerin veri setinin yüzde kaçı olacağı tespit edilir.

Adım 3. Modelleme
Bu adımda, uygulamada kullanılacak olan YSA modeli oluşturulur. Model oluşturulurken, girdi, gizli ve çıktı tabakası sayısı, bu tabakalarda yer alacak nöron sayısı, aktivasyon fonksiyonu, öğrenme algoritması, öğrenme algoritmasına ilişkin parametreler ve performans ölçütü belirlenir.

YSA'nın girdi değerlerini gecikmeli zaman serileri oluşturmaktadır. X_t zaman serisi için girdi değerleri oluşturulurken, girdi tabakasındaki nöron sayısı *m* olmak üzere,*m* tane gecikmeli zaman serisi $X_{t-1}, X_{t-2}, \dots, X_{t-m}$ biçiminde oluşturulur.

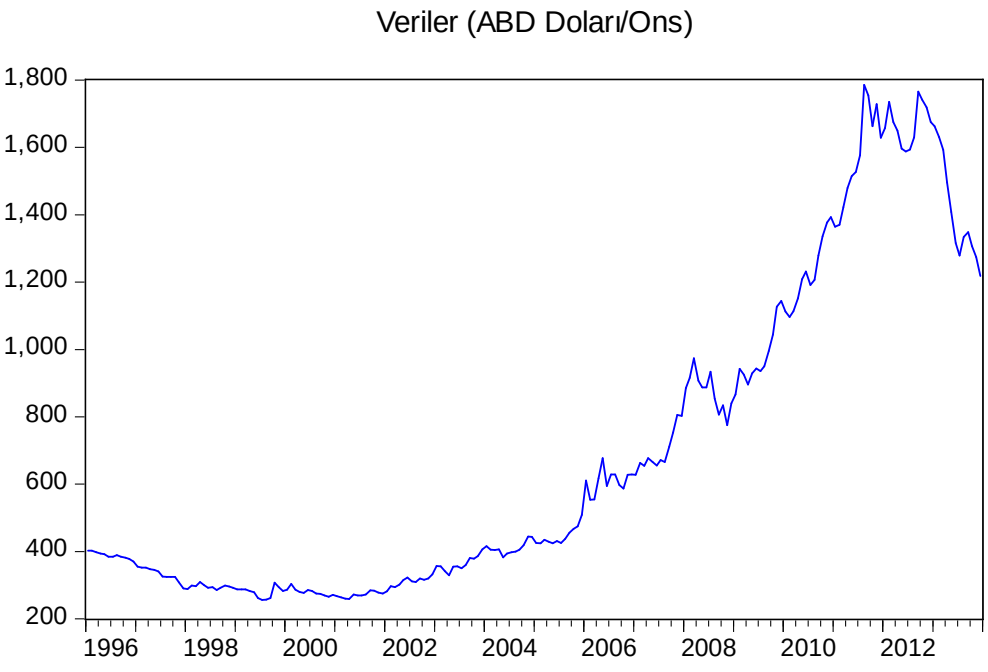
Gizli tabaka ağın temel işlevini gören tabakadır. Bazı uygulamalarda ağda birden fazla gizli tabaka bulunabilir. Gizli tabaka sayısı ve tabakalardaki nöron sayısı probleme göre değişir, tamamen ağ tasarımcısının kontrolündedir ve onun tecrübesine bağlıdır. Bu tabaka girdi tabakasından aldığı ağırlıklandırılmış veriyi probleme uygun bir fonksiyonla işleyerek birsonraki tabakaya iletir. Bu tabakada gereğinden az sayıda nöron kullanılması giriş verilerine göre daha az hassas çıkış elde edilmesine sebep olur. Aynı şekilde, gerektiğinden daha çok sayıda nöron kullanılması durumunda da aynı ağda yeni tip veri gruplarının işlenmesinde zorluklar ortaya çıkar (Fırat ve Güngör, 2004: 3272-3273).

Adım 4. En iyi ağırlık değerlerinin hesaplanması
YSA modeli belirlenirken Adım 3'te seçilen öğrenme algoritmasının eğitim seti üzerinde uygulanması ile en iyi ağırlık değerleri bulunur. Bu değerlerin kullanılması ile YSA modelinin çıktı değerleri hesaplanır.

Adım 5. Performans ölçütünün hesaplanması
Bu adımda YSA modelinin test setine ilişkin öngörüler elde edilir. Test setinin öngörüleri ile test setindeki verilerin arasındaki farka dayalı olarak, seçilen performans ölçütü hesaplanır.

Adım 6. Öngörü
Son olarak, Adım 4'te bulunan en iyi ağırlık değerleri kullanılarak gelecek için öngörü değerleri elde edilir.

4. Uygulama
Çalışmanın verileri İstanbul Altın Borsasından alınan aylık ağırlıklı ortalama altın fiyatları ($/ons)'dır. Veriler Ocak 1996-Aralık 2013 dönemini kapsamaktadır. Verinin dönem boyunca gösterdiği yapı Şekil'2 de gösterilmiştir.

Çalışmada YSA modeli ile basit üstel düzgünleştirme yöntemi ve Holt'un doğrusal trend yöntemi ve ARIMA modelinden hangisinin bu yapıyı yakalamada daha başarılı olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun için Ocak 1996 ile Nisan 2012 dönemine ait veriler modellerin belirlenmesi için ve Mayıs 2012-Aralık 2013 dönemindeki veriler de tahmin için kullanılmıştır. Daha sonra denklem (7)'de gösterilen formül kullanılarak HKOK değeri üzerinden yöntemlerin tahmin performansları ölçülmüştür.

$$\text{HKOK} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{n}(y_i - \hat{y}_i)^2}{n}} \qquad (7)$$

Bu formülde y_i, gerçek değerler; $\hat{y}_i$, ağdan elde edilen çıktı değerleri ve n veri sayısıdır. HKOK değeri daha düşük olan modelin daha iyi performans gösterdiği varsayılmıştır.

4.1. Zaman Serisi Yöntemleri

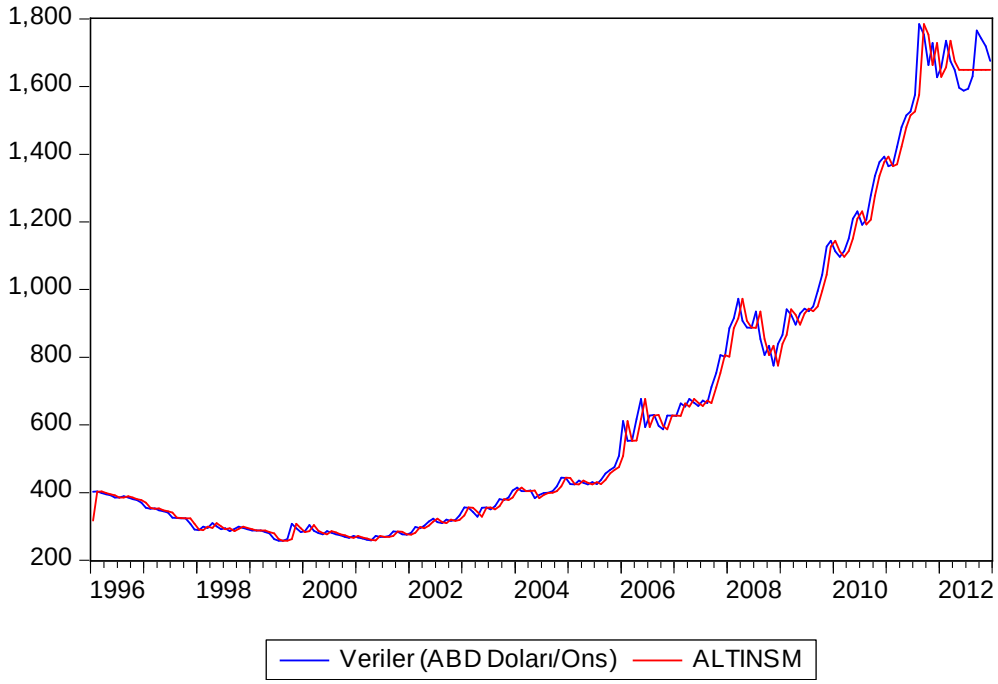
4.1.1. Düzgünleştirme Yöntemleri

Düzgünleştirme yöntemlerindeki temel varsayım, geçmişte gözlemlenen yapının gelecekte de devam edeceğidir. Bu yapıdan sapmalar, hata paylarının bazı katsayılarla düzgünleştirilerek modele dahil edilmesiyle giderilmeye çalışılır.

a) Basit Üstel Düzgünleştirme Yöntemi

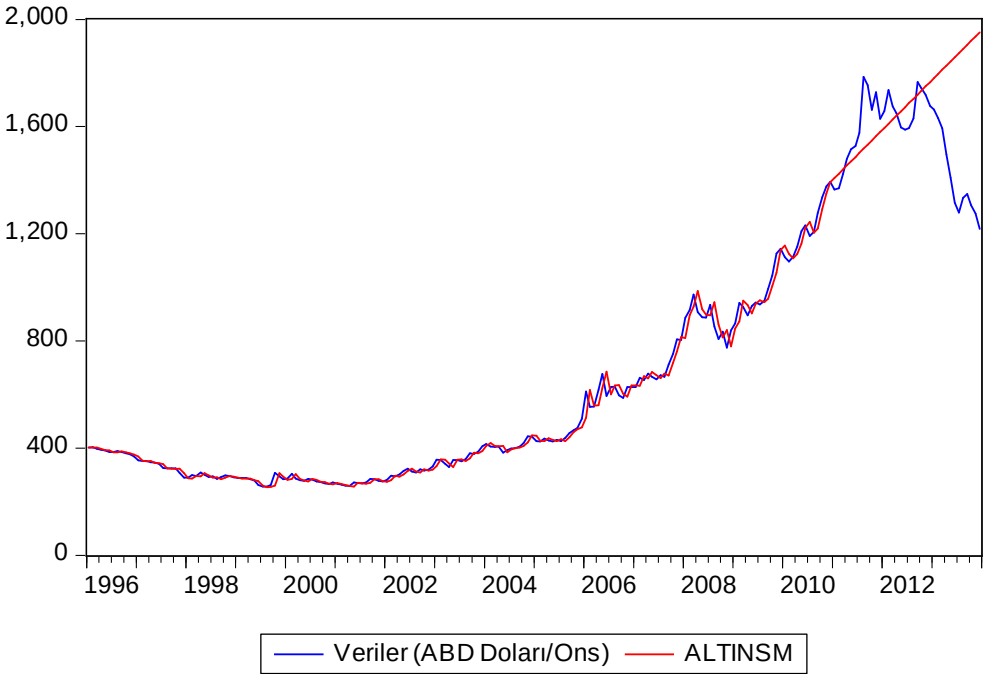
Bu yöntemde geçmiş dönemlere göreceli olarak azalan oranda ağırlık verilir ve bu ağırlıkların değeri kullanılarak belirlenmeye çalışılır. Yöntem denklem 1'de görüldüğü gibi oldukça basit bir formülle hesaplanır ancak α düzgünleştirme katsayısının uygun belirlenmesi doğru tahmin için oldukça önemlidir. Optimal α değeri modelin performans ölçütü olarak belirlenen hata değerlerini değerini minimize eden değer olarak kabul edilir. Çalışmada bu ölçüt HKOK olarak kabul edildiğinden bu değeri minimize eden α değeri en uygun değer olarak alınmıştır. E-Views paket program kullanılarak gerçekleştirilen analiz sonucunda optimal α değeri 0,99 olarak belirlenmiş diğer bir deyişle son değerlere verilen ağırlık yüksek tutularak seri düz bir yapı haline getirilmiştir. Bunun sonucunda elde edilen HKOK değeri 0,35 bulunmuştur. Altın fiyatının basit üstel düzgünleştirme yöntemine göre tahmin değerleri ile gerçekleşen değerlerinin karşılaştırılması Şekil 3'de verilmiştir.

Şekil 3: Altın Fiyatının Basit Üstel Düzgünleştirme Yöntemine Göre Tahmin Değerleri ile Gerçekleşen Değerlerin Karşılaştırılması

b) Holt'un Doğrusal Trend Yöntemi

Şekilden altın fiyatlarının yükselen bir trende sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu nedenle trend etkisini yansıtmak amacıyla Holt'un doğrusal trend yöntemi de kullanılmıştır. Bunun hesaplanması için (2-4) denklemlerinden yararlanılmıştır. Tahminin en iyi sonucunu vermesi için α ve β katsayılarına doğru değerler atanması çok önemlidir. Bu nedenle HKOK değerini minimize edecek α ve β değerleri bulunmuştur. Bunun için yine E-Views paket program tarafından belirlenen α= 0,99 ve β=0,07 değerleri kullanılmıştır. Sonuçta Şekil 4'te görüldüğü üzere gerçek değerlere daha yakın değerler bulunmuş ve daha düşük HKOK (0,32) elde edilmiştir. Altın fiyatının Holt'un doğrusal trend yöntemine göre tahmin değerleri ile gerçekleşen değerlerin karşılaştırılması Şekil 4'de verilmiştir.

Şekil 4: Altın Fiyatının Holt'un Doğrusal Trend Yöntemine Göre Tahmin Değerleri ile Gerçekleşen Değerlerin Karşılaştırılması

4.1.2. ARIMA Model

ARIMA model belirleme, model parametre değerlerini belirleme ve modelin uygunluğunun test edilmesi olmak üzere üç temel aşamayı içermektedir. Bu aşamalar E-Views paket program kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

1. Model Belirleme Aşaması: Bu aşamada öncelikle serinin durağan bir yapıya sahip olup olmadığı belirlenmiştir. Bunun için serinin otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon korelogram grafikleri incelenmiştir. Korelogram grafikleri serinin durağan bir yapıya sahip olmadığını açık bir şekilde ortaya koyduğundan diğer Q ve ADF testlerinin kullanılmasına gerek kalmamıştır. Durağan olmayan serinin yükselen trendini ve değişen varyansını ortadan kaldırmak amacıyla önce logaritması daha sonra elde edilen log değerleri üzerinden birinci dereceden farkları alınmıştır. Dönüştürülmüş yeni serinin otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon korelogramları incelendiğinde serinin durağan bir yapıya dönüştüğü gözlemlenmiştir. Sonraki aşamada durağan yapıya dönüştürülen seri üzerinden geçici ARMA modelleri elde edilmeye çalışılmıştır. Bunun için logaritması ve farkı alınmış serinin korelogramları incelendiğinde hem otokorelasyon hem de kısmi otokorelasyon fonksiyonlarında 2. dönemlerin belirgin şekilde bir çıkıntıya sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle bu değişkenlerin farklı kombinasyonları için farklı modeller denenmiştir. Belirlenen kombinasyonlar içinde anlamlı parametre değerlerine sahip, beyaz gürültü özelliğindeki kalıntı değerlerini veren, en düşük AIC ve SIC bilgi kriterini sağlayan modelin AR(2) ve MA(2) olduğu bulunmuştur.

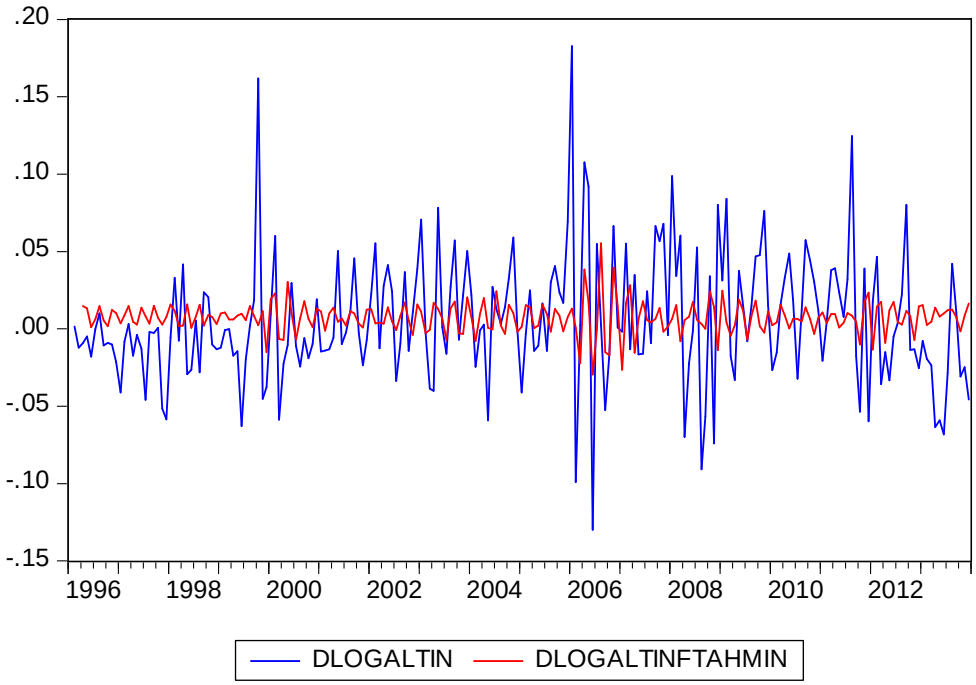
2. Model Parametre Değerlerini Belirleme: Modelin belirlenmesinden sonra paket program aracılığıyla tahmin dönemi için parametre değerleri ile anlamlılıkları elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo1'de gösterilmiştir.

Tablo1: ARIMA Modeli ve Performans Değerlendirme Sonuçları

DLOG_ALTIN	*Katsayı*	*Standart Hata*	*t İstatistik*	*Olasılık*
Katsayı	5.599	2.023	2.766	0.006
AR(1)	-0.611	0.156	-3.914	0.000
AR(2)	-0.837	0.130	-6.401	0.000
MA(1)	0.699	0.170	4.107	0.000
MA(2)	0.800	0.149	5.347	0.000
AIC: -3,534	SIC: -3,445			

Tablo1' den görüldüğü üzere katsayı değişkeni de dahil olmak üzere değişkenler anlamlı olarak bulunmuştur.

3. Modelin Uygunluğunun Test Edilmesi: Model tahmin amacıyla kullanılmadan önce kalıntı analizi yapılmış ve kalıntıların korelogramlarının incelenmesi sonucunda beyaz gürültü özelliğine sahip oldukları gözlemlenmiştir. Böylece elde edilen modelin tahmin amacıyla kullanılabilir bir yapıda olduğu belirlenmiştir. Tahmin sonuçlarının gerçekleşen değerlerle karşılaştırma sonuçları ise Şekil 4'de gösterilmiştir.

Şekil 4: Altın Fiyatının ARIMA (2,1,2) Tahmin Modeli ile Gerçekleşen Değerlerinin Karşılaştırılması

Şekil 4'den görüldüğü üzere belirlenen ARIMA modelinin normal dönemler için kısmi başarı elde ederken, uç değerlerin olduğu kriz dönemlerinde gerçek değeri yakalamada başarısız olduğu gözlemlenmiştir.

4.2. Yapay Sinir Ağları

Analiz için Neural Connection paket programı kullanılmıştır. Analiz adımları aşağıdaki gibidir:

Adım 1. İlk önce veriler (1) eşitliği ile [0,1] aralığına dönüştürülmüştür. Analiz sonunda [0,1] aralığına dönüştürülmüş veriler gerçek veri olarak değerlendirilerek bu değerler üzerinden yorum yapılmıştır.

Adım 2. Veri setindeki toplam veri sayısı 204' tür Veri setinin ilk %80'lik kısmı eğitim, sonraki %10'u geçerlilik ve son %10'luk kısmı ise test seti olarak belirlenmiştir. Buna göre 163 veri eğitim, 21 veri geçerlilik ve 20 veri de test için kullanılmıştır.

Adım 3. Model tek girdi tabakası, tek gizli tabaka ve tek çıktı tabakasından oluşan ileri beslemeli bir ağdır. Aktivasyon fonksiyonu sigmoid fonksiyonu olarak seçilmiştir. Öğrenme algoritması geri yayılım algoritmasıdır ve öğrenme oranı 0,9'dur. Performans ölçütü, HKOK olarak belirlenmiştir.

Bu adımda, tabakalarda yer alacak nöron sayıları da tespit edilmektedir. Çıktı tabakasında bir nöron yer almaktadır. Çalışmada aylık veriler bulunduğundan 12 gecikmeli zaman serisinin kullanılması uygun bulunmuştur. Buna göre girdi tabakasında yer alacak nöronların sayısı 12 olarak belirlenmiştir. Gizli tabakadaki nöron sayısının seçimi için, nöron sayısının 1 ile 12 arasında değiştiği 12 durum değerlendirilmiştir. Uygulama yapılarak, test setinden elde edilen HKOK değerleri hesaplanmıştır. Mimari yapılar ve test setinden hesaplanan HKOK değerleri Tablo 2'de verilmiştir. En küçük HKOK değerine sahip model mimari yapıyı oluşturmuştur. Tablo 2'de görülen mimari yapıda, ilk değer girdi tabakasındaki nöron sayısı, ikinci değer gizli tabakadaki nöron sayısı, üçüncü değer ise çıktı tabakasındaki nöron sayısıdır. En küçük HKOK değeri 0,061766 olup, buna sahip olan mimari yapının 12-12-1 olduğu görülmüştür. Buna göre, girdi tabakasında 12 nöron, gizli tabakada 12 nöron ve çıktı tabakasında 1 nöron bulunmaktadır.

Tablo 2: Yapay Sinir Ağı Modelinden Hesaplanan Test Setine İlişkin HKOK Değerleri

Mimari Yapı	Test Seti için HKOK
12-1-1	0,067137
12-2-1	0,063622
12-3-1	0,222126
12-4-1	0,099118
12-5-1	0,209947
12-6-1	0,077890
12-7-1	0,069063
12-8-1	0,278137
12-9-1	0,073873
12-10-1	0,088111
12-11-1	0,083292
12-12-1	**0,061766**

Adım 4. Oluşturulan mimari yapıya göre YSA'nın eğitimi gerçekleştirilmiş ve en iyi ağırlık değerleri elde edilmiştir.

Adım 5. Test setine ilişkin öngörüler elde edilerek performans ölçütü hesaplanmıştır. HKOK değeri test seti için 0,061766 olarak bulunmuştur.

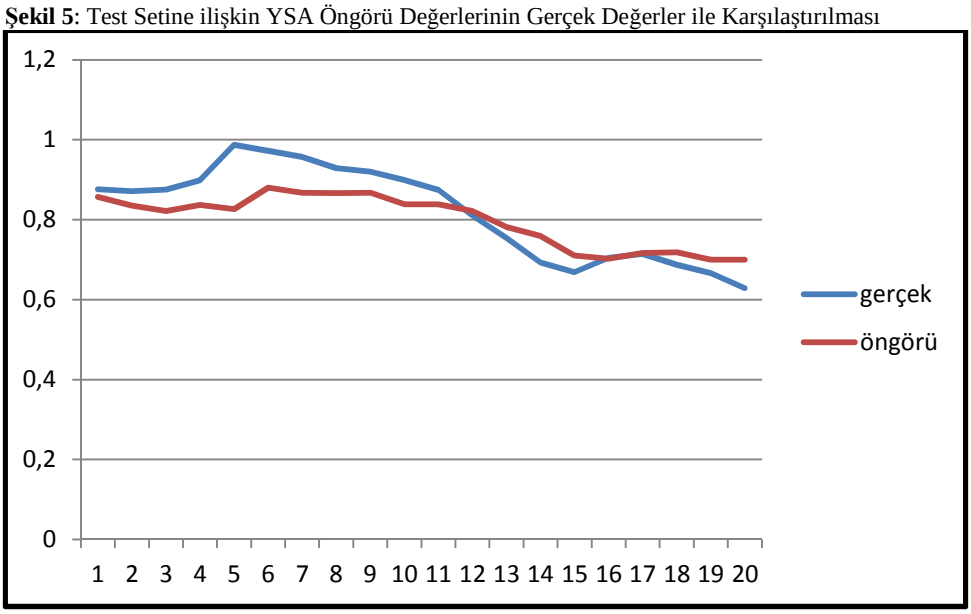
Adım 6. Adım 4'te elde edilen en iyi ağırlık değerlerinin kullanılması ile test setine ilişkin öngörüler hesaplanmıştır. Sonuçların incelenebilmesi için, test setinde yer alan verinin (Mayıs 2012-Aralık 2013 dönemi) gerçek değerleri ile YSA'dan elde edilen öngörüleri Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Test Setinin Mayıs 2012-Aralık 2013 Dönemine İlişkin Gerçek Değerleri ile YSA Öngörü Değerleri

Dönem	**Gerçek Değerler**	**YSA Öngörü Değerleri**
Mayıs 2012	0,87630	0,85707
Haziran 2012	0,87107	0,83516
Temmuz 2012	0,87500	0,82202
Ağustos 2012	0,89856	0,83715
Eylül 2012	0,98756	0,82632
Ekim 2012	0,97185	0,88015
Kasım 2012	0,95680	0,86746
Aralık 2012	0,92866	0,86621
Ocak 2013	0,92015	0,86739
Şubat 2013	0,89921	0,83887
Mart 2013	0,87434	0,83885
Nisan 2013	0,81020	0,82172
Mayıs 2013	0,75392	0.78144
Haziran 2013	0,69306	0,75886
Eylül 2013 Ekim 2013	0,71400 0,68717	0,71680 0,71820
Kasım 2013 Aralık 2013	0,66623 0,62892	0,70019 0,69972
Temmuz 2013 Ağustos 2013	0,66884 0,70484	0,71044 0,70267

Test setinin gerçek değerleri ile öngörü değerlerine ilişkin grafiği ise Şekil 5'de görülmektedir.

Şekil 5: Test Setine ilişkin YSA Öngörü Değerlerinin Gerçek Değerler ile Karşılaştırılması

Tablo 3 ve Şekil 5 beraber incelendiğinde, YSA ile elde edilen öngörülerin, gerçek endeks değerlerini yakalamada başarılı olduğu görülmektedir.

4.3. Modellerin Karşılaştırılması

Geleneksel zaman serisi yöntemleri ile YSA modelinin tahmin performansları karşılaştırılmıştır. Bunun için Ocak 1996 ile Nisan 2012 dönemine ait veriler modellerin belirlenmesi için, Mayıs 2012 - Aralık 2013dönemindeki veriler de tahmin (test) için kullanılmıştır. Daha sonra HKOK üzerinden yöntemlerin tahmin performansları ölçülmüştür. HKOK değerleri basit üstel düzgünleştirme için 0,35, Holt'un doğrusal trend yöntemi için 0,32 ve ARIMA için 0,043'dır. YSA modelinin test setine ilişkin ise 0,061 bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar ARIMA modelinin YSA modeline göre daha başarılı olduğunu göstermiştir. Bunun nedeni; çoğu ekonometrik veride gözlemlenen değişen varyans sorununun ARIMA modelinde, verilerin dönüştürülmesiyle giderilebilmesidir. Ancak doğrusal olmayan YSA modeli, değişen varyans sorununu gideremediğinden yeterince başarılı bir sonuç vermemiştir (Zhang, 2003).

5. Sonuç

Yatırımcılar, politika uygulayıcılar ve finansal kurumlar karar verirken kararlarını etkileyecek değişkenlere ilişkin tahmin yapmak zorundadırlar ve bu tahminleri yaparken tahmin yöntemlerini kullanırlar. Uygulamada her zaman en iyi sonucu ortaya koyan diğer bir deyişle en küçük hata değerini veren bir yöntem belirlenemediğinden farklı yöntemlerin kullanıldığı ve her geçen gün daha iyi tahmin yapmak için yeni yöntemlerin geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Literatürde yapılan çalışmalar yöntem karşılaştırılmalarında farklı sonuçlar vermektedir. YSA gibi yapay zeka temelli yöntemler klasik yöntemlere göre daha başarılı gibi görünse de bir genelleştirme yapmak mümkün olamamaktadır. Bunun temelinde ise veri setinden kaynaklanan farklılıklardır. Veri seti değiştikçe veri setine uygun kullanılan yöntemler ve geliştirilen modeller de değişebilmektedir.

Bu çalışma tahmin yöntemlerinin işleyiş süreçlerini ve tahmin performanslarının karşılaştırılmasına ilişkin genel çerçeveyi ortaya koymayı amaçlamıştır. Bunun için doğrusal yapıya sahip geleneksel zaman serisi yöntemleri ile doğrusal olmayan YSA modelinin altın fiyatının tahmindeki başarı performansları karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda uygulamada ve literatürde ender görülmekle beraber ARIMA modeli HKOK değerine göre YSA modelinden daha başarılı bulunmuştur. Bu sonuç doğrusal olmayan YSA modelinin, çoğu ekonometrik veride gözlemlenen değişen varyansı analize dahil etmede yetersiz kalması ile açıklanabilir. ARIMA modeli ise değişen ortalama ve değişen varyans sorununu çözmek üzere verileri durağan yapıya dönüştürmekte ve serinin olabildiğince doğrusal olmasını sağlayarak daha sonra tahmin yapmaktadır. Bu yaklaşım tahmin performansını artırabilmektedir. Bu sonuçtan yola çıkarak, kullanılan veriye göre yöntemlerin başarı performanslarının değişebileceği ve her durumda kullanılabilecek en iyi yöntemin olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla tahminde bulunanlar, farklı yöntemleri deneyip verilerine en uygun modeli belirlemeye çalışmalı ve veri seti değiştikçe kullanılan yöntemi ve modeli de gözden geçirmelidirler.

Çalışmada ele alınan dönem boyunca altın fiyatında bazı dönemlerde aşırı yükselmeler ve düşmeler görülmektedir. ARIMA modelinin bile bu uç noktaları belirlemede yetersiz kaldığı görülmektedir. İleriki çalışmalarda bu uç noktaların daha başarılı şekilde analize dahil edilmesiyle tahmin performansının artırılması sağlanabilir. Ayrıca belirlenen modelin tahmin başarısını artırabilmek için ARIMA ve YSA modelinin doğrusal ve doğrusal olmayan yapılarını birleştiren ve benzer işleyiş sürecini dikkate alan farklı yöntemlerin birlikte kullanıldığı karma yöntemler geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

AKMUT, Ö. , AKTAŞ, R. Ve BİNAY, S. B. (1999). Öngörü Teknikleri ve Finans Uygulamaları, 1. Baskı, SBF yayını:584, Ankara.

ARSHAM, H. (2000). Time Critical Decision Making for Bussiness Administration. İnternet adresi:

http://home.ubalt.edu/ntsbarsh/stat-data/forecast.htm, Erişim Tarihi: 02.02.2013

ASİLKAN, Ö. ve IRMAK, S. (2009). "İkinci El Otomobillerin Gelecekteki Fiyatlarının Yapay Sinir Ağları ile Tahmin Edilmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:14, Sayı:2, ss. 375-391.

ASSEM, Y. (2011). Comparative Study of Artificial Neural Network and ARIMA Models for Economic Forecasting, Al-Azhar University, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaza.

ATASEVEN, B. (2013)."Yapay Sinir Ağları ile Öngörü Modellemesi", Öneri, 10 (39), ss. 101-115.

BOWERMAN, B., O'CONNELL, R. and KOEHLER, A. B. (2005). "Forecasting Time Series and Regression", Thomson Learning Academic Resource Center, USA.

BOX, G. and JENKINS, G. (1976). Time Series Analysis: Forecasting and Control: Revised Edition, Holden-Day, USA.

CHAKRADHA, P. and NARASIMHAN, V. (2007). "Forecasting Exchange Rate beter with Artificial Neural Network", Journal of Policy Modelling, Vol: 29, Issue:2, pp. 227-236.

ÇATIK, N. ve KARAÇUKA, M. (2012). "A Comparative Analysis of Alternative Univariate Time Series Models in Forecasting Turkish Inflation", Journal of Business Economics and Management,13 (2), pp. 275-293.

ÇUHADAR, M., GÜNGÖR, İ. ve GÖKSU, A. (2009). "Turizm Talebinin Yapay Sinir Ağları ile Tahmini ve Zaman Serisi Yöntemleri İle Karşılaştırılmalı Analizi: Antalya İline Yönelik Bir Uygulama, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.14, S.1, ss. 99-114.

DIRK, G. B. and MCDERMOTT, T. K. (2010)."Is Gold Safe Haven? International Evidence", Journal of Banking and Finance 34, pp. 1886–1898.

DÜZGÜN, R. (2008). "A Comparison of Artificial Neural Networks and ARIMA Models' Success in GDP Forecast", Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, XXV(2), pp. 165-176.

EĞRİOĞLU, E. ve Çağdaş Hakan ALADAĞ, Ç. H. (2005). "Yapay Sinir Ağları ve Arıma Modellerin Melez Yaklaşımı ile Zaman Serilerinde Öngörü", İstanbul Üniversitesi VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, 26-27 Mayıs, İstanbul.

ERDOĞAN, G. ve KASAP, R. (2007). "Yapay Sinir Ağları ile Zaman Dizileri Kestirimi ve Altın Fiyatları Üzerine Uygulanması", TÜİK 16. İstatistik Araştırma Sempozyumu Bildiriler Kitabı; 192-203.

FIRAT, M. ve GÜNGÖR, M. (2004). "Askı Madde Konsantrasyonu ve Miktarının Yapay Sinir Ağları ile Belirlenmesi", İMO Teknik Dergisi, ss. 3267-3282.

GÜNAY, S., EĞRİOĞLU, E. ve ALADAĞ, H. (2007). Tek Değişkenli Zaman Serileri Analizine Giriş, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

HANOFIZADEH, P., SHERKAT, H. and PARISO, P. S. (2008). "Comparative Study of Estimation Power of ANN and Autoregressive Models in Inflation Forecasting", Tahghighat-e-Eghtesadi, Issue;81, pp. 25-35.

IRMAK, S., KÖKSAL, C. D. ve ASİLKAN, Ö. (2012). "Hastanelerin Gelecekteki Hasta Yoğunluklarının Veri Madenciliği Yöntemleri ile Tahmin Edilmesi", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4(1), ss. 101-114.

KARAMOLLAH, B., MEHRBAKHSH, N, OTHMAN, İ., NASIM, J. and LEILA, E. (2012), "Comparative Study of ArtificialNeural Network and ARIMA Models in Predicting Exchange Rate", Research Journal of Applied Sciences Engineering and Technology 4(21), pp. 4397-4403.

KAYNAR, O.ve TAŞTAN, S. (2009). "Zaman Serisi Analizinde MLP Yapay Sinir Ağları ve ARIMA Modelinin Karşılaştırılması", Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:33, pp. 161-172.

KÜKRER, C. ve CÖĞÜRCÜ, İ. (2013). "Modelling Cruise Tourism Demand Using Time Series Analysis and Artificial Neural Networks: Evidence from İzmir Cruise Port", XIVth International Symposium on Econometrics, Operations Research and Statistics, Sarrajevo**,** Abstracts Book, Bosnia and Herzegovina 24-28; 141.

MAKRIDAKIS, S. and WHEELWRIGHT, S. C. (1989). Forecasting Methods for Management, Fifth Edition, John Wiley & Sons USA.

NITIN, M., V. P. SAXENA, and PARDASANI, K. R. (2011). "Next Day Stock Forecasting An Application of ANN and ARIMA, The IUP", Journal of Applied Finance, Vol. 17, No:1.

NOURBAKHSH, F., ROSTAMI, A., ARSHADI, A., SARLAK, A. and ALMASI, M. (2013). "Comparative Study of ArtificialNeural Networks ANN and ARIMA Method, in Predicting the Overall Index of Tehran Stock Exchange", Journal of Basic andApplied Scientific Research, 3(3), pp. 319-324.

NTUNGO, C. (1996). Forecasting Turning Points for Trading Commodity Futures Using Time Series and Neural Networks, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Manitoba, Canada.

ÖZALP, A. ve ANAGÜN, S. (2001). "Sektörel Hisse Senedi Fiyat Tahmininde Yapay Sinir Ağı Yaklaşımı ve Klasik Tahminleme Yöntemleri ile Karşılaştırılması", Endüstri Mühendisliği Dergisi, 12(3-4), ss. 2-17.

ROSANGELA, B., LUNA, I., LIMA, L. M. and Da SILVIERA, R. L. (2010). "A Comparative Analysis of Neurofuzzy, ANN and ARIMA Models for Brazilian Stock Index Forecasting"
İnternet adresi:
https://editorialexpress.com/cgi-in/conference/download.cgi?db_name=CEF2010
Erişim Tarihi: 02.03.2013

SHARDA R. and PATIL, R. B. (1990). "Neural Networks as Forecasting Experts: An Empirical Test", Proceedings of the International Joint Conference on Neural Networks, 2, pp. 491-494.

UÇAR, Nuri (2001). Comparison of the Forecast Performances of Linear Time Series and Artificial Neural Network Models within the Context of Turkish Inflation, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Ankara.

ZHANG, G.P. (2003). "Time Series Forecasting Using a Hybrid ARIMA and Neural Network Model", Neurocomputing, Cilt:50, pp. 159-175.

http://www.tcmb.gov.tr/ (Erişim Tarihi: Haziran 2014)

MÜSLÜMAN KARDEŞLER HAREKETİNİN MISIR HÜKÜMETİ İLE PARADOKSAL İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ: 1931-1970 [1]

Tayyar ARI
Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, atayyar@uludag.edu.tr

Engin KOÇ
Uludağ Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, Doktora Öğrencisi, enesengin.koc@gmail.com

ÖZET: Müslüman Kardeşler hareketi, Mısır başta olmak üzere Ortadoğu ve Dünya'da ki İslami hareketlerin en etkili örneklerinden biridir. Mısır siyasi tarihinin belli bir dönemini mercek altına alarak Müslüman Kardeşler hareketi ve Mısır hükümetinin paradoksal ilişkilerini konu edindiğimiz bu çalışmada, başlangıçta örgütün ortaya çıkmasına sebep olan sosyal ve siyasal etkenler özetlenerek, hareketin kurucusu, ideolojik temelleri ve siyasallaşma süreci hakkında temel bilgiler verilmiştir. Daha sonra çalışmada, hareketin, 1948 Arap-İsrail Savaşı'nın ardından Mısır siyasetinde artan önemiyle beraber, 1952 Hür Subaylar darbesi ve sonrasında devlet ile olan paradoksal ilişkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Müslüman Kardeşler, Mısır, Nasır, Vefd, Hür Subaylar

THE ANALAYSIS OF THE PARADOXICAL RELATIONSHIP BETWEEN GOVERNMENT OF EGYPT AND MUSLIM BROTHERHOOD: 1931-1970

ABSTRACT: Muslim Brotherhood movement is the most affective example of Islamic movement in the world especially Egypt and Middle East. In this paper by focusing on a certain period of Egyptian political history, we are analyzing the paradoxical relationship between Egypt government and Muslim Brotherhood movement, in this context, firstly, the founder, political and social effects on the establishment of the movement, and the ideological basis as well as the process of politization of the movement will be summarized. Then, the paradoxical relationship between the movement and the government will be examined by regarding the increasing importance of the Muslim Brotherhood movement on Egpyt politics after 1948 Arab-Israel War, particularly after the coup d'etat of Free Officers in 1952.

Key words: Muslim Brotherhood, Egypt, Nasr, Vefd, Free Officers

1. GİRİŞ

Toplumlarda ortaya çıkan ve hakim rejimin meşruiyetini sorgulayan bütün sosyal, siyasal ve dinsel söyleme sahip fikir akımları ve ideolojik hareketler; kurulduğu yıllar veya öncesinde meydana gelen siyasal, sosyolojik ve ekonomik bunalımlar veya bağımsızlık, inanç hürriyeti vb. gibi temel problemlere tepki niteliğinde ortaya çıkmıştır. Müslüman Kardeşler gibi güç ve etkisi devlet ile ikili ilişki kurabilecek bir seviyede olan bir hareketin de ortaya çıkmasında bazı nedenler bulunmaktadır.

Öncelikle 20. y.y. da Mısır'a baktığımızda; ülke İngilizler tarafından 1882 yılında işgal edilmiş ve bu işgal Mısır'da uygun bir politik ve ideolojik sistemin zorla dayatılmasını hazırlamıştır. Burjuvaziyi kendi safına çeken İngilizler kendi ekonomik ve siyasal çıkarlarını en yüksek seviyede tutmak için toplumun çoğunluğunu oluşturan halkı yoksulluk ve sefalete mahkum etmiştir. İngilizlerin kendi safına çektikleri toprak ağaları, kârlarını yükseltmek için topraksız ve ücretli işçileri çok düşük ücretler karşılığında kırsal bölgelerde çalıştırıyordu. Kırsal kesimde yaşayan halk ise, bu üretim alanında bireysel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanınca Kahire gibi büyük kentlere göç etmek zorunda kalmış ve çoğunlukla eğitimsiz insanlar, kentte umduklarını bulamayarak ekonomik durumları daha da kötüye gitmiş ve bugün de varlığını devam ettiren sokak ve mezarlıklarda yatan bir topluluğun doğmasına yol açmıştır (Hüseyin, 1991: 86). Yönetici ve yönetilenler arasında var olan adaletsizlik ve güvensizlik duygusu Mısır halkı tarafından işgalci güç ve yerli iş birlikçilerine karşı zaman zaman şiddet içeren kitlesel tepki ve olaylara neden olmuştur.

Genelde İslam özelde Mısır toplumunda bulunan ikinci büyük bir sorun da, dinin yorumlanması ve İslam toplumun mevcut sorunlarına, özellikle İslam ülkelerinin sömürüleştirilmesine, karşı etkili çözüm önerileri sunamayışıydı. İslam dininin sosyal ve siyasal hayatta mevcut problemleri çözme yetkinliğine sahip olduğunu savunan Cemallettin-i Afgani (Türköne, 1994) ve Muhammed Abduh (Adams, 1968: 4-43; İslamoğlu, 1998: 129-178) gibi önemli düşünürler kısmen bu sorunlara din eksenli reformist çözümler sundular. Çalışmamızda inceleneceği gibi Müslüman Kardeşler özellikle Abduh'un üzerinde geleneksel eğitim sistemini revize edip sosyal hayata taşıma söylemini benimsemiştir (Watt, 1997: 183-185).

Müslüman Kardeşler hareketinin devlet ile paradoksal ilişkilerinin incelendiği bu çalışmada Müslüman Kardeşler hareketinin; Vefd Partisi, monarşi ve İngilizler ile olan çok boyutlu paradoksal ilişkileri, Filistin sorunu, 1941 darbe girişimi ile siyasal hayattan tasfiyesi ve 1948 Arap-İsrail Savaşına paralel olarak hareketin bölgede nüfuzunun artmasına ilişkin politikaları irdelenip, Hür Subaylar Darbesi sonrası süreçte Müslüman Kardeşler Hareketi ve Nasır arasındaki paradoksal ilişkileri, hareketin içerisinde meydana gelen bölünmeler ve bu bölünmelerin devlet ile olan ilişkileri ve son olarak 1967 Arap-İsrail Savaşı

[1]Bu çalışma, Prof. Dr. Tayyar ARI'nın danışmanlığında Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü doktora öğrencisi Engin KOÇ'un " Liberal Teori Bağlamında Müslüman Kardeşlerin Mısır Devleti ile İlişkisinin Analizi:1928-1967" adlı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

sonrasında Nasır'ın uluslararası politikadaki başarısızlıklarıyla eş zamanlı olarak Müslüman Kardeşler hareketinin güç kazanması incelenecektir. Müslüman Kardeşler hareketinin temel prensipleri, vizyonu, ideolojisi ve diğer benimsediği ve referans aldığı düşünceleri anlamak ve hareket hakkında genel bir fikre sahip olmak için kuruluşunun ilk yıllarını özetlemekte fayda var.

2. HAREKETİN İDEOLOĞU HASAN EL BENNA'NIN SİYASAL ÇEVRESİ VE DÜŞÜNCE İKLİMİ

Hasan el Benna'nın (1906-1949) hayat ve fikirlerine bakmadan önce yaşadığı, kendini geliştirdiği ve fikirlerini eyleme döktüğü dönemin şartlarına yüzeysel olarak baktığımızda; özelde Mısır ve İslam toplumlarında, genelde ise küresel düzeyde siyaset, düşünce ve sosyo-ekonomik alanda çok hızlı değişimlerin getirdiği çatışma ve istikrarsızlıkların dönemi olduğu anlaşılır (Ganim, 2012: 4).

1906 yılında İsmailiyye'de oldukça muhafazakar bir ailede dünyaya gelen Benna, ilk temel eğitimini bu şehirde almıştır. 1920 yılında 14 yaşında genç bir öğrenci olması ve tasavvuf ile meşgul olmasına rağmen, İngiltere aleyhine düzenlenen miting ve protestolara aralıksız olarak arkadaşlarıyla beraber aktif olarak katılmaktaydı. Kendisi inandığı tasavvufi mistik hayatı ve buna zıt olan hareketli kişiliğini; Benna şu şekilde ifade etmiştir; (2007: 52) Tasavvuf ve ibadetle uğraşmakta olmama rağmen, vatana hizmet etmenin kaçınılması mümkün olmayan, farz kılınmış bir cihat olduğuna inanıyordum.

1927'de Benna, Kahire'de kurulan Genç Müslümanlar Birliği (GMB)'nin en önde gelen aktif üyelerinden birisi olmuştur. O günün şartlarında GMB İngiliz işgaline şiddetle karşı çıkan Milliyetçi Parti (el-Hizbul Vatani)'yi temsil eden bir örgüt konumundaydı. Bu parti Mısır topraklarından çekilinceye kadar İngilizlerle konuşmaya karşıydı. GBM'nin bu uzlaşmaz tutumu ilerleyen yıllarda Müslüman Kardeşlere bir kronik miras olarak kalacaktı. Müslüman Kardeşler hareketinin siyasal temelleri bu küçük grup üzerine bina edilmiştir (Lia, 2012: 53). 1927 yılında Dar'ül Ulumdan mezun olan Benna, bir taraftan ders okuturken, diğer taraftan kahvehanelerde halka çeşitli konularda konferanslar veriyordu (Kutub, 1980: s.69).

Benna'nın gençlik yıllarındaki faaliyetleri onun güçlü bir liderlik özelliğine sahip olduğunu ortaya koymaktaydı. Siyasal İslam'ın Tunuslu savunucularından Gannuşi'nin ifadeleri ile (Gannuşi, 1987: 143); Benna eşsiz bir teşkilatçı olduğu kadar, her şeyden önce bir İslam davetçisi ve mürşididir. Bu noktadan bakıldığında Benna'nın temel hareket tarzının bir eğitim ve örgütlenme (Ganuşi, 1987: 270) olduğu anlaşılmaktadır. Benna, çevresindeki sosyal sorunlara karşı gençlik dönemlerinden beri aktif bir rol takınmasından dolayı Müslüman Kardeşler topluluğu, onun sosyal tecrübeleri üzerine inşa edilmiştir (Ganim, 2012: 146).

1928 yılında Benna'nın arkadaşları; Hafız Abdulhamid, Ahmed el-Husari, Fuad İbrahim, Abdurrahman Hasebullah, İsmail İzz ve Zeki el- Mağribi tarafından; Biz, İslam'a hizmet etmek yolunda kardeş olan kimseleriz. Buna göre biz ; "Müslüman Kardeşleriz" diyerek hareket resmen kurulmuş oldu (Benna, 2007:135). Bu dönemde Müslüman Kardeşler sadece aktiviteleri kısıtlı ve politikadan uzak bir dini grup niteliğindeydi. İlerleyen yıllarda bu niteliğin değişmesi ile hareketin amaçlarını ifade eden söylemler de değişime uğrayacaktır.

İdeolojik perspektiften bakıldığında, 19 yy'da Abduh gibi yenilikçi önderlerin sunduğu İslami reform düşüncesi, 1928 yılında Hasan el-Benna tarafından Mısırda kurulan Müslüman Kardeşler hareketinin kuruluşunda ve ana esaslarının belirlenmesinde etkili olmuştur (Baker, 2003: 2). Benna'nın düşünsel alt yapısında diğer önemli bir isim ise Reşit Rızadır (Kavak, 2014). Müslüman Kardeşlerin düşünceleri genel anlamda en kısa şekilde tarif etmek gerekirse, İslam dininin belirlediği kuralları uygulamalı olarak yeniden pratik zemine oturtarak bu uygulama ile İslam'ın devlet olmasına kadar mücadele etmektir (İslamoğlu, 1993: 250).

Benna tarafından kurulan Müslüman Kardeşler hareketi, yirminci yüzyılın en popüler İslami hareketi ve diğer birçok İslami hareketin de temelini teşkil edecek bir niteliğe sahip olacaktır (Açıkalın, 2009: 13). Diğer bir ifade ile çalışmamızda görüleceği gibi; Mısır'da kurulan Müslüman Kardeşler hareketinin zamanımızın tüm Müslüman ülkeleri içerisindeki en güçlü ve dinamik hareket olduğunu söyleyebiliriz (Ayubi, 1992: 88).

3. MÜSLÜMAN KARDEŞLERİN VİZYONUNUN ŞEKİLLENMESİ VE SİYASALLAŞMA SÜRECİ

Mısır'da Kral I. Fuad ve Faruk dönemlerinde ülkede giderek artan ve belirginleşen hukuksuzluk, rüşvet ve yolsuzluk yanında İngilizlerin ülke yönetimindeki ağır baskıları insanları bıktırmaktaydı (El-Hudaibi, 2012). Mısır'da kronikleşmiş siyasal problemler Müslüman Kardeşler gibi güçlü bir sivil toplum örgütünün ortaya çıkmasını sağlayan önemli faktörlerden biridir. Bu problemler; ülkenin geleceğinin milliyetçiler (Gürsoy, 1997; Lapidu, 2010; Hüseyin, 1994) monarşi (Dağ, ty:1), ve İngilizler tarafından belirsizliğe sürüklenmesiydi. Bunların arasından Vefd Partisi, kuruluşunun ilk yıllarında İngilizlere ve monarşiye karşı oldukça güçlü bir muhalefet sergilemiş, özellikle monarşinin karşısında durarak temsili hükümet kurumlarını geliştirmeye çalışmıştır (Güler, 2004: 84-86). Ancak Vefd Partisi, Mısır toplumunda halkın desteğini alan bu olumlu politikalarına rağmen, monarşiye karşı İngilizlerle, İngiliz güçlerine karşı da monarşi ile stratejik ittifaklar kurmaktan geri kalmamıştır.

Siyasal liberalizmin etkili olmaya başladığı Mısır'da monarşi (Kral Fuad) ve Vefd (Saad Zağlul) arasındaki temel tartışmalar; Kral anayasa karşıtı politikalarla otoriter yapının korunmasını isterken Zağlul ise, anayasanın üstünlüğü ve monarşinin yetkilerinin temsili olduğu ve anayasanın kurallarına uyması gerektiği konusunda ısrar etmekteydi (Marsot, 2997: 84-85).

Comins (1998: 127)'in de ifade ettiği gibi; İngilizler Mısır'da seçimle oluşan bir parlamento ve siyasal partilere dayanan bir anayasal monarşi kurmuşlardı. Bundan biraz sonra saray, siyasal partiler ve İngiltere arasında çekişmeler yaşandı. Ana esas, Mısır'ın özgürlüğünün sınırlandırılması ve Vefd Partisi'nin öncülüğünü yaptığı milliyetçi partiler arasındaki güç dengesinin korunmasıydı. 1920 senesinde her üç güç unsurunun politik hayatta aktif olması ve özgürlük ve demokrasiyi kendi çıkarlarına göre yorumlamaları ile Mısırlılar 1930'ların sonlarına doğru demokratik ve anayasal sistemin çöktüğü kanısına varmışlardır.

Nitekim, bir zamanlar monarşiye karşı halkı temsil eden bir siyasal hareket olan Vefd'e duyulan tepkilerin artmasıyla siyasetçilere duyulan güvensizlik ülkenin burjuvazisi dahil herkesi birleştirerek, Vefd'in kitleler üzerindeki hâkimiyetini sorgulayan bir dizi toplumsal hareketin doğmasına yol açtı. Bunların en önemlilerinden biri de Müslüman Kardeşler Hareketini (Marsot, 2007: 90-91). Benna tarafından kurulan Müslüman Kardeşler hareketi, ilerleyen yıllarda sömürgeci İngiltere başta olmak üzere, liberal akımın en güçlü muhalefeti haline gelecektir (Taylor, 1998: 54).

19. yy. sonu ve 20. yy'ın başına geldiğimizde diğer İslam coğrafyalarıyla beraber Mısır'da da İslami uyanış fikri heyecana yol açmış ve bu fikir akımları zaman içerisinde toplumda da karşılık bulmuştur. Bunun en önemli göstergesi ve sonucu olarak Müslüman Kardeşler hareketi bir toplumsal hareket olarak modern Mısır tarihinin en önemli değişmez muhafazakâr aktörlerinden biri haline gelmiştir (Kılavuz, Mercan ve Güder, 2013).

1936 yılına gelindiğinde Mısır ile İngiltere'nin imzaladığı ittifak antlaşmasına göre İngilizler Süveyş Kanalı'nda 10.000 asker bulundurabilecekti. Bundan da anlaşılacağı gibi bu antlaşma Mısırlılara mutlak anlamda tam bir bağımsızlık vermiyordu. Buna tepki olarak halk ise hem İngiltere'ye hem de Vefd Parti'sinin pasif politikalarına karşı kitle halinde gösterilere katılıyordu. Bu da bir sonuç olarak toplumda Müslüman Kardeşler gibi askeri ve yarı askeri nitelikte hareketlerin doğmasına sebep oldu (Emmermann, 2005: 133).

Müslüman Kardeşler seküler ve liberal bir ideolojiye sahip Vefd Partisi'ne karşı monarşiye daha yakın politikalar izlemiştir. Benna Kral'a ülkenin geleceği adına önemli konularda görüşlerini ifade eden mektuplar yazmıştır. Mısır'ın sosyal ve ekonomik yapısına faydalı olabilecek bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Özellikle yönetici sınıflar içerisinde ortaya çıkan bozulma ve yolsuzluklar halkın gözünde laik ve modernleşmeci ideoloji ile birleştirilmiş ve bu da İslami propagandanın güç kazanmasına neden olmuştur (Güler, 2004: 92).

Benna, Batılı kavramlardan farklı olarak tasavvur ettiği siyasal hareketliliği, Müslüman Kardeşler hareketini kurarak kısa zamanda İslam Dünyasında ilgi bulacak bir siyasal harekete dönüştürmeyi başarmıştır (Turan, 2002: 57). Bunun en temel nedeni ise; Müslüman Kardeşler hareketinin vizyonunun temellerinde iki önemli unsurun varlığıdır. Bunlardan ilki devlet ile toplum arasındaki ilişkilerinin düzenlenmesinde İslam Hukukunun (Şeriat'ın) temel alınması, ikincisi ise ittihad-ı İslam düşüncesi, yani İslam ülkeleri (Ümmet'in) arasında birliği sağlamak ve bunları yabancıların işgalinden kurtarmak anlayışıdır (El-Hudaibi, 2012).

Müslüman Kardeşler sonraki yıllarda Mısır'da oluşan liberal rüzgârdan faydalanarak 1930 yılında yasal faaliyetlerine başladı. Benna çeşitli dini okullar kurdu. Müslüman Kardeşler için bir genel merkez binası yapıldı. 1932 yılında ise hükümet, Benna'nın çalışmalarını kontrol altına almak amacı ile İsmailiyye'den Kahire'ye tayin etti (Manaz, 1998: 126).

Müslüman Kardeşler Teşkilatı, Mısır'da kalmayıp diğer İslam ülkelerinde de örgütlenerek İslami siyasetin kısa sürede tüm İslam coğrafyasında yayılmasını sağlamıştır. Kısacası Müslüman Kardeşler teşkilatı gerek yapısı gerekse taşıdığı mesaj itibariyle, yirminci yüzyıl "Siyasi İslam" düşünce hayatına damgasını vurarak hemen hemen tüm çağdaş siyasi İslami hareketlere öncülük etmiş ve ilham kaynağı olmuştur (Turan, 2002: 45). Aynı zamanda, Müslüman Kardeşler hareketi, herkesin rahat yaşayabileceği bir ücret, yeterli bir eğitim ve tatminkâr sosyal hizmetler alma hakkı gibi sosyal adalet konularına da yönelmiştir (Peretz, ty: 215). Müslüman Kardeşler, Mısır'da savunduğu dini söylemler ile yalnızca siyasal alanda etkili olmayıp, dini duygular ile güçlenen, toplumda etki alanını genişleten bir alternatif ideoloji haline gelmiştir (Episto ve Voll, 1998: 274-275).

Müslüman Kardeşler hareketinin Filistin Davası etrafında şekillenen Monarşi, Vefd ve İngilizler ile ilişkileri ise şu şekildedir; Vefd ve diğer laik partiler ülkedeki komünistler ile birlikte Filistin sorununa karşı herhangi bir ses çıkarmaya karşı iken Müslüman Kardeşler kendilerini bu soruna yönelik olarak daha çok sorumlu hissetmişler ve Filistin'de kurulacak bir Yahudi devletine en başından beri karşı çıkmışlardır (Abdelnassr, 1994: 41). İngiltere'nin ise Filistin Sorununun ortaya çıkmasının dünyadaki baş aktörü olmasından ve Monarşinin de bir İngiliz kuklası olarak varlığını sürdürmesinden dolayı soruna karşı proaktif çözümler arayışına girememeleri gayet normaldi.

1936, Müslüman Kardeşlerin Arap Ortadoğu'sunun meselelerine ilk olarak karıştığı, dolayısıyla örgütün tarihinde bir dönüm noktası oluşturan yıl olmuştur. İlerleyen dönemlerde dönüşümün boyutuna siyasi hayata dahil olması ile devam edecek olan Müslüman Kardeşler, o yıllar içinde, Filistinlilerin, topraklarında İsrail'in genişlemesinin yol açtığı rahatsızlıkla İngiliz manda yönetimine karşı ayaklanması, Müslüman Kardeşler'e siyasal etkinlik sağlaması için beklenmedik bir fırsat sundu (Taş, 2013). Hareketin İngilizlere karşı ilk sert tepkisi 1936'da ki el-Benna'nın Filistin olaylarına tepki olarak yaptığı konuşmadır. Bu konuşmada İngilizler sömürgeci olarak nitelendirilmiş. Müslüman toplumlara cihat çağrısı yapılmış ve Mısırlı gençler İngilizlere karşı örgütlenmeye başlamıştır (Tığlı, 2013).

Benna, Balfour Deklarasyonunu reddettiği gibi Filistin'in bölünmesi projesini de reddetmiştir (Salih, 2013). Müslüman Kardeşler, Filistin sorununu bir İslam meselesi olarak ele alıyor ve başlangıcından itibaren İngiltere'nin önemli bir rol oynadığına inanıyordu. Siyonizm'in İngiltere olmaksızın bölgede bir potansiyel güç haline gelemeyeceğini düşünüyordu. Ayrıca Müslüman Kardeşler Filistin Sorununda dinin etkili ve merkezi bir rol oynadığını düşünmekteydi (Abdelfettah, 1996: 191). Filistin Sorunu, tarihsel süreç içerisinde Filistinlilerin aleyhine sonuç vermesine rağmen, Müslüman Kardeşler hareketinin rejim ve monarşiye karşı güçlenmesi ile İngilizler tarafından Mısır'da oluşturulmuş olan yapıya karşı potansiyel bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır.

Benna, 1923 yılındaki Mısır Anayasasını tasvip etmemesine rağmen, 1938'de düzenlenen anayasa hakkındaki fikirleri genelde olumluydu. Çünkü 1938 Anayasası, bireysel özgürlüklerin korunması, ülkenin geleceğini ilgilendiren kararların meclis tarafından alınması, hükümetin halkın iradesine dayanması ve devletin yasalar aracılığıyla sınırlandırılması ilkelerine dayandırılmaya çalışılmıştı (Osman, 1991: 20). Buradan da anlaşılacağı üzere Müslüman Kardeşler hareketi, kurulduğu ilk yıllardaki ilahi hükümlerin insan hayatına egemen olması ve devletin bu hükümlere göre yönetilmesi ilkelerine dayanan ideolojisinden taviz vermiş olduğunun söyleyebiliriz.

Hareketin siyasallaşmasına müteakiben Mısır siyasetinde çok boyutlu ilişkiler gerçekleştirmeye çalıştı. Zaman zaman eleştirdikleri Monarşi'ye de Vefd Partisinin karşısında güçsüz kalmamak için ilgi göstermişlerdir. Müslüman Kardeşler bu

dönemde izledikleri politika gereği, kralın taç giyme gününde monarşi'ye karşı temsili bir hilafet ve İslami bir imaj yükleyerek Kral'a karşı sadakatlerini göstermişlerdir (Lia, 2012: 25). Müslüman Kardeşler politikaları gereği monarşi ile iyi ilişkiler kurmaya özen göstermeye çalışsa da, Kral Faruk'un İngiliz yanlısı politikalarına hep karşıydı.

Müslüman Kardeşler 1941 seçimlerine doğrudan katılma kararı aldı. Bu aynı zamanda hareketin geleneksel ideolojisinden uzaklaşmasının ve dini bir hareketin, politik bir harekete dönüşmesinin ilk yansımalarıydı. Seçim sonunda önemli derecede başarı elde eden Müslüman Kardeşler Mısır'ın siyasi hayatında yeni bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra 1952 yılına kadar Vefd Partisine karşı en etkili muhalefet olarak Mısır siyasetinde yer almaya başlamıştır (Avşar, 2008. 31).

Müslüman Kardeşlerin çok partili sistem karşısında aldığı ideolojik tavır, diğer partiler ile olan ilişkilerini de etkilemiştir. Müslüman Kardeşler, Vefd Partisinin temel ilkelerini ve söylemlerini eleştirirken Vefd başkanı Mustafa El-Nahas'ın İslami söylemlerinin yanında, şeriatı eleştiren düşüncelerinden huzursuz oluyorlardı (Osman, 1991: 73). 1941 sonrası yerel politikada artan Müslüman Kardeşler etkisi sömürgeci güçler için giderek bir tehdit haline gelmekteydi. Müslüman Kardeşler aynı yıl İngilizlerin desteklediği hükümete karşı plansız, ani ve sonuçsuz bir darbe girişiminde bulunmuştur. Bu darbe girişimi neticesinde Benna ve binlerce Müslüman Kardeş mensubu tutuklanarak hapishanelere konulmasına rağmen Mısır'ın her köşesinde gittikçe İngilizlerin aleyhine artan kitlesel gösterilerden endişelenen Sırrı Paşa, Benna ve arkadaşlarını tahliye etmiştir (Tığlı, 2013).

1948 yılında ise dönemin Başbakanı Nukraşi Paşa Müslüman Kardeşleri sindirme politikasına başladı, buna mukabil Müslüman Kardeşler de Nukraşi Paşa'ya İsrail ile masaya oturduğu için cephe almaya başladı (Manaz, 1998:122). 28 Aralık 1948 yılında Abdel Meguid Ahmed Hassan isimli Müslüman Kardeşler üyesi birisi tarafından Başbakan Nukraşi'ye karşı suikast düzenlendi. Başbakan'ın ölmesi ardından Müslüman Kardeşlerin bütün faaliyetleri yasaklanarak, mallarına el konuldu. 12 Şubat 1949 yılında Nukraşi'nin ölümüne sebep olarak gösterilen Benna arabasında suikaste uğrayarak vefat etti.

1947 yılına geldiğinde bölgede İngiltere ve İsrail aleyhine yaygınlaşan protestolar ve iki gurup arasında çıkan çatışmalar bugüne kadar halen çözülemeyen Arap-İsrail çatışmasını gündeme getirdi (Fettah, 1991: 191). Müslüman Kardeşler 1947 taksim kararının ardından Filistin'in kurtuluşu için cihat ilan etmiş ve bunun için Mısır ve Suriye'deki Müslüman Kardeşler ortak kararlar alarak, sıkı bir iş birliği içinde askeri birlikler oluşturarak çalışmışlardır (Öner, 2006: 69-70). 1948'de İsrail'in bağımsızlığını elde etmesi ile Arap-İsrail Savaşı resmen başlamıştır (Güler, 2004: 89). Müslüman Kardeşlerin soruna yaklaşımı Yahudiler ile antlaşma yoluna gidilmemesi ve savaşan taraflar arasındaki her türlü ateşkesi ret edilmesidir (Abdulfettah, 1996: 205). 1948 Arap-İsrail Savaşından mağlup olan Mısır ordusu, halk nezdinde liderlerinin politik açıdan iflas ettiği kanaatini daha da pekiştirdi ve ordu içinde küçük burjuva subaylardan oluşan Hür Subaylar adlı devrimci askeri grupların oluşumunu hızlandırdı (Hüseyin, 1991: 88).

4. NASIR VE MÜSLÜMAN KARDEŞLER'İN PARADOKSAL İLİŞKİLERİ

1948 savaşının faturasının tamamının monarşiye kesilmesi ve İngiltere'nin emperyalist politikalarına sert bir tepki olarak Mısır'ın Batı Blok'undan uzak durması Mısır'da yönetsel anlamda yeni bir dönemin başlayacağının en önemli işaretleri olarak görülmüştür (Arı, 2008: 253-255). Sokaklarda ise halk, monarşi ve hükümete olan güvensizliğini geniş çaplı protestolar ile göstermiştir. Tam bu olaylar içerisinde yıldızı yavaş yavaş parlayan Cemal Abdul Nasır da bu savaşa katılan subaylardan biriydi (Diriöz, 2012: 84). Nasır'ın 1948 savaşında gösterdiği önemli başarılar onu ordu içerisinde karizmatik bir subay olarak göstermiştir. Bu dönemde Müslüman Kardeşlerin birçoğu Nasır'ı; 1948 Arap-İsrail Savaşı'ndan dolayı inançlı, vatanperver ve cesur bir subay olarak tanımıştır.

Hür Subaylar, 1950 yılında Başbakan olarak seçilen Nahhas Paşa'nın İsrail Savaş'ında ki başarısızlığından dolayı görevinden uzaklaştırılmasını fırsat bilerek, ülkede en kritik stratejik önem arz eden yerleri ele geçirerek iktidarlarını koruma altına almışlardır. 1952 yılında ise devrimsel bir hareket yaparak monarşiyi ilga ettiklerini, ülkenin bir cumhuriyet olduğu ilan edilmiştir (Emmermann, 2005: 134).

Monarşi karşıtı bir pozisyona sahip olan Müslüman Kardeşler örgütü hariç, bütün muhalefet tasfiye edilmiş ve mallarına el konulmuştur... Nasır aynı zamanda Müslüman Kardeşlerin temelde savunduğu İslam Devleti sistemine de soğuk bakıyordu ama kendisine karşı muhalefeti birleştirmemek için devrimin ilk günlerinde dostane olan ilişkilerini bozmak istememiştir (Dursun, 1993: 297). Nasır sahip olduğu devlet iktidarını kendine özel bir çizgide tutmak istiyordu. Bu aynı zamanda kendi koltuğunu garanti altına almak adına oldukça önemliydi.

Nasır'ın Müslüman Kardeşler ile olan ilişkilerinin geçmişi zayıf da olsa 1945 yılına kadar gitmektedir (El Feth, 1965: 203). Müslüman Kardeşler ile stratejik ve çıkarcı ilişkiler kurmayı başaran Nasır, edindiği önemli bilgileri ve Müslüman Kardeşlerin siyasi desteğini zamanı geldiğinde en iyi şekilde kullanacaktır.

Devrimin ilk yıllarında özgür ve dinamik bir Mısır oluşturulmak istenirken, ilerleyen süreçte sistemin nasıl şekilleneceği belirsiz hale gelmiştir (Güler, 2004: 113). Nasır'ın toplum nezdinde güçlenmesinin ve kitle desteği bulmasının en önemli nedeni, 1950'li yıllara kadar sistem tarafından mağdur edilmiş olan işçi sınıfı ile tarımla uğraşan yoksul kesimlere yeni toplumsal düzende yer vermesi ve o güne kadar ülkeyi sömürdüğü iddia edilen ve bir İngiliz kuklası olarak görülen monarşiye karşı olmasıydı.

Nasır, işsizliğin en büyük problem olduğu ve milyonlarca insanın işsiz olduğu bir ülkede, devleti en büyük işveren yaparak kendisini kısa zaman içerisinde Mısır toplumunun en önemli kahramanı yapmıştır. Nasır ayrıca yönetimin önemli bölümlerine iktidarını ve ideolojisini benimseyen kişileri yerleştirerek kendi arkasını sağlama almıştır. Nasır bu strateji ile iç politikayı elde tutarken siyaset ve idarede rakipsiz bir lider olmuştur (Sancak, 2009: 43).

Nasır darbeden sonraki ilk yıllarda kendisine karşı Müslüman Kardeşlerden daha tehlikeli bulduğu düşmanlarını tasfiye ederek, Müslüman Kardeşleri kendi safında tutmayı başarabilmiştir. Nasır, Müslüman Kardeşler ile kısa süreliğine pragmatik bir şekilde onların birtakım isteklerini yerine getirerek onlarla arasını iyi tutmaya çalışmıştır. Buna dayalı olarak suikast ve hükümet üyelerine sobataj suçlarından dolayı eski hükümet tarafından takibat altında bulundurulan Müslüman Kardeşlere mensup kişilerin

cezalarını affederek Müslüman Kardeşlerin güvenini kazanmış ve bunu kitlesel destek elde etmede başarılı bir şekilde kullanmıştır (El Feth, 1965: 212).

Müslüman Kardeşler, Nasır'ın liderliğindeki değişim sürecine aktif olarak katılarak ülkenin idaresinde söz sahibi olmak istemişlerdir. 1953 yılında ise Nasır, bütün siyasi parti ve grupların faaliyetlerini askıya almıştır (Jullian and Kotop, 1965: 42-43). İlerleyen aylarda Müslüman Kardeşler hareketi Nasır için ortadan kaldırılması gereken bir engel olarak görülmeye başlamıştı (El Feth, 1965: 200). Nasır'ın endişelendiren durum, Müslüman Kardeşlerin Mısır'ın idaresinde İslami kuralların hâkim olmasını ve laik uygulamalara devlet yönetiminde yer verilmemesini savunmalarıydı.

Uluslararası politikada ise Nasır, 1955 Bağlantısızlar Hareketi ile başlayarak 1970'lere kadar Arap dünyasının lideri ve uluslararası kamuoyunda sözü dinlenir bir devlet adamı olmuştur (Kodaman ve Saraç, 2006: 181). Mısır ordusu, 1956 savaşında mağlup olmasına rağmen, Mısır'ın hem dış güçlere karşı ulusal koruyucusu hem de Nasır rejiminin savunucusu haline gelmiştir (Yalçın: 2013).

Nasır'ın Batılı devletlere Süveyş Kanalı gibi meselelerde direnmesi Arap dünyasında karizmatik liderliğinin bir tescili olmuştur. Nasır, Batılıların İsrail ile olan yakın ilişkilerine karşılık olarak SSCB ile birçok siyasi ve askeri işbirliği gerçekleştirmiştir (Yavi ve Yazıcıoğlu Yavi, 1996: 145). Nasır, kendine özgü olarak Marksizm ağırlıklı sosyalist düşüncesini yine kendine özgü olan Arap milliyetçiliği ile birleştirerek bölgedeki diğer Arap ülkelerinin rejimlerinin üzerinde de etkinliğini sağlamayı çalışmıştır.

Nasır'la Müslüman Kardeşler'in dostluğu uzun sürmemiştir.1954 yılına geldiğinde; General Necip ile Nasır arasındaki çekişmelerde Müslüman Kardeşler, Necip'e destek verdiği için teşkilat Nasır tarafından yasaklanmıştır (Tığlı, 2012). Bu tarihten sonra Mısır siyasetinin tartışmasız olarak tek başına Nasır'ın idaresi hakim olmuş ve önüne çıkan her engeli ortadan kaldırmıştır. General Necib'in varlığı ve muhalefetinden kurtulan Nasır, Müslüman Kardeşleri tasfiyeye başlamıştır (Sancak, 2009: 41). Nasır, darbenin ilk yıllarında desteğini aldığı ve ortak hareket ettiği Müslüman Kardeşleri giderek kendine yönelik en büyük tehdit olarak gördüğü için yasaklama yoluna gitmiştir.

Müslüman Kardeşler'e göre; 1954 yılında Nasır'a karşı yapılan suikast girişimi, Nasır'ın kurduğu istihbarat servislerine mensup subaylar tarafından hazırlanmış, tamamen kasıtlı bir suikast olayından başka bir şey değildi. Nasır bu gelişme ile birlikte beklediği fırsatı elde etmiş oldu (El Feth, 1965: 223-225). Müslüman Kardeşler ile arası bozulan Nasır'a karşı suikast girişiminde bulunulmuş, suikasttan kurtulan Nasır, Abdulkadir Udeh, Muhammet Fergani ve hareketin önde gelen dört üyesini idam ettirmiş, binlerce hareket üyesini de hapse mahkum ettirmiştir.

5. MÜSLÜMAN KARDEŞLER'İN RADİKALLEŞMESİ VE HAREKET İÇERİSİNDEKİ BÖLÜNMELERİN DEVLET İLE OLAN İLİŞKİLERE ETKİSİ

Mısır'da yaşanan siyasal gelişmelerin Müslüman Kardeşler açısından etkisi, askeri dikta rejimleri ile karşılıklı siyasal ilişkiler kurulmaması ve halkın tercihine dayalı demokratik liberal bir sistemin hem İslami pratiklerin serbestliği hem de halkın kendisini daha özgür hissetmesi açısından daha iyi olduğu düşüncesini benimsemeleri olmuştur (Osman, 1997: 17). Mısır rejiminin giderek radikalleşmesi, Müslüman Kardeşler hareketi içerisinde de radikalleşmenin artmasına neden olmuştur. Radikalleşmenin önderi, hayatının ilk yıllarında sosyalist biri olarak bilinen ancak Müslüman Kardeşler örgütüne katıldıkta sonra hareketin ideologu ve lideri haline gelen Seyyit Kutup'tur. Kutup, Hasan el Benna'dan sonra hareketin radikalleşmesine yol açan en önemli liderdir (Manaz, 1998: 127). Kutup, Yoldaki İşaretler (Kutub, 2001) adlı eserinde mevcut rejimlerin cahiliye olduğunu öne sürmüştür.

Nasır rejiminin zindanlarında, devrimsel ve daha sert söylemler ile üslubu sertleşen Müslüman Kardeşler, dolaylı olarak birçok İslami radikal ideolojinin de etkileyici bir faktörü olmuştur. Nasır rejimindeki Müslüman Kardeşlerin temel toplanma yerleri olan hapishane ve işkence hücreleri, hareketin daha sonraki yıllarda söylem değiştirmesinin ve bölünmesinin de ilk başladığı yerler olmuştur. Batı medeniyeti karşıtı, radikal görüşlü ve militarist yapılı düşünceyi benimseyen Kutup, kendisine has İslamcı düşünceyi bu hapishanelerde geliştirmiştir (Avşar, 2008: 34).

Nasır, tüm siyasi gücü elinde toplamak amacıyla, bütün İslamcı grupları çeşitli yollarla siyasi arenadan silerek pasifsize etmiştir. Bunu yapmak için kullandığı yöntemler en basit şekilde cezaevine koymaktan idama kadar uzanmıştır (Özkan, 2009: 89). Watt (1997: 88)'ın ifade ettiği gibi; en dikkate değer toplumsal reform programı 1965'te idam edilen Seyyid Kutub tarafından yazılmış olan "İslam'da Toplumsal Adalet" adlı kitapta ortaya koymuştur. İdam sehpasında son bulan hayatı ile İslam toplumlarında yer alan mücadeleci radikal muhafazakâr akımlar tarafından lider haline gelen Seyyit Kutub, 1970'lerden sonraki küresel dengeleri sarsmaya başlayan İslamcı hareketin en büyük düşünsel önderi olmuştur. Kutup, İslam ülkelerinde ortaya çıkan birçok radikal grupların faaliyet programlarında en çok referans aldıkları fikir adamı olmuştur (Turan, 2002: 64).

Nasır'ın af çıkarmasından sonra Müslüman Kardeşler hareketi ile Mısır hükümeti arasında kısmen uzlaşma sağlanmıştı. Bunun yanında ise hareket içerisinde uzlaşma sağlanamayıp, örgüt içerisinden radikal kesim ayrılmıştır. Bu uzlaşmama neticesinde çıkan ihtilaf, diğer Arap ülkelerindeki teşkilatlara da yansımıştır. Bu gruplardan her biri ülkesindeki mevcut siyasi rejime karşı ya uzlaşmacı ya da radikal bir tavır takınmak zorunda kalmıştır (İslamoğlu, 1993: 258).

Müslüman Kardeşler arasında olan ayrılıklar, 1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde daha da netlik kazanmıştır. Müslüman Kardeşlerin muhafazakar grubu, mevcut düzenin tamamen bozulmamış olduğunu ve ıslahının mümkün olduğunu düşünürken, radikaller yani Kutupçular düzenin baştan sona kadar bozulmuş olduğunu ve mevcut düzenin ıslahının mümkün olmadığını savunarak radikal bir tavır sergilemiştir. Maalesef, Mısır'daki siyasi gelişmeler Müslüman Kardeşler hareketini olumsuz etkilemiştir. Gelenekselci muhafazakar Müslüman Kardeşler grubundan Kutupçu grup ayrılmış, ilerleyen süreçte Kutupçu gruptan da daha radikal bir grup olan et-Tekfir ayrılmıştır. 1970'li yıllara yaklaşıldığında Mısır'da ki İslami hareketlere bakıldığında Selefiler, Cihat, Tekfir, Kutupçular, Müslüman Kardeşler, el Cemaatü'l İslamiye olmak üzere birbirinden oldukça farklı görüşleri savunan grupların ortaya çıktığı görülmektedir (İslamoğlu, 1993: 257).

İsrail ile olan çatışmaların kronolojik tarihiyle, Siyasal İslam'ın Ortadoğu'da güç kazanıp gelişmeye başlaması arasında sıkı bir ilişki olduğu dikkati çekmektedir. Müslüman Kardeşler hareketi 1928'de kurulmuş olmasına rağmen ilk yirmi yılda Mısır toplumunda çok etkili bir örgüt olmamıştır. 1948 yılında İsrail ile olan savaştan Mısır ordusunun mağlup olması ve birçok örgüt

üyesinin savaşa gönüllü olarak katılması ve cephede önemli başarılar elde etmesiyle bağlantılı olarak Mısır toplumunda Müslüman Kardeşlerin etkisi ön plana çıkmıştır. 1952 yılından sonra toplumda Nasır'ın rolü ve nüfuzunun arttığı da açık bir şekilde gözlemlenmekteydi. Ancak 1967 yenilgisi ile beraber Nasır efsanesinin yıkılmasıyla toplumda Müslüman Kardeşler başta olmak üzere dini yönelimler tırmanışa geçmiştir (Abdulfettah, 1996: 199).

Manaz (1998: 124)'ın da ifade ettiği gibi Mısır'ın 1967 yılında İsrail'e karşı savaşı kaybetmesi Müslüman Kardeşlerin ülkede tekrar güç kazanmasına ve tabana yayılmasını sağlanmıştır. Müslüman Kardeşler mağlubiyetin Nasır yönetiminin İslami yaşam ve inançtan uzaklaşmasından dolayı bir ilahi ikaz olduğuna inanmaktaydı. Ayrıca Nasır yönetimini Müslümanlara zulüm etmekle suçladı. Müslüman Kardeşler mağlubiyetten gelen ideolojik boşluğu doldurmaya çalışmaktaydı.

Nitekim 1967'de İsrail karşısında alınan yenilgi nedeni ile görevini bırakmak isteyen Nasır, bilinçli bir şekilde organize edilen protestolar ve destek yürüyüşlerinde görevinden istifa etmemesini isteyen Nasır yanlılarının istekleri doğrultusunda tekrar devlet başkanlığını sürdürmeye karar vermiştir (Yalçın, 2013). Nasır'ın 1970 yılında ölmesi ile birlikte Mısır siyasi tarihinde önemli bir dönem de son bulmuştur.

6. SONUÇ

Çalışmamızda da detaylı bir şekilde incelendiği gibi Müslüman Kardeşler Hareketi, kuruluşunun ilk yıllarında bir dini cemiyet ve vakıf niteliğine sahipken, özellikle 1930 yılından sonra Mısır'daki iç politik gelişmelere bağlı olarak siyasete olan ilgileri artmıştır. Müslüman Kardeşler siyasete yönelmelerinin ardından devlet, monarşi ve ülkedeki işgalci güçle biraz da siyasetin doğası gereği çok yönlü paradoksal ilişkilere girmek zorunda kalmıştır.

Müslüman Kardeşlerin siyasette yeteri kadar deneyim sahibi olmaması ve ülkenin iç politikasına yön vermeye yetecek kadar güçlü olmaması nedeniyle bazen seküler nitelikte olan Vefd aleyhine monarşi ile ikili ilişkilere girmiş, hatta monarşiyi kendine göre dini nedenlerle kutsamıştır. Konjonktürel durum değiştiğinde ise Müslüman Kardeşler monarşi'nin İngilizler'in etkisinde kaldığına inanarak monarşi ve ülkedeki işgalci güçlerin aleyhine Vefd veya diğer politik guruplar ile iş birliği yapmıştır. Müslüman Kardeşler, süreç içerisinde dini tarafını koruyarak, hızlı bir şekilde politize olmuştur. Çalışmamızda da görüldüğü üzere, Müslüman Kardeşlerin çok boyutlu ve kısmen pragmatik politikalarında en dikkat çeken olgu ise; hareketin hiçbir zaman ne İngiltere ne de başka bir yabancı güç ile herhangi bir çıkar ilişkisine girmekten uzak durmasıdır.

1941 yılında aktif seçimlere girmeyi başaran ve önemli siyasal destek bulan Müslüman Kardeşler Vefd Partisi'nin 1952 yılına kadar politik hayattaki en büyük rakibi olmuştur. Hükümet ile uzlaşmaz politikalarının sonucu olarak monarşi ile saflarını sıklaştırmak zorunda kalan Müslüman Kardeşler Nahhas Paşa'nın öldürülmesine kurban giderek siyasi hayattan tasfiye edilecektir. Müslüman Kardeşlerin bu oyuna gelmelerindeki etkenler, söylemlerinin sertliği, Mısır sokaklarında yapılan protestolarda mevcut hükümete karşı zaman zaman devrimci bir örgüt durumunda gözükmeleri ve İngilizler'in desteği ile ayakta duran monarşi ile kötü ilişkiler kurmalarıdır.

Filistin'de 1948 yılında Araplar ile Yahudi gerilla birliklerinin sürekli çatışma halinde bulunması Mısır'ı da içine alacak bir Arap-İsrail Savaşına dönüşmüştür. Müslüman Kardeşler ise; Filistin meselesinde tarafsız olamayacaklarını belirterek soruna dâhil olmuştur. Savaş sonunda Mısır ordusunun yenik çıkması, savaşın faturasının hükümete kesilmesi ve monarşinin çaresizliği, cephede mücadele eden Müslüman Kardeşler'e toplum nazarında siyasal güç ve itibar kazandırmıştır. Fakat Müslüman Kardeşler için bu çok yeterli görülmemiştir.

Kukla bir monark ve işlevsiz bir hükümetten kurtulmak isteyen Müslüman Kardeşler, Nasır ve arkadaşlarının organize ettiği Hür Subaylar cuntasına destek vererek Mısır'da iktidara gelmelerine yardımcı olmuşlardır. Fakat çok geçmeden kendi katiline aşık olduklarının farkına varan Müslüman Kardeşler, Nasır'ı Vefd ve monarşi'yi etkilemeye çalışmakla yetinmeyip baskı kurmak istediler fakat Nasır'ın sert politikalarına karşı ne Müslüman Kardeşler ne de diğer benzer örgütler dayanabilmiştir. Bu da süreç içerisinde Müslüman Kardeşlerin ne kadar hatalı politika izlediklerini göstermektedir.

Nasır'ın baskılarına karşı dayanamayan ve herhangi bir çözüm yolu bulamayan Müslüman Kardeşlerin içerisinde baskıya paralel artan radikalizm ve bölünme, hareketin ideolojik olarak üyelerini besleyemediğini göstermektedir. Müslüman Kardeşlerin rakiplerine karşı paradoksal politika izlemesinin kendilerine en zararlı tarafının kendileri hariç diğer aktörler tarafından dışlanması olmuştur. 1967 Arap-İsrail Savaşında Mısır ordusunun dolayısı ile Nasır'ın başarısızlığını fırsat bilerek halk desteğini almaya çalışarak Nasır'ın siyasetteki meşruiyetini sorgulamaları da kendileri için çok bir işe yaramamıştır.

KAYNAKÇA

ABDELNASSR, W.M. (1994), The İslamic Movement in Egypt and Perception of International Relations 1967-1981, Graduate Institue of I.S, Geneva

ABDULFETTAH, N. (1996), Mısır İslami Hareketleri'nin Varlığı, Sınırları ve Uzlaşma-Normalleştirme, Çev. İslam Özkan, Ekin Yayınları, İstanbul

AÇIKALIN, S. (2009), Muslim Brotherhood's Relationships with Egyptian Government From1952 to 2008: An Accomodation and Confrontational Relationship, Ortadoğu Araştırmaları Programı(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara

ADAMS, C. C. (1968), Islam and Modernism in Egypt, Russell Publication, New York

ARI, T.(2008), Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi,4 b, MKM yayınları, Bursa

AVŞAR, E.(2008)The Transformation of the Political Ideology and the Democracy Discourse of The Muslim Brotherhood in Egypt, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

AYUBI N.(1992) Arap Dünyasında Din ve Siyaset, çev.Yavuz Alogan, Cep Kitapları Yayınları A.Ş, İstanbul

BAKER R. W.(2003) Islam Without Fear, Harvard University Press, London

COMMINS D.(1998) Hasan al-Banna(1906-1949), ed. Ali Rahnema, Book ltd., London and New Jersey

DAĞ A. E.(t.y.) Hasan el Benna, Bağımsız Yayıncılık, İstanbul

DİRİÖZ A. O.(2012) "Mübarek Öncesi Mısır: Jeopolitik Konum, İç v e Dış Politika", Ortadoğu Analiz, Ocak- Cilt: 4 - : 37-84

DURSUN D. (1993) Cemal Abdulnasır, DİA, VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul

El AWAISI A.F.M.(1998) The Muslim Brothers and the Palestine Quastion:1928-1947, Tauris Academic Studies, Londra

EL-BENNA.(2007) Hatıralarım(Müslüman Kardeşler), çev. M. Beşir Eryarsoy, 3b. Beka Yayınları, İstanbul

EL FETH A.(1965) Mısr İhtilalinin İç yüzü ve Nasır, çev. Nusret Kuruoğlu, Rek-tur Kitap Servis, İstanbul

EL HUDAIBI M. M. ,*The Principles of Muslim Brotherhood*,http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=813 ,(E.T: 04.12.2012)

EMMERMANN I. (2005) "*Foreign Policy of States*",A Hand Book on World Affairs, editors Wolfrgang G., Kemal İ., Claudio K., Tasam Publication, İstanbul

ESPOSITO John L.- VOLL J.O.(1998) İslamiyet ve Demokrasi, çev. Ahmet Fethi, Sermal Yayınevi, İstanbul

GANIM I.B. (2012) Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi, Ekin Yayınevi, İstanbul

GANUSI R. (1987) İslami Yöneliş, çev. Abdullah Baykal, Bir Yayıncılık, İstanbul

GÜLER Z.(2004) Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği; Nasır ve Nasırcılık, Yeni Hayat Yayıncılık, İstanbul

GÜRSOY İ. H.(1997) Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi, Fakülte Kitabevi, Isparta

HÜSEYİN A.(1991) İslam Dünyasına Siyasi Bakışlar, çev. Murat Çiftkaya, İz Yayıncılık, İstanbul

HUSEYIN T. (1994)Günlerin Kitabı, Çev. Ayşen Gür, Belge Yayınları, İstanbul

İSLAMOĞLU B.(1993) İslami Hareketin Tarihi Seyri, Denge Yayınları, İstanbul

İSLAMOĞLU M.(1998) İslam Birliği Hareketi, 7b, Denge Yayınları, İstanbul

KAVAK Ö. *Reşid Rıza*, http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=181507 (E.T: 10.08.2013)

KILAVUZ M.T.-MERCAN M.H.- GÜDER S. , *Orta Doğu'da İslamcı Siyaset Değişim sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda*, http://ilke.org.tr/wp-content/uploads/2013/02/rapor-1.pdf, s.29.(E.T: 12.08.2013)

KODAMAN T. VE SARAÇ E.(2006) "*Hamas*", *Akademik* ORTA DOĞU, Cilt 1, Sayı 1: 181

KUTUP S.(2001) Yoldaki İşaretler, Özgün Yayıncılık, Ankara

KUTUP S.(1980) İslam'da Cihad,çev. Akif Nuri, Çağrı Yayınları,6b, İstanbul

LAPIDUS I. M.(2010) İslam Toplumları Tarihi 19.YY'dan, Günümüze, Çev. Yasin Aktaş ve Mevlüde Ayyıldızoğlu, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul : 107-110

LIA B. (2012)Müslüman Kardeşlerin Doğuşu:1928-1942, Ekin Yayınları, 2.b, İstanbul

MANAZ A.(1998) Dünyada ve Türkiyede Siyasal İslamcılık, Eylem Vakfı Yayınları, İzmir

MARSOT A. L. S.(2007) Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne, çev. Çağalı güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

OSMAN F.(1991) İhvan-İslam ve Demokrasi, haz. Aydın Ünlü, Endülüs Yayınları, İstanbul

ÖNER A.(2006) Dünden Bugüne Filistin, Ekin Yayınları, İstanbul

ÖZKAN M.(2009) "*Mısır Dış Politikasında Filistin ve Yansımaları*", *Akademik* ORTA DOĞU, Cilt 4, Sayı 1:89

PERETZ D.(t.y.)The Middle East Today,3rd ed, Holt, Rinehart and Winston, inc., New York

SALİH Muhsin Muhammed, *İmam Hasan el-Benna ve Filistin Davası*, http://www.dogruhaber.com.tr/Haber/Imam-Hasan-El-Benna-ve-Filistin-Davasi-26364.html (E.T: 05.03.2013)

SANCAK S.(2009) Mısır-Nil'in Bereketli Vadisi, 3 b, Gümüş Ofset, İstanbul

SULLIVAN D.J. and KOTOB S. A. (1999)Islam in Contemporary Egypt, Lynne Rienner Publishers, London

TAŞ Şükrü, *1928'den Günümüze Müslüman Kardeşler*, http://www.ozgurlukdunyasi.org/arsiv/74-sayi-219/352-1928den-gunumuze-musluman-kardesler,(E.T: 26.04.2013)

TAYLOR A.R.(1998) The Islamic Quastion in Middle East Politics, Westview Press, London

TIĞLI İ. , *Müslüman Kardeşlerin Siyasi Tarihi II*, http://www.dunyabulteni.net/?aType=yazarHaber&ArticleID=15553(E.T: 03.03.2012)

TIĞLI İ. *Müslüman Kardeşlerin Siyasi Tarihi I*,http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=146440 (E.T: 26.02.2013)

TURAN Ö.(2002) İslami Hareketler, Step Ajans Yayıncılık, İstanbul

TÜRKÖNE M. (1994) , Cemaleddin Efgani, TDV Yayınları, Ankara

WATT W. M.(1997) İslami Hareketler ve Modernlik, çev. Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul

YALÇIN T. *Mısır'da Darbeler Tarihi*, http://www.hadeka.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=207:msrda-darbeler-tarihi-&catid=37:tarih&Itemid=55 (E.T: 21.05.2013)

YAVI E.-Necla Y.(1996) Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Mısır, Yazıcı Yayınevi, 2b, İzmir

SİNEMADA BİÇEM VE KISA FİLM: TÜRK KISA FİLMLERİNİN BİÇEMSEL 'ÖZGÜNLÜKLERİ'

Barış KILINÇ
Yard. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Yaygın Öğretim Bölümü, bkilinc@anadolu.edu.tr

ÖZET: Sinema tarihi boyunca ortaya çıkan tecimsel, klasik ya da modernist sinema biçemlerin hemen her türünde, kısa film örneği bulunabilmekte ve hatta bu filmler, tıpkı uzun metraj filmler gibi öz-biçem ilişkisi açısından ve kültürel-tarihsel özgünlükleri çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Bu makalenin konusu da Türk kısa filmleridir. Bu makalede, özellikle, tecimsel, klasik ya da modernist sinemanın genel ve özel nitelikleri dikkate alınarak bir inceleme yapıldığında, bu filmlerde öz-biçem ilişkisi açısından kültürel ve tarihsel bir özgünlükten söz edilebilir mi, sorusuna cevap aranmaktadır. İlk bakışta Türk kısa filmlerinin böyle bir özgünlüğe sahip olduğu iddia edilebilir; ancak yine de gerçek bir sınıflandırma için tecimsel, klasik ya da modernist sinemanın anlatı özelliklerinin bu filmlerde yerelleştirilip yerelleştirilemediğinin ayrıntıları ile gösterilmesine ihtiyaç vardır. Bunun için öncelikle tecimsel, klasik ve modernist biçem, ayrıntıları ile incelenecek ve ardından bu biçemsel ayrıntıların örnek olarak seçilen Türk kısa filmlerinde yer alıp almadığına, yer alıyorsa da bu ayrıntıların nasıl yerelleştirildiğine bakılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sinemada biçem, kısa film, Türk kısa filmleri, kültürel ve tarihsel özgünlük.

THE STYLE IN CINEMA AND SHORT FILM: STYLISTIC ORIGINALITY OF TURKISH SHORTS

ABSTRACT: The samples of short film can be found in every sort of commercial, classic and modernist cinema styles which had been coming out throughout history of the cinema and even these films just as feature films can be evaluated in terms of both content-style relation and, cultural-historical originality. The matter of this article is Turkish shorts. In this article, an answer is seeked to the question of whether the cultural and historical originality in terms of content-style relation could be traced in these films, taking common and particular characteristics of commercial, classic and modernist cinema into consideration. At first view it can be claimed that Turkish shorts have this kind of originality, but in order to make a real classification it is required to be clarified in detail whether the narrative features of commercial, classic and modernist cinema is localised or not in these films. For this purpose, first commercial, classic and modernist style is going to be analysed in detail and then it is going to be examined whether these stylistic details involved or not in Turkish shorts which are sampled, if they are involved, in which ways these details are localised in these films.

Keywords: Style in cinema, short film, Turkish shorts, cultural and historical originality**.**

1. Giriş

Peyami Safa'nın 'Bir Akşamdı…' romanında bir anlatıcı olarak, konuşturduğu Cevat'ın Ferdi hakkındaki düşünceleri ile (ya da kendi düşünceleridir aslında bunlar) Fethi Naci'nin 'Yaşar Kemal ve Türk İnsanı' başlıklı eleştiri yazısında söylediği birkaç cümle, özünde neredeyse aynıdır. Naci, *"Bir Dostoyevski çıkıp da, Rus Halkı Hamlet'ler çıkarmaz, bizden Karamazov'lar çıkar, dediği içindir ki 'Rus' denince aklımıza belirli özellikleri olan kişi geliyor. Ama bunlar On Dokuzuncu Yüzyılda kaldı"*(Naci, 2008, s.7) demektedir. Safa'nın romanında da Cevat, Ferdi'ye bakarak kendi *kendine "… Şekispirin hiçbir kitabında böyle bir adam göremeyiz. Çünkü Ferdi yepyeni bir insanlığın tezahürüdür"* (Safa, 1945, s.121) diye düşünür.

Temelde klasik burjuva roman geleneğini sürdürür gibi görünen Dostoyevski, bu yönüyle giderek kapitalistleşen 19. Yüzyıl Çarlık Rusya'sının fiziki ve toplumsal şartlarını 'doğalcı' bir tarzda resmeder. Ancak aslında Dostoyevski'nin ilgisini çeken, çevresiyle etkileşim içinde var olan Rus insanını 'gerçekçi' bir biçimde resmetmek değil; geçiş döneminin buhranının onun iç dünyasındaki onarılmaz yaralara yol açan etkisidir. Lukács, yazarın 'Yer Altından Notlar' adlı eserine atıfta bulunarak, bu romanı *"modern burjuva insanının yalnızlığının belki de ilk gerçek betimlemesi"* (Lukács, 2000, s. 70) olarak görür. Dostoyevski'nin değişen toplumsal koşulların dayattığı yeni ilişkilerin sıradan Rus insanında yarattığı buhranı, Lukács'ın yenilikçi edebiyat başlığı altında eleştirdiği edebiyatçıların yaptığına benzer bir bakışla, psikopatolojik karakterler yardımıyla ve çoğu zaman da perspektif[1] duygusundan yoksun bir şekilde yansıttığı doğrudur; ancak yine de Dostoyevski 'doğalcı' bir biçimle yazarken 'gerçekçiliğe yakındır'. En azından Lukács böyle düşünür:

"… ne var ki Dostoyevski böyle bir yalnızlığı toplumsal bir çerçeve içinde görmektedir. Kendi bu durumu idealleştirmemekte, bunu daha çok kötümser bir hava içinde ve çıkmaz bir yol niteliğinde çizmektedir. Dostoyevski, bu yalnızlığın toplumsal koşullarını ve sonuçlarını görür – oysa yenilikçiliğin bu durumdaki eğilimi bunları anlaşılmaz bir biçime sokmaktadır. Dostoyevski'nin kahramanının çektiği acıların kaynağı kapitalizmin ilk dönemlerindeki insanlık dışı niteliği ve özellikle de bunun kişisel ilişkiler üzerindeki yıkıcı etkisidir." (Lukács, 2000, s. 70)

Psikopatolojik karakterlere sığınış ve perspektif yoksunluğu ile yaşanan yıkımı, genel geçer ve değişmez bir insanlık durumu olarak resmetmesi ne Dostoyevski'yi ne de yenilikçi olarak adlandırılan James Joyse gibi birçok edebiyatçıyı değersizleştirir. Özellikle Dostoyevski üzerine konuşulacak olunursa, yarattığı Karamazov gibi Rus halkına özgü roman karakterleri 19. Yüzyıl Çarlık Rusya'sının yaşadığı değişim buhranının yansımalarıdır ve bu yansımaların yeni bir biçemle dile getirilişi, belki de yaşanılan bu buhranın sonucudur. Tolstoy ve Çehov gibi Rus yazarların da 'doğalcı' ve çoğu durumda 'simgeciliğe' sığınarak resmetmiş oldukları geçiş dönemini, Lenin şöyle özetlemektedir:

[1] Perspektif yoksunluğu, küçük burjuva ve kendi çevreleri içinde gösterilen marazi kimselerin yaşantılarının, çarpıklıkların genelleştirilerek değişmez bir yaşantı olarak sunumudur. Perspektif sanat eserinin yönünü ve özünü belirler: Anlatımın değişik düşünce dizilerini sıraya kor, sanatçının önemliyle önemsiz, can alıcı ile geçici öğeler arasında bir seçim yapmasını sağlar. Kişilerin gelişme doğrultusunu da, yalnız gelişmede önemi olan özelliklerin betimlenmesini sağlayarak, perspektif duygusunu belirler. (Lukács, 2000, s. 38)

"Öncelikle bir tarım ülkesi olan Rusya'da ö dönemde tarım, 1861 yılında toprak ağaları yararına kuşa çevrilen eski feodal beylik toprakları üzerinde köhnemiş, ilkel yöntemlerle çalışan, yoksul ve harap köylülerin elindeydi. Öte yandan, tarım, Orta Rusya'daki toprakları, 'kırpılmış toprakların', otlakların, hayvan sulama yerlerinin, vb… karşılığında köylüyü, karasabanını ve beygirini çalıştırarak ekip biçen toprak ağalarının elindeydi. Bütün iyi niyet ve amaçlarına rağmen, köhnemiş feodal ekonomik sistemdi bu. Bütün bu dönem boyunca Rusya'nın siyasal sistemi de feodalizme batmıştı… 1861'den sonra bu eski ataerkil Rusya, dünya kapitalizminin etkisi altında gitgide dağılıp çözülmeye başladı. Köylüler açlıktan ölüp gidiyor, görülmedik bir yıkım içinde, toprağı terk edip şehirlere kaçıyorlardı. Ortada kalmış köylülerin 'ucuz emeği' sayesinde inşa edilen demiryolu, fabrika ve işletme sayısında bir patlama olmuştur. Finans kapitalle birlikte, Rusya'da geniş çapta ticaret ve sanayi de gelişiyordu… İşte sanatçı Tolstoy'un yapıtlarında ve düşünür Tolstoy'un görüşlerinde yansımasını bulan şey, eski Rusya'nın bütün eski temellerinde görünen hızlı, acılı ve korkunç yıkımdı." (Marx, Engels ve Lenin, 2006, ss. 223, 224)

Dostoyevski'nin yapıtlarında da bu yıkımımın izlerini görmek ve hatta bu yıkımın değişmez ve genel geçer bir buhran olarak karakterlerinin üzerine çöktüğünü söylemek de mümkündür. Lukács bu yüzden Raskalnikov'u, herkesin başarabileceğini söyleyen Napolyon ideallerinin çöküşü sonrası içine yönelen sıradan insanın, düştüğü derin boşluk karşısında yaşayabileceklerinin bir deneyi olarak görür. (Lukács, 2011, ss. 103-105) Rusya için 19. Yüzyıl insanı böyledir. Karamazovlar böyle bir Rusya ile birlikte bir anlamlıdır. Dostoyevski'deki psikopatolojik karakterlerin ve perspektif yoksunluğunun nedeni, böyle bir dönemin değişmez ve genel geçer bir yazgı olarak algılanışıdır. Özetle yazarın konusu budur.

Gerçekte, tam da İngiltere'ye özgü böyle bir değişim nedeniyledir ki Shakespeare'in kitaplarında, Ferdi ya da Raskalnikov gibi bir karakter bulmak zordur. Elizabeth dönemi yazarlarından Shakespeare'in oyunlarında, koşuk dili ile düz yazı arasındaki diyalektik etkileşimden yararlanmasının nedenlerinden biri de 16. Yüzyıl İngiltere'sinde yaşananlardır. Elizabeth'in son yıllarında giderek baskın hale gelen kapitalizm ile birlikte ortaya çıkan toplumsal yapı, böyle bir etkileşimden yararlanılmasını neredeyse zorunlu kılmıştır. Bu yüzden Shakespeare'de Ortaçağa özgü koşuk dili ile kapitalizme özgü düz yazı karşıtlığı, dramatik yapının kurulmasında başat rol oynarken; aynı zamanda karmaşık toplumsal katmanlara aynı anda ulaşılmasını da sağlamıştır: (Çapan, 1992, s. 37)

"… Shakespeare'in en olgun eserlerini verdiği bu dönemde, on altıncı yüzyılın kırıklığı, pişmanlık, mutsuzluk, alaycılık ve bütün olumlu değerlere karşı amansız bir eleştiri duygusu geçmişti. Elizabeth çağında yaşayanlar için dünya bir deney alanıydı, insan da başarıya ulaşmak için yaratılmıştı. 'Peki ama diyordu', Kral James zamanında yaşayanlar, 'bu başarı neye yarayacak?' Bu kuşku, bu güvensizlik, gerçekte geleneksel ortaçağ değerlerini kökünden yıkan kapitalist düzenin getirdiği gelişmelerin su yüzüne çıkmasından başka bir şey değildi… İngiliz tiyatrosunun bundan sonraki dönemi ulusal yaşam düzenindeki çözülme ve parçalanmaları yansıtan örneklerle doludur. Toplum yapısındaki bu bölünme ister istemez tiyatronun niteliğini de etkilemiş, oyun yazarları arasında seyirciyi, toplumun değişik katlarından seçme eğilimi başgöstermiştir." (Çapan, 1992, s.25)

Öyleyse 'Şekispirin' herhangi bir kitabında Ferdi'yi aramak anlamsızdır. 19. yüzyılın Rusya'sına özgü bir karakter ile Hamlet arasındaki tek benzerlik, Hamlet'in de Elizabeth dönemi İngiltere'sine özgü oluşudur. Çünkü Shakespeare'in konusu da Elizabeth dönemi İngiltere'sidir, Peyami Safa'nın konusunun da tıpkı 20. yüzyılın Türkiye'si olduğu gibi. Özellikle roman tekniği açısından 'anlatıcı' biçemi kullandığı ilk dönem (1922-1939) romanlarında Safa, modern Türkiye projesinin yarattığı dramatik karşıtlıkla ilgilenir. Berna Moran bu karşıtlığı şöyle dile getirir:

"Peyami Safa… İstanbul'daki çevresinde, bir yanda, köklerinden kopmuş, ahlakça çürümüş, para ve zevk için yaşayan bir zümre; bir yanda da İslâmi geleneklerle yetişmiş milli ve manevi değerlere bağlı yurtsever, dürüst bir zümrenin var olduğunu görüyor ve bunların karşıtlığını Batı-Doğu çatışması çerçevesinde ele alıyordu. Bu iki zümreden birincisinin kokuşmuşluğunu, ikincisinin de sağlıklılığını göstermeye çalışırken pek değişmeyen bir roman şeması belirir ilk yapıtlarında. Bu toplumsal sorun üçü erkek biri kız başlıca dört kişinin rol aldığı bir aşk öyküsü üzerine oturtulur. Erkeklerden biri Batı, öteki Doğu'dur; ikisi arasında kararsız bir genç kız, bir de yazarı temsil eden, bilgili ve Doğulunun dostu olan bir adam vardır…" (Moran, 2004, ss. 219, 220)

Moran, 'Matmazel Moraliya'nın Koltuğu' adlı romanından sonra Peyami Safa'nın, geleneksel roman tekniğinden (anlatıcı) uzaklaşarak modern roman tekniğini; yani 'gösterme' yolunu seçtiğini söyler. Safa'nın bu romanıyla başlayan ikinci döneminde, modern Türkiye projesinin yarattığı görünür karşıtlıklardan yararlanmayı bıraktığı ve bunun yerine tıpkı Tolstoy gibi 'Batı' motivasyonu çerçevesinde gerçekleşen manevi yıkımın karşısında ilahi hakikatin arayışına giriştiği görülür. Safa'nın romanlarında temel konu, "insanın ben'ini aşarak Tanrı'da" kaybolmasıdır. (Moran, 2004, ss. 237, 251)

Bu örnekleri yerel ya da evrensel düzeyde çoğaltmak ve özellikle söz konusu olan sinema ise eğlenceden sanata evrilen tarihine bakarak seçilen yüzlerce film ile ilgili benzer çözümlemeler yapmak mümkündür. Böyle düşündüğü için de Andras Kovacs özellikle modern sinema anlatısının, modern sanat biçimin, soyutlama, öznellik ve kendini yansıtma gibi temel üç özelliğine koşut olarak ortaya çıktığını; ancak tarihsel ve kültürel özgünlükler nedeniyle, değişik biçemlerde geliştiğini iddia etmektedir:

"Modernizmin sinemada uluslararası bir olgu olduğu gerçeğini anlamak bizi, homojenliğin genel modernist ilkeleri ortaya çıkarıp çıkarmadığı ya da tersine farklılıkların, modern sinema tanımlanırken göz önünde tutulması gereken modernizmin 'döllediği' çeşitli kültürel özgünlüklerin ve ulusal sinemaların geleneklerinin ortaya çıkarıp çıkarmadığı sorusuna götürür. Modern sinemadan yalnızca kendini yansıtma, stilistik saflık ya da soyutlama açısından bahsetmenin genelde modernist sanatın benzerliklerinden öteye götürmemesi riski vardır. Bunun yerine bu ilkelerin farklı ulusal sinemaları modernleştirme ve çeşitli modern film biçimlerini yaratma tarzlarına bakmamız zorunludur. Çünkü çeşitli modernist biçimler kesinlikle sinemanın özümsediği çeşitli geleneksel kültürel miraslara bağlıdır… Kültürel modellerin ve geleneklerin çeşitliği ile dengelendiğinde ve bütün ulusal sinemalara az ya da çok nüfuz ettiğinde modernizm, sanat sinemasındaki çok biçimli bir modernleşme eğilimi olarak görülür" (Kovács, 2010, ss. 56, 57)

Kısa filmleri bu modernleşme eğilimi dışında tutmak ya da Hollywood biçiminin ya da klasik sanat sineması film yapım tercihlerinin kısa filmler üzerindeki etkisini göz ardı etmek, bir anlamda onları sadece sinema öğrencilerinin öğrenme sürecinin bir parçası olarak görüp hafife almak olur. Ayrıca yapım maliyetlerinin uzun metraj film yapımına göre daha düşük olması nedeniyle kısa filmlerin, sadece ekonomik gerekliliklerin dayattığı zorunlu bir biçim olarak algılanıyor olması da kabul edilebilir değildir. (Cooper and Dancyger, 2000, s. 4) Çünkü kısa filmin de modern sanat biçimlerinin etkisi altında gelişen modern sinema ile burjuva roman geleneğinin etkisinde kalan klasik sanat sinemasından, tecimsel sinemaya kadar uzanan geniş bir alan içine serpilmiş kendine özgü büyük bir tarihi vardır. Örneğin, Lumiére Kardeşler tarafından yönetilen, sinema tarihinin ilk 'belgesel' filmleri, teknik zorunluluklar nedeniyle de olsa aynı zamanda ilk kısa filmlerdir. (Rea and Irvling, 2001, s. 303) *"Sinemanın kendi aygıtlarını diğer sanat dallarından, özellikle de edebiyat ve tiyatrodan ayırarak bağımsız bir sanat dalı olarak kabul edilmesi"* (Kovács, 2010, s. 18) gerektiği düşünüldüğü için 'katıksız film' yapımını önceleyen fütüristlerden[2], konstrüktivistlere[3]; sürrealistlerden[4] dadaistlere[5] avangard olarak adlandırılabilecek modern sanat biçimlerinin etkisiyle şekillenmiş sinema örneklerinin içinde de kısa filmlere rastlamak fazlasıyla mümkündür. Ya da David W. Griffith[6] gibi sinemanın kurucusu olarak nitelendirilen Amerikalı yönetmen ile Erich von Stroheim[7] gibi Avrupalı bir yönetmenin, Amerika'da yaptıkları ve aslında klasik burjuva roman geleneğinin sinema yansıması olarak adlandırılabilecek uzun metraj filmlerinin (Rotha, 2000, ss.107-120) yanı sıra kısa filmleri de vardır. Ayrıca sinema tarihi içinde, birbirine neden-sonuç ilişkisi ile sıkı sıkıya bağlı, tek bir ana karakterin ve tek bir konunun yer aldığı, konunun karakterin karşılaştığı sorunu çözmesi üzerine odaklanmış klasik anlatı sinemasının basit ve küçük bir örneği olarak gösterilebilecek, tecimsel kısa film örnekleri de kolayca bulunabilir. Walt Disney'in 1920'lerde üretmeye başladığı uzun metraj filmler ile birlikte gösterilen animasyon türündeki ticari yapımları, böyle nitelendirilmeye uygun örneklerdir. (Cooper and Dancyger, 2000, s. 3) (Rea and Irvling, 2001, s. 304) Lean Luc Godard'ın ve Fedorico Fellini gibi yönetmenlerin de kısa filmleri vardır (Cooper and Dancyger, 2000, s. 3) ve bu filmlerin de yönetmenlerinin aidiyetlikleri düşünüldüğünde belirli bir modernist biçimle yapıldığı iddia edilebilir. Özellikle sosyal ve kültürel değişim hareketlerinin etkili olduğu 1960'larda da, 'underground' olarak nitelendirilen bağımsız kısa film yapımlarının ortaya çıktığı görülebilir. Roman Polanski ve Jean-Pierre Rensseasu 'The Fat and The Lean' (1961) ile Robert Enrico'nun 'An Occurrence at Owl Greek Bridge' (1962) bu tür filmlerdir. Andy Warhol'un deneysel çalışmalarını da (pop-art) bu eğilime dâhil etmek mümkündür. (Rea and Irvling, 2001, s. 304) Özetle tecimsel, klasik ya da modernist; hemen her türde kısa film örneği bulunabilmekte ve hatta bu filmler, tıpkı uzun metraj filmler gibi öz-biçem ilişkisi açısından kültürel ve tarihsel özgünlükleri çerçevesinde değerlendirilebilmektedir.

Türkiye'de üretilen kısa filmlere de bu gözle yeniden bakmanın özellikle sinema tarihinin modern yazımı için bir gereklilik olduğu söylenebilir. Hatta eğer Türk kısa filmleri, amatör birer öğrenci çabası ya da düşük maliyetleri nedeniyle hafife alınabilir bir tür olarak değerlendirilmeyecekse, böyle bir sınıflandırmayla ele alınması bilimsel açıdan neredeyse bir zorunluktur. Bu makalede de Türk kısa filmlerinin böyle bir sınıflandırmayla ele alınıp alınmayacağı konu edilmektedir. Özellikle tecimsel, klasik ya da modernist sinemanın genel ve özel nitelikleri dikkate alınarak bir inceleme yapıldığında, bu filmlerde öz-biçem ilişkisi açısından kültürel ve tarihsel bir özgünlükten söz edilebilir mi, sorusuna cevap aranmaktadır. İlk bakışta Türk kısa filmlerinin böyle bir özgünlüğe sahip olduğu iddia edilebilir; ancak yine de gerçek bir sınıflandırma yapılması için tecimsel, klasik ya da modernist sinemanın anlatı özelliklerinin bu filmlerde yerelleştirilip yerelleştirilemediğinin ayrıntıları ile gösterilmesine ihtiyaç vardır. Eğer bu yapılabilirse böyle bir çalışmanın, geriye yönelik benzer çalışmalar için örnek olabileceği düşünülmektedir. Bunun için öncelikle kısa filmleri etkisi altına aldığı düşünülen, tecimsel, klasik sanat ve modern sanat filmlerinin anlatı özellikleri üzerinde durulacaktır. Ardından, bu özelliklerin öz-biçem ilişkisi açısından ne kadar özgünleştirildiğinin gösterilebilmesi için son üç yılda çekilmiş ve Antalya Altın Portakal, Adana Altın Koza, Akbank ve İf İstanbul gibi film festivallerinde ödül almış sekiz kısa film incelenecektir.

2. Bulgular ve Yorum

2.1. Sinema Biçemleri ve Kısa Film

Kısa filmler, genel olarak otuz dakika ya da daha az uzunlukta olan filmlerdir ve kısa filmin anlatısı, drama, belgesel ya da deneysel biçimlerde olabileceği gibi; bu biçimlerin her biri de canlı çekim ya da animasyon olarak gerçekleştirilebilir. Kuşkusuz gerçeküstücü, deneysel, 'avangard' ya da 'underground' ve belgesel biçimlerindeki kısa filmlerin, yapımcılarına yeni anlatı ve görüntü biçimlerini sergileyebilecekleri daha uygun ortamlar hazırladığını söylemek mümkündür. (Cooper and Dancyger, 2000, s. 1-2) Çünkü bu biçimler gerçekte, klasik sanat ve modernist sanat sinemasının biçimsel özelliklerini içinde barındırabilen anlatılara uygundur. Ancak drama söz konusu ise en iyi kısa filmlerin, basit bir olay örgüsüne sahip olduğu; temelde bir ana karakter, bir öykü ya da çatışma ve bir son ya da çözüm olmak üzere üç unsuru içerdiği görülür. Peter W. Ria ve David K. Irving bu üç unsurun işleyişini şöyle özetlemektedir:

---

[2] İtalyan fütürist sanatçı Aldo Molinari'nin 1914 yılında yaptığı 'Mondo Boldoria' adlı film, 32 dakikalık kısa bir filmdir (http://www.imdb.com/title/tt0395208/ 07.08.2014/23:36).

[3] Konstrüktivizm etkilenen Rus yönetmen Vertov'un sinema-göz (kino-glaz) ve sinema-gerçek (kino-pravda) gibi yöntemler geliştirerek yaptığı birçok film ve belgesel kısa film türündedir. Örneğin Radio-Kino-Pravda (1925) 17 dakika (http://www.imdb.com/title/tt0949743/?ref_=nm_flmg_dr_17 07.08.2014/23:34) ve Lenin-Kino-Pravda (1925) 25 dakikadır (http://www.imdb.com/title/tt0015977/?ref_=nm_flmg_dr_18 07.08.2014/23:34).

[4] Gerçeküstücü yönetmen Louis Bunuel'in 'Un Chien Andalou' filmi 16 dakikalık kısa bir filmdir (http://www.imdb.com/title/tt0020530/ 07.08.2014/23:47).

[5] Dadaist yönetmen Man Ray'ın 'Akla Dönüş' (Retour a la Raison, 1923) filmi 3 dakikalık kısa bir filmdir (http://www.imdb.com/title/tt0014406/ 08.08.2014/00:00)

[6] Bkz. http://www.imdb.com/name/nm0000428/

[7] Bkz. http://www.imdb.com/name/nm0002233/

"Bütün görsel dramalara özgü temel unsur, özel ve belirli bir çatışmaya duyulan ihtiyaçtır. Çatışma gerilim yaratır. Gerilim seyircinin duygularını çatışma çözülene ve gerilim filmin sonunda yatışana kadar bağlar… Çatışma nedir ve nasıl yaratılır? Çatışma karakterler aracılığıyla gerçekleştirilir. Anlatıya sahip çoğu öykü, bir sorunun, açmazın ya da amacın oluşturulmasıyla başlar. Biri bir şeyler ister ya da mutsuzdur ve bir isteği bir şekilde engellenmiştir. Drama, bir konuyu halletmeye yönelik süreç olarak tanımlanır. Çatışmayı kuvvetlendiren, bir sorunu çözerken karşılaşılan engelledir. Çatışmayı çözmek için engellerin üstesinden gelmenin gerekli oluşu, ders alınmasını sağlamak için oldukça değerlidir." (Rea and Irvling, 2001, s. 18).

Herhangi bir öyküde olabileceği gibi bu üç temel unsuru içeren her kısa filmin de bir başı, ortası ve sonu vardır. Godard'ın söylediği gibi, dramatik akışın bu sırayla gerçekleşmesi zorunlu değildir; ancak dramatik bir biçim söz konu ise eğer, bir sorunun ortaya atıldığı, geliştirildiği ve sonrasında da çözümlendiği; kurulum, geliştirme ve sonuç olmak üzere üç aşamada öykünün oluşturulması gerektiği söylenebilir. (Rea and Irvling, 2001, s. 19). Tecimsel sinemaya özgü bu anlatı ve biçemsel özellikleri gösteren kısa bir filmin, dramatik eğrisinin nasıl işlediğini görebilmek için ayrıntılar oldukça önemlidir: (M. Thurlow and C. Thurlow, 2012, s. 12)

- Ana karakterin(lerin) tanıtılması için uygun bir zemin hazırlanır.
- Karakterin bir sorunla karşılaşması, bir engele takılması; bir takıntısının ya da bir tutkusunun olması gerekir.
- Karakter sözü edilen engelleri aşmak için gerekli planı yapar.
- Sorunun çözümünü hazırlamadan önce, karakterin bir kahraman olmasını sağlayacak bir şüphe anı olmalıdır ki bu anda kendine tavsiyede bulunabilecek bir akıl hocası bulsun. Bu durum, izleyiciye problem hakkında düşünüp taşınması için bir fırsat sunar.
- Bu tavsiye sonucu oluşan çözümü ile kahraman önüne çıkan sorunu çözer, engelleri aşar, takıntısını giderir ya da tutkusunu elde eder.
- Sorunu çözerken ya da meydan okuma halindeyken kahraman, genellikle kendisinden daha güçlü fakat farklı olan, bazı noktalarda kendisine benzeyen (güçlü rakip, kahramanın karanlık yüzüdür) rakibinin oldukça etkileyici direnciyle karşı karşıya kalır.
- Kahraman arayışında başarısız gibi görünmelidir, mücadeleyi bırakmalı ya da yenilmiş, hatta tükenmiş görünmelidir ve ürküten son görevinin üstesinden gelebilmek için insanüstü bir gayret sarf etmelidir.
- Kahraman, rakibine, düşmanına ya da kendine karşı verdiği son mücadeleyi kazanır ve daha akıllı, daha güçlü ya da tedavi edilmiş bir şekilde kendi doğal durumuna döner; fakat daha mutlu olması gerekli değildir. Çıktığı yolculuk, onu farklı bir kişi haline getirmiştir. Tükenmişlik halini bir an için yaşamış ve asla bir zamanlar sahip olduğu saflığa dönemeyecektir.

Dramatik biçimle yapılan kısa filmleri de etkisi altına alan tecimsel sinemanın, anlatı akışı temelde böyledir. Bu biçim, geçişli anlatı, özdeşleşme, saydamlık, tek anlatım, son, hoşlanma ve yapıntı olarak sayılabilecek özellikler (Büker, 1985, s. 99) ile anılan klasik ya da geleneksel anlatı sinemasına özgüdür; fakat bir özgünlük aranacaksa eğer bunun için Aristoteles'in 'Poetika' adlı kitabına ve orada yaptığı tragedya tanımına bakmak gerekir (Aristoteles, 2006, ss. 22-54). Yine de bu kadar eskiye gitmek yerine, tecimsel sinemaya özgü dramatik eğrinin ya da anlatı akışının Amerika'daki gelişimini borçlu olduğu David W. Griffith'in yaptıklarının incelenmesi yeterlidir. Aristoteles'in tanımladığı dramatik akışın sinemaya uygulayan ilk kişi Griffith'tir. Roy Armes, E. Porter gibi öncüllerin, Griffith'ten çok daha önce yaratıcı bir şekilde yeni sinemasal teknikler kullandıklarını ve bu tekniklerin alışılmadık tesirlerini kanıtladıklarını söylemektedir. Ancak Griffith'in önemi, bu teknikleri dramatik bir yolda kullanmış olmasıdır (Armes, 2011, ss.108, 109). Paul Rotha da benzer bir yorumda bulunur:

"Griffith, sinema tarihinin erken bir döneminde, senaryo-elyazımı düzenlemesi girişiminde bulunan ilk yönetmen olmuştur; yakın çekim, fade-in, fade-out tekniklerini dramatik olarak kullanan ilk kişi olarak sinema tarihine girmiştir. Griffith'in filmleri karşıt gerilimin iyi düzenlenmiş örnekleri olarak kabul edilmektedir. Ardışık olayların derecesel anlatımı, filmin dramatik geriliminin böyle bir tarzı içinde planlanmış hareket ile ortaya konmaktadır. Griffith'in yapımlarında 'son-dakika-kurtuluşu' olarak adlandırılan bir kritik sona eriş yaşanmaktadır. Paralel aksiyonun süreklilik oluşumu, bununla bağlantılı olarak daha sonra belirtilecektir." (Rotha, 2000, s. 107)

Bunların yansıra Griffith, sinemanın temel biriminin tiyatrodaki gibi sahneler değil, çekimler olduğunu ve bir etkinin ancak sahnelerin çekimlere bölünmesi ile gerçekleşebileceğini de gösterir. Kameranın heyecan verici bir şekilde kullanılması sağlanarak yapılanlar ve almaşık kurgunun keşfi ile elde edilen son dakika kurtuluşları, etkili bir dramanın yaratılması kadar biçimsel olarak tecimsel sinema anlatısına da eşsiz bir katkıdır. (Armes, 2011, s. 109) Bu dramatik akışın daha sonraki yıllarda tecimsel sinemanın ideolojik bir işlevi haline gelişi de oldukça ilginçtir. Çünkü elde edilmek istenen dramatik akışın sözü edilen biçemsel bileşenleri, var olan fiziki ve toplumsal çevreyi tamamlayarak yeniden üretir. Dolayısıyla fiziki ve toplumsal çevrenin yapısal olarak yeniden üretimi, Griffith'in film çekme deneyimi sonucu tecimsel sinemaya kazandırdıklarına eklenen başka bir biçemsel yeniliktir:

"Film, gündelik algı dünyasının aynısını yaratmayı amaçladığı için, dışarıdaki sokakları az önce izlediği filmin devamı olarak algılayan sinema izleyicisinin bu bildik deneyimi, yapımcıların esas aldıkları bir kural haline gelmiştir. Yapım teknikleri, ampirik nesneleri ne kadar yoğun ve boşluk bırakmayacak biçimde kopyalayabilirse, dışarıdaki dünyanın beyaz perdede gösterilenin kesintisiz bir devamı olduğu yanılsamasını yaratmak da o kadar kolay olur." (Adorno, 2008, s. 55)

Bu dramatik akış ve onu oluşturan biçemsel unsurlar, uzun metraj film çekme biçimi ile ilgilidir. Başta söylenildiği gibi, dramatik bir kısa film, basit bir öykü, basit bit çatışma ve genelde tek bir ana karakterden oluşur. (Cooper and Dancyger, 2000, s. 1) Böyle bir kısa film ile uzun metraj bir film arasında, benzer biçimsel yetenekleri kullanıyor olsalar da yapısal bazı farklılıklar vardır. Uzun metraj bir filmde, karakterin beklentileri, olay örgüsünün karmaşıklığı, arka planda yer alan başka bir olay örgüsünün ya da ikincil bir öykü çizgisinin varlığı ile üçlü dramatizasyon olarak adlandırılan belirli bir kesin yapı söz konusudur. Ayrıca birçok ikincil karaktere de ihtiyaç duyulur. Kısa filmde ise üç ya da dördü geçmeyecek kadar

sınırlı sayıda karakter kullanımına ek olarak, söylenildiği gibi basit bir olay örgüsü ya da öyküleme olmalıdır. Bundan, kısa bir film için kesinlikle olabildiğince basit bir ana karakterin yaratılması gerektiği anlamı çıkartılmamalıdır; kastedilen daha çok, karakterin olabildiğince ekonomik bir biçimde yaratılmasının gerekli olduğudur. Çünkü karakteri ayrıntıları ile tanıtabilmek için zorunlu olan boşluklar, süre kısıtlılığı nedeniyle kısa filmde yoktur. (Cooper and Dancyger, 2000, s. 4, 5) Bu farklılıkların ötesinde, dramatik bir kısa filmde tecimsel sinemaya özgü biçimsel yeteneklerin benzer bir şekilde kullanıldığını söylemek mümkündür.

Dramatik anlatıya bağlı gelişen tecimsel sinemanın biçimsel yetenekleri, sadece kısa film için değil, **klasik sanat sineması** için de esin kaynağı olmuştur. Tabi ki aynı zamanda klasik sanat sinemasının modern sanat akımlarının etkisiyle, çok sonraları geç modern sinemanın yaratımında başat bir rol oynayacak sinemaya özgü, kimi biçimsel yeniliklerin ortaya çıkmasına olanak sağladığı da unutulmamalıdır. Kovács, Alman dışavurumcuları ve Fransız izlenimcileri, "*sinemanın sinema dışındaki sanatsal ya da kültürel gelenekler üzerine"* (Kovács, 2010, s. 17) düşünmesini sağlayan ve modern sinemanın yaratılmasına katkı sunan erken modernist girişimciler olarak tanımlar. Ancak bu klasik sanat sineması eğilimleri, modern sinemanın öncülü olsalar da temel olarak tecimsel sinemaya özgü anlatıya bağlı kalır:

"Dışavurumculuğun modernitesi onun anlatı sinemasının yüceltilmiş kurallarından nasıl farklı olduğunda bulunmaz. Anlatı düşünüldüğünde, Alman dışavurumcu filmleri hiç de yıkıcı değildi ve onlar en klasik kurallara saygı gösterdiler. Onların bazı anlatılarının aşırı derecede gerçekçi olmayan karakteri muhtemelen Hollywood bağlamı içinde alışılmamıştır, ancak onlar kendi ilkeleri içinde hiç de Hollywood karşıtı değildi. Dışavurumcu filmler aslında vampir ve canavar filmleri ve psikolojik-gerilimler (psychothriller) gibi en popüler Hollywood türlerinin bazılarının ilk modelleriydiler. Bu filmlerin alışılmamış ve abartılı aygıtları bile Hollywood'un görsel evreni için aşina hale geldiler." (Kovács, 2010, s. 18)

Hatta tecimsel sinemaya özgü biçemsel yeteneklerden; gerçekçi, doğrusal ve devamlılığa dayalı anlatı yapısından esinlenilmesini öğütleyerek öven Delluc gibi modern sinema kuramcılarından ve eleştirmenlerinden söz etmek bile mümkündür. (Kovács, 2010, s. 16) Burada dikkate değer asıl konu, kimi dramatik kısa filmleri etkilemiş klasik sanat sineması ile tecimsel sinema arasındaki farklılıklardır; yani kurumsallaşmış klasik sanat sinemasını, tecimsel sinemadan farklı kılan özelliklerdir.

Öncelikle söylenilmesi gereken Griffith'in, tecimsel sinemaya hediye ettiği neredeyse bütün biçemsel özelliklerin klasik sanat sinemasınca da kullanılmış olduğudur. Geç Modern sinemayı tarihsel ve kültürel olarak etkilemiş, 1920'lerin erken modern sineması (Fransız İzlenimcileri, Alman Dışavurumcuları) ve İtalyan Yeni Gerçekçiliği tecimsel sinemanın anlatısından esinlenmiş, bu sinemaya özgü biçemsel unsurların bazılarını kullanan klasik sanat sineması örnekleri ile doludur. Bu örnekleri daha iyi ayırt edebilmek için ise klasik sanat sineması pratiğini kurumsal olarak tanımlama ihtiyacı doğmaktadır:

"'Ticari eğlence filmlerinin' karşıtı olarak 'sanat filmlerinden' söz ettiğimizde, estetik niteliklere değil, ama belirli türlere, stillere, anlatı yöntemlerine, dağıtım ağlarına, yapım şirketlerine, film festivallerine, sinema dergilerine, eleştirmenlere, izleyici gruplarına, kısacası kurumsallaşmış bir film pratiğine gönderme yaparız. Anıldıkları sıra ile onların ürünleri diğerlerinin ürünlerinden daha iyi ya da daha kötü ve yapıları gereği 'eğlendirici' ya da 'sanatsal' değildir. Bu nedenle 'sanat filmi' etiketi, ticari endüstrinin karşısına konulan genellikle bir kafa karışıklığı kaynağıdır. Sanat filmleri zorunlu olarak nitelik gereği değil, tutku nedeniyle 'sanatsaldır'…" (Kovács, 2010, s. 22)

Klasik sanat filmi yapımcılarının filmlerini, sanatsal kılma heyecanı ile değil, belirli sorunları belirli biçimde yansıtma isteği nedeniyle yaptıklarını söylemek mümkündür. Onların tutkuları, toplumsal bir kurmaca, yani gerçekçi bir biçimde öykü anlatımı yoluyla toplumsal kaygılara dikkat çekmek istemelerinden kaynaklanır. (Kovács, 2010, ss. 21-22) Buradan hareketle, kafa karışıklığını biraz da olsa azaltmak için sanatsal gibi görünen ama modern sinema pratikleri düşünüldüğünde avangard olarak tanımlanamayacak bu filmlerin, geleneksel kaynaklarına yönelmek çok daha doğru olacaktır. Örneğin, klasik sanat sinemasının anlatı özelliklerinin 19. Yüzyıl'ın gerçekçi romanın ve psikolojik burjuva dramasının anlatısal ve dramatik özelliklerinden ortaya çıktığının saptamasının yapılması önemlidir. Özellikle 1920'lerdeki ve 1960'lardaki modernist sinema hareketlerinin tecimsel sinemanın dayandığı ucuz roman edebiyatına karşı çıkmaktan daha çok, sanat sinemasının bu geleneksel kaynağına yönelik olması dikkate değerdir. (Kovács, 2010, s. 65) Klasik sanat sineması, bir yandan Hollywood anlatısı ve biçemi ile hemhal olurken; öbür yandan kendine ait ve modernist sinemanın ideolojik olarak reddettiği bir geleneğe sahiptir. Ticari sinemanın, karşısında konumlandırılmasına neden olan sanatsal kaygılarının yanı sıra, klasik sanat sinemasının ayırt edici temel niteliklerinden biri de budur. Bu birleşimi Kovács şöyle ifade etmektedir:

"Klasik sanat filmlerinde öykü genellikle özel bir karakter ile genel olarak tanımlanan bir çevre arasındaki çatışmadan gelişir. Bu çatışmaya tek bir iyi tanımlanmış sorunu çözerek son verilemez. Karakter karmaşıklaştıkça, sergilemede tek bir nedensel başlangıç noktasına sahip olmaya gerek azalır. Çatışmanın gelişmesi baş karakterin kişiliğini öğrendiğimiz sırada adım adım ortaya çıkabilir. Sorunun rasyonel çözümü, klasik anlatı biçimine sahip sanat filmlerinde başlıca motivasyon değildir, çünkü onlar karakterin yaptığını, neden o tarzda yaptığını açıklamak için olay örgüsüne uygun psikolojik motivasyon geliştirirler." (Kovács, 2010, s. 68)

Psikolojik motivasyon geliştirme, Lukács'ın söylediği gibi tipik karakterlerin yaratımı ile ilgilidir. Tipik karakterler, klasik romanda genel üretim ilişkilerinin ya da fizik ve toplumsal çevrenin küçük ama tarihsel bir evreni içinde temsil edilir. Bu durumda sorun, bu çevre ve bu çevreyle etkileşim içinde gelişen ya da eyleyen karakterin yönelimidir. Bu yönelim ile kurulan dramatik anlatı, tecimsel sinemaya ait yapay gerçeklikten farklıdır ve burjuva romanında olduğu gibi, karakteri gerçekçi bir fiziki ve toplumsal çevre içinde, aitlikleri ile bezeyerek resmetmeye dayanır. (Akt. Wayne, 2009, ss. 49-51) Paul Rotha'nın Alman dışavurum sinemasının önemli yönetmenlerinden biri olan G.W. Pabst'ın 'Neşesiz Sokak' (Die Freudlose Gasse, 1925) filmi ile ilgili söyledikleri, sözü edilen klasik sanat sinemasının anlatı özelliklerini, karakterlerin dramatik akışı nasıl sağladıklarını gösteren iyi bir örnektir:

"Film, savaş sonrası Viyana'sının küçük karanlık bir sokağında yaşayan insanların içinde bulunduğu zor koşulları gözler önüne sermektedir. Film, daha önce de pek çok kez işlenmiş bir konuya sahiptir; fakat Pabst'ın dehası filmi farklı kılacaktır. Hiçbir film ya da romanda yenilginin yarattığı üzüntü ve kaygı bu denli doğru ve gerçekçi bir şekilde kaydedilmemiştir. Filmde savaş sonrasında ortaya çıkan toplumsal yaşamın sahte değerleri çok ilgi çekici bir şekilde yer almaktadır. Pabst, zihinsel ıstırabın derin acısının yaşandığı anları ekrana taşımıştır. Açlık, sevgi, bencillik ve tutku bu olağanüstü filmde özenli bir şekilde işlenmiştir. Tutku (Greed, Erich von Stroheim, 1924) filminde olduğu gibi, günlük yaşantının yapay ve yüzeyselliği altındaki derin duyumlar gözler önüne serilmektedir. O da Tutku gibi çok gerçekçi bir yapıya sahiptir." (Rotha, 2000, ss. 199, 200)

Klasik sanat sinemasının tecimsel sinemadan aldığı biçemsel yenilikler ile burjuva roman geleneğine gönderme yapan filmlerinin temel özellikleri böyle özetlenebilir. Ve bu özet, kimi klasik sanat sinemasına öykünen dramatik kısa film yapımlarının, özellikle öbürlerine göre daha uzun olan (otuz dakikaya varan) filmlerin, öz-biçem ilişkisi ve kültürel özgünlük açısından incelenmesini kolaylaştırabileceği için önemlidir. Burada başa; kısa filmin sadece dramatik değil, deneysel ve belgesel biçimlerde yapılageldiği tespitine geri dönülecek olursa eğer, sıranın sinema tarihinin bir başka eğiliminde; modern sanat filmlerinde olduğu görülecektir. Özellikle içlerinde klasik sanat sineması örneklerinin de bulunduğu **erken dönem modern sinema** eğilimi içinde avangard olarak nitelendirilebilir olan, dolayısıyla yeni ve güncel biçemlere sahip film örnekleri bulmak da mümkündür. Erken dönem modern sinema eğilimi, sinemanın kendine özgü olanakları üzerine düşünüp, katıksız sinema çalışmalarının yapılmasına olanak sağlamış (Kovács, 2010, ss. 17-18) olsa da yine de tecimsel sinema anlatısı ile burjuva roman geleneğini içinde eritmiş klasik sanat filmlerinin yapımı ile de anılır. Bu durum, bu eğilimin tarihsel nitelikleri sergilendiğinde çok daha iyi anlaşılacaktır. Bunun için yapılması gereken, öncelikle modern sinema eğilimini tarihsel olarak sınıflandırmak; erken ve geç modern sinema eğilimi ile tarihsel olarak ne kastediliyor tarif etmektir. Sonrasında ise bu iki eğilimin sinemasal kimliğini, iki kimlik arasındaki etkileşimi ortaya koymaktır.

Erken modern sinema, Birinci Dünya Savaşı sonrası 1920'lerde görünen sessiz dönem sinema eğilimi olarak tarif edilebilir. Sinemanın sanatsal potansiyelini ortaya çıkarmak için güzel sanatlardaki, tiyatrodaki ve edebiyattaki modernist hareketlerin sinemasal çeşitlerini yaratma ya da sinemayı ulusal kültürel mirasın anlatısıyla ve görsel biçimlerine uygun hale getirmeye çalışan bir dizi eğilimi içerir. (Kovács, 2010, ss. 17, 55) Başka bir biçimde söylenirse eğer erken modernizm, *"Birinci Dünya Savaşı sonrasında tiyatrodaki, edebiyattaki, müzikteki ve öbür sanat dallarındaki modernist dalgaya sinemanın"* (Kovács, 2010, s.49) yanıtıdır. Biçemsel olarak birleşik bir anlayış üzerine kurulu olması, erken modernist eğilimi, geç modernist eğilimden ayıran temel bir farklılıktır. (Kovács, 2010, s.56) Bu, erken modernist sinema eğilimine dahil zaman zaman avangard olarak nitelendirilebilecek; ama genellikle tecimsel sinema anlatısını sahiplenen ve bu anlatıda burjuva roman geleneğinin etkisinin de sabit olduğu değişik sinema akımlarına dikkatle bakınca görülebilecek bir farklılıktır.

Alman dışavurumculuğu, erken modernizmin ilk örneği olarak gösterilebilir. Dışavurumculuk, sinemasal olmayan sanatsal araçları sinemaya organik olarak uygulamaya çalışan modernist ilk akımdır (Kovács, 2010, s. 17) ve bakıldığında, onu belirli bir anlatı ve biçemsel kalıp ile açıklamak daha doğru olur. Örneklere şöyle bir göz atılsa dahi bu anlatı ve biçemsel kalıba dair bilgi edinilebilir ki bu tür Alman filmleri, çoğunlukla stüdyoda çekilmiştir; ayrıca öykü ve uygulama basitliğine sahiptir. Akıcı bir kamera kullanımı söz konusudur. Olayların dramatik ve psikolojik olarak anlaşılırlığının yanı sıra dışavurumcu filmlerde kübist bir dekoratif mimari yapı göze çarpmaktadır. (Rotha, 2000, ss. 190-191) Burada özellikle Robert Wiene'nin 'Doktor Caligari'nin Muayenehanesi' (Das Cabinet des Dr. Caligari, 1920) filmi örneği üzerinden, dışavurumcu sinemanın ışık-gölge kontrastlarından, bozulmuş perspektiflerden ve kaba geometrik dekorasyonel şekillerden yaralandığını da söylemek gerekir. (Çoşkun, 2009, s. 84) Ancak bu yeni biçimsel özelliklere rağmen Rotha'nın söylediği gibi bu filmler, aynı anda hem tiyatral ve dışavurumcu hem de bireyci ya da doğalcıdır. (Rotha, 2000, s. 192) Bu da erken modern sinemanın sözü edilen iki eğilimini gösterir: Avangard ve deneysel denemeler anlamında yeni ve güncel; tecimsel ve burjuva roman geleneğinin anlatısına atıfta bulunduğu için de klasik.

Alman dışavurumculuğu gibi gerçeküstücülük (Fernard Léger, Luis Bunuel, Salvador Dali, Man Ray ve Germain Dulac), gelecekçilik (Vertov), dadacılık (Clair, Francis Picabia, Hans Richter) ve kübizm (Marcel L'Herbier) gibi öbür modernist ve avangard hareketlerin de biçimsel olarak erken modern sinemaya katkı sağladığı söylenebilir. Bu akımların dışında, erken modern sinemanın şekillenmesinde, sinemanın kendine özgü araçları yardımıyla katıksız bir film dili oluşturma çabaları da etkilidir. Hareketin temsili ve yönlendirilmesi, zamanın ifade edilmesi ve görüntülerin alışılmamış ilişkisi, katıksız bir film dilinin oluşturulmasında üç temel bileşen olarak nitelendirilmiştir. Walter Rutman, Jean Vigo ve Dziga Vertov gibi isimlerin de bu üç bileşeni, gerçekliğin geleneksel temsiline bir seçenek oluşturmak amacıyla kullandığı görülür. Fransız izlenimcileri de erken modern eğilime dahil etmek mümkündür. Germaine Dulac, Louis Delluc, Jean Epstein, Abel Gance ve Marcel L'Herbier bu hareketin temsilcileridir (Kovács, 2010, s. 18-19) ve Fransız izlenimciler, genel olarak sinemanın anlatı doğasını reddetmeseler de *"sinemanın yalnızca fiziksel olayların ve insan eylemlerinin dışsal biçimini değil, aynı zamanda karakterlerin içsel yaşamını ve ruhsal süreçlerini gösterme potansiyeli olduğunu"* (Kovács, 2010, s. 19) kanıtlamışlardır. Böylece, ruhsal durumların ve süreçlerin görsel bir gerçeklik olarak ortaya çıktığı bir tür psikolojik temsili gerçekleştirerek 1960'ların modernist dalgasına önemli bir katkı sunmayı başarmışlardır. (Kovács, 2010, s.19)

Bu tespite ek olarak dışavurumcu biçimsel tavrın ve sinematografinin 1940'larda Amerikan sinemasının Orson Welles ve kara film tarafından stilistik açıdan yenilenmesindeki etkisi de eklendiğinde, erken modern sinema eğiliminin geç modern sinemanın şekillenmesinde önemli bir görevi yerine getirdiği görülmüş olur. (Kovács, 2010, s. 18) Kuşkusuz her biçemsel özellik kendi tarihsel ve kültürel bağlamı içinde anlamlıdır; dolayısıyla dışavurumcu, gerçeküstü ya da izlenimci herhangi bir bileşenin, bu hareketlerin tarihsel ve kültürel bağlamını aşarak yıllar sonra ortaya çıkabiliyor olması, ancak **geç modern sinema** eğilime özgü özelliklerle açıklanabilir: *"Modern sinema dediğimiz şey, özel anlatı biçimleri ve görsel stilleri olan özel türlerin belirli birleşimlerinden (kombinasyonlarından) oluşur."* (Kovács, 2010, s. 215) Bu özellik gibi daha birçok özelliği, İkinci Dünya Savaşı'ndan on yıl sonra; özellikle 1950'lerde sesini duyuran filmler ile ortaya çıkan geç modern sinema eğilimini tarihsel olarak farklı bir yere oturtur:

"Sinemada modernizmin ikinci evresi sesli filmin sanatsal pratiğinin sanat dallarındaki ikinci modernist dalgayı karakterize eden ilkelere uygun olarak modernleşmesiydi. Sinemasal soyutlama modelleri zaten 1950'lerde 1920'lerdekinden farklıydı. Doğal olarak kültürel ve estetik bağlamda farklıydı. Bu nedenle sinemada modernizmin 'geri dönüşü', aynı modernizmin geri dönüşü değildi. Bu sadece İkinci Dünya Savaşı'ndan on yıl sonraki farklı bir dünyanın soyut sanatı değildi, aynı zamanda onun çok farklı sanatsal referansları vardı. Sinemanın ikinci modernist dalgası, resim ve müzik yerine erken modern sinemanın iki önemli düşmanı edebiyat ve tiyatroya bel bağladı. Erken modernizmin soyutlamasının estetik hedefi katıksız bir görsel biçime varmaktı. İkinci modernist dalganın soyut biçimlerinin hedefi ise katıksız bir zihinsel temsile ulaşmaktı. Ve erken ve geç modernist sinema arasındaki gerçek farklılık, erken modernizmin birleşik bir anlayış üzerine kurulu olmasıydı, oysa geç modernizmin soyut biçimleri fazlasıyla, zihinsel temsilleri dünyanın farklı yerlerindeki yönetmenlere uygun olarak ortaya çıkmış olan kültürel bir arka plan tarafından belirlendi." (Kovács, 2010, s. 56)

Dünyanın farklı yerlerindeki yönetmenlerin tarihsel ve kültürel aidiyetliklerine uygun olarak algıladıkları dünyayı filme alma istediği, geç modern döneme özgü biçemsel birleşimlerin oluşmasında temel etkendir. Burada geç modern sinemada konuların benzer, bu konuları yansıtış biçemlerinin farklı olduğunu söylemek gerekir. Çünkü farklı konuların farklı biçemsel yönelimlerle yansıtılışı söz konusu olduğunda, eklektik bir bağlam ve yapı ortaya çıkacağı için postmodern denilen başka bir eğilimin alanına girilmiş olacaktır.[8] Geç modern sinemada eklektik bir yapıdan söz etmek mümkün değildir. Farklı biçemsel yönelimlerin belirli konuları işlemek üzere değişik yönetmenlerce tercih edilmesi, geç modern sinemayı doğurmuştur. Dolayısıyla geç modern sinemada belirli konular ve bu konuların kültürel bağlama göre işlenişini sağlayan belirli biçemsel birleşimler söz konusudur. Bu tercihlerin yapıldığı biçemsel birleşenler ve anlatı teknikleri ise şunlardır:

"…gereksiz olmayan olay örgüsü yapısı; tür kurallarının fazla motive etmediği, bu nedenle yaygın bir türle kolayca ilişkilendirilemeyecek bir öykü; epizodik yapı; olay örgüsünün zamansal motivasyonu olan zaman sınırlarının ortadan kaldırılması; olay örgüsünden çok karaktere ve 'insanın durumuna' yoğunlaşma; düşler, anılar, fantezi gibi farklı zihinsel durumların kapsamlı temsili; stilistik ve anlatısal tekniklerde özbilinç; anlatı motivasyonunda ve zamandizininde sürekli yarıklar; ertelenen ve dağınık açıklama: öyküyle ilişki kuran bir öznel gerçeklik; olay örgüsündeki neden-sonuç zincirinin gevşemesi; bir motivasyon olarak tesadüfün yaygın kullanımı; olay örgüsü içinde eylemden ziyade ruhsal tepkilere dikkat etme; imgelerin gerçekçi bağlantısından ziyade simgesel bağlantısının sık sık kullanılması; zamansal düzenin radikal yönlendirilmesi; öykünün yorumlanmasıyla ilgili artırılan belirsizlik; açık-uçlu anlatılar; öyküyü 'retorikleştirme', yani olay örgüsünü retorik (çoğunlukla politik) argümanlara tabi kılma; aşırı politik didaktizm; kolaj ilkesinin kullanılması; stilin anlatıma egemenliği ve dizisel (serial) inşa…" (Akt. Kovács, 2010, ss. 64, 65)

Geç modern sinema eğiliminin erken modern sinemadan farkı ve bu farklılığın onun kendine özgü sinema anlayışına etkisi, genel olarak böyledir. Bu eğilime dâhil birçok yönetmenin hemen hemen aynı konuları işlerken; sözü edilen bu biçemsel bileşen ve anlatı tekniklerinden kendi tarihsel ve kültürel aidiyetliklerine uygun tercihler yaparak, kendilerine özgü modern bir sinema dili oluşturdukları söylenebilir. Aslında geç modern sinemayı oluşturan da bu yerelleştirme ve özgünleştirme çabalarıdır. Kendinden önce gelen hemen bütün sinema hareketlerini, biçemsel özellikler ve anlatı teknikleri açısından içinde barındıran geç modern sinemanın, kısa film özelinde tartışılması da bir zorunluluktur. Çünkü geç modern sinema, eğilime dahi edilebilecek 1950 sonrası hemen bütün sinema hareketleri içinde şu veya bu nedenle yapılmış kısa filmler görmek, dolayısıyla kısa filmin de modern sinema özelinde bir tarihi olduğunu söylemek mümkündür. Böyle düşünüldüğünde, geç modern sinemanın geçmişe atıfta bulunan temel bileşenlerinden söz etmek, bu bileşenlerle yapılmış kısa film incelemelerinde önemli bir yer tutacağı için bir gerekliliktir[9].

Kovács'ın geç modern sinemayı, konusu, temel özellikleri, etkilendiği tarihsel sinema hareketleri ve sanatsal-kültürel gelenekler, anlatı ve stilistik yapısı ve türü olmak üzere değişik bileşenler ile açıklamaya çalıştığı görülür. Bu açıklamanın oldukça güncel olduğu düşünürse burada benzer bir sıra ile geç modern sinemanın bileşenlerinden söz etmenin hiçbir zararı olmayacaktır. Aksine, geç modern sinema eğiliminden etkilendiği düşünülen herhangi bir kısa filmin, kültürel ve tarihsel olarak bu eğilime özgü bileşenleri nasıl kullandığını görmeyi kolaylaştıracaktır.

Öncelikle, geç modern sinemanın üç temel sorunu kendine konu edindiği söylenebilir. Bunlardan ilki, insanın yabancılaşarak çevresinden kopmuşluğudur. İkincisi, gerçeklik anlayışının öznel, kavramsal ve mitolojik olarak yeniden tanımlanışıdır ve üçüncüsü ise yüzeydeki gerçekliğin ardındaki hiçliğin açıklanışıdır. Bu konuların değişik biçemsel tercihler ve anlatı teknikleri yoluyla özgünleştirilmesi söz konusudur. Bu öykülerin işleniş biçiminde genel olarak üç temel özellik öne çıkmaktadır. Soyutlama bunlardan ilkidir ve film biçiminin doğayı ya da gerçekliği temsil etmenin geleneksel yollarına değil, doğayı ya da gerçekliği oluşturan temel ilkelerin esaslı bir özeti olan kavramsal yapıya ya da sisteme gönderme yapma anlamına gelir. Öznellik, bu kavramsal yapıyı ve sistemi yönetmenin sanatsal olarak nasıl yansıttığını, onun bunları yansıtma girişimini ele alan ikinci bir özelliktir. Üçüncüsü ise bu girişimin izleyicide karşılık bulacak, anlaşılacak ve geleneksel sanat biçemlerinden ayrışacak tarzda yapılması anlamına gelen sanat eserinin kendini yansıtma özelliğidir. (Kovács, 2010, ss. 215-216)

Geç modern sinema eğilimini oluşturan bir diğer birleşen ise, bu eğilimi etkileyen tarihsel sinema hareketleri ve sanatsal-kültürel geleneklerdir. Bu birleşenler, geç modern sinemanın biçemsel ve anlatı yapısını yakından ilgilendirdiği için oldukça önemlidir. Geç modern sinema, kendi biçemsel özelliklerini ve anlatı tekniklerini, bu hareket ve geleneklere borçludur. Buralardan ödünç aldığı özellik ve teknikler yoluyla yönetmenler geç modern sinema eğilimine ait filmler yapabilmişlerdir. 1920'lerin erken modern sineması; yani dışavurumcu, gelecekçi, dadacı, gerçeküstü ve izlenimci sanat filmleri, 1940'lardaki İtalyan Yeni Gerçekçiliği, yine 1940'lardaki ve 1950'lerdeki Amerikan kara filmi, geç modern sinemayı etkileyen tarihsel

[8] Bkz. Bkz. Kovacs, A. B. (2010). Modernizmi Seyretmek, ss. 211-214.

[9] Burada bu bileşenlere somutlaştıracak film örneklerinin verilmemesinin nedeni, makaleyi temel yöneliminden uzaklaştırmamak ve bilgi karmaşasına engel olmaktır. Makale, yaygın tarihsel sinema biçemlerinin yerelleştirilmesi konusunu incelemekte ve böyle bir yerelleştirmenin Türk kısa filmlerinde söz konusu olup olmadığını tartışmaktadır.

sinema hareketleridir. Sinema dışı sanatsal-kültürel gelenekler ise, Fransız yeni romanı, İngiliz-Amerikan pop artı, Amerikan soyut dışavurumculuğu, modern; özellikle dizisel müzik, Brechtyen politik tiyatro, ulusal folklorlar, antik mitoloji ve Hıristiyan dinidir. (Kovács, 2010, ss. 216, 221)

Anlatı[10] (açık-uçlu, doğrusal, dairesel ve spiral) ve stilistik yapı, geç modern sinemanın başka bir temel bileşenidir. Geç modern sinema eğilimini var eden, biraz da film anlatısında ve görsel yapıda gerçekleştirilen devamlılık ya da parçalılık tercihidir. Bazı filmler radikal bir şekilde parçalılık, bazı filmler ise radikal bir şekilde devamlılık düşüncesine dayalı yapılmıştır. Ancak parçalılık düşüncesi kadar devamlılık da tecimsel ya da klasik sanat sineması anlatısında görülen devamlılık düşüncesinden ayrılır[11]. Stilistik yapı denilince de dört temel yapı söz konusudur. Bunlardan ilki, görüntü düzenlemenin hemen her aşamasında ve hatta bazılarında oyunculuk biçiminde bile olabildiğince sade ve azaltılmış denebilecek bir görselleştirmenin tercih edildiği minimalist stildir. Görselleştirmenin çeşitleme ilkesi üzerinde inşa edildiği, genellikle antik ve folklorik kültürel geleneklerden esinlenilen, egzotik ve süsleyici dekoratif stil, ikinci stilistik tercihtir. Dokunulmamış gündelik gerçekliği sunma çabasına uygun görselleştirmelere ve oyunculuk biçimine başvuran doğalcı stil ise üçüncüsüdür. Doğalcı stilin yeni-gerçekçilik ile sinema-gerçek arasında gidip gelen bir tercihler sıkılasına sahip olduğunu; yeni-gerçekçiliğin olay örgüsü ve anlatısının kendine gönderme yapmadığına, sinema-gerçeğin temel olarak kendine gönderme yapan bir yapıya sahip olduğuna değinmek de yarar vardır. Teatral stil ise dördüncüsüdür. Doğalcı stilin karşında yer alan bu stilde çok fazla karaktere, doğal olmayan oyunculuk tarzına, üst düzeyde stilize davranışa ve diyaloğa yer verildiğine de değinmek gerekir. Kovács bu stillerin temelde, iki biçimsel eğilimi ifade ettiğini söyler: Biri imgeyi yapay görsel niteliklerden boşaltan, diğeri ise imgeyi bu niteliklerle dolduran. Böyle bakıldığında, klasik tecimsel sinemaya özgü biçemsel ve anlatı stiline karşı geç modern sinema yönetmenlerinin konuya, zamana, tarihsel ve kültürel aidiyetliklerine göre, devamlılığa dayalı anlatıma bağlı imgeyi dolduran, devamlılığa dayalı anlatıma bağlı imgeyi boşaltan (seyrekleştirici) ve parçalı anlatıma dayalı imgeyi dolduran ve parçalı anlatıma dayalı imgeyi boşaltan (seyrekleştirici), anlatı ve stilistik yapılar yarattıkları görülür. (Kovács, 2010, s. 217)

Son olarak geç modern sinemanın bir başka bileşeni, tecimsel sinemanın ve klasik sanat sinemasının etkisi ile oluşturduğu türlerdir. Tür denilince, geç modern sinemanın kendine özgü öykü tipleri geliştirmiş olduğundan söz edilmektedir. Bunlar, zihinsel yolculuk, araştırma/soruşturma, yolculuk, deneme, kapalı durum, satir ve melodramdır[12].

Buraya kadar anlatılanlara özellikle kısa filmin kurmaca ile ilişkisi bağlamında bakmak çok daha anlamlı olacaktır. Tecimsel sinemaya özgü klasik dramaların, tecimsel sinemaya özgü anlatı yapısı ile barışık ve bu anlatı yapısına 19. Yüzyıl klasik burjuva roman anlatısını da eklemleyen klasik sanat sinemasına özgü dramaların, klasik sanat sinemasını koşullandırmış ama öbür sanatsal hareketlerin etkisiyle şekillenmiş ve avangard olması nedeniyle modern sinemanın oluşmasına ön ayak olmuş 1920'ler erken dönem modern sinema eğilimine ve son olarak, bunların tümüyle hemhal olmuş, 1950 sonrası ortaya çıkan geç modern sinema eğilimine ait filmlerin, biçemsel ve anlatı özellikleri kısa filmin şekillenmesinde rol oynamıştır ve oynamaktadır. Özellikle değişik ülke yönetmenlerinin benzer konuları işlemiş olsalar da kültürel ve tarihsel olarak sinema tarihinin bu geniş havuzundan yararlanarak, yerel ve oldukça özgün filmler yarattıkları görülmektedir. Kısa filmler de bu yaratımlara dahil edilmeyi hak etmektedir.

Erken modern ya da geç modern sinema eğiliminden söz ederken kullanılan ve kısa film yapımlarını da yakından ilgilendiren, avangard, deneysel ya da underground kavramları ile ne kastedildiği de cevaplanması gereken bir sorudur. Öncelikle erken modern ya da geç modern sinema eğilimi içinde ortaya konuş yeni ve güncel her biçemsel ve anlatı özelliğinin herhangi bir filmi avangard, deneysel ya da underground yapıp yapamayacağı tartışılmalıdır. Erken ya da geç modern sinema eğilimi, temelde şu veya bu nedenle öyküyü izlemeyi zorlaştırıcı anlatı aygıtlarını kullanmayı amaçlayarak alışılmış (Kovács, 2010, s. 218) estetik algıları, biçemsel teknikleri ve anlatı yapısını kırmayı ya da yıkmayı amaçlamışlardır. Ancak yıllar geçtikçe bu amaçla tercih edilen konuların, estetik ve biçemsel tercihler ile anlatı yapılarının da sıradanlaşmış ve tecimsel hale gelmiş olması, bu amaçla yapılan filmleri modern olmaktan, dolayısı ile avangard, deneysel ve underground olmaktan uzaklaştırmıştır. Öyleyse modern, yeni ve güncel olanın; avangard, deneysel ya da underground olması için öncelikle alışılmış olandan uzaklaşması gerekir. Sonrasında ise bir filmin avangard olabilmesi için alışılmış ve var olan estetik algıya ve bu algıyı yeniden üreten toplumsal ortamın kabullerini içeren konulara karşı acımasız bir şekilde politik olması zorunludur. Buna ek olarak anlatısal olmayan kurmaca uygulaması, bir filmi deneysel yapabilir. Bu çabaların kişiselliği, alternatif yapım ve dağıtım ağlarına dayandırılması da bir filmin unuderground olabilmesinin önkoşuludur. Bunların hepsi, ayrı ayrı olabileceği gibi aynı film pratiği için de mümkündür. (Kovács, 2010, ss. 28-33) Ayrıca bunların ayrı ayrı ya da aynı pratik içinde var olması, o filmleri ya da filmi modern hale getirir.

2.2. Türk Kısa Filmlerinde Biçemsel Tercihler ve Özgünlük

Bugün geç modern sinema eğilimine dahil edilebilecek birbirinden farklı birçok film örneği gösterilebiliyorsa eğer, bu ancak yönetmenlerin farkı kültürel ve tarihsel aidiyetliklerinin olması ile açıklanabilir. Konular benzer olsa da bu konuların kültürel ve tarihsel özgünlükleri, yönetmenlerin farklı kavramsallaştırmalara başvurmasına neden olmuş, bu konuları kavramsallaştırırken sinemaya özgü farklı biçemsel ve anlatı birleşimlerini oluşturmasını sağlamıştır. Bunun için Türk kısa filmleri incelenirken, öncelikle ele alınan filmlerde hangi konuların işlendiğine, bu konuların kültürel ve tarihsel olarak özgünlüklerine ve yeniliklerine; sonrasında da tabi ki nasıl işlendiklerine, hangi biçemsel birleşimi tercih etiklerine bakılması çok daha yararlı olacaktır.

İlk film, Rezan Yeşilbaş'ın yönetmenliğini yaptığı 2012 yılında Antalya Altın Portakal Film Festivali'nde kurmaca dalında en iyi kısa film ödülünü alan 'Sessiz'dir (Silent, 2012). Film, 'Diyarbakır, 1984' yazısı ile başlar. Böylece izleyicinin, filmin

[10] Bkz. Kovacs, A B. (2010). Modernizmi Seyretmek, ss. 81-87.
[11] Bkz. Kovacs, A.B. (2010). Modernizmi Seyretmek, ss.127-129.
[12] Bkz. Kovacs, A. B. (2010). Modernizmi Seyretmek, ss.87-123.

hemen başında 1980'lerin Türkiye'sinin politik atmosferi ile düşünsel bir ilişki kurması sağlanır. Bu tercihi öncelikle kısa filmin (film on dört dakika on beş saniyedir) kendi biçimsel sınırlılıklarını aşma, izleyiciyi olabildiğince hızlı bir şekilde filmin düşünsel düzlemine sokma çabası olarak nitelendirmek mümkündür. Ancak bu yazının, aynı zamanda tecimsel sinemaya özgü bir dramatik teknik olduğu, izleyicinin dikkatinin istenildiği gibi yönlendirilebilmesi için kullanılmış olabileceğini de hatırlamakta yarar vardır. Böylece, aslında Diyarbakır kırsalına ait politik bir öykünün sunumu, tecimsel sinemaya ait bir birleşen ile yapılmış olur. Bir kadının (Zeynep) Diyarbakır cezaevinde hapis olan kocasını (Hüseyin) ziyaretini; ziyareti öncesi, ziyaret sırasında ve sonrasında yaşadıklarını konu edinen filmin, kısa zamanı ve sınırlı anlatı olanaklarına rağmen kavramsal düzeyde dönemin politik atmosferini özetleyebilmesi, geç modern sinemanın soyutlama özelliğine sahip olduğunu gösterir. Bunun, öncelikle filmin daha ilk sahnesinde bahçede çamaşır asan Zeynep'in, helikopter sesi ile irkilerek gökyüzüne bakışı, gökyüzünde helikopter sesi eşliğinde belirli bir düzenle uçan kuşların gözüne/kameraya takılışı ile sağlandığı görülür. Türkçe bilmemesi ve Kürtçe yasağı nedeniyle kocası ile ziyareti sırasında konuşamaması, dönemin genel politik atmosferini özetleyen bir başka güçlü atıftır. Film biçeminin, yakın ve genel çekimlerin kombinasyonları, değişik ölçek ve açıların hızlı kesmelerle birleşimi, hareketli kamera kullanımı gibi tecimsel sinemaya özgü hilelerle bezeli oluşu, yönetmenin sözü edilen kavramsallaştırmasına özgü biçemsel tercihleridir ve bu öznellik, geç modern sinemanın bir başka temel özelliğidir. Cezaevi ziyareti öncesi, sırasında ve sonrasında Zeynep ile Hüseyin'e ait ayrıntılara yönelmiş yakın çekimler, yaşanılan duygu durumlarını yansıtmaktan daha çok, bu duygu durumları ile birlikte izleyiciyi dönemin politik atmosferinin yaşattığı tedirginliğin içine çekmektedir. Benzer bir şekilde tıpkı yakın çekimlerde olduğu gibi genel çekimler de tecimsel sinemaya ait kullanım biçiminin dışında kullanılmakta; fiziki ve toplumsal çevreyi yüzeysel olarak tanıtmak yerine, onun boğucu havasını, doğalcı bir stilde hissettirme çabasına hizmet etmektedir. Dolayısıyla tecimsel sinemaya özgü biçemsel birleşenler, alışık olunan dramatik eğriyi şekillendirmek yerine, buna alışık estetik algıyı yıkarak izleyiciyi öykünün politik gerçeğine taşımak üzere kullandığı için 'Sessiz', kendini yansıtan modern bir filmdir.

Filmin anlatısının radikal devamlılık ilkesine uygun şekillendirildiğini söylemek mümkündür. Bu söylenirken geç modern sinemaya özgü radikal devamlılık ilkesinin, tecimsel sinemadan farkına dikkat çekmek, bu anlamda buradaki devamlılığın anlatı yörüngesinin doğrusal değil dairesel olduğunu belirtmek gerekir. 'Sessiz'in Yeni Gerçekçi sinemada çokça görülen dairesel anlatı dışında, doğalcı bir stille yapılmış olduğu; öykünün ona uygun fiziki ve toplumsal çevre içinde geçtiği, karakterlerin bu çevre ile etkileşimini esas aldığı için Yeni Gerçekçi biçeme atıfta bulunduğu görülür. Tür olarak ise 'Sessiz', karakterlerin içine düştüğü hiçlikle mücadelesini konu edinen modern bir melodramdan daha çok; çatışmanın toplumun ya da insan doğasının nesnel ve anlaşılmaz yasaları ile çaresi, birey arasındaki çatışmaya uygun Yeni Gerçekçiliğe özgü bir melodram olarak nitelendirilebilir. Zeynep ile Hüseyin'in konuşamamaları, Zeynep'in tekbaşınalığı, Hüseyin'e getirdiği ve ancak kendi ayağına giyerek içeri sokabildiği ayakkabıları, Hüseyin'inkiler ile masanın altından gizlice değiştirmeleri, toplumsal belirlenmişliklerin dayattıkları ve bunun karşısında çaresiz bireyin yaşadıklarına bir örnektir. Bu yönleriyle de filmin tarihsel olarak Yeni Gerçekçi melodramlara atıfta bulunduğu söylenebilir.

İkinci film, 2013 yılında düzenlenen Antalya Altın Portakal Film Festivali'nde kurmaca dalında en iyi kısa film ödülüne layık görülen, yönetmenliğini Gülistan Acet'in yaptığı 'Karpuz Cenneti' (Heaven of Watermelon, 2013) adlı filmdir. Yaklaşık on dört dakika süren bu film de tıpkı 'Sessiz' gibi, politik bir öyküye sahiptir. Ancak filmin bu içeriği işleme biçimi, oldukça farklıdır. 'Karpuz Cenneti', modern sinemaya özgü, soyutlama, öznellik ve kendine gönderme yapma gibi temel özelliklere sahip değildir. Filmin anlatısı, tecimsel sinemaya özgü bir biçimde dramatiktir. Dramatiklikle kastedilen, filmin doğrusal devamlılık ilkesine uygun oluşu ve politik içeriğin de bu ilkeye uygun bir biçimde işlenişidir. Özellikle doksanlı yıllarda yaşanan, Doğu Anadolu'ya ve dolayısıyla bütün Türkiye'ye sirayet etmiş, belli başlı bütün politik sorunların bir araya getirilerek tartışılması amaçlanan filmin, filmleştirme biçimi nedeniyle bu sorunları somut gerçekliğinden kopardığı görülür. Öykünün geçtiği mekânlar her ne kadar konuya uygun olsa da, kullanılan film teknikleri; kamera kullanımı, kamera açıları ve kurgu nedeniyle yapay bir gerçeklik izlenimi yaratmakta, bu da filmi ister istemez tecimsel sinema anlatısının içine çekmektedir. Dolayısıyla bu yapaylık aynı zamanda işlenen konuyu, daha da ötesi öykünün tümünü politik gerçeklik alanının dışına itmekte, söylenilenleri somut gerçekliğinden koparark didaktik bir biçime sokmaktadır. Kendi fiziki ve toplumsal çevreleriyle bütüncül bir biçimde yansıtılamaması, karakterleri tipikleştirmek yerine tipleştirmekte; yansıtılmak istenen çevrenin de kendi küçük evreninin dışında algılanmasına neden olmakta ve bütün bunlar filmi, popülerleştirmekte ve politik olarak da didaktikleştirmektedir. Filmin klasik sanat sineması örneklerinde olduğu gibi tartışma konusu yaptığı politik sorunlar ile fiziki ve toplumsal çevreyle anlatısal ilişkisi de yok denecek kadar azdır. Film, Kürtçenin kullanımından dinin politikleştirilmesine; dinin politikleştirilmesinden günlük yaşamı yönlendirir hale gelmesine değin birçok konuyu içermeye çalışmakta; bu konuları Doğu Anadolu'nun herhangi bir 'kırsal' şehrinde yaşayan ikisi kardeş, üç küçük kız arkadaşın yaşamı üzerindeki etkisi ile açıklamaya; daha da ötesi 'parodileştirerek' eleştirmektedir. Yapılış biçimi, film tekniği tercihleri ve anlatı yapısı, bu eleştiriyi toplumsal zemininden uzaklaştırdığı için de filmin, tecimsel anlatının amaçlarına hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca ele alınan politik sorunları toplumsal zemininden koparan, biraz da onların ele alınış zamanı ile ilgilidir. Zaman ve mekân gerçekliğinin gereksiz kıldığı politik sorunların gündeme taşınmak istenmesi anlaşılabilir bir girişimdir; ancak gündeme taşıma modern sinema özelinde alışılagelmiş düşünüş ve bu düşünüşün koşullandırdığı estetik alışkanlıkların sarsılması ile gerçekleştirilebilir. Belki de sözü edilen bütün bu gerekçeler nedeniyle, 'Karpuz Cennet'ini '400 Darbe'nin (François Truffaut, 'Les Quatre Cent Coups', 1959) ve 'Almanya Sıfır Yılı' (Roberto Rossellini, 'Germania Anno Zero', 1948) gibi geç modern sinema eğilimi içindeki filmler gibi anma fırsatı kaçırılmakta ya da en azından bu filmler gibi politik tartışmaları toplumsal zemininden ayrıştırmadan kavramlaştırarak soyutlama yeteneğini göstermiş bir film olarak göstermek zorlaşmaktadır.

'Patika' (The Country Road, 2013) aynı yıl aynı ödülü alan bir başka kısa filmdir. Yönetmenliğini Oğuz Yağız'ın yönettiği, Türk-Fransız ortak yapımı bu filmin (yirmi beş dakika) konusu, belki de bu ortaklık nedeniyle geç modern sinemaya özgüdür. İnsanın yabancılaşarak çevresinden kopuşu, daha doğru bir ifade ile varoluşsal boşluk içine düşüşü, geç modern sinemaya özgü önemli bir konudur. Ölen annesinden kalma bir bisikletle hemen her gün kırsaldaki evlerinden kasabaya giden Yaşar ile babası arasındaki varoluşsal mesafe, olabildiğince yeşil doğanın tam ortasından geçen patika yolda

yaptıkları kısa yolculuk sırasında ortaya konur. Yol boyunca sırayla binişleri, bisikleti, sözü edilen varoluşsal mesafeyi, babanın çocuğuna yabancılığını göstermenin kavramsal bir aracı haline getirir. Özellikle bu mesafenin soğukluğuna tezat, doğa olabildiğince canlıdır ve yaşamaktadır. Yönetmenin yabancılaşma sorununu kavramsal düzeyde ele alışının kendine özgü, öznel olduğunu söylemek de mümkündür. Öykünün geçtiği fiziki mekânın konu ile yakından ilişkisi, yönetmenin öznel tercihidir ve görüntülerin ses, kamera kullanımı/tekniği ve kurgu ile birleşimi, filmin kendine gönderme yapan geç modern sinema eğilimine dâhil edilmesini kolaylaştırır. Filme başlar başlamaz, karanlıktan aydınlığa açılan kameraya çan sesinin eşlik etmesi, varoluş açmazının ve yaşanılan yabancılaşmanın Tanrısal kaynağına; dolayısıyla Hıristiyanlığa yapılan bir atıftır. Bu atıfı, zaman zaman hareketli zaman zaman durağan; ama çoğu zaman gözlemci niteliğindeki kamera kullanımı daha da güçlendirir. Kamera adeta Yaşar ile babası arasındaki mesafeyi tarif etmekle görevlidir. Anlatının doğrusallığı, yol boyunca giderek daha da anlaşılır hale gelen çocuk ile baba arasındaki yabancılaşmayı tırmandırır. Böylece, geç modern sinemaya özgü olmayan tecimsel sinemanın sorunu çözüme götüren bu hilesi, başka bir amaca hizmet etmiş olur. Aynı zamanda bütün bunlar minimalist stilde yapılmış olan 'Patika'nın, tür olarak bir araştırma/soruşturma filmi olarak nitelendirilmesini kolaylaştırır. Çünkü film, başlangıçtaki sorunu çözmek yerine onu tanımlamakla uğraşmaktadır. Sonunda film, her ne kadar sorunun çözülmüş olduğu izlenimi yaratsa da asıl amacın bu olmadığı, filmin tamamı değerlendirildiğinde ortaya çıkmaktadır.

2012 yılında düzenlenen Adana Altın Koza Film Festivali'nde kurmaca dalında en iyi kısa film ödülü alan 'Kapı' (Gate, 2012) dördüncü filmdir. Yönetmenliğini Nazire Taş'ın yaptığı ve yaklaşık on iki dakika süren 'Kapı', bir oyuncak satıcısının, geçmişi ile ilgili olan takıntısıyla hesaplaşmasını anlatır. Bu açıdan, oyuncakçının şimdide yaşadığı gerçekliğini, geçmişi ile hesaplaşırken şekillendirme çabasını, geç modern sinemanın gerçeklik anlayışını öznel ve kavramsal düzeyde ele alma sorununu konu edişine benzetmek mümkündür. Bütün sinemasal araçların şimdi ile geçmiş, gerçek ile hayal arasında bir dünya yaratmak üzere işe koşulduğu görülür. Geçmişe dönüşlerin, şimdi ile geçmiş arasında zihinsel bir karmaşa yaratmak için kullanılması, şimdi ile geçmişe ait görüntüler arasında anlaşılır ve rasyonel bir neden sonuç ilişkisinin açık bir biçimde kurulmaması, anlatının doğrusal yörüngede olmasına rağmen sorun çözme amacından çok; dairesel anlatıdaki gibi onu tanımlama amacına hizmet etmesi, filmi geç modern sinemaya ait özelliklere sahip bir örnek haline getirmiştir. Bütün bunlardan dolayı 'Kapı', geç modern sinemaya özgü, soyutlama, öznellik ve kendini yansıtma özelliklerine sahip bir filmdir ve bu sinema eğilimi içinde zihinsel yolculuk türünde ve teatral bir stille biçimlendirilmiştir. Sonuçta, yönetmenin bu bilinçli tercihleri, filmi alışılagelmişin dışına; geç modern sinema denemelerinin içine çekmektedir.

2012 yapımı, yönetmenliğini Abdurrahman Öner'in yaptığı ve on iki dakika süren 'Buhar' ele alınan beşinci filmdir. 2013 yılında Akbank Kısa Film Yarışması'nda kurmaca dalında en iyi kısa film ödülünü almasının yanı sıra 2012 yılında düzenlenen Antalya Altın Portakal Film Festivali'nde de aynı dalda jüri özel ödülüne layık görülen filmin öyküsü, oldukça güncel ve özgün olan politik bir sorun üzerine şekillendirilmiştir. Feodal ilişkilerin izlerinin hâlâ ağır bir şekilde hissedildiği toplum düzeni içinde, bunun yükünü sırtlanmak zorunda kalan bir kadının öyküsünün, bu tür kadınların bütününü temsil edecek biçimde işlendiğini söylemek mümkündür. Bir akşam yemeği esnasında çocukları olmadığı için kocası tarafından suçlanarak üzerine kuma getirileceğini, üstelik yıllardır emek verdiği ve resmi nikâhı olmayan kocası tarafından ailesinin yanına gönderileceğini ve gelen kumaya resmi nikâh yapılacağını duyan kadının, kalkıp bir anda kocasını öldürmesi, hemen birçok kadını ilgilendirmektedir. Sisteme gönderme yapan bu soyutlamanın, işleniş biçimi açısından da oldukça öznel olduğu söylenebilir. Çünkü öncelikle filmin anlatısı, doğrusal yörüngede ilerlese de amaç, başlangıçta var olan bir sorunu çözmek değil, filmin sonunda sorunla ilgili bir duyarlılık yaratmaktır ve bu yüzden film, dairesel anlatıda olduğu gibi tanımlayıcıdır. Ayrıca film karakterlere ve onların öyküsüne uygun bir fiziki çevrede geçmektedir. Öykünün geçtiği fiziki çevre, karı kocanın akşam yemeklerini yedikleri oda, herhangi bir yapaylığa izin vermeyecek şekilde, olabildiğince gerçeğe yakın düzenlenmiştir. Bu düzenleme, doğalcı stile özgüdür ve tarihsel olarak Yeni Gerçekçiliğe atıfta bulunur. Odanın hemen dışında konumlanan kameranın, açık kapı boşluğundan yemek masasını hazırlamak için mutfağa gidip gelen kadını, kısa bir süre izledikten sonra yavaş yavaş odaya hareket etmesi ve tek bir planla, sobanın yanında duvarda asılı aynaya odaklanana kadar odayı tanıtarak gezinmesi, Yeni Gerçekçi bir tarzı işaret etmektedir. Bu tek planlık harekete eşlik eden televizyon sesi, bir evlenme programının yapay mutluluğu ile yaşamın gerçekleri arasındaki tezatlığa izleyicinin dikkat kesilmesini sağlamakta ve bu tercih, 'Buhar'ı kendine gönderme yapan bir film haline getirmektedir. Bütün olup biteni aynadan seyreden izleyici, bir süre sonra sobanın üzerinde kaynayan çaydanlığın buharı ile görüntülerin giderek kaybolması sonucu ne olup bittiğini tahmin etmeye sürüklenir. İzleyicinin olan biteni minimalist stilde yapıldığı gibi 'eksiltilen' görüntülerin hem televizyondan duyulan seslerden hem de karı kocanın konuşmalarından tamamlayarak anlaması istenir. Yönetmen, izleyiciyi zorla düşündürür. Cinayeti göstermeyerek izleyiciyi kadının çaresizliğine yönlendirir. Böylece, aynı zamanda geç modern sinemanın kapalı durum dramına özgü bir biçimle bir odanın içinde etkileşen karakterler yoluyla, onların varoluşsal açmazlarına da değinir. Bütün bunlar 'Buhar'ın geç modern sinema eğilimine ait birleşenleri, seçtiği konu yardımıyla kendine özgü hale getirmeyi başarabilmiş bir film olduğunu da gösterir.

Altıncı film, 2014 yılında düzenlenen Akbank Kısa Film Yarışması'ndan en iyi kısa film ödülü alan 'Ayaz Vurgunu' (Aydın Kopancık, 2013), Erzurum Aşkale'nin bir köyünde oturan, yakın zamanda eşini kaybettiği için yalnız kalmış, İstanbul'daki torununu bekleyerek günlerini geçiren yaşlı bir adamın günlük yaşamından kesitler sunan bir filmdir (on dokuz dakika otuz saniye). Yalnızlık, geçmişin yansımaları ve bekleyişin sonsuzluğu üçgeninde gerçekliği, kavramsal düzeyde yeniden şekillendiren filmin, dairesel anlatım yoluyla bu sorunların varoluşsal olarak kendine özgü bir biçimde yeniden tanımlamayı amaçladığı görülür. Çevre ile karakterin varoluşsal durumu birbirine koşut biçimde gösterilir. Kış uykusundaki doğanın karla kaplı çehresi ile ömrünün son günlerini geçiren yaşlı adamın yaşantısı birbiri ile örtüşür. Aynı zamanda bu örtüşme, yaşlı adamın yaşadığı toplumsal çevre hakkında da izleyiciye bilgi verir; ancak filmin bunu tam anlamıyla yaptığını söylemek mümkün değildir. Çünkü filmin sorunu, toplumsal çevre ile karakter arasındaki çelişkiler değil, karakterin kendi varoluşsal durumu ile gerçeklik arasındaki ilişkidir. Bu yüzden filmin, bu sorunu minimalist olarak düzenlenmiş doğal çevre ve oyunculuk uyumu üzerine; televizyonun yapay gerçekliği ile doğanın hiçliği karşıtlığı ile inşa ettiği söylenebilir. Ayrıca ve son olarak işlediği konu ve öykünün varoluşsal sorunlar ile ilişkisi, filmi tarihsel olarak Yeni Dalga ile tür olarak da

modern melodramlarla ilişkilendirir. Çünkü modern melodram, *"karakterin kendisini anlayamadığı varoluşsal bir durumla karşı karşıya bulduğu ve bu anlayamamanın edilginliği, acı çekişi ve endişeyi tahrik ettiği"* (Kovács, 2010, s. 93) bir türdür.

On dakika uzunluğunda Nazlı Elif Durlu'nun yönettiği ve 2013 yılında düzenlenen İf İstanbul Bağımsız Filmler Festivali'nde en iyi kısa film ödülünü alan 'Sonra' (After, 2012), öbürlerinden konusu açısından oldukça farklı olan ve geç modern sinema özelinde değerlendirilmeyi hak ettiği düşünülen, makalenin yedinci filmidir. Film, bir grup arkadaşın değişik aktiviteler eşliğinde eylenişini öyküleştirmiş gibi görünse de aslında bu aktiviteler ışığında onların yaşama bakışlarını, varoluş durumlarını ve dünyayı algılayışlarını konu edinir ve bu yönüyle, kısacık zamanda tüketim toplumunun kaliteli yaşam ideali etrafında örgütlenişi sonunda, tıpkı kapalı durum dramlarında yapıldığı gibi insanların neye dönüştüğünü gösterir. Bilgisayar, müzik, içki ve bütün diğer araçlar yardımıyla anı yaşamaya ve anın mutluluğuna odaklanmış bir grup arkadaşın, ölüm gerçeği karşısında ne yapacağını bilemez hale gelişini kısıtlı; ama oldukça gerçekçi bir mekân içinde gösterebilmesi, filmin en can alıcı özelliğidir. Tolga'nın sevgilisi yeni ölmüştür ve çok da konuşulmayan bir atmosferde bunun acısı yaşanmaya çalışılsa da var olan düşünsel alışkanlıklar, gençlere hemen unutmayı salık verir. Bu iki durum arasındaki gelgitler sonunda galip gelen, alışkanlıklar olur ve filmin sonunda kavramsal düzeyde yaşanılan toplumsal duruma gönderme yapan ve onu tanıtan dairesel bir anlatının söz konusu olduğu anlaşılır. Yönetmen, oldukça hareketli ve hızlı kamera kullanımı, sık sık yapılan kesmelere bağlı oluşan hızlı kurgu yardımıyla, hızlı tüketim toplumunu ve ona atıfta bulunan gelgitler içindeki arkadaş grubunun duygu durumu ve düşünüş biçimini yansıtmış olur. Konunun bize özgül oluşu, şimdilerin salık verilen ve dokunulması yasak, gözde yaşam biçimi ile ilişkisi kurulduğunda çok daha iyi anlaşılabilir ve konunun bu özgünlüğü, yönetmenin anlatı ve biçemsel tercihleri ile daha da özelleşmiş, doğalcı stille düzenlenmiş gerçekçi fiziki çevre yoluyla da desteklenmiştir. Filmin özeti ise bitişte Ajda Pekkan'ın söylediği şarkıda gizlidir:

"Elem, acı ve keder, bir günde hepsi geçer;

Hayat dudaklarda mey, yaşamak ne güzel şey;

Ümidini hiç kırma, boş ver sen hiç aldırma;

Hayat dudaklarda mey, eylen oyna durma hey, yaşamak ne güzel şey."

İncelemeye değer bulunan son film ise Azra Deniz Okyay'ın yönettiği 'Küçük Kara Balıklar'dır (Little Black Fishes, 2013). 2014 yılında düzenlenen İf İstanbul Bağımsız Filmler Festivali'nde en iyi kurmaca kısa film ödülü alan 'Küçük Kara Balıklar'da birbirine bağlı iki paralel öykü söz konusudur. Maral (Metaxia) adlı Ermeni bir kadının çalışmak zorunda kaldığı ve kaçak olarak geldiği Türkiye'de yaşadıkları ve hayalleri ile Ela adlı bir Türk kızın çalışmak zorunda olduğu ve kaçak olarak kaldığı Fransa'da yaşadıkları ve hayallerini konu edinen filmin, deneme türünde çekildiği ve doğalcı stile bağlı sinema-gerçekten etkilenerek şekillendirildiği görülür. Maral, öyküsünü izleyiciye dönerek kamera karşısında anlatırken; Ela, Julia adlı Fransız arkadaşı ile hem anlatı hem de tecimsel sinemaya özgü dramatik bir aksiyonun içindedir. Sonunda bu iki öykü birleştiğinde; yani Ela oturma izni almayarak kaçak duruma düştüğü Fransa'dan döndüğünde ve belgesel fotoğrafçısı arkadaşı Julia da peşinden geldiğinde Maral'ın Julia'nın kamerasına konuştuğu anlaşılır. Ancak başından sonuna kadar izleyici, paralel bir öykünün kurgulanışı ile karşı karşıya kaldığı izlenimine kapılır. Böylece, tecimsel sinemayı anımsatan Ela'ya dahil dramatik aksiyonun yapaylığı, yabancılaştırıcı Brechtyen dokunuşlarla parçalanır. Maral'ın gerçekliği, Ela'nın yapaylığına ya da tecimsel sinemanın yapay dünyasına saldırır. Bu bilinçli öznel tercih sayesinde, dil, din ve kültür farketmeksizin, küçük insan öykülerinin her yerde aynı olduğu gösterilerek aksiyon içinde kavramsal düzeyde bir tartışmaya olanak bulunur. Dolayısıyla film, kendine gönderme yaparak iç içeliği düşünsel bir tartışmaya dönüştürür. Filmin sonunda sorunlar çözümlenmemiş; ama tanıtılmış olduğundan dairesel bir anlatı yörüngesinin söz konusu olduğu anlaşılır ve geç modern sinemaya özgü birleşenlerin, özgün bir konu eşliğinde ve özgün bir şekilde bir araya getirilmiş olduğu anlaşılır.

3. Sonuç

"Sanat alanında belli bir yapıtı… çözümleyeceğimiz zaman, önyargılardan sakınmamız gerekir. Ama sanat tarihinin genel görünüşünü bir bütün olarak ele aldığımız zaman, sanatta öz ve biçim değişmelerinin, eninde sonunda, toplumsal ve ekonomik değişmelerin sonucu olduğunu görmeliyiz. Yeni biçimleri, eninde sonunda, yeni özler belirler" der Ernst Fischer ve ekler, *"yeni bir özün zaman zaman eski biçimlerle dile getirildiğine de rastlanır; ama yeni özün eski kalıpları parçalarcasına ortaya çıkıp yeni biçimler yarattığı da görülür."* (Fischer, 2010, s. 139) Türk kısa filmlerinin biçemsel yapıları tam da böyle bir tespiti içermektedir. Bu filmlerde tarihsel olarak yeni sayılabilecek ve kültürel özgünlük barındıran bazı temel sorunların ele alınışını, son yıllarda meydana gelen toplumsal ve ekonomik değişimlerin sonucu ile ilişkilendirmek ve dünya ile giderek daha da bütünleşen Türk politik atmosferinin yeni durumuyla açıklamak mümkündür. Bu filmlerde iki temel konu öne çıkmaktadır ki bunlardan ilki özellikle kültürel-dinsel ve etnik içeriklidir. Bu durum *dünyadaki "1970'li yıllardan bu yana gündeme oturan ve genellikle meşru siyasetin dışında tutulan dinsel, etnik ve kültürel oluşumların, çevreye fırlatılıp atılmış marjinal grupların çoğunluk toplumunun kodlarıyla ve kurallarıyla iletişim kurmak isteyen ve bu yönde kültürel-etnik-dinsel içerikli siyaset üretme"* (Kara, 2008, ss. 197, 198) çabaları ile de ilişkilendirilebilir. Ancak böyle bir ilişki kurulsa da bu çok önemli bir farkı da içinde barındırmaktadır. Bu da bu çabaların olabildiğince uygun bir politik ortamda sarfedildiğidir. Son yıllarda Kürtçenin kullanımından Alevi açılımına, Ermeni sorunu ve göçmenlerin durumundan kadın sorununa birçok kültürel-etnik ve dinsel konu, politik atmosferin desteği ile rahat bir şekilde tartışılabilir hale gelmiş ve hatta bu özel alanların her biri için kamusal alana ait ötekileştirmelere son verilmiştir. Dolayısıyla, 'Sessiz', 'Karpuz Cenneti', 'Buhar' ve 'Küçük Kara Balıklar' gibi filmlerde işlenen bu konular, dünya ile koşut ele alındığında gündemde yoğun olarak yer alıyor olması açısından oldukça yenidir, fakat politik atmosferin uygunluğu nedeniyle de popülerdir ve tam da bu yüzden bu filmleri, avangard olarak nitelendirmek zordur. Bu konuların popüler hale gelişi, aynı zamanda da tehlikelidir; çünkü farklılıklara ve kültürlere yapılan vurgular, bir yandan Jürgen Habermas'ın meşruiyet kriziyle karşı karşıya kaldığını söylediği ulus-devletleri zorlarken; öbür yandan da postmodernite, küreselleşme ve tüketim ideolojisine hizmet etmekte; (Kara, 2008, s. 200) tartışmalar gerçek niyetlerinin ötesinde işlerlik kazanmaktadır.

İkinci konu ise Batı dünyasını oldukça erken saran yabancılaşma sorunudur ki kaynağının da modernite olduğu düşünülürse, bu sorunun da giderek artan şehirleşme nedeniyle birincil ilişkilerin sıcaklığının çok ötesinde, rasyonel bir çarkın soğuk işleyişi içinde kendine yer etmeye çabalayan Türk insanı açısından oldukça yeni olduğu söylenebilir. 'Patika', 'Kapı', 'Ayaz Vurgunu' ve 'Sonra' gibi filmlerin bu konu ile hemhal olduğu görülür.

Bu konuların işleniş biçimlerine bakıldığında tam da Ficsher'in söylediği gibi eskilerin kalıplarının parçalandığı, 'Karpuz Cenneti' hariç hemen her filmde geç modern sinemanın biçemsel ve anlatı tekniklerinin değişik kombinasyonlarla yeniden işe koşulduğu görülmektedir. Dolayısıyla ele alınan Türk kısa filmlerinin biçemsel eğilimlerinim ve anlatı tercihlerinin atası olarak geç modern sinemayı göstermek mümkündür.

Sonuç olarak avangard niteliğinde olmasa da filmlerin tümü, ele aldığı konular ve işleyiş biçimi açısından tarihsel ve kültürel olarak oldukça yerel ve özgündür.

Bir kısa film tarihi oluşturmak ve bu tarihi kuramsal bir çerçeve içinde sınıflandırmak isteyenler için bu makaleyi küçük bir girişim olarak görmek gerekir. Bu makale farklı filmler ekseninde yeni çalışmaların yapılabilmesi için sadece bir başlangıçtır.

KAYNAKÇA

ADORNO, T. W. (2008). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi* (3. b.). (N. ÜLNER, & M. TÜZEL,& E. GEN, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

ARİSTOTELES (2006). *Poetika* (13. b.). (İ. TUNALI, Çev.) İstanbul: Remzi Kitapevi.

ARMES, R. (2011). *Sinema ve Gerçeklik.* (Z. Ö. BARKOT, Çev.) İstanbul: Doruk Yayımcılık.

BÜKER, S. (1985). *Sinema Dili Üzerine Yazılar.* Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

COOPER, P. & DANCYGER, K. (2000). *Writing the Short Film*. United States of America: Focal Press.

COŞKUN, E. (2009). *Dünya Sinemasında Akımlar*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

ÇAPAN, C. (1992). *Değişen Tiyatro* (3. b.). İstanbul: Metis Yayınları.

KAYA, A. (2008). 21. Yüzyıl Başında Yeni Dünya Düzeni, Farklılıklar ve Sosyal Demokrasi. C. ERCİYES, içinde, *Yeni Toplum Yeni Siyaset* (s. 195-215). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

FISCHER, E. (2010). *Sanatın Gerekliliği* (11. b.). (C. ÇAPAN, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.

KOVÁCS, A. B. (2010). *Modernizmi Seyretmek.* (E. YILMAZ, Çev.) Ankara: De Ki Basım Yayım.

LUKÁCS, G. (2000). *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı* (5. b.). (C. ÇAPAN, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.

LUKÁCS, G. (2011). *Avrupa Edebiyatı ve Varoluşçuluk.* (V. YILDIRIM, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.

MARX & ENGELS & LENİN (2006). *Sanat ve Edebiyat* (2. b.). (A. ÇALIŞLAR, Çev.) İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

MORAN, B. (2004). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* (16. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

NACİ, F. (2008). *Yaşar Kemal'in Romancılığı* (2. b.). İstanbul: YKY.

REA, P. W. & IRWING D. K. (2001). *Producing and Directing the Short Film and Video* (2. ed.). United States of America: Focal Press.

ROTHA, P. (2000). *Sinemanın Öyküsü.* (İ. ŞENER, Çev.) İstanbul: İzdüşüm Yayınları.

THURLOW, M. & THURLOW, C. (2012). *Making Short Films* (3. ed.). New York: Bloomsbury Academic.

WAYNE, M. (2009). *Politik Film*. (E. YILMAZ, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

DÖNÜŞÜMCÜ BİR LİDER OLARAK TURGUT ÖZAL

Resul İZMİRLİ
Prof. Dr., Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, İSTANBUL, resul.izmirli@yeniyuzyil.edu.tr

Ramazan GÖKBUNAR
Prof. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Uncubozköy Yerleşkesi-MANİSA, rambunar@gmail.com

Buğra ÖZER
Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uncubozköy Yerleşkesi-MANİSA, bugraozer@gmail.com

ÖZET: Turgut Özal, yaptıklarıyla, aldığı risklerle Türk siyasal yaşamında görülmedik düzeyde geleceğe odaklanmış ve Türkiye'yi 21. yüzyılın lider ülkeleri arasına katmayı tutku haline dönüştürmüş; Türkiye'nin özgürleşmesi, demokratikleşmesi ve sivilleşmesi yönünde yapısal dönüşümler gerçekleştirirken açık ekonomi ve açık toplumu inşa konusunda geniş bir vizyonu olan, sıra dışı, kendisini milletinin hizmetkârı olarak gören son derece tutkulu bir dönüşümcü liderdir. Türkiye'nin geleceğini görebilmek için Özal'ın yaptıklarını ve yapamadıklarını iyi anlamak gerekiyor. Özal, "Çağ atlıyoruz", "dünyanın model ülkesi" olduk, "21. asır Türklerin asrı olacaktır" şeklindeki mesajlarıyla Türk milletine müthiş bir güven duygusu, umut ve geleceğe yönelik iyimserlik aşılamıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin sorunlarını ve zamanın ruhunu doğru okuyan bir dönüşümcü lider olarak Özal incelenmektir.

Anahtar Kelimeler: Turgut Özal, Değişim, Dönüşümcü Lider, 21. Yüzyıl Türk Asrı

TURGUT ÖZAL AS A TRANSFORMATORY LEADER

ABSTRACT: Along with a visonary outlook on the future of the country with the risks taken by himself coupled with a passion to transform Turkey as one of the leading countries for the XXIth . Century, Turgut Özal has been a passionate transformatory leader as a servant to his country devoted to the making of open economy and open society while undertaking structural reforms, democratization and empowerment of civilian initiatives. It becomes more than substantial to understand what and what not Özal has accomplished to be able to foresee the future of Turkey. Messages of Özal such as 'We have surpassed into a new age" and "XXIth centrury shall be the century of Turks" along "Turkey: the model country" have boosted the confidence of millions of Turkish people with a sense of optimisim for the future. This work shall elucidate and elaborate on the transformatory leader of Turgut Özal who has been able to do a perfect reading of the Zeitgeist and Turkey's problems.

Key Words: Turgut Özal, Transformatory Leader, 21st Century of Turks

JEL Classification: D72, 057, H83

I-GİRİŞ

Kökleri Anadolu'da vizyonu dünyada olan liderlerin lideri 8. Cumhurbaşkanımız Turgut Özal'ın (13 Ekim 1927-17 Nisan 1993) kişiliği, düşünceleri ve icraatı, sadece politik alanda değil akademik alanlarda da yıllarca incelenip tartışılacak değerdedir.

Turgut Özal; Birand'a göre (1993) "tabuları yıkan", Ç. Altan'a göre (1993) "konformizme karşı çıkan", Özkök'e göre (1993) "ekonomik yaşamın elindeki kelepçeyi çözen ve en çok gizli hayranları olan", Akyol'a göre (1993) "Türkiye'yi az gelişmiş ülke kompleksinden kurtaran", Kohen'e göre (1993) "dış politikada büyük düşünmeyi öğreten", Uluengin'e göre (1993) "bir büyük devrimci", Çandar'a göre (1993) "İslam Rönesans'ı yaratmayı kafasına koymuş, bilgisayar delisi bir gelecek savaşçısı", Cemal'e göre (1993) "sıradan olmayan bir siyaset adamı", Barlas'a göre (1994) "protokol adamı değil, hizmet adamı", M. Altan'a göre (1993) "derin bir değişim" yaratan", Livaneli'ye göre (1993) "Türkiye'deki sağ, sol dengelerini birbirine karıştıran, kafası özgür" (Bknz.; Aktrn. Bozkurt, 2001:1), İzmirli'ye göre (2012) "milletin etrafında kenetlendiği, samimi, bizden" yeni Türkiye'nin mimarı olan bir liderdir.

Özal, Türkiye'de bir döneme damgasını vuran, büyük bir dönüşüm hareketini gerçekleştiren siyaset ve devlet adamı olup Türk siyasetine farklı bir çizgi getirmiş, Türk toplumunu sürekli yeni kavramlarla tanıştırmıştır. 1980 öncesini "Özal Öncesi Dönem", 1980 sonrasını ise "Özal Sonrası Dönem" olarak adlandırmak; O'nun bu değişimi daha doğrusu bir "zihniyet değişimini" başarabildiğinin açık bir kanıtıdır (Aktan, 1999:461).

Özal, 1980 öncesinde "yokluklar ülkesi" olarak nitelendirilen Türkiye'de piyasa ekonomisine geçerek ve sosyo-ekonomik alanda birçok tabuyu yıkarak büyük bir dönüşümü gerçekleştirdi. Özal, demokrasi-İslam sentezini inandırıcı biçimde temsil ederek "vizyon" tartışmalarıyla sürekli "İlk"leri ülkenin gündeme getirdi. Özallı yıllar Türkiye için önemli bir dönüm noktası olup, o döneme kadar ifade edilmemiş olan, yapılmayan, hatta yapılmasına kimsenin cesaret edemediği uygulamalar hayata geçirildi. Özal sadece Türkiye değil dünya politikasında da ağırlıklı konumlarda bulundu. Dolayısıyla Türkiye'nin 1980'den bu yana yaşadığı kapsamlı değişimi Özal'dan bağımsız düşünmek mümkün değildir.

Türkiye'de Özal'ın baş aktörü olduğu yıllar, dünyanın ekonomik olarak yeniden yapılandığı bir dönemdir. Bu dönemde, her türlü kaynak dağılımında var olan devlet-piyasa dengesi, piyasa lehine kaydı; ulus ötesi, uluslararası gibi kavramlar siyasi-ekonomik literatüre girmeye başladı. Özal, Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak dünyadaki küreselleşme sürecinin dışında kalmadı (Gökmen, 1993:12-14). Özal, geleceği okuyup geleceğin çözümlerini bugünden üretmeye çalışmıştır. Nitekim Doğu Almanya'yı

Batı'dan ayıran Berlin Duvarı'nın yıkılacağını da önceden görüp Türkiye'nin dışa açılmasını ve dünyanın gerisinde kalmaması için gerekli reformların yapılmasını planlamıştır (Çelebi, 2013:175).

Özal, statükoyu değiştirmeye çalışan bir reformcuydu. Öyle ki daha 1971'de Türk Parasını Koruma Mevzuatı'nı kaldırıp, değiştirmeyi düşünüyordu. Bu bağlamda 1983'de yapılan ilk seçimlere yol alırken Özal, "Bizler oy kaybetmek kaygısıyla hareket etmiyoruz. Bilakis inancımız odur ki ciddi olan herhangi bir hükümet, ülkenin menfaatine olduğuna dair en iyi politikaları popülist endişelere düşmeden gerçekleştirmelidir" (Review, 83: 9). değerlendirmesinde bulunuyordu. 29 Aralık 1983'de Özal'ın yaptığı en önemli iş, döviz bulundurmayı suç sayan bu mevzuatı değiştirmek oldu. Özal, 1984'te Türk parasını konvertibl yapınca pek çok kişi Türkiye ekonomisinin batacağını, herkesin dövize saldırıp Merkez Bankası'nda döviz bulunamayacağını ileri sürüyordu. Oysa döviz ve TL ile birlikte altın ithali ve ihracı serbest bırakılınca, Türkiye gerilemedi aksine ekonomi hızla gelişmeye başladı. Uzun yıllar kimsenin cesaret edemediği bir değişiklik olan bu karar, Türkiye'nin dünyayla bütünleşmesinin anahtarı oldu ve bütün ekonomik reformların temelini oluşturdu; Türk insanının düşünce yapısını değiştirerek dünya standartlarında çağdaş bir yaşam kalitesini aramaya özendirdi (Çelebi, 2013:150).

Açık ve kendine güvenen tavrı ile Özal, 'ekonomik olarak güçlü olan bir ülke siyasi anlamda güçlü olacaktır' sloganıyla yola çıkmış ve ülke ekonomisinin doğru bir yola oturtulmasının Türkiye'nin uluslararası prestijinin yeniden yükselmeye başlamasına imkân tanıyacağını sürekli vurgulamıştır (Review, 83: 9). Özal, "Millet devlet için değil, devlet millet için vardır" anlayışıyla gerek başbakanlığı gerekse cumhurbaşkanlığında Türk siyasi hayatına alışılmadık bir küresel çizgi getirmiştir. Özal millet ve devleti birbirine kucaklaştırdı, barıştırdı, buluşturdu, bütünleştirdi. Yepyeni, kavgasız Türkiye'yi ileri ve modern bir ülke haline getirecek bir siyasi ortam oluşturdu. "Vizyon", "Transformasyon Kavramı İçinde Topluma Sunulan Değişim", "Ezberleri Bozma", "Dünya İle Rekabet Etme", "İhracatçı Ülke Olma", "Serbest Piyasa Ekonomisi", "Hür Teşebbüs", "Hür Düşünce", "Çağ Atlama", "Bürokrasinin Azaltılması", "Milletin Zenginliği Sonucu Devletin Zenginliği", "Orta Direğin Güçlendirilmesi", "Dışa Dönük- Hesaplı Riske Giren Aktif Dış Politika", "Adriyatik'ten Çin'e Kadar Türk Dünyasının Varlığı", "Hem Siyasette Hem De Ekonomide Demokrasi ve Rekabetçi Düşüncenin Varlığı", "İçe Dönük Türkiye ve Türkiye İnsanından Dışa Dönük Türkiye ve Türkiye İnsanına" vb. kavramlar onun döneminin temel mantaliteleri olmuştur.

Özal 1980 sonrasında tabuların yıkılmasının, statükonun kırılmasının, popülist baba devlet anlayışlarının sorgulanmasının, herkesin kendisine güvenmesinin şart olduğunu yerleştirmeye çalıştı. Özal'ı bir işaretle anlatmak gerekirse o da iki elini havada birleştirerek verdiği selamdır. Uç görüşleri barıştırmayı gösterdiği bu selamla, ayrılıkları asgariye indirmeyi amaçlamıştır.

Türkiye sevdasını dudaklarında değil, kalbinde yaşatan Özal'daki yetenek ve özellikler O'na milletinin bağlılığını, dünyanın ise hayranlığını sağlamıştır (Tuncer, 1987:3). Özal sadece temel sorunlarda ekonomide değil siyasette de büyük reformlar gerçekleştirerek siyaseti normalleştirmiştir. Yıllarca komünizm, faşizm, irtica gibi korkular yaşatılmış toplumda ceza kanunundaki 141, 142, 163 gibi tabular yok edilmiş, sağ ile solun kavga etmeden karşılıklı münakaşa ediyor hale gelmesi sağlanmıştır (Barlas, 1994:7). Yine 1987 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı tanınması ve Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusunun yapılması da bu çerçevede önemli gelişmelerdir. Mevlana ve Yunus Emre gibi Türk-İslam büyüklerinin uluslararası boyutlarda anılmasını sağlayan Özal, televizyonda açıkoturum yöneten, Mevlana törenlerine giden ilk Cumhurbaşkanı'ydı.

II-21.YÜZYILA DOĞRU ÖZAL'IN DEĞİŞİM MODELİ

1970'li yılların sonunda Türkiye'nin büyük bir enerji bunalımı yaşaması ekonomik darboğaza neden oluyordu. Türkiye'nin kapalı bir ekonomi oluşu, sorunu daha da ağırlaştırıyor, ekonomiyi kendi içinde çöküntüye doğru sürüklüyordu. Enerji olmadığı için üretim yapılamıyor; üretim yapılamadığı ve kapasiteler düşük olduğu için maliyetler artıyor, kayıplar oluyordu. Mazot, fueloil bulunamıyor, iki litre benzin almak için gece yarısı kalkıp, benzin istasyonlarında kuyruğa giriliyordu (Ulusal Enerji Forumu, 2008: 78). O günlerle ilgili yabancı basında çıkan aşağıdaki bazı haberler de bu durumu daha açık göstermektedir (Başbakanlık, 1987: 3, 15, 17, 18, 21): Le Nouvel Observateur (23 Mayıs 1977) "Türkiye, tepe-taklak", Kathimerine (22 Şubat 1979) "Türkiye Ekonomik Çıkmazda", The Baltimore Sun (15 Mart 1979) "Avrupa'nın Hasta Adamı", The Economist (17 Mart 1979) "Yine Avrupa'nın Hasta Adamı", The Baltimore Sun (25 Temmuz 1979) "Türkiye, yokluklar ve yüksek enflasyondan bir türlü kurtulamıyor", The Business Week (23-28 Ocak 1980) "Türkiye: Maddi çöküşe yakın bir ekonomi"…

Fergus Bordewich, Reader's Digest (Eylül 1987), "Turgut Özal'ın Kapitalist İhlali" adlı makalesinde Türkiye'nin 1970'li yılların son dönemlerinde dışarıdan görünümünü şöyle özetlemektedir (Başbakanlık, 1987: 215): "Turgut Özal olağandışı bir ihtilalcidir…Özal 1979 sonlarında Türkiye'nin önde gelen ekonomi planlamacılarından biri olarak iş başına geldiğinde ülkesi iflas etmişti. Kredi sıralamasındaki yeri öylesine altlardaydı ki yabancı bankalar, hükümetin 140.000 dolar gibi çok ufak miktardaki kredi isteklerini bile geri çeviriyorlar ve petrol tankerleri peşin ödeme yapılmadan yüklerini boşaltmayı reddediyorlardı. En az % 20 oranında işsizlik vardı. Enflasyon % 100'den fazlaydı. Fabrikalar işlemiyordu. Daha da kötüsü ülke neredeyse iç savaşa sürükleniyordu. Ülkenin önde gelen iş adamlarından Sakip Sabancı 'Hiç kimse yatırımdan bahsetmiyordu', 'Düşündüğüm tek şey hayatta kalmak ve bir sonraki haftaya ulaşmaktı' diyor".

Özal dünyadaki büyük değişimi ve bunun etkilerini söyle ifade etmiştir (Özal, 1992:4): "1980'li yıllar bütün dünyada 'ortak bir kanaatler bütününden' yani, devletçi doktrinlerden, 'yeni bir bütüne' devletçilik karşıtı mücadeleye girişildiği yıllardır. Bu yıllar aynı zamanda kitleler çağının sona erdiği yıllardır. Mikro-enformatik ileri biyo-teknolojinin birleşmesi şeklinde ifade edeceğim teknolojik ihtilal, daha çok refah sağlayabilmek için kitlelerin büyük sanayi tesislerinde, şehirlerde yoğunlaşması gereğini ortadan kaldırmıştır. Kitleler çağının sonu anlamına gelen bu gelişme bir anlamda tekil insanı bir kere daha dünyanın merkezine oturtan, bağımsızlığını ifade eden gelişmedir. Bireye bağımsızlığının iadesi demek, kitleyi birey karşısında üstün kılan anlayışın, yani devleti bireyin karşısında üstün kılan anlayışın, ortadan kalkması demekti. Yeni görüşte güçlü devlet, memurları çok olan devlet değildir; güçlü devlet, harcamaları çok fakat iki yakası bir araya gelmeyen devlet değildir**.** Güçlü devlet, bir istihdam kapısı değildir, güçlü devlet, bir mabut veya baba değildir."

Özal başka bir konuşmasında dünyada yaşanan değişimle ilgili şunları söylemiştir (Er, 2003: 93-95): "Sanayi Devrimi yapıldığında ana güç enerjiydi. İnsanlık şimdi kitle gücünü değil, beyin gücünü aşmaya çalışıyor… Hizmet sektörleri, daha iyi eğitilmiş insan ister… Daha çok okuyabilen, daha çok araştırabilen, münakaşa edebilen kendine ayırabilecek vakti daha çok olan bir toplum geliyor. Bu, sanatın ağırlığının arttığı, müzelerin çoğaldığı, kültürün daha fazla pay aldığı bir toplum olacak…" demiştir.

Özal'a göre, "Batının 150-200 senede yaptığı değişmeyi, Türkiye'nin kısa bir zamanda sığdırmaya mecburiyeti vardır. Bu bakımdan değişim, bir nevi 'reform', 'devrim' mahiyetinde olmak zorundadır. Risk alarak kısa zamanda değişimi gerçekleştirmek gereklidir".

Özal'a göre, Türk milleti geçmişteki gücünü yeniden yakalamalıydı. İlhan (1972) ve Meriç'in (1950) toplumun morali konusundaki: "Lisede Sophokles okuduk, klasik Türk musikisine sövmeyi, divan şiirini hor görmeyi, buna karşılık devletin yayınladığı kötü çevrilmiş Batı klasiklerine körü körüne hayranlık göstermeyi öğrendik, sanki Sinan, Leonardo' dan önemsiz; Mevlana, Dante'den küçüktü. Nasrettin hocanın fıkraları La Fontaine'in masallarında bulunamazdı. Itri ise Bach'ın eline su dökemezdi. Aslında kültür emperyalizminin ilmiğini kendi elimizle boynumuza geçiriyorduk, Ulusal bileşim arama yerine hazır bileşimleri aktarmak hastalığımız tepmişti (İlhan, 1972: 109-117, 120)". "Ne Batıyı tanıyoruz, ne Doğuyu... En az tanıdığımızsa kendimiziz. Biz Müslümanlığından, Doğululuğundan, Türklüğünden utanan, tarihinden utanan, dilinden şuursuz bir yığın haline geldik... (Koçak, 2014) " şeklindeki görüşleri 1970'li yıllardaki Türk toplumunun genel durumunu ifade etmekteydi. Böyle bir ortamda Özal, Türk insanının moralini ve Batı dünyası karşısında kapıldığı aşağılık duygusunu silebilmek için çok gayret sarf etmiştir.

Türkiye 1980 sonrasında Özal'ın önderliğinde tercihini liberalizm ve serbest piyasa ekonomisi lehine kullandı. 1980-1990 döneminde iktisat politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında Özal baş aktördü, 1980'li yıllarda uyguladığı iktisat politikaları Reagan ve Thatcher hükümetlerinin uyguladığı politikalar ile benzerlik içermekteydi. Kısaca Reaganomics ve Thatcherizm'den sonra Türkiye'de Özalizm doğmuş oldu. 1980-1990 yılları arasında ülkemizde uygulanan liberalizm anlayışını Özalizm ya da Özal Liberalizmi olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır (Aktan, 1988: 22-23).

Özal'a göre (Özal, 1994: 19): "Kalkınmada fertlerin seviyelerinin yükseltilmesini esas alan ve aslolan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zenginliğidir şeklindeki yeni görüşte hedef, insanın bizzat kendisidir. Tabiatıyla bu görüşte insana has ana hürriyetler 'Evrensel anlamda din ve vicdan hürriyeti', 'fikir ve fikri ifade etme ve düşünce hürriyeti', 'teşebbüs hürriyeti' olacaktır".

Özal, İzmir III. İktisat Kongresi'ndeki konuşmasıyla farklılığını iyice ortaya koymuştur. Kongre'deki konuşmasında çizdiği gelecek 10 yılın tablosu iktidara, nöbeti devralan politikacılara "ders kitabı" olacak niteliktedir. Özal, "II. Değişim Programı"nı en açık biçimiyle 2 Ekim 1992 günü İstanbul'da tertiplenen "İş Dünyası Vakfı" toplantısında, III. İzmir İktisat Kongresi'ndeki açıklamalarını genişleterek açıklamıştır. Özal, "II. Radikal Ekonomi Reformu" adını verdiği planı uygulayarak 2000'li yıllarda çağı yakalamayı hedefliyordu.

Özal, 1990'lı yıllardan itibaren tıkanan ekonominin yeniden canlanması için önerdiği II. Değişim Programı'nın hedefini Türkiye'nin 15 ileri batı ülkesinin arasına 10 yıl içinde katılması olarak belirtmiştir. Bu amaçla Özal'a göre aşağıdaki konularda doğru, kararlı, cesur politikalar uygulamak şarttır:

-**"**Kamu sektörü politika dışına çıkarılmalı, devletin ekonomik hayattaki müdahaleci rolü değişmeli; düzenleyici, teşvik edici ve çeşitli menfaatleri telif etmek suretiyle makro verimi artırıcı bir devlet yapısı belirlenmelidir. Ülkemizin birinci sınıf ülkeler arasına girebilmesinin temelinde demokrasiyle elele gelişen serbest pazar ekonomisi sistemi vardır. Dışa açılma politikamızdan asla taviz vermemeliyiz. 'Bebek endüstriler', sanayi, sanayi ve tarımda korumacılık gibi zaman zaman ortaya atılan ve duygusal kabul gören kolaycı yaklaşımlara itibar etmemeliyiz. Bunun Türkiye'nin geleceğini ipotek koymak demek olduğunu unutmamalıyız".

-"KİT'ler derhal tasfiye edilmeli, özelleştirilmeli veya kiralanmalıdır. Yatırımlarını geri ödeyebilen elektrik santralleri, içme suyu, otoyollar, telekomünikasyon gibi altyapı hizmetleri özelleştirilmekten kaçınmamalıyız".

-"İster Sosyal Sigorta Sistemi, ister Kamu İktisadi Teşebbüsleri, ister vergiler yoluyla olsun, devletin topladığı ve kullandığı kaynaklar milli gelirin yüzde 30'unu geçmemelidir. Sosyal sigorta sistemimiz devletin elinden çıkarılması gerekli ve sosyal güvenlik sistemimizin çok minimumda kalması gereklidir".

-"Rekabete kapalı sanayinin gelişmesinin mümkün olmadığı gibi, rekabete kapalı eğitimin ve sağlık hizmetlerinin de gelişmesi mümkün değildir. Anayasa'da sadece Vakıf Üniversitelerine yer verilmiş, mutlaka özel üniversitelerinde yolu açılmalıdır. Devlet ancak standartları tespit etmek, eğitim kalitesini denetlemek ve eğitimi desteklemek görevini üstelenmelidir".

-"Türkiye'de sağlık sorununun çözülememiş olmasının nedeni, mevcut sağlık sistemimizin bürokratik mekanizmanın verimsizliğine teslim edilmiş olmasıdır. Sağlık sistemimizi eğitim de olduğu gibi devletin elinden çıkarıp halka mal etmeliyiz".

-"Devletin esas fonksiyonu, 'güvenlik', 'asayiş', 'adalet', destekleme faaliyeti olmalıdır. Dolayısıyla devleti, güvenliği, adaleti insanlara eşit muameleyi sağlama gibi asli görevlerini layıkıyla yerine getirecek yapıya kavuşturmak için yapılan çalışmaları hızlandırmalıyız. Süratli ve doğru karar alabilen, anormal yükler altına sokulmamış bir adalet mekanizması toplum huzurunun teminatıdır. Hukuk ilmi ve teknolojisindeki tekâmülün hukuk düzenimize yansımasını sağlamak ve hukuk düzenimizin ihtiyaç ve şartlarına daha çabuk intibakını temin etmek için içtihat hukukunun daha da gelişmesi zaruridir. Yüksek mahkemelerimizin başta Anayasa olmak üzere yasalarımızla ilgili tekâmüle matuf yorumlar geliştirebilecekleri ortamı mutlaka oluşturmalıyız. Bürokratik karakteri ağır basan merkeziyetçi idari yapımız mutlaka ıslah edilmeli, mahalli idarelerin görevleri yeniden belirlenmeli, gelişen Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılayacak yapıya kavuşturulmalıdır".

İş adamları "Özal zamanında Türkiye ekonomisinin gelişmesinde kendilerini adeta olayların içinde bulmuşlar"dır (Ulusal Enerji Forumu, 2008: 81). Özal, ülkenin müteşebbislerin çabaları, onların yapacağı eserlerin kalıcı olabilmesiyle kalkınacağına inanan bir insandı. Özal döneminde, hem diplomatların dış politika anlayışlarında bir değişim yaşanmış, hem de özel sektör

temsilcileri, işadamları gibi yeni aktörler diplomaside yer almaya başlamıştır. Özal'ın yaptığı en önemli yeniliklerden biri aslında ekonomi, ticaret ve yatırımları dış politika eylem araçları olarak kullanmak ve işadamlarından da uluslararası ilişkilerin aktörleri olarak yararlanmak olmuştur. Özal, "Türkiye'de işadamı ne kadar çok olursa Türkiye o kadar çabuk büyür, dış alemle ilişkileri o kadar iyi gelişir. Türk işadamlarının, Türk müteahhitlerinin yurtdışında yapacağı işler Türkiye'nin propagandasıdır" derdi. Özal, birçok işadamıyla temas halinde olup onları yurtdışına açılmaya, büyük projelere sahip çıkmaya teşvik ederdi (Tara, 2013: 38, 148, 163). Özal siyaset sahnesinde yer aldığı yıllarda, iş adamlarını etkilemede başarılı olmuştur. Türk iş adamlarına, dünyaya açılma cesareti vermiş, rekabetten korkmama gücü kazandırmış, 'vizyon' sahibi olmanın önemini benimsetmiştir. Özal, iş adamlarıyla yaptığı toplantılarda, dinlemeyi bilen, eleştirileri sinirlenmeden karşılayan, çözümleri tartışan, kararını hemen uygulamaya koyan yetenekli bir liderdi (Kıraç, 2004:330).

Özal'a göre, "21. asır yüksek teknoloji ve bilgi çağıdır. 21. yüzyılı şekillendirecek olan hizmet sektörünün daha kabiliyetli, daha bilgili insana ihtiyaç göstermesidir. Değişim, ferdin bizzat kendisinden başlayacaktır. Dolayısıyla bu değişimi yakalayabilmek için bundan böyle Türkiye'nin hedefi, binlerce insanın çalıştığı devasa tesisler değil, bilgi çağının arkasında kalmayacak insan yetiştirmek olmalıdır. Bu nedenle üç sahaya özel önem vermek zorundayız. Bunlar: eğitim, sağlık ve yüksek teknolojidir. Önümüzdeki on senede bütün gücümüzle yüklenebileceğimiz üç saha bunlar olmalıdır. Mevcut yüksek teknolojiyi mutlaka dışarıdan getirmeliyiz. Bulunan bir şeyi yeniden keşfetmeye lüzum yoktur ama keşfedilen şeylerin üzerinde ileriye gitmek imkânı vardır. Türkiye, bilgi çağına ancak bu yolla sıçrama yapabilecektir. Teknolojideki değişiklik o kadar hızlı ki, bunun teknolojik olarak yetiştirdiğimiz insan gücünün daha değişik tarzda eğitim almış olanına ihtiyacımız olacaktır. Bu adaptasyonu yapacak insan gücü yetiştirecek özel kurumlar gereklidir."

Özal'ın duyan herkesi heyecanlandıran ve yürekten inandığı "21. yüzyıl Türkiye'nin ve Türklerin asrı olacaktır" hayali vardı. Körfez Krizi ve birçok uluslararası olayda çekimser bir dış politika yerine, anında risk alarak bir anda Türkiye'yi Batı demokrasilerinin vitrinine çıkarmayı başararak güçlü bir Türkiye imajı çizmiştir.

Özal'ın, dünyanın alacağı yeni şekil, Orta Asya'nın kavuşacağı yeni harita ve Türkiye'nin bölgede oynayacağı rol ile ilgili bir vizyonu vardı. Özal, Sovyetler dağılmasından sonra ve Doğu-Batı anlaşmazlığının sona ermesiyle Türkiye'nin bölgede önemli bir rolü olduğu fark etti. Zaman zaman Adriyatik Denizi'nden Büyük Çin Seddi'ne kadar uzanan Türk nüfus bölgesinden söz etmesi dünyada büyük yankılar uyandırdı (Kozlu, 1994: 16-20).

Özal bu konuda bir konuşmasında şunları ifade etmiştir (Başbakanlık, 1989: 240): "Perestroika ne demek biliyor musunuz? Yeniden yapılanma. Yani komünist rejim sonunda anlamış ki bu şekilde gidemez. Batı ile rekabet edemez. Batı ile rekabet edebilmek için düzen değiştirmesi lazım. Yapısal bir değişiklik yapılması lazım. Türkiye bu değişikliğe bizim dönemimizde onlardan çok evvel başlamış ve çok evvel başarılı neticeler alınmıştır. Hakiki değişiklik Türkiye'dedir".

Özal, siyasal partileşme yapısına da yenilik getirmeye çalışmış ve bunu da başkanlık sisteminin, tabana yayılmış partileşme formuna dönüştürülmesi için uğraşmıştır**.** Özal'ın Türkiye'nin önünü açacak değişimlerinden en önemlisi 'Başkanlık Sistemi'dir. Özal'a göre, "Demokraside tek sistem Parlamenter sistem değildir. Eğer ülkede etnik olarak daha geniş tabanlı toplumlar yaşıyorsa, onlara başkanlık sistemi daha iyi uyar. Parlamenter sistem uygulanırsa bu toplumlarda seçimlerin kazanılmasında, hizmet yarışının dışındaki faktörler (etnik farklılıklar, din ve mezhep ayrılığı, hemşerilik ve bölgecilik vb.) ağırlık kazanıyor. Balkanlar veya Kafkasya'da bir gürültüsü olsa Türkiye'de aynı sesler duyuluyor. Türkiye bir Almanya gibi mütecanis toplumlu bir ülke değil. Bir büyük imparatorluğun her alanda bir nev'i mirasçısı.. Şimdi hem nispî temsil hem parlâmenter sistem varsa, ondan sonra ne koalisyonlar ne de istikrarsızlıklardan kurtuluruz ..." (Barlas, 1994:141).

Özal Güneydoğu'da çözümün, serbest düşünce ve diyalog olduğunu, Kürtçe'nin serbestleşmesi de bu bağlamda değerlendirmek gerektiğini ifade etmiştir. Özal serbest bir toplumdan yana olmuştur. O'na göre; "Tabuları, dokunulmaz denilen şeyleri yavaş yavaş dokunur hale getirmek lazım. Sorunları münakaşa etmekten korkmamak lazım.."

Özal, tabular ortaya koyarak, yasaklayarak bir noktaya varmanın mümkün olmadığını, tabular altında bir ülkenin ezilmesinin, insanların düşüncelerinin bloke edilmesinin tehlikeli ve korkulacak bir konu olduğunu sürekli dile getirmiştir. Özal'a göre, "En önemli değişiklik, esas fikri sahada yapılmıştır, kafada, mantalitede yapılmıştır. Bugün, eline çantayı alıp, dünyanın her tarafında pazarlama yapan insanımız var... Müteahhitlerimiz dünyanın her tarafında Almanla da, Amerikalıyla da rekabet edebiliyor. Artık kendimize güvenimiz geldi. İnsanımızın 300 yıllık ezikliği bitti". Yine Özal (Özal, 1992b:28): "Uzun yıllar özlemini çektiğimiz muasır medeniyet seviyesine ulaşma artık bir hayal olmaktan çıkmıştır. Artık herkesin 'biz bunu başaracağız' diyebildiği yakın bir noktaya gelmiştir. Türk insanı artık eskiden olduğu gibi, 'Bu işi yapsa batılı yapar' kolaycılığından kurtulmuştur. Batılılarla her alanda yarış edebilir hale gelmiştir" (Özal, 1994:8): "Vaktiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun son 300 senede başına geldiği üzere: 'Niye biz geriyiz?', 'Niçin biz geri kaldık?' diye devamlı bir aşağılık duygusuna kapılmayız. Bunların hepsi silinecek, büyük kısmı silinmiştir. Şu anda bunu söyleyebilirim. Önümüze Allah bir kapı açmıştır. Büyük bir kapı. Bu büyük kapıdan da girmek mecburiyetindeyiz. Gitmezsek, böyle fırsatlar 300 senede, 400 senede bir gelir. Başka zaman da gelmez. Kaybettiğimiz zamanın da, bir daha geleceğini kimse garanti edemez." demiştir.

III- ÖZAL DÖNEMİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN YENİDEN İNŞAASI

Özal'a göre çağı doğru okumak, Türk ekonomisini dünyadaki mukadder gelişmeleri göğüsleyebilecek donatıma kavuşturmak ve dünyanın gidişatına senkronize etmek demektir.

Ekonomiye dönük icraatçı politikaları ile iş bilen ve iş bitirici bir siyaset adamı/ iktisatçı başbakan imajı, Özal'ı dönemin siyasal liderinden ayıran belirgin bir özelliği idi.

Özal, 1983 yılında başbakan olduktan sonra uygulamaya başladığı ekonomik ve siyasal reformların temellerini Demirel Dönemi'nde fikir babalığı yaptığı 24 Ocak Kararlar ile atmıştır. Türkiye'yi derinden etkileyecek bu kararlar, aynı zamanda Özal'ın bürokrasi yıllarında politik geleceğinin kapılarını açmıştır (Gökmen, 1993: 53).

Özal'a göre, "24 Ocak 1980'de uygulanan program 1975 yılında uygulansaydı, alınması gereken tedbirler 24 Ocak kararlarına göre hem yumuşak hem çok çabuk gerçekleştirilebilecekti. Ama o dönemin koalisyon idareleri sosyal içerikli yasa yarışına girerek ekonomik çıkmaza yol açtılar".

1979 yılında Türkiye'nin ihracatı 2 milyar 260 milyon dolardı ve bunun yüzde 65'ini tarım ürünleri oluşturuyordu. Türkiye 1980 yılında, altyapısı ile gelişmesi çok kısıtlı, 150 senedir döviz darboğazı içinde olan, hizmet sektörü (bankacılık, turizm, telekomünikasyon) geri kalmış, her 10 senede bir borç erteleyen ve bir demokrasisi zedelenen bir ülke durumundaydı. Yapılacak iş radikal tedbirler almak ve bunları kararlı olarak uzun süre uygulamak gerekmekteydi. Ulaşılmak istenen hedeflerin başlıcaları şunlardı (Özal, 1993:5-9):

-150 senelik döviz darboğazını çözmek,
-Sanayi mamullerinin ihracat içindeki payını yüzde 70'in üzerine çıkarmak,
-Modern ve ihracatı gücü yüksek bir sanayi oluşturmak,
-Modern bir altyapı sistemi kurmak,
-Turizmi hızlı geliştirmek,
-Şehirleşme meselelerini çözmek, toplu konutları artırmak,
-İthalat ve ihracatı serbestleştirmektir.

Bütün bu hedeflere 1990'lı yıllarda büyük ölçüde ulaşılmıştır. Özal'ın ifadesiyle: "Türkiye bugün etrafındaki vaktiyle kendisinden ileri görülen bütün ülkeleri büyük farkla geçmiştir. Vatandaşlar artık diğer ülkelerden bavullarla mal getirmiyor buna mukabil birçok Avrupa, Asya, Afrika ülkelerinden insanlar Türkiye'de alışveriş yapıyor. Yurdun her köşesinde elektrik, telefon, yol ulaşımı yenilenmiş, savunma sanayi kurulmuştur. Telefon almak için 15-20 yıl beklenildiği ortamdan, TV ve telekomünikasyon alanında birçok batı ülkesinden önüne geçilmiştir. Türk sanayinin rekabet gücü artmış, 4000'den fazla çeşit sanayi mamulünü dünyanın her yerine ihraç eder hale gelinmiştir".

1980'li yıllarda, ekonomik büyümenin hızlandırılması, dış ticaret ve ödemeler bilânçosu açıklarını azaltılması yönünde başarılı sonuçlar alınmıştır. 1984 yılı sonunda ihracat içindeki sanayi ürünlerinin payı yüzde 70'i aştı (1979'da bu oran % 20'ler düzeyindeydi). Vergi politikalarında önemli reformlar gerçekleştirildi, Türk maliyesinde neredeyse 20 yıl tartışılan KDV Kanunu, kararlı bir şekilde uygulamaya konuldu ve başarı sağlandı. İdarede kırtasiyecilik (*red-tape*) azaltıldı, yenilikçi işler yapıldı. Bu yenilikçi işlerin başında: "Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Fonu", "Savunma Sanayi Fonu", "Sosyal Dayanışmayı Geliştirme Fonu- o dönemki halk ifadesiyle Fakir Fukara/Fak-Fuk Fon", "Savunma Sanayi Fonu", "Türkiye'yi Tanıtma Fonu", "Meslek ve Çıraklık Eğitimi Fonu", F-16 Projesi, radar, zırhlı mekanize araç, roket sanayi, ECSS telsizleri (Barlas, 1994:110), 850 bin toplu konut, otoyollar, devletin elektronik yayıncılıktaki monopolünün kaldırılması v.b. sayılabilir.

Yine Türkiye, tamamen Türk finansmanı, müteahhidi, mühendisi ve işçisiyle, hiçbir yardıma ihtiyaç duymadan Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un toplam arazisine eşit büyüklükte bir araziyi kapsamına alan dev bir GAP projesini, tek başına, rekor bir hızla gerçekleştirmeye başlamış; gövde hacmi 6 tane Keban ve 1 Karakaya Barajı'na eşit olan Atatürk Barajı, 4 yıl 2 ay 15 gün gibi, kısa bir sürede tamamlanmıştır (TBMM, 2011:11).

Özal, menkul kıymetler piyasasının gelişmesi için hayatımıza yeniden "borsa" kavramının girmesini sağlamıştır. 1986 yılında İstanbul'da faaliyete geçen İstanbul Menkul Kıymetler Borsası da Türk finansal sistemine derinlik kazandıran ve sermaye piyasasına karşı 1982-1983 döneminde oluşan güvensizliği gideren önemli bir gelişmedir. Finansal sistemde liberalleşme çabalarının yanında, özellikle 1983 sonrası dışa açılma da ileri boyutlara ulaşılmıştır.

Özal döneminde 1986 yılında Türkiye'nin OECD Konseyi'ne başkanlık etmesi önemli bir gelişme olup, tam 25 yıl sonra Türkiye ekonomisiyle örnek ülke olarak 2012 yılında konsey başkanlığına tekrar aday olmuştur. Yine Özal, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın kurulmasına öncülük etmiştir.

Özal, 1980-82 ve 1983-1987 yılları arasında gerçekleştirdiği icraatlarında özellikle o zamana kadar alışılmış olan popülist yaklaşımlara kesinlikle iltifat etmemiş, aksine geleneksel popülist uygulamalara sistematik bir biçimde karşı çıkarak alışılmamış ve şaşırtıcı bir çizgi izlemiştir. Söz konusu dönemde (Türkkan, 1996:221-222): "Partizanlık en düşük düzeye indirgenmiş", "geçmiş dönemlerde genellikle geciktirilen ve en düşük seviyede tutulmaya çalışılan KİT zamları genellikle zamanında yapılmış", " siyasi prim yapma aracı olarak kullanılan işçi ücretleri zamları ve memur maaşı ayarlamaları enflasyonun gerisinde kalmış", "taban fiyatları uygulamaları siyasi prim yapma aracı olarak kullanılmamış", "devlet imkanları o zamana kadar görülmemiş ölçüde devletin asli, görevlerine yönelik olarak özellikle de altyapı yatırımları için kullanılmış", "merkezi idarenin bazı yetkileri yerel yönetimlere devredilmiş, bürokrasi ile mücadelede bazı somut adımlar atılmış", "korumacılık önemli ölçüde azaltılmış" tır.

Özal, 1988'de enflasyon yüzünden en ağır hücumlar varken faizi ve döviz kurunu serbest bırakmış, altın serbestleştirilmiş, daha sonra ithalat serbestleştirilmiştir. Bir paket yabancı sigara yüzünden insanlar mahkemelerde sürünmekten kurtulmuştur. Özal, 1989'da yerel seçim yenilgisi sonrası konvertibiliteye geçmekten çekinmemiştir. Hep kararlı olmuş, eleştiriler ve elverişsiz şartlar asla O'nu yıldırmamıştır (Er, 2003:4; Barlas, 1994:442).

1994 sonrası yaşanan enflasyon ve diğer toplumsal yükler, transformasyonları gerçekleştirmek için yapılan altyapı seferberliğinin, ihraç teşvikler sonucuydu. Kısaca değişimin bedeliydi (Barlas, 1994:65).

IV-ÖZAL'A GÖRE DEĞİŞİME DİRENENLER

Değişim, belirli koşullara altında bir durumdan bir başka duruma geçme olgusudur. Değişim, bilinen, alışılagelmiş rahatlıkla ve güven veren müesseselerin ve çalışma adetlerinin kaybedilmesi olduğundan kökleşmiş menfaatleri sarsar ve belirsizlik oluşturur (Kennedy,1995:418-421).

Küresel düzeydeki toplumun geçirmekte olduğu dönüşüm süreci, vizyon savaşlarına çok geniş bir coğrafi boyut getirdi. Ancak, gelecekte ulaşılmak istenen hedeflerin gerçeğe uygun düşlerini kurabilmek, herkesin başarabileceği bir iş değildir. Her insan, geleceğe yönelik düşlerini, etkinliklerini itici güç olarak kullanamaz. İşte bu noktada, girişimci ruhlu vizyon sahiplerinin karşısına, düşüncelerini toplumsal davranışların temel çıkış noktası yapabilmeleri konusunda ilk engel çıkar. Vizyon sahipleri var olan gerçekleri bir engel olarak görmezler ve vizyonsuz olanlar da kendi hazırladıkları kurgularla, geçerli gerçekleri kısıtlamaktan kurtulmayı başaramazlar (Looss,1995:7-8). 1980'li yıllarda başını Özal'ın çektiği, ama toplumda birçok kişinin aktif bir şekilde katıldığı vizyon arayışları, bir tür "vizyon savaşları"nı başlatmıştır.

Özal değişimin zor bir iş olduğundan söz edip kimsenin risk almak istemediği genellikle çoğunun statükonun devamından yana olduğunu ifade etmiştir. Özal değişim yapmak için kesinlikle bir risk alma gereğinden bahsederdi. Özal'a göre, "Değişimin politik yükü üstlenilmeli; yoksa statükonun sürdürülmesi durumunda, hiçbir şekilde küçük bir sorun bile aşılamaz. Bir ekonomik yapıdaki en büyük sıkıntı, yapısal değişim programlarının uygulanmasındaki kararsızlıktır".

Özal'a göre (Özal,1993:8): "Artık ülkemizin çok nüfuslu gelişmeyen ülkeler arasına düşme ihtimali sıfıra yakındır. Bu ihtimalde ancak yönetime gelen veya gelecek olanların çok büyük hata yapmalarına bağlıdır". "Türkiye'nin elde ettiği kazanmışlar ters çevrilemez, değiştirilmesi, geriye dönüşü mümkün olmayan kazanımlardır."

Özal'a göre değişime direnen güçler, düşünce üretemeyen, daha doğrusu bağımsız düşünce kimliği olmayan statükoyu muhafaza eden politik işlerle uğraşıyorlardı. Zira tutucular günlük politika ve iktidar sahibi olmanın ötesinde stratejik konularla asla ilgilenmemektedirler..." (Barlas, 1994:117).

Özal'a göre değişime direnenler, "Kendi akıllarına güvenmeyen, başkalarına karşı kompleks duyan, başkalarının peşinden giden, eleştirilere kulak vermeyen kişilerdir. Artık statükocu kafalar değişmeliydi. 'İhracat yapalım dersiniz...' 'Türkiye'nin ihracat yapacak sanayii yok' derler... 1991 yılında, 'Fatih Sultan Mehmet şunu yaptı', 'Yavuz Sultan Selim şunu yaptı' diye geçmişiyle övünmekte, milliyetçilik değildir. Milliyetçilik toplumların o anda, kendi yaptıkları işlerle övünebilmektir. Sen dünyayla yarış edebiliyor musun? Yani başka ülkelerle yarış edecek adam var mı? Daha iyi ressam, sanatçı, tüccar, politikacı var mı? (Barlas, 1994:125).

Özal'ın yaşamında kendisini çok üzen ve etkileyen olaylardan birisi Cumhurbaşkanı iken devre dışı bırakılarak yetkilerinin kısıtlanması girişimiydi. Bu nevi davranışların Türkiye'nin geleceğini ipotek altına aldığını, kendisini aştığını zaman zaman ifade etmiştir. Özal'ın potansiyelinden yararlanılmaması ülke için büyük kayıp olmuştur (Güreli,1994:157).

Herşeye rağmen Özal yaklaşık 3 yıl 5 ay 8 gün süren Cumhurbaşkanlığı döneminde de adeta ülkenin vizyonunu belirlemiştir. Demeçleriyle ortalığı altüst ettiği gibi yaşamının sonuna kadar etkileyici olmuştur.

Ancak 1980'li yılları vizyon savaşları ile geçiren Türkiye, 2000'li yıllara yaklaşırken 'hacet kapılarından geçmek bir yana borsa endeksi-faiz oranı-döviz kuru' gibi günlük göstergelerin içine sıkışıp kalmıştır. Yeni ufuklara yönelineceğine "Değişime Direnenler"le uğraşır ve "vizyon'dan vazgeçtik vazgeçtik... Kör olmayan adam arıyoruz!" diye tepki koyar hale gelmiştir (Kozlu,1994:312). 1980'li yıllarda önemli atılımlar yapılmasına karşılık Özal sonrasında yine popülist politikalar uygulanmaya devam edildi (Aktan, 1994:222). Popülist politikacıların kısır iç kavgaları ve vizyondan mahrum dar görüşleri 2000'li yıllara dönük iddialarını geciktirebileceği/geciktirdiği gibi, Türkiye Cumhuriyet tarihinin en zor bunalımına itilebilir/itti (Güreli, 1994:247).

Hem parçalı, kırılgan ve kısa dönemli koalisyon hükümetlerinin varlığı gibi iç nedenler, hem de 1998-2001 yılları arasında dünyada yaşanan krizlerin de etkisiyle ekonomik, siyasal ve kültürel açılardan 1990'lı yıllar 'kayıp 10 yıl' olarak geçti. Bu kayıp yıllarda politik kuramsal yapı, kamu kaynaklarının özel çıkar gruplarına aktarıldığı rant arama ve dağıtma süreçlerine dönüştü. 24 Ocak 1980 kararları ile hedeflenen rekabetçi piyasa koşullarının oluşturulması, özelleştirme, ekonomik değişime uygun yasal ve bürokratik altyapı tasarımı, altyapı endüstrilerinin yeniden yapılandırılması gibi birçok hedef 2002 yılı sonuna kadar yeterince gerçekleştirilemediği gibi mevcut kurumsal yapı büyük bir ekonomik krize yol açtı.

Özallı yıllarda meydana gelen gelişmeler rastlantı sonucu oluşmamıştır. Onun vizyonunun bir parçasıydı. Nitekim, son yıllarda hem Özal hem de Özal'ın vizyonu ile en haşin bir şekilde mücadele edenler bile genellikle onun çizmiş olduğu manevra sahasının dışına çıkamamışlardır (Kozlu,1994:17).

V-ÖZAL HAKKINDA ÇEŞİTLİ DEĞERLENDİRMELER

Özgür düşünmeyi savunan Özal'ın vefatından sonra gerek dış gerekse iç basında çıkan yazılar onun bıraktığı izi daha anlamlaştırmaktadır. Özal'ın vefatının, Türkiye'ye olduğu kadar, Türk dünyası içinde önemli bir kayıp olduğu çok farklı kesimler tarafından sık sık vurgulanmıştır. Özal'ın karşısında olan birçok kişi, yönetim sitiline yönelik tüm eleştirilerine rağmen Özal'ın olumlu yönlerini, olumsuz yönlerinden daha fazla vurgulamışlardır. Örneğin:

(i)-Dış basında yayımlanmış bazı gazete başlıkları:

Liberation (19.04.1993), "Turgut Özal: Modern Türkiye'nin Babasının Ölümü, ülkenin önünü açılan fırsatları ilk kavrayan devlet adamı öldü"; Newsweek (20.04.1993), "Türkiye Devrimci Ustasını Kaybetti"; The Wall Street Journal

(20.04.1993), "Modern Atatürk: Özal, bir ulusun konumunu sadece içte değil, uluslararası alanda değiştirme yeteneğine sahip önder liderlerden biriydi"; The Independent (18.04.1993), "Cumhurbaşkanı Özal, ülkesine Atatürk'ten sonra önemli reformları gerçekleştiren çok değerli ikinci lider olarak anılacak"; The Times, "Türkiye'yi sosyal ve ekonomik alanda büyük atılımlara yönlendiren Atatürk'ten sonra gelen en etkili politikacıydı"; Stuttgarter Zeitung (19.04.1993), "Batılılar Özal'dan Övgüyle Bahsediyorlar"; Le Quotidien de Paris (22.04.1993), "21. Yüzyıl Türk Yüzyılı Olacak", Le Quotidien De Paris (19.04.1993), "Turgut Özal: Pazarın Ekonomik Şampiyonu"; Suddeutsche Zeitung (19.04.1993), "Büyük Padişahın Halefi...Özal, Türkiye'yi kültürel açıdan İslam'a, ekonomik açıdan da Batıya açmak istiyordu"; La Repubblica (19.04.1993), "Türkiye, Özal'ın Ardından Ağlıyor"; The Pakistan Time (19.04.1993), "Bir Büyük Dostun Kaybı"; Corriere Della Sera (19.04.1993), " Türkiye'nin 'yürekli kaptanı' Cumhurbaşkanı Özal Öldü"; La Stampa (20.04.1993), "Türk Mucizesinin Babası Turgut Özal Öldü"; Avriani (20.04.1993), "Özal'ın Ardından Neden Bu Kadar Gözyaşı Döküyoruz"; İl Giornace (20.04.1993), "Türkiye Dengeci Cumhurbaşkanını Kaybetti: Özal'ın ölümü Türkiye için de kalp krizi"; Elefterotipia (20.04.1993), "Yeni Bir Osmanlı Kurdu"; İl Tempo (22.04.1993), "Türkiye'nin Atılımının Beyni Özal, Öldü"; Selides (24.04.1993), "Dünyayı Ayakta Tutan Devrildi"; Il Sole (24.04.1993), "Batı, Dost Özal'ı Yitirdi"; The Sun (27.04.1993), "Özal, Türkiye'yi Bir Bölgesel Güç Olarak Bıraktı"; Financial Times (19.04.1993), " Devrimlerini Atatürk'ün Mirasına Dayatan Kişi: Turgut Özal"; Le Figaro (19.04.1993), "Turgut Özal Batı Yanlısı Bir Reformcu: Türkiye'yi üç bölgesel Ortadoğu, Avrupa, Orta Asya-Kafkasya satranç masasına yerleştirmeyi başardı"; General Anzeıgen (19.04.1993), "Özal İçin Karşıtları da Yas Tutuyor"; Kolner Stadt Anzeıgır (19.04.1993), "Cumhurbaşkanı Özal'ın Ölümüyle Türkiye İçin Bir Dönem Kapandı"; Die Welt (19.03.1993), "Özal Türkiye'yi Güçlendirerek, Devrim Niteliğinde Reformlar Yaptı"; Journal du Dimanche (18.04.1993), "Türk Tontonu öldü"; Le Soir (18.04.1993), "Özal, Ülkesini Yeni Bir Japonya Haline Getirmek Hayalindeydi"; The Washington Post, "Batının Dostu Türkiye Cumhurbaşkanı Öldü"; The Sunday Telgraph (18.04.1993), "Türkiye'yi Tekrar Haritadaki Yerine Koyan Adam"; The Independent On Sunday (18.04.1993), "Türkiye'nin Açık ve Dobra Konuşan Adamı Aramızdan Ayrıldı"; Journal du Dimanche (18.04.1993), "Türk Tonton'u öldü"; The Observer (18.04.1993), "Türk'ün Thatcher'i İdi", La Vanguardia (18.04.1993), "Özal Türkiye'nin bölgesel bir güç ve Asya ile Avrupa arasında köprü olmasını başardı. Türkiye, tarihinin büyük bir devlet adamını kaybetti... (Bknz. Aktrn.; Pakdemirli, 1993). Özal, sadece Türkiye'de değil, küreselleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak, diğer ülkelerde de büyük bir boşluk bırakmıştır.

(ii)-İç basında 18 Nisan 1993'de yayımlanmış bazı gazete başlıkları:

Türkiye, "Seni Daima Rahmetle Anacağız"; Tercüman, "Bir Devrin Kalbi Durdu"; Hürriyet, "Elveda Özal"; Sabah, "Bir Işık Söndü; Milliyet, "Türkiye Sağolsun"; Cumhuriyet, "Özal Yaşamını Yitirdi"; Zaman, "Ve Bir Yıldız Kaydı"; Meydan, "Türk Milleti Başı Sağolsun"; Günaydın, "Başımız Sağolsun"; Yeniasır, "Elveda"...

(iii)-Özal'ın vizyonuyla ile ilgili farklı zamanlarda yapılan bazı değerlendirmeler şunlardır:

-Helko Flottav, Süddeutsche Zeitung (21 Şubat 1984), "Özal daha modern bir Türkiye'yi hedef alıyor" adlı makalesinde (Başbakanlık, 1987: 80): "Turgut Özal'ı Mozart'ın her yerde hazır ve nazır, kendisini vazgeçilmez yapan Figaro'su ile mukayese etmek belki anlamsız, ama tamamen yanlış da değil. Mühendislikten ekonomi uzmanlığına ve nihayet Başbakanlığa yükselen Özal, Davos'da seçkin sanayiciler önünde konuştuktan hemen sonra Türk televizyonuna çıkıyor ve yarım saat süreyle övdüğü hükümetinin gece gündüz çalıştığını, ülkeyi modern bir hale getireceğini anlatıyor. Ertesi gün ise mahalli seçimlerdeki parti adaylarını desteklemek üzere Ankara'dan ayrılıyor. Türk gazetecilere göre yeni Başbakanı Ankara'da bulmak pek mümkün değil. Kendisi yeni yapıların açılışlarını yaparken, yardımcıları da Ankara'da bürokrasiyi düzeltme çalışmalarını sürdürüyorlar".

-Paul B. Henze, The Christian Science Monitor (21 Şubat 1984), "Türk Lideri Ülkesinin 'Orta Doğu'nun Japonyası Olmasını İstiyor…" adlı makalesinde (Başbakanlık, 1987: 82): "…Özal, müteahhitler için dünyanın daha ücra köşelerinde yeni pazarlar ve yeni alanlar açma imkanları ararken, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'na (OECD) mensup ülkeler ve Arap dünyası ile de ekonomik ilişkilerini genişleterek Türkiye'yi 'Orta Doğu'nun Japonyası' yapmayı arzuladığını söylüyor".

-Joyce R. Starr, The Baltimore Sun (12 Nisan 1985), "Turgut Özal-Dünyaya Geniş Açıdan Bakış" adlı makalesinde (Başbakanlık, 1987: 114): "Mesleği mühendislik, tecrübesiyle iktisatçı, tercihi ile ise bir politikacı. Üç yıl önce yeni bir siyasi parti kurarak ülkesinin tüm geleneksel yapısına meydan okuyan dindar bir kişi, kadere inanan iyi bir Müslüman".

-Cengiz Çandar, 18 Nisan 1993 tarihli Sabah Gazetesi'nde, "Heyhat, beni yine yanıltmadı!" başlıklı yazısında: "Atatürk'ten bu yana Türkiye'nin yetiştirdiği tek dünya lideri, tek uluslararası, kalibrede devlet adamıdır. O, bu ülkenin ekonomik makus tarihini değiştirmiş Türkiye'yi dünya ekonomisine entegre etmenin yolunu açarak Türk ve İslam Dünyası'nın, Balkanların 'Örnek ve Model Ülkesi' haline getirmiştir. Batı dünyasında ve dönemimizin tek süper devleti Amerika'da 'Türkiye' adının ağırlığını ortaya koymuştur. On yıl önce Türkiye'nin haritadaki yerine bilmekte zorlanan Amerika halkı O'nu saygın bir isimle bilmekte ve saymakta Türkiye'ye sempati beslemektedirler...21. yüzyıla doğru dünya pazarlarında Türkiye'nin lokomotifliğini yapan işadamları O'nun aştığı kulvarlardan uluslararası piyasalara girdiler. Türk Dünyası'nın doğuşunu ilk kavrayan O'dur... Evrensel değerler ve özgürlükçü bir zihniyetle yetişen ve yarının Türkiye'sinin umudu olan 'bilgisayar kuşağı', 21. yüzyıla girerken yaşanan teknolojik devrime ayak uyduran günümüz gençliği onun eseridir... Türk tarihinde hiçbir kimse bu kadar geniş bir kesimin 'buluşma merkezi' olmadı."

-Ertuğrul Özkök, 18 Nisan 1993 tarihli Hürriyet Gazetesi'ndeki "Elveda Büyük İhtilâlci" başlıklı yazısında: "Türkiye artık bu büyük heyecanı, bu inanılmaz coşkunun, bu muhteşem azim ve muazzam inancı taşıyabileceğine iman ediyoruz."

-Rauf Tamer, 22 Nisan 1993 tarihli Hürriyet Gazetesi'nde "Onu Uğurlarken" başlıklı yazısında: "... Dört eğilim birleşti Özal'ı yolcu etti, Güle güle Türkiye'nin sevdalısı, meğer sana alışmışız sana. Bakalım, hasretine de alışacak mıyız".

-Altan Öymen, 18 Nisan 1993 tarihli Milliyet Gazetesi'nde "O'nu Arayacağız", başlıklı yazısında: "... Kimsenin yadsıyamayacağı, bir gerçektir: Turgut Özal'ın ülkemize yaptığı hizmetler, tartışılan yanlarından çok ama çok daha fazladır. Türk ekonomisini dünya ekonomisinde kural haline gelen koşullara hızlı ayak uydurabilmesi, O'nun attığı cesaretli adımlarla mümkün olmuştur. Türkiye'nin bunu başka pek çok ülkeden önce yapmıştır. Türk girişimcilerinin uluslararası ekonomiye bugün ulaştığı aşamaların temelinde, Özal hükümetlerinin o zamanki politikaları vardır".

-Osman Ulugay, 21 Nisan 1993 tarihli Sabah Gazetesi'nde "Özal'ın Mirası" başlıklı yazısında: "Turgut Özal, Türkiye'nin önündeki fırsatları belki en fazla önemseyen, bu fırsatların kaçırılması olasılığından en çok rahatsız olanlardan biriydi. Kendisinin Türkiye'nin gidişatını etkileme şansının azaldığını hissetmesinin onu hayattan koparan gizli nedenlerinden

birinin olup olmadığını herhalde hiç öğrenemeyeceğiz. Türkiye'nin sahip olduğu potansiyelden ne ölçüde yararlanabileceğini ise Özal'dan miras kalan 'büyük düşünme' bayrağının daha tutarlı biçimde daha ileri noktalara taşınıp taşınmamasını belirleyici Özal'ın büyük düşünce mirasına sahip çıkmadan Türkiye'nin önünde yeni ufuklar açmak yeni dönüşümleri geliştirmek kolay olmayacak".

-Mehmet Altan, 23 Nisan 1993 Sabah Gazetesi'nde "Güle Güle Sevgili Cumhurbaşkanım" adlı yazısında: "...O bize kimliğimizi inkâr etmeden çağa ulaşabileceğimizi gösterdi. Bizim kendisine böylesine, şimdiden özleyecek kadar alışmamız bu yüzden. Bu da çok büyük bir devrim... Seçkinlerin, dindar olmayanların, sivil olmayanların halktan biri olmayan demokrat olmayanların, kısaca 'halka karşı devletin sahibi görünenlerin ülkesinde yeni bir iklim yarattı ve bu aşı tuttu...' Özal kendi kaderimizi tanıyıp inkâr edemeyeceğimiz hatta sevebileceğimiz bir Türkiye'nin kapılarını zorladı. Dindar, demokrat, sivil, halktan biri olarak yeni bir anlayışı çizgiledi. Üstelik Türkiye'yi bilgi çağına taşıma isteğini sürekli vurgulayarak..".

-Yılmaz Öztuna, 17 Nisan 1993 tarihli Türkiye Gazetesi'nde "Vefatından Sonra Türkiye'deki Bütün Piramit ve Dengelerin Alt Üst Olduğu Büyük Devlet Adamı...Özal'ı' Anarken" başlıklı yazısında: "Özal ile çağdaş olan Reagan, onun muakkibi Bush ve Thatcher, nihayet Gorbaçov, 20. Asır dünya tarihinde karakteristik bir dönemin büyük temsilcileri olarak tarihe intikal ettiler. Bu dönem, Dünya tarihinin akışını değiştirdi. 21. asra yeni ufuklar açtı".

-Mustafa Çalık, "Özal'ın Ardından Geleceğe Bakış" adlı yazısında: "Turgut Özal'ın kaybıyla birlikte değişim ve yenileşme hareketi, devlet katındaki en büyük dayanağından yoksun kalmıştır…Değişimin baş mimarı ve öncüsü öldü. Demokratik değişim ve yenileşme çığırının cesur ihtilalcisi artık aramızda değil; ama değişim ve yenileşme iradesi yaşıyor" (Çalık, 1993: 22-24).

-Ertuğrul Özkök "Ben Neden Özalcı Oldum?" adlı yazısında: "1983 seçimlerini kazanıp, başbakan olduktan sonra Almanya'ya ilk resmi ziyaretini yapmıştı. Almanya'dan Cezayir'e geçecekti. İşte o tarihi tabuyu, Cezayir'e giderken, uçakta kırdı. 1950'li yılların sonunda Cezayir bağımsızlık mücadelesi verirken, Türkiye, Birleşmiş Milletler'de Cezayir'i desteklememişti. Özal, uçakta gazetecilere şu sürpriz açıklamayı yaptı: 'Bu tarihi hata yüzünden Cezayir halkından özür diliyorum.' Kafamdaki Özal imajını değiştiren ilk olay bu olmuştu. Türkiye Cumhuriyeti'nin bir başbakanı, tarihinde ilk defa bir ülkeden özür diliyordu. Bu durum geleneğimizde olmayan hiç alışık olmadığımız bir şeydi…Tabi 83'den sonraki o ekonomik zihniyet, o ekonomik devrimler falan yavaş yavaş benim kafamda da bireye önem veren, bizim tamamen toplumcu bir kafa yapısından ve dolayısıyla kolektivizmin bütün hastalıklarını barındıran kafa yapımızdan ilk defa bireyi ön plana çıkaran, bireysel özgürlükleri ön plana çıkaran kafa yapısına doğru götüren reformlardan sonra ben de Özalcı oldum. Ve ölene kadar da Özalcı kalacağım" (Yaşar, 2007:164-165).

-Erman Toroğlu'nun 29 Aralık 2014 Hürriyet Gazetesi'ndeki "Özal Öldü Maçı Oynatmayın" başlıklı yazısı Türk toplumunun Özal'a duyduğu sevgiyi göstermesi açısından çok güzel bir örnektir. Yazıda: "…Tarih 17 Nisan 1993 Ankara'da Beşiktaş, Bursa Spor maçını yöneteceğim. Federasyon Başkanı Şenes Erzik telefonla Özal öldü, maçı oynatmayın dedi. Futbolculara durumu anlattım, anons yapılacak bekleyin dedim. Çok merak ediyorum seyircinin tepkisi ne olacak diye, çünkü futbol taraftarı maçı izlemek ister. Cumhurbaşkanı ölmüş mü, sağ mı dinlemez. Ama o gün orada inanılmaz bir görüntü vardı. Anons yapıldı. Kimisi ağlıyordu, kimisi de başını öne eğmiş gidiyordu. Bir tek çatlak ses çıkmadı."

-Resul İzmirli, 18 Nisan 2004 Türkiye Gazetesi'ndeki "Turgut Özal Unutulur mu?" başlıklı yazısında: "…Herkes gibi, o günlerde ben de; milletin etrafında kenetleneceği, demokrat kişilikli, gerçek anlamda laik, liberal ekonomiye inanan, Türkiye'yi dünyadaki değişim rüzgârından yararlanarak gelişmiş ülkeler safına başarıyla götürebilecek, samimi, bizden, cesur ve gayretli bir liderin özlemini çekmekteydim. Gün geldi, Türkiye yeniden demokratik bir baza oturmak zorunda kaldı. İşte Özal'ın milletiyle kucaklaşması o günlerde gerçekleşti. En küçüğünden en büyüğüne bütün topluluk ve toplumların başarısının temelini teşkil eden olguyu keşfetmişti. Farklılıkların değerini bildi ve farklılıkların bir arada tutulmasıyla oluşan sinerjiyi kalkınmanın temel enerjisi haline getirdi ve bunu mükemmel bir şekilde becerdi. Kurduğu takımda her zaman dört eğilime (kapitalist, sosyalist, dindar, milliyetçi) eşit şekilde yer vermeye samimi olarak özen gösterdi. İşte bu, Türkiye'nin vites büyütmesinin ana sebebi oldu. O güne kadar birbirini boğazlamaya kadar işi götüren insanlar, kurduğu partinin şeffaf ve demokrat ortamında, enerjilerini, fikir ve projelerini tartışmaya yönlendirince, Türkiye adeta şahlandı. …Düşüncelerinin ve uygulamalarının ülkenin muasır medeniyet seviyesini yakalama yolculuğuna halen ışık tuttuğuna inanıyorum."

-Nevzat Yalçıntaş, Türkiye'yi Yükselten Yıllar Hatıralar (2012) kitabında (Yalçıntaş, 2012:698): "…O dönemde Türk Dünyası Kurultayı toplanmaya başlamış, çok geçmeden Türk Cumhuriyetleri'nden 10.000 öğrenci Türkiye'ye okumaya gelmişti. Bu arada Ahmet Yesevi'nin türbesi de Türkiye tarafından tamir edilerek kardeş Türk toplumları arasında güzel bir beraberlik meydana gelmişti. Dolayısıyla o dönemde bütün elle tutulur projeler bu işbirliği siyasetinin sağladığı yakınlaşma ortamında gerçekleşmiştir. Turgut Bey bu konuda cumhuriyetlerin liderlerini cesaretlendirirdi. Türk cumhuriyetlerin tamamında liderler Özal için çok güzel duygular besliyorlardı."

-Rahim Er, Örsteki Ülke Türkiye (2003) adlı kitabında (Er, 2003:6-7): "…Devlet, din ve tarihle ilk defa onunla barıştı…birbiri ile alakasız insanlar onu sevmekte birleştiler. Sevgisi Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar yayıldı. Hasta değildi. Büyük bir enerji ile kültür imparatorluğu kuşağımızı bu kuşağın tabîî lideri olarak nakış nakış dokuyordu…Büyük hataları ve büyük hizmetleri oldu. Zira o, ismi Turgut Özal olan bir faniydi. Hizmetleri hatalarını kat kat geçti…"

-Ali Coşkun Biyografi adlı kitabında (Ulusal Enerji Forumu, 2008: 73, 119, 123-124): "…Ama yerenlerin de, övenlerin de kabul ettiği ve üzerinden hareket ettiği bir husus vardır: Turgut Özal'ın Türkiye'de radikal bir dönüşüm başlatmış olduğu ve Özal'dan sonra Türkiye'nin çok fazla değiştiği hususudur...Özal, eğer o yıllarda Türkiye'yi dünyaya açmasaydı şimdilerde bu rekabeti sağlayamazdık….Türkiye'de henüz 'internet' sözcüğü yokken, Türkiye'de bilgisayar bilinmezken Özal bilgi toplumundan bahsediyordu. O, çok ileri görüşlü bir insandı…Kalkınmanın ve rekabet gücünün ancak buğün 'inovasyon' denilen yeni buluşlar, teknolojik araştırmalar ve Ar-Ge çalışmalarıyla mümkün olabileceğini savunuyordu.."

-Kemal Derviş, Krizden Çıkış ve Çağdaş Sosyal Demokrasi (2006) adlı kitabında (Derviş, Asker, Işık, 2006: 43): "…Turgut Özal'ı kişi olarak beğeniyordum ve Türkiye için gece gündüz çırpındığını görebiliyordum… Özal'ın özellikle ekonomiye bakışını bir ölçüde doğru buluyordum. Türkiye, mutlaka ihracata dönük bir büyüme modeliyle yola devam etmeliydi. Kronik döviz dar boğazından kurtulmalıydı. Ve bu yönde reformlar o dönemde yapıldı." demektedir.

- Hikmet Özdemir (2014), Turgut Özal Biyografi adlı kitabında (Özdemir, 2014: 289): "9 Kasım 1989" günü Cumhurbaşkanlığı ant içme töreninde Özal, Atatürk'ün 'Ne mutlu Türk'üm diyene' sözüyle tamamladığı manifestosunu okumuştur. Yeni cumhurbaşkanının manifestosunun en başında kendi siyaset felsefesinde en önem verdiği üç temel yaklaşımın, düşünce hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti ve teşebbüs hürriyeti kavramlarının açıklanması yer almaktadır. Atatürk'ün içerik ve

siyaset kavramları bakımından hayli zengin ve titiz okumalarla kazanılmış yüksek entelektüel birikimini yansıtan muhteşem konuşmalarını ayrı tutarsak, özellikle üç temel hürriyetin ilk defa bir cumhurbaşkanı nutkunda yer alması ve bunların birer milli hedef olarak vurgulanması bizim siyasi tarihimizde yeni bir olgudur. Bu konuşma insan haklarına dayalı laik demokrasi ile temel hak ve özgürlüklerin eşit kullanımı ve her alanda değişim vurgusu açısından 'ilk' olarak kabul edilebilir" değerlendirmesinde bulunmaktadır.

-Ziya Öniş, "Turgut Özal ve Ekonomik Mirası" adlı çalışmasında (Öniş, 2004:113): "Ciddi anlamda Özal'ın Türkiye'deki ekonomi-politik süreçlere olan etkisinin güçlü ve olumlu bir boyutu bulunmaktaydı. Bu kapsamda 1980'lerde Özal'ın göstermiş olduğu liderlikteki süreklilik ülkenin kendisini bulmuş olduğu derin ekonomik krizi geride bırakmakta oldukça önemli rol oynamıştı. Bağlamda böylesine bir muazzam dönüşüm özünde de bu liderlik vardı."

-Özal döneminde gerçekleştirilen dönüşümlerin günümüze yansıyan sonuçlarını genel olarak şöyle toparlamak mümkündür (İzmirli, 2012): "Memleketimizde çok büyük paradigma (zihinsel kalıp) değişimleri yaşıyoruz. Yıllar yılı horlanan ve adam yerine konulmayan 'Anadolu İnsanı' genlerinde tabiî olarak var olan 'Hizmetkâr liderlik' vasfını uygulama imkânı buldukça kaynaklarımızı daha etkili ve verimli kullanmaya başladık. Anadolu içlerinden kopup gelen 'üretim hamlesi' ülkemizin dünya çapında yaşanan krizlerden az etkilenmesini sağlamıştır. Çünkü Anadolu'da Özal'dan sonra filizlenen ve O'nun gerek maddî ve gerekse manevî bakımdan desteklediği ve 'Orta Direk' tabir ettiği şirketler, üzerlerindeki yıllarca biriktirilen ölü toprağından kurtulunca ülke ekonomisi krize dayanıklı bir yapıya kavuştu. Bu şirketlere yıllar süren gayretlerle 'İhracat'ı öğreten, Türk Lirasını konvertibl hale getirerek onları dünyaya açan politikaların mimarı Özal'dan sonra, bu politikaları uygulamada gerçekten büyük başarılar gösteren AK Parti hükümetleri ülkemizi gerçek anlamda küresel ekonominin itibarlı bir üyesi haline getirdiler. Özel sektörde yaşanan bu başarıların kamu sektöründe de aynen yakalanması çok enteresan bir durumdur. Mesela Merkez Bankası Anadolu çocuklarının elinde dünyanın tecrübesinden yararlanmak istenilen bir kuruluşu konumundadır. Birçok hava yolu şirketleri iflas etmek durumunda kalırken Türk Havayolları'nın gösterdiği performans dillere destandır. TOKİ'de ulaşılan sonuçlar bütün dünyayı bu arada bizim kuşağı da şaşkına çevirmiştir. 1980'lı yıllarda ülkenin beş yüz bin olan konut açığının kapatılmasının mümkün olamayacağı paradigması çoktan kafalardan silinmiştir".

VI-SONUÇ

Özal'ın vefatı ile özellikle bir kesim tarafından ona karşıyım, alışamadım şeklinde duyulan tepki ile Türkiye'nin görmezlikten gelinen esaslı yapısal boyutlu, siyasal ve toplumsal açmazları tartışılmaya başlanmış ve Özal döneminde yapılan yapısal değişimlerin yan sonuçları çeşitli açılardan eleştirilebilir. Fakat başta ekonomik alanda olmak üzere Türkiye'nin geleceği açısından bu değişimlerin doğru yönde yapıldığı konusunda hiç bir şüphe yoktur.

Özal'ın yaşama bakışı, "Halka hizmet Hakka hizmettir" ilkesiyle halkla birlikte sorunları çözmeye, yaşam kalitesini yükseltmeye yönelikti. Kararlıydı fakat inatçı değildi, müzakere sürecinde iyi dinlerdi, hoşgörülü ve uzlaşmaya açıktı (Çelebi, 2013: 25, 122). Özal, toplumun bütün kesimlerini kucaklayarak ülkemize hoşgörü ve uzlaşma kültürünü kazandırdı. O Türkiye'nin 1980'li yıllarda yaşadığı ekonomi, altyapı ve zihniyet değişiklikleri, toplum dinamiklerini politik yapıların önüne geçirdi. Yaşamının son yıllarında yalnız kalmışsa da Özal, ülkenin geleceğine dönük konularda asla susmayıp adeta toplumun yönlendiricisi olmuştur. Özal'ın gelişmiş ülkelerle birlikte 21. yüzyılı yakalamaya dönük çabaları, tahminlerin ötesinde toplumdan büyük bir ilgi görmüştür. Başlattığı değişim hareketinin ölümünden sonra bile tartışmaların ardı arkası kesilmeyeceği, Ankara ve İstanbul'da düzenlenen cenaze merasimlerinde ortaya çıkmıştır. Vefatından sonra aslında hiç de yalnız olmadığı milyonlarca insanın kalbinde yaşadığı görülmüştür.

Ayrıca Türk milleti, Özal'ı doğru anladığını, Cumhuriyet tarihinin en görkemli kitle gösterisi olan Ankara ve İstanbul'daki cenaze törenlerinde, O'nu, 'üç slogan'la uğurlarken ortaya koydu: 'Demokrat Cumhurbaşkanı'; 'Dindar Cumhurbaşkanı'; 'Sivil Cumhurbaşkanı'... Bu 'üçleme', aslında Türkiye'nin kendi kimliğiyle Avrupa Birliği içinde yer alabilmesinin parolası gibi hâlâ geçerlidir (Çandar, 2002). Özal'ın dediği gibi, "Değişen dünyaya ve gelişen yeni döneme özgü adımları mutlaka sürdürmeliyiz. Türk insanı, Türkiye'yi dünyayla birlikte düşünmeli yani büyük düşünerek aklını Edirne'den Ardahan'a hapsetmemelidir. 'Ciddi hatalar yapmazsak, 21. yüzyıl Türklerin ve Türkiye'nin yüzyılı olacaktır'… 'Yokluk yılları geride kaldı. Şimdi herkes, '21. Asrı nasıl Türk asrı yaparım? diye düşünmeli'…Türkiye, karar verince başarabiliyor. Kararlı olursak her şeyi yapabiliriz".

Son olarak Özal'ın kendisine yapılan suikast sonrasında yaptığı konuşmasındaki sözleri geleceğin yeni fikirlerini geliştirecek liderlere mesaj yüklüdür: "Biz bu ülkenin havasıyla, suyuyla bu topraklarda büyüdük. Havasını teneffüs ettik, okullarında okuduk. Bu ülkeye karşı borcumuz var. Hizmet için siyasete girdik, çok sıkıntı çektik ve çekeceğiz. Siyasetçinin bir bayramlık bir de idamlık göleği vardır. Biz rahatı seçmedik, ülkeye hizmeti seçtik."

KAYNAKLAR

AKTAN, Coşkun C. (1999), "Turgut Özal: Liberal Reformist Miydi?", Yeni Türkiye, 99/25.

AKTAN, Coşkun C. (1993), "Siyaset, Devleti Yozlaştırma Sanatı Olmaktan Çıkarılmalı", Sabah Gazetesi, 30 Kasım 1993.

AKTAN, Coşkun C. (1988), "Reaganomics, Thatcherism ve Özal Ekonomisi", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Ekim.

AKYOL, Taha (1993), "Bir Radyum Söndü", Ne Dediler, (Der. M. Nuroğlu), İstanbul: Sebil Yay.

ALTAN, Mehmet (2012), Cami Kışla Parantezinde Türkiye, İstanbul: Hemen Kitap.

ALTAN, Mehmet (1993), "Güle Güle Sevgili Cumhurbaşkanım", Sabah Gazetesi, 23 Nisan 1993.

ALTAN, Çetin (1993), "Özal'ın Yaptığı Son Sürpriz", Sabah Gazetesi, 18 Nisan 1993.

BARLAS, Mehmet (1994), Turgut Özal'ın Anıları, İstanbul: Sabah Kitapları.

BARLAS, Mehmet (1993), "Vizyondan Vazgeçtik...Kör Olmayan Adam Arıyoruz!", Sabah Gazetesi, 27 Mayıs 1993.

BARLAS, Mehmet (1993), Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi (1983-1993), İstanbul: Tempo Kitapları-2.

BAŞBAKANLIK (1987), Dış Basında Türkiye 1977-1987, Ankara: Başbakanlık Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü.

BAŞBAKANLIK (1989), Başbakan Turgut Özal'ın TBMM Grup-MKYK ve Siyasi Konuşmaları (31.12.1998-31.10.1989), Ankara: Başbakanlık Basımevi.

BİRAND, M.A. (1993), "Eğer Uygar Bir Toplum Olsaydık Özal Kurtulurdu", Sabah Gazetesi, 19 Nisan 1993.

BOZKURT, Veysel (2001), "Geleceğin Toplumu, Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal", <veyselbozkurt.com/wp-content/.../01/Turgut-Özal-Güncelleştirilmiş.doc>, (27.08.2014).

CEMAL, Hasan (1990), Özal Hikayesi, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

ÇALIK, Mustafa (1993), "Özal'ın Ardından Geleceğe Bakış", Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı:22, Bahar-93.

ÇANDAR, Cengiz (1993), "Heyhat, Beni Yine Yanıltmadı!", Sabah Gazetesi, 18 Nisan 1993.

ÇANDAR, Cengiz (2002), "Bulunmaz Eşin", Yeni Şafak, <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2002/nisan/18/ccandar.html>, (18.04.2002).

ÇELEBİ, Işın (2013), Türkiye'nin Dönüşüm Yılları Yeniden Öğrenme Zamanı, İstanbul: ALFA Yayınları.

ÇETİNER, Seynur (1995), "Karizmatik Liderin Politik Mirası Nasıl Paylaşılacak? Politikada Özal Rüzgarları Mı?", Nokta, 23-29 Nisan 1995.

DERVİŞ, Kemal; ASKER, S.; IŞIK, Y. (2006), Kemal Derviş Anlatıyor: Krizden Çıkış ve Çağdaş Sosyal Demokrasi, İstanbul: Doğan Kitap.

DONAT, Yavuz (1987), Özallı Yıllar 1983-1987, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

EP (1993), Yeni Bir Döneme Doğru: Özal Kime Ne Miras Bıraktı?, 25-Nisan-2 Mayıs 1993.

ER, Rahim (2003), Örsteki Ülke Türkiye, İstanbul: BKY.

GÖKMEN, Yavuz (1993), "Değişim Rüzgarları Eserken", Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi, İstanbul: Hürriyet Ofset AŞ. Tempo Yayınları.

GÖKMEN, Yavuz (1992), Özal Sendromu, Ankara: V Yayınları.

GÜRELİ, Nail (1994), Gerçek Tanık Korkut ÖZAL Anlatıyor, İstanbul: Milliyet Yayınları.

HAMMER, Michael; CHAMPY, James (1994), Değişim Mühendisliği, (Çev. Sinem GÜL), İstanbul: Sabah Kitapları.

İLHAN, Atttila (1972), Hangi Batı-Anılar ve Acılar, Ankara: Bilgi Yayınevi.

İZMİRLİ, Resul (2004), "Turgut Özal Unutulur Mu?", Türkiye,
< http://www.turkiyegazetesi.com.tr/resul-izmirli/202058.aspx>, (18.04.2004).

İZMİRLİ, Resul (2012), "Rüzgâr Anadolu'dan Esiyor", Türkiye,
< http://www.turkiyegazetesi.com.tr/resul-izmirli/525732.aspx>, (25.02.2012).

KARDÜZ, Ali Rıza (1994), "Değişime Direnenler", Sabah Gazetesi, 4 Ocak 1994.

KENNEDY, Paul (1995), Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlanırken, (Çev. Fikret ÜÇCAN), Ankara:Türkiye İş Bankası Yay. No.:340/42.

KIRAÇ, Can (2004), Anılar Olaylar, İstanbul: APA Yayıncılık.

KOÇAK, Huzeyme Y. (2014), "Mankurtluk Külahı Üzerine",
< http://www.tarihgazetesi.org/index.php/kitap/793-mankurtluk-kuelah>, (25.07.2014).

KOHEN, S. (1993), "Alem Bizi Daha Büyük Görüyor, Milliyet'ten", Ne Dediler (Der. M. Nuroğlu), İstanbul: Sebil Yay.

KOZLU, Cem (1994), Türkiye Mucizesi İçin.. Vizyon arayışları ve Asya Modelleri, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

LİVANELİ, Z. (1993), "Resmi İdeolojiye Karşı Çıkan Cumhurbaşkanı", Sabah Gazetesi, 19 Nisan 1993.

LOOSS, Wolfgang (1995), "Vizyonların Toplumsal Uygulamaya Geçirilmesi: Bir Yönetim Görevi", Vizyon Yönetimi, Ullrich Solmann, Roderich Heinze, İstanbul: Evrim Yayınları.

MIDDLE EAST REVIEW (1983), "Özal's Pledges and Plans", Middle East Review: The International Monthly News Magazine, 5, (5), 60:9.

ÖNİŞ, Ziya (2004), "Turgut Ozal and his Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective", Middle Eastern Studies, Vol.40, No.4, July 2004, pp.113 – 134.

ÖYMEN, Altan (1993), "O'nu Arayacağız", Milliyet Gazetesi, 18 Nisan 1993.

ÖZAL, Turgut (1993), Değişim Belgeleri (1979-1992), İstanbul: Kazancı Matbaacılık.

ÖZAL, Turgut (1992), Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın İş Dünyası Vakfı Toplantısı'ndaki Konuşmaları, Türkiye'de Gerçekleşen Büyük Değişim (İkinci Değişimin Hedefi 15 İleri Batı Ülkesinin Arasına Katılmak), 2 Ekim 1992, İstanbul-Conrad Otel, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

ÖZAL, Turgut (1992), Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın III. İzmir İktisat Kongresi'ndeki Konuşmaları, 4 Haziran 1992.

ÖZAL, Turgut (1992a), Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Marmara Kulübü Toplantısındaki Konuşmaları-Geleceğe Bakış-Değişim, (İstanbul- 16 Ekim 1992), The Marmara Oteli Ankara: Başbakanlık Basımevi.

ÖZAL, Turgut (1992b), Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri, (İstanbul-5 Kasım 1991), The Marmara Oteli, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

ÖZAL, Turgut (1990), Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 2000'li Yıllara Doğru Konulu Konuşmaları, Bilgisayar Kongresi (İstanbul, 28 Mayıs 1990), Atatürk Merkezî, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

ÖZAL, Turgut (1982), İzmir II. İzmir İktisat Kongresi'ndeki Konuşmaları, 7 Kasım 1981, İzmir.

ÖZTUNA, Yılmaz (1994), "Özal'ı Anarken, Vefatından Sonra Bütün Piramit ve Dengelerin Alt Üst Olduğu Büyük Devlet Adamı", Türkiye, 17 Nisan 1994.

ÖZDEMİR, Hikmet (2014), Turgut Özal Biyografi, İstanbul: Doğan Kitap

ÖZKÖK, Ertuğrul (1993), "Elveda Büyük İhtilalci", Hürriyet Gazetesi, 18 Nisan 1993.

PAKDEMİRLİ, Ekrem (1993), Yabancı Basında Cumhurbaşkanı Özal'ın Ölümü, Ankara.

TAMER, Rauf (1993), "O'nu Uğurlarken", Hürriyet Gazetesi, 22 Nisan 1993.

TARA, Şarık (2013), Sınırların Ötesinde, İstanbul: Doğan Kitap.

TBMM (2011), "On Sekizinci Dönem Altıncı Yasama Yılı I. Birleşim (1 Eylül 1991 Pazar), Cumhurbaşkanı Özal'ın Açılış Konuşması", Tarihe Düşülen Notlar–1,Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları – 2 (1 Eylül 1990 - 1 Ekim 2011), Ankara: TBMM Basımevi, Aralık 2011, < http://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm>, (7.09.2014).

TUNCER, Acar (1987), Turgut Özal Modern Türkiye'nin Mimarı, İzmir: Doğruluk Matbaası.

TUNCER, Acar (1991), Özal Dönemi ve Çankaya Metodolojisi, İzmir:Doğruluk Matbaacılık.

TOROĞLU, Erman (2012), "Özal Öldü Maçı Oynatmayın", Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/22256506.asp>, 29 Aralık 2012.

TÜRKİYE GAZETESİ (1993), Turgut Özal İlavesi, 17 .04.1993.

TÜRKKAN, Erdal (1996), Ekonomi ve Demokrasi, Ankara: Turhan Kitabevi

ULUENGİN, H. (1993), "Artık Yazabilirim", Hürriyet Gazetesi, 18 Nisan 1993.

ULUGAY, Osman (1993), "Özal'ın Mirası", Sabah Gazetesi, 21 Nisan 1993.

ULUSAL ENERJİ FORUMU (2008), Ali Coşkun Biyografi, Sürdürülebilir Yaşam Ödülü-2008, İstanbul: UEF.

URAS, Göngör (1993), Ekonomide Özallı Yıllar 1980-1990, İstanbul: AFA 21. Yüzyıl Doğru Dizisi.

YALÇINTAŞ, Nevzat (2014), Türkiye'yi Yükselten Yıllar Hatıralar, İstanbul: İşaret Yayınları.

YAŞAR, Abdullah (2007), Yeter Söz Milletin, İstanbul: Popüler Yayıncılık.

1980 SONRASI YOKSULLUKLA MÜCADELENİN BAŞLICA ARACI OLARAK SOSYAL YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMAYI TEŞVİK FONU'NUN KURULUŞ VE VARLIK NEDENLERİNE İLİŞKİN BAZI TESPİTLER[1]

Yılmaz DEMİRHAN
Yrd. Doç. Dr. Dicle Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, yilmaz.demirhan@hotmail.com

Nazım KARTAL
Yrd. Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, nazimkartal@yahoo.com

ÖZET: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Birinci Turgut Özal Hükümeti (1983-1987) döneminde devletin yoksullukla kapsamlı olarak mücadele etmesi için kurulmuştur. Fon o tarihten beri yoksullukla mücadelenin merkezinde yer almış ve Özal sonrası bütün hükümetlerin istifade ettiği bir araç olmuştur. Ama bir o kadar da, üzerine inşa edilen yoksulluk anlayışı nedeniyle eleştirilen bir yapıya sahiptir. Özellikle seçim dönemlerinde Fon kaynaklarının amaç dışı kullanıldığına dair pek çok düşünce yazılı ve görsel basına yansımaktadır. Bu çalışma kurulduğu tarihten itibaren Türkiye'nin yoksulluk politikasını yönlendiren ve yoksullukla mücadelenin temel yapı taşı olan Fon'un kuruluş gerekçelerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. İlgili yazın bağlamında Fon'un üç gerekçe ile kurulmuş olabileceği varsayımları ileri sürülmekte ve bu savlar bu alanda yazılan bazı görüşler doğrultusunda temellendirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Sosyal Devlet, Fon, Neo-liberalizm
Jel Kodları: I3, L38, Z18

SOME FINDINGS ABOUT THE REASONS OF ESTABLISHMENT AND PRESENCE OF THE SOCIAL ASSISTANCE AND SOLIDARITY FUND AS THE MAIN INSTRUMENT OF STRUGGLE WITH POVERTY AFTER 1980

ABSTRACT: The Social Aid and Solidarity Promotion Fund was founded by the first Turgut Özal Government (1983-1987) to enable the state struggle with the poverty effectively. The Fund has been at the center of struggling with the poverty since then and also an instrument that used by the government after the Özal era. However, the fund has been subject to criticism due to the understanding of poverty on which it has been constructed. Particularly, during the elections a great deal of allegations have been reflected about the abuse of fund sources by the visual and written media. This study aims to focus on the foundation of fund, which shapes the poverty policy of Turkey and is the keystone for struggling with the poverty, and also on the views about its raison d'être. Given the relevant literature it is seen that the foundation and existence reasons for the fund can be analyzed under three topics. .

Key Words: Poverty, Social state, Fund, Neo-liberalism

Giriş

1980'li yıllar dünyada ve Türkiye'de önemli değişimlerin yaşandığı bir döneme denk gelmektedir. Başta gelişmiş ülkelerde olmak üzere refah devletinin kapitalizmin yaşadığı son kriz nedeniyle gerilemeye başlaması ile devletin sosyal ve ekonomik alandaki rolüne dair pek çok eleştirinin yapılmasına zemin hazırlanmıştır. Yapılan eleştiriler ve onu destekleyen düşüncelerin önce Amerika ve İngiltere, ardından dünyanın pek çok ülkesinde siyasal alanda destek bulması özellikle ekonomik alanda devletin zayıfla(tıl)ması(nı) beraberinde getirmiştir. Yeni dönem iktisadi anlamda Neo-liberalizm olarak tanımlanmış ve liberal düşüncelere dönüşle karakterize olmuştur. Dönemin temel argümanları arasında kamusal kaynakların özelleştirilmesi, serbestleştirme ve sadece sınırlı birkaç işlevle donanmış (adalet, güvenlik, dış politika) sınırlı devlet yer almaktadır.

Turgut Özal da aynı yıllarda Türkiye'de yaşanan ve 1980'de bir darbe ile sonuçlanan siyasal ve ekonomik krizlerden sonra yapılan ilk genel seçimde (1983) iktidara gelmiştir. Özal yeni küresel ekonomik ve siyasal sistemle uyumlu sayılabilecek liberal bir ekonomik programı uygulamaya koymuştur. İlk etapta bazı gelişmiş ülkelerde başlatılmış Neo-liberal pratiklere uygun olarak bir yandan özelleştirme uygulamaları yapılmış, diğer yandan da özel sektörü önceleyen ama Türkiye'ye özgü koşullar nedeniyle devletin de içinde yer aldığı bir kalkınma hamlesi başlatılarak ülke bazı sorunlardan kurtarılmaya çalışılmıştır.

Özal Hükümetlerince yapılan çalışmalar kimine göre Türkiye'ye çağ atlatmış kimine göre ise özellikle uygulanan ekonomik program küçük bir zengin azınlık ve kalabalık yoksul kitleler oluşturmuştur. Aslında bu durum ilgili yazında da çokça zikredildiği gibi dünyadaki Neo-liberal uygulamalarla da uyumludur. Çünkü hem dünyada hem de Türkiye'de belli ölçülerde uygulanan Neo-liberal politikaların tesir ettiği en önemli alanlardan biri sosyal politika daha özel olarak da "yoksulluktur". Yoksulluğun ne olacağı nasıl, çözüleceği sorusu ise sosyal yardımlaşma, akrabalık ilişkileri ve gönüllü kuruluşlar gibi devlet dışı mekanizmaların birincil rol üstlenmesi gerektiği ile cevap bulmuştur. Çünkü Neo-liberal bakış açısına göre yoksulluk yapısal olmaktan çok bireylerin kişisel yetenekleri bağlamında ele alınmaktadır. Yoksulluğa neden olan şey tembellik, disiplinsizlik, yeterince çaba sarf etmeme, sorumluluk alamama vb. kültürel ve bireysel bir bakış açısına indirgenmektedir (Yılmaz, 2008,s. 128).

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (bundan sonra genellikle kısaca Fon olarak kullanılacaktır) işte böyle bir ortamda Birinci Turgut Özal hükümeti tarafından kurulmuştur. Bir yandan kamusal kaynakların özelleştirilmesi, daha küçük ve etkin bir devlet yapılanması tasarlanırken, diğer yandan Neo-liberal yaklaşımın adeta devlet sorumluluk alanının dışına taşırdığı

[1] Bu çalışma, 12-13 Mayıs 2010 tarihlerinde Selçuk Üniversitesinde Düzenlenen Kamu Yönetiminin Yapısal ve İşlevsel Sorunları temalı Kaysem 5'te sunulan ve bildiriler kitabında basılan "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'nun Kuruluş ve Varlık Nedenlerine İlişkin Tartışmalar" adlı metnin güncellenmiş ve geliştirilmiş halidir.

yoksulluğun Türkiye'de devlet eliyle kurumsal bir şekilde ele alınması ve daha geniş toplum kesimlerini içerecek şekilde yeni bir politikaya dönüşmesi bir çelişki olarak değerlendirilebilir. Nitekim yoksullukla mücadele için oluşturulan bu yeni yapı hem ilk yıllarında hem de günümüze kadar yapıp ettikleri ile sürekli gündemde olmuş ve hemen her zaman hükümetlerin bu yöndeki politikaları bağlamında eleştirilerin odağında yer almıştır.

Bu çalışmada 1980'den sonra yoksullukla mücadele politikasının temel aracı olarak işlev görecek bir mali kaynak olarak düşünülen ve bu kaynağı işletecek idari organlarla bir yapı oluşturan Fon'nun kuruluşuna ilişkin birkaç tespit yapılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede öncelikle yoksulluk kavramsal ve olgusal olarak genel hatlarıyla ele alınmış, dünya'da yoksulluğa çözüm arayışlarına tarihsel olarak kısaca değinilmiş, ardından Fon'un kuruluşuna hangi etkenlerin neden olmuş olabileceği, ilgili yazın bağlamında belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla hazırlanan çalışmada büyük ölçüde ilgili yazından istifade edilmiş, resmi ve özel bazı kurumsal raporlara başvurulmuştur.

1. Yoksulluğa Kavramsal ve Olgusal Bir Bakış

Türkçede yoksulluk, "yoksul olma durumu, yoksuzluk, sefillik, sefalet, fakirlik" şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2014). Aktan ve Vural (2002, s.39) benzer şekilde yoksulluğu "yaşamın gerektirdiği olanaklardan yoksun olma durumu" olarak tarif etmişlerdir. Onlara göre, yoksul ise "yeterince parası olmayan veya konforlu bir şekilde yaşamak için gerekli olan araçlara sahip olmayan kişidir.

Kavramsal olarak yoksulluk ise sürekli anlamı genişleyen birden fazla boyuta sahip bir görünüm sergiler. Bu nedenle pek çok kişi ve yazar tarafından en önemli yönleri ön plana çıkarılarak yoksulluk kavramı tanımlanmaya çalışılmıştır. Aslında biraz da tanımlamayı yapanların bakış açısına veya olgunun göreli bir özellik göstermesine bağlı olarak tanımlamalarının da değiştiği söylenebilir. Buna rağmen günümüzde yoksulluk kavramı belirli ölçütler esas alınarak herkesin kabul edebileceği şekilde tanımlanmaya çalışılmaktadır.

Bu alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde hemen hepsinin öncelikle mutlak ve göreli yoksulluk kavramından hareket ettikleri görülmektedir. Bu ayrım, 2003 yılında Dünya Bankası tarafından yapılan yoksullukla ilgili bir toplantıda belirlenen ve bir kişinin bir günlük gelirini esas alan belli bazı kriterlere dayanmaktadır. Buna göre, mutlak yoksulluk bir kişinin yaşamını sürdürmesi için gerekli olan 2400 kalorilik besini almaya yetecek kadar bir gelire sahip olmaması halidir (Mahiroğulları, 2010, s.115). Bir başka ifade ile mutlak yoksulluk biyolojik olarak insanların varlığını devam ettirebilmesi için gerekli olan asgari ihtiyaçlarını bile karşılayamaması durumuna karşılık gelmektedir. Mutlak yoksulluğun sınırı az gelişmiş ülkeler için başlangıçta 1 ABD doları/gün olarak belirlenmiş, daha sonra 1.25 dolar/gün olarak güncellenmiştir. Bu miktar Latin Amerika ülkeleri için 2 dolar/gün, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Orta Avrupa Ülkeleri için 4 dolar/gün ve gelişmiş ülkeler içinse 14 dolar/gündür. Göreli yoksulluk ise insanın bir toplumsal varlık olmasından yola çıkarak, kişi ya da hane halkının, içinde yaşadığı toplum tarafından kabul edilen asgari bir yaşam düzeyine sahip olup olmadığı ile saptanan bir yoksulluk tanımıdır (Aktan ve Vural, 2002, s.43; Mahiroğulları, 2010, s.115).

Olguyu açıklamaya yönelik olarak üretilen kavramlar arasında "Objektif ve sübjektif yoksulluk" tanımlamaları da bulunmaktadır. Objektif yoksullukta, önceden belirlenen kriterlere göre bir yoksulluk-varsıllık sınıflandırması yapılırken, sübjektif yoksullukta ise yoksulluğun tanımlanmasında ayrı ayrı kişilerin tercihleri hesaba katılmaktadır (Aktan ve Vural, 2002, s. 43).

Yoksulluğu tanımlama girişimlerinden bir diğeri de "İnsani Yoksulluk" kavramıyla yapılmıştır. Bu kavram ilk defa Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1997 yılında yayınlanan İnsani Gelişme Raporu'nda kullanılmıştır. İnsani gelişme yaklaşımında insanca bir hayat yaşamak için gerekli olan parasal olanakların yanı sıra temel gereksinimlerin karşılanabilmesi için iktisadi, sosyal ve kültürel bazı olanaklara da sahip olunmasına dikkat çekilmektedir (Sam, 2008, s. 62).

Burada insani yoksulluk kavramına da temel oluşturan "kapasite yaklaşımı"ndan da bahsetmek gerekmektedir. 1998 Nobel Ekonomi ödülü sahibi Amartya Sen (aktaran: Sam, 2007, s.60) tarafından geliştirilen bu yaklaşım spesifik olarak insanların ne/ler yapabileceklerine, ne olabileceklerine odaklanmakta, onların kapasitelerine vurgu yapılmaktadır. Yoksulluğun bu şekilde kavramsallaştırılması insanların mutluluğu ve tatminini esas alan felsefi yaklaşımlar ile geliri esas alan, harcamalar, tüketim veya temel ihtiyaçların tatmini gibi hususlara vurgu yapan teorik ve pratik yaklaşımlardan ayrılan bir bakış açısına sahiptir. Dolayısıyla kalkınma politikalarının belirlenmesinde insan kapasitesini merkez almak, derin bir teorik fark yaratarak Neo-liberal ve faydacı yaklaşımların öngörülerinden oldukça farklı politikaların üretilmesine öncülük etmektedir (Sam, 2008:60).

Bu kavramsallaştırmaların pek çoğunda sorunun boyutlarının yeterince anlaşılamaması üzerine Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) kapsamında İnsani Gelişme İndeksi üretilmiştir. Bu kuruluş yoksulluğu, insani gelişme için zorunlu olan fırsatlardan (hayat boyu sağlık, yaratıcı bir hayat, ortalama bir hayat standardı, özgürlük, kendine güven, saygınlık) mahrum olma şeklinde tanımlayarak, kavramın sadece parasal bir çerçeveye hapsedilmesini engellemiştir. Burada ortalama hayat beklentisi, okuma yazma, çocuk ölüm oranları ve reel satın alma gücü gibi göstergeler yoksulluğu tespit etmede kullanılmaktadır (Uzun, 2003, s.158)

Yoksulluğu tanımlamaya yönelik olarak belirtilen bu yaklaşımlardan sonra bir olgu olarak onun ne zamandan beri insanlığı etkilediğine de kısaca bakmak gerekir. Bu çerçeveden bakıldığında bir olgu olarak yoksulluk oldukça eski olup, neredeyse insanlık tarihi ile birlikte başlamıştır. Nitekim Buğra (2007, s. 75)'ya göre, bazı insanların bireysel özellikleri, savaş ve doğal koşullar gibi insanların yarattığı sorunlar nedeniyle geçimlerini sağlayamamaları, hatta karınlarını doyurmakta yaşadıkları zorluklarla ilgili bir olgu olarak yoksulluk tarihin her döneminde ve her toplumda karşılaşılan bir durumdur. Oysa bugün sosyal bir sorun olarak yoksulluk 16. Yüzyılda Avrupa'da kapitalizmin ortaya çıkışı ile bağlantılıdır. Yazara göre, bunun temel sebepleri tarımın ticarileşmesiyle tarımsal yapıların çözülmesi, kırsal alanda geçimlerini sağlayamaz hale gelen nüfus kitlelerinin kentlere göç etmeleri, talepten kaynaklanan dalgalanmaların etkisi altındaki ulaşım, ticaret ve imalat sektörlerinde ortaya çıkan istihdamın düzensiz niteliğidir. Bunlar, insanların büyük bölümünün hayatlarını toprağa bağlı olarak sağladıkları geleneksel tarım

toplumundaki yoksulluk biçiminden farklı olarak istihdamın düzensizliği, geleneksel toplumlarda insanlara destek sağlayan sosyal ilişkilerin şehirleşme sürecinde zayıflaması ve dolayısıyla modern toplumlarda insan hayatını dolduran belirsizliklerle yakından ilişkili bir yoksulluk biçimini tanımlayan gelişmeler şeklindedir.

Yoksulluk olgusunun kavramsal olarak tanımının doğru bir şekilde yapılmasından çok, onun insanlar, toplumlar ve devletlerde yol açtığı tahribatın düzeyi ve bunun çözümü daha önemlidir. Aşağıdaki satırlarda da görüleceği gibi genellikle az gelişmiş ülkelerin bir sorunu olan yoksulluk bu ülkelerde derin tahribatlar yaptığı gibi gelişmiş ülkeleri de belli ölçüde yıldan yıla daha fazla etkilemektedir. Bu tahribatın her geçen yıl tüm dünya ülkelerini daha fazla tehdit eder hale gelmesi yoksulluk sorununu, uluslararası boyutta taşımış, çözümü için evrensel bir çabanın gösterilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Diğer bir ifade ile yoksulluğun son dönemde daha fazla gündeme gelerek bilimsel araştırmalara konu olması, bu alandaki sorunların artık tahammül edilemez sınırlara gelmiş olduğunu göstermektedir. Yoksulluk tüm insanlığı ilgilendiren evrensel bir hal almadan önce yukarıda da belirtildiği gibi ağırlıklı olarak Afrika, Asya ve Güney Amerika da yer alan az gelişmiş ülkelerin bir sorunu olarak görülmekte ve bu ülkeler, sorunu, ulusal birtakım politikalarla çözmeye çalışılmaktaydılar. Oysa dünyada yoksullukla ilgili olarak kamu ve özel bazı uluslararası ve ulusal kuruluşlarca üretilen sayısal veriler yoksulluğun hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin temel ve geciktirilmeksizin çözülmesi gereken bir sorunu olduğunu açıkça göstermektedir. Bu konuda veri üreten kuruluşlardan biri Dünya Bankası'dır. Banka, ülkelerin yoksulluk oranlarını kendi geliştirdiği günlük harcama limitlerine dayalı bir ölçüt üzerinden belirlemektedir. Bu limitler kişi başına günde 1.25 ABD Doları veya 2 ABD Doları gelire sahip olup, olmaya göre belirlenmektedir. Bankanın günde 1.25 ABD dolarını ölçüt alarak 2010 yılı itibari ile tespit ettiği yoksulluk miktarının genel nüfusa oranı aşağıdaki tabloda görülmektedir. Tabloya yansıyan veriler yoksulluğun dünyadaki gelişmiş ve az gelişmiş bütün bölgelerinin belli düzeylerde yoksulluktan etkilendiğini şeffaf bir şekilde gözler önüne sermektedir. Fakat daha önemli olan ise yoksulluğun dünyadaki eşitsiz dağılımıdır. Ekonomik olarak az gelişmiş bölgelerde yoksulların nüfusa oranı daha yüksektir.

Tablo 1: Dünya'da Yoksulluk Oranlarının Genel Nüfusa Oranı (1.25 ABD Doları)

Bölge/Kıta	%	Yıl
Doğu Asya & Pasifik	12.5	2010
Avrupa & Orta Asya	0.7	2010
Latin Amerika & Karayipler	5.5	2010
Orta Doğu & Kuzey Afrika	2.4	2010
Kuzey Asya	31.0	2010
Sahra Altı Afrika	48.5	2010

Kaynak: World Bank (2014). World development indicators, Erişim Tarihi: 20.05.2014, *http://data.worldbank.org/topic/poverty*,

Dünya Bankasının günde 2 ABD Dolarını esas alarak tespit ettiği yoksul miktarının genel nüfusa oranı ise daha yüksek olmaktadır. Bu veriler kıtalar arasında ve bölgeler içinde de büyük farklılıklar sergilemektedir. Hatta tek tek ülkeler düzeyinde çok daha ciddi yoksulluk oranları ile karşılaşılmaktadır. Dünya Bankasının günde 2 dolarlık harcamayı esas alarak tespit ettiği yoksulların ülkelere göre dağılımı 2010 yılı için çarpıcı sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu verileri çarpıcı kılan ise, ülkelere göre % 0-60 arasında değişen yoksul nüfus kitlelerinin varlığıdır. Birkaç örnek vermek gerekirse Madagaskar'da günde 2 ABD doları ile geçinenlerin genel nüfusa oranı % 60, Hindistan'da % 24, Kolombiya'da % 7, Gürcistan'da %13.7, Endonezya'da %14.3, Nijerya'da % 50.2, Zambia'da %56.8'dir. Avrupa, Kuzey Amerika ve dünyanın diğer gelişmiş bölgelerinde ise oranlar da düşüktür (Worldbank, 2014).

Dünya Bankası'nın ölçütleri esas alınarak Türkiye'nin durumu incelendiğinde yine ciddi bir yoksul kitle görünmektedir. Bankanın verilerine göre, günde 1.25 ABD Doları ile geçinen bireylerin Türkiye'deki toplam nüfusa oranı 2010 yılı itibariyle % 0.5 iken (yaklaşık 400 bin kişi) günde 2 dolar ile geçinenlerin toplam nüfusa oranı ise %1.4 olup, 1 milyon civarında bir nüfusa tekabül etmektedir (Worldbank, 2014). Bu rakamlara göre, Türkiye'nin durumu gelişmiş ülkelerin gerisinde ama az gelişmiş pek çok ülkenin hayli ilerisinde görünmektedir.

Değişik kuruluşların yoksullukla ilgili olarak ürettikleri veriler arasında zaman zaman farklılıklar görmek mümkündür. Bu farklılıkların temel nedeni de yoksulluk tespitinde kullanılan ölçütlerden kaynaklanmaktadır. Rakamlar arasındaki farklılık Avrupa Birliği için çeşitli istatistikler tutan Urostat'ın yoksullukla ilgili verilerine açıkça yansımaktadır. Eurostat (2013, s.170)'a göre, 2011 yılı itibariyle Avrupa Birliğine üye 27 ülkede toplam nüfusun yaklaşık % 24.2'si (116 milyon kişi) yoksulluk veya sosyal dışlanma ile karşı karşıyadır. Ayrıca ülkeler bazında da önemli yoksulluk rakamları göze çarpmaktadır. Öyle ki 2011 verilerine göre İngiltere, Almanya, Fransa, Polonya, İspanya gibi ülkelerde yaklaşık 10-16 milyon kişi yoksulluk veya sosyal dışlanma ile yüz yüzedir.

Yukarıdaki verilerin de ışığında bugün yoksulluğun sadece geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkelerin değil dünyadaki bütün ülkelerinin sorunu olduğu, gelişmiş ülkelerde görece daha düşük oranlarda olmakla birlikte yoksulluğun tüm ülkeleri olumsuz etkilediği bir gerçektir. Bununla birlikte Birleşmiş Milletler tarafından 2014'te yayınlanan Bin Yıl Kalkınma Hedefleri adlı çalışmada 1990 yılından günümüze yoksulluk oranlarında önemli iyileşmelerin olduğu belirtilmektedir. Kuruluşa göre, 1990 yılında neredeyse dünya nüfusun yarısı günde 1.25 dolarla geçimini sağlarken, 2010 yılında bu oran % 22'ye gerilemiştir. Böylece mutlak yoksulluk içinde yaşayan nüfus oranı yaklaşık 700 milyona gerilemiştir (UN, 2014, s.4)

2. Dünyada Yoksulluğa Çözüm Arayışlarına Kısa Bir Bakış

Yoksulluk sosyal bir olgu olduğundan onu azaltmaya veya ortadan kaldırmaya yönelik arayışlar da eskiye dayanmakta ve her geçen gün küresel kuruluşların da içinde yer aldığı bir özelliğe bürünmektedir. Uzun yıllar boyunca yoksulluk sorunu ülkelerce yürütülen bazı bireysel politikalarla çözülmeye çalışılmıştır. Nitekim günümüzde sosyal politika bakımından oldukça gelişmiş Avrupa kıtasında da birkaç yüzyıl öncesine kadar soruna çözüm benzer şekilde olmuştur. Başka bir anlatımla 16. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen "sadaka reformları" tartışmaları bağlamında o döneme kadar ülkelerin bireysel politikaların temelinde yardımlaşma ve sadaka benzeri çözümlerle yoksulluğun üstesinden gelinmeye çalışılmıştır (Buğra, 2014). Güngör ve Özuğurlu

(1997, s.1) ise yoksulluk yardımlarının Avrupa'yı etkileyen veba salgının çok öncesine dayandığını iddia etmektedirler. Onlara göre bu salgınla birlikte Hıristiyanlığın hayırseverlik anlayışı devlete de sirayet etmeye başlamıştır.

Avrupa kıtasında Yoksulluğu da içeren sosyal politikalar ilk defa 16. yüzyılda gündeme gelmiştir. Fakat 16. yüzyılda başlayan sosyal politika tartışmaları yoksul ve işçileri birbirinden ayırmıyordu. 19. yüzyılda bugünkü anlamda sosyal politika önlemleri Almanya'da Bismarck döneminde ortaya çıkmıştır. Uygulama korporatist bir anlayışla kişilerin verdiği primlere bağlı olarak sağlık ve emeklilik hizmetlerinden istifade etmeye dayanmaktaydı (Buğra, 2014). İngiltere'de mülksüz tüm bireyleri yoksul olarak kabul eden İngiliz Yoksul Yasları'nın (Güngör ve Özuğurlu,1997) bir bakıma devlet eliyle kapsayıcı sosyal politikaların başlamasına öncülük ettiğini söyleyebiliriz.

Almanya, İngiltere vb. gelişmiş ülkelerde başlayan sosyal politika önlemleri ve bunun içinde yoksullukla sistemli bir şekilde mücadele, II. dünya savaşı sonrasında, refah devleti olgusunun ortaya çıkışıyla daha yaygın bir hal almış bu kapsamda sosyal politika önlemleri, giderek çalışmaya bağlı olmaksızın toplumun bütün bireylerini içerecek şekilde "kamusal sosyal yardımlar" adıyla "hak temelli" olarak genişletilmiştir. Başka bir anlatımla yoksulluk, II. dünya savaşı ardından sosyal politika önlemlerinin merkezinde yer almaya başlamıştır (Mahiroğulları, 2010, s. 115). Refah devleti boyunca toplumun yoksul ve düşük gelirli gruplarına yönelik yardımlar sosyal politika şemsiyesi altında iki biçimde yapılmıştır. Birincisi toplumun dezavantajlı gruplarına yönelik olarak yapılan maddi ve ekonomik niteliği olan sosyal yardımlardır. Diğeri ise yine bu gruplara sağlanan, ekonomik vasfı olmayan diğer tüm çabaları içeren sosyal hizmetler şeklindedir (DDK, 2009, s. 3).

Yoksulluğun evrensel bir sorun olarak görülmesi Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (İMF) gibi bazı küresel aktörlerin bu alana ilgi göstermesi, sorunla ilgili politikalar belirlemeye çalışmalarının bir neticesi olarak da görülebilir. Bu örgütler sorunla ilgilenmeden önce yukarıdaki satırlarda da belirtildiği gibi yoksulluk genelde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bir sorunu gibi görünmekteydi.

Dünya Bankası, 1990'lardan itibaren yoksulluk sorunu ile doğrudan ilgilenmeye başlamış, 2000'li yıllarda ise ilgisini doruğa çıkarmıştır. Dünya Bankası nüfusunun önemli bir bölümü yoksulluk sınırı altında yaşayan ülkelere kaynak (kredi), teknik yardım ve politika önerisi sunan bir kurumdur. Hatta ekonomist ve aynı zamanda bir dönem Dünya Bankası ekonomistlerinden olan Joseph E. Stiglitz'e göre, bankanın bu konudaki temel düsturu banka binasının girişinde yazılan "hayalimiz yoksulluğun olmadığı bir dünyadır" ifadelerine yansımıştır (aktaran: Uzun, 2003, s.161). Birleşmiş Milletler de, yoksulluk problemini yine bu tarihlerden itibaren ele alarak, çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Bu amaçla Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 1992'nin 17 Ekim'ini "Yoksulluğun Yok Edilmesi Uluslararası Günü", 1996'yı "Yoksulluğun Yok Edilmesi Uluslararası Yılı" ve 1997–2006 yıllarını da "Yoksulluğun Yok Edilmesi Birinci On Yılı" olarak ilan etmiştir (Özdek, 2002, s. 2). Ayrıca Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nation Development Programme:UNDP) yoksulluk konusunda düzenli çalışmalar yapmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi UNDP tarafından geliştirilen İnsani gelişmişlik İndeksi ülkelerin yoksulluk miktarını uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgiye erişim (öğrenime devam etme süresi) ve insana yakışır yaşam (kişi başı yurt içi hâsılaya göre) temelinde ölçmeye çalışmakta bu konuda istatistikler üretmektedir (UNDP,2014).

Yoksullukla Mücadelede BM ve UNDP ile ilişkisi olan bir diğer birlik Yoksullukla Mücadele Eden Kentler Ağı (The World Allınce of Cıtıes Agaınst Poverty-WACAP) dır. Türkiye'deki bazı kentlerin de dahil olduğu ve toplam 900 kentin yer aldığı ağ, kentsel düzeyde yoksullukla mücadele etmektedir. Bu, kamu ve diğer paydaşların yer aldığı yönetişim yaklaşımı temelli bir yapıdır (Wacapnetwork, 2014). Kentlerde belediyeler öncülüğünde bu faaliyetler sürdürülmektedir.

Gönüllük temelinde Avrupa Birliği'ne bağlı pek çok ülkenin sivil toplum kuruluşlarından oluşan Avrupa Yoksullukla Mücadele Ağı (EAPN) de bu alanda faaliyet gösteren bir kuruluştur. 1990 yılında kurulan ağ toplumsal tabanlı sivil toplum kuruluşlarından oluşmaktadır (Ekim, 2007, s.81).

Adı geçen uluslararası örgütlerden bir kısmının özellikle Dünya Bankasının yoksullukla mücadeleye verdiği katkı bir tarafa, bazı yazarlar, söz konusu örgütlerin yoksullukla mücadele stratejilerini çeşitli nedenlerle eleştirmekte, hatta bu kuruluşları ve uygulamalarını yoksulluğun temel nedenleri olarak görmektedirler. Özdek (2002)'e göre adı geçen uluslararası kuruluşlar yoksullukla mücadele stratejilerini piyasa dostu reformlar üzerine kurgulamakta, yoksulluk problemini piyasa şartlarında çözülebilecek bir sorun olarak görmekte ve devletlerin yoksullukla mücadeleden elini çekerek sorunun tamamen sosyal dayanışma ve yardımlaşma yöntemleriyle çözülmesini istemektedirler. Dolayısıyla problemin doğuşu ve yayılmasına bu şekilde sebep olmaktadırlar. Gül (2002, s.107) ve Chossudovsky (1999, s. 37-39) de bu kuruluşların uygulamalarının yoksulluğu daha da derinleştirdiğini ve yoksulluğun önemli bir bölümünün bu kuruluşlardan kaynaklandığını daha açık bir dille ifade etmektedirler. Onlara göre, İMF ve Dünya Bankası ülkelere dayattıkları liberal ekonomik programlarla dünya halklarını daha da yoksullaştırmaktadırlar.[2] Aynı şekilde Uzun (2003, s.162), Memiş, Kara ve Tayfur (2010) da bazı yabancı yazarlara yaptıkları atıf ve ülkelerdeki Dünya Bankası ve İMF uygulamaları bağlamında bu kuruluşların öneri ve çalışmalarının yoksulluğu azaltmadığı aksine bir miktar arttırdıklarına dikkat çekmişlerdir.

3. Türkiye'de Yoksulluk Olgusu ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'nun Kuruluşu

Yoksulluk, Türkiye'nin sürekli gündeminde olan yaygın bir problem olmasına karşın uzun süre devlet, yoksullukla mücadele konusunda etkin bir politika ortaya koyamamıştır. Türkiye'de yoksulluk sorununa çözüm arayışlarının kurumsal ve geniş kesimleri içerecek şekilde ele alınması 1980'lerin ortalarına rastlar. Bu tarihten önce devlet, yoksulluk probleminin yönetimi ve dolayısıyla çözümünde kapsayıcı politikalar geliştirememiş, sorunun çözümünü geçici ve anlık politik kararlara bağlamıştır. Bu nedenle, geçen sürede iktidara gelen hükümetler bu konuda tatmin edici bir yol da alamamıştır. Hükümetler, bu dönemde ancak

[2] IMF Programlarının uygulandığı ülkelerin çoğunda başarısız olduğuna dair tartışmalar için bakınız: Chossudovsky, M. (1999). *Yoksulluğun küreselleşmesi*, (Çev: Domaniç, N.), Çiviyazıları, İstanbul.

sınırlı bir kesimi ilgilendiren bir takım hizmetleri 1945'lere kadar Türkiye Kızılay Derneği, Darülaceze Kurumu, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu ile Türk Hava Kurumu gibi bazıları yarı kamusal niteliğe sahip kuruluşlar üzerinden yürütmüştür (Mahiroğulları, 2010, s. 116; SYDGEM, 2008, s. 35). II. Dünya savaşını takip eden yıllarda batıdaki korporatist sosyal politika benzeri uygulamalar Türkiye'de de yürürlüğe konulmaya başlamıştır. Yani çalışan kesimi içine alan ve pirim ödeme esasına dayalı olarak karşılığında bazı hizmetlerin alındığı bir sistem uygulamaya girmiştir (Buğra, 2014). Buna ilaveten 1976'da çıkarılan 2022 sayılı "65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun" çerçevesinde adı geçen kesimlere aylık bağlanmıştır. Bu gelişmelerde elbette ki 1961 Anayasasının Sosyal devlet ilkesini benimsemesinin payı büyüktür. Türkiye'de yoksullukla kapsamlı mücadeleyi sürdürecek olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Turgut Özal tarafından 1986'da kurulmadan önce çoğu Osmanlı döneminde kurulmuş ve Turgut Özal'ın yoksullukla mücadele anlayışını da etkileyen vakıfların da bu alandaki katkısını anmakta fayda bulunmaktadır.

Turgut Özal'ın Anavatan Partisi ile iktidara geldiği ilk yıllarda yoksullukla mücadele yöntemi dolaylı bir özellik arz etmektedir. Başka bir anlatımla Özal ekonomik kalkınma hamlesi ile yoksulluğun da azalacağını düşünmüştür ki bu düşünce ANAP parti programı, seçim beyannamesi ve hükümet programına da yansımıştır. Kalkınmanın merkezinde ise toplumun, işçi, memur, çiftçi ve emekli gibi görece daha az gelire sahip kesimlerini ifade eden "orta direk" yer almıştır. Böylece genel olarak ulusal ekonomik kalkınma yolu ile ülke kalkınacak, özel olarak da "orta direk" yeterli ve istikrarlı bir gelire sahip olduğunda yoksulluk da azalacaktır (Demirhan ve Kartal, 2013, s. 634-635). Ancak piyasa ekonomisine dayalı uygulamalar, ekonomik ilişkiler ve devletin toplumdaki rolünün değişmeye başlamasıyla, bireye güvence sağlayan sosyal politika dışı mekanizmalar da yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu mekanizmalar, yeni oluşan bir piyasa toplumu içinde, kapitalizmin geliştiği bir ortamda, eski fonksiyonlarını yerine getiremez olmuşlardır (Buğra, 2014). Bu nedenle 1986 yılında yaygın ismiyle "Fak Fuk Fon" veya "Fakir Fukara Fonu" olarak bilinen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Özal tarafından kurulmuştur. Böylece yoksullukla mücadelede devletin doğrudan, dolayısız ve kurumsal olarak aktif rol aldığı yeni bir döneme girilmiştir.

Devletin yoksullukla mücadelede en önemli aracı ve mali kaynağı olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu, 29 Mayıs 1986 tarihinde I. Turgut Özal Hükümeti tarafından 3294 sayılı yasa ile kurulmuştur. Toplam 12 maddeden oluşan yasada Fon'un amacı, "*fakru zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlar ile gerektiğinde her ne suretle olursa olsun Türkiye'ye kabul edilmiş veya gelmiş olan kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler alarak gelir dağılımının adilane bir şekilde tevzi edilmesini sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmek"* olarak belirtilmiştir. Kanunun ilk halinde sadece Türk vatandaşlarına yardım etmek ve aralarında dayanışmayı sağlamak üzere kurulan Fon, 1989'da yapılan değişikle ülkeye "*kabul edilmiş veya gelmiş*" kişileri de içine almıştır.

Yasanın kapsamına kimlerin girdiği yani Fon'un kimlere yönelik hizmet sunacağı yasanın 2. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre, fakru zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan, kanunla kurulu bulunan sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olmayan ve bunlardan aylık ve gelir almayan vatandaşlar ile geçici olarak küçük bir yardım veya eğitim ve öğretim imkânı sağlaması halinde topluma faydalı hale gelebilecek, üretken duruma geçirilebilecek kişiler bu yasanın kapsamı içindedir. 2012'de yasada yapılan değişikliklerle birlikte Fon Kurulunun belirleyeceği ölçütler ve sürelere göre her türlü acil durum ve afetten zarar görenler, şehit yakınları ve gaziler ile sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmakla birlikte Fon Kurulunca belirlenen miktardan düşük gelire sahip olanlar da Fon kaynaklarından istifade edebileceklerdir.

Yasada belirtilen amacın gerçekleştirilebilmesi ve bu kapsamdaki faaliyetlerin başlaması için Merkez Bankası nezdinde bir fon hesabı açılmıştır. Açılan bu hesapta yasada Fon için belirlenen gelir kalemlerinin (Bakanlar Kurulu Kararıyla diğer fonlardan %10'a kadar aktarılacak ödenekler, gelir ve kurumlar vergisi hasılatının %2.8'i, trafik para cezalarının % 50'si, RTÜK gelirlerinin % 15'i, bütçeye konulacak ödeneklerle her türlü bağış ve yardımlar) toplanması kararlaştırılmıştır.

Fon kaynaklarının kim tarafından ne şekilde kullanacağı ve Fon'un denetiminin nasıl yapılacağı ise hem Fon'un kuruluş kanununda hem de 17.7.1986 tarihinde Resmi Gazetenin 19167 sayılı nüshasında yayınlanan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Yönetmeliğiyle belirlenmiştir. Yönetmeliğin 8. maddesine göre, kaynakların nasıl ve hangi alanlarda kullanılacağı Fon Kurulu kararı ve Başbakanın onayı ile gerçekleşmektedir. Fon'un denetimi ise 2010 yılına kadar Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulunca yapılırken, 3.12.2010 tarihinde çıkarılan 6085 sayılı Sayıştay Kanunu ile Kurul'un varlığına son verilerek yetki ve görevleri Sayıştay'a geçmiştir. Dolayısıyla Fon'un denetimi de Sayıştay tarafından yapılmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fon'u yoksullukla mücadelede tutulan yeni yolun mali kaynağıdır. Bu mali kaynağın yönetimi ise bazı idari birimlerce gerçekleşmektedir. Bu birimler üç tanedir. Birincisi Fon'da biriken mali kaynağın harcama yerlerini belirleme yetkisine sahip olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Kuruludur.

Fon Kurulu, Fon kaynaklarının kullanımında karar organıdır. Kurulun üyeleri ve görevleri birden fazla yasal düzenlemede belirlenmiştir. En son düzenleme 2011'de çıkarılan 633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 34. maddesiyle yapılmıştır. Buna göre Fon Kurulu; Aile ve Sosyal Politikalar bakanının başkanlığında başbakanlık müsteşarı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı müsteşarı, Sağlık Bakanlığı müsteşarı, Maliye Bakanlığı müsteşarı, Sosyal Yardımlar Genel Müdürü ve Vakıflar Genel müdüründen oluşmaktadır. Fon Kurulu, 1986'dan 2011 tarihinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kuruluşuna kadar başbakanın belirlediği devlet bakanının başkanlığında ilgi kuruluşların müsteşar ve genel müdürlerinden oluşmaktaydı.

Fon Kurulunun nasıl çalışacağı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Kurulunun Çalışma Esas ve Usulleri Hakkında Yönetmelikle belirlenmiştir. Buna göre, Fon Kurulu ayda bir kez olağan toplantı yapmaktadır. Bunun dışında kurul, başkanın talebi ile olağanüstü toplantılar da yapabilmektedir. Kurul tarafından alınan kararlar başbakanının onayı ile yürürlüğe girmektedir. Kurulun sekreterya hizmetleri Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü tarafından yerine getirilmektedir.

Fon kaynaklarının kullanımında ikinci idari birim Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığıdır. Bakanlık bu yetkisini Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü eliyle yerine getirmektedir. Genel müdürlük kaynakların kullanımında yürütme organı görevi yaparak, Fon Kurulunun aldığı kararları Türkiye genelindeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığı ile yoksullara ulaştırmaktadır. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Yasası 1986'da çıktığında kaynaklarının kullanımında yürütme organı olarak görev yapmak üzere Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Genel Sekreterliği kurulmuştu. Genel sekreterlik bu dönemde bir genel sekreterin yönetiminde, çoğu diğer kamu kurumlarından görevlendirme ile gelen kamu çalışanlarından oluşan bir yapıya sahipti. Bu yapı 2004 yılında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM)'ne dönüşmüştür. Böylece kurumsal bir yapıya, kendi bütçesi ve personeline sahip bir kuruluş olmuştur. Aynı yapı 2011'de Kanun Hükmünde Kararnamelerle Bakanlıklarda yapılan değişikliklerle 633 sayılı KHK ile kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına Bağlı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü adını almıştır. Bir devlet bakanlığından müstakil bir hizmet bakanlığına bağlanan genel müdürlüğün görevleri korunmuştur. Buna göre genel müdürlüğün temel görev ve yetkileri şöyledir: Yoksullukla mücadele ve sosyal yardımlar alanında ulusal düzeyde uygulanacak politika ve stratejilerin oluşturulması çalışmalarını koordine etmek, belirlenen politika ve stratejileri uygulamak ve onların uygulanmasını izlemek ve değerlendirmek; 3294 sayılı yasanın amaçlarını gerçekleştirmek ve uygulanmasını sağlamak üzere, gerekli idari ve mali önlemleri almak; Fon gelirlerinin zamanında tahsilini yapmak ve ihtiyaçlara uygun biçimde kullanılmasını sağlamak; Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının iş ve işlemlerini incelemek, izlemek ve denetlemek, karşılaşılan sorunların çözüme kavuşturulması için gereken önlemleri almak, çalışma usul ve esaslar ile sosyal yardım programlarının kriterlerini belirlemek; çalışmaların daha etkin ve verimli kılınması amacıyla araştırma ve incelemeler yapmak, proje hazırlayıp uygulanmasını gerçekleştirmek, yürüttüğü faaliyetler konusunda ilgili kamu ve akademik kuruluşlarla işbirliği yapmaktır (SYGM, 2014; SYDGM, 2007, s. 6).

Fon kaynaklarının yoksullara ulaştırılmasında görev alan üçüncü idari yapı Türkiye'nin bütün il ve ilçelerinde kamu ve sivil toplum temsilcilerinin katılımı ile oluşan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV)'dır. SYDV'ler, 3294 sayılı yasanın yedinci maddesi ile düzenlenmiştir. Maddede Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'nda toplanan kaynağın ülke çapında ihtiyaç sahibi vatandaşlara nakdi ve ayni olarak dağıtılması ve bu yasanın amacına uygun faaliyet ve çalışmalarda bulunulması için her il ve ilçede sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları kurulacağı belirtilmiştir. Haziran 2014 itibariyle Türkiye'deki SYDV'lerin sayısı 973'tür. Medeni Kanuna göre kurulan vakıfların karar organı niteliğinde bir mütevelli heyeti ve iş kanununa göre istihdam edilen çalışanları bulunmaktadır. Vakıfların yürütme organı ise yine iş kanunu ile göreve getirilen vakıf müdürleridir.

Vakıfların karar organı "Mütevelli Heyeti"dir. Heyetin başkanı ilde vali, ilçede ise kaymakamdır. Üyeleri ise, illerde belediye başkanı, defterdar, il milli eğitim müdürü, il sağlık müdürü, il sosyal hizmetler, çocuk esirgeme kurumu müdürü, tarım gıda ve hayvancılık müdürü ve il müftüsünden oluşmaktadır. İlçelerde ise kaymakamın başkanlığında belediye başkanı, malmüdürü, ilçe milli eğitim müdürü, Sağlık Bakanlığının ilçedeki en üst görevlisi, varsa tarım gıda ve hayvancılık müdürü ve ilçe müftüsüdür. 5263 sayılı *Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Kurulması Hakkında Kanun* ile yapılan değişiklikle beraber daha önce Mütevelli Heyetinin üyesi olan emniyetin il ve ilçelerdeki üst yetkilisi üyelikten çıkarılmıştır. Bunların yerine heyete köy ve mahalle muhtarlarının kendi aralarından seçecekleri birer muhtar ile konuyla ilgili sivil toplum kuruluşlarının kendi aralarında seçecekleri iki (ilçelerde bir) temsilci alınmıştır. Aynı şekilde daha önce vali ve kaymakamlarca yöredeki hayırsever vatandaşlar arasından heyet üyeliği için seçilen iki kişi (ilçelerde bir) aynı kanun değişikliğiyle il genel meclisi tarafından seçilmektedir. Eğer il ya da ilçede herhangi bir sivil toplum kuruluşu yoksa İl Genel Meclisi tarafından hayırsever vatandaşlar arasından bir kişi daha seçilmektedir (SYDGM, 2008, s.16). Bu yapısıyla vakıflar, il ve ilçelerde birer " yerel yönetişim modeli" görünümündedirler.

Vakıfların başlıca geliri Fon'dan yapılan aktarmalar ve ilgili yasalarda sayılan diğer kaynaklardan oluşmaktadır.
Vakıflar gelirlerini Mütevelli Heyetinin oluru ile kullanmaktadırlar. Vatandaşlar dilekçe ile vakıflara müracaat ederek yardım talebinde bulunmaktadırlar. Fon'un kuruluş yasasına göre vatandaşların yoksulluk yardımlarından yararlanabilmesi için "fakru zaruret" içinde olmaları gerekmektedir. Diğer bir kıstas ise, herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmamaktır. Vatandaşların herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olup olmadığı vakıf personeli tarafından bir e-devlet uygulaması olan SOYBİS programı ile ilgili kurumların web adreslerinden sorgulanmaktadır. Bundan önce vatandaşlar hem fakir hem de sosyal güvencesiz olduğunu kanıtlamak zorundaydı. Özellikle sosyal güvenlik kurumlarına tabi olmamanın belge ile kanıtlanması zorunluluğu vatandaşlar bakımından önemli bürokratik işlemleri beraberinde gerektirmekteydi. Yardıma muhtaç vatandaşlar (Sosyal Güvenlik Kurumu çatısı altında birleşmeden önce) Bağ-Kur, SSK ve Emekli Sandığı'ndan ayrı ayrı belgeler getirmek zorunda bırakılmışlardı. Yeni düzenlemenin vatandaşlar açısından çok önemli bir gelişme olduğu açıktır.

Vakıflara yapılan başvurular Sosyal Yardımlaşma Vakıfları Başvuru, İnceleme, Değerlendirme, Dağıtım ve Teslim Usul ve Esaslarına Dair Genelge doğrultusunda Vakıf Mütevelli heyetleri tarafından karara bağlanmaktadır.
Vakıfların denetimi Fon'un kuruluşundan itibaren en karışık olarak görülen konulardan biridir. Hem mevcut hem de geçmişteki görünümü itibariyle vakıflar ve Fon Kurulu, genel müdürlük ve bakanlık arasında görünür bir hiyerarşi bulunmamaktadır. Vakıflar özel hukuk tüzel kişiliği olarak kurulmuş ve çalışmalarını kendileri için çıkarılan yönetmelik çerçevesinde yürütmektedirler. 2004'te kadar vakıflar üzerinde Fon Kurulu ve genel sekreterlik/müdürlüğün doğrudan bir denetimi de görünmemekteydi. Ancak 2004'ten sonra kurulan genel müdürlüğün görevleri arasına vakıfların iş ve işlemlerini inceleme, izleme ve denetleme görevi verilmiştir. Aynı görev 2011'de yapılan düzenleme ile adı Sosyal Yardımlar olarak değişen genel müdürlüğe de verilmiştir.

4. Fon'un Kuruluşuna İlişkin Bazı Tespitler

Yoksullukla mücadelenin Fon sistemi ile I. Özal Hükümeti tarafından devletin sorumluluk alanına sokulmasını ve geçen zamanda bu sistemin kullanım amaçları ve varlığını, ilgili yazın, bu alanda ortaya çıkan bazı eleştiriler ve gözlemlerimiz bağlamında üç farklı gerekçe veya varsayım ile açıklamak mümkündür: Birincisi Fon popülist politikaların bir ürünü olarak kurulmuştur, ikincisi Fon, sosyal devletin bir yansımasıdır. Üçüncüsü Fon, Neo-liberal politikaların olumsuz etkilerini hafifletici emniyet subaplarından, araçlardan birisidir.

4.1. Popülist Politikaların Bir Ürünü ve Aracı Olarak Fon'un Kuruluşu

Popülizm kavramı Alman Düden sözlüğünde "oportünizmce belirlenen, halka yakın, politik durumu dramatize ederek kitlelerin lütfünü (seçimlerle bağlantılı olarak) kazanmayı hedefleyen genellikle demagojik politika" şeklinde tanımlanmıştır. Avrupa'da popülizm genellikle karşıt politikacıları halkı kendi çıkarları için yönlendirme ve araçsallaştırma iddiasıyla suçlamak üzere kullanılır olmuştur(Çakır, 2014). Türkçeye kısaca "halkçılık" olarak çevrilebilecek popülizm 19. yüzyılın sonlarında büyük sermaye sahiplerinin egemenliğine direnen Amerika'daki çiftçi hareketine dayanmaktadır. Bu hareket düşük kredi politikaları, zirai kooperatifleri ve katılımcı demokrasi talepleriyle mücadeleyi başlatmış ve 1892'de Populist Party'nin kuruluşunu sağlamıştır. Bu bir siyasal hareket olarak başta ABD ve Latin Amerika gibi ülkelerde ve 1980'lerde de Avrupa'da görünmeye başlamıştır (Çakır, 2014).

Salt bu tanım bağlamında ve Fon'un kuruluş amaçları değerlendirildiğinde Özal'ın popülist bir politika benimsediği söylenebilir. Çünkü Fon düşük gelirli gruplara doğrudan hükümet eliyle bir kaynağın aktarılmasını amaçlamaktadır. Hatta Fon kurulmadan önce Özal hükümetinin ilk yıllarında işçi, memur, çiftçi ve emekli gibi alt gelir gruplarını içeren "orta direk" söylemi de bu kapsamda değerlendirilebilir. Ayrıca Fon kaynaklarının, özellikle seçim dönemlerinde, ülkenin gereklerine aykırı, rasyonel olmayan; kişisel, kurumsal veya siyasal çıkarlar güdülerek kullanıldığı yönündeki yaygın eleştiriler bunun popülist bir yanının olduğunu ortaya koymaktadır. Fon'un kuruluşunda ve kaynaklarının kullanılış biçiminin hükümetlerin popülist politikalarının bir aracı olarak görülmesinde "fon sistemi"nin kendine has özelliklerinin de etkisi büyüktür. Uzun süre boyunca hükümetlerin harcamalarda yararlandığı fonlar bütçe dışı hesap anlamına gelip, kendine özgü bazı özelliklere sahiptir. Bunların en önemlileri fonların bazı muafiyetlere sahip olması ve harcamalarının TBMM denetimi dışında yer almasıdır (Gözübüyük, 1996, s.159). Genel bütçe dâhilinde yapılan harcamaların önceden belirlenmiş bir takım esaslara bağlı ve esneklikten uzak olması da hükümetleri fon türü kolay kullanılabilen kaynaklara yöneltmiştir. Fakat yıllar içinde fon tipi kaynak kullanımı hükümetlerce daha az kullanılır olmuştur. Aslında var olan fonlar da tamamen denetimsiz değildi. Örneğin Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'nca denetlenmekteydi. Günümüzde fonların tamamı Sayıştay denetimine alınmıştır.

Gül (2002, s. 112, 117-118), Fon'un kuruluşunun popülist bir amaç taşıdığını belirtmekte ve Özal Hükümetinin azalan itibarını yeniden kazanması amacıyla atılmış bir adım olarak değerlendirmektedir. Gül'e göre, bütçe dışı ve neredeyse denetimsiz olan Fon, siyasal iktidarın giderek zayıfladığı bir dönemde siyasal rant ve yeni liberal ve piyasa merkezli politikalarına destek sağlamak amaçlarıyla kurulmuştur. Çünkü fon yapılanması kamuoyunun tepkisine yol açmayacak niteliklere sahiptir.

Boratav (2005, s.152-153) ise Özal'ın ilk yıllarındaki uygulamalarından hareketle "bu alt dönem, halk sınıflarına dönük olarak 'çarpık' bir popülizmin uygulandığı yıllar" tespitinde bulunmaktadır. Yazara göre bu yaklaşımın özellikle kentli yoksul kitlelere dönük ana hedefi bu kitlelerin saflarında sınıf bilincinden yoksun ve sermayenin yani ANAP'ın programına ve ideolojisine teslim olabilecek kalabalık yığınlar oluşturmaktı. ANAP'ın ana kent belediyelerini almasıyla birlikte başlayan gecekondulara tapu tahsis belgeleri, imar afları, imar izinleri, kentsel rantların yoksul katmanlara intikal etmesinde ve yüksek beklentilerin oluşmasında önemli roller oynamıştır. Ayrıca ücretliye vergi iadesi, Fak-Fuk-Fon gibi uygulamalar kentli yoksul kitlelerin sorunlarını işgücü piyasası dışına taşıyan yeniliklerdir.

Yoksullukla mücadelenin başka türlü bir yapılanma ile yürütülmesinin bu değerlendirmeleri ortadan kaldırıp kaldırmayacağı elbette bilinemez. Yoksullukla mücadele politikaları çerçevesinde vatandaşlara kaynak aktarımının kişisel ve siyasal yansımalarının olması kaçınılmazdır. Kuruluşundan beri fon kaynaklarının bu amaçlar için kullanıldığı iddiası yazılı ve görsel basında sık sık gündeme gelmiştir. Örneğin yakından tanık olduğumuz 2007 milletvekilliği genel seçimi, 29 Mart 2009 mahalli idareler Seçimleri, 2011'de yapılan milletvekili genel seçimi ve en son 30 Mart 2014'te yapılan mahalli idareler seçimleri sürecinde de bu tartışmalar yeniden yazılı ve görsel basına yansımıştır. Hatta 2009'da yapılan mahalli idareler seçimlerinde Tunceli ve bazı illerin valilerinin Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları kaynağı ve kanalıyla dağıttıkları beyaz eşya, mobilya ve gıda yardımları adeta ana haber bültenlerinin başlıca konusu olmuştur. Fon kaynaklarının seçim yatırımı amacıyla kullanıldığına dair iddialar muhalefet partileri tarafından da hem söz konusu haberlere hem de önceki uygulamalara dayandırılarak sıkça ve şiddetli bir üslupla eleştirilerek kamuoyu ile paylaşılmıştır. Nitekim 6 Ağustos 2010 yılında Hürriyet Gazetesine Ercan Aydın imzasıyla yansıyan bir haberde Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkan Yardımcısı Faruk Bal, "vali ve kaymakamları suçlayarak yüzlerce kaymakamın halk arasında Fak-Fuk-Fon olarak bilinen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfından Ak Parti'ye oy satın alındığını iddia etti." Bal, 2009'da Tunceli'de yaşananları da örnek olarak göstermiştir.

Fon, popülist gerekçelerle kurulmamış olsa bile geçen süredeki faaliyetleri bu amaca hizmet edebilecek pek çok emareyi barındırmaktadır. Bu biraz da Fon'un kuruluşundan kaynaklanmaktadır. Çünkü Fon yapısı gereği, kaynaklarının zaman zaman bu çerçevede kullanılmasına uygun bir özellik göstermektedir.

4.2. Sosyal Devletin Bir Yansıması Olarak Fon'un Kuruluşu

Sosyal devlet, vatandaşlarına asgari bir geçim düzeyini sağlamayı kendine görev edinmiş devlettir (Demir, 1996, s.7). Güçsüzleri güçlüler karşısında kollamak, gerçek eşitliği yani sosyal adaleti ve sosyal dengeyi sağlamak sosyal devlet olmanın gereklerindendir. Bunun için de devletin ulusal geliri arttırması, ulusal gelirin adaletli dağılımını sağlaması, özgürlüklerin gerçekleşmesi için tüm maddi olanakları sağlaması ve bireyleri sosyal güvenliğe kavuşturması gerekmektedir (Gözübüyük, 1995, s. 142,143).

Bir yönetim biçimi olarak modern sosyal devletin ortaya çıkışı birbiri ile ilişkili ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelere bağlı olarak son iki yüz yıllık dönemde ortaya çıkmış olup, devlet ve toplum arasındaki özel bir ilişki biçimine karşılık gelmektedir. Bu tanım refah devleti olgusunun modern devletin oluşumu süreciyle ilişkisini esas almaktadır. Ancak refah uygulamaları ve sosyal dayanışma olgusu modern devletin oluşumunu aşan bir tarihsel özelliğe sahiptir. Modern devleti de içine alacak şekilde tarihin herhangi bir döneminde belirli bir toplumda refah uygulamalarının, yoksullukla mücadele ve sosyal dayanışma biçimlerinin oldukça karışık bir bütünlük arz ettiği açıktır. Merkezi devletin sosyal alana müdahalelerinin kısıtlı olduğu zamanlarda aile, kan

bağları, mahalle, cemaat gibi dayanışmalar ile lonca gibi üretim tipi dayanışmalar, tekke ve zaviye gibi bir sürü sosyal ilişki bireylerin doğal ve sosyal felaketler karşısında korunmasını sağlayan refah mekanizmaları olmuştur (Özbek, 2002, s.9-10).

Refah devletinin kuram ve uygulama alanında evrensel bir geçerlilik kazanması kapitalizmin 1920'lerde ortaya çıkan evrensel bunalımı ve bunu aşmaya dönük olarak yeniden yapılanma süreci içinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde refah devleti yeniden yapılanmanın ana unsurlarından biri haline gelmiştir. 1929 da doruk noktasına ulaşan kapitalizm krizi Keynes'çi bir modelle yeni bir yapılanmaya dönüşmüştür. Keynes'çi yaklaşımda bunalımdan çıkmanın yolu devlet eliyle talep oluşturulmasıdır. Yani devlet doğrudan üretici olarak rol üstlenmelidir. Refah devleti yeniden yapılanmanın ana öğelerinden biri olarak ortaya çıktığı dönemlerde rakibi olan sosyalizm ile de yarışmak durumunda kalmıştır. Bu tarihsel koşullar içinde devlet daha eşitlikçi ve adil bir toplum düzeni için ekonomiye müdahale etmiştir. Bu çerçevede ikinci kuşak haklar olarak bilinen ekonomik ve sosyal haklar da yine eşitlikçi ve adil bir toplum düzeni içinde devlet tarafından ele alınmıştır. Böylece refah devleti uygulamasında kapitalist toplumsal düzenlemede pazar ekonomisi yanında bir de komuta ekonomisi alanı ortaya çıkmıştır (Şaylan, (2000, s.11) .

Refah devleti, 20'nci yüzyılın ikinci yarısında kapitalist düzende vuku bulan gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkmış olup, kapitalizmin "altın çağı"nın bir ürünüdür. Hedefi, yoksul denilen kategorinin ortadan kaldırılması, insanların istihdam edilmeleriyle insanca yaşaması için gerekli gelire sahip olması, istihdam edilemediği zaman, sağlık koşulları vb. nedenlerle çalışamaz duruma geldiklerinde neler yapılabileceğini bulmaktı. Böylece sosyal politika bir yandan yoksullukla mücadeleyi ve yoksulluğu ortadan kaldırmayı amaçlarken, diğer yanı da emek sermaye ilişkilerine ilişkin düzenlemeleri içermektedir (Yalman, 2007, s. 71).

Sosyal devlet veya refah devleti 1970'lerde yaşanan krize kadar varlığını etkili bir şekilde sürdürmüş, daha sonra gerilemiştir.
Türkiye'de sosyal devlet ilkesi ilk olarak açıkça 1961 Anayasasında yer almaya başlamıştır. Anayasanın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin "insan haklarına ve 'başlangıç'ta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti" olduğu belirtilmiştir. 1982 Anayasasının 3. maddesinde aynı ilke tekrarlanmış ve değiştirilemez maddeler içinde sayılarak "sosyal devlet" ilkesine verilen önem gösterilmiştir.

Fon'un bu amaçla kurulup kurulmadığı Fonu kuran yasasının gerekçesinden ve bu kapsamda üretilen yazından hareketle belirlenebilir.

Yasanın gerekçesinde bakıldığında doğrudan sosyal devletten bahsedilmemektedir. Bunun yerine sosyal devlet tanımı içine girebilecek sosyal adalet kavramı ön plana çıkarılmıştır. Söz konusu kanunun gerekçelerini gösteren metnin ilk maddesinde; "orta direğin" altında yer alan ve sosyal güvenlikten mahrum olan kesime sosyal adalet ilkelerine uygun olarak yardımda bulunmak ve onları desteklemek için sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın teşviki"nden bahsedilmiştir. Devamında "bir yandan sosyal adaleti sağlamaya yönelik çalışmalar yaparken diğer yandan gelir dağılımını belli ölçüler içerisinde adalet getirecek olan bu yardımlaşma ve dayanışma ile fakru zaruret içinde bulunanlara imkan sağlanması amaçlanmaktadır" ibarelerine yer verilmiştir. Benzeri ifadeler yasanın genel gerekçesinde de tekrar edilmiştir.

Yasanın genel gerekçesinde ve yasa metninde doğrudan sosyal devlet kavramına yer verilmemiştir. Ancak yasanın amaç başlıklı ilk maddesindeki "fakru zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlara yardım etmek ve sosyal adaleti pekiştirici tedbirler alarak gelir dağılımının adilane bir şekilde tevzi edilmesini sağlamak, sosyal yardımlaşmayı ve dayanışmayı teşvik etmektir" ibareleri sosyal devlet kapsamında değerlendirilebilir.

Bunu destekler bir görüş Özeroğlu (1989,s.63) tarafından dile getirilmiştir. Yazar, Fon sistemi içerisinde yer alan hizmetlerin, sosyal devletin gereği olarak ve devletin yerine getirmek zorunda olduğu görevler olduğunu belirtmiştir. Yine bu çerçevede Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarına verilen görevleri, anayasalarda kendini bulan; eğitim-öğrenim hakkı ve ödevi, çalışma hakkı ve ödevi, sosyal güvenlik hakkı gibi güvence altına alınmış haklarla ilişkilendirmiştir. Emiroğlu da (2009, s. 56) sosyal devlet ile ilgili olarak 1982 Anayasasında yer alan maddeler bağlamında devletin çeşitli sosyal devlet aygıtları oluşturduğunu belirterek, Fon kaynaklarını yoksullara ulaştıran vakıfları da bu aygıtlar arasında saymış ve böylece dolaylı olarak Fon'un da sosyal devlet amaçlı kurulmuş olduğunu ifade etmiştir. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu ekseninde yürütülen yoksullukla mücadelenin gerçekten sosyal devletin yansıması olup olmadığı, "sosyal devlet" kavramı üzerinde ortak bir anlaşmanın oluşamaması nedeniyle tartışmalı bir konu olarak değerlendirilebilir. Hatta 1982 Anayasası'nda belirtilmesine rağmen Türkiye'nin sosyal bir devlet olmadığı görüşü çok güçlü bir şekilde savunulmaktadır (Arın, 1997, s. 103).

Netice itibariyle Fon kaynaklarıyla yapılan çalışmalar ve diğer kurumların yaptığı sosyal hizmetler çerçevesinde Türkiye'nin tam "sosyal devlet" değil "imkânlar ölçüsünde sosyal devlet" olduğunu göstermektedir. Sosyal devletin Türkiye'de sınırlı bir şekilde uygulandığını veya Türkiye'nin sınırlı bir sosyal devlet olduğunu belirten pek çok yazar bulunmaktadır. Bunlardan biri Altuntaş'tır. Yazar'a (2010, s. 134) göre, Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde gelişmiş ülkelerdekine benzer bir refah devleti ortaya çıkmasa bile birtakım toplumsal hizmetleri karşılamakla yükümlü bir sosyal devletin sınırlıda olsa oluştuğu söylenebilir.
Fon'un sosyal devlet yansıması bir yapı olup olmadığı tartışmalarını burada bitirirken, Türkiye'nin gerçek ve tartışmasız hak temelli sosyal güvenlik kurumlarını geliştirmesi, var olan kurumların standartlarını arttırması gereğini belirtmekte fayda bulunmaktadır. Böylece bu tür yapılardan istifade eden vatandaşlar üzerinden yürütülen siyasi nitelikli tartışmaların da önü alınmış olacak ve bu kişiler haksız yere rencide edilmemiş olacaklardır.

4.3. Neo-Liberal Politikaların Emniyet Sübabı Olarak Fon'un Kuruluşu

Neo-liberalizm 20. yüzyılda sosyal liberalizm ve refah devleti uygulamaları sonucu ortaya çıkan olumsuzluklara karşı klasik liberal tezlerin yeniden canlanmasına dayanmaktadır. Neo-liberalizm liberal düşüncenin ilgi odağını yeniden toplumdan bireye yönlendirmekte, yeniden piyasa değerlerine dikkat çekmektedir (Erdoğan, 2006, s. 63-70). Bilindiği gibi liberalizm, liberal düşünceyi savunanlarca çeşitli özellikleri ile tanımlanmaktadır. Bunların başında liberalizmin özgür ve özerk bireyi esas aldığı yönündeki temel sav gelmektedir. Bu düşünceye göre insan ancak eylemleri kendisi tarafından özgürce seçilebiliyorsa başka bir

anlatımla kendi kaderini kendisi belirleyebiliyorsa ve Kant'ın da işaret ettiği gibi kendi ahlak yasalarını özgürce belirleyip buna göre eylemde bulunabiliyorsa özerk bir varlıktır. Bireyin özerkliği başta devlet olmak üzere başka birey ve toplumca zor kullanılarak sınırlandırılması halinde tehlikeye girer, bağımsız kimliği tahrip olur ve kişi sosyal veya kolektif bir varlığın aracı haline gelir (Erdoğan, 2006, s. 85). Liberalizm insanın maddi ve manevi yapısına, hak ve hürriyetlerine saygı duyan, insana güven veren, insanı devlete adanan kurban değil, devleti insanların ihtiyaçlarını gideren bir araç olarak gören bir sistemdir. Liberalizm yönetim makamlarının seçimle gelmesini ve denetlenmesi gerektiğini savunur. Liberallere göre, güdümlü ekonomi, korumacılık veya devlet kapitalizmi sonuçta insanları devlete bağımlı kılar. Liberal ekonominin doğal kanunlarının olduğuna inanır ve bunlara güvenir (Berzeg, 2000, s. 14).

Liberalizmin teorisyenlerden Hayek (1999, s. 22-23)'e göre liberalizm için temel prensip, işlerin idaresinde kendiliğinden doğan içtimai güçlere olabildiğince çok yer verilmeli ve zorlayıcı, tazyik edici tedbirlerden de bir o kadar kaçınılmalıdır. Hayek (aktaran Erdoğan, 2006, s. 57) iktisadi alanda en uygun siyasetin minimal devlet olduğunu savunur. Ona göre, piyasa iki nedenle devletten daha öncedir. Birincisi piyasa doğal bir düzenin, mal, hizmet ve ödüllerin dağılımı bakımından rasyonelliği en yüksek olan sistemdir. İkincisi ise, merkezi bir güç piyasayı yönetecek bütün bilgilere sahip değildir. Devletin piyasayı etkileyen çok sayıda değişken hakkında öngörüde bulunması imkânsızdır. Bu nedenle devlet müdahalesi piyasanın kendi içinde işleyişini güvenceye alacak kanunları yapmakla sınırlı kalmalıdır. Bu kanunlar da genel ve soyut olmalıdır.

Liberalizm devlet müdahalelerinin olabildiğince sınırlı olmasını savunmakla beraber 1929 ekonomik krizinin etkisi ve Keynes'in önerileri ile devlet ekonomik alanda tekrar yer alamaya başlamıştır. Başka bir ifade ile 1929 ekonomik buhranı piyasa ekonomisinin kendini düzeltebilecek mekanizmalara sahip olmadığını ortaya çıkarmıştır. Bu dönem son tahlilde liberal çerçevenin dışına çıkmamakla birlikte bu çerçevenin sınırları içinde geleneksel yargılardan köklü bir kopuşu temsil etmektedir (Kara, 2004, s. 45). Bu ekonomide yeni bir dönüm noktasıdır. Piyasanın "görünmez eli"nin yanına bir de devletin görünen eli eklenmiştir (Demir, 1997, s. 53). Böylece devlet talebi yönetme, tam istihdamı sağlama, sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim gibi alanlarda gittikçe genişleyen roller üstlenmiştir. Hem Amerika hem de Avrupa'da 1970'li yıllara kadar devam eden bu dönemde devletin sorumluluk alanları düzenli ve devamlı bir şekilde genişlemiştir. Böylece klasik liberalizmdeki sınırlı ve hakem devlet yerini müdahaleci, vatandaşlar arasında pozitif veya negatif ayrım yapan refah devletine bırakmıştır (Yayla ve Seyitdanlıoğlu, 1998, s. 53).

1929-70'li yıllar arasında uygulanan Keynesgil politikalar zaman içerisinde 'temsili demokrasi'nin aksaklıklarıyla birleşince ülkelerin sosyal harcamalarında büyük artışlar başlamış ve bu artış II. Dünya Savaşından sonra doruk noktasına ulaşmıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde liberallerce daha önceki yıllarda çözüm olarak görülen refah devleti fiili yetersizliklerle karşılaşmıştır. Devlet müdahalesi ve devletin ekonomiyi yönlendirme misyonu reddedilmeye başlanmıştır. Çünkü devletin yoğun kaynak kullandığı, aslında sanılanın tersine himayeci yanını yoksullar lehine değil orta ve üst sınıflar lehine kullandığına dair bazı eleştiriler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ayrıca 1980'lerden itibaren sosyalist ülkelerin kapitalizm karşısında kendilerini yenileyememeleri yıkımla ile sonuçlanınca genel olarak liberal fikirler özel de ise klasik liberalizmin fikirleri yeniden ön plana çıkmaya başlamıştır (Aksoy, 2003, s. 546; Yayla ve Seyitdanlıoğlu, 1998, s. 53).

Refah devletinin çöküşü beraberinde yeni bir yapılanma sürecini gündeme getirmiştir. Böyle bir yeniden yapılanma içinde devletin sosyo-ekonomik konumu/rolü ve işlevlerinin ne olacağı sorusu sorulmaya başlanmıştır. Bu sorgulama sonucunda devletin radikal biçimde küçültülmesi, geri çekilmesi düşünceleri ön plana çıkmıştır. ABD'de R. Regan ve İngiltere'de M. Thatcher'in siyasal alanda bu düşünceleri benimsemesiyle devlete gece bekçisi rolü biçilmeye başlanmıştır. Buna göre, devlet, refah uygulamalarını terk etmeli, piyasa ekonomisini öne çıkarmalı, olabildiğince ekonomik ve sosyal aktivitelerinden çekilmelidir. Devlet sadece yasa, düzen gibi konularda görev üstlenmelidir. Bu sağlandığı takdirde kaynaklar en etkili şekilde kullanılacak ve yoksulluk da azalmış olacaktır (Şaylan, 2003, s. 132).

Neo-liberal tezler siyasal, ekonomik ve yönetim alanında (yeni kamu yönetimi anlayışı) taban bulup, uygulanma fırsatı ortaya çıktıkça devlet ekonomik aktivitelerini bir bir terk etmeye, elindekileri özelleştirmeye, özelleştir(e)mediği alanları serbestleştirme ve kuralsızlaştırma ile özel sektörle paylaşmaya başlamıştır.

Hiç şüphesiz krizle birlikte refah devleti gerileyip, büyük ölçüde görevlerini pazara terk edince pek çok alanda olumsuz etkileri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Konumuz açısından bu alanların başında yoksulluk gelmektedir. Çünkü "Yeni Sağ" olarak da tanımlanan piyasaya dayalı Neo-liberal uygulamada yoksulluk, kapitalist gelişmenin istenmeyen geçici ve bireysel bir sorunu olarak görülmekte ve çözüm gönüllülük ve dayanışma esasına bağlanmaktadır (Gül, 2002, s. 111).

Türkiye'de 1986'da kurulan Fon'un Neo-liberal politikaların emniyet subaplarından biri olarak görülmesi de aslında yukarıda izah edilmeye çalışılan liberalizmin tarihsel seyrine uygun düşmektedir. Türkiye'de her ne kadar batılı anlamda tam bir liberalizmden bahsedilemese de gelişmiş bir liberal gelenekten bahsedilebilir. Bu geleneğin geçmişi 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzatılabilir. İlk dönemlerde bu fikirler daha çok yenilik ve ıslahat kavramlarının içinde saklıyken, yüzyılın ikinci yarısından itibaren liberalizm kavram olarak dillendirilmeye başlanmıştır. Liberal fikirler 19. yüzyılın sonlarına doğru Mektebi Mülkiye'de hocalık yapan, Sakızlı Ohanes Paşa, Prens Sabahattin ve Mehmet Cavit Bey gibi bazı şahsılar tarafından savunulmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya çıkan kötü ekonomik koşullar ve diğer sorunlar önce devleti dışa kapalı bir ekonomiye ardından ise yer yer özel teşebbüse imkân sağlayan karma bir ekonomiye yönlendirmiştir. Cumhuriyetin ilanından 1950'ye kadar liberal fikirleri parçalı olarak savunan fikir adamaları, yazar ve siyasi partiler olmuştur (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi). 1950'den sonra çok partili siyasal hayatın etkisiyle gelişen demokrasi ortamında liberal fikirler tıpkı Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de yeniden canlanmış ama ara ara yapılan darbeler bu fikirlerin kök salmasını kesintiye uğratmıştır (Berzeg, 2000, s. 16-17; Erdoğan, 2006, s. 159-162; Yayla ve Seyitdanlıoğlu, 1998, s. 57;).

Türkiye'de liberalizm özellikle de iktisadi liberalizmin gelişmesinde 1980'li yıllardaki bazı gelişmelerin önemli katkısı olmuştur. Süleyman Demirel hükümetinin imzaladığı ve teknik sorumluluğunu dönemin Devlet Planlama Müsteşarı Turgut Özal'ın

üstlendiği 24 Ocak 1980 kararları iktisadi liberalizmin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. İkinci adım ise Turgut Özal tarafından 1980 darbesinden sonra kurulan ve ilk genel seçimde (1983) iktidara gelen Anavatan Partisinin icraatları ile gelmiştir. Özal döneminde idari, ekonomik ve kalkınma alanlarında liberal adımların atılması ile bir yandan önemli ekonomik iyileşmeler gerçekleşirken diğer yandan enflasyon, işsizlik, borçlanma problemleri adaletsizlikler, eşitsizlikler de baş göstermiştir (Yayla ve Seyitdanlıoğlu, 1998, s. 58-59).

Yayla ve Seyitdanlıoğlu (1998, s. 62)'na göre, ulaşabildikleri kaynaklarda ilginç bir durum olarak Özal liberalizm kavramını hemen hiç kullanmamış ve kendisini de liberal olarak tanımlamamıştır. Bu bilinçli bir taktik-politik tavır mı, yoksa bilinçli bir ideolojik tavır mı bilinmez. Erdoğan (2006:162) ise Özal'ın ana yönelimi bakımından pragmatist fakat liberal temalardan oldukça etkilenmiş biri olduğunu savunmaktadır. Çünkü onun liderliğindeki ANAP'ın iktisadi liberalizm ve "araçsal devlet" tezleri üstündeki vurgusu daha belirgindir. Yazar bununla beraber yine de ANAP'ı tam bir liberal parti saymanın mümkün olmadığını belirtmektedir.

Fon'un kuruluşu bu bilgiler bağlamında değerlendirildiğinde yine de Özal'ın tam liberal olarak kabul edilmeyen ilk yıllardaki icraatlarının/uygulamalarının (özellikle ekonomik olanlar) ortaya çıkan sonuçlarını gidermeye dönük emniyet subaplarından biri olarak değerlendirmek mümkündür. İzleyen satırlardaki Altuntaş'ın değerlendirmesi de bu savı destekler niteliktedir. Ona göre (2010, s.134) 1980'li yıllarla birlikte Türkiye'de önemli bir toplumsal dönüşüm yaşanmıştır. Sözü edilen yıllarda, Türkiye'de yapısal uyum ve istikrar politikaları hızla hayata geçirilmiştir. Bu iktisadi politikaların sonucunda patlayan ekonomik krizlerin yarattığı sarsıntının etkileri kısa zamanda kendisini sosyal alanda da hissettirmiş ve toplumsal alanı tahrip etmiştir. Yoksulluk sınırı ve açlık sınırı gibi kavramlar bundan sonra literatürümüze girmiş, bu politikalar işsizlik, sosyo-ekonomik eşitsizlik ve yoksullukla sonuçlanmıştır. Aynı görüşü Gürses (2007, s. 66) de destekleyerek 24 Ocak 1980'de uygulanmaya başlayan (Özal DPT'de müsteşardı ve programın uygulanmasında teknik sorumluydu) ekonomik programın, ücretlerin hızla düşmesi, gelir dağılımının bozulmasına neden olduğunu, bunların da ekonomik programa yönelik eleştirileri arttırdığını savunmuş, Fon'un da böyle bir toplumsal ortamda kurulduğunu belirtmiştir.

Dünyada devletin ekonomiye müdahalesine karşı güçlü bir saldırının yaygın olduğu bir dönemde büyük ölçüde liberal uygulamaları benimseyen I. Özal Hükümeti'nin Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'nu kurması bir çelişki gibi görünmekte ve bu çelişki ancak yukarıdaki sav ile açıklanabilmektedir. Diğer bir ifade ile böyle bir süreçte iktidardaki Özal Hükümeti'nin yoksullukla mücadeleye yönelik bu adımı, liberal politikaların güvenliğini garanti altına almak ve toplumdan gelen tepkileri azaltmak düşüncesini zihinlere taşımaktadır. Fon kaynaklarının kullanım şekli de bu yapının muhtemel sosyal patlamaların engellenmesine dönük bir girişim olduğunu düşündürmektedir. Öyle ki geçmişte bir bakıma liberal politikaları güvence altına alma görevi üstlenen Fon, 2000 ve 2001'de Türkiye'de baş gösteren ciddi ekonomik krizlerin ardından İMF gibi kuruluşlarla yürütülen ve toplumun önemli bir kesiminde ciddi tahribatlara yol açan liberal vasıflı ekonomik programların yerli ve yabancı yürütücülerine karşı yönelebilecek olası toplumsal tehditlerin, sosyal patlamaların önündeki en büyük engel olarak da durmuştur. Nitekim ekonomik krizden sonra Dünya Bankası ortaklığı ile başlatılan yeni ekonomik program döneminde Fon aracılığıyla uygulamaya konulan ve toplumun en düşük gelirli gruplarına yönelik bazı eğitim, sağlık, gıda vb. yardımlarla, şartlı nakdi yardımları içeren Sosyal Riski Azaltma Projesi bu kapsamda değerlendirilmektedir. Hatta Zabcı'ya (2003,s.236) göre bu proje sadece krizin etkilerini hafifletmek amacıyla uygulamaya konulmamış, aksine projenin Dünya Bankası ve İMF programlarının yarattığı büyük eşitsizlikleri gidermeye dönük bir girişim olduğunu belirtmiştir. Yazar, benzeri projelerin Brezilya'da "Acil Toplumsal İhtiyaçlar Fonu", Hindistan'da "Ulusal Yenileme Fonu" ve Bolivya'da "Acil Sosyal Fonu" gibi kuruluşlar vasıtasıyla yapısal reformların tamamlayıcı bir parçası olarak ve yoksulluğu azaltma amaçlı yürürlüğe konulduğunu iddia etmiştir.

Özetlemek gerekirse Fon'da yıldan yıla artarak biriken kaynak, bu kaynaktan yapılan harcamaların büyüklüğü ve bu kaynağın hükümetlerin doğrudan atadığı vali ve kaymakamların etkin olduğu bir mekanizma eliyle harcanması Fon'un varlığı ve faaliyetlere ilişkin tartışmaların daha uzun yıllar süreceğine işaret etmektedir.

5. Sonuç

Türkiye'nin yoksullukla mücadelesinde mali kaynak olarak düşünülen Sosyal yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu ve bu kaynağı amacına uygun olarak yönetmek ve kullanmak için tanzim edilen idari yapı 1986'dan beri açlık ve yoksulluğun toplumdaki yıkıcı etkilerini hafifletmek için çok önemli görevler üstlenmiş ve ilgili mevzuat çerçevesinde bu amaca yönelik pek çok faaliyet gerçekleştirmiştir. Özellikle ekonomik ve sosyal açıdan sorunların arttığı dönemlerde sosyal patlamaları önlemede ayrı bir işlevi olan bu yapının geçen sürede yoksullukla mücadelede belli bir mesafe aldığını söylemek mümkündür. Yoksullukla mücadelede oluşturulan sisteme Türkiye'deki yoksulluğu kökten çözme gibi bir görev açıkça verilmemiş olsa da ülkemizde bu problemin çözümü fiili olarak adı geçen yapı üzerinden yürütülmektedir. Dolayısıyla bu yapının geçen sürede gerçekleştirdiği çalışmalar bir bütün olarak hükümetlerin bu alanda yaptıklarını göstermesi bakımından da önemlidir. Bütün bu süreçte Fon merkezli olarak yürütülen tüm çalışmalar adeta yoksulluğu sürdürülebilir –sosyal patlamayı önleyecek- düzeyde tutmaya yaramıştır. Bunun temel nedeni bazı projeleri istisna tutmakla birlikte yoksulları bütünüyle yapıya bağımlı kılmaktan kurtaracak bir mekanizmanın yakın zamana kadar tam olarak geliştirilememiş olmasındadır. Çünkü hükümetlerin bu alandaki politikalarına paralel olarak çalışan bu yapı, yoksul vatandaşların önemli bir bölümünü düşük miktarlı ayni ve nakdi yardımlarla bir bakıma bağımlı hale getirmiştir.

2000'li yıllardan itibaren Fon merkezli yapının yoksulluk politikası önemli değişikler olmuştur; bu alandaki çaba ve faaliyetler yoksullara ayni ve nakdi yardım yapmaktan, kişileri iş sahibi yapmaya doğru odaklanmıştır.

Yoksullukla mücadelenin merkezinde yer alan bu mali ve idari yapının, kurumsallaşma, işleyiş ve uygulamaları bakımından önemli bir takım eksikliklere sahip olduğu görülmüştür. Örneğin 2004'e kadar, yoksullukla mücadelenin en önemli araçlarından birisi olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının kurumsallaşamaması bunlardan birisidir. Bu vakıfların mekan, araç-gereç ve elaman sorunları hizmetlerin görülmesinde önemli sorunlar yaratmakta idi. Vakıflarda çalışan personelin önemli bir

kısmı kamunun diğer kurumlarından geçici görevlendirme ile gelmekteydi. Bu kurumsal aidiyet ve sahiplenmeyi de zayıflatan bir durumdu.

İkincisi Fon kaynaklarını yoksullara doğrudan dağıtan Vakıflar ile Fon kaynaklarının karar ve icra organı arasında doğrudan hiyerarşik bir bağın olmamasıydı. Fon kaynakları ve Vakıfların denetiminin farklı kurumlarca yapılması, vakıfların yeterince uzman olmayan personelle çalışması da diğer sorunlar olarak değerlendirilebilir. Fakat bütün bu eksiklikler yıllar içinde yapılan yasal ve kurumsal düzenlemelerle önemli ölçüde azaltılmıştır. Bugün Fon kaynaklarının kuruluş amacına yakın ve sosyal devlet ilkesine daha uyumlu olarak ihtiyaç sahiplerine ulaştırıldığı söylenebilir.

Yoksullukla mücadelede oluşturulan bu sistem, ortaya ne kadar olumlu faaliyetler koyarsa koysun, farklı açılardan eleştirilmiştir. Çalışmada da tartışıldığı gibi bunlardan birincisi hükümetlerin kendilerini iktidarda tutmak için Fon'u kullandıkları değerlendirmesidir. Gerçekten de son yıllara kadar, Fon kaynaklarının, kuruluş amacına aykırı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu da söz konusu mali kaynağın bütçe dışı bir Fon şeklinde teşekkül etmesinden kaynaklanmaktadır.

Çalışmada tartışılan bir diğer iddia Fon'un liberal politikaların emniyet supabı olarak görev yapmasıdır. Bu iddiayı destekleyen en önemli kanıtlardan birisi son yıllara kadar Fon ve bu eksende görev yapan sistemin yoksulluğu kökünden çözecek faaliyetlerde bulunmaması gösterilmektedir.

Özellikle liberal ideoloji ve onun yeni uygulamalarının yoksulluğun çözümü gibi konularda takındıkları tutum ve bu ideolojinin karşıtlarının buna dönük eleştirilerinin teorik boyutuyla uzun süre devam edeceği görülmektedir. Aynı şekilde liberal ideoloji ve onun yeni türlerinin devlette tasarladıkları dönüşümün, kamu yönetiminde arzuladıkları değişimin arka planında gerçekte neyin ve kimlerin olduğunu açıklamaya dönük yazının da artarak devam edeceğini tahmin etmek güç değildir.

Sonuç olarak işin arka planı bir tarafa, yoksullukla mücadele sosyal devlet olmanın gerektirdiği bir çabadır. Bütün tartışma ve noksanlıklarına rağmen Türkiye ve benzeri ülkelerde süregelen yoksulluk karşısında devletin sosyal yönünün ve sosyal devlet araçlarının ne kadar önemli olduğu; devletin ilgili araçlarla bu ve benzeri konularda mücadeleye devam etmesi gerektiği açıkça görülmektedir. Çünkü böylesine önemli bir problemin Neo-liberal düşüncenin savunduğu gibi piyasa şartlarında, akrabalık bağları, dayanışma ağları vb. şekillerde bir bakıma kaderine terk edilerek tatmin edici bir şekilde çözüleceğini söylemek mümkün görünmemektedir. Nitekim geçtiğimiz yıllarda Türkiye'de bu alanda faaliyet sürdüren bazı gönüllü kuruluşların çalışmaları ilgili olarak ortaya atılan yolsuzluk iddiaları ve bu çerçevede siyasal alana da yansıyan tartışmalar bile tek başına devletin bu konuda daha fazla rol üstlenmesi, alanı boş bırakmaması ve Fon benzeri kurumları ile bizzat alanı doldurmasının gereğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Aktan, C. C. ve Vural, İ.Y. (2002). Yoksulluk: Terminoloji, temel kavramlar ve ölçüm yöntemleri, *yoksullukla mücadele stratejileri*, (ss. 39-69), Aktan, C.C (ed), Hak-iş yayınları, Ankara.

Altuntaş, B. (2010). Yoksulluk, sosyal dışlanma ve Türkiye'nin sosyal yardım sistemi, *11. Çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri kongresi bildiriler kitabı*, (130-142) Türk-İş, Ankara.

Aydın, E. (2010 Ağustos 6). Fak fuk fon'dan Akp'ye oy satın aldılar, *Hürriyet*, www.hurriyet.com.tr.

Aksoy, Ş. (2003). Yeni sağ ve devletin değişimi, *Türkiye'de kamu yönetimi* (seçilmiş makaleler), (ss. 545-559), Aykaç, B., vd. (ed) , Yargı yayınları, Ankara, s.545-559.

Arın, T. (1997). Anayasal iktisat ve refah devleti: Tisk ve Tüsiad'ın asgari devlet raporlarının eleştirisi, *Ekonomide durum*, bahar-yaz, 41-106.

Berzeg, K. (2000). *Liberalizm demokrasi kapıkulu geleneği*, Liberte yayınları, Ankara.

Boratav, K. (2005). *Türkiye iktisat tarihi 1908-2002*, İmge kitabevi, Ankara.

Buğra, A. (2014). Kapitalizm, yoksulluk ve Türkiye'de sosyal politika, Erişim tarihi, 08.03.2014,*http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0809.html.*

Buğra, A. (2007). Yoksulluk ve sosyal haklar, *Tes-iş dergisi*, Haziran, 75-80.

Chossudovsky, M. (1999). *Yoksulluğun küreselleşmesi*, (Çev. Domaniç N.), Çiviyazıları, İstanbul.

Çakır, M. (2014). Neo-liberalizmin egemenlik aracı sağ popülizm Avrupa'daki sağ popülist parti ve hareketler, (Der. Çakır M.), Erişim tarihi, 7.7.2014, *www.kozmopolit.com.*

Demir, F. (1996). *Sosyal politika tartışmaları 1* (Sosyal devlet ve sosyal güvenlik kuruluşları), Cemiyet yayınları, İzmir.

Demir, O. (1997). *Ekonomide devlet*, Sermeye piyasası kurulu yayını, Ankara.

Demirhan, Y. ve Kartal, N. (2013). Turgut Özal dönemi yoksulluk politikaları ve yoksulluğun yönetimi", *Uluslararası Turgut Özal işletme, ekonomi ve siyaset bilimi kongresi bildiriler kitabı*, (s.627-642), Ankara.

Devlet Denetleme Kurulu (2009), *Türkiye'de sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler alanındaki yasal ve kurumsal yapının incelenmesi, aile, çocuk, özürlü, yaşlı ve diğer kişilere götürülen sosyal hizmetlerin ve sosyal yardımların genel olarak değerlendirilmesi, bu hizmetlerin düzenli ve verimli şekilde yürütülmesinin ve geliştirilmesinin sağlanması hakkında araştırma ve inceleme raporu özeti*, Ankara.

Ekim, B. (2007). Sosyal mücadelede hak temelli yaklaşım: Avrupa yoksulluk ile mücadele ağı, T*es-iş dergisi*, 81-82.

Emiroğlu, İ. (2009). SYD vakıfları ve sosyal devlet, *Dayanışma*, 1(2), 56-58.

Erdoğan, M. (2006). *Aydınlanma modernlik ve liberalizm*, Orion yayınevi, Ankara.

Eurostat, (2013). European social statistics 2013 edition, Belgium.

Gözübüyük, Ş. (1995). *Anayasa hukuku*, Turhan kitabevi, Ankara.

Gözübüyük, Ş. (1996). *Yönetim hukuku*, Turhan kitabevi, Ankara.

Gül, S. S. (2002). Türkiye'de yoksulluk ve yoksullukla mücadelenin sosyolojik boyutları: göreliden mutlaklığa, Özdek, Y. (ed), *Yoksulluk şiddet ve insan hakları* (Sempozyum), (s.107-118), Todaie (İnsan hakları merkezi), Ankara.

Güngör, F. ve Özuğurlu, M. (1997). İngiliz yoksul yasaları: paternalizm, piyasa ya da sosyal devlet, *AÜ SBF, Gelişim ve toplum araştırmaları merkezi tartışma metinleri*.

Gürses, D. (2007). Türkiye'de yoksulluk ve yoksullukla mücadele politikaları, *Balıkesir üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 17(1), 59-74.
Hayek, F. A. V. (1999). *Kölelik yolu*, (Çev: Feyzioğlu, T. ve Arsan, Y.), Liberte yayınları.
http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/tr/16932/Sosyal-yardimlar-genel-mudurlugu, Erişim Tarihi: 7.6.2014.
http://www.wacapnetwork.org/, (Erişim Tarihi: 20.5.2014).
Kara, U. (2004). *Sosyal devletin yükselişi ve düşüşü*, Özgür üniversite, Ankara.
Mahiroğulları, A. (2010). Yoksullukla mücadelede sosyal politika önlemleri: Sivas örneği, *11. Çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri kongresi bildiriler kitabı*, (s.115-129), Türk-İş, Ankara.
Memiş, H. Kara, M. ve Tayfur, L. (2010). Yoksulluk, yapısal uyum programları ve sahra altı Afrika ülkeleri, *Mustafa Kemal üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 7(14), 325-346.
Özbek, N. (2002). Osmanlı'dan günümüze sosyal devlet, *Toplum ve bilim*, 92, 7-33.
Özdek, Y. (2002). Küresel yoksulluk ve küresel şiddet kısakacında insan hakları, *Yoksulluk şiddet ve insan hakları* (sempozyum), (s.1-44), Özdek Y. (ed), Todaie (İnsan hakları merkezi), Ankara.
Özeroğlu, H. N. (1989). Sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları, *Mülkiyeliler birliği dergisi*, 109 (Temmuz), 62-67.
Resmi Gazete (1986 Haziran 14). 3294 Sayılı sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik fonu kanunu, Sayı: 9134.
Resmi Gazete (1986 Temmuz 17). Sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik fonu yönetmeliği, Sayı: 19167.
Resmi Gazete (2004 Aralık 9), 5263 sayılı sosyal yardımlaşma ve dayanışma genel müdürlüğü teşkilat ve görevleri hakkında kanun, Sayı: 25665.
Resmi Gazete (2011 Haziran 8). 633 Sayılı aile ve sosyal politikalar bakanlığının teşkilat ve görevleri hakkında kanun hükmünde kararname, sayı: 27958.
Sam, N. (2008). Yoksulluğa bir yaklaşım biçimi: Kapasite yaklaşımı, *Uludağ üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 27 (1), 59-70.
Sayar, A. (2003). Sosyal siyaset açısından yoksulluğa karşı mücadele, yoksulluk sempozyumu, Deniz feneri, İstanbul, Erişim tarihi, 4.4.2014, *http://www.sosyalsiyaset.net/documents/yoksulluga_karsi_mucadele.htm.*
SYDGM (2007). *2006 yılı faaliyet raporu*, Sosyal yardımlaşma ve dayanışma genel müdürlüğü, Ankara.
Sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik kanunu tasarısı ve gerekçeleri, Erişim tarihi, 24.4.2014,*www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c029/tbmm17029111ss0454.pdf*,
SYDGM (2008). *2007 yılı faaliyet raporu*, Sosyal yardımlaşma ve dayanışma genel müdürlüğü, Ankara.
Şaylan, G. (2003). *Değişim küreselleşme ve devletin yeni işlevi*, İmge kitabevi, Ankara.
Şaylan, G. (2000). Kamu yönetimi disiplininde bunalım ve yeni açılımlar üzerine düşünceler, Amme idaresi dergisi, 33(2), 1-22.
TDK (2014). Büyük Türkçe sözlük, Erişim tarihi, 17.4.2014, *www.tdk.gov.tr*.
UN (2014). *The millenium development goals*, United nations, New York.
UNDP (2014). 2013 insani gelişme raporu, Erişim tarihi, 20.6.2014, *http://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/docs/Publications/hdr/T%C3%BCrkiye%20De%C4%9Ferlendirmesi.pdf.*
Uzun, A. M. (2003). Yoksulluk olgusu ve dünya bankası, *C.Ü. iktisadi ve idari bilimler dergisi*, 4(2), 155-173.
Yalman, G. (2007). Tarihsel bir perspektiften sosyal politika ve yoksulluk, *Tes-iş dergisi*, Haziran,70-74.
Yayla, A. ve Seyitdanlıoğlu M. (1998). Türkiye'de liberalizm, *Liberal düşünce*, Bahar-yaz, 52-64.
Yılmaz, B. (2008). Türkiye'de sınıf-altı: nöbetleşe yoksulluktan müebbet yoksulluğa, *Toplum ve bilim*: 113, 127-143.
Zabcı, F. Ç. (2003). Sosyal riski azaltma projesi: Yoksulluğu azaltmak mı, zengini yoksuldan korumak mı? *AÜ SBF dergisi*, 58 (1), 215-239.
World Bank (2014). World development indicators, Erişim tarihi, 20.05.2014, *http://data.worldbank.org/topic/poverty.*

YATIRIMCI DUYARLILIĞI, PİYASA LİKİDİTESİ VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE UYGULAMASI

Yasemin Deniz AKARIM
Yrd.Doç.Dr, Dumlupınar Üniversitesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, denizkoc12@gmail.com

ÖZET: Çalışmada 1988-2012 yılları arasında Türkiye'de yatırımcı duyarlılığı, ekonomik büyüme ve piyasa likiditesi arasındaki ilişki VAR ve Granger Nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda yatırımcı duyarlılığından ekonomik büyümeye doğru bir ilişki tespit edilirken, piyasa likiditesi arasında karşılıklı bir ilişki olduğu görülmüştür. Buna gore yatırımcıların rasyonel olmayan tutumları ekonomik büyüme ve piyasa likiditesinin belirleyicisi olup, bu sonuç yatırımcılar ve piyasa yapıcıları açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Yatırımcı Duyarlılığı, Ekonomik Büyüme, Piyasa Likiditesi

THE RELATIONSHIP BETWEEN INVESTOR SENTIMENT, ECONOMIC GROWTH AND MARKET LIQUIDITY: EMPIRICAL EVIDENCE FROM TURKEY

ABSTRACT: In this study, we test the existence of relationship between investor sentiment, economic growth and market liquidity in Turkey by using Vector Autoregression Model (VAR) and Granger Causality Test, for the period 1988-2012. In conclusion, we confirm that there is a causality relationship running from investor sentiment and economic growth. Also investor sentiment and market liquidity relation is confirmed bilaterally. The paper is important for investors and market makers in terms of investors' non-rational attitudes as a determinant of economic growth and market liquidity

Keywords : Investor Sentiment, Economic Growth, Market Liquidity
Jel Codes : C32, E44, G02

1.Giriş

Klasik finans teorisi yatırımcıların rasyonel olduğu ve portföylerini mantıklı bilgilere göre oluşturduğu varsayımına dayanmaktadır. Ancak yapılan çalışmalar yatırımcıların bilgi yerine söylentilere göre işlem yaptığını ve piyasa bilgilerine farklı reaksiyon gösterdiklerini vurgulamaktadır. Diğer bir ifadeyle fiyatların sadece temel bilgiler ile ilgili haberler sonucunda değil; rasyonel olmayan inançlar, spekülasyon eğilimi, hisse senedi fiyatlarına olan iyimserlik ya da kötümserlik gibi kriterlere göre oluştuğu tespit edilmiştir. Bu durum ise yatırımcı duyarlılığı olarak ifade edilmektedir (Morck vd., 1990; Baker ve Wurgler, 2004 :; Schmeling,2009).

Son yıllarda yatırımcı duyarlılığı ve etkileri çok sayıda yazarın ilgisini çekmiş ve bu çerçevede pek çok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları yatırımcı duyarlılığının işlem hacmine (Campbell vd.,1993 ; De Long vd.,1990; Taş ve Akdağ, 2012), finansal krizlere (Siegel, 1992; Zouaoui, 2011), ülke riskine (Eichengreen ve Mody, 1998; Weigel ve Gemmill, 2006; Dumicic ve Ridzak,2011; Çelik,2013), açık ve kapalı uçlu fonlara (Lee, vd., 1991; De Long vd.,1990; Swaminathan,1996; Güner ve Önder, 2009; Neal ve Wheatley, 1998); piyasa likiditesine (Campbell vd.,1993 ; Baker ve Stein, 2004; Liu, 2008 ; Ogunmuyiwa, 2010) ; ekonomik büyümeye (Campbell vd.,1993; Ogunmuyiwa, 2010 etkilerini tespit etmeye çalışmıştır.

Yatırımcı duyarlılığı piyasa likiditesi ve ekonomik büyümenin belirleyicisidir. Piyasa likiditesi katılımcıların kısa bir sürede yüksek hacimli işlem yapabildiği ve bu işlemlerden piyasa fiyatlarının önemli derecede etkilenmediği durumu ifade etmektedir (Haubrich ve Santos,1999) Bu özelliği ile piyasa likiditesi piyasalara olan güvenin bir ölçüsü olup yatırımcı duyarlılığını etkilemektedir. Sermaye piyasaları ise piyasa likiditesi, bilgiye ulaşımı kolaylaştırma, tasarruf birikimi sağlama gibi göstergelerin etkinliği sağlayarak ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır (Müslümov ve Aras, 2002) Bu çerçevede piyasa likiditesi, ekonomik büyüme ve yatırımcı duyarlılığı arasında ilişkilerin tespit edilmesi önemli konulardan biridir.

Yatırımcı duyarlılığının piyasaların likiditesi ve ekonomik büyümeye etkisini araştıran çalışmalardan bazılarında; Campbell vd. (1993) yatırımcıların hisse sentlerine karşı olumlu ya da olumsuz inançlarının işlem hacmi yoluyla piyasa likiditesini etkilediği ; Baker ve Stein (2004) yatırımcı duyarlılığı ile piyasa likiditesi arasında yüksek bir korelasyon olduğu ; Liu (2008) yatırımcı duyarlılığı değişkeni ile piyasa likiditesi arasında negatif bir ilişki olduğu ; Ogunmuyiwa (2010) yatırımcı duyarlılığı ile piyasa likiditesi arasında bir ilişki olduğu ve her iki değişkeninin aynı zamanda ekonomik büyümenin de nedeni olduğu sonuçlarına ulaşmıştır.

Türkiye'de yatırımcı duyarlılığı ve etkilerine yönelik çalışmalar incelendiğinde; Canbaş ve Kandır (2009), Temizel ve Olgaç (2008) yatırımcı duyarlılığının hisse senedi getirisine etkisini İMKB'de işle gören hisse senetleri üzerinde araştırdığı çalışmasında değişkenler arasında pozitif bir ilişki olduğu; Taş ve Akdağ (2012), yatırımcı duyarlığının hisse senedi getirilerini etkileyerek işlem hacmini ve piyasa likiditesini etkilediği; Güner ve Önder (2009) yatırımcı duyarlılığının açık ve kapalı uçlu fonları kısmen etkilediği; Çelik (2013) yatırımcı duyarlılığı ve ülke riski arasında kısa vadeli bir ilişki olduğu ancak bu ilişkinin uzun vadede devam etmediği bulgularına ulaşmıştır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye için yatırımcı duyarlılığı, piyasa likiditesi ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin yönünü tespit etmektir. Çalışmanın bilindiği kadarıyla yatırımcı duyarlılığını Türkiye için bu kapsamda araştıran ilk çalışma olması literatüre katkısı ve özgünlüğüdür.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takiben ikinci bölümünde analizde kullanılan veri, üçüncü bölümde kullanılan metodoloji açıklanmıştır. Dördüncü bölümde ampirik bulgular yorumlanmış, beşinci bölümde ise sonuca yer verilmiştir.

2. Veri

Çalışmada 1988-2012 yılları arasında "işlem gören hisse senetlerinin GSYİH'nın yüzdesi olarak toplam değeri" (Stocks traded, total value % of GDP), "işlem gören hisse senetlerinin piyasa devir oranı %" (Stocks traded, turnover ratio (%)) ve "piyasa kapitalizasyonuna göre ekonomik büyüme" (Market capitalization of listed companies % of GDP) verileri kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Veriler dünya bankası veri tabanından (http://data.worldbank.org) yıllık olarak elde edilmiş ve analiz Eviews 7 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Literatürdeki benzer çalışmaların paralelinde hisse senetlerinin GSYİH'nın yüzdesi olarak toplam değeri "piyasa likiditesini" (Nzotta,2002 ; Zhu vd.,2002; Ogunmuyiwa,2010), işlem gören hisse senetlerinin piyasa devir oranı % "yatırımcı duyarlılığını" (Baker ve Stein, 2004 ; Ogunmuyiwa,2010), Piyasa kapitalizasyonuna göre ekonomik büyüme "ekonomik büyümeyi" (Welfens ve Ryan,2011; Donwa ve Odia, 2010 ; Ogunmuyiwa,2010; Yartey,2008) temsil etmektedir.

3. Metodoloji

Çalışmada yatırımcı duyarlılığı, piyasa likiditesi ve ekonomik büyüme arasındaki kısa vadeli ilişki Granger nedensellik testi ve Vektör Otoregresyon (VAR) modeli ile analiz edilmiştir.

Analizlere geçmeden once değişkenleri durağanlığı Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi ile test edilmiştir. ADF test istatistiği MacKinnon kritik değerleri ile karşılaştırılır. Eğer ADF test istatistiği MacKinnon kritik değerlerden büyükse seriler durağandır (Dickey ve Fuller, 1981). Tam tersi MacKinnon kritik değerlerden daha düşükse seriler durağan hale gelinceye kadar fark alma işlemi gerçekleştirilir. Optimum gecikme uzunluğunun seçiminde ise Schwarz (SIC) ve Akaike (AIC) kriterleri kullanılmıştır.

Çalışmada değişkenlerin aynı derecede durağan olmaması uzun vadeli ilişkinin ölçülmesine olanak tanımamaktadır. Bu nedenle VAR modeli ile değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler tahmin edilmeye çalışılacaktır. VAR modeli ilişkilerin yönüyle ilgilenmeksizin içsel ve dışsal değişkenler arasındaki ilişkinin doğru kurgulanmasına olanak sağlamaktadır (Gujarati, 1995).

VAR modeli değişkenlerin değerini tahmin etmek için kullanılan denklemlerin hepsinin sağ tarafında aynı değişkenlerin yer aldığı ve bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerini de içeren bir sistemdir. Bunun anlamı, sistemdeki her bağımlı değişkenin değerini, hem kendi gecikmeli değerlerinin belirlemesi, hem de diğer bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin belirlemesidir. P'inci dereceden durağan VAR sisteminin genel formülü aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Greene,2003);

$$y_t = c + A_1 y_{t-1} + A_2 y_{t-2} + A_3 y_{t-3} + \ldots\ldots\ldots\ldots + A_p y_{t-p} + e_t \qquad (1)$$

VAR modelinin tahmini ile elde edilen parametreleri yorumlamak yerine, sistemin tahmini sonrasında elde edilen artıkların analizine geçilerek, geleceğe yönelik yorumlar yapılabilir. Modelde yer alan değişkenlere bir standart sapmalık şok verildiğinde, diğer değişkenlerin tepkisi, Etki-Tepki (Impulse-Response) fonksiyonları ile ölçülmektedir. Varyans Ayrıştırması (Variance Decomposition) ise artıkların analizinde kullanılan bir teknik olup bir değişken şoklarının diğer değişkenler tarafından açıklanma oranını hesaplayarak değişkenler arasındaki ilişkilerin daha iyi açıklanmasını sağlamaktadır.

VAR modelinde değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkiler ise ilişkinin yönü ile ilgilenen Granger nedensellik testi ile ortaya çıkarılmaktadır. Çalışmada aşağıdaki modeler dahilinde Granger nedensellik testi gerçekleştirilecektir :

$$S_t = \sum_{i=1}^{k} \alpha_{1i} S_{t-i} + \sum_{j=1}^{n} \beta_{1j} L_{t-j} + u_{1,t} \qquad (2)$$

$$L_t = \sum_{i=1}^{p} \lambda_{1i} L_{t-i} + \sum_{j=1}^{q} \delta_{1j} S_{t-j} + u_{2,t} \qquad (3)$$

$$S_t = \sum_{i=1}^{k} \alpha_{1i} S_{t-i} + \sum_{j=1}^{n} \beta_{1j} G_{t-j} + u_{1,t} \qquad (4)$$

$$G_t = \sum_{i=1}^{k} \alpha_{1i} G_{t-i} + \sum_{j=1}^{n} \beta_{1j} S_{t-j} + u_{1,t} \qquad (5)$$

Eşitlik 2 ve 3 yatırımcı duyarlılığı ve piyasa likidite arasındaki nedensellik ilikisini gösteririken eşitlik 4 ve 5 yatırımcı duyarlılığı ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini ifade etmektedir. Eşitlik 2'de $\beta_{1,j}$ anlamlı olarak sıfırdan farklıysa ($\beta_{1,j} \neq 0$) "Piyasa likiditesi yatırımcı duyarlılığının Granger nedeni değildir" şeklinde oluşturulan H_0 hipotezi reddedilmektedir. Eşitlik 3'de δ_{1j} anlamlı olarak sıfırdan farklıysa ($\delta_{1,j} \neq 0$), "Yatırımcı duyarlılığı piyasa likiditesinin Granger nedeni değildir" şeklinde oluşturulan H_0 hipotezi reddedilmektedir. Eşitlik 4'de $\beta_{1,j}$ anlamlı olarak sıfırdan farklıysa ($\beta_{1,j} \neq 0$) "ekonomik büyüme yatırımcı duyarlılığının Granger nedeni değildir" şeklinde oluşturulan H_0 hipotezi reddedilmektedir. Eşitlik 5'de δ_{1j} anlamlı olarak sıfırdan farklıysa ($\delta_{1,j} \neq 0$), "yatırımcı duyarlılığı ekonomik büyümenin Granger nedeni değildir" şeklinde oluşturulan H_0 hipotezi reddedilmektedir (Granger, 1988).

4. Ampirik Bulgular

Tablo.1 Serilere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	LY	LB	LL
Ortalama	4.689802	2.918952	2.917196
Medyan	4.916403	3.116489	3.482573
Maksimum	5.491312	3.809574	4.208096
Minimum	3.003279	0.226958	-2.196705
Standard Sapma	0.652893	0.792923	1.481483
Çarpıklık	-1.462398	-1.632819	-2.155875
Basıklık	4.329421	6.361866	7.301464
Jarque-Bera	1.075187*	2.288180*	3.863935*

Değişkenlere ilişkin özet istatistikler Tablo 1'de gösterilmiştir. Yatırımcı duyarlılığının (LY) ortalama değeri 4.689802, Ekonomik büyüme değişkeninin (LB) ortalama değeri 2.918952, Piyasa likiditesinin (LL) oratalama değeri 2.917196 olarak gerçekleşmiştir. Değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerleri incelediğinde ise serilerin normal dağılım göstermedikleri görülmektedir.

Tablo.2 Birim Kök Testi Sonuçları

	Trendsiz Model t-istatistik	**Trendli Model t-istatistik**
	Düzey	
LY	-2.976570	-2.534450
LB	-4.711656	-6.361226
LL	-7.447586	-5.858370
	1 Fark	
LY	-7.353698	-8.832646
LB	-6.800900	-2.866625
LL	-4.274382	-4.602850

MacKinnon kritik değerleri trendli model için -4.39, 3.61,3.24, trendsiz model için -3.73, -2.99,-2.63

VAR modelleri ile işlem yapabilmek için öncelikle serilerin durağan olmaları gerekmektedir. ADF-t istatistiği MacKinnon kritik değerlerden büyükse seriler durağandır ve birim kök yoktur.Buna gore Tablo 2'deki istatistik değerleri incelendiğinde LB ve LL değikenlerinin hem düzeyde hem de birinci farklarda durağan olduğu, LY değişkeninin ise trendsiz modelde %10 düzeyinde, trendli modelde ise sadece bir farkı alınmış seride durağan olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada yatırımcı duyarlılığının ekonomik büyüme ve piyasa likditesine uzun vadeli etkisinin testinde LY değişkeni diğer iki değişken ile aynı seviyede durağan olmadığı için seriler arasında eşbütünleşme testinin yapılması uygun değildir.

VAR modeli ile analizi gerçekleştirmeden önce değişkenler arasındaki etkileşimin kaç gecikmeyle ortaya çıktığını tespit etmek üzere optimal gecikme uzunluğu Schwarz ve Akaike bilgi kriterleri çerçevesinde 1 olarak belirlenmiştir.

VAR analizinde varyans ayrıştırması ile bir değişken üzerinde en çok etki yaratan değişken belirlenebilmektedir. Etki-tepki fonksiyonu ise, ilgili değişken üzerinde en fazla etkisi olan değişkenin hangisi olduğunu ortaya koymaktadır. VAR denklemleri ekonomik yorum acısından fazla bir şey ifade etmediği için değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler varyans ayrıştırması ve etki-tepki fonksiyonu aracılığıyla incelenmiştir.

Etki tepki fonksiyonu değişkenlerden birisinde meydana gelen bir birim standart sapma şoka diğer değişkenlerin vermiş olduğu tepkiyi göstermektedir. Ek'deki grafikler incelendiğinde yatırımcı duyarlılığındaki değişime; ekonomik büyüme değişkeninin ilk üç dönem pozitif bir tepki verirken, piyasa likiditesi değişkenin ilk iki dönem negatif tepki verdiği görülmüştür. Buna karşılık ekonomik büyüme ve piyasa likiditesi değişkenlerine yatırımcı duyarlılığının tepkisi ilk iki dönem negatif olarak gerçekleşmiştir.

Varyans ayrışım tabloları incelendiğinde yatırımcı duyarlılığı değişkeninin tüm dönemler boyunca öncelikle kendi gecikmeli değerlerinin etkisi altında kaldığı ekonomik büyüme değişkenin etkisinin %13, piyasa likiditesi değişkeninin %3 olduğu görülmektedir. Ayrıca ekonomik büyüme ve piyasa likiditesi değişkenleri de tüm dönemler boyunca kendi gecikmeli değerlerinin etkisi altında kalmıştır.

VAR analizi ile değişkenler arasındaki ilişki test edildikten sonra bu ilişkinin yönü VAR'a dayalı olarak yapılan Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir.

Tablo.3 Granger Nedensellik Testi Sonuçları

H_0 Hipotezleri	**Gecikme**	**Ki-Kare**	**Anlamlılık**	
LY LB'nin Granger nedeni değildir.		1	5.3472(0.0020)	Red
LB LY'nin Granger nedeni değildir		1	0.2695(0.6037)	Reddedilemez
LY LL'nin Granger nedeni değildir		1	1.3318(0.0003)	Red
LL LY'nin Granger nedeni değildir		1	6.2621(0.0123)	Red

Yatırımcı duyarlılığının ekonomik büyüme ve piyasa likditesinin nedeni olduğu diger bir ifadeyle yatırımcı duyarlılığından ekonomik büyüme ve piyasa likiditesine doğru bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yatırımcı duyarlılığı piyasa likiditesinin nedeni iken piyasa likiditesinin de yatırımcı duyarlılığının nedeni olması ilişkinin karşılıklı olduğunu göstermektedir.

5.Sonuç

Çalışmada yatırımcı duyarlılığı, ekonomik büyüme ve piyasa likiditesi arasındaki ilişki VAR ve Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. 1988-2012 dönemi için çalışmanın amprik sonuçları incelendiğinde yatırımcı duyarlılığı değişkeninin tüm dönemler boyunca öncelikle kendi gecikmeli değerlerinin etkisi altında kaldığı ekonomik büyüme ve piyasa likiditesi değişkenlerinin etkisinin ise az olduğu görülmüştür. Granger nedensellik testi ile karşılıklı ilişkiler ve ilişkinin yönleri incelendiğinde yatırımcı duyarlılığının ekonomik büyüme ve piyasa likiditesinin nedeni olduğu, aynı zamanda piyasa likiditesinin de yatırımcı duyarlılığının nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle yatırımcı duyarlılığından ekonomik büyümeye doğru bir ilişki olduğu ve yatırımcı duyarlılığı ile piyasa likiditesi değişkenlerinin biribirlerini karşılıklı olarak etkilediği söylenebilir. Bu sonuç (Campbell vd.,1993 ; Baker ve Stein,2004 ; Liu, 2008 ; Ogunmuyiwa,2010) çalışmaları ile uyumludur.

Yatırımcıların sahip olduğu rasyonel olmayan iyimser ya da kötümser davranışlarının piyasa ve ekonomiye etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, yatırımcıların duyarlılıklarının piyasa likiditesini etkilediği, bu etkiyle sermaye piyasalarında meydana gelen değişimin ise ekonomik büyümenin doğrudan belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna ilave olarak yatırımcıların duyarlılığı ile değişen sermaye piyasası likiditesinin yatırımcıların tutumlarını tekrar değiştirdiği gözlemlenmiştir. Elde edilen sonuçlar yatırımcıların rasyonel olmayan beklentileri ve davranışlarının piyasaya ve ekonomiye etkisini göstermesi nedeniyle piyasa katılımcıları açısından anlamlıdır.

KAYNAKÇA

BAKER, M., WURGLER, J. (2004). "Investor Sentiment And The Cross-Section of Stock Returns", *Journal of Finance*, 61 : 1645-1680.

BAKER, M., STEIN, J., (2004). "Market Liquidity as a Sentiment Indicator", *Journal of Financial Markets*, 7(3) : 271–299.

CAMPBELL, J.Y., GROSSMAN, S.J., WANG, J. (1993). "Trading Volume And Serial Correlation in Stock Returns", *Quarterly Journal of Economics*, 108(4) : 905–939.

CANBAŞ, S., KANDIR S.Y, (2009). "Investor Sentiment and Stock Returns: Evidence from Turkey", *Emerging Markets Finance and Trade*,45 (4) : 36-52.

ÇELIK,S. (2013). "Investor Sentıment And Sovereıgn Rısk: Empırıcal Evıdence From An Emergıng Market", *International Journal of Management Sciences and Business Research*, 2 (2): 11-18.

DE LONG, B., SHLEIFER, A., SUMMERS, L.H., WALDMANN, R.J. (1990). "Noise Trader Risk in Financial Markets", *Journal of Political Economy*, 98 : 703-708.

DICKEY, D.A., FULLER W.A. (1981). "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root", *Econometrica*, 49 (4) July : 1057- 1072.

DONWA P., ODIA J.(2010). "An Empirical Analysis of the Impact of the Nigerian Capital Market on Her Socio-economic Development", *Journal of Social Sciences*, 24(2): 135-142

DUMICIC, M., RIDZAK,T. (2011). "Determinants of Sovereign Risk Premia For European Emerging Markets", *Financial Theory and Practice*, 35 (3) : 277-299.

EICHENGREEN, B., MODY, A. (1998). "What Explains Changing Spreads on Emerging Market Debt: Fundamentals or Market Sentiment", *National Bureau of Economic Research*.,Working Paper Series, No. 6408: 1-46.

GRANGER, C.W.J., (1988)."Investigating Causal Relation by Econometric Models and Cross Spectral Methods", *Econometrica*, 37, : 424-438.

GREENE, W.H. (1993), "Econometric Analysis", Fifth Edition, Prentice Hall, New Jersey.

GUNER, N.Z.,ONDER,Z., (2009), "Investor Sentiment And Closed End Fund Puzzle in An Emerging Market", *METU Development Studies*, 35: 165-195.

HAUBRICH J., SANTOS J., (1999)."Banking And Commerce: A Liquidity Approach", BIS Working Paper,78: 1-34.

GUJARATI, D.N. (1995), "Basic Econometrics", McGraw-Hill, Third Ed. New York:

LEE, C.M., SHLEIFER, A., THALER, R.H., (1991), "Investor Sentiment And The Closed-End Fund Puzzle", *Journal of Finance*, 46 (1): 75-109.

LIU, S. (2008) "Two Essays on Stock Liquidity" https://repositories.lib.utexas.edu/bitstream/handle/2152/17935/lius85056.pdf (01.02.2014)

MORCK, R. SHLEIFER, A., VISHNY R.W., (1990). "The Stock Market and Investment: Is the Market a Sideshow?", *Brookings Papers on Economic Activity* ,2: 157-215

MÜSLÜMOV, A., ARAS G. (2002). "Sermaye Piyasası Gelişmesi ve Ekonomik Büyüme
Arasında Nedensellik İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği", *İktisat İşletme ve Finans*, 17 (198): 90-100.

NEAL R. WHEATLEY, S.M., (1998). Do Measures of Investor Sentiment Predict Returns?, The Journal of Financial and Quantitative Analysis, 33 (4) : 523-547

NZOTTA M.S (2002). "The Nigeria Capital Market Challenges and Opportunities", *Journal of Professional Administration*, 5(2): 6-22

OGUNMUYIWA, M.S. (2010). "Investor's Sentiments, Stock Market Liquidity and Economic Growth in Nigeria", *Journal of Social Sciences*, 23(1) : 63-67.

SCHMELING, M. (2009). "Investor Sentiment And Stock Returns: Some International Evidence" *Journal of Empirical Finance*, 16(3): 394-408.

SIEGEL, J.J., (1992). "Equity Risk Premia, Corporate Profit Forecasts, And Investor Sentiment Around The Stock Crash Of October 1987", *Journal of Business* 65: 557-570.

SWAMINATHAN, B. (1996). "Time-Varying Expected Small Firm Returns and Closed-End Fund Discounts,"*Review of Financial Studies*, 9: 845-897.

TAŞ, O., AKDAĞ, Ö. (2012). "Trading Volume Trend As The Investor's Sentiment Indicator In Istanbul Stock Exchange", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13 (2): 290-300

TEMİZEL, F., OLGAÇ S. (2008). "Yatırımcı Duyarlılığı Hisse Senedi Getirileri İlişkisi: Türkiye Örneği", *TİSK Akademi*, 4(6) : 224-239

WEIGEL D.D, GEMMILL G. (2006). "What Drives Credit Risk in Emerging Markets? The Roles of Country Fundamentals And Market Comovements", *Journal of International Money and Finance*, 25: 476-502.

WELFENS, P.J.J., RYAN C. (2011). "Financial Market Integration and Growth",Springer, Newyork.

YARTEY, C.A. (2008). "Determinants of Stock Market Development in Emerging Economies: Is South Africa Different?" *IMF working Paper-WP/08/32 Washington*, International Monetary Fund : 1-33.

ZHU, A. ASH, M., POLLIN, R.(2002). "Stock Market Liquidity And Economic Growth: A Critical Appraisal of The Levine/Zervos Model" University of Massachusetts Amherst: 1-12.

ZOUAOUI, M., NOUYRIGAT, G., BEER, F.(2011) "How Does Investor Sentiment Affect Stock Market Crisis? Evidence From Panel Data", *The Financial Review*, 46,(4) : 723–747.

Ek

Tablo. 4 DLY ve LB Arasında VAR Test Sonuçları

	DLY	LB
DLY(-1)	-0.577009	-0.153517
	(0.18769)	(0.29571)
	[-3.07422]	[-0.51915]
LB(-1)	-0.293144	0.306860
	(0.12677)	(0.19973)
	[-2.31241]	[1.53641]
C	1.016035	2.174981
	(0.39193)	(0.61749)
	[2.59238]	[3.52232]
R-squared	0.367751	0.144833
Adj. R-squared	0.304526	0.059316
Sum sq. resids	2.092130	5.193051
S.E. equation	0.323429	0.509561
F-statistic	5.816562	1.693621
Log likelihood	-5.066504	-15.52160
Akaike AIC	0.701435	1.610574
Schwarz SC	0.849543	1.758682
Mean dependent	0.083179	3.082690
S.D. dependent	0.387828	0.525381

Standard errors in ( ) t-statistics in [ ]

Tablo.5 DLY ve LB Arasındaki Varyans Ayrışım Tablosu

Period DLY	S.E.	DLY	LB
1	0.323429	100.0000	0.000000
2	0.369092	87.05217	12.94783
3	0.385077	87.23667	12.76333
4	0.390855	86.60613	13.39387
5	0.393108	86.53647	13.46353
6	0.393975	86.47453	13.52547
7	0.394316	86.45848	13.54152
8	0.394448	86.45047	13.54953
9	0.394500	86.44773	13.55227
10	0.394520	86.44657	13.55343

Period LB	S.E.	DLY	LB
1	0.509561	20.94817	79.05183
2	0.541917	23.52480	76.47520
3	0.545905	23.30406	76.69594
4	0.546514	23.41085	76.58915
5	0.546613	23.40330	76.59670
6	0.546639	23.41045	76.58955
7	0.546646	23.41089	76.58911
8	0.546649	23.41158	76.58842
9	0.546650	23.41173	76.58827
10	0.546650	23.41181	76.58819

Tablo.6 DLY ve LL Arasında VAR Testi Sonuçları

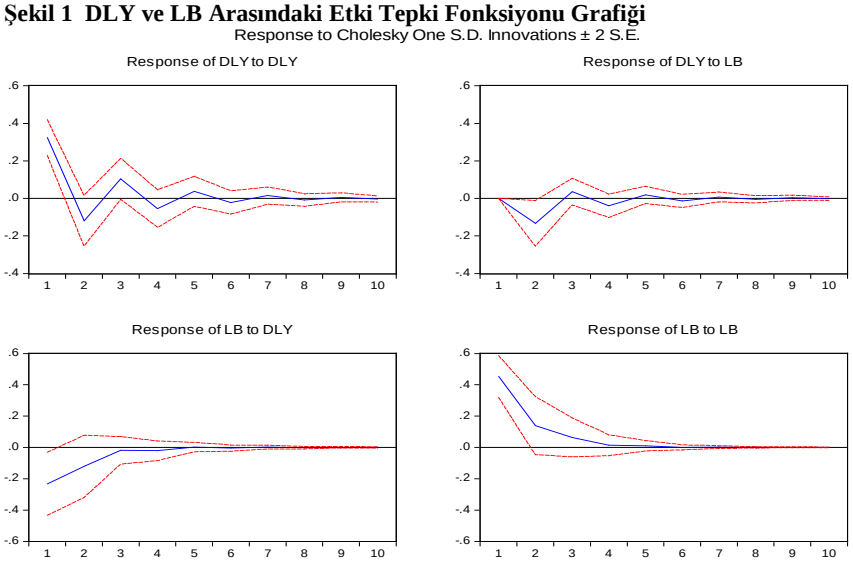
Vector Autoregression Estimates
Date: 11/20/13 Time: 17:00
Sample (adjusted): 1990 2012
Included observations: 23 after adjustments
Standard errors in ( ) & t-statistics in [ ]

	DLY	LL
DLY(-1)	-0.531746	-0.411787
	(0.15813)	(0.16455)
	[-3.36265]	[-2.50243]
LL(-1)	-0.208075	0.640410
	(0.05702)	(0.05933)
	[-3.64948]	[10.7940]
C	0.776854	1.330226
	(0.18884)	(0.19651)
	[4.11389]	[6.76940]
R-squared	0.519016	0.869366
Adj. R-squared	0.470918	0.856303
Sum sq. resids	1.591591	1.723487
S.E. equation	0.282098	0.293555
F-statistic	10.79071	66.54997
Log likelihood	-1.921844	-2.837423
Akaike AI C	0.427986	0.507602
Schwarz SC	0.576094	0.655710
Mean dependent	0.083179	3.279184
S.D. dependent	0.387828	0.774400

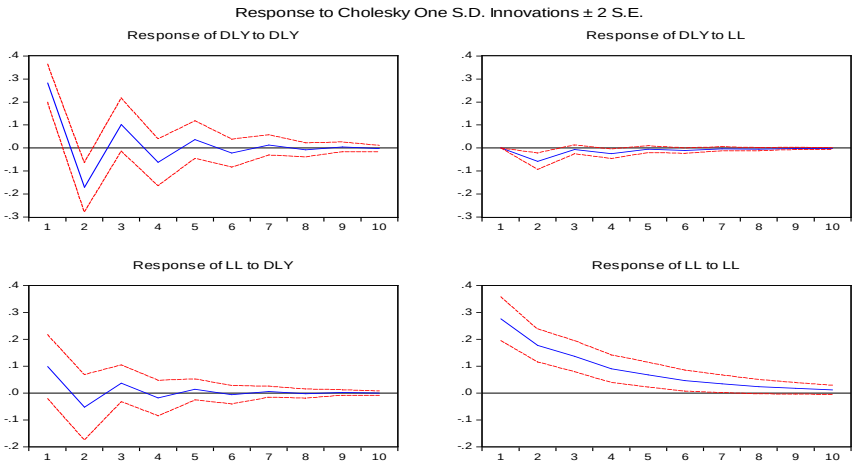
Tablo.7 DLY ve LL Arasındaki Varyans Ayrışım Tablosu

Variance Decomposition of DLY: Period	S.E.	DLY	LL
1	0.282098	100.0000	0.000000
2	0.334611	97.04338	2.956617
3	0.349783	97.26236	2.737645
4	0.356063	96.85709	3.142912
5	0.357985	96.86797	3.132030
6	0.358857	96.78351	3.216494
7	0.359117	96.77848	3.221521
8	0.359245	96.75973	3.240273
9	0.359282	96.75707	3.242927
10	0.359303	96.75280	3.247200
Variance Decomposition of LL: Period	S.E.	DLY	LL
1	0.293555	11.27275	88.72725
2	0.346910	10.40996	89.59004
3	0.374774	9.854803	90.14520
4	0.385969	9.525446	90.47455
5	0.392187	9.342863	90.65714
6	0.394921	9.241014	90.75899
7	0.396421	9.187220	90.81278
8	0.397110	9.158493	90.84151
9	0.397481	9.143692	90.85631
10	0.397656	9.135990	90.86401

Şekil 1 DLY ve LB Arasındaki Etki Tepki Fonksiyonu Grafiği

Şekil 2 DLY ve LL Arasındaki Etki Tepki Fonksiyonu Grafiği

This page intentionally left blank.

BURDUR KENT İMAJININ YEREL HALK İLE ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ARASINDAKİ KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEMESİ

Yüksel KÖKSAL
Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

Sema SARI
Öğr. Gör., Mehmet Akif Ersoy Üni-Z. Tolunay Tekn. ve İşl. Uyg. Yüksek Okulu

ÖZET: Yaşanılan kentin olumlu imajı, sadece dışarıdan turistik ve yatırım amaçlı kişi çekmemekte, aynı zamanda kentte yaşayanları da pozitif yönde etkileyerek, marka kentlerin doğmasına katkı sağlamaktadır. Kentin dışardan gelenler üzerinde bıraktığı ilk izlenim, kent imajı açısından büyük önem taşımakta ve değişik amaçlar için kenti tercih edecek kişiler veya onların yakınlarının kararlarını etkilemede önemli rol oynayabilmektedir. Bu çalışmada, Burdur'un kent imajı, burada yaşayan yerel halk ve üniversite öğrencileri üzerinden ölçülmeye çalışılmış ve halk ile öğrencilerin kent hakkındaki görüşleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Araştırmaya, halktan 198 ve öğrencilerden 192 olmak üzere toplam 390 kişi katılmıştır. Elde edilen bulgularda, kent imajının öğrencilere nazaran, yerel halk arasında daha pozitif olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Burdur, Kent, İmaj, Kent İmajı.

A COMPERATIVE INVESTIGATION OF BURDUR CITY IMAGE BETWEEN LOCAL PUBLIC AND UNIVERSITY STUDENTS

ABSTRACT: The positive image of lived city, contributes to born brand cities by not only pulling people for touristic or investment purposes toward province but also impressing positively people who live the province. The first impression of city upon people has a critic role in term of city image to affect their own or their relatives' decisions about preferring city for different aims among other alternatives. In this study, city image of Burdur has been tried to measure upon public and university students and the views of them have been investigated comparatively. A total of 390 people, including 198 public and 192 university students, have participated to the survey. According to obtained results, city image of Burdur is more positive among public than students.

Key Words: Burdur, City, Image, City Image.

Giriş

Günümüzde imaj konusu bir işletme, ürün veya birey için önemli olduğu gibi ülke ve destinasyonlar için de rekabet koşullarının tamamlayıcısı olarak önem kazanmıştır. İmajın genel gayesinin, insanların zihinlerini bunaltmak ve gerçeklerin algılanmasını önlemek olmadığı düşünülürse, tüm tarafların olumlu bir imaj yaratmak için maddi ve manevi gayret içerisine girdikleri söylenebilir (Akyurt ve Atay, 2009: 24). Rekabetin yoğun olduğu bir pazarda, cazibe potansiyeli olan bir yerin bile, eşsiz ve ayırt edici bir imajı olmadan dikkat çekmesi zordur (Asplund ve İlgüner, 2011: 79).

Kent imajının dönüşümü, artışı ve tutundurulması, özellikle batı kentlerinde girişimci yönetimin temel normları olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüz rekabet koşulları ve küreselleşme ile beraber kentler de kendi düzeylerinde şiddetli bir rekabet ortamı içerisindedirler. Özellikle yatırım çekmek amaçlı olan bu rekabet, kentlerin imaj konusu üzerinde durmalarını zorunlu hale getirmektedir (Topsümer vd., 2011: 17).

Her bir kent tarihten gelen birikimleriyle, içinde bulunduğu coğrafyanın etkisiyle ve üzerinde barındırdığı sosyal, kültürel ve ticari geçmişiyle kendine özgü özelliklere sahiptir. Küresel rekabetin yoğun olduğu günümüz kentleri, artık diğerlerinin arasından sıyrılarak gerek yatırımcılar, gerek ziyaretçiler, gerekse içinde yaşayanlar için daha fazla tercih edilen bir kent olabilme çabası içerisindedir. Bu nedenle, kentler, pazarlama ve markalaşma faaliyetlerine ağırlık vermekte; geçmişten gelen birikimleriyle oluşturulan olumsuz ya da nötr olan imajı, pozitif ya da istenen hale dönüştürmeye çalışmaktadırlar.

Kent imajı, zaman içerisinde çeşitli kaynaklardan gelen bilgilerin işlenmesi ve birikimiyle oluşur. Bu bilgiler, beldeye ait yayılan haberler olabildiği gibi, izlenen filmler, okunan kitaplar ve kişilerin kendi deneyimleri de olabilir ve bu birikimler kentle ilgili olumlu, olumsuz veya nötr bir imaj oluşturur (Görkemli vd., 2013: 151). Olumlu imajı sürdürülebilir yapmak, olumsuz imajı ise olumlu hale dönüştürmek etkin pazarlama araçlarının kullanımını gerektirmektedir (Akyurt ve Atay, 2009:21). Kentlerin güçlü ve olumlu özelliklerinin kalıcı olduğu imajı, potansiyel yatırımcılara bazı mesajlar verir. Yatırımcılar, özellikle bir yatırım hedefi olarak, kentin markalaşmış olmasını önemserler ve geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki tahmini kent imajının önemli olduğunu düşünürler. Kentler bu yönüyle, küresel mobil yatırımcıların yatırımlarını güçlendirmek için dikkatlerini çeken çeşitli cazibe özelliklerine sahip olmalıdırlar (Nallathiga, 2011: 28). Bir kente ait olumsuz ve zayıf algılamalar, kent imajının değerini düşürebilmekte ve gelecekteki hedeflerine ulaşmasını zorlaştırabilmektedir. Bu olumsuz çağrışımlar, yatırım olasılıklarını azaltabilmekte, işletme faaliyetlerini olumsuz etkileyebilmekte ve ziyaretçiler üzerinde kötü bir izlenim yaratarak kentin gelişimini yavaşlatmakta ve imajını sarsmaktadırlar. Bunun tam aksi, yani iyileştirilmiş bir marka algısı kentteki iyileştirmelerin görsel bir kanıtı olacak, düşüşteki eğilimleri tersine çevirebilecek ve kentin yenilenmesi yeşertebilecektir. Bu nedenle, kent imajı, bir yandan kentteki iyileştirmelerden etkilenmekte, diğer yandan da bu iyileştirmelerin bir nedeni olabilmektedir (Topsümer vd., 2011: 17).

Kentlerin yaşayanlar, yatırımcılar ve ziyaretçiler için çekici bir hale getirilebilmesi, ancak etkili pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi ile mümkündür. Etkili kent pazarlama programları hazırlanması için gerekli olan stratejik adımlardan, marka kimliği, marka konumlandırma ve stratejik pazarlama planı kararlarının oluşturulmasında önemli bir role sahip olan kent marka imajı bu çalışmanın odağını oluşturmaktadır (Yüce ve Çapık, 2012: 498). Dolayısıyla, Türkiye'de bulunan her kentin, kendisine özgü olan ve turistik çekiciliklere sahip niteliklerini tespit ederek, bu özelliklerini ön plana çıkarması gerekmektedir (Giritlioğlu ve Avcıkurt, 2010: 85).

Ülkemizde, farklı kentlerin imajlarını anlamaya yönelik bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir (Görkemli vd., 2013; Akdoğan ve Akkuş Karkın, 2010; Özdemir ve Karaca, 2009). Bu doğrultuda, bu çalışmanın amacı da, Burdur kent imajının güncel durumunun ortaya çıkartılmasıdır. Farklı olarak bu çalışmada, Burdur'un yerli halkı ve dışarıdan okumaya gelen öğrenciler gözünden, kentin imajı anlaşılmaya çalışılmış ve kent hakkında mutabık kaldıkları yönler ve ayrıştıkları yönler karşılaştırmalı olarak tartışılmıştır.

1. Kent İmajı ve Önemi

İmaj kavramı, Latince "imago" (resim) kökünden olup, epistemolojik bakımdan insanın zihninde bir kişi, kurum, ürün, olay vb. hususunda geliştirdiği bilişsel ve psikolojik bir resmi ifade etmektedir. İmaj, bir ürünün, markanın, politik kişiliğin ya da ülkenin kamudaki algılanması ya da görünümü şeklinde de tanımlanmaktadır. İmaj, insanların gördüğü ve algıladığı bir insan, kurum veya bir organizasyon hakkında biçimlendirdikleri izlenimdir (Türkkahraman, 2004:4). İmaj, insanın zihninde oluşturduğu ve gelecekte olması en çok istenen durumun, hedeflerin ve değerlerin tam olarak meydana gelmesi durumunda ortaya çıkan sonuçların resmidir ve gerçekleşmesi istenen en son durumu ifade eder (Tutar, 2007: 3). İmajı, imgeleme yoluyla zihinde canlandırılan nesne kavram ve semboller olarak tanımlamak da mümkündür. Bu nesne, kavram ve semboller, bir kişiye, duruma veya kurulaşa ilişkin fikirler olabilir (Bal, 2012: 219). İmaj bir nesne, kişi veya organizasyon ile ilgili bir kişinin sahip olduğu izlenim veya ilgili davranışlar, fikirler, tavırlar, tutumlar ve inançların toplamıdır. İmaj, hedef kitleyi meydana getiren bireylerin çoğunluğunun bir örgüt, kişi, konu veya ürün ile ilgili fikirleri ve değer yargılarıdır (Cerit, 2006: 344).

İmaj, şekli, içeriği ve anlamı bir arada barındırır. İnsanoğlunun kendini işaretlerle, sembollerle ifade etmeye başladığı günlerden bu yana imaj oluşturma gayreti hep var olmuştur (Özdemirci, 2004: 60). İmaj oluşumu, özellikle modern toplum anlayışının başladığı 19. asır sonlarından itibaren ortaya çıkmış ve 20. yüzyıl sonlarından itibaren bir sanayi haline dönüşmeye başlamıştır. Ülkelerin, işletmelerin, bireylerin pozitif ve farklı bir imaj yaratma çabaları, uzman işletmelerin ve kişilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İmaj oluşumu; 'bilgilenme düzeyi, sahip olunan yargılar ve sunulan imkanlar-hizmetler' olarak üzere üç grupta toplanabilir. Kişinin bilgilenme düzeyi, farklı iletişim kanalları ve süreçlerinden elde edilen bilgi ve verileri içermektedir. Bu üç öğenin, bireyin zihninde algılama süzgecinden geçmesi ile imaj oluşumunun gerçekleştiği söylenebilir (Akyurt ve Atay, 2009: 16).

Kent açısından da imaj, kent tarafından gönderilen ve her insanın zihninde farklı şekillenen çeşitli, farklı ve karmaşık mesajlardır (Akdoğan ve Akkuş Karkın, 2010: 541). Kent imajı, insanın sahip olduğu bir yerin inançlarının, fikirlerinin ve izlenimlerinin özeti; diğer bir ifadeyle, onların o yerle alakalı birçok şeyin birleşiminin basit bir temsilidir (Kotler ve Andreasen, 1991: 102). Kent imajı, bireylerin kent hakkındaki izlenimleri, fikirleri ve inanışlarının toplamıdır. İmajlar, kent hakkında edinilen bilgi ve çağrışımların akılda kalan en belirgin halidir (Yüce ve Çapık, 2012: 500). Başka bir ifadeyle, kent imajı, insanların kentle ilgili zihinlerinde oluşturduğu inançlar, düşünceler, algılar, çağrışımlar ve izlenimlerin toplamı olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda kent imajı, hem bilişsel, hem duygusal içerik taşıyan ve kişisel sıfatların değerlendirilmesinden kaynaklanan, toplam bir izlenimdir de denebilir(Görkemli vd., 2013: 151).

Kent imajı, kentle ilgili olarak insanların inançlarından, fikirlerinden ve izlenimlerinden oluşmakta ve imajın etkili olması ise, geçerliliğine, inandırıcılığına, yalınlığına, çekiciliğine ve ayırıcı özelliğe sahip olmasına bağlanmaktadır (Yüce ve Çapık, 2012: 500). Kentler ve ülkeler için imajın önemi büyüktür. Çünkü ülke, bölge ve kentlerin imajları, insanların yatırım, alışveriş, yerleşim, çalışma ve seyahat etme kararlarını etkilemektedir (Özdemir ve Karaca, 2009: 119). Dünya çapındaki birçok kent, dikkat çeken yönlerini ön plana çıkararak, imajlarını güçlendirme ve marka bir kent olma yolunda önemli çalışmalar yapmaktadır (Giritlioğlu ve Avcıkurt, 2010: 79).

Kent markalaşması, güçlü bir imaj geliştirme hareketidir (Rizzi ve Dioli, 2010: 300-303). Geçmişten gelen özelliklerinin yanında, kentin güncel faaliyetleri kent kimliğini şekillendirmektedir. Kent imajının önemli bir bileşeni olan kent kimliğinin oluşmasında fiziki, tarihi, ekonomik, sosyal, sportif ve kültürel özellikler önem arz etmektedir. Kentler, planlı olarak kazandırıldıkları kimlikleri ile insanlar tarafından tanınır duruma gelmektedirler. Böylece, kentin büyüme süreci, kimliğine uygun olarak biçimlenir, kaynaklar bu kimliğe göre akılcı bir şekilde kullanılabilir ve toplumda kent kimliğine bağlı olarak duyarlılık gelişir (Demir, 2006: 117-122). Kent kimliği kavramı, bireyin bulunduğu çevreyi algılaması, yorumlaması ve tanımlaması ile şekillenmeye başlar. Bireysel kimlik, grup ve toplum kimliğini oluşturmaktadır. Kent içinde yaşayan bireyler, aynı ortamı paylaştıkları için aralarında bazı paylaşımlar yaparlar ve ortak davranışlar geliştirirler. Bu ortak davranışlar, yaşadıkları çevreye yansıdığı için onlara ait olur ve onların kimliği kente geçer (İlgar, 2008: 12) ve kent kimliğinin şekillenmesine katkı sağlar.

Marka imajının oluşturulmasında kentler, rakiplerinden farklı turistik çekiciliklerini ön plana çıkartabilmelidir. İnsanların kent hakkında algılamaları, fikirleri, inançları ve izlenimleri neticesinde edindikleri gerçek tecrübeler kentin imajını oluşturmaktadır. Dolayısıyla kentler, doğru adımları atarak imajlarını geliştirebilirler. Kent marka imajını etkin bir şekilde konumlandıran kentler, diğerlerine göre daha fazla ön plana çıkmaktadırlar (Göret Özdemir, 2013: 22).

2. Kent İmajı Oluşturma

İyi bir kent imajı oluşturulmasının başlangıç noktası stratejik planlamadır. Stratejik plan ile belirlenen bazı fırsatlar, kentlerin canlı kültür merkezleri haline gelmesi için birçok farklı tema üzerinde çalışarak, kentin potansiyelini en üst düzeye çıkarmaktadır. Yer pazarlama faaliyetleri ve kent markalama teknikleri aracılığıyla kentin tanınması ve ilgi çekici olması sağlanabilir. Ancak, yaratıcı bir yer imajı, yaratıcı bir ekonomi ve vasıflı işgücünü meydana getirir. Yer pazarlaması, talep yaratmak ve kentsel konular üzerinde görüş birliği oluşturmak için gerçek bir politika aracıdır. Bugün, kent markalaşmasını oluşturmak için kent imajında kentsel yaşamın maddi olmayan sosyal, kültürel, tarihi vb. yönleri daha çok ön plana çıkartılmaktadır.

İmaj faktörü, bir mal veya hizmetin kaliteli üretilmesi kadar hatta bazen ondan daha fazla önem arz eder duruma gelmiştir. Günümüzdeki gelişmeler, birçok alanda, imajların somut gerçeklik kadar önem kazanmaya başladığını göstermektedir (Türkkahraman, 2004: 11).

Güçlü bir imaj oluşturmak için dört unsur gerekmektedir (Özer, 2013: 28):

• Alt yapı kurmak: Gerekli olan değişimleri gerçekleştirmek ve bu yolla, oluşturulacak imajı sağlam bir alt yapı üzerine kurmak önemlidir. Bu süreçte iyi bir vizyon ve misyon belirlenmeli, belirlenen hedeflere erişmede özellikler tespit edilmelidir.

• Dış imaj oluşturma: Kalite, beş duyu ile hissedilebilen somut imaj ve reklam-sponsorluk-medya ile ilişkiler aracılığıyla oluşturulur.

• İç imaj oluşturmak: İç hedef kitlelerine yöneliktir. Olumsuz iç imaj, kaybedilen bireyler demektir.

• Soyut imaj oluşturmak: Soyut imaj, bireylerin tatmini yoluyla ve sosyal sorumluluk sahibi olunduğunun hedef kitlelerce algılanmasıyla oluşur.

Etkili ve güçlü imajın oluşturulması için analizler ışığında hareket planı meydana getirilmelidir. Bu doğrultuda, bireylere, tespit edilen niteliklerin taşıdığının gösterilmesi, bu niteliklerin sahiplenilebilmesi ve hedeflenen etkili imajın yaratılması ve sürdürülebilmesi için gerekli adımlar belirlenir. İmajla ilgili birim ve yetkililerden oluşan ekip ile birlikte stratejik imaj planı oluşturulur (Özer, 2013: 44).

Kent pazarlamasının önemli özelliklerinden bir tanesi; sadece şehri ziyaret edenlere yönelik olmayışıdır. Kent pazarlamasında çeşitli taraflar vardır: şehrin sakinleri, ziyaretçiler, yatırımcılar, çalışmaya ya da okumaya gelen insanlar, vb. Bu sebeple, bir kentin imajı belirlenirken tüm bu tarafların algılamalarına başvurulmalı ve elde edilecek veriler ışığında markalaşma faaliyetleri yürütülmelidir (Akdoğan ve Karkın, 2010: 542). Çünkü paydaşlar (halk, turistler, yatırımcılar, öğrenciler) bir markayı, bir yeri; belirli özellikler, logolar, kullanım durumları vb. ile ilişkilendirirler (Brandt ve Mortanges, 2010: 51). Yani bir kent imajında, kenti temsil eden belirli markalar ve kuruluşların yanında kentin genel özellikleri de etkilidir. Bu yönüyle kent pazarlaması, bir yer hakkında özel imajların meydana getirilmesiyle ilgilidir. Bu imajlar, bir yer hakkında öncelikle farkındalık oluşturmak ve daha sonra da beklentileri doğrulamak için iletişim çalışmalarıyla biçimlendirilmeye çalışılır. Burada şehir "kentsel ürün" olarak tanımlanır. Bir kenti içindeki bütün sosyal, kültürel, tarihi, doğal güzellikler gibi kendine has özellikler ve değerler ile birlikte vasıflandırmak uzun zaman alır.

Bir kentin sunabildiği hizmet ve avantajlardaki çeşitlilik kentsel ürünün değerini anlatmayı kolaylaştırmaktadır. Ancak, burada kentle ilgili öncelikle, nasıl bir imaj yaratılacağı konusu belirlenmiş olmalı ve daha sonra bu imajın oluşumuna yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Söz konusu imajın teması; endüstri, ticaret, alışveriş, ulaşım, eğitim, turizm, eğlence ve kent merkezi olarak bölümlenebilir. Örneğin, dünyada turizm alanında çekiciliklere sahip olan kentlerin bir kısmı, diğer kentlere göre daha fazla ön plana çıkmakta ve hedef kitlelerin aklında daha yüksek oranda kalabilmektedir. Bu durum, o kentin marka imajını, diğer kentlere göre daha etkin bir biçimde konumlandırdığı sonucunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, kent için oluşturulan alt imajlara dikkat edilmelidir. Örneğin; binaların stili (modern, geleneksel, karmaşık), değişik özellikleri (anıtları, tarihi ve doğal güzellikleri, ürün markaları, endüstrisi, kamu binaları), yeşillik derecesi (bahçeleri, parkları ve kırsal bölgeleri) dikkat edilmesi gereken konuların başında gelmektedir. Uzun zamanda ve büyük yatırımlarla ortaya çıkarılan kent marka imajı, domino taşları gibi küçük darbelerle büyük zarar görebilmektedir. Dolayısıyla, pozitif marka imajı oluşturmak kadar onu korumak da önemlidir (Özdemir ve Karaca, 2009: 118- 120; Giritlioğlu ve Avcıkurt, 2010: 79).

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, Burdur ilinde yerel halk ile Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi öğrencileri arasında yüz yüze anket yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Araştırma içeriğinin dizayn edilmesinde daha önce bu alanda yapılan literatür çalışmalarından yararlanılmıştır(Akdoğan ve Karkın, 2010, Özdemir ve Karaca, 2009). Anket üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 28 soru ile katılımcıların 5'li Likert yöntemi (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3- Fikrim Yok, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum) ile yerel halk ve üniversite öğrencilerinin Burdur'un kent imajı hakkındaki görüşleri ölçülmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde, Burdur'da yaşayanların ve Burdur kentinin karakteristik özellikleri 1 ve 5 puan aralığında ölçülmüştür. Üçüncü bölümde ise, demografik faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma, Burdur kent merkezinde yapılmıştır. Çalışmaya 200'ü Burdur halkından ve 200'ü Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi öğrencilerinden olmak üzere toplam 400 katılımcı dahil edilmiştir. Ancak, yerel halk katılımcılardan 2 ve öğrencilerden de 8 anket çalışması, eksik bilgiler içerdiği için araştırmaya dahil edilmemiş ve 198'i halk ve 192'si öğrenci görüşü olmak üzere 390 katılımcının görüşleri, Spss 21 programı ile analiz edilmiştir. Üniversite öğrencileri ve yerel halkın Burdur kent imajına ilişkin fikirleri, bağımsız t-testi yöntemiyle incelenmiş, benzer ve farklı görüşler bu çerçevede ortaya çıkartılmıştır. Kent imajı hakkında güçlü fikirler veren bazı değişkenler ile katılımcıların demografik özellikleri de oneway ANOVA yöntemiyle test edilmiştir.

4. Araştırmanın Bulguları

Katılımcıların demografik özellikleri tablo 1'de görülmektedir. Katılımcıların %53,3'ünü erkekler, geri kalanını da kadınlar oluşturmaktadır. Yani, yaklaşık olarak yarı yarıya bir dağılım söz konusudur. Bunlardan %72,3'ü bekâr, %27,7'si ise evli ve %50,8'i halk, %49,2'si öğrencidir. Araştırmanın %57,9 ile büyük çoğunluğunu 19-25 yaş grubu oluşturmaktadır. En az çoğunluğu ise, 66 yaş ve üzeri yaş grubudur. Katılımcıların %66,7'lik kısmı, üniversite ve lisansüstü, %32,6'lık kısmı ilköğretim ve lise, %0,8'lik kısmı ise, okumamış kesim tarafından oluşmaktadır. Katılımcıların %42,3 'ü Burdurlu iken, % 57, 7'si Burdur dışındandır. Bunların %42,1'i 11 ve daha üzeri yıldan beri Burdur'da ikamet ettiğini belirtmiş, %34,4'ü 1-5 yıldan beri Burdur'da bulunduğunu, %16,4'ü 1 yıldan az süredir Burdur'da yaşadığını ve %7,2'lik kısmı ise 6-10 yıldır Burdur'da olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		Sayı	%	Demografik Özellikler		Sayı	%
Cinsiyet	Kadın	182	46.7	**Medeni Durum**	Evli	108	27.7
	Erkek	208	53.3		Bekar	282	72.3
	Toplam	390	100		Toplam	390	100
Yaş	18 yaş altı	35	9.0	**Meslek**	Memur	18	4.6
	19-25 yaş	226	57.9		İşçi	33	8.5
	26-35 yaş	60	15.4		Emekli	12	3.1
	36-45 yaş	27	6.9		Serbest meslek	69	17.7
	46-55 yaş	30	7.7		Ev hanımı	9	2.9
	56-65 yaş	10	2.6		Öğrenci	208	53.3
	66 yaş ve üzeri	2	.5		Diğer	41	10.5
	Toplam	390	100		Toplam	390	100
Kişisel Gelir	Gelir yok	118	30.3	**Eğitim Düzeyi**	Okumamış	3	.8
	1.000 tl ve altı	138	35.4		İlköğretim	44	11.3
	1.000-1.999	83	21.3		Lise	83	21.3
	2.000-2.999	26	6.7		Üniversite	246	63.1
	3.000-3.999	12	3.1		Lisans üstü	14	3.6
	4.000 ve üzeri	13	3.3		Toplam	390	100
	Toplam	390	100	**Burdur'da Geçirilen Süre**	1 yılda az	64	16.4
Burdurlu musunuz?	Evet	165	42.3		1-5 yıl	134	34.4
	Hayır	225	57.7		6-10 yıl	28	7.2
	Toplam	390	100		11 yıl ve üst	164	42.1

Anket uygulanan kişilerin 208'ini (%53,3'lük kısmı) öğrenciler oluşturmaktadır. Bunun nedeni de, çalışmanın da amacı olan kent imajında öğrenci ve yerel halk görüşlerinin karşılaştırılmasıdır. Bunu %17,7 ile serbest meslek çalışanları takip etmekte, en az çoğunluğu ise %1,3 ile işsizler oluşturmaktadır. Katılımcıların %35,4'lük kısmını geliri 1000 TL'nin altında olanlar, buna en yakın %30'luk kısmını geliri olmayanlar, %3,3'lük kısmını ise, en az yüzde ile 4000 TL ve üzerinde geliri olanlar oluşturmaktadır.

Burdur'da yaşayan yerel halk ile kentte öğrenim gören öğrencilerin şehre bakış açılarını yansıtan, kent imajı hakkında fikir veren ve bu grupların ortak fikirleri veya farklılıklarını yansıtan görüşler aşağıdaki tablolarda verilmektedir.

Tablo 2: Kent İmajı

Sorular	Genel Ort.	Halk	Öğrenci	t değeri	p değeri
Burdur, Türkiye'de yaşamayı istediğim ilk 5 şehir arasındadır.	2.69	3.41	1.96	9.808	.000
Burdur'da yaşamaktan memnunum.	3.14	3.61	2.66	6.597	.000
Burdur'un olumlu bir imajı vardır.	2.84	3.07	2.61	3.228	.001
Burdur'daki kültürel, sanatsal etkinlikler yetersizdir.	3.84	3.91	3.76	1.166	.244

Yerel halkın Burdur'da yaşamaktan genel anlamda memnun olmalarına rağmen; öğrenciler için aynı şeyi söylemenin mümkün olmadığı 't-testi' sonucundaki güçlü anlamlılık düzeyi ile de görülmektedir ($p\geq0.000$). Burdur'un olumlu bir imajının olduğu konusuna yerel halk daha olumlu yaklaşsa da bu görüş onlar tarafından da güçlü şekilde desteklenmemekte, 1-5 aralığında 3.07 ortalama ile karşılık bulmaktadır. Fakat kentteki kültürel ve sanatsal etkinliklerin yetersizliği konusunda öğrenciler de halk da fikir birliği içerisindedirler ($p\leq0.244$).

Burdur'da yaşamaktan memnun olanların profillerini ortaya çıkartmak amacıyla, 'Burdur'da yaşamaktan memnunum' değişkeni ile bazı demografik özellikler 'oneway ANOVA' yöntemiyle analiz edilmiş bu şu bulgulara ulaşılmıştır;

- Öncelikle bu değişken yaş faktörü ile incelenmiş, anlamlı farklılıklara ulaşılmıştır ($p\geq0.000$). Bulgularda Burdur'da yaşamaktan en memnun yaş aralığının 36 yaş ve üzerinde olduğu ve yaş aralığı yükseldikçe, kentte yaşamaktan duyulan memnuniyetin de arttığı görülmüştür. 19-25 yaş aralığının kentte yaşamaktan duyduğu memnuniyet ortalaması 1-5 aralığında 2.92 iken, bu oranın 26-35 yaş aralığında 3.33 ve 36 yaşından sonra ise, 3.77 ve üzeri olduğu görülmüştür. Bu yönüyle, kent bir orta yaş ve emekli emekli kenti görüntüsü vermektedir.
- Kentte yaşamaktan duyulan memnuniyet ile cinsiyet faktörü arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır ($p\leq0.357$).
- Katılımcıların eğitim durumları ile ilgili yapılan incelemede de, anlamlı farklılıklara rastlanmıştır ($p\geq0.000$). Eğitim seviyesine göre kentte yaşamaktan en memnun olanların lise (3.76) ve daha altı düzeyde eğitime sahip olanlar olduğu görülmüştür. Bu ortalama, üniversite düzeyinde eğitim seviyesine sahip olanlarda 2.84 ve lisansüstü'nde 3.14 olarak tespit edilmiştir.
- Burdur'da yaşama süresi ile kentten duyulan memnuniyet arasında da, anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir ($p\geq0.000$). Kentten en çok memnun olanların burada 6-10 yıl aralığında yaşayanlar (3.86), ikinci en memnun olanların da 11 yıl ve üzeri (3.66) sürede burada yaşayan yerel halk olduğu anlaşılmıştır. Burdur'da 5 yıl ve daha az yaşayanların kentten memnuniyet ortalaması da 2.63 ve altı olarak gerçekleşmiştir. Bu grubun büyük çoğunluğunu öğrenciler oluşturmaktadır.
- Katılımcıların aylık gelirleri üzerine yapılan inceleme sonucunda da, anlamlı farklılıklara ulaşılmış ($p\geq0.015$) ve kentte yaşamaktan en mutlu olanların 2.000-2.999 tl aralığında aylık gelire sahip olanlar(3.58) olduğu görülmüştür. Onları 3.42 ortalama ile 1.000-1999 tl aralığındaki kişilerin izlediği(3.42) tespit edilmiştir. Memnuniyet düzeyi en düşük iki grubun aylık şahsi geliri olmadığını belirten (öğrenci) kişiler(2.75) ile 4.000 tl ve üzeri gelir düzeyine sahip olanlar(3.00)olduğu anlaşılmıştır. Bu bilgiler de Burdur'un orta gelir düzeyindeki aile yaşantısı süren kişilere hitap ettiğini göstermektedir.
- Meslek grupları ile ilgili yapılan analizde de anlamlılık düzeyi yüksek bulgular elde edilmiştir($p\geq0.000$). Bu kentte yaşamaktan en memnun olan meslek sınıflamaları ve tespit edilen ortalamaları şu şekilde sıralanmıştır; ev hanımı (4.67), işçi (3.88), serbest meslek (3.71), emekli (3.50), memur (3.22), öğrenci (2.70) ve işsiz (2.60).
- Son olarak da, ailenin Burdur'lu olması ile bu kentte yaşamaktan duyulan memnuniyet arasındaki ilişki ölçülmüş ve olumlu sonuçlara ulaşılmıştır ($p\geq0.000$). Burdur'lu olanlar kentte yaşamaktan duyduğu memnuniyet konusunda 3.78'lik bir ortalamaya sahip iken, buralı olmayanların ortalaması 2.67 olarak tespit edilmiştir.

Aynı faktörler, 'Burdur, Türkiye'de yaşamayı istediğim ilk 5 şehir arasındadır' değişkeni ile de ölçülmüştür. Ortalamalardaki küçük farklılıklara rağmen, diğer sıralamalarda benzer sonuçlar elde edilmiş ve yukarıdaki bilgiler bir başka değişken üzerinde de benzer sonuçları vermiştir. Belirtilen değişken ile test edilen faktörlere ait ANOVA sonuçları şu şekilde sıralanmıştır; yaş ($p\geq0.000$), eğitim ($p\geq0.000$), gelir ($p\geq0.000$), meslek grubu ($p\geq0.000$), Burdur'da yaşama süresi ($p\geq0.000$) ve ailenin Burdur'lu olması ($p\geq0.000$), cinsiyet ($p\geq0.003$). Elde edilen bulgularda, altı değişken 'Burdur'da yaşamaktan memnunum' değişkeniyle benzer şekilde pozitif yönde desteklenirken, cinsiyet değişkeni, farklı sonuçlar vermiştir. Burdur'da yaşamaktan memnun olma ile cinsiyet faktörü arasında bir ilişkiye rastlanmazken ($p\leq0.357$), erkeklerin (2.92) kadınlara oranla (2.43) Burdur'u daha yaşanabilir bulduğu anlaşılmıştır ($p\geq0.003$).

Tablo 3: Ticaret ve Sanayi

Sorular	Genel Ort.	Halk	Öğrenci	t değeri	p değeri
Burdur'da sanayi gelişmiştir.	2.03	2.02	2.05	-.344	.731
Burdur'daki fuarlar vb ticari faaliyetler yeterli sayıda değildir.	3.88	3.91	3.85	.396	.692
Burdur'da çalışanlara verilen ücretler Türkiye ortalamasından düşüktür.	3.46	3.59	3.32	2.177	.030
Burdur'da kiralık / satılık ev bulma sorunu yoktur.	2.76	3.09	2.42	4.576	.000
Aradığım her türlü mal ve hizmeti Burdur'da kolayca bulabiliyorum.	2.35	2.40	2.29	.758	.449
Burdur'da yeterli sayıda alışveriş merkezi yoktur.	3.87	4.01	3.72	1.978	.049
Burdur'daki iş imkânları caziptir.	2.39	2.24	2.55	-2.395	.017
Burdur'da el sanatları gelişmiştir.	2.84	2.97	2.71	1.986	.048

Tablo 3'te görülen Burdur'da sanayi ve ticari faaliyetler konusunda elde edilen t testi sonuçlarına göre; her iki grubunda kentte sanayinin gelişmediği ($p\leq0.731$), fuarlar ve ticari faaliyetlerin yeterli sayıda olmadığı ($p\leq0.692$), aranan mal ve hizmetlerin kolayca bulunamadığı ($p\leq0.449$) konusunda görüş birliği içerisinde oldukları görülmüştür. Tespit edilen anlamlı farklılıklarda ise, yerel halkın, kentte çalışanlara verilen ücretlerin ülke ortalamasının altında olduğu ($p\geq0.030$), iş imkanlarının yeterince cazip olmadığı ($p\geq0.017$) ve yeteri kadar alışveriş merkezinin bulunmadığı ($p\geq0.049$) konusundaki olumsuz yaklaşımlarıyla öğrencilerden ayrıldığı anlaşılmıştır. Öğrenciler ise, kentte kiralık ev bulmanın daha zor olduğu ($p\geq0.000$) ve el sanatlarının gelişmediği görüşünü daha güçlü şekilde desteklemektedirler ($p\geq0.048$).

Tablo 4: Eğitim ve Sosyal Sorumluluk

Sorular	Genel Ort.	Halk	Öğrenci	t değeri	p değeri
Burdur'da yaşayan insanların eğitim seviyesi genel olarak yüksektir.	3.35	3.66	3.03	5.250	.000
Burdur'daki okullarda verilen eğitim kalitelidir.	3.35	3.54	3.15	2.901	.004
Burdur'da muhtaç insanlara gereken yardım yapılır.	3.26	3.50	3.02	4.280	.000
Burdur'da engelli vatandaşlar için yeterli düzenlemeler (yol, asansör vb) vardır.	2.59	2.56	2.63	-.559	.576

Tablo 4'te kentteki sosyal sorumluluk ve eğitim seviyesi hakkındaki görüşlerde, halk ve öğrencilerin Burdur'da engelli vatandaşlar için yeterli düzenlemenin olmadığı konusunda görüş birliği içerisindeler ($p\leq0.576$) iken; eğitim kalitesi ve muhtaçlara yardım konusunda ayrıştıkları görülmektedir. Halkın kentte muhtaçlara gereken yardımın yapıldığı fikrini savunduğu ve öğrencilerin bu konuda daha çekimser kaldıkları görülmüştür ($p\geq0.000$). Aynı şekilde, kentte yaşayan insanların eğitim seviyesinin yüksek olduğu ($p\geq0.000$) ve okullarda verilen eğitimin kaliteli olduğu ($p\geq0.004$) görüşü halk tarafından desteklenirken, öğrencilerin bu konulara daha çekimser yaklaştıkları anlaşılmıştır.

Tablo 5: Tarihi ve Turistik Açıdan Burdur

Sorular	Genel Ort.	Halk	Öğrenci	t değeri	p değeri
Burdur, doğal güzellikler yönünden zengindir.	3.21	3.59	2.82	5.715	.000
Burdur'un yeterince tanıtılmadığını düşünüyorum.	3.84	3.93	3.74	1.420	.156
Burdur'daki eğlence yerleri yetersizdir.	3.86	4.01	3.70	2.090	.037
Burdur'da yeterli sayıda spor tesisi vardır.	2.48	2.40	2.55	-.996	.320
Burdur'daki kaliteli otel, lokanta, kafeterya vb. tesislerin sayısı yetersizdir.	3.82	3.81	3.84	-.215	.830
Burdur'daki tarihi yapıların durumu (bakım, onarım, restorasyon vb) iyidir.	3.17	3.45	2.89	4.352	.000

Kentin tarihi ve turistik açıdan değerlendirilmesi bölümünde, hem halk hem de öğrenciler, Burdur'un yeterince tanıtılmadığı ($p \leq 0.156$), kaliteli otel, lokanta, kafeterya vb. tesislerin yeterli olmadığı ($p \leq 0.830$) ve spor aktiviteleri için gerekli yer ve tesisin az olduğu ($p \leq 0.320$) konusunda güçlü şekilde birleşmektedirler. Fakat yerel halk, şehrin doğal güzellik yönüyle zengin ($p \geq 0.000$) ve tarihi yapıların bakım ve onarımının yeterli ($p \geq 0.000$) olduğu görüşünde öğrencilerden ayrılmakta iken; kentte eğlence yerlerinin eksikliğini öğrencilerden daha güçlü şekilde desteklemektedirler ($p \geq 0.037$).

Tablo 6: Genel Altyapı Hizmetleri ve Çevre Temizliği

Sorular	Genel Ort.	Halk	Öğrenci	t değeri	p değeri
Burdur'daki yeşil alanlar, parklar yeterlidir.	2.68	2.86	2.49	2.509	.013
Burdur'da hava kirliliği vardır.	3.28	3.09	3.48	-2.906	.004
Burdur'daki sağlık hizmetleri kalitelidir.	2.87	3.19	2.54	5.085	.000
Burdur'da gürültü kirliliği yoktur.	3.16	3.34	2.98	2.489	.013
Burdur'da şehir içi ulaşım hizmetleri kalitelidir.	3.04	3.45	2.63	6.095	.000
Burdur'daki altyapı hizmetleri (elektrik, su, vb.) genel olarak kalitelidir.	2.64	2.84	2.43	3.029	.003

Tablo 6'da verilen kentteki genel alt yapı ve çevre temizliğine dair değişkenlerin herbirinde, halk ile kentte yaşayan öğrenci görüşleri arasında anlamlı farklılıklara rastlanmıştır. Bu durum, Burdur'a büyükşehirlerden veya daha gelişmiş başka kentlerden gelen öğrencilerin kenti geldikleri veya gördükleri yerlerle kıyaslamalarından kaynaklanabilir. Bu çerçevede, kentte yaşayan öğrencilerin, hava kirliliğinden daha çok rahatsız oldukları ($p \geq 0.004$), kentteki yeşil alan veya parkları yetersiz buldukları ($p \geq 0.013$), sağlık hizmetlerini yeterince kaliteli bulmadıkları ($p \geq 0.000$), gürültü kirliliğinden yakındıkları ($p \geq 0.013$), ulaşım hizmetlerini yeterli görmedikleri ($p \geq 0.000$) ve altyapı hizmetlerini yetersiz buldukları ($p \geq 0.000$) anlaşılmıştır.

Tablo 7: Burdur Halkı Hakkında Genel İzlenimler

Sorular	Genel Ort.	Halk	Öğrenci	t değeri	p değeri
Yardımsever	3.41	3.71	3.09	4.424	.000
Samimiyetsiz	2.76	2.70	2.83	-.921	.358
Hoşgörülü	3.09	3.35	2.82	3.821	.000
Kibar	2.85	3.06	2.64	3.276	.001
Genç	2.91	3.05	2.76	2.306	.022
Eğitimsiz	2.85	2.71	3.01	-.2.223	.027
Tutucu	3.18	3.12	3.25	-.999	.318
Dindar değil	2.64	2.71	2.57	1.099	.272
Cömert	2.65	2.88	2.40	3.484	.001

Tablo 7'de, Burdur halkı hakkındaki, burada yaşayan üniversite öğrencileri ile yerel halkın genel izlenimleri karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgularda, halk ve öğrencilerin Burdur halkı hakkında, samimiyetsizlik ($p\leq0.358$), tutuculuk ($p\leq0.318$) ve dindar değil ($p\leq0.272$) konularında, benzer görüşlere sahip olduklar anlaşılmıştır. Ortalamalar incelendiğinde, her iki grubun da samimiyetsizlik ve dindar olmama konusunda kesin bir kanıya sahip olmadıkları, hatta bu görüşe ortak olarak nispeten katılmadıklarını göstermelerine rağmen, tutuculuk konusunu 3.18'lik ortalama ile kabul ettiklerini göstermektedirler. Ayrı düşünülen konularda ise, yerel halk, kentte yaşayan insanları; yardımseverlik ($p\geq0.000$), hoşgörülü olma ($p\geq0.000$) , kibarlık ($p\geq0.001$), genç olma ($p\geq0.022$), eğitimli olma ($p\geq0.027$) ve cömert olma ($p\geq0.001$) konularında daha güçlü destekleyerek, öğrencilerin görüşlerinden ayrılmaktadır.

Tablo 8: Burdur'u Tanımlamak İçin Kullanılan Genel Yaklaşımlar

Sorular	Genel Ort.	Halk	Öğrenci	t değeri	p değeri
Ucuz	2.93	3.37	2.48	5.934	.000
Gelişmiş	1.92	1.92	1.92	.020	.984
Fakir	2.49	2.51	2.48	.197	.844
Kirli	2.77	2.58	2.96	-2.752	.006
Büyük	1.75	1.69	1.81	-1.038	.300
Güvenli	3.50	3.88	3.10	5.250	.000
Kalabalık	2.07	1.98	2.17	-1.504	.134
Güzel değil	2.94	2.59	3.30	-4.979	.000
Planlı	1.96	1.91	2.02	-.822	.412

Tablo 8'de yer alan kenti tanımlama konusundaki veriler incelendiğinde ise, hem halkın hem de öğrencilerin Burdur'u gelişmemiş ($p\leq0.984$), fakir ($p\leq0.844$), küçük ($p\leq0.300$), kalabalık olmayan bir nüfusa sahip ($p\leq0.134$) ve plansız ($p\leq0.412$) bir kent olarak tanımladıkları görülmüştür. Yerel halk kenti ucuz ($p\geq0.000$) bulurken, öğrenciler nispeten bu görüşe katılmamaktadır. Aynı şekilde, yerel halk kenti güvenli ($p\geq0.000$) bulurken, öğrenciler bu konuda çekimser kalmaktadırlar. Ayrıca, öğrenciler Burdur'u kent olarak kirli ($p\geq0.006$) ve güzel değil ($p\geq0.000$) olarak nitelerken, halk bu görüşe nispeten katılmamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde, aynen ürünlerde ya da işletmelerde olduğu gibi ülkelerin ve kentlerin de imaj konusuna önem vermeleri gerektiği görülmektedir. Yapılan bu araştırmada, Burdur'un insanların gözündeki imajı tespit edilerek üstün ve eksik yanlarının ortaya çıkarılması amaçlanmış ve kentte yaşayan yerel halk ile kente üniversite eğitimini tamamlamak için gelen öğrencilerin kent üzerine görüşleri, bağımsız t-testi ve ANOVA yöntemleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Araştırmada, halk kısmen Burdur'u yaşamak istedikleri ilk beş kent arasına dahil ederken, öğrenciler bu görüşe mesafeli yaklaşmakta ve çoğunlukla katılmamaktadırlar. Halk, kentin genel imajının kısmen olumlu olduğunu, öğrenciler ise olumsuz olduğunu düşünmektedirler. Halk, şehir içi ulaşım ve sağlık hizmetlerinden genel anlamda memnun görünürken; öğrenciler bu görüşe çok olumlu yaklaşmamaktadır. Fakat, kentin yeterince gelişmemiş olduğu, kültürel ve sanatsal etkinliklerin azlığı, ticari faaliyetlerin ve alışveriş noktalarının yeterli sayıda olmaması, aranan herşeyin kentte kolayca bulunamaması ve kentin yeterince tanıtılmadığı konularında yerel halk ve öğrencilerin görüş birliği içerisinde oldukları da anlaşılmıştır.

Genel olarak, öğrencilerin kentte ev bulmakta zorlandığı, kentin doğal güzelliklerinin ve eğlence yerlerinin az olduğu, hava kirliliğinin fazlalığı ve ulaşım hizmetlerinin yeterli olmadığı gibi konularda sıkıntı yaşadıkları tespit edilmiştir. Burdur'da yaşamaktan en memnun yaş aralığının 36 yaş ve üzerinde olduğu ve yaş aralığı yükseldikçe, kentte yaşamaktan duyulan memnuniyetin de arttığı görülmüştür. Bu yönüyle kent, bir orta yaş ve emekli kenti görüntüsü vermektedir. Eğitim seviyesine göre kentte yaşamaktan en memnun olanların, lise ve daha altı düzeyde eğitime sahip olanlar olduğu görülmüştür. Kentte yaşamaktan en çok memnun olanların, burada 6-10 aralığında yaşayanlar; ikinci en memnun olanların da 11 yıl ve üzeri yaşayanlar olduğu anlaşılmıştır. Burdur'da 5 yıl ve daha az yaşayanların, yani çoğunlukla öğrencilerin kentten memnuniyet ortalamasının çok düşük olduğu tespit edilmiştir. Gelir düzeyi bakımından, orta gelir düzeyindeki kişilerin, meslek grupları yönüyle de; ev hanımı (4.67), işçi (3.88), serbest meslek (3.71), emekli (3.50), ve memurların (3.22) kentte yaşamaktan memnun oldukları anlaşılmıştır.

Araştırma neticesinde karşılaşılan eksikler göz önünde bulundurulduğunda; kentte öğrencilere yönelik yatırımın artması ve onlara sağlanan mal ve hizmetlerde öğrenci tarifelerine yer verilmesinin, onların kente bakışını olumlu etkileyebileceği söylenebilir. Ayrıca, Burdur'da belediyecilik hizmetlerine daha çok ağırlık vermesi gerektiği, altyapı, çevre temizliği, engelliler için gerekli düzenlemelerin yapılması, daha fazla park ve yeşil alan oluşturulması konularına daha fazla özen gösterilmesi gerekmektedir. Burdur'da sanayinin ve ticaretin geliştirilmesi ile fuar, ticari faaliyetler vb. sayısal niteliklerinin artırılmasına yönelik yatırımların yapılması ve cazip imkanlarının sağlanması buna yönelik olarak da çalışanlara verilen ücretlerin Türkiye ortalamasına çıkarılması ve el sanatlarının geliştirilmesine yönelik gerekli desteklerin sağlanması gerekmektedir. Özellikle öğrencilere yönelik olarak barınma sorununu gidermek için gerekli çalışmalar yapılmalı; insanların eğlence yeri, kaliteli otel, kafeterya gibi tesislere olan ihtiyaçlarını karşılayacak yeni yatırımlara teşvik sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

AKDOĞAN M. Şükrü ve Gülşah AKKUŞ KARKIN, (2010). "Şehir Pazarlaması Kapsamında Bir İmaj Çalışması: Sivas Örneği", *I. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi* (27-30 Mayıs 2010), Nevşehir, ss 540-556.

AKYURT Hakan, Lütfi ATAY, (2009). "Destinasyonda İmaj Oluşturma Süreci", *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt I, Sayı 1, ss.1-14

ASPLUND Christer ve Muhterem İLGÜNER, (2011). *Marka Şehir*, Markating Yayınları, 1. Basım, ISBN: 978-605-61950, Sertifika No: 20818, İstanbul.

BAL, Mustafa, (2012). "Çalışan Personelin Kurumsal İmaj Oluşumuna Etkisi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2012, Cilt 2, sayı 1, ss.219-241.

BRANDT Céline ve Charles Pahud de MORTANGES, (2010). Students ' Corner "City Branding: A Brand Concept Map Analysis Of A University Town", *Place Branding and Public Diplomacy*, Vol. 7, 1, 50–63, 7 th December 2010.

CERİT, Yusuf, (2006). "Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Üniversitenin Örgütsel İmaj Düzeyine İlişkin Algıları", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Sayı 47, ss:343-365

DEMİR Cüneyd, (2006). "Kent Kimliği Geliştirme Sürecinde Mekansal Model Tasarımı ve Kent Plancılarının Rolü". *Planlama*. No:3, ss.117-122.

GİRİTLİOĞLU İbrahim ve Cevdet AVCIKURT, (2010). "Şehirlerin Turistik Bir Ürün Olarak Pazarlanması, Örnek Şehirler Ve Türkiye'deki Şehirler Üzerine Öneriler (Derlemeden Oluşmuş Bir Uygulama)", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Yıl:3, ss.74-89.

GÖRET ÖZDEMİR Ayşe, (2013). Şehir Varlıklarının Şehir Pazarlamasındaki Önemi: Alanya Örneği, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya.

GÖRKEMLİ Nur, Gökhan TEKİN, Yunus Emre BAYPINAR, (2013). "Kültürel Etkinlikler ve Kent İmajı - Mevlana Törenlerinin Konya Kent İmajına Etkilerine İlişkin Hedef Kitlelerin Görüşleri", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt: 2 Sayı: 1, ss.150-171.

İLGAR Evren, (2008). Kent Kimliği Ve Kentsel Değişimin Kent Kimliği Boyutu: Eskişehir Örneği, Anadolu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Anabilim Dalı.

KOTLER Philip ve Alan R. ANDREASEN, (1991). Strategic Marketing for Non-profit Organizations, New Jersey, Prentice Hall.

NALLATHİGA Ramakrishna, (2011). "Cities Under Competition: The Role of City Image(s) in Brand Building for Investment Inflow", *The IUP Journal of Brand Management*, Vol. VIII, No. 4, ss.25-35.

ÖZDEMİR Şuayip ve Yusuf KARACA (2009). "Kent Markası Ve Marka İmajının Ölçümü: Afyonkarahisar Kenti İmajı Üzerine Bir Araştırma" *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, ss.113-134.

ÖZDEMİRCİ Ata, (2004). Popüler Kültür, Tüketim Psikolojisi ve İmaj Yönetimi: Türkiye (1950-1980), Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim Organizasyon Bilim Dalı, İstanbul.

ÖZER Mehmet Akif, (2013). "İmajını Yöneten Örgütler Daha mı Başarılı Oluyor?", *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 3-4-5, 26-45, Ağustos - Kasım 2012 / Şubat 2013.

RİZZİ Paolo ve Ilaria DİOLİ, (2010). "Strategic Planning, Place Marketing and City Branding: The Italian Case", *Journal of Town & City Management*, Vol. 1, 3 ss.300-317.

TOPSÜMER Füsun, Eylin BABACAN, E. Pelin BAYTEKİ, (2011). "Şehir Ve Çocuk: Çocuk Dostu Şehir Girişiminin Şehir İmajına Katkısı", İletişim Fakültesi Dergisi / Şehir ve Çocuk: 'Çocuk Dostu Şehir' Girişiminin Şehir İmajı Katkısı, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından düzenlenen *3. Uluslararası Çocuk ve İletişim Kongresi*, 5-20.

TUTAR Özhan, (2007). Türkiye'nin Kamu İstihdam Kurumu Olarak Türkiye İş Kurumunun Toplumdaki İmaj Tespiti Ve İmaj Geliştirme Üzerine Bir Çalışma, Uzmanlık Tezi, T.C. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.

TÜRKKAHRAMAN, Mimar, (2004). "Günümüzün Büyüsü İmaj Ve Gerçek Hayat", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı 30, ss.1-14.

YÜCE Alpaslan ve Uğur ÇAPIK (2012). "Geçmişten Geleceğe Her Yönüyle Kağızman Sempozyumu", 24-26 Mayıs, ss.497-512.

MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SİYASAL SİSTEMİ VE GELİŞEN SİYASİ DÜŞÜNCE AKIMLARI

Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU
Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, hseyhanlioglu@gmail.com

ÖZET: Selçuklu İmparatorluğunun bir uç beyi olarak kurulan Osmanlı Devleti, 400 yıl süren yükselişinden sonra, 1699 yılında II. Viyana Kuşatmasının yenilgiyle sonuçlanması üzerine önce gerileme ve ardından çöküş dönemine girmiştir. Bu dönemden itibaren Avrupa'nın sömürgecilikle büyük güç elde etmesi, Rusya'nın bir tehdit gücü olarak ortaya çıkması, askeri yenilgiler, İpekyolu gibi tarihi ticaret yollarının okyanus kıyılarına kayması ve Fransız İhtilali'nin siyasi düşüncelerinin yayılması sonucu, Osmanlı Devleti rol model olarak Avrupa'yı örnek almaya başlamıştır. Sultan III. Selim ile başlayan bu dönemde (1789) Osmanlı Devleti askeri, iktisadi, hukuki, siyasi ve sosyal alanda köklü değişikliklere gitmiştir. Nizam-i Cedit (1789-1918) olarak tanımlanan bu dönem, aynı zamanda nizam-ı kadimden kopuş (1299-1789) ve batılı siyasi düşüncelerin de Osmanlıya nüfuz etmeye başladığı dönem olarak kabul edilmektedir. Tanzimat (1839), Islahat (1856) ve Meşrutiyet (1877) döneminde gelişen Batıcılık, Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasi düşüncelerin de İmparatorluğun çöküşünü durduramaması üzerine, devleti kurtarma süreci 1908 yılından itibaren Türkçülük olarak devam etmiştir. Bu çalışmada Osmanlı devletinin siyasal sistemi ve modernleşme sürecinde gelişen siyasi düşünceler analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Jön Türkler, Batılılaşma, Osmanlıcılık ve İslamcılık.

THE OTTOMAN EMPIRE'S POLITICAL SYSTEM IN THE PROCESS OF MODERNIZATION AND EVOLVING POLITICAL THOUGHT FLOWS

ABSTRACT: Upon the conclusion of the second siege of Vienna in defeat in 1699, the Otoman Empire, which was established as a margrave of the Seljuk Empire, following 400 years of rise, would enter first a period of decline and then in collapse. In this period, as a result of the Europe's achievement of great power through colonization, emergence of Russia as a power of threat, military defeats, drift of historic trade routes, such as Silk Road, to the Ocean Coasts, and spread of nationalist political thoughts of French Revolution, the Ottoman Empire began to take Europe as a role model. In this perion (1789), which started with Sultan Selim III, the Otoman Empire began to imitate Europe in military, economic, political and social fields . This period, referred to also as Nizam-i Cedit (1789-1918), is regarded as the period of breakout from the Nizam-i Kadim (1299-1789) and entry of Western thoughts into the Otoman Empire. Since the Westernism, Ottomanism and Islamism, which developped during the Tanzimat (1839), Reformation (1856) and Constitution (1877), failed to stop the collapse of the Empire, the recovery process of the State would continue as Turkism from 1908 onwards. In this study, we will analyze the modernization efforts of the Ottoman State and political currents of thought.

Keywords: Modernisation, Westernisation, Jön Turcs, Ottomanism and İslamism.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, 1299-1918 yılları arasında Asya, Avrupa ve Afrika'da hüküm süren Asya merkezli bir Türk-İslam devletidir. Bu Devlet, 1299-1453 yılları arasında gelişme, 1453-1699 yılları arasında olgunlaşma, (1789-1877) yılları arasında batı odaklı teşhis ve tedavi dönemine ve (1908-1918) yılları arasında ise son dönemine girmiştir.

II. Viyana kuşatmasının başarısızlığı üzerine (1699) iç siyasi hesaplaşmaya giren Osmanlı Devleti, bir asra yakın süre kendi imkanlarıyla kurtulma çabalarında bulundu. Ancak bu sürecin iç ve dış sebeplerle başarısızlığa uğraması üzerine Sultan III. Selim'in (1789-1807) kesin kararıyla, "nizam-ı kadim yerine nizam-ı cedit" yani Avrupa'yı örnek, alarak çöküş sürecinden kurtulacağız" kararı verilir.

Çünkü 1720'li yıllardan itibaren Avrupa'ya atanan elçilerden gelen sefaretnamelere[1] göre Avrupa, acilen ve mutlaka örnek alınmalıdır. Avrupa'nın dünyada askeri olarak başat güç olmaya başladığı, iletişim ve ulaşım alanında teknolojik gelişmelerin yaşandığı "Yeni Bir Dünya Düzeni" kurulmuştur. Ekonomik olarak da artık dünyanın merkezi, Akdeniz ve Osmanlı coğrafyasından çıkmış okyanuslara, yani Avrupa sahillerine kaymıştır. Bunun için askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik olarak hayatın her alanında, Avrupa örnek alınarak değişikliklere başlaması bir zorunluluk olarak görülmüştür.

Tahta geçişi de ülkemizde Batılılaşma tarihinin başlangıcı sayılan, Sultan III. Selim (1789–1807) ve aynı yolda ilerleyen Sultan II. Mahmut'un (1808–1839) modernleşme çabaları, Tanzimat Fermanıyla (1839) somutlaşırken, İmparatorluk artık geri dönül(e)mez bir yola girmiştir. Bundan sonra artık Tanzimat (1839), Islahat (1856) ve Meşrutiyet devirlerine (1876 ve 1908) tanık olacağız. Ve Osmanlının siyasal sistemi tartışılacağı gibi siyasi ideolojiler de Osmanlı'ya nüfuz etmeye başlayacaktır.

[1] Örneğin, Paris'e atanan ilk sefir olan Yirmisekizinci Mehmed Çelebi Efendi'nin hatıratı olan Sefaretname (13 Ekim 1720-8 Ekim 1721 tarihleri arası) Osmanlıya Batı'nın açılan kapısı olmuştur. Batı'nın Osmanlıyı şehircilik, sosyal hayat, ekonomi gibi günlük ve siyasi hayatın her alanında etkilediği edebi ve tarihi bir eser olmuştur. Çelebi, yolda uğradığı Malta gibi Avrupa yerleri hakkında da önemli bilgiler verirken, Paris'in saray ve bahçelerini anlattığı eseri aynı zamanda lale devrine etkide bulunmuştur.

Önceleri yukarıdan aşağıya toplum ve devlet mühendisliğiyle başlayan çağdaşlaşma, kısa zamanda en çağdaşın bile geri kalacağı hızlı bir dönüşüm sürecine dönüşecektir. Burada aynı zamanda iç siyasal ve sosyal çatışmalar da başlamıştır. Örneğin, Avrupa esaslı yenilikler yaptığı için padişahlar gâvur ilan edilirken (III. Selim ve II. Mahmud gibi), reformların hız ve kapsamına sınır getirdiği için bazıları da gerici ve baskıcı (Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid gibi) ilan edilmiştir.

III. Selim'in öldürülerek tahtan indirildiği iç çatışmalara bir de Mısır ve Rusya ile savaşlar (1853 ve 93 Harbi) ve Balkanlardaki isyanları (1820-1912) eklersek, modernleşmenin ne kadar hayati ve acil olduğu daha iyi anlaşılır. Çünkü yeniçeri ordusu dağı(tı)lmış, Vaka'i Hayriye (1826) ve cephelerde kaybeden orduların ardından kaçan milyonlarca Müslüman, Balkan şehirlerinden İstanbul sokaklarına, oradan da Bursa'ya; Kafkaslar Erzurum hattından da Lübnan'a kadar akmaktadır (McCarthy, 1994:7).

Bu süreçte, İmparatorluğu kurtarmak için iş başa düşmüş, Avrupa'nın "Hasta Adam" tanımına inat "Genç Osmanlılar" adını alan pusulasız, Avrupa sokaklarında kurtuluş reçetesi aramaya koyulan, kendini vatanı kurtarmakla sorumlu gören bir grup "Genç" ortaya çıkar. Bir tek dertleri vardır: Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'yi ve Din-i Mübin-i İslam-ı kurtarmak? Namık Kemal ve Ali Suavi başta olmak üzere, 1865 yılında tarihimizde ilk siyasi cemiyet olarak örgütlenen Genç (Yeni, Jön) Osmanlılar, kurtuluş reçetesi olarak zaman içinde Batıcılıktan, İslamcılıktan ve Osmanlıcılıktan geçerek Fransız İhtilali'nin laik, ırkçı ve devrimci hâkim rengine dönüşecektir.

Kısaca Batı esaslı modernleşme döneminde yapılan ekonomik, sosyal, siyasal, hukuki, eğitim ve askeri yenilikler yine Batı esaslı, o güne kadar Osmanlının bilmediği siyasi düşüncelerin doğmasına sebep olmuştur. Yaklaşık bir asır süren bu dönemde Osmanlının köklü ve hızlı olarak, yukardan aşağıya doğru jakoben politikalarla modernleş(tiril)meye çalıştığı görülmektedir.
Bu çalışmada, Osmanlı devletinin siyasal yapısını, bu yapının çözüldüğü noktaları ve bu çerçevede gelişen siyasi düşünceler analiz edilecektir.

1.Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasal Sistemi

Bir Türk-İslam devleti olarak 624 yıl, üç kıta üzerinde hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu, Orta Asya, Selçuklu İmparatorluğu yoluyla Fars Devlet kültürü ve Araplardan İslam'ın ruhunu aldıktan sonra Anadolu'da Bizans'ı da bünyesine katarak İmparatorluk olma aşamasına geçmiştir. Osmanlı siyasal sistemi hiç şüphesiz en sonda birkaç damla Bizans kanı taşısa da Asya ve Türk-İslam siyasal sistemlerinin 20. yy'a kadar ki son üst versiyonu olarak görülmektedir. Çünkü Osmanlı siyasi kurumları, biri eski Türk devlet geleneği, diğeri ise İslam Devleti ve siyasi kurumları olmak üzere iki temel kaynaktan beslenmiştir (Ünal, 2010: 17).

Esas olarak Nizam-ı Kadim (1299-1789) ve Nizam-ı Cedit (1789-1918) olarak iki tarihi döneme ayrılan Osmanlı siyasal sistemi, Berkes'e (Berkes, 2009: 121) göre şu parametrelere dayanmaktadır:

a) Halife-Padişah,

b) Bağımlı hizmet sınıfı (kapıkulları), yani hükümdarın topraklar üzerindeki reayayı zabıta ve devleti vergi gelirleriyle beslemeye memur olan tımar başkanları ve bunların feodal bey yetkilerini kazanıp da reayayı doğrudan doğruya kendilerine bağımlı yapma gücünü kazanamamaları için hükümdarın iradesine adanmış bir ordu (Yeniçeriler),

c) Devletin maliyesini ve yönetim mekanizmasını yürütecek bürokrasi öğelerinden oluşmaktadır.

Alman Sosyolog Max Weber tarafından patrimonyalizm olarak tanımlanan Osmanlı siyasal sistemi, esas olarak en tepedeki padişaha dayanır. Padişah, Mısır Seferinden sonra (1517) aynı zamanda halife unvanını kullanmaya başlamıştır ki; Hadim-ı Harem-i Şerifeyn[2] ve Halife-i zillullah-ı- fi'l arz (Ünal: 127; İnalcık, 2010: 151) unvanı, açıkça ilahi bir hakkın doğrudan Allahtan gelen bir otorite olarak görülmektedir (Lewis, 1992: 73) .

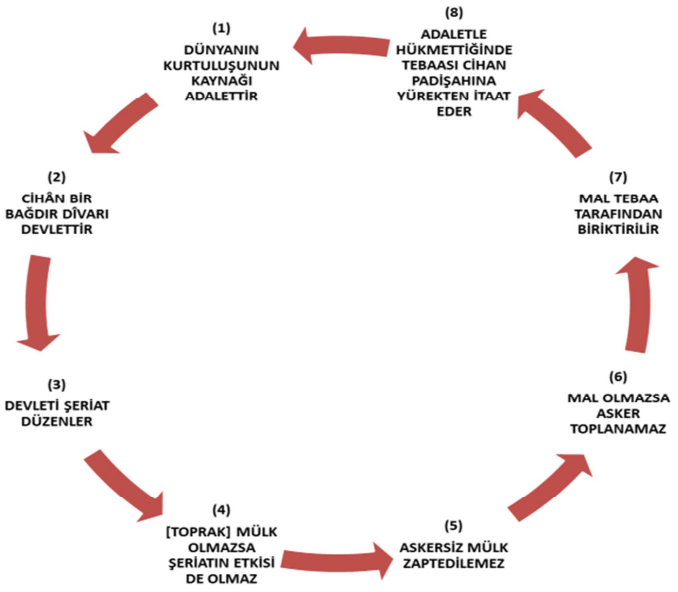
Yatay ve dikey olarak örgütlenen merkez ve taşra teşkilatı, kuvvetli yerel yönetimler ağı, padişahtan gelen tuğralı bir fermana dayanmaktadır. Padişahın, bir tesbihin imamesi olarak görüldüğü bu sistem, Weber tarafından patrimonyal "Sultanizm" (Weber, 1978: 1-2; İnalcık, 1994: 25) olarak tanımlanmışsa da başta Halil İnalcık olmak üzere, çok sayıda konunun uzmanı bu tanımın sığ ve gerçeği yansıtmadığını ileri sürmektedirler. Bu iddia, federalizm, daire-i adliye sistemi, ulema, ahilik, vakıf ve loncalarla örgütlenmiş bir toplum, başta tüm hayatın mihenk taşı olan din ve onun destekçileri olan halka bakılacak olursa oryantalist bir bakış açısı olduğu görülmektedir.

Çünkü divanın, ordunun ve hükümetin başı olan Padişah, divana danışmadan kolay kolay son kararları al(a)mazdı. Örneğin, en kuvvetli Osmanlı sultanlarından olan Kanuni Sultan Süleyman bile dönemin şeyhülislamı Zenbilli Ali Efendi'yi çiğneyip geçemezdi ki, vefatından sonra, türbesine koydurduğu sandukadan çıkan fetvalarda bu durum açıkça görülmektedir.

On yedinci yüzyılda Türk fıkıh âlimi, Kınalızade tarafından tasvir edilen Osmanlı siyasal sisteminin esası, adalete dayalı itaate bağlanmıştır. Bu mekanizmaya göre, zenginleşen devlet daha güçlü ordular besler ve yeni ülkeler fethedebilirdi. Fethedilen yerlerde adaletli olunmasını esas alan sisteme, daire-i adliye denilirdi (Mardin, 2010: 115).

[2] Osmanlı Devleti halifeliği siyasi güç olarak ilk olarak 1774 yılında Kırım'ın Ruslara bırakılması sırasında kullanmıştır. Küçük Kaynarca Antlaşmasının birinci maddesi şöyledir: Kırım Hanlığıyla Kuban ve Bucak Tatarları siyasi bakımdan müstakil olup, ancak dinî işlerinde Hilâfet makamına tâbi olacaklardır.

Şekil 1: Osmanlı siyasal sisteminin ana şeması

Carter V. Findley'e göre (1992: 6-7), Osmanlı İmparatorluğunun yapı taşı, siyasi ve dini lider olan halife padişaha dayanmaktadır. Ancak bizce bu Oryantalist Findley'e göre Ortaçağ Avrupa siyasi literatüründeki iki kılıç kuramından[3]çok farklıdır.

Bu anlamda Şerif Mardin, Osmanlının siyasal yapısını merkez ve çevre olarak teorik bir çevreye oturturken bu, yöneten (merkez), yönetilen (Çevre) esasına dayalı bu siyasal sistemde yöneten grubu; mülkiye, ilmiye, seyfiye ve kalemiye (MİSK) grubu oluşturur. Mardin'e göre Osmanlı yönetici sınıfının en önemli özelliği liyakata dayalı askeri bir sınıfa dayalı olması idi (Mardin, 2010: 82).

Yönetilen grup olan halk(reaya), müslim (millet-i hâkime) ve gayr-i müslim olarak din esasına göre tasnif edilmiştir. Zımmi (korunan) gayr-i müminler cizye (vergi) verirlerdi ve bu nedenle de askerlikten muaf tutulmuşlardı. Müslümanlar ise Arnavut, Boşnak, Kürt, Türk veya Arap gibi ırk ayrımına tabi tutulmaksızın devletin asli unsuru olarak görülmüştür. Bu durum Tanzimat Fermanı'na kadar devam etmiştir. Bundan sonra ise artık herkesin sadece din yerine vatandaşlığı esas alınır.

Eyaletler şeklinde yönetilen ve ekseriyetle âdem-i merkeziyetçi bir siyasal yapı olarak kabul edilen, Osmanlı Devleti, Findley'e göre özerk milletler topluluğundan oluşmaktaydı. Müslüman ve Müslüman olmayanlar şeklinde ikiye ayrılan toplum, 18.yy'da yaklaşık %60 oranında müslüman ve %40 civarında da gayr-i müslümlere dayanmaktaydı ki; bu dönemde Anadolu nüfusu yaklaşık 10-15 milyon arasında bulunmaktadır (Tabakoğlu, 2013: 27).

Osmanlı sivil toplum hayatında, dini cemaatler, ticari örgütlenme olan Ahilik[4] (Türköne, 2010: 369) esnaf ve sanatkâr topluluğu olan loncaları egemendi. Bu sistem dergâhtan, dükkâna ve oradan da devlete uzanan bir zincirleme ağa sahipti. Din, hayatın her anını kuşatırken; yasal kontrollerden hiç de aşağı olmayan manevi iç kontrol ve imamın kontrolündeki mahalle, bireyi ve toplumu şekillendiriyordu.

Batıdaki kapitalizmi doğuran sömürge ve merkantilizm ruhuna sahip olan Burjuvazinin aksine, paylaşım ve sosyal adaleti esas alan ahiliğin etkin olduğu klasik dönem Osmanlı siyasal sistemi, tevhid inancının siyasi yansıması olarak nev-i şahsına özgü bir anlayışı benimsediği görülmektedir. Toplumsal sınıflaşmayı engelleyen (Ortaçağ Avrupa kast sistemi gibi) Özel mülkiyet ve sermaye oluşumunu engellediği iddia edilen Ortaçağ'ın mükemmel tarım sistemi olan Tımar Sistemi[5](Türköne, 2010: 368; Ünal: 79) de zamanla iç ve dış sebeplerle yenilenmediği için askeri yapılanmaya da olumsuz olarak sirayet edecektir. Huricihan İslamoğlu'na (2010: 330) göre, Osmanlıda köylü isyanlarını engellediği düşünülen bu sistem o günün koşullarından Avrupa'dan çok ilerdeydi.

---

[3] Kilisenin ve monarşinin öncelik ve üstünlüğüne dayalı olan Avrupa siyasal sisteminde, kilisenin prensiplerine itaat, mutlak bir şart olarak görülmekteydi. Bu dönemde (9.yy–15.yy), 1302 tarihli "*Unam Sanctam*" (İki Kılıç) kuramına göre, (Barbier, 1999, s.23) ruhanî ve cismanî iktidar ayrımına gidilmiş, ancak bunların her ikisi de papanın otoritesi altına konulmuştur.

[4] Anadolu Selçukluları ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşu arasındaki dönemde varlığı belirginleşen, Ahi Evran tarafından kurulan esnaf örgütüdür. Ahilik geleneksel toplumlara özgü esnaf kültürünün Türk-İslam kültüründeki taşıyıcılığını yapmıştır. Ahi Evran örgütün sürekliliğini sağlamak için örgütü tekke ve zaviyelere bağlamıştır ve herhangi bir meslekte çalışabilmek için o mesleğin ahi zaviyesine bağlanmış olması gerekmektedir. Örgütün temelinde yardımlaşma ve topluluk düzenini koruma ilkeleri yatmaktadır. 15. yüzyıldan sonra zanaatçıların resmi kuruluşu haline gelen ve Osmanlı Devleti döneminde çok önemli bir yer tutan Ahi birlikleri 1925'te resmen kapatılmıştır.

[5] Osmanlı imparatorluğundaki toprak düzenini ifade etmektedir. Toprağın mülkiyeti devlete aittir. Bu toprağı işleyenlerin kullanım hakkı bulunmaktadır. Sistemin orijinal tarafı, toprağın başarılı hizmetleri görülenlere sadece hayat boyu paylaştırılması, buna karşılık bu kişilerin belirli miktarda askeri savaş için hazır bulundurmasıdır. Böylelikle vergi mahallinde toplanıp, yine devletin en büyük harcama kalemini oluşturan ordu için mahallinde harcanmaktadır. Osmanlı'nın, ulaşımın ve iletişimin çok sınırlı olduğu çağlarda devasa bir imparatorluk yaratmasının sırrı bu sistemdedir. Padişah hasları ve dirlik olarak tanımlanan bu sistemde, yıllık geliri 3-20.000 akçeye tımar, 20.000-100.000 zeamet, 100.000+ akçe geliri olana da has denirdi.

Müsadere ve toprak mülkiyetinin miras olmaması, Osmanlının sosyal ve siyasal yapısını korurken; bu yapıda uçuk zenginlikleri ve Avrupa gibi toplumsal sınıflaşmayı da ortadan kaldırmıştır. İslamoğlu'na göre 1800'lere kadar yerel güç odaklarını ortadan kaldıran bu sistemin sonucu olarak, batılı tarzda pazar eklentili bir yapı yerine statü eklentili bir yapı ortaya çıkmıştır.

Altı asırlık Osmanlı Siyasal Sistemi, Saray, Enderun (Saray Okulu), Divan, Devşirme, Yeniçeri, Tımar ve Bab-ı Ali (Bürokrasi)'ye, dayanmaktadır. (Findley, 1992: 10) Bu açıdan bakıldığında Osmanlı siyasal sistemi; din-u devlet esaslı meşruiyet, adalet karşısında din, dil ve ırk farkı gözeten ve her toplumun adalet mekanizmasını yerelden merkeze kadar kurmasına izin veren daire-i adliye, güç (Ordu) sistemi tamamlamaktaydı.

Özetle, 13. ve 14. Yüzyıllarda temeli atılan son Türk ve İslam İmparatorluğu olan Osmanlı Devleti'nin siyasi sistemi 14 ve 15. Yüzyıllarda hızla geliştikten sonra 17. Yüzyılda en mükemmel haline ulaşmıştır. Ancak başta Avrupa'da olmak üzere değişen dünya dengelerinde, 18. Yüzyıldan sonra Osmanlı kurumları kendisini yeterince ve zamanında yenile(y)emediği için, başlayan iç ve dış etkenlere bağlı olarak, 1789 yılından itibaren Avrupa'nın ve özellikle Fransa'nın etkisi altına girmeye başlamıştır.

> Köklü değişiklik ve ıslahatların yapılmasına ihtiyaç vardır. Ancak alınacak şeyler ahlâkî faziletimizi, sosyal hayatımızı ve dinimizi muhafaza etmesi şartıyla uygulanmalıdır. Batıdan, sadece teknik almak gerek. Takip edilecek yol, yeniyi iyiliğinden, hususiyle lüzumundan dolayı almak, eskiyi de fenalığı sabit olduğu için atmaktır. (Ahmet Mithat Efendi)

2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Modernleşme Çabaları

18.yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarından itibaren, Osmanlı Devleti için Avrupa'yla ekonomik ve askerî alanda farkın gittikçe açılması ve ülkenin önü alınamayacak şekilde küçülmesi nedeniyle "değişim ve dönüşüm" acil bir hale gelmişti. Bu değişim ihtiyacı, iki sonucu ortaya çıkarmıştır: Değişim, "geçmişe doğru mu?, geleceğe doğru mu?" olacaktı. Başlangıçta bu soruya verilen cevap muhteşem olan bozulduğu için, şimdi yapılması gereken yeniden değişip, o eski ideal duruma dönmek şeklinde denilmişse de sonuçta rota Batı Avrupa'ya kırılacaktır. olmuştur. (Belge, 2003: 93)

2. 1. Nizam-ı Kadim mi? Nizam-ı Cedit mi?

1699-1789 yılları arasında Osmanlı modernleşmesi Fatih, Yavuz ve Kanuni gibi zaferler dönemi örnek alınır. Koçi Bey'in Risalesi (1650)[6], Tarhuncu Ahmed Paşa'nın Maliye Programı, Naima ve özellikle Kâtip Çelebi'nin çalışmaları bu çerçevede yapılmıştır (Eryılmaz, 2010: 33; Ünal, 128). Aynı şekilde Osmanlı tarihinde ilk kez "ön şartlar" ileri sürerek, sadrazamlığa geçebileceğini belirten Köprülülerin iktidar dönemi çalışmaları da siyasî alanda yapılan "ıslah" çalışmalarıdır. Örneğin, Koçi Bey, Risalesinde devletin temeli olarak da görülebilen Tımar sisteminin ıslahına ayırmıştır. Yaklaşık yüzyıl kadar süren Osmanlı'nın kendi iç dinamikleriyle ve geçmiş esas alınarak yapılan reform çabaları, Viyana faciası (1699), Rusya'yla yapılan savaşların başarısızlığı, Fransız İhtilali'nin etkisiyle Balkan milliyetçiliğinin militanlaşması, Avrupa'yla başta askerî olmak üzere teknolojik mesafenin bir türlü kapatılamaması, siyasî iç çatışmalar ve isyanlar gibi nedenlerle yeterince başarılı olamadığı görülmektedir.

Bunun üzerine başta Fransa olmak üzere, Avrupa'nın örnek alındığı ikinci döneme yani , nizam-ı cedit (1789) geçilmiştir. Bu süreci ilk başlatan ve hükümdarlığının başlangıç tarihî de "taktir-i ilahî" olarak Fransız İhtilali'nin olduğu yıla denk gelen (1789) Sultan III. Selim'dir. Zürcher'e göre, Sultan III. Selim'i önemli kılan şey, 17. yüzyıl ortasında merkezi otoriteyi yeniden kuran Köprülü vezirlerinin zamanından beri süregelen geleneksel reform teşebbüsleriyle, 19. yüzyıl Tanzimat reformları arasında, geçiş döneminin bir şahsiyeti olması, amaçlarına ulaşmak için Avrupa'nın usullerini (ve Avrupalı danışmanları) kabule istekli olması (ve saltanatının Avrupa'yla Osmanlı yönetici seçkinler sınıfı arasında adeta bir köprü konumunda bulunmasıdır Zürcher, 2009: 44). Bu nedenle Sultan III. Selim'in tahta çıkış tarihî Osmanlı Devleti'nin Avrupa yoluna girmesinin başlangıç tarihî olarak kabul edilmektedir.

III. Selim döneminin reformlarının temel amacı, ekonomi ve askerî gelişmeyi sağlamaktı. 1826 yılında Vaka-i Hayriye olarak bilinen Yeniçeri ocağının kaldırılması (1826) modernleşme alanında milat olarak görülebilir. Çünkü harp meydanlarından kaçan, ölmüş yeniçerilerin maaş cüzdanlarını (esame) alan-satan, komutanlarını dinlemeyen, saray basan, geçmişin muhteşem savaş makinesi artık yaşlı ve kontrol dışı bir güç görünümündeydi ve son yüzyılda neredeyse (1711 Prut Savaşı hariç) girdiği bütün savaşları kaybetmişti. Örneğin, Osmanlı'nın Rusya'yla yaptığı ve büyük yıkımlarla sonuçlanan 1774, 1792 ve 1829 savaşları Osmanlı sisteminin değişikliğini zorunlu kılmış ve rotayı Avrupa'ya askeri mecburiyetlerle kırmıştır. Kısaca bir asır süren (1699-1789) nizam-ı kadim başarısız olmuş ve özellikle askeri nedenlerle III. Selim Avrupa'yı örnek alarak modernleşme sürecini başlatmıştır. Ekonomi ve askeri alanda başlayan bu sürece nizam-ı cedit denilir. Bu sürecin konumuz açısından önemi ise, siyasi düşüncelerin ve Avrupa siyasal sisteminin de (Parlemento ve Anayasa gibi) Osmanlı'ya nüfuz etmiş olmasıdır.

[6] Koçi Bey Risalesi, iki bölüme ayrılmaktadır: Devlet yönetiminde başta Tımar sistemi olmak üzere her türlü bozukluklar ve bunların çözüm yolları belirtilmiştir. Bu yönüyle eser, Osmanlı kamu yönetiminin sorunlarını geniş bir perspektif içinde inceleyen ve alınacak tedbirleri açıklıkla belirten geniş kapsamlı bir rapor niteliğindedir. Koçi Bey, iyi bir yönetim için adalet dairesi denilen Halk, Hazine, Asker ve Adalet olmak üzere dört unsurlu bir yapı öngörür. (Kutadgu Bilig'deki Devlet, Akıl, Kanaat, Bilgi gibi) Koçi Bey, Devleti güçlü orduya, güçlü orduyu hazineye, hazineyi reaya'ya onu da adalete dayandırır. Ülkenin temelindeki bozukluğu da böylece adaletsizliğe dayandırmış olur. Eser, Nizam-ül Mülk 'teki, "Küfür ile Dünya durur, zulüm ile durmaz" ilkesini sık sık tekrarlar. Koçi Bey burada şu bozukluklara ve çözüm yollarına vurgu yapar: Eski usul ve nizamların terk edilerek askeri dirliklerin, nüfuzlu devlet adamlarının hizmetkâr ve kölelerine verilmesi veya tımarların şehir oğlanı ve reaya kısmından bir takım kimselerin eline geçmesidir.

2.2. Tanzimat Döneminde Batılı Tarzda Siyasi Düşünce Oluşum Süreci

Batılılaşmayı başlattığı için halk arasında Gavur olarak tanımlanan Sultan III. Selim'in katli (1807) üzerine, ancak Rumeli ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın desteğiyle (Sened-i ittifak 1808) tahta çıkan Sultan II. Mahmut, III. Selim'in başlattığı Avrupa'yı örnek alarak gelişme sürecini, radikal ve kesintisizce sürdürmüştür. II. Mahmut'un Temmuz 1839'da vefatı üzerine tahta çıkan oğlu Abdülmecid (1839-1861) ve dönemin kudretli paşalarından Koca Mustafa Reşit Paşa tarafından Tanzimat Fermanı'yla kurumsallaştırılmıştır.

Sultan II. Mahmut döneminden sonra, siyasal hayatımıza çok sayıda modern siyasal kavramlar girmeye başlamıştır: Medeniyet, terakki, ulûm, fünûn, kanun, nizam, hürriyet, demokrasi, cumhuriyet, özgürlük, eşitlik vgibi. Alkan'a göre, İslâmcılık, sosyalizm, feminizm, milliyetçilik, pozitivizm ve materyalizm gibi birçok düşünce akımlarının temeli bu dönemde atılırken (Alkan, 2001: 20) bu dönemde başlayan Türk modernleşme projesi de zaman içinde İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi üç farklı politik fikir etrafında biçimlenmiştir (Safa, 1997: 65).

Bu sürecin sonunda 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, Türk Batılılaşma sürecinin kurumsallaşma noktası olarak görülmektedir. Çünkü bu tarihten itibaren Osmanlı siyasal hayatında yeni düşünce akımları ve savunucuları ortaya çıkar. Fikir ve güç, saraydan sokağa akmaya başlayacaktır. Feroz Ahmad bu süreci şöyle değerlendirmektedir (Ahmad, 1995: 12) :

Türkler, Avrupa devrimlerinin serbest bıraktığı güçleri gözlemlediler ve modern-öncesi Osmanlı siyasal ve toplumsal yapılarının, modern toplumların şiddetli saldırısı karşısında yaşamlarını sürdüremeyeceklerini öğrendiler. İmparatorluk zamana uydu ve ne özel mülkiyetin kutsallığını ne de mülk sahibi sınıfların İtibar ve şerefini tanıyan kendi "doğu despotizmi"ni terk etmek zorunda kaldı. Sultan'ın mutlak yetkilerinden vazgeçmeye ve teba'nın bazı temel hak ve özgürlüklerden yararlanmasını kabul etmeye ikna edilmesi gerekti. Bu kısmen 1839 ve 1856 imparatorluk fermanları ve 1876 Anayasası'yla gerçekleştirildi.

Böylece bir askeri zorunluluk olarak başlayan modernleşme, Osmanlıya, Batılı siyasal ideolojilerin kapılarını açmıştır. O zaman buna verilen tepki, Batı'nın sadece tekniğini alalım olmuştur. Bu aynı zamanda geleneksel yapıyla batı esaslı modernleşmenin çatışması anlamına gelmektedir. Çünkü "İslam olmadan İslam kalmak! Yani İslam toplumunun siyasal ve düşünsel önderleri, bir yandan uzun yüzyıllardan beri İslam uygarlığının tekdüzeliğini sağlamış olan şer'i hukukun dayanılmaz sertliklerinden kaçınmak istiyorlardı. Öte yandan bir yolunu bularak aynı zamanda batı karşısında İslam toplumunun kültürel kimliğini sürdürmek istiyorlardı" diyen dünya tarihçisi (McNeill 2008: 622), konunun aynı zamanda oryantalist bakışını yansıtmaktadır.

Tanzimat Fermanı ile aynı zamanda ilk kez Osmanlı Devleti'nde, sosyal ve siyasal alanda düzenlemeler yapılırken, Müslümanların üstünlüğüne dayalı mevcut sosyal hiyerarşi, bu ferman ile bozulmuştur. Bu sürecin devamında 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile de artık tamamen "millet-i hâkime" olan Müslümanların üstünlüğü sona eriyor ve din farkı gözetmeksizin bir "Osmanlı" vatandaşlık sistemi kurulmaya çalışıyordu (Mardin, 1995: 14). Osmanlı tarihinin ilk siyasi cemiyeti olan Genç Osmanlıları doğuran bir tepki de bu olur.

Genç Osmanlıların ilk örgütü, İttifakı Hamiyet idi. İttifak-ı Hamiyet şu kişiler tarafından kurulur: Mustafa Fazıl Paşa, Mehmed Bey, Namık Kemal Bey, Ayetullah Bey, Reşad Bey, Agah Efendi ve vazifesi taşrada İttifak'ın fikirlerini yaymak olan Pazarköylü Ahmed. Genç ihtilalcileri birleştiren şey, Avrupa medeniyeti hakkındaki bilgi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılıp parçalanması hususundaki ortak endişe idi. Bu nedenle de Avrupa'nın hasta adam isnadına inat "Genç" unvanını kullanmaktaydılar.

Tanzimat Fermanı'yla başlayan, modernleşme süreci sonunda ortaya çıkan "Genç Osmanlılar", 1860'lı yıllarda Londra'da bulundukları sıralarda İslamcılık fikirlerini açıkça ifade etmeye başlamış ve 1865 yılında ilk siyasal örgüt olarak faaliyette başlamışlardır. Onların reformlarla ilgili görüşleri ve dine karşı yaklaşımlarını şöyledir (Özcan, 1992: 50): Osmanlı Devleti'nin hayat kaynağı ve ruhu şeriattır, İslamiyet'tir. Bütün sıkıntıların giderilmesi ancak şeriat ile mümkündür. Şeriat eski yerine konulmalıdır. Çünkü Müslüman bir toplumun hem gelenek hem de ihtiyaçlarına, sadece o uyuyordu. Islahatlar ve programlar İslami kaynaklı olmalıdır. Batılı idari müesseselerin alınması İslamiyet'e aykırı değildir en büyük isteğimiz adaletle hükmetme vazifesini üstlenen Sultan-halifenin devletin başında olmasıdır.

Dolayısıyla sosyalizm, liberalizm ve milliyetçilik gibi siyasi bir ideoloji olarak görülmesi ve bunun sonucu ilk örgütlü siyasi yapıya da kaynaklık ettiğini görmekteyiz. İslam'ın Serüveni'ni kitabının yazarı Hudgson'a (1995: 268) göre Genç Osmanlıların ortaya çıkışı şöyle olur:

1860'larda Sultan Abdülaziz'in saltanatının üstünkörü savurganlığından, hükümetin Garbın buyruklarına boyun eğmesine neden olan güçsüzlükten ve genel olarak geri kalmışlıktan, ayrıca Batı Avrupa'nın büyük şehirleriyle karşılaştırıldığında Selanik veya İstanbul gibi şehirlerdeki yaşama alanı eksikliğinden bezmiş bir grup genç adam, Garp ülkelerindeki meşruti ve anayasal çizgileri takip eden liberal reformlar yapılması yolunda talepler başlattılar. Bunlara, aralarından bazılarının yaptığı gibi, "Genç Osmanlılar" denebilir. Bazıları öyle olsa bile, hepsi Batı tipi bir eğitim almamışlardı; ama hepsi, özelde İtalya'da gelişen türde liberal milliyetçilik dâhil, şu ya da bu bakımdan, Batının liberal idealizminden az çok haberdardılar. İnsanların Batılı insanlar gibi özgür, onurlu ve yaratıcı olmak için istibdadın prangalarını reddetmeleri gerektiğine ve eğer Osmanlılar liberal ideallerden ilham alır, hükümdara bir anayasayla kabul edilen ve yaşatılan tehditler ortaya koyar ve kendilerini, geçmişin hurafeleri olarak gördüklerini süpürüp atarlarsa onların da hak ettikleri şekilde büyük bir millet olacaklarına kaniydiler. Bunların en önde geleni, tahsilli Türkler için yeni milli vatanperverlik kavramını dramatize eden bir yazar olan Namık Kemal'di.

İlber Ortaylı'ya göre ise Genç Osmanlıların düşünceleri, anayasacı liberalizmin çizgilerinden modernist İslamcılığa, hatta olgunlaşmış bir Türkçülüğe ve sosyalizme kadar çeşitli görüşleri içeren renkli bir yelpaze oluşturmaktaydı (Ortaylı, 2001: 18).

Genç Osmanlılar olarak bilinen bu ilk siyasal örgüt, devleti kendi çıkarlarını hesaba katmaya zorlayan popüler Müslüman baskı grubunun ilk örneğiydi. Bunlar rejimin serbest ticaret politikalarını sürekli eleştirerek zayıflatıyorlardı (Ahmad, 1995: 42).

Genç Osmanlılar, 1876'da bir anayasayı kabul etmesi için rejimi zorlayabildiler. Bu dönemi siyasal düşünce gelişimi itibariyle Avrupa tarihiyle karşılaştıracak olursak "Aydınlanma" dönemine benzetilebilir. Bu dönem tıpkı Avrupa'nın Ortaçağdan çıkış için bir yol araması gibi, Osmanlı Devleti de kurtuluş için bir "reçete" aramaktadır. Aslında reçetenin ne olduğu da önemli değildi, önemli olan devletin kurtarılmasıydı. Bu nedenle Tanzimat Dönemi'nde kendini devletine karşı sorumlu gören herkesin, birinci düşüncesi vatanın çöküşünün durdurulması olduğundan, burada ideolojik farklılığın fazla önemli olmadığı görülmüştür. Örneğin; Osmanlıcılığı akılcı şekilde savunan bir Jön Türk, aynı zamanda romantik bir Pan-Türkist ve milliyetçiliğine güçlü duygularla bağlanmış dindar bir Müslüman olabilirdi. Tanpınar'a göre, Tanzimat devrinin ilk ideolojisi medeniyetçiliktir. Tanzimat'tan sonra ilk ideoloji kristalleşmesi, muasır medeniyet kelimesi etrafında gerçekleşir. İmparatorlukta XIX. yüzyıl boyunca ortaya çıkacak, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük gibi bütün fikir akımlarının temelinde de bu düşünce yatmaktadır (Zürcher, 2009: 187; Çetinsaya, 2001: 55).

Genç veya sonradan Yeni (Jön) olarak değişik isimleri olan Osmanlılar, demokrasi, parlamento ve anayasa gibi Batılı değerlerin aslında İslami de olduğunu İslam tarihi, ayet ve hadislerle ispatlamaya çalışıyorlardı. Siyasi fikirlerinde İslami terminolojiden geniş ölçüde yararlanmışlardır. Adalet, biad, icma-i ümmet ve meşveret gibi. Genç Osmanlılar yazılarında, ayrıca Millet Meclisi tabirini de sık sık kullanmışlardır. Yeni Osmanlıların, bir milli temsil organının kurulması, Osmanlının iç işlerine yabancı müdahalesinin bertaraf edilmesi onların ortaya çıkmasında bir başka etkendir. Hedef bir meclisin kurulması ve anayasanın yapılmasıdır.

Genç Osmanlıların para kaynağını oluşturan Mısır'ın Hıdiv'i (Mısır tahtını kardeşi İsmail'e kaptıran Mustafa Fazıl Paşa, bunun acısını Padişah düşmanlarına Mısır hazinelerini dağıtarak telafi etmeye çalışıyordu) tarafından cömertçe desteklenen Hürriyet Gazetesi 1868 yılında Namık Kemal tarafından Londra'da kurulurken bu süreçte kurulan diğer gazeteler ise şunlardır: Muhbir, Hürriyet, İttihat, İnkılâp, İbret ve mizahi Diyojen. Namık Kemal, İbret gazetesinde İttihad-ı İslamı savunmuştur. Vatan ve Hürriyet kavramları Yeni Osmanlıların alamet-i farikası olur (Karal, 1988: 327).

Sultan Abdülaziz'in 1876 yılında faili meçhul bir cinayete kurban edilerek tahttan indirilmesi, Osmanlı tarihinde önemli kırılma noktalarından biri olarak görülmektedir. Çünkü artık, bu tarihten itibaren iktidarda her ne kadar padişahlar görülüyorsa da muktedir paşalardı. Bundan 34 yıl sonra iktidara gelecek olan Jön Türklerin iktidara geldiği tarihte ise, altı asırlık Osmanlı siyasi ruhu da değişir. Örneğin, Osmanlının siyasal düşüncesinin temelinde din-ü devlet iken, zamanla jön Türkler saf akıl ve bilim esaslı kültür ve din dışı düşünceleri esas almıştır. Rol model sadece Fransız İhtilali değerleridir.

Kısaca bir asırlık imparatorluğu kurtarma çözümü arayışında Sultan III. Selim'in (1789–1808) tahta çıkışıyla başlayan, Batı'ya rota kıran radikal dönüşüm süreci, günümüze kadar Türk siyasal hayatında Batılılaşmaya milat olmuştur. Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla (1826) somutlaşan süreç, Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856), Şura-ı Devlet'in (Danıştay) kurulması (1868). Kanun-i Esasi ve Birinci Meşrutiyetin ilanı (1876) ve II. Meşrutiyetin ilanından (1908) sonra tekrar yürürlüğe konulan Kanunu-i Esasi hep bu sürecin devamı olmuştur. Ayni şekilde devlet hayatının her alanında yenilikler yapılmıştır: Zürcher ve Linden'e göre her şehirde devlet okulları, demiryolları kuruluyor, her şehre saat kuleleri inşa ediliyordu. Müzeler açılıyor, nüfus cüzdanları ve pasaportlar veriliyordu. 19. yüzyılın başındaki, küçük devlet aygıtı, 1000-1500 kişilik Bab-ı âli'nin bürokratik kadrosu, giderek büyümekteydi (Zürcher-Linden: 40). Bu sürecin anlamı Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılı siyasal düşünceler artık kurumsallaşıyordu.

Özetle, 19. yüzyıl tüm dünyada olduğu gibi, Osmanlı Devletinde de büyük siyasal, ekonomik ve sosyal değişikliklerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyıl, tarihçi İlber Ortaylı'nın deyimiyle, *İmparatorluğu En Uzun Yüzyılı* olmuştur. Osmanlı için bu yüzyıl, eski ile yeni arasında sert dönüşümlerin yaşandığı ve Batılı siyasal kavram ve kurumların devlete nüfuz dönemi olmuştur. Ve Osmanlı siyasal düşüncesi artık Batılı bir düşünce tarzına dönüşmüştür. Ancak buna tepki olarak da İslam bir ideoloji gibi kullanılmaya başlanmıştır.

3. II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908): Jön Türkler ve İslamcılık

Başta Yunan ve Sırp azınlıkların kopmasıyla, Osmanlıcılığın ve Batılılaşmanın istenen neticeyi vermemesi, Osmanlı İmparatorluğunun artan bir hızla, Avrupa ülkelerinin baskısı ve işgali altına girmesi, Balkanlarda artan bağımsızlık taleplerinin Avrupa ülkeleri ve Rusya tarafından desteklenmesi, Genç Osmanlıların önemli bir kısmı tarafından olmak üzere, halkın büyük kısmının ve devletin de resmi dini olan İslamiyet'in liberalizm, sosyalizm, milliyetçilik gibi siyasal bir ideoloji olarak kullanılması ihtiyacı doğmuştur. Bu, Avrupa'ya karşı Osmanlının kullanabildiği son etkili silahı olacaktır.

Balkanlardaki bağımsızlık hareketlerinin güçlenmesi, Osmanlıcılık fikrine büyük darbe indirirken; aynı zamanda Batılılaşma ideolojisine de bir alternatif aranmıştır. Bu nedenle daha yarım yüzyıl bile geçmeden, Tanzimat'ın üç ideolojisinden ikisi (Osmanlıcılık ve Batıcılık), terk edilmek zorunda kalınmıştır. 1860'tan itibaren güçlenmeye başlayan İslamcılık 1870'lere gelindiğinde büyük bir kaos içinde olan İmparatorluğun varlığına karşı, Müslümanlar arasında heyecan yaratan ve aynı zamanda gerçekleştirilemeyen İttihad-ı anasır (Osmanlıcılık) fikrine de alternatif olmuştur (Karal: 540).

Sultan Abdülaziz'in padişahlığının (1861–1876) son dönemlerinde iyice güçlenen İslamcılık, Sultan Abdülaziz'den sonra tahta geçen Sultan II. Abdülhamid tarafından I.Meşrutiyeti ilanından sonra, Osmanlı tarihinde ilk defa 1876'da hazırlanan Kanun-u Esasi (Anayasa) yoluyla resmi bir politika haline gelmiştir. Kanun-u Esasi'nin, 11. maddesine göre, İslam, devletin resmi dini olarak tanımlanmış, Osmanlı padişahı tüm Müslümanların halifesi ve İslam'ın koruyucusu olarak tanımlanmıştır. Bu modern anlamda İslam'ın ilk kez yasallaşması olarak görülmektedir.

1865 yılından 1908 yılına kadar yaklaşık yarım asırlık dönemde, iki siyasal hareket bulunmaktadır: İslamcılık ve Batıcılık. Bunun en iyi görülebileceği dönem ise 1876-1908 yılları arasında hüküm süren Sultan II. Abdülhamid'in iktidar devridir. Sultan II. Abdülhamid (1876–1908) döneminin resmi ideolojisi İslamcılık ve İttihad-ı İslam, tarihî, sosyal ve dini gücünden ve Batı'ya karşı en etkin olan silah olmasından dolayı kullanılmış ve başarılı da olmuştur (Özcan, 1992: 130) .

Batının sadece bilgi ve teknolojisinin alınması gerektiğini savunan İslamcılık, bunun için İslam ahlâk ve kültürünün asrın şartlarına göre yeniden değerlendirilmesini; İttihad-ı İslam ise Müslümanların, Osmanlı hilafet sancağı altında toplanmasını savunmuştur. Tüm Müslümanların ortak düşmanı olan Batı (İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya) karşısında yerli ve orijinal olan İttihad-ı İslam düşüncesinin, Osmanlının içinde gelişen İslamcılık düşüncesi ile iç içe geçtiği, hatta II. Abdülhamid'i deviren İTF tarafından, kerhen de olsa stratejik öneminden dolayı kabul edildiği görülmüştür (Öke, 1991: 10).

Sultan II. Abdülhamid, İslamcılık politikasını modern okulların müfredat programlarına "Din ve Ahlâk" dersleri şeklinde eklemiştir. Alkan'a göre bu durum "gelenekçi modernizm"dir ve bu politika, Rusya ve Avrupa'da da uygulanmaktaydı. Çünkü Sultan şuna inanıyordu: Medeniyet-i İslamiye, terrakiyat-ı maddiyeye (gelişmeye) engel değil, belki en ziyade müsaid (olandır) bu nedenle de bu i'tikadi yerleştirecek asarın etfalı tebaaya ta'lim (kitapların yayımı ve okutulması) gerekir (Alkan, 2005: 119).

Meşrutiyetin en etkin ve öteki cereyanlara oranla en fazla yandaş bulan fikir cereyanı kabul edilen İslamcılığı, toplumun inançlarına ve devletin teokratik rejimine dayandığı için, etkin bulan Tarık Zafer Tunaya, İslamcılık cereyanının (ideolojisinin) ortaya çıkış sürecini, taraftarlarını ve özelliklerini şöyle izah eder (Tunaya, 1998: 42): "Fetva" kurumu bu durumun bir simgesidir. İslamcıların fikirleri dini "akidelere" dayandığı için daha sistematize edilmiş sayılabilir. İslamiyetin "mani-i terakki" (ilerlemeye engel) olmadığı ana ilkesinden hareket ederek partiler ve kesimler içinde yaygın bir şekilde, Sultanahmet Camii minberinden en uzak köşelerdeki mescitlerde bile, fikirlerini açıklama olanaklarına sahip olan bu cereyan mensupları arasında tanınmış insanlar vardı. Prens Mehmet Sait Halim (Paşa), ünlü şair Mehmet Akif, Ahmet Naim (Babanzade), M. Şemsettin (Günaltay) gibi. İslamcılar belirttiğimiz gibi her partide -üye olarak- vardırlar ve hiçbir parti programı bu fikir cereyanından vazgeçememiştir. Cereyan 31 Mart'çılık gibi uçlara da çekilmiştir.

İslamcılar birçok gazete ve dergide yazmışlardır. Özellikle *Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad, Ceride-i Sufiye, Ceride-i İlmiye, Beyan-ül Hak, Hikmet* gibi dergiler bu cereyanın siyasal hayat içindeki sesini duyurmuşlardır. Tüm Müslümanların kurumsallaşmış manevî temsilciliği olarak görülen hilafet kurumunun, İttihad-ı İslam için siyasî bir araç olarak kullanılması ise Akçura'ya göre şöyle olmuştur (Akçura, 1987: 22-23): İslamcılık siyaset ve düşüncesinin en güçlü olduğu dönem, 1876–1909 arası Sultan II. Abdülhamid dönemidir. II. Abdülhamid, padişah, sultan lakapları yerine emirü'l-müminin (halife) unvanını kullandı. Eğitim-öğretimde dinin müfredat içindeki saatlerini arttırdı.

Dindarlık, müttakilik, padişahın teveccühünü kazanan durumlar oldu. Elçilerle, murahhaslarla, komisyonlarla, mebuslarla, imkân dâhilinde dış basınla, İslami muhabbeti celbe, kalpleri hilafet makamına ısındırmaya çaba gösterdi. (Sultan) Bölgesinde sevilen ve sayılan İslam âlimlerini yanına davet ederek ağırlarken, Hicaz'ın muhafazasına özel önem veriyordu.

Aynı şekilde dünyanın diğer yerlerindeki Müslümanların da (Türkistan, Hindistan, Uzakdoğu'da Endonezya gibi) Osmanlı Devleti gibi Batı'nın işgallerine maruz kalması üzerine, tüm Müslümanların birlikte hareket etmesini savunan İttihad-ı İslam ile ilgili bilgiye, Osmanlı kamuoyunda ilk defa 9 Nisan 1872 tarihli Basiret Gazetesi'nde rastlamaktayız. Gazetede yayınlanan bir makaleye göre, İttihad-ı İslam fikri söz konusu olursa "Karadeniz'in sahil-i şarkiyesinden bir ciheti ta Kazan'a ve diğer ciheti Asya-i Vusta'da kaim Kulca Hanlığına kadar kabail-i İslamiyenin derhal ittihat edebilecekleri ret ve inkâr olunamaz" deniliyordu. Makaleye göre şartlar çok müsaittir. İttihadın gerçekleşmesi halinde hiç bir ittifak İttihad-ı İslama mukavemet edemez. Gazete'nin 14 Nisan 1872 tarihli nüshasında da İslam âleminde bir kamuoyunun oluşturulmasının önemi üzerinde durularak birçok broşürün hazırlanıp yayınlanması teklif edilmiştir (Özcan, 1992: 52) . Böylece Yeni Osmanlılardan Namık Kemal'in daha evvel savunduğu düşünce, Osmanlının dışındaki Müslümanların talepleriyle de birleşmiş oluyordu.

Ancak Türköne'ye göre 1871 yılına kadar İslam dayanışması fikri tam billurlaşmamıştır. Bu tarihe kadar dünya Müslümanlarına karşı ilgi, sadece "cihet-i camia-i İslamiye 'den ibarettir (Türköne, 1990: 153). Böylece, dâhili ve harici olarak İslamcılık siyasetinin mesajı tüm dünyaya verilmek istenmiştir. Kodaman'a göre hilafet kurumu, hilafetin Osmanlıya geçtiği Yavuz Sultan Selim zamanından (1517) beri ilk defa, Sultan II. Abdülhamid devrinde etkili bir siyasî araç olarak kullanılmıştır (Kodaman, 1989: 60).

II. Abdülhamid, iç politika kadar dış politikada da İslamcılık akımıyla ulaşmak istediği yakın ve uzak olmak üzere iki amacı bulunmaktaydı: Yakın amaç, Osmanlı İmparatorluğunun varlığını korumak; uzak amaç ise hilafet etrafında İttihad-ı İslâmı kurmaktı. Yani İslam Birliği kurmaktı ki, bu Osmanlı sınırlarını da kat kat aşmaktaydı. İslamiyet bu politika anlayışında emperyal Avrupa ülkelerine karşı (İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya…) ihya edici birleştirici bir güç olarak görülüyordu ki; II. Abdülhamit 33 yılda başarılı da olacaktı.

İslamcılık sadece Hıristiyanların İslam ülkelerinin işgaline karşı verilen bir tepki olmayıp aynı zamanda Müslümanların, geleneksel yapılarıyla da bir hesaplaşmayı içermektedir. Geleneksel İslam düşüncesinin, yeni oluşmaya başlayan ulema dışında yer alan mektepli İslamcı aydın sınıfı tarafından geliştirilmiş bir ideoloji olan İslamcı "mekteplilere" göre Müslümanların durumu iç açıcı değildir. Cehalet ve tembellik İslamiyet'i tanınmayacak bir hale sokmuştur. İslam dünyasındaki ayrılık, İslam dini hakkındaki cahillik, Müslümanların kavimler halinde, ırkçılık ve milliyet davasıyla parçalanmış olmaları, hastalığın aslını teşkil eder. Bunun için de köklü bir eğitim ıslahatına ihtiyaç vardır (Özcan: 46).

Osmanlı ve diğer İslam ülkelerinde 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında gelişen İslamcılık ideolojisinin önde gelen temsilcileri şunlardır: Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh, Hindistanlı Müslüman kardeşler Seyyid Ahmet Han, Seyyid Emir Ali, Sadrazam

Said Halim Paşa, Mehmet (Küçük) Said Paşa, Mehmet Akif, Filibeli Ahmet Hilmi, İsmail Fenni Ertuğrul, Bediüzzaman Said-i Nursi, Mizancı Murad, Şemsettin Günaltay (CHP'nin 1950 öncesi son başbakanı), Mahmud Esad Efendi'dir.

İslamcılığın temel kavramları ise şunlardır(Türköne, 1994, ss 71-91): Meşveret, Şura, Batıya ve ırkçılığa karşı mesafeli duruş, halk egemenliği-ilahî egemenlik paylaşımı, Şeriat'a uygun örfi hukukun savunulması ve modern eğitim ile Müslümanların ıslah edilmesi; Türköne'ye göre ise İslamcılık şu ilkelere dayanmaktadır: Demokrasi yerine Meşveret, Parlamento yerine şura, halk egemenliği ve biat.

İslamcıların Batı'ya yaklaşımı, bir çeşit seçici Avrupacılık olarak da tanımlanabilir. Yani onların ilmini alıp, kültürlerini (örf, adet, ahlâk) almamayı öngören bir yaklaşımı benimsemek. Örneğin, Ahmet Mithat Efendi'ye göre Müslümanların Batıyla ilişkileri şöyle olmalıdır (Tunaya, 1991: 326): Köklü değişiklik ve ıslahatların yapılmasına ihtiyaç vardır. Ancak alınacak şeylerin ahlâkî faziletimizi, sosyal hayatımızı ve dinimizi muhafaza etmesi şartıyla uygulanmalıdır. Batıdan, sadece teknik almak gerek. Takip edilecek yol, yeniyi iyiliğinden, hususiyle lüzumundan dolayı almak, eskiyi de fenalığı sabit olduğu için atmaktır.

Dar-ül fünun hocalarından ve millî şairimiz olan Mehmet Akif de aynı şekilde bu yöndeki görüşlerini "Safahat"ında şöyle ifade eder: Alınız garbın ilmini, alınız sanatını/ Veriniz hem de mesainize son süratini/ Doğrudan doğruya Kuran'dan alıp ilhamı/ Asrın idrakine söyletmeyiz İslam'ı.

İslamcılardan, geleneksel ile yeni arasındaki geçişlerin en önemli basamağını oluşturan kişi Mısırlı Said Halim Paşa'dır. Arapça, Farsça, Fransızca ve İtalyancaya anadili kadar hâkim olan Paşa, hem bir düşünür hem de sadrazamlık (Başbakanlık) yapan (1913–1917) ünlü bir devlet adamıdır. Paşa; dini olmayan referanslara karşı reddiyeci tutumu, dini cemaat anlamında millî varlığın esası olan ara kurumları vurgulaması, sabit ve müşterek bir hisse dayanmayan bir maziden veya ananeden doğmuş olmayan, sadece akıl-düşünce gibi zayıf ve değişken bir zeminde duran emel ve gayelerin hakikî bir ideal meydana getiremeyeceğine inanan nev'i şahsına münhasır bir kişidir.

Said Halim Paşa, Osmanlı'nın son dönemini anlattığı, "Buhranlarımız" isimli eserinde modern İslamcı bir kişilik ortaya koyar. Paşa'nın İttihatçılarla ortak noktası yoktur. Paşa, Sultan Abdülhamid hayranı ve kuvvetli bir dindardır. Ona göre, fikri buhranlarımızın temelinde edep ve ahlâktan yoksun bir siyasî heyet tarafından yönetilmemiz yatmaktadır. Din, gelişmeye engelse Japonlar nasıl geliştiler; kendi ülkesinin ahlâkını öğrenmeye tenezzül etmeyen Osmanlı aydınının farkında olmadığı şey, her milletin manevî vatanının onun ananesi olduğu gerçeğidir (Akın, 2010: 73).

Sultan Abdülaziz'le başlayan İslamcılık, II. Abdülhamid'in Pan-islamist siyaseti ile Genç Osmanlıların, İslamcı kesimi ile başlatılan coşkunluğu kendi yoluna çevirmeyi başarmışsa da, Batılı değerleri savunan Jön Türkler olarak adlandırılan grup 1908 devriminde II. Abdülhamid'i dış güçlerin desteğiyle devirmeyi başarmışlardır.

Özetle Batılı anlamda "Romantizm" dönemini çağrıştıran Batıcılığa tepki olarak doğan İslamcılık ve İttihad-ı İslam düşüncesi, iç ve dış Türk siyasal hayatında yaklaşık yarım yüz yıl etkili olmuştur. Kemal Karpat bu dönem İslamcılarını, "Muhafazakâr İslamcılar" olarak tanımlamıştır (Karpat, 2010, ss.106-107).

İslamcılar, kaynağını dinden, geleneklerden ve tarihten alırken; İttihat ve Terakki Fırkası (İTF), Aydınlanma ve Fransız Devrimi geleneklerine sıkı sıkıya bağlanarak, pozitivizmden ve Büchnerci bir maddecilikle karışık, popüler bir düşünceden ilham almışlardı. Zürcher (2003: 303)'e göre: İTF'nin kurucuları olan Jön Türkler; modern eğitim görmüş bürokrat ve subaylardan oluşan bir topluluk (olup) devlet ve toplumu pozitivist ve gittikçe artan milliyetçi düşüncelere göre modernleştirmek (istiyorlardı) ve güçlendirmek için (de) 1908 Meşrutiyet Devrimi'ni düzenlemişlerdi.

Kısaca Sultan Abdülaziz'in son dönemlerinde ve II. Abdülhamid'in tüm iktidarında İslamcılık ve pan-islamizim uygulanmıştır. Bunun gerekçesi ise Batıcılık ve Osmanlıcığın imparatorluğun yıkılışını durduramaması ve İslamcılığın özellikle II. Abdülhamid döneminde, batan Osmanlı gemisinin batışını geciktirmesinde gösterdiği başarıda görülmektedir.

4. Jön Türklerin Siyasi Düşünceleri

Osmanlının ilk siyasî hareketi olan Yeni Osmanlılar, liberalizme ve İslamcılığa kaynaklık ettiği gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin doğmasına da kaynaklık etmiştir Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti, Yeni Osmanlılar hareketine dâhil olmuş kimselerden yararlanmış ve onların sosyal desteğini bir kuşak önce belirmiş olan sosyal kıpırdanmalardan almıştır (Mardin, 1996: 31). Bu durum tıpkı Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadroların da Osmanlı'dan devralınması gibi bir süreklilik olarak görülmektedir.

Kanun-u Esasi'nin ilanıyla (1876) başlayan I. Meşrutiyet'te, adı artık Jön'e (Genç) çıkmış olan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda asri ihtiyaçlara göre değişiklik yapmak isteyen inkılâpçı", Osmanlılar ve bunların içinden de birbirlerine rakip iki farklı grup oluşmaya başlamıştır. Hizb-i Cedit adı altında sağ ve Hizb-i Terraki adı altında sol kanatlara sahip olan (Tunaya, s.63) bu grupları I. (1789–1877) ve II. Dönem (1877–1908) iki döneme ayırabiliriz. Bu dönem Jön Türkleri de evrimci ve devrimci olarak iki gruba ayrılmaktadır. Böylece İslamcı Genç Osmanlılar olarak başlayan süreç, Fransız İhtilali değerlerini savunan jön Türkler olarak siyaset sahnesinde yerini alacaklardır. 1902 yılında Yeni Osmanlılar, II. Abdülhamit yönetimine karşı yürütülecek ve sonrasında uygulanacak politika konusunda Paris'te bir kongre toplamıştır. Kongre pozitivist, laik ve İngiliz Ali lakaplı baba ile Avusturyalı bir annenin oğlu olan Ahmet Rıza Bey'in liderliğindeki "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" ve Prens

Sabahattin'in[7] liderliğindeki "Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti" grupları arasında ikiye bölünmüştür. Çünkü kongreye katılanların tek ortak noktaları, Sultan II. Abdülhamid'in devrilmesiydi. Aslında Sultan, Paris'in ve bütün Avrupa'nın tam desteğini arkasına alan Jön Türk komplolarını defalarca yenilgiye uğratmış ve onları Avrupa sokaklarından evlad-ü iyal için de olsa maaşa bağlanmış ve hatta makam mevkii sahip yapmıştı. Ancak 33 yıllık iktidar, iç ve dış koşulların uyumuyla 1908'in Temmuz'unda sona erecektir.

Bu gruplar, merkeziyetçi ve âdem-i merkeziyetçi ittifakları dağılmak için son kez toplandıkları 1902 Paris Kongresinde: pozitivist, devrimci, laik olan ve sonradan Terraki ve İttihat Cemiyeti'nin lideri Ahmet Rıza ve muhafazakârlığı kadar liberalliği de ağır basan âdem-i merkeziyetçi ve özel girişimciliği savunan, Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin lideri Prens Sabahaddin arasında kesin bir bölünme meydana gelmiştir.

Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin Programına bakıldığında (Tunaya: 116-117; Sabahattin, 1999: 78) yerel yönetimlere ve geleneklerine verilen önemle, din, kamu yerine özel girişim, özel mülkiyet ve serbest piyasa, halka dayalı bir meclis, İttihad-ı İslam ve Halife-Sultan'ı isteyen, Prens Sabahaddin Grubu'nun Abdülhamid düşmanlığı ve Anayasa ilanı isteği dışında Fransız İhtilali'ni aynen kopyalayan Ahmet Rıza Grubu'yla, ortak hiçbir yanı bulunmamaktaydı.

Prens Sabahattin ve arkadaşları, özellikle İngiltere devlet ve düşünce hayatını kopyalarak, liberal siyaset felsefesinin temel öğelerinden olan, "Teşebbüs-ü şahsî ve âdem-i merkeziyet yaklaşımlarıyla özgür iradeli, girişimci insanlara ve yerinden yönetime dayalı bir yapılanmanın önemini" vurgulamıştır (Sabahattin, 1999: 40; Yayla ve Seyitdanlıoğlu, 1998: 52–63).

Prens Sabahattin, Frederich Le Play'in eserlerini okumuş ondan aile, din ve özel mülkiyet konularında etkilenmişti ve Prens koyu bir Anglo-Saksoncu olmuştu. Prens'in de bir diğer ilham kaynağı ise Edmond Demonlis idi (Ramsaur, 2004: 114). Le Play'in talebelerinde olan Demonlis, girişimci fertleri ve ağır bir bürokrasi yerine rahat bir devlet ve toplumsal yığınları savunmaktaydı. Ancak, Demonlis bu örnekleri sadece Avrupa, ABD ve Rusya için verebilirdi. Çünkü bunlar yükselmiş veya yükselen güçler iken Osmanlı'nın bu politikayı savunması onun çöküşü olacaktı ve nihayetinde Prens'in fikirlerinin de etkisiyle yeniden açılan Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na gelen vekiller, kısa bir süre sonra ülkelerinin kurtuluş hareketini yürüten birer ihtilal lideri olmuşlardır.

1906 yılının Eylül'ünde Selanik'te kurulan "Osmanlı Hürriyet Cephesi (OHC)", Makedonya ve Trakya'daki Üçüncü ve İkinci ordularının subayları arasında yayılmıştı. Bu "ilk on kişi" de çoğunluk Üçüncü Ordu subaylarındandır. Bu küçük grubun en ilginç özelliği -bir iki kişi hariç- herkesin aynı zamanda mason olmalarıydı (Zürcher, 2005: 263; Tunaya, 1998: 54). Bu küçük iç örgüt, Paris merkezli İTC'yle birleştirilince 23 Temmuz 1908 darbesi kaçınılmaz olmuştur

İTC'nin görünen liderlerinden (perde arkasında onları kontrol eden görünmeyen kişiler anlamına gelen, rical-ı gayb vardı) olan Binbaşı Enver (Müderrisoğlu, 1988: 63) ve Rezneli Niyazi, 3 Temmuz 1908 yılında devlete isyan ederek birlikleriyle birlikte dağa çıkmış ve isyanı bastırmak için gönderilen, Ferik (Korgeneral) Şemsi Paşa bir İttihatçı fedai tarafından öldürülmüştür. 20 Temmuz'da Arnavutların da Meşrutiyet istemesi üzerine sultan II. Abdülhamid 23 Temmuz 1908 yılında "Kanun-i Esasi"yi (Anayasa) ilan etmek zorunda kalmıştır.

23 Temmuz 1908 tarihinden itibaren, önce Sultan II. Abdülhamid'in tahtını kontrol altına alan, ardından da onu 31 Mart komplosuyla ele geçiren İttihat ve Terraki Cemiyeti (İTC) 23 Ocak 1913 yılında ise yönetime bir baskınla tamamen hâkim olmuştur[8]. Bu dönemde ilk başlarda kamu özgürlükleri artırılmış, toplanma ve dernek kurma hürriyeti görülmemiş boyutlarda patlama derecesinde artmıştır (Tunaya: 35; Ahmad, 2010: 62). Ancak ilginçtir İTC, tahtan indirmek için hayatını ortaya koyduğu "Müstebit, Kızıl, Jurnalci" lakaplı Sultan'ı yargılayamayacak ve onun jurnallerini okumaktan bile korkacaktı. Çünkü kendilerini perde arkasından kontrol eden gücü Sultan çözmüştü, bu nedenle de 330 sandık dolusu evrakı maalesef bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin avlusunda yakacaklardı.

İTC iktidarı boyunca Orta Asya'da İslamcılık siyaseti yerine Türkçülük; Ortadoğu'da ise Türkçülük yerine ise İslamcılık siyasetini devlet politikası olarak benimsemiştir. Örneğin İslamcı Mısırlı Said Halim Paşa'yı Ocak 1917'ye kadar sadrazamlıkta tutmuştur. İTC'nin Fransız İhtilali orijinli politikası izlemesi, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzere Müslüman Arnavut ve Araplardan başlayarak tüm gayr-ı Müslimler dahi İngilizlerin de etkisiyle Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ettirilmişlerdir. Örneğin ufak bir Arnavut kalkışmasına bir ordu gönderen İTC aynı zamanda, Şam meydanında onlarca Arap şeyhini ve aydınını bir Fransız komplosuyla idam etmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde (1908–1918) Osmanlı İmparatorluğuna egemen olan İttihat ve Terakki Cemiyeti de homojen olmayıp İslâmcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık ve Batıcılık gibi birçok farklı grubu ve görüşü bünyesinde barındıran geniş bir muhalif örgüt idi.

---

[7] Prens Sabahaddin düşüncelerini, **"Görüşlerim"** adlı eserinde dile getirmiştir. Prens'e göre Osmanlının kurtuluşu, kamu yerine şahsi girişim; merkeziyet yerine yerelliğe o da iktisadi bağımsızlığa bağlıdır. Prens, buna kanıt olarak Anglo-Saksonların başarısını gösterir. Örneğin, Eğer, Akdeniz adalarında Yunan avucuna düşmek için bir hazırlık varsa, onu engelleyecek Merkeziyet değil, askeri kuvvettir. Askeri kuvvet ise millî servetle artar.
Millî serveti artıracak şey?
"Teşebbüs-ü şahsi!"
"Teşebbüs-ü şahsi" i kolaylaştıracak idare tarzı?
"Âdem-i merkeziyet!" .

[8] İTC (1913'ten sonra İTF), bu ismini Brezilya Hıristiyanlık propagandası yapan bir Kilise kurduran pozitivist bir cemiyetin dövizinden almıştır. 23 Ocak 1913 günü çok ilginç bir hükümet darbesi yapılır. Yarbay Enver Bey bir kır ata biner, yanında bulunan 15–20 kişiyle Babıâli'deki Bakanlar Kurulu'nun toplantı halinde olduğu binayı basar. Kapıdaki güvenlikçiler safdışı edildikten sonra, Enver ve İTF'nin eli silahlı dört silahşörü toplantı odasına dalar. Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Nazım Paşayı alnından tek mermiyle öldürürler.

Fakat İTC'deki asıl merkezi güç, Fransız İhtilali'ni örnek alan Batıcı Türkçülerin elindeydi. 1908 yılına kadar etkinliğini içerde ve dışarıda artıran İTC[9], II. Meşrutiyetin ilanında başrolü oynamıştır.

Hürriyetin ilanı olarak da nitelendirilen, II. Meşrutiyetin ilanından sonra seçim kararı almıştır. Ağustos 1908'de Prens Sabahattin'in örgütü olan Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti, İttihat ve Terakki Fırkası ile birleşmiş ve böylece İttihat ve Terraki Fırkası mensupları, seçimlerde büyük üstünlük sağlayarak, 17 Aralık 1908'de açılan Meclis-i Mebusan'da kontrolü ele geçirmiştir. Ancak kısa bir süre sonra Prens Sabahattin ve takipçileri İTC'den ayrılarak Osmanlı Ahrar Fırkasını kurmuştur. Prens, Fırka'nın başına geçmediyse de onu her şekilde desteklemiştir. Fırkanın kurucularının bir kısmı da Prens Sabahaddin'in Paris'te iken fikirlerini benimsemiş yakın arkadaşları idi (Tunaya, 1998: 51; Kuran, 2000: 251). Fırkanın kuruluş nedeni İttihat ve Terakki tekelciliği ve gizliliğinin ikinci bir "istibdad"a yol açabileceği kaygısıydı. Ahrar Fırkası ayrıca İttihat ve Terakki'nin Türk olmayanlara eşitlik tanımaya istekli görünmemesini de Osmanlı Devleti için zararlı görmüştü.

İTC'nin "otoriter ve gelenek dışı" politikalar izlemesi sonucunda, Ahrar'dan sonra karşısında en büyük kuvvet olarak basın ve yeni muhalefet partileri de ortaya çıkmıştır. 1908 Ağustos'unda Fedakaran-i Millet Cemiyeti, Eylül'de Osmanlı Ahrar Fırkası ve İttihad-ı Muhammedi Fırkası, Ahali Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi muhalif Partiler kurularak karşı cephede yer almışlardır. 31 Mart olayından 8 gün önce yani 5 Nisan 1909'da İslamcı bir politikaya sahip, İttihad-ı Muhammedi Fırkası da kurulmuştur. Derviş Vahdeti liderliğinde kurulan bu fırka, gelişmenin Batılılaşma ile değil sadece İslam'a önem vermesi ve Müslümanların birleşmesiyle mümkün olabileceğini savunmuştur.

14 Nisan'ı 15 Nisan'a bağlayan gecede meydana gelen (Rumi 31 Mart) 31 Mart olayları nedeniyle kapanan Ahrar Fırkası'nın yerine iki fırka kurulmuştur: Mutedil Hürriyetperverân ve Ahali Fırkası. Mutedil Hürriyetperverân Fırkası, İttihat ve Terakki ile Ahali Fırkası arasında ise de bazı konularda İttihat ve Terakki'ye daha yakındır. Ahali Fırkası ise bütün etkenleri ve programı itibariyle "İslamcı" ulemadan oluşmaktaydı.

Kısaca modernleşme döneminde Osmanlı siyasal düşüncesi İslamcı ve Batıcı olarak iki ana akım şeklinde ortaya çıkmıştır. Öncelikle ve özellikle Hıristiyan azınlıkların sarıldığı milliyetçilik dışında, bu dönemde ortaya çıkan diğer siyasi düşünceler şunlardır:

Osmanlıcılık: Osmanlıcılık, çeşitli toplulukların etnik ve dini yapısını muhafaza ederek bir üst kimlik oluşturma çabasıdır. Osmanlıcılık, 1830 yılında Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasıyla devletin birliğini sağlama siyaseti olarak uygulanmaya başlanmışsa da, Balkan savaşlarından sonra tamamen terk edilmiştir. Burada din, dil ve ırk ayrımı gözetmeden herkesin eşit haklara sahip olması, herkesin Osmanlı vatandaşı sayılması esas alınmıştır. Ancak başarılı olamamıştır.

Âdem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi Düşüncesi: Prens Sabahattin tarafından İngiltere örnek alınarak geliştirilen bu düşünce, 1906 yılından beri İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı olanların ideolojik fikir temeli olan bu anlayış Ahrar Fırkası kanalıyla Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na taşınmıştır (Tunaya, 1991: 299).

Bu kavram özünde, kapitalist ekonomik sistemin insan biçimini tanımlamaktadır. Bir başka deyişle, kişinin aileyi, devleti ve herhangi birini dayanak olarak kullanmaksızın özel girişimde bulunabilmesi ve dolayısıyla kendine güvenen bir toplumun ortaya çıkmasıdır.

Liberal Düşünce: Hürriyet ve İtilâf Fırkası, ekonomide liberal bir program izlemiştir. Şahsi teşebbüsün desteklenmesi ve dış sermayede kolaylıkların sağlanması gerekliliğini savunmuştur.

Bu dönemde kısa ömürlü kabineler gelip gitmesinden sonra ittihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşısında Meclis içinde, Osmanlı milleti kavramına inanan ve Osmanlı Devleti'ni meydana getiren etnik unsurlar arasında eşitliğin olmasını isteyen Mutedil Hürriyetperverân Fırkası, Genç Osmanlılar hareketi içinde önemli rol oynayan Dr. İbrahim Temo ve Dr. Abdullah Cevdet tarafından kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası da, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na katılmıştır. Böylece 21 Kasım 1911 yılında ortaya çıkan HİF, kısa sürede İTC karşısında mevzilenen 11 Fırkanın ana karargâhına dönmüştür. Fırkanın kuruluşuna Mebusan Meclisi'ndeki Arap kökenli mebuslar ve İttihat ve Terakki'nin uygulamalarından hoşnut olmayan Rum, Ermeni ve Arnavut asıllı mebuslar da büyük ilgi göstermişlerdir.

Özetle, Osmanlı İmparatorluğu'nun içindeki tüm milletleri ve dinleri bir arada tutmayı hedefleyen Osmanlıcılık düşüncesi 19. yüzyılın ortasında Sırp ve Yunan bağımsızlığıyla kısa süre başarısızlığa düştüğü gibi Prens Sabahattin'in Teşebbüs-ü Şahsi ve adem-i merkeziyet düşüncesi de, İTF'nin 1908'de iktidarı ele geçirmesiyle başarısızlığa uğramıştır. Aynı şekilde liberal düşünceler de 1908-1918 yılları arasındaki İTF'nin iktidarında başarısızlığa uğramıştır. Müslümanların da özellikle İTC'nin (1913) iktidarı ele almasından sonra İslamcılığı terk ettiği ve İmparatorluğun çekirdeki birimi olarak Türklerin ve Kürtlerin iki büyük grup olarak Anadolu'da kaldığı ve bunların Türkiye Cumhuriyeti'ni din ve vata duygusuyla kurduğu görülmektedir.

5.Sonuç

Maddi ve manevi tüm değerleriyle, son kertede bir Türk, İslam ve Asya Devleti olan Osmanlı İmparatorluğu II. Viyana kuşatmasının (1699) yenilgisi ardından başlayan iç ve dış hesaplaşmaların ardından, öncelikle kendi imkânlarıyla (1699-1789)

[9] İTC'nin ilk tohumları 1889'da Askeri Tıbbiye Mektebi'nde kurulan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti (Osmanlı Birliği) adlı gizli örgüt ile atılır. Kurucuları ise İshak Sükûti (1868–1902), İbrahim Temo (1865–1939), Abdullah Cevdet (1869–1932), Mehmed Reşid ve Hikmet Emin adlı kişilerdir. Bu ilk kuruluş ortamının mı yoksa zihniyetinin mi veya ikisinden mi olsa bilinmez ama aradan yüzyıl geçmesine rağmen bu düşüncenin devamı olarak kendilerini görenler, bugün bile toplumu hasta ve yönetilmeye mahkûm er veya erbaş olarak "Hasso ve Mammolar" olarak görürler. 1895'ten itibaren Osmanlıca ve Fransızca yayımlanan Meşveret adlı gazeteyi çıkaran Jön Türkler, 1896'da yapılan kongrede, İngiliz yanlısı görüşleriyle tanınan Mizan gazetesinin editörü Mizancı Murat Beyi cemiyet başkanlığına getirmişse de Abdülhamit'in bol akçeli ikna metoduyla Murat Bey "evlad-ü iyal" için memur olarak İstanbul'a döner.

gerileme sürecinden kurtulmaya çalışmış ancak bunda başarılı olamayınca, 1789 tarihinden itibaren Avrupa'yı eğitim, ekonomi, sosyal, askeri ve siyasi alanda örnek almaya başlamıştır.

Tam da bu süreçte sömürgecilikle iyice palazlanan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın da yayılma alanı üzerinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesi acil hale geldiği için; sürecin yine bu güçlerce başarılması engellenmeye çalışılmıştır. (Napolyon'un Mısır'ı işgali, Sırp ve Yunan isyanların desteklenmesi,).
1839 yılında Batılı elçilerin de zorlamasıyla hazırlanan Tanzimat Fermanı'nın ilanı üzerine, Osmanlının siyasal ve bürokratik yapısı bu süreçten sonra değişmeye başlamış ve Müslümanların iç ve dış psikolojik üstünlüğü sarsılmıştır.

19.'yyın başından itibaren Padişahtan (II. Mahmud) Paşalara (Mustafa, Ali, Fuat, Mithat…) geçen iktidar gücü zamanla, aydınlara (Namık Kemal, Ahmet Rıza gibi) ve siyasi yapılanmalara (Jön Türkler ve Prens Sabahattin Grubu) geçecektir.

Öncelikle askeri ihtiyaçtan başlayan Avrupalılaşma çalışmaları, Fransız İhtilali'nin milliyetçilik ideolojisiyle imparatorluktan ilk kez Sırp ve Yunan gibi Hristiyan azınlıklar kopmaya başlamış ve Osmanlı sarsılmıştır. Bunun karşısında doğan Osmanlıcılığın da iflası üzerine, İslamcılığın özellikle II. Abdülhamid döneminde başarılı olduğu görülmüştür.

Bir asrı aşkın bir süre devam eden Batıcılık, Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasi görüş mensuplarının iktidar savaşına tutuştukları ve sonunda, Fransız İhtilali değerlerini benimseyen İtalyan Carbonari grubunun masonik örgütlenme modelini esas alan Jön Türkler, Avrupa'nın desteğini arkasına alarak tüm ülkenin kontrolünü, II Meşrutiyet devrimiyle (1908) ele geçmiştir.

1789-1908 yılları arası modernleşme dönemi boyunca değişen Osmanlı siyasal sistemi ve ortaya çıkan, ideolojilerin sebep ve sonuçları şöyle özetlenebilir:

a. Osmanlı siyasal sisteminde mutlak güç sahibi olan padişahlık kurumu sarsılmış; siyasi gücü paşalara ve meclise dağıtılarak en son 1908 yılından itibaren sembolik düzeye indirilmiştir. Bu süreçte doğan Kanun-u Esasi, siyasi partiler ve Parlamento ana siyasi kurumlar haline gelmiştir.
b. Batılılaşma sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Batıcılık (Avrupa-i), Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojileri ortaya çıkmıştır. Burada Fransız İhtilali değerleriyle beslenen milliyetçilik ve Batıcılık İmparatorluğun çözülmesine sebep olurken, İslamcılık ve Osmanlıcılık bu süreci durdurmaya çalışmıştır,
c. Avrupa'nın ekonomik, sosyal ve askeri alandaki mutlak üstünlüğü Avrupa orjinli düşüncelerin benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Modernleşmenin yukardan aşağı ve özellikle askeri ve ekonomik kaygılarla başlatılmasına rağmen, kısa sürede orduya ve halka yayılan bir ideoloji (İttihatçılık) ve jön Türklere dönüşmesi sonucu siyasi ve toplumsal çatışmalar ortaya çıkmıştır (Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid'in tahtan indirilmeleri, Bab-ı Ali Baskını, Arnavutluk ve Arap isyanları…),
d. Irkçılık ve batıcılık düşüncelerinin İmparatorluğun, çok dinli ve ırklı dokusunu bozması ve halkın düşünce kodlarıyla uyuşmaması sonucu; sadece İslamcılık ideolojisinin Müslüman halk tarafından benimsendiği ve yaklaşık yarım asır (1861-1908) yönetimde başarılı olduğu görülmüştür,
e. Türkiye Cumhuriyetinin ilk döneminde (1923-50) başlayan merkezi-ulus devlet odaklı siyaset, dini ve etnik değerlerini toplumsal ve kamusal hayatta da yaşamak isteyen kişileri dışlayan batıcı değerler bu süreçte ortaya çıkmıştır. Günümüzde bu sürecin karşı devrimcisi olarak görülen, 1950-60 arası DP, 1983-93 arası ANAP ve son olarak 2002 beri AK Parti iktidarı ise İslamcılık damarların ağır bastığı düşünceleridir.

Kısaca Sultan III. Selim'in tahta çıkmasıyla başlayan, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi kaynaklarıyla kalkınmaktan vazgeçip rotayı Batı'ya kırdığı tarihten itibaren, modernleşmenin devrimci, pozitivist, seküler, ırkçı, saf akıl ve bilimci düşünceleri, Balkanlar'dan başlayarak Osmanlı'nın içine yayılmaya başlamıştır. Yetmiş iki milleti bütün değerleriyle bünyesinde yüzyıllarca yaşatan ve Fransız İhtilâli'ne kadar büyük bir uluslar üstü yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, başta ulusçuluk olmak üzere, ihtilâl değerlerinin de etkisiyle 1918 yılında yıkılmıştır.

İki asrı aşkın bir süredir, bir askeri zorunluluk olarak başlayan Avrupa esaslı modernleşeme çalışmaları, Osmanlının klasik siyasi yapısını ve din odaklı olan siyasal yapısını milliyetçilik, batıcılık şeklinde bozduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda geçen iki asırlık yıllık süreye rağmen kültür, tarih ve Avrupa'nın tutumu nedeniyle modernleşmenin başarılı olamadığı ve günümüzde Avrupa Birliği üyeliği şeklinde devam bu sürecin de aynı şekilde başarılı olamayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz. (1995). Modern Türkiye'nin Oluşumu, Sarmal Yayınları, İstanbul.

Ahmad, Feroz. (2010). Bir Kimlik Peşinde Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Akçura, Yusuf. (1987). Üç Tarz-ı Siyaset, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Akın, Rıdvan. (2010). İkinci Meşrutiyet'in Sadrazamları ve Temel Rejim Sorunları, (Der.Mehmet Ö. ALKAN), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Alkan, Mehmet Ö. (2005), İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (Der. Kemal H. KARPAT), İstanbul.

Alkan, Mehmet Ö. (2001). "Resmî İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce - Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, Cilt: 1, (Der. Mehmet Ö. Alkan), İletişim Yayınları, İstanbul.

Barbıer, Maurice. (1999). Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset, (Çev. Özkan Gözel) Kaknüs Yayıncılık, İstanbul.

Belge, Murat. (2003). "Muhafazakârlık Üzerine", Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık, Cilt: 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul.

Berkes, Niyazi. (2009). Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, Türkiye'de Çağdaşlaşma Olgusu, (Ed. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay), Alfa Yayınları, İstanbul.

Eryılmaz, Bilal. (2010). Kamu Yönetimi, Okutman Yayıncılık, Ankara.

Çetinsaya, Gökhan. (2001). "Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, (Der. Mehmet Ö. Alkan), İletişim Yayınları, İstanbul.

Findley, Carter V. (1992). Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Babıali, İz Yayıncılık, İstanbul.

Hudgson, Marshall G.S. (1995). İslam'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, İz Yayıncılık, İstanbul.

İnalcık, Halil. (2010). Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

İnalcık, Halil. (1994). "Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi," Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi Dergisi, (çev. Kemal Aydın Akagündüz,) ss. 7-17.

İslamoğlu, Huricihan. (2010). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü, İletişim Yayınları, İstanbul.

Karal, Enver Ziya. (1988). Osmanlı Tarihi, c. 8, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Karpat, Kemal. (2010). Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, Afa Yayınları, İstanbul.

Kodaman, Bayram. (1989). 1876–1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt. 12, İstanbul.

Kuran, Ahmet Bedevi. (2000). İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Lewis, Bernard. (1992). İslamın Siyasal Dili, (Çev: Fatih Taşar), Rey Yayıncılık, Kayseri.

Mardin, Şerif. (1991). Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mardin, Şerif. (2010). Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mardin, Şerif. (1996). Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mccarthy, Justin. (1994). "Death and Exile-The ethnic cleansing of Ottoman muslims, 1821-1922" Pricenton-New Jersey, Darwin İnc.

Mcneill, McDawell. (2008). (Çev. Alaeddin Şenel), Dünya Tarihi, İmge Yayınları, İstanbul.

Müderrisoğlu, Alptekin. (1988). Sarıkamış Dramı, Kastaş Yayınları, İstanbul.

Ortaylı, İlber. (2001). Gelenekten Geleceğe, Ufuk Yayını, İstanbul.

Öke, Mim Kemal. (1991). Hilafet Hareketleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Ömür, Sezgin. (1984). Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.

Özcan, Azmi. (1992). Pan-İslamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere, TDV Arş. Merkezi, İstanbul.

Ramsaur, Ernest E. (2004). Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu, (Çev. Muhsin Önal Mengüşoğlu) Pınar Yayınları, İstanbul.

Sabahattin, Prens. (1999). Görüşlerim, Buruc Yayınları, İstanbul.

Safa, Peyami. (1997). Türk İnkılâbına Bakışlar, Ötüken Yayınları, 3. Basım, İstanbul.

Tabakoğlu, Ahmet. (2013). Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları, (Ed. Memet Zencirkıran), Dora yayınları, Bursa.

Tunaya, Tarık Zafer. (1991). İslamcılık Akımı, Simavi Yayınları, İstanbul,

Tunaya, Tarık Zafer. (1998). Türkiye'de Siyasal Partiler, I. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul.

Türköne, Mümtaz'er. (2006). Siyaset, Lotus Yayınları, İstanbul, 2006.

Ünal, Mehmet Ali. (2010). Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Fakülte Kitapevi, Isparta.

Weber, Max, Economy and Society. (1978). Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology, (çev. G. Roth ve C. Wittich),, C. 1 ve 2, University of California Press. Berkeley.

Yayla, Atilla ve Seyitdanlıoğlu, Mehmet. (1998). "Türkiye'de Liberalizm", Liberal Düşünce, Yıl:3, Sayı: 10–11, Bahar-Yaz, Ankara.

Zürcher, Erik J. (2005). Jön Türkler, Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları (1908–1938) (Der. Kemal KARPAT), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Zürcher, Erik Jan ve Lınden, Heleen Van Der, (2011), Medeniyetler Çatışması Işığında İslam, Türkiye ve Avrupa Birliği, Kadim Yayınları, Ankara, 2011.

Zürcher, Erik Jan. (2003). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924–1925), İletişim Yayınları, İstanbul.

Zürcher, Erik Jan. (2009). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN SOSYO-POLİTİK VE EKONOMİK GÜNDEMİ TAKİP ETME SÜRECİNDE KULLANDIKLARI İLETİŞİM ARAÇLARI

Erkan DİNÇ
Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, erkandinc@gmail.com

Murat KEÇE
Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, muratkece5@gmail.com

ÖZET: Üniversite öğrencilerinin ülke ve dünya gündemine ilişkin yaşanan gelişmeleri hangi iletişim araçları aracılığıyla takip ettiklerini incelemeyi amaçlayan bu çalışma, nicel araştırma yöntemine uygun olarak tasarlanan betimsel bir alan araştırmasıdır. Araştırmanın çalışma grubunda 241'i Gazi, 257'si Uşak Üniversitesi'nden olmak üzere toplam 498 katılımcı yer almıştır. Araştırma verileri, araştırmacılar tarafından geliştirilen ölçme aracı aracılığıyla 2012-2013 öğretim yılında adı geçen üniversitelerin eğitim, fen-edebiyat, iktisadi idari bilimler ve mühendislik fakültesi öğrencilerinden elde edilmiştir. Araştırmada ulaşılan sonuçlara göre sosyal paylaşım siteleri, katılımcıların gündeme ilişkin bilgi kaynağı olarak en fazla tercih ettikleri iletişim aracı pozisyonundadır. Kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla gündemi takip etmede iletişim araçlarını daha etkin kullandıkları, 25 yaş ve üzeri katılımcıların gündemi takip etmede ulusal yayın organlarını daha fazla tercih ettikleri, fen-edebiyat fakültesi öğrencilerinin diğer fakültelerde öğrenim görenlere nispeten sosyal paylaşım siteleri ve internetteki tartışma ortamlarından daha fazla yararlandıkları, yerleşim yeri değişkenine göre ailesi büyükşehirde yaşayanların gündemi takip etme düzeylerinin daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Ayrıca Gazi Üniversitesi öğrencilerinin Uşak Üniversitesi öğrencilerine göre gündemi takip etme kanalı olarak ulusal yayın organlarını, sosyal medyayı ve forum sitelerini daha etkin kullandıkları sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyo-politik ve ekonomik gündem, İletişim araçları, Üniversite öğrencileri

THE COMMUNICATION TOOLS USED BY THE UNDERGRADUATE STUDENTS TO FOLLOW THE SOCIO-POLITICAL AND ECONOMIC AGENDA

ABSTRACT: This study aims to investigate the ways in which undergraduate students follow the social and political agenda in national and global contexts. It was designed as a descriptive quantitative research comprising of 498 undergraduate students 241 of whom registered in Gazi University and the remaining 257 of them attaining Uşak University. The research data was collected from those undergraduates registered in education, engineering, sciences and liberal arts and political and administrative sciences faculties of these two universities in 2012-2013 academic year. A survey designed by the researchers was used as a data collection tool. The study findings indicate that the participants mostly use social networking websites to follow the socio-political agenda. Female students have a high level of tendency to use various kinds of tools. While, students over the age of 25 mostly use national broadcasting and publications for following the agenda. Students attaining sciences and liberal arts faculties use the digital sources and tools more than their counterparts in other faculties. The other findings reveal that those students whose families live in metropolitan cities have higher tendency to follow the socio-political agenda. Besides, students of Gazi University use various means of communication and interaction tools more effectively than their counterparts in Uşak University.

Keywords: Socio-political and economic agenda, Communication tools, Undergraduate students

1. Giriş

Yaşanılan toplumdaki gelişmelere ve bu gelişmelere bağlı olarak oluşan gündeme ilişkin bireylerin bilgi sahibi olması ve gündemi takip etmesinin etkin ve katılımcı vatandaşın temel niteliklerinden biri olduğu düşünüldüğünde bireyin toplumsal gündemi takip etmesinin en temel vatandaşlık sorumluluklarından biri olduğu söylenebilir. Ayrıca demokratik tutum, değer ve davranışlara sahip aktif ve katılımcı bir vatandaşın siyasal ve toplumsal gündem hakkında bilgi sahibi olması beklenmektedir. Siyasal ve toplumsal her türlü gelişmenin bireyi doğrudan ya da dolaylı olarak etkilediği göz önüne alındığında bireyin kendisini ilgilendiren konulara yönelik gündemde neler olup bittiğine ilişkin farkındalık sahibi olması, kendini toplumun bir parçası olarak hissetmesine ve aidiyet duygusu kazanmasına da katkı sağlamaktadır. (Gaventa ve Valderrama, 1999; Parry vd., 1992). Örneğin 30 Ocak 2014'te Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın (TCMB), Para Politikası Kurulu (PPK) toplantısı sonrasında güçlü fiyat istikrarını sağlamak ve döviz kuru karşısında TL'nin aşırı değer kaybı yaşamasını engellemek amacıyla faiz artırımı kararı alması, futbolda şike tartışmaları, Türkiye'de faaliyet gösteren dershanelerin özel okullara dönüştürülme süreci, Türkiye istihdam verilerinin ne yönde seyrettiği gibi konular Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve toplumsal gündemini oluşturan ve geleceğe yönelik politikalarına yön veren güncel tartışmalar olarak değerlendirildiğinde ülke vatandaşlarının söz konusu gelişmelerle ilgili bilgi sahibi olmaları önem taşımaktadır. Ayrıca ulusal anlamda siyasal, ekonomik ve toplumsal gündemin takip edilmesi kadar evrensel ölçekte de gündeme ilişkin farkındalık kazanılması gerekmektedir. Örneğin Ortadoğu'da başlayan barış ve özgürlük hareketleri, Afrika kıtasındaki kıtlıklar, Suriye'de yaşanan iç savaş, Doğu Asya'da meydana gelen doğal afetler, yıllardır süregelen İsrail-Filistin savaşları (İsrail katliamı), devletlerin silahlanma yarışı gibi dünya gündemini meşgul eden konular üzerinde tartışılması, fikir alışverişinde bulunulması küresel vatandaşlığın gerekleri arasında gösterilmektedir (Davies, 2006; Osler, ve Starkey, 2005). Diğer taraftan siyasal, toplumsal ve ekonomik gündemin takip edilmesinde görsel ve yazılı basın, internet haber kaynakları, sosyal medya gibi bireyin bilgi kaynağı olarak kullandığı çeşitli iletişim araçları mevcuttur. Birey, ülke ve dünya gündemine ilişkin gelişmeleri takip ederken beraberinde bir iletişim süreci de yaşamaktadır. İletişim kavramı, Berelson ve Steiner tarafından "Bilginin, fikirler, duygular, beceriler, vb. simgeler vasıtasıyla iletilmesi" (akt. Mutlu, 2008) olarak nitelendirmektedir. Theodorson iletişim kavramını "İletişim esas olarak simgeler aracılığıyla bir kişiden ya da gruptan diğerine/diğerlerine bilginin, fikirlerin, tutumların veya duyguların iletimidir" (akt. Bülbül, 2001) şeklinde tanımlamakta; Zıllıoğlu (1993) ise iletişim sözcüğünün, yalın bir ileti alışverişinden çok, toplumsal nitelikli bir etkileşim, değiş tokuş ve paylaşımı içerdiğine vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşımlardan da anlaşılacağı üzere iletişim, belirli araçlar kullanarak

gerçekleştirilen bir eylemdir. Bu araçlar doğal olabileceği gibi (dil, jest, mimik vb.) insan eliyle geliştirilen kitle iletişim araçları da (radyo, TV, internet, gazete, dergi vb.) olabilmektedir. İletişim araştırmaları çok çeşitli konular üzerinde durmaktayken, ağırlıklı olarak etki, iletişim süreci ve iletişim sürecinde kullanılan araçlar üzerinde durmuşlardır (Çakır ve Topçu, 2005). Bu kapsamda araç, iletişimin bir kanalı konumundadır. Ayrıca araç, bilgiyi kaynakla alıcı arasında taşıyan herhangi bir şey olarak da açıklanabilir (Barkan ve Eroğlu, 2004).

İnsanlar arasındaki etkileşimi sağlamak olarak tanımlanan iletişim sürecinde kaynağın aktardığı duygu ve düşüncelerin alıcı tarafından kaynağın amacına, beklentisine, isteğine uygun biçimde algılanması ve buna yönelik davranışlarda bulunulması gerekmektedir. İletişim süreci içinde kaynakla alıcının birbirlerini toptancıl davranış ilke ve kurallarına göre değerlendirmeleri önem taşımaktadır. Toptancıl davranış, değişik biçimlerde başkalarına yansıyan davranışların altında yatan temel amaç, beklenti ve gereksinimden kaynaklanan davranış olup, çözülüp anlaşıldığı ölçüde sağlıklı iletişim olasılığı artar (Barkan ve Eroğlu, 2004). Bu açıdan ülke ve dünya gündemine ilişkin gelişmelerin takip edilmesi sürecinde alıcıların çeşitli iletişim araçları vasıtasıyla kendilerine ulaşan mesajı (haber) doğru bir biçimde deşifre ederek verilmek isteneni tüm yönleriyle analiz etmeleri ve olabildiğinde objektif bir anlayışa sahip olmaları gerekmektedir. Gündemde yaşanan gelişmelerin takip edilmesi sürecinde ne kadar farklı iletişim aracından yararlanılırsa olayın farklı boyutlarına ilişkin bilgi sahibi olma olasılığı da o nispette yüksek olacaktır. Bu kapsamda toplumu oluşturan bireyler yalnızca televizyon haberleri ile ya da günlük ulusal/yerel gazetelerle yetinmek yerine mümkün olduğunca sosyal medya, internet haber siteleri ve popüler yayın organlarından etkin şekilde yararlanarak eleştirel vatandaşlık kimliğini kazanabilirler (Geissel, 2008). Bir toplumda eleştirel vatandaş niteliklerine sahip birey sayısının fazlalığı söz konusu toplumdaki demokratik tutum, değer ve kuralların da yerleşmesini sağlayarak demokratik kültürün oluşmasına katkıda bulunmaktadır. (Gabriel, 2002).

Sosyokültürel ve ekonomik parametrelerin bireyin toplumsallaşmasında önemli bir etken olduğu düşünüldüğünde eğitim seviyesi yükseldikçe toplumsal ve siyasal gündemi takip etme ve farklı iletişim araçlarından yararlanan aktif ve katılımcı vatandaş niteliklerine sahip insan sayısında bir artış olması beklenmektedir. Bu anlamda açık öğretim fakülteleri de dâhil olmak üzere toplumun entelektüel kesimini oluşturan gruplardan biri olarak yaklaşık dört milyon civarındaki üniversite öğrencilerinin (http://www.haberx.com) toplumsal ve siyasal gündemi takip etme konusunda yalnızca bir iletişim aracı yerine farklı araçlardan yararlanmaları umulmaktadır. Çünkü söz konusu kitlenin içinde bulunduğu sosyokültürel düzey bunu gerektirmektedir. Bu nedenle üniversite öğrencilerinin toplumsal gündemi takip etmede hangi araçları ne düzeyde tercih ettikleri ve dolayısıyla güncel gelişmelerle ilgili bilgi, algı, tutum ve görüşlerini şekillendiren iletişim araçlarının belirlenmesi önem kazanmaktadır.

İlgili alan yazın incelendiğinde genel olarak toplumun ya da özel olarak toplumun çeşitli kesimlerinin siyasal ve toplumsal gündemi hangi iletişim araçları üzerinden takip ettiğini doğrudan ele alan bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Konuyla dolaylı olarak ilişkilendirilebilecek çalışmalar ise Kahyaoğlu ve Çelik'in (2011) orta ve yükseköğretim öğrencilerinin internet kullanımına yönelik tutumlarının ele alan araştırmaları; Aksüt ve meslektaşlarının (2012) öğrencilerin sosyal paylaşım sitelerine ilişkin tutumlarını inceleyen çalışmaları ve Kakırman Yıldız'ın (2013) sosyal paylaşım sitelerinin bilgi edinme ve mahremiyet anlayışına etkisi konulu incelemesidir. Dolayısıyla bu çalışma, literatürdeki önemli bir boşluğun doldurulmasına katkı sağlama potansiyeline sahiptir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin daha çok hangi iletişim araçları aracılığıyla siyasal, ekonomik ve toplumsal gündemi takip ettiklerini tespit etmektir. Ayrıca bu araştırmada üniversite öğrencilerinin gündemi takip etmeden kullandıkları iletişim araçlarının cinsiyet, aile yerleşim birimi öğrenim görülen fakülte ve üniversite değişkenleri açısından anlamlı fark gösterip göstermediğini tespit etmek amaçlanmaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, nicel araştırma yöntemini esas alan, genel tarama modelinde yapılandırılmıştır. Tarama modelleri, geçmişteki ya da hâlihazırdaki bir durumu var olduğu biçimiyle betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2012).

2.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırma 2012-2013 öğretim yılında Gazi ve Uşak Üniversitesi'nin Fen-Edebiyat, Eğitim, İktisadi İdari Bilimler ve Mühendislik Fakülteleri'nde öğrenim görmekte olan çeşitli sınıf düzeylerindeki 498 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada üniversitelerin seçiminde olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden "uygun örnekleme tekniği" kullanılmıştır. Bu örnekleme yönteminin en önemli faydası katılımcıların araştırmacı tarafından erişilebilirliğinin kolay olmasıdır (Fraenkel ve Wallen, 2003). Üniversiteler seçildikten sonra araştırmaya katılacak öğrenciler olasılığa dayalı örneklem yöntemlerinden "seçkisiz örnekleme tekniği (random sampling)" yoluyla belirlenmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Kişisel Bilgiler

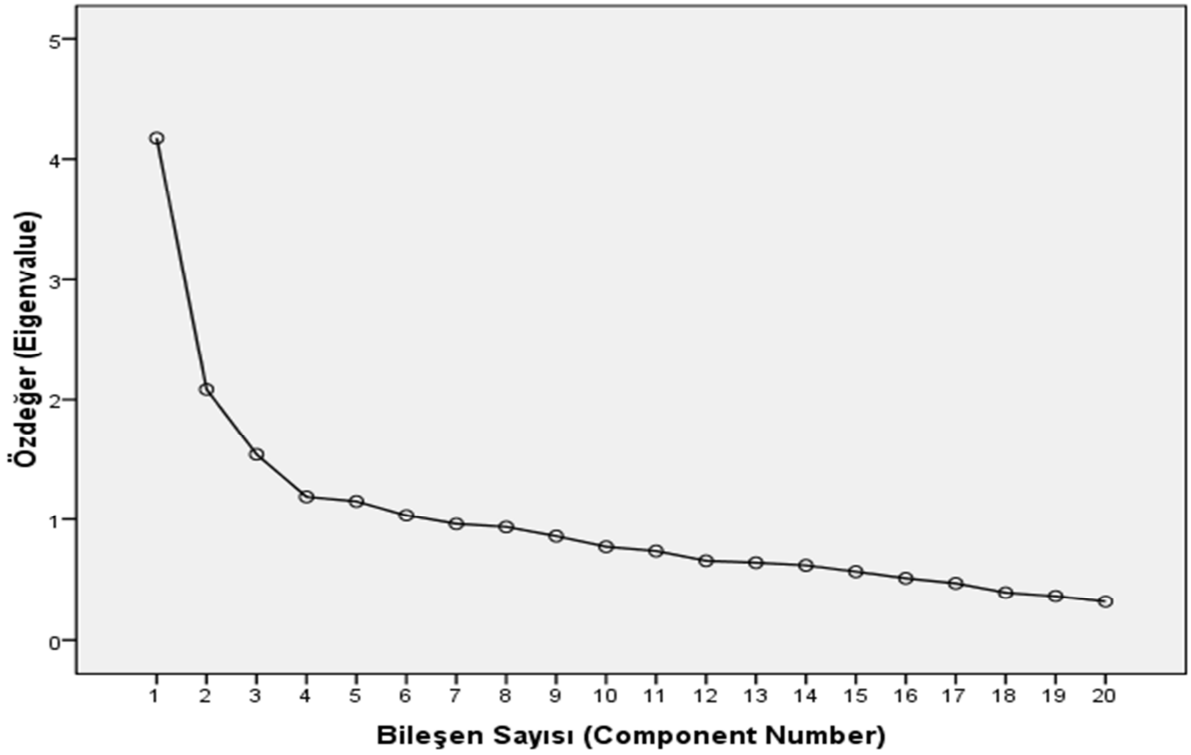
Bağımsız Değişkenler	Gruplar	Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	284	57
	Erkek	214	43
Yaş	20'den küçük	130	26
	21-22	258	52
	23-24	85	17
	25'ten büyük	25	5
Öğrenim Görülen Fakülte	Eğitim	147	30
	Fen-edebiyat	114	23
	İİBF	120	24
	Mühendislik	117	23
Ailenin Yaşadığı Yerleşim Birimi	Köy	58	12
	Kasaba	24	5
	İlçe	125	25
	Şehir	80	16
	Büyükşehir	211	42
Üniversite	Gazi Üniversitesi	241	48
	Uşak Üniversitesi	257	52
Toplam		498	100

Tablo 1'de görüldüğü üzere araştırmaya toplam 498 lisans öğrencisi katılmıştır. Bunların 384'ü kadın, 214'ü erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş aralıkları incelendiğinde 21-22 yaş aralığında bir yoğunluğun olduğu, 25 yaşından büyük olan katılımcıların ise çalışma grubu içindeki sayılarının oldukça az olduğu görülmektedir. Fakülte değişkeni açısından dengeli bir dağılım gözlense de eğitim fakültesi öğrencilerinin diğer fakültelerde öğrenim görenlere nispeten daha fazla sayıda oldukları anlaşılmaktadır.

Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi ve Uygulanması

Çalışmada katılımcıların gündemi takip etmede kullandıkları iletişim araçlarını tespit etmek amacıyla veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen "Gündemi Takip Etmede Kullanılan İletişim Araçları" ölçeği kullanılmıştır. Ölçme aracının oluşturulması sürecinde öncelikle bireyler hangi iletişim araçları aracılığıyla gündemi takip edebilirler? sorusundan yola çıkılarak gündemi takip etmede yararlanılan iletişim araçlarına yönelik literatür taraması yapılmıştır. Bu kapsamda iletişim araçlarının adının yazılı olduğu 21 maddelik ölçme aracı tasarlanmıştır. Dereceleme toplamları ile ölçekleme modeline uygun olarak hazırlanan maddeler *(1) Hiçbir zaman, (2) Nadiren, (3) Ara sıra, (4) Genellikle ve (5) Her zaman* şeklinde beşli derecelendirmeye göre puanlanmıştır. 21 maddeden oluşan ölçme aracı Gazi ve Uşak Üniversiteleri'nin çeşitli fakültelerinde (mühendislik, iktisadi idari bilimler, eğitim ve fen-edebiyat) öğrenim görmekte olan 1, 2, 3, ve 4. sınıf düzeyindeki 498 öğrenciye uygulanmıştır. Araştırmacılar tarafından geliştirilen ölçme aracının yapı geçerliğinin belirlenmesi için faktör analizine başvurulmuştur. Faktör analizi, çok sayıda değişkenin arka planında yatan temel yapıyı ortaya çıkarmak amacıyla kullanılmaktadır (Şencan, 2005). 21 madde üzerinde yapılan faktör analizi sonucu ölçme aracının KMO değeri ".774" olarak bulunmuştur. Veriler üzerinde faktör analizi yapılabilmesi için minimum "KMO" değeri .60 olması gerektiği belirtilmektedir (Pallant, 2001). Bartlett's testi sonucu elde edilen "Chi-square" test istatistiği sonucunun anlamlı olduğu (x^2=2200,853;sd=210;p<.01) gözlenmiştir. Bu değerler çerçevesinde, 21 maddelik ölçek üzerinde faktör analizi yapılabileceği sonucuna varılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonucu birden fazla faktöre yük verdiği anlaşılan 1. maddenin (sözel iletişim) testten çıkarılması uygun görülmüştür. Çünkü faktör yük değerleri .30'un altında olan maddeler ile birden fazla faktöre eşit oranda yük veren maddelerin atılması gerekmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010). Bu işlem sonucunda tekrar analize tabi tutulan 20 maddelik ölçme aracının "KMO" değerinin ".775 ve Bartlett's testi değerinin ise 2083,606; sd=190; p=,000 olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Faktör analizi sonuçları değerlendirilirken maddelerin toplam olarak oluşturduğu faktör yüklerine bakılır. Kline'a (1994) göre faktör yük değeri, maddelerin faktörle olan ilişkisini açıklayan bir katsayıdır. Maddelerin yer aldıkları faktördeki yük değerlerinin yüksek olması beklenir. Bir faktörle yüksek düzeyde ilişkisi olan maddelerin oluşturduğu bir küme varsa bu bulgu, o maddelerin birlikte söz konusu yapıyı ölçtüğü anlamına gelmektedir (akt. Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010). Analiz sonucunda ölçekte kalan 20 maddenin 5 faktörlü bir yapı teşkil ettiği görülmüştür. Maddelerin faktörler arasındaki dağılımı ise şu şekildedir: 12, 13, 14, 15 ve 19 ve 20. maddeler 1. faktörü (internet üzerinden iletişim ve tartışma); 2, 4, 6 ve 11. maddeler 2. faktörü (ulusal yayın organları); 16, 17 ve 18. maddeler 3. faktörü (sosyal paylaşım siteleri); 1, 3, 5 ve 10. maddeler 4. faktörü (yerel yayın organları); 7, 8 ve 9. maddeler ise 5. faktörü (dergiler ve diğer popüler yayınlar) oluşturmaktadır.

Şekil 1. Faktör Yapısına İlişkin Madde Özdeğerleri

Şekil 1 incelendiğinde öz değeri 1'den büyük faktör sayısının 5 olduğu görülmektedir. Birinci faktörün özdeğeri 4,633 ve toplam varyansın % 23,163'ünü; ikinci faktörün özdeğeri 2,425 ve toplam varyansın % 11,824'ünü; üçüncü faktörün özdeğeri 1,442 ve toplam varyansın % 6,537'sini; dördüncü faktörün özdeğeri 1,768 ve toplam varyansın % 8,671'ini ve beşinci faktörün özdeğeri 1,213 ve toplam varyansın % 5,996'sını açıklamaktadır. Ölçme aracındaki 5 faktörün toplam varyansın % 56,191'ini açıkladığı belirlenmiştir. Bilindiği üzere faktör yüklerinin .30'un altında olmaması ve davranış bilimleri açısından çok faktörlü yapılarda açıklanan varyans oranının % 40-60 arasında olması yeterli görülmektedir (Tavşancıl, 2010).
Ölçeğin güvenirliğini belirlemeye yönelik yapılan analiz sonuçlarında ise ölçme aracındaki 20 maddenin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısının .804 olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Nitekim güvenilirlik katsayının .70 ve üzerinde olması, ölçeğin güvenilirliğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Sipahi, Yurtkoru ve Çinko, 2010).

2.3. Verilerin Analizi

Araştırmada, katılımcıların ülke ve dünya gündemine ilişkin bilgi toplama sürecinde yararlandıkları iletişim kanallarının çeşitli değişkenler açısından anlamlı farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla yapılan analizler kapsamında öncelikle dağılımın normalliği ve varyansların homojenliği için Kolmogorov Smirnov ve Levene F testleri yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda parametrik koşulların (Baştürk, 2010, Büyüköztürk, 2011, Ural ve Kılıç, 2011) sağlanamaması üzerine verilerin analizinde nonparametrik testler olan Mann Whitney U ve Kruskal Wallis H-Testleri kullanılmıştır. Analizler sonucunda ulaşılan bulgular tablolar halinde sunularak yorumlanmıştır.

3. Bulgular ve Yorum

Bu bölümde, katılımcıların gündemi takip etmede kullandıkları iletişim araçları toplam puanlarının cinsiyet, yaş, öğrenim görülen fakülte ve üniversite ile aile yerleşim birimi bağımsız değişkenlerine göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğine ilişkin bulgular ve yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Gündemi Takip Etmede Kullandıkları İletişim Araçlarına İlişkin Yüzde, Frekans ve Aritmetik Ortalama Değerleri

No	İletişim Araçları	$\overline{X}$	Siyasal ve Toplumsal Gündemi Takip Etme									
			1		2		3		4		5	
			f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1	Yerel gazeteler	2,67	128	26	106	21	127	26	74	15	62	12
2	Ulusal gazeteler	3,23	83	17	67	14	112	23	124	25	112	23
3	Yerel radyolar	2,34	174	35	118	24	110	22	54	11	42	8
4	Ulusal radyolar	2,70	143	29	90	18	113	23	76	15	76	15
5	Yerel televizyonlar	2,98	114	23	89	18	94	19	89	18	11	22
6	Ulusal televizyonlar	3,60	73	15	46	9	99	20	117	24	162	33
7	Magazinler	2,60	155	31	101	20	93	19	80	16	68	14
8	Popüler dergiler	2,58	135	27	116	23	121	24	70	14	55	11
9	Bilimsel/Akademik Dergiler	2,76	84	17	132	27	148	30	85	17	49	10
10	İnternetteki yerel haber siteleri	3,56	62	12	62	12	87	18	106	21	181	36
11	İnternetteki ulusal haber siteleri	3,88	40	8	49	9	71	14	117	24	224	45
12	Diğer internet medyası	3,32	61	12	73	15	129	26	112	23	123	25
13	İnternetteki tartışma/forum grupları	2,89	110	22	86	17	124	25	101	20	77	16
14	E-posta	3,31	67	14	72	15	119	24	116	23	124	25
15	Sohbet programları (MSN, Skype, Google Talk)	3,19	96	19	64	13	117	24	87	18	134	27
16	Twitter	2,60	230	46	32	6	59	12	53	11	123	25
17	Facebook	3,91	62	12	22	4	58	12	109	22	247	50
18	Youtube	3,77	49	10	44	9	84	17	115	23	206	41
19	Bloglar	2,56	153	31	104	21	117	24	61	12	62	12
20	Diğer	2,54	154	31	74	15	173	35	41	8	56	11

Tablo 2'de verilen aritmetik ortalama, yüzde ve frekans değerleri incelendiğinde katılımcıların siyasal ve toplumsal gündemi takip etme aracı olarak en fazla Facebook'tan, ikinci olarak da internetteki ulusal haber sitelerinden yararlandıkları tespit edilmiştir. Yine bir video paylaşım sitesi olan Youtube'un de siyasal, toplumsal ve ekonomik gündeme ilişkin bilgi edinmede sıklıkla tercih edilen bir iletişim aracı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgu, sosyal medya kanallarının üniversite öğrencileri tarafından oldukça etkin kullanıldığını göstermektedir. Katılımcıların siyasal ve sosyal gündemi takip etme noktasında en az tercih ettikleri iletişim araçlarının ise yerel ve ulusal radyolar olduğu görülmektedir. Bu bulgu, izleyiciye görsel ve işitsel olarak veri sağlayan televizyonun yalnızca işitme duyusuna hitap eden radyodan daha fazla tercih edildiğinin kanıtı olarak değerlendirilebilir. Katılımcıların siyasal, toplumsal ve ekonomik gündeme ilişkin bilgi sahibi olmada kullandıkları iletişim araçlarına ilişkin betimsel istatistik sonuçları aşağıda beş boyut altında sunulmuştur.

Tablo 3. Faktör Yapılarına Göre Katılımcıların Gündemi Takip Etmede Yararlandıkları İletişim Araçlarına İlişkin Betimsel Veriler

İletişim Araçları	**N**	$\overline{X}$	**S**
İnternet üzerinden iletişim ve tartışma	498	2,91	.863
Ulusal yayın organları	498	3,32	1,19
Sosyal paylaşım siteleri	498	3,55	.992
Yerel yayın organları	498	2,79	1,15
Dergiler ve diğer popüler yayınlar	498	2,59	1,74

Tablo 3'teki veriler, katımcıların farklı bağımsız değişken gruplarında (cinsiyet, yaş, aile yerleşim birimi fakülte ve üniversite) olduğuna bakılmaksızın ülke gündemini takip etmede yoğun olarak sosyal paylaşım sitelerinden yararlandıklarını göstermektedir. Ulusal yayın organları da (ulusal radyo, televizyon, gazete ve internet haberleri) ülke ve dünya gündeminde olup bitenleri anlamak için en sık tercih edilen iletişim araçları konumundadır. Diğer taraftan çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin ülkedeki siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmelerle ilgili bilgi edinme sürecinde en az tercih ettikleri iletişim aracının dergiler ve diğer popüler yayınlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgu, ülkemizdeki akademik/bilimsel ve popüler dergilerin üniversite öğrencileri tarafından yeterince ilgi görmediği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 4. Katılımcıların Gündemi Takip Etmede Kullandıkları İletişim Araçlarının Cinsiyete Göre U Testi Sonucu

İletişim Araçları	**Cinsiyet**	**N**	**Sıra Ortalaması**	**Sıra Toplamı**	**U**	**p**
İnternet üzerinden iletişim ve tartışma	Kadın	284	252,40	71680	29565	.604*
	Erkek	214	245,66	52570		
Ulusal yayın organları	Kadın	284	236,93	67289	26819	.024*
	Erkek	214	266,18	56961		
Sosyal paylaşım siteleri	Kadın	284	259,40	73670	27575	.076*
	Erkek	214	236,36	50580		
Yerel yayın organları	Kadın	284	266,74	75755	25490	.002*
	Erkek	214	226,61	48495		
Dergiler ve diğer popüler yayınlar	Kadın	284	280,18	7971	21674	.000*
	Erkek	214	208,78	44679		

*p<.05.

Çalışma grubundaki erkek katılımcıların 214 (43 %), kadın katılımcıların ise 284 (57 %) kişiden oluştuğu tespit edilmiştir. Kadınlar katılımcılar ile erkek katılımcıların cinsiyet değişkeni açısından normal bir dağılım gösterip göstermediklerinin tespiti amacıyla yapılan binom testi sonucunda katılımcıların cinsiyet dağılımları arasında anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır (p=0,02). Ulaşılan bulgu, cinsiyet değişkeni ile ilgili yapılacak analizlerde nonparametrik test tekniklerinden yararlanılmasını gerekli kılmaktadır. Çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin internetteki forumlar aracılığıyla gündemi takip etme düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin tespiti amacıyla yapılan Mann-Whitney U testi sonucuna göre gruplar arasında anlamlı farklılık olmadığı (u=29565;p>.05) anlaşılmıştır. Katılımcıların gündemi takip etmede ulusal yayın organlarını tercih etme düzeyleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık (u=26819;p>.05) göstermemiştir. Sıra ortalamaları dikkate alındığında erkek katılımcıların sıra ortalamalarının, kadınlardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak aradaki sayısal fark istatiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Katılımcıların sosyal paylaşım siteleri kanalıyla siyasal, sosyal ve toplumsal gündemi takip etme düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı farklılık oluşturmadığı (u=27575;p>.05) tespit edilmiştir. Sıra ortalama puanları dikkate alınarak bir değerlendirmede yapıldığında kadın katılımcıların erkeklere oranla gündemi takip etmede sosyal paylaşım sitelerinden daha etkin yararlandıkları söylenebilir. Katılımcıların cinsiyet değişkeninin gündeme ilişkin bilgi edinme aracı olarak yerel yayın organlarını kullanma düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturduğu (u=25490;p<.05) gözlenmiştir. Yine katılımcıların cinsiyet değişkeni ile gündemi takip etmede dergiler ve diğer popüler yayınlardan yararlanma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki (u=21674;p<.05) bulunmuştur.

Tablo 5. Katılımcıların Gündemi Takip Etmede Yararlandıkları İletişim Araçlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılığı için Kruskall Wallis Testi Sonuçları

İletişim Araçları	Yaş Grupları	N	Sıra Ortalaması	sd	x^2	p
İnternet üzerinden iletişim ve tartışma	20'den küçük	130	250,51	3	2,323	.508*
	21-22	258	242,56			
	23-24	85	269,84			
	25'ten büyük	25	246,74			
Ulusal yayın organları	20'den küçük	130	244,98	3	3,479	.324*
	21-22	258	255,77			
	23-24	85	228,68			
	25'ten büyük	25	279,16			
Sosyal paylaşım siteleri	20'den küçük	130	254,72	3	4,629	.201*
	21-22	258	241,62			
	23-24	85	274,36			
	25'ten büyük	25	219,08			
Yerel yayın organları	20'den küçük	130	238,93	3	4,050	.256*
	21-22	258	260,03			
	23-24	85	245,28			
	25'ten büyük	25	210,14			
Dergiler ve diğer popüler yayınlar	20'den küçük	130	244,84	3	0,844	.839*
	21-22	258	255,04			
	23-24	85	242,83			
	25'ten büyük	25	239,22			

*p<.05

Yaş değişkeni açısından grupların normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda gruplar arasında anlamlı farklılık olması [$D_{(498)}$=0,284;p<.01] nonparametrik test tekniklerinden yararlanılmasını gerektirmektedir. Yaş değişkenine göre hangi gruplar arasında anlamlı farklılık olduğunu tespit etmek amacıyla yapılan Kruskall Wallis testi sonuçlarına göre; katılımcıların yaş değişkenlerinin gündemi internetteki forumlar aracılığıyla takip etmeleri üzerinde anlamlı bir etkisinin (x^2=2,323;p>.05) olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Katılımcıların yaş düzeyleri ile ulusal yayın organları üzerinden gündemi takip etme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki (x^2=3,479;p>.05) bulunamamıştır. Ulaşılan bulgu, katılımcıların ulusal yayın organları kanalıyla gündemi takip etme düzeylerinin yaş grubuna bağlı olmaksızın farklılaştığını göstermektedir. Ancak sıra ortalama puanları dikkate alındığında ise 25 yaşından büyük katılımcıların yer aldığı grubun diğer yaş düzeylerindeki gruplara nispeten siyasal, toplumsal ve ekonomik gündemi takip etme kanalı olarak ulusal yayın organlarını daha fazla tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Katılımcıların yaş grupları ile gündeme ilişkin bilgi edinmede sosyal paylaşım sitelerini tercih etme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki (x^2=4,629;p>.05) bulunamamıştır. Sıra ortalama puanlarına bakılarak bir değerlendirme yapıldığında ise 25 yaşından büyük katılımcıların oluşturduğu grubun gündemi takip etmede sosyal paylaşım sitelerini diğer yaş grubundaki katılımcılara nispeten daha az tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Yine yaş grubunun katılımcıların gündemi takip etmede yerel yayın organlarını tercih etme düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı (x^2=4,050;p>.05) tespit edilmiştir. Üniversite öğrencilerinin dergiler ve diğer popüler yayınları kullanarak gündeme ilişkin bilgi sahibi olma düzeyleri ile yaş düzeyleri arasında da anlamlı bir ilişkinin olmadığı (x^2=0,844;p>.05) bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan grupların sıra ortalama puanlarının oldukça birbirine yakın değerler taşıdıkları görülmektedir.

Tablo 6. Katılımcıların Gündemi Takip Etmede Kullandıkları İletişim Araçlarının Fakülte Değişkenine Göre Farklılığı için Kruskall Wallis Testi Sonuçları

İletişim Araçları	Fakülte	N	Sıra Ortalaması	sd	x^2	p
İnternet üzerinden iletişim ve tartışma	Eğitim	147	228,92	3	8,277	.041*
	Fen-Edebiyat	114	279,75			
	İİBF	120	243,94			
	Mühendislik	117	251,59			
Ulusal yayın organları	Eğitim	147	229,46	3	5,677	.128*
	Fen-Edebiyat	114	246,87			
	İİBF	120	255,98			
	Mühendislik	117	270,59			
Sosyal paylaşım siteleri	Eğitim	147	230,09	3	9,590	.022*
	Fen-Edebiyat	114	283,40			
	İİBF	120	250,43			
	Mühendislik	117	239,90			
Yerel yayın organları	Eğitim	147	254,72	3	19,317	.000*
	Fen-Edebiyat	114	288,61			
	İİBF	120	248,13			
	Mühendislik	117	206,23			
Dergiler ve diğer popüler yayınlar	Eğitim	147	224,07	3	17,211	.001*
	Fen-Edebiyat	114	295,83			
	İİBF	120	244,34			
	Mühendislik	117	241,59			

*p<.05

Tablo 6'da görüldüğü üzere katılımcıların öğrenim gördükleri fakültenin gündeme ilişkin bilgi edinmede internetteki tartışma gruplarından yararlanma düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı (x^2=8,277;p>.05) tespit edilmiştir. Sıra ortalamaları dikkate alındığında fen-edebiyat fakültesi öğrencilerinin sıra ortalama puanlarının diğer fakültelerde öğrenim görenlerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak aradaki sayısal fark istatiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Katılımcıların gündeme ilişkin bilgi edinmede ulusal yayın organlarından yararlanma düzeyleri ile öğrenim gördükleri fakülte arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı (x^2=5,677;p>.05) tespit edilmiştir. Sıra ortalama puanları dikkate alındığında ise mühendislik fakültesi öğrencilerinin gündemi takip etmede ulusal yayın organlarından daha fazla yararlandıkları yorumunda bulunulabilir. Öğrenim görülen fakültenin katılımcıların sosyal paylaşım siteleri kanalıyla gündemi takip etme düzeyleri üzerinde anlamlı farklılık oluşturmadığı (x^2=9,590;p>.05) anlaşılmaktadır. Bununla birlikte sıra ortalama puanlarından anlaşıldığı üzere fen-edebiyat fakültesi öğrencilerinin gündeme ilişkin bilgi edinme sürecinde sosyal paylaşım sitelerini diğer fakülte öğrencilerine nispeten daha etkin kullandıkları görülmektedir. Katılımcıların öğrenim gördükleri fakülte türü ile gündeme ilişkin yerel yayın organlarını tercih etme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu (x^2=19,317;p<.05) anlaşılmaktadır. Fen-edebiyat fakültesi öğrencilerinin diğer fakülte öğrencilerine oranla gündeme ilişkin bilgi edinme kanalı olarak yerel yayın organlarından daha fazla yararlandıkları; mühendislik fakültesi öğrencilerinin de yerel yayın organlarını en ez tercih eden katılımcı grup olduğu anlaşılmaktadır. Üniversite öğrencilerinin öğrenim gördükleri fakülte ile dergiler ve diğer popüler yayınlar kanalıyla gündemi takip etme düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu (x^2=17,211;p=.01) tespit edilmiştir. Söz konusu farklılığın hangi grup ya da gruplar arasında olduğunu saptamak amacıyla gruplar arasında ikili Mann Whitney U testi karşılaştırmaları yapılmış ve Bonferoni düzeltme yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre fen-edebiyat fakültesi öğrencileri ile eğitim fakültesi öğrencileri arasında fen-edebiyat fakültesi öğrencileri lehine anlamlı farklılık olduğu (u=6045,00;p=.01) bulgusuna ulaşılmıştır. Sıra ortalama puanları incelendiğinde fen-edebiyat fakültesi öğrencilerinin diğer fakülte öğrencilerine oranla dergiler ve diğer popüler yayınları daha fazla kullandıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 7. Katılımcıların Gündemi Takip Etmede Kullandıkları İletişim Araçlarının Yerleşim Birimi'ne Göre Farklılığı için Kruskall Wallis Testi Sonuçları

İletişim Araçları	**Yerleşim Birimi**	**N**	**Sıra Ortalaması**	**sd**	**x^2**	**p**
İnternet üzerinden iletişim ve tartışma	Köy	58	208,86	4	9,455	.051*
	Kasaba	24	263,42			
	İlçe	125	245,13			
	Şehir	80	233,21			
	Büyük şehir	211	267,85			
Ulusal yayın organları	Köy	58	224,41	4	5,603	.231*
	Kasaba	24	264,33			
	İlçe	125	244,33			
	Şehir	80	232,22			
	Büyük şehir	211	264,32			
Sosyal paylaşım siteleri	Köy	58	246,26	4	9,095	.059*
	Kasaba	24	269,17			
	İlçe	125	248,51			
	Şehir	80	208,89			
	Büyük şehir	211	264,14			
Yerel yayın organları	Köy	58	273,05	4	2,762	.598*
	Kasaba	24	241,71			
	İlçe	125	244,95			
	Şehir	80	234,15			
	Büyük şehir	211	252,43			
Dergiler ve diğer popüler yayınlar	Köy	58	269,22	4	5,625	.229*
	Kasaba	24	214,27			
	İlçe	125	252,49			
	Şehir	80	223,98			
	Büyük şehir	211	255,99			

*p<.05

Tablo 7'ye göre katılımcıların aile yerleşim birimi ile internet üzerinden iletişim ve tartışma araçları üzerinden gündemi takip etme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı (x^2=9,455) tespit edilmiştir. Bununla birlikte sıra ortalama puanları dikkate alınarak bir değerlendirme yapıldığında ise büyükşehirde yetişmiş üniversite öğrencilerinin gündemi takip etme aracı olarak internetteki tartışma gruplarını sıklıkla kullandıkları söylenebilir. Katılımcıların siyasal, toplumsal ve ekonomik gündemi ulusal yayın organları aracılığıyla takip etme düzeyleri üzerinde ailelerinin yaşadığı yerleşim biriminin anlamlı bir etkisinin olmadığı (x^2=5,603) tespit edilmiştir. Yine katılımcıların gündemi takip etme kanalı olarak sosyal paylaşım sitelerini kullanma düzeylerinin yetişmiş oldukları yerleşim birimine göre anlamlı farklılık göstermediği (x^2=9,095) anlaşılmıştır. Diğer taraftan grupların sıra ortalama puanlarının da birbirine yakın sayısal değerlerde olduğu görülmektedir. Bu bulgu, üniversite öğrencilerinin sosyal paylaşım siteleri aracılığıyla gündemi takip etme düzeylerinin ailelerinin yaşadığı yerleşim biriminin büyüklüğüne bağlı olmaksızın farklılaştığı şeklinde yorumlanabilir. Çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin gündemi takip etme aracı olarak yerel yayın organlarını tercih etme düzeyleri ile yetiştikleri yerleşim birimi arasında da anlamlı bir ilişkinin olmadığı (x^2=2,762) tespit edilmiştir. Sıra ortalama puanlarındaki sayısal fark istatiksel olarak anlamlı olmasa da ailesi köyde yaşayan üniversite öğrencilerinin gündemi takip etme kanalı olarak diğer gruplara oranla yerel yayın organlarından daha fazla yararlandıkları anlaşılmaktadır. Yine katılımcıların dergiler ve diğer popüler yayınlar kanalıyla gündemi takip etme düzeylerinin yerleşim birimi değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği bulgusuna ulaşılmıştır. Ulaşılan bulgular genel olarak değerlendirildiğinde üniversite öğrencilerinin yetiştiği yerleşim birimi büyüklüğünün siyasal, toplumsal ve ekonomik gündemi takip etmede tercih edilen iletişim araçları üzerinde anlamlı fark oluşturacak derecede bir etkiye yol açmadığı söylenebilir.

Tablo 8. Katılımcıların Gündemi Takip Etmede Yararlandıkları İletişim araçlarının Üniversite Değişkenine Göre Farklılığı için T-Testi Sonuçları

İletişim Araçları	Üniversite	N	$\overline{X}$	S	sd	t	p
İnternet üzerinden iletişim ve tartışma grupları	Gazi Üniversitesi	241	2,94	0,82	496	0,853	.394
	Uşak Üniversitesi	257	2,87	0,87			
Ulusal yayın organları	Gazi Üniversitesi	241	3,43	1,00	496	2,163	.031
	Uşak Üniversitesi	257	3,23	1,02			
Sosyal paylaşım siteleri	Gazi Üniversitesi	241	3,61	1,01	496	-1,586	.115
	Uşak Üniversitesi	257	3,47	0,97			
Yerel yayın organları	Gazi Üniversitesi	241	2,87	0,99	496	-0,471	.638
	Uşak Üniversitesi	257	2,91	0,95			
Dergiler ve diğer popüler yayınlar	Gazi Üniversitesi	241	2,51	1,23	496	-1,467	.143
	Uşak Üniversitesi	257	2,67	1,14			

Katılımcıların öğrenim görülen üniversite değişkeni açısından normal bir dağılım gösterip göstermediklerini tespit etmek için yapılan binominal test analizi sonucunda katılımcıların dağılım yüzdeleri (% 48 Gazi Üniversitesi, % 52 Uşak Üniversitesi) arasında anlamlı bir fark olmadığı (p=.502) tespit edilmiştir. Bu bulgudan hareketle katılımcıların gündemi takip etme araçları ile üniversite değişkeni arasında yapılacak analizlerde parametrik test tekniklerinden yararlanılmıştır. Tablo 8'de görüldüğü üzere katılımcıların öğrenim gördükleri üniversitenin ülke gündemine ilişkin bilgi edinmede internetteki tartışma grupları aracını tercih etme düzeyleri üzerinde anlamlı farklılık oluşturmadığı ($t_{(496)}$=0,853; p>.05) tespit edilmiştir. Ancak grupların aritmetik ortalama puanları dikkate alınarak bir değerlendirme yapıldığında Gazi Üniversitesi öğrencilerinin ülke ve dünya gündemi hakkında bilgi edinme sürecinde internetteki tartışma gruplarından daha fazla yararlandıkları söylenebilir. Yine katılımcıların öğrenime devam ettikleri üniversite ile ulusal yayın organları aracıyla gündemi takip etme düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiş ve üniversite değişkenin katılımcıların ulusal yayın organlarını takip etme düzeyleri üzerinde anlamlı farklılık ($t_{(496)}$=2,163; p>.05) oluşturmadığı tespit edilmiştir. Bununla beraber aritmetik ortalama puanları arasındaki sayısal fark, istatiksel olarak anlamlı bulunmasa da Gazi Üniversitesi öğrencilerinin Uşak Üniversitesi öğrencilerine nispeten gündem hakkında bilgi edinme aracı olarak ulusal yayın organlarını daha fazla tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Tablo 8'deki anlamlılık değerleri incelendiğinde üniversite öğrencilerinin siyasal, toplumsal ve ekonomik gündemi takip etmede kullandıkları dergiler ve diğer popüler yayınlar, sosyal paylaşım siteleri ve yerel yayın organları üzerinde üniversite değişkeninin anlamlı farklılığa yol açmadığı görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların ölçme aracındaki 5 faktörden elde ettikleri sıra ortalama puanlar incelendiğinde Yerel yayın organlarının ve akademik/popüler yayınların Uşak Üniversitesi öğrencilerince gündemi takip etmede daha çok kullanılan iletişim araçları olduğu anlaşılmaktadır.

4. Tartışma ve Sonuç

Üniversite öğrencilerinin siyasal, sosyal ve ekonomik konularda dünyada yaşanan gelişmeleri hangi iletişim araçları aracılığıyla takip ettiklerini, bilgi kaynaklarının ne olduğunu saptamaya çalışan bu araştırmadan ulaşılan bulgulara göre üniversite öğrencilerinin gündemi takip etme sürecinde en fazla tercih ettikleri iletişim kanalının ($\overline{X}$ = 3,55) sosyal paylaşım siteleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Facebook, Twitter, Youtube gibi dünya çapında milyonlarca kullanıcıya sahip video ve sosyal paylaşım siteleri yanında ulusal ölçekte de birçok sosyal paylaşım sitelerinin olması insanların (özellikle genç nesil) bu iletişim araçlarına oldukça yoğun şekilde ilgi göstermesiyle açıklanabilir. Konuyla ilgili yapılan benzer çalışmalar incelendiğinde Aksüt vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada ilköğretim ve lise öğrencilerinin sosyal paylaşım sitelerine yönelik olumlu yönde tutumlarının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kakırman Yıldız'ın (2013) yaptığı çalışmada da gençlerin bilgi edinme kaynağı olarak sosyal medyadan yararlandıkları bununla birlikte katılımcıların Facebook ve Twitter gibi sosyal paylaşım sitelerinin gizliliği ve mahremiyeti ortadan kaldırarak özel hayatı yok ettiği yönünde ortak bir kanıda birleştikleri tespit edilmiştir. Bu yönüyle çalışmadan elde edilen sonuçların benzer içerikli araştırma sonuçlarıyla örtüştüğü anlaşılmaktadır. Diğer taraftan üniversite öğrencilerinin gündeme ilişkin bilgi edinme sürecinde en az tercih ettikleri iletişim kanallarının yerel yayın organları ile dergiler ve diğer popüler yayınlar olduğu görülmekle birlikte; ulusal yayın organları aracılığıyla gündemi takip etme düzeylerinin de oldukça yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların gündemi takip etmede tercih ettikleri iletişim kanalı üzerinde cinsiyet değişkeninin kız öğrenciler lehine etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ulaşılan bu sonuç, kız öğrencilerin erkeklere oranla gündemi daha çok takip ederek daha fazla bilgi sahibi oldukları düşüncesini de doğurmaktadır. Kahyaoğlu ve Çelik (2011) ile Harmandar ve Samancı (2000) tarafından yapılan çalışmalarda ise üniversite öğrencilerinin internet kullanımına yönelik tutumları ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişki incelenmiş ve erkek öğrenciler lehine anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada ise kız öğrencilerin erkeklere oranla gündemi takip etmede, gerek sosyal medya organlarını, gerekse internetteki forum sitelerini ve internet haber kaynaklarını daha fazla tercih ettikleri görülmüştür. Bu anlamda ulaşılan sonuç adı geçen araştırmaların sonuçlarından farklılık göstermektedir. Diğer taraftan son yıllara kadar yapılan araştırmalarda erkeklerin kızlara göre internet kullanımı ve sosyal medyaya yönelik ilgi ve tutumları ile bağımlılık puanları daha fazla (Willoughby, 2008; Yellowlees ve Marks, 2007) iken son zamanlarda kızların bu

yöndeki ilgi ve tutumlarının arttığını gösteren araştırma bulguları mevcuttur (Durak Batıgün ve Hasta, 2010; Sofiah vd. 2011; Subrahmanyam ve Lin, 2007). Bu açıdan internete erişim imkânının artmasının kadınların sosyal medyayı ve forum sitelerini daha aktif kullanarak ülke ve dünyada yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal gündem hakkında bilgi edinmelerine yol açtığı anlaşılmaktadır. Katılımcıların yaş düzeyi ile gündemi takip etmede tercih ettikleri iletişim aracı arasındaki en dikkat çeken bulgu, 25 ve yaş üzeri katılımcıların ulusal yayın organlarından daha fazla yararlanmaları olmuştur. Diğer iletişim kanallarını tercih etme oranlarının ise gruplar bazında normal bir dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Yine üniversite öğrencilerinin gündeme ilişkin bilgi edinme kullandıkları iletişim araçları üzerinde öğrenim gördükleri fakültenin anlamlı farklılık oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fen-edebiyat fakültesi öğrencilerinin diğer fakülte öğrencilerine oranla internetteki tartışma gruplarını ve sosyal paylaşım sitelerini daha fazla tercih ettikleri; siyasal, sosyal ve ekonomik gündemi sıklıkla ulusal yayın organları aracılığıyla takip eden katılımcı grubun ise mühendislik fakültesi öğrencileri olduğu görülmüştür. Katılımcıların gündeme ilişkin bilgi edinmede tercih edilen iletişim araçlarının aile yerleşim birimine bağlı olarak farklılaştığı da ulaşılan bulgular arasındadır. Bu bulguya göre ailesi büyükşehirlerde ikamet etmekte olan katılımcıların gündemi takip etme kanalı olarak internetteki tartışma gruplarını ve sosyal paylaşım sitelerini diğer gruplara nispeten daha fazla tercih sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte katılımcıların diğer iletişim araçları aracılığıyla gündemi takip etme düzeyleri üzerinde ise yerleşim birimi değişkeninin anlamlı farklılığa yol açmadığı tespit edilmiştir.

Katılımcıların gündeme ilişkin bilgi kaynağı olarak yararlandığı iletişim araçları ile öğrenim gördükleri üniversite değişkeni arasında istatiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı ancak, gruplara ait aritmetik ortalama puanlardan Gazi Üniversitesi öğrencilerinin sosyal paylaşım siteleri, internetteki tartışma grupları ve ulusal yayın organları vasıtasıyla gündemi takip etme düzeylerinin Uşak Üniversitesi öğrencilerinden yüksek olduğu anlaşılmıştır. Başka bir anlatımla büyükşehirdeki üniversitelerde öğrenim görmekte olan üniversite öğrencilerinin, sosyal medya ve internetteki forum siteleri üzerinden gündeme ilişkin bilgi edinmeyi diğer iletişim araçlarına nispeten daha fazla tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan bu sonucun yerleşim birimi değişkeni ile gündemi takip etmede yararlanılan iletişim araçları arasındaki ilişkiyi açıklayan araştırma bulgusuyla aynı çizgide olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmadan ulaşılan sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde üniversite öğrencilerinin sosyal paylaşım sitelerine yoğun olarak ilgi gösterdiği ve dünyada olup bitenler hakkında bu iletişim araçlarından bilgi edindikleri anlaşılmıştır. Bu sonuç, genç neslin interneti gündemi takip etme noktasında etkin ve katılımcı bir şekilde kullandıklarını göstermekle birlikte kullanıcıların sosyal medyada yer alan bilgilerin doğru ve güvenirliğini test etmeleri gerekliliği de bir risk faktörü olarak karşımıza çıkarmaktadır. Başka bir anlatımda sosyal medyadaki gündeme ilişkin her türlü bilgi, doğru ve güvenilir olmayıp bir takım kişi ve ideolojilerin yönlendirmesiyle hazırlanmış olabilir. Çünkü sosyal medyadaki paylaşımlar herhangi bir kontrol mekanizmasına tabi tutulmadan paylaşılarak sanal ortamda yayılmaktadır. Bu anlamda üniversite öğrencilerinin sosyal medyadaki bilgilerin doğru ve güvenirliğine yönelik görüşleri üzerine bir çalışma gerçekleştirilebilir. Diğer taraftan ülke ve dünyada meydana gelişmeler hakkında bilgi edinilmesi sürecinde birbirinden farklı iletişim araçlarından yararlanılması noktasında üniversite öğrencilerine rehberlik edilmesi önerisinde bulunulabilir.

KAYNAKÇA

Aksüt, M., Ateş, S., Balaban, S. & Çelikkanat, A. (2012, Şubat 1-3). *İlk ve ortaöğretim öğrencilerinin sosyal paylaşım sitelerine ilişkin tutumları (facebook örneği)*. Akademik Bilişim Konferansı'nda sunulan bildiri, Uşak Üniversitesi, Uşak.

Barkan, M. ve Eroğlu, E. (2004). Eğitim İletişiminde Çağdaş Ortamlar: ".. iletişim bir sorun kaynağı mı yoksa çözüm seçeneği mi?.." *The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET*, 3(1), 115-123.

Baştürk, R. (2010). *Nonparametrik istatistiksel yöntemler*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Bülbül, R. (2001). *İletişim ve etik*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Büyüköztürk, Ş. (2011) *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayınları.

Çakır, H. ve Topçu, H. (2005). Bir iletişim dili olarak internet. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19*(2), 71-96.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Çömlekçi, N. (2001). *Bilimsel araştırma yöntemi ve istatistiksel anlamlılık sınamaları*. Ankara: Bilim Teknik Yayınevi.

Davies, L. (2006). Global citizenship: abstraction or framework for action. *Educational Review, 58*(1), 5-25.

Durak Batıgün, A. & Hasta, D. (2010). İnternet Bağımlılığı: Yalnızlık ve Kişilerarası İlişki Tarzları Açısından Bir Değerlendirme. *Anadolu Psikiyatri Dergisi, 11*, 213-219.

Fraenkel, J. R. ve Wallen, N. E. (2003). How to desing and evaluate research in education. Boston: McGraww Hill.

Gabriel, O. W. (2002). Politische involvierung und systemunterstützung im vereinigten Deutschland. Präsentation, Institut für Soziologie der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg.

Gaventa, J. & Valderrama, C. (1999). *Participation, citizenship and local governance*. Retrieved, February, 10, 2014 from http://M4_AR2_Participation_Citizenship_and_local_Governance.pdf.

Geissel, B. (2008). Reflections and findings on the critical citizen: Civic education – What for?. *European Journal of Political Research*, 47, 34–63.

Harmandar, M. & Samancı, O. (2000). Eğitim fakültesi kimya eğitimi bölümü öğrencilerinin bilgisayara yönelik tutumları. *IV. Ulusal Fen Bilimleri Kongresi Kongre Kitabı* (ss. 686-688). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

Kahyaoğlu, M. & Çelik, H. C. (2011, Eylül 22-24). *Ortaöğretim ve yüksek öğretim öğrencilerinin internet kullanımına yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi.* Paper presented at the 5th International Computer & Instructional Technologies Symposium, Fırat University, Elazığ.

Kakırman Yıldız, A. (2013). Sosyal paylaşım sitelerinin dijital yerlilerin bilgi edinme ve mahremiyet anlayışına etkisi. *Bilgi Dünyası, 13*(2), 529-542.

Karasar, N. (2007). *Bilimsel araştırma yöntemi.* Ankara: Bilim Kitap Kırtasiye Yayınevi.

Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis*. UK: Routledge.

Mutlu, E. 2008. *İletişim sözlüğü.* Ankara: Ayraç Yayınevi.

Osler, A. & Starkey, H. (2005). *Changing citizenship: democracy and inclusion in education. Maidenhead: Open University Press.*

Pallant, J. (2001). *SPSS survival manual: A step-by-step guide to data analysis using SPSS for Windows*. Philadelphia, PA: Open University Press.

Parry, G., Moyser, G. & Day, N. (1992). *Political participation and democracy in Britain.* Cambridge: Cambridge University Press.

Sipahi, B., Yurtkoru, E. S. & Çinko, M. (2010). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Sofiah, S., Omar, S., Bolong, J. & Osman, M. (2011). Facebook Addictıon Among Female University Students. *Revista de Administraţie Publică şi Politici Sociale, 2*(7), 95-109.

Subrahmanyam, K. & Lin, G. (2007). Adolescents on The Net: Internet Use and Well-being. *Adolescence, 42*, 659-677.

Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenirlik ve geçerlik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Ural, A. & Kılıç, İ. (2011). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Willoughby, T. A. (2008). Short-term longitudinal Study of Internet and Computer Game Use by Adolescent Boys and Girls: Prevalence, Frequency of Use, and Psychosocial Predictors. *Develop Psychol, 44*, 195-204.

Yellowlees, P. M., & Marks, S. (2007). Problematic Internet Use or Internet Addiction? *Computers in Human Behavior, 23*,1447-1453.

Zıllıoğlu, M. (1993). *İletişim nedir?* İstanbul: Cem Yayınevi.

http://www.haberx.com/_universitelerde_ogrenci_sayisi_hizli_ogretim_uyesi_sayisi_yavas_artiyor(17,n,10255255,449).aspx. erişim tarihi: 07.03.2014.

TEKNOLOJİ KABUL MODELİ BAĞLAMINDA ELEKTRONİK BELGE YÖNETİM SİSTEMİNİN İNCELENMESİ: YÜKSEKÖĞRETİM KURULU ÖRNEĞİ

Murat ESEN
Yrd.Doç.Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, murat.esen@ikc.edu.tr

Köksal BÜYÜK
Yrd.Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi, koksalbuyuk@anadolu.edu.tr

ÖZET: Teknoloji, toplumsal hayatla birlikte kamu kurumlarını ve bu kurumlardaki iş yapma yöntemlerini de dönüştürmektedir. Bu durumun bir örneği olan elektronik belge yönetim sistemi (e-BYS,)Yükseköğretim Kurulu'nda Haziran 2013 tarihi itibariyle kurum içi uygulamalar şeklinde başlatılmıştır. Araştırmanın amacı, Yükseköğretim Kurulu'nda başlatılan e-BYS uygulamalarının kurumun çalışanları tarafından kabulüne yönelik algılamaları ölçmektir. Araştırma verileri farklı düzeylerde görev yapan 106 çalışandan toplanmıştır. Araştırma sonunda özyeterlik, kolaylaştırıcı koşullar ve sosyal etki değişkenlerinin algılanan faydayı, algılanan kullanım kolaylığını ve kullanım niyetini olumlu yönde, kaygının ise olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Benzer şekilde algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığının kullanım niyeti üzerinde olumlu etkisi olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: e-BYS, Teknoloji Kabul Modeli, Yükseköğretim Kurulu

AN INVESTIGATION OF ELECTRONIC DOCUMENT MANAGEMENT SYSTEM IN THE CONTEXT OF TECHNOLOGY ACCEPTANCE MODEL: CASE OF THE COUNCIL OF HIGHER EDUCATION

ABSTRACT: Technology, transforms public organizations and the methods of doing business along with the social life. Electronic document management system (e-DMS) that the example of this situation has been started to apply inside the institutions by June 2013 in the Council of Higher Education. The objective of this study is to determine the employee's perception aimed at the acceptance of the application of e-DMS started in the Council of Higher Education.The research data was gathered through 106 employees working in different positions. It has been found a significant positive relationship among the variables of self-efficacy, facilitating conditions, social influence and perceived usefulness, ease of use, behavioral intention, but for the anxiety. It is possible to remark that the perceived usefulness and the ease of use have positive effects on the behavioral intention, accordingly.

KeyWords: e-DMS, Technology Acceptance Model, Council of Higher Education

1.Türkiye'de Elektronik Belge Yönetim Sistemlerinin Gelişimi

Bilgisayar ve internet sayesinde elektronik ortamda bilginin paylaşılması ve depolanması her geçen gün kolaylaşmaktadır. Teknolojide yaşanan hızlı değişim ile bilgi toplumuna geçiş; gelişmekte olan tüm ülkeler için stratejik bir öncelik haline gelmiştir. Arşivler, kamu kurum ve kuruluşlarının görev, yetki ve sorumlulukları çerçevesinde yaptıkları faaliyetlerin sonucunda ürettikleri bilgi ve belgelerden oluşmaktadır. Belgeler, geçmişten günümüze farklı dönemlerde değişik biçimlerde oluşturulmakla birlikte çoğunlukla kâğıt olarak üretilmiştir. Bilişim dünyasındaki gelişmelerle artık bilgi ve belgelerin elektronik ortamlarda üretilerek iletilmesi ve saklanması mümkün hale gelmiştir. Özellikle kamu kuruluşlarında yönetişimin sağlanması ve şeffaflığın arttırılması e-devlet uygulamalarının yaygınlaşmasıyla mümkün olacaktır. Bilgi teknolojilerindeki gelişim; kâğıt evrak dışında yönetilmesi gereken yeni belge türlerini ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler belge yönetimini elektronik ortamda yürütmeyi sağlayan yeni elektronik sistemlerin gelişmesini de sağlamıştır. Türkiye'de son on yıldır hız kazanan bu çalışmalara Elektronik Döküman Yönetim Sistemi (e-DYS), Elektronik Belge Yönetim Sistemi (e-BYS), Elektronik Evrak Yönetim Sistemi (e-EYS) gibi çeşitli isimler verilmiştir. Genel olarak kabul gören ve bu çalışmada tercih edilen ifade ise e-BYS'dir.

Yaşanan yeni süreçte ihtiyacı daha çok hissedilen e-BYS, elektronik dokümanların ve kağıt evrakların görüntülerinin bir kurum içerisindeki hareketini sistematik olarak izlemek, depolamak ve paylaşmak amacıyla kullanılan yönetim bilgi sistemleridir. Temel olarak iki ana bileşeni söz konusudur. Birincisi elektronik iş akış yönetimi sistemi, ikincisi ise bu evrakların depolandığı elektronik arşiv yönetim sistemidir. Örgütsel açıdan e-BYS'ni tanımlayacak olursak: Kurumların gündelik işlerini yerine getirirken oluşturdukları her türlü dokümantasyonun içerisinden kurum aktivitelerinin delili olabilecek belgelerin ayıklanarak bunların içerik, format ve ilişkisel özelliklerini korumak ve bu belgeleri üretimden nihai tasfiyeye kadar olan süreç içerisinde, yönetmek amacıyla kullanılan sistem şeklinde ifade edilebilir (Civelek ve Turan, 2010). Elbette ki bu sistemin sağlıklı yürüyebilmesi açısından belirli standartlara ihtiyaç vardır.

Belge yönetimi alanında ulusal boyutta kabul edilen ilk standart olan AS4390 Avustralya Belge Yönetim Standardı temel alınarak 2001 yılında International Organization for Standardization (Uluslararası Standartlar Örgütü) tarafından ISO 15489 koduyla hazırlanan Belge Yönetim Standardı uluslararası nitelikteki ilk belge yönetim standardıdır (Külcü, 2007). Türkiye'de bu kapsamda Türk Standartlar Ensitüsü'ne bağlı çalışan Bilgi Teknolojileri ve İletişim İhtisas Grubu tarafından ISO 15489 Uluslararası Belge Yönetimi Standardı ve teknik raporu Türkçe'ye çevrilmiş ve "Bilgi ve Dokümantasyon- Belge Yönetimi (TSE ISO 15489)" adı ile Temmuz 2007'de standart olarak kabul edilmiştir (TSE,2007).

Türkiye'de kamusal alanda, e-BYS ile ilgili çalışmaların başlangıç noktası Dünya Bankası işbirliğiyle 1993 yılında yayınlanan rapora dayandırılabilir. Raporda Türkiye'de bilgi toplumuna yönelik bilgisayar kullanımı, yazılım pazarı, bilgi ekonomisinde insan kaynağı, iletişim ağları ve yasal altyapı alanında tespitlere yer verilerek bir eylem planı önerisi geliştirilmiştir. Ancak Dünya Bankası ile kredi anlaşması tamamlanamamış ve rapor önerileri uygulanamamıştır (World Bank,1993). 1999 yılında Ulaştırma Bakanlığı ve TÜBİTAK tarafından tamamlanan TUENA projesinde Türkiye'nin enformasyon politikalarının belirlenmesi amacıyla enformasyon teknolojileri altyapı ve kullanımı, bu alandaki dünyadaki genel eğilimler, Türkiye'deki mevcut durumun tespiti, vizyon ve hedefleriyle kurumsal yapılanma önerileri belirlenmiştir.(inovasyon.org)

1998 yılında Başbakanlık genelgesiyle kurulan KamuNet Teknik Kurulu gerek e-Avrupa+ gerekse e-Türkiye çalışmaları doğrultusunda e-Devlete geçiş vizyonuyla, 28 Şubat 2002 tarihinde çalışmalarına başlamıştır. KamuNet, devletin etkin, şeffaf, güvenli, hızlı ve kesintisiz hizmet sunmasını; e-Kurumların oluşturulmasını, devlet ve vatandaş arasındaki ilişkilerin elektronik ortama taşınmasını sağlamak için Devlet e-Kapısını (portalını) hayata geçirmek için kurulmuştur (bilgitoplumu.gov.tr).

Mayıs 2000'de, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri, "..aday ülke ekonomilerinin reform ve modernizasyonunun hızlandırılması, kurum ve kapasite yaratmanın teşvik edilmesi, toplam rekabet gücünün geliştirilmesi ve aday ülkelerin özel durumları için eylemler önerilmesi.." amacıyla "eAvrupa+" eylem planını hazırlamaya karar vermişlerdir (eAvrupa+, 2001). Bu eylem planını kabul eden Türkiye, Eylül 2001'de, "..e-Avrupa+ eylem planının hedefleri doğrultusunda gerekli stratejilerin belirlenip, ulusal bilgi politikasının oluşturulması ve uygulanması.." amacıyla "e-Dönüşüm Türkiye" projesini başlatmıştır. (bilgitoplumu.gov.tr)

e-Dönüşüm Türkiye Projesinin 2005 Yılı Eylem Planının 37 no'lu "Kamuda Elektronik Kayıt Yönetimi" eylemi ile elektronik belgelerin kamu kurumları arasında iletilmesi ve arşivlenmesine yönelik standartların belirlenmesi ihtiyacı gündeme gelmiştir. Bu kapsamda, elektronik ortamda üretilecek, iletilecek/paylaşılacak, saklanacak ya da imha edilecek elektronik bilgi ve belgelerin tabi olacağı usul ve esaslar ile kamu kurum ve kuruluşlarında oluşturulacak elektronik kayıt sistemlerinin birlikte çalışabilirliğinin sağlanmasına ilişkin standart belirlenmesi hususunda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü görevlendirilmiştir. Bu doğrultuda "Elektronik Belge Yönetimi Sistem Kriterleri Referans Modeli v.1.0" hazırlanmış ve 2005 yılında yayımlanmıştır. Referans Modeli, kamu kurum ve kuruluşları arasındaki birlikte çalışabilirliği sağlamak amacıyla, e-BYS konusunu yasal, teknik ve idari tüm boyutlarıyla ele alan geniş kapsamlı bir çalışmadır (Civelek ve Turan, 2010). 2006 Nisan tarihinde Referans Model TSE'ye sunulmuştur. 2006 Temmuz ayında ise gözden geçirilmiş ikinci versiyon yayına hazır hale getirilerek 2007 Haziran tarihinde "TS 13298" yayınlanmıştır. Elektronik Belge Standartları 16 Temmuz 2008 tarihinde 2008/16 Sayılı Başbakanlık Genelgesiyle uygulamaya girmiştir. Bu düzenlemeyle artık kamu kurum ve kuruluşlarında ve diğer kurumlarla yapacakları bilgi ve belge alışverişinde kâğıt evraklarla birlikte sayısal ortamlarda saklanan belgelerin de yazılı belgelere eşdeğer olduğu kabul edilmiştir (Kandur, 2005:5).

e-Devlet uygulamalarını hızlandırmak ve belirli bir takvime bağlamak açısından önemli bir belge olan Bilgi Toplumu Stratejisi (2006-2010) ve Bilgi Toplumu Stratejisi Eylem Planı (2006-2010) dokümanları Temmuz 2006'da yürürlüğe girmiştir. Bilgi Toplumu Stratejisi (2006-2010)'nde, 2010 yılına kadar tüm kamu kuruluşlarında iç ve dış yazışmaların elektronik ortamda yapılması hedeflenmiş olmasına rağmen maalesef ki bu hedef gerçekleştirilememiştir (Önaçan ve diğ, 2012).

28 Şubat 2009 tarihinde yayımlanan genelgeyle DPT Müsteşarlığı koordinasyonunda, bilgi ve desteğine ihtiyaç duyulan tüm kamu kurum ve kuruluşlarının katkısıyla "Kamu Bilgi Sistemlerinde Birlikte Çalışabilirlik Esasları" rehberi yayınlanmıştır. Ayrıca bu rehberin güncellenmesine devam edileceği, www.bilgitoplumu.gov.tr adresinde yayımlanan güncel sürümünün dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. Birlikte Çalışabilirlik Esasları Rehberi, e-Dönüşüm Türkiye Projesi kapsamında; başta kamu kurum ve kuruluşları olmak üzere, kamuya elektronik ortamda hizmet sunan tüm kuruluşlar arasında birlikte çalışılabilirliğin sağlanması ve bu çerçevede; yetki ve sorumluluklar, esas ve prensipler, yöntem ve kriterler ile teknik standartların belirlenmesine dair hususları içermektedir (DPT, 2009).

Bu aşamada elektronik belgelerin kurumlar arası iletiminde bir boşluk meydana gelmiştir. Kâğıt evrakların bir kuruma girişini ispat eden gelen evrak defterleri, tarih ve sayıları söz konusu iken elektronik belgelerin bir kuruma ulaştığını ispatlayacak bir sistemin yokluğu sorunu karşısında Kayıtlı Elektronik Posta (KEP) sistemi geliştirilmiştir. Gelişmiş ülkelerde yıllardır kullanılan KEP sisteminin, Türkiye'deki hukuksal alt yapısı ancak 2012 yılı itibariyle tamamlanabilmiştir. Elektronik belgelerin güvenli iletimi ile birlikte KEP'in en önemli katkısı belgenin kimler arasında ve ne zaman iletildiği ile o belgenin içeriğinin kaydını tutan noter gibi yetkili üçüncü bir taraf olmasıdır (Civelek ve Turan, 2010).

2.YÖK'da e-BYS'nin gelişimi

Kamu kurumlarında bürokratik yazışma süreçlerinin genel anlamda zaman alıcı ve iş yükünü arttıran faaliyetler olduğu bilinmektedir. Bu olumsuz etkileri ortadan kaldırmak amacıyla birçok kamu kurumunda gerek kurum içi gerekse kurum dışı yazışmaların elektronik ortamda daha hızlı ve etkin yürütülebilmesi için elektronik belge yönetim sistemi (e-BYS) uygulamalarına geçilmiştir.

YÖK'da kurum içi yazışmalarda paraf ve imza sürecinin hızlandırılması, üretilen evrakların ilgili kurumlara daha hızlı ulaştırılması, kurumsal iş süreçlerinin hızlandırılması, veri ve bilgiye sağlıklı ve hızlı erişim sağlanması, kırtasiye masraflarının azaltılması ve personel kaynaklarının etkin kullanılması gibi amaçlarla e-BYS çalışmaları başlatılmıştır. Bu doğrultuda Yükseköğretim Kurulu'nda Ocak 2012 tarihi itibariyle e-BYS uygulamalarına yönelik alt yapı çalışmaları başlatılmış ve Haziran 2013 tarihi itibariyle de kurum içi e-BYS uygulamalarına başlanmıştır.

5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu uyarınca, "güvenli elektronik imza, elle atılan imzayla aynı hukuki sonucu doğuran sayısal veri karşılığı olarak ifade edilmektedir. YÖK'te 28.12.2012 tarihinde de Personel Daire Başkanlığı tarafından ilk e-imzalı evrak üretildi. e-BYS sistemi ilk önceleri YÖK bilgi edinme sitesinde başvurular aracılığıyla etkin kullanılmaya başlandı. Ankara'da faaliyet gösteren altı adet üniversitenin web servisleri aracılığıyla elektronik belge alışverişi başladı ancak daha sonra güvenlik gerekçeleriyle bu çalışmaya son verildi. Web üzerinden yapılan denklik başvuruları da güvenlik gerekçesiyle kaldırıldı. Şu an

için e-imza denklik birimi hariç YÖK'te tüm birimlerde kullanılmaktadır. Dış İşleri Bakanlığıyla web servis üzerinden e-BYS aracılığıyla belge alışverişine başlanmıştır. Hâlihazırda statik olan evrak akışları dinamik hale dönüştürülmektedir.[1]

Tüm elektronik belge yönetim sistemleri özünde bilgi teknolojilerinin yoğun olarak kullanımından oluşan araçlar ve uygulamalar bütünü olmaktadır. Geçmişten günümüze yapılan birçok araştırmada insanların teknoloji kullanımında ve algılamalarında farklılıklarının olduğu belirtilmektedir. Bu çalışmada da Yükseköğretim Kurulu'nun belge üretme, onaylama, depolama ve dağıtma gibi işlemlerin neredeyse tamamının elektronik ortama taşınması amacıyla kurulan e-BYS'nin, kurumun çalışanları tarafından ne ölçüde kabul edildiği araştırılmak istenmiştir.

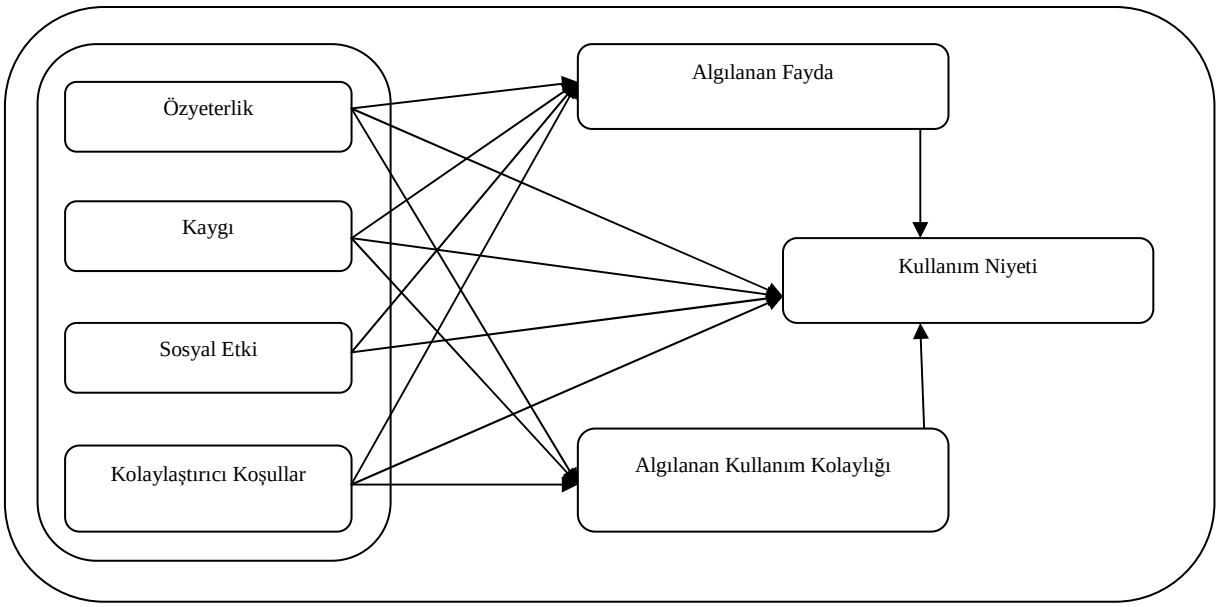
3.Teknoloji Kabulü

Bilgi teknolojileri (BT) kullanımına yönelik insan davranışlarını inceleyen model ve teoriler genellikle sosyoloji ve psikoloji disiplinlerinden doğmakla birlikte diğer birçok farklı alanda yaygın olarak kullanılmıştır.

Bu konuda yapılmış model ve çalışmaların ilki Everett Rogers tarafından 1962'de geliştirilen Yenilik Yayılımı Teorisidir (Diffusion of Innovations – DOI) ve BT'nin kullanıcılar arasında yaygınlaşmasını incelemiştir. Daha sonra ise 1975 yılında Fishbein ve Ajzen tarafından geliştirilen ve kendisinden sonraki teorilerin bir çoğuna temel teşkil edecek olan Sebepli Eylem Teorisidir (Theory of Reasoned Action – TRA). Davis (1985) Sebepli Eylem Teorisini temel alarak yönetim bilişim sistemleri literatüründe yaygın olarak kullanılan Teknoloji Kabul Teorisini (Technology Acceptance Model – TAM) geliştirmiştir. Bir diğer önemli davranışsal psikoloji temelli teori, Azjen (1991) tarafından geliştirilen ve TRA'nın bir gelişmiş modeli olan Planlanmış Davranışlar Teorisidir (Theory of Planned Behavior – TPA). Traindis tarafından 1977 yılında geliştirilen insan davranışı teorisinden uyarlanan Kişisel Bilgisayar (PC) Kullanım Modeli 1991'de Thompson, Higgins ve Howell tarafından geliştirilmiştir. Taylor ve Todd, 1995 yılında Planlı Davranış Teorisi ile Teknoloji Kabul Modeline ait olan kullanım kolaylığı ve algılanan faydayı birleştirerek melez bir model sunmuşlardır (Combined TAM ve TPB). Compeau ve Higgins 1995 yılında, Bandura'nın 1986 yılında ortaya çıkardığı Sosyal Bilişsel Teoriyi geliştirerek bilgisayar kullanımı üzerinde uygulamıştır. Vankatesh ve Davis 2000 yılında Teknoloji Kabul Modelini biraz daha geliştirerek Teknoloji Kabul Modeli 2'yi oluşturmuşlardır (Technology Acceptance Model 2 – TAM2). Son olarak da Vankatesh, Morris, F.Davis ve G.Davis çok sayfıda farklı modeli inceleyerek 2003 yılında Birleştirilmiş Teknoloji Kabul ve Kullanım Modelini geliştirmişlerdir.

Bu çalışmada yeni bir teknolojik uygulama olan e-BYS'nin kabulünün başarıya ulaşmasında etkili olduğu düşünülen yukarıda anılan çeşitli model ve teorilerden değişkenler ele alınarak, algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı aracılığıyla e-BYS'nin kullanım niyeti üzerindeki rollerinin belirlenebileceği bir model sunulmuştur. Geliştirilen modelde, Teknoloji Kabul Modelinin üç temel değişkeni olan Algılanan Fayda, Algılanan Kullanım Kolaylığı ve Kullanım niyeti alınmış ve bu değişkenler üzerinde etkisi olduğu düşünülen Özyeterlik, Kaygı, Sosyal Etki ve Kolaylaştırıcı Koşullar değişkenleri ise dış değişkenler olarak modele eklenmiştir. Ayrıca Birleştirilmiş Teknoloji Kabul Modeli'nde düzenleyici değişkenler olarak test edilen Cinsiyet, Gönüllülük, Yaş ve Deneyim değişkenleri bu çalışmada da düzenleyici değişken olarak test edilmiştir.

Şekil1. Araştırma Modeli

[1] Bu bilgiler, Yükseköğretim Kurulu tarafından Mayıs 2013 ve Ekim 213 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen Yükseköğretim Bilgi Sistemi (YÖKSİS) ve e-BYS çalışmaları konulu toplantılarda yapılan sunumlar ve YÖK Bilgi İşlem Daire Başkanlığı'yla e-BYS çalışmalarına hakkında yapılan görüşmelerden derlenmiştir.

3.1.Özyeterlik

Bandura (1977b)'nın Sosyal Öğrenme Kuramıyla ortaya koyduğu özyeterlik, bireyin belirli bir davranışı gerçekleştirmesine yönelik kapasitesi hakkındaki inanışları olarak tanımlanabilir. Bilgi teknolojileri konusunda yapılan çalışmaların eskiden beri ilgi gösterdiği özyeterlik, bireyin kullanım niyetini ve kullanım davranışının belirlenmesinde önemli bir belirleyici olarak rol aldığı görülmektedir. (Downey 2006; Hwang ve Yi 2002, Taylor ve Todd, 1995b). Compeau ve Higgins'e göre (1991) yüksek özyeterlik bilgi teknolojisi kullanımına yönelik kullanım niyetinin yanında kullanım davranışını da artırmaktadır. Görgül olarak yapılan testte Venkatesh (2000), algılanan kullanım kolaylığı belirleyicilerini incelemiş ve bilgisayar özyeterliği değişkenini güçlü bir belirleyici olarak bulmuştur. Bu sebeple bu çalışmada e-BYS uygulamalarına yönelik özyeterlik algısının kullanım niyetinin dışında algılanan faydayı, algılanan kullanım kolaylığını etkilediği düşünülmüştür.

H1: Kullanıcı özyeterliği, e-BYS'ne yönelik algılanan fayda üzerinde pozitif etkiye sahiptir
H2: Kullanıcı özyeterliği, e-BYS'ne yönelik algılanan kullanım kolaylığı üzerinde pozitif etkiye sahiptir
H3: Kullanıcı özyeterliği, e-BYS'nin kullanım niyeti üzerinde pozitif etkiye sahiptir

3.2.Kaygı

Bilgisayar kaygısı; bireylerin, o anda veya gelecekte bilgisayar kullanımı ile ilgili tedirgin, endişeli ve korkulu eğilimleridir.(Igbaria ve Parasuraman, 1989). Bilgi teknolojileri kullanımına yönelik hissedilen kaygı onların kullanımını da olumsuz etkileyecektir (Igbaria ve diğerleri, 1989; Webster ve diğerleri, 1990). E-belge yönetim sistemlerinin kullanımı bilgisayarların ve diğer bilgi teknolojilerinin kullanımını zorunlu kıldığından bu araştırmada kaygının bu uygulamalara yönelik algılanan faydayı, algılanan kullanım kolaylığını ve kullanım niyetini de etkilediği düşünülmektedir. Çeşitli çalışmalarda (Venkatesh ve diğerleri, 2000) kaygı ve özyeterlik kullanım niyeti üzerinde dolaylı etkisi olduğuna yönelik analizler yapılmasına rağmen bu araştırmada algılanan faydayı, algılanan kullanım kolaylığını ve kullanım niyetini doğrudan etkileyip etkilemediği test edilecektir.

H4: Kullanıcıların bilgisayar kaygısı, e-BYS'ne yönelik algılanan fayda üzerinde negatif etkiye sahiptir
H5: Kullanıcıların bilgisayar kaygısı, e-BYS'ne yönelik algılanan kullanım kolaylığı üzerinde negatif etkiye sahiptir
H6: Kullanıcıların bilgisayar kaygısı, e-BYS'nin kullanım niyeti üzerinde pozitif negatif etkiye sahiptir

3.3.Sosyal Etki (SE)

Teknoloji kabul alanına yönelik çalışmalarda önemli bir belirleyici olarak rol alan sosyal etki "Bireyin kendisi için önemli olan kişiler tarafından belirli bir sistemi kullanması gerektiğine yönelik algılarının düzeyidir" (Venkatesh ve diğerleri, 2003, s. 451). .dır. Teknoloji kabul alanındaki bazı teorilerde (Sebepli Eylem Teorisi, Planlanmış Davranışlar Teorisi, Teknoloji Kabul Modeli 2, Ayrıştırılmış Planlı Davranış Teorisi gibi) kişisel norm olarak anılan sosyal etkinin kullanım niyetinin doğrudan belirleyicisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Buna karşın bazı araştırmalarda ise sosyal etkinin kullanım niyetinin üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür (Chau & Hu 2001, 2002; Davis 1989; Dishaw & Strong 1999; Mathieson 1991; Venkatesh &Morris 2000; Venkatesh et al. 2003). Bu çalışmada sosyal etkinin kullanım niyetinin yanında algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığına doğrudan etkisi olup olmadığı araştırılmak istenmiştir.

H7: Sosyal etki, e-BYS'ne yönelik algılanan fayda üzerinde pozitif etkiye sahiptir
H8: Sosyal etki, e-BYS'ne yönelik algılanan kullanım kolaylığı üzerinde pozitif etkiye sahiptir
H9: Sosyal etki, e-BYS'nin kullanım niyeti üzerinde pozitif etkiye sahiptir

3.4.Kolaylaştırıcı Koşullar (KK)

Thompson ve diğerleri (1991), bireylerin bilgisayar kullanımlarına yönelik çalışmalar yürütmüş ve Triandis 'in (1980) "Kişilerarası Davranış Modeli"nden yola çıkarak kişisel bilgisayar kullanımına etki eden faktörlere ilişkin PC Kullanım Modeli adı altında bir model geliştirmişlerdir. İlk olarak burada kullanılan kolaylaştırıcı koşullar kavramı, kişinin bir sistemin kullanımını destekleyen organizasyonel ve teknik altyapının ne derece var olduğuna yönelik algısını ölçmektedir. Daha sonra Taylor ve Todd (1995) Ayrıştırılmış Planlı Davranış Teorisi'nde kolaylaştırıcı koşulları iki boyutta incelemiştir. Bir tanesi para ve zaman gibi faktörlerle ilişkili olan kaynak kolaylaştırıcı koşullar bir diğeri ise teknolojiyle ilişkili faktörlerin oluşturduğu teknoloji kolaylaştırıcı koşullardır. Kolaylaştırıcı koşullar, teknoloji kabulüne yönelik farklı teori ve modellerde farklı durumlar için kullanılmıştır. Bu çalışmada ise kolaylaştırıcı koşullar, e-BYS kullanıcılarına verilen teknik destek ve gerekli donanıma erişim anlamında kullanılmaktadır.

H10: Kolaylaştırıcı Koşullar, e-BYS'ne yönelik algılanan fayda üzerinde pozitif etkiye sahiptir
H11: Kolaylaştırıcı Koşullar, e-BYS'ne yönelik algılanan kullanım kolaylığı üzerinde pozitif etkiye sahiptir
H12: Kolaylaştırıcı Koşullar, e-BYS'nin kullanım niyeti üzerinde pozitif etkiye sahiptir

3.5.Algılanan Fayda (AF)

Algılanan Fayda; bireyin bilgi teknolojileri kullanımıyla işlerinde veya çalışmalarında performansının yükseleceğine ilişkin inancının derecesidir. Buna göre birey, teknolojiyi kullanarak hızlı ve verimli bir şekilde görevini yapabileceğini, işi konusundaki kontrol ve etkinliğinin artacağını düşündüğünden, kullandığı teknolojiyi faydalı olarak algılayacaktır (Davis, 1989, s.330). Algılanan fayda TKM'nin (Davis 1989) dışında Birleştirilmiş Teknoloji Kabul Modeli ve Planlı Davranış Teorisi (Birleştirilmiş TKM-PDT) ile Teknoloji Kabul Modeli2'de de kullanım niyeti üzerinde doğrudan etkisi olduğu şeklinde modelleştirilmiştir. Bir çok çalışmada ise algılanan fayda tutum, kullanım niyeti veya gerçek kullanım üzerinde etkili bulunmuştur (Davis, 1989; Davis ve diğ., 1989; Mathieson,1991; Igberia ve diğ.,1996; Gefen ve Straub, 1997; Venkatesh ve Davis, 2000; Venkatesh ve diğ., 2003). Bu çalışmada da algılanan faydanın e-bys kullanıcılarının kullanım niyetlerini olumlu yönde etkileyeceği düşünülmüştür.

H13. E-BYS'den algılanan fayda, e-BYS'nin kullanım niyeti üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

3.6.Algılanan Kullanım Kolaylığı (AKK)

Bireyin belli bir teknolojinin kullanılmasının kolay olacağına veya fazla çaba göstermeden kullanımının öğrenileceğine yönelik inancının derecesidir (Davis,1989). Gao ve diğ. (2008)' ne göre algılanan kullanım kolaylığı, kişinin sistemi kullanırken zorluk

çekmeden kullanacağını düşünme derecesidir. Birey, bilgisayarı ve sistemi kendi kendine kullanabiliyorsa kullanımı kolay olarak algılar (Venkatesh ve Davis, 1996).

Davis ve diğerleri (1989), herhangi bir teknolojik sistemin kullanıcıları tarafından kabullenilmesiyle ilgili olarak, teknoloji kullanımının kullanıcılar tarafından kolay olarak algılanması ve kullanıcılara göre teknolojik sistemin anlamlı bir algılanan faydaya sahip olması durumunda, sistemin kullanılacağını vurgulamaktadırlar. İnsanlar, mesleklerinin daha iyi yapılmasına yardımcı olacağını düşündükleri noktada teknolojik sistemleri kullanma eğiliminde olurlar. Dahası, insanlar verilen uygulamanın faydalı olduğuna inansalar bile, sistemin zor olduğuna ve kullanıldığında elde edilen performans faydasına kıyasla uygulamayı kullanmak için gereken çabaların daha ağır bastığına inanabilirler. Bu durumda sistemin algılanan faydaya sahip olmasının yanı sıra kullanım kolaylığının da algılanması gerekmektedir.

H14. E-BYS'nin algılanan kullanım kolaylığı, e-BYS'nin kullanım niyeti üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

3.7.Kullanım Niyeti (KN)

Kullanım niyeti, bir davranışı gerçekleştirmek için bireyin istemlerinin ve çabalarının göstergesidir. Bireyin davranışa yönelik niyetinin fazla olması davranışın gerçekleşme olasılığını artırır. Bu sebeple, bilgi teknolojilerini işlerinde veya çalışmalarında kullanma niyeti fazla olan bireyin bilgi teknolojilerini işlerinde veya çalışmalarında kullanma olasılığı, kullanma niyeti az olan bireyden daha yüksektir (Davis, 1989). Teknoloji kabul çalışmalarında eğer kullanıcılar söz konusu teknolojiyi henüz deneyimlememişler ya da daha yeni deneyimlemeye başlamışlarsa araştırma modelinde "kullanım davranışı" değişkeni yerine "kullanım niyeti" değişkeni modele katılmaktadır (Karaali ve diğ., 2011). Sözkonusu teknoloji belirli bir zamandan beri kullanılıyorsa, bu durumda "kullanım davranışı" değişkeninin bağımlı değişken olarak modele katılması uygun olur (Gefen ve Straub, 1997; Chang ve diğ., 2008). Bu çalışmanın yapıldığı anda e-BYS, Yükseköğretim Kurulu'nda henüz kullanılmaya ya da kullanım ve tanıtım eğitimleri verilmeye başlandığından "kullanım niyeti" değişkeninin kullanılmasına karar verilmiştir.

3.8.Düzenleyici (Moderatör) Değişkenlerin Etkisi

Literatür incelendiğinde, Teknoloji Kabul Modeli'nin orjinalinde düzenleyici değişkenlerin yer almamasını eleştirerek bu tür değişkenlerin etkilerinin daha fazla araştırılması gerekliliğini vurgulayan çalışmalara rastlamak mümkün olmakla birlikte (Adams ve diğerleri, 1992; Agarwal ve Prasad, 1998) teknoloji kabül alanında düzenleyici değişkenlerin etkilerinin araştırıldığı çeşitli çalışmalara da rastlamak mümkündür. (Venkatesh ve Davis, 2000; Venkatesh ve diğ., 2003; Chin ve diğ., 2003; Sun ve Zhang, 2006). Venkatesh ve diğerleri (2003) sekiz ayrı model ve teoriyi inceleyerek geliştirdikleri Birleştirilmiş Teknoloji Kabul ve Kullanım Teorisi'nde geçmişteki modellere düzenleyici değişkenler eklendiğinde modellerin tahmin geçerliliğinin artacağını belirterek deneyim, gönüllülük, yaş ve cinsiyet olmak üzere dört düzenleyici değişkeni modele eklemişlerdir. Bu çalışma kapsamında da düzenleyici değişkenin teknoloji kabul davranışlarını anlamadaki gerekliliğine inanılarak deneyim, gönüllülük, yaş ve cinsiyet değişkenlerinin düzenleyici değişken olarak kullanılmasına karar verilmiştir.

4.Yöntem

Araştırmada kullanılan veriler, Yükseköğretim Kurulu'nda çalışan toplam 328[2] kadrolu çalışandan e-BYS kullanım eğitimlerini almış ve henüz kullanmaya başlamış ya da başlayacak olan toplam 200 çalışanın yaz dönemi nedeniyle tatile ayrılmalarından dolayı ulaşılabilen 106 çalışanından toplanmıştır.

Veri toplamada kullanılan ankette Teknoloji Kabul Modeli'nin değişkenleri olan "Algılanan Fayda", "Algılanan Kullanım Kolaylığı ve "Kullanıma Yönelik Niyet"i ölçen sorular için F.Davis'in (1985) çalışmasından yararlanılmıştır. Çalışmada dış etkenler olarak anılan "Özyeterlik", "Kaygı", "Sosyal Etki" ve "Kolaylaştırıcı Koşul" değişkenlerini ölçen sorular ise ilgili alanda yazılmış çeşitli çalışmalardan derlenerek oluşturulmuştur. (Venkatesh ve diğerleri, 2003; Venkatesh ve Davis, 2000; Taylor ve Todd, 1995b)

Araştırmada kullanılan verilerin, SPSS 20.0 programı aracılığıyla öncelikle geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmış ve faktör yapıları araştırılmıştır. Daha sonra, oluşturulan değişkenler arasındaki farklılık ve ilişkileri araştırmak için, açıklayıcı analizlerin yanı sıra korelasyon, regresyon ve hiyerarşik moderatör regresyon analizleri yapılmıştır.

5.Bulgular

Araştırmaya katılan çalışanların demografik özellikleri Tablo 2.de özetlenmiştir. Buna göre çalışanların yaş ortalaması 37,2 iken %51,9'u kadın ve %48,1'i erkektir. Bununla birlikte araştırmaya katılanların eğitim durumları arasında en yüksek oran %57,5 ile lisans olurken, görevlerine bakıldığında ise %50,9 ile memurlardır. Son olarak 16 yıl ve daha fazla çalışanların oranı %27,4 iken 1-3 yıl arası çalışanların oranı ise %25,5'tir.

[2] YÖK Personel Dairesi Başkanlığı, 2011 Yılı İdare Faaliyet Raporu, 2012

Tablo 2. Demografik Faktörler

Değişkenler			
Yaş	Ortalama=37,2	Aralık =24-56	
	Kategoriler	**Frekans**	**Yüzde**
Cinsiyet	Kadın	55	51,9
	Erkek	51	48,1
Eğitim	Lise	11	10,4
	Önlisans	12	11,3
	Lisans	61	57,5
	Yükseklisans	18	17,0
	Doktora	4	3,8
Görev	Memur	54	50,9
	Uzman	27	25,5
	Şef	4	3,8
	Şube müdürü	4	3,8
	Birim sorumlusu	3	2,8
	Daire başkanı	1	,9
	Avukat	13	12,3
Kıdem	1-3 yıl	27	25,5
	4-6 yıl	21	19,8
	7-9 yıl	11	10,4
	10-12 yıl	14	13,2
	13-15 yıl	4	3,8
	16yıl+	29	27,4
	Toplam	**106**	**100,0**

Çalışmada kullanılan ölçeğin güvenilirliğini belirlemek amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmış ve Cronbach'ın Alfa katsayıları hesaplanmıştır. Faktör analizi rotasyon yöntemi Varimax olarak tercih edilmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda, veri setinin faktör analizine uygunluğunun değerlendirilmesi için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) Testi ve Barlett's Testi uygulanmıştır. Yapılan test sonucunda KMO katsayısı ,875 Barlett testi ise 2473,585 ($p<0,001$) olarak hesaplanmıştır. Faktörleşebilirlik için ölçeğin KMO katsayısının .60'tan yüksek olması beklendiğinden (Büyüköztürk, 2004) MSA değerleri 0,50 'nin altında olan 3 soru ölçekten çıkarılmıştır. Kullanılan ölçeklere ilişkin Cronbach'ın Alfa katsayıları ve maddelere ilişkin faktör değerleri Tablo 3.'de görülmektedir.

Tablo 3. Güvenilirlik ve Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	1	2	3	4	5	6	7	Cronbach's Alpha
Özyeterlik	,626 ,709							α = ,74
Kaygı		-,706 -,864 -,893 -,823						α = ,90
SE			,529 ,564					α = ,66
KK				,662 ,735 ,767 ,649				α = ,79
AF					,884 ,875 ,865 ,846 ,774			α = ,97
AKK						,716 ,689 ,438 ,783 ,637		α = ,92
KN							,700 ,731 ,601 ,716	α = ,89

Değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için Pearson Korelasyon Analizi yapılmıştır. Araştırmada yer alan değişkenlerin tümü birbirleriyle istatistiksel olarak anlamlı ilişkilere sahiptir. Beklendiği gibi kaygı değişkeni araştırmadaki diğer tüm değişkenler ile negatif ve anlamlı bir ilişkiye sahipken diğer değişkenler arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

Tablo 4.Değişkenler Arası Korelasyon Analizi

		1	2	3	4	5	6	7
Özyeterlik	Pearson Correlation	1						
	Sig. (2-tailed)	.						
	N	106						
Kaygı	Pearson Correlation	-,471(**)	1					
	Sig. (2-tailed)	,000	.					
	N	106	106					
Sosyal Etki	Pearson Correlation	,223(*)	-,139	1				
	Sig. (2-tailed)	,022	,154	.				
	N	106	106	106				
Kolaylaştırıcı Koşullar	Pearson Correlation	,363(**)	-,256(**)	,503(**)	1			
	Sig. (2-tailed)	,000	,008	,000	.			
	N	106	106	106	106			
Algılanan Fayda	Pearson Correlation	,590(**)	-,452(**)	,412(**)	,441(**)	1		
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	.		
	N	106	106	106	106	106		
Algılanan Kullanım Kolaylığı	Pearson Correlation	,674(**)	-,529(**)	,388(**)	,494(**)	,702(**)	1	
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000	.	
	N	106	106	106	106	106	106	
Kullanım Niyeti	Pearson Correlation	,511(**)	-,441(**)	,554(**)	,505(**)	,676(**)	,611(**)	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000	,000	.
	N	106	106	106	106	106	106	106

* P < 0,05 ; ** P < 0,01

Araştırma modelinde dış faktörler olarak anılan Özyeterlik, Kaygı, Sosyal Etki ve Kolaylaştırıcı Koşullar bağımsız değişkenlerinin Algılanan Fayda bağımlı değişkenine olan etkisine ilişkin Düzeltilmiş R^2= 0,474 (p< ,001), Algılanan kullanım kolaylığı bağımlı değişkenine olan etkisine ilişkin Düzeltilmiş R^2= 0,591 (p< ,001), Kullanım niyeti bağımlı değişkenine olan etkisine ilişkin Düzeltilmiş R^2= 0,520 (p< ,001) olarak bulunmuştur.

Bu sonuca göre e-BYS kullanıcıları sistemin kullanımına yönelik kaygı duymaları halinde o sistemden algılanan faydanın, algılanan kullanım kolaylığının ve kullanım niyetinin olumsuz etkileneceği söylenebilir. Buna karşın e-BYS sisteminin kullanımına yönelik özyeterliğe sahip olduklarını ve sistemin kullanımına yönelik kolaylaştırıcı koşulların var olduğunu algılamaları ile kullanıma ilişkin çevrelerinden sosyal etki hissetmeleri halinde e-BYS sisteminden algılanan fayda, algılanan kullanım kolaylığı ve sistemi kullanmaya yönelik niyetlerin de olumlu etkileneceği söylenebilir. Dış faktörlere ilişkin katsayı değerleri Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5. Dış Faktörler ile TKM Değişkenleri Regresyon Analizi

Hipotezler	Beta	t- Value	p- Value	Sonuç
H1: Özyeterlik – Algılanan Fayda	,379	4,508	,000	Desteklendi
H4: Kaygı – Algılanan Fayda	-,192	-2,383	,019	Desteklendi
H7: Sosyal Etki – Algılanan Fayda	,212	2,664	,009	Desteklendi
H10: Kolaylaştırıcı Koşullar – Algılanan Fayda	,198	2,358	,020	Desteklendi
H2: Özyeterlik – Algılanan Kullanım Kolaylığı	,440	5,934	,000	Desteklendi
H5: Kaygı – Algılanan Kullanım Kolaylığı	-,239	-3,357	,001	Desteklendi
H8: Sosyal Etki – Algılanan Kullanım Kolaylığı	,150	2,145	,034	Desteklendi
H11: Kolaylaştırıcı Koşullar – Algılanan Kullanım Kol.	,236	3,184	,002	Desteklendi
H3: Özyeterlik – Kullanım Niyeti	,249	3,105	,002	Desteklendi
H6: Kaygı – Kullanım Niyeti	-,218	-2,827	,006	Desteklendi
H9: Sosyal Etki – Kullanım Niyeti	,377	4,962	,000	Desteklendi
H12: Kolaylaştırıcı Koşullar – Kullanım Niyeti	,202	2,525	,013	Desteklendi

Araştırma kapsamında Deneyim, Gönüllülük, Cinsiyet ve Yaş düzenleyici değişkenlerine ilişkin regresyon analizleri yapılmıştır. Bunun için ilk önce Özyeterlik, Kaygı, Sosyal Etki ve Kolaylaştırıcı Koşul bağımsız değişkenlerinin Algılanan Fayda, Algılanan Kullanım Kolaylığı ve Kullanım Niyeti bağımlı değişkenlerine olan etkisinde düzenleyici değişkenlerin etkisi test edilmiş; ikinci olarak da Algılanan Fayda ve Algılanan Kullanım Kolaylığı bağımsız değişkenlerinin Kullanım Niyeti bağımlı değişkenine etkisinde düzenleyici değişkenlerin etkisi test edilmiştir.

Analiz üç adımda yapılmıştır. İlk adımda bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi test edilirken; ikinci adımda düzenleyici değişken modele dahil edilmiştir. Üçüncü adım için Aiken ve West (1991) tarafından önerildiği şekilde çoklu korelasyon sorununun yaşanmaması için değişkenler standartlaştırılmış ve bu değişkenlerin düzenleyici değişkenler ile çarpımı sonucunda etkileşim terimleri oluşturulmuştur. Bu etkileşim terimleri düzenleyici değişkenler olarak üçüncü adımda analize dahil edilmiştir.

Tablo 6.'da düzenleyici değişkenlerin regresyon analizlerine ilişkin sonuçlar yer almaktadır. Cinsiyet düzenleyici değişkenine ilişkin analiz sonuçlarına bakıldığında, dış faktörlerden yalnızca kolaylaştırıcı koşullar değişkeninin algılanan kullanım kolaylığı üzerindeki etkisinde ($p < ,05$); Özyetkinliğin kullanım niyeti üzerindeki etkisinde ($p < ,05$) ve son olarak algılanan kullanım kolaylığının niyet üzerindeki etkisinde istatistiki olarak anlamlı ($p < ,05$) etkiye sahip olduğu görülmektedir ($p < ,05$).

Deneyim düzenleyici değişkeninin ise Sosyal etkinin Algılanan Fayda üzerindeki etkisinde ve Kaygı değişkeninin Algılanan Kullanım Kolaylığı değişkeni üzerindeki etkisinde istatistiki olarak anlamlı ($p < ,05$) etkiye sahip olduğu görülmektedir ($p < ,05$).

Gönüllülük düzenleyici değişkeninin de Kaygı değişkeni ile Algılanan Fayda değişkeni üzerindeki etkisinde istatistiki olarak anlamlı ($p < ,05$) etkiye sahip olduğu görülmektedir ($p < ,05$).

Yaş düzenleyici değişkeninin ise herhangi bir bağımlı değişkenin bağımsız değişken üzerindeki etkisinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu görülmemektedir.

Tablo 6. Düzenleyici Değişkenlerin Regresyon Analizi

		1. Adım	**2. Adım**	**3. Adım**		**1. Adım**	**2. Adım**	**3. Adım**		**1. Adım**	**2. Adım**	**3. Adım**
Cinsiyet Düzenleyici Etkisi	***AKK***		**Beta**		**NİYET**		**Beta**		**NİYET**			
	Özyeterlik	,440***	,436***	,430***	Özyeterlik	,249**	,246**	,094	AF	,486***	,486***	,385***
	Kaygı	-,239***	-,235***	-,153	Kaygı	-,218**	-,215**	-,185	AKK	,271**	,271**	,105
	SE	,150*	,147*	,137	SE	,377***	,374***	,269*	Cinsiyet		,002	,000
	KK	,236**	,247**	,392***	KK	,202*	,213*	,287*	AF*Cinsiyet			,102
	Cinsiyet		,035	,021	Cinsiyet		,031	,018	AKK*Cinsiyet			,278*
	Özyeterlik* Cinsiyet			,005	Özyeterlik*Cinsiyet			,224*				
	Kaygı*Cinsiyet			-,166	Kaygı*Cinsiyet			-,068				
	SE * Cinsiyet			,043	SE * Cinsiyet			,124				
	KK* Cinsiyet			-,251*	KK* Cinsiyet			-,149				
	Δ R²	**,635**	**,607**	**,606**	**Δ R²**	**,538**	**,539**	**,577**	**Δ R²**	**,494**	**,494**	**,562**
Deneyim Düzenleyici Etki	***AF***	**1. Adım**	**2. Adım**	**3. Adım**	***AKK***	**1. Adım**	**2. Adım**	**3. Adım**				
	Özyeterlik	,379***	,365***	,369***	Özyeterlik	,440***	,346***	,346***				
	Kaygı	-,192*	-,190*	-,172	Kaygı	-,239***	-,225**	-,209**				
	Sosyal Etki	,212**	,207*	,218**	SE	,150*	,135	,149*				
	KK	,198*	,203*	,195*	KK	,236**	,239**	,211**				
	Deneyim		,015	-,008	Deneyim		,146	,138				
	Özyeterlik* Deneyim			,089	Özyeterlik* Deneyim			,074				
	Kaygı*Deneyim			-,083	Kaygı*Deneyim			-,159*				
	SE * Deneyim			-,196*	SE * Deneyim			,030				
	KK* Deneyim			,037	KK* Deneyim			-,100				
	Δ R²	**,494**	**,493**	**,533**	**Δ R²**	**,606**	**,614**	**,646**				
Gönüllülük Düzenleyici Etkisi	***AF***	1. Adım	2. Adım	3. Adım								
	Özyeterlik	,379***	,369***	,394***								
	Kaygı	-,192*	-,182*	-,108								
	SE	,212**	,210**	,244**								
	KK	,198*	,206*	,222*								
	Gönüllülük		,056	-,035								
	Özyeterlik* Gönüllülük			-,031								
	Kaygı* Gönüllülük			-,219*								
	SE * Gönüllülük			-,091								
	KK* Gönüllülük			,062								
	Δ R²	**,494**	**,497**	**,528**								

* P < 0,05 ; ** P < 0,01, ***; P<0,001

[a] Cinsiyet, Gönüllülük Kukla değişken olarak kodlanmıştır.

6. Sonuç ve Öneriler

Kamu kurum ve kuruluşlarının belge yönetim kültürüne yeni bir bakış kazandıran e-BYS, organizasyonel süreçlere hız ve kalite kazandırmanın yanı sıra çalışanların iş yapma yöntemlerinde de önemli değişimler yaşanmasına neden olmaktadır. Araştırmanın dış faktörleri olarak anılan özyeterlik, kaygı, kolaylaştırıcı koşullar ve sosyal etki değişkenlerinin e-BYS'ne yönelik algılamalarda önemli belirleyici oldukları görülmektedir. Çalışanların e-BYS'nin kullanımına yönelik özyeterlik algılarının yüksek olması halinde sisteme yönelik algıladıkları faydanın ve kullanım kolaylığı algılarının da pozitif yönde etkileneceği beraberinde sistemin bugün ve gelecekte kullanılma niyetlerine olumlu katkı sağlayacağı görülmektedir. Eğitim ve deneyim ile geliştirilebilecek özyeterlik algısı, literatürdeki birçok çalışmada da bilgi sistemleri ve teknolojilerinin kullanım davranışlarını ya da niyetlerinin belirlenmesine yönelik önemli bir rolü olduğu görülmektedir (Downey 2006; Hwang ve Yi 2002). Araştırmadaki bir diğer bulgu ise bilgi teknolojilerinin yoğun olarak kullanıldığı e-BYS'nin, çalışanların bilgi teknolojilerinin kullanımına yönelik kaygı düzeylerinin yükselmesiyle olumsuz etkileneceğidir. Eğitim, tanıtım ve uygulama faaliyetleriyle çalışanlarda özyeterlik düzeylerinin artmasıyla, ilgili sistemlere yönelik kaygı düzeylerinin de azalacağı düşünülmektedir. Davranışlar, sırasıyla insanların yaptıklarından, davranışsal eğilimlerden ve kolaylaştırıcı koşullardan etkilenirler (Thompson ve diğerleri, 1991). Araştırmada ortaya çıkan bulgulardan bazıları da kolaylaştırıcı koşulların ve sosyal etkinin e-BYS kabulüne olumlu katkı yapacağıdır. Organizasyonel ve teknik desteğin varlığına yönelik olumlu algılamalar e-BYS'nin de kullanımına yönelik niyetlerine olumlu katkı yapacaktır. Çünkü çalışanlar, kolaylaştırıcı koşullar sayesinde ilgili sistemin kullanılması konusunda daha az çaba harcayacak böylece sistemin kabulü (algılanan fayda, algılanan kullanım kolaylığı ve kullanım niyeti) kolaylaşacaktır. Bu durumun sağlanabilmesi için organizasyonlarda çalışanların karşılaşacağı sorunlara destek olmak ve çözüm bulmak için e-BYS yardım masası oluşturulması, her birimde e-BYS destek elemanı yetiştirilmesi ve anlık çözümler üretebilmek için ise e-BYS yardım portallarının oluşturulması olumlu katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda e-BYS'nin kullanılması sürecinde çalışanlara yol gösterebilecek uygulama dökümanları sayesinde çalışanların e-BYS kullanımıyla karşılaştıkları sorunlara kendileri çözüm bulabilecekler ve böylece sisteme yönelik özyeterlik algıları artacaktır. Bireyin çalışma arkadaşları ve üstlerinin e-BYS'nin kullanılması gerektiğine yönelik inançlarının yaratacağı atmosfer, e-BYS'nin birey tarafından da kullanılması gerektiğine yönelik algısını uyandıracaktır. Hatta bazı çalışmalarda sosyal etkinin belirli bir sistemin kullanımına yönelik zorunluluk etkisinin yaratabileceği de belirtilmiştir (Davis ve diğerleri, 1989; Hartwick ve Barki, 1994; Szajna, 1996). Bu araştırmada da e-BYS'nin kullanımına yönelik sosyal etki düzeyi çalışanlar e-BYS'ne yönelik fayda ve kullanım kolaylığı algıları ile kullanıma yönelik niyetlerini olumlu yönde etkilediği görülmüştür.

Araştırmada düzenleyici değişkenlerle yapılan analizlerde, Cinsiyet değişkeninin tüm dış faktörlerin (özyeterlik, kaygı, kolaylaştırıcı koşullar, sosyal etki) algılanan kullanım kolaylığı üzerindeki etkisinde, sadece kolaylaştırıcı koşullar ve algılanan kullanım kolaylığı ilişkisinde anlamlı etkiye sahip olduğu görülmüştür. Buna göre erkek çalışanlarda kadın çalışanlara göre kolaylaştırıcı koşulların algılanan kullanım kolaylığı üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu durumun sebebinin erkek çalışanların kolaylaştırıcı koşullardan beklentilerinin kadın çalışanlara nazaran daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Cinsiyetin düzenleyici değişken olarak rol aldığı bir diğer ilişki ise özyeterlik ve kullanım niyeti arasındaki ilişkide gerçekleşmiştir. Buna göre erkek çalışanlarda özyetkinliğin kullanım niyeti üzerindeki etkisi daha fazla olduğu söylenebilir. Son olarak analizlere göre algılanan kullanım kolaylığının kullanım niyeti üzerindeki etkisinin erkek çalışanlarda daha fazla olduğu söylenebilmektedir.

Deneyim düzenleyici değişkeninde, sosyal etkinin algılanan fayda üzerindeki etkisinde deneyimin arttıkça negatif etkileneceği görülmektedir. Buna göre bireylerin e-BYS kullanımına yönelik deneyim düzeylerinin artması halinde sosyal etkinin varlığı deneyimli çalışanlarda e-BYS'ne yönelik algıladıkları faydayı olumsuz etkileyeceği söylenebilir. Bununla birlikte kaygının algılanan kullanım kolaylığı üzerindeki etkisinde ise çalışanların deneyimlerinin artmaları halinde negatif biçimde etkileneceği görülmektedir.

Son olarak gönüllülük düzenleyici değişkenine yönelik yapılan analizlerde, e-BYS'nin kullanımına yönelik gönüllü bireylerde kaygının algılanan fayda üzerindeki etkisi negatif olacaktır. Bir başka söylemle gönüllü çalışanlarda kaygının algılanan fayda üzerindeki etkisi daha az olacaktır.

KAYNAKÇA

Adams D.A., Nelson R.R. ve Todd P.A. (1992), "Perceived Usefulness, Ease of Use, and Usage of Information Technology: A Replication", MIS Quarterly, 16(2), pp.227-247.

Agarwal R. ve Prasad J. (1998), "The Antecedents and Consequents of User Perceptions in Information Technology Adoption, Decision Support Systems", 22(1), pp.15-29.

Ajzen I. (1991), "The Theory of Planned Behavior", Organizational Behavior and Human Decision Processes (50:2), pp. 179-211.

Bandura A (1977a), "Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioural Change", http://search.epnet.com/login.aspx?direct=true&db=aph&authdb=epref&an=PR.HD.ABB.BANDURA.STUTBC.

Bandura A. (1977b), *Social Learning Theory*, Prentice-Hall Series in Social Learning Theory., Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J.

Büyüköztürk Ş. (2004), *Veri Analizi El Kitabı.* PegemA Yayıncılık, Ankara.

Chau P.Y.K. ve Hu, P.J. (2001), "Information Technology Acceptance By Individual Professionals: A Model of Comparison Approach", Decision Sciences, 32, 4, , pp. 699-719.

Chin W. W., Marcolin B. L. ve Newsted P. R. (2003), "A Partial Least Squares Latent Variable Modeling Approach For Measuring Interaction Effects: Results From A Monte Carlo Simulation Study and An Electronic-Mail Emotion/Adoption Study", Information Systems Research 14(2), pp.189-217.

Civelek D. Y.. Karahan T. H. (2010), Kurumlar Arası e-Yazışma. DPT Çalışma Raporu. s.1-26.

Civelek D.Y ve Turan H.K. (2010), *Kurumlararası e-Yazışma Çalışma Raporu, DPT Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı*, Ankara.

Compeau D.R. ve Higgins C.A. (1995), "Application of Social Cognitive Theory to Training For Computer Skills", Information Systems Research, 6 (2), pp..118-43.
Compeau D.R. ve Higgins C.A. (1995), "Computer Self- Efficacy: Development of A Measure and Initial Test", MIS Quarterly, 19, pp.189- 211.
Compeau D.R., Higgins C.A. ve Huff S. (1999), "Social Cognitive Theory and Individual Reactions to Computing Technology: A Longitudinal Study", MIS Quarterly, 23 (2), pp.145-58.
Compeau D.R. ve Higgins C.A. (1991), "A Social Cognitive Theory Perspective on Individual Reactions to Computing Technology.", Paper Presented to Proceedings of The 12th International Conference on Information Systems, , New York.
Davis F.D. (1985), "A Technology Acceptance Model for Empirically Testing New End-User Information Systems: Theory and Results", Ph.D. In Management, Massachusetts Institute of Technology.
Davis F.D. (1989), "Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and User Acceptance of Information Technology" MIS Quarterly, 13(3), pp. 319-340.
Davis F.D. (1993), "User Acceptance of Information Technology - System Characteristics, User Perceptions and Behavioural Impacts", International Journal of Man-Machine Studies, 38(3), pp.475-87.
Dishaw M.T. ve Strong D.M.(1999), "Extending the Technology Acceptance Model With Task-Technology Fit Constructs", Information & Management, 36(1), pp.9-21.
Downey J. (2006), "Measuring General Computer Self-Efficacy: The Surprising Comparison of Three Instruments in Predicting Performance, Attitudes, and Usage", Paper Presented To 39 th Hawaii International Conference On System Sciences-, Hawaii.
DPT (2003). DPT Mart Basın duyurusu, http://www.dpt.gov.tr/ (Erişim 5 Mart 2014).
DPT (2009), *e-Dönüşüm Türkiye Projesi Birlikte Çalışabilirlik Esasları Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bilgi Toplumu Dairesi, Ankara.
eEurope+, (2001). eEeurope+ Action Plan, June.
Elitsa Shumarova, Paul A. Swatman (2006) "Diffusion of Socially Pervasive IT Innovation Through the Lens of Cognitive Elaboration and Perceived Behavioural Control", Proceedings of Collecter Europe, , pp. 207-221.
Fishbein M. ve Ajzen I. (1975), "Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research", Addison-Wesley, Reading, , MA.
Gao S., Krogstie J. ve Gransæther P.A. (2008)., "Mobile Services Acceptance Model, International Conference on Convergence and Hybrid Information Technology", IEEE.
Hartwick J. ve Barki H. (1994), "Explaining the Role of User Participation in Information System Use", Management Science, 40 (4), , pp. 176-186.
http://www.bilgitoplumu.gov.tr/Documents/1/Yayinlar/021000_E-DevleteGecisSurecindeKAMU-NETCalismalari.pdf
http://www.inovasyon.org/pdf/sonucrapor1.pdf (Erişim 5 Mart 2014).
http://www.tnbkep.com.tr/kep_nedir.html, (Erişim 5 Mart 2014).
Hwang Y. ve Yi M.Y. (2002), "Predicting The Use of Web-Based Information Systems: Intrinsic Motivation and Self-Efficacy", 8. Bilgi Sistemleri Konferansı, USA, , <http://sigs.aisnet.org/SIGHCI/amcis02/CR/Hwang.pdf>.
Igbaria M. ve Parasuraman S. (1989), "A Path Analytic Study of Individual Characteristics, Computer Anxiety and Attitudes Toward Microcomputers", Journal of Management, 15 (3), pp.373-388.
Igbaria M., Pavri F.N., Huff S.L. (1989), "Microcomputer Applications: An Empirical Look at Usage," Information & Management (16:4), pp.187-196.
Kandur H. (2006), *Elektronik Belge Yönetimi Sistem Kriterleri Referans Modeli* (V.2.0), Vol. Gözden Geçirilmiş 2. baskı, İstanbul, s.1-111.
Külcü Ö. (2007), "Değişen Koşullarda Belge Yönetimi Çalışmaları ve Uluslararası Uygulamalar", XII. "Türkiye'de İnternet" Konferansı 8-10 Kasım, Ankara, pp.57-81.
Mathieson K. (1991), "Predicting User Intentions: Comparing Technology Acceptance Model with The Theory of Planned Behaviour", Information Systems Research, 2(3), , pp. 173-91.
Önaçan M.B.K., Medeni T.D., Özkanlı Ö. (2012), Elektronik Belge Yönetim Sistemi (e-BYS)'nin Faydaları Ve Kurum Bünyesinde e-BYS Yapılandırmaya Yönelik Bir Yol Haritası. Sayıştay Dergisi 2 (85), Ankara, s.1-26.
Sun H., Zhang P. (2006), "The Role of Moderating Factors In User Technology Acceptance", International Journal of Human-Computer Studies 64(2), , pp.53-78.
Szajna B.(1996), "Empirical Evaluation of the Revised Technology Acceptance Model", Management Science, 42 (1), pp.85-92.
Taylor S.ve Todd P. (1995a), "Assessing It Usage: The Role of Prior Experience", MIS Quarterly, 19(4), pp.561-70.
Taylor S.ve Todd P. (1995b), "Understanding Information Technology Usage: A Test of Competing Model", Information System Research. 6(2), pp. 144-176.
Taylor ve Diğerleri (2005), "An Exploratory Investigation into the Question of Direct Selling via the Internet in Industrial Equipment Markets", Journal of Business To Business Marketing, s.39-72.
Thompson ve Diğerleri (1991), "Personal Computing: Toward a Conceptual Model of Utilization", MIS Quaterly, pp.126-143.
Triandis H.C. (1971), *Attitude and Attitude Change*, JohnWiley and Sons, Inc. New York.
Triandis H.C. (1977), *Interpersonal Behavior*, Brooke/ Cole, Monterey, CA.
Triandis H.C. (1980), "Values, Attitudes, and Interpersonal Behavior." Nebraska Symposium on Motivation, Beliefs, Attitudes, and Values, University of Nebraska Press, Lincoln, NE, pp. 195-259.
TUBİTAK, 2000/1 nolu karar, http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/btyk/6/6btyk_karar.pdf (Erişim 5 Mart 2014).
Venkatesh V. ve Davis F.D. (2000), "A Theoretical Extension of The Technology Acceptance Model: Four Longitudinal Field Studies", Management Science, 46(2), pp.186-204.
Venkatesh V. ve diğerleri (2003), "User Acceptance of Information Technology: Toward a Unified View", MIS Qarterly, 27(3), pp..425-478.

Venkatesh, V. ve Morris, M.G. (2000), "Why Don't Men Ever Stop To Ask For Directions? Gender, Social Influence, and Their Role In Technology Acceptance and Usage Behaviour, MIS Quarterly, 24(1), pp.115-39.

Venkatesh V. ve Speier C. (1999), Computer Technology Training in the Workplace: A Longitudinal Investigation of the Effect of the Mood. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 79(1), pp.1-28.

Venkatesh V., Morris M. ve Ackerman P. (2000), "A Longitudinal Field Investigation of Gender Differences in Individual Technology Adoption Decision Making Processes" Organizational Behavior and Human Decision Processes, 83 (1), pp.33-60.

Webster J., Heian J.B. ve Michelman J.E. (1990), "Mitigating the Effects of Computer Anxiety Through Training," Proceedings ofthe 11th Intemational Conference on Infonvation Systems, J.I. DeGross, M. Alavi, and H. Oppelland (eds.), pp.171-182.

World Bank (1993), "Turkey: Informatics and Economic Modernization (English) In: World Bank", Accession No: 332864, ISBN 0-8213-2376-8, ISSN 0253-2123. Washington, D.C. 248 p. (Erişim 5 Mart 2014).

This page intentionally left blank.

SCHEİN'İN KARİYER DEĞERLERİ PERSPEKTİFİNDE ÖĞRENCİLERİN KARİYER TERCİHLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: ISPARTA İLİ FEN LİSESİ ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİ

H. Zeynep BATUR
Araştırma Görevlisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, Isparta, Türkiye, zeynepbatur@sdu.edu.tr

Orhan ADIGÜZEL
Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F. Sağlık Yönetimi Bölümü, Isparta, Türkiye, orhanadiguzel@ sdu.edu.tr

ÖZET: Toplumların gelişmelerine paralel olarak nitelikli işgücü ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu nitelikli iş gücünün elde edilmesi ancak uygun yetenekteki kişilerin bu yeteneklerine uygun işlerde istihdam edilmesi sonucu ortaya çıkacaktır. Bunun için de, kariyer tercihlerinde bulunmadan önce, bireylerin kendi yetenek ve yeterliliklerinin farkında olmaları ve doğru yönlendirmeler ile sağlıklı kariyer tercihleri yapmaları gerekmektedir. Özellikle 1995-1999 doğumlu, yaklaşık 14-18 yaş grubundan oluşan lise eğitimi alan bireylerin Y kuşağının son dönemini oluşturduğu göz önünde bulundurulursa, bu bireylerin iş algılarında değişiklikler olacağı açıktır. Özellikle şu an iş yaşamında üç kuşağın (Geleneksel, X ve Y kuşağı)birlikte çalışması sonucu gündeme gelen çatışmalardan da anlaşılacağı üzere, Y kuşağının diğer kuşaklarla göre oldukça farklı meslek tercihleri ve iş yapma alışkanlıkları vardır. Bu nedenlerden dolayı lise öğrencilerinin kariyer tercihinde bulunurken, kariyer değerleri, bu tercihlerini etkileyen faktörler ve karşılaştıkları müdahaleler araştırılmak istenmektedir. Fen liseleri üzerine yapılan bu araştırmada kariyer tercihleri noktasında önemli bir teori olan Edgar Schein'ın çalışmaları neticesinde ortaya çıkan kariyer değerleri (career anchors) perspektifinde kariyer tercihlerini etkileyen faktörler üzerinde durulmuştur.Bu çalışmada öncelikle; kariyer, kariyer tercihi ve kariyer tercihini etkileyen faktörler mevcut literatürden yararlanılarak açıklanmaktadır. Araştırma bölümünde ise; hangi etmenlerin hangi düzeyde öğrencilerin kariyer tercihlerine etki ettiği, anket yöntemi kullanılarak elde edilen nicel veriler analiz edilerek tespit edilmiştir.

Anahtar kelime: Kariyer, Kariyer Değerleri, Kariyer Tercihlerini Etkileyen Faktörler.

A RESEARCH BASED ON FACTORS EFFECTING STUDENTS' CARRIER DECISIONS FROM THE PERSPECTIVE OF SCHEIN'S CARRIER ANCHORS: SAMPLE CASE OF SCIENCE HIGH SCHOOLS IN THE CITY OF ISPARTA

ABSTRACT: In parallel with nations' developments, the need for qualifieds killed work for cearises.To obtain this qualified work force, if and only if it is required that suitable skilled people are employed in the right positions according to their skills. Therefore, beforedeciding on a career, it is essential for individuals to be aware of their own skills and qualifications, and to make rational decisions on a career with well-advised guidance. Taking in to consideration that individuals –especially born in 1995-1999, part of 14-18 age group and high school students – constituting the last period of Y generation, it is apparent that there will be change in the perceptions of carriers for these individuals. Particularly nowadays, as is evident from the conflicts in the consequence of that three (X, Y and Z) generations are working together in same environment, the generation Y has relatively different carrier choices and working habits in comparison with the other generations. Because of these reasons, at the time of high schools tudents making decisions on a carrier, carrier anchors, the factors effecting these decisions and encountered interventions are intended for research. In this study on science high schools, the factors effecting carrier decisions have been focused from the perspective of career anchors - appeared in Edgar Schein studies- which is considered as one of the most significant theory for the point of carrier decision. In this study, primarily; carrier, carrier decision and the factors effecting carrier decisions are explained with benefit from existing literature. As for research part; what factors in what levels effecting carrier decisions are determined by analyzing quantitative data obtained from using survey method.

Keywords: Carrier, Carrier Anchors, FactorsEffecting Carrier Decisions

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkelerde sorun teşkil eden en önemli faktörlerden biride sürekli olarak artan genç nüfusun kariyer tercihleri konusunda karşılaştıkları sorunlardır. Genç nüfusun kariyer hedeflerini belirlemede, yol gösterilmemesi sebebi ile yeteneklerine uygun kariyer tercihlerinde bulunamamaktadırlar. Bu durum gelecekte nitelikli iş gücünün geliştirilmesi açısından dezavantaj oluşturmaktadır. Çünkü bireylerin niteliklerine ve yeteneklerine göre kariyer tercihinde bulunmaları, seçtikleri işte başarılı olmaları ve işteki motivasyonları ile doğru orantılıdır.

Ülkemizde öğrenciler kariyer tercihleri noktasında eğitim alanındaki eksikliklerden kaynaklanan sorunlardan dolayı, doğru karar alma konusunda birçok eksiklik ve yetersizlikler ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bunun bir diğer sebebi de öğrencilerin doğrudan veya dolaylı olarak kariyer müdahalelerine maruz kalmalarıdır. Kimileri liseye başlamadan önce belli bir hedef belirleyip alacağı eğitimi hedefi doğrultusunda seçerken, kimi öğrenciler ise kariyer hedeflerini lise veya lise sonrasına bırakmakta ve üniversite eğitimi almak için yetenek ve becerilerine göre bir bölüm tercihi yerine aldığını puanlara uygun herhangi bir bölüm tercih edip ona göre bilinçsiz bir eğitim almaya karar vermektedirler.

Öğrencilerin gelecekte yetenek ve becerilerine uygun kariyer tercihlerine yardımcı olacak eğitim almak yerine çok farklı eğitimler almayı tercih etmekte/ettirilmektedirler. İş hayatına atıldıklarında ise bu durumun ve yanlış, bilinçsiz tercihlerinin

yanlış kariyer tercihlerinde bulunduklarının ancak farkına varmaktadırlar. Özellikle kendi yetenek ve becerilerine göre kariyer tercihlerinde bulunmadıkları için çalışma hayatında mutsuz olmakta ve iş tatminini sağlayamamaktadırlar. Bu durum kimi bireylerin mutsuz oldukları kariyerlerine devam etmeye ve kimi bireylerin ise yeni bir kariyer tercihinde bulunmalarına yol açmaktadır. Bu durumda yapılan yanlış tercihlerden dolayı zaman kaybını beraberinde getirmektedir. Bu nedenle ülkemizde öğrencilerin kariyer tercihleri konusunda yönlendirme yapmadan önce ve onların istedikleri kariyer hedeflerine uygun yeterliliklerde olup olmadıklarını belirme konusunda uzman rehberlik hizmetlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Öğrencilerin kariyer değerlerinin oluşmasında ve kariyer tercihlerinde, eğitim kurumlarının yanı sıra öğrencilerin kariyerler eğilimlerinde, sosyal, ekonomik, aile ve kişisel özellikler gibi pek çok faktör de etkili olmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İnsan kaynakları yönetiminin stratejik bir boyut kazandığı günümüzde, işletmelerde insan kaynakları fonksiyonunun bir aşamasında önemli gelişmeler ve değişiklikler kaydedilmeye başlanmıştır.

İş hayatında değişen çevre koşulları, çalışan bireyin niteliklerini bir rekabet unsuru haline getirirken, bireylerin bu duruma ayak uydurabilmeleri için kendi yetenek ve becerileri doğrultusunda bir işte çalışmalarını ve kendilerini geliştirmelerini zorunlu hale getirmiştir. Bu durum çalışma yaşamında yer almak isteyen bireyler için insan kaynakları yönetimini önemli hale getirirken; kariyer kavramını da insan kaynakları yönetiminin zorunlu bir işlevi haline dönüştürmüştür.

Kariyer Kavramı Tanımı ve Önemi

Kariyer, bir kişi tarafından bir ömür boyu sırasıyla işgal edilen pozisyonlar dizisidir (Cascio, 1992, s. 302). Kariyer; insanın doğumuyla, yetiştirilmesiyle, ailesinin tutumuyla, ailesinin olumlu ya da olumsuz yönlendirmesiyle, eğitimiyle, kişilik özellikleriyle şekillenen bir kavram olarak ifade edilmektedir (Özdemir & Mazgal, 2012, s. 101). Kariyer kavramı ile ilgili literatürde çok fazla tanımlar yapılmış ve yeni kavramlar ile de zenginleştirilmiştir. Yapılan tanımların bir kısmı aynı anlamı ifade etmekle birlikte, aralarında küçük ayrıntılara yer verilmiştir(İbicioğlu, 2011, s. 165). Bu yüzden aşağıda birden fazla tanım üzerinde durulmaktadır.

Kariyer kavramı Fransızca carrière, İngilizce carrier kelime karşılığı olarak Türkçe' ye çevrilmiştir. Kariyer kavramına Türk Dil Kurumu sözlüğüne baktığımızda; bir meslekte zaman ve çalışmayla elde edilen aşama, başarı ve uzmanlık şeklinde tanımlanmaktadır(Türk Dil Kurumu, 2014).

Kariyer kavramının en popüler anlamları ise ilerleme, yukarı doğru hareket, meslek, iş, uzmanlık alanıdır. Kariyer, kişinin yaşamı üzerinde almış olduğu pozisyonların sırası, kişinin yaşamı boyunca edindiği işle ilgili tecrübelerin tamamı şeklinde de tanımlanabilmektedir(Decenzo & Robbins, 2007, s. 233).

Kariyerler, bireye özeldir ve yaşamı boyunca yapılan seçimlerle oluşmaktadır. Kariyerler, birey ve çevre arasındaki karşılıklı birbirini etkileme sürecinden ortaya çıkmaktadır. İş gücüne girmek için yapılan önceki etkinlikleri ve sonra çalışan olarak tamamlanan resmi etkinlikleri içermektedir. Kariyerler, bireyseldir ve oynadığımız tüm yaşam rollerini içermektedir. Kariyerimizi etkili olarak yönetmek için yaşam rollerimizi bütünleştirmeyi de içine almaktadır. Gerçek anlamıyla kariyerler, yaşam deneyimlerimizden anlam çıkarma çabalarımızın göstergelerini oluşturmaktadır(Niles & Harrıs-Bowlsbey, 2013, s. 36).

Kariyere en uygun bakışın, onu sınırsız olarak kabul etmekle olacağını ifade etmektedir. Bazı şirketlerde veya farklı işlerde yer değiştirmeyi ifade etmektedir. Örneğin; artık bir bireyin işte kalma süresi ortalama sadece beş yıldır. Bir kariyer belki de şu andaki işverenlerden daha çok iş veya mesleği tanımlamayı içermektedir. Kariyer planları ve hedeflerinin kişisel veya ailesel talep ve değerlerden etkilenmesi anlamında, bir kariyerin sınırsız olarak düşünülmesi gerekmektedir(Noe, 1999, s. 334).

KARİYER SEÇİMİ VE SCHEİN'IN KARİYER DEĞERLERİ

Bir bireyin mesleğini veya kariyerini seçmesi, yaşamındaki önemli aşamalardan birisini oluşturmaktadır. Meslek ve kariyer seçimi kararı, insanın yaşamı boyunca vereceği en önemli kararlardan biri olmakla birlikte, meslek seçiminin bilinçli olarak yapılması, hem birey hem toplum hem de ülke geleceği açısından çok önemi olduğu açıktır. Çünkü birey verdiği kararla tüm yaşantısına oluşturacak bir süreci, yaşayacağı çevreyi ve ilişkide bulunacağı kişileri de tercih etmiş olacaktır. Başka bir ifade ile kariyer ve meslek seçimi, kişinin aile gelirini, geçim tarzını, işini isteyerek yapıp yapmamasını, sorumluluk duygusunu, yeteneklerini doğru kullanma becerisini ve bu tercihinde mutlu olup olmamasını belirleyecek derecede önemli bir kararı vermiş olacaktır. Bu ifade ile insanın yaşam biçiminin de seçimi olarak ifade edilebilecek kariyer ve meslek seçimi, insan hayatının en önemli dönüm noktalarından birisini oluşturmaktadır. Bu nedenle, bireyin kariyerine ve mesleğine yönelik doğru bir tercihte bulunması, yaşamında mutlu ve başarılı olabilmesinde önemli bir ön koşul meydana getirmektedir (Pekkaya & Çolak, 2013, s. 799). Bu seçimin doğru ve sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için günümüze kadar gelişerek ulaşan birçok kariyer seçim teorileri karşımıza çıkmaktadır.

Kariyer Değerleri

Kariyer değerleri (careeranchor) kavramı, bireylerin yaşamları boyunca kariyer seçimlerini, iş değiştirme kararlarını yakından etkileyen bir kavramdır. Başka bir ifade ile bireyin yaşamına yön veren hayati kararların özünde yer alan bir yaklaşım şeklinde ifade edilmektedir. Kariyer değerleri yaklaşımı, bireylerin kariyer seçimlerinin arkasında yatan nedenleri tespit etmeyi ve bunları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu olgu, bireyin kendi kendine algıladığı yetenek ve kabiliyetleri, temel değerleri ile güdü ve ihtiyaçlarından oluşan bir benlik kavramı olarak ifade edilmektedir. Bireyin aldığı yetenekler ve kabiliyetler, temel değerler en önemlisi kariyer ile ilgili ihtiyaç ve güdülerin oluşturduğu kariyer değerleri, bazı araştırmacılara göre, kişinin iş ve hayat

değerlerinin gelişimine bağlı olarak değişebilirken, bazı araştırmacılara göre ise herhangi bir değişiklik ortaya çıkmadığı gözlenmiştir (Aktaş & Çetin, 2005).

Schein'ın Kariyer Çapaları

Bireyin kişisel değer ve tutumlarından oluşan, onun yaşamını dengeleyen, kendi algıladığı özellik ve yetenekleri, güdü, değer, tutum ve davranışları ile bunları dengeleyen ve yönlendiren unsurlardan oluşmaktadır. Bireyin kariyer tercihinde bu denge unsurları devreye girmekte, kişisel değer ve beklentilere göre kişi kariyerine yerleşebilmektedir. *Kişisel değerleri kümesi* olarak daadlandırılan kariyer değerleri, uygun kariyer seçimi ve yerleşiminde önemlidir. Örneğin, iş seçiminde ya da bir işten başka bir işe geçme kararını verirken denge unsurları devreye girmekte ve buna göre tercih yapılmaktadır (Aytaç, 2005, s. 12).

Schein'in 1970'lerin ortasında yapmış olduğu ilk orijinal çalışmasında, birçok insanın kendi kariyerinin seçiminde arkasında yatan temel değerleri araştırmıştır. Bu araştırmada oluşan kişisel değerler kümesi geliştirilerek kariyer değerleri teorisi olarak günümüze kadar gelmiştir.

Schein'a göre modelde Kariyer Değerleri Kümesi beş grupta toplanırken daha geniş meslek gruplarıyla yapılan sonraki çalışmalarda diğerlerine ek olarak üç grup daha kariyer değerlerine eklenerek sekiz grupta toplanmıştır (1996).

- Teknik Fonksiyonel Yetkinlik (Technical / FunctionalCompetence)
- Genel Yönetsel Yetkinlik (General ManagerialCompetence)
- Girişimcilik Yaratıcılık (EntrepreneurialCreativity)
- Otonomi / Bağımsızlık (Autonomy/Independence)
- Güvenlik / İstikrar (Security/Stability)
- Hizmet veya Bir Olaya Kendini Adamak (Service/Dedicationto a Cause)
- Saf Meydan Okuma (Pure Challenge)
- Hayat Tarzı (Lifestyle)

Schein, kariyer değerlerini üç boyut üzerinden değerlendirmektedir. Bunlar, yetenek temelli değerler, ihtiyaç temelli değerler ve değer temelli değerler şeklinde boyutlandırılmaktadır. Teknik/fonksiyonel yetkinlikler, yönetsel yetkinlik ve girişimci-yaratıcılık gibi değerler bireylerin mesleki yeteneklerine dayanmaktadır. Yani bunlar bireyin işinin tipi ve icra edilmesi ile ilgili değerlerdir. Yaşam tarzı, otonomi-bağımsızlık, güvenlik-istikrar gibi değerler ise, bireyin güdüleri ve ihtiyaçlarına dayanmaktadır. Bu değerler, bireysel arzular ve kişisel hayat ile tutarlı bir iş ortamını zorunlu hale getirmektedir. Saf meydan okuma, hizmet-kendini adama değerleri ise bireyin değer yargıları ile ilgilidir. Bu kariyer değerleri, örgüt kültürü ve meslek ile tutarlı bir kişilik üzerine odaklanmaktadır (Feldman & Bolino, 1996, s. 96).

Schein, kariyer çapaları ve dengelerinden, olgun olarak bireylerin gelecekteki kariyer seçimleri etkilendiğini öne sürmektedir. Bireyin kariyer kararı en zor ve anlamlı kararlardan biridir. Bireylerin kariyer kararları kariyer çapaları tarafından yönlendirilir (Schein, 1990, s. 2). Kariyer değerleri ve tanımları, aşağıdaki gibi açıklanmaktadır.

Teknik Fonksiyonel Yetkinlik (TFY)

İnsanların kariyer seçimi yapmaları teknik ve fonksiyonel yetkinlikleri üzerine dayalıdır. Burada işe ve göreve yönelik olarak bireylerin teknik becerilerini gösterme istekleri baskındır. Bu kişiler, yapmak için eğitildikleri iş çeşidindeki kabiliyetlerinden yararlanmaya devam etmek istemektedirler. Kendi yetenek alanlarından uzaklaştıracak veya onları genel yönetime itecek pozisyonlarda yer almak istemezler. Bu insanlar büyümeyi, organizasyon seviyesinde yükselmekten çok kabiliyetlerinin gelişmesi olarak nitelendirirler (Aytaç, 2005, s. 102). Gelecek iş planlarını işin niteliğine göre yapmaktadırlar. Kesin işlerden hoşlanmaktadırlar ve kariyer planlarını bu şekilde yapmaktadırlar (Barutçugil, 2004, s. 324).

Kariyer değeri teknik ve fonksiyonel yetkinlik olan bireyler yeteneklerini kendi alanında kullanmaktan ve bir üst seviyeye çıkartmaktan ve uzmanlaşmaktan vazgeçmeyen bireylerdir. En çok mutlu oldukları yer olan işlerinde becerileri sayesinde kolaylıkla problemlerin üstesinden gelebilmektedirler. Diğer çalışanları kendi teknik ve fonksiyonel alanlarında yönetmeye istekli olabilmelerine rağmen bu konudan kaçınmaktadırlar. Yönetme konusundaki isteklerinden vazgeçmedikleri takdirde kendi uzmanlık alanlarını bırakmak zorunda kalmaktadırlar. Bu kariyer değerine sahip bireyler için yeteneklerini geliştirmek ve kendilerini yetenekli gördükleri dalda uzmanlaşmak para ve terfiden daha önemlidir. Uzmanlaştıkları alanda en iyi olmaya çalıştıkları için mücadeleci bir yapıya sahip olmaktadırlar. İşe ve göreve yönelik olmak, teknik becerilerini göstermek isteği baskın olan kariyer değeridir. Bu değerin öne çıktığı bireylerde uzmanlık alanında derinleşme ve büyüme, örgütte yükselmekten daha ziyade önemlidir (Schein, 1990, s. 8-10).

Kısaca işe ve göreve yönelik olmak, teknik becerilerini göstermek isteği baskın kariyer değerini oluşturmaktadır. Bireyler sadece kendi yetkinlikleri ile teknik ya da işlevsel alanda ilerleme ararlar (Cerdin & Pargneux, 2010, s. 289). Bu değerin öne çıktığı kişilerde uzmanlık alanında derinleşme ve büyüme, örgütte yükselmekten daha öncelikli hale gelmektedir (Adıgüzel, 2009, s. 280).

Genel Yönetsel Yetkinlik (GYY)

Bu kariyer değerine sahip olan bireyler, diğer bireylerin ve fonksiyonların organizasyonu ve yönetilmesine yönelik olumlu bir görüşe sahiptirler. Bu grubun öncelikli iş hedefi, idari kabiliyetlerini (idari yetenek, kişiler arası yetenek, analitik yetenek ve duygusal yetenek) geliştirmektir. Buna karşın bazı insanlar yönetici olmak için özel gayret göstermekte ve kariyer tecrübelerinin bu konuda yeterli olduğunu savunmaktadırlar. Aslında analitik yeteneğin, kişiler arası yeterliliğin ve duygusal yeterliliğin, yönetimin üst kademelerine çıkmak isteyen bireylerde yeterince gelişmiş düzeyde olması gerekmektedir. Duygusal yetenek ve duygusal zekâ, yönetimin en üst düzeydeki bireylerin güç kararlar alabilmesini mümkün kılmaktadır (Aytaç, 2005, s. 103).

Kariyer değeri genel yönetsel yetkinlik olan bireyler organizasyonda yükselme ve terfi olanakları sayesinde yükselerek diğer çalışanların çalışmalarına yön verme ve karışma yetkisiyle birlikte belirli bir bölümün sonuçlarından sorumlu olma fırsatı yakalayacaklardır. Başka bir ifadeyle herhangi bir kısmın amiri veya şirkette yönetim kademesinde yerleri olması gereken bireyler haline gelmektedirler. Bölümün yapmış olduğu çalışmalardan ve işlerden kendilerinin sorumlu olmasını isterler ve işlerini de çalıştıkları organizasyonun başarılı olması için çalışmak olarak tanımlarlar. Hâlihazırda teknik fonksiyonel yetkinlik bölümünde olan bireyler deneyim kazanmayı çok önemli olarak görmemelerine rağmen hırsları sebebiyle genel yöneticilik içeren bir işe geçmek isteyebilirler. Fakat herhangi bir bölümde çok yüksek kademelerdeki görevlerde olmak ilgilerini çekmeyebilir. Çevresiyle iyi ilişkiler geliştiren, problem çözmede başarılı olan ve analitik yetenekleri gelişmiş bireylerin sahip olduğu kariyer değeridir. Bu kişilerin amaçları yönetim pozisyonuna ulaşmak, farklı görevleri üstlenmek ve çalışanları yönetmektir. Terfi etmek ve maaşlarını arttırmak onlar için çok önemlidir. Diğer kişilerin ve grupların organizasyonu ve yönetilmesi, ortak amaçlara ulaşma yolunda analiz ve problem çözme yeteneklerinin baskın olduğu kariyer değeridir (Schein, 1990, s. 28-30). Ayrıca diğer bireylerin ve fonksiyonların organizasyonu, yönetilmesine yönelik olumlu tutuma sahip olmak olarak da tanımlanabilmektedir (Erdoğmuş, 2003, s. 18).

Otonomi ve Bağımsızlık (OB)

Bu değere sahip bireyler örgütsel sınırlamalar altında çalışmayı sevmezler. Kariyerlerinde temel belirleyici serbest hareket edebilme anlayışıdır. Başkalarına bağımlı olmak yerine tek başına çalışmayı tercih etmektedirler (Erdoğmuş, 2003, s. 18). Örgütsel sınırlamalardan ve yasaklardan daha ziyade mesleklerini özgürce icra edebilecekleri işlerde çalışmayı tercih etmektedirler. Bu bireyler, bir yöneticiye ya da örgüte bağımlı olmaktan ve onların belirledikleri çerçeve içerisinde çalışmaktan zevk almazlar. Bu durumdan dolayı bu bireyler yapmış oldukları işleri bırakarak kendi arzu ettikleri bağımsız ortamda çalışacakları işler aramaktalar veya kendi işlerini kurmaktadırlar. Büyük ölçekli firmalarda küçük alanlarda çalışmaktansa küçük işletmelerde özgürce çalışmak öncelikli tercihleridir ve kariyer tercihlerini buna göre yapmaktadırlar (Schein, 2006, s. 16).

Kendi hızları ve amaçları doğrultusunda çalışmayı sevmektedirler. Yani kendi programını ve iş hızını kendi ayarlamak istemektedir (Barclay, 2013, s. 432). Burada bireyler genellikle akademik kariyer konusunda çalışmayı, yazı yazmayı ya da kendi küçük işlerini idare etmeyi tercih etmektedirler (Barutçugil, 2004, s. 325). Bazı bireylerin, ücretlendirme, zaman, transfer gibi konularda başkalarına bağlı olmak yerine tek başlarına veya küçük şirketlerin elemanı olarak çalışmak istedikleri anlaşılmaktadır. Birçok birey danışman olmak için veya daha bağımsız çalışabilmek için işleri bırakmaktadırlar (Aytaç, 2005, s. 104).

Güvenlik ve İstikrar (Gİ)

Güvenlik ve istikrar kariyer değerine sahip kişilerin iş ve istihdam güvencesi kariyer seçimlerinde belirleyici olmaktadır. Çalıştıkları örgütte işten çıkarılma korkusu olmaksızın çalışabilme ve istikrar bu kişiler için önemli bir unsurdur. Genellikle çoğu insan güven ortamında çalışmak ve çalıştığı kurumdan bu anlamda güvence altında olmak istemektedir. Bu nedenle sosyal güvencelerinin olması kişilerin iş seçiminde en çok aradıkları özellikler arasında yer almaktadır. Güvenlik ve istikrar değerine sahip bireyler sabit, tahmin edilebilir işlerde çalışmayı tercih etmektedirler. Bununla birlikte işin içeriği, işin doğasından daha büyük önem taşımaktadır. İş zenginleştirmesi gibi motive edici unsurlar yüksek maaş, daha rahat çalışma ortamı gibi özelliklerden daha önemsizdir. Çoğu organizasyonel işler bu değere sahip bireyler için uygundur. Bununla birlikte birçok organizasyon da çalışanlarının büyük bir kısmının bu değere ve teknik/fonksiyonel değere sahip olmasını istemektedir. Bu değere sahip bireyler ücret olarak sabit bir maaşa sahip olma arzusundadırlar. Bunun yanında çalışma süresine göre yani kıdemine göre ücret artışını talep etmektedirler. Bu bireyler sigorta, sağlık ve emeklilik programlarını önemserler ve isterler. Bu bireyler için terfi etmek, çalıştıkları yerdeki çalışma garantisinin bir önceki yerinden fazla olması anlamına gelmektedir. Ayrıca birey terfi ettiğinde geldiği statü onun güvenliğini tam olarak sağlayamazsa bu durumu kabul etmemektedirler. Aynı zamanda terfi kelimesi bu bireylere, bir işte en fazla performans gösteren ve çalışan kim ise onun terfi etmesi görüşüne dayanmaktadır. Bu kariyer değerindeki bireyler, bağlılık ve sabit performansa sahip olan biri olarak tanınmak istemektedirler. Tüm bunların üzerine ek olarak bu bireyler için sadakat duygusu, organizasyonun performansına belirgin bir katkı sağlamaktadır. Birçok personel sistemi bu değere sahip bireyler için oldukça uygun pozisyonlar barındırmaktadır. Hükümet ve sivil hizmet işleri genellikle bu bireyler için cazip meslekleri oluşturmaktadır. (Schein, 2006, (a) s. 17).

Güvenlik değerine sahip bireyler coğrafi hareketlilik arzu etmezler. Bireyler değişim sevmedikleri için kariyer güvenlikleri, işverenleri ile kalıcı bir ilişki şeklinde devam etmektedir (Cerdin & Pargneux, 2010, s. 289). Büyük şirketlerde uzun dönemli olarak çalışmaktadırlar (Barutçugil, 2004, s. 325). Güvenlik-istikrar kariyer değerine sahip bireyler, bu kariyer değerini önemseyen kişiler, geleceklerinin garanti altında olmasını isterler (Bayram, vd., s. 182). Dolayısıyla, güçlü bir güvenlik çapasına sahip bireylerin girişimci niyetlerinin olması daha az olasıdır (Leea & Wong, 2004, s. 12).

Girişimcilik ve Yaratıcılık (GY)

Bu kişiler, gelişmekte olan yeni bir girişim kurarak ya da kendileri bir işe başlayarak kendi başlarına bir şey oluşturmak isterler. Yeni ürün veya hizmet üretmek, bilgi ve becerilerini bu amaç için kullanmak veya yeni işletmeler kurmak bu kariyer değerinin

önemli özelliklerini oluşturmaktadır (Erdoğmuş, 2003, s. 18). Girişimcilik ve yaratıcılık değerlerine sahip olan bireyler, yaratıcılık ile motive olmaktadırlar (Cerdin &Pargneux, 2010, s. 290).

Bu kariyer değerine sahip olan bireyler kendi organizasyonlarını ve kendi girişimlerini kurmak isterler. Kendi yeteneklerini kullanarak kurmak, kendi risklerini almak ve engellerin üstesinden kendileri gelmek istemektedirler. Tüm dünyaya kendi çabaları sonucu bir kuruluş oluşturabileceklerini kanıtlamak isterler. İşlerini öğrendikleri ve gelecek fırsatları değerlendirmek için bekledikleri sırada başka organizasyon için çalışıyor olabilirler. Fakat kendi işlerini kurduktan sonra idare edebildiklerini düşündükleri yere kadar tek başına idare etme istekleri vardır ve bu durum onlar için en iyisi olacaktır. İstedikleri tek şey ise yeteneklerinin ve çabalarının kanıtı olarak kurumlarının finansal başarıya ulaşmasıdır. Kendi başına bir şeyler üretmekten hoşlanan, kendi işini yapma eğilimine sahip, girişimci yapıdaki bireyler bu kariyer değerini oluşturmaktadırlar (Schein, 1990, s. 18). Bu kariyer değerine sahip bireyler yeni şeyler oluşturma veya tespit edilecek bir şeyi inşa etme ihtiyaçları tarafından motive edilir. Mevcut olanların yönetiminden ziyade yeni projeler kurmaya daha fazla ilgilidirler (Kniveton, 2004, s. 566).

Kendi tasarımları olan eşsiz bir ürün yapmak istemektedirler. Küçük organizasyonları yönetmekte iyidirler. Organizasyon büyüdüğünde ve bürokrasi oluştuğunda işten ayrılma gibi bir eğilimde bulunurlar (Barutçugil, 2004, s. 324). Bu bireyler için bir şey yaratmak güçlü bir ihtiyaçtır. Bazı bireyler kendi ürettikleri ürünlerini yani kendi başarılarını, şirketin ismine veya başarılarına aksettirilen kişisel servetleri olarak görmektedirler. Bu bireyler çabuk sıkılan bir yapıya sahiptirler ve projeden projeye koşmayı severler. Birilerini yönetme yerine, kendilerini heyecanlandıracak yeni buluşları aramayı tercih ederler (Adıgüzel, 2009, s. 280). Bireyler girişimci bir kariyer için kendi yeteneklerini ve kaynaklarını kullanabilme hakkında iyimser davranmak durumundadırlar (Zellweger, vd., 2011, s. 522).

Bu bireyler kendi adıyla anılacak işe sahip olmayı ve işinin patronu olmayı istemekte ve bu durumda olan pozisyonları tercih etmektedirler. Risk almaktan kaçınmayan girişimci ruhlu bireyler, meslek seçimlerinde kendilerinin garantiye almak yerine yenilik getirme, yeni fikirler üretme ve kendi girişimleri olan işleri benimsemektedirler ve kendilerini bu heyecanla motive etmektedirler (Schein, (b), 2006, s. 19).

Hizmet veya Bir Olaya Kendini Adamak (KA)

Hizmete veya bir olaya kendini adama kariyer değerine sahip bireyler dünyayı geliştirme ve değiştirme çabasında olan bireylerdir. İnsanlara yardımcı olmak ve hizmet etmek, sosyal değerlere saygılı olmak ve bu anlamda kendini adamak önemli özellikleri arasında yer almaktadır. Böylece çalışmaya motive olmuş bu bireyler kendi yetenekleri ya da işin diğer özelliklerinden ziyade sosyal hayata ve topluma ait problemlere çözüm getirecek nitelikte olmasını isterler. İçsel motivasyonları yüksek olan bu bireyler, iş yaşamlarını toplumsal hayatı geliştirme yönünde düzenlemek isterler. Bazı bireyler kariyerlerine temel değerlerinin bütün bir işi tamamlama ve o işi sonuçlandırma ve aynı zamanda kariyerlerini oluşturma sebebi ile başlamaktadırlar. Bu bireylerin kariyer kararları dünyayı bir kreasyon veya bir alanda güçlendirme ve yükseltme arzusu ile şekillenmektedir. Bu kariyer değerindeki insanlar eczacılık, hemşirelik, sosyal iş, öğretmen ve sosyal sorumluluğu yüksek olan meslekler, gibi alanlarda veya kar amacı gütmeyen organizasyonlara yardımcı olmayı daha arzu ederler ve daha isteklidirler. Buna rağmen bir hizmete veya işe kendini adama iş yönetiminde ve organizasyondaki kariyerlerinde bireyi yönlendirebilmektedir. İnsanlarla birlikte çalışma, insanlığa yardım etme, çevreyi koruma ve bir ulusa yardım etme, bir insanın kariyerinde çok güçlü bir değer olabilmektedir. Bu durum ile uzmanlık alanlarına yardım konusu diğer değerler açısından da önemli hale gelmiştir. Bu kariyer değerine sahip olan bireyler açıkça çalıştıkları kurumun kendi değerleri doğrultusunda kurumu etkilemesine izin verilmesini istemektedirler. Bu durumu en güzel açıklayan örnek bir bireyin üniversitedeki pozisyonunu, büyük bir madenci organizasyonunda çevre planlama yöneticisi olarak görev yapmak yönünde değiştiren bir tarım profesörü verilebilir. Bu birey, organizasyonun ona çevresel planlamada anahtar bir görev vermesi ve bu görevi sürdürebilmesi için yeteri kadar yetki verdiği sürece bu görevine devam edecektir. Bu değere sahip kişiler işleri için adil bir ödeme ve eşit şekilde yarar görmek istemektedirler. Çünkü bu bireyler için eşitlik önemlidir ve böyle bir durumda organizasyona sadık değillerdir. Ücret bu bireyler için çok önemli değildir. Ancak teknik/fonksiyonel yetkinlikteki değere sahip kişiler gibi dış eşitliğe önem vermektedirler. Diğer alanda kendine eş bir bölümü işgal eden birey ile aynı eşit ücreti almak istemektedirler. Bu bireyler için terfi kelimesi, uzmanlık alanlarında daha fazla etkiye sahip olabilecekleri alanlara yükselmek anlamını taşımaktadır. Yani yükseldiklerinde etkileri azalıyor ve alanlarında söz sahibi olma durumları azalıyorsa bu bireyler terfiyi istememektedirler. Bu bireyler teknik/fonksiyonel değere sahip kişiler gibi hedeflerine ulaşmak için daha fazla eğitim, profesyonel tanışmalar, ödül ve madalya fırsatları duruma göre kabul edebilmektedirler (Schein, 2006: 19).

Saf Meydan Okuma (SMO)

Saf Meydan Okuma kariyer değerine sahip bireyler yarışmacı bir kişiliğe sahiptirler. Kariyer tercihlerinde rekabet edebilecekleri bir ortam onlar için öncelikli olmaktadır. Başarmak için motive olan bu bireyler çözülmesi zor problemleri uğraşmayı sevmeleri ve bunlarla uğraşmak istemeleri bu kariyer değerine sahip bireylerin özelliklerindendir (Schein, 2006, s. 22). Bu değere sahip bireyler, rekabetten ve kazanmaktan hoşlanmaktadırlar (Erdoğmuş, 2003, s. 18). Bu bireyler, çok fikirli ve benzer beklentileri olmayan, hoşgörüsüz bireyler olarak adlandırılmaktadırlar (Suutari & Taka, 2004, s. 836).

Kariyer değeri saf meydan okuma olan bireyler çözülmesi imkânsız gibi görünen problemlerle üzerinde çalışmayı sevmektedirler. Zorlu rakipleri karşısında başarılı olmak ya da zor engellerin üstesinden gelmeyi gerektiren işlerle uğraşmaktadırlar. Onlar için bir kariyerin peşinde koşmalarının tek nedeni o işin imkânsızlık gerçeği karşısında başarılı olabileceklerini kanıtlamak istemeleridir. Bazı bireyler saf meydan okumayı mühendislik gibi inanılmaz zor tasarımlarla ilgilenen entelektüel işlerde uğraşmayı tercih etmektedirler. Bazı bireylerler de strateji danışmanlığı gibi, müşterileri her şeyini kaybetmiş ve iflasın eşiğinde olan karmaşık durumlarla karşı karşıya kalınan işlerde yer almak istemektedirler. Bazıları ise satış görevlisi gibi her satışı bir kazanç veya kayıp olarak değerlendiren veya bir atlet gibi kişilerarası rekabet olan işlerde bulmaktadır. Yenilik, çeşitlilik ve zorluluk kendi kendine sona ermektedir. Bir şey kolaysa onlar için onu yapmak hemen sıkıcı hale gelebilmektedir. Saf meydan okuma kariyer değerine sahip bireylerde güç hevesi en baskın duygu haline gelmektedir. İşlerinde aradıkları

özelliklerin başında yenilik, değişiklik ve zorluk yer almaktadır. Rakiplerini mağlup duruma düşürmeyi isterler. Çözülemeyen problemleri çözmek, önemli rakip ya da düşman karşısında kazanmak, gibi büyük engellerin üstesinden gelmek, rekabetten hoşlanmak bu değerin önemli özellikleri arasında yer almaktadır (Schein, 1990, s. 28-30). Bu kariyer değerine sahip bireyler farklı görevler ve bir dizi zorluklarla uğraşmayı arzularlar (Jiang, 2000, s. 33).

Hayat Tarzı (HT)

Hayat tarzı kariyer değerine sahip bireyler için iş hayatı tüm hayatının bir parçasını oluşturmaktadır. Bu nedenle bu bireyler kariyer tercihlerinde özel hayatlarında mutsuz olacakları ve ailelerine zaman ayıramayacakları işlerde çalışmayı tercih etmezler. Yaptıkları iş onları tatmin edecek derecede tatil dönemlerine ve uygun mesai saatlerine sahip olması gerekmektedir. Aile dostu işletmeleri tercih eden bu bireyler, iş-aile çatışması yaşamamaya özen gösterirler. Hayat tarzındaki eksikliğini yoluna koyan bir birey, diğer manada kariyerlerinin onlar için daha önemsiz olduğunu ve bu sebepten kariyer değerlerinin olmadığını düşüncesine kapılabilmektedirler. Bu bireyler kariyer değerleri içinde bir arayış içine girecek ve kendisinin hangi kariyer değerinde olduğunu bulamayacaktır. Buna rağmen işlerinde anlamlı bir kariyer çevresinde yüksek bir motivasyon ve iş tatminine sahip birey, bütün bu değerlerin (hayat tarzı, aile, yaşadığı yer, iş) birbirine entegre olmasına çalışmaktadır. Bu değer birçok bireyin kendi sosyal değerlerini bağımsızlıkları yönünde değiştirmeleri sebebi ile ortaya çıkmıştır. Bu durum çalışan kadın sayısı artmasına neden olmuş, bu sayede eşlerden birinin çalışmadığı durumda geçinemeyecek aile sayısında artış meydana gelmiştir. Bu değere sahip bireylerin, iş değerlerinde daha az sosyal güvenlik ve iş güvenliği olan, esneklikte ve çalışma zamanlarında daha fazla imkân sağlayan işlere talep artışına neden olmuştur. Eşlerin kariyerlerinde sürekli ilerledikçe bu değerler arasında dengenin sağlanması da o ölçüde zorlaşmasına yol açacaktır. Zamanla daha fazla kariyeri ile meşgul olduklarında, diğer değerlerini mükemmel bir şekilde birbirine entegre ettikleri söylediğinde, bireylerin bütün hayatlarının sadece işlerinden ibaret olmadığını görmeleri zaman almayacaktır. Bu süreç sürekli evrim geçiren ve değişikliğe uğrayan bir süreçtir. İnsanlar esnekliğin her şeyden daha önemli olduğunu gördükleri zaman bu süreç başlayacaktır. Bu değere sahip bireyler için terfi kelimesi işlerinde kendileri için daha fazla esneklik imkânı sağlayan iş anlamını taşımaktadır. Yani terfi için bulundukları yeri terk etmeleri gerekiyorsa bunu kabul etmezler aynı zamansa bu onların hayat tarzı ve diğer değerleri için zorluk ortaya çıkaracaksa bu terfi etmekten kaçınmaktadırlar. Yani bir kişi bir üst kademeye terfi teklifi alması karşısında eşinin kariyeri, çocuğunun okuduğu okul gibi değerler mi yoksa kariyerine devam etmesi seçeneğini mi tercih edeceği sorusu bu kişinin genel yöneticilik değerinde mi yoksa hayat tarzı değerinde mi olduğunun bir gösteresi olacaktır. Bireyin yapacağı bu tercih ile kariyer değeri değişikliği ortaya çıkacaktır. Bu kişiler aile yaşamına saygı gösteren ve diğer değerler için esneklik sağlayan işleri tercih etmeleri kendileri için en iyi seçim olacaktır (Schein, 2006, (a) s. 23)

Kariyer kavramını, ondan daha geniş olan hayat sisteminin bir parçası olarak görmektedirler. İş, aile ve kendi yaşam tarzı arasında denge kurmak bu değere sahip kişilerde daha baskın haldedir. Bu bireyler için aile değerleri ve anne-babanın kendisi ile ilgili düşünceleri ve planları çok önemlidir. Aile değerlerine önem veren organizasyonlara ilgilenir ve orada çalışmak isterler. Mesai saatlerine ve tatil periyotlarına karşı hassas davranışlar sergilemektedirler. Aile ihtiyaçlarıyla mesleğin gerekliliklerini örtüştürme çabasında olmaları, bu değerin önemli özellikleri arasında yer almaktadır (Adıgüzel, 2009, s. 281).

ISPARTA İLİ FEN LİSELERİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmanın konusu Isparta'da bulunan fen liseleri öğrencilerinin kariyer değerleri ve kariyer tercihlerini etkileyen faktörlerin incelenmesi oluşturmaktadır. Araştırmanın yapılmasındaki amaç ise değişen iş hayatı koşullarına göre üniversite eğitimi almaya başlayacak olan öğrencilerin tercihlerini gerçekleştirirken bireysel olarak algıladıkları yeteneklerini ve temel değerlerini birleştiren kariyer çapalarından hangisi ya da hangilerine dâhil olduklarını belirleyecek ve öğrencilerin doğru seçimler yapmalarını sağlamaya yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Araştırma Modeli

Bu araştırma "tarama modeli" olarak tasarlanmıştır. Araştırmada öğrencilerin kariyer tercihleri ile ilgili var olan durumu belirlemek ve öğrencilerin kariyer tercihlerini tanımlamak hedeflenmektedir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Isparta ilindeki Fen liselerinde (Süleyman Demirel fen lisesi ve Yalvaç fen lisesi) okuyan 11 ve 12. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Evren olarak öğrenci sayısı 349 olarak bilinmektedir.

Söz konusu ana kitleyi temsil edecek örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde aşağıdaki hesaplama yöntemi kullanılmıştır (Salant&Dillman, 1994, s. 55).

$$n = N\, t^2\, p\, q \,/\, d^2\,(N-1) + t^2 pq$$

N: Hedef kitledeki birey sayısı

n : Örnekleme alınacak birey sayısı

p : İncelenen olayın görülüş sıklığı (gerçekleşme olasılığı)

q : İncelenen olayın görülmeyiş sıklığı (gerçekleşmeme olasılığı)

t : Belirli bir anlamlılık düzeyinde, t tablosuna göre bulunan teorik değer

d : Olayın görülüş sıklığına göre kabul edilen örnekleme hatasıdır.

formülü kullanılarak homojen bir yapıda olmayan bu evren için % 95 güven aralığında, ± % 5 örnekleme hatası ile p = 0.8, q = 0.2 alınarak hesaplandığında gerekli örneklem büyüklüğü n = 124 olarak hesaplanmıştır. Tesadüfî örnekleme yöntemlerinden basit tesadüfi örnekleme ile Mayıs 2014'de elden verilen anketler uygulanmıştır. Araştırmada 128 öğrenci üzerinden kullanılabilir anket toplanmıştır. Örneklemin % 95 güven aralığında, ± % 5 örnekleme hatası ile evren üzerinde genellenebileceği söylenebilir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde fen lisesi öğrencilerinin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise Kariyer tercihlerini belirleme ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, "Tümüyle Doğru (5), Büyük Ölçüde Yanlış (4), Kararsızım (3), Büyük Ölçüde Doğru (2), Tümüyle Yanlış (1)" olarak beş seçenekten oluşmaktadır. Kariyer tercihlerini belirlemeye yönelik ilgili literatür araştırılmış ve Kula'nın (2012) geçerlilik güvenirlik yaptığı Schein "Kariyer Çapaları", (2006, (c), s. 1-5) ölçeğinin araştırma örneklemi üzerinde uygun olduğuna karar verilmiştir. Kula yaptığı çalışmada ölçeğin güvenirliğini 0,833 olarak bulmuştur. Yaptığı faktör analizi sonucunda 10 faktörlü bir yapı elde etmiştir. Faktörler Teknik ve Fonksiyonel Yetkinlik, Güvenlik İstikrar, Özerklik Otonomi Bağımsızlık, Genel Yönetsel Yetkinlik, Girişimcilik Yaratıcılık, Saf Meydan Okuma, Kendini Adama, Saygınlık (Kendini Adama), Kötümser Hayat Tarzı, İyimser Hayat Tarzı olarak sıralanmaktadır. Bu araştırmada Kötümser Hayat Tarzı, İyimser Hayat Tarzı ifadeleri öğrenciler üzerinde uygun görülmediğinden dolayı çıkartılmıştır. Bu araştırmada ölçeğin genel güvenirliği 0,899 olarak yüksek bulunmuştur. Ölçeğin alt boyutlarının güvenirlikleri incelendiğinde, "Teknik ve Fonksiyonel Yetkinlik" alt boyutun güvenirliğinin α=0,780; "Güvenlik İstikrar" alt boyutun güvenirliğinin α=0,817; "Özerklik Otonomi Bağımsızlık" alt boyutun güvenirliğinin α=0,733; "Genel Yönetsel Yetkinlik" alt boyutun güvenirliğinin α=0,912; "Girişimcilik Yaratıcılık" alt boyutun güvenirliğinin α=0,875; "Saf Meydan Okuma" alt boyutun güvenirliğinin α=0,836; "Kendini Adama" alt boyutun güvenirliğinin α=0,766 ve "Saygınlık (kendini Adama)" alt boyutun güvenirliğinin α=0,741 olduğu görülmektedir.

Cronbach's Alpha Katsayısının değerlendirilmesinde kullanılan değerlendirme kriteri (Özdamar, 2004, s. 235) ;

$0{,}00 \leq \alpha < 0{,}40$ ise ölçek güvenilir değildir.

$0{,}40 \leq \alpha < 0{,}60$ ise ölçek düşük güvenilirliktedir.

$0{,}60 \leq \alpha < 0{,}80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir.

$0{,}80 \leq \alpha < 1{,}00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Araştırmada kullanılan likert ölçek için kişilerin verilen önermelerle ilgili görüşlerini, çok olumludan çok olumsuza kadar sıralanan seçeneklerden belirtmeleri istenmiştir. Buna göre; (5) Tümüyle doğru, (4) Büyük ölçüde doğru, (3) kararsızım, (2) Büyük ölçüde yanlış, (1) Tümüyle yanlış şeklinde bir ölçek kullanılmıştır. Ölçek sonuçları 5.00-1.00=4.00 puanlık bir genişliğe dağılmışlardır. Bu genişlik beşe bölünerek ölçeğin kesim noktalarını belirleyen düzeyler belirlenmiştir. Ölçek ifadelerinin değerlendirilmesinde aşağıdaki kriterler esas alınmıştır (İstatistik Analiz, 2014).

Seçenekler	**Puanlar**	**Puan Aralığı**	**Ölçek Değerlendirme**
Hiç Katılmıyorum	1	1,00 - 1,79	Çok düşük
	2	1,80 - 2,59	Düşük
	3	2,60 - 3,39	Orta
	4	3,40 - 4,19	Yüksek
Tamamen Katılıyorum	5	4,20 - 5,00	Çok yüksek

Verilerin İstatistiksel Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical PackageforSocialSciences) for Windows 21.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verileri değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiksel metotları (Sayı, Yüzde, Ortalama, Standart sapma) kullanılmıştır. Araştırma değişkenleri normal dağılım gösterdiğinden dolayı parametrik yöntemler kullanılmıştır.

Niceliksel verilerin karşılaştırılmasında iki grup arasındaki farkı t-testi, ikiden fazla grup durumunda parametrelerin gruplararası karşılaştırmalarında Tek yönlü (Oneway) Anova testi ve farklılığa neden olan grubun tespitinde Tukey Post Hoc testi kullanılmıştır.

Araştırmanın bağımlı ve bağımsız değişkenleri arasındaki ilişkiyi Pearsonkorelasyon analizi ile test edilmiştir. Ölçekler arasındaki korelasyon ilişkileri aşağıdaki kriterlere göre değerlendirilmiştir (Kalaycı, 2006, s. 116);

r	**İlişki**
0,00-0,25	Çok Zayıf
0,26-0,49	Zayıf
0,50-0,69	Orta
0,70-0,89	Yüksek
0,90-1,00	Çok Yüksek

Elde edilen bulgular %95 güven aralığında %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde, araştırma probleminin çözümü için, araştırmaya katılan Fen lisesi öğrencilerinden ölçekler yoluyla toplanan verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır. Elde edilen bulgulara dayalı olarak açıklama ve yorumlar yapılmıştır.

Araştırmaya Katılan Fen Lisesi Öğrencilerinin Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Fen Lisesi Öğrencilerinin Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

Tablolar	**Gruplar**	**Frekans(n)**	**Yüzde (%)**
Cinsiyet	Kadın	73	57,0
	Erkek	55	43,0
	Toplam	128	100,0
Öğrenim Gördüğü Sınıf	11.sınıf	73	57,0
	12.sınıf	55	43,0
	Toplam	128	100,0
Anne Babasının Birliktelik Durumu	Birlikte	121	94,5
	Ayrı	7	5,5
	Toplam	128	100,0
Annesinin Eğitim Durumu	İlkokul	35	27,3
	Ortaokul	19	14,8
	Lise	31	24,2
	Üniversite	32	25,0
	Yüksek Lisans	11	8,6
	Toplam	128	100,0
Babasının Eğitim Durumu	İlkokul	21	16,4
	Ortaokul	10	7,8
	Lise	33	25,8
	Üniversite	47	36,7
	Yüksek Lisans	17	13,3
	Toplam	128	100,0
Annesinin Mesleği	Ev Hanımı	83	64,8
	Memur	35	27,3
	Diğer	10	7,8
	Toplam	128	100,0
Babasının Mesleği	İşçi	10	7,8
	Memur	67	52,3
	Serbest Meslek	38	29,7
	Diğer	13	10,2
	Toplam	128	100,0
Ailesinin Aylık Gelir Düzeyi	1000 TL'den Az	15	11,7
	1001-2000 TL Arası	48	37,5
	2001-3000 TL Arası	28	21,9
	3001-4000 TL Arası	18	14,1
	4001 TL Ve üzeri	19	14,8
	Toplam	128	100,0

Fen lisesi öğrencileri cinsiyet değişkenine göre 73'ü (%57,0) kadın, 55'i (%43,0) erkek olarak dağılmaktadır.

Fen lisesi öğrencileri öğrenim gördüğü sınıf değişkenine göre 73'ü (%57,0) 3.sınıf, 55'i (%43,0) 4.sınıf olarak dağılmaktadır.

Fen lisesi öğrencileri anne babasının birliktelik durumu değişkenine göre 121'i (%94,5) birlikte, 7'si (%5,5) ayrı olarak dağılmaktadır.

Fen lisesi öğrencileri annesinin eğitim durumu değişkenine göre 35'i (%27,3) ilkokul, 19'u (%14,8) ortaokul, 31'i (%24,2) lise, 32'si (%25,0) üniversite, 11'i (%8,6) yüksek lisans olarak dağılmaktadır.

Fen lisesi öğrencileri babasının eğitim durumu değişkenine göre 21'i (%16,4) ilkokul, 10'u (%7,8) ortaokul, 33'ü (%25,8) lise, 47'si (%36,7) üniversite, 17'si (%13,3) yüksek lisans olarak dağılmaktadır.

Fen lisesi öğrencileri annesinin mesleği değişkenine göre 83'ü (%64,8) ev hanımı, 35'i (%27,3) memur, 10'u (%7,8) diğer olarak dağılmaktadır.

Fen lisesi öğrencileri babasının mesleği değişkenine göre 10'u (%7,8) işçi, 67'si (%52,3) memur, 38'i (%29,7) serbest meslek, 13'ü (%10,2) diğer olarak dağılmaktadır.

Fen lisesi öğrencileri ailesinin aylık gelir düzeyi değişkenine göre 15'i (%11,7) 1000 TL'den az, 48'i (%37,5) 1001-2000 TL arası, 28'i (%21,9) 2001-3000 TL arası, 18'i (%14,1) 3001-4000 TL arası, 19'u (%14,8) 4001 TL ve üzeri olarak dağılmaktadır.

Araştırmaya Katılan Fen Lisesi Öğrencilerinin "*Kariyer Tercihlerini Belirleme*" İle İlgili İfadelere Verdiği Cevapların Dağılımları

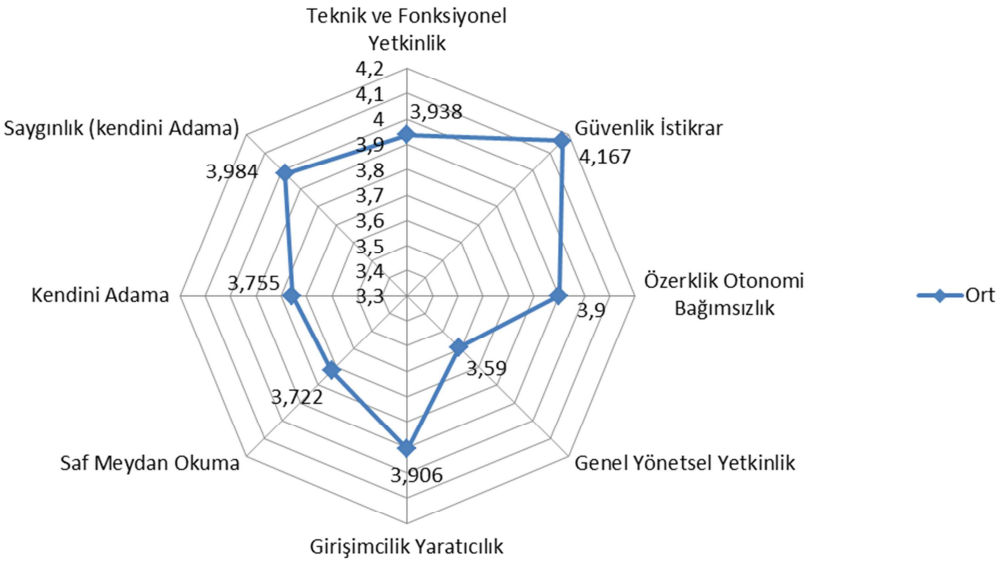
Araştırmaya Katılan Fen Lisesi Öğrencilerinin Kariyer Tercihlerini Belirleme Düzeylerinin Ortalamaları

H: Fen lisesi öğrencilerinin kariyer tercihleri yüksek düzeydedir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Fen Lisesi Öğrencilerinin Kariyer Tercihlerini Belirleme Düzeylerinin Ortalamaları

	N	Ort	Ss	Min.	Max.
Teknik ve Fonksiyonel Yetkinlik	128	3,938	0,580	2,250	5,000
Güvenlik İstikrar	128	4,167	0,729	1,000	5,000
Özerklik Otonomi Bağımsızlık	128	3,900	0,646	2,500	5,000
Genel Yönetsel Yetkinlik	128	3,590	0,896	1,000	5,000
Girişimcilik Yaratıcılık	128	3,906	0,853	1,500	5,000
Saf Meydan Okuma	128	3,722	0,763	1,200	5,000
Kendini Adama	128	3,755	0,848	1,330	5,000
Saygınlık (kendini Adama)	128	3,984	0,732	1,000	5,000

Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin kariyer tercihlerini belirleme düzeylerinin ortalamaları incelendiğinde, "teknik ve fonksiyonel yetkinlik" ifadesine yüksek (3,938 ± 0,580); "güvenlik istikrar" ifadesine yüksek (4,167 ± 0,729); "özerklik otonomi bağımsızlık" ifadesine yüksek (3,900 ± 0,646); "genel yönetsel yetkinlik" ifadesine yüksek (3,590 ± 0,896); "girişimcilik yaratıcılık" ifadesine yüksek (3,906 ± 0,853); "saf meydan okuma" ifadesine yüksek (3,722 ± 0,763); "kendini adama" ifadesine yüksek (3,755 ± 0,848); "saygınlık (kendini adama)" ifadesine yüksek (3,984 ± 0,732); düzeyde katıldıkları görülmektedir.

Şekil 1. Araştırmaya Katılan Fen Lisesi Öğrencilerinin Kariyer Tercihlerini Belirleme Düzeylerinin Ortalamaları

Araştırmaya Katılan Fen Lisesi Öğrencilerinin Kariyer Tercihlerini Belirleme Düzeylerinin Demografik Özelliklere Göre Ortalamaları

H: Fen lisesi öğrencilerinin kariyer tercihleri cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterir.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Fen Lisesi Öğrencilerinin Kariyer Tercihlerini Belirleme Düzeylerinin Cinsiyete Göre Ortalamaları

	Grup	**N**	**Ort**	**Ss**	**t**	**p**
Teknik Ve Fonksiyonel Yetkinlik	Kadın	73	3,976	0,572	0,865	0,389
	Erkek	55	3,886	0,593		
Güvenlik İstikrar	Kadın	73	4,210	0,773	0,774	0,440
	Erkek	55	4,109	0,670		
Özerklik Otonomi Bağımsızlık	Kadın	73	3,870	0,666	-0,615	0,540
	Erkek	55	3,941	0,622		
Genel Yönetsel Yetkinlik	Kadın	73	3,483	0,882	-1,565	0,120
	Erkek	55	3,732	0,902		
Girişimcilik Yaratıcılık	Kadın	73	3,750	0,828	-2,432	**0,016**
	Erkek	55	4,114	0,850		
Saf Meydan Okuma	Kadın	73	3,649	0,718	-1,241	0,217
	Erkek	55	3,818	0,817		
Kendini Adama	Kadın	73	3,694	0,855	-0,940	0,349
	Erkek	55	3,836	0,839		
Saygınlık (kendini Adama)	Kadın	73	3,945	0,762	-0,696	0,487
	Erkek	55	4,036	0,693		

Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin girişimcilik yaratıcılık puanları ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur(t=-2.432; p=0.016<0,05). Erkek öğrencilerin girişimcilik yaratıcılık puanları (x=4,114), kadın öğrencilerin girişimcilik yaratıcılık puanlarından (x=3,750) yüksek bulunmuştur.

Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin teknik ve fonksiyonel yetkinlik, güvenlik istikrar, özerklik otonomi bağımsızlık, genel yönetsel yetkinlik, saf meydan okuma, kendini adama, saygınlık (kendini adama) puanları ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (p>0,05).

H: Fen lisesi öğrencilerinin kariyer tercihleri sınıfa göre anlamlı farklılık gösterir.

Tablo 4. Araştırmaya Katılan Fen Lisesi Öğrencilerinin Kariyer Tercihlerini Belirleme Düzeylerinin Öğrenim Gördüğü Sınıfa Göre Ortalamaları

	Grup	**N**	**Ort**	**Ss**	**t**	**p**
Teknik Ve Fonksiyonel Yetkinlik	11.sınıf	73	3,935	0,561	-0,057	0,954
	12.sınıf	55	3,941	0,610		
Güvenlik İstikrar	11.sınıf	73	4,091	0,742	-1,351	0,179
	12.sınıf	55	4,267	0,707		
Özerklik Otonomi Bağımsızlık	11.sınıf	73	3,901	0,605	0,006	0,995
	12.sınıf	55	3,900	0,702		
Genel Yönetsel Yetkinlik	11.sınıf	73	3,562	0,901	-0,409	0,683
	12.sınıf	55	3,627	0,896		
Girişimcilik Yaratıcılık	11.sınıf	73	3,986	0,847	1,225	0,223
	12.sınıf	55	3,800	0,859		
Saf Meydan Okuma	11.sınıf	73	3,885	0,721	2,862	**0,005**
	12.sınıf	55	3,506	0,771		
Kendini Adama	11.sınıf	73	3,890	0,741	2,107	**0,044**
	12.sınıf	55	3,576	0,948		
Saygınlık (kendini Adama)	11.sınıf	73	4,055	0,709	1,258	0,211
	12.sınıf	55	3,891	0,756		

Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin saf meydan okuma puanları ortalamalarının öğrenim gördüğü sınıf değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur(t=2.862; p=0.005<0,05). 11. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin saf meydan okuma puanları (x=3,885), 12. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin saf meydan okuma puanlarından (x=3,506) yüksek bulunmuştur.

Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin kendini adama puanları ortalamalarının öğrenim gördüğü sınıf değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur(t=2.107; p=0.044<0,05). 11. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin kendini adama puanları (x=3,890), 12. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin kendini adama puanlarından (x=3,576) yüksek bulunmuştur.

Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin teknik ve fonksiyonel yetkinlik, güvenlik istikrar, özerklik otonomi bağımsızlık, genel yönetsel yetkinlik, girişimcilik yaratıcılık, saygınlık (kendini adama) puanları ortalamalarının öğrenim gördüğü sınıf

değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (p>0,05).

H: Fen lisesi öğrencilerinin kariyer tercihleri anne baba birliktelik durumuna göre anlamlı farklılık gösterir.

Tablo 5. Araştırmaya Katılan Fen Lisesi Öğrencilerinin Kariyer Tercihlerini Belirleme Düzeylerinin Anne Babasının Birliktelik Durumuna Göre Ortalamaları

	Grup	**N**	**Ort**	**Ss**	**t**	**p**
Teknik Ve Fonksiyonel Yetkinlik	Birlikte	121	3,934	0,580	-0,292	0,771
	Ayrı	7	4,000	0,629		
Güvenlik İstikrar	Birlikte	121	4,168	0,727	0,088	0,930
	Ayrı	7	4,143	0,836		
Özerklik Otonomi Bağımsızlık	Birlikte	121	3,901	0,645	0,032	0,975
	Ayrı	7	3,893	0,705		
Genel Yönetsel Yetkinlik	Birlikte	121	3,628	0,884	2,033	**0,044**
	Ayrı	7	2,929	0,910		
Girişimcilik Yaratıcılık	Birlikte	121	3,895	0,864	-0,639	0,524
	Ayrı	7	4,107	0,659		
Saf Meydan Okuma	Birlikte	121	3,724	0,764	0,128	0,898
	Ayrı	7	3,686	0,815		
Kendini Adama	Birlikte	121	3,749	0,819	-0,326	0,839
	Ayrı	7	3,857	1,331		
Saygınlık (kendini Adama)	Birlikte	121	3,995	0,719	0,649	0,518
	Ayrı	7	3,810	0,979		

Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin genel yönetsel yetkinlik puanları ortalamalarının anne babasının birliktelik durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur(t=2.033; p=0.044<0,05). Anne babası birlikte olan öğrencilerin genel yönetsel yetkinlik puanları (x=3,628), anne babası ayrı olan öğrencilerin genel yönetsel yetkinlik puanlarından (x=2,929) yüksek bulunmuştur.

Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin teknik ve fonksiyonel yetkinlik, güvenlik istikrar, özerklik otonomi bağımsızlık, girişimcilik yaratıcılık, saf meydan okuma, kendini adama, saygınlık (kendini adama) puanları ortalamalarının anne babasının birliktelik durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (p>0,05).

H: Fen lisesi öğrencilerinin kariyer tercihleri anne eğitim durumuna göre anlamlı farklılık gösterir.

Tablo 6. Araştırmaya Katılan Fen Lisesi Öğrencilerinin Kariyer Tercihlerini Belirleme Düzeylerinin Annesinin Eğitim Durumuna Göre Ortalamaları

	Grup	N	Ort	Ss	F	p
Teknik Ve Fonksiyonel Yetkinlik	İlkokul	35	3,886	0,628	0,364	0,834
	Ortaokul	19	3,947	0,598		
	Lise	31	3,879	0,491		
	Üniversite	32	4,031	0,631		
	Yüksek lisans	11	3,977	0,530		
Güvenlik İstikrar	İlkokul	35	4,086	0,883	0,369	0,830
	Ortaokul	19	4,316	0,749		
	Lise	31	4,118	0,670		
	Üniversite	32	4,188	0,672		
	Yüksek lisans	11	4,242	0,518		
Özerklik Otonomi Bağımsızlık	İlkokul	35	3,814	0,657	0,669	0,615
	Ortaokul	19	3,803	0,649		
	Lise	31	3,887	0,655		
	Üniversite	32	4,039	0,654		
	Yüksek lisans	11	3,977	0,586		
Genel Yönetsel Yetkinlik	İlkokul	35	3,386	1,012	1,892	0,116
	Ortaokul	19	3,618	0,929		
	Lise	31	3,694	0,679		
	Üniversite	32	3,844	0,884		
	Yüksek lisans	11	3,159	0,875		
Girişimcilik Yaratıcılık	İlkokul	35	4,114	0,682	0,820	0,515
	Ortaokul	19	3,882	1,039		
	Lise	31	3,879	0,795		
	Üniversite	32	3,781	1,010		
	Yüksek lisans	11	3,727	0,656		
Saf Meydan Okuma	İlkokul	35	3,674	0,769	1,019	0,400
	Ortaokul	19	3,926	0,772		
	Lise	31	3,626	0,661		
	Üniversite	32	3,838	0,866		
	Yüksek lisans	11	3,455	0,670		
Kendini Adama	İlkokul	35	3,686	0,939	1,479	0,213
	Ortaokul	19	3,930	0,900		
	Lise	31	3,548	0,846		
	Üniversite	32	3,990	0,647		
	Yüksek lisans	11	3,576	0,896		
Saygınlık (kendini Adama)	İlkokul	35	3,771	0,791	1,598	0,179
	Ortaokul	19	4,018	0,680		
	Lise	31	4,011	0,772		
	Üniversite	32	4,208	0,643		
	Yüksek lisans	11	3,879	0,654		

Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin teknik ve fonksiyonel yetkinlik, güvenlik istikrar, özerklik otonomi bağımsızlık, genel yönetsel yetkinlik, girişimcilik yaratıcılık, saf meydan okuma, kendini adama, saygınlık (kendini adama) puanları ortalamalarının annesinin eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır($p>0.05$).

H: Fen lisesi öğrencilerinin kariyer tercihleri baba eğitim durumuna göre anlamlı farklılık gösterir.

Tablo 7. Araştırmaya Katılan Fen Lisesi Öğrencilerinin Kariyer Tercihlerini Belirleme Düzeylerinin Babasının Eğitim Durumuna Göre Ortalamaları

	Grup	N	Ort	Ss	F	p
Teknik Ve Fonksiyonel Yetkinlik	İlkokul	21	3,762	0,539	2,384	0,055
	Ortaokul	10	4,400	0,489		
	Lise	33	3,909	0,507		
	Üniversite	47	3,899	0,648		
	Yüksek lisans	17	4,044	0,510		
Güvenlik İstikrar	İlkokul	21	4,095	0,978	0,980	0,421
	Ortaokul	10	4,267	0,644		
	Lise	33	4,303	0,704		
	Üniversite	47	4,028	0,722		
	Yüksek lisans	17	4,314	0,416		
Özerklik Otonomi Bağımsızlık	İlkokul	21	3,702	0,621	1,356	0,253
	Ortaokul	10	4,075	0,678		
	Lise	33	3,985	0,661		
	Üniversite	47	3,825	0,653		
	Yüksek lisans	17	4,088	0,572		
Genel Yönetsel Yetkinlik	İlkokul	21	3,191	1,162	1,744	0,145
	Ortaokul	10	3,875	0,876		
	Lise	33	3,742	0,692		
	Üniversite	47	3,543	0,857		
	Yüksek lisans	17	3,750	0,919		
Girişimcilik Yaratıcılık	İlkokul	21	4,143	0,828	1,519	0,201
	Ortaokul	10	4,375	0,604		
	Lise	33	3,803	0,792		
	Üniversite	47	3,819	0,980		
	Yüksek lisans	17	3,779	0,655		
Saf Meydan Okuma	İlkokul	21	3,486	0,848	0,987	0,417
	Ortaokul	10	4,040	0,735		
	Lise	33	3,782	0,655		
	Üniversite	47	3,719	0,802		
	Yüksek lisans	17	3,718	0,758		
Kendini Adama	İlkokul	21	3,508	1,109	1,965	0,104
	Ortaokul	10	4,133	0,652		
	Lise	33	3,556	0,915		
	Üniversite	47	3,830	0,719		
	Yüksek lisans	17	4,020	0,651		
Saygınlık (kendini Adama)	İlkokul	21	3,667	0,830	2,052	0,091
	Ortaokul	10	4,400	0,843		
	Lise	33	3,960	0,644		
	Üniversite	47	4,071	0,745		
	Yüksek lisans	17	3,941	0,543		

Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin teknik ve fonksiyonel yetkinlik, güvenlik istikrar, özerklik otonomi bağımsızlık, genel yönetsel yetkinlik, girişimcilik yaratıcılık, saf meydan okuma, kendini adama, saygınlık (kendini adama) puanları ortalamalarının babasının eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır($p>0.05$).

H: Fen lisesi öğrencilerinin kariyer tercihleri anne mesleğine göre anlamlı farklılık gösterir.

Tablo 8. Araştırmaya Katılan Fen Lisesi Öğrencilerinin Kariyer Tercihlerini Belirleme Düzeylerinin Annesinin Mesleğine Göre Ortalamaları

	Grup	**N**	**Ort**	**Ss**	**F**	**p**	**Fark**
Teknik Ve Fonksiyonel Yetkinlik	Ev Hanımı	83	3,919	0,587	0,725	0,486	
	Memur	35	3,921	0,581			
	Diğer	10	4,150	0,530			
Güvenlik İstikrar	Ev Hanımı	83	4,189	0,769	0,127	0,881	
	Memur	35	4,114	0,626			
	Diğer	10	4,167	0,790			
Özerklik Otonomi Bağımsızlık	Ev Hanımı	83	3,895	0,659	0,029	0,971	
	Memur	35	3,921	0,568			
	Diğer	10	3,875	0,835			
Genel Yönetsel Yetkinlik	Ev Hanımı	83	3,572	0,932	0,353	0,703	
	Memur	35	3,679	0,799			
	Diğer	10	3,425	0,972			
Girişimcilik Yaratıcılık	Ev Hanımı	83	3,949	0,804	2,308	0,104	
	Memur	35	3,693	0,983			
	Diğer	10	4,300	0,610			
Saf Meydan Okuma	Ev Hanımı	83	3,740	0,762	0,384	0,682	
	Memur	35	3,640	0,783			
	Diğer	10	3,860	0,749			
Kendini Adama	Ev Hanımı	83	3,627	0,914	3,935	**0,022**	**3 > 1**
	Memur	35	3,895	0,646			
	Diğer	10	4,333	0,588			
Saygınlık (kendini Adama)	Ev Hanımı	83	3,928	0,762	0,778	0,461	
	Memur	35	4,067	0,685			
	Diğer	10	4,167	0,633			

Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin kendini adama puanları ortalamalarının annesinin mesleği değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur($F=3,935$; $p=0,022<0.05$). Farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla tamamlayıcı post-hoc analizi yapılmıştır. Annesinin mesleği diğer olan öğrencilerin kendini adama puanları ($4,333 \pm 0,588$), annesinin mesleği ev hanımı olan öğrencilerin kendini adama puanlarından ($3,627 \pm 0,914$) yüksek bulunmuştur.

Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin teknik ve fonksiyonel yetkinlik, güvenlik istikrar, özerklik otonomi bağımsızlık, genel yönetsel yetkinlik, girişimcilik yaratıcılık, saf meydan okuma, saygınlık (kendini adama) puanları ortalamalarının annesinin mesleği değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır($p>0.05$).

H: Fen lisesi öğrencilerinin kariyer tercihleri baba mesleğine göre anlamlı farklılık gösterir.

Tablo 9. Araştırmaya Katılan Fen Lisesi Öğrencilerinin Kariyer Tercihlerini Belirleme Düzeylerinin Babasının Mesleğine Göre Ortalamaları

	Grup	N	Ort	Ss	F	p	Fark
Teknik Ve Fonksiyonel Yetkinlik	İşçi	10	3,975	0,219	1,181	0,320	
	Memur	67	3,862	0,614			
	Serbest Meslek	38	3,980	0,531			
	Diğer	13	4,173	0,695			
Güvenlik İstikrar	İşçi	10	4,033	0,823	0,703	0,552	
	Memur	67	4,119	0,630			
	Serbest Meslek	38	4,307	0,712			
	Diğer	13	4,103	1,134			
Özerklik Otonomi Bağımsızlık	İşçi	10	3,750	0,646	0,588	0,624	
	Memur	67	3,884	0,676			
	Serbest Meslek	38	3,901	0,562			
	Diğer	13	4,096	0,740			
Genel Yönetsel Yetkinlik	İşçi	10	3,325	1,106	0,382	0,766	
	Memur	67	3,623	0,804			
	Serbest Meslek	38	3,566	0,963			
	Diğer	13	3,692	1,042			
Girişimcilik Yaratıcılık	İşçi	10	4,550	0,438	2,708	**0,048**	**1 > 2**
	Memur	67	3,780	0,902			
	Serbest Meslek	38	3,895	0,833			
	Diğer	13	4,096	0,689			
Saf Meydan Okuma	İşçi	10	3,900	0,474	1,375	0,254	
	Memur	67	3,621	0,820			
	Serbest Meslek	38	3,742	0,764			
	Diğer	13	4,046	0,549			
Kendini Adama	İşçi	10	3,900	0,668	2,418	0,069	
	Memur	67	3,841	0,781			
	Serbest Meslek	38	3,465	0,985			
	Diğer	13	4,051	0,705			
Saygınlık (kendini Adama)	İşçi	10	4,067	0,605	0,246	0,864	
	Memur	67	4,020	0,638			
	Serbest Meslek	38	3,904	0,823			
	Diğer	13	3,974	1,013			

Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin girişimcilik yaratıcılık puanları ortalamalarının babasının mesleği değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur($F=2,708$; $p=0,048<0.05$). Farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla tamamlayıcı post-hoc analizi yapılmıştır. babasının mesleği işçi olan öğrencilerin girişimcilik yaratıcılık puanları ($4,550 \pm 0,438$), babasının mesleği memur olan öğrencilerin girişimcilik yaratıcılık puanlarından ($3,780 \pm 0,902$) yüksek bulunmuştur.

Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin teknik ve fonksiyonel yetkinlik, güvenlik istikrar, özerklik otonomi bağımsızlık, genel yönetsel yetkinlik, saf meydan okuma, kendini adama, saygınlık (kendini adama) puanları ortalamalarının babasının mesleği değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır($p>0.05$).

H: Fen lisesi öğrencilerinin kariyer tercihleri aile gelirine göre anlamlı farklılık gösterir.

Tablo 10. Araştırmaya Katılan Fen Lisesi Öğrencilerinin Kariyer Tercihlerini Belirleme Düzeylerinin Ailesinin Aylık Gelir Düzeyine Göre Ortalamaları

	Grup	N	Ort	Ss	F	p	Fark
Teknik Ve Fonksiyonel Yetkinlik	1000 TL'den Az	15	3,717	0,432	1,441	0,225	
	1001-2000 TL Arası	48	3,854	0,618			
	2001-3000 TL Arası	28	4,045	0,646			
	3001-4000 TL Arası	18	4,028	0,410			
	4001 TL Ve üzeri	19	4,079	0,584			
Güvenlik İstikrar	1000 TL'den Az	15	4,178	1,038	1,120	0,350	
	1001-2000 TL Arası	48	4,132	0,720			
	2001-3000 TL Arası	28	4,286	0,593			
	3001-4000 TL Arası	18	3,889	0,750			
	4001 TL Ve üzeri	19	4,333	0,609			
Özerklik Otonomi Bağımsızlık	1000 TL'den Az	15	3,500	0,582	2,451	**0,050**	**3 > 1**
	1001-2000 TL Arası	48	3,875	0,680			
	2001-3000 TL Arası	28	4,089	0,617			
	3001-4000 TL Arası	18	4,056	0,450			
	4001 TL Ve üzeri	19	3,855	0,699			
Genel Yönetsel Yetkinlik	1000 TL'den Az	15	3,167	1,152	1,891	0,116	
	1001-2000 TL Arası	48	3,484	0,867			
	2001-3000 TL Arası	28	3,723	0,921			
	3001-4000 TL Arası	18	3,667	0,569			
	4001 TL Ve üzeri	19	3,921	0,874			
Girişimcilik Yaratıcılık	1000 TL'den Az	15	3,883	0,823	0,950	0,438	
	1001-2000 TL Arası	48	3,932	0,887			
	2001-3000 TL Arası	28	3,777	0,872			
	3001-4000 TL Arası	18	4,222	0,675			
	4001 TL Ve üzeri	19	3,750	0,913			
Saf Meydan Okuma	1000 TL'den Az	15	3,427	0,778	0,962	0,431	
	1001-2000 TL Arası	48	3,671	0,836			
	2001-3000 TL Arası	28	3,807	0,729			
	3001-4000 TL Arası	18	3,800	0,578			
	4001 TL Ve üzeri	19	3,884	0,761			
Kendini Adama	1000 TL'den Az	15	3,600	0,779	1,650	0,166	
	1001-2000 TL Arası	48	3,583	0,969			
	2001-3000 TL Arası	28	3,941	0,737			
	3001-4000 TL Arası	18	3,722	0,810			
	4001 TL Ve üzeri	19	4,070	0,672			
Saygınlık (kendini Adama)	1000 TL'den Az	15	3,600	1,033	3,296	**0,013**	**5 > 1**
	1001-2000 TL Arası	48	3,938	0,717			
	2001-3000 TL Arası	28	3,976	0,615			
	3001-4000 TL Arası	18	3,944	0,608			
	4001 TL Ve üzeri	19	4,456	0,569			

Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin özerklik otonomi bağımsızlık puanları ortalamalarının ailesinin aylık gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur (F=2,451; p=0,050<0.05). Farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla tamamlayıcı post-hoc analizi yapılmıştır. Ailesinin aylık gelir düzeyi 2001-3000 TL arası olan öğrencilerin özerklik otonomi bağımsızlık puanları (4,089 ± 0,617), ailesinin aylık gelir düzeyi 1000 TL'den az olan öğrencilerin özerklik otonomi bağımsızlık puanlarından (3,500 ± 0,582) yüksek bulunmuştur.

Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin saygınlık (kendini adama) puanları ortalamalarının ailesinin aylık gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur(F=3,296; p=0,013<0.05). Farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla tamamlayıcı post-hoc analizi yapılmıştır. Ailesinin aylık gelir düzeyi 4001 TL ve üzeri olan öğrencilerin saygınlık (kendini adama) puanları (4,456 ± 0,569), ailesinin aylık gelir düzeyi 1000 TL'den az olan öğrencilerin saygınlık (kendini adama) puanlarından (3,600 ± 1,033) yüksek bulunmuştur.

Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin teknik ve fonksiyonel yetkinlik, güvenlik istikrar, genel yönetsel yetkinlik, girişimcilik yaratıcılık, saf meydan okuma, kendini adama puanları ortalamalarının ailesinin aylık gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır(p>0.05).

Araştırmaya Katılan Fen Lisesi Öğrencilerinin Kariyer Tercihlerini Belirleme Düzeylerinde Maruz Kaldıkları Kariyer Müdahaleleri

Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin kariyer tercihlerini belirleme düzeylerinde maruz kaldıkları kariyer müdahaleleri aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 11. Öğrencilerin Hangi Kariyer Müdahalelerine Maruz Kalma Oranları

Tablolar	Gruplar	Frekans(n)	Yüzde (%)
Aile	İşaretsiz	70	54,7
	İşaretli	58	45,3
	Toplam	128	100,0
Arkadaş	İşaretsiz	115	89,8
	İşaretli	13	10,2
	Toplam	128	100,0
Akraba	İşaretsiz	118	92,2
	İşaretli	10	7,8
	Toplam	128	100,0
Öğretmen	İşaretsiz	110	85,9
	İşaretli	18	14,1
	Toplam	128	100,0
Sınav Sistemi	İşaretsiz	87	68,0
	İşaretli	41	32,0
	Toplam	128	100,0
Maruz Kalmadım	İşaretsiz	81	63,3
	İşaretli	47	36,7
	Toplam	128	100,0
Diğer	İşaretsiz	119	93,0
	İşaretli	9	7,0
	Toplam	128	100,0

Öğrencilerin aile değişkenine göre 70'i (%54,7) işaretsiz, 58'i (%45,3) işaretli olarak dağılmaktadır.

Öğrencilerin arkadaş değişkenine göre 115'i (%89,8) işaretsiz, 13'ü (%10,2) işaretli olarak dağılmaktadır.

Öğrencilerin akraba değişkenine göre 118'i (%92,2) işaretsiz, 10'u (%7,8) işaretli olarak dağılmaktadır.

Öğrencilerin öğretmen değişkenine göre 110'u (%85,9) işaretsiz, 18'i (%14,1) işaretli olarak dağılmaktadır.

Öğrencilerin sınav sistemi değişkenine göre 87'si (%68,0) işaretsiz, 41'i (%32,0) işaretli olarak dağılmaktadır.

Öğrencilerin maruz kalmadım değişkenine göre 81'i (%63,3) işaretsiz, 47'si (%36,7) işaretli olarak dağılmaktadır.

Öğrencilerin diğer değişkenine göre 119'u (%93,0) işaretsiz, 9'u (%7,0) işaretli olarak dağılmaktadır.

Tablo 12. Cinsiyete göre müdahalelerin dağılımı

		Kadın		Erkek		P
		N	%	N	%	
Aile	İşaretsiz	45	%61,6	25	%45,5	X^2=3,318 p=0,050
	İşaretli	28	%38,4	30	%54,5	
Arkadaş	İşaretsiz	69	%94,5	46	%83,6	X^2=4,072 p=0,043
	İşaretli	4	%5,5	9	%16,4	
Akraba	İşaretsiz	70	%95,9	48	%87,3	X^2=3,234 p=0,072
	İşaretli	3	%4,1	7	%12,7	
Öğretmen	İşaretsiz	63	%86,3	47	%85,5	X^2=0,019 p=0,544
	İşaretli	10	%13,7	8	%14,5	
Sınav sistemi	İşaretsiz	50	%68,5	37	%67,3	X^2=0,021 p=0,517
	İşaretli	23	%31,5	18	%32,7	
Maruz kalmadım	İşaretsiz	43	%58,9	38	%69,1	X^2=1,401 p=0,159
	İşaretli	30	%41,1	17	%30,9	
Diğer	İşaretsiz	69	%94,5	50	%90,9	X^2=0,626 p=0,326
	İşaretli	4	%5,5	5	%9,1	

Aile ile cinsiyet arasında anlamlı ilişki bulunmuştur (x^2=3,318; p=0,050<0.05). Cinsiyeti kadın olanların 45'i (%61,6) işaretsiz, 28'i (%38,4) işaretli; cinsiyeti erkek olanların 25'i (%45,5) işaretsiz, 30'unun (%54,5) işaretli olduğu görülmektedir.

Arkadaş ile cinsiyet arasında anlamlı ilişki bulunmuştur (x^2=4,072; p=0,043<0.05). Cinsiyeti kadın olanların 69'unun (%94,5) işaretsiz, 4'ünün (%5,5) işaretli; cinsiyeti erkek olanların 46'sının (%83,6) işaretsiz, 9'unun (%16,4) işaretli olduğu görülmektedir.

Akraba ile cinsiyet arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır (x^2=3,234; p=0,072>0.05). Cinsiyeti kadın olanların 70'i (%95,9) işaretsiz, 3'ünün (%4,1) işaretli; cinsiyeti erkek olanların 48'i (%87,3) işaretsiz, 7'si (%12,7) işaretli olduğu görülmektedir.

Öğretmen ile cinsiyet arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır (x^2=0,019; p=0,544>0.05). Cinsiyeti kadın olanların 63'ünün (%86,3) işaretsiz, 10'unun (%13,7) işaretli; cinsiyeti erkek olanların 47'si (%85,5) işaretsiz, 8'i (%14,5) işaretli olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bireyin kimliğinin, toplumsal durumunun, statüsünün ve yaşam tarzının oluşturmasında büyük öneme sahip olan unsur kariyerdir. Bireylerin geleceklerini şekillendiren yine en etkili olgu kariyerdir. Kariyer tercihleri ile bireyler geleceklerine yön vermektedirler. Birey, çalışma hayatına atıldığı ilk günden itibaren ihtiyaçlarını karşılamak, beklenti ve arzularını tatmin etmek, geleceğe yönelik planlar yaparak ilerlemek ve başarılı olmak istemektedir. Bireylerin geleceklerine yön verme açısından kariyer tercihi çok önemli bir unsurdur. Ülkemizde kariyer tercihleri çalışmaları eğitim sisteminden kaynaklı aksaklıklardan dolayı sağlıklı bir şekilde yapılamamaktadır. Bu tercihleri yaparken bireyin yetenekleri, becerileri ve yetkinlikleri çok önemlidir. Kendini bu niteliklerine göre değerlendiren birey, kendi potansiyelinin farkında olup buna göre tercihlerde bulunacaktır.

Kariyer bireylerin yaşam boyu edindikleri tüm rolleri kapsamaktadır. Bireyin yaşamının başlaması ile rolleri de başlar ve rollerine göre birtakım değerleri oluşmakta ve gelişmektedir. Bu değerler bireylerin ailesi, akrabaları, arkadaşları ve içinde yaşadığı toplumdan etkilenmektedir. Birey yaşama başladığı ilk yıllardan itibaren bu değerleri onunla birlikte oluşmaya veya şekillenmeye başlamaktadır. Zamanla oluşan bu değerler, bireyin kariyer tercihinde bulunma konumuna gelmesi ile büyük bir öneme sahip olmaktadır.

Bizim toplumumuzda da bu değerlerin oluşmasında bireyin çevresinde önemli bir etki alanı vardır. Birey öncelikle 0-6 yaş arası aile çevresi ile birlikte ilk değerleri oluşmaya başlar. Daha sonra okul hayatına başlaması ile değerleri arkadaş ve öğretmenlerinin etkisi ile gelişir. Bu gelişme evresi bireyin lise hayatının sonundaki üniversite eğitim hayatına geçişindeki kararlar ile iyice gelişir ve pekişir. Bireylerin iş hayatına geçmeden önceki üniversite eğitim tercihi kariyer konusunda büyük öneme sahiptir. Bireylerin kariyer değerlerinin oluşumunda, eğitim gördükleri alan, iş ve staj tecrübeleri, içerisinde büyüyüp yetiştikleri sosyokültürel ortam, anne ve babalarının meslekleri, ailenin ekonomik durumu, kendi istek, ihtiyaç ve beklentileri, kişilik özellikleri, yetenekleri gibi birçok etmen sayılabilmektedir. Literatürü incelediğimizde bireylerin kariyer planlamaları ile ilgili bireyin yaşama başladığı zamandan başlayıp en doğru kariyer tercihi aşamasına kadar birçok kariyer kuramları ortaya çıkmıştır. Bu kuramlar bireylerinin kariyer tercihlerini yaparken büyük öneme sahiptir.

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin kariyer tercihlerini belirleme düzeylerine bakıldığında en yüksek oran güvenlik ve istikrar kariyer boyutunda ortaya çıkmıştır. Bu durumda ileri de iş hayatına atılacak olan Y kuşağı üyelerinin kariyerlerinde güvenlik ve istikrar konusunda büyük önem verdikleri ortaya çıkmaktadır. Daha iyi iş bulabilecekleri ve iş garantisi olan meslekleri tercih etme yönünde eğilimleri olacaktır. Fen Lisesi öğrencileri başarı yönüyle diğer kendi dengi olan okullardan daha ön plana çıktıkları için burada eğitim gören öğrencilerinin başarı düzeyleri ilerideki kariyerlerini garanti altında görmek istemeleri ile doğru orantılı olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin kariyer tercihlerini belirleme düzeylerinde demografik özelliklerin etkisine bakıldığında ise, öncelikle cinsiyet değişkenine göre girişimcilik ve yaratıcılık kariyer değerinde önemli bir farklılık ortaya çıkmıştır. Girişimcilik ve yaratıcılık kariyer değerini tercih eden bireyler daha çok erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Bayanlara oranla erkeklerin girişimci ve yaratıcılık kariyer değerinin yüksek çıkması ise erkeklerin toplumsal kültür içerisinde babalarını model almaları şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin kariyer tercihlerini belirleme düzeyleri öğrenim gördükleri sınıf açısından değerlendirildiğinde 12. sınıfta olan öğrencilerin daha çok saf meydan okuma ve kendini adama kariyer değerine sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu kariyer değerleri bireyin değer yargıları ile ortaya çıkan kariyer değerleri oldukları için 12. sınıfta okuyan öğrencilerin daha çok örgüt kültürü ve meslek ile tutarlı bir kişilik üzerine odaklandıklarını göstermektedir. Anne baba birliktelik durumuna göre öğrencilerin kariyer değerlerine bakıldığında, anne babası birlikte olan öğrencilerin daha çok genel yönetsel yetkinlik kariyer değerine sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Bu durum yönetici pozisyonlarını arzu eden bireylerin anne baba birliktelik durumlarından gelen bir özgüven neticesinde oluştuğu söylenebilir. Yani anne baba birlikte yaşayan ailelerde bireylerin özgüvenleri ile idari kabiliyetlerinin geliştiği yorumu yapılabilir.

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin kariyer tercihlerini belirleme düzeyleri anne mesleğine göre değerlendirildiğinde anne mesleği ev hanımı ve memur dışında olan öğrencilerin daha çok kendini adama kariyer değerine sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. Baba mesleğine göre ise baba mesleği işçi olan öğrencilerinin daha çok girişimcilik ve yaratıcılık kariyer değerine sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum, öğrencilerin anne baba mesleklerinin kariyer değerlerinin oluşumunda büyük öneme sahip olduğunu göstermektedir yorumunu akla getirebilir. Çünkü bireylerin kariyer değerlerinin oluşumundaki önceliklerin ailedeki meslek gruplarına göre şekillendiği söylenebilir.

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin kariyer tercihlerini belirleme düzeyleri aile gelir düzeyine göre değerlendirildiğinde ise otonomi ve bağımsızlık kariyer değerinde 2001-3000 arası gelir düzeyine sahip ailelerde anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır. Ayrıca saygınlık (kendini adama) kariyer değerinde ise aile geliri 4001 ve üzerinde gelir düzeyine sahip öğrencilerde farklılık olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum bireylerin aile gelir düzeyleri arttıkça toplumda saygınlık ve bağımsızlık sağlayan bir kariyer tercihinde bulunduklarını gösterebilmektedir.

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin kariyer tercihlerinde maruz kaldıkları müdahaleler açısından değerlendirdiğimizde öğrencilerin yoğun olarak ailelerinin müdahalesine maruz kaldıkları ortaya çıkmıştır. Bu faktörü sınav sistemi müdahalesi takip etmektedir. Bireylerin kariyer değerlerinin oluşmasında en büyük etkinin aile faktörü olması gene aynı şekilde kariyer tercihinde müdahalenin büyük oranda aileden gelmesi sonucu ile bireyin hayatındaki aile faktörünün önemi ortaya çıkmıştır. Daha sonraki müdahalenin ise sınav sistemi olarak ortaya çıkması eğitim konusundaki sorunları ve bunun öğrencilerin kariyerler tercihleri üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Kariyer müdahalesini cinsiyet bazında değerlendirdiğimizde ise aile ve arkadaş çevresinin erkek öğrencilerde daha fazla etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Erkek öğrenciler daha çok aile ve arkadaş çevresinde kariyer tercihlerine müdahale olduğunu düşünmektedirler.

Bu araştırma sonucunda Y kuşağının son dönemini oluşturan Fen Lisesi öğrencilerinin iş yaşamlarına başladıklarında iş yapma tarzlarında ve işi algılama tarzlarında önemli değişiklikler ortaya çıkabilecektir.

Öneriler açısından baktığımızda bireylerin kariyer değerlerinin oluşmasında en önemli etken ailedir. Bu durumda bireyler daha hayatın ilk yıllarından itibaren ailenin etkisi altında kaldıkları için ebeveynler çocuklarının kariyer değerlerini etkileyecek her türlü olay ve olguya dikkat etmeleri gerekmektedir. Ayrıca aile maddi ve manevi yönden bireylerin tercihlerindeki etkiyi en aza indirgemeye çalışmalıdır. Bireyler ne kadar az etkiye maruz kalarak kariyer tercihinde bulunurlarsa onlar için daha olumlu bir tercih yapma durumları ortaya çıkacaktır.

Diğer bir öneri ise, özellikle eğitim sistemimizde öğrencilerinin kariyer değerlerinin oluşmasında ve kariyer tercihlerini sağlıklı bir şekilde yapabilmeleri açısından büyük eksiklikler mevcuttur. Özellikle sınav sistemimiz öğrencilerinin kariyer tercihlerinde büyük bir müdahale oluşturmaktadır. Bu yüzden eğitim sisteminde yapılacak değişiklikler ile bu müdahaleler en aza indirgenmelidir.

Ayrıca kariyer tercihleri ve kariyer danışmanlığı noktasındaki uzman eksikliği de ülkemiz açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Okullarda görev yapan rehberlik psikolojik danışmanlarının öğrencilerin kariyer tercihlerine yardımcı olabilme noktasında yetersiz kalmaları ile öğrencilerinin bu desteği okul dışında araması sonucu karşımıza çıkarmaktadır. Bu durum rehberlik psikolojik danışmanı öğretmenlerinin kariyer değerleri ve kariyer tercihleri konusunda ayrı bir eğitime tabi tutulmalarını gündeme getirebilir ve bununla ilgili Milli Eğitim Müdürlükleri tarafından uzmanlık eğitimleri verilmesi ile çözüm üretilebilir. Ayrıca rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetleri 'Kariyer Psikolojik Danışmanlığı' adı altında birleştirilip okullarda hizmet verilebilinir.

İlköğretim ve ortaöğretim kurumlarında rehberlik hizmetleri olarak kariyer etkinlikleri gibi uygulamalar ile öğrencilerde kariyer konusunda bilinçlendirme yapılabilinmektedir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, O, (2008), *Türkiye'de Gençlerin Kariyer Planlamasını Etkileyen Faktörler ve Üniversite Hazırlık Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma* , Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,

Adıgüzel, O, (2009), Schein'in Kariyer Çapaları Perspektifinde Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencilerinin Kariyer Değerlerine İlişkin Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi* , 277-292,

Agarwala, T, (2008), Factors Influencing Career Choice of Management Students in India, *Career Development International Emerald Group, 13* (4), 362-376,

Aktaş, H,, & Çetin, C, (2005), Hava Harp Okulu Endüstri Mühendisliği İle Marmara Üniversitesi İ,İ,B,F, Öğrencilerinin Kariyer Değerlerinin Karşılaştırılması, M, Üniversitesi (Dü,), *XII,Ulusal Yönetim Ve Organizasyon Kongresi* içinde (s, 191-194), İstanbul: Golden Print Ofset Basım Ve Yayın Hizmetleri,

Aldemir, M, C,, Ataol, A,, & Budak, G, (2004), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İzmir: Barış Yayınları,

Argon, T,, & Eren, A, (2004), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Ankara: Nobel Yayıncılık,

Austin, R, K,, Dahl, A, D,, & Wagner, B, D, (2010), The Roles of Negative Career Thoughts and Sense of Coherence in Predicting Career Decision Status, *Canadian Journal of Counselling, 44* (1), 65-77,

Aykaç, B, (1999), *İnsan Kaynakları Yönetimi ve İnsan Kaynklarının Stratejik Planlaması*, Ankara: Nobel Yayıncılık,

Aytaç, S, (2005), *Çalışma Yaşamında Kariyer Yönetimi Planlaması Gelişimi ve Sorunları,* Bursa: Ezgi Kitapevi,

Aytaç, S, (1997), *İş Yaşamında Kariyer Yönetimi, Planlaması, Geliştirilmesi, ,* İstanbul: Epsilon Yayınları,

Barclay, W, B,, Chapman, J, R,, & Brown, B, L, (2013), Underlying Factor Structure of Schein's Career Anchor Model, *Journal of Career Assessment, 21* (3), 430-451,

Baruch, Y,, & Peiperl, M, (2000), Career Management Practices: An Empirical Survey And Implications, *Human Resource Management, 39* (4), 347–366,

Barutçugil, İ, (2004), *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi,* İstanbul: Kariyer Yayıncılık,

Bayraktaroğlu, S, (2008), *İnsan Kaynakları Yönetimi,* Sakarya: Sakarya Yayıncılık,

Bayram, C, (2010), *Kariyer Planlama ve Yönetimi,* İstanbul: Kum Saati Yayıncılık,

Bayram, N,, Gürsakal, S,, & Aytaç, S, Öğrencilerinin Kariyer Değerlerini Açıklamada Kişiliğin Etkisi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12* (2), 181-190,

Beck, J,, & Lopa, J, M, (2001), An Exploratory Application of Schein's Career Anchors Inventory to Hotel Executive Operating Committee Members, *International Journal of Hospitality Management* , 15-28,

Berberoğlu, G, N, (1991), İşletmelerda Organizasyon-Birey Bütünleşmesini Sağlayan Etkili Bir Uygulama: Kariyer Yönetimi, *Amme İdaresi Dergisi, 24* (1), 135-153,

Bingöl, D, (2013), *İnsan Kaynakları Yönetimi,* İstanbul: Beta Yayınevi,

Bolton, T, (1997), *Human Resource Management An Introduction,* Malden, Massachusetts, USA: BlackwellPublishers Inc,

Carrell, M, R,, Elbert, N, F,, & Hatfield, R, D, (1995), *Human Resource Management: Global Strategies For Managing a Diverse Workforce,* New Jersey: Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ,

Cascio, W, F, (1992), *Managing Human Resources,* Singapore: McGraw-Hill, Inc,

Cerdin, J,-L,, & Pargneux, M, L, (2010), Career Anchors: A Comparison Between Organization-Assigned and Self-Initiated Expatriates, *Published online in Wiley InterScience* , 287-299,

Chang, C, L,-H,, Jiang, J, J,, Klein, G,, & Chen, H,-G, (2012), Career Anchors and Disturbances in Job Turnover Decisions – A Case Study of IT professionals in Taiwan, *Information & Management* , 309-319,

Chinweike, O, J,, Michael, E,, & Sani, T, (2012), Counseling Practices in Monitoring Vocational Behaviour of Students in Tertiary Institution, *Psychology Research David Publishing, 2* (11), 656-661,

Chope, R, C, (2008), Practice and Research in Career Counseiing and Development—2007, *The Career Development Quarterly, 57,* 98-173,

Coetzee, M,, & Schreuder, D, (2009), Psychological Career Resources As Predictors Of Working Adults' Career Anchors: An Exploratory Study, *SA Journal of Industrial Psychology, 35* (1), 117-128,

Cooper, R, K,, & Sawaf, A, (1997), *Liderlikte Duygusal Zeka,* (B, S, Zelal Bedriye Ayman, Çev,) İstanbul: Sistem Yayıncılık,

Crepeau, R, G,, Crook, C, W,, Goslar, M, D,, & Mcmurtrey, M, E, (1992), Career Anchors of Information Systems Personnel, *Journal of Management Information Systems M,E, Sharpe, Inc,, 9* (2), 145-160,

Çetin, C,, & Dinç Özcan, E, (2014), *İnsan Kaynakları Yönetimi,* İstanbul: Beta Yayınları,

Çiftci, B,, Çolak, A,, Dolgun, U,, Serinkan, C,, Kağnıcıoğlu, D,, & Ergun Özler, D, (2007), *İnsan Kaynakları Yönetimi,* Bursa: Ekin Kitapevi,

Çınar, Y, (2013), Kariyer Tercihi Probleminin Yapisal bir Modeli ve Riske Karsi Tutumlar: Olasilikli DEMATEL Yöntemi, *Hacettepe University, Center for Market Economics and Entrepreneurship* (1), 157,159-185,366,368,

Danziger, N,, Rachman-Moore, D,, & Valency, R, (2008), The Construct Validity of Schein's Career Anchors Orientation Inventory, *Career Development International Emerald Group, 13* (1), 7-19,

Decenzo, D, A,, & Robbins, S, P, (2007), *Fundamentals Of Human Resource Management,* John Wiley & Sons, Inc,: United States Of America,

Dessler, G, (2011), *Human Resource Management* , London: Pearson Education Limited,

Erdoğan, İ, (2000), *Okul Yönetimi Ve Öğretim Liderliği* , İstanbul: Sistem Yayıncılık,

Erdoğmuş, N, (2003), *Kariyer Geliştirme Kuram Ve Uygulama,* Ankara: Nobel Yayıncılık,

Eren Gümüştekin, G,, & Gültekin, F, (2009), Stres Kaynaklarının Kariyer Yönetimine Etkileri, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (23), 147-158,

Ertürk, M, (2011), *İnsan Kaynakları Yönetimi,* İstanbul: Beta Yayıncılık,

Eryılmaz, B,, & Türkay, O, (2010), Kariyer Değerleri Ve Kariyer Yolu Tercihleri İlişkisi: Türk Turizm Sektöründen Örnekler, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)* , 179-199,

Esters, L, T, (2007), Career Indecision Levels Of Students Enrolled in A College Of Agriculture And Life Sciences, *Journal of Agricultural Education, 48* (4), 130-147,

Esters, L, T, (2008), Influence Of Career Exploration Process Behaiıors On Agriculture Students' Level Of Career Certainty, *Journal of Agricultural Education, 49* (3), 23-33,

Faulkner, P, E,, Baggett, C, D,, Bowen, C, F,, & Bowen, B, E, (2009), Attıtudes, Educatıonal, And Career Choıces Of Food And Agricultural Sciences Institute Participants, *Journal of Agricultural Education, 50* (1), 45-56,

Feldman, D, C,, & Bolino, M, C, (1996), Careers Wıthın Careers: Reconceptualızıng The Nature Of Career Anchors And Their Consequences, *Human Resource Management Review, 6* (2), 89-112,

Fındıkçı, İ, (2009), *İnsan Kaynakları Yönetimi,* Ankara: Alfa Yayıncılık,

Finer-Freedman, J, (Dü,), (2006), Critical Career Junctures that Direct the Career Life-Cycle of Young Careerists, *Business and Professional Women's Foundation Rewiev Boards* , 1-20,

Gerlicher, C, (2002), *Older Women And Their Career Decisions And Compromise,* Maryland: The Educational Resources Information Center (ERIC),

Goleman, D, (1998), *Duygusal Zeka,* (B, S, Yüksel, Çev,) İstanbul: Varlık Yayınları A,Ş,

Gürüz, D,, & Özdemir Yaylacı, G, (2007), *İletişimci Gözüyle İnsan Kaynakları Yönetimi,* İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A,Ş,

Hardin, J, R,, Stocks, M, H,, & Graves, 0, F, (2001), The Effect Of Match Or Mismatch Between The Career Anchors And The Job Settings Of Cpas: An Empirical Analysis, *Elsevier Science, 18,* 119-148,

Herr, E, L, (1993), Contexts and Influences On The Need For Personal Flexibility For The 21st Century, Part II, *Canadian Journal of Counselling, 27* (4), 219-235,

Herrbach, O,, & Mignonac, K, (2012), Perceived Gender Discrimination and Women's Subjective Career Success: The Moderating Role of Career Anchors, *Département des relations industrielles, Université Laval, 67* (1), 25-50,

Hsua, M, K,, Jiangb, J, J,, Kleinc, G,, & Tangd, Z, (2003), Perceived Career Incentives And Intent to Leave, *Information & Management* , 361–369,

İbicioğlu, H, (2011), *İnsan Kaynakları Yönetimi,* Ankara: Alter Yayıncılık,

Igbaria, M,, Kassicieh, S, K,, & Silver, M, (1999), Career Orientations and Career Success Among research, and Development and Engineering Professionals, *Journal of Engineering Technology Management* , 29–54,

İstatistik Analiz, (2014, 05 30), (http://www,istatistikanaliz,com/faktor_analizi,asp), Erişim Tarihi: 30.05.2014

Jiang, J, J,, Klein, G,, & Balloun, J, L, (2000), The Joint Impact of Internal and External Career Anchors on Entry-Level IS Career Satisfaction, *Information Management Elsevier* , 31-39,

Kalaycı, Ş, (2006), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikler,* Ankara: Asil Yayın Dağıtım,

Karakaya, Y, E,, Karataş, Ö,, Öz, Ç,, & Karataş, F, (2013), Üniversiteli Sporcu Öğrencilerin KariyerDeğeri Algıları, *Doğuş Üniversitesi Dergisi* (14), s, 86-94,

Kennedy, M, L,, & Haines, B, (2008), *Course Expectations And Career Management Skills,* Australia: National Centre for Vocational Education Research Australian Government,

Kitapçı, H,, & Sezen, B, (2002), Çalışanların Tatminini Belirleyici Unsurlar Üzerine Bir Araştırma: Kariyer Süreci Örneği, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12* (1), 219-230,

Kniveton, B, H, (2004), Managerial Career Anchors in a Canging Business Environment, *Journal of European Industrial Training, 28* (7), 564-573,

Kula, Ö, (2012), Lisansüstü Öğrencilerin Kariyer Planlamalarına Etki Eden Faktörler:Süleyman Demirel Üniversites Sosyal Bilimler Enstitüsü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, Isparta: Süleyman Demirel Üniversites Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi,

Leea, S, H,, & Wong, P, K, (2004), An Exploratory Study Of Technopreneurial İntentions: A Career Anchor Perspective, *Journal of Business Venturing* , 7-28,

Mariana, D, (2009), Human Resources Profile In The Virtual Organization Based On The Career Anchors Of Edgar Schine, *Annals of DAAAM, 20* (1), 1726-9679,

Navaro, D, (2014), *Kariyer Ve Varoluş,* Ankara: Elma Yayınevi,

Niles, S, G,, & Harrıs-Bowlsbey, J, (2013), *21, Yüzyılda Kariyer Gelişimi Müdahaleleri,* (F, K, OWEN, Çev,) Ankara: Nobel Yayınevi,

Noe, R, A, (1999), *İnsan Kaynaklarının Eğitim Ve Gelişimi,* (C, Çetin, Çev,) İstanbul: Beta Yayınevi,

Nordvik, H, (1996), Relationships Between Holland's Vocational Typology, Schein's Career Anchors And Myers—Briggs' Types, *Journal of Occupational and Organizational Psychology* , 263-275,

Odabaşı, S, (2008), *Kaiyer Yönetimi,* İstanbul: Kum Saati Yayınları,

Öner, M, (2001), *Kişisel Kariyer Planlaması,* İstanbul: Kariyer Yayıncılık,

Özdamar, K, (2004), *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi (Çok Değişkenli Analizler),* Eskişehir: Kaan Kitapevi,

Özdemir, Y,, & Mazgal, S, (2012), Bir Kariyer Tercihi Olarak Girişimcilikte Dışsal Faktörlerin Etkisi: Sakarya Örneği, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* , 87-102,

Özen, Y, (2011), Kişisel Sorumluluk Bağlamında Kariyer Seçimini Etkileyen Sosyal Psikolojik Faktörler, *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi* , 81-96,

Özgen, H,, Öztürk, A,, & Yalçın, A, (2002), *İnsan Kaynakları Yönetimi,* Adana: Nobel Yayıncılık,

Özyürek, R, (2013), *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Kuramları,* İzmir: Nobel Yayınları,

Pekkaya, M,, & Çolak, N, (2013), Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Faktörlerin Önem Derecelerinin AHP İle Belirlenmesi, *Jasss International Journal of Social Science, 6*, 798-818,

Petroni, A, (2000), Strategic Career Development For R&D Staff: A Field Research, *Team Performance Management: An International Journal* , 52±61,

Robbins, S, P,, & Judge, T, A, (2013), *Organizational Behavior,* (İ, Erdem, Çev,) Ankara: Nobel Yayıncılık,

Sabuncuoğlu, Z, (2013), *İnsan Kaynakları Yönetimi,* İstanbul: Beta Yayıncılık,

Sabuncuoğlu, Z, (1997), *Personel Yönetimi: Poltika ve Yönetsel Teknikler,* Bursa: Furkan Ofset,

Salant, P,, & Dillman, D, A, (1994), How to Conduct Your Own Survey, *John Wiley & Sons, Inc,* , 55,

Sav, D, (2008), Bireysel Kariyer Planlamada Etkili Olan Faktörler Ve Üniversitelerin Etkisi Üzerine Bir Araştırma, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,

Schein, E, H, (1974), Career Anchors and Career Paths: A Panel Study of Management School Graduates, *Education Resources Information Center* , 1-36,

Schein, E, H, (1990), *CareerAnchors (discoveringyourrealvalues),* San Francisco,

Schein, E, H, (1996), Career Anchors Revisited: Implications for Career Development in the 21st Century, *Academy of Management, 10* (4), 80-88,

Schein, E, H, (2006), *Career Anchors, Participant Workbook,* USA: John Wiley & Sons, Inc,

Schein, E, H, (2006), *Career Anchors, Self Assessment,* USA: John Wiley & Sons, Inc,

Seçer, B,, & Çınar, E, (2011), Bireycilik ve Yeni Kariyer Yönelimleri, *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim Ve Ekonomi Dergisi, 18* (2), s, 49-62,

Soysal, A,, & Söylemez, C, (2014), İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerin Bireysel Kariyer Planlamalarına Etki Eden Faktörler:Kilis 7 Aralık Üniversitesi Örneği, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* (12), 23-38,

Super, D, E, (1976), Career Education and the Meanings of Work Monographs On Career Education, *U,S, Government Printing Office* , 1-47,

Suutari, V,, & Taka, M, (2004), Career Anchors of Managers With Global Careers, *Journal of Management Development Emerald Group, 23* (9), 833-847,

Şimşek, M, Ş,, Çelik, A,, Akgemici, T,, & Soysal, A, (2004), *Kariyer Yönetimi,* Ankara: Gazi Kitapevi,

Thompson, B, L, (1998), *Yeni Yönetinin El Kitabı 2: Performams Geliştirme*, (V, G, Diker, Çev,) İstanbul: Hayat Yayınevi,

Tortop, N,, Aykaç, B,, Yaymani, H,, & Özer, M, A, (2013), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Ankara: Nobel Yayıncılık,

Tunçer, P, (2012), Değişen İnsan Kaynakları Yönetimi Anlayışında Kariyer Yönetimi, *http://egitimdergi,omu,edu,tr/* , 15,

Türk Dil Kurumu, (2014, 03 18), http://www,tdk,gov,tr/ : http://www,tdk,gov,tr/index, php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK,GTS,53282750b68936,21326140 Erişim Tarihi: 03.18. 2014

Uyargil, C,, Acar, D,, Yılmaz, H,, Kağnıcıoğlu, D,, Aytaç, S,, Uzun, Ö,, et al, (2012), *Performans Ve Kariyer Yönetimi*, Eskiflehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını,

Uzunbacak, H, (2006), Kariyer Platosu (Mesleki Durgunluk):Emniyet Teşkilatında Çalışan Amir Sınıfı Personelin Mesleki Durgunluk Boyutu Üzerine Bir Araştırma, *Polis Bilimleri Dergisi, 8 (3-4)*, 29-48,

Ünsal, P, (2014), *Kariyer Gelişim Kuramları ve Kariyer Danışmanlığı*, Ankara: Nobel Yayıncılık,

Ünsalan, E,, & Şimşeker, B, (2008), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Ankara: Detay Yayıncılık,

Weber, K,, & Ladkin, A, (2009), Career Anchors of Convention and Exhibition Industry Professionals in Asia, *Journal of Convention & Event Tourism* , 243–255,

Whymark, K,, & Ellis, S, (1999), Whose Career İs İt Anyway? Options For Careermanagement İn Flatter Organisation Structures, *Career Development International, 4* (2), 117-120,

Yalım, E, D, (2005), *İnsan Kaynakları Yönetiminde Yeni Eğilimler*, İstanbul: Hayat Yayıncılık,

Yarnall, J, (1998), Career Anchors: Results of an Organisational Study in the UK, *Career Development International MCB University Press, 3* (2), 56–61,

Yazıcıoğlu, Y,, & Erdoğan, S, (2004), *Spss Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık,

Yılmaz, A, G, (2006), İnsan Kaynakları Yönetiminde Kariyer Planlamanın Çalışan Motivasyonu Üzerine Etkisi, *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi* , İstanbul,

Yüksel, Ö, (2000), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Ankara: Gazi Kitapevi,

Zajas, J, J,, & Zajas, J, R, (1994), Planning Your Total Career and Life Portfolio, *Executive Development, 7* (2), 19-21,

Zellweger, T,, Sieger, P,, & Halter, F, (2011), Should I Stay or Should I Go? Career Choice Intentions of Students With Family Business Background, *Journal of Business Venturing* , 521–536,

Zunker, V, (2008), *Career, Work And Mental Health: Integrating career and personel counseling*, Texas State: Sage Publications,

USING THE E-LEARNING METHODS FOR MANAGING OPEN INNOVATION ACTIVITIES IN BUSINESS ECOSYSTEMS*

Zümrüt ECEVİT SATI
Asst.Prof., İstanbul University, Faculty of Political Sciences

Faruk DURSUN
Teaching Asst, Dumlupınar University; School of Applied Sciences

ABSTRACT: The development of ICTs has opened up new markets and ways of innovating. Open innovation breaks the original innovation border of organization and emphasizes the use of suppliers, customers, partners, and other internal and external innovative thinking and resources. How to effectively implement and manage open innovation has become a new business problem. Business ecosystem is the network system of value creation and co-evolution achieved by suppliers, customers, partners and other groups with self-organization mode. Nevertheless, it misses exploring the very nature of the relationships between the numerous players evolving in the surrounding environment. E-learning solutions in modular systems could then be easily adopted to different needs of businesses and could be upgraded or downsized according to the immediate learning needs of the enterprise. Businesses to remain innovate have to develop new organisational structures for the implementation of cooperative and collaborative forms of learning. This paper examines the importance of e-learning applications for open innovation in business ecosystems. E-learning should be considered as prerequisite for open innovation. Because it enables enterprises to build collaborative relationships, access competitive knowledge, develop and deliver new products and services, strenghthening the development of business ecosystems. The e-learning role in supporting open innovation is implicit but not enough analysed in the academic researchs. Today leading firms with innovative features is seen that use of e-learning methods from human resources management to supplier relationship, from customer relationship to distribution networks. Therefore, literature review has been made on the interaction of e-learning, open innovation and business ecosystems structure. However, innovative firms in Turkey that use e-learning methods in business ecosystems were examined. In the light of evaluations obtained from this samples are highlighted to e-learning achievements when firms managing its business ecosystems and planning strategies for open innovation.

Keywords: Open Innovation Management, E-Learning, Business Ecosystems, Organizational Learning

İŞ EKOSİSTEMLERİNDE AÇIK İNOVASYON FAALİYETLERİNİN YÖNETİMİ İÇİN E-ÖĞRENME YÖNTEMLERİNİN KULLANILMASI*

ÖZET: Bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) gelişmesi yeni pazarlar ve yenilikçilik yolları açmıştır. Açık inovasyon örgütün kendine ait yenilik anlayışını aşarak tedarikçilerin, müşterilerin, iş ortaklarının ve diğer iç ve dış yenilikçi düşünce ve kaynakların kullanımını vurgulamaktadır. Açık inovasyonun hayata nasıl geçirileceği ve etkin bir şekilde nasıl uygulanacağı yeni bir iş sorunu haline gelmiştir. İş ekosistemi örgütün kendi yapısıyla beraber tedarikçileri, müşterileri, ortakları ve diğer grupları ile birlikte bir değer yaratma ve dönüşüm ağı sistemidir. Bununla birlikte örgüt yapıları bu oyuncular arasındaki ilişkileri keşfetmede yetersiz kalabilmektedir. Modüler sistemlerdeki e-öğrenme çözümleri işletmelerin farklı ihtiyaçlarına göre kolay adapte edilebilir ve öğrenme ihtiyaçlarına göre düzenlenebilir özellikler taşımaktadır. İşletmeler yenilikçi kalabilmek için ortak ve iş birlikçi öğrenme yöntemlerinin uygulanmasına yönelik yeni örgütsel yapılar geliştirmek zorundadırlar. Bu çalışmada iş ekosistemlerinde açık inovasyonu hayata geçirebilmek için e-öğrenme uygulamalarının önemi incelenmektedir. E-öğrenme açık inovasyon için ön koşul olarak kabul edilmedilir. Çünkü e-öğrenme ortak ilişkilerin yapılandırılmasına, rekabetçi bilgiye ulaşılmasına, yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesine ve ekosistemlerinin güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Açık inovasyonu destekleyen e-öğrenmenin rolü oldukça açık olmasına karşın akademik araştırmalarda yeterli bir şekilde analiz edilmemiştir. Bugün inovatif özellikleri ile öne çıkan lider firmalar insan kaynaklarından tedarikçi ilişkilerine, müşteri ilişkilerinden dağıtım ağlarına kadar e-öğrenme yöntemlerini kullanmaktadırlar. Bu nedenle e-öğrenme, açık inovasyon ve iş ekosistemleri arasındaki etkileşimi değerlendirmek üzere literatür araştırması gerçekleştirilmiş ve iş ekosistemleri içinde e-öğrenme yöntemlerini kullanan Türkiye'deki inovatif firmaların uygulamalarından örnekler incelenmiştir. Bu örneklerden elde edilen bilgiler ışığında firmaların açık inovasyon için iş ekosistemlerini ve planlama stratejilerini yönetirken uyguladıkları e-öğrenme yöntemleri ve başarıları vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Açık İnovasyon Yönetimi, E-Öğrenme, İş Ekosistemi, Organizasyonel Öğrenme

1. Introduction

Today, we manage an environment of 'hyper-collaboration', in which human and technical interactions need to be diagnosed, monitored, and even incentivized. It is not only customers from whom we need to learn; but the knowledge of all stakeholders (e.g., suppliers, distributors, external research and media sources as well as competitors) needs to be harnessed. The innovation ecosystem, in its entirety, becomes the 'enterprise' and the unit of performance measurement.

In a trilogy of books on Knowledge Economics (Amidon et al., 2006), with 27 authors of from 17 countries, a modern economic foundation emerged with three Laws of Knowledge Dynamics (Amidon and Schwabe, 2013):

* 5th International Future-Learning Conference on Innovations in Learning for the Future 2014: e-Learning'de bildiri olarak sunulmuştur.

The First Law: **knowledge multiplies when shared**. Knowledge – best referenced and measured in the form of Intellectual Capital (IC) – is the prime asset of 21st Century management.

The Second Law: **value is created when knowledge moves from its point of origin to the point of need or opportunity**. The real benefit of knowledge lies in action; innovation is the process where knowledge is put into motion or used. [e.g., the (geodesic-) **Distance** among participants of a network is the primary performance metric from a network perspective.]

The Third Law: **mutual leverage provides the optimal utilization of resources - both tangible and intangible**. Collaboration - the value of leveraging knowledge of one another - creates greater wealth and sustainability with profound network effects.

These Laws play a role in how companies approach their strategic thinking even when not stated explicitly. They are even more integral when considering innovation as business strategy. In last half of the last century with the quality movement, managers discovered the customer as central to marketing strategy.

Firms thus have to excel at building and governing such collaborative ecosystems in an attempt to jointly collect, interpret and respond to novel market intelligence (Almirall and Ramon, 2010; Velu et al., 2013). This raises a number of important questions. For instance, how can organizations orchestrate their own intelligence collection activities and those of its countless ecosystem members? How can they avoid information overload within their ecosystem by developing meaningful filtering and interpreting routines? How do they assimilate market intelligence and isseminate it within the system such that it is available at the right place at the right time? How do they coordinate the concerted response of their ecosystem? What mechanisms do they need to put in place to enable these processes?

Living creatures that live in a certain area and surrounding the mutual relationships formed with the inanimate environment and ecosystems are defined as continuous ecological systems. Acting like a unit and integrated to ecosystem organisms also constitute with their own environment. (Eyyubi, 2004). Business ecosystem theory gave the overall structure of value creation, value share and the research of new ideas in group co-opetition environment; it stressed cooperation, competition and co-evolution in system and the goal was innovation. Business ecosystem theory solved problem how to achieve synergies through cooperation in open network environment and broke through the limitations of traditional analytical methods. In addition, business ecosystem provided a new theoretical framework for innovation.

Understanding firm performance in such 'innovation ecosystems' requires a change in the way in which the strategy and the innovation literatures have traditionally linked industry dynamics to firm performance. Most obviously, it requires an approach that is explicit not only about the innovation challenges that are faced by the focal firm (Henderson and Clark, 1990; Christensen and Bower 1996; Velu et al., 2013), but one that is also explicit about the nature of innovation challenges confronted by the external partners. As the rapid change in economic context continues, organizations are forced to turn to learning organization or intelligent organization in order to enhance their competitiveness. Traditional training can no longer match the speed of organization development; hence, technology has appreciable implications for organizational capability and employee development to meet these challenges (Heraty, 2004; Wong and Huang, 2011).

A firm's competitive advantage depends on its ability to create more value than its rivals (Porter, 1985; Brandenburger and Stuart, 1996). Greater value creation, in turn, depends on the firms' ability to innovate successfully. To capture the returns from innovation, many firms strive to be technology leaders in their industry by being first to introduce new innovations to the market. A given innovation, however, often does not stand alone; rather, it depends on accompanying changes in the firm's environment for its own success. These external changes, which require innovation on the part of other actors, embed the focal firm within an ecosystem of interdependent innovations (Adner and Kapoor, 2009).

There are some uncontrolled factors in innovation process, so risks are brought for innovation. Enterprise will encounter the question on how to integrate and coordinate internal and external innovation resources (Westand Gallagher, 2006) when applying open innovation strategy. Chesbrough (2003) pointed out that there were intellectual property rights, technological dependence and other risks when he initially proposed the concept of open innovation (Xiaoren, et al., 2014).

2. What is Open Innovation?

Knowledge is the principal form of economic resource in the twenty-first century to complement materials, labor and capital (Powell et al., 1996; Snow et al., 2000; Velu et al., 2013). In a turbulent environment the sources of knowledge are more unpredictable and dispersed. Therefore, firms are not able to keep pace with the rate at which knowledge needs to be produced and managed on their own. In such turbulent environments there is much to be gained from innovation and a lot to lose from obsolescence (Powell 1998). A similar reasoning can be applied to the way firms need to organize themselves in a knowledge driven business environment. Thus, a collaborative approach to innovation is needed for firms to effectively leverage distributed knowledge. Firms need to cooperate with customers and other firms along both the demand and supply chain to create and manage knowledge (Velu et al., 2013).

Open innovation refers to the techniques used by firms to open up and strengthen their ability to investigate their external environment for innovation purpose. The head-on competition of the industrial era, where companies exhibiting the best assets usually won, is being replaced by a more holistic model, where competition mixes with cooperation to create greater value for an entire collection of organizations. In this context, the open innovation paradigm transcends the necessity of managing business ecosystems (Moore, 1993, 1996) to explore pathways to innovation while fostering value creation for a large number of loosely interconnected participants relying on each other for their mutual effectiveness and survival.

Chen and Chen (2006, 2007) thought that open innovation system should absorb more innovative elements and form multiage innovative mode based on stakeholder; they proposed that knowledge and resources of internal and external were fully used and integrated to build open innovation ecosystem and the success rate of innovation was improved (Xiaoren, et al., 2014). Other researchers Bamford et al., (2003) stated that open innovation made competition become competition among systems teams. According to these approaches in open innovation context, organizations relationship played a vital role in the process of innovation motivation (Xiaoren et al., 2014).

Since open innovation relies on a deep and wide network of business partners (Simard and West, 2006) co-creating value at the network level, the understanding of inter-organizational coordination is necessary to better appreciate the dynamic of open innovation at a global level. To be successful and most of all acceptable for managers, open innovation requires therefore: partnerships for value creation and control for value capture. This relies heavily on finding the right level of openness.

3. The Perspective of Business Ecosystem

The majority of studies in the innovation literature have sought to characterize the magnitude and nature of the internal innovation challenges confronted by focal innovators. The magnitude of innovation challenges can be characterized by the extent to which they require changes to the current approach to problem solving. The success of an individual innovation, however, is often dependent on the success of other innovations in the firm's external environment. While challenges in any location within the ecosystem will constrain the focal firm's ability to create value with its product, challenges located in different positions constrain its value creation and value capture in qualitatively different ways. Specifically, whereas upstream component challenges limit value creation by constraining the focal firm's ability to produce its product, downstream complement challenges limit value creation by constraining the customer's ability to derive full benefit from consuming the focal firm's product.

Moore (1993) describes the concept of business ecosystem as an economic community crossing many industries working cooperatively and competitively in production, customer service and innovation. Business ecosystems are characterized by a large number of loosely interconnected participants who rely on each other for their mutual effectiveness and survival (Iansati and Levien, 2004). Thus, the concept of business ecosystem clearly underlines loosely interdependence between partners within the community. Many different actors compose them (Moore, 1996): customers, market intermediaries (including agents, channels, and players selling complementary products and services), suppliers, lead producers, competitors and other stakeholders (Isckia and Lescop, 2009). These business communities embody the external context from which firm's insource external ideas and market internal ideas, creating value for anyone within the community: they are the core of open innovation. Learning how to create and capture value through ties created between partners is a very important issue. Indeed, when firms are highly dependent on each other, value creation doesn't depend on a single firm but is co-produced by the whole network.

Moore (1996) and Teece (2007) described the basic characteristics of business ecosystem. It included complexity, openness, dynamic nature, competition and cooperation coexistence, evolution symbiosis, centrality, diversity, self-organization and flexibility. They also stressed that business ecosystem had vague boundary and presented network structure; it was an open system existing dynamic interaction between each symbiotic enterprises or between system and surrounding environment, so the relationships were competition and cooperation, and co-evolution; system was built around core enterprise, and members presented diversity, etc.

Adner (2006) put forward that responsiveness of technology and market, co-innovation, etc. affected the health of business ecosystem. Iansiti and Levien (2004) found that cooperative relationships of mutualism and co-opetition were built which was conducive to the long-term development of core enterprise and business ecosystem.
Within a business ecosystem, the activity of a firm relies on a mesh of relationships characterized by varying degrees of intensity that take a more or less significant part in the innovation process. However, a company may be in a central position because of the business potential and resources it creates for other companies. Business relationships give access to knowledge, technologies, and innovation potential, which makes an actor an attractive partner. Within this framework, the networks represent the foundation on which relationships between firms are organised (Shapiro and Varian, 1998; Isckia and Lescop, 2009).

4. Open Innovation View Based on Business Ecosystem

The core of open innovation is that users, suppliers and partners can be integrated into design and development processes. Under open innovation paradigm, when the technological innovation capability is improved, the statuses of users, suppliers and partners should be enhanced. Knowledge and resources of internal and external are fully utilized and integrated. For system and standardized managements of innovation resources and enhancement of innovation participation efficiency, this partnership should be solidified, and innovation ecosystem is built; innovation technology and market uncertainties are reduced, and continuous innovation ability is created. According to open innovation mode and business ecosystem structure, open innovation process is embedded into business ecosystem framework (Xiaoren et al., 2014). A model of open innovation based on business ecosystem is shown in Figure 1.

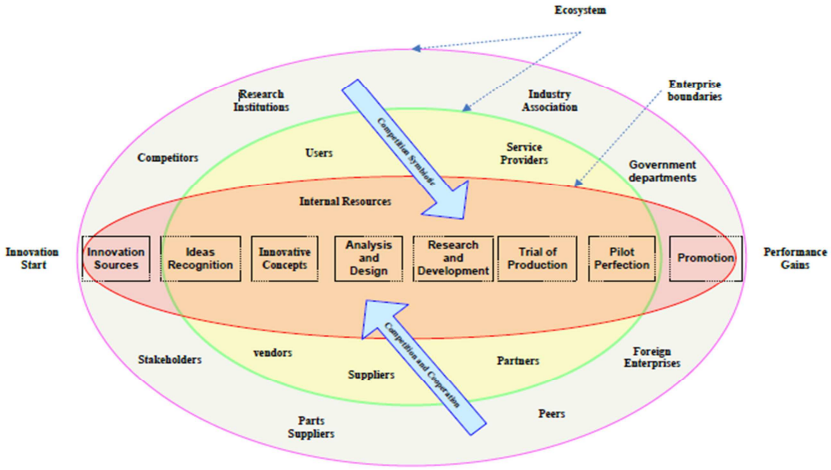

Figure 1. Open Innovation Model Based on Business Ecosystem (Xiaoren et al., 2014).

Open innovation promoted by business ecosystem in vary ways (Xiaoren, et al., 2014): From the view of stakeholders, business ecosystem including users, suppliers, partners and government departments, which are just internal and external innovation sources of open innovation mode. The other way is promotion of information exchange. By building a business ecosystem, a mechanism for mutual trust is established to achieve information exchange and knowledge sharing of various members.

Business ecosystem has a clear goal in allusion to different stakeholders, closes relationship among various members, and constantly improves its system range through information feedback mechanism. It absorbs various kinds of knowledge outside system and creates network system for promotion of information with knowledge conversion in order to achieve open innovation. Reduction of innovation risk is another factor in this point. Each member is ultimately tied to the destiny of business ecosystem; the formation of business ecosystem strengthens contact of enterprise with suppliers and user, and innovation has more pertinence. At the beginning stage of innovation, user participation reduces blindness. Through partners in system, market blank areas can be aimed at, and product is innovated, then product structure is adjusted. Supplier participation makes technology platform with service product factor. Have better adaptability to increase innovative success rate and these will all reduce innovation risk.
Also important wiev is improvement of innovation management efficiency. Business ecosystem allows various enterprises to regulate member's relations problem within ecosystem from the perspective of whole and development. Management plan of innovation process is deployed in business ecosystem members; various members cooperate with each other and advance toward a common goal to reduce innovative conflict, improve the synergy of innovation. They short innovation management process and make innovation process controllable. The establishment of business ecosystem is conducive to the implementation of effective management to ensure that enterprise is able to accept and take full advantage of innovation. Different members can provide good assessment feedback mechanism; easily form a kind of innovative support atmosphere. Finally; business ecosystem can enhance links among various members; because the ecological prospect restricts enterprises development, the health and the development of business ecosystem affecting the development of various members. Good communication among members and a higher degree of interdependence are convenient for the sharing of resources and capabilities; trust with each other can reduce transaction costs, which is beneficial to reducing friction in innovation process and mutual cooperation between each other so as to promote the enhancement of financial performance.

5. Understanding of E-Learning Potentials

Kopeck (2006) defines e-learning in a broader sense as the application of new multimedia technologies and Internet in education to improve its quality by enhancing the access to resources, services, information exchange and co-operation, in the narrower sense e-learning is seen especially as education, which is supported by modern Technologies and is implemented through computer networks – especially Internet and Intranet. E-learning cannot replace all forms of learning, but it can significantly streamline the education system.

The original reason for organizations to implement e-learning was mainly to reduce costs, but today it is clear that e-learning has many other advantages, such as time independence and individual learning. In the case of well-developed courses it also ensures high level of transmitted knowledge, standardized knowledge (everyone can get the same information, it is possibly to customize courses), student assessment with the same rules, the possibility in a short time to educate a large number of people, and many others (Mohelska and Sokolova, 2014).

With the rapid progress in information technology over the past two decades, online education dramatically increases and e-learning thus affected many areas, including management training. There are many e-learning programs and e-learning incorporated to the conventional teaching methods. This trend was inevitable, since the popularity of online communication and social networking has been a phenomenon in recent years. In addition, Schweizer (2004) says that e-learning is replacing face-to-face classroom instruction in a growing number of businesses, but what is the prospect for the continued proliferation of e-learning in business? On the one hand, the quality of instruction, the cost effectiveness of new technology, and a supportive e-learning educational culture, an expansion of the Internet, an increase in online courses, shorter business cycles, mergers, and increasing competition encourage business use of e-learning (Mohelska and Sokolova, 2014). On the other hand, employee

reticence in using learning technologies, insufficient corporate investment, and a lack of business- relevant university courses, narrow bandwidth, and the Internet access issues are constricting the business use of these technologies.

According to Ginn (2014) will be a severe gap in talent due to the 360 million workers who will retire from the global labor force by 2030. This leaves firms with talent gaps and the need for a skilled workforce that only comes with a solid learning program. The global work place is facing an unprecedented talent imperative. A theory model of The New Normal is shown in Figure 2.

Figure 2. The New Normal (Ginn, 2014)

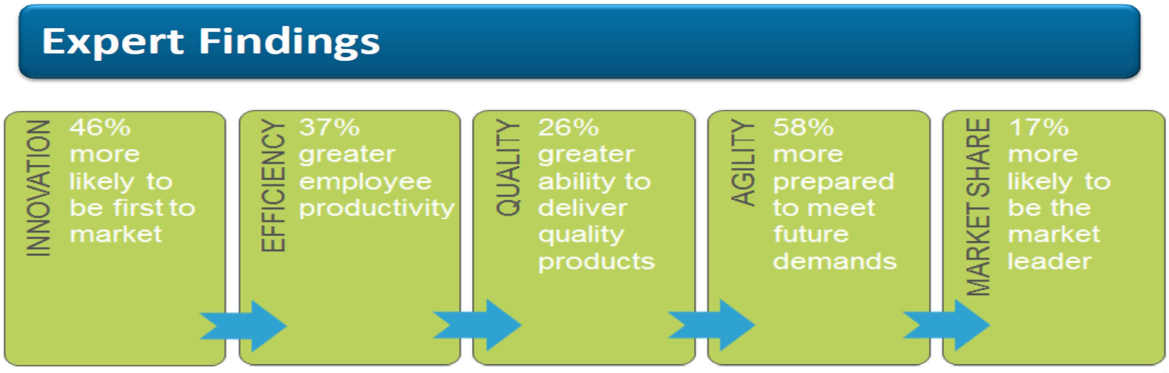

Figure 3. Expert Findings (Ginn, 2014)

Organizations with strong learning cultures significantly outperform their peers. It can be seen these steps in Figure 3.
There is also a lack of organisation of flexible learning solutions in businesses and cooperation among actors. Furthermore there is still much to be discovered about how people learn using different technologies, particularly in relation to interactivity, and how materials can be developed and structured to enable all learners to make effective use of them. Learning at the workplace is different from learning at school and in seminars. It is not important to go through a subject matter systematically but to solve problems resulting out of practical application. A problem occurs during work flow and has to be addressed directly without the detour of a complicated general further education. Different technological solutions get connected to each other and the internet and more and more features are added, e.g. multimedia messaging via mobile phones.

Today, learning in an enterprise is seen as a cooperative process which is happening along the working process of learners. New media have to integrate tools that support a more cooperate approach: via the learning media it should be possible to communicate with experts in and outside the enterprise, with tutors and coaches and other learners (Reich and Scheuermann, 2002). For a real integration of learning in working processes it is necessary to learn with real data and real projects instead of examples and constructed case studies – these emerge from working life themselves. Learning systems have to be implemented into work flow and have connections to the databases of the enterprises in order to find out the learning solutions (D'Atri and Pauselli, 2000; Reich and Scheuermann, 2002).

Especially employees working in industrial and technical jobs lack suitable workplaces and often have to face bad conditions for elearning on the job. Therefore it is necessary to find other solutions, e.g. construction of learning corners, learning islands or learning centres. It is important that employees have immediate access to information in order to get the qualifications needed for their work (Reich and Scheuermann, 2002). As a consequence, employees will have to acquire new know-how by themselves and move on to self-directed learning The managing director is usually highly visible, and is therefore better placed to remind people of the benefits of a learning orientation; learning projects and teams find it easier to make an impact and involve people; closer personal contacts create an environment where critical questioning and suggestions are likely to be heard.

E-learning tools such social learning structure of employee training platform created specifically for them to come together through mutual communication is to create learning opportunities. Supporting informal learning, social learning by doing business development, sharing knowledge and institutional memory, reinforcing the institutional development in this way, to be a learning organization stands out as an important tool.

Empirical studies show that e-learning technology has positive effects on learning effectiveness and job performance as well (Beamish et al., 2002; Egan et al., 2003; Green, 2004; Huang et al., 2007; Wong and Huang, 2011). Further, e-learning

technology plays an important role in facilitating learning content and interacting with learners in organizational learning (Wong and Huang, 2011).

For each innovation and the implementation of organizational change is the indispensable prerequisite organizational culture. Organizational culture is one of the essential elements of organizational learning. A strong organizational culture supports all innovation activities. So in this culture to be open to experience, to avoid the risks of failure by accepting a culture that supports learning is settled. In this culture the employer, employee, suppliers and so on. Business ecosystem elements can predict the opportunity for learning and development. At this point, the organization of learning in order to decide at what level the relationship between level of education and organizational culture are compared by analyzing the structure (Akdemir and Çukacı, 2005).

A number of organisations now make e-learning directly available to their customers. Online retailers are creating learning portals offering free classes to their customers, or two-way communications on ideas for ways that they can improve. This attracts customers to their site and keeps them there. Companies like Barnes & Noble, Dell and Starbucks are finding that 'educommerce', as it has been dubbed, helps create brand loyalty and drive revenues.

Charles Schwab, a company that pioneered discount brokerage fees, developed a strategy of educating its customers when it saw it was losing thought leadership and market share to new competitors. The company established a series of classroom courses on web investing, called WebShops. These classes helped the company understand what investors didn't know about investing. It then developed online courses and created a web-based learning centre. The courseware is free and offers new investors an informative and entertaining way to learn about and participate in investing.

"We needed to take some of the fear out of investing and make people feel capable," said Janet Lecuyer, vice president of interactive learning in Schwab's electronic brokerage division. "People are embarrassed about what they don't know, so they were hesitant to go to classes. Here, by themselves, they can learn at their own pace."

Companies are increasingly turning to customer focused e-learning for a variety of reasons: To fill a necessary support role; to provide a service that competitors don't have; to 'incentivise' potential customers and to add new revenue streams. Some companies aim to make customers more competent users of a company's products, leading to increased satisfaction and reduced support costs. In every case, the business model behind such customer focused e-learning identifies training as a value added service, rather than an internal cost.

E-learning also applies to partners as well as customers. A good example is Cisco's Partner E-Learning Connection portal. This is a one stop portal solution that provides certification, hands-on labs, new product training, sales training and reference materials for Cisco's distributors, value added resellers and system integrators. Moreover, there are many case studies of cost savings being achieved through the use of e-learning. It is presented some examples below (epiclearninggroup.com):
• In 2010, British Airways announced that their award winning 'Aviation Medicine' e-learning programme, developed by Epic, would reduce training costs by £1.1m over 3 years,

• 'Protecting Information', another e-learning programme developed by Epic on behalf of the Cabinet Office, had generated an estimated £20m cost savings across government in 2010,

• In 2009, McDonald's UK stated that the use of e-learning had generated over £1m of cost savings in the first year. McDonalds indicated that they had reduced training costs by nearly 50% by switching to e-learning.
The establishment of an enterprise approach to learning with the goal of integrating and aligning learning with organizational priorities should be development of high-impact and targeted learning initiatives. And it should be focused on performance improvement and the implementation of an open, reliable, and scalable infrastructure to support learning initiatives that can be easily integrated with other enterprise systems.

6. The Investigation of Samples from Turkey

The e-learning methods can play a significant role in organisational learning strategies and have a major impact on organisational performance. With markets and customer expectations changing so fast, it's increasingly important for organisations to change to meet these new demands. For large organisations in particular, this can be a huge challenge. Changing the hearts, minds and behaviours of an entire workforce is no small task. E-learning offers a valuable method to instigate large-scale change, due to many of the benefits already mentioned: consistency of message, fast roll-out, engaging mediums and easy distribution. But it is important to stress that interfirm learning is attributed an even higher importance to the innovation process.

When it is examined the firms which took in the first place in their sectors in Turkey, in these firms seems to be have a successful innovation management structure. At the same time, they significantly in their operatings from e-learning methods. It is important to examine of this relationship and be an example in terms for other businesses should be evaluated. The determinations regarding to these firms which selected for our study as sample are listed below:

Arçelik: Arçelik is established in 1955. Having operations in durable consumer goods industry with production, marketing and after-sales services, Arçelik A.Ş. offers products and services around the world with its 25,000 employees, 14 different production facilities in five countries (Turkey, Romania, Russia, China and South Africa), its sales and marketing companies all over the world and its 10 brands (Arçelik, Beko, Grundig, Blomberg, ElektraBregenz, Arctic, Leisure, Flavel, Defy and Altus). Arçelik of employees and work orientation of new staff has been reduced to 1 week to 2 weeks. Have a significant cost and time advantage. Approximately 500 to 600 people will benefit from this training. Arcelik, the e-learning in the education of English is

preferred. Tofaş: Dealer fiategitim.com portal for channel was established. This portal to the entire dealer network sales, customer relations principles, and their education is bringing the car to be launched. Through the site about 1000 dealers with employees training is shared. Koç Holding: Holding carried out across and 15 thousand white-collar that involves distance learning portal and the "Office 2000", "XP", "Windows 2000", "financier for non-financial", "contract law ", and many have been trained. **Migros:** The pioneer of organized retailing in Turkey, Migros today offers spacious stores in a wide range of formats and locations whose vast selection of stationer, glass and kitchenware, appliance, book, recorded media, clothing and other necessities give it the ability to satisfy nearly all of the shopping needs of its customers. Striving to give customers the benefit of technological developments while confidently continuing to serve them with its trusted human resources, the attention which Migros gives to information technology and the investments which it undertakes always keep it at the forefront of the retailing sector. Exceeding customer expectations while keeping a close watch on customer wishes since the day it was founded, Migros is known for its innovation and progress in retailing. Constantly expanding the geographical reach of its service network with the addition of new stores, Migros was Turkey's top retailer and ranked 199th in the world's retailing league table in 2011. 7 thousand employees, employees with training platform akademigros prepared for customer relationship management programs are offered. Yet there is also personal development training for employees. Petkim: using e-learning applications pioneer among public institutions. Implementation was completed recently. Thousands involving 200 employees and a year-long study hours and caught a high participation in the project.

Turkcell : GSM-based mobile communication in Turkey began when Turkcell commenced operations in February 1994. Turkcell then signed a 25-year GSM license contract with the Ministry of Transportation on April 27, 1998. Since then, it has continuously increased the variety of its services based on mobile audio and data communication, as well as on its quality levels and as a result, its number of subscribers. Turkcell is a regional leader by being the market leader in five countries out of nine it operates in. Turkcell's shares have been traded on the Istanbul (IMKB) and New York Stock Exchanges (NYSE) since July 11, 2000, and it is the first and only Turkish company ever to be listed on the NYSE. Turkcell had signed 3G contracts in more than 110 countries, ranking it among the world's top operators in terms of the provision of international data services. Turkcell also ranks among the top operators in terms of GPRS roaming, where it has signed contracts with operators from more than 165 countries. (NYSE: TKC, ISE: TCELL), the leading communications and technology company, is delighted to announce that Turkcell Academy has had the honor of receiving an Excellence and Innovation Award for the fourth time from the Corporate University Exchange ("CorpU"). Turkcell Academy, remaining the only Turkish company to win a CorpU award, had also been honored by awards in 2008, 2010, and 2011. Turkcell Group's Corporate University, as well as the information management and development center "Turkcell Academy"; established for Turkcell employees in line with the Company's "invest in people" principle, received the Branding award with its University-Industry Alliance at the 13th Corporate University Xchange Excellence and Innovation Awards (CorpU Excellence Awards). Having undertaken several alliances, joint programs and projects with universities throughout Turkey to develop a qualified work force for the sector, Turkey Turkcell Academy has been found deserving of this prestigious prize. Honoring awards in 8 different categories; renowned companies such as Intel, MasterCard, and Boeing have previously received the award that Turkcell Academy has been granted. Through various platforms developed by Turkcell Academy, it is targeted to provide a qualified workforce for the sector, support entrepreneurial ideas of technologically promising young people, and through university visits increase the visibility of Turkcell, while raising the awareness of the young people about their careers. Leader programs such as "Life with Turkcell" seminars, Technology Leaders Master Scholarship Programs, and joint certificate programs in cooperation with universities are designed in line with this vision to add value to the telecommunications sector. Having been named "The Most Admirable Company" consecutively each year based on research conducted among university students as part of Turkcell Academy's relations with universities, Turkcell's brand awareness is strengthened (Turkcell, 2014).

Garanti Bankası: Established in 1946, Garanti Bank is **Turkey's second largest private bank** with consolidated assets of US$ 109.3 billion as of June 30, 2014. Garanti is an integrated financial services group operating in every segment of the banking sector including corporate, commercial, SME, payment systems, retail, private and investment banking together with its subsidiaries in pension and life insurance, leasing, factoring, brokerage, and asset management besides international subsidiaries in the Netherlands, Russia and Romania. As of June 30, 2014, Garanti provides a wide range of financial services to more than 12.6 million customers with more than 19 thousand employees through an extensive distribution network of 984 domestic branches; 6 foreign branches in Cyprus, one in Luxembourg and one in Malta; 3 international representative offices in London, Düsseldorf and Shanghai with 4,000 ATMs, an award-winning Call Center, internet, mobile and social banking platforms, all built oncutting-edge technological infrastructure. Almost ten thousand people received training through this channel. Orientation, information technology, products, procedures and practices, Microsoft software, personal development, finance and licensing exam preparation training was provided to CMB. Metering for the online exam module was utilized as well. Put "Önersen" into service for employees to provide opinions and suggestions In 2012, Garanti Bank became the first and only institution in Turkey to be deemed worthy of the Investors in People (IIP) certificate in the "Gold" category. IIP is the only international standard in the world to certify the quality of companies' HR practices. In addition to created e-learning culture between Dogus Group and Garanti Bank employees.

Teknosa: TeknoSA İç ve Dış Ticaret A.Ş. is the technology retailing company of Hacı Ömer Sabancı Holding A.Ş., and aims to provide consumers with the latest technology at the best prices and high quality service. Started out with 5 stores in the year 2000, almost 300 TeknoSA stores currently offer services and products in 77 cities across Turkey. TeknoSA has shown stable growth in a relatively short span of ten years. Further, thanks to its availability, quality of service, reliability, speed and product diversification, it enjoys recognition as the most widespread technology retailer in Turkey. TeknoSA today continues to increase service quality and diversity of products in its own business line with the support of almost 4000 specialized employees, a far cry from the original 163 employees when the company was set up. In comliance our principle "Sustainability of education" and "education on an equal terms"; the www.teknosaakademi.com education and training website, which was established for our employees to simultaneously access to updated and correct information anywhere and anytime, and benefit from various development tools, is also open to the access of those who participate in the candidate programs to work at Teknosa stores as well

as those already working for Teknosa (Teknosa, 2014).

On Teknosa Academy e-learning website, the employees can;
Assign more than 160 professional/personal/managerial e-trainings offered to them and get any training they want during the year, show training exam information on their user walls, thanks to its "Social" characteristic, write comments and opinions related to these contents, learn any kind of information in the fields such as questions-answers, discussion groups and news source, have access to any questionnaire and form offered to them, largely benefit from the portal contents updated every week and have access to a living information world, learn while having fun with the help of various applications, such as training games, training videos, TechnoCafe, have access to the content information/summaries of more than 700 books and make an instant request to read these books, access to monthly Teknosa e-bulletins and examine archives.

Aras Cargo: Aras Distribution and Marketing, was formed in 1979 by Celal Aras. And having established a giant distribution network, it laid the foundations of Aras Kargo by realizing and acting on the commercial potential of its applicability to the shipping business. As a result, Aras Kargo entered into service in 1989. Today Aras Kargo, which has improved its service quality thanks to the innovations it has brought to the sector, is Turkey's leading courier company with the largest access network that offers services to 12 million people, corporations, and institutions per month with its 19 Regional Directorates, 28 Transfer Centers, 844 branches, a fleet of 3,000 vehicles and an expert staff of 9,000 employees. Aras Cargo is nine thousand employees trains with Aras Academy Project. Aras Cargo employees receive two training with this project: Cargo Cycle, Orientations. This trains help to grown up to company.

Aras Cargo has been awarded "The Leader of Growth Excellence" by Frost & Sullivan, one of the world's largest research and consultancy groups. Earning this award for growing exceeding the sectorial average without compromising on service quality, Aras Cargo's Chairman of the Executive Board and CEO, Evrim Aras, received the prize at the ceremony held in London on behalf of all employees. Frost & Sullivan, which has been performing global research and growth consultancy for over 50 years, has awarded Aras Cargo, the leading and innovative cargo company of Turkey, "Growth Excellence Leadership". Awarded by Frost & Sullivan for being "a company which has the vision of providing high quality in customer experience and also growing above the industrial average", Aras Kargo's Chairman of the Executive Board and CEO, Evrim Aras, received the prize at the ceremony held in London (Aras Kargo, 2014).

7. Conclusion

The new global economy poses more complex challenges to workers, requiring higher levels of education, computer literacy, critical thinking, information analysis, and synthesizing skills. In response to the new challenges of technology and market, enterprises should choose open innovation route. The innovation system research highlights how the organization of knowledge production is becoming still more complex in the knowledge economy. Today human capital has replaced physical capital as the source of organizational. Many employees require ongoing training to maintain skill levels to meet job requirements. Also extending learning beyond the enterprise can strengthen relationships with partners, suppliers and customer.

Beyond the boundaries of the firm, a community of organizations and stakeholders compete and collaborate to deliver specific goods and services issued from the innovation process. The evolution from business environment to business ecosystem results from cooperation: both companies and other organizations leverage new ideas, satisfy customers, and create new products and services through open innovation systems. This increasingly networked structure has shifted the focus of competition away from the management of internal resources, to the management of capabilities outside the direct ownership and control of the firm.

E-Learning has important benefits for implementing open innovation in business ecosystems. It eliminates the barriers that have historically prevented people in different business departments and different reletionship levels acquiring, on an equal basis, high quality education and support services involving technology, applications development, ecosystem strategic direction and cultural change. Otherwise it makes learning pervasive, continuous and relevant. And it propagates knowledge sharing through access to expertise and collaboration between employees and partners, and improving the performance and productivity of employees.

Apply e-learning to facilitate the cultural and organisational challenges faced by business in transforming their structures, processes and internal employee culture to drive in their ecosystem development. Effective deployment of e-learning in the community to raise the level of technology and application user skills, therefore lowering the cost of access and raising demand for ecosystem applications and services. Effectively leverage investments in ecosystem platform development to better implement e-learning platforms and processes to complement learning frameworks within the formal and informal education system. This includes evaluating the impact of current learning programs on human and organizational performance, and redesigning instructional processes, content and delivery mechanisms.

Developing new tools is one step, having them integrated and used effectively in an organisation is quite another. Individual acceptance and organisational integration of new technology is particularly critical for e-learning issues in the business ecosystems, because successful learning requires motivation and insight. Changes in work-related behaviour require social and organisational support. An important way to raise learning motivation is to systematically take into account employees´ suggestions and feedback. In business ecosystem surpasses the physical boundaries of traditional enterprise and is inter-enterprise architecture. It is a network of enterprises mutual contact and resource and information exchanges, and its core is based on the co-evolution of a mutually beneficial manner. Enterprise in business ecosystem shares the same breath and has a common fate. If wanting to develop and grow, enterprises have to be co-evolution with related members and mold an open businesses ecosystem with strong resistance. In business ecosystem, the enterprises form ecological co-prosperity sphere through complementary resources and capabilities. They research and develop new products through cooperation or competition and provide customers

with core products and services. It's essential that organisations develop learning strategies to ensure staff skills; knowledge and experience remain relevant and valuable.

An innovation sytems need to the change. E-learning help to business for this challenge. A number of critical success factors should be considered in this interaction such as shared vision, leadership support, technology/infrastructure, content, acceptance/embracing of e-learning by stakeholders, economically funded and/or affordable, regulatory environment supportive and legal systems protective of e-learning processes sustainability. When evaluated in this study the case of Turkey of these companies are successful and innovative in their sectors. In addition to these common features, these firms also use in effective way of e-learning methods. Work in this area should be examined with more large-scale quantitative research and comparative analysis should be carried out in different sectors.

REFERENCES

Adner R. & Kapoor R. (2009). Value Creation in Innovation Ecosystem: How the Structure of Technological Interdependenc Affects Firm Performance in Technology Generations, Strategic Management Journal, 31: 306–333 (2010) Published online EarlyView in Wiley InterScience (www.interscience.wiley.com) DOI: 10.1002/smj.821

Adner, R. (2006). Match your innovation strategy to your innovation ecosystem. Harvard Business Review 84(4): 98–107.

Akdemir, B. & Çukacı Y.C. (2005) Örgüt Kültürü Değerleriyle Örgütsel Öğrenme Düzeyi Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi ve Bir Araştırma, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. Sayı:50

Almirall, E. & Ramon C.M. (2010). Open vs. closed innovation: A model of discovery and divergence. Academy of Management Review 35, no. 1: 27-47.

Amidon D. M. & Schwabe O. (2013). Visualizing Action: A Recipe for Boston Innovation Success, Innovation Daily, URL: http://www.networkpredictor.com; http://de.linkedin.com/in/oliverschwabe 11.02.2014

Amidon D. M., Formica P. & Mercier-Laurent E. (Eds.) (2006). Knowledge Economics: Principles, Practices and Policies [Estonia: Tartu University Press 2006]

Bamford J. & Gomes, C.B. & Robinson M.S. (2003). "Mastering Alliance Strategy, A Comprehensive Guide to Design", Management, and Organization. San Francisco, Ca, Jossey-Bass/Wiley.

Beamish, N. & Armistead, C. & Watkinson, M & Armfield, G. (2002). The deployment of e-learning in UK/European corporate organization, European Business Journal 14(3), 105-115.

Brandenburger A.M. & Stuart H.W. (1996). Value-based business strategy. Journal of Economics & Management Strategy 5: 5–24.

Chen J. & Chen Y. F. (2007). "The Measurement of Inputs of Innovation Resources under Open Innovation Environment and Policy Meanings", Studies in Science of Science, vol. 25, no. 2pp. 352-359.

Chen, J. & Chen Y. F. (2006). "Total Innovation Management under Open Environment", Science ResearchManagement, vol. 27, no. 3, pp. 1-8.

Chesbrough, H. (2003). "Open Innovation, The New Imperative for Creating and Profiting from Technology", Boston, Harvard Business School Press

Christensen, C. M. & Bower, J. L. (1996). Customer power, strategic investment, and the failure of leading firms. Strategic Management Journal 17, no. 3: 197–218.

D'Atri, A. & Pauselli, E. (2000). Distance learning for SME Managers. http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.201.6467&rep=rep1&type=pdf [20.04.2014]

Egan, D. & Hessan, D. & Taylor, C.& Zenger, J. (2003). Suppliers: It‟s time to push e-learning and e-learning ROI up to the CEO level as a business investment versus a cost center, Training and Development 57(1), 62-64.

Eyyubi, S. (2004). Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisinin Uygulanmasında Ekosistem Yönetiminden Ülkemizde Bir Yöntem Olarak Yararlanma, (Unpublished doctoral dissertation), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Ginn, C. (2014). Why eLearning? A Smart Answer to the Global Talent Crisis. Inspiring Business Performance © 2013 Skillsoft Ireland Limited, March 12, 2014

Green, D.T. (2004). Corporate Training Programs: A Study of the Kirkpatrick-Phillips Model of Electronic Data Systems, (Unpublished doctoral dissertation), Capella University, Proquest Information and Learning UMI number: 3138944.

Henderson, R. M. & Clark, K. B. (1990). Architectural innovation: The reconfiguration of existing product technologies and the failure of established firms. Administrative Science Quarterly 35, no. 1: 9-30.

Heraty, N. (2004). Towards an architecture of organization-led learning, Human Resource Management Review 14, 449–472.

http://d.turkcell.com.tr/docs/announcements/announcements_20120517_CorpU.pdf [05.09.2014]

http://www.araskargo.com.tr/web_18712_2/entitialfocus.aspx?primary_id=8468&type=1492&target=categorial1&detail=single&sp_table=&sp_primary=&sp_table_extra=&openfrom=sortial [05.09.2014]

http://www.epiclearninggroup.com, Organisational benefits of e-learning. [06.07.2014]

http://www.teknosa.com/KurumsalSayfalar/English/TeknosaAcademy_eng.aspx [05.09.2014]

Huang, C.H. & Chu, S.S. & Guan, C.T. (2007). Implementation and performance evaluation of parameter improvement mechanisms for intelligent e-learning systems, Computers and Education 49(3), 597-614.

Iansiti M. & Levien R. (2004). The Keystone Advantage: What the New Dynamics of Business Ecosystems Mean for Strategy, Innovation, and Sustainability. Harvard Business School Press: Boston, MA.

Isckia T. & Lescop D. (2009). Open Innovation within Business Ecosystems: A Tale from Amazon.com, Communication & Strategies, no. 74, 2nd quarter 2009, p. 37.

Kopeck, K. (2006). E-learning (nejen) pro pedagogy. Olomouc: HANEX, ISBN 80-85783-50-9.

Mohelska H. & Sokolova M. (2014). Effectiveness of Using E-Learning for Business Disciplines: The Case of Introductory Management Course, Ekonomika a Management, XVII, 1 DOI: 10.15240/tul/001/2014-1-007

Moore J. F. (1993). "Predators and Prey, A New Ecology of Competition", Harvard Business Review, vol. 71, no. 3, pp. 75-86.

Moore J. F. (1996). "The Death of Competition, Leadership and Strategy in the Age of Business Ecosystems", New York, Harper

Business.
Porter M.E. (1985). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. Free Press: New York.
Powell, W. W. & Koput, K. W. & Smith-Doerr, L. (1996). Interorganizational collaboration and the locus of innovation: Networks of learning in biotechnology. Administrative Science Quarterly 41, no. 1: 116-145.
Powell, W. W. (1998). Learning from collaboration: knowledge and networks in the biotechnology and pharmaceutical industries. California Management Review 40, no. 3: 228–240.
Reich K. & Scheuermann F. (2002). E-Learning challenges in Austrian SME's. Seminar Series on Exploring Models and Partnership for elearning challenges in Austrian SME's, Stirling, Scotland, Brussels, Belgiun, Nov. 2002, Feb. 2003, http://www.futurestudies.org/down/cooperation_collaboration_sme.pdf, [12.02.2014].
Schweizer, H. (2004). E-Learning in Business. Journal of Management Education [online]., Vol. 28, Iss. 6 [cit. 2013-12-11], pp. 674-692. Available commercially from: http://jme.sagepub.com/ content/28/6/674.full.pdf+html. ISSN 1552-6658.
Shapiro, C. & Varian H.R. (1998). A Strategic Guide to The Network Economy, Boston: Harvard Business School Publishing.
Simard C. & West J. (2006). "Knowledge Network and the Geographic Locus of Innovation, In Chesbrough. Open Innovation, Researching a New Paradigm", Oxford,Oxford University Press,
Snow, C. C. & Miles, R. E. & Coleman, H. J. Jr. (2000). Managing 21st century network organizations. Organizational Dynamics 20, no. 3: 4-20.
Teece D.J. (2007). "Explicating Dynamic Capabilities, The Nature and Micro-Foundations of (Sustainable) Enterprise Performance", Strategic Management Journal, vol. 28, no. 13, pp. 1319-1350.
Velu, C. & Barrett M. & Kohli R. & Salge, T. O. (2013). Thriving in Open Innovation Ecosystem: Towards a Collaborative Market Orientation, University of Cambridge Service Alliance, Working Paper.
Westand, J. & Gallagher, S.(2006). "Challenges of Open Innovation, the Paradox of Firm Investment in Open-Source Software", R&D Management, no. 36, pp. 319-331.
Wong W.T. & Huang N.T. (2011). The Effects of E-Learning System Service Quality and Users' Acceptance on Organizational Learning, International Journal of Business and Information, Vol.6, Number 2, December 2011.
Xiaoren Z. & Lingand D. & Xiangdong C. (2014). Interaction of Open Innovation and Business Ecosystem; International Journal of u- and e- Service, Science and Technology Vol.7, No.1, pp.51-64 http://dx.doi.org/10.14257/ijunesst.2014.7.1.05

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Dumlupınar University Journal of Social Sciences
42. Sayı Ekim 2014 / Number 42 October 2014

TÜRKİYE'DE ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK TUTUM İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ[1]

Buket EREN
Arş. Gör. Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, buket.eren@ dpu.edu.tr

Mustafa ÇELİK
Arş. Gör. Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, mcelik_83@yahoo.com

Aytunga OĞUZ
Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, aytungaoguz@hotmail.com

ÖZET: Bu çalışmanın amacı, öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile ilgili Türkiye'de yapılmış tez ve makale çalışmalarını değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda, bu konuda yapılan araştırmaların; model, tür, tarih ve konu açısından dağılımları ile başlık, özet, problem durumu, amaç, yöntem, bulgular, tartışma, sonuç, öneriler ve kaynakça boyutlarının özellikleri belirlenen ölçütlere göre değerlendirilmiştir. Araştırma bulgularının, bu konuda yapılan araştırmalarda gerçekleştirilebilen ve gerçekleştirilemeyen noktaları ortaya koyarak bundan sonraki çalışmalarda yapılması gerekenlere ilişkin yol göstereceği umulmaktadır. Araştırma tarama modelinde tasarlanmış bir meta-değerlendirme çalışmasıdır. Araştırmanın örneklemini; 40 tez ve 69 makale oluşturmaktadır. Araştırma, 1984-2013 yılları arasında Türkiye'de öğretmenlik mesleğine yönelik tutum konusunda yapılmış olan ve "öğretmenlik mesleğine yönelik tutum, öğretmenlik, tutum, toplum" anahtar sözcükleriyle taranarak tam metnine ulaşılabilen tez ve makale çalışmalarıyla sınırlıdır. Çalışmalar 41 maddelik değerlendirme formu ile değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde "doküman analizi" tekniği kullanılmıştır. Konu ile ilgili yapılan çalışmaların 2003 yılından sonra büyük artış gösterdiği ve yapılan çalışmalarda örneklem ya da çalışma grubu olarak en çok öğretmen adaylarının tercih edildiği belirlenmiştir. Araştırmaların bulgularının büyük ölçüde ifade edildiği ve kaynakça bölümlerinin uygun formatta raporlaştırıldığı görülmektedir. Ancak, özellikle örneklem seçimi ve veri toplama aşamalarının yer aldığı araştırma sürecinin yeterince açıklanamadığı belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Öğretmenlik mesleği, öğretmen eğitimi, öğretmenlik mesleğine yönelik tutum, meta-değerlendirme

INVESTIGATION OF DISSERTATIONS AND ARTICLES IN TURKEY ABOUT THE ATTITUDES TOWARDS TEACHING PROFESSION

ABSTRACT: The aim of this study is to evaluate the dissertation and article studies which have done in Turkey about the attitudes towards teaching profession. On the respect of this aim, the distribution of these studies are evaluated on the dimensions of; model, type, date and topic and the properties of heading, abstract, problem, aim, method, findings, discussion, results, suggestions and references. It is hoped that the findings of the study is going to give a general idea to the researchers about the points which have achieved and which could not achieved; and lead them about what has to be done for later studies. This research is a survey model meta-evaluation study. The sample of this study is formed by 40 dissertation and 69 articles. The research is limited by the studies that were made between the years 1984-2013 on the subject of the attitude towards the teaching profession and that were scanned with the keywords such as "attitude towards the teaching profession, teaching, attitude, society" and that were accessible to the full text. Studies were analyzed with 41 items evaluation form. "Document analysis" technique was used in the analysis of the data. Most of the researches is formed by articles. The number of researches has been increased highly since 2003. Mostly prospective teachers are included into researches as sample or study groups. Generally, findings and references parts of researches are expressed well, but generally, the process parts of researches especially choosing the sample and data collection are not expressed in detail.

Key Words: Teaching profession, teacher training, attitudes towards teaching profession, meta-evaluation

1. Giriş

Günümüzde eğitim programları, materyaller ve ölçme araçları değişse de sistemin olmazsa olmazı ve değişmez parçası öğretmen, sistemin içindeki önemini korumaktadır. Öğretmen, öğrencinin gelişimini sağlayacak yaşantıları seçerek ve uygulayarak öğrenciye yardımcı olan bir kişidir (Açıkgöz, 2002, akt. Erdem, 2012). Öğretmen, bir eğitim sisteminin amaçlarına ulaşmasında eğitim ortamlarındaki program, fiziki koşullar, eğitim materyalleri vb. gibi diğer unsurların ötesinde belirleyici ve yönlendirici olmalıdır (Demirtaş, Cömert ve Özer, 2011). Öğretmenler her ne kadar 'öğretici' olarak algılansalar da aslında öğretme-öğrenme sürecinin her aşamasının verimli bir şekilde işlemesinden sorumlu kişilerdir. Öğretmenler toplumu oluşturan bireylerin gelecekte toplum içerisinde üstlenecekleri rollere hem bilişsel ve duyuşsal hem de davranışsal olarak hazır hale gelmelerinden sorumludurlar. Öğretmenin sorumlulukları, bireylerin öğrenmelerinin belli bir amaç doğrultusunda başlatılması, yönlendirilmesi, kolaylaştırılması ve gerçekleştirilmesi sürecine ilişkin etkinlikleri kapsar (Üstüner, 2006). Bu etkinliklerin uygulayıcısı öğretmenler, toplumların bilinçlenmesinde ve gelişmesinde de önemli belirleyici role sahiptirler (Doğan, 2005). Bu nedenle öğretmenlerin, öğretmenlik mesleğiyle ilgili gerekli niteliklere sahip olmaları gerekmektedir.

[1] Bu makale, 5-7 Eylül 2013 tarihleri arasında Eskişehir'de Osmangazi Üniversitesi tarafından düzenlenen 22. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı'nda sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

Öğretmenlerin nitelikleri, programların gerçekleşmesinde ve eğitimde amaçlanan kazanımlara ulaşılmasında anahtar bir role sahiptir. Öğretmenden; öğrenme ortamını düzenleme, öğrenciye amaçlarına ulaşmada yol gösterme ve seçenekler sunma; yansıtıcı olma; yeteneklerini keşfetmesine ve kendisini gerçekleştirmesine destek olma gibi çağdaş görevleri yerine getirmesi beklenmektedir (Oğuz ve Topkaya, 2008). Öğretmen davranışlarının niteliği, eğitim sisteminin amaçlarına ulaşabilmesine etki eden önemli değişkenlerdendir (Üstüner, 2006). Sabır, özveri ve sürekli çalışma gerektiren öğretmenlik mesleğinde başarılı olabilmek için bu mesleği severek ve isteyerek yapmak çok önemlidir (Aşkar ve Erden, 1987). Bu nedenle, öğretmen eğitiminde; alan bilgisi, meslek bilgisi, genel kültür gibi özelliklerin yanı sıra; öğretmenlerin mesleğe yönelik tutumları (Can, 2010; Coşkun, 2011; Çeliköz ve Çetin, 2004; Rimm-Kaufman ve Sawyer, 2004), mesleki yeterlik algıları (Erdem, 2012; Girgin, Akamca, Ellez ve Oğuz, 2010), mesleki benlik saygıları (Aslan ve Akyol, 2006; Girgin, vd., 2010; Sayın, 2003), kaygı düzeyleri (Doğan ve Çoban, 2009), öz yeterlik inançları (İpek ve Camadan, 2011) gibi duyuşsal özelliklere de önem verilmesi gerekmektedir.

Öğretmenlik mesleğinin gerektiği gibi sürdürülebilmesi için, özellikle duyuşsal özelliklerden olan tutumlar, en az alan bilgisi kadar önem taşımaktadır (Can, 2010; Coşkun, 2011). Yapılan çalışmalara göre de öğretmenlik mesleğiyle ilgili olumlu tutumlara sahip olan öğretmenlerin öğrencilerine olumlu bir öğrenme ortamı düzenlediği, etkili iletişim kurabildiği ve mesleki rollerini etkili bir biçimde yerine getirebildiği görülmüştür (Çeliköz ve Çetin, 2004; Rimm-Kaufman ve Sawyer, 2004). Öğretmenlik mesleği ile ilgili sorunlar düşünüldüğünde, öğretmenlerin kendilerinden beklenen rolleri yerine getirmelerini etkileyen önemli bir değişkenin, öğretmenliği sevme, saygı duyma ve benimseme özelliklerini kapsayan tutumların üzerinde durmak gerekli görülmektedir (Pehlivan, 2008).

Tutum, bireyin kendisine ya da çevresindeki herhangi bir toplumsal nesne ya da olaya karşı deneyim ve bilgilerine dayanarak örgütlediği bilişsel, duyuşsal ve davranışsal tepki ön eğilimi olarak tanımlanmaktadır (Baysal, 1981). Eagly ve Chaiken (1993, s.1) tutumu, bir varlığı belirli derecedeki hoşlanma ya da hoşlanmama şeklinde değerlendiren psikolojik bir eğilim olarak tanımlamıştır (Akt. Eagly ve Chaiken, 2007). Smith'e (1968) göre de tutum, bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir (Akt. Aşkar ve Erden, 1987). İnceoğlu (2010) ise tutumu, "bireyin bir durum, olay ya da olgu karşısında ortaya koyması beklenen olası davranış biçimi" olarak tanımlamıştır. Tutumlar hem sosyal algıları hem de davranışları etkilemektedir (Kağıtçıbaşı, 2006).

Öğretmenlerin mesleklerine yönelik geliştirdikleri olumlu tutumlar öğretmenlik mesleğiyle ilgili davranışlarını olumlu yönde etkileyebilir. Bu nedenle, öğretmen adayları mesleklerine yönelik olumlu tutumlara sahip olarak yetiştirilebilirlerse, öğretmen olduklarında; görevlerini eksiksiz yerine getirebilirler, öğrencilere karşı daha olumlu davranışlar sergileyebilirler, araştırmacı olabilir, yaratıcı düşünebilir ve yenilikleri öğrenme ortamına kolayca aktarabilirler (Çeliköz ve Çetin, 2004). Tutumların nasıl geliştiği ve nasıl değişikliklere uğradığı araştırılarak tutumların davranışlara olan etkisinin belirlenmesi ile insanla ilgili birçok konuda olduğu gibi, öğretmenlerin mesleklerini icra etmelerine katkıları konusunda da bir görüş geliştirilebilir (Freedman, Sears ve Carlsmith, 1989). Bu açıdan öğretmenlik mesleğine yönelik tutum (ÖMYT) konusuna önem verilmiş ve bu konuda birçok çalışma yapılmıştır.

2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Türkiye'de ÖMYT konusunda bugüne kadar birçok araştırma yapılmıştır (Akkaya, 2009; Aslan ve Akyol, 2006; Aşkar ve Erden, 1987; Can, 2010; Coşkun, 2011; Çelik, 2008; Çeliköz ve Çetin, 2004; Demirtaş vd., 2011; Doğan ve Çoban, 2009; Erdem, 2012; Girgin vd., 2010; İpek ve Camadan 2011; Oğuz ve Topkaya, 2008; Pehlivan, 2008; Sayın, 2003; Semerci ve Semerci, 2004, Üstüner, 2006). Ancak, bu çalışmaları bir araya getirip ortak bir düşünce ortaya koyan bir araştırmaya rastlanmamıştır. Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile ilgili bir meta değerlendirme çalışmasının bu gereksinimi giderebileceği ve alana katkı getirebileceği düşünülmektedir. Bu araştırma da bu gereksinimden hareketle gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın, bu konuda ele alınmayan noktaları ortaya koyarak gelecekteki çalışmalara yol gösterici olacağı öngörülmektedir. Çalışma, Türkiye'deki ÖMYT'yi konu alan araştırmaların özelliklerinin belirlenmesi açısından da önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de ÖMYT ile ilgili yapılmış tez ve makale çalışmalarını değerlendirmektir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır.

1. ÖMYT ile ilgili yapılmış araştırmaların tür, yıl ve evren-örneklem açısından dağılımları nasıldır?
2. ÖMYT ile ilgili yapılmış araştırmaların başlık, özet, amaç, yöntem, bulgular, tartışma, sonuç ve öneriler ile kaynakça bölümlerindeki özellikleri nasıldır?

3. Yöntem

Bu bölümde öncelikle, araştırmanın modeline ve örneklemine; daha sonra, veri toplama araçlarına, veri toplama sürecine ve analizine yer verilmiştir. Bölüm sonunda ise, araştırmada -söz konusu olan sınırlılıklar belirtilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma tarama modelinde desenlenmiştir. Bu araştırmada, 'Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum (ÖMYT) konusunda Türkiye'de yapılan araştırmalardan internet ortamında ulaşılabilen eğitim dergilerinde yayınlanan makaleler ve Ulusal Tez Merkezi'nden ulaşılan tezler belirlenen ölçütler açısından var olduğu şekliyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. ÖMYT konusunda yapılmış olan çalışmaların değerlendirilmesi amaçlandığından, meta-değerlendirme yöntemi kullanılmıştır.

Meta değerlendirme 'değerlendirmenin değerlendirmesi' olarak ifade edilmektedir. Bu süreçte, yapılan çalışmaların birlikte değerlendirilmesi ve raporlaştırma esnasında yaşanan eksikliklerin ve hataların ortaya çıkartılması amaçlanmaktadır (Sağlam ve Yüksel, 2007). Değerlendirmeleri değerlendirmek; çalışmalar esnasında ortaya çıkan ön yargı, teknik aksaklıklar, yönetimsel hatalar ve yanlış kullanımlar gibi problemleri kontrol etmek açısından gerekli görülmektedir (Stufflebeam, 1974). Scriven (2009), meta-değerlendirmenin birçok çalışmanın niteliksel olarak değerlendirilmesi ile yapıldığını belirtmektedir. Böylece, bağımsız bir uzman tarafından yapılacak incelemenin çalışmalara derinlik kazandıracağı düşünülmektedir. Bu araştırmada ele alınan çalışmalar doküman analizi yapılarak belirlenen ölçütlere göre değerlendirilmiş ve gruplandırılarak çalışmaların ortak ve farklı yönleri ortaya konulmuştur.

3.2. Örneklem

Araştırmanın örneklemi, Türkiye'de 1984 ile 2013 yılları arasında "öğretmenlik mesleğine yönelik tutum, öğretmenlik, tutum, toplum" anahtar sözcükleriyle ulaşılabilen ve tam metni bulunan 40 tez ve 69 makaleden oluşmaktadır. Makale ve tezlerin elde edilmesinde; öncelikle, Ulusal Tez Merkezi'nde kaydı bulunan ve belirlenen anahtar sözcüklerle aranarak ulaşılan 60 tezin (1988 ile 2012 yılları arasında) 40'ının tam metinlerine ulaşılmış ve listesi çıkartılmıştır. Alanda tamamlanmış olan 40 tezin künye bilgilerinin yer aldığı bir değerlendirme formu oluşturulmuştur.

Aynı anahtar sözcükler kullanılarak arama motorları ile 42 farklı dergide yayınlanmış 106 makale ve bildiriye ulaşılmıştır. Bunlardan tam metinlerine ulaşılan 80 makale değerlendirme aşamasına alınmış, konu ile doğrudan ilişkisi bulunmadığı düşünülen makaleler çıkarılmış ve 69 makale ile değerlendirme yapılmıştır. Makalelerin yer aldığı dergilerin listesi ve hangi dergiden kaç tane makalenin çalışmaya dahil edildiği Tablo1'de sunulmuştur. Türkiye'de 1984 ile 2013 yılları arasında, ÖMYT ile ilgili makalelerin en fazla Türk Eğitim Bilimleri Dergisi ile Eğitim ve Bilim Dergisinde yayınlandığı görülmektedir.

Tablo 1. Makalelerin Yer Aldığı Dergi Listesi

No	Dergi Adı	Makale Sayısı	No	Dergi Adı	Makale Sayısı
1	Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)	4	22	Kastamonu Eğitim Dergisi	1
2	Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	1	23	Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi	4
3	Buca Eğitim Fakültesi Dergisi	4	24	Kuramsal Eğitimbilim Dergisi	1
4	Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi	1	25	Manas Sosyal Bilimler Dergisi	1
5	Celal Bayar Üniversitesi BESYO	1	26	Marmara Coğrafya Dergisi	1
6	Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1	27	Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	3
7	Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1	28	Milli Eğitim Dergisi	1
8	Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi	2	29	Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1
9	Eğitim ve Bilim Dergisi	5	30	Pamukkale Journal of Sport Sciences	1
10	Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi	1	31	Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	3
11	EKEV Akademi Dergisi	1	32	Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi	1
12	Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi	3	33	Selçuk Üniversitesi Teknik Online Dergisi	1
13	Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1	34	Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi	1
14	Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi	1	35	Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi	1
15	Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi	2	36	Türk Eğitim Bilimleri Dergisi	6
16	Hacettepe Eğitim Fakültesi Dergisi	1	37	Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi	1
17	International Educational Technology Conference	1	38	Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	1
18	International Online Journal of Educational Sciences	1	39	Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler e-Dergi	1
19	International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish	2	40	Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi	1
20	İlköğretim Online	1	41	Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	1
21	İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi dergisi	1	42	Yüzüncü Yıl Üniversitesi Elektronik Eğitim Fakültesi Dergisi	1

3.3. Veri Toplama Araçları

ÖMYT ile ilgili yapılmış çalışmaları değerlendirmek için bilimsel araştırmaları değerlendirme ölçütleri belirlenmiştir. Bilimsel araştırmaları değerlendirme ölçütleri; İftar (2008) tarafından geliştirilen "Sosyal Bilim Araştırmalarını Değerlendirme Ölçütleri" (Ağaoğlu, Altınkurt, Ceylan, Kesim ve Madden, 2008) ile bilimsel araştırma yöntemleri kitaplarından yararlanılarak araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Hazırlanan 40 ölçüt, uzman görüşleri alınıp düzenlendikten sonra çalışmaların analizinde kullanılmıştır.

3.4. Veri Toplama Süreci ve Analizi

Araştırma kapsamında yapılacak değerlendirmelerde izlenecek yolu belirmek için yüksek lisans (Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Tezli Yüksek Lisans Programı) öğrencilerinin katılımı ile gerçekleşen seminer dersinde odak grup çalışması tekniği kullanılarak, belirlenen çalışmalar 4 hafta süresince sorumlu öğretim üyesi başkanlığında değerlendirilmiştir. Odak grup çalışması, "bir grup görüşmesi biçimi olarak belli bir konuda veri üretmek üzere katılımcılar arası iletişime odaklanan bir tekniktir" (Balcı, 2011, s.175)

ÖMYT ile ilgili yapılmış tezlere ve makalelere ulaşabilmek için, 2013 yılı Nisan ayında YÖK Tez Merkezinde, ULAKBİM'de ve internet aracılığı ile ulaşılabilen elektronik dergilerde "öğretmenlik mesleğine yönelik tutum, öğretmenlik, tutum, toplum" anahtar sözcükleriyle tarama yapılmıştır. Araştırmacılar tarafından ulaşılabilen çalışmalar, başlıklarına ve içeriklerine göre odak grup çalışması süreci de göz önünde bulundurularak incelenmiş öğretmenlik mesleğine yönelik tutum konusu dışında kalan çalışmalar elenmiştir. Yapılan incelemeler sonucu 40 tez ve 69 makale analize dâhil edilmiştir. Makale ve tezler belirlenen ölçütlere göre araştırmacılar tarafından ayrı ayrı değerlendirilmiş, değerlendirilen araştırmalar araştırmacılar arasında çapraz değişim yapılarak tekrar analizi yapılmış ve görüş birliği sağlanmıştır.

3.5. Sınırlılıklar

Bu araştırma, 2013 yılı Nisan ayında "öğretmenlik mesleğine yönelik tutum, öğretmenlik, tutum, toplum" anahtar kelimeleriyle elektronik ortamda tam metnine ulaşılabilen ÖMYT ile ilgili yapılmış tez ve makale çalışmaları ile sınırlıdır. Çalışmaların değerlendirilmesi belirlenen 41 ölçüt ile sınırlandırılmıştır. Bu konudaki bildiriler araştırma kapsamına alınmamıştır. Bu araştırmada incelenen makale ve tezler, yöntem bilimsel olarak ayrıntılı bir şekilde (örneğin, kullanılan istatistiğin uygunluğu ya da geçerlik güvenirliğe ilişkin bilgi verilmesi gibi) ele alınmamıştır. Bu yüzden bulguların bu bağlamda değerlendirilmesi gerekmektedir.

4. Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde, araştırmanın amaçları doğrultusunda doküman analiziyle toplanan verilerin çözümlemeleri yapılarak elde edilen bulgulara ve bu bulgular doğrultusunda yapılan yorumlara yer verilmiştir. Çalışmalar; başlık, özet, giriş/problem durumu, amaç, yöntem, bulgular, tartışma, sonuç, öneriler ve kaynakça bölümlerine göre değerlendirilmiş ve analiz sonuçlarına göre elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur. Öncelikle, ÖMYT ile ilgili yapılmış araştırmaların tür, yıl ve evren-örneklem, çalışma grubu açısından dağılımları incelenmiş ve Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Türkiye'de ÖMYT ile İlgili Yapılan Araştırmaların Türe Yıllara ve Örneklem Grubuna göre Dağılımı

		f (n=109)	**%**
Araştırma Türü	Makale	69	63,3
	Yüksek Lisans Tezi	32	29,4
	Doktora Tezi	8	7,3
Yıllar	1997 – 2002	6	5,5
	2003 – 2008	47	43,1
	2009 – 2013	54	49,6
Evren, Örneklem/ Çalışma Grubu	Öğretmen Adayları	89	81,7
	Öğretmenler	11	10,1
	Lise Öğrencileri	7	6,4
	Öğretmen ve Öğretmen Adayları	1	0,9
	Öğretim Elemanları	1	0,9

Tablo 2'de görüldüğü gibi, ÖMYT ile ilgili incelenen çalışmaların % 63.3'ü makale (69), % 29.4'ü yüksek lisans tezi (32), % 7.3'ü doktora tezidir (8). Yapılan araştırmaların türü ile ilgili yüzdeler incelendiğinde, bu konuda en çok makale türünde çalışma yapıldığı göze çarpmaktadır. Lisansüstü tezlerin büyük bölümünü ise yüksek lisans tezleri oluşturmaktadır.

ÖMYT ile ilgili yapılan araştırmalar tarihlerine göre incelendiğinde, araştırmaların % 5.5'inin (6) 1997-2002 yılları arasında, % 43.1'inin (47) 2003-2008 yılları arasında ve % 49.6'sının (54) 2009-2013 yılları arasında yapıldığı görülmektedir. ÖMYT ile ilgili çalışmalar taranırken ulaşılan çalışmalar içinde 1984 yılına ait çalışmalar olmasına rağmen, tam metnine ulaşılamayan ve içerikleri

incelendiğinde konusu ÖMYT konusundan farklı olan çalışmalar elendiğinde, ilk ulaşılan çalışmaların 1997 yılına ait olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgulara göre, 1997-2002 yılları arasında yapılan çalışmaların sonraki yıllara göre daha az olduğu belirlenmiştir. Bu konuda, son on yılda yapılan araştırmaların ise büyük artış gösterdiği görülmektedir.

ÖMYT ile ilgili yapılan araştırmalar evren, örneklem ve çalışma gruplarına göre incelendiğinde; araştırmaların % 81.7'sinin (89) öğretmen adayları, % 10.1'inin öğretmenler, % 6.4'ünün öğrenciler, % 0.9'unun (1) öğretmen ve öğretmen adayları, % 0.9'unun (1) ise öğretim elemanları ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Araştırmaların büyük ölçüde öğretmen adaylarıyla gerçekleştirildiği ve öğretim elemanlarıyla çok az çalışmanın bulunduğu dikkat çekmektedir.

ÖMYT ile ilgili yapılan araştırmalar, ele aldıkları değişkenler açısından incelendiğinde, araştırmalarda en çok cinsiyet ve bölüm değişkenlerinin incelendiği belirlenmiştir. İncelenen çalışmalardan makalelerin % 29'unun (20/69), tezlerin ise % 10'unun (4/40) tutum ölçeği geliştirme çalışması olduğu görülmüştür. Yapılan çalışmaların alana özel olanlarına bakıldığında ise tezlerin % 55'inin (22/40) ve makalelerin % 47.8'inin (33/69) belli bir alan öğretmenliğine (Matematik öğretmenliği, Müzik öğretmenliği vb.) özgü çalışmalar olduğu görülmüştür. Çalışmalar başlıklarına ve özet kısımlarına göre de değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3 incelendiğinde, ÖMYT ile ilgili yapılan tezlerden 40 tezin tamamının başlığının araştırmanın konusunu, alanını ve değişkenlerini açık olarak belirttiği görülmektedir. Makalelerin % 92.8'inin (64) başlığının araştırmanın konusunu, alanını ve değişkenlerini açık olarak belirttiği; % 7.2'sinin (5) ise kısmen belirttiği görülmektedir. ÖMYT ile ilgili yapılan tez çalışmalarının % 37.5'inin (15) başlığında gereksiz terim ya da deyimlerden kaçınılmışken % 62.5'inin (25) kısmen kaçınıldığı görülmektedir. Makalelerden ise % 75.4'ünün (52) başlığında gereksiz terim ya da deyimlerden kaçınılmış, % 17.4'ünün (12) başlığında gereksiz terim ya da deyimlerden kısmen kaçınılmıştır. Makalelerde tezlere kıyasla daha yüksek bir oranla gereksiz terim ya da deyimlerden kaçınılmış olması makalelerin yayım aşamasındaki kelime sınırlandırmalarından kaynaklamış olabilir.

Tablo 3. Türkiye'de ÖMYT ile İlgili Yapılan Araştırmaların Başlıklarının ve Özetlerinin Değerlendirilmesi

			Tez		Makale	
			f (n=40)	%	f (n=69)	%
Başlık	***Başlık, araştırmanın konusunu, alanını ve değişkenlerini açık olarak;***	Belirtmiyor	-	-	-	-
		Kısmen Belirtiyor	-	-	5	7,2
		Belirtiyor	40	100,0	64	92,8
	Başlıkta gereksiz terim ya da deyimlerden;	Kaçınılmamış	-	-	5	7,2
		Kısmen Kaçınılmış	25	62,5	12	17,4
		Kaçınılmış	15	37,5	52	75,4
Özet	***Amaç ifade;***	Edilmemiş	1	2,5	2	2,9
		Kısmen Edilmiş	1	2,5	9	13,0
		Edilmiş	38	95,0	58	84,1
	Evren / Örneklem / Katılımcılar;	Belirtilmemiş	3	7,5	6	8,7
		Kısmen Belirtilmiş	-	-	2	2,9
		Belirtilmiş	37	92,5	61	88,4
	Veri toplama araçları;	Belirtilmemiş	5	12,5	15	21,7
		Kısmen Belirtilmiş	-	-	6	8,7
		Belirtilmiş	35	87,5	48	69,6
	Araştırma yöntemi;	Belirtilmemiş	29	72,5	51	73,9
		Kısmen Belirtilmiş	1	2,5	-	-
		Belirtilmiş	10	25,0	18	26,1
	Temel bulgular;	Belirtilmemiş	3	7,5	4	5,8
		Kısmen Belirtilmiş	-	-	-	-
		Belirtilmiş	37	92,5	65	94,2
	Temel yorumlar;	Özetlenmemiş	33	82,5	67	97,1
		Kısmen Özetlenmiş	4	10,0	-	-
		Özetlenmiş	3	7,5	2	2,9
	Araştırma konusuyla ilgili önemli anahtar sözcükler;	Belirtilmemiş	12	30,0	2	2,9
		Kısmen Belirtilmiş	-	-	1	1,4
		Belirtilmiş	28	70,0	66	95,7
	Özetin İngilizcesine;	Yer Verilmemiş	1	2,5	2	2,9
		Kısmen Yer Verilmiş	-	-	-	-
		Yer Verilmiş	39	97,5	67	97,1

Tablo 3'de görüldüğü gibi, ÖMYT ile ilgili yapılan tezlerin % 95'inde (38) amacın ifade edildiği, % 92.5'inde (37) evren, örneklem veya katılımcıların belirtildiği, % 87.5'inde (35) veri toplama araçlarının belirtildiği, % 92'sinde (37) temel bulguların belirtildiği, %

70'inde (28) anahtar sözcüklere yer verildiği, % 97.5'inde (39) İngilizce özetin bulunduğu belirlenmiştir. İncelenen tezlerin % 72.5'inin (29) özet kısımlarında araştırma yönteminin belirtilmediği ve % 82.5'inde (33) ise temel yorumların özetlenmediği görülmektedir.

ÖMYT ile ilgili yapılan makale çalışmalarının özet kısımları ele alındığında ise, % 84.1'inde (58) amacın ifade edildiği, % 88.4'ünde (61) evren, örneklem veya katılımcıların belirtildiği, % 69.6'sında (48) veri toplama araçlarının belirtildiği, % 94.2'sinde (65) temel bulguların belirtildiği, % 95.7'sinde (66) anahtar sözcüklere yer verildiği, % 97.1'inde (67) İngilizce özetin bulunduğu şeklinde değerlendirilmiştir. İncelenen makalelerin % 73.9'unda (51) özet kısımlarında araştırma yönteminin belirtilmediği ve % 97.1'inde (67) ise temel yorumların özetlenmediği görülmektedir. Bu bulgulara göre, hem tez hem de makalelerin yarıdan fazlasının özet bölümlerinde araştırma yöntemine ve temel yorumlara yer verilmediği söylenebilir. Buna, özet kısımlarında kelime sınırlılığının olmasının neden olduğu düşünülebilir. Çalışmalarda büyük oranda araştırma yönteminin belirtilmemesi, veri toplama aracı belirtildiğinden gerekli görülmemiş de olabilir. Bununla birlikte tezlerin % 30'unda anahtar kelimelerin yer almıyor olması dikkat çekicidir. Bu durum, tez yazım yönergelerinin enstitülere göre değişmesinden kaynaklanmış olabilir. Araştırmalar, giriş/problem durumu açısından incelenmiş ve elde edilen analiz sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Türkiye'de ÖMYT ile İlgili Yapılan Araştırmaların Giriş / Problem Durumu ve Amaç Bölümü Açısından Değerlendirilmesi

			Tez		Makale	
			f (n=40)	%	f (n=69)	%
Giriş/Problem Durumu	***Problem genelden özele doğru mantıksal bir biçimde ifade;***	Edilmemiş	1	2,5	3	4,3
		Kısmen Edilmiş	6	15,0	20	29,0
		Edilmiş	33	82,5	46	66,7
	Problem durumunda araştırma kapsamına giren bütün değişkenler;	Belirtilmemiş	1	2,5	3	4,3
		Kısmen Belirtilmiş	34	85,0	24	34,8
		Belirtilmiş	5	12,5	42	60,9
	Problemin ifade edilmesinde kaynaklardan;	Yararlanılmamış	-	-	1	1,4
		Kısmen Yararlanılmış	1	2,5	5	7,2
			39	97,5	63	91,4
	Problemin ifade edilmesinde birbiriyle ilişkili kaynaklar bir araya;	Getirilmemiş	-	-	7	10,1
		Kısmen Getirilmiş	2	5,0	10	14,5
		Getirilmiş	38	95,0	52	75,4
	Araştırmanın önemi;	Açıklanmamış	3	7,5	17	24,6
		Kısmen Açıklanmış	2	5,0	13	18,9
		Açıklanmış	35	87,5	39	56,5
	Araştırmanın gereksinimi;	Açıklanmamış	33	82,5	41	59,5
		Kısmen Açıklanmış	5	12,5	7	10,1
		Açıklanmış	2	5,0	21	30,4
Amacın ifadesi	***Araştırma kapsamına giren değişkenler;***	Belirtilmemiş	-	-	1	1,4
		Kısmen Belirtilmiş	-	-	5	7,2
		Belirtilmiş	40	100	63	91,4
	Denenceler /alt problemler/araştırma soruları amaca uygun olarak;	Belirtilmemiş	4	10,0	17	24,6
		Kısmen Belirtilmiş	-	-	2	2,9
		Belirtilmiş	36	90,0	50	72,5

Tablo 4 incelendiğinde, ÖMYT ile ilgili yapılan tezlerin % 82.5'inde (33) problemin genelden özele doğru mantıksal bir şekilde ifade edildiği, % 97.5'inde (39) problemin ifade edilmesinde kaynaklardan kapsamlı bir şekilde yararlanıldığı, % 95'inde (38) problemin ifade edilmesinde birbirleriyle ilişkili kaynakların bir araya getirildiği ve % 87.5'inde (35) araştırmanın öneminin açıklandığı görülmektedir. Diğer yandan, tezlerin % 85'inde (34) araştırma kapsamına giren değişkenlerin kısmen belirtildiği ve % 82.5'inde (33) araştırma gereksiniminin açıklanmadığı belirlenmiştir.

ÖMYT ile ilgili makalelerin % 66.7'sinde (46) problemin genelden özele doğru mantıksal bir şekilde ifade edildiği, % 60.9'unda (42) problem durumunda araştırma kapsamına giren değişkenlerin belirtildiği, % 91.4'ünde (63) problemin ifade edilmesinde kaynaklardan kapsamlı bir şekilde yararlanıldığı, % 75.4'ünde (52) problemin ifade edilmesinde birbirleriyle ilişkili kaynakların bir araya getirildiği ve % 56.5'inde (39) araştırmanın öneminin açıklandığı görülmektedir. Diğer yandan, % 59.5'inde (41) araştırma gereksiniminin açıklanmadığı görülmüştür.

Yapılan çalışmaların giriş/problem durumu bölümleri incelendiğinde, tezlerde araştırma kapsamına giren bütün değişkenlerin tam olarak belirtilmemiş olması ve hem tez hem de makalelerde araştırma gereksiniminin büyük oranda belirtilmemiş olması oldukça dikkat çekicidir. Buna karşın, araştırmaların büyük çoğunluğunda sadece araştırmanın önemine yer verildiği görülmüştür.

Tablo 4 incelendiğinde, ÖMYT ile ilgili yapılan tezlerin tamamının (40), makalelerin ise % 91.4'ünün (63) amaç ifadesinde, araştırma kapsamına giren değişkenlerin her birisinin belirtildiği görülmüştür. Denenceler, alt problemler ve araştırma sorularının amaca uygunluğu incelendiğinde; tezlerin % 90'ının (36) ve makalelerin % 72.5'inin (50) uygun olduğu görülmüştür. Makalelerin % 27.5'inde alt amaçların belirtilmemiş ya da kısmen belirtilmiş olması olumsuz bir durumdur. Araştırmalarda amaçların açık bir biçimde belirlenmesi araştırmanın açık ve anlaşılır olmasını sağlamak için önem taşımaktadır. Alt amaçların belirtilmesi bulguların buna göre ortaya konulması ve sonuçların ifade edilmesi açısından da gereklidir.

Araştırmalar daha sonra, yöntem bölümleri açısından incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 5'te sunulmuştur. ÖMYT ile ilgili yapılan tezlerin % 87.5'inde (35) araştırma modelinin, amacıyla ilişkili olarak açıklandığı, tezlerin tamamında evren, örneklem, çalışma grubu özelliklerinin belirtildiği, % 90'ında (36) verilerin analizinde kullanılan istatistiksel yöntem ve tekniklerin açıklandığı ve % 95'inde (38) veri toplama aracı özelliklerinin açıklandığı görülmektedir. Diğer taraftan, tezlerin % 53.5'inde (23) örneklem seçim tekniğinin açıklanmadığı belirlenmiştir.

Tablo 5. Türkiye'de ÖMYT ile İlgili Yapılan Araştırmaların Yöntem Bölümü Açısından Değerlendirilmesi

Yöntem		Tez		Makale	
		f (n=40)	%	f (n=69)	%
Araştırma modeli, amacıyla ilişkili olarak;	Açıklanmamış	3	7,5	17	24,6
	Kısmen Açıklanmış	2	5,0	20	29,0
	Açıklanmış	35	87,5	32	46,4
Evren/örneklem/çalışma grubu/katılımcıların özellikleri;	Belirtilmemiş	-	-	-	-
	Kısmen Belirtilmiş	-	-	4	5,8
	Belirtilmiş	40	100,0	65	94,2
Örneklem alınmışsa örneklem seçim tekniği;	Açıklanmamış	23	57,5	49	71,0
	Kısmen Açıklanmış	3	7,5	2	2,9
	Açıklanmış	14	35,0	18	26,1
Verilerin analizinde kullanılan istatistiksel yöntem ve teknikler;	Açıklanmamış	-	-	1	1,4
	Kısmen Açıklanmış	4	10,0	6	8,7
	Açıklanmış	36	90,0	62	89,9
Veri toplama araçlarının özellikleri;	Açıklanmamış	1	2,5	-	-
	Kısmen Açıklanmış	1	2,5	4	5,8
	Açıklanmış	38	95,0	65	94,2
Veri toplama süreci;	Açıklanmamış	12	30,0	31	44,9
	Kısmen Açıklanmış	11	27,5	6	8,7
	Açıklanmış	17	42,5	32	46,4

Tablo 5 incelendiğinde, ÖMYT ile ilgili makalelerin % 46.4'ünde (32) araştırma modelinin, amacıyla ilişkili olarak açıklandığı; % 94.2'sinde (65) evren, örneklem, çalışma grubu özelliklerinin belirtildiği; % 89.9'unda (62) verilerin analizinde kullanılan istatistiksel yöntem ve tekniklerin açıklandığı ve % 94.2'sinde (65) veri toplama aracı özelliklerinin açıklandığı görülmektedir. Buna karşılık, makalelerin % 71'inde (49) örneklem seçim tekniğinin açıklanmadığı belirlenmiştir. Araştırmada ele alınan çalışmaların veri toplama süreçlerine bakıldığında; tezlerin % 42.5'inde (17) veri toplama sürecinin açıklandığı, % 30'unda (12) açıklanmadığı, % 27.5'inde (11) kısmen açıklandığı görülmüştür. Makalelerin ise % 44.9'unda (31) veri toplama süreci açıklanmış, % 46.4'ünde (32) ise açıklanmamıştır.

Araştırmaların yöntem bölümlerinde kullanılan modelin ve nedeninin belirtilmesi hem araştırma yönteminin doğru belirlenmesi hem de daha sonra yapılacak araştırmalara örnek olabilmesi için önem taşımaktadır. İncelenen makalelerin yarısından fazlasında buna dikkat edilmediği ve araştırmaların bu yönleri ile eksik kaldığı söylenebilir. Örneklem seçim tekniği ve veri toplama süreci de aynı nedenlerle yöntem kısmında daha titizlikle ele alınması gereken bölümlerdir. Hem makalelerin hem de tezlerin büyük çoğunluğunda buna dikkat edilmediği söylenebilir. Tablo 6'da araştırmalar bulgular bölümü açısından incelendiğinde elde edilen analiz sonuçları verilmiştir.

Tablo 6. Türkiye'de ÖMYT ile İlgili Yapılan Araştırmaların Bulgular Bölümü Açısından Değerlendirilmesi

Bulgular		Tez		Makale	
		f (n=40)	%	f (n=69)	%
Bulgular her bir araştırma sorusuna/denenceye ilişkin;	Açıklanmamış	-	-	1	1,4
	Kısmen Açıklanmış	-	-	4	5,8
	Açıklanmış	40	100,0	64	92,8
Bulgular, çizelgeler biçiminde;	Sunulmamış	-	-	1	1,4
	Kısmen Sunulmuş	-	-	1	1,4
	Sunulmuş	40	100,0	67	97,2
Her bir çizelge metin içinde;	Açıklanmamış	-	-	1	1,4
	Kısmen Açıklanmış	-	-	1	1,4
	Açıklanmış	40	100,0	67	97,2

Tablo 6 incelendiğinde, ÖMYT ile ilgili yapılan tezlerin tamamında (40), her bir araştırma sorusuna/denenceye ilişkin açıklama yapıldığı, bulguların çizelgeler biçiminde sunulduğu ve her bir çizelgenin metin içinde açıklandığı görülmüştür. Makalelerin ise % 92.8'inde (64) her bir araştırma sorusuna/denenceye ilişkin açıklama yapıldığı, % 97.2'sinde (67) bulguların çizelgeler biçiminde sunulduğu ve % 97.2'sinde (67) her bir çizelgenin metin içinde açıklandığı görülmüştür. İncelenen tezlerin tamamında ve makalelerin ise büyük çoğunluğunda bulgular bölümünün iyi bir şekilde ele alındığı yorumu yapılabilir.

Araştırmalar tartışma/yorum bölümleri açısından incelenerek elde edilen analiz sonuçları Tablo 7'de verilmiştir. Tablo 7 incelendiğinde, ÖMYT ile ilgili yapılan tezlerin % 85'inde (34) her bir bulguya ilişkin yeterli açıklama yapıldığı, % 97.5'inde (39) yorumlamaların bulgulara uygun olduğu, tamamında bulguların kuramsal ve uygulamalı doğurgularının tartışıldığı, % 60'ında (24) her bir bulgunun başka araştırmalarda elde edilen benzer bulgularla karşılaştırıldığı ve % 82.5'inde (33) araştırma sınırlılıklarının tartışıldığı görülmektedir. ÖMYT ile ilgili makalelerin % 75.4'ünde (52) her bir bulguya ilişkin yeterli açıklama yapıldığı, % 84.1'inde (58) yorumlamaların bulgulara uygun olduğu, % 63.8'inde (44) bulguların kuramsal ve uygulamalı doğurgularının kısmen tartışıldığı, % 66.7'sinde (46) her bir bulgunun başka araştırmalarda elde edilen benzer bulgularla karşılaştırıldığı fakat % 78.3'ünde (54) araştırma sınırlılıklarının yer almadığı görülmektedir.

Tablo 7. Türkiye'de ÖMYT ile İlgili Yapılan Araştırmaların Tartışma/Yorum Bölümü Açısından Değerlendirilmesi

Tartışma/Yorum		Tez		Makale	
		f (n=40)	%	f (n=69)	%
Her bir bulguya ilişkin yeterli açıklama;	Yapılmamış	-	-	3	4,3
	Kısmen Yapılmış	6	15,0	14	20,3
	Yapılmış	34	85,0	52	75,4
Yorumlamalar bulgulara;	Uygun değil	-	-	4	5,8
	Kısmen Uygun	1	2,5	7	10,1
	Uygun	39	97,5	58	84,1
Her bir bulgunun kuramsal ve uygulamalı doğurguları;	Tartışılmamış	-	-	13	18,8
	Kısmen Tartışılmış	-	-	44	63,8
	Tartışılmış	40	100,0	12	17,4
Her bir bulgu, başka araştırmalarda elde edilen benzer bulgularla;	Karşılaştırılmamış	14	35,0	10	14,5
	Kısmen Karşılaştırılmış	2	5,0	13	18,8
	Karşılaştırılmış	24	60,0	46	66,7
Araştırmanın sınırlılıkları;	Tartışılmamış	6	15,0	54	78,3
	Kısmen Tartışılmış	1	2,5	3	4,3
	Tartışılmış	33	82,5	12	17,4

Yapılan makale çalışmaları incelendiğinde büyük çoğunluğunda her bir bulguya ilişkin kuramsal ve uygulamalı doğurguların tam olarak ele alınmadığı ve sınırlılıklara da yer verilmediği dikkat çekmektedir. Tezlerin yaklaşık üçte birinde her bir bulgunun benzer araştırma bulgularıyla karşılaştırılmaması da önemli bir eksiklik olarak görülebilir. Bununla birlikte, tezlerin diğer kısımları makalelere göre daha yeterli görülmektedir.

Araştırmalar sonuç ve öneriler bölümleri açısından incelenerek elde edilen analiz sonuçları Tablo 8'de verilmiştir. Tablo 8 incelendiğinde, ÖMYT ile ilgili yapılan tezlerin tamamında sonuçların amaçlarla ilişkili olarak ifade edildiği, araştırma sonuçları doğrultusunda öneriler sunulduğu ve sunulan önerilerin uygulamaya yönelik olduğu görülmektedir. Buna karşılık tezlerin sadece % 47.5'inde (19) araştırmacılara yönelik öneriler sunulmuştur. ÖMYT ile ilgili makalelerin % 91.3'ünde (63) sonuçların amaçlarla ilişkili olarak ifade edildiği, % 82.6'sında (57) araştırma sonuçları doğrultusunda öneriler sunulduğu, % 76.8'inde (53) sunulan önerilerin uygulamaya yönelik olduğu ve % 56.5'inde (39) önerilerin araştırmacılara yönelik sunulduğu belirlenmiştir. Sonuç ve öneriler bölümleri incelendiğinde, araştırmaların yaklaşık üçte birlik bir kısmında araştırmacılara yönelik önerilerin bulunmadığı görülmektedir. Bu da araştırmaların, bu konuda yeni çalışmaların geliştirilmesine yeterince ışık tutamadığı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 8. Türkiye'de ÖMYT ile İlgili Yapılan Araştırmaların Sonuç ve Öneriler ile Kaynakça Bölümleri Açısından Değerlendirilmesi

			Tez		Makale	
			n (40)	**%**	**n (69)**	**%**
Sonuç ve Öneriler	***Sonuçlar amaçlarla ilişkili olarak ifade;***	Edilmemiş	-	-	4	5,8
		Kısmen Edilmiş	-	-	2	2,9
		Edilmiş	40	100,0	63	91,3
	Araştırma sonuçları doğrultusunda öneriler;	Sunulmamış	-	-	6	8,7
		Kısmen Sunulmuş	-	-	6	8,7
		Sunulmuş	40	100,0	57	82,6
	Öneriler, uygulamaya yönelik;	Sunulmamış	-	-	11	16,0
		Kısmen Sunulmuş	-	-	5	7,2
		Sunulmuş	40	100,0	53	76,8
	Öneriler, araştırmacılara yönelik;	Sunulmamış	13	32,5	28	40,6
		Kısmen Sunulmuş	8	20,0	2	2,9
		Sunulmuş	19	47,5	39	56,5
Kaynakça	***Konuyla ilgi yurt içi kaynaklardan;***	Yararlanılmamış	-	-	2	2,9
		Kısmen Yararlanılmış				
		Yararlanılmış	-	-	-	-
			40	100,0	67	97,1
	Konuyla ilgi yurt dışı kaynaklardan;	Yararlanılmamış	4	10,0	16	23,2
		Kısmen Yararlanılmış				
		Yararlanılmış	-	-	1	1,4
			36	90,0	52	75,4
	Kaynaklar alfabetik sırada;	Dizilmemiş	1	2,5	7	10,1
		Kısmen Dizilmiş	-	-	4	5,8
		Dizilmiş	39	97,5	58	84,1
	Metin içinde yer alan tüm kaynaklar kaynakçada;	Yer Almamış	-	-	4	5,8
		Kısmen Yer Almış	-	-	1	1,4
		Yer Almış	40	100,0	64	92,8

Tablo 8'de belirtildiği gibi, ÖMYT ile ilgili yapılan tezlerin tamamında konuyla ilgili yurt içi kaynaklardan yararlanıldığı ve konuyla ilgili tüm kaynakların metin içinde yer aldığı görülmüştür. Ayrıca % 90'ında (36) konuyla ilgili yurt dışı kaynaklardan yararlanıldığı ve % 97.5'inde (39) kaynakların alfabetik sırada dizildiği belirlenmiştir. ÖMYT ile ilgili yapılan makalelerin % 97.1'inde (67) konuyla ilgili yurt içi kaynaklardan yararlanıldığı, % 75.4'ünde (52) konuyla ilgili yurt dışı kaynaklardan yararlanıldığı, % 84.1'inde (58) kaynakların alfabetik sırada dizildiği ve % 92.8'inde (64) konuyla ilgili tüm kaynakların metin içinde yer aldığı görülmüştür. Kaynakça kısımları incelendiğinde, makalelerin yaklaşık % 25'inde yabancı kaynaklardan yararlanılmaması dikkat çekmektedir. Makalelerin yaklaşık dörtte birinin Türkiye dışındaki alanyazından yararlanmaması bu araştırmaların Türkiye dışındaki çalışmalarla ilişkilendirilememesine ve dar bir çerçevede kaldığı şeklinde yorumlanabilir.

5. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, Türkiye'de ÖMYT ile ilgili 1984-2013 yılları arasında yapılmış tez ve makale çalışmalarının; tür, yıl ve konu açısından dağılımları ile çeşitli boyutları belirlenen ölçütlere göre değerlendirilmiştir. İncelenen araştırmaların büyük çoğunluğunu makaleler oluşturmaktadır. Bu konuda yapılan yüksek lisans tezleri ve makalelere göre, doktora tezlerinin daha az sayıda olduğu görülmektedir. Bunun bir nedeni, araştırmacıların, bu konunun yeterince çalışılmış olduğunu ve orijinalliğini yitirdiğini düşünmelerinden kaynaklanmış olabilir. Ancak, değişen teknolojik ve toplumsal koşullar ile öğretmen eğitimi programları, öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ve dolayısıyla, öğretmen davranışlarını etkileyebilir ve değiştirebilir. Palmer'in (2001) de belirttiği gibi, öğretim elemanlarının kişilik özellikleri, kullandıkları öğretim stratejileri ve dışsal etmenler tutumların olumlu ya da olumsuz yönde gelişmesinde etkili olabilecek temel etkenlerdir. Bu değişkenlerin ÖMYT nasıl etkilediğinin çok yönlü ve kapsamlı bir biçimde araştırılması öğretmen eğitiminin niteliğinin geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

Türkiye'de ÖMYT konusunda yapılan çalışmaların 2003 yılından sonra, son yıllarda büyük artış gösterdiği ve çalışmaların önemli bir kısmının öğretmen adayları ile yapıldığı belirlenmiştir. Bu da, öğretmenlik mesleğine yönelik tutumların geliştirilmesine hizmet öncesi öğretmen eğitiminde daha fazla önem verildiğini düşündürmektedir. Bir derse veya programa karşı geliştirilen tutumun başarının % 25'ini yordadığı (Bloom, 1998) dikkate alındığında, ÖMYT'un geliştirilmesi öğretmen adaylarının başarılarını artırmak açısından da önem taşımaktadır. Araştırmaların daha çok öğretmen adaylarıyla yapılmasının başka bir nedeni de araştırmacıların, eğitim fakültesi öğrencilerine üniversite içinde kolayca ulaşabilmeleri olabilir. Ancak, çeşitli alanlardaki öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının ve bu tutumları etkileyen etkenlerin neler olduğunu belirleyecek başka araştırmalara da gereksinim vardır. Örneğin, tutumları etkileyen değişkenlerden birisinin değerler olduğu belirtilmektedir (Aydınay-Satan, 2014). Öğretmen adaylarının ve öğretmenlerin değerlerinin ve değerlerin kazandırılmasının ÖMYT'a etkisi incelenebilir.

İncelenen tezlerin tamamının başlıklarında araştırmanın konusu, alanı ve değişkenleri açıkça belirtilmekte fakat çalışmaların önemli bir kısmında gereksiz terimler yer almaktadır. Araştırmaların başlıklarında gereksiz terimlerden kaçınılması ve başlıkların çalışmaları daha iyi tanıtmaları gerekmektedir. Ayrıca, hem tezlerin hem de makalelerin büyük kısmının özetlerinde araştırma yönteminin ve temel yorumların yer almaması ve tezlerin yaklaşık üçte birinde anahtar sözcüklere yer verilmemesi dikkat çekmektedir. Özet kısmında çalışmalarla ilgili yeterince bilgiler verilmemesi de çalışmaların iyi anlaşılamamasına neden olmaktadır. Bu nedenle, özetlerde, çalışmanın yöntemine ve temel yorumlara, özet sonunda da anahtar sözcüklere yer verilmesi geniş kitlelerin çalışmaya ulaşabilmelerine, ön bilgiler edinmelerine ve çalışmanın daha iyi anlaşılmasına katkı getirebilir.

İncelenen makalelerin önemli bir kısmının giriş bölümlerinde problem genelden özele doğru mantıksal bir şekilde ifade edilmemektedir. Tezlerin büyük bir kısmında araştırma kapsamına giren değişkenlerin tamamının belirtilmemiş olması ilgi çekicidir. Araştırmanın önemine tezlerin tamamında yer verilmekte, makalelerin ise yaklaşık yarısında araştırmanın öneminden bahsedilmemektedir. Çalışmaların çoğunun giriş bölümlerinde araştırma gereksiniminin yer almadığı görülmektedir. Oysa araştırmaların giriş bölümlerinde, araştırmanın kuramsal temeli, çalışmaya neden gereksinim duyulduğu ve yapılacak çalışmanın alana ne gibi katkısının olacağı araştırmaya konu olan tüm değişkenlerle birlikte ele alınarak açıklanmalıdır. Bu açıklamalardan sonra da amacın açık bir biçimde ifade edilmesi beklenmektedir. Çalışmaların büyük çoğunluğunda amaç ve alt amaçlar ayrı başlıklar halinde değil, giriş bölümünün sonunda yer almaktadır. Ancak, tezlerde büyük ölçüde belirtildiği halde, makalelerin üçte birinde alt amaçların açık bir şekilde belirtilmemiş ya da kısmen belirtilmiş olması önemli bir eksiklik olarak görülebilir. Tüm araştırmalarda öğretmenlik mesleğine yönelik tutum hangi değişkenlerle ilişkili olarak ele alınıp araştırılmak isteniyorsa amaç ve alt amaçlarda açık seçik ifade edilmelidir.

İncelenen çalışmalarda örneklem veya çalışma grubunun özellikleri, kullanılan istatistiksel yöntem ve teknikler, veri toplama araçlarının özellikleri yeterince belirtilmektedir. Buna karşılık, makalelerin yarısından fazlasında, kullanılan araştırma modelinin amaç ile ilişkisinin ifade edilmemesi giderilmesi gereken bir eksiklik olarak görülmektedir. Ayrıca, hem tez hem de makalelerin büyük bir kısmında örneklem seçim tekniği ve veri toplama süreci hakkında açıklama yapılmadığı belirlenmiştir. Oysa Yılmaz ve Altınkurt'un (2012) da belirttiği gibi, araştırmaların yöntem bölümünde "neyin, nasıl yapılacağının" ayrıntılı bir şekilde yazılması gerekmektedir. Bu anlamda, araştırmalar raporlaştırılırken örneklem seçim tekniği ve veri toplama sürecinin tam ve eksiksiz olarak araştırma raporunda yer alması araştırmanın nasıl yapıldığına açıklık getirmek ve sonraki araştırmalara kılavuzluk etmek açısından önemlidir. Çalışmaların büyük çoğunluğunda örneklemlerin evreni temsil gücünün yeterli olmadığı görülmektedir. Yapılan çalışmalar sonucunda örneklemden elde edilen bulguların evrene genelleneceği düşünüldüğünde, örneklemin yansız olarak seçilmesi ve evreni temsil etme özelliğinin olması önem taşımaktadır (Yılmaz ve Altınkurt, 2012).

İncelenen çalışmaların büyük çoğunluğunda bulgular açıklanmaktadır. Çalışmaların bazılarının tartışma, yorum, sonuç ve öneriler kısımlarının birlikte ya da ayrı ayrı ele alındığı görülmüş ve bu bölümler ele alındığı şekilde değerlendirilmiştir. Yapılan makalelerin büyük bir kısmında bulguların kuramsal ve uygulamalı doğurgularının tartışılmaması, hem tez hem makalelerde elde edilen bulguların yapılan başka çalışmalarla karşılaştırılmaması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Bu araştırmada, tezlere göre özellikle makalelerde daha fazla eksiklikler saptanmıştır. Bu durum, tezlerin bir danışman rehberliğinde, sürekli değerlendirilerek yazılması ve daha sonra, tez jürisinin değerlendirmesinden geçmesine karşılık; makalelerin, araştırmacı tarafından yazıldıktan sonra sadece hakem sürecinde değerlendirilmesinden; hakemsiz dergilerde ise, bu değerlendirmenin de olmamasından kaynaklanmış olabilir.

İncelenen araştırmaların önemli bir kısmında araştırmacılara yönelik öneriler bulunmamaktadır. Bu durum benzer şekilde, daha önce yapılan başka bir çalışmada da görülmektedir (Yılmaz, Dedeoğlu-Orhun, Kılıç-Şahin ve Bahar, 2010). Araştırmacılara yönelik önerilere yer verilmesi bundan sonra yapılacak çalışmalara yol göstermesi açısından dikkat edilmesi gereken noktalardandır. Ayrıca, çalışmaların kaynakça bölümleri genel olarak yeterli olmakla birlikte, makalelerin dörtte birlik bir kısmında Türkiye dışındaki kaynaklardan pek yararlanılmamıştır. Oysa makalelerde bu kaynaklardan da yararlanılmasında yarar vardır. Böylece yapılan çalışmalar, sadece Türkiye'deki değil, diğer ülkelerdeki çalışmalarla da ilişkilendirilebilir.

Sonuç olarak, ÖMYT ile ilgili tezlerde ve özellikle de makalelerde; amaçların, alt amaçların ve yöntem bölümlerinin daha açık ve anlaşılır bir biçimde ifade edilmesi; araştırmaların bulgularının ve sonuçlarının da amaçlarla ve diğer araştırma bulgularıyla ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Araştırmaların giriş, amaç, yöntem, bulgular ve sonuç kısımları bilimsel araştırma yöntemlerine uygun, daha sistematik ve açık bir biçimde yazılmalıdır. Araştırma sürecinin nasıl geliştiği ayrıntılı bir şekilde çalışma raporlarında yer almalıdır. Çalışmalar, okuyanların aklında herhangi bir soru bırakmayacak ya da aynı araştırmayı tekrarlamak isteyenlerin bütün ayrıntıları görebileceği, örnek alabileceği şekilde raporlaştırılmalıdır.

Araştırmada ÖMYT ile ilgili incelenen makalelerin tümü editör ve hakem sürecinden geçmiş makaleler ya da kabul edilip Ulusal Tez Merkezi'nde yayınlanmış tezlerdir. Makale ve tezlerde eksikliklerin olması, yapılmakta olan ya da yapılacak araştırmalarda daha titiz olunması gerektiğine işaret etmektedir. Türkiye'deki ÖMYT ile ilgili araştırmaların nicel artışına paralel olarak niteliğinin de artması için, makale ve tezlerin yazımlarında ve değerlendirmelerinde daha özenli olunması gerekmektedir.

Bu çalışmaya benzer meta değerlendirme araştırmalarının belirli zaman aralıklarıyla tekrarlanması ilgili alandaki gelişimi ve eğilimleri göstermesi açısından yarar sağlayabilir. Bu araştırmada meta değerlendirmesi yapılan ÖMYT ile ilgili araştırmaların gelecek araştırmalarda meta-analitik incelemesi gerçekleştirilebilir. Ayrıca gelecekte, uluslararası dergilerde yayınlanan ÖMYT ile ilgili makaleleri ele alan ya da bu makaleler ile Türkiye'deki makaleleri karşılaştıran meta analiz çalışmaları da yapılarak bu alana katkı sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, E., Altınkurt, Y. Ceylan, M., Kesim, E. ve Madden, T. (2008). *Okul yönetimi alanında yapılmış araştırmaların değerlendirilmesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1828.

Akkaya, N. (2009). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi*, 25, 35-42.

Aslan, D. ve Akyol, A. K. (2006). Okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ve mesleki benlik saygılarının incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2), 51-60.

Eagly, A. H. & Chaiken, S. (2007). The advantages of an inclusive definition of attitude. *Social Cognition*, Special Issue: What is an Attitude?, 25, 582-602.

Aşkar, P. ve Erden, M. (1987). Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ölçeği. *Çağdaş Eğitim*, 121, 8-11.

Aydınay-Satan, A. (2014). Öğretmen adaylarının değer tercihlerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarına etkisi. *Kalem Uluslararası Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 6, 189-218.

Baysal, A. C. (1981). *Birey-Örgüt Bütünleşmesinde Davranışsal Yaklaşımlar*. http://www.arastirmax.com/system/.../arastirmax_13865_pp_63-83.pdf adresinden 10 Mayıs 2013 tarihinde edinilmiştir.

Bloom, B. S. (1998). *İnsan nitelikleri ve okulda öğrenme*. (Çev: D. A. Özçelik). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Can, Ş. (2010). Tezsiz yüksek lisans öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, 24, 13-28.

Coşkun, M.K. (2011). Din kültürü öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları: İlahiyat- eğitim DKAB karşılaştırması. *EKEV Akademi Dergisi*, 48, 247-257.

Çelik, M. (2008). *Anadolu liselerinde görev yapan öğretmenlerin öğretmenlik tutumları ile örgüt kültürü arasındaki ilişki, fatih ilçesi örneği.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çeliköz, N. ve Çetin, F. (2004). Anadolu öğretmen lisesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını etkileyen etmenler. *Milli Eğitim Dergisi*, 162 (1), 139-157.

Demirtaş, H., Cömert, M. ve Özer, N. (2011). Öğretmen adaylarının özyeterlik inançları ve öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *Eğitim ve Bilim*, 36(159), 96-111.

Doğan, C. (2005). Türkiye ve Kazakistan'da öğretmen adaylarının meslek tercihi ve öğretmenlik mesleğine ilişkin düşünceleri. *Ahmet Yesevi Üniversitesi, Biliq: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (SSCI)*, 33, 1-22.

Doğan, T. ve Çoban, A. E. (2009). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 34(153), 157-168.

Erdem, C. (2012). Türk dili ve edebiyatı öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik yeterlilik algıları ve tutumları üzerine bir araştırma. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish*, 7(4),1727-1747.

Freedman, J. L., Sears, D. O. & Carlsmith J. M. (1989). *Sosyal psikoloji* (Çeviren: Ali Dönmez). Ara Yayıncılık : İstanbul.

Girgin, G., Akamca, G. Ö., Ellez, A. M. ve Oğuz, E. (2010). Okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, mesleki benlik saygıları ve mesleki yeterlik inançları. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 1-15.

İnceoğlu, M. (2010). *Tutum algı iletişim*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınevi.

İpek, C. ve Camadan, F. (2011). Sınıf öğretmenlerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ve öz-yeterlilik inançları. *10. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu*, 5-7 Mayıs 2011, Sivas.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2006) *Yeni insan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş* (10.Basım). İstanbul. Evrim Yayınevi.

Oğuz, A. ve Topkaya, N. (2008). Ortaöğretim alan öğretmenliği öğrencilerinin öğretmen özyeterlik inançları ile öğretmenliğe ilişkin tutumları. *Akademik Bakış*, 14, 23-36.

Palmer, D. (2001). Factors contributing to attitude exchange amongst preservice elementary teachers. *Science Teacher Education*, 86, 122–138.

Pehlivan, K. B. (2008). Sınıf öğretmeni adaylarının sosyo-kültürel özellikleri ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları üzerine bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 151-168.

Rimm-Kaufman, S. E. ve Sawyer, B. E. (2004). Primary-grade teachers' self efficacy beliefs, attitudes toward teaching, and discipline and teaching practice priorities in relation to the responsive classroom approach. *The Elementary School Journey*, 104(4), 321-341.

Sağlam, M. ve Yüksel, İ. (2007). Program değerlendirmede meta-analiz ve meta-değerlendirme yöntemleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 175-187.

Sayın, S. (2003). Farklı programlarda okuyan öğretmen adayı üniversite öğrencilerinin empatik eğilimi, öğretmenlik mesleğine karşı tutum ve mesleki benlik saygısı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(6), 74-84.

Scriven, M. (2009). Meta-evaluation revisited. *Journal of Multi Disciplinary Evaluation*, 6 (11), pp. iii-viii.

Semerci, N ve Semerci, Ç. (2004). Türkiye'de öğretmenlik tutumları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* 14(1), 137-146.

Stufflebeam, D. (1974). Meta-evaluation, *occasional papers 3*. https://www.globalhivmeinfo.org/CapacityBuilding/Occasional%20Papers/03%20Meta-Evaluation.pdf adresinden 16 Ağustos 2013 tarihinde edinilmiştir.

TÜBİTAK (2009). Ar-Ge değerlendirme ve etki analizinde kullanılan tanım ve temel kavramlar. *TÜBİTAK Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları Daire Başkanlığı: Ankara*. http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/arsiv/ArGe_degerlendirme_etki_analizi_tanim_kavram.pdf. adresinden 16 Mayıs 2013 tarihinde edinilmiştir.

Üstüner, M. (2006). Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 45, 109-127.

Yılmaz, K. ve Altinkurt, Y. (2012). An examination of articles published on preschool education in Turkey. *Educational Sciences: Theory ve Practice - Special Issue*, 3227-3241.

Yılmaz, K., Dedeoğlu-Orhun, B., Kılıç-Şahin, H. ve Bahar, H. Ö. (2010). *Türkiye'de eğitim denetimi alanında bilimsel bilgi üretimi: Eğitim dergileri ve bilimsel toplantılar örneği*. II. Uluslararası Katılımlı Eğitim Denetimi Kongresi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve TEMSEN, ss. 300–310.